

SRIMAD
BHĀGAVATAM

VOL. I

PUBLISHED BY
V RAMASWAMY SASTRULU & SONS
292 ESPLANADE MADRAS

1957

V
V VENKATSWAMI SASTRI
OF V RAMASWAMY SASTRI & SONS

V
M -1917

॥ श्रीरुद्र ॥

॥ श्रीमद्भागवतम् ॥

पाठान्तरसंवलितम्

॥ प्रथमसंशुद्धम् ॥

चेन्नुरी

शान्तिरामस्वामिशास्त्रालय अण्ड सन्त

इत्येते समुद्र प्रकाशितम्

MAHABHARATA

(Southern Recension 100 000 Slokas)

Complete in 18 English and 18 Sanskrit Volumes

V 1 & 2 Ad P	V 12 & 13 G pth St P
3 G bh P	14 K t P P t I
4 & 5 A y P	15 P t II
6 V t P	16 A k P P t I
7 Udy g P	17 P t II
8 10 bh P	(A m db A m
9 & 10 D P	18 } M t M h P t L d
11 K P	(S g h A P

Price per set Rs 70

(Exclusive of Postage)

RAMAYANA

Ramayana of Valmiki Text Silk bound	5 0 0
Text 2 Vol Cloth bound	6 0 0
Text in 6 Volumes Cloth bound	7 0 0
Bal k anda	1 0 0
Ayodhya kanda	1 12 0
Aranya kanda	1 0 0
Kishkinthya kanda	1 0 0
Sundara kanda	1 0 0
Yuddha kanda	2 4 0

Ramayana of Valmiki with the Commentaries
of (1) Govindarajya (2) Tirthya
(3) Tilaka (4) Katak (5) Sarveshwar
(6) Ramajy (7) Vivekananda and
(8) Deepika (In Print)

V Ramaswamy Sastrulu & Sons

292 Esplanade MADRAS

PREFACE

The premier firm in Madras for Sanskrit and Telugu publications Messrs V Ramaswamy Sastrulu & Sons has been publishing from time to time a number of useful books in Sanskrit and Vernacular literature especially in Telugu. Special mention may be made of the handy volumes of the Śrīmad Bhāgavat Recension of that great epic the Mahābhārata in Devanāgarī script. The firm is well acquainted with the speed of Indian culture and Indian civilization. Toward this end the firm is now planning before the literary world a critical edition of Śrīmad Bhāgavata Purāṇa the Purāṇa of the Purāṇas.

Next to the epics the Rāmāyaṇa and the Mahābhārata Śrīmad Bhāgavata is the most popular of all the Hindu texts. Though there are as many as eighteen Mahāpurāṇas besides a host of Upapurāṇas Śrīmad Bhāgavata has a legitimate claim on Hindu minds from the Himalayas to Cape Comorin. It makes a full and satisfying appeal both to the lay people and the scholar. The Hindu mind is so glibly vented upon to Him by repeating His name and listening to His glorious achievements which is by the name of Harikathā Śāvite.

The Indian soul has chalked out a threefold path leading to the final goal of salvation and attainment of

Godhood. The three manifest the paths of Karma, Bhakti and Jnana. Śrīmad Bhagavata lays special emphasis on the Bhakti aspect of Indian religion and philosophy. To sustain the interest of the reader Śrīka brahman the author of the Purana has embellished it from the beginning to the end with a host of episodes brimming with wealth of detail. As Dr Winternitz says: "It is the only Purana which more than any of the others bears the stamp of unified composition and deserves to be appreciated as a literary production on account of its language, style and metre."

It is divided into twelve books or skandhas and consists of eighteen thousand lokas. It is too well known that this is not the first edition which follows mainly the Southern Recension. An edition was first published by this firm in Telugu script with Śrīdhara's comment c. 1877. There is a edition of the Bhāgavata Purana in the Grantha script published at Kumbakonam during the years 1907-09. There is a Telugu edition of the Purana in ten volumes published at Warparthy with a commentary by Viraśaṅka. Besides portions of the Purana have been published in different languages including Oriya. Still earlier we find an excellent edition of the Purana with text and translation in French entitled *Le Mahābhārata Purāna* by Émile Burnouf and published in five volumes at Paris at different periods 1840, 1844, 1847 and 1898. This edition can almost be said to be a standard one. Entering into

publisher of Bombay like Gopal Narayan & Co Jagadīvara Yantrelas Śrī Venkatevara Steam Press have published different editions with different commentaries like those of Śādhara Svamin Vidyādhara Tīrth Bālabhāra Śābharana and Aravītha Pakasaka To these number B. T. R. K. Iyengar has translated the text into English and has published the full text of the Bhāgavata Purāna in two volumes.

The present publication which is in Devanagari script is based on a number of manuscripts and is complete with different readings. What has been aimed at here is a critical and scientific edition which is bound to hold the field for long as one of the standard editions of the Bhāgavata Purāna. I have no doubt that this publication will meet with cordial reception at the hands of Orientalists East and West and will adorn the shelves of all libraries public and private sooner or later.

It needs no mention that undertakings of this kind involve a heavy financial responsibility and Messrs V. R. Maswamy Sastris & Sons look forward to patrons of Hindu culture to encourage them in their useful publications.

V. R. RAMACHANDRA DASHTAR.

Dehli, 1st July 1917.

Udaipur, 1st July 1917.

॥ श्रीरक्षु ॥

श्रीमद्भागवतस्य पुराणस्य सप्तमोऽध्यायक प्रथमोऽध्यायः

॥

॥ विषयानुक्रमशिका ॥

श्रीमद्भागवतस्य सप्तमोऽध्यायः

विषयः	प्रथमोऽध्यायः	पृष्ठम्
अधिकारात्सारात्		१
	द्वितीयोऽध्यायः	
कुमारस्य वचनम्		१३
	तृतीयोऽध्यायः	
भक्तिकथनस्य		२०
	चतुर्थोऽध्यायः	
विष्णोः		३
	पञ्चमोऽध्यायः	
सोमस्य वचनम्		४
	षष्ठोऽध्यायः	
सप्तमोऽध्यायः		५१
	प्रथमोऽध्यायः	
सैतिस्य वचनम्		१
सुत इति वचनस्य		२
सुतस्य वचनस्य		४

चतुर्थस्कन्धे

विषय	पृष्ठ
विद्युत् प्रति कैवल्यलोपिदृशात्कामसुखमनुपुषीवतासुखकैवल्यकथं	३८१
कर्मनयनप्रतिष्ठा तत्प्रतिष्ठापनकथा	३८४
प्रतिष्ठापन कथावाञ्छितकामपूर्वकस्त्रीप्रतिष्ठापना	३८५
दक्षमहाशक्तौ विरोधी प्रतिक्रिया	३८९
दक्षमनुष्ठीयमानात्परद्वयनाथ वाञ्छापलापमन्त्रम्	३९१
कामनदकृतदक्षाभ्यरभयकथना	३९४
कीर्तनप्रार्थना परिशून्यै कृता ज्ञानविज्ञानि	४
दक्षिणामूर्तिदक्षिणमौखदक्षिण ज्ञानिनि कृता स्तुति	४१
सङ्घादिजात्येभ्यश्चकृतदक्षास्तुतद्वचना	४१४
दक्षादिभ्यश्च श्रीमन्मन्त्रावधुति	४१५
शुभोपासनाम्	४२०
शुभं सम्प्राप्तवान्दक्षस्तुतद्वचना	४२५
शुभकृतभगत स्तुति	४२९
अष्टभुक्तं वनस्थितिहास	४४५
शुभप्राप्तवान्दक्षस्तुत	४४७
शोकप्रतिष्ठा शुभ प्रभुचक्रवर्तिभूतविनिष्ठापतिदीक्षनकृता त	४५५
शुभचक्रवर्तिभूतविनिष्ठापतिदीक्षनकृता	४५७
तत् त्रिपुरो ज्ञानधारावन्त्रम् अनुग्रहप्रतिष्ठापना	४५९
शुभचक्रवर्तिभूतवाङ्मन्यदक्षता	५३३
शुभ प्रति शन कुमारकृतज्ञानीपदप्रकाश	५३३
ज्ञानवैराग्यसम्पन्नं त्रयोमूर्तिवैराग्यप्रतिष्ठापना	५३३
त्रयोमूर्ति प्रति सादृशकृतवीर्याश्रममन्त्रोपदेशकथा	५३४

विषय	पृष्ठम्
मार्चीनव्याय मति नारदत्रिद्विद्विज्ञानमार्गीषदशक्या	५२८
पुराणोपाख्यानम्	
अथेतेभ्यो भगवदुत्तरवदानम्	५३१

पञ्चमस्कन्धे

अनुवृत्तत्रिविधतन्त्रोपाख्यानम्	५४३
नारदावतारक्या	५४८
कण्ठधरुपाख्यानम्	६१२
सूरीसहस्रकर्मनिर्णय	६१९
नरकलोकाख्यानम्	६१९

षष्ठस्कन्धे

अज्ञानोपाख्यानम्	६३३
श्रीमच्छास्त्रमन्त्रिद्वारधनकिद्वारधोत्पत्तयत्	६३९
दशकान्तदशगुणाख्यानम्	६४९
सप्तकाया मति नरकमेवद्विद्विद्विज्ञानार्थिभक्तम्	६५३
वधकृतवत्सलान्निर्णयम्	६५९
द्व. सुन्दरकान्तः क्विनलस सुदस्यतर तर्धानपुत्रा त	६६३
द्व. इ मति वि नक्षत्रोपदिष्टाजगत्प्रकृतकृत्यात्	६६९
वि नक्षत्रोपदिष्टादि इत्य उक्तदशमस्वात्मिनिर्णयम्	६७५
इतपुत्रम वहा भावधोलावसादुष्पापुरीपावनम्	६८९
दशसुरबुद्धप्रारम्भ	६९५
सुखसुरसद्वारधनादि इत्य पुनःप्रदशमस्वात्मिनि	७०८
चित्तकल्पवत्तम्	७१९
शिवकृतोत्पत्तय नानावेद भगवत् पदवसि	७२५

॥ श्रीमद्भागवतम् ॥

॥ प्रथमस्कन्धम् ॥

ॐ

॥ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

श्रीपञ्चपुराणोत्तरखण्डस्य

॥ श्रीमद्भागवतमाहात्म्यम् ॥

प्रथमोऽध्याय

(मन्विषादसमागम)

“सन्निधानं दृष्ट्वाथ विश्वोत्पन्नाविश्वे तवे ।

तापत्रयविनाशाय आहुष्याथ वयं तुम ॥

१

य प्रजत्र तमनुपेतमपेककृत्य

द्वैपायनो विरहकातर आनुहाय ।

पुत्रेति व सद्यतया तस्योऽभिनेदु

स्य सवभूतदृश्य मुनिमानतोऽस्मि ॥

२

नैमिषे सूतमासाननन्निवाद्य महामविम् ।

कथाम्बुतरसास्त्रादहृशाल शौनकोऽनधीत् ॥

३

सामक —

अज्ञानत्वा तद्विध्वंसकोटिगूर्यसमाग्रम् ।

सूतारवादि कथास्तार मम कथारसापनम् ॥

४

भक्तिज्ञानविरागा ^१ सो विवेका वपते ^२ महान् ।	
मायानोहनिरासञ्च वैष्णवैः कियते कथम् ॥	५
इह धीरे कली ^३ प्राणो जीवन्मासुरता गत ।	
श्लेशाका तत्र तस्यैव शोको किं पराश्रयम् ॥	६
श्लेषसा यद्भवेत्तत्रैव पावनानां च पावनम् ।	
कृष्णमासिफरं शशत् सावनं तद्भद्राशुनां ॥	७
पि तामगिर्लोकमुत्तमं ^४ सुरतुः स्वर्गसम्पदम् ।	
अपचरति गुरुं पीतो वैकुण्ठं योगिदुलभम् ॥	८

सुत —

प्रीतिं शौनकं चित्ते ते ह्यतो यस्मिन् विद्याय च ।	
सर्वसिद्ध्या तनिष्पन्नं ससारभयनाशनम् ॥	९
भक्तचौधवधनं यत्तं कृष्णतः शोपहेतुकम् ।	
तदहं तेऽभिधास्यामि सावधानतया शृणु ॥	१०
काठक्यालमुखात्सत्त्वात्तन्निपातशैलये ।	
श्रीमद्भागवतं शास्त्रं कलीं करिष्ये भाषितम् ॥	११
एतस्मात्परं किञ्चित्तमं शृण्वी न विशते ।	
तं मां तरे भवेत्सुखं तदा भागवतं लभेत् ॥	१२
परीक्षिते कया शक्तुं समाया सश्रिते ह्युक्ते ।	
मुखात्सुखं शृण्वीत्येव देवास्तत्र समागमन् ॥	१३

शुक्र नत्वावद सर्वे लकावैकुण्ठा सुरा ।	
कथामुधा प्रवच्छस वृहीत्वैव सुधानिमाम् ॥	१४
एव विभिन्ने जाते सुधा यज्ञा मनीषवाम् ।	
मपास्यामो वय सर्वे ज्ञानद्वागवतामृतम् ॥	१५
क कथा क सुधा लोके क फल क मणिर्विद्वान् ।	
अध्वरातो विचार्यैव तदा देवास्तदास ह ॥	१६
अभक्तास्ताश्च विनाय न ददौ स कथामृतम् ।	
श्रीमद्भागवतीं वार्तां सुराणामपि दुःखभा ॥	१७
राशे मोक्ष तथा वीक्ष्य पुरा वातापि विस्मित ।	
कलत्रलोके तुला षड्भाडतोत्सपत्ताभना य ^१ ज्ञ ॥	१८
सम् य यानि जातानि गौरवेण इदं महत् ।	
तदा उचिवासा सर्वे विस्मय परम वसु ॥	१९
मेनिरे अगवद्वृष शास्त्र भागवत ^२ करी ।	
पठनाच्छ्रवणस्तयो वैकुण्ठचक्रदायकम् ॥	२०
^३ सत्तादेन श्रुतं चैतत्सवया मुक्तिदायकम् ।	
सुनकाशौ पुरा मोक्ष कारदाय द्वापरौ ॥	२१
यद्यपि ब्रह्मसम्बन्धाच्छ्रुतमेव ^४ महर्षिणा ।	
सत्ताद्भवत्यपिचि कुमरैस्तस्य भाषित ॥	२२

शानक —

लोकविमर्द्भुक्तस्य नारदस्यास्मिरस्य च ।
विधिवधे कुत्र शीदि सयोग कुत्र वै सह ॥ २३

सुत—

अत्र वे कीदृशिव्यामि शक्ति^१युक्त कथानकम् ।
श्लोकेन मम चमोक्त रद् शिण्ड विनाय च ॥ २४
एकदा हि विशालाया ऋषात् ऋषयोऽनन्ता ।
सत्सङ्घाय सभावायां दृष्टशुश्रुतं नारदम् ॥ २५

कुमारा —

कथं तच्छ शीनयुक्त कुत्रजिना^२तुरो भवान् ।
त्वरितं गन्धते कुत्र कुत्रजागमनं तव ॥ २६
इदानीं शू द्यभिसौऽसि मत्तचित्तो यथा जम ।
तदेव भुक्तसङ्घस्य भोषितं वद् कथयन् ॥ २७

नारद —

अहं तु पृथिवीं चातो यत्तया सर्वोत्तमामिति ।
पुण्ड्रं च श्यामं च काशीं गोदावरीं वज्रा ॥ २८
हरिश्चेत् कुम्भेत् श्रीरङ्गं सेतुं च कम् ।
एषमादित्यु तीर्थेषु भ्रममाण इत्यस्तत् ॥ २९
तापश्च कुत्रचिच्छमं मनः स लोककारकम् ।
वदन्तिऽधमनिज्जय धरेव^४ बाधतेऽनुना ॥ ३०

१ युक्त - दृष्ट २ परो ४ बाधित

सख नासि तप शीघ्र इवा दान न विद्यते ।	
उदरम्भरिणो पीषा वराणा कूटभाषिण ॥	३१
म वा मुम दमलथो म दभाष्या ह्युच्युता ।	
वापप्टनिरता स तो विरळा सखग्निपहा ॥	३२
वरणीप्रसुता गेहे इयालथो बुद्धिदायक ।	
^१ क-वापिनपिणो लोभादम्भताना च करकनम् ॥	३३
आजमा यवने कदासीर्षीनि सरितस्तथा ।	
देवतास्तनाचय दुष्टैर्नष्टानि नृलिङ्ग ॥	३४
न योगी नैव सिद्धो वा न ज्ञानी सत्क्रियो नर ।	
कञ्जिदावानलेनाया साधन भक्ष्यता गलम् ॥	३५
^२ अट्टल्ला ननवदा शिवशूल द्विजातम् ।	
कामि न कैलशुक्ति य सम्भनति कळाचिद् ॥	३६
एव पश्य कलेर्षीषा पचटल्लवनीनहम् ।	
वाञ्छुन उटमापन्नो यत्र लीळा हरेरभूत् ॥	३७
सजाञ्चर्ये मया दृष्ट श्रुता त मुनीश्वरा ।	
एका तु वरणी वत्र निवण्या खिलनानसा ॥	३८
दुष्टो ह्ये पतिवो पार्थे नि शस तावचेतनी ।	

१ क-वापा विक्रयो

२ अज्ञ न सिद्धो वद दुष्टो विकल्प उच्यते । कलौ भवमिति प्रोक्तमिति प्राहुर्जननिभ ॥

शुश्रूष त्रीं प्रयोच त्रीं कृती च तपो पुर ॥ ३९

दशदिक्षु निरीक्ष त्रीं रक्षितार निज वपु ।

वी-यमाना शतर्षाभिर्षी-यमाना मुहुर्मुहु ॥ ४०

दृष्ट्वा दूरान्न सोऽह कौतुकेन तदतिवक्त् ॥

ना दृष्ट्वा भोत्वित्वा वाञ्छा निहृष्टा चानवीहृत ॥ ४१

वाक्य—

भो भो साधो क्षण तिष्ठ नश्चि तामपि वाञ्छस ।

दर्शनं तव शोचस्य सर्वथाचहर परम् ॥ ४२

बहुधा तव वाक्पत्नेन दुःशर्मा विभविष्यति ।

वदा भागव भवेद्भूरि भवतो दशनं वदा ॥ ४३

वाक्य—

कासि त्व काविर्षी चेना नाथ का पद्यलोचना ।

वद देवि सविस्तारं सस्य दुःफलं कारणम् ॥ ४४

वाक्य—

अह्ं अक्षिरिति एवावा इमी मे तनयौ मती ।

ज्ञानवैराग्यनान्मानौ कालयोगेन जजरौ ॥ ४५

गद्वाद्या सरितश्चेना मत्सेवार्थं समासता ।

तथापि न च मे श्रेयं सेविताया सुरैरपि ॥ ४६

इदानीं शृणु मद्वाणीं सचिच्छत्य उपोषत ।

नावा मे वितताप्यसि ता क्षुधा मुखनावह ॥ ४७

- कल्पना 'द्राविडे साह वृद्धि कम्पाठके गथा ।
 कविःकविःमहाप्राप्ते गुजरे जीर्णता गथा ॥ ४८
 तत्र घोरकळेसोंगाःपावळपट्टै अम्बिताज्ञका ।
 दुर्बेळाह थिर जाता पुजाभ्या सह मादवाम् । ४९
 वृदावन पुन प्राप्य नवीनेव सुकृपिणी ।
 जाताह सुवती सम्बन्धेष्टरुपा तु साम्यतम् ॥ ५०
 इमी तु शमितावज सुती ने छिद्यत जमात् ।
 इद स्थान परित्त न विदेश सम्पले मया ॥ ५१
 जरठन्व समावाती तेन तु खेन तु रिता ।
 साह तु तरुनी कम्पाःसुती वृद्धाविनी कुत ॥ ५२
 प्रवाना सहचारिःवाट्टैपरीत्त कुत स्थितम् ।
 घटले जरठा माता तरुनी तन्वाचिति ॥ ५३
 अत शोचामि आत्मान विभ्रयाविष्टमानसा ।
 यद् योगनिने धीम कारण चात्र कि भवेत् ॥ ५४
 कावह —
 हानेनात्मनि पर्यामि सन्धेवचयानने ।
 न विपादस्त्वया कार्थो हरि श ते करिष्यति ॥ ५५
 सूत्र —
 अममत्रिय तःशाःत्वा वाक्यमूचे मुनाम्बर ॥ ५६ ॥

कावह —

शृणुष्ववाचद्विषा वाले दुगोऽय दास्य कलि ।

तेन ह्यत्र सदाचारो योगमागस्तपासि च ॥	५६॥
वना जवापुरावले शास्त्रदुष्कमकारिण ।	
इह स तौ विवीक्षति ब्रह्मयति असावय ॥	५७॥
धने धैर्ये तु वो बीमा स बीर पण्डितोऽथवा ॥	५८
अष्टदशानवशोऽन्येष शेषभारकरी धरा ।	
वर्षे वर्षे क्रमात्पारा मङ्गल नापि हरयते ॥	५९
न त्वामपि सुते साक कोऽपि परयति साम्प्रतम् ।	
उपेक्षितानुरागाभैजलरत्नेन सस्त्रिता ॥	६०
दृष्ट्वावनस्य सद्योयाःपुनस्तव तस्या नवा ।	
धाम दृष्ट्वावन तेन भक्तिवृत्त्यति यत्र च ॥	६१
अत्रेनौ प्राहकामावात्र परामपि मुञ्जत ।	
किञ्चिदात्मसुखेनेह समुत्तिम वतेऽनयो ॥	६२

अथि —

एव परीक्षिता राजा स्यापितो ह्यशुचि करि ।	
प्रपृचे तु कर्मो सवसार कुत्र कतो म्हात ॥	६३
कर्ममाप्तेन हरिणाऽप्यधम कथमाऽहते ।	
इम मे सख्य त्रिषि त्वदाचा सुखिताऽम्बहम् ॥	६४

कार —

यदि कृष्णवना वाले प्रेमत सख्य कुर ।	
सर्व वक्ष्यामि ते भद्रे कश्मळ ते गमिष्यति ॥	६५

कदा मुक्तु रौ भगवान् द्वा लक्ष्म्या सपत्न गत ।	
वह्निनात्कठिरामात् सधसाधनसाधक ॥	६६
एषो दिग्बिन्दवे राज्ञा शानरचतुरण गत ।	
न सदा मारुतशोडश सारङ्ग इव सारमुह् ॥	६७
सत्सल नास्ति कपसा न योगेन सहायिना ।	
त पल्ल रमते सम्यक्कालौ केशवजातनात् ॥	६८
एषाचार कठि एषा सार ^१ वत्सारनारसम् ।	
विस्तुरात स्थापितवाकलिनावा सुसाध च ॥	६९
कुक्कुटाचरणात्सार सवतो निगलोऽधुना ।	
पदावा सुस्विता भूमी पाण्डुहानास्तुषा यथा ॥	७०
विप्रैर्भागवता दाता गेहे गेहे जने जने ।	
फरिता कण्ठोभेन कथासारकालो गत ॥	७१
अत्युममूर्च्छिमाणा नाशिका रौरवा जना ।	
तेऽपि तिष्ठति तार्क्ष्येण तावत्सारकालो गत ॥	७२
कान्तशेषमहालीभतृष्णाव्याकुलचेतस ।	
तेऽपि तिष्ठति सपसि तव सारकालो गत ॥	७३
मनसश्चाञ्जयाहोभाद्दम्बापात्रण्डसधयात् ।	
शास्त्रानभ्यसनाद्यैव ध्यानयोगकल गतम् ॥	७४
पण्डितान्तु कलत्रेण रमाने महिषा इव ।	

पुत्रस्योत्पादने दक्षा अदक्षा मुक्तिसाधने ॥ ७५

नहि वैष्णवता कुत्र सम्प्रदायपुर सरा ।

एव प्रकृत्या प्राप्ते वस्तुसार स्वडे स्वडे ॥ ७६

अथ तु पुण्यधर्मो हि वनये कला दूषणम् ।

अतस्तु पुण्यराषाश्च सहये निकटे स्थित ॥ ७७

श्रुत —

इति गहनम धुत्वा विद्याय परम गता ।

भक्तिरूपे बन्धो भूय कृपता तत्र द्यौतक ॥ ७८

भक्ति —

सुरदे त्व हि धन्योऽसि मङ्गाभ्येत समागत ।

साधूना दक्षन लोके सवसिद्धिकर परम् ॥ ७९

अपति जगति माया यस्य जायाभवत्ते

वचनरचनयोरेक केवल चाकल्यम् ।

सुखबदमपि चेतो यत्कृपालो धुवोऽय

सकलकुशलभाज मन्वपुत्र नतासि ॥ ८०

इति श्रीमद्यजुषामे उपनिषद् आचार्यविराजिता म्

ब्रह्मसूत्रम् ॥

॥ द्वितीयोऽध्याय ॥

(कुमारनारदप्रकार)

नारद —

पुषा स्नेहयन्ते बाले ज्योति ताहुरा कथम् ।	
वीरुण्यवरणाम्भोज स्मर तु स गमिष्यति ॥	१
श्रीपरी च परिजता येन सौख्यकवमलात् ।	
पालिता गोपसु द्य स कृष्ण कापि नो गत ॥	२
त्व तु भक्ति विद्या तस्य सतत प्रायतोऽधिकम् ।	
त्वमाह्वस्तु भगवा याति नीचगृहोष्यपि ॥	३
सत्यादित्रियुगे बोधवैराग्यौ मुक्तिसाधकौ ।	
कलौ तु केवला भक्तिजलसाधु यकारिणी ॥	४
इति निमित्त चिद्रूप सद्रूपा त्वा ससज ह ।	
परमान इति मूर्ति सु दरी कृष्णवत्त्वाम् ॥	५
ब्रह्माज्ञाने त्वया पुष्ट कि करोमीति वैक्यदा ।	
त्वा तदाज्ञापयत्कृष्णे मङ्गला पोषयेति च ॥	६
ज्योतीकृत त्वया तद्वै प्रसन्नोऽभूद्वरिस्तादा ।	
मुक्ति दात्री दरी तुभ्य ज्ञानवैराग्यहाविनी ॥	७
पोषण स्नेह रूपेण वैकुण्ठे च करोपि च ।	
भूमौ भक्तिविपोषाय क्षापारूप त्वया कृतम् ॥	८

मुक्तिं प्राण विरक्तिं च सह कृत्वा गता मुनिः । कृत्वादिद्वापरस्या उ महान् देन सखिता ॥	९
कलौ मुक्तिं क्षयं प्राप्ता परमपदानवर्षीयिता । त्वदानया गता शश्व वैकुण्ठं पुनरेव सा ॥	१०
मृत्वा त्ववापि चात्रैव मुक्तिप्राप्तापि चापि च । पुत्राकृत्य त्वदेवौ च पादौ कालौ च रक्षितौ ॥	११
उपेक्ष्य कलौ म दौ वृद्धौ चापौ सुतौ त्वच । तथापि चि वा मुञ्च त्वमुपाय चि त्वाम्बहम् ॥	१२
^१ कलिना सहसा क्लेशपि दुग्धो नास्ति वरमले । सन्धिरवा स्वापधिष्यामि मेहे मेहे जने जने ॥	१३
अ वधर्माशिरस्कृत्य पुरस्कृत्य महोत्सवान् । तदा नाह हरेदासो लोके त्वा न प्रवचने ॥	१४
^२ त्वद्विषताश्च ये जाया भविष्यति कलादिह । पापिनोऽपि गमिष्यति निभय कृष्णमन्त्रिन् ॥	१५
येषां चित्ते क्लेशकृष्टिः सत्तदा प्रेमहृदिनी । न ते पश्यति क्विनाशः संप्रेऽप्यमलमृतय ॥	१६
न प्रेतो न पिशाचो वा राक्षसो वा सुरोऽपि वा । भक्तिमुक्तमनस्कान्ता स्पन्दने न प्रभुभवेत् ॥	१७
न तपोभित्तं वेदैश्च न ज्ञानेनापि कम्प्य ।	

द्वितीयोऽऽय

१३

हरिर्हि साध्यते भक्त्या प्रसाय तत्र गोपिका ॥ १८

तृणा जमसहस्रेण भक्तौ प्रीतिर्हि पापते ।

कलौ भक्ति कलौ भक्तिमन्त्या कृष्ण पुरस्थित ॥ १९

भक्तिद्राहक्या वे च वे साह्येण जगत्सूय ।

दुष्पाता दुःखमापन्न पुरा भक्तिविनिष्क ॥ २०

अस्य प्रवैरस्य वीरैरस्य वीरैरस्य मयै ।

अस्य ज्ञानक्याशापैर्भक्तिरेकैव मुक्तिदा ॥ २१

सूत्र —

इति नाम्निर्न्यास समाहात्म्य निश्चय्य सा ।

समाह्वयपुष्टिसमुत्था नारद श्रावणमन्वान् ॥ २२

भक्ति —

अहो नारद य कोऽसि प्रीतिके मयि निश्चला ।

न क्वापिद्विमुञ्चामि भित्ते स्वास्त्वामि सप्तदा ॥ २३

कृपालुना त्वया साधो मद्रावा भ्रमिता क्षणान् ।

पुत्रयोमेतना तस्मिन् नलो बोधय बोधय ॥ २४

सूत्र —

तस्मा वच्य समाकृत्य कारण्य नारदो गत ।

वचोबोधनमात्रेण करारोण विमदयन् ॥ २५

मुञ्च सन्तो य कमा ते क्वा न्दुष्यै समुदरम् ।

ज्ञानं प्रबुध्यता शास्त्र रे वैरान्दं प्रबुध्यताम् ॥ २६

वेदवेदा तपोपैत्र गीतापटिमुंहमुहु ।	
बोभयामौ तदा तेन कथञ्चिबोत्थितौ बलात् ॥	२७
भैरवजबलोकतो जृम्भ तौ सालयातुमौ ।	
बकवत्पत्तिशौ प्राय दुष्ककाप्रसमाह्वयौ ॥	२८
शुःशामौ तौ निरीक्ष्यैव पुन स्थापययमपौ ।	
श्रुतिञ्च तापरो जात कि विधेय मयेति च ॥	२९
अहो निद्रा कथ याति वृद्धत्व च महत्तरम् ।	
नि तपञ्चिदि गोवि द स्मरयावास भार्गव ॥	३०
ज्योमवाणी तद्देशाम्ना ऋषे शिष्यतामिति ।	
तयाम सप्ततस्रोऽय भवित्यति न सङ्ग च ॥	३१
एतन्वे तु सत्कृत सुर्यो त्व समाचर ।	
तप्ते कथामिवास्मति सायन साधुनृपता ॥	३२
सत्कथपि कुले तस्मिन् सन्दिहा वृद्धताऽनयो ।	
गदित्यति अज्ञाद्भक्ति सयत प्रसरित्यति ॥	३३
इत्याकाशवच स्पष्ट कःसर्वैरपि विभुतम् ।	
नारदो विस्मय लेभे नेद ज्ञातमिति युवच ॥	३४
भाषत् —	
अत्रयाकाशवाण्यापि गोवत्त्वेन निरूपितम् ।	
किंवा तत्प्राक्कन कार्ये येन कार्ये भवेत्तयो ॥	३५

क भविष्यति स तस्यै कथं वास्यति साधनम् ।

सपात्र किं प्रकर्तव्यं यदुक्तं श्रौतभाषया ॥

३६

सुत —

तत्र 'द्राक्षपि सत्यान्व निम्नो नारदो मुनिः ।

वीथौ वीथौ विनित्कम्प्य दृच्छामार्गे मुनीश्वरात् ॥

३७

पूजा तं भूयते सर्वे किञ्चिन्नित्यं नोच्यते ।

असाध्यं केचन प्रोत्सुदुर्ज्ञेयमिति चापरे ॥

३८

सूरीभूतास्तथाऽप्ये तु कियं तस्तु पञ्चाधिया ॥

३८॥

दृष्ट्वापरो नन्दानासीत् वैश्वेदेव्ये विष्णवाचह ।

श्वेदेषुदा तत्रोपैत्र नीतापाठैर्विबोधितम् ॥

३९॥

भक्तिज्ञानविरागानां नोवतिष्ठति कदा ।

उपायो नापरोऽस्तीति कथं कथं जनपञ्जना ॥

४०॥

योगिनां नारदेनापि स्वयं न ज्ञायते तु यत् ।

तत्कथं ज्ञायते यत्कथितैरिह मनुष्यैः ॥

४१॥

एव कथिनयै वृद्धैर्निर्वाचोक्तं दुरासदम् ॥

४२

सखि तातुर सोऽथ बदरीवनमागत ।

तपस्वरामि चात्रेति तदर्थं कृतनिश्चय ॥

४३

तावददर्शं पुरतः सज्ज्वादी मुनीश्वरान् ।

कोटिसूर्यसमाभासात्पुत्राच्च मुनिसत्तम ॥

४४

नारद —

इदानीं भूरिभाग्येन भवति ॥ सङ्घोऽभवत् ॥	
कुमारा वदन्ती कृपा कृत्वा ममोपरि ॥	४५
भव तो योगिन सर्वे बुद्धिमन्तो बहुश्रुता ।	
पञ्चदाशनसयुक्ता पूर्वेषामपि पृथगा ॥	४६
सत्ता वैकुण्ठनिलया हरिकान्तगत परा ।	
क्षीलासुतरसो मन्त्रा कथामात्रैकनातिन ॥	४७
हरि मारुतमेव हि मित्य वेधा कुरो जय ।	
अत काञ्चसमादिष्टा परा युष्मत्त वापते ॥	४८
केवा भूमद्भमात्रेण डारपाली हरे पुरा ।	
भूमौ निपतितौ कथो चक्रुपात ३पुर गतौ ॥	४९
अहो भागवत्त योगेन दत्तन भवतामिह ।	
अनुमहस्तु कतव्यो मयि दाने दयापरै ॥	५०
अशरीरगिरोक्त क्व कि साकलमुच्यताम् ।	
अनुश्लेष कथ तावत् प्रभुः तु सविस्तरम् ॥	५१
अकिञ्चान्दविरागाणा सुखमुपचले कःम् ।	
स्वापन सर्वेषामेषु प्रेमपूर्वै प्रयत्न ॥	५२

कुमारा —

मा पि ता कुर देवर्षे इ. पित्रे समावह ।

द्वितीयोऽध्यायः

१७

कृपाय सुखसाधोऽत्र वसते पूव एव हि ॥	५३
अहो नारद ध योऽनि विरक्ताना क्षिरोमणि ।	
सदा श्रीकृष्णदासानामश्रीदोषभास्कर ॥	५४
त्वयि चित्र न मातृव्य भक्तवधमनुवर्तिनि ।	
वसते कृष्णदासस्य भक्ते ^१ सखापना सदा ॥	५५
ऋषिभिर्बहूषो लोके प धान प्रकटाकुला ।	
अमला बाध ते सर्वे प्रायः समाकल्लदा ॥	५६
वैकुण्ठसाधक पाथा स तु गोप्यो हि वसते ।	
वस्योपवेष्टा दुरुष प्रायो भान्येन लभ्यते ॥	५७
सत्कर्म तव निर्दिष्ट इवोक्तवाना तु कल्पुरा ।	
सदुच्यते शृणुष्याथ क्षिरचित्त मत्सन्धा ॥	५८
इ वचनास्तपोयज्ञा योगयज्ञस्तथाऽपरे ।	
साध्यायज्ञानयज्ञाश्च ते तु कर्मवित् चका ॥	५९
सत्कर्मसूचको नून ज्ञानवह स्तूतो तुभे ।	
श्रीमद्भागवतसाध स तु गीत सुवर्तिनि ॥	६०
भक्तिज्ञानविरताया तद्ज्ञानेन वळ नहत् ।	
प्रतिप्यति ह्यसौ कष्ट सुख भक्तेभविष्यति ॥	६१
प्रलय हि गमिष्यति श्रीमद्भागवतध्वने ।	
^२ कलेर्दोषा इमे सर्वे सिद्धसाधका इव ॥	६२

ज्ञानवैराग्यसमुत्था भक्ति प्रेमरसावहा ।	
प्रतिग्रेह प्रतिजन तत जीवा करिष्यति ॥	६३
नामक—	
वेदवेदान्तपोषैश्च गीतापाठैः प्रबोधितम् ।	
भक्तिज्ञानविरागाया नोदनिष्ठसिद्धिं १महत् ॥	६४
श्रीमद्भागवतवाक्यानां तत् कथं बोधमेष्यति ।	
तत्कथास्तु तु वेदार्थं लोके लोके पदे पदे ॥	६५
त्रिंशत्सु सख्यं ह्येव यत्र लोडमोषदशना ।	
विशम्भो नाम कर्तव्यं शरणागतवत्सला ॥	६६
कुमारा—	
केदोपनिषदा साराज्जाला भागवती कथा ।	
जन्तुधना ततो भाति पृथग्भूता २कलाकृति ॥	६७
जाम्बूनाम रससिद्धिदायै न ३स्वागते यथा ।	
४स भूष सम्पृग्भूत फले वि-धननोदर ॥	६८
यथा कुम्भे स्थित सर्पिर्न स्वादाद्योपकल्पते ।	
पृथग्भूत हि तद्दृश्य देवानां रसवधनम् ॥	६९
इक्षुनामपि मन्था व सकरा यथा य निष्ठति ।	
पृथग्भूता च सा निष्ठा तथा भागवती कथा ॥	७०
इदं भागवतं नाम पुराणं ब्रह्मसम्भितम् ।	

द्वितीयोऽऽध्यायः

१९

अच्छिद्धानविरागाणां स्थापनाय प्रकाशितम् ॥	७१
वेदात्तवेदसुखात् गीताया अत्रि कर्त्तरि ।	
परित्यापयति न्यासे सुखस्यज्ञानसागरे ॥	७२
तदा त्वया पुरा श्लोकं श्लुत्वा लोकसमाहितम् ।	
तदीयजनपदात्सद्यो निवाधो वादरायण ॥	७३
एतन्न ते विज्ञाय केन क्वत् प्रकृतो भवान् ।	
श्रीमद्भागवतं श्राव्य शोकदुःखविनाशनम् ॥	७४

नारद —

वदशान च विनिहन्त्यशुभानि सद्यः	
श्रेयस्तनोति भवदुःखदुःखार्विताणाम् ।	
निर्दोषदोषमुक्तगीतकथैकपाना	
प्रेमप्रकाशकृतये शरणं गतोऽस्मि ॥	७५
भाग्योदयेन बहुजन्मसमाजिघेन	
तत्सद्गमेन लभते पुरुषो कदा वै ।	
अज्ञानहेतुकृतमोहसदा धकार	
त्याग विधाय हि तद्दोदये विवेक ॥	७६
एति श्रीमद्भागवते उत्तरखण्डे श्रीभागवतमाहात्म्ये	
द्वितीयोऽऽध्यायः	

॥ तृतीयोऽध्यायः ॥

(भक्तिकथननिघण्टुः)

नारद —

ज्ञानवशं करिष्यामि ह्युक्त्यास्त्रकथोऽथवत्सम् ।	
भक्तिकथनविरुगाणां स्वापनार्थं प्रवक्ष्यामि ॥	१
कुत्र कार्यो नया यत्र सख्यं तदाकथयतामिह ।	
महिम्ना ह्युक्त्यास्त्रं वक्तुं यो वेदपारंगो ॥	२
विषद्विद्विषसौ आख्या श्रीमद्भागवता कथा ।	
यो विधिस्तत्र कर्तव्यो नमेदं कर्तव्यमित्थं ॥	३

कुमारः —

शृणु नारद भक्त्यामो विनम्राय विवर्जिते ।	
गङ्गाद्वारसमीपे तु वदमानं वक्तव्यम् ॥	४
मानास्यपिगयैकुटं देवसिद्धिनिषेवितम् ।	
नानातरुलताक्षीर्णं नवकोमलवाटुकम् ॥	५
एन्द्रेवत् तदेतन्न वेनपद्मसु ^१ शौरवम् ।	
यत्समीपस्थजीवानां वैरं वेदसि न क्षितम् ॥	६
ज्ञानवशं कथया तत्र कथय्यो ह्यपवक्ष्यामि ।	
अपूर्वसरूपा च कथा तत्र भविष्यति ॥	७

पुरं स्य निवृत्तं चैव जरात्राणिकलेवरम् ।	
उदयं च पुरस्तुत्यं भक्तिस्तत्रात्मनिष्यति ॥	८
यत्र भक्तवती वाता यत्र यत्रादिकं ज्ञेयम् ।	
ब्रह्माज्ञं च समाकम्बं वासिकं ^१ तरुणाचते ॥	९

श्लोक—

एवमुक्त्वा कुमारस्यो नारदेन समं ततः ।	
गङ्गातटं समाजगमु कथापाताय सत्वरं ॥	१०
यदा यातास्तदं ते तु यदा कोलाहलोऽप्यभूत् ।	
मूर्च्छोके देपलोके च तद्वल्लोके तत्रैव च ॥	११
धीमागवतपीनूचपानाय रसतन्पदा ।	
धाव तौऽप्यायतु सर्वे प्रयत्नं ये च वैष्णवाः ॥	१२

भृगुर्वेसिष्ठश्चरन्त्य गीतमो

मेवातिविद्वेबलवेचराती ।

रामलया गाक्षिसुतश्च छाकले

सूकण्ड्युजाऽभिजपित्पलादा ॥ १३

योगेश्वरौ व्यासपराशरौ च

छायाशुभो जाजलिजहृदुरया ।

सर्वेऽप्यमी मुनिगणाः सद्गुरुजशिष्या

स्वर्क्षीभिरायदुरतिप्रजयेन युक्ताः ॥ १४

वेदात् सह वेदाश्च न प्राज्ञा वा समूहय । दशसत्सुराणामि षट्शाखाणि तन्वाद्यु ॥	१५
गङ्गाया सरितस्तत्र पुण्डरीदिसरासि च । क्षेत्राणि च दिशः सर्वा दण्डकादिवनानि च ॥	१६
१ नारायणो वसुस्तत्र देवगर्भे २ दानवा । गुरुत्वात्तत्र नावावा सूर्यु सप्तोभ्य चानयत् ॥	१७
दाक्षिणा नारदेनाथ दत्तमासनमुत्तमम् । कुमारा वदिता सर्वैर्निर्दिष्टु कृष्णकल्पा ॥	१८
वैष्णवाश्च विरस्यश्च यासिनो ब्रह्मचारिण । ३ भुवमाने स्थितास्तो च तदमे नारद स्थित ॥	१९
एकभागो ऋषिगणस्तद् वयं विद्वीहस । वेदोपनिषदोऽ वयं ताथावयं श्रियोऽ वत ॥	२०
जन्मशब्दो नम शब्द शङ्कश दक्षयैव च । चूलाजाप्रसूनावा निक्षेप सुमहानयत् ॥	२१
विमानानि सनारुह कियंता देवनायका । कल्पवृक्षप्रसूनानि सर्वास्तत्र समाकिरन् ॥	२२
श्लो —	
एव तेष्वेकचित्तेषु धामद्भागवतस्य च । माहात्म्यमूर्ध्विरे स्पष्ट नारदाय महात्मने ॥	२३

कुमार -

- अथ ते सम्यक्स्थायो गदिमा ह्युक्तास्त्रय ।
 यस्य अथवाप्येग मुक्तिं करतते स्थिता ॥ २४
- सदा सेव्या सदा सेव्या आनन्दानवता कथा ।
 कथा अवगन्वाप्येग हरिश्चित्त समात्मनः ॥ २५
- प्रथोऽष्टादशसाहस्रो द्वादशशतसन्मिल ।
 परीक्षित्पुस्तकवाद् शृणु भागवत च तत् ॥ २६
- वाङ्मत्स्यसारचक्रेऽस्मिन् ज्ञमतेऽज्ञानत पुमान् ।
 यावत्कर्मगता नस्ति ह्युक्तास्त्रयकथा क्षणम् ॥ २७
- किं धृतेषुभिः शार्ङ्गे पुराणैश्च ज्ञमावहे ।
 एक भागवत शास्त्र मुक्तिदानेन गतति ॥ २८
- कथा भागवतस्यापि निरूप्य भवति यद्गदे ।
 तद्गद वाचरूप हि वसता पापनाशनम् ॥ २९
- अधनेषसहस्राणि वाचनेषुशतानि च ।
 ह्युक्तास्त्रयकथायाञ्च कथा नार्हेति बोद्धव्यम् ॥ ३०
- तावत्पापानि देहेऽस्मिन्नित्यसति तपोवना ।
 यावन्न श्रूयते सम्यक् श्रीमद्भागवत गरी ॥ ३१
- न गद्गा न गया काशी पुष्कर न प्रयागवम् ।
 ह्युक्तास्त्रयकथायाञ्च फलेन समता तपेत् ॥ ३२
- स्त्रोकार्थे श्लोकवाद् वा नित्य भागवतोद्भवम् ।

पठन्त्य स्वमुत्पेनेष वराचञ्जसि परा मतिम् ॥	३३
वेदादिर्वेदमाला च पौरुष सूक्तमेव च ।	
त्रयी भागवत चैव द्वादशाक्षर एव च ॥	३४
द्वादशात्मा प्रशागध काल सवत्सरात्मक ।	
भाषणाऽर्चमिहोत्र च सुरभिद्वादशी तथा ॥	३५
तुलसी च वसु तश्च पुरुषोत्तम एव च ।	
एतेषा तत्त्वत प्राज्ञैव वृथम्भाव इत्यने ॥	३६
यश्च भागवत शास्त्र वाचयेदथतोऽनिकम् ।	
जन्मफोटिकृत पाप नश्यते नात्र सशय ॥	३७
श्लोकार्थं श्लोकपाद् वा पठेद्भागवत च य ।	
मित्त पुण्यमवाप्नोति राजसूयाऽमथयो ॥	३८
वक्तु भागवत मित्त कृत च हरिचि तनम् ।	
तुलसीचोषण चैव पेनूना सेवन समम् ॥	३९
अ तवाळे तु येनैव मूमते ह्युक्तशास्त्रवाक् ।	
प्रीत्या तस्मै च वैकुण्ठ गोविं दोऽपि प्रयच्छति ॥	४०
हेमासिंहयुत चैतद्वैव्यवाय ददाति च ।	
कृष्णेन सह सातु य स पुर्मोक्षमते ध्रुवम् ॥	४१

आत्र ममात्रमपि येन शठेन किञ्चि

चित्त विधाय शुकशास्त्रकथा न पीता ।

चाण्डालवच सरवद्वृत तेन नात मिथ्या स्वज न जन्तुनीवनिदु सभाणा ॥	४२
जावन्तुवो विगदित स तु पापकर्मा येन भुत शुक्लव्यायचन न विद्वित् । धिक् न नर पद्भुसम सुवि भाररुष मेव वदति दिवि देवसरोजपुरया ॥	४३
दुर्धमैव कथा लोके ध्वजद्वागवसोद्भवा । कीदृजमसनुत्प्येन पुण्येनैव तु लभ्यते ॥	४४
तेन योगनिधे धामन् भोतव्यं सा प्रयत्नत । दिशाना निवसो नास्ति सवदा श्वपण मतम् ॥	४५
सत्येन ब्रह्मचर्येण सवदा श्वपण मतम् । अशक्यत्वात्कलौ बोधो विसृपोऽत्र शुक्लजया ॥	४६
मनोवृत्तिलषत्रैव नियमाचरणं तथा । दाशं कर्तुं च शक्यत्वात्सप्ताहश्वपण मतम् ॥	४७
अहात श्वपणे नित्यं वापे तावद्धि यत्कलम् । तत्कलं शुक्लदेवेन सप्ताहश्वपणे कृतम् ॥	४८
मनसश्चात्रयाद्भोगात् पुसा वैवायुष क्षयात् । कलेदोषज्जुत्वाच्च सप्ताहश्वपण मतम् ॥	४९
यन् फल नास्ति तपसा न योगेन समाधिना ।	

अनाथासेन तःसर्वं सप्ताहशयमे लभेत् ॥	५०
यज्ञाद्गर्भेति सप्ताह सप्ताहो गजति प्रवाम् ।	
तपसो गर्भेति भोक्षेच्छिवाभिल द्वि गजति ॥	५१
योगाद्गजति सप्ताहो भ्यावा ज्ञानाच्च गजति ।	
किं ब्रूमो गजन तस्य रे रे गजति गर्भेति ॥	५२

श्लोक —

राश्वयमेतःकथितं कथानकं

ज्ञानविधमा विनयस्य सत्पुत्रम् ।

नि शेषे भागवत पुराण

आत कुतो योगविदाविमूचन्म् ॥

५३

सुत —

यदा कृष्णो घरा त्यन्त्वा स्वपद् ग तुमुदत ।

एकादश परिश्रुत्वाशुद्धयो वास्यमावधीत् ॥

५४

उदय —

त्वं तु पाश्र्वसि गोविं द भक्तकथ विधाय च ।

मन्त्रिते महती चि ता वा श्रुत्वा मुदमावह ॥

५५

आगतोऽय कलिघोरो भविष्यति पुन कला ।

कःसद्गन्तव्यं स लोऽपि गमिष्यत्सुधता यदा ॥

५६

तदा भारवती भूमिगौरुपेय कमाश्रयेत् ।

अ यो न दृश्यते शशा त्वय कमललोचन ॥

५७

अतः सत्सु दया कृत्वा भक्तवत्सल मा अत्र ।	
भक्तार्थं सगुणो जायो निराशयोऽपि वि मय ॥	५८
त्वद्विपरीतेन ते भक्त्य कथं स्वास्मिन् भूषणे ।	
निगुणोपासने कष्टमन् विस्त्रिद्विचारय ॥	५९
इत्युद्धवचनं कृत्वा प्रभासेऽपि तवद्वरि ।	
भक्तावलम्बनाथाय किं विषेय मयेति च ॥	६०
स्वर्गीयं यद्भवेत्सोऽस्तथा भागवतेऽर्ध्वान् ।	
तिरोक्षाय प्रविष्टाऽयं श्रीमद्भागवतमयम् ॥	६१
तेनेन वाङ्मयी मूर्तिं प्रनखा वतते हरे ।	
सेवनाचरुव्यात्वाडादृशनात्पापनाशिना ॥	६२
सत्तादृशवग तेन सर्वेभ्योऽप्यधिकं कृतम् ।	
सापन्नानि तिरस्कृत्य कलौ धर्मोऽवमीरित ॥	६३
तु स्मरतिद्वयैर्भाम्यपापप्रहाडनाय च ।	
वृद्धमक्रोधनवाचैः किं कलौ धर्मोऽवमीरित ॥	६४
अथवा वैष्णवा चाया देवैरपि सुदुस्तया ।	
कथं तां या मयैःशुम्भिः सत्ताहाऽतः प्रकर्तित ॥	६५

एव —

एव सत्तादृशवगोरुधर्मो

प्रकाशमाने ऋषिभिः समवायम् ।

आश्रयमेक सवन्धुदानीं तदुच्यते सशृणु शौनक त्वम् ॥	६६
भक्तिं सुतीं वीं तस्मै कृतीनां प्रेमैकरूपा राहस्यविद्यासीत् । वीरुष्य गौवि द इरे सुरारे नाथेति नामानि जुहुर्वेद ती ॥	६७
ता आगता भागवताभभूपा सुन्दरुषेपा ददृष्टु रुदसा । कथं प्रविष्टा कथमागतैश्च मध्ये तुलानामिति तदवत् ॥	६८
केतु कुमारा वचनं तदानीं कथार्थतो निरूपितानुनयम् । एव गिर सा संसृता निशाम्य सन कुमारं निवगाद् नम्रा ॥	६९

अथ --

भवद्गिरसैव कृतानि पुत्रा दक्षिणतश्चापि कथारसेन । काह तु तिष्ठाम्यधुना नृप तु माह वा इह ता गिरमूर्चिरे ते ॥	७०
---	----

भक्षेभु गोवि द ^१ ससुप ^१ करीं वेमैकवतीं भद्ररोग्जु श्री ।	
सा त्व च तिष्ठन्न सुवैदेसधया निर तर वैष्णवमानसानि ॥	७१
ततोऽपि दोषा कलिजा इमे त्वा द्रु न लळा प्रमथोऽपि लोक ।	
एष तदाशावसरेऽपि भक्तिस् तदा निपण्या हरिदासधिजे ॥	७२
सकलभुवनमन्धे निपनास्त्रोऽपि ध वा निवसति इति वेण आहरेभक्तिरेषा ।	
हरिरपि निमलोक सवयाता विहाय प्रविशति इति वेण भक्तिगुरोपनह ॥	७३
सुमोऽद्य ते किमधिक महिमानमेव ब्रह्मात्मकस्य भुवि भागवताभितसा ।	
वत्सलयाभिगदिते एभते सुवच्छ श्रोतापि कृष्णसमदानलम वधम ॥	७४
इति श्रीवक्रपुराणे उत्तरखण्ड ऋषावतसंवादा म्य तृतीयोऽध्याय ॥	

॥ चतुर्थोऽध्याय ॥

(विमोक्ष)

सूत —

अथ वैष्णवचिन्तेषु दृष्टा भक्तिमलौकिकीम् ।	
निजलोकं परित्यज्य य मगवा भक्तवत्सल ॥	१
वनवासी पनदयास्य बीतवासा मनोहर ।	
काञ्चीकलापवचिरोक्षस मुञ्चतकुण्डल ॥	२
त्रिमङ्गलद्विभारश्रीस्तुमेन विराजित ।	
कोटिम मदल्लवण्यो हरिचन्दनचर्चित ॥	३
परमानन्दचिन्तूर्तिन्तुरो मुरलीधर ।	
आन्विवेद्य सम्भक्ताना हृदया ममलानि च ॥	४
वैकुण्ठवासिनो ये च वैष्णवा वट्टवाद्ब ।	
लक्ष्म्यासवगार्धे ते मूर्धरूपेण ससिता ॥	५
तदा जयपवारण्यो रसपुष्टिरलौकिकी ।	
चूर्णज्वलवृष्टिश्च मुहु वाङ्मखोऽयभूत् ॥	६
शम्भुशान्तिस्ताना च देदनेहात्मविस्मृति ।	
दृष्ट्वा च त मयाकथा तारयो वाक्यममवीत् ॥	७

अलौकिकोऽयं नदिमा मुनीन्धरा

सत्ताह्ण योऽद्य विलोकितो मया ।

- मूरा इत्य वे पशुपक्षिणाऽत्र
सर्वेऽपि निष्पापतमा भवन्ति ॥ ८
- अतो त्रलोके ननु नास्ति किञ्चि
चित्तस्य शोधाय कलौ पवित्रम् ।
अथौषधिभ्यसकम् तथैव
कथानमान भुवि नास्ति वा वत् ॥ ९
- के के विशुद्धयति वत् तु मया
सप्ताहयज्ञेन कथामयेन ।
कुपालुमिल्लोकहित विनाय
प्रकाशित कोऽपि नवीनमाय ॥ १०

कुमारा —

- ये मानवा पापकृतस्तु सर्वदा
सदा दुरान्चाररता विमानया ।
शोधानिदम्बा कुटिलाम्ब कामिन
सप्ताहयज्ञेन कलौ पुनरिति ते ॥ ११
- सत्येन हीना पितृभ्रातृवृषका
सृष्ट्याकुलाश्चाभमभमवर्जिता ।
ये वाम्बिका नत्सरिणोऽपि हिंसका
सप्ताहयज्ञेन कलौ पुनरिति ते ॥ १२

- पञ्चोपपापावडल्लक्ष्यकारिण
 कुरा पिशाचा इव निर्देवाश्च ये ।
 समस्तपुण्यं ध्वविचारकारिण
 सम्राट्पद्मेन कस्मीं पुनरिति ते ॥ १३
- कायेन वाचा मनसापि पातक
 निज प्रकुर्याति सदा हृटेन ये ।
 परस्वपुष्टा नडिना दुराशया
 सम्राट्पद्मेन कस्मीं पुनरिति ते ॥ १४
- अत्र ते कीर्तयि काम इमिहास पुण्यवन्म् ।
 यस्य अयपमात्रेण पापदानि प्रनापये ॥ १५
- गुह्यमज्ञातं पूर्वममूत्पत्तममुत्तमम् ।
 यत्र कथा स्वर्गैर्ग सायसत्कमत्परा ॥ १६
- आत्मदेव पुरे तस्मिं सववेदविचारक ।
 शौचस्नानैर्दु निष्पातो द्वितीय इव भास्कर ॥ १७
- मिश्रुषो वित्तर्षोऽहोके तथिवा तु पुत्री स्मृता ।
 सधान्यस्त्रापिका निल सु इरी सुकुल्येभूवा ॥ १८
- लोकवातीरसा कुरा प्रायशो बहुजल्पिका ।
 शूरा च गृहकृत्सु कृपया कलक्षिना ॥ १९
- एव निवसतो येभ्यः दम्पत्यो रजमायवो ।
 अर्था कामास्तयो राजस्य सुखाय गृहादिकम् ॥ २०

पश्चाद्गमा समारम्भवाक्ताभ्या स तानद्देशवे ।	
गोमूर्धिरण्यवासासि दीनेभ्यो वचूतन सदा ॥	२१
धनार्थं धनमार्थेण ताभ्या नीत तयापि च ।	
न पुत्रो नापि वा पुत्री कश्चि तातृये सृशम् ॥	२२
एकदा स द्विजो दुःखात्तद् वरुत्या वन गत ।	
मन्वाङ्गे दृषितो पातस्तदाग सनुपेपिवान् ॥	२३
यात्वा गत निषण्णस्तु प्रचादु खेन कश्चित् ।	
गुह्यादपि तत्रैव स यासी कश्चिदागत ॥	२४
दृष्ट्वा पातनञ्च स तु विप्रो यातस्तद्वितकम् ।	
नःवा च पादयोस्तस्य विशदस सत्विठ पुर ॥	२५
यति —	
कथं रोदेषि विप्र न्व का ते पि ता यत्कीयसी ।	
वद् न्व सत्वर मञ्ज स्वस्त्य दुःखस्य कारणम् ॥	२६
जाह्नव —	
किं मर्षामि जने दुःखे यत् पूर्वपापेन सञ्चितम् ।	
मदीया पूर्वजालोच कनेऽप्यनुपसुञ्जते ॥	२७
मदत्त नैव दृष्ट्वैत मीत्या देवा द्विजातय ।	
प्रचादु खेन द्यूयोऽह प्राणास्तनुनिहागत ॥	२८
भिन्नीवित प्रजाहीन भिन्नूद् च प्रजा विना ।	
भिन्नन चानपत्यस्य भिन्नुञ्च स तदपि विना ॥	२९

पात्स्यते वा मया धेनु सा व भ्या सधया भवेत् ।	
धो मया रोपितो वृक्ष सोऽपि व भवत्वनासमेत् ॥	३०
पत्कल मत्तदायात्र तत्र शीघ्र विनश्यति ।	
निर्धौग्यस्नानपत्रस्य किमर्थो जीवितेन मे ॥	३१

कुन्तारा —

इत्युक्त्वा स करोहोर्वैशाल्यार्शं तु क्षपीडित ।	
तदा तस्य चोच्चित्ते करुणामूर्च्छयिष्यता ॥	३२
वद्भ्रातास्त्रमात्रा च वाचवानासु शोणधान् ।	
सर्वं हात्वा यति पञ्चाद्विजमुचे तपिस्त्रयम् ॥	३३

यति —

मुञ्चात्पुत्र प्रजास्य यतिस्तत्र कर्मणो गति ।	
विवेक तु समासात् तत्र चक्षारवासनाम् ॥	३४
शृणु विप्र मया तेऽद्य मारुत तु विलोकितम् ।	
सप्तम सावधि तत्र पुत्रो नैव च नैव च ॥	३५
स तवे सत्यरो तु स्मयवाचाह पुत्र यथा ।	
रे मुञ्चात् कुटुम्बासा स वासे सर्वथा सुखम् ॥	३६

साङ्ख्य —

विवेकेन भवेत्किं मे पुत्र देहि वलादपि ।	
नो चेन्नपञ्चान्यद् प्राणान्त्वदमे शोकमूर्च्छित ॥	३७
पुत्रारिसुसद्दीनोऽव स यास ह्यन्क एव हि ।	
गृहस्य वरसो लोके पुत्रपौत्रवर्मावित ॥	३८

इति विप्रान्ह दृष्ट्वा प्रथमात्स तपोधन ॥ ३८ ॥

एति —

विजयेतुर्गत कष्ट विचिन्त्येन्नविमाज्जनात् ।

न याससि सुख पुत्रायथा देवहृत्तोषण ॥ ३९ ॥

कतो हृतेन पुत्रोऽसि शशिन किं वदाम्यहम् ॥ ४० ॥

ज्जनात् —

तस्यामह तमालोक्य फलमेक स इत्यवान् ।

इह मक्ष्य पर या त्व तत पुत्रो भविष्यति ॥ ४१ ॥

सत्य क्षीय दया दानमेकमक्त तु भोजनम् ।

वधावधि श्लिवा कार्य तेन पुत्रोऽतिनिमल ॥ ४२ ॥

एवमुक्त्वा कथौ योगा विप्रस्तु गृहमागत ।

पत्न्या पत्नी फल त्वा स्वय यातस्तु कुञ्चित् ॥ ४३ ॥

तस्या कुटिला तस्य सरसमे च करौह ह ॥ ४३ ॥

उ हस्ये—

अहो विना समोत्पन्ना फल पाह न मक्ष्ये ॥ ४४ ॥

फल^१भक्षेण तत्र स्वाहर्भेनोद्^२बद्धिना ।

स्वल्प^३मक्ष ततोऽक्षकिंगृहकार्यं कथं भवेत् ॥ ४५ ॥

देवाहाटी ज्ञेयद्रुमे फलायेर्दमिनी कथम् ।

द्रुमवलिपसेद्रमस्त कुक्षे कथमुत्सृजेत् ॥ ४६ ॥

तिर्यक् चेतागतो गर्भेस्तादा मे मरणं भवेत् ।

प्रसूतौ दारुणं दुःखं सुदुःखमारी कथं तदे ॥	४७
मं दामा वसि सखस्य नना दा सहरेचदा ।	
सखस्यौचादिनिवमो दुःखराध्वं स दृश्यते ॥	४८
लालने पाळने दुःखं प्रसूतापाश्च वचते ।	
व प्था वा विधवा नारी सुखिनी चेति ते मति ॥	४९

कुमार —

एव कुलकर्मयोगेन तत्कालं नैव भक्षितम् ।	
पत्न्या वृष्टं फलं भुक्तं भुक्तं चेति तथेतिहम् ॥	५०
एकदा भगिनी वस्त्रास्तद्गृहं स्नेच्छयामता ।	
तद्गमे कथितं सर्वं विभेयं मन्वीं हि मे ॥	५१
दुःखस्य तेन दुःखेन हनुने करवाणि किम् ।	
साम्भवा मम गर्भोऽस्ति तं दास्यामि प्रसूतिव ॥	५२
वाक्-वाङ् सगर्भेव गुप्ता तिष्ठं गृहे सुखम् ।	
विद्यं त्वं व-पतोवच्छं स ते धारयति बालकम् ॥	५३
पाण्डुरसिद्धो मृतो वाङ् इति लोको वदिग्यति ।	
तं बालं पोषयिष्यामि नित्यमागत्य ते गृहे ॥	५४
कठमपव धे वै त्वं परीक्षार्थं तु साम्प्रतम् ।	
तद्यदाचरितं सर्वं तथैव शीघ्रमावत ॥	५५
अथ कालेन सा नारी प्रसूता बालकं तदा ।	
आनीय चनको नाङ् रहस्ये तु तुर्णं ददौ ॥	५६
तदा च कथितं भर्ते प्रसूतं सुखमभक्त ।	

चतुर्थोऽध्याय

३७

लोकाश्च सुरासुत्पन्नमात्मैवप्रजोद्भवात् ॥	५७
वशी दान द्विजालिभ्यो ज्ञातकम विधाय च ।	
गात्रवारिद्रपोषोऽन्तर्गरे मह्यस्य बहु ॥	५८
मत्पुरमेऽजबीडाकच सा च नासि कुचे मम ।	
अन्वला येन विदुश्चा कथं तुल्यमि जाञ्जकम् ॥	५९
मत्सस्तावा प्रसूतावा पृथो वाऽऽ प्रवचते ।	
वामाकायं ह्ये रक्ष सा वेदमे पोषयिष्यति ॥	६०
पतिव्य तत्कृत सर्वे पुत्ररक्षणोत्तये ।	
पुत्रस्य तु तुकारीति नाम माया प्रतिष्ठितम् ॥	६१
त्रिमसे नि ले चाप्य सा वेतु सुतुषेऽर्भकम् ।	
सर्वाङ्गसु वर विन्य निमल कनकप्रभम् ॥	६२
दृष्ट्वा प्रसन्नो विप्रस्तु सत्कारा लयमारये ।	
यत्वाश्रमे जना सर्वे विद्वेषार्थे समागता ॥	६३
मायोत्वयोऽनुना चाव आत्मरेपस्य पश्यत ।	
धे वा जलं प्रसूतस्तु वेवकृषीति कीदृशम् ॥	६४
न ज्ञात वद्वहस्य तु केनापि विधियोगत ।	
गोकर्मे न सुत दृष्ट्वा गोकर्मे गम आकरोत् ॥	६५
क्रिय-कालेन वी जातौ वरणीं कन्यावुभौ ।	
गोकर्मा पन्थितो ज्ञानी तु तुकारा महास्रस ॥	६६
ज्ञानशीलश्चिदाहीनो दुमधी ओष'वर्धित ।	

दुग्धपरिग्रहकर्ता च शबदस्त्रेण भोजनम् ॥	६७
चौर सर्वजनद्वेषा परवेदमप्रदापक ।	
अकन्यायाभया दूत्या सप्त दूषे यथातथम् ॥	६८
हिंसक शस्त्रधारी च दीना चाना अपाहक ।	
चाण्डालाभिरतो नित्य पाण्डुसन्धसङ्गत ॥	६९
मेज वेश्याकुसङ्गेन पै य मित तु नाशितम् ।	
पक्व विररी साक्य पात्रानि स्वयमाहारम् ॥	७०
तस्मिन्ना कृपण प्रेम्बिभजहानो नरोत् इ ।	
य भवत्य तु समाचीन कुपुत्रो दुःखदायक ॥	७१
क विद्यामि क गच्छामि को मे दु ख स्वपोहयम् ।	
श्रमास्तनानामि दु येन हा कष्ट मम सन्धितम् ॥	७२
वदानो तु समागच्छ लोकतो शान्तसमुत् ।	
बोधबान्धास जनक वैराग्य परिदशयन् ॥	७३
गीकन —	
असार अद्भु सत्तारो दु यरुपा विनोहक ।	
सुत कस्य धन कस्य कोदनाशुभकलेऽभिज्ञम् ॥	७४
न पे दस्य सुख किञ्चित्तु सुख चञ्चलित ।	
सुखमस्ति विरक्तस्य मुनेरेका तर्जनीधिन ॥	७५
मुञ्जाज्ञान प्रजारूप मोहयो नरके गति ।	
निपतिष्यति देहोऽय सर्वै लभत्वा धन ब्रह्म ॥	७६

कुमारा—

तद्वाच्यं तु समस्तकर्षं ग तुक्वाम विताऽमर्षीत् ॥ ७६ ॥

विता—

किं कतल्पं वने तात तत्त्वं वद सविस्तरम् ॥ ७७ ॥

अ घट्टपे स्नेह^१पाशे चरु पट्टरुहं सठ ।

कमया पतितो नूनं मामुदरं दधानिधे ॥ ७८ ॥

वीक्ष्यते—

देहेऽस्मिमासकथिरेऽभिपति तात तत्र

जायासुतादिषु स्या ममता विमुञ्च ।

पदवानिष्ठं त्रगदिदं क्षणभङ्गनिष्ठं

वैराग्यशरणातिष्ठो मत्र भण्डिनिष्ठ ॥ ७९ ॥

धर्मं भाग्यं सततं त्वं लोकेषुमान्

सेवस्य साधुगुरुवाङ्मदि कामवृष्णान् ।

अथस्य दोषगुणानि तत्रमाह्वं मुञ्चता

सेवाकथारसमहो निवरा विच त्वम् ॥ ८० ॥

कुमारा—

एव सुतोऽकिञ्चसतोऽपि गृहं विद्वाच

चातो वनं स्मिन्मलिगतपट्टिचप ।

मुञ्चो हरेरनुदिनं परिचरन्वात

आहृष्यमाणं निवरा दशमस्य पाठान् ॥ ८१ ॥

इति श्रीवसुपुराणं वसुदेवश्च कामागवतमाहा न्य

चतुर्थोऽध्याय

॥ पञ्चमोऽध्याय ॥

(गीतगीतलेखम्)

सूत्र —

- पितृपुत्ररते तेन जन्ता तद्विज्ञा सृष्टम् ।
 क विच विद्वेषे तद्दि इन्दिने सचया न येत् ॥ १
- इति तद्वाक्यस्य वास्तव्येन वा पुत्रदु क्तत ।
 कृपे पात कृपो राजौ तेन सा निघन गता ॥ २
- मोक्षयस्त्वार्थमात्राय निगमो योगसंश्रित ।
 न तु यत् न सुख तस्य न वैरा नापि भावय ॥ ३
- सु दुस्वारी शूरेऽविष्ट पञ्चपञ्चकभूत ।
 अस्युग्रदर्मकता च तत्पौषण्यमिदृशी ॥ ४
- एकदा कुलवासास्तु भूषया वभिल्लिसव ।
 तर्ष्य निगमो गेह्यत्सामा यो शृ-पुनस्यरन् ॥ ५
- यत्सत्तत्तत् सद्दय विच वेदम पुनगत ।
 ताभ्योऽयन्त-सुवस्त्रायि भूषयानि द्विविध च ॥ ६
- वटुविचचय दृष्टा राजौ नार्यो विचारयन् ॥ ६॥
- नार्य —
- चौर्यं करोत्सौ निशमलो राजा ऋहीष्यति ।
 विच ह वा पुनश्चैन मारविषयति निश्चितम् ॥ ७॥
- अतोऽस्तु नार्ये गृहसस्त्रानि किं न ह दते ।

निहत्तैन शृङ्गीत्वार्थं यास्यामो यत्कुरुष्विति ॥

८॥

सूत्र—

इति ता विश्वव कृतान् गुरुत्र च बह्व्य रथिममि ।

पाश बण्ड विद्यायास्त तस्सुपुपचरमु ॥

९॥

त्वरित न ममारोही पि तापुलात्कामवन ।

तत्राद्धारत्तमूहाश्च त मुख हि विचिक्षिपु ॥

१०॥

जामि बालमिदु सेन व्याकुले निबन्ध गत ॥

११

त देह मुमुपुगते प्राव म्हाहमिहा शिव ।

न ज्ञात तद्देहस्य तु कनापाद् तथैव च ॥

१२

लोके कृत्वा कर्त्तव्यं दूर मात पित्रो हि न ।

जानामिष्यति वर्त्तमानि वक्तव्येभिरनिर्गति ॥

१३

स्त्राय नैव तु विज्ञासोऽनुत्ताना कारयेदुव ।

विश्रान्ते य स्थितो मूढ स तु सै परिभूयते ॥

१४

सुशामय मनो यासा कादिना रसवचनम् ।

इत्य क्षुरधारान् प्रिय को नाम योषिताम् ॥

१५

सहस्र वित्त ता वाता कुलटा बहुभरुका ।

धु धुकारी बन्ध्याय महा पेट कुक्षन्त ॥

१६

बाह्यारूपकरो नित्वा बाव उदरिशीत्तरम् ।

शीवातपपरिद्विष्टो निराहार विपासित ॥

१७

न लेभे क्षरणं कापि हा देवेति मुद्रुवचन ।	
किपत्कालेन नोकर्णो मृत लोकात्कुम्भत ॥	१८
जनाथ त विन्तिवैव गदाशालमपाकरत् ।	
पश्चिन्त्यार्थे तु सथाति वज्र शङ्ख प्रजलपव ॥	१९
एव भ्रम स गोकम स्वपुर समुपेक्षिमान् ।	
राजौ गृहाङ्गणे स्वप्नमागतोऽच्छिन्न परे ॥	२०
वज्र मूम स विशाच पुत्रुफारी स्यात् वषट् ।	
विशाचे दशयामास महारौद्रतर वपु ॥	२१
सकृ वेप सकृद्वस्त्री सकृच मदिषोऽभवत् ।	
सकृदि इ सकृच्चाग्नि पुनश्च पुरुषोऽभवत् ॥	२२
वैपरीलाभिद् दृष्ट्वा गोकर्णो वैवसमुत् ।	
अथ दुर्गतिक कोऽपि निश्चिन्त्याथ तमववात् ॥	२३
गोकर्णे —	
कस्तवमुत्तरो राजौ कुयो चात्वा दशामिमाम् ।	
किवा मेल विशाचो वा राक्षसोऽस्ताति क्षत त ॥	२४
सूत —	
एव पुनस्तदा तेन करोताथै पुन पुन ।	
अशक्त्य वचनोच्चारं सज्ञानात्र चकार ह् ॥	२५
ततोऽञ्जली जल कृत्वा गोकमस्तमुदारयत् ।	
काले ^१ कद्दृतपापोऽस्त्री प्रवक्तुमुपचक्षमे ॥	२६

श्लो —

अहं भ्रान्ता त्वग्नीषोऽस्मि ध्रुवुष्कारोति नामत । स्वभावेनैव दोषेण बह्वन्व भाशित मया ॥	२७
कमण्यो नास्ति सरथा मे महाऽज्ञाने विषर्जित । लोकानां हिंसक साऽहं स्वामिदुःखेण मारित ॥	२८
अतः प्रेतत्वमात्मनो दुःखज्ञात् १ च दाम्ब्यहम् । आवाहारेण जीवामि वैवाचीनकलोद्भवान् ॥	२९
अहो व नो कृपास्ति यो भ्रातृनामास्तु गोचर । गोकर्षो वचनं श्रुत्वा तस्मै वत्कथमवाश्रयीत् ॥	३०

गोक्षर —

त्वदर्थं तु मया पिण्डा मया वचा विवानत । तत्त्वमैव मुक्तोऽसि ममाश्रयमिदं महत् ॥	३१
गयात्वादात्मं मुक्तिञ्चेतुषासो नापरमित्यहं ॥ किं विनेय मया त्रेत तत्त्वमव सविस्तारम् ॥	३२

श्लो —

गयात्वादात्मैवापि मुक्तिर्मे न भविष्यति । तपाश्चमपरं २ किञ्चित्त्व विचारय साम्प्रतम् ॥	३३
इति तद्भारतमाहृष्य गोक्षरो विस्मय गत । सतत्वादेनै मुक्तिश्चेदसाध्यं नोक्तं तव ॥	३४

इदानीं तु निज स्नानमाविष्ट वेत निग्रय ।	
त्व मुक्तिसानक विद्विदापरिभ्ये विधाय च ॥	३५
धु पुष्पाय निजस्नान तेवादिष्टस्ततो गत ।	
गोक्षयञ्चि त्वामास ता रात्रि न तद्ध्ययान् ॥	३६
श्रावस्तमागत दृष्ट्वा लोका प्रासा समागता ।	
तत्सर्वं कथित तेन राज्ञात च यथा निशि ॥	३७
विद्वानो जगन्निष्ठाश्च ज्ञानिनो मद्भवादिन ।	
त मुक्ति नैव ^१ तेऽपश्य पश्य त शान्दसञ्जयान् ॥	३८
तत सद्य सूत्रवाच्य त मुक्ती स्थापित परम् ।	
गोक्षय स्तम्भन चक्रे सूत्रयोगस्य धे तदा ॥	३९
शंकरो —	
सुभ्य नामो जगत्साक्षिन इति न मुक्तिरेतुक्तम् ॥	३९॥
सूत्र —	
तच्छ्रुत्वा दूरत सुव खुटगिताभ्यमापत ॥	४०
सूत्र —	
श्रीमद्भागवता मुक्ति सता ^१ ह वाचन कुरु ॥	४०॥
सूत्र —	
इति सूत्रवच सर्वैरनवरूप तु विदुषाम् ॥	४१
सर्वेऽप्युव प्रवक्षेन कतञ्च मुक्ते विदन् ।	
गोक्षयो निग्रय कृत्वा वाचनायै प्रवर्षित ॥	४२

तत्र सप्तम्यायाय देशान्माज्जना यतु ।	
पञ्चमं चतुष्टयं द्वात्रिंशदपि पापक्षयाय वै ॥	४३
समाप्तस्तु महाश्रावो देवविस्मयकारक ॥	४३ ॥
यदेवात्मनास्त्राय गोकर्णोऽक्षयसत्त्वयाम् ।	
स त्रेतोऽपि तत्रायात स्त्रान पश्यत्रितस्तत ॥	४४ ॥
सप्तमिषुत्त तत्रापश्यत्कीचकमुच्छ्रितम् ॥	४५
त मूलच्छिन्नमाविश्य नवप्रणवे श्रिता इती ।	
वातरुपी श्रिति कतुमशचो बलमाविशत् ॥	४६
वैश्वान् ब्राह्मण्य मुग्ध ज्योत्वार परिकल्प्य च ।	
प्रथमश्चक्षत स्वप्नान्मायान् धेनुनोऽकरोत् ॥	४७
दिना ते रक्षिता गाः सा तत्रा चित्र बभूवह ।	
बह्वैश्वर्याभिभेदाऽभूःसशब्द पश्यता सतान् ॥	४८
द्विवापेऽद्वि तथा साय द्विवाचविभिभेदम् ।	
तृतीयेऽद्वि तत्रा साय ह्यवाचविभिभेदम् ॥	४९
एव सप्तदिने ^१ शैव सप्तमिषुभिभेदम् ।	
कुत्सा ^२ स द्वादशसक नववगात्वेतता ज्ञी ॥	५०
दिन्द्वरूपधरो जालस्तुञ्जसावासापिठत ।	
पीतवासा पनदधानो मुकुटी कुम्भल्यचित ॥	५१
जनाय भ्रातर सखी गौहममिति चाजवीन् ।	

त्वयाह मोचितो व भो कृपया प्रेतकश्मलात् ॥	५२
५ या भागवती वाता प्रेतपीडाविनाशिनी ।	
सन्नाहोऽपि तथा ध य हृत्पल्लोरुफलवद् ॥	५३
कम्प ते स्रवणापानि सन्नाहप्ररुषे स्थिते ।	
जस्मात् प्रलय सदा कथा चैव करिष्यति ॥	५४
आर्द्रं शुष्कं लघुं शूलं वात्यनं कमभिः कृतम् ।	
अथ विद्देत्याप पापकं समिधा यथा ॥	५५
जन्मि वै नारते वर्षे सृष्टिमिदंैवससदि ।	
अकथाभाविष्या पुत्रा नि फलं य म कीर्तितम् ॥	५६
किं मोक्षतो रक्षितेन सुपुत्रेण बलीयसा ।	
जभ्रुवेण शरीरेण तुक्लाश्रकथा विना ॥	५७
अस्मिन्नाम्न ज्ञापुनद्ध नासशोगितलेपितम् ।	
चर्मबिन्दुदुर्गं वपाय मूत्रपुरीषयो ॥	५८
अरात्रोकविषाकर्मै रोगमिदं रमातुरम् ।	
दुम्पूर दुम्बर दुष्टं सरोप क्षणचङ्कुरम् ॥	५९
कुमिविद्धमससहा त शरीरमिति वर्णितम् ।	
अस्तिरेण स्थिरं क्वच कुतोऽप्य सायचेन्नदि ॥	६०
कः प्रातः सरकृतं चात्र सायं तच्च विन्द्यति ।	
वशीवरसम्पुष्टे वषाये का नाम नितरा ॥	६१

ससाहस्यगालोके वाच्यते निकट हरि ।	
अतो दोषनिवृत्त्यर्थमेतदेव हि साधनम् ॥	६२
सुहृदा इव तोषेषु मलका इव न पुत्र ।	
जाय ते मरणायैव कथाऽभवत्पतिता ॥	६३
अहस्य सुष्कण्ठस्य यत्र मधिष्विभेदनम् ।	
पित्र किमु तदा पित्रप्रथिभेद् कथाऽन्वान् ॥	६४
भिद्यते हृदयमिन्द्रियेषु ते सर्वसदया ।	
धीयते चास्य कर्माणि ससाहस्यमे कुले ॥	६५
ससारकृद्बालेषमज्ञानपटीवसि ।	
कथान्तीर्थे स्थिते पित्रे मुक्तिरेव सुखे स्मृता ॥	६६
एव ब्रुवति वै तस्मिन्निमानममन्त्रदा ।	
वैकुण्ठवासिभिर्भुक्त प्रसुरदीप्तिमण्डलम् ॥	६७
सर्वेषा पश्यता भेजे विमान कुञ्जुलीसुत ।	
विमाने वैष्णवा वीक्ष्य गोकर्णो वाक्कमन्त्रिण् ॥	६८
गोकर्णे —	
अत्रैव बह्व सति श्रोतारो मम विमला ।	
फलभेद् कुतो जात प्रब्रुव त हरिषिवा ॥	६९
अयम समभागेन सर्वेषामिद् दृश्यते ।	

1 स्त्री 2 कान्तीश्रुति विमानानि न तेषां कुर्यात् कृत ।

फलभेदं कृतो जात प्रजुष तु हरिप्रिया ॥ ७७

इतिहास —

अथवाच विभेदेन फलभेदोऽयं सञ्चित ।

अथवा तु कृत सर्वेन तथा मग्न कृतम् ॥ ७९

फलभेदस्तातो जातो भगवतादपि मानद ॥ ७९॥

सत्पराजनुपोन्मैव धेतेन अथवा कृतम् ।

मननादि कथा तेन स्मिरचित्ते कृतं सूक्ष्मम् ॥ ७९॥

अदृष्टं च हत ज्ञान प्रमादेन हतं सुखम् ।

सदिग्धो हि हतो म प्रो ह्यप्रचित्तो हतो जप ॥ ७९॥

अवैष्णवो हतो देशो हत आत्मपाराकम् ।

हतमभोत्रिये दासमजाचार हत कुचम् ॥ ७९॥

विज्ञासो गुणवान्नेषु सन्नि दीनत्वभाषना ।

मनोदोषजसञ्चैव कथाया निधत्ता मति ॥ ७९॥

एवमादि कृत चे स्थातदा वै अथगे फलम् ।

पुन अथात्ते सर्वेषा वैकुण्ठे वसतिःश्रुयम् ॥ ७९॥

गोकल्प तत्र गौवि हो गौलेक दास्यति स्वयम् ॥ ७७

सूत्र —

एवमुक्त्वा ययु सर्वे वैकुण्ठ इरिक्कीतना ॥ ७७॥

आवृणो नासि गोकल्प कथामूचे तथा पुन ।

सत्पराज्वतीं म्य अथवा वै कृतं पुन ॥ ७८॥

कथासमाप्ती यज्जात भूयता तत्र नारत ॥	७९
विमाने सह भक्षैश्च हरिरात्रिवभूष ह ।	
जयंश्चन्द्रो नन शैश्च दस्तजास बहवस्तदा ॥	८०
पाञ्चज यन्वनि चक्रे हपाचत्र स्वय हरि ।	
गोकर्णे तु समात्त्रिद्वयाभ्यरोत्ससदृश हरि ॥	८१
शोकृन् वाचनश्चाना पीतक्रीशेषवासस ।	
किरीटिन कुन्दञ्जिनस्तथा चक्रे हरि क्षणात् ॥	८२
तद्दामे ये शिखा ज्ञाना ज्ञानचाम्पदाञ्जयत ।	
विमाने स्वापितासोऽपि गोकमकृन्तथा तदा ॥	८३
शेषिता हरिलोके ते चत्र गच्छन्ति योगिन ।	
गोकर्णेन स गोपालो गोलोक गोपवसन्तम् ॥	८४
कथासम्पन्नत प्रीतो नित्यशौ भक्तवत्सल ॥	८४॥
अयोध्यावासिन पूर्वं यथा रामेय सङ्गता ।	
तथा कृपेन ते भीता गोलोके योगिदुर्लभम् ॥	८५॥
यत्र सूर्यस्य सोमस्य सिद्धाना न गति कदा ।	
स लोक दि गतास्ते तु श्रीमद्भागवतश्रवात् ॥	८६॥

मूमोऽत्र ते किं फलम् दमुज्वल
सप्ताहयनेन कथासु सञ्चितम् ।

कर्णेन गोकुण्डपाश^१यो वै
पी^२तञ्च ते गभगता न भूय ॥ ८७ ॥

वाताम्बुपयो^३सन्वेदहोपयै
सपामि^४रभैस्त्रिरुक्तसञ्चि^५तै ।
योगैश्च सवाति न ता गति वै
सन्नाहगाधाशब्देन वाति^६ ॥ ८८ ॥

इतिहासमिदं पुण्यं शाभि^७द्वयोपि मुनीश्वर ।
पठते चित्रकूटस्थो ज्ञानान्दपरिदुःख ॥ ८९ ॥

जगन्मानमेतत्परमं पवित्रं
सुखं सहजै^८ विद्वद्दसौषम् ।
काळे प्रसूक्तं पितृरक्षिमाच्ये
श्रित्य सुपाठ्यदपुनर्भवत् ॥ ९० ॥

इति श्रीमद्भागवतस्य अष्टमोऽध्यायः ॥
सप्तमोऽध्यायः ॥

॥ षष्ठोऽध्यायः ॥

(सप्तसहस्रश्लोकविष्णुसंहिता)

कथा—

अथ ते सम्प्रवक्ष्यामि सप्तसहस्रश्लोके विधिम् ।	
सहायैषस्तुभिर्ब्रौह्म प्रायः सान्धयो विधिः स्मृतः ॥	१
द्वैपद्यं तु समाहूय मुहूर्ते पृच्छन् च यजत ।	
विवाहे चादश ^१ विंश चादश परिकल्पयन् ॥	२
नमस्त्य अग्निनोर्ब्रौह्मै च मागक्षाप शुचिनम्बा ।	
एते मासा कथारम्भे शोक्या मोक्षस्तुच्छा ॥	३
मासानां विग्रहे यानि तानि तत्र यानि सन्ध्या ।	
सहायाश्चेतरे तत्र कर्तव्या सोशमाश्च ये ॥	४
देखे देखे तथा सेव्यं वार्ता प्रेष्या प्रयत्नत ।	
अविष्यति कथा चात्र आत्र तत्र कुतुम्बिनि ॥	५
दूरे हरिकथा केचिद्दूरे चाच्युलङ्घिता ।	
स्त्रिय शूद्रादयो ये च तेषां बोधो कतो भवेत् ॥	६
देखे देखे विरक्षा ये वैष्णवाः कीर्तनोत्सुका ।	
तेष्वेव पत्रं प्रेष्य च तल्लेखनमितारितम् ॥	७
सता समाप्ते भविता सत्पराय सुदुर्लभ ।	
अपूर्वैरकारुणैव कथा चात्र भविष्यति ॥	८

श्रीभागवतपादुक्चानाथ रसलम्पटा ।	
भय कञ्च तन्वा शीघ्रमावात मेमता-परा ॥	९
नाककाश कदाचिद्येदिनमात्र वधापि तु ।	
सन्धाऽऽगमन कार्य क्षणोऽत्रैव सुसुखम् ॥	१०
एवमाकारण तेषा कर्त व विमयेन च ।	
ध्यान-तुक्ताया सर्वेषा मानस्यान्तरानि कल्पयेत् ॥	११
दीर्घे वापि बन्धे वापि गृहे वा अशन मत्तम् ।	
विद्याया वसुधाः परा कल्प-व्य तत्कथास्तत्तम् ।	१२
शौचन मा-न भूमौ-पत्र धातुम-उत्तम् ।	
गृहोपम्करमुत्तया गृहकोणे निवेशयेत् ॥	१३
अर्वाङ्गपद्माहतो समादासीत्यानि प्रमेलयत् ।	
कल्पव्यो मण्डप बोधे क-लीस्रष्टमच्छिव ॥	१४
कल्पपुष्पवर्षैर्विष्णुस्त्रितानेन विराजित ।	
चतुर्विंशु वनारोपो बहुसम्भद्विराजित ॥	१५
ऊर्ध्वे सत्रैव लोकाश्च कल्पनाया सविस्तरम् ।	
तेषु विमा विरक्ताश्च स्थापनीया प्रयो-य च ॥	१६
पूर्वे तेषामासनानि कल्पयानि यथोत्तरम् ।	
बभ्रुव्यापि तदा दिव्यवासन परिकल्पयेत् ॥	१७
उद्भ्रुवो मन्वेदका शोला वै माद्वुस्तदा ।	

मास्तुसभेऽङ्गवेदका भोता चोदकुम्भकरा ॥	१८
अथवा पूर्वदिग्नेया पूवपूतकमभवत् ।	
श्रोतृवामाममे मोक्षा वेदकाख्यात्किञ्चिद् ॥	१९
धिरको वैष्णवो चित्तो वेत्तास्त्रविद्विष्टित् ।	
दृष्टा तकुशलो धीरो वक्ता अयोधितिनि स्पृह ॥	२०
अनेकवर्षविधा सा स्त्रीणा पात्रपुत्रवादिन ।	
पुत्रपुत्रास्तकरोचारे त्वा यास्ते यदि पण्डिता ॥	२१
युक्तु चार्थे सहायकम य स्वापस्तवादिष ।	
पण्डित सहायकतेना लोकयोग्यतःपर ॥	२२
यथा क्षौर प्रकृतञ्च दिनादशाश्रितास्ये ।	
अरुणोदयेऽभी निवस्य शौच स्नान समाचरेत् ॥	२३
नित्य सङ्क्षेपत कृत्वा स यथा स्व प्रसन्नत ।	
कथानिर्गमिपात्राय गणनाञ्च प्रयुजयेत् ॥	२४
नित्य स तप्य पुण्ड्रार्थे प्रायश्चित्त समाचरेत् ।	
नमस्कृत् च प्रकृतञ्च तत्र स्वाप्यो हरिसन्ध्या ॥	२५
कु पानुदित्य म ज्ञेय अरेऽपूजाविधि क्रमान् ।	
प्रद्विष्टनमस्कारा पूजा वे स्तुतिमाचरेत् ॥	२६
सत्पारसागरे मद्य धीम न्ना करुणानिये ।	

कर्मलोहगृहणा ^१ द्ग मासुद्धर भवागवान् ॥	२७
श्रीमद्भागवतस्त्वारि हत पूजा भवन्नत ।	
कतन्वा विधिना श्रीला शूपदीपसमर्पिता ॥	२८
तत्सु भीष्म श्रुत्वा नमस्कार समाचरेत् ।	
स्तुति प्रसन्नचित्तेन कत वा केवल तदा ॥	२९
श्रीमद्भागवतारखोऽय प्रच्छ कृष्ण एव हि ।	
श्रीकृतोऽसि मया न्नाथ गुत्तयर्थं भवतागरे ॥	३०
मनोरथो मदीयाऽय सफल सवधा त्यया ।	
निविष्टेनैव कतन्वो दासोऽद् तव केशव ॥	३१
एव दानवच मौक्त्या वक्तार पाथ पूनयेत् ।	
सम्भूय वसभूषाभि पूना ते त च सस्तेत् ॥	३२
शुकस्य श्रवोपज्ञं सवशास्त्रविशारद ।	
एतत्कथानकाशेन मदज्ञान विनाशय ॥	३३
तद्वशे निचन पश्चात्कतन्व्य भेषसे मुना ।	
सत्तरात्र कथाशक्त्या धारणीव स एव हि ॥	३४
वरण पञ्चविंशति कथाभङ्गनिवृत्तये ।	
^१ कतन्व्यसौर्हीरिजपो द्वा ^२ चात्तरविंशत्या ॥	३५
आह्वयान्द्वैष्ययाश्वा यास्तथा वतनकारिण ।	

न-वा सम्पू-य दत्ताह्वा स्वयन्नासननाविशेत् ॥	३६
लोकवित्तधनागारपुत्रविता पुत्रस्य च ।	
कथापिच ह्युद्यमवि स उभोरपल्लमुत्तमम् ॥	३७
आमूर्षोद्वयमारभ्य सार्धेद्विद्वरा ^१ तकम् ।	
वाचनीया ^२ तथा सन्वयकारकण्ठ सुधीमता ॥	३८
कथापिराम कतस्यो मन्वाद्दे पटिकाद्वयम् ।	
त-कथावतु कार्यं वै कीर्तनं वैष्णवैस्तदा ॥	३९
मउमूर्षयार्थं हि उवाहाद सुखावह ।	
हविष्यन्नेन कतस्यो लेख्यार कथार्थिना ॥	४०
कपोष्य सतरानं वै इतिच्छेत्तनुयात्तदा ।	
पृथपान पत्र पान कृत्वा वै शृणुचास्तुश्रम् ॥	४१
फलादारेण वा ^३ भा-यमेकभक्तेन वा पुन ।	
सुखसाध्य भवेत्तनु कतस्य भवन्नात्र तत् ॥	४२
भोगन तु वर मा-ये कथाव्यपकार ^४ कम् ।	
नोपवासो वर श्लोच कथावित्तकरो यदि ॥	४३
सप्ताह्नजतिना पुसा नियमान्तरु नारत् ।	
विष्णुदग्धाविहीनाना नाविकार कथाश्वे ॥	४४
जहाचयवपसुमि दत्तावतया च भोजनम् ।	

क्यासमाश्री भुक्ति च कुर्यान्निरा कथावती ॥	४५
द्विदल मधु तैल च गरिष्ठाश्च तथैव च ।	
भाषदुष्ट पशुचित जम्बाम्लिर कथावती ॥	४६
काम क्रोध मद मान मत्सर लोभमेव च ।	
रुमम मोह त जा द्वेष दूर्येव कथावता ॥	४७
वेदवैधमविप्राया गुरुमोक्षतिना तथा ।	
श्रीराममहता नि दा वजयेत् कथावती ॥	४८
पलाण्ड गुह्यन क्षीर मसूरान च तालिकाम् ।	
हरेरन्वर्षित चायन्निपिष्ठ वजेवेद्गती ॥	४९
राजसला व्यम्लेच्छपतितया ^१ जनेका ^२ दा ।	
द्विजद्विहृषेदवाक्यैश्च न वदेत् कथावती ॥	५०
सस शीघ दया मौनमात्रव विनय तजा ।	
उदारमानस बह्वेव कुर्यात्कथावती ॥	५१
द्विद्वेष क्षयी रोमी निभानय पापकमचान् ।	
अनपन्नो मोक्षकाम शृणुयाद् कथाभिनाम् ॥	५२
अनुपा काकव ध्या च न ध्या या न कृताभका ।	
कृत्वहमा च या भारी तथा आध्या जपकृत ॥	५३
एतेषु विधिना जाने तदक्ष ^३ यवर भवेत् ।	
अत्युचमा कथा दिव्या कौटिल्यकलवदा ॥	५४

बृहो० वाय

१७

एव कृत्वा प्रतविचिसुधापनमधाचरेत् ।	
न साध्मात्रतदिव कृतव्य फलकवृद्धिभि ॥	५५
अभिज्ञानेषु नकेषु प्रायो नोद्याजनामह ।	
अप्येनेष पूतासो नि कमा वैष्णवा यन ॥	५६
एव नगाहपनेऽस्त्रि समाप्ते श्रोतृभिसदा ।	
पुस्तकस्य च बहुधा पूजा पाद्यानिभक्तित ॥	५७
प्रसादपुत्रसामासा श्रोतृभ्यश्चाथ दीयताम् ।	
मृत्पूतासुललित कृतव्य कीर्तन तत ॥	५८
नयथा व तनइवाञ्च शङ्कश च कारयेत् ।	
किरेभ्यो वाचसेभ्यश्च मित्तमन्न च दायताम् ॥	५९
शिरकधेदूवेच्छ्रोता गाता वाश्या परेऽहनि ।	
सूत्रसंश्लेषा होम कलव्य कम्पा तपे ॥	६०
प्रतिश्लोक तु सुहृदादिभिना दणमस्य च ।	
चावस मधु कपिश्व किलानाऽकिसमुद्रम् ॥	६१
अथवा इषम कुवाङ्गाय वा सुसमाहित ।	
न अथवाऽपुराणस्य परमस्य च वरुण ॥	६२
होनाशक्तौ तुषो हौम्य दशात्कालसिद्धये ।	
नानाच्छिद्रनियोधार्थं सूत्राभिकतांनयो ॥	६३

दोषयो प्रशमार्थं च पटेभ्यामसहस्रकम् ।	
तेन स्वास्तकस्य सर्वं नक्त्यस्मात्परिचयः ॥	६४
द्वान्शं न्यास्यन्वाचक्ष्णाद्भोजय मधुपायसैः ।	
दत्तास्तुवर्णयेन्नु च प्रतपूष्यत्वहेतवे ॥	६५
शक्तीं पठन्वमितं खलसिद्धिं विधाप च ।	
तत्रास्य पुस्तकं स्थाप्य लिखितं ललिताक्षरम् ॥	६६
सम्पू जावाहनाचैस्तदुपचरैः सहस्रिणम् ।	
वस्त्रभूषणवाचासैः पूजित्वा च यथात्मने ॥	६७
आचार्याय सुधीदत्त्वा मुक्तं स्वाङ्गवचने ।	
एव हृत्वे विधाने च सर्वपापनिवारणे ॥	६८
फलदं स्वात्पुराणं तु श्रीमद्भागवतं शुभम् ।	
धर्मबानाथमोक्षाय साधनं स्थाप्य सशय ॥	६९

कुमारा—

इति ते कथितं सर्वं किं भूय श्रोतुमिच्छसि ।	
श्रीमद्भागवतैवेव मुक्तिमुक्ता करे सिधये ॥	७०

सुत—

इत्युक्त्वा ते महात्मान प्रोचुर्भागवतीं कवाम् ।	
सर्वपापहरां पुण्या भुक्तिमुक्तिमदायिनाम् ॥	७१
मृत्त्वतां सर्वभूतानां सन्नाहं विवतात्मनाम् ।	

पद्मोऽध्याय

५९

कक्षत्रिणि ततो देव तुष्टुः पुरुषोत्तमम् ॥	७२
सद् मे ज्ञानवैरान्धमन्तान् प्रुपथा परा ।	
शारुण्य परम चाभूत्सर्वैस्तनोहरम् ॥	७३
नारदश्च कृता गौडभूतिसङ्घे स्त्रीये मनोरथे ।	
पुलक्यीकृतसवाङ्ग परमान दसम्भृत ॥	७४
एव कथा समाकण्य नारदो भगवत्प्रिय ।	
प्रेममहदद्या वाचा वानुवाच कृताञ्जलि ॥	७५

नारद —

य योऽन्वयतुष्टीतोऽस्मि भवद्भिः कुरुमापरे ।	
अद्य मे भगवोऽहं च सत्पथाचर्यो हरि ॥	७६
भक्त्य सवधन्वैर्भ्यो पर म ये तपोधना ।	
वैकुण्ठस्थो यद् कृण्व्य अवगातस्य लभन्ते ॥	७७

एव —

एव ब्रुवति वै तत्र नारदे वैष्णवोत्तमे ।	
परिभ्रम समायात शुद्धो योगेश्वरसादा ॥	७८

तत्रावधौ षोडशवार्षिकस्तदा

व्यासात्मजो ज्ञानमहाविभक्त इमा ।

कथावसाने निजजन्मपूज

श्रेण्या यद्वद् भागवत शनै शनै ॥

७९

दृष्ट्वा सदस्यां परमोरखैव स

सद्यः समुत्वाव वदुमहात्मनम् ।

श्रीत्या सुरार्पितामपूजयन्सुख

स्त्रितोऽवत्तशृणुतामला गिरम् ॥

८०

आहुक —

नियमकल्पतरोगणित फल

शुभशुभादस्तद्व्रजमधुतम् ।

पिबत भागवत रसनालय

सुररतो रसिका मुधि भावुका ॥

८१

धर्मं प्रोक्षतकैवयोऽत्र परमो निम्नतराणां सतां

वेश वास्तवमत्र वस्तु शिवं तापत्रयो मूलनम् ।

श्रीमद्भागवते म्हासुनिकृते किवा परीक्षर

सयो दृष्टवत् बनेऽत्र कृतिभिः पुष्पुमिक्तक्षणात् ॥ ८२

श्रीमद्भागवत पुराणलिलक चट्टैष्यथाना धन

वस्मिन् पारमहंसनेवनमः ज्ञान पर गीयते ।

वत्र ज्ञानभिरागभक्तिसहितैः कैवल्यमाविष्टुत

तत्रतन्वन् प्रपठन्निचारवपरो भक्त्या विमुच्येत्तर ॥ ८३

स्वर्गे सत्ये च कैलासे वैकुण्ठे वास्यथ रस ।

अत्र पिबन्तु सद्भ्यामा मा वा मुख्यत कर्हिचिन् ॥

८४

सूत्र —

एष सुधाने सति वाग्यव^१नी
मन्धे सभाया हरिराविरासीत् ।

प्रदात्तवस्तुद्वयफाल्गुनादिभि
कृत सुरार्पितमपूजयत् तान् ॥ ८५

दृष्ट्वा प्रसन्न महामुने हरिं
ते शक्तिरे कीर्तनमस्तदा ।

अथो भवा^२या कमलासनस्तु
तत्राग^३मन्त्रालनदशनाथ ॥ ८६

प्रदात्स्तालवारी तरलगाजेतया चोद्वय बालवारी
बीणावारी सुरार्पि स्वरकुशलतया रागकर्तृकुनोऽभूत् ।

दशोऽवारी सुदृढ जयजयमुक्त्वा कावने ते कुमार
पत्राभे भाववत्प्र सरस्वरपत्रया न्यास्तु^३गो बभूव ॥ ८७

ततश्च मन्धे त्रिक्रमैव तत्र
मत्तवादिज्ञाना नटकमुनेवसाम् ।

अलौकिक कावनेतदाश्च
हरि प्रसन्नोऽपि बचोऽनवीचत् ॥ ८८

मत्तो चर^१ भाववृत्तात्तणुध्व
मीत कथाकीर्तनतोऽस्मि सान्त्वयत् ।

सुत्वेति वदाम्यमतिप्रसन्ना त्रेमात्रचिन्ता हरिमूर्धारे मे ॥	८९
वगाह्गन्धामु च सवभक्तै रेधिरुवसा भाव्यमिति प्रकशात् । मनोरथोऽत्र परितूरवीच सधेति चोक्त्या तरणीवताचक्षुत् ॥	९०
वतोऽनमराधरत्नेषु नारद सत्या शुकादीनिचि वापसाञ्च । अथ ब्रह्मण परिजटमोहा सर्वे यतु पातकशाशुतास्ते ॥	९१
भक्तिं सुग्राभ्या सह रक्षितां सा ज्ञाने स्वकामेऽपि तदा तुक्तेन । जनो हरिर्भागवतस्य सेवना विच समाचरति हि वैष्णवानाम् ॥	९२
इरिन्द्रो स वरदादिताना मावापिशाचीपरिमर्दितानाम् । सत्पारसि धी परिचक्रिताना क्षेमाय वै भागवतं श्लाघति ॥	९३

शान्त—

दुकेनोक्तं कदा रात्रे गौरुर्गेन कदा पुन ।
सुरपत्ने कदा प्राणीरिजिष मे सशय त्विमम् ॥ ९४

मूल —

आहृष्यनिगमात् त्रिशद्व्याधिकगते कलौ ।
नवमातो नभस्ये च हवारम्भं ह्युक्तोऽकरोत् ॥ ९५

परीक्षिच्छूक्या ते च कलौ वपञ्चतद्वये ।
शुद्धे शुषी नवम्या च सेतुजोऽकम्पकःकथाम् ॥ ९६

तस्मात्पि कलौ पाले त्रिशद्व्यागतं सति ।
इत्युक्तं सिते पक्षे नवम्या प्रलयं मुता ॥ ९७

इत्येतत्ते समारमात् कःशुभाऽहं त्वजानध ।
कलौ भगवती वाता भवरोगविनाशिना ॥ ९८

हृगविविष सकलकल्मषनाशनं च

मुक्तयैकहेतुरिह भक्तिविशसकारि ।

सर्वं कथानकमिद् विषयादरेण

श्लोके हि तीव्रपण्डितीकनसेवया किम् ॥ ९९

स्वपुण्यमपि वीर्यं पापहस्तं

चदति वनं किञ्च तस्मै कर्मभूते ।

परिहर भगवत्कथासु मया

प्रभुरहमं कर्तुया न वैष्णवानाम् ॥ १००

अक्षरे ससरे विषयविष^१महाकुलविष
 क्षयार्थं क्षेमार्थं विवत् शुकन्यायात्सुसुधात् ।
 किमर्थं स्वर्थं भो जगत कुम्भे कुम्भितपथे
 परीक्षित्साक्षी यच्छ्रवणगतमुत्तमुत्तिकल्पने ॥ १०१

^२रसप्रवाहसस्त्रेण आशुक्षेत्रे रिता कथा ।
 कण्ठे सम्दभ्यते येन स वैकुण्ठमनुभवत् ॥ १०२

इति च परमगुह्यं सचसिद्धा नसिद्ध
 सपदि निगदितं ते क्षात्रपुत्र विदोम्य ।
 जगति शुककथातो निमलं नास्ति विशिष्टं
 त्रिषु परसुखदेवोद्गादशक्तं वसारम् ॥ १०३

यत्र यो निवसतया शृणोति भक्त्या
 तद्धेना कथयति शुकवैष्णवाय ।
 तौ सम्यग्विधिकरणात्कल लभेते
 आधाभ्यात्र हि भुवने किमप्यसाध्यम् ॥ १०४

इति श्रीमद्भगवत्पुत्रोक्तं उत्तरखण्डे श्रीमद्भागवतमहात्म्ये बहोउध्याय
 ॥ समाप्तमिदं श्रीमद्भागवतमहात्म्यम् ॥

श्रीमद्भागवतारवपुराणरत्नात्तर्गतद्वादशस्कंधाना

॥ अध्यायार्थसंग्रहश्लोका ॥

॥ प्रथमस्कंधे ॥

- शास्त्रीपदारवश्रीकृष्णकृत्य नृपचारिहेतव्य ।
अवतारकथा कृष्णपूजयो धर्मरक्षणम् ॥ १
- कथेव प्रथमेऽध्याये षट् प्रभा मुनिभिः कृता ।
द्वितीये तूत्तरं सूतश्चतुष्पामाहृतैश्चर ॥ २
- अवतारकथाप्रभे कृत्वावे तूत्तरमभिधा ।
पुराणधर्मतादास्तदा तथाचारित्रवर्णने ॥ ३
- तुर्वे भागवतारम्भकारणत्वेन वण्णते ।
न्यासस्वापरितोषस्तु तप अवचनार्थिभिः ॥ ४
- पञ्चमे सत्वधर्मैभ्यो हरिकृतमनीरवम् ।
न्यासचित्तप्रसादाय नारदेनोपदिश्यते ॥ ५
- न्यासस्त प्रजयासै दि वष्टे प्राण मण्डलवम् ।
स्वपान्य नारद प्राह कृष्णसङ्कीर्तनोद्भवम् ॥ ६
- अथ भागवतश्रोतुञ्ज न वस्तु पराक्षित ।
सुतवाचवपाद्गीणैरुपहस्यसहस्र वच्यते ॥ ७

- जज्ञने कुपितद्वीनेरखाद्रक्षा परीक्षित ।
 श्रीकृष्णसन्तुतिं कुन्वा राजदशोकध्व कीर्तये ॥ ८
- सुधितिराय भीष्मेण सर्वधर्मरूपणम् ।
 श्रीकृष्णसन्तुतिमुक्तिनवमे तस्य वन्द्यते ॥ ९
- दशने कृतकामस्य इक्ष्वाणुपुरतो हरे ।
 स्वाभिरसस्त्पमानस्य वन्द्यते द्वारकानम ॥ १०
- एकादशे रतिसम्भवायादये इत्य वन्द्यते ।
 जानतैस्तूषमानस्य पुरीं निर्बिन्द्य वाधुभि ॥ ११
- पूर्वोक्त यत्प्रसङ्गात्तद्वीणेदम्बादिविस्तारात् ।
 द्वादशे तु तदैवाय परीक्षित्य म वन्द्यते ॥ १२
- त्रिगमो बृतराष्ट्रस्य भित्तुरीकया जयोदशे ।
 उक्तं वीनाभिषेकेन वदन्तु राज्ञो महापथम् ॥ १३
- चतुर्दशे त्वरिद्राभि हृद्वा राजा विशद्वित ।
 अशृणोदनुना-कृष्ण तिरोधानमितीकते ॥ १४
- कल्पियेत्तमात्म्येन तुर वस्य परीक्षिति ।
 अथदशे नृपससर्गविति पञ्चदशेऽवधीन् ॥ १५
- सप्तम्य बोद्धसे भूमिधमयो कलिखिलयो ।
 सत्वाद्दो वन्द्यते शान्तिं पालकस्य परीक्षित ॥ १६
- अठसत्तदशे राज्ञ कलेर्निषद् उच्यते ।

अ चापार्थसङ्ग्रहलोका

६७

तल्लैव वीर्यभाजोऽपि वैराग्य वरुक्तेऽद्भुतम् ॥

१७

सङ्कल्पप्रदादौ तस्य सङ्कशाया भिल्लप्यते ।

सन्धनुमद्दन्वात्त जातो वैराग्यमावहन् ॥

१८

साधोपविष्टे गङ्गाया दालि योगिऽन्नाद्भुते ।

शुक्लस्यागमन तत्र श्लोकमेकोनोवशब्दे ॥

१९

॥ द्वितीयस्कन्धे ॥

तत्र तु श्रयमेऽध्याये कीर्तनश्रवणादिभि ।

स्वविष्टे भगवद्भूषे जनतो धारणोच्छले ॥

१

द्वितीये तु सर्वसंयुक्तधारणातो नित मन ।

सर्वसद्विधि सर्वज्ञे विष्णौ वाचमितीयते ॥

२

दशसालम्भनरूपैव सुकानैराजधारणा ।

श्लोच्यते तु सवासा सवा तयामिधारणा ॥

३

सुताये विष्णुभक्तोस्तु वैशिष्ट्यं च श्रवणो गुणे ।

भक्त्युद्देशेय तत्कम श्रवणादर इयते ॥

४

तुर्वै पराश्रिता इत् सृष्ट्यादि हरिभेजिनम् ।

श्लोकेन सङ्गतःसुखसवादेनोपवपक्ते ॥

५

पञ्चमे नारदेनाथ पूष्ट सृष्ट्यादि वक्तव्येन ।

हरेर्जीवाविराट्प्राष्टिं चालम्भानिःशक्तिभि ॥

६

षष्ठे विराट्प्रवृत्तिश्च प्रोक्तःश्रवणादिभेदत ।

दृष्टीरुप तु पूर्वोक्त सर्वे पुत्रपत्न्यन्त ॥	७
वच्य ते सप्तमे श्रीलावताराय ब्रह्मगोदिता ।	
नानदाय तु तत्कर्मप्रयोजनगुणैरसह ॥	८
अष्टमे देहसम्भवमाश्रिपत्नीश्रजानयो ।	
बहून् परित्यजित्वाकृच्छ्रःसुराणावाप न्यमुन्मिताय ॥	९
राजप्रभोत्तर वस्तु ब्रह्मणे हरियोन्मिताय ।	
कथयामास त्वमपि शुको भागवत पुत्र ॥	१०
ततो भागवतवाचान्वाहारैव दशमे स्फुटम् ।	
राजप्रभोत्तर वस्तुमारिभे वाचयन्ममि ॥	११

॥ तृतीयस्कन्धे ॥

तत्र तु भवन्ना यावे यद्गुण त्वा गताशुभ ।	
निगतस्योदयेनादौ सवाह कानुरनन्दे ॥	१
द्वितीये कृष्णविरिषेवाहानुशोचन्नखोदय ।	
श्लेमे बालचरित्राणि कृष्णस्त्रावणवत्कथन ॥	२
तृतीये मधुरामोस ब्रजाःकृतवधात्पिकम् ।	
चतुर्थे क्षारहाया च कृष्णेन तद्वचनम् ॥	३
पञ्चमे यद्गुणित्तु मुखा त जानलन्वये ।	
षड्वदस्योपदेशेन क्षया मैत्रेयमागतम् ॥	४
पञ्चमे भगवद्गीता क्षया पृथो महासुमि ।	

प्रोवाच महदादीनां सर्वै रैश्च हरेस्तुतिम् ॥	५
वक्तव्यतुर्गिरु-भावे क्षुत्वा मैत्रेण सङ्गम ।	
सकामस्तु तपोमरु धरत्रेयाय निगतते ॥	६
कौषार्य पयपृच्छद्ब्रह्माहारे कृतक्रियम् ।	
विदुर कृष्णनिर्दिष्ट मुकु द मनसा चत ॥	७
पठे वैराग्यविष्टैस्सृष्टिमाह विराट्पुत्रो ।	
अभिदेवारिभेद च तत्रैव भगवत्कृतम् ॥	८
सप्तमे सशयच्छेदि प्रतिन द्य मुनेष्वप ।	
पुन क्षुत्वा कृत्वा नानामभ्रासम्बगु-दारिता ॥	९
अष्टमे समभूद्ब्रह्मा नाभेस्तु चक्षशादिन ।	
तमब्रानन चळे वि-व्यक्तपसा गोपवद्गरिम् ॥	१०
नवमे तपसा तुष्ट ऋष्या नारायण त्वज ।	
अस्ती-कागमे सीदन् लोकसगचिदाश्रया ॥	११
दशमे काळसम्ब्रभ प्रतिनक्तु तदुद्भव ।	
प्राकृतादिविभागौन सगस्तु दशधोच्यते ॥	१२
अधत्वेकादशे काळ परमाश्वदितक्षयै ।	
नुगम च तरादिभ्य कल्पमानादि वर्ण्यते ॥	१३
द्वादशे तु कुमारानि मनससर्गोद्धमैषुनात् ।	
काचद्वैभेन यौनस्तु अनुसर्गोऽनुवर्ण्यते ॥	१४

त्रयोदशे तिसृष्णाया मनोराकस्मिकाद्रुते ।	
धरासुद्धर्तुसुद्धृताश्लोकादैवानुसूदनम् ॥	१५
चतुदशे निदानं तु तदभे वक्ष्यन्त्ययते ।	
स ध्याया कदम्पाद्भ्रमस्तम्भन कामतोऽग्निने ॥	१६
हतप्रभैस्सुरै पूज्यं प्राह पञ्चदशे विधि ।	
तद्भिनविपमसापादि वैकुण्ठे विष्णुसूत्रयो ॥	१७
हरिणा स्नात्विर्गैर्विपरुततैस्तु षोडशे ।	
तयोरसुरभावेऽपि कुतोऽनुसूद्ध इषते ॥	१८
तदस्मद्भवे स न तयोर्लोकमवधूरम् ।	
हिरण्याक्षप्रभाषञ्च वचनं दिग्भवेऽद्भुतम् ॥	१९
अष्टादशे हिरण्याक्षधराकनकराहया ।	
निर्विशेषं महायुद्धं त्रैवरक्षां निरुच्यते ॥	२०
ऊर्ध्वनिभे विरिञ्चयानिभार्षितेन महासूभे ।	
वरारक्षेण हिरण्याक्षवशदस्ता योऽनुवर्णने ॥	२१
विभे वराहज्ञं माण्डिव्यवधानादथादित ।	
सर्गोऽनुसूच्यते वज्रान्न वम प्रस्तुतं मनो ॥	२२
एकविंशे तपोविशाखापितेन तु विष्णुना ।	
कदमस्य मनो पुंसां विवाद्दष्टनोच्यते ॥	२३
द्वाविंशे कदमायादासयादिष्टं हि विष्णुना ।	

मनुर्वृद्धितर देवहृतिमित्युपवर्णयते ॥	२४
प्रबोधश्ले तपोयोगनिर्मिते सवसम्पदि ।	
विमाने कामये चित्रा तस्ये रीतिर्निस्त्यते ॥	२५
अनुविशे तस्ये जाम कपिलस्माद् तन्वितु ।	
श्म या तमनुज्ञाप्य ऋणत्रयविमोक्षय ॥	२६
पञ्चविंशे जनया तु पुण्ये व पविमोचनम् ।	
जादात्वाद् पर भक्तिरक्षण कविलसुत ॥	२७
षड्विंशे पुण्ड्रयोस्तु विवेकान्योपवर्णयत ।	
सात्त्वेन सर्वभावाया जामलक्षणभेदन ॥	२८
पाता पुत्रयव यत्प्रोक्त क्षत्रे भिन्नासुतेन वत् ।	
मात्रे सात्त्व तदध्यात्म्य प्राया वेनाद् तन्वयितु ॥	२९
सप्तविंशे ततस्त्वन्वयहृत्सात्त्वतयोगत ।	
पुण्ड्रयोविभेदेन शौक्षरीर्निर्निस्त्यते ॥	३०
अष्टाविंशे ततोऽष्टाङ्गयोगेश्वानशोभिना ।	
सर्वोपापिधिनिमुक्तस्वरूपज्ञानपीयते ॥	३१
भक्ति सङ्क्षेपत श्रेय्य सात्त्वयज्ञारथाय विस्तृतम् ।	
अथाह वैष्णव योगमष्टाङ्ग कपिलो हरि ॥	३२
एकोनविंशके भक्तियोगस्तु बहुधोच्यते ।	
काठस्य च षष्ठ पौरससूतेश्च विरक्तये ॥	३३

त्रिंशो तु काशका कान्तिव्याजमाकुञ्चयेत्साम् । कामिना जामसा पाचाद्भोगतिरुदायते ॥	३४
एकत्रिंशो विमिश्रितु पुन्यपापैरिहा तया । सतुप्ययोनिस्त्रयान्निष्पद्यते राजसी षति ॥	३५
द्वात्रिंशो सतत्त्ववैषम्यैरुभया गतिरुदायत । तत्त्वज्ञानविहीनस्य तदस्य पुनरागति ॥	३६
त्रयस्त्रिंशो तु तस्यैव कपिलस्योपदेशत । जानमानवेन न मानुर्जीव गुण्डिनदीयत ॥	३७

॥ चतुर्थस्कन्धे ॥

तत्र तु प्रथमाभ्याये सतुक्त्वा वया पृथक् । वण्य ते चत्र ब्रह्मादिमूर्तिभिः प्रभया हरे ॥	१
द्विषाये प्रथमाभ्यासोपश्लिप्तव्यदक्षयो । विद्वेषे वण्यन्ते हेतुर्विचसृक्ष्यत्रसम्भन ॥	२
तृष्ठाये तु सती ताल वनोऽस्यदिदृष्टया । गमित्य वा महेतेन चारिता नातिहेतुभिः ॥	३
चतुर्थे तु पति द्विन्वा गता पित्रावमानिता । रुषा निभस्त्र त चङ्ग जहौ देहमिवापत ॥	४
पञ्चमे तु सती देहत्यागमाकृष्य हाङ्गुर । चारुनद्र रुषा-पाता तेन दृश्यमजायनत् ॥	५

पठे तु वेबस्त्रेण सह सत्वा भय विधि ।	
सा त्वयामास दक्षादित्रीविताशशमादरात् ॥	६
महमे वि सुन्दरुत्सुतो अक्षमवादिनि ।	
वन प्रवतघामस दक्षेणेति निम्प्यत ॥	७
मनुक वा जये प्राप्ता दक्षयतकथोदिता ।	
मनुपुत्रा जये प्राप्ता पुनरुचवाय पञ्चभि ॥	८
अष्टम मुक्तारोक्षिशेषमःसरत पुरात् ।	
विगलेन सुवेगाह तपसा नोपप्य हरे ॥	९
नवमे तु हरिं स्तु वा ७ या तस्माद्द्वयान पुन ।	
प्रयागस्थानयोद्वा व विज्ज दत्तमितीपदे ॥	१०
दशमे आरुह तृणा सक्षायामकरोदधम् ।	
एकपत्रात्पद्मद्वैतस्य विक्रम इष्यते ॥	११
एकदश तु यक्षाना दक्ष दृष्ट्वा मनुसंभवन् ।	
आगत्य पारवामास भुव तन्वोपदेशत ॥	१२
द्वादशे धनमेनाभिन्दिता पुरमागत ।	
पञ्चैरिष्टा हरेस्त्वाननाग्रोहेति कौत्यते ॥	१३
एव पञ्चभिरभ्यासैःपुत्रपदानुषर्गिता ।	
अथैकादशभिश्चित्र हृषुकारिःसुचक्रे ॥	१४
तत्र त्रयोदशे सक्तु वृषोत्तान पुवा जये ।	

अहो वेनपिता पुत्रक्रीयाद्भ्रतइतायते ॥	१५
चतुस्रो तु ह्युपुत्रमवाप्नो गते द्विते ।	
व्यभिचिन्तस्य वेनस्य रोषात्पौत्रव वक्ष्यते ॥	१६
सत पञ्चरशे विमैमरनाद्देनवाहुत ।	
प्रातस्य तु हृषोरकमभिकेभ्यश्चकारिकम् ॥	१७
षोडशे सप्तलोकेशैस्सकल भावया पुत्रम् ।	
मुनिप्रबुक्कस्तूलाद्यास्तुर्वी त स्मति वक्ष्यते ॥	१८
सतस्तप्तदशे लोके ऋष प्रमनयव वृषु ।	
महायागा नही ह तु यत्तो भाव्या तथा स्तुत ॥	१९
आलोत्तुम्भीमात्तन्मास्तद्विजलास्तुतम् ।	
योतिरि दीवरश्चात्मनाविरस्तु मनापत ॥	२०
अनादशे मन्वात्तन्वात्तसपात्तदिभेत्त ।	
हृ वाणिभिस्तु क्वचरस्ता तुयेति निष्पत ॥	२१
ऊर्ध्वविशेऽश्वमेवाद्गद्वाभ्रणात्तुयो ।	
इ इ ह तु मवृषस्य धाजा वारणमुच्यत ॥	२२
विशे तु विष्णुना साक्षात्तमेर्वशेऽनुशासनम् ।	
वरदानप्रसङ्गेन प्रीतिश्चा यो यमायते ॥	२३
एकविंशो तु वृषुना प्रजाजाननुशासनम् ।	
महासजे सुरादीना महासकसि वक्ष्यत ॥	२४

शाश्विषे तु पर ज्ञान प्रथमे इतिशासनात् ।	
सन कुमारो भगवानुपादिशदिताचरे ॥	२५
उद्योविषे सभायस्य बने नित्यसमाप्तिल ।	
विमानमविरुद्धाथ वैकुण्ठमतिराचरे ॥	२६
एकादशभिरभ्यासै वृथोश्चरितमारितम् ।	
प्रचेतसामधानामिच्छ मध्ये पञ्चमि पितु ॥	२७
चतुर्विधे प्रपौत्रानु वृथो आचानवर्हिष ।	
प्रचेतस्य तमिस्तेभ्यो वृद्ध्यत च वषवते ॥	२८
प्रचेतस्तु तपस्य तु तत्पित्रे नारदो वृषा ।	
प्राचानवर्हिषेभ्या म परोक्षेणाह पञ्चमि ॥	२९
पुरज्जनक्या आनाःपञ्चविधे तु नारद ।	
आत्मनो मुद्रिसद्वेन विधिनामाह सप्तमिम् ॥	३०
प्रचेतसु वपन्त्यात्र तप्यमानेन नारद ।	
पुरज्जनक्यामूट माह प्राचीनवर्हिषे ॥	३१
षड्विधे मृगयाख्याया स्वप्नजागृत्योर्विधि ।	
सदुद्रित्याययोगाभ्या सप्तमिस्ता प्रपञ्चयते ॥	३२
सप्तविधे विनाशुःश्यासक्त्या विस्मृताःवन ।	
काष्ठक्याशुवारयानैःशरीरानुदीयत ॥	३३
अष्टाविधे तु वैदभ्या भवानेन साविचिन्तया ।	

स्त्रीषु प्राक्स्य देवेन कदाचि मुक्तिरुच्यते ॥	३४
कन्यात्रिंशो परोक्षधर्माणां यानेनोपसहतम् ।	
व्यासद्वन्दो भवत राजसद्वा मुक्तिरुच्यते ॥	३५
प्रसङ्गात्प्रथमि श्लोकं पुनः प्राचात्तद्विषयं ।	
बन्धते च पुनश्चाभ्या प्रस्तुतं च प्रवेत्तसाम् ॥	३६
तत्र त्रिंशो तन्स्तुतरेषां ध्वरास्ततः ।	
जागत्स वार्ध्वाभ्युदास्य रा य चतुरिदास्यते ॥	३७
एकत्रिंशो मुले दक्षे दुर वस्य प्रचेतसः ।	
नारदोच्येन मार्गेण गता मुक्तिमितामने ॥	३८

॥ पञ्चमस्कन्धे ॥

तत्र तु प्रथमेऽध्याये वानिनो रा वनिभुक्तिः ।	
पुरुष ज्ञाननिष्ठेति प्रियव्रतः प्रकृतः ॥	१
पञ्च प्रियव्रतस्वामि निषोष नृपसत्तमः ।	
यो नारदादा मविशामधिगम्य पुनमाहाव ॥	२
मुच्य विभ व पुत्रेभ्य तेऽर्थै समगात्पदम् ।	
द्वितीये श्लोकमात्रीप्रपरित श्वैवसम्मतम् ॥	३
पञ्चा हि पूतचिन्सा यो नाबिहृत्पयानजाजनत् ॥	३॥
अस्मिन् वसो प्रसिद्धोऽपमात्रीऽस्त्वैवपुङ्गव ।	
विहृत्स्त्रिव तस्येद परित मुनिरववात् ॥	४॥

सुधाये चरित नामे पर मङ्गलमापत ।	
बल्ल वल्ले प्रतातमसुन पुत्रोन्मृत्पत्नी हरि ॥	५॥
चतुर्थां त्रिभि प्रौक्तमृपमसोहित म् ।	
लोकार्थे येन सत्कम नैकम्बर्षे च प्रशितम् ॥	६॥
चतुर्मे शतपुत्रस्य रा च तस्योपवच्यते ।	
यस्य रा ये जनस्त्वधस्तु लोपास्तुनिवृत्त ॥	७॥
पञ्चमे मोक्षधर्मोपदेशे पुत्रानुशासकम् ।	
सक पास्तद्वत्स च तस्य द्व इतिविद्यया ॥	८॥
पञ्चे अनाभिमानस्य देहत्यागकमाभिजा ।	
भन्दु त इवापि य पश्यन्नपि न पश्यति ॥	९॥
अभ्यासात् ज्ञेयैवमुपभक्त्या समाहितम् ।	
कष्टमिभरदारयानमित प्रसूयते सतम् ॥	१०॥
सप्तमे भरतो रा ये पिर यज्ञैहरि वाच ।	
आरद्वक्तव्यनिवाणो हरिक्षेत्रेऽभ्यर्द्धरिम् ॥	११॥
अष्टमे भक्तो वि तु तस्य कमा तरावत ।	
एगारक्ष्यतकस्य ज्ञातमेगत्वमावते ॥	१२॥
कृपयापि कृतस्तद्ग पतनायैव योगिन ।	
इति प्रदशचक्राह भरतसौवपोपणम् ॥	१३॥
पितु यातात्मविज्ञानो भरतो पुण्ड्रा गत ।	
प्रारब्धकमवेगेन तद वे अहविश्राम् ॥	१४॥

नवमे जलधिरन्ते तस्य रागाद्यभाजत ।	
भद्रकाशीपशु वेऽपि निर्विकारत्वमायते ॥	१५॥
दशमे क्षिपया राज्ञा क्षिप्रिका स्त बह्व्य जुति ।	
स्वदुवारानुवादेन मित्राणाञ्च प्रसादित ॥	१६॥
एव भूताविकारित्वमल्लस्यनयोरसम्य ।	
इति सब्रतासिद्धौ रहस्यमकरोरण्यम् ॥	१७॥
एकारशेऽथ सन्तृष्ये रहस्यमहीभृता ।	
कषादिस पर ज्ञान स योगीति निगद्यते ॥	१८॥
द्वादशे पुनराष्टस्य भेदेन महीभृता ।	
स योगी सबस देहावधानुदिराचते ॥	१९॥
त्रयोदशे विरक्त्याय वृथा तन्वनिरुत्थणम् ।	
इति वैराग्यदण्ड्याय भवान् सुपवण्यते ॥	२०॥
चतुर्दशे भवारण्यरूपकृत्वात्प्रति कृता ।	
प्रस्तुते तस्मिन्मायुमसकल्पवकन्धे ॥	२१॥
एवमष्टतिरभ्यासैरतस्योक्तमार्हितम् ।	
तत पञ्चदशे तस्य कीदृशे ते यमता नृषा ॥	२२॥
पूर्वोक्तद्वीपसिन्धादिमानचिह्नस्वरूपत ।	
स्पष्ट प्रवक्तुमारब्धा पञ्चाभ्यामी सत परम् ॥	२३॥
षोडशेऽथललाचोभ्यै परितरस्यनिवेशत ।	
मेघा स्थितिमहीकण्टकविक्रा चोपवण्यते ॥	२४॥

प्रियव्रतपरिजोत्सव समद्वीपादिफलपना ।	
वह्निशेषविजितासु कथा ते परितृप्यति ॥	२५॥
तदस्तमवशे गङ्गागमन तबतुर्विशम् ।	
इलासुते च स्त्रेण सकृपयानिषेवम् ॥	२६॥
अष्टावशे तयो मेरो नृपादिममलस्त्रिषु ।	
त्रिषु चोत्तरवर्षेणु सेव्यसेवकवपनम् ॥	२७॥
ऊनविशे किरुसुवे भारते चोपशम्यते ।	
सेवसेवकमावश भारतशैष्टवसेव च ॥	२८॥
विशे इक्ष्वादिपद्मपस्त्रिपिमाह सहावर्षे ।	
लोकालोकस्त्रिपि च तपदिभावाविमावत ॥	२९॥
एवमभ्यावविशला भूमयाग निरुपिता ।	
अत पर तुमयादापालन त्रिभिरच्यते ॥	३०॥
एवविशे रव कालचयेण भ्रमणेऽवद्म् ।	
स्वगत्या राक्षिसञ्चारैर्लोकयात्रा निरुप्यते ॥	३१॥
डाविशे मोमदुष्कभैस्त्वाननाहोत्तरोत्तरम् ।	
तत्तद्व्यनुसारेण त्रिष्वपि च वा नृणाम् ॥	३२॥
त्रयोविशे नृवस्थान चोत्तिञ्जयश्च तत ।	
शिष्टुमारस्वरूपेण हरेश्च त्रिदिरुच्यते ॥	३३॥
एव त्रिभिस्तुमयादापालन वर्णित तथा ।	
अधोमुपनमर्षोदापालन त्रिभिरुच्यते ॥	३४॥

चतुर्विधे खेरवाक्स्वभा वसिष्ठिति कमान् ।	
अतस्तद्विचित्रस्वगन्धर्वात्सप्त त्रिगन्धा ॥	३५॥
पञ्चविधे ततोऽथस्वादाद् शेषस्य सस्त्रिंशतिम् ।	
सस्त्रिंशद्विंशतिं काले यत्र रुद्रसमुद्भव ॥	३६॥
पश्चिमे तु ततोऽथस्वाज्ञरुद्रविविम्बयते ।	
पापिनो यत्र इत्येते यमादूर्ध्वमायथम् ॥	३७॥

॥ पशुस्क धे ॥

तत्रागौ प्रथमे वि पौत्रैः पातकिभोजनम् ।	
तत्प्रापदपापनाशोक्तं चासैवनातिशयम् ॥	१
द्वितीये वैष्णवैषाम्बजायमाहात्म्यमद्भुतम् ।	
आशयि वा द्विजे त्रिग्योर्लोकं नात इवायमे ॥	२
तृतीये तु यमेनापि वैष्णवोऽरुपवर्षने ।	
सा ययिन्वा स्मदूताले वैष्णवै किङ्कराकृता ॥	३
चतुर्थादित्रिभिर्विश्वरूपेण मखिवक्षया ।	
प्रथेयस्सुतपञ्चस्य वक्षसाव शतं कते ॥	४
पञ्चमे नारदेनाथ याच कूर्मैस्तु नाशिताव ।	
सुतानाकर्म्यं दृष्टोऽसु शशापेति निरुच्यते ॥	५
षष्ठे दक्षेण वृषाया कथा पशुना प्रकथिता ।	
वृषभवा यतो जातो विश्वरूपोऽदितेस्तुतात् ॥	६
सप्तमे विनारूपोऽसौ पौरोहित्ये वृत्तगुरौ ।	

गुरुणा सम्परिप्लवै चैरोहितमथाकरोत् ॥	७
अष्टमे विश्वरूपस्तु यम नारायणःतन्मम् ।	
इ शाय माह केने द्रो गुप्ते रैखानयाजन्वत् ॥	८
नवमे विश्वरूपे तु दत्ते शक्रेण सौपत ।	
ऋष्ट्रा षोःपादिते वृत्रे मारिर्देवैरेस्तुति ॥	९
दशमे केशवाविष्टो दक्षवृद्धसिञ्जवज्रभृत् ।	
इ द्रोःपुंभ्यत वृत्रेण सोऽप्यनेन विनिर्जित ॥	१०
एकदशे तु वृत्रस्य पुंभ्यन्तनस्य वलिना ।	
मच्छिञ्जानवलोदकाश्रिता वाचस्तुपर्षिता ॥	११
द्वादशेऽतिविषण्णेन स्वयमुत्ताहितेन तु ।	
महे त्रेण महापुत्रे वृत्रस्य वध इवते ॥	१२
त्रयोदशे तु वृत्रस्य मण्डलानामदायसात् ।	
चिर मनीऽमितशशको विष्णुनेति निरूप्यते ॥	१३
वृत्रस्य ज्ञानमत्तवादिभुक्त्वा हृत् पराश्रिता ।	
श्वेतुमाह चतुर्मिस्राश्रयत्र मचरिता वत ॥	१४
चतुर्वधे तु सद्यसा कृत्स्नं नसुते सूते ।	
विप्रकेतोऽतिक्रोडादतिशोको निरूप्यते ॥	१५
तत्र पञ्चदशे विप्रकेतोऽशोषापनोदन्म् ।	
कृत उन्वोपदेशेन नाग्देनाद्विरोमुजा ॥	१६
षोडशे तस्तुतोत्तमैश्च विशोकाहृत्य व नृपम् ।	

आदिदेश महाविद्या नारदहोक्तोषिणीम् ॥	१७
तत्रसप्तदशे योगमहर्षिं प्राप्य स्त्रे चरन् ।	
विहत्वा गिरिश शपाद्गुमाया वृजता गत ॥	१८
त्वष्टुवशमनुकम्प्य सप्रसङ्ग यपाक्रमम् ।	
आप्तितानामथात्मेया वशानाद् गुनात्पर ॥	१९
अदिते पञ्चमादाना पुजागाम वषोक्तिता ।	
अष्टादशे दितेगर्भे शक्रेण मरुता शिवा ॥	२०
ऊनविंशोऽत्र चन्द्रोक्त कश्यपेन दितेऽत्रतम् ।	
तत्रैव विहृत स्त्रेरुहिताव परिवोपगम् ॥	२१

॥ सप्तमस्कन्धे ॥

तत्र तु प्रथमेऽध्याये हिरण्यकशिपोस्तुते ।	
विष्णुमर्के विरोचस्तु विप्रश्चापत्र इषते ॥	१
द्वितीये विष्णुरोपेण लोक विष्ठा च दानवै ।	
तद्वत्तत्रादपुजादीनिविद्वद्विरसा त्वयन् ॥	२
तृतीये तस्य तपसा तत्र बाल्य जगद्विधि ।	
आगत विधितस्त्रेण सप्तुवत्सपरालदात् ॥	३
चतुर्थे तु वरान लभ्या विभित्ताग्निजलोकतान् ।	
विष्णुद्वेषेण तान् सर्षान् दैत्रे इस्तमपीषयत् ॥	४
पञ्चमे गुरुवोऽर्षीण त्पत्ता विष्णुस्तुतौ रतम् ।	

वातवनं त्रिकलपादैरमुन वैश्वो नन्वागक्तम् ॥	५
पञ्चे गुरौ गृह्यन्वमे प्रह्लागे वैलयालकान् ।	
अनुकल्प्य पर वपव नारदोक्तमुवादिशन् ॥	६
सप्तमे मार्गमस्य सस्मिन्नारवभाषितम् ।	
प्रह्लादो वपवामास शिष्यप्रत्यवसिद्धये ॥	७
अथापि नारदोक्तं नवा गम इत्यारितुम् ।	
सप्तस्त्रावत्प्रवामाद् पक्षेभ्योऽप्यभिस्तुषी ॥	८
अष्टमेऽतिरपा मुनू निम्न वैश्वो इतस्तवम् ।	
आकिंभूष सुसिद्धेन स च प्रह्लादिभिमनुत ॥	९
अ न कृपास्तुधापूर्वो बहि कोषो नृकेतरी ।	
वैश्वे इमरिभावेन भव त समरयादयत् ॥	१०
नवमे अक्षया नीत्वा चोदितोऽसुरवालय ।	
कोष प्रथमवज्रवीजसिद्धमतिभाष्यम् ॥	११
दशमे त्वनुकृष्टानु अक्षम चर्द्धिंते इरौ ।	
मसद्वाहरिया स्त्रे कृतोऽनुमह इवते ॥	१२
तदेव दशभिन्नानभाक्तियोगाकुहारिणी ।	
अथ पञ्चानिरन्वयै क्यचोगोऽनुवपयते ॥	१३
एकादशे नृणा पञ्चास्ताभारण्येन वर्णिता ।	
विशेषेण च वचाना सुरवागुत्वाश्च योषिताम् ॥	१४
द्वादशे वपयते पर्वो मङ्गलारिवनस्थया ।	

चतुष्पामाश्रमाणा च साधारण्येन कथन ॥ १२

अयोदशे यतेष्वमस्तावकस्योच्यते महान् ।

अवधूतेतिहासेन सिद्धावस्था च वर्ण्यते ॥ १६

चतुर्दशे गृहस्थस्य परमो धम इत्येते ।

देशकालादिभेदेन पुनश्चेष्टो विज्ञेयकृत् ॥ १७

तत्र पञ्चदशे सप्तवर्गाश्चनिर वनम् ।

साभ्यस्तद्वृक्षेषां वर्ण्यते लोक्षलक्षणम् ॥ १८

॥ अष्टमस्कन्धे ॥

तत्र तु प्रथमे स्नायम्भुवास्त्वरोधिपस्यवा ।

उच्यमानसश्चेति चतुस्रुनिरूपणम् ॥ १

स्नायम्भुवेऽ तरेऽन तदुर तदुगर्भपन्थान् ।

सुदित परिपश्यन्त सप्तमं च तरस्थितिम् ॥ २

तुर्वे म च तरे मौक्त गजे द्वस्य विमोक्षणम् ।

द्वितीयादित्रिभिरुचु विश्वरेणोपवच्यते ॥ ३

द्वितीये तु गजे द्वस्य गजीभिः क्रीडतो जले ।

द्वैषाद्वाहगूर्द्धितस्य हरिस्तुतिरदायते ॥ ४

एतन्निने गजे द्वेण स्तुतो हरिरुपेत्य तम् ।

समुद्धार माहात्त माह देवळ्यापत ॥ ५

चतुर्थे तु तत्रोपाह प्राप वाचवता पुनः ।

शत्रु स्वर्णैश्च कृत्वा हरिर्नि ये निज पदम् ॥	६
अस्तामालमण्डाभिरन्वारैस्तुजशकैः ।	
सामकपलपातेन यत्र शोभायित प्रभो ॥	७
पञ्चमे पञ्चमञ्चाश्च यत्र चक्रुश्च मनुम् ।	
विषशापाश्च निशङ्कैः कृता देवैर्हरिस्तुति ॥	८
षष्ठे पुनस्तुतिर्विष्णुव्याधिभूते सुरैः कृता ।	
तत्र जायसुरैस्साकनमृगार्थं महोद्यम ॥	९
सप्तमे मन्थनोद्भूतविषभीत्याग्निजैश्चने ।	
स्तुतस्सन् कृपया रुद्र पशौ विषमितीयते ॥	१०
अष्टमे मन्थमानेऽरुधौ तस्त्वा विष्णौ वृतेऽसुरैः ।	
अथ तरेद्वने शोभे मोहि बुद्धव इत्येते ॥	११
नवमे मोहितैर्देवैरर्पितेऽमृतमाजने ।	
तद्वज्रमेव देवेभ्योऽमृत दत्त तयेत्येते ॥	१२
दशमे मत्तरादैतीराशुभे तु मूचे सुरैः ।	
दैन्यमायाविषण्णेषु देवेभ्वादिर्बभौ हरिः ॥	१३
तदेवममृतावाग्निर्नाभकानामितारितम् ।	
भक्तमत्सरत प्राणहानि पुनरुदीर्यते ॥	१४
एकादशे तु भगवत्कृपयातिचलोद्धतैः ।	
अमरैरसमरे दैत्या बलिप्रभृतयो जिता ॥	१५
द्वादशे मोहिनीरूपविभ्रमालोकनोत्सुकम् ।	

भव सम्बोद्धयन्नास हरि पुनरसा त्वयन् ॥	१६
अमुद्वजसुरा विष्णुमायया न तदद्भुतम् ।	
इति वक्तु म्हादेवमोहोऽयमिति वण्यते ॥	१७
उपोदशे तु वण्यते समन्तानी वनुकमान् ।	
माद्य तराणि सवाणि षड्विधानि पृथक्पृथक् ॥	१८
चतुदशे तु सर्वेषां न वादानां यथाचक्षम् ।	
पृथक्कथाणि वण्य ते भगवद्विशवर्तिनाम् ॥	१९
अत्रैवते नवाभ्याम्या वाय वामननेष्टितम् ।	
निम्हाच्छलशो यत्र बलेभूयानमुग्ध ॥	२०
वर्ति पञ्चदशे विश्वजिनाच्यायद्भवाजयम् ।	
ततोऽसौ स्वर्गमनपद्भ्यादेवा निष्ठित्स्मिरे ॥	२१
षोडशे पुत्रनाशेन शोच त्या अदिते पति ।	
प्रार्थित कश्यप प्राह पयोव्रतमित्तावते ॥	२२
षोडशे कश्यपोऽदित्या प्रार्थितो ह्यनपुत्रया ।	
महच्छ्रेयस्कर तस्यै पयोव्रतमुपादिशम् ॥	२३
तत्कामप्रवेशोऽदित्या कृपे तस्मिन् अते हरि ।	
तत्कामपूरणायादौ तत्पुत्रोऽभूदित्तावते ॥	२४
तत्तत्पदादशे भूया वामनस्तत्कृतोऽस्तिते ।	
बलेर्देहाद्भक्तसेन चोक्तो वृष्ण वरानिति ॥	२५
ऊनविशे तु हरिणा याचिते च पद्मयम् ।	

प्रतिभुते च वलिना जानन गुरुरधारवत् ॥	२६
स्तुत्वारिणो भगवता सनलिखिपदीमिताम् ।	
वाननाजोनविशे क्षमा दास्यन् ह्युक्तेन वापते ॥	२७
दातुमस्तुतिरस्त्रक्युष्टिरितादिप्रस्तुतोचितम् ।	
वक्तव्यमिति मिश्रञ्च शिक्षयन्नाह वामन ॥	२८
विशे गुरुस्तिगुह्यस्य दत्ता क्षा वलिना हरि ।	
प्रतिपृष्ट्वाखिलान् लोकान विश्वरूपे विचकमे ॥	२९
विशेत्वनृतभीतोऽसौ ज्ञानपापि कण्ट हरे ।	
दर्शो पृथ्वी तदा विष्णुसहस्रावन्ताद्भुतम् ॥	३०
एवविशे पदापूर्तिनिधेय वलिश्च धनम् ।	
विष्णुना कृतमुत्कर्षे तस्य रक्षापयितु जने ॥	३१
ज्ञाविशे तु प्रसन्नस्तन प्रस्थाप्य सुतल वलिम् ।	
दत्त्वा वरान् हरिनून कथा तदारणोऽभवन् ॥	३२
समर्पिततनूविचनिर्मल्यचलमकिभि ।	
वलिदो वलिना वित्र स्त्रमेवापयदचपुन ॥	३३
उपोविशे बळी वाते सुतल सपितामहे ।	
उपे-ट्रेण दिव गःवा पूवव मोदते हरि ॥	३४
चतुर्विंशे भगवत कथा नःस्वस्वरुपिण ।	
विचिच्यते पतमस्रवतरक्षा महार्णवे ॥	३५

तनु तनु प्ररथादौ तिलैश्चपविशानात् ।

मास्य वृषजति वृषीशो आठना वामनोत्तमम् ॥

३६

॥ नवमस्क धे ॥

तत्र तु प्रथमेऽध्याये वैवस्वतमुक्ता वधे ।

सोन वशब्धेशोकलौ मुमुक्षुस्त्रीऽवनुच्यते ॥

१

द्वितीये मनुपुत्राया द्वावपुत्रौ विरान्त ॥

कुरुक्षत्रादिपञ्चाना वशानाद् तनुकमात् ॥

२

तृतीये मनुपुत्रस्य शयाते कीरुतेऽव्य ॥

यत्र सौक्यमारयान रैवत न महाद्भुतम् ॥

३

चतुर्थे मनुपुत्रस्य नामागस्य कपोच्यते ।

तत्तूनोश्चाम्बरीपस्य कृत्वा प्रतिहवा वत ॥

४

पञ्चमे विष्णुचक्र तु प्रसाय प्राणसङ्कटात् ।

दुवासा विक्षतलोचन कथा तत्रतमीचते ॥

५

षष्ठारम्भेऽम्बरीषस्य वशमुक्ता वत परम् ।

पञ्चाक्षरभिरप्यार्यैरिन्द्रवाकोर्वेश उच्यते ॥

६

तत्र षष्ठे शशाङ्गादिमाध्याज लो विरूप्यते ।

प्रसङ्गात्समीभरेण वा माध्यातृजनवापतेः ॥

७

माध्यातुरवय प्रोक्तस्तत्रने यत्र गीयते ।

दुरक्षुःसस्य चारयान हरिष्य इसा चोत्तमम् ॥

८

अष्टमे रोहितस्त्रोक्तो वशो वज्रानवज्रप ।	
सगर कपिलश्लेषामिदंभ्यो यस्य सूनव ॥	९
नवमेऽष्टमतो वसु सटाङ्गवनि वन्यते ।	
गङ्गा नृपलमामि ये वसु धीरो भगीरथ ॥	१०
दशमे प्राह सटाङ्गवशे आरामसम्भयम् ।	
तत्ररिज च लङ्केषु इत्याऽयोभ्याममावधि ॥	११
दशमे रामचरितमाभिमावपुत्ररमम् ।	
शुकेन वन्यते पुण्यमभिपेकोऽसवावधि ॥	१२
ततश्चैवाद्दशऽथोभ्यामावसन्ननुजैसह ।	
सहादि पञ्चकारेशो रामसत्तनुवण्यते ॥	१३
रामएकदशे यज्ञैरीजे राष्ट्रैश्चवासयत् ।	
कुशावान् वृत्तिरुदिता प्रजाना राचवस्य च ॥	१४
द्वादश रामपुत्रस्य कुशस्याऽवय उच्यते ।	
एवमित्वाकुरुस्य शशादस्वेरितोऽनव ॥	१५
आरभ्याङ्गकुसुमभूपानैस्त्वाकान् द्वादशेगतान् ।	
मक्षिण्वतरसुमित्रा तान् बृहद्रथमुखास्तथा ॥	१६
इत्याकोकन पुत्रस्य निमेषैश्छन्दबोदशे ।	
वण्यते जतिरे यत्र मङ्गला जनकादय ॥	१७
त्रयोदशेऽरिबहून्गजय्याराजा धवावहृत् ।	
येस्त्वाकस्य निमेषैश्छन्दविताजतकोऽभवत् ॥	१८

चतुर्दशे गुरो कः वा वाराणा सोमजादुवात् । ज्योतिष्मन्वर्षद्वयमासुमुत्सवजीवनत् ॥	१९
चतुर्दशे विजासोमादुरो कः वा सुबोऽजनि । स जयासोवर्षी वज्रसमश्चेत् पुरुरवा ॥	२०
तत पञ्चदशे गाधिरैःपुत्रान्वयेऽजनि । बदौहित्रसुतो राम कर्त्तवीर्यमहात् रुवा ॥	२१
कक्षा पञ्चदशे वशादुवात् प्रसुभोऽभिता । अर्जुन गाधिना पीत्रो रामो ह लेविचेरितम् ॥	२२
षोडशे चासुनसुतैर्यमदमौ इते सुहृ । रामात् क्षत्रवम प्रोक्तो विजागिर्यवा वय ॥	२३
सीधायतन प्रसुभानुन रामोऽहन् षोडशे नृपान । गाधे पुत्रोऽभवत्पुत्रस्तद्वशोऽभूत्नेकश ॥	२४
अयोधतन्त्रोऽथैव येऽपुत्रस्य पञ्चतु । सुतेषु तत्र वृडाधिचतुर्णौ वशवपञ्चम् ॥	२५
वशान् सप्तदशोऽवादाथैव येऽपुत्रासुप । पुत्रैरम्बरशिङ्गप्रवृद्धानेनोभिरहितान ॥	२६
अष्टादशे यवालेषु नहुपस्य कःशोच्यते । सस्य पञ्चसु पुत्रेषु कर्त्तव्यान्दीप्तराम् ॥	२७
आयुषो येऽपुत्रस्य नहुपस्यापञ्चसुव । वपाति पुरुमकुवाष्टादशे नृपमात्मनम् ॥	२८

ऊनविंशे यथाहितस्य वेष्टित न कनोपमम् ।	
देववाणीं समाश्रान्य विरक्तो मुक्तिमाप्तवान् ॥	२९
शुद्धभोगामजा हास्यजनवद्विमात्मज ।	
विदम्बयति प्रयासाद् निर्देहयितुमात्मवान् ॥	३०
पिंशे पितृप्रसादलक्षणाकारुण्यमहोज्ज्वले ।	
पूरोर्वशे तु शीघ्रं तेभरतन्वेश्यते वश ॥	३१
एकविंशे तु शीघ्रं तेस्तुतस्या वय उच्यते ।	
रतिदेवाजनादादेवत्र कार्ति प्रत पते ॥	३२
एकविंशे भरद्वाजपुत्रमनुमुता वद ।	
वश्य ते रतिदेवाजमीडाशा वत्र वक्षिन ॥	३३
द्वाविंशे तु दिवोदासवशानुक्तव्य वर्णिता ।	
सश्वरशो जरास भवाशुर्वोचनादव ॥	३४
दिवोदासात्तु पाञ्चालवशो द्वाविंश उच्यते ।	
वशा तरादाजमीडपैद्यमागधकीरवा ॥	३५
त्रयोविंशेऽवनोदुष्प्रेतुवसोश्वा वच क्रमात् ।	
सदोश्च वशोऽनुजा वो वापज्यामशसम्भवम् ॥	३६
त्रयोविंशेऽवचानुक्तं दुष्प्रेतुवसुस्यै कृतान् ।	
वयामस्त्वावधिमाचरन्ती सदोर्वेश मद्भरम् ॥	३७
चतुर्विंशे विदमस्तु पुत्रत्रयसमुद्भवा ।	
वशा नानामुखा शौक्य रामकृष्णोद्भवावधि ॥	३८

॥ दशमस्कन्धे ॥

कृप्यावतारचरितश्रवणामृतनिवृत्त ।	
वचननुवादेनौ सुकृपाद्वाजा वृष्टयि तपुन ॥	१
तत्र तु प्रथमे कसस्त्वस् यु देवर्षीसुतान् ।	
कृत्वा भातोऽवर्षीचस्वाप्यह्यभानिति वण्यते ॥	२
द्वितीये कसपाताय देवर्षवा गभगो हरि ।	
ब्रह्मादिभिस्तुतस्त्वा च सावित्रेति निरूपयते ॥	३
तृतीये नितरूपेण सम्भूतस्तु हरिस्त्वयम् ।	
विदुभ्या सुस्तुतो नीत पिशा बीजेन गोकुलम् ॥	४
चतुर्थे चण्डिकावाक्यनाकण्ठीविभवाकुल ।	
दुर्गे वभिहित मेमे कसो बाल्याविदितवम् ॥	५
पञ्चमे पालक न दसनां कृत्वा महोत्सवम् ।	
गत्वा तु ममुरा माप वस्तुदेवागमोत्सवम् ॥	६
षष्ठे सम्भुर्गिद्यानान्ने श्रवन् गच्छन् मृता पति ।	
दद्या तु राक्षसी तन्या मृत्यु कृत्वा स विस्मित ॥	७
उत्क्षिपन् शक्य ज्योतिर्नृणापलवपिक्षिपन् ।	
दर्शयति त्रमास्यै च कृष्ण कीदृति सतमे ॥	८
अष्टमे नामकमास्य वाधमीडा कृणुहले ।	
सुदुश्शणादिघोणे च विश्वरूप निरूपयते ॥	९
विश्वरूपादि बालस्य निशम्याशङ्कित चित्तु ।	

अन्याचार्यसंग्रहश्लोका

१३

- नामकृद्गणवाञ्छेन दिन तन्वमसूचयत् ॥ १०
- तन्वसे कवचस्त्रिके ग वा गोप्यस त-कृतम् ।
विशोक्य भाष्यमहादि कृष्ण दास्रा वच व तम् ॥ ११
- तचूदराभित विश्व दृष्टा विस्मितचेतस ।
य घनञ्जुञ्जता पूनतासाऽ वदक्षयत् ॥ १२
- दशमेऽपावद्व्राजस तरा यमञ्जुनी ।
तत्र नाभ्या च देवाभ्या कृष्णस्तुत इषायते ॥ १३
- एकादश समागम्य कृत्वावनमयाभकै ।
वत्सा पालयतानेन हनी वत्सवसासुरी ॥ १४
- द्वादशे तु महासपत्न्युपरमयासुरम् ।
वत्सपालगठ कुट्टो गतेऽद्वितिति वाम्यते ॥ १५
- महान्कमलकाहा कवचस्य न कीर्तुम् ।
इतीमापासुरमुखे ससस प्रापिषादरि ॥ १६
- त्रयोदशे हरिजहा वत्सा पात्राव्य मायया ।
तदा वत्सवरुषोऽवद कृष्ण पूववदाचरत् ॥ १७
- चतुर्दशेऽद्भुत दृष्टाऽपूवाग तुकनिश्चयम् ।
सतीश कतुमसौषीकृष्ण म्हातिमोहित ॥ १८
- उत पञ्चदशे धेनुपालन धेनुकादनम् ।
कावीवन्नेज्जो गोपरक्षण च निरुच्यते ॥ १९
- षोडशे काठिवस्योक्तो निमहो यमुनाददे ।

सत्पत्नीभिस्तुतेषां कुम्भेभानुग्रहं पुनः ॥	२०
नाम सप्तदशे नागालयं तं निरयासयत् ।	
वधूश्च सखिनश्चा वाचं सुप्रसन्नान् दयादयात् ॥	२१
अष्टादशे सतीं शीघ्रैः कस्य तदगुणसञ्ज्ञिते ।	
अथावबद्धुकेनाहं प्रकम्बं लीडवा हरि ॥	२२
ऊर्ध्वदिशे निविष्टं तु गोपगोकुलमचयुतं ।	
सुखारण्यमरुणवाग्नेररक्षन्नाभिपानतः ॥	२३
विशे प्राकटं उरच्छोभायगनेन बनोचिता ।	
प्राकटकाद्यं निरूप्य ते गोपराजपुत्रो हरे ॥	२४
एकविंशे शरद्वम्पयु दाबनगते हरौ ।	
सद्वैकुण्ठस्यमाकम्बं गोपाभिर्गीतमाद्यते ॥	२५
द्वाविंशे गोपकं यानां ब्रह्माहरणलीलया ।	
वसद् यथा गतं कुण्डो यथाशालामितीर्यते ॥	२६
त्रयोविंशे सतीं गोवैरजवाच्यापदेशतः ।	
सत्पत्ः यनुग्रहात्कुण्डो दीक्षितान् ब्रह्मापयत् ॥	२७
चतुर्विंशे सद्ये ह्यस्य मत्तं व्यापयत् देतुभिः ।	
कुण्डं मावसयामास गोवर्धनमहोत्सवम् ॥	२८
पञ्चविंशे कथं शक्ये ब्रजनाशाय ययति ।	
सद्वत् गिरिमातारदरश्चद्रौकुलं प्रभु ॥	२९
षड्विंशे विस्मितां गोपानं कुण्डस्याद्भुतवर्त्मनि ।	

न दो षर्गोक्तिमाज्ञानव तदैश्वर्यमवगच्छत् ॥	३०
सन्नविश्वे तदाऽऽत्म्यं कृष्णस्य प्रथमव परम् ।	
बण्डले मुरभी द्वाभ्यामभिषेकमदोऽप्यव ॥	३१
अष्टाविश्वे ततो न दानवत वरुणाळवान् ।	
वैकुण्ठदशन चापि गोपानामनुवर्ष्यते ॥	३२
ऊनत्रिशे तु राक्षार्थमुक्तिव बुक्तयो हरे ।	
गोपार्थीयाससरम्भे तस्य चा त्रिंशौतुष्टम् ॥	३३
त्रिशे विरहसप्ततप्तगोपाभि कृष्णवानयम् ।	
सप्तसप्तत्र निपत भ्रमतीभिर्वने वने ॥	३४
एकत्रिशे निष्ठाया ता पुन पुलिभमागता ।	
कृष्णमेवानुगापाल प्राथव ते सप्तमम् ॥	३५
द्वात्रिशे विरहातापविकृष्टहृदयो हरि ।	
तत्राभिभूय गोर्पास्तास्ता त्वयाभास जानकम् ॥	३६
सप्तत्रिशे ततो गोपामण्डलीमभ्यगो हरि ।	
मिवास्ता रमयामास ह्यादिनी कनकेर्गिभि ॥	३७
चतुत्रिशेऽर्शितागस्त न द हरिरनुमुचत् ।	
मिथाऽस्माद्विरहशापाच्छङ्कन्तु वधावधात् ॥	३८
पञ्चत्रिशे वन वासे कृष्णे गोकुलमोषित ।	
तुम्भश्चोक्तानुर्गतेन नि युद्दु शेव वासरान् ॥	३९
षट्त्रिशे निह्वेऽरिष्टे नारदोक्तता वलाच्युतौ ।	

वसुदेवसुतौ ज्ञात्वा कसोऽकूर समदिशत् ॥	४०
सप्तारिंशो हते केशि यच्छुता भाविकमभि ।	
नारदेन स्तुत आठन् व्योमासुरमवावधीत् ॥	४१
अष्टत्रिंशे यथाभ्यायन्नकुरो गोकुल गत ।	
तथैव रामकृष्णभ्या एह नीत्वा मुञ्चतकृत ॥	४२
शत केशिकने वृषे द्वावदया निगले मुनी ।	
ततो व्योमे इत्तेऽकूरभ्याश्च गोकुलमागमन् ॥	४३
नवत्रिंशो पुरी गच्छत्यन्तुने गोपिकोत्तम ।	
अकूरेणाथ कालिन्ध्या विष्णुलोकस्य दर्शनम् ॥	४४
चत्वारिंशे ततोऽकूर कृष्ण मत्प्रेक्षरेश्वरम् ।	
प्रगन्ध भक्त्या सुष्टाय सरुणागुणमेवत् ॥	४५
एकचत्वारिंशकेऽहन् रत्नक प्रविशत पुरीम् ।	
ततो वरानदाशुद्रस्तुदासो वायकस्य च ॥	४६
त्रिचत्वारिंशके कुञ्जोऽस्तमन्न यतुषो मिश ।	
वधसाद्रक्षिणा कसारिष्टरङ्गोत्तमानि च ॥	४७
त्रिचत्वारिंशके इत्वा गने द्व रामकृष्णयो ।	
रङ्गप्रवेक्षसौमान्य चापूरेष्वामुन्नापणम् ॥	४८
चतुश्चत्वारिंशके तु मत्तकसादिमदनम् ।	
कसयोपित आश्लासमान्या पितृष्व इक्षणम् ॥	४९
पञ्चचत्वारिंशकेऽथ पितृन् दादिसा त्वनम् ।	

अध्यापार्थसंग्रहश्लोका

१७

उत्तमेनाभिवेक्य गुरौ वासन्पुराणम् ॥	५०
अक्षयवारिणके दीपमुद्धय प्रेत्य तद्विरा ।	
यज्ञादान द्योत्तरे कृष्णश्लोकापनोदनम् ॥	५१
कामचार द्विधाविस्मन् परिष्कृतवित्तवत् ।	
गुरोर्ज्ञानसमुप्राप्त्य सखा गोपारवाविशत् ॥	५२
सप्तचवारिणकेऽथ कृष्णवेशेन गोपिकम् ।	
बोधपितृबोधवसनवमनुजा यागम् पुरीम् ॥	५३
अष्टचवारिणकेऽथ कृष्ण कुन्तामरारमन् ।	
अङ्कुरस्य गृह गत्वा स गत्वाह्वयमादिशत् ॥	५४
सैरीषकामभापूय पुरवित्वा मनोरथान् ।	
अङ्कुरस्य तत कृष्णक्षेत्रेण पाधानसोत्सवत् ॥	५५
कमलधारापाने तु गत्वा कुरो गजाह्वयम् ।	
राक्षसधारापुत्रेषु बुद्ध्या वैषम्ययागवत् ॥	५६
तत पञ्चाशत्तमे तु परास्य यमवदित्वा ।	
कारयित्वाभ्युपौ दुरौ स निन्दय निम्न जन्मम् ॥	५७
कपटास्य कपटनैव हत्वा दैत्यानयज्ञतः ।	
अज्ञयत् जरास धर्मनैव तु धामिकम् ॥	५८
एकपञ्चाशत्तमेऽह्नि मुचुकु ददशा हरि ।	
यवन मुचुकु देन स्तुतस्तत्र बभूवत् ॥	५९
पयने द्रुमुत्तारकाभ्यवनाद्यदुधीष्यात् ।	

वसुदेवसुतो ज्ञात्वा कस्योऽकूर समादिशन् ॥	४०
सप्तत्रिंशो ह्ये केशि वसुतो भाषिकममि ।	
वारहेन स्तुत काठन् न्योमासुरसदावपीत् ॥	४१
सप्तत्रिंशो वयाभवाचनकुरो गोकुल गत ।	
तथैव रामहृष्याभ्या गृह नीत्वा सुसंकृत ॥	४२
प्राप्त केशिवये वृत्ते द्वारस्था निगते मुनी ।	
तत्रो न्योने ह्येऽकूरससप्य गोकुलमागमत् ॥	४३
नवत्रिंशो पुत्री गच्छत्तत्रपुत्रे गोपिकोत्तम ।	
अकूरेणाव फालिन्दा विष्णुलोकात् दत्तवत् ॥	४४
चत्वारिंशो ततोऽकूर कृण्व मत्प्रेषरेष्वरम् ।	
प्रगम्य भद्रात्ता सुगव सगुणागुणशेवत ॥	४५
एकचत्वारिंशोऽहन रजक प्रपिशा-पुत्रीम् ।	
ततो वरानदागुहस्तुदात्रो वापकस्य च ॥	४६
द्विचत्वारिंशके कु-नोऽन्नमन्न धनुषो विदा ।	
वपस्तद्रक्षिणा कस्यारिष्टरज्जो-सवानि च ॥	४७
त्रिचत्वारिंशके हत्वा गजे इ रामहृष्यया ।	
रज्ज्वशेकसौभाग्य पानूरेणानुभाषणम् ॥	४८
चतुश्चत्वारिंशके तु मत्तकस्यादिमदतम् ।	
कस्यपोषित ज्ञाद्यासत्याभ्या पित्रोश्च दत्तवत् ॥	४९
पञ्चचत्वारिंशकेऽथ पितृन् दादिता त्वनम् ।	

उपसेनाभिषेकश्च गुरौ वासा-पुराणम् ॥	५०
षट्पत्वारिंशके षोडशस्रव श्रेष्ठ्य तद्विद्य ।	
अशौदान दशोद्यन्ते कृष्णश्लोकापनोत्तम् ॥	५१
कामचार द्विचतिस्रस्र परित्र क्षत्रिस्रस्र ।	
गुरोर्ज्ञानमनुवाक सरथा गोपारुषामिश्रम् ॥	५२
सप्तपत्वारिंशकेऽथ कृष्णश्लोकेन गोपिका ।	
षोडशे-शौद्धसप्तममनुशा वागम पुगम् ॥	५३
अष्टपत्वारिंशकेऽत्र कृष्ण कु नामरारमम् ।	
अक्रूरस्य गृह ग वा त गजाङ्घ्रयमाश्रितम् ॥	५४
सैरि प्रकान्तमावृष पूरयित्वा म्नारथान् ।	
अक्रूरस्य तत्र कृष्णश्लोकेन पाथानसाल्वयम् ॥	५५
अनपञ्चाशत्तमे तु गःवा क्रो गजाङ्घ्रयम् ।	
राजस्रक्षान्पुत्रेषु बुद्धा वैपथ्यमागमत् ॥	५६
तत्र पञ्चाशत्तमे तु परास अथवादिव ।	
कारदित्वाभ्युद्यौ दुर्गै त निनात विज्र जनम् ॥	५७
कपटान् कपटेनैव हत्वा द्वैतानयत्नत ।	
अजयत्त परास च धर्मैर्गैव तु धार्मिकम् ॥	५८
एकपञ्चाशत्तमेऽह्नि मुपुक्कु ददशा हरि ।	
यवन मुपुक्कु-रेव सुतस्सश्र-वकम्पत ॥	५९
अने त्रमुत्तात्कालयवनान्पदुभीषणात् ।	

बभूवेषसुगौ ज्ञात्वा कसोऽहूर समविभुत् ॥	४०
सप्तत्रिंशो हते केशि यन्पुत्रो भाषिकमभि ।	
नारदेन स्तुत श्रीरुन् व्योमासुरमवावधीत् ॥	४१
अष्टत्रिंशो यवाभ्यामहूयो गोकुल गत ।	
तथैव रामकृष्णाभ्या रूह नात्वा सुखःकृत ॥	४२
प्रात केशिकये वृषे द्वादश निगले मुनी ।	
ततो व्योमे हतेऽहूरस्साथ गोकुलमागतम् ॥	४३
नवत्रिंशो पुषी गच्छत्तत्रपुले गोपिकोक्य ।	
अहूरेणाथ चाष्टिन्ना विष्णुलोकस्य दशन्म् ॥	४४
चत्वारिंशे ततोऽहूर कृष्ण मत्वैश्वरेश्वरम् ।	
अण्मन् भक्त्या तुष्टाथ सप्तुत्तुत्तमेव ॥	४५
एकचत्वारिंशकेऽहूत् रनक प्रविश पुरीम् ।	
ततो वरानदात्पुष्टसुदासो धावकस्य च ॥	४६
द्विचत्वारिंशके तु त्रयोऽहमस्य धनुषा भिदा ।	
बभूवदृक्षिषा कसत्रिद्विद्वोःसवानि च ॥	४७
त्रिचत्वारिंशके हत्वा गजे द्व रामकृष्णयोः ।	
रुद्रप्रवेशसौभाग्य धानूरेणानुभाषणम् ॥	४८
चतुश्चत्वारिंशके तु महकसादिमर्दनम् ।	
कसयोपित आशासन्वाभ्या पित्रोश्च दशनम् ॥	४९
पञ्चचत्वारिंशकेऽथ विहृत् दादिसा त्वनम् ।	

उमसेनाभिषेकश्च गुरौ वासःपुराणम् ॥	५०
पद्मत्वारिशके चोपसृष्टव प्रेष्य तद्विरा ।	
वशीदान द्योदधके कृष्णश्लोकपत्नोत्तमम् ॥	५१
कामचार द्विपाविस्त्रय परित्य यातिमयत ।	
गुरोर्ज्ञानमनुष्या य सरया गोपीरुपाविशन् ॥	५२
रत्नच वारिशकेऽथ कृष्णश्लोक गोविदा ।	
बोधयिःबोद्धवस्तत्रमनुज्ञानागम पुराम् ॥	५३
अष्टचत्वारिशकेऽथ कृष्ण कु नामरीरमत् ।	
अक्षरस्य गृह्णन्वा त गजाह्वयमाश्रितम् ॥	५४
सैरिधकामनापूय पूरयिःञ मनोरथान ।	
अक्षरस्य तत कृष्णसौम पाथानतात्त्वयत् ॥	५५
ऊनपञ्चाशत्तमे तु गत्वा कुरो गजाह्वयम् ।	
राहस्वध्यातृपुत्रेषु बुद्धा वैपन्यमागमत् ॥	५६
तत पञ्चाशत्तमे तु नरास वमदादिव ।	
कारयिःवाम्पुत्रौ दुर्गै व निनाय निज जनम् ॥	५७
कपटान कपटवैष हत्वा वैत्यानयन्नत ।	
अजयता नरास थ वमवैष तु धानिकम् ॥	५८
एकपञ्चाशत्तमेऽहन् मुचुकु ददृशा हरि ।	
यवथ मुचुकुदेन स्तुतरसन्न वकम्पत ॥	५९
यवनेद्गुगुतात्काञ्चननापदुर्भीषणात् ।	

हरिर्हरगिरस्त्रैर शान्तावापलायत ॥	६०
त्रिपञ्चाशत्तमे पादभवाग्निष गत पुरीम् ।	
अ वनोदत स देश रुक्मिण्यवा द्वितयर्मितम् ॥	६१
त्रिपञ्चाशत्तमे गन्वा विरुचानन्दुते हित ।	
रुक्मिणीमाहरत्कृष्णो मिथवा द्विपदा बलान् ॥	६२
अतु पञ्चाशत्तमे तु क्रिन्वा राज्ञा विपक्षगात्र ।	
रुक्मिण्य च विरुच्याव मैत्र्या पाणि पुरोऽभहीत् ॥	६३
पञ्चपञ्चाशत्तमे तु प्रद्युम्नोऽनभि कृष्णत ।	
शम्बरेण हृत्तरसोऽथ ह्वा त क्त तथागमत् ॥	६४
प्रद्युम्नहानिजाभासौशम्बरहरणादिना ।	
कुटुम्बिनामपलादि सुतद्दु रमसुचयत् ॥	६५
षट्पञ्चाशत्तमे विभ्यभिचोगे मगिमाहरत् ।	
कन्वा जाम्बवत प्राप कृष्णस्त्राजितस्तत ॥	६६
पुत्रादिकामसौरवस्य निष्ठा मुक्तातिचञ्चलम् ।	
अथस्त्रानर्षेतामाह समन्ताहरणादिना ॥	६७
सप्तपञ्चाशत्तमे तु पुत्रशतधनोर्षेवे ।	
प्राप्त सद्गुणो नार्ष्टि कृष्णोऽकूरागतामने ॥	६८
अकूरसुरीकृष्ण मने पात्रमवाच्युत ।	
तथामन्त्र्य तमेकांठे सरामोऽनाद्रुपाह्वयम् ॥	६९
अष्टपञ्चाशत्तमे तु कृष्ण पञ्चकरेऽभहीत् ।	

काठि ही मिश्रवि दा च सखा भद्रा च अस्मयाम् ॥	७०
काठि ही निजसाभाय तप परसुपेवुधीम् ।	
उपनेथ्यन् मित्वावासानि दुष्यस्तन्वयागमत् ॥	७१
ऊनपठितमे मौन ह्वा तेनाहते हरि ।	
क यासहस्रदा माय पारिजात ततोऽहरत् ॥	७२
परिणीय ततस्थाभित्त मनोरथपूरजे ।	
आभाराभोऽपसी रेमे तद्गेषु गृहस्यवत् ॥	७३
अथ पठितमे कृत्वा परिहासेन रुचिमयाम् ।	
भोषथिःवा तत श्रेम कलहो तानसा त्वयत् ॥	७४
रामारामजनान इन्द्रात्पविष्टमने ।	
रुचिमप्या प्रेनकलहच्छवमैश्चभर्मीयते ॥	७५
एकपठितमे सौरे पुत्रवौजाविम तति ।	
अनिरुद्धविवाहे च रुचिमनो यमतो वप ॥	७६
अष्टाधिकस्रनव्याप्यहस्रश्रीसनुद्रुवान् ।	
भोनिश्च पुत्रवौजादीन् हरिदरैरभोजयत् ॥	७७
द्विपुत्रपठितमे प्रोक्तमनिरुद्धस्य रोषनम् ।	
क यया रममाणस्य शानेन बहुबाहुना ॥	७८
त्रिपुत्रपठितमे चाथ बाणपादवसहरे ।	
स्तुति वरेण्येधरेण बाणनाहुमिदो हरे ॥	७९
श्रीकृष्णदर्शीहर शिःवा बाणनाहनभश्चिन्तत् ।	

चतुष्पाद् विदुषोऽपि देवदेव दयानिधे ॥	८०
इति सम्पार्षितश्लेन वद्वेष प्राप्तमानस ।	
प्रह्लादाय वरो दत्त पुरा वभ्योऽसुरो भवा ॥	८१
चक्रवर्तीऽस्य मुखादिभ्यो भविष्यत्प्रजस्रमर ।	
पापहोऽयं भवतु ते हरेःसुखा सस्रजं तम् ॥	८२
चतुष्पष्टितमे कृष्णो नृग शापान्मोचयत् ॥	
ब्रह्मस्यद्वारिदोवोक्त्या राज्ञो दत्तामक्षिपयत् ॥	८३
विभूतिभोगभावादिनरोद्धतमनोरथान् ।	
अन्वशासकान् कृष्ण तृणोद्धारयसङ्गत ॥	८४
पञ्चषष्टितमे रामध्वजे गोकुलमागत ।	
रामस्यस्तु गोपीभिः काञ्चि वा कथं जगत् ॥	८५
रामस्य चरितं चित्रं वदन्निवाक्यगादि यत् ।	
पौण्ड्रकं वादिभृङ्गस्य पृथगुक्तं ततः परम् ॥	८६
सप्तषष्टितमे काशीं गन्वात् पौण्ड्रकं हरिः ।	
तस्मिन् च तयो वृत्तं सुतुष्टिगमयाविशत् ॥	८७
सप्तषष्टितमे रामो गिरौ रैवतके वदन् ।	
सौरं दुषतिभिः श्रीकृष्णवर्षादिभिर्बल ॥	८८
अष्टषष्टितमे रामे निबद्धे कौरवैर्बुधिः ।	
वदन्निबद्धाय रामेण द्विजाङ्घ्रयविकल्पम् ॥	८९
एकोनसप्ततितमे गाह्यं च प्रतिवादिदम् ।	

कृष्णस्य नारदो दृष्ट्वा विस्मितोऽगात्ततस्तुषन् ॥	९०
ततस्तु मन्त्रवित्तमे कृष्णस्याद्वैककमणि ।	
दूतनारदयो चार्थे भजित्वा प्रविचारणम् ॥	९१
नरा मद्भुवनारिजमाद्वैक जगदीशितु ।	
नारणेन कथितिकश्चिन् दृष्ट्वाह कथाकमम् ॥	९२
अत्रैकसप्ततितमे दृष्ट्वास्व तु म जत ।	
ह इप्रस्य गते कृष्णे पावावा परमोत्सव ॥	९३
राज्यमपि कृत्वा भीमदुर्षोधनारिषु ।	
कलिमुत्थात तदाय भूभारमहरत्यमु ॥	९४
ततो द्विसप्ततितमे राज्ञा चार्थे निवेदिने ।	
दुःख मागध बुद्ध्या भीमेनापातयद्धरि ॥	९५
ततस्त्रिसप्ततितमे मोचयित्वा नृपान हरि ।	
राजाहभोगैस्त्रय केशान् कथयत्य पुनराहरत् ॥	९६
अतुष्टद्वजरास पथपातदृष्ट्वाभूपतीन् ।	
विमाद्य कृष्ण्य कृष्णो निजरूपमदशवत् ॥	९७
चतुष्टयसप्ततितमे राजत्सुचक्रियाद्विजे ।	
अप्रपूनापसङ्गेन चैववाताणि वणवते ॥	९८
राजस्यमुखे इत्वा जरास स तद् तरे ।	
चैव तद् ते कुर्व त बीज कलिमिवावपत् ॥	९९
पञ्चमुक्तसप्ततितमे यज्ञायभूयसम्भ्रम ।	

सुबोधनस्य चाक्षा त्वा मानभक्तो दक्षिणमात् ॥	१००
वराहवटसप्ततितमे शुभियसत्त्वमहासुधे ।	
शुभद्रदामहारेण रणाःशुभुच्छानिगम ॥	१०१
सम्पाद्य क्षमराजस्य राजनूपनहोदयम् ।	
निहत्य सौभराजदीन्धोपारमदच्युत ॥	१०२
सप्तपुत्रसप्ततितमे नानाभाषाविषयम् ।	
कृष्णेनागत्य सात्वतस्तु हतस्तौभ च चूर्णितम् ॥	१०३
ततोऽष्टसप्ततितमे द तवकविदूरधी ।	
हत्वा हरि पुरे रेमे रामसूत ततोऽवधान् ॥	१०४
ऊनाक्षीतितमे राम पत्न्यस्य द्विजतुष्टये ।	
निहत्य वीथिस्नानार्थैस्सूतहत्यामपानुदन् ॥	१०५
तवाक्षीतितमे कुण्डश्रीदामान गृह्णागतम् ।	
सम्पू पाशुच्छदर्थेषु सुरवासकया मुदा ॥	१०६
एकाक्षीतितमे सप्तकुर्मेभ्यः प्रधुकतम्बुहान् ।	
श्रिय निर्मितयानि द्रुमुसमा तु वदात्म ॥	१०७
अक्षीतितम आगत्य कुण्डेऽय रविन्द्रे ।	
सुधीन् दृष्ट्वा मुदा स्यात्सु कुण्डकया मिय ॥	१०८
श्रीकामसुहृदे कुण्ड प्रकल्प्येद्रपत्त मुनि ।	
न दारदिसुहृदान द कुण्डेऽत्र जगाम स ॥	१०९
अक्षीतितम एव च क्षीणा कुण्डकथोत्सये ।	

श्रीपथे कृष्णभावाभिरकास्त्यन्तरदा ॥	११०
चतुर्भिरभिकेज्ञातिरमे मुनिसमागमे ।	
वसुदेवमुत्तोऽसहस्रं सुप्रस्थापनारिकम् ॥	१११
पद्मश्रीतिरमे रामकृष्णौ सम्प्रद्वितीयौ गुरुौ ।	
पिते ज्ञानमथो मात्रे कृता पुजानपच्यताम् ॥	११२
न ऽपित्वा कुम्भेने वात्राया मुददो वदन् ।	
वचननाल तत पित्रोरदिश सूतयुजुभि ॥	११३
पदश्रीतिरमे रम्भाःसुभद्रामजुनोऽहरत् ।	
गत्वा च भिक्षिणा कु लो नृपभिक्षावत वपत् ॥	११४
पित्रोस्सङ्गानमाविश्य सुभद्रामजुनाम च ।	
जगाम भिक्षिणा कृष्णससभत्तप्रिकृच्छत ॥	११५
सप्तशतितमे नारायणनारुवाइव ।	
वेदेमनुस्मिर्गुणात्मवा भिरुणा च तथोच्यते ॥	११६
अष्टशतितमे विष्णुमक्त वैवश्यममुते ।	
ततोऽवान्देवमत्तसु विभूतिमिति वच्यते ॥	११७
नवाशतितम देव को महानिति सशये ।	
परीक्ष्य विष्णोरत्सर्षे मुनिभ्योऽवपयद्गु ॥	११८
सूतपुत्र समादाय विप्रोऽरोदाहरे पुर ।	
अर्चनेन प्रतिज्ञात विप्रपुत्रस्य रक्षणम् ॥	११९
शिवायदशम शक्ते फलसुमेऽभिपत्नीपते ।	

सार्धेनो हरिरानाथ वैकुण्ठाच-सुतापगम् ॥	१२०
चरमे तु पुन प्रोक्त्वा कृष्णलीला समासत ।	
बहुवशम्सूतानामान त्वा च सत्वरयम् ॥	१२१

॥ एकादशस्कन्धे ॥

कलैकप्रिसव-भाषैर्मुक्तिरेकादशे वत ।	
जायते वेदिदासाचैरसमासव्यासयोगत ॥	१
नारदो बभूवुर्वाप समासेन यवगबन् ।	
भगवानुद्धवावाप विसरेणोपपत्तिभि ॥	२
तत्र तु प्रथमेऽभाषे बहुवशस्य सश्वय ।	
व्यक्षितो विरग्यय मौत्स्यवन्पदेशत ॥	३
प्रवर्षित परान वृकध्वानीकानुवर्णिता ।	
सन्निवृत्त्या परान ह्यदारोदोनुवण्यते ॥	४
द्विर्तापि निमित्ताय तस्यवापिनाह नारद ।	
धमा-भागावता-भवत्या बभूवुर्वाप वृच्छते ॥	५
मायातत्तरणवद्वकमवभन्तुष्टये ।	
एतीये तूत्तर दत्तमार्चैर्भुनिभि पृथक् ॥	६
चतुर्भेववयारेद्वादभस्योत्तरमुक्तवान् ।	
जयतिन इमो नाम्ना इमित्ये त्वसत्तम ॥	७
पञ्चमे भक्तिहीनाया का निष्ठा को पुगे पुगे ।	
विष्णो पूजयिभि प्रब्रह्मस्योत्तरमुच्यते ॥	८

पद्ये प्रज्ञादिभिसुखा ग तु विज्ञापित हरि ।	
उद्धव प्राथयामास स्वधाम नय भामिति ॥	९
सप्तमे सूडबवानसिद्धौ वृष्टस्त्वय हरि ।	
अवधूतेतिहासोक्तगुरुभ्यप्राथयणवत् ॥	१०
अष्टमेऽङ्गरादिभ्यो नवभ्यदिशश्चित हरि ।	
अनभूतगिरा प्राह विवेकपोद्धव प्रति ॥	११
नवमे तुररादिभ्यो देहत्वधोपसिञ्जितम् ।	
कृत्वा यद्दु कृताग्रीडश्रुति कृष्णेन वणितम् ॥	१२
अतुर्विशक्तिगुणान्यो उ उसम्भाषन्त सुख ।	
उद्धवस्त्वात्मतत्त्वान्यै साधनोक्तिपरेरिता ॥	१३
दशमे देहसम्भवात् सत्त्वविनात्मनस्तदुत्थ ।	
इत्येतद्गणयामास मत्ता तदनिवारत ॥	१४
एकान्तौ तु उद्दाना मुक्तानामपि लक्षणम् ।	
सत्त्वना च तदा भक्तेःक्षण हरिषेरितम् ॥	१५
द्वात्रिंशत्सामुद्रस्य मर्दिमा वर्णित पुरा ।	
कमानुष्ठानकभ्यागज्ज्वरस्या च तत्र परम् ॥	१६
अथोद्देशेऽथ सप्तमस्य वृद्ध्याविशोदकम् ।	
इत्येतिहासतत्रिंशत्गुणविशेषवर्णनम् ॥	१७
अतुद्गमे पर शेषो भक्तिरेव नयेतरत् ।	
इत्येतद्दर्शयते भवानयोग्य सहसा धनै ॥	१८

तत पञ्चदशे मोक्षारिसद्व्यो धास्यातुगा ।	
श्रीविष्णुपदसम्प्राप्तौ वरावतया जता ॥	१९
षोडशे तु हरेराविभावयुक्ता विभूतयः ।	
ज्ञानवीक्यभावादिक्रियेकेषोपवर्जिता ॥	२०
अदत्तयोगनापत्तौ विभूत्यादिनिरूपणम् ॥	२० ॥
तदसम्प्रदक्षे कृष्टे स्वर्गे भक्तिरक्षणे ।	
इत्योक्तं यमम वाद् अक्षयारिगृहस्थयोः ॥	२१ ॥
अष्टादशेऽवदत्तै वनस्थयतिगोचरम् ।	
अधिकारविशेषेण विशेष चापि तद्रूपम् ॥	२२ ॥
ज्ञानादेनिगम पूर्व कृतो आभनधमलः ।	
एकोनविंशतितमे ज्ञानादेश्चज्ञान वच्यते ॥	२३ ॥
ज्ञानिनो वक्ष्यते कर्माभाय एकोनविंशके ।	
तुष्टितकस्वरूपाभ्या नष्टज्ञानस्य सवदा ॥	२४ ॥
विश्वे योगतत्र मोक्ष भक्तिज्ञानक्रियात्मकम् ।	
गुणदोषव्यवस्थार्थनधिकारविभागतः ॥	२५ ॥
एकविंशे क्रियाज्ञानभक्तिव्यनधिकारिणाम् ।	
कामिना इत्यवदेशादिगुणदोषा प्रवञ्चिता ॥	२६ ॥
द्वाविंशे तत्त्वसत्त्वानामपिरोषविशेष्यते ।	
पुण्ड्रलोविंशेऽत्र अमशुःसुविधादि च ॥	२७ ॥
त्रयोविंशे तिरस्कारसद्गोपाय इयते ।	

अथापार्षसुग्रहश्लोका

१०७

भिद्युगीताप्रकारेण मनसस्सवसो विद्या ॥	१८॥
पशुभिस्ते तु साध्वेन मनोमोहो निश्चयते ।	
आत्मनस्तवन्भावानामागमापापविद्यया ॥	२९॥
स्वपद्मदुग्धकान्धमहद्भवाव सयमम् ।	
भिज्ज्योक्त्वा पुन कृष्णस्सायमच्छ तत्कृते ॥	३०॥
पशुभिस्ते स्मैर्गुण्यदितिपत्तयै निरूप्यते ।	
चित्तप्रभवसत्त्वादिगुणगृह्णित्तिनेक्या ॥	३१॥
पशुभिस्ते योगनिष्ठाया विचारी दुष्सङ्गत ।	
साधुसङ्गेन वञ्चिता परा काष्ठेति वपकते ॥	३२॥
योगिन्त्वे योगीयिच्छस्तद्वत्सत्सम्भवेति ।	
सवधा वञ्चिष्यत्यमैरुगीत वित यते ॥	३३॥
सप्तविंशे विद्यायोगसस्यत्रिचप्रसङ्गत ।	
सवधानातिरेतुश्च साद्ग शौचसमागत ॥	३४॥
रागाशाकुलविषान्ध कृते मद्वादितम्भव ।	
इति कृष्णाचन भद्रमनुस्मृत्यानुपूञ्जयति ॥	३५॥
अष्टाविंशे तु य पूर्वं विस्तरेणोच्यते ।	
ज्ञानयोगे पुनश्चासौ समाहृत्य निरूप्यते ॥	३६॥
ऊनविंशे तु य पूर्वं विस्तरेण निरूपित ।	
भक्तियोगसमेवाद् स्वभक्त्याय समासत ॥	३७॥
अतिदुर्लभिवाक्ये योगे सद्भौकससदि ।	
सुखोपाय पुन कृष्णमुद्भव परिपूञ्जयति ॥	३८॥

त्रिंशे तु प्रसुप्तक्षिप्रमौसकच्छलतो हरि ।	
स्वधाम ग तुमविच्छन्न सञ्जहार निग कुलम् ॥	३९॥
एकत्रिंशे स्वरु धाम जगाम भगवानित ।	
तमेषानुचयु प्रीत्या वसुधेश्वरवन्तत ॥	४०॥
देवा यद्भिषधायावी भूयो देवान् विभाव तान् ।	
श्रीकृष्णस्त्रेच्छया धाम स्त वैव सन्नाविशन् ॥	४१॥

॥ द्वादशस्कन्धे ॥

दक्षस्त्रयोगशाभवावैदाग्नेत्वालयस्सत ।	
अभिज्ञानावचित्वाभ्यासालयश्रेयारत्नत ॥	१
एतौ लयावचित्वेन प्राकृत्यात्तविके लये ।	
अभिज्ञानतया चोच्यते महापुरुषत्ववने ॥	२
तत्राद्यैर्षद्भिरभ्यासैश्शुक्ल प्राह पराशित ।	
दोषैस्तत्राभिल्लाङ्गाह सूत पुणोऽथ सत्रिभि ॥	३
स्वालयलयवने कार्यो न विद्यन्वो मनीषिणा ।	
इत्येतन्नालयवैषम्य चतुर्मिस्तापदुच्यते ॥	४
तत्र तु प्रथमे भाविमागधा वषभूमिधान् ।	
कलिषभायत प्राह सङ्करादिमलीमसान् ॥	५
द्वितीये तु कलेर्दोषशुद्धौ फल्पवयतास्त ।	
अधर्मिष्ठे चने नष्टे पुन कुतयुगागम ॥	६
तृतीये भूमिर्गीतैस्तु रा यदोषादि वच्यते ।	

कली च द्वाविंशतिष्ठे तापद् वा हरेनसि ॥	७
चतुर्वे च चतुर्विंशोऽथ नैविषिच्छाद्यम् ।	
तत्र सप्तारनिसारो द्विचिंतीव वच्यते ॥	८
पञ्चमे तु समायेज परमज्ञोपवेशत ।	
रागसङ्कल्ल देशा नृ पुमानिनिवारणम् ॥	९
षष्ठे पराक्षितो मोक्षस्तवशोनादि लक्ष्मुतात् ।	
वेदशास्त्रविभागोऽथै त्रिविधा सवपणम् ॥	१०
सप्तमे धमविन्तार पुराणचरुन तत् ।	
पुराणलक्षणादिनि फल भागवतपुत्रे ॥	११
अष्टमे तु तपश्चया माकण्डेयस्य मोक्षकै ।	
कामान्धिरसमोहो नरनारायणश्रुति ॥	१२
नवमे भवष मायादिदशोऽप्यन सुट्ट ।	
मायाक्षिणोदय धौ च मुनेर्द्विदशनिगमै ॥	१३
दशमे शिव आगत्य मुनेस्तुष्टा वरानशान् ।	
तेन साकल्यविप्रीत्या समाभास्य सभाजयन् ॥	१४
एकादशे तु पूगार्थं महापुरुषवगनम् ।	
रवेर्बृहस्पतौ चान्वाय प्रतिमास पूषकपूषक ॥	१५
द्वादशे तु पुराणोक्तसर्षोऽनुष्ठम् कृत् ।	
त्रयोदशे धम्मरथ शशा येन समासत ॥	१६
त्रयोदशे पुराणात् सन्नामाह चयाक्रमम् ।	
दास दानस्य साहाय्य श्रीमद्भागवतस्य च ॥	१७

॥ सिद्धान्तचन्द्रिका ॥

॥ श्रीमद्रामानुजस्य सर्वपुराणोक्तदृष्टव्यप्रतिपादकवीटिका ॥

श्रीमन्निसिद्धोचनिवृत्त्यतिपाद्यपरमद्वैतसिद्धा तप्रतिपादकत्वात्
अपरिमेयप्रमेयभित्तुतासिद्धवेदजातविभजनपूर्वकतया निसिद्धपुराणा
दिसिद्ध वप्रकृतकैदभीषेद्व्यासभट्टारकैभगवद्गुणवर्णनैकप्रधानतया प्रणी
तत्वात् मात्स्यगारुडाद्यनेकसिद्ध-येष्व युक्तव्यतया प्रतिपादितत्वात्
गीता सहस्रनाम रामायणादिशब्दाना निरुपपत्ताना यथाश्रम भगव
द्गीता विष्णुसहस्रनाम वात्सीकिरामायणवाचक च यथा सहस्रनामपि
भागवतशब्दस्य निरुपपत्तस्य श्रीविष्णुभागवतवाचकतया निसिद्ध
त्वात्सिद्धदृष्टनैरङ्गीकृतत्वात् निसिद्धलोकाभिव दनुनिगमसमेभ्य
मानानवतपदारब्धेन शुक्रमहर्षिणाप्यथावत्त्वात् मोक्षशास्त्रमिति
भिन्नव्युत्पत्त्या तेभ्य महर्षिणा सुमुखे परीक्षिते बोधितत्वात्तिसाद्य
नेकहेतुभिर्श्रीमद्भागवतस्यास्य सर्वपुराणोक्तव्य निसिद्धोपनिष
सुस्यस्य च स्पष्टतरमेव दृश्यते, तथाप्यस्यद्विमथानुवर्तिभिस्ताव्रान
वेदग धैरसम्प्रदायार्थितपुराणश्च धैरतालोचितसिद्धसिद्ध एक्यासम्प्र वै
साध्यासाधविषेचनाभावप्रदुत्तात्सुया वै कैश्चि न दैरिह भागवतात् च
मोक्षशास्त्र, केनचिदातुनिकेन बोधयेवात्मेन रचितमित्यन्त्याणि, तत्पद
वीमनुसुत्रैवा येऽपि केचिच्छुक्रमहर्षिणा ज्ञातमित्यवोचन् ॥ तथैवा

परे श्वासापरनासा केन विदातुनिकेन प्रवीतमित्युचु , वैश्विज्यासे-
नोपपुराणेषु सप्तसपुराणत्वेन क्वचित्ति चाभिदिष्टमेव विविधविकल्पा
सङ्घेदुवाद्कल्पुचितैस्त्रोत्रातुवतनैश्चवत्तथाकथनाल्लक्षणापितै श्रीम-
ज्यासम्प्रदिष्टीतश्रीमद्भ्यामवतकाञ्चनश्रीलक्ष न कापि क्वचित्ति
निमित्तत तदीयपूषपक्षोपपादनपूषकतथा सङ्घेतुभिरङ्कुटिलाकर्मैचनै
म्भावकथाश्चकनिरूपणपूर्वकतया परमनिहा तस्सङ्घेदु प्रकाशवते—
यथा हि—

॥ पूर्वपक्षिभिश्चाक्तैस्त्राहृतप्रथमकक्षया ॥

हेमाद्रिवाचकस्य राज्ञससमाख्यानपचिहतेष्वप्रगतस्य पण्डित
जनसत्त्वमौढे चोपदेव , गोपालमहाकल्मिषनक्षत्रमो पीषन्नाच,
तवाहानुसारेणैतःपुराणरश्च भगवद्भ्यासप्रणीतत्वेन तज्ज्ञाना विरचय्य,
तस्यै राज्ञे समर्पितवान्, तत्रस भूचतिर्वटुभि पण्डितैस्साकामांशुष्य
तद्वल्लोक्य, विविधविधिःप्रगत्यद्वागवतकथाविशेषैश्चतुद्वाचन्य-
मोचितपदगुणभवे निरिस्त्रवेदा तत्रतिपाद्यपरमतत्वावापाद्कथाकथ
रचनादिभिश्चातिरन्वयीयनिश्चिति निमित्त्य, तादृग्निवचसर्षोःतुष्टम-
स्यैतस्त्वैव, भागवतारण्यपुराणरत्नत्वेन लोके प्रवीतिर्चेथा स्वात्तथा कर्तुं
तस्या मातृकास्थानापसा-पुत्रिकास्थानापसावर्द्धीमूल्य प्रविततीर्तित्या -
द्य, स्थापितपण्डितजनसङ्घद्वारात्, तज्ज्ञान-व्यानादात् कथयित्वा,
लोके तद्दु यस्य तवी प्र-वाचितवानितीय कथा तत्रद्विविधजनपर-
म्परप्रवचनमूल्यो लोके प्र-वातैव भवते, नचैवविधजनपरम्परप्र-
वचनप्रवचमात्रेणैव त-पुराणरत्नमापुनिकवण्डितव्यविद्विषितमिति वा-

च्य, तस्मिन्नेवार्थे सदिहागैश्वर्याकर्तृभिर्दशैश्वराचार्योदिभिः प्रथम
 एव धीयः प्रथमतोः स्वार्थानावसाने (भागवतं नामा यदित्यपि न
 वाङ्मनीय) इति लिखितं, तस्मिन्नादेशा यद्भागवतं वदत इति योऽन्वये ॥
 तस्मादेतस्य विष्णुभागवतस्य चोपदेशकत्वे, न कामं यन्तुपचाति
 पदयाम ॥

॥ पूर्वपक्षमिच्छाकैर्भद्राहृतद्वितीयकक्ष्या ॥

श्रीमद्भागवतमहर्षिपञ्चतेषु, भारत, स्वा व, विष्णुपुराणादि
 सद्ग्रन्थप्रतिपादितश्लोकैरेवैश्वर्यसुसुतद्वाधापक, कैशिकातृन्वादीना च,
 श्रीमद्भागवतग्रन्थप्रतिपादितश्लोकमनुदायेवसुसुतद्वाधिरिच्छेत्प्राक, आर
 मदीभूतवा ीना च, तेजस्विमिरयोरिव परस्परवैधर्म्यसद्भावे, अस्मि
 मद्भिन्नचक्षुषैः प्रत्यक्ष्यासकृद्गुरुरीकृत एव भवति, यैव लेसन,
 पटन, सम्भाषण, सञ्जलनासङ्गुरगादिष्वभ्यस्तपयिकादिरद्वयकृत्तिका
 वत्त्वं न लोके यत्र युजाति वा साधारणतया दृश्यं, तयैव कृत्तिरचना
 दिष्वाक्यभ्यस्तप्यापाकतृन्वादीनामनिरुद्धशब्दादिमन्त्रमेव तत्तत्कथि-
 जनव्यवविरचितग्रन्थेषु दृश्यते, तस्मात्पूर्वोक्तकमेवाजापि भागवते,
 भारतादिग्रन्थप्रतिपादितश्लोकैरेवसुसुतद्वाधापाकतृन्वादीना विरुद्धश
 ब्वादिसद्भावादेतन्न भवत्यासकृतमिति वक्तुं सुशकम् ॥

अत्रोपपादितपाक, वृत्ति, शब्दा, रीत्यादीनाम्, लक्षणस्वरूप
 शिरोमण्यप्रमाणवचनानि ॥

॥ प्रत्यानुरूपे, कान्यप्रकरणे “अथ कैशिकवादीनां
स्वरूप निरूप्यते ॥

अत्रात्रसुकुमारार्थस दम्भा कैशिकी मता ।
अत्रुद्धतरस दम्भा वृत्तिरारभटी मता ॥
इय शृङ्खलस दम्भा भारतावृत्तिरिष्यते ।
ईषःपौदार्यस दम्भा सायवता वृत्तिरिष्यते ॥

अत्र

अत्रात्रसुकुमारी नौ शृङ्गारकर्मणी मती ।
अत्रुद्धतरसौ रौद्रवीमत्स्यौ परिकीर्तितौ ॥
दास्यशा ताद्रुता नातिःसुकुमारा परकीर्तिता ।
ईषःपौडौ समारवाती रसौ वीरभयानकौ ॥”

यत्र शृङ्गारकर्मणावतिशेमाज्जत स दर्भेण वृष्यते, यत्र
कैशिकी, यत्र रौद्रवीमत्सावतिशेमेन स दर्भेण प्रतिपाद्यते, यत्रार
भटी, यत्र नातिसुकुमारा दास्यशा ताद्रुता , नातिसुकुमारेण स दर्भेण
प्रतिपाद्यते यत्र भारती, यत्र नातिपौडौ वीरभयानकावतिशेमेन
स दर्भेण विवर्ष्यते, यत्र भारतीति निश्चय , एतासानुदाहरणकोका
प्रतिपाद्यन्तभवन्मात्र प्रकाशिता ॥

अपि च तस्मिन्नेव मन्त्रे—

मन्त्रमारभटीत्यत्र तथा मन्त्रसकैशिकी ।
वृत्ती इमे उभे सर्वैरनसाधारणे मते ॥

ब्रीहान—४

सूत्रार्थेऽप्यनतिमौल्यं वा मन्थमकैलिकी ।

मन्थमाभट्टा श्रीवेऽप्यर्धेनातिमृदुळमा ॥

वैर्भादिरीताना सन्धुणाशितानामवशिष्टेषानिरपेक्षतया
केवलस दभसौकुमाकमौद-वमाऽविषय-वान् कैलित्वादिभ्यो भेद ॥

अथ रीतीना स्वरूप निरूप्यते—

रीतिनामगुणाश्लिष्टा पदसङ्घातनामया ॥

सा श्लिषिषा—वैर्भी, गौडी, पाञ्चाली चेति ॥

अथपाठस्यरहिता शब्दकाठि-चवर्जिता ।

नातिदीपसमासा च वैर्भी रीतिरिष्यते ॥

श्लोक काटिगुणोचेत्ता गौडीया रीतिरिष्यते ।

पाञ्चालीति वैर्भी गौडी री-सुमयान्मिषा ॥

अथ शब्दानिरूपणम्—

या पदाना परा-सो-समैत्री शब्देति कथ्यते ॥

अथ पाकनिरूपणम्—

अर्थगम्भीरिमा पाकस्य द्विजा हृदयद्वय ।

द्वाहपाको गारिकेळपाकश्च अस्तुष्टा-वरी ॥

द्वाक्षापाकस्य फलितो बहिर-तस्यङ्कुरस्य ।

सत्तारिकेळपाकस्याद् तगूरसोदय ॥

एवमेव सत्-बलङ्कारसतीत्यापि द्रष्टव्यम्, पाका वराणि कथा

लम्बवमूहानि, म धविसारमवादेव न कटिपयविवेचना तु, विशेषतः प्रतिपादिता ॥

॥ पूर्वपक्षिभिरद्याक्तैरुदाहृतवृत्तीयकक्षया ॥

श्रीम मत्स्यपुराण, गरुडपुराण, स्कन्दपुराणादिभ्यः, श्रीम-
च्छ्रीधराचार्य, विलमभवाचार्य, वीरराघवाचार्य, प्रभृतिभिर्व्याख्या-
कर्तृभिः, अथनस्क धीयप्रथमश्लोकव्याख्याभावसरेऽनुदाहृतश्लोकेषु
श्लेषपदान्श्लेषे पूर्णिमाया च, स्वगच्छितसिद्धानामिरोचितस्य यथोक्त-
लक्षणलक्षितस्य समप्रस्य, आपिष्णुभागवतस्य सःकुलीनाय श्लोत्रि-
याय दामेन, दातुर्मोक्षनातिक्रमकळमुपदिष्टम् तथा हि—

॥ मत्स्यपुराणे पुराणदानप्रस्तावे ॥

यत्राविकृत्य मायत्री वर्ष्यते धर्मविसार ।

वृत्रासुरवधोपेत तद्भागवतमिच्छते ॥

लिखित्वा तत्र यो दशाष्टोमसिद्धसमाहितम् ।

श्रोतवशा पौर्णमास्या स पाति परम पदम् ॥ इत्यादि

अत्र प्रतिपादितरीत्या, हेमसिंहस्य च श्रीभागवतमन्वस्य च
न श्लोऽपि सम्बन्धः, प्रतिपाद्यमतिपादकवीरमेदविवक्षया तथोक्तमिति
बुद्धव्यः, तथासति, प्रतिपादस्य भगवतो नारायणस्य गरुडवाहन-
वत्त्व हि श्लोके प्रसिद्धतया सद् वेपु दृश्यते, न सिद्धवाहनवत्त्व,
नाभ्यःवनाहनवत्त्व च प्रतिपादित भवति, अपि तु भगवत्त्वादर्शीदे-
रुपास्तु सिद्धवाहनवत्त्व तु बहुषु सद् वेपु, प्रसिद्धतया ज्ञयते, न च

सुसिद्धरूपिणो भगवतो रूपे ॥ सुखमपहाय सिंहत्वनाजमवलम्ब्य
 लघुपर्कारोपितशामद्भागवतम् यदाने हातु मोक्षप्राप्तिमवताति वाच्य,
 प्रतिपाद्यस्वैव शिरसि तत्प्रतिपादकमधिष्ठान्य, प्रकृत्य पुरपत्न
 मोक्षाप्राप्तिमवतीति वस्तुस्त्वोपानहौ साक्षिरसि चल वाचिणि प्रकृत्य
 पुरपत्न्येव मौदर्यं पर तत्रजगद्विदित भवेदिति निश्चितम् ॥

॥ पूर्वपक्षिभिश्शार्कैरुदाहृतचतुर्थकश्वा ॥

श्रीमद्भागवतव्याख्यानकर्तृभि पूर्वोक्तभाषायावाग्निमित्त-
 मित्तरेव श्वमस्क वाउग्रवमश्लोकव्याख्यानवसरे मात्स्यादिपुराणेषु
 उद्धृतश्लोकेषु सामद्भागवतस्वरूपनिरूपकत्वेनोपपादितलक्षणानि तथा
 कथयि, न किञ्चिद्भागवतपरानि भवितुमर्हति, अपि तु देवाभागवत-
 पराण्येवेति नून , तथा हि श्रीधराचार्यवर्यादिभिरुदाहृतवचनानि ॥

॥ यथोक्त मत्स्यपुराणे पुराणदानप्रस्तावे ॥

यथादिशुच्य नाचरी वप्पते धमविलार ।

पुरासुरवचोपेत सद्भागवतमिग्यते ॥

द्विरिज्ज्वा तत्र यो दृष्टाद्वेमसिद्धसर्मापितम् ।

प्रोष्ठपद्या पौणनास्या स वाति परम पदम् ॥

अष्टादशसहस्रं पत्नुराग परिकीर्तितम् ।

स्कान्दे च—

यथोऽष्टादशसहस्रो द्वादशसह सचमित्त ।

द्वयमाविरुद्धविद्या यत्र वृत्रघ्नस्तथा ॥

गायत्र्या च समारम्भस्तद्वै भागवत विदुः ॥ इति

किं च पञ्चपुराणेषु अम्बरीष इति गौतमवचनम्—

अम्बरीषपुत्रप्रोक्तं किल भागवतं शृणु ।

पठस्व स्रगुणेनापि वरीच्छसि जगद्धयम् ॥ इति

गरुडो च—

अथोऽत्र महामूत्राणां भारताथविनिर्गमः ।

गायत्रीभाष्यरूपोऽस्मीं वेदात्परिवृद्धितः ॥

पुराणाणां साररूपसंसाक्षाद्भागवतोदितः ।

इतिशक्तं यन्मुक्तशतविन्द्रेऽस्युत ॥

यथोऽष्टादशसहस्रश्लोकमद्भागवताधिपः ॥ इति

किं च महामायाहविन्द्या भगवत्या प्रसादवशात्तत्र विच्छिन्न-
शिरसश्चीमहाविष्णोर्हृदय-नीलत्वसन्नात्रेऽपीमानवते कण्ठोऽस्या प्रति-
ष्ठापित्वात्, भामहृदयशीवावतारस्य चित्तनिमित्तमहाविष्णुनामक-
शीविशोद्धरणैकस्योक्तत्वात्, तत्रैव भाहृदयशीवपरब्रह्ममूर्तिना, अत्र
स्यन्दूप्ये शुभदिग्देशीप्रतिपादकनिमित्तमत्रमम यथातस्य हृदयवज्र-
विशेषनिशाकैस्त्वयात्क-शुभेत्वात्, भाविष्णुभागवते वा, अत्रत्र
पुराणा तरे वा, तत्रानुक्तत्वात् यत्रमत्र प्रतिपादितपुक्तिचतुष्टयेन,
अत्रत्यहृदयमात्रव्यविशेषेतिविशेषणं च, गाय यादिसमारम्भ इत्यादि
विशेषणानि च, न हिष्णुभागवतपरमार्थोत्तरं न काम्यचतुस्रपत्तिं
पश्याम अत्रोपपादितपुक्तिचतुष्टयस्योपरहृदयकतयात्र प्रमाणवचनानि
साकस्येन प्रतिपाद्यन्ते—

॥ श्रीमद्गस्त्यत्रविप्रणीतपञ्चदशीभाष्ये ॥

ह्यश्रीवाङ्मन्त्रा सकलमनुमाद्य मनुवर

कृत्वा तावत् कस्यानुमताविधिनाऽगस्त्यमुनिना ।

कलात्मबोद्धासि वपरिमितभाग्योद्भवकटा

त्रयीसारदुद्भज च सद्गुणकारण्य सुधिषा ॥

॥ किञ्च सल्लितामहस्रनामसूत्रपीठिकायाम् ॥

ह्याननमदादुद्रे सर्वशाल्यविशारद ।

कथित अलितलेन्याश्रित परमाद्भुतम् ॥

इत्यादि एतच्चोक्तद्वयाद्यप्याख्याचनया, आह्वयमात्रपरञ्जयचूर्तिनैव महा-
नियोज्यगस्तायोपनिष्ठेत्तद्वस्तु स्पष्टतर अतिवर्धितो भवति ॥ किञ्च

॥ ह्यश्रीपावतारकारणविवेचनापीठकप्रमाणवचनानि ॥

॥ देवीभागवते, प्रथमस्कन्धे, पञ्चमाध्याये ॥

उच्यते -

सूतायनाक मत्र कथम मत्र सज्ञायसागरे ।

त्वद्योक्त महताश्रयं जगद्विजयकारकम् ॥

यन्मूधा मायवस्वापि गतो वेद्वात्महोमत्र ।

ह्यश्रीवस्तादा जातस्त्वयकला जनादिन ॥

वेदोऽपि सीति च देव देवात्मसर्वे कदाचन ।

आदिदेवो जगन्नाशनस्तवकारणकारणम् ॥

तस्यापि वदन श्लिष दैवयोगात्कथ तया ।

तत्सर्वं कथयामु त्व विस्तरेण महत्भयान ॥

श्लो —

शृण्व तु मुनयस्तर्षे साधधानास्तन तत ।
 परित देवदेवस्य विष्णो परमतेजस ॥
 कदाचिदारण युक्त कृत्वा देवस्तनानन ।
 दृष्टवर्षसहस्राणि परिजातो जगद्देव ॥
 समनेशे शुभे स्थाने कृत्वा पद्मासने विभु ।
 दत्त्वा भार वनुर्यकोन्वा निहामास रमापति ॥
 शक्तत्वादौघयोगात्थ जालस्तजगतिनिहित ॥

इत्यारभ्य

श्लो —

इति श्रुत्वा वचस्तेषा स्वहा चतित्यवराचित ।
 वातिशीर्षे च कदासु क्षयाच्च सुरसन्निधौ ॥
 विष्णोश्चररीरे क्षणिति योजितो वातिमन्त्रके ।
 दयसीधो हरिजातो महामायाप्रसादत ॥
 स्वल्पेनैव तु कालेन दानवस्त दि दर्पित ॥
 निहवस्तस्ता सङ्घञ्च देवाना रिपुरोजता ।
 यद्द शुभमाख्यान शृण्वन्ति मुनि मानवा ॥
 सद्यः स्वविनिमुक्तास्ते भवन्ति न सशय ।
 महामायापरित्र च पथिन पापनाशनम् ।
 एतता शृण्वता चैव सर्वसम्पत्तिदायकम् ॥

इति तेन, महाविष्णोर्देवपुत्रद्वयशाङ्ख्यभाष्यसम्पत्तिरुक्ता ॥

॥ पूर्वपश्चिदिशाक्तैरुदाहृतवज्रमकक्ष्या ॥

श्रीमद्भागवतसमहर्षिनिश्चितलोकानुसङ्गकाम , अथर्वपुराणानामथर्व
 शास्त्रतथा वेदान् सविभय, पैल, वैशम्पायन, प्रमुक्तशिष्यान्त्या
 पञ्चमास, तत्र पर शिष्यप्रशिष्यद्वारा विविधशास्त्राभेदेनानुसङ्गा-
 पञ्चाद्यापि लोके वेदा प्रबलत इत्यथस्सवजनविदित एव हि
 दृश्यते, किं च, तथैव समहर्षिर्निश्चितवेदायभारवात्समवाना जनाना
 मुपहृतये, अष्टादशमहापुराणानि रचयामास तत्र परमपि तत्रःपु
 राणान्भुदितायेषु केतुचिःसदिग्धविषयेषु, सदिहानाना जमाना
 तादेहनिवर्तनैकपरत्वेनाष्टादशोपपुराणा यत्परचयन्, एव सति, तत्र
 तत्र पुराणोद्दाहृतपुराणानुक्रमणिकाया, भागवतस्य पञ्चमपुराणत्वेन
 व्यवहारस्तु सर्वेष्वपि पुराणेषु प्रतिपादितो भवति, किं च, तत्र
 पुराणेषु सप्तदशपुराणस्य भागवतमिति नाम च सम्बन्धवद्ब्रह्म सद
 रीहृद्यते, अपि च, निश्चितपुराणप्रपञ्चना तरकाळ एव ज्यासेन
 श्रीमद्भागवतमथ प्रयात इत्यर्थ स्पष्टतर सर्वैरपि सुतचरएव
 भवति, तत्र परमेव श्रीमद्भागवतप्रपञ्चन तु निवृत्तमित्यत्रैव भागवत
 मन्वे कण्ठोक्तया प्रतिपादित हि स्यते ॥

॥ श्रीमद्भागवते चतुर्था याये ॥

आश्चर्यद्विवचयुना उवाच न श्रुतिगोचरा ।

कमलोवसि मूढाना भेषएव भवेदिह ॥

इति भारतभारवाच कृपया मुनिवा कृतम् ॥ इति

तस्मात्पूर्वोक्तप्रकारेण निखिलमहापुराणोपपुराणपरम्परानोत्तर
 काळस्थीतभारतस्य अन्तपरतोरधिरचित्तस्वीतकस्य भागवतस्य दस्य, अष्टा-
 दशमहापुराणोपपुराणा त परतिः२२ न कदापि सङ्गच्छत इति
 निश्चिनुम् ॥

॥ प्रथमकक्ष्यासुप्दनम् ॥

अ वोपदेवस्य अपविद्धतनसायभौमिनेतद्विष्णुभागवत विर-
 चितमिति कैश्चिन्नात्रेणप्रजतकवभासमातैरन्नालोचिताखिलशास्त्रप्रये
 कप्रमापैर्षोपनेत्रमतास्त्रिरुह अजातनियवपरिहान्ङ्गनैस्त्रेच्छमनुष
 रमानै पविद्धतम यमानैर्निरिच्छत्रिजपनापगीतासदाचारानुवचना-
 सान्निवाद्देवपुरापिकप्रथरीकृतस्वपनाभिमानैवान्किर्द्वैशशाकजनै पौन -
 पु येन प्रलपितवाग्जाः सवग चस्वध्मिहितसशुकिज्जज्ञानिलैर्विभूत
 सद्दिष्टीगविविधावश्य मवताति विद्वन्दिच्छान्तमयो विरा कुर्वे तु ॥

तथा हि प्रथमकक्ष्यासुप्दितयाचद्विषयनयालोचनया
 हेमाद्रिनामकप्रभा श्रीगनाथ रोपदेवेने पुराणरत्न विरचितमित्यर्थ
 प्रतिपादितो भवति तत्र सुक्तानु पातरजनपरम्पराप्रवचनप्रसुक्तदुष्ट
 शङ्कापनोदनाय श्रीवराचार्णेण प्रथमकक्ष्यासुप्दित्याचद्विषयनयालोचनयासरे
 प्रतिपादित (भागवत नामा यन्त्रिद्वि नशङ्कनीयमिति) वाक्य, न
 किमप्य यत्सुप्तिक कचन धूपपक्षिना तत्र वा अच्यत्र वा समुपपा
 दित, तस्मात्प्रलपितवचनानामुपमद्वक्तया अत्र प्रतिपाद्यमानामेना
 दुर्जनकपोलकपेटिकानाश्री सिद्धा तस्मत्प्रतिपादिका मकिवा, मध्व-
 विश्वाम ॥

तथा हि, कदाचिद्वेनाद्रिनामकविद्वन्द्वमुपा मुहुवद्विषयेनात्माक
भागवताभ्यासतद्गुहार्थं मन्थरूपेण कथयितुं समर्थः सो वासुदेवस्य
सदस्तीति, मन्थेसमं पृष्टे, सोपदेवनामककविरुचिसम, परमं कथयि
ष्यामीति प्रतिज्ञाय स्वप्रतिज्ञात्वात् निर्बोधुः श्रीमद्भागवतकथानुबन्धि
कामरिपादकत्वेन भागवताभ्याससाराख्यं प्रथमं विरचय्य, तस्मै
द्देमाद्रिमुच्यते समपद्यत् ॥

॥ वसुदेवमाद्यश्लोकः ॥

श्रीमद्भागवताभ्याससरोच्चरं निरुच्यते ।

विदुषा सोपदेवेन चाद्देमाद्रिमुच्यते ॥ इति

किं च, तत्र परमनिसङ्ग्रहरूपेणामिवयितभागवताभ्याससाराख्य
संवाचसोक्तेनापरितुल्यं प्रभो प्रीणनाय, तदाद्या पुरस्कृत्य सस्य
सोपदेव, भक्तिमुक्ताफल, भक्तिःश्रीनामकप्रथमं यद्भव श्लोकरूपेण
कथयत्, तत्रसात्कृतिद्वयवचनयानिपरितुलेन देमाद्रिणात्यादरात्सो
पदेवस्तन्मानितोऽभूदिति च कथा तत्कृतप्रथमजाते भक्तिमुक्ताफलस्य
संवाचयानिवाचकवचनलेखनावसरे स्पष्टतरं प्रकाशितम् ॥

॥ तथा हि मुक्ताफलस्य प्रथमटीकावसाने

श्रीवापदेवकृतं प्रथमसङ्ख्याननिर्णायकप्रमाणवचनम् ॥

सस्य इवाक्षरणे धरेण्यचटनारवाता प्रवधा इह

प्रवसा नरवैरकेतु निधिभिर्बर्षा वास्तथा सोदश ।

साहित्ये त्रयस्य भागवततत्त्वोक्तौ ज्येष्ठस्य तु

स तथापि शिक्षामपेरिद् गुणा के के न लोकोत्तर ? ॥

किं च, तत्रैव, श्रीमद्भागवतस्य वा द्वाविंशतिधारणव्याप्त इति श्रीमद्भागवतमहात्मन्यानुवर्षेण पूजकतया श्रीवेदेत्यासमुत्तिरपि तेनैव बोधदेवेन प्रतिपादिता, न तद्विषयप्रतिपादकानि वचनानि अथ विस्तरमवाप्त प्रकाशितानि ॥

एव च सति पूर्वोक्तप्रकारेण बोधदेवक्रीतभागवताध्याय सारमतिक्रमुच्छाफळ, मत्तिलहृदयारम्य वचनमतिपादिताश्चापरिज्ञातृभिः पार्श्वे प्रकल्पितवचनजालस्थानान्दर्शयता च श्रीमद्भागवताध्यायमतिपादितार्थं सद्गुरुत्वेन परिशिष्टासोर्द्धमाद्रे श्रीपताय दूष्परलोभाद्भागवताध्यायार्थसद्गुरुप्रणयने प्रकृतस्य बोधदेवस्य भागवतस्य वप्रभेदेन न कदापि वक्तुं, श्रोतुं चित्तुं च शक्यत इत्यर्थं च विद्वच्छिष्टस्त्रामण्यस्वपुत्रर विद्यान् तुलराम् ॥ किं च, श्रीमद्भागवतस्यारयाकतमानगणयेन श्रीधराचार्यवर्षेण सत्यमन्वानप्रणयनावसरे तत्तन्ध्यायानायादावध्यायार्थप्रतिपादकत्वेन सद्गुरुश्लोका प्रतिपादिता, ते च श्लोकास्तानवर्षेणामौचोद्गतप्रकरणे यथाश्रम प्रकाशिता ॥ न तादृशध्यायार्थप्रतिपादकश्लोकप्रणयनमात्रेण भागवतस्य व श्रीधराचार्येण प्रणीत इति केनाप्युच्यते ॥ तत्रैव बोधदेवेन कथितान्येकस्मिन्नहनि स्वर्षीदफलावन्तव प्रणीतश्रीमद्भागवताध्यायार्थसद्गुरुत्वम वरचनामात्रेण निश्चिन्नेषमिच्छप्रतिपाद्य परमतन्वाषषोडशमन्वतमेव तेन प्रणीतमिति मोदुष्यते, स यदि कोशागारे तद्व्यञ्जेण तिष्कपरिष्णनाय श्रुति दत्वा विपुच्छमटात् विच्छोक्य कोशागाराधिपतीमित्येव प्रत्योदिति निश्चिनुम, तस्माद्बोधैवात्स्य कथ्यत साधारणकथि,

भागवतावसङ्गवैद्यायत्तमना , तदर्धसङ्गप्रतिपादकस्य यत्रयमेनैव
 विस्तृतकार्त्तिके अक्षरेण, नारायणश्रीवादिषु भागवतप्रतिपादितानां
 पादकप्रयत्नपूर्वकस्य तत्रविस्तृतमहतीत्यर्थस्तर्हि अपि पण्डितवै कर
 तत्त्वानलकमद्विज्ञेय एव भवति, तस्मात्पूर्ववक्षिणा चक्षुषी निमील्य
 प्रत्यक्षपूर्वपक्षसूत्रमिति एवेति दिक् ॥

॥ द्वितीयकल्पसाख्यनम् ॥

श्रीत महाभारतादिषु प्रतिपादित-श्लोकेषु चाक, शाखा, वृत्ताना
 च, आम महाभागवतप्रतिपादितशाखादीनां च, वेजस्तिमिरघोरिच
 परस्परविभिन्नसमत्व, करतलप्रत्यक्षसंबन्धनादिति मिति यदुक्तं
 तत्र विचारयाम ॥

तथा हि, श्रीमद्भगवतादिनां राक्षसो निरिच्छलोकोत्तरनाथ
 स्ताश्लो व्याससहर्षिहोनावतीय निरिच्छवेदज्ञात चतुर्वा विभय
 श्वाश्विभ्य फैलादिभ्य उपदिदेश, तत्र पर निश्चितपुराणा अपि
 परिष्कृत लोके प्रयत्नचामास तत्रैव वेदलक्षणप्रतिपादकलिङ्गादि च,
 मङ्गलूचादिक च, प्रविनाय, सर्वेषामावपरोक्षसाक्षात्काररूपमोक्ष
 माप्तिनिरोधकाज्ञाना धकारणतः इतीत्यकार ॥

तत्रानिच्छलोकोत्तरसत्त्वनामूलाय तत्र धनिमायालङ्कारणापरिवेश-
 महिका भगवता व्यासेन तत्राधिकारिजनानुसूक्ततया विविधविधिप्र-
 कथाप्रतिपादकत्वेन, बहवो न या शयीता , तेषु भारतादिम वजात
 वेदान्धवनाभिकारिणा स्त्रीशूद्रादीनाममुदभुविभ्युत्यादिपथसमुदा

माना अथवामात्रत कथासु दर्शा वयस दभादिक यथासुष्ठुमतया
परिज्ञात मयेत्तथा, ज्ञायायाकपथिकः च कैशिकीतृत्ति थाथिहस
निधिलगनावावनावासेनाध्ययमसाध्यतेनार चरत् ।

तथा हि—

॥ बरते, भीष्मसर्वणि, अ याते, मपरङ्गीतासु ॥

अमच्छेते कुरुच्छेते समवता युयुत्सव ।

मानका पाण्डवाश्चैव किमकुचत सञ्जय ॥ इत्यादि

तथैव परमाथपरिज्ञानमभिलषतामुपकाराय ब्रह्मसूत्राव्यतिदु
रुद्धाया वसिलगण्डित सावर्भौमैर पत्यादरादुचदेशतो ध्येसा वक्रोत्,
तथा हि ब्रह्मसूत्रेषु प्रथमाध्याये—

सू औ. “ अथातो ब्रह्मसिद्धासा—जन्माद्यस्य कत —शास्त्र
योमित्वात्—ईश्वतेवाङ्-द मि”त्यादि ॥

तथा च, व्याससिद्धासा—

जीवास्तुतेव वरद प्रथम्य

भीमदूयस वचसा च देवीम् ।

शिक्षा प्रवक्ष्ये सुविकारणाद्

सुचोवक लक्षणशीलभूपाम् ॥

अथ स्मरादिसज्ञाश्च तत्त्वयोजनमेव च ।

तत्कल च प्रवक्ष्यामि विदुषा वसुशेषहम् ॥

एवमेव छा इत्याना सुखमताया ऊर्ध्वज्ञान यथा स्वात्तयाविप्रसिद्ध
शब्दसंयोजनपूर्वकतयैव वेदशिखादिक विरचित अनेनैव क्रमेण, श्रीम
द्भूगवताऽऽद्यमेकपुराणरत्नमखिलपरीहृतजनोपादेयलक्षाखिलोपनिषत्प्र
विषयपरमाधमकाशमकरोत्, एवमेव क्रमेण अथाधिकार श्यीतेषु
तत्तद्ब्रह्मसमुद्देशेषु, पाक, रीति, वृत्त्यादीना परस्परवैलक्षण्य लक्ष्य
महर्षीर्विद्वहितमेव स्यात्, अथवा तदुद्दिष्टमस्त्व वैद्यार्थापत्ते, किं च,

अक्षुब्धो लक्षा त्रिषाहुरपरो हरि ।

अफालोभतश्छन्सुभगवान् चाव्रावण ॥

इत्यनेन त्रिमूर्तिसंस्कार इवासमर्हो प्रतिपादित भवति,
किं च, भागवते, प्रथमस्कन्धे, तृतीयाध्याये—

ततस्त्वप्रदशे जातस्सत्त्वतया परासुरान् ।

चक्रे वेदतरोवशाशा हृद्वा पुंसोऽल्पमेवत ॥

इत्यादीनि बहूनि वचनानि तत्र द्रष्टव्यानि—

एतेन विनष्टनिश्चिन्नागमोद्धरणाय व्याससंस्कारेण भगवानादि
नारायण अक्षततारेत्यथ स्पष्टतर प्रतिपादितो भवति एव च सति
सर्वेष्टेन भगवता इवासमर्हर्षिणा तत्तदभ्येतृचन्ताना त्रीसुःपादनाय
यथाधिकार विरचितभारतभागवतास्तुतमस्य वैश्वतुस्तुतद्व्यासाक
वृत्त्यादीना परस्परवैलक्षण्य तु निश्चिन्नासिद्धिजनानामश्रीय स्वात्त
नीचमेव भवतीत्यर्थमयुध्या दोषुत्तुत्ता मरुपयोऽन्मत्पूर्ववद्विभक्त देह
पदवीं न कोऽपि मूढोऽनुवर्तित इत्याचरन्हे तस्मादेव तस्मिन्नेवार्थे

निखिलशिक्षणनाभ्युपगतप्रसिद्धरुपात्प्रवचननामकमुद्रिकुडयेन तस्य
शिरोगतानादिविषजदोषवेदना निश्चयविष्यात् ॥

तथा हि, श्रीमद्भगवत्पादादिभिः कविजनसर्वभौषैः काळि-
दासादिभिरपि कविवरैस्तथैवा नैस्तावारण्यविभिन्न, विरचितकाव्य,
भाटक चम्पू, भाग्य, प्रश्रुतितु प्र श्रेषु च, तथैव तत्कृतम
तम येषु च, स्वकार्याम येषु च वृत्ति, रीति, शय्यादीना वैविध्यं तु
दरीदृग्मेष भवति, तस्मादेव लेखनमचकविजनसाधारणयोग्यता
निखिलान्मदीयवन्दितजनस्त्रापनीयैवान्, तथा हि—

॥ श्रीमद्भगवत्पादैर्विरचितप्र योग्य केचन श्लोकाद्युदाहियन्ते ॥

तथा हि, आत्मबोधे—

बोधोऽवसाधनेभ्यो हि साक्षात्बोद्धैकसाधनम् ।

पाकस्य बहिष तान किना बोद्धो न सिध्यति ॥

अविरोधितया कम नाविगा विनिर्बन्धेत् ।

विद्याविद्या निहृत्लेव तेनस्तिभिरसङ्गमम् ॥

इत्यादि, किं च—

तत्र हितमेक वक्ष्ये यवन शृणु सुखकामो यदि तत्त्वम् ।

स्वप्ने दृष्ट सकल हि मृग्य आपति च स्वर तद्दिति ॥

इत्यादिपत्रं तस्युद्गमाराधैतन्व यसादित्येन च, सुदुर्लभदुग्धमेन च
बह्वो ब्रथास्सामा यस्तुष्टुजगाना हिताय विरचिता ॥

किं च—

॥ तैरेव भगवत्पादैर्विरचितसौ-दर्शकहर्या ॥

शिवरक्षस्तत्या युक्तो यदि भवति शक्य प्रमथितु
 नभेदेव देवो न सल्ल कुशलमन्वदितुमपि ।
 अतस्त्वाभाराभ्या हरिहरभिरिच्छादिविरपि
 मगानु सोऽस्तु वा कथनकृतपुण्य प्रभवति ॥

इत्यादि स्वयमेव कमेण यथाविचार ज्ञातारकमासासाभाषादिक विर-
 चितमिति ज्ञातव्यम् ॥

काष्ठिदासारकसविचनसावभीमेन जमीतरक्षुवज मेघस देश,
 नलोत्स, हरिश्च इन्द्रोपात्तानाप्तिपु, कृषि राति, सन्धारिता मेघ
 स्तिमिरयोरेव विभिन्नैव प्रसिद्धतया नश्यते तथा हि—

॥ रघुरश्ने प्रथमसर्गे ॥

क सूत्रप्रभवो बल क चाल्पविषया नति ।
 सिखीपुरुस्तर मोहाहुहमेनास्मि सागरम् ॥ इत्यादि
 चतुर्थसर्गे—

दिलीपान तर रा ये न निशम्य प्रतिष्ठितम् ।
 पूर्वं मचूनिती राज्ञा इदमेडभिरिबोन्धित ॥

सप्तमिन्नेव काव्ये, दशमसर्गे—

पुत्रिणीं शासतस्तस्य पाकशासनतेजस ।
 किञ्चिद्वनमन्नुर्ध्वेशशरदानकुल दधी ॥ इत्यादि

मेघस दशे, क्वमसर्गे—

हित्वा तस्मिन् भुजगकल्पे कम्बुना इन्द्रदत्त्वा
 श्रीकाशैले यदि च विचरेत्पादचारेण वीरि ।
 मङ्गीभक्त्या विरचितयत्सुस्तम्भितातज्जडौघ
 स्तोत्रान्त्य कुम्भमणितटारोह्यापाम्प्रयायी ॥

मन्त्रोदये, त्रितीयाध्याये—

सारस्य सुहरङ्गता रसारसारसारा ।
 मित्वापियोगिनस्तमुन्नतेन तेन तेन ते ॥

श्लोका—रसा विश्वम्भरा, कम्बुना, सारसारसा साय
 शोभना, सारसा पक्षिविशेषा यस्यास्ता तवीणा, सारस्य
 म मयस्य सुहरङ्गता ज यस्यान्तया ॥ 'सुह्रमाप्योषन ज य'विलम्ब ॥
 आर प्राप, तत ते विशेषेण विरहित्य समुन्नतेन तेन इत्य स्वामी
 तस्य भाव इत्या समुन्नता समुच्छ्रिता इत्या यस्य तेन तदभासू
 जलोदयोच्छ्रितास्तुङ्ग' इत्यमर ॥ तेन स्मरेण मित्वास्तकलाच्च मिया
 सङ्गता इति भाव ॥

॥ तस्मिन्नेवाध्यासे ॥

पिकोपिकोपिकोपिको विद्योगिनीरम लयन् ।
 वचासि मङ्गनाल्लक्षितानि तामितानि वा ॥

तेनेव कवित्वसारात्मनेन कालिदासेन विरचितहरिश्च इत्यन्तो-
 षारयाने—

श्रीमन्—९

अथानुलोम्बेन दम्बती च द्वोदये ज्येष्ठनवती जातेत्यर्थे च,
प्रातिलोम्बे च द्वमती हरिश्च द्वेष गर्भे प्राथितेत्यर्थे च प्रतिपादयन्नाह—

वापिवा हिमभासाऽनूचदालोकनकामना ।

साधवेतिकृताधीवा रुपातीव महैवता ॥

टीका—उस्य नञस्य आलोकने बीक्षुषे, कामन आशा यस्यासता
तथोक्ता धैमी हिमभासा च द्वेष, अधवेति कृता ज्येष्ठाना प्रोषित
भर्तृकाया, ईतिमुपद्रव करोतीति कृत्तया, अतएव, अतीव महैवता
अस्वत्तमहत्पातकपता अनाथस्त्राववाप्तिवि भाव ॥ 'कद्रुप सुविने
नोष'मित्यमर, कृता चन्द्रक्या, सापिता सती आधीता मनोव्याधि
प्राप्तभूत् ॥ 'पुस्वाधिमानसी न्यवे' त्यमर, अत्र दृष्टालोकन
कामनेत्यनेन सङ्कल्पारवा तृतीयावस्था सुधिवा, हिमभासा
अधीतेत्यनेन अभिहिता निद्राभावाजागरवा तृतीयावस्था ॥
प्रातिलोम्बे तु—

सा न दैववती चारुताधीताकृतिवेषसा ।

नामका न कञ्जोवात्तभूषा धाम द्विवापिता ॥

टीका—द्विमवत अपत्य स्त्री दैववती पार्वती, तेष चारुववा
सौ ह्येष अधीता प्राज्ञा, नाम मन केन्द्रित यस्यासता, नामका
कुञ्जोचितकञ्जावतीति भाव, द्विवात्तुञ्ज, सा चन्द्रवती,
आकृतौ आकारे, वेषसा विष्णुतुल्येन ॥ 'वेषा विष्णौ च
धातरी'ति शाश्वत ॥ यद्वा, आकृतिवेषसा कार्त्तु, मङ्गलतुल्येन,

अघटनघटनाद्भेदेत्यथ ॥ कलासु विद्यासु, उदात्तनृणां महतीक-
माहात्म्येन हरिश्च द्वेष, धाम तेज ॥ चर्मोत्पादक वीर्यमित्यथ,
अपिता प्रादिता, मेति नगभिर्मीकृत्येत्य ॥

तस्मिन्नेव वाक्ये, आनुलोम्बे—

कङ्कमैतनुसाद् सा प्रसवेतु सुनन्दनम् ।

नाजला विसृज्यैव सिद्धाकां करधीरणी ॥

प्रातिलोम्बे तु—

धीरधीरति का तासि बहीव तयिलाजना ।

नन्दन सुतुषे सप्रसाद् सानुत्तमैककम् ॥

एवमतिविचित्ररचनाशक्तिसम्प्राप्तानन्वकभिसाधारणा समान
मज्ञोवितानमहिताना सर्वतोमुखवाक्यप्रज्ञाना वस्त्वचसा म्हाक
वीना निरतराभक्तानर्गळकवि-वधाराप्रभावमहिम्ना विविधविचित्र
शब्दाचारकृतस्वच्छाररसविशेषपरिहृतवाक्यादिप्रयोगेणा महात्मना
विचित्ररचनावैषि-यसादितोनानुवर्षेन तेषामुक्तपापार्कमेव भवेत्पाप
कथापादकमित्यापत्तये ॥

तस्मात्सिद्धस्य भगवत्सकल श्रेष्ठस्य न्यासमहर्षे अङ्गुल्या
प्रवाह्यत्सर्वतोमुखैव वाग्मयी प्रवर्ततीति विश्वविद्यालयानि पण्डित
जनसत्त्वभौमैश्याकप्रपञ्चस्य परस्पर रीति, वृत्ति, शब्दा, पाकादीना
वैविध्य स्थाप्यतममेवेति निश्चिततिद्यात्तस्मद्गतिनिहतपक्षेण पूर्वपक्षि
ण्य दिनापकक्षानात्रुत्तरपदवि वासैर्गोदुष्टदूषणरूपस्वचनत्राड नाड
वत्स्यनिरोधक सत्तस्य महर्षेर्गुणव्यदितमन्दुदिति दिक् ॥

॥ तृतीयकण्डवास्यन्दनप्रकार ॥

पूर्वोक्ततृतीयकण्डवास्यन्दिपादितपादत्रिपत्रपर्यालोचनया, मातस्य, गावडादि, पुत्रयोभ्य वदतश्लोकै लयमयसिद्धासमाधिरोषित-
श्रीमद्भागवतम् यस्य जोडपदानञ्जघटितपौषमाख्या वा, आहोसि-
त्योडपदानञ्जघटितदिने वा, पूर्वमाया वा, दान स्वपरोक्षसाक्षा-
त्स्वरूपनिर्देशसमर्थत्वेन प्रतिपादितमित्युक्तं, तादृग्विषयदानमतिपा-
दकवचनानि च, इत्यरीवज्जघटितोस्यादिवशेक्यानि च, देवीभागवत
परम्परेणेति दूषयक्षिणा सोद्दोष प्रत्यपितेऽर्थे, दोषोद्घाटनपूर्वक परम
सिद्धाय प्रकाशयते—

तथा हि—भूभाराननोवनाय अद्वयद्वे द्वायदिलदेवहृ द्वाय-
नया यदुपश्लोऽवशीत्यस्व आसद्भागवतो नारायणपरब्रह्मपूर्वैरस्त्रित्वात्
पस्य, गरुड, सिंह, आञ्जनेय, हंस, तुरङ्गमह तापत्रापनेकवाहनवत्स्य
निमित्तञ्जुति, भृतीदिहासायमायमरीकसह शेषु प्रसिद्धतया विहित
हि भूयते, तथैव विष्णुवाक्येषु सप्तःसरोःतवादिषु, क्रियमाणेषु
विष्णोर्विसृष्ट्यादकवचन इक्षिमद्भिन्नसर्वैरपि प्रतल्लनयावलोचयते, तथैव
विषयस्मृतादिषु विष्णोर्नमस्तदिहादिवाहनवचन विधिरूपतया प्रति-
पादित हि दृश्यते ॥ तथा हि—

॥ मृगुप्रोक्ते, वैशानसे वैनिकपद्मभिक्कारस्वोत्सवपटले ॥

सूत्रम्—“अथ विष्णोर्वाहनानि च्यारयास्त्राय —प्रथमे हसो

द्वितीये सिद्धरत्नीये छात्रनेपञ्चतुर्ये फणी इ पञ्चमे वैन्तोयषष्ठे
 इ तावत्सप्तमे रथोऽष्टमे तुरङ्गमो नवमे शिबिका दशमे पुष्पकमिति”

॥ तथाचाविमोक्तकारिकाश्रये ॥

अथि —

हसो मृगे द्वौ हनुमान फणी इ पक्षिराट् तथा ।
 इ तावत्सप्ताश्वश्व शिबिका पुष्पमष्टय ॥
 ऋतसे दिवसे आमास्तावागच्छ यथाकमम् ।
 अथावतारमाहात्म्य लोकात्ता दशयम् हरि ॥

॥ तथा च, वैशम्पायनोक्तकारिकाश्रये ॥

वैशम्पायन —

प्रथमे दिवसे प्राप्ते हसमारुह माथव ।
 लोकान् पाठय लोकेश ऋमीश वरद प्रभा ॥
 द्वितीये दिवसे प्राप्ते मृगे द्रुमभिरुह च ।
 भयानता नयस्तान्द कुरुष्व वरद प्रभो ॥
 तृतीये दिवसे प्राप्ते हनुमन्तमधिष्ठित ।
 कटाक्षदुग्धकसोऽरैस्तर्धान् स्नायय केशव ॥
 तुरीये दिवसे प्राप्ते फणी द्रुमभिसंस्थित ।
 तूर्पवापसमासुक्तो मत्तस्त्राह्वयित प्रभो ॥
 पञ्चमे दिवसे प्राप्ते वैन्तोय समाभित ।
 अष्टमोर्पैस्तूर्पधोर्पैरि वित पाहि सवत ॥
 षष्ठे षष्ठेऽहि देवेश गजे द्रुमभिसंस्थित ।

अर्चादिभेदरूपेण भक्त्या च रक्षस्य माधव ॥
 सप्तमे दिवसे प्राप्ते रथमारुह्य भक्तिम् ।
 नानादेवगणोपेत वीक्ष्यस्य मधुसूदन ॥
 अष्टमे दिवसे प्राप्ते तुरङ्गममधिष्ठित ।
 नानायुधधरश्भीमश्च पाह्नीमान् चरन् प्रभो ॥
 नवमे दिवसे प्राप्ते शिविकामधिसंभित ।
 जनतर्तीयैस्तर्षैश्शस्तर्षान् पूजयन् मण्डिभान् ॥
 दशमे दिवसे प्राप्ते बुध्पक च समाश्रित ।
 दिग्पालकादिसहितस्तस्यैव पाहि वेद्यव ॥

इत्यादि, एवमेव पाञ्चरात्रगणेश्वरपि प्रतिपादितम्, अत्र प्रथमस्वर-
 भयात् तानि वचनान्पुदाहृतानि ॥

एव विधन्तस्मृजातिवैलम्पायनादिवचनैर्विस्तृताद्यनेकवाहनवत्त्व
 सवस्वरूपिणो भगवत्तर्षीनञ्जारायनस्य निराधकलया विधिचोदितमेव
 भवतीत्यर्थे सिद्धे, तत्रिधिलकल्प्याप्तगुणगणपणनैकप्रधानतया, क्यास-
 न्मूर्ध्विणा विरचितस्य, श्रीमद्भागवतपुराणरत्नस्य, तत्स्वरूपत्वञ्च तदधि-
 स्तसिद्वाहनस्य प्रतिरूपस्वर्गेनयसिद्वापतिमायामपिरोप्य दाने क्रिय-
 माणे, इत्युरपरोक्षसञ्ज्ञात्काररूपमोक्षप्राप्तिस्तस्यैव इति रूपेण
 प्रवचन, निम्बितास्मच्छिष्टजनाङ्गीकृतमेव भवतीत्यर्थे न काव्यकनुप-
 पत्ति पश्याम ॥

अपर च—

मासुषि क्रुद्धे कान्त्य नाविष्णु दृषिषीपति ।

इत्यादिशिष्टवचनपर्यालोचनया सर्वेऽपि राशानो विध्य
 कृताता इत्यवस्तुचक्रे, प्रजापालनरूपपरमवमनिबद्धपात्रप्रिकृत
 स्वाभिधिकृत्य राष्ट्रसिद्धासनवस्वस्वभापरेण शास्त्रेषु प्रतिपादित
 हि दृश्यते, तस्माद्विष्यकृमातस्य राष्ट्रसिद्धासनवस्वे सिद्धे कदा
 कारव्यभूतस्य भगवतसिद्धासनवस्ववचने ह्यनुपपत्ति भावयत एव
 पक्षिण प्रत्यक्षापलाप कुवत पक्षच्छेदेऽप्यस्तु मूलत त्वपेक्षत इति
 निश्चितम् , अ कदप्यत्र रहस्य, हेमाद्रि, रद्रयामल्लभृतिविविधदान
 प्रतिपादकनिबन्धनम येषु तत्तद्गोपाधिष्ठनानां रोगानुत्तये विहित
 विविधदानप्रतिपादकस्वविधाने तत्तद्गोपानुरूपतया एकस्याप्य
 वेकताया कृवाहनवस्वमिहित भवति, तथैव विविधाकुपवस्वमपि
 परस्परविभिन्नतथैव भूयते, तस्मात्त्र श्रीमद्भगवत्प्रतिपादकस्य भागवत
 म वस्य, स्वर्गसिद्धप्रतिपादिराफितस्यैव दान कदव्यमिति सिद्धा क्त
 परमसिद्धा तत्र द्वासेन विभिन्नपक्षस्य दूपक्षिण्य पक्षावर्त्मिन
 इशाकवन्वास्वावहा विज्ञान गुतरामिति दिक् ॥

न च देशीभागावत, उल्लोपारयानादिशाक्य वेपु भगवत्या
 सिद्धवाहनवस्वस्य प्रसिद्धतया प्रतिपादित-वाचद्वाहनवस्व कस्याप्य
 वस्तु चाप्यमिति वाच्य, भगवत्या महात्मन्या विष्णुभावात्वेन
 पूर्वोक्ततया स्वभवेवाहनेषु सिंह, गरुड, गज, इत्यादिषु मध्ये
 स्वेच्छानुरोधेन, कदापिसिद्धवाहनाविरोहण, कदाचिद्गजवाहनाधि
 रोहण, कदाचिदसवाहनाविरोहण चापि वैवायुक्त भवेत्, तथैव लोकै
 सवत्रापि तत्तत्कुटुम्बेषु पुरुषारूढा येव, शिविकादीनि श्रीभिरप्या

रुद्रानि भवन्ति, तदारोहणमात्रेण तानि सर्वाण्यपि स्त्रीवाह्या वेदेति
न्यवधारस्तु न लोके प्रवर्तते ॥

किं च गृह्यारामश्रेयविचारासदासीवाहनप्रभृत्प्रकारवादीना-
न्विचारस्तु मन्तुरेवेति नन्वादिपनशास्त्रेषु निश्चितवाचका न कस्मि
न्नपि विषये स्त्रिणास्त्रात् न वर्तत इत्यत्र ॥ 'न स्त्रा
स्यात् कमर्दवी'त्यादि सिद्धवन्नीश्वर्येषामपि विदितपरपर्यन्तं न्यवर्तीति
निश्चितवात्, तस्माद्विष्णुवाहना तगतं सिद्धं, राज्ञः, हस्तादिवाहना
रोहणमात्रेण न देव्यास्त्रेषु वाहनेष्वपि सारो वर्तत इति निश्चिनुत् ॥
अनु तु "अन्ना वा दे इष्ट-यशोऽन्नो म त यो सिद्धि-ध्यासिःकन्य
शोऽ वेष्टव्यस्य विजिज्ञासितव्य , तद्विज्ञानस्ये"त्यादि, श्रुतिकर्मभेद
वेदा तशास्त्रा-व्यवापेक्षिभिर्ब्रह्मिस्सर्वैरपि अन्नमनननिदि-ध्यास
नादिक विधिसाया रूपत्वेन विहितं न तु कनठे त्रियमात्रदान
धर्मादिविधिविनाश्याकृत्यापो माश्लेच्छना विधिरूपतया प्रतिपादितो
हि भूयते, एव च सति, मोक्षशास्त्रस्यैतस्य अन्नमनननिदिधिति
स्तस्य दानविपर्ययि प्रवचनं नैव युक्तमिति महत्साक्षेणे सिद्धा तस्त्वेव
प्रकाश्यते—

निदिधोपनिषत्सुच्यता चैतस्य मोक्षशास्त्रस्य प्रतिपादयितुमेव
भगवानादिनारायणस्वरूपो व्यासस्सर्वत्रापि निश्चितशुक्लवर्मपुण्ड्रस्य
श्लोकरूपेणारचयत्, केषुचिद्दृष्टेषु तत्रचतुर्वर्णिनामातुपूज्यव्रतिकर्मणैव
वाश्व सुती श्लोकरूपेणारचयत्, तथा हि—

॥ मागवते, अष्टमस्क वे, प्रथमाभ्याम् ॥

आःमावालाभिव विश्व बालिकभिस्यगत्या जगत् ।

वेन लक्ष्मेण मुञ्जीत मागुव कस्य सिद्धन्म् ॥

अथ तु श्लोक — इशाशास्त्रोक्तमिषदि जयनद्विवाचयाकवे एव
भवत , एवमेव प्रकारेणा वजापि मतिपादितश्रुतिरूपश्लोका द्रष्टव्या ॥
तस्मादेतस्य पुराणरत्नस्य, वेदश्लोक, निरर्कतया वजानुपूर्वगतिकमेव
पठने च, तादृशसुखप्रसारभूतम्यास्य श्रोत्रियाव गुणुश्रवे दाने चापरो-
क्षसाक्षात्कारमोक्षावाप्तिरूपफल तु सम्भव इत्युक्तं, गुरुमूलतस्तस्य
अदावानुसारेणार्थे परिहाते मोक्षप्राप्तिस्तु कैतुदिक पापसिद्धेतमि
प्रायो निश्चिन्तासात्प्रिदृष्टजनैर्निश्चेतव्य एव भवति, किञ्चात्र निरपकस्य
वेदस्य मयास्तभ्याय वजानुपूर्वगतिकमनपूर्वकाभ्याम्ने महत्फल
त्वभिहित ॥ तथा हि—

॥ प्राविशारचार्यकुमार वाकरणे द्वितीयप्रश्नाते ॥

पदकमविशेषणो वपकमविचक्षण ।

सरमाश्रविभागज्ञो गच्छेदाचार्यसंसदम् ॥'

गच्छेदाचार्यसंसदमिति, किञ्च ॥ कृतारिबुगचतुष्टये, कृत-
बुगे तपसा फलसिद्धिरभिहिता, ज्ञेयाया तु ज्ञानेन फलसिद्धिरुक्तं,
द्वापरे वनादिना फलसिद्धिर्निमित्ता भवति, कलौ तु सर्वेषामपि मनु-
जाना दानेनैव फलसिद्धिर्भवतीति वक्ष्यमाणस्मृतिचोदितवचनप्रमाणे
रवगम्यते, पेतमेवार्थे मजसि निधाय स भगवान् परब्रह्मरुमिहो

स्यात् सुसुखात्मनि पापनिवृत्ति परम्परया मोक्षसाधिका भवेदिति
निश्चितं, एतस्यापि मोक्षसाधकत्वं दानं तु विधिरूपतया कृतव्यमित्य
वादीत्, सुसुखात्मनि तप प्रभृतिरुक्तकल्पैः पापनिवृत्तौ सदामेव
मोक्षाप्राप्तिभवतीत्यर्थो भगवत्पादैरपि सूचितः, तथा हि, आत्मबोध-
प्रकाशिकायाम्—

तपोभिः क्षीयपापानां सा दाना बीजरागिणाम् ।

सुसुखात्मपेक्ष्योऽयमात्मबोधो विधीयते ॥

इति, अत्र तपोभिरिति, बहुवचनेन, तत्तत्पुण्यानुरोधेन मनुना
विहिततपो, ज्ञान, यज्ञ, दाना-वेवाभिहितानि मत्र तापि ज्ञेयम् ॥

अतः कलौ सर्वेषामपि मनुजानां दानादेव सवापसिद्धिभव-
तीति निश्चितलक्ष्यतिस्मृतीत्यादिषु विधिरूपतया इतिवर्तितायस्सवचन
वेद्यो भवितव्य इत्यभिप्रायेण दानपारम्पर्यप्रतिपादकनिश्चितभ्रुतिस्मृत्या-
दाना वचनानि च, प्रतिप्रहीतस्वरूपनिरूपणं च व्याख्यादिना स्तो-
दानकर्मणि शक्यत्वात् सति, प्रतिनिधिभूतो दानं कृतं वमित्यपरि-
जानतामस्मदीयानां दिताव प्रतिनिधिस्वरूपनिरूपणं च, सप्तमापके-
वचनैः प्रकाश्यते ॥ तथा च निःपुराह—

पापं निवृत्तयद्दीयानं दानेनैव कलौ युगे ।

इति तेषोऽस्य दानशब्दस्याङ्गिरसा स्पष्टतया दर्शितं ॥

वपानामात्मबोधा च चातुर्वर्ष्ये तुषिष्ठिरः ।

दानं धर्मं प्रवक्ष्यामि यथा वेदे सुभाषितम् ॥

विद्युत्प्रदाये—

दान पर ब्रह्मसमीत दानमेव वरायणम् ।
 दान व बुधतुष्याया दान केशी ह्यनुत्तम ॥
 दान कामफलो बुधो दान पि कामगिन्तुणाम् ।
 दान पुत्र पर इष्य दान माता पिता तथा ॥
 न दानेन विना किञ्चिद्वार्षित फलमाप्नोते ।
 अपि बाल्यादमात्रस्य तुला तस्य न विद्यते ॥
 दारतूपुरसहैस्तु पूरितोषममावरा ।
 इन्द्रिया प्राप्यते सर्वैरानायेवेति निश्चय ॥

शैत्यपुराणे—

न दानात्पिब किञ्चिद्वरपत्त मुच्यते ।
 दानेन प्राप्यते स्वर्ग आदानेनैव लभ्यते ॥
 दानेन शत्रुन् जयति व्याधिगानेन तप्यति ।
 दानेन लभ्यते विद्या दानेन युवतावन ॥
 धर्माधिकानमोक्षाया सायन त्रितय स्तुतम् ॥

ब्रह्मसंहिते—

ब्रह्मस्य साधन दान तपसस्स्थापन च यत् ॥
 दानमेव पर श्रेय इह लोके परत्र च ।
 विमुक्तिस्साधन भैतच्छ्रुतिराह नृणा भुवि ॥

मनु —

यप पर कृतयुगे ज्ञेयाया ज्ञानमुच्यते ।
 दानेन च ज्ञानमेवाहुर्दानमेव कलौ युगे ॥

वश्या —

दानाहते तोपकारो विपत्ते धनिन पर ।
दीयमान द्वि वत्तस्य मूपपशाभिवपत ॥ इति

वेद-चास —

यददाति विशिष्टेभ्यो यथाभाति विने विने ।
तनु विरमह म ये शे- कलापि रक्षति ॥
यददाति यदभाति तदेव धनिनो धनम् ।
अ-वे मृतस्य प्रीयति दारैरपि धनैरपि ॥

बुद्धत्वति —

तपोधर्मं फलधुमे ज्ञान त्रेतायुगे स्मृतम् ।
ज्ञापरे चाभ्वरः प्रोक्त कलौ दान दया दम् ॥

अज्ञार्थे शतपथश्रुति ॥

तदेतन्निवय निश्छेदमो दान दयेति च ।
दानेन भोगेति सवति मेधावी बुद्धतेववा ॥
आहेसाया च दीपाशुरिति वाहुमवापि ॥

धम —

दहीना प्रपथो रमो निराहारो बनीकसाम् ।
दानमेव गृहस्थाना दुःखेषु बह्वचरिण्याम् ॥

आ-वे —

पापकमसमापुक्त पत त नरके नरम् ।
ज्ञापते दानमेव तु पात्रमूले द्विजे कृतम् ॥

तथा—

वाञ्छेनाजननधाना लयन वाधिरक्षणम् ।
सःशत्रुप्रतिपत्तिश्च स्वभासेषु पश्यते ॥

कूर्मपुराणे—

दानधर्मोऽपरो धर्मो भूतानां नेह विद्यते ।
उस्माद्दिनाय दातव्य श्रोत्रियाय द्विजालिभि ॥

द्विजालिभिरिन्दुचक्षुष्यम् ॥ “वजानामाशमाणा चेद्दि”त्यादिना,
व्यासादिभिस्तत्रसाधारणतया दानस्वाभ्यनुज्ञातत्वात् ॥

सद्भारते—

आयासश्चतस्रधस्य मानेऽदोऽपि गरावस ।
नतिरेका हि विचस्य दानम् अद्विपस्य ॥
माश्रयावाभिरुपाय यो दद्यादधमर्षिणे ।
स ददाति निदिशेष्ट पारश्रौकिण्मात्मन ॥

कूर्मपुराणे—

न हि दानात्परतरम् अदस्यति मे मति ।
एने धनवता विद्विन्नदृष्टावै राजतनकरै ॥

वह्निपुराणे—

तथैव पुण्यतीर्थेषु ब्रह्मेषु नियमेषु च ।
सम्यक्कार्येषु विद्म्यै पश्चाद्दान समाचरेत् ॥
अस्य विच न दानाय नोपभोगाय देहिनाम् ।
नापि कीर्त्तयेत् धर्माय तस्य विच निरवकम् ॥

सस्त्राक्षिप्त समासाद्य देवाद्या पौरुषाद्य ।
व्याप्तस्त्रम्पङ्क्तिजातिभ्यः क्षीर्तवानि न कारयेत् ॥

स्वयं हे, प्रभासस्रण्ये—

देवालय नो विद्धानि वर्षी
कुण्ड तटाक न करोति कूपम् ।
कुण्ड विवाह स्वजनोपकार
तथा सभा वा द्विजमन्दिर वा ॥
धन सदा भूमिगत करोति
क्षय न जानाति कुलस्य आसी ॥

श्यास —

अहन्यहनि याच्यतमह मन्थे गुरु यथा ।
मार्जेन दर्पणस्यैव व करोति दिने दिने ॥
किं धनेन करिष्यति देहिनो भद्रुराशया ।
यद्दत्तं धनमिच्छन्ति सच्छरीरमशाश्रितम् ॥
न दानाय न घनाय न कामाय न क्षीर्तये ।
तत्परित्यज्य य ग तव्य तदज्ञ किं न दीयते ॥
इच्छानुरूपो विभव कदा कस्य भविष्यति ।
अदाता पुरुषस्त्यागी धन स त्वाम गच्छति ॥
दातार कूपण म ये सूतोऽप्यर्थे न मुञ्चति ॥

मनु —

दानधर्मं निषेधैत नित्यमौष्टिकपौष्टिकम् ।
परितुष्टेन भावेन पात्रमासाद्य भक्ति ॥

इष्टौ यज्ञे दीयते यदक्षिणादि त्रैष्टिकम् ।
 बहिर्बोधि च यदान तत्त्रैष्टिकमिति स्मृतम् ॥
 यत्किञ्चिदपि दातव्यं चाचितेनामूषया ।
 कल्पस्तत्रे हि कल्पान् यत्तत्परमिति सवत् ॥
 स्वर्गाद्युभूतिकामेन तथा पापापशापये ।
 सुमुञ्जना च दातव्यं ब्राह्मणेभ्यस्तदान्तरम् ॥

विष्णुधर्मोचरे—

न ददाति च यो दानं मोघं तस्य जन्ममगम् ।
 उत्थायोत्थाय दातव्यं ब्राह्मणेभ्यो बुधित्विर ॥

बहिपुराणे—

अन्नं मूलं फलं शाकमुदुदपानं तपोधना ।
 दानं विभवतो दत्त्वा नरास्त्रयानि च धार्मिका ॥

शानवल्क्य —

दातव्यं प्रसहं पात्रे निमित्तेषु विशेषतः ।
 चाचितेनापि दातव्यं अन्नामृतं तु शक्तिम् ॥

मत्स्यपुराणे—

उक्तसर्वेषु ज्योपेतं उक्तदोषविपरिहितं ।
 काम्युग्धेतुवदानं फलताऽप्येतिव फलम् ॥
 इह कीर्तिं यदा चारुया स्फुटीन् भोगान् त्रिभिष्टये ।
 दानमश्ना हृतीयेऽपि च मनिं प्रसयोत्तमे ॥ यदा यो बहुष्व्

ज्ञानमेव परो धर्मो ज्ञानमेव पर तप ।
 न हि दानात्परतरमिह लोके परत्र च ॥
 दानेन भोगान्नाप्नोति दानेनायुश्च वि दति ।
 नरस्वर्गापवर्गो च दानेनैव समञ्जते ॥

साकण्ठेचपुराणे—

कुटुम्बिने श्रोत्रियाय ब्राह्मणाय महात्मने ।
 दातव्यं भिक्षुष्वेव्यं यमात्मना भूतिभिच्छता ॥

दशक —

दुःखं भारते वर्षे ज न तस्मिन् समुष्यता ।
 मानुषे ब्राह्मणत्वं च दुःखं सुतरा मवम् ॥
 विप्रत्वे सति दुष्प्राया विद्यादिगुणयोगिता ।
 तत्र वायार्जितायास्त्रिस्ततो भक्त्याग्निरिष्यते ॥
 लक्ष्म्यैवद्रूपसयोग तीर्थं पात्रं च पत्रं च ।
 दानानि ये प्रयच्छन्ति कृतावास्ते नरा भुवि ॥

कथास्य —

गोभिर्विषैश्च वेदैश्च सर्वाभिरसत्प्रवादिभि ।
 अलुब्धैर्दानशीलैश्च सप्तभिर्घासते मही ॥
 यैनमुक्तं च न हृतं तीर्थेन मरणं कृतम् ।
 हिरण्यमन्नमुदकं ब्राह्मणेभ्यो न चापितम् ॥
 दीना विवसता रूपा कपालाङ्घ्रितपाणय ।
 दृश्यन्ते ते महाराज ज्ञानमाना पुन पुन ॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

सर्वेते द्विजसुराचार बोऽर्धिन न प्रयच्छति ।
सामर्थ्ये सति दुःखद्विजसुराचारोपपद्यते ॥

कूर्मपुराणे—

यस्तु दुःखार्थेन कृत्वा गात्रयेद्ब्रह्मामान् सुरान् ।
सर्वस्वमपद्रव्यैर्न राजा राष्ट्र-प्रवासयेत् ॥

महापुराणे—

सदाचारा कुर्वीताञ्च रूपान् च विभवान् ।
बहुश्रुताञ्च समञ्जा वाचमाना परान् सन् ॥
एव ते तु विजसुर्ये पाणिनः क्षुःप्रपीडिता ।
अदत्ताना जायते परभग्न्योपचाविनः ॥

वास —

अक्षरद्वयमवस्तु नास्ति नास्त्यति य-पुरा ।
तद्विद देहि देहीति विचरीतदुपस्थितम् ॥

स्कन्दपुराणे—

बोधयन्ते न वाच ते देहीति कृपय जना ।
अवस्त्रेयमदानस्त माम्देव भवानपि ॥
देहीत्येव भुवजर्षी जन बोधयन्तश्च स ।
निवारयति यस्तु वै विचरन्थोनि ब्रजेत्तु य ॥

सातातप —

मादवस्त्रेति खो भूयाद्भव बोधाज्ञायेषु च ।
यदिद कष्टमर्थित्व प्राणदानक० हि तत् ॥

एकेन तिष्ठतामन्नाद् वेनोपरितिष्ठता ।
 सातुवाचकयोर्मैः कराम्बानेव सूचित ॥

यस —

अपाप्रदाने यज्ञे वा यन्निन् वा यमसङ्के ।
 विज्रमाचरते यस्तु तमाहुजघ्णस्तुक्म् ॥
 तस्माद्धिमृतिन्निवृत्तन् न जाने विज्रमाचरेत् ।
 दद्याद्दहृद् पाने लोकात्रयविगीषया ॥

महाभास्ते—

सयकामैश्च सम्पूर्णे इत्या वेदम हिरण्यवम् ।
 बुद्ध्याच गतस्त्वर्गं शतशुभ्रो महायशा ॥
 एते वा ये च बहवो दानेन तपसा सह ।
 महात्मानो गवास्त्वर्गं बुद्ध्यात्मानो जितेन्द्रिया ॥
 देवा प्रतिष्ठिता कीर्तिपाक-त्यास्तति मेदिनी ।

दानेन भूतानि वशीभवति
 दानेन कैराप्सुपचाति नाशम् ।
 परोऽपि नानुत्पत्तुपैति दाना
 दानं हि सर्वव्यसनानि हति ॥

अथर्वे सुति —

दानं चदाना वस्य दक्षिणा स्त्रोके कतारं सर्वमूला सुप-
 चीषति दानेनारातीनवानुद् त दानेन द्विष वो भिवा भवति दाने
 सर्वे प्रतिष्ठित तस्माद्दानं परमं चद् तादि ॥

वदेवाह, रस्य वे—

सूत्र —

दुःखात्पुनश्च सद्भास्य हरिषमात्मन मुदा ।
 स मा व पाणिना पाथी यत्न चेदमलयात् ॥
 मृत्यु म्पाल वक्ष्यामि तव गुणिसद तुभम् ।
 सनपापहर पुण्य सर्वोच्छ्रयनाशनम् ॥
 चतुर्मासपि यथाना नराणा पुञ्जाभिनाम् ।
 यत्न क्षतकामाना रोगिणा रोगनाशनम् ॥
 नक्षत्रा मुखापान श्लेष सुबहनागम ।
 सद्द्व अक्षरय चैव मलिनीकरण यथा ॥
 जन्माक्षरय चैव पाणिभ्रक्षर यथा ।
 उपचामरुमितैतज्जवथा परिष्कीर्षितम् ॥
 एतेषा निष्कृती यत्न दानेनैव भवेद्भ्रम् ॥ इत्यादि
 निस्त्रकम्परित्यागे दासी वेदवानमेऽपि वा ।
 जन्ते चैव यत्नाप यत्नाप गुरुनि यथा ॥
 च वाङ्मूलेन यत्नाप यत्नाप रद्विषये ।
 निस्त्रहोत्रपरित्यागे प्रतलोपे च यद्भवेत् ॥
 यत्नाप दारस त्यागे यत्नाप खिलविषये ।
 वेदनाहपरित्यागे मूत्रेगुहरणेऽपि वा ॥
 एवमादीनि पापानि सम्भवति द्विगमनाम् ।
 दानादस्मात्प्रवश्यति वा यथा कुरुन इव ॥

विप्रभ्रातृवनादाने विप्राण्यामवहासने ।
 विप्रवृत्तिहरे चाप पाप वद्धिप्रवृत्तने ॥
 देवव्रथापहारेण पाप वच्छिन्नवति दया ।
 यत्पाप वसतिद्वाना यत्पाप किञ्च वारिष्याम् ॥
 तेषां दाने च यत्पाप पापकलत्रेण यद्भवन् ।
 यत्पाप दुष्टभासना भक्षणे हिंसने तथा ॥
 विभवे सति नास्ति नवाःपुण्यकालात्सिद्धये ।
 न किञ्चिद्विचये दानमसंभवात्परिपहे ॥
 अमव्यतिशये पाप विवाहे राजन इव ।
 यत्पाप पुत्रद्विसावा यत्पाप भ्रातृमारणे ॥
 यत्पाप मारणं ज्ञाने ह्यपरतप विना नृप ।
 तटाकारामशामारण्यपीरूपविवाहने ॥
 यत्पाप येनुद्विस्ताया स्वराष्ट्रव्यापि पादने ।
 अल्पकार्ये बहुयोगे बहुयोगेऽल्पकामवान् ॥
 गोविन्दमामराष्ट्रेषु चोर्षीडात्पुपैश्चरा ।
 यत्पाप भवति क्षिप्र वेदविद्वेषिण्यामपि ॥
 एवमादीं यनेकानि पापानि क्षितिमण्डले ।
 राहा भवति सत्रज कर्मणा मनसा गिरा ॥
 तेषामपीह शुद्धं शुभं दानं स्वयमुदा ।
 हीनमूर्खेन बहुभ्य बहुभ्य बहुमूल्यत ॥
 कृत्वा दानेन यो जीवेत्तत्पापं स्वविक्रमे ।

धा वेतु रजजातेषु ह्युपकेशादिवस्तुषु ॥
 कीर्त्यापेनैव मूल्येन विभेदुःसुहृन्मूल्यत ।
 यत्पाप वगिः प्रोक्तमसभयाना च भाषणे ॥
 अशोभकमानारधेनुसूकरपाचिताम् ।
 विक्रयेणैव यत्पाप लक्षणस्य विशेषत ॥
 एव बहुविध पाप विज्ञा भवति तिस्रश ।
 पराक्षरादयो विपा नृत्त्य लान दसवृत्ता ॥
 जम्बूद्वीपे महापुण्ये ज म य प्रा ष मान्ध ॥
 दानेऽस्मिन् विमुखो भूयात्कस्त्र्यात्तन्मात्तयेतन ।
 विद्यमानवनो यस्तु दानेऽस्मिन् विमुखो यदि ॥
 तस्यैव ज मसूचिस्सूकरेषु बहुष्विह ।
 हृषीकेशस्य पापस्य क्षार्त्तित्तस्य पापिन ॥
 निष्कृतिभूय दान यज्ञा यथा गतिरस्तिबह ।
 कर्त्तौ तु पापभूयिष्ठे नर पुण्यवराङ्गुल ।
 जज्ञा तदनुकम्पार्थं सृष्टवान् दाननुत्तमम् ॥
 पुण्य सुस्वार्थी दुर्वीर तु दार्त्तं पापकर्मकृत् ॥
 अत पाप न कुर्वति कम्पया मनसा विद्य ।
 अकृतेन क्षरेणक्षस्यो विस्मयत क्षरेत् ॥
 क्षरेत्कल्पनतो दाननापुर्विप्रावमानत ॥
 अदातु पापभूयिस्त्र्यात्पापभूयेदरिहता ।
 दारिद्र्यात्कुरुते पाप पापात्तस्मादपोगति ॥

गतिहीनं पुनर्भूमीं ज्ञाप्यते रोगसमुत्थं ।
 भूमीं पातयन् मन्त्रस्य धमहीनस्य पापिनः ॥
 देहात्कष्टकरं नास्ति तस्माद्योषं न कारयेत् ।
 एतैर्युक्तो यदा देहीं कर्मणः स्तम्भयन्मनः ॥
 सूत्यां सूत्यां पुनर्भूमान् यो नास्तीदं न मनान् ।
 तस्मात्सर्वप्रसङ्गेन तत्रैव धविमुक्तये ॥
 सर्वयोषधिनाशाय सर्वरोगोपशान्तये ।
 सर्वेषां श्रेयसां भूमीं कुवादात्मनुत्तमम् ॥
 शरीरं पापसम्भूतं पापेनैव प्रवर्धते ।
 पापमूलमिदं पा वा तच्छान्तिं साधयेन्नरः ॥
 एव त्वमपि राजे द्वं कुत दानमनुत्तमम् ।
 सर्वपापविद्मुह्यन्तर्धं यावद्विच सदात्मिका ॥

इत्याद्याशिलं भुविस्मृतीतिहासपुराणवचनकलाः सर्वैरप्यस्मदीवैरैरिहा
 मुष्णिकपलसम्पादनेऽभुवि कलिकुलेऽस्मिन् दाननेपापश्च कर्तव्यं
 मित्यथस्त्वन्तसम्मत्तया निश्चेत्तस्य इति दिक् ॥

॥ अथ शक्तिगृहीतुर्धर्मस्वरूपनिरूपणम् ॥

ब्रह्माण्डपुराणे—

भुवि चविप्रपापिञ्च गृहीत्यात्तरानुत्थं ।
 अमीष्टदेवतां श्लाघन् मनसा विजितोऽत्र ॥
 कृतोत्तरीयस्यो विप्रश्च तज्जानुक्तरसायां ।
 दातुंरिष्टमभिन्वापनं प्रगृहीत्वावल्लोक्तुम् ॥

विशामिह —

अभ्यर्थितस्य सम्यक्साक्षात् उद्दिष्टस्य द्विज ।
ज्ञातरसम्पत्पुस्तकस्य वृद्धीयाऽवतलशुचि ॥

आपस्तम्ब —

आद्वयसाधुसु यं कुषाजपत्रोन्मथितमह्वल ।
सर्वं तद्राजस्य वि त्वाद्दिपानुस्य यत्कृतम् ॥

श्रीराघव —

नापायवाम्ना कुरुते जपद्वीपपरिग्रहम् ।
न तर्क्षेषु भवति ह्यपयस्यस्य जग्नि ॥

गारुडपुराणे—

ज्ञातरसम्पत्पुस्तकस्य वधाद्ये पीतवाससी ।
सप्तविजकरत्रैव प्रसिद्धान् कनयित् ॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

प्रतिग्रहीता सावित्र सप्तत्रैवानुनीलकेत् ।
सतास्तु पीतकेसार्थे द्व येन द्व यदेवताम् ॥
समापयेत्तत पश्चात्कामशुत्या प्रतिग्रहम् ।
तद् ते कतयेऽसार्थे द्वयेन द्वयदेवताम् ॥
समापयेत्तत पश्चात्कामशुत्या प्रतिग्रहम् ।
तद् ते कतयेऽस्यसि प्रतिग्रहिभिः पयम् ॥

आदित्यपुराणे—

लोकानुचरत प्राज्ञो द्रविण सकुशोपकम् ।
गृह्यावाशुचिणे हस्ते तद् ते स्थिति कालवत् ॥

तथा

प्रतिगद् पठेदुच्चै प्रतिपृष्ठ द्विनोचमान् ।
 म अ पठेत् राग वाहुपाद्यु च तथा विष्णु ॥
 मनसा च तथा सूत्रे स्थिति वाचनमेव च ।
 सोऽह्यार प्राक्षणे कुशामिरोह्यार महीचतौ ॥
 उपाद्यु च तथा वैश्ये मनसा स्थिति सूत्रके ॥

॥ अथ दानपात्रस्वरूपनिरूपणम् ॥

तपस्तथा सूनद्रका माङ्गलान वेदसुत्रये ।
 एतन्वै पितृदेवाना ऋष्यसुरक्षणाय च ॥

मन्त्रो—

नास्ति विप्रसमो देवो नास्ति विप्रसमो गुरु ।
 नास्ति विप्रः पर शास्त्र नास्ति विप्रः परो निधि ॥

स्मरते—

श्रोत्रिबाह धरिद्राय चाग्निने च विशेषत ।
 यदान दीयते तस्मै तदान ह्युपकारणम् ॥

अविष्योत्तरपुराणे—

क्षान्तिस्तथा दया सत्य दानशीलं तपश्शुचम् ।
 एतदष्टाङ्गदुरिह परम पात्रच्छाणम् ॥

पात्रकल्पे—

न विद्यया केवलया तपसा वापि पात्रता ।
 यत्र वृत्त भवेच्छ्रेष्ठ तद्धि पात्र प्रकीर्तितम् ॥

महाकैवर्ते—

अमना माङ्गलो ज्ञेयस्तत्कारिर्हि ज उच्यते ।

विद्यया याति विप्रत्व त्रिभिश्चोत्रिय उच्यते ॥

यत्र —

स मन साहस्येन वान द्विगुण साहस्येन च ।
ओत्रिये कृतसाहस्यमन व वेदपात्रो ॥

सर्वत्र —

ओत्रिये चैव साहस्येनाचार्ये द्विगुण उक्त ।
जाःवशे अतसाहस्यमन व चाभिहोत्रिणि ॥
उच्यन्ति प्रत्ये चैव भूतानामागर्षी गतिम् ।
वेत्ति विद्यामविद्या च स भवेद्देवपात्रो ॥

पञ्चपुराणे—

एक वेदा उग विप्र भोनयेच्छूद्राचारित ।
तस्य मुक्तौ भवेत्सोऽतिर्विप्राना नात्र सशय ॥
उदिरयाथ यस्तु देव विवतामिति चानये ।
पात्र बनन्ति सखि त्व लोयमय्यु विनिश्चिपेत् ॥

॥ उदिरयाथ यस्तु देवमित्यादि पात्रासखिभिविषयम् ॥

इति पात्रलक्षणम् ॥

॥ अथ अपात्रस्वरूपनिरूपणम् ॥

गौरक्षकान् वागिजकान् तथा बुद्धमन्त्रित्वसक्तान् ।
श्रेष्ठान् वार्ष्णेयिजाश्रैव विप्रान् शूद्रवदान्धरेत् ॥

अविष्णुपुराणे—

अज्ञानाथ हुत हृद्य तथा भवति निष्कलम् ।

अनेन रहिते विभे तथा दान निरर्थकम् ॥

सामान्य —

नष्ट देवताके दत्त मण्डलैव वासुधि ।
 वसु वासिष्ठके दत्त न च तःप्रेत नो इह ॥
 नात्राङ्गणाय दानस्य न देश ब्राह्मणस्युभे ।
 ननाङ्गणकिये चैव न च दुर्गाङ्गणे धनम् ॥

तथा

आमपात्रे रणे सङ्गस्यते सह साधनम् ।
 अपात्रेण तथा दत्त सहपात्रेण नश्यति ॥
 सर्वमनाङ्गणे दान प्रतिष्ठे तस्मिन् तथा ।
 गुरोर्भाषीतिजनके कुलत्रे प्राग्वाचके ॥
 वेदविश्विके चैव सख्य चोपपत्तिगृहे ।
 स्त्रीभिर्जितेषु यदत्त व्याज्ज्वाहे तथैव च ॥
 सख्य चैव च यदत्त यदत्त पुण्यलीपती ।
 किङ्करेषु च यदत्त वृथा दानानि षोडश ॥
 बीज यतुष्यन्ते पञ्च वापित निष्फल भवेत् ।
 दान सङ्गदपात्रेषु वि यस्त निष्फल भवेत् ॥

॥ अथ प्रतिनिधितया नियोज्यपुरुषस्वरूपनिरूपणम् ॥

स्वाहा—

असामर्थ्यशरीरस्य दाने च समुपस्थिते ।
 क्षारवेदमच्छी वा पुत्र वा विनवाचितम् ॥

ध्यातव्यं भगिनीं शिष्यं ब्राह्मणं उद्दिष्टादिभिः ॥

तत्रैव प्रभासकण्ठे—

आत्मपुरुरो गत्र ध्याता पत्नी सखापि वा ।

दानादिधनकार्येषु चाप्यत्रे शान्तिहस्तका ॥

एभिः कृतं महादेवी स्वयमेव कृतं नभेत् ॥

स्मृतौ—

काम्ये प्रतिनिधिनास्ति निवृत्तैर्मिच्छिते च च ।

काम्ये चापकमादूर्ध्वं केचिन्नतिनिधि विदुः ॥

पुत्रो वा धनपत्नी वा कर्तमानेष्वित्यत्र चरेत् ।

कर्मजननिवोगेन कृत्विम्या दानमाचरेत् ॥

वयोक्तृश्रिया वस्त्रैः शतश्या दानसिद्धये ।

पुरोवा श्रित्तिषो दातुं ह्यसौ पुण्यं सन्नं स्मृतम् ॥

कर्मदानफलं स्यात् वा समं समवाप्यते ।

शृणु यो वा चतुर्दशैश्चैकैश्चैकैश्चामुपोषित ॥

चतुर्दशैश्च कुतो विप्रस्तस्य पूतफलं भवेत् ।

कृता दशगुणं पुण्यं प्राप्नोत्येव न रुद्रव ॥

एव निश्चिच्छ्रुतिस्मृतीतिहासपुराणैः च कर्तव्यदानकार्य-
प्रतिपादकप्रमाणवचनरत्नसंग्रह-संस्कृत

तृतीयकल्याणपदान समाप्तम् ॥

॥ चतुर्थकल्पसुष्ठवम् ॥

इत्थमात्रमद्वयिद्यात्वे देशीभागवतस्मैत्यादि बहुक्त तद्व्यवहारि-
 दुवाचानामप्युक्तं ल्याशानाज्ञानज्ञानं पूर्वपक्षिणां कल्पितमिति वक्ष्य
 मायसत्त्वेतु कथाकथप्रपञ्चपवालोचनया पथिष्ठतमनै प्रसुक्तविचारपूर्वक
 किरस्कारवचनस्य पाठीभूतं भवेति निश्चिनुमः, तथा हि ॥

श्रीमद्भगवतीवमद्वयिद्येत्यत्र इत्यत्रावपरमद्वयमूतये प्रोक्तं मद्व
 यिद्या वा ? आहोस्मिद् इत्यमीवपरमद्वयमूतिना प्रोक्तं मद्वयिद्येति वा ?
 नाह, त्रिनष्टनिश्चिद्येत्पुराणेतिहासनामुत्तरपौक्ययोजनत्वात् श्रीह
 यशीवाचनारस्य प्रतिवादितात्वात्, तत्र तत्र, अगस्त्यपाङ्कजहस्त्यनार
 वमहाशीव प्रति तत्कृतनिश्चिदागमतद्ब्रह्मोपदेशस्य, कण्ठोक्तता अभि-
 द्विष्टत्वात्, नापि द्वितीय, निश्चिद्यपुरुषार्थविरान तत्रैवजातस्य च,
 तद्ब्रह्मज्ञानात्वात् च, तद्व्यवहारज्ञानं तत्र वचनात्स्वात्मपुरुषप्रतीत
 त्वात्, तथैव निश्चिद्यस्माच्छिष्टजनैरायभ्युपगतत्वात् ॥ किं च इव
 मीवत मे, व्यासनारवसवादे—

पुरा स्यासु विद्यासु नष्टासु मन्त्रये मुने ।

नारायणो जगत्कृता रमाभितमुजा तर ॥

निस्त्वाभ्यासवचनकारस्वास्वादाविशर्जितम् ।

विश्लेष्य सुवन कृत्वा किमिति व्याकुलो भवेत् ॥

वाचीव्य वेदशास्त्राणि नावश्यत्किमपि प्रसु ।

इत्यमीवतनु प्राप्य सच्चिदानन्दरूपिणीम् ॥

निष्कलङ्कवादिभ्यां निर्निद्रकमलेक्षणम् ।
 नित्यामभि रविभवा नीराजितपदा सुरै ॥
 च द्रमण्डलमभ्यस्यपुन्दरीकनिषेदुषीम् ।
 शङ्खचक्राक्षवस्यपुस्तकोत्पलवाहुकम् ॥
 पूरवित्री जगत्कृत्स्न प्रभवा देहजातया ।
 अविभि प्राक्तमैर्वैवा ज्ञानविज्ञानपूरिताम् ॥
 मनोबान्धिव्यातातामागमा तन्निवृत्तिर्नाम् ।
 कोशतीता गुणो मुक्तमवस्थात्रयवर्जिताम् ॥

इत्यादिना, निष्कलङ्कवेदजातस्य च, तदुचितकमकलापस्य च साकल्येन
 हानी सत्ता, तद्दुद्धरैकप्रयोजनतया इत्यपीवायतारो भगवता स्थाकृत
 इत्यस्य प्रतिपादितत्वात्, तस्माद्द्वय विमूर्तिनोद्गता मद्भाविष्येति वा,
 आहोस्वित्, इत्यत्रावस्य मद्भाविष्यति वा यस्तु सुशक, अत्र द्वितीये
 पद्येत्पुत्रये, उद्भाष्योद्धारकभावरूपसम्बन्धस्तु स्पष्ट एव प्रतिपादितो
 भवति, तत्रयमद्भाविष्यासन्दस्य कोऽय इति विचिकित्साया 'वेदकत्व
 तपो मद्भा मद्भा विप्र ज्ञानापरिरेति कोशवलाद्भूतान् सन्दस्य यदि
 वेदार्थकत्वपुन्दरीकुर्मस्तर्हि मद्भाविष्ये तस्य वेदविषयेतवस्तु लब्धो
 भवति ॥ यदि तत्रवाचकत्वमङ्गीकुम तदा मद्भागस्तवस्य विद्याज्ञा
 नमित्यथस्तु निष्पन्नो भवति, यदि तत्रव्यभिहितं स्यात्, तदा तपो
 विषयेतवस्तु ल यते, यदि चतुस्तुमद्भापरत्वपुन्दरीकुर्मये तदा श्रीमन्नारा
 यणपरममूर्तिना स्वनाभाकमलाद्भूताय मन्त्रे चतुस्तुत्वाद्येपरिदृष्ट
 वेदविषयेत्येवार्थसंगच्छते, यदि विप्रममङ्गीकरोति तदानीमपि

द्विजानां वेदाभ्ययनस्य विहितत्वात् ब्राह्मणानामभ्येयविशेषसर्वोऽभि-
 द्वितो भवति तथा च पूर्वोक्तरीत्या ब्रह्मन् शब्दवाच्यनिश्चितार्थेष्वपि
 ब्रह्मविशेषस्य देवीविशेषस्यैतु न कदापि सम्भवे न च ब्रह्मणो भार्या
 रूपत्वात् ब्रह्मन् शब्देन ब्रह्मण्यारूपसरस्यैवभिद्धिवा भवेदिति वाच्य,
 तर्हि ब्राह्मीति विद्येति वा, अहोस्त्रिद्राह्मणी विद्येति वा, उत ब्रह्मणी
 विद्येति वा स्यात्, तत्त्वमित्युक्तौ, ब्रह्मण इयमित्यर्थे तस्मैदमिति
 सूत्रेण, अत्रत्यस्ये सति 'टिड्ढाण्डि' त्यादिना हीप्पत्यये, ब्राह्मीति
 रूप निष्पन्न तथैव ब्रह्मणो भार्येत्यर्थे विवक्षिते, ब्रह्मन् शब्दस्य
 शाब्दरत्नादित्वात् 'शाब्दरत्नादिभ्यो ङीनि'ति सूत्रेण ङीनीहृत्ते, ब्राह्म-
 णीति रूपमुपपन्न भवति, किं च ब्रह्मापमानवति नीवचवीति क्व
 प्यति, टिड्ढाण्डित्यादिना हीपि सति, ब्रह्मणीति रूप सम्पन्न
 ननु, न च तत्र तत्र शक्तत्वेषु पूर्वोक्तस्मैमागच्छ प्रति महा
 विद्याया ह्ययमीषोपविष्टत्वेन इतिपादन कथमुपपन्नत इति वाच्य,
 विविधमन्त्रकलापप्रतिपादकविद्याया अपि चतुष्वेता ए वातित्वात्ति
 स्त्रिभवेदोद्भरगैकपरात्त्वेन श्रीहयग्रीवमूर्तिना ह्ययमेदृष्ट दे, इते पञ्चा
 क्षत्र-वायेन, तस्या अपि महाविद्यायासात्रा वर्धोबस्तु कस्तु दुक्तस्य
 भवतीति नून, किं च 'प्रोद्भव्या वीणमास्ता स इति परमा गति
 मि'त्यादिना श्रीमद्भागवतस्यदानकालप्रतिपादनपूर्वकत्वात् सुक्तं वर
 विचारयाम, अनायासमृत्तिग धेनाननुष्ठितवेदचोदितसद्गतज्ञानेना
 सम्भाषितप्रतिपन्नसमुदायेनापक्षीकत्वेण पूर्वपक्षिणा स्वप्नसहस्रि-
 मप्यपरिगम्यन्त्य स्वेच्छानमुषवर्तमानेन पुषिमाया तथैव प्रोद्भवदानक्षत्रे

च महामगवत्सुदेश्यकृतानादिकमेव कर्तव्यमिति निश्चितस्मृतीति हासविपरीतार्थत्वमिहित , एवमेव विपरीतार्थकल्पितविचलनेन पूर्वमाशौचपदयो महामगवत्सुदेश्यकर्मैव कृतञ्च ना चदिति कृतानेन, सबजनसाधारणाहारसञ्चारभाष्यादिप्रसक्तिरपि निषिद्धशो-
 टाश्वेव निषेधिता भवेदिति न जान्ते, तथा हि ॥

मूर्धेणवपि शिवपिल्लायालयेषु पञ्चपर्वोत्सवादिषु क्रियमाणेषु पूर्वमाशौचमतीव आध्यतमत्वेनोत्सवादिक क्रियते, न तथा दे-वाळ
 येषु देवीविषये पूर्वमाशौचमनादिक प्रसिद्धतया क्रियते, नापि दानहासप्रतिपादकम येषु दे या मीतये तामुद्दिश्य दानादिक तस्मिन्नेवाहनि कर्तव्यमिति प्रसिद्धतया लिखित हि दृश्यते, किं च तत्रैव पूर्वमाया, आद्यविशेषज्ञ कृतव्यतया स्मृतिषु विहित हि दृश्यते, अपर च, श्रीहनुमावोपनिषदि, एकादश्या पौषमास्या वा हयभाव जन्वा महापुत्रासो भवतीत्यादिना पूर्वमाशौचानेकादश्या वा हयमीषमनार्जपस्य प्राणिकलरूपतया, कण्ठोक्त्या प्रतिपादित च भूयते, अपि च, पूर्वमाया अचिपतिर्मेहेश्वर , शोचपदानञ्जलया अपि देवोऽहिरुं य , अहिरुं योनामेश्वर ॥ 'अहिरुं यो महाहाळे महामठ ' इति कोशान् , वाराहविषेष्वापि भानुवारस्य सूच , तथैव, सोम, कुम्भ, सौम्य, गुरु, शुक्र, सन्निवातराया कथा कम, इन्द्र, श्रीम, शुभ, बुधस्पति, शुरु, न दा एव वाराधिपा एव दिनाधिपतश्चाधिपेषु मध्ये, न यस्य कस्यापि देव्या आधिपत्य प्रतिपादित हि दृश्यते, एव च सति विपक्षिणाम्ना-पूर्वपक्षिणा मद्यर्मेनिपदापूर्वविष्णामचोश-

पदार्थानुवर्तमानेनावश्यं भाविविपद्धानां प्रकृतितार्थकवचनसमुद्-
यस्य, एतन्निष्ठतन्त्रकलेनानादिभूमिष्यसर्वेषाम्प्यत्र इति सुधियो
विद्य कुम तु ॥

अथविषयेःकष्टावशात्कष्टत्वद्वावशात्क वराभितःवादिक्तस्य सप्त
स्वापि श्रीमद्भागवत, देवीभागवतयात्रिविधे समानतयाभ्युपगतःशान्
तद्विचारोऽस्माभिराहत, किं च, तथैव गरुडपुराणोदाहृतस्य
'अर्षोऽथ नक्षत्रानामि' त्वादिना प्रतिपादितविशेषसमुद्भवस्य
ग धनाप्रस्य देवीभागवतविषय, इत्यसक्तःवाचद्वयगतस्य वचनश्रुत्या
शाक्तारुचर्षीणि निर्णीत्य, अ थ, सूक्त, यथिर, वेदव्याजदिना,
आहेस्तिन्, सौवाख्यमहाभगवत्सुद्वाधिवचनम्पादनामानुसूयाया
साचारानुष्ठानशीलतया सेवितासपदानसमुक्तसूक्त्यादिना वा, गरुड
पुराणप्रमाणपरिधि तने विरचितचित्तकृतयो इत्यत्र, तस्माद्वाक्य-
वचनाकार्येनमपि वेगामनिष्ठानयापारुहनेव भवेतिदि दिह ॥

॥ पञ्चमकश्चात्पुष्टनम् ॥

पञ्चमकश्चात्पश्चित्तयावद्विषयविवेचनया श्रीम महाभारतप्रव-
चनात्पूर्वमेवाष्टादशमहापुराणोत्पुराणानि तैश्चैव महानुनिना व्यासेन
विरचितानीत्यर्थे निश्चिते, तत्र परस्मिन् काले विरचितस्य श्रीमद्भा-
गवतप्रमथस्य महापुराणां त वाकित्व न कदापि सङ्गत इति पञ्च
मकश्चात्पश्चित्तना पूर्वपक्षिणा परिहृतस्य धमानेनासःसम्प्रदायार्थी
वाक्यस्यासङ्गवपठनासादितचित्तमयेन प्रकृतितवचनमात्मविवेकाधि

कथाश्लेषद्वयमिति निश्चित्य, तदन्तर्दिष्टमलविमोचनद्वारा स्वस्वता
प्रदायिनीं वक्ष्यमाणश्रुतिस्मृतिरूपान्तिसंस्कृतनेपालवाङ्मयविलम्बक
मुष्टिमैककलेनासौ प्रपञ्चयाम ॥ तथा हि—

श्रीमदादिनारायणपरब्रह्मनूर्वेक्षश्रुतिश्रुतिसरवाक्षेपवतारेषु सप्त
दशावतारतया निश्चितश्रुतिस्मृतीतिहासपुराणाद्यक्षिप्रविद्यासमुद्रचमु
द्धतुमाविमूलेन भगवत्प्रासङ्गिक्या निश्चितलोकोपकारायानिनिगूढा
न-तथेदजातमपि तदर्थोपबृहत्कृतिस्तूर्वातिहासपुराणादिक च परि
ष्कृतमित्यथ सवजनविदितचर एव श्रूयते ॥ तथा हि—

आगच्छते, स्कं धे, १, अ वे, तवसत्तदशे जातसत्त्ववत्या
पराशरान्, चक्रे वेदतरोरज्ञाया दृष्ट्वा पुंसोऽल्पमेवस इत्यादि,
तत्रेव शक्तिव्या, विद्वच्छिञ्जामश्रिभिरज्ञादरात्ताकृतमवधाया, तथा
हि, ऋगादिवेदान् सविभय पैलादिभ्य उपदिश्य, तत पर निश्चित
वेदजातवतिपाद्यपरमवत्त्वावबोधनाय ब्रह्मश्रुति निश्चितश्रुतिसमुद्र
चमगिरगपगधनसूत्रागीच स भगवान् व्यास , रचयामास, तदा वेदा
न्विकरिषा श्रीशुद्धिजापमासानामुपकाराय निश्चितवेदार्थोपबृहत्क
तया भारतनाचकमितिहासरत्न शतपथक धिरचर्यव त्वातिरमणीकमपि
प्रथमैश्वर्येनाभ्येतृणाज्जन्धीतश्रुतिस्मृतीना कदाचिदपरिज्ञेयमेव भवे
दिति सद्दिदानस्त एव मुनिवरस्त्वशिष्यौ, वैशम्पायन, जैमिनी,
आहूय तस्य शतपथकस्य महाभारतस्य अष्टादशपथकया सङ्ग्रहरूपेण
तमेव कुशलमित्याहा दत्त्वा, त सूत्रयो महाभारतम वस्य सङ्ग्रहय

कारणान्नास, तद्योर्मेभ्ये वैशम्पायनकृत चक्रारण तदेवास्मदीयैः
पण्डितवरैरक्यैरहरह पाठ्यते, न जैमिनिकृत, तसु न सार्वत्रिक
तस्मिन्मन्थनेरप्यत्र स्यात्त्वधीतवर, किञ्चाप्येकार्धे वैशम्पायनीय-
भारते आदिपद्ये स्मृत प्रतिपादित एव हि दृश्यते ॥ तथा हि—

श्रीमद्भागवते आदिपद्ये अनुक्रमणिकायां

शौनकादिश्रुतीन् प्रति सूतोक्ति ॥

सर्गाणि पार्थिवे इम्य सम्पन्नपारीश्रितस्य च ।

कृष्णद्वैपायनमोक्षसमुपुष्टा विविधा कथा ॥

कथिताश्चापि विविधया वैशम्पायनेन च ।

श्रुत्वाद् वा विनिर्जार्था महाभारतकथिता ॥

कृष्णद्वैपायनकथितास्तथैव वैशम्पायनकथितकथाश्च सुता
इत्युक्तत्वात्, श्रीमद्भागवतस्य वैशम्पायनप्रवक्तृकृतानि पाठक्येन
वर्तेत इत्यप्यस्य प्रतिपादितो भवति ॥

॥ किंच तस्मिन्नेवानुक्रमणिकायां ॥

“एतत्पर्वशत पूर्णं व्यासेनोक्तं महात्मना ।

ततस्तु सूतपुत्रेण रौद्रपणिना पुरा ॥

पथितं तैमिशारणे पर्वण्यकृष्टाद्दशैव तु ।

समाप्तो भारतस्यायं नि”त्यादिना सूतश्लोकभारतं तु व्यास-
कृतशतपर्वसङ्ग्रहकथमष्टादशपर्वतन्मितमित्यर्थस्य स्य तया प्रतिपादितो
भवति, अपरं च, तस्मिन्नेव श्लोके—

हरिपञ्चकत पर्यं पुराणं लिखतश्चितम् ।

अविभक्तपर्यन्तान्पुस्तकं लिखेज्येवाद्भूतं ततः ॥

अत्र प्रतिपादितैः, पुराण, लिखतश्चित, लिखेज्येवाद्भूत, अविभक्तपर्यन्त्यादिशब्दैः पूर्वसृष्टिपञ्चकविधिप्रकथनार्थमभिव्यक्तव्यं यानि, लिखा यान्त्रित्यशब्दो तत्परिष्कारणं च व्यासेन कृतमित्यर्थश्च शोचिनो भवति ॥

एतेन श्रीमद्भागवतमहर्षिर्न्यासीदशतमवसहितस्य श्रीमद्भागवतस्य वैशम्पायनश्रौतमिनीभ्यां विरचितंभारतमन्त्राद्यतिसङ्ग्रहस्यैवमित्यर्थश्च तत्कृतंभारतग्रन्थेऽपि केतुचिद्वहेषु स द्भानुकूलतया श्लोकाभ्यांभाव्याश्च नूतनतया प्रतिपादिता एव भवेयुरित्यर्थश्च, बहुनामभ्यायानां पक्षणां च, विशेषेण सङ्कोचोऽप्यभवदित्यर्थश्च विद्वच्छिष्यामिमिरत्यादराद्भूत एव भवेदिति विञ्चितुम्

किञ्च, पूर्वोक्तकथ्येणैव, भाष्य, वैष्णव, गारुड्याद्यल्लपुराणानि तु पूर्वतनैकविभिर्बिभिषिभिश्चकथ्यास द्भपटनादिभिरतिरमणीयतया विरचिता येवावर्तं त, अथि तु, तेषु कानिचिदुत्सजानि, कानिचिदतिगूढाणानि, कानिचिद्विद्विच्छिष्यपूर्वोत्तरस द्भर्षाणि चासन्, तत्र तत्र विच्छिन्नविषयादीन् सम्पगालोच्य, तत्तत्सद्भर्षास्तुकूलतया स महर्षिर्न्यासी देशकालावनुसृत्य, जीर्णोत्थोद्भवादिभिरथ तायेच पुराणानि सम्पकरिष्कृतयानितर्षो बुद्धिनिद्रित्यत्तद्विषयप्रपञ्चितदेशकालकथास द्भर्षाश्लोचनया, स्वष्टतरमेव ज्ञतो भवेत्, तस्मादेव

हेतो ॥ “अष्टादशपुराणानां कथा सत्यवर्त्मिभुः” इति वचनस्य कर्तृशब्दस्य प्रवक्तव्य इत्यथस्तु निश्चेतव्य एव भवति, अथ कथा विष्णु पुराणे, वासुदेव्यापि पुराणेषु प्रतिपादितोद्घातप्रकरणेषु तत्तत्पुराण प्रयक्तृणां विविचिता तु न तदाप्यभिहित्वा भवेत्, कथा च ॥

॥ विष्णुपुराणे प्रथमाध्याये पराशर प्रति वसिष्ठोक्ति ॥

सत्तत्वेन गद्यच्छेदः कुच्छेनापि यतः कृतः ।

त्वया तस्मात् महाभाग इदाम्बन्ध महावरम् ॥

पुराणसंहिताकर्ता भवान् यत्तदभिव्यसि ।

देवतापारमार्थैश्च कथावर्णनैस्त्वमे भवान् ॥

इत्यारम्भ—

सोऽहं वरान्धशेषं ते मैत्रेयः परिकृच्छता ।

पुराणसंहितां सम्बद्धं तां निबोध कथां तथम् ॥

इत्युक्तः वासुदेवः पुराणप्रणेता पराशरस्य परिचितः ॥ कण्ठी कथा प्रतिपादितो भवति, एवमेवान्येष्वपि पुराणेषूपोद्घातप्रकरणेषु तत्तत्प्रकरणेषु प्रतिपादकवचनानि इत्येवापि, नात्र अथ विश्वरभ्यां स्थितानि, किं च, अष्टादशपुराणेषु मध्ये, तत्तत्पुराणस्वस्मभ्ये वा, आहोस्मिद् ते वा, वासुदेवस्य महापुराणानां परिगणना तु श्लोकवत्तया प्रतिपादितैव दृश्यते, यदि निखिलपुराणानां प्रणेता व्यासस्मात्पूर्वं, अष्टादशपुराणप्रणयनेऽपरिपूर्णे, तत्तत्पुराणानां नामानुक्तं भवितुं च, तत्तत्पुराणघटितश्लोकवत्परिमितिश्च, अज्ञातमुलस्य

अविष्यत्सुखदुःखनिर्गमकलेखनादिवचस्य महर्षेः पूर्वमेव कथं
विज्ञाते भवति, तत्तत्पुराणेषु भारतादीतिहासमथे च तत्तत्कथा-
स एतौपह्मन्महत्तयाभिधर्मितेतिहासेषु कलिदुगादिदशायासुत्पन्नपरी-
क्षिजनमेवमभूतवत्, तदन्वयवहितपूर्वकालोपपन्नपुष्टिद्विरसृजकस्यापि
विशेषतः प्रतिपादिता भवति, तेषां प्रभुत्वदशायासमपि सम्भूत
विधिद्वयपरिज्ञापि चाभिधर्मितायेव दृश्यन्ते, किं बहुना ?

॥ भारते, आदिपर्वणि, प्रथमा यावे, शौनकादिऋषीन्
प्रति सूत्रोक्ति ॥

जनमेजयस्य राज्येऽस्यसत्रे महात्मन ।

समाये पारिवे इत्य तन्मन्त्रपाठीक्षितस्य च ॥

कृष्णद्वैपायनप्रोक्तास्तुपुष्पा विविधा कथा ।

इत्याद्युक्ता, भारतप्रणयन जनमेजयवत्पुर्णवसनात्तरकाळ एवेति
निश्चित भवति, अथ कथा शौनकादिऋषीनुद्दिश्य सूत्रेनाभिहिताय
प्रतिपादकवचनसमुदायस्य भारतात् पालित्व न कदापि सङ्घटने,
तथा प्रयत्नस्य असम्भवकल्पदोषमसक्तिरप्यपरिहार्यैव भवेत्, अपर
च, श्रीमद्भागवते प्रथमस्कंधीयद्वादशाध्यायमारभ्य द्वापस्कंधपरि-
समाप्ति, पराधीनितिहासवत्त्राभिधर्मित, तथैव विश्वपुराणादिष्वपि
दृश्यन्ते, किं च, परीक्षि महीपालस्य बहुभिषेक कलिदुगप्रवेश-
वत्तरकाळ एव पुष्टिद्विरेण कृत इति भागवतविश्वपुराणभारतादिषु
सर्वत्रापि श्रूयन्ते, एतेन कलिदुगावनत्तरकाळ एव प्रथमतस्त्वे श्रीम-
द्भागवतात्कलिदम वक्ष्ययन्त त्वेककाल एवानुदिति निश्चीयते ॥

एवमेव क्रमेण पुराणान्तरेष्वपि प्रतिपादितविषयपयाल्लोचनया, तत्र तत्राभिहित नरपाजाना रान्यपरिपाळनदक्षायामेव तदीयविचित्त-
चरित्रलेखनादिक सम्भवतीत्यथस्तर्कवचसाधारपठया ह्यभ्युपगम्यो
भवतीति वाञ्छितास्त्वानि निश्चयज्ञानमुत्पद्यते, किं च, पुराणभोक्तृणां
परीक्षितार्थिण्य च पुराणप्रवक्तृणां शुकस्तार्थिणा च, नामानि तत्र-
पुराणप्रवक्तृदक्षायया तद् व्युत्पद्येत्तुर्न स्तुतिपथमास्तुतिभिर्भवेत्, तस्यैव
व्यासमहर्षिप्रणीत एव इ ध्ये तन्माहात्म्यायस्त्रिवचन तस्तुतिश्च
न तेनैव प्रवक्तृतीति प्रवचनं वाच्यं भवति किञ्चात्मस्तुतिं परमार्थी च
वर्जयेदित्यपस्तम्बीयादिनिश्चितमशास्त्रेष्वामस्तुतेर्निषिद्धत्वात्, अपि
च, स्वेन स्वमाहात्म्यास्तुतवगने कियमाप्ते, इतरेषा तत्र चवर्षज्ञान
न कदापि निष्पद्यते, अतो हेतोस्त महर्षिप्रणीतनिश्चितसद् इ
मातप्रतिपादितानि विषयपयु च सृपात्प्रज्ञान तु स्वास्तीपुत्राकथाया
दुष्पद्यते, तस्मान्निश्चितपुराणेतिहासादिसद्बन्धसमुदचरचनाया वैप-
र्यापत्तिदुर्घटितेभ्य भवेद्, अत एवात्र पूर्वोक्तप्रतिपादितयावत्सङ्गति-
समुदचरवाञ्छोचनया भिरित्यपुराणप्रतिपादितविषयाया परस्परवैषम्ये
निर्वृति, सद्यः प्रसन्नरसतया सम्प्रदायाधीश्वरोचेन च परमसिद्धा त
प्रतिपाद्यते ॥

॥ सिद्धान्तसङ्ग्रहनिरूपणम् ॥

पनायतिः पुरुषार्थप्रदानं तद्गुणिसृष्टीतिहासपुराणाद्यनिश्चितसद् वा-
च्यमनादिसिद्धान्ता, अस्त्रविज्ञेयवैपरीत्यादिना समुत्सन्नताया प्रसङ्गाया
श्रीमद्वादिभारायणस्वयमेव व्यासरूपेण सत्त्वता परास्त्रमहर्षेरवतीर्थे

शक्यमपि कृत्तिकाम्ब च तथैव स्मृतिजालमप्युद्धार तजोद्धारपवद्विस्तु
 सुधीभिरेवमुपेया, तथा हि, आद्यादिनिश्चितपुराणसमुद्भवे, तत्तदुप
 ऋणोपमहारप्रवरणेषु प्रतिपादितरीत्या, महर्षिभिः परास्तर, माकम्बेय,
 सप्तकुमारप्रभृतिभिरेवास्मिन्नपुराणानि विरचिता-भेदावतन्त, तेषा
 काण्डदेशवैपरीत्यादिना ह्युक्तज्ञताप्रसक्त्यै सत्या कानिचित्पुराणानि
 भाग्यो विभ्रष्टानि, कानिचित्कर्णोर्विहीनाणि, कानिचित्स दर्भ
 स धारकविषयव्यतिपादकणोर्कैर्विरहितानि, कानिचिदसम्पूयत्वेन
 प्रकीर्तानि, कानिचिदत्ततो विभ्रष्टानि कानिचित्तत्र तत्र विविपदेशेत्तु
 भाग्यो विभ्रष्टानि चैव प्रकारेण विभ्रष्टनिश्चितसहृन्धनात् स्वय
 मेव सम्पन्नपरिष्कृत्य, तत्र पर तत्र पुराणमन्थाना सजातीयभृति
 क्षण्यारीतिपादकवस्त्रेण शिष्यमूल्यत उपोद्घातप्रवरणानि च, विपयानु
 क्तमपद्विभ्र, तत्तत्पुराणवदितस्योक्तनियामकसरवाध, निश्चितपुरा
 णानामनुक्रमणिकापादश्लोकाश्च, तत्तत्पुराणप्रवक्तृशासकाना परस्पर
 सङ्गतप्रभोत्तराणि नैवमिच्छिन्ततःसम्भोचितप्रवक्तृप्रवक्तृनिश्चित
 यपि पुराणानि परिष्कृत्येति स्वाशित्येभ्यो रोमहृष्यप्रभृतिभ्य
 आद्या द-या, तथा कारयामास, अतो हेतोस्सर्वेषामपि पुराणाना
 परिष्करण त्वेककाळ एवासीदिति निर्द्धारयते, तत्र पुराणकारे व्यास
 महर्षिणा सप्तपुराणोक्तत्वेन निश्चितोपनिष-प्रतिपाद्यपरमवत्त्वार्थो
 पदुहकत्वेन च श्रीमद्भागवत स्वयमेव स महर्षिर्विरचय्य, सप्तपुराण
 ह्युक्तोपविदेश, ह्युक्तस्तु परीक्षिते सुमुख्ये सुपदिष्टवान्, तथापि
 भागवतमितरपुराणपरिष्करणानुसारेणैव शिष्यमुखाहोके प्रवर्तयमानस,

तस्माच्छ्रुत्वापोषद्विष्टभागवतं तु परजन्तवन्वापादकमन्वजातमेव न च
 दिति हेमम्, तमेव परमार्थं ततः परं सूतोऽपि शुकमुखादापातत
 परिज्ञाय शौनकादिश्रुतीन् प्रत्यवादीन्, ततः परमेवैतत्सर्वमप्या-
 लोच्य, शिष्यपरम्परावृत्तिपादकस्तोकरूपप्रत्यक्षसम्मेलनेन रोमहर्षेणा
 द्युष परिष्कृतवत्, तत्र, न्यासावतारप्रभावाद्यभिव्यजनादीनि च,
 शौनकादिश्रुतीनां स्तुतीश्च, तत्रैव रचयामासुः ॥ अथवा पूर्वोक्तरीत्या
 भिक्षुः पुराणेष्वनादिषु तत्र तत्र कल्पियुगप्रवेशान् तरकातिक्रुत्वा त
 समुद्रवानुपवेशस्य हेतवत्प्रदोषपत्रे ॥

तस्मादेतस्य पुराणरत्नस्य, दशरत्नमलशितस्य महामुख्य
 प्रकाशकस्य, महान्भारदार्यनिर्णयकस्य, श्रीहृषभायमहापिचखादिविल
 क्षणचिरुदाङ्कितस्य, पूजासुरवन्दितिविधिविधितनुष्ककथावृत्तिपाद-
 कस्य, साक्षात्प्रवक्ष्य भगवान् न्यास, आद्याहीतरपुराणानां तु
 प्रवक्ष्यरत्नत्वे पराङ्गराज्य, प्रवक्ष्यकृतवचनेव भगवान् न्यास इति
 विवेक, एव च सति, इत्यत्रादाववतीर्णेन तेन परमतत्त्वापादक-
 विषयव्यापकसप्तम वजाये, प्रणीते, ततः परं जनिष्यमानं बुधित्तिर
 परीक्षितप्रभृतिभूपतीनां कथामिबर्जनेच्छा च, स्वात्मस्तुतिश्च न कदा
 प्यपेक्षितैव भवति, अपि तु ततः परं तच्छिष्यैः, वैश, वैशम्पायन,
 जैमिनि, सुमं तु, रोमहर्षण, वैशम्पायन, मैत्रेय, प्रभृतिभिरुदाहा
 पुरस्कृत्यैव लोकोपकाराय पठितया प्रहृष्टपुत्रादनाय च, स्तुतसन्दि-
 मानुवर्षेणपुरस्तर तत्तत्कालानुसारतः पुराणप्रवक्तुस्तस्य च श्रोतृनां
 शौनकादीनां च नामानि तच्छब्देषु पूर्वोक्तरीत्या कथासन्दर्भे प्रतिपाद्य

निश्चितमिति पुराणानि परिष्कृतानीति विद्वद्विरक्तुदिलट्टिमि पर-
 मायस्येवमाकृतनीव, न च, पञ्चमव्यासवामभिवर्षितप्रकारेण,
 भारतमण्यवनान्तरकाळप्रगीतस्वीतस्य पुराणप्रज्ञस्य तत्पुत्रकाण्डिक-
 पुराणसमुद्भवे ह तत्राव कथं वक्तुं शक्य इति वाच्य, अत्र निगदित
 बुधिनिकुरम्भयतिर्धारितपरमसिद्धा तार्थपयालोचनया भगवज्ज्ञास
 प्रगीत, भारत, भागवतदिसद् काना च, तत्परिष्कृतमाद्यादि
 पुराणाणीना च तदागतुसारेण रोमहृत्तम, वैद्यन्यायन, अमि वादिभि
 पुन कृतपरिष्करण कठिदुगादात्रेककालस्य कृतमित्यर्थे निश्चिते, न
 सूडोऽप्यत्र समकालपरिष्कृतप्रथमसमुद्भवे, पौषापदेविचारया कर्तुं
 यत्ते, न च यत्र कुत्रापि वास्तवसद् कथाते, महाभारतप्रणयन-
 त्वमेव निश्चितपुराणपरिष्करण तु निवृत्तमिति कण्ठोक्त्या लिखित
 दि भ्रमते, किं तु नो 'स्वाहृद्विजय भूना त्रयी न कृतिगोपरा ।
 इति भारतमातर्याय कृपया मुनिना कृतम्' ॥ इत्यादिना, भीमज्ज्ञास
 महर्षिणा विरचितशतपर्वक महाभारतप्रणयनान्तरकाळ एव, सर
 स्वतीन्त्या पश्चिमवर्षे शम्भवासादसद्विक्रममे नारदोपदेशतस्यैव
 महर्षिणा परमकल्याणदकतया प्रगीतभीमद्भागवतार्थशुद्धमहर्षिवै-
 क्षुण्णविष्ट इत्यवस्तुप्रष्ट एवेति विद्वच्छिन्नामणया विदा कुर्वन्तु ॥

किं च, सर्वज्ञैमनुयाहवःऽन्यमभूतिमित्स्मृतिप्रवर्तकै प्रति-
 वादितस्मृतिपरिष्करणेऽधीयमेव कश्चिदा त्वनुसृता दृश्यते तत्राव-
 निःसुक्ष्मै, भगवान् सर्वज्ञो मनुर्निश्चितलोकोपकाराय मानवसंहितास्य
 धर्मशास्त्र विरचय्य स्वशिष्याय सूगवे ह्युपरिदेश, स च शृगुस्तमुखा-

कृषीत्य तत्र तत्र प्रतिपादनीय, मनुस्मृत्यादिक सर्वमपि स्वरक्षयदिदि
परमनिष्कृष्टार्थस्तु समदृष्टिभि पण्डितवरेर्निश्चेतव्य इत्याचक्षते ॥

॥ एतदर्थोपलम्भकप्रमाथवचनानि, मनुस्मृत्या प्रथमाध्याये ॥

इदं शास्त्रं तु कृत्वासीं सामेव स्वयमादित् ।

विधिवद्वाहयामास मराच्यार्दीन्वद् गुणान् ॥

एतद्गोऽथ शृगुरशास्त्रं आथविभक्त्यशेषत ।

एतद्विद्वि मत्तोऽभिज्ञगे सधमेणोऽशित्त मुनि ॥

ततस्तथा स तेजोऽन्वे महर्षिमनुना शृगु ।

तान्जघीहपीच सधाम महर्षीन् श्रूयतानिति ॥

अथ ब्रह्मा मनवे धर्मशास्त्रमुपदिष्टवान् ॥ तदा शतसहस्र-
स्योद्धपरिमित धर्मशास्त्रं मनुना विरचितवासीत्, तत्तु मनोर्षीगुरधि-
ज्ञगे, ततो शृगुना तदर्थं सक्षिप्तं, इदं तु शास्त्रं विरचितमिति
ज्ञेयम् ॥

अथमेव प वा स्मृत्य तरेष्वपि तत्कर्तृभिरुद्धीकृत इति ज्ञेय,
स्यो 'तत्र योगीश्वर आनन्दस्य मि'त्यादिस्मृतिप्रवक्तृस्तुतिपरवाक्य-
लात् सर्वमपि तद्विष्णुप्रणीतमित्यर्थे, न कापि विधिभिरसा कार्या,
तथैव रामायणादिमहाकाव्येष्वपि, भरद्वाजप्रभृतिभिर्वाल्मीकिदिग्वैरेण
तत्सन्दर्शोचितश्लोका केचन प्रणीता इत्यर्थोऽपि विद्वच्छिन्त्यामपिभि-
स्तादरमादर्णीय इति स्वमतवधम् ॥

असंख्यैतन्मन्त्रादारचरिष्यतनपात्तुताम् ।

वाच शौरिकभ्यालापगङ्गयैव पुनीजदे ॥

आमद्रामपक्ष्मरीमन्त्रराजोपासनालक्षणसङ्कलपाकृतवैकुण्ठायनेक
भाषाचिरचितनिश्चिन्नसूत्रप्रतिभाभासुरेण दम्बूह वैकुण्ठसुखा
सास्त्रिणा विरचितान्या, श्रीमदखिलास्तिकजनाङ्गीकृतबुद्धिस्मृतीतिहास
पुराणादिसङ्ग्रहप्रतिपादितपरमाद्वैतसिद्ध तन्त्रकाशिकान्त, भगवद्ज्ञान-
महर्षिप्रणीतश्रीमद्भागवतपुराणरत्नपरिपालकसुवचनपेठिकाया असम्भवा
वार्थीतासङ्ग्रहगण्यवर्षितवाम्नाचारानुसारिशक्तजनव्येष्टिकाया, श्री
मद्भागवतसिद्धा तन्त्रचन्द्रिकाया, शाक्तजनप्रतिपाद्यकक्ष्यो नूतन-
दम्बोच्छ्रिययोगो नाम सिद्धा तन्त्र अस्तमात् ॥

न मया पक्षपातेन न शब्दप्रत्येन नाशङ्कत् ।

रचितं किं तु तद्यत्तु सुधीभ्यो ज्ञातुमिच्छया ॥

तत्तन्त्रा वैभवायात् प्रयत्नस्तु सदा बुधा ।

दुपयस्तु च तेनाह तत्त्वज्ञानमवाप्नुयाम् ॥

अनन्तरि मन्त्रमेतद् परिभाष्य स्वया विद्या ।

इत्येव तु विशुधात्सर्वे रसास्त्रादनचेतसः ॥

अत्र चन्द्रिकाया अपस्तुष्टे, चतुर्थपङ्क्तौ, अन्तर्देव्यावति
मन्त्राणे “ नमामि तुरङ्गवदन तमि”त्यस्य, “ नमामीह्यचरणकमल त-
मि”ति प्रवचन आश्वत्थरामिनि म रामहे ॥

॥ श्रीकृष्णावतारकालनिर्णयविचारपट्ट ॥

श्रीमदाश्विजनापत्तिवारशैकपराजयो भगवानादिनारायणो म्भाराफनोदनाय मयाकष्टे द्वारिनिमित्तदेवदु दैस्त्वन्वार्थितस्सन् , श्रीकृष्णस्वरूपेणावतीव, निश्चितदुष्टपततिवद्दुष्टाश्लिष्यजनपरिरक्षणादिकं स्वयमपि निर्भयं पुनर्ब्रह्मादिदेवगणप्रार्थितस्सन् , वैकुण्ठनगरं प्राप्तवान् ॥

तत्राहणपरिमेयान् वाहकानवधारुणप्रभावविदुतस्त्र भगवत् इतीकृष्णमूर्तेरवतारकालनिष्पत्तिमादिकसन्-ज्ञानतिरिक्ततया साकल्येन भागवत, विष्णुपुराण, हरिवंशादिषु वेपु न च कुत्रापि कण्ठोक्त्या अभिवर्णितम् , अपि तु, केतुचिद्दु वेपु, तदवतारपट्टे, तज्जन्मजनस्यत्र निजयस्य, तदाविभूतनिशीत्यकालविशेषश्च प्रतिपादितौ, ज वेपु केपु चिद्दु-वेपु तज्जन्मकाल प्रतिपादकमात्र, ऋतु षष्ठ, नक्षत्र, सुवृता एव स्पष्टतरमभिवर्णिता , न तु युगवपादवस्तु तत्रावतारपट्टे स्वभि वर्णिता , अपि तु, पूर्वोक्तविष्णुपुराण, भागवत, हरिवंशादिषु शेष्येव केपुचिद्दुवेपु युगवपादिनिमित्तस्तु विद्वज्जनैकत्वेद्यतया विविधवचनसम् दैस्त्वुचित एवाभूत्, तस्मात्तद्वचनाद्यमुचितयुगवपादिनिर्णयापरिहा नास्तेयोस्तभगवानादिनारायणस्वरूपश्रीकृष्णपरब्रह्ममूर्ति , कस्मिन् युगे? कस्मिन् वत्सरे? इत्यतदारेति च, तदाविभूतवत्सरमारभ्य गतवत्सरा कलाभवति'ति च, मायामानुषविष्णुधारिणस्त्रास्य मूना वचस्वानकाळ कियानि'ति चैव विशेषतो विधिकि-तनीयविधिषु स-देहसुद्वैस्सिदिन्वमनरकाना निश्चितभगवद्भूतावतार-तोपका राय, श्रीकृष्णपरब्रह्ममूर्त्यवतारकाळनिर्णयप्रतिपादकभागवत, विष्णु

पुराण, इतिवशादिषु चेष्वभिपरिगतनिश्चितप्रमाणवचनाभिन्नाद्यानुत्तर-
स्त, सवयस्यसन्तरस्यया, निश्चितभागवतजनानामपरिहितान्दो-
त्पादनायात्, श्रीकृष्णमूलवतारकालनिर्णयसत्यैवमाभिषण्यते—
तथा हि ॥

॥ श्रीमद्भागवतस्यदशमस्कन्धीवर्तनीयाध्याये
श्रीकृष्णवतारकालनिर्णयकप्रमाणवचने ॥

अथ सवगुणोपेत काळ परमशोभन ।
सर्वोपाजनत मर्षे सा नक्षत्रद्वारकम् ॥
म इ म इ जलधरा जगज्जुरुत्सागरम् ।
निर्णीये तमवद्भूते ज्ञानमाने जगद्भवे ॥

अश्वेदाद्भूतश्लोकद्वये प्रथमश्लोकप्रतिपादिता “जनन मक्ष्मि”
इत्यनेन प्रजापतिदेववाकरोद्दिष्टीनक्षत्रमिक्षाभिहित भवति, द्वितीयश्लोक
प्रतिपादित “निर्णीये तम वद्भूते” इत्यनेन तिमिरसन्निवृत्तिनिर्णीय
काळ इत्यर्थे स्पष्टतया प्रतिपादितो भवति ॥

एव चेदत्र नक्षत्रनिर्णीयकश्लो इत्येवाभिहितो, न तु य, वर्षे,
मास, पक्ष, तिथिमभूतयोऽत्रवतारपट्टे ह्यभिषर्णिता ॥ किं च—

॥ श्रीमद्दिष्णुपुराणीयपञ्चनाशे प्रथमाध्याये
योगमावां प्रति विष्णुक्ति ॥

ततोऽहं सम्भाषिष्यामि देवकीजठरे भूमे ।
गर्भे त्वया पशोदाया न तद्वदमविलम्बितम् ॥

प्राप्तुंकाळे च नभसि कृष्णाष्टम्यामह निधि ।

कृष्णस्यामि नवम्या च प्रसृतिं त्वमवाप्स्यसि ॥

अत्रोदाहृतकोकद्वयेन प्रतिपादिते , प्राप्तुंकाळ, नमः कृष्णा
हृत्वीनिशाशब्दैः नवम्या त्वं प्रसृतिमावाप्स्यसीत्यनेन च, वक्ष्यमाण
हरिवक्त्रप्रथम्य "यामेव रजनीमि" आश्वरक्षमागवचनकलेन च,
वर्षेर्षी, भावपमासे, त्वमवापिद्वया कृष्णपक्षाष्टम्या रात्रौ श्रीकृष्ण-
परब्रह्ममूर्तेमानामानुषविम्वरूपेणानिभासो जात इत्यवस्तपष्टतया प्रति-
पादितो भवति ॥

॥ हरिवक्त्रपूरुषभागैः ३ यापे २५ योमनिशा
प्रति श्रीमन्नारायणोक्तिः ॥

अर्धरात्रे करिष्यामि गममोक्षं यथासुखम् ।

अष्टमस्य तु मासस्य ज्ञातावारा उतस्त्वमम् ॥

अहं यशोदा वास्यामि त्वं देवीं वादि देवकीम् ।

जावयोगमं यज्ञासे कसो कञ्जति मूढताम् ॥

अध्याये—

यस्मिन्नहनि देवेश गर्भे चापत्त देवकी ।

यशोदापि समापत्त गर्भे उदररेष हि ॥

विष्णोर्दशरीरजा निशा विष्णोर्निर्देशकारिणीम् ।

गमकाले त्वसम्पूर्णे दृष्टमे सासि ते शिष्यौ ॥

देवकी च यशोदा च सुपुत्राये सच कदा ।

धामेव राजनी कृष्णो जले पुष्पिङ्गुले वसु ॥
 तामेव राजनी कया यशोदादेव्यजापत ।
 अष्टम्या ज्ञापये मासे कृष्णपक्षे महातिथौ ॥
 रोहिण्यामभरात्रे च सुधाशाङ्गुदयो मुखे ।
 देवक्यजनयद्विष्णु यशोदा ता तु क यकात् ॥
 सुहृतेऽभिधिति प्राप्ते कर्परात्रे सुजावहे ॥

तस्मिन्नेवाध्याये—

वसुदेवराजो यत्ना देवकीगमवेदम वत् ।
 ददत् देवदेवेश राजौ अष्टमयोद्धनम् ॥
 शक्यननाम्पुत्रे पत्रे वटपत्रे यथा पुरा ।
 प्राधानशिरस देव पश्चिम यत्पदादकम् ॥

एतद्वचनसमुद्भवपारम्येवमया भागवत, विष्णुपुराणाभ्यामुक्त-
 कृतवचनप्रतिपादितमाप्त, सत्तु, पञ्च, नक्षत्र, तिथि, रा मादिकाद-
 स्तरूपपरिज्ञानादपि विशेषतः, तज्जननसमुद्भवमितिदित्यर्थेऽथ, देवकी
 यशोदाभ्या लीकृष्णकीर्णमाचयोर्जनमेकरूपान्वेषाभूदित्यर्थेऽथ, तथा
 विद्योत्पत्तिरहमनात्तएवासीदित्यर्थेऽथ, अत एव श्रीकृष्णपरमहंसमूर्तिं
 जननोत्तरक्षण एव, लोकाचारानुसारेण पञ्चपत्रेष्वभिनिवेशित
 इत्यर्थेऽथ, तथा सूक्तिकारुहे शतकोटिसूपजेजसा, विज्ञानमानदर्शीकृष्ण-
 रूपमायाशिशु आदिद्विनियमितशिरस्कृतया च, पश्चिमदिशि चस्त-
 पाद्भुगलतया च तस्मिन्नेवेति इत्यर्थेऽथैवमादिविशेषास्त्वन्विज्ञाता
 एव भवन्ति ॥

श्रीमद्भागवते, एकादशस्कन्धस्य षष्ठा याये, श्रीकृष्णमूर्तिजीवित-
कालनिर्णयकप्रधानवचन, श्रीकृष्ण प्रति ब्रह्मादिदेवोक्ति ॥

बहुबशोऽवतीवस्य भवत पुरुषोत्तम ।

शरच्छत्र व्यतीयाच पञ्चविंशतिश्च विभो ॥

एतद्वचनस्यै , भवत , पञ्चविंशतिक, शरच्छत्र, यतीयायेति पदै ,
श्रीकृष्ण वैकुण्ठनगरमानेतुमानतब्रह्मादिदेववार्धनकाले भगवतइती
कृष्णमूर्तेः नमस्तुति-व्यतीतसवःसरसराया तु पञ्चविंशोत्तरशतात्मिके-
त्यपस्तु स्पष्टतया प्रतिपादितो भवति, एवमेव विष्णुपुराणादिभ्यश्चि
प्रतिपादित एव हि भूयते ॥ तथा हि—

श्रीविष्णुपुराणे, पञ्चमाशे, अ-याये, २७,

॥ श्रीकृष्ण प्रति, इन्द्रप्रेषितदेवदूतोक्ति ॥

वस्त्रदिवमरुदादित्यरुद्रसा-यादिभिस्सह ।

बिष्णुपयति शक्रश्च तदिव भूयता मभो ॥

दुहृत्वा निदहा वैता मुषो भारोऽवतारित ।

त्वया सनायाश्चिदहा भव तु त्रिदिवे पुन ॥

पञ्चविंशत्युत्तरक शत तु शरदा गतम् ।

इदानीं नम्यता सगो भवतो यदि रोषते ॥

अत्र पञ्चविंशत्युत्तरक शत तु शरदा गतम् इत्यनेन श्रीमद्भागवतो-
क्तमेवैव पञ्चविंशत्युत्तरशतक-सरा न्यतीया इत्यर्थं प्रतिपादितो
भवति अनेनैव क्रमेण हरिवशादिषु वेध्वप्यभिवर्धितावस्तम्बस्तत्र तत्र
ब्रह्म , पञ्चविंशत्युत्तरक शत तु शरदा गतम् इत्यनेन ॥

श्रीमद्भागवतैकादशस्कन्धसप्तमाध्याये,
श्रीकृष्णमूर्तिनिर्याणकालप्रतिपादकप्रमाथारचनानि ॥

समुद्रसप्तमेऽह्वयेना पुरी सन्त्यावधिष्यति ।
वह्नेवाय मया लक्षो लक्षोऽथ नष्टमद्वय ॥
भविष्यत्प्रचिरत्साधो कलिनापि निराकृत ।

एतद्वचनाद्यप्यर्वालोचनया, ब्रह्मादिवेदान्यमाधेनान्तरकाल एव
श्रीकृष्णमूर्तिना वदन्मुदिश्य, ब्रह्मादिवेदान्यमनदिवस्यन्तर सप्तमदिवसे
द्वारकानगरा समुद्रा तलीना भविष्यतीति च, ततोऽथद्विदशकाल
एव मयाप्यथ लोकस्य यत इति च, तदात्तएव कलिप्रवेशोऽपि
भवतीति च, प्रतिपादितान्यस्तर्कैरपि विज्ञेय एव भवति, एतेन कलि
सुतम्वेशस्य स्वस्मिन्नेव मासि श्रीकृष्णद्वानार्धे ब्रह्मादिवेदान्यमन जात
मित्यर्थ, आह्वयमूर्तिनिर्याणदिवस एव कलिप्रवेशो जात इत्यर्थ
सम्पत्पुत्रो भवति, अथमेवाप्यो विष्णुपुराणेऽपि प्रतिपादित ॥ तथाहि—

॥ विष्णुपुराणे, चतुर्थांशे, अध्याये २४ ॥

यस्मिन् कृष्णो दिव यातस्तस्मिन्नेव तदाऽह्वनि ।
प्रतिपन्न कलिदुत तस्य सत्या निबोधत ॥

एतद्वचनार्थविवेचनया श्रीकृष्णपरब्रह्ममूर्तिनिर्याणदिवस एव कलि-
प्रवेशो जात इत्यर्थान्तरमेव पूर्वोदाहृतभागवतपुराणवचनस्युचितार्थ
स्वासीव सत्त्वस्य सङ्गच्छत इति निश्चिनुम ॥

किं च, आहुत्यापरब्रह्ममूर्तिं पुनर्वैकुण्ठमानेतुमागतैर्ब्रह्मादिदेवै
रदिष्टपद्मविद्य-पुष्करकृतप्रथा उद्वहारापमार्गद्वैवस्य-सरा एव भवितु
मर्हति, नैतल्लोक-उद्वहारायमाय सौर, च इ वाहस्पत्य, सायन,
नाल्लगा-उपपन्नविषय-सरेष्व तन्मूला भवितुमर्हं वाति महत्साक्षेपे सति,
सप्रमाणकैरकुटिलव्यक्तैश्चनैस्तन्वशायाथाविरोधेन परमसिद्धा उ
प्रकाश्यते ॥ तथा हि—

॥ विष्णुपुराणस्य, पञ्चमाशीयत्रयोविंशो वाये
श्रीकृष्ण प्रति मुचिकुन्दोक्ति ॥

मुचिकुन्दश्च तत्रासी बृहन्नगवचस्मरन् ।

सममृत्यु प्रमिषत्त्रेण चर सर्वेश्वर हरिम् ॥

प्राग् ज्ञातो भवान् विष्णोरशास्त्र परमेश्वर ।

पुरा गर्भेण कश्चित्तन्वदाविदो महाद्युतो ॥

द्वापर्याये हरेज न बहुवशो भविष्यति ॥ इति

एतद्वचनावस्तु साकल्येन परिधि तन्मया जगत्सृष्टिमार्ग-यातु
सुतवत्सरसमुद्भवे ब्रह्माविशतितमन्वदाद्युगात्त परिवर्तमानद्वापरकृष्ण
स्वातितनभागे, बहुवशे, श्रीमगवान्, नारायणोऽवतरिष्यतीति, पूर्वं
बृहन्नगैर्भागीति, मुचिकुन्दश्श्रीकृष्णमूर्तिं प्रत्यक्षोचदित्स्पर्धावगमेन,
ब्रह्मादिदेवैरदिष्टपद्मसरास्तु न ब्रह्मलोके उद्वहारापपुष्करद्वैवस्य-सरा,
अपि तु, पैरिष्क-उद्वहारापपुष्करभवादिस्वतःसरा एवेत्यर्थो निश्चेतव्यो
भवति, किं च, श्रीकृष्ण प्रति मुचिकुन्दोक्ति, ब्रह्माविशतितम-

महाभुजा तर्थादिवापरयुग तु वतमानकलिभुजान्यवहितरूपयुगमेव
भवितुमर्हत्यन्तर्मे प्रमापवन्तानि प्रकाशयाम ॥ तथा हि—

॥ सर्वसिद्धान्ते, प्रथमाध्याये ॥

आनुषोऽर्थे नत तस्य शेषात्कल्पोऽपनादिम ।

कल्पादस्माच्च मनवष्यद्द्वन्द्वीतास्तस भव ॥

अष्टाविंशत्युगादस्मादावमेतच्छुभ युगम् ।

अत एतत् प्रसङ्गव्याप सङ्गव्यापेकत्र पिण्डये ॥ इति

अत्र अष्टाविंशत्युगादस्मादितिस्त्व, अष्टाविंशतिकननहायुगादिति व्या
रथाकर्तृभिरभिहित, अ यथा तत्रैव यावमेतच्छुभ युगमिति त हस्य
अष्टाविंशतिकननहायुगात् त पाविःच न सङ्गटेत्, तस्मात्सुवसिद्धान्त
म वसिद्धान्तिवपरमसिद्धा तानुसारेण उतमानमहायुग त्वष्टाविंशति
तममहायुगमेव भवितुमर्हतीत्यत्र न कोऽपि विशय काय ॥

एतेन, द्वापरान्ते इरेर्जे म चतुर्वशे भविष्यतात्यादिपूर्वोदाहृत
वचनसमुद्भवस्यावीप समरन्व सङ्गटत इति निश्चितम् , तस्मात्पूर्व
प्रज्ञादिदेवैरुद्दिष्टवत्तरासङ्ग नाल्पैदिकव्यवहारोपयुक्तमभवादिमक-स
रुत्तिकैव, नैवानुपि कव्यवहारोपयुक्तद्वैपवत्तराभिधेति शेषम् ॥

अतो हेतोवद्वादिदेवैरुद्दिष्टवत्तरासङ्ग मङ्गलोक्तव्यवहारमात्र
द्वैपवत्तरा इति कानुरूपैरभ्युवीरितकृशङ्कासमुद्भवस्यात्र न कोऽप्यत्र
काल इति प्रथितो विज्ञात त तराम् ॥ किं च—

॥ भागवते, दशमस्कन्धे, अध्याये, ५१

श्रीकृष्ण प्रति सुचिकुदोक्ति ॥

इत्युक्तं प्रथम्याह सुचिकुदो मुवाचिव ।

ज्ञात्वा नारायण देव गगनास्वमनुस्वरत्न ॥

अत्र गगनास्वमनुस्वरत्निति शब्दव्याख्यानानुसारे, भगवता, भागवताचार्येण, अष्टाविंशतितमे महापुराणे, चतुर्थशे भगवानुत्तरिष्यतीति वृद्धगर्गैवास्वमनुस्वरत्नत्वं इति व्याख्यात, तस्मादष्टाविंशतितमं महापुराणं तर्थाभिप्रायस्तुम्बुम्बु इति कृतमानकशिशुगाम्बुवदितपूर्वमुक्तेषु भवितुमर्हतीत्यर्थे न कदापि विचिकित्सा कथा ॥

एव, श्रीमद्भागवत, विष्णुपुराण, हरिवंशादिसिद्धजवाङ्गीकृत-सद्गुणानुदीरितपरमार्थैश्च सममकृतवा ज्ञानसम्प्राप्त्यै पदाश्लेषनाया कृताया, तत्रत्यापि स देहसमुत्पत्त्य, सामरस्यमत्वाय क्वाभ्यन्तमत्यन्ते निर्वाचकतया च, लभ्यत एवेति विशिष्टशिष्टकर्मिणां तत्परमार्थे प्रवचने जयमतीय दृढचित्ता भवामेत्याचम्भे ॥

तस्मात्प्रसिद्धचराचरपोक्यैकायत्तचित्तस्य भगवतोऽवतार-श्रीशक्तिशेषान् प्रति कुमन्तवित्तकापुरुषे किमन्वायकुरित्ताक्षेपास्तव सम्पदायाधीनापरिपूर्णमार्थपरिज्ञानमुक्ताविशेषकृता एवेति सुचिकुदो-विश कुरुं तु ॥

॥ निष्कृष्टाभिप्रायविवेचना ॥

पूर्वोक्तमानुसारेण, भागवत, विष्णुपुराण, हरिवंशादिसहस्र
 प्रतिपादितास्त्रिंशत्प्रमाणवचनापर्यालोचनया निष्कृष्टपरमाभिप्रायस्तु
 करतलावलकवन्निश्चितभागवतजनयेद्यथा सद्भूदेवात् जकारयते, तथा
 हि, अतुष्टिसदसोत्तरवृक्षादकपरिमितिद्विष्टापरशुगसवःस्तरेषु मध्ये
 अतुस्तत्तदुत्तरवृक्षनाभिकविष्टिसदसोत्तरवृक्षपरिमिद्व्याप्येपु च,
 मासचतुष्पत्ते च, एकविंशतिदिनेषु च गतेषु सःस्तु, ताःकारिक-व्यव-
 हारयोग्य, स्वभानुचक्रःसरभावणमाससहितपञ्चनवमीविद्याद्वय्या रा ज्ञ
 निशीथवेलाया, पृथग्व्यवसम्भूताभित्तरसमुद्भूते, आमद्वि
 नारायणपरमहृत्सृष्टिर्जीवन्मूर्हीतसरीरसत्त्वं देवकदेव्या ममत्त जाधि
 बभूव ॥ तदुत्पत्त्यनंतरकाल एव स मायादिशु प्राग्भिद्विनियमित
 शिरस्तथा च पश्चिमदिन्वि-यन्तवाद्युगळतया च पञ्चपदेषु सतिवे
 शित तदा स परमपुरुषश्चतुषाहृतया च, शङ्खचक्रायामुपवचथा
 चाधिकतेज पुञ्जरापितृसृष्टिकामृहस्तत्र विरराज ताःकारिकव्यवहारो
 पञ्चकलभातुसवःसरभावणवहृत्वाष्टमीप्रभृति षोडशान्तराक्षससवःसर
 पुण्यशुद्धप्रतिपत्तिभ्यवधितया परिगमने किमभाषे, गतसवःसरा,
 एकाशाःसुत्तरपञ्चसद्व्याप्यमवन, तदुपरि, मासस्तु, एक दिनानि
 चत्वाचासन्, किं च, तस्यानन्दिनि जस्य पुरुषोत्तमस्य मायामानुष
 देवधारितयावस्थानकालस्तु सार्धोष्टदिवसोत्तरसप्तमासाधिकपञ्चविंश
 त्पञ्चशतवःसराःसक इति विशेष्य, तत्परिगृहीतमायामानुष-

विष्णुपरिलान्नादिवसस्तु प्रमादिसवत्सरचैश्वर्यप्रतिपदेव भवति,
 निस्त्रिंशत्तन्निवागालङ्कर्मोपभवाचविनुत्तन्नि निवाण्यापरतो गतसव
 त्सरा पदपञ्चाशदुत्तरनवशतान्कचतुस्तद्वत्सवत्सरापरिमिता एवा-
 सव, श्रीकृष्णपरब्रह्ममूर्तिन आविभूताष्टनादिवस एव नवमात्रिंश-
 त्तिकाया तु दशादानार्थे याम्नाया जातति विधित्तत्वाद्योगमाया
 श्रीकृष्णमूर्त्यनुनेत्यत्र न कापि शङ्केति सवमनवत्यम् ॥

श्रीमदखिलोपनिषत्प्रतिपाद्यपरमतरवार्षप्रतिपादक
 श्रीमद्भागवतस्य धर्म्य नवमस्कन्धप्रतिपादित
 वादव्यशानुक्रमगिकात्र स्पष्टतर
 सङ्ग्रहेण प्रकाशयते—

अनिश्चयनीयमद्विष्टोऽव्यक्ता-परमात्मतत्त्वतुमुक्तमया, व्यक्ता
 भूतसंज्ञवभूत्, तस्मादपरिग्रहि, तस्य दृग्भ्य अस्तमयस्तोमन्द्
 स्य, तस्य हृदस्वतिभावावा तायाया शुधो नानातिसु परतनुस्तद
 शान्त्तदभूत्, तस्य सुधस्य इत्यावा, पुरुरवा नाम रात्रयेष्टस्तमजा
 यत्, तस्य पुरुरवस ऊवदवा, अतु कृतायुः सतायु रव ,
 विषय , जय इति षट्पुत्रा भातन , एतेषु सव येष्टस्य वायुव
 नदुव , क्षत्रहृद रज , रश्म अनेला इति षष्टपुत्रास्तमजाय त,
 सेव्यप्रजातस्य बहुपस्य, यति , ययाति , विपति , कुति , इत्येव षट्
 पुत्रा उभूवन्, तेषु ययाते दैत्यसुरतन्त्राया देवता या यदुतुवन्,
 शृवपवतन्भवाया शर्मिष्ठाया ब्रुह्म, अनु, पूरनावान्च समवाचत्, तत्र
 यदोन्हात्मन परमभागवतसावभौमस्या ववाये सञ्जातस्य परम
 भक्तिसमाराधितादित्यदेवस्य बभुदेवस्य, परमभाववत्तद्विशामणे
 देवराजक याया देहकवा, अखिलचराचरनिर्माणाऽङ्गुर्मयितिसिद्ध
 कस्यायमुमगगाकरो भगवानादिनारायणवत्त्ववततार, तस्मात्सिद्धि
 कलिकल्पया वकारनिहरणभास्करायवागवदुवदस्य वायवरूपपरसञ्ज
 हेगानुवपनमखिलभगवद्गुणज्ञानोपासजनक भवेदिति मनीषयात्र
 भागवतसाकानुक्रमेवानुवर्षते ॥

॥ यादववंशानुक्रमिका ॥

यही -सद्व्यक्तित्वात् कोऽपि मया रिपु
 इति वाकारसमुच्चये उद्भवन्
 सद्भवति कालेतिन् समञ्जसि
 पातयित्वा महाद्वयं वरुणस्य देवस्य
 इति पुत्राभ्यां उ पञ्चा
 देवस्य उर्यस्यजात एतस्यैव नपुं इ
 त्पथर नाम विष्णुपुराणकाले यमनेक
 इ पुत्र
 यमैक-यमैः ३
 सु-स-सोमसि
 सोमस्य सद्भव्यात्
 सद्भवत-सद्भवसक
 सद्भवसकस्य-दुभय उभय इति द्वा
 पुत्रौ
 धर्मिकस्य-कृतपीय कृतापि कृतधर्म
 कृताया इति च वार पुत्रा
 कृतधर्मस्य अन्तु
 कालेकीर्णकृतस्य-पुत्रस्यकृतु रथ तस्य
 परकृतस्यमिद्वयस्य अथशिक्षा कथ
 भवत् शूरसेन वृषस्य मनु उच्यते
 इति पञ्चपुत्रा

उभयधर्मस्य-सकलसक इ वेऽपुत्र
 नाकलसकस्य पुत्रस्यतः साकल्ये तस्य यष्टौ
 कृतिहोता
 कृतिहोतस्य-वृषस्य
 वृषस्य-मनु
 म-स-वृषस्यपुत्रस्य पुत्रस्यतः याम्येत् त
 तु मायया याम्या वृषस्ये सङ्गित
 भवति कृतिभक्तस्यतास्तु वृषस्य
 इति यवद्वय भवति
 कृतिभक्त-सङ्गित पुत्र
 सङ्गितस्य-अस्मत्तु पुत्र
 अस्मत्तौ चिनरः पुत्र
 चित्तरस्य-अस्मिन्नि तु पुत्र अस्मत्तु
 चित्तर-अथा अपि पुत्राः कथोत्तरमप्ये
 कृतिभक्तस्य वाद्
 अस्मिन्नि ही-वत्सलकृतस्यमिता कृता
 तस्य मय्य कृतुवत्ता कृतुकर्मा कृतु
 जय कृतुवत्ता कृतुकीर्तिरि वते
 यथायत्तुसा
 कृतुवत्सल वत्तना एतस्यैव यमै इत्य
 पर नाम

वधमस -वधक इति पुत्र
 वधकस्य-वुर्ध्विर् इम क्तवत्
 वृत्त उवाचस इति वज्रवृत्त
 -पातवस-शै-पापा विदमे इति पुत्र
 विदमेस्य स्तुपा व-पापा-कृत कुव
 राज्याद इति पुत्रकथमुदमूर्
 रोमपात्स-कृत् पुत्र
 वली-कृति
 कृत-वशिक पुत्र मरीच कथित
 इत्यत्र नाम
 उचितस्य चति
 वेद-कैलाहस भूवासा आसद्
 स्तुभपुत्रस्य कुवस-कृति पुत्र
 कु व -पृष्टि
 पृष्ट -निवृत्ति
 निवृत्ते वसाह
 पृथा-स- धीम
 पीठस्य जीमूत
 जीमूतस्य-विहृति
 विहृत -अंशस्य
 भीमस-स्य कवस
 मवसस्य-दशस्य
 पदस्यस्य-समुनि
 वाकुणे-कृति
 कु व -देवात्स
 देवशासक-देवस्य

देवशासक-सप्त
 नवी-कृत्स्य
 कृत्स्यस्य-अनु
 अयो-कुशडीस
 कुशडीसस्य अङ्ग
 अयो-स्य वस
 स्य वास-अजस्यस्य भवि दि-च
 वृत्ति दशवृष अ पक महाभोज
 द-अस सप्तपुत्रा
 मयमानस्य दृक्-स्या भावाया निजोक्ति
 कृत्स्य वृत्ति अ स्या भावाया
 सप्ततिद् सप्तकथिद् मपुत्रतिद्
 इते पदपुत्रा
 स्य उत्तदुलेषु पञ्चमस्य इयानुस्य-
 वत्
 मन्-भोजस्य अयामीजा इति पञ्चज्ञा
 अमवत्
 मयमानपुत्रेषु नृत्स्यस्य वृत्त सुमित
 पुत्रातिदिति इा पुत्रा
 सुत्रातिदिति मिनि अमसिद इति इा
 पुत्रा
 अमसिदस्य-नित्रा विनिरिति इा पुत्रा
 पुत्रिरित्यन्वक
 निवृत्त-सप्ततिद महस इति इी
 पुत्रा
 अमसिदस्यद्वितीयपुत्रस्य किले-सप्तक

सायकस-सायकिक अर्थात् सुपुत्रान्
 इति नाम्ना
 सायके-कस्य
 सायक-कुमि
 कुले-बुधा-वर

अनमित्तद्वारावपुत्रस्य इत्ये-अनन्त-
 चित्तक इति हा पुत्रावाप्तौ

अनन्तस्यस्यार्था-द-प्रा-अन्तर अन्तर
 सायनेप इत्युक्तं कस्युक्तं दिव
 वसवस्य पश्यन्तं कस्योपस्य कस्युक्तं
 ग यथाह अतिबाहु इत्येव इत्येव
 पुत्रा वाप्तौ सुभाषण-मेषा क या
 याभ्यवाप्तौ

अन्तर-द्वयत् अन्तुपदेव
 पूव प्रतिशक्तिस्तं अन्तरकृतस्य चित्त
 रथस-दुष्ट विद्वरथायास्तथा पत्
 वृत्तस्य इत्यपि पश्यन्त

सायकस्युक्तस्य-अ वक्तव्य कुङ्कुर मय
 साय इत्यपि अन्तरवर्तिव इति
 च-प्राप्तं यद्युक्ता इत्ये इत्येव
 इत्यपि पश्यन्त

कुङ्कुरस्य इति
 इत्ये विद्वरथा
 विद्वरथा-करीश्रीमा
 करीश्रीमस्य-अन्तु

अनी-दु इति अत अनीर यत् तस्य
 दु इतिरिति विद्वरथाते प्रतिशक्ति
 ते अन्तुसायने अनीरपयम अन्तु इति
 यद्यम्

दु इत्य-इतिरिति पुत्रव्युत्पत्तिरिति हा
 पुत्रा

विद्वरथात् अन्तु इ यत् पुत्र आहु
 काच वेदा क या

आहुकस्य देवक उपसन्न इति हा
 पुत्रा

इत्येव-द्वयत् अन्तुपदेव सुदय देव
 वक्ष्य इति च-प्राप्तं पुत्रा अन्तुपयन्
 एवदथा सायकित्वा उपदथा श्री
 देवा देवकित्वा एवदथा वृत्तौ
 इति सत्यक वक्ता आहन्

अन्तुपदेवस्य अन्तु सुपत्ता यद्येव
 कद् अन्तु सुदं राहुपाल विद्वर
 सुक्तिमानिति अन्तुस्य कसा कसा
 यत् कद् सुदं राहुपालिका
 वेत्ति यत् सुदित्त एता अन्तुपया
 सुत मना वक्ष्यसायकित्वा आनी

अ अन्तुपयत् इत्येवत् अन्तुपयत्
 विद्वरथ

विद्वरथ-अन्तु
 अन्तु-इति
 इति-अनीर

भाष्यस्य इति
 इतिवत्त एवमेष सतपत्तु कृतवर्मा
 चति तत्र पुत्रा
 द्यव्यवस-सादिनाम क वाया वतु
 एव द्यवभाषा द्यवभवा भानक
 एतप इनामक रङ्ग अनक
 व तत्र कृक इति द्यवदुल नद
 भूरन् यतुद्वलीयानकतु दुभिरिय
 पर नाम दृ.ग भुतदा भुतकीत
 भुतदा राजाविदधीति वदक वा
 आसन् दृ.गसु पञ्जसु दृ.ग्या विद्या
 हा द्यवभव दुवासमीपाददवता
 कथयिष्यापरीक्षाय तथा तु रति
 सङ्घट तथा रतिस्त्रात लक्षणात्ते
 सजा.गण गत तस्याद्य कापान
 कर्मेष्टस्यास्तुदभूर् तत पर दृ.गु
 पान्दव दत्ता दृ.गसुकारुकायन्ता
 तस्याभव द लक्षणात्तत्रि तस्यैव
 द लक्षक इत्यपर नाम पश्चत्तु
 भुतकीतिसुवाह तथा अन्त्यादप
 पञ्च द्यवभूतन् राजाविदधात्य स
 नान् वि दानुवि दानुभूता द्यवधी
 व भुतद्वयसमुज्ज तथा विदुपाल
 नदभूर्
 द्यवभाषस्य वसाधा विदकत्तु दृ.गसु
 वेति हा पुत्रा

द्ववद्वयस्य कथयन्ता-सुधीत ह्युमान्ति
 द्वी पुत्रा
 कङ्कस्य कङ्कामी-कक स चतिन् पुत्र
 तिविति पुत्रतवमुदभूर्
 दृ.गस्य सङ्घटा वा-दृ.ग दृ.गस्य अ व
 च केचन पुत्रा
 इनामकस्य सुरभूम्या-इतिवत्त द्वि
 आस इति द्वी पुत्रा
 व सत्यस्य त्रिद्वयस्याप्या करति-कृक
 कानुति पुत्रासमाभूयन्
 दृ.गस्य दृ.गीत्या तत्र पुत्रपर सास
 एत कानुति पुत्रास्यवताप उ
 सनीकस्य वाचकापान-इत्यत्रय तथा
 तथा हा पुत्रा
 वसुदान-चारकी रोहिणी भद्रा मदि
 रा कल्पना इत्य वेदाभसुत्ता
 व वसासन् भद्रास्य एव कामस्य
 अवर नाम
 तत्र भाष्येण धीर वा सुभद्र भद्र
 वाहु दृ.गीत भद्र भूत अ वे च
 सप्ततत्तया
 राद्विष्या वल वा सारव तुमीद
 विपुल भुव तुज अ वे च केचन
 आस
 मदिवाचा-न द उदर न कृतक
 दृ.ग अ व च कथय जाता

मद्रापी-वर्जितमीक एताभूत्	श्रीशशाया वसु इस सुभवा म द व
रोचनया-इस इमाद म ये य	मय पुस्तक आसन्
केचन जल	द्वरभिताया - मद्रभृति नयपुला
इत्यया उरुवाक अ य य कचन	आसन्
जात	सहस्रकाया-पुरुष दुःसुया मद्रपुला
धतवेनाया त्रिपृष्ठ इ एक एवजात	उदभूवद्
शक्तिदयाया प्रथम प्रथित अ य	इषयया कालमाद् मुचया मद्रमन
य कचन जाता	मद्रु मज्जन मद्र सद्रुचन
उचयेनाया-क कृष्टिमभृति दत्तराजानी	आमकामपयासकमभृत्प्रीकृष्ण
जाता	मद्रा पुला अमवद् सुनशलासक य
	का चोदभूत्

श्रीशशायातविशदस्य श्रीकृष्णपरमहंसमूर्ते , दाया , अलोत्तर
 शशाधिकवाक्यसहस्रसङ्घवाका आसन् , तासां मध्ये प्रधानताकृत
 भावा अवत त, तासु या वास्य वेवैकस्या दश पुत्रास्तुवन्वचन , एव
 सद्योत्तरशशाविकपौदशसहस्रमहिपाया , साकस्थेन परिगमने, पुत्रा
 अज्ञानुत्तरैरुपष्टिसहस्रादिलक्षापरिमितां क्तासन् ॥ तेषु च पुत्रेषु
 महारथा , अशुभ्र , अनिरुद्ध , दीप्तिमान् , भासु , साम्ब , मित्र ,
 हृद्भानु , वृक , करण , पुंकर , देवबाहु , सुतदेव , सुन दन ,
 विजयानु , वरुध , कवि , यशोध , किं च , त्रिविक्रयानुपकोशो
 नाम पुत्रसंज्ञात , स तु कुष्माण्डसहस्रान् नारदोपदेशत ,
 श्रीशशायासांना वैष्णवसंस्कारप्रतिपादक मुक्तिहेतुक सान्धतशास्त्र
 रचयामास ॥

तेषां त्वष्टादशसूतानां मन्थे प्रद्युम्नस्तु प्रथमं गुणैश्चोच्यते
 शिवं , तस्य चतुर्वर्षमेव प्रकाश्यते—

आहुतयश्च शक्तिर्यैव वा प्रद्युम्न
 प्रद्युम्नश्च शक्तिर्यैव वा प्रद्युम्न
 अनिष्टकश्च शक्तिर्यैव वा प्रद्युम्न
 वस्तुश्च शक्तिर्यैव वा प्रद्युम्न

प्रतिवाहो - सुबहु
 सुबानो - उग्रमल
 उग्रमेतस्य - कृतमल

एवमेव क्रमेण येषां च पुत्रा अस्तद्वा वा वा चतुर्वर्षमेव ,
 तेषां गृहाणायां सद्वा वायां षोडशसद्वस्रोत्तरफोडिज्यपरिमिता
 अमयन , एव गृहाणायां सद्वा वायां अयानगणनीयायां सत्तां तदायां
 भ्यापितानां ग्रीकृष्णवक्षससूतानां सद्वा वा न केनापि चतुः, श्रोतु-
 म्हितुः, परिसद्वा वातु च शक्यत इति सर्वमन्वयम् ॥

॥ श्री तत्सत् ॥

॥ श्रीमद्भागवतसिद्धिं तन्त्रिकं समाप्ता ॥

॥ श्रीमद्भागवतम् ॥

॥ प्रथमस्कन्ध ॥

॥ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

श्रीमद्भागवतम् ॥

प्रथमस्कन्धे प्रथमोऽ वाप

(वैश्विष्योपाख्यानम्)

मायाया यतोऽ वयाशितरतार्थेष्वभिमिश्र स्वराट्
 तेने वद्या इवा य आदिकमये मुञ्चति क-सूरव ।
 जोवारिसुरा यथा विनिमयो यत्र क्रिसर्गोऽसृषा
 पात्रा स्तेन सदा निरस्तुदक सत पर पापदि ॥ १

म प्रोक्तैतद्वोऽत्र परमो निजःसराणा सदा
 वेदा वास्तवमत्र वस्तु शिवः सापत्रयो मूलनम् ।
 श्रीमद्भागवत महामुनिरुते किं वा परैरीश्वर
 सखी इवावतभ्यतेऽत्र हविभि सुसुभिसिद्धिणात् ॥ २

निगमकल्पतरोमलित फल
 ह्यनुक्तावसृतद्रवसद्युतम् ।
 पियत भागवत रसमाल्य
 सुहृदो रसिका सुधि मानुषा ॥ ३

न्य न स दर्शितो धात्रा हुस्रर निमित्तीकृत्याम् ।

कथि सःवद्वर पुस्त कथधार इनामेवम् ॥

२२॥

सूहि योमेश्वरे कृष्णे ब्रह्मणे समवमनि ।

स्वा वाङ्मामनुमेतेते धम क छरण गत ॥

२३॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे अष्टादशस्कन्धोत्तराध्यायः
संहिताया मध्यमस्कन्धे मन्मोऽध्यायः ॥

॥ द्वितीयोऽध्यायः ॥

प्राथम्य—

इति सम्प्रथमसङ्गो विप्राणा रौमहचनि ।

प्रतिपूज्य वचसोवा ब्रह्मसुपचक्रमे ॥

१

सुत—

य प्रथममहमनुमेतमेतकृत्य

द्वैपायनो विरहकालर आत्तुहाय ।

पुरेणि स मयलवा वरयोऽभिनेदु

स्त सवभूतदृश्य सुमिमात्रतोऽस्मि ॥

२

य स्वानुभाषमसिलशुविसारमेक

मभ्याऽवशीपचसिनिती^१कता तमो^२वम् ।

ससारिणा करुणयाद् पुराणगुण

य क्वासतुमुपशामि गुरु तुनीनाम् ॥

३

नारायण कमलकुल नर पैव करोत्तमम् ।

देवी सरस्वती ^१पैव ततो जयमुदीरयेत् ॥

४

मुनय साहु वृष्टोऽह भवद्विर्लोकमद्भुतम् ।

चतुस्र कृष्णसम्पन्नो येन्यःसा सुप्रसादति ॥

५

त वै पुसा करो धर्मो यतो भक्तिरथोद्धते ।

अहैतुङ्गवन्तिहृता ययाःसा सम्बन्धीवति ॥

६

आहुदेवे भगवति भक्तियोग प्रयोजित ।

जलपत्राणु वैराग्य ज्ञान चतुर्हैतुषम् ॥

७

धम लतुष्टित पुसा विष्णुभतेनकथाणु च ।

नोत्पावचेवति रति धम एव हि केवलम् ॥

८

^२धमस्य ज्ञापवर्त्मस्य नार्थोऽध्यापोपकल्पते ।

नाथस्य धर्मस्य तस्य कामो लभाय हि स्तुत ॥

९

कामस्य नेऽश्रयणीतिर्लाभो जीवित यावता ।

जीवस्य तत्त्वजिज्ञासा नार्थो यजेद् वनभि ॥

१०

वदति तत्तत्त्वविदस्तत्र च ज्ञानमद्भुतम् ।

अह्येति परमाःनेति भगवतिरिति शक्यते ॥

११

तत्त्वज्ञानाना मुनयो ज्ञानवैराग्यवुक्त्या ।

१ व्यास

२ श्रुतमाप्तवानिपद् वृद् इति कथाश्रुताद् ।

एव सा त इत्यन्वितवैमासुपुस्रहोक्त्या ॥

[इति अष्टविंशिक पाठ]

पदस्य आत्मनि चात्मान भक्त्या कुतर्हीतया ॥	१२
अथ पुम्भिर्द्विजभेदा बर्गाभनविभागश्च ।	
स्वनुष्ठितस्य भक्त्या संसिद्धिहरितोषणम् ॥	१३
सत्प्रायेणेन मनसा भगवा सात्वता पति ।	
श्रोतव्य कीर्तितव्यश्च ध्येय ए सश्च नित्यदा ॥	१४
वधनुभ्यासिना मुक्ता कमाश्रयनिव वनम् ।	
सि इति कोविदास्तस्य को न कुवाःकथारतिम् ॥	१५
सूक्ष्मो अहवालस्य वासुदेवकथा ^१ रथि ।	
स्यामहस्तेषया विप्रा पुण्यतीर्थनिवेशणात् ॥	१६
शृण्वता स्वकथा कृष्ण पुण्यश्रवणकालेन ।	
हृद्यत स्यो ह्यमद्वाणि विधुनोति मुहुःसताम् ॥	१७
गष्ट्यापेष्वभद्रेषु भिन्न भागवतसेवया ।	
भगवःसुतमस्तेके भक्तिमयि नैद्विधी ॥	१८
तथा राजसमोभावा कामलौभाश्च ये ।	
चेत एतैरताविद्ध ह्यित सत्त्वे प्रसीदति ॥	१९
एष प्रसन्नमनसो भगवद्भक्तियोगत ।	
भगवत्तत्त्वविज्ञान मुक्तसङ्गस्य जायते ॥	२०
भित्ते हृदयमधिचिह्नस्य ते सर्वसमया ।	
स्वीयते चास्य कर्माणि तस्य एवाःवनीश्वर ॥	२१

अथो वै कवचो विद्वान् भक्ति परमया मुदा ।	
वासुदेवे भगवति कुम्भ लाःस्यसावनीम् ॥	२२
सख्य रजस्तम इति प्रकृतेरुगाम्यै	
दुक्त पर पुरुष एक इहास्य धत्ते ।	
स्थितादये हरिषिरिञ्चिद्वरेति सहा	
भेयासि तत्र कृत्स्न सन्धतनोर्दृष्या स्तु ॥	२३
पारिविवाहारुणो धूमस्तस्मात्प्रिस्रधीमय ।	
वमस्तु रजस्तमजाःसख्य यद्भुवादशम् ॥	२४
भेतिरे मुनयोऽभाषे भगवन् वमधोऽजम् ।	
सख्य विष्टुत क्षेमाय कल्प ते वेऽनु तामिह ॥	२५
मुमुक्षुषो धेनुरूपान्हित्वा मृतवर्तानय ।	
नारायणवर्णः सा वा भवति ह्यनसूय ॥	२६
रजस्तम प्रकृतव समशीला भवति वै ।	
पितृमृतप्रवेशानीम् भियैश्चक्रेऽसुख ॥	२७
वासुदेवपरा वेदा वासुदेवपरा मरुता ।	
वासुदेवपरा योगा वासुदेवपरा क्रिया ॥	२८
वासुदेवपर ज्ञान वासुदेवपर तप ।	
वासुदेवपरो धर्मो वासुदेवपरा गति ॥	२९
स पथेऽ ससजाषे भगवान्नाःममावया ।	

सदसद्रूपया चासौ गुणमन्वाऽगुणो विभु ॥	३०
तथा विरलितेष्वेतेषु गुणेषु गुणवानिव ।	
अथ प्रविष्ट आभाति विशानेन विरलित ॥	३१
यथा इवहितो वह्निदाकल्पेन सप्तोन्निव ।	
नानेष भाति विशाःमा भूतेषु च तथा पुनाच ॥	३२
असौ गुणमवीभावैभूतसुखी इवात्मनि ।	
सन्निमित्तेषु निर्विष्टो सुहृष्टे भूतेषु वदुष्याच ॥	३३
भाषयत्येव सनवेन लोका वै लोकभावन ।	
स्त्रीजयतामनुरतो देवतिर्वेहनराग्निषु ॥	३४

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे ब्रह्मदशसहस्रिकायां
सद्विद्याया ऋषिसक व द्वितीयोऽध्यायः ॥

॥ तृतीयोऽध्यायः ॥

श्लो —

जगृहे पौरुष रूप भगवा मद्भवादिभि ।	
सम्भूत शोडशकलमादौ लोकसिद्धिभ्रजा ॥	१
अस्त्राम्भाति ज्ञानान्त्व योगनिद्रा कितन्वत ।	
नाभिहृदयाम्बुजावप्सीद्रुद्धा विशसृजा पति ॥	२
यस्यावयवसत्त्वानैः कल्पितो लोकविस्तरः ।	
तद्वै भगवतो रूप विद्मस्त सत्यमूर्कितम् ॥	३

पद्मवासदो रूपमदभयक्षुषा
सहस्रपादो रजुमाननाहुतम् ।
सहस्रमूर्त्तिवपुःश्रिनासिक
सहस्रमूर्त्तवम्बरकुण्डलाहसत् ॥

४

एतन्नानापताराणां विधानं चात्म पद्मम् ।
यस्याशासनं स तु ते देवतिवहुरादय ॥

५

स एव प्रथमं देव क्रीमारं सगमाश्रितम् ।
अथारं दुश्चरं शय्यां भङ्गवचमश्रितम् ॥

६

द्वितीयं तु भवामास रसातलगवा मह्यम् ।
उद्धरित्यनुपादत्तं यज्ञेशं सौकरं वपुः ॥

७

तृतीयं सुभिसर्गं च देवर्षित्वमुपेत्य स ।
तत्र सात्वतमाचष्ट नैऋत्यै कर्मणा यत ॥

८

गुर्ये धर्मकलासर्गे नरनारायणाश्रुषी ।
भूत्वा^१ लोचनमोषितमकरोद्दुश्चरं तप ॥

९

पश्चमं कश्चित्तो नाम सिद्धेशं कालविरुद्धम् ।
प्रोवाचाश्रुतये सारय तप्तवपुःश्रिनिर्णयम् ॥

१०

षष्ठिं अनेरदत्तत्वं कृतं प्राप्तोऽनन्तुपया ।
आ वाङ्मिकीमशर्कं च शब्दादिभ्य ऊचिवात् ॥

११

ततः सप्तमं जाकूला कचेर्षतोऽभ्यवायत ।

स यामाद्यै सुराद्यैरपात्स्वाद्यन्मुखा तराम् ॥	१२
अष्टमे मेरुदेव्या तु नामैजात उरुजम् ।	
दक्षयत्कल धाराणा सवाभमममस्तुतम् ॥	१३
हृषिभिराचिंतो मेते नवम पाशिव वपु ।	
दुग्धेवामौषधीर्विमास्तेनाप स उरुजम् ॥	१४
रुप स जगृहे नात्स चाधुषोदधिसम्भूये ।	
नाभ्वारोप्य मदीमन्वामवाष्टैवस्तत मनुम् ॥	१५
सुरासुराणांशुदधि मयता मन्तराचलम् ।	
वमे कमठरूपेण पुष्ट दृष्टावशे विभु ॥	१६
पुन्येतर द्वावशाम उरुवशममेव च ।	
अपाद्यैरसुराद्यैर्वा मोदि वा मोदवास्त्रिया ॥	१७
अशुभं सुराद्यैर्वा विभदले इमूर्तिलम् ।	
वजार उरुवै कर्मास्त्रिणा कटकृत्वा ॥	१८
वश्वरु वामनं कर्मास्त्रिणा कटकृत्वा ॥	
मर्त्यान् यान्तिन्व मयादिःसुस्त्रिभिष्टपम् ॥	१९
अपतारि कौटशमे पश्यन् मङ्गदुष्टो नृपान् ।	
नि सतकृत्वा कुपितो नि क्षत्रामकरो मदीम् ॥	२०
तत सतदसे जात सत्यवत्या पराङ्गणम् ।	
अने वेदतरो शास्त्रा हृष्टा पुंसोऽल्पमेधस ॥	२१

नरदेवत्वमापन्न सुरकार्यैरिषीपया ।	
समुद्रनिष्कृद्दीनि चक्रे वीयाण्वत परम् ॥	२२
एकोनविंशे विंशतिमे वृष्णिषु प्रायः जमनी ।	
रासकृष्णाविति भुषो भगवानहरद्भरम् ॥	२३
तत्र कलौ सम्प्लूते सम्मोहात् सुपदिषाम् ।	
सुखो नाम्नाऽननसुत कान्देषु भविष्यति ॥	२४
अथासौ युगसंख्याया दशसुमानेषु राक्षु ।	
जगिता विश्वेषुवक्षसो नाशान् करिष्यन्गत्वति ॥	२५
अकतारा कसरयेवा हरे सत्त्वनिर्भेदिना ।	
पथाविदासिन कुत्वा सरसरपुरसदसश ॥	
कृषयो मनसो देवा मनुष्या महौजस ।	
कदा सर्वे हरेरेव सवनापतयन्मथा ॥	
एते चासकला कुत कृष्णस्तु भगवा स्वयम् ।	
इ द्राविण्वाकुल लोक मृदुर्वात्त युग युग ॥	
जम गुह्य भगवतो च एतन्वयतो नर ।	
साय प्रातर्गृणभक्त्या दु स्वामादिमुच्यते ॥	
एतद्रूप भगवतो हरुपस्य विदात्मन ।	
मायागुणैर्विरचित महदादिभिरात्मनि ॥	३०
कथा नभसि मेघौघो रेणुर्वा पार्ष्वोऽन्निष्ठे ।	

एष इष्टरि दृश्य-व्यारोपितमसुद्धिभि ॥	३१
अत पर यदन्वयकमद्वैतगुण ^१ व्यूहितम् ।	
अदृष्टाद्गुणवस्तु-वान्त जागो कःपुनमव ॥	३२
यत्रेमे सवसद्रूपे प्रतिविद्धे स्वस्वविदा ।	
अविद्ययाऽमनि कृते इति तद्गमदसनम् ॥	३३
यशोचोपरवा देवी नायावैशाखी मति ।	
सम्पन्न एवेति विदुन्महिम्नि स्वे महीयते ॥	३४
एष च मानि कर्मभि इकर्तुरजनस्य च ।	
वर्षेणैव स्य कवयो वेदगुह्यानि इत्यते ॥	३५

स वा इद विश्वमनोषधीस

सुखलवत्यधि न सज्जलेऽग्निम् ।

भूतेषु च तर्हित आऽमृत त्र

(चादुर्गिक विद्यति पदगुणेषु ॥

३६

व चास्य कश्चिन्निपुणेन धातु

रविति न तु कुमनाप ऊती ।

नामानि रूपाणि मनोपन्धोभि

स त क्तो नटनयानिधातु ॥

३७

स वेद धातु पदवी परस्य

दुर तवीयस्य रवाङ्गनामे ।

सौऽनामया स ततपातुवृत्त्या

भवेत् सत्पादसरोजग मम् ॥

३८

अथैह स वा भगवत इव

ब्रह्मासुदेवेऽस्त्रिलोकनाथे ।

कुर्वति सत्वात्मकमात्मभाष

स यत्र भूय परिवसत उप ॥

३९

इदं भागवतं नाम पुराणं ब्रह्मसम्मितम् ।

कृतमङ्गोत्तरितं चकार भगवानृषिः ॥

४०

निःशेषमात्रं लोकस्य ध्वं सत्व्यवनं महत् ।

तद्विद् ब्राह्मणमासं सुतनात्मवता वरम् ॥

४१

सर्ववेदेतिहासनां सारं सारं समुत्तमम् ।

स तु सत्प्रायमानासं महाराजं पराशरिणम् ॥

४२

श्राव्योपविष्टं ब्रह्मणा परीतं परमर्षिणि ।

कृप्ये स्वयामोचगले धमज्ञानादिभिः सह ॥

४३

कस्तौ जष्टशामेषु पुराणार्कोऽधुनोद्दिष्टः ।

तत्र कालपतो विद्या विवर्यैर्भूरितेजसः ॥

४४

अहं चाभवाम् तत्र निविशन्तद्गुणध्यात् ।

^१सोऽहं व आश्रयिष्यामि त्वयाऽधीतं यथावति ॥

४५

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशसहस्रिकायां

सद्विज्ञाना प्रथमस्कन्धे तृतीयाऽध्यायः ॥

॥ चतुर्थोऽध्यायः ॥

वास —

इति मुवाग समूय मुनीना दीपतन्त्रिणाम् ।
बृह कुलपति सूत बह्वच शौनकोऽनर्षीत् ॥ १

सायण —

सूत सूत महाभाग वद नो वदता वर ।
कथा भागवती पुण्या वदाद् भगवाद्भुक्त ॥ २

कस्मि पुनो भूत्सेव स्थाने वा केन हेतुना ।
कुत सञ्चोदित कृप्य कुतवा तद्विना मुनि ॥ ३

१ तत्र पुत्रो महायोगी समदहनिर्विकल्पक ।
एषा तनयिणमिहो गृप्ते सूत इवेवते ॥ ४

दृष्ट्वाऽनुषा तस्मिन्नात्मनन्वनात्

देव्यो द्विवा परिदधुन सुतस्य विश्वम् ।

वह्नीश्च वृच्छति मुनी जगदुस्रवाप्ति

स्त्रीपुमिदा न तु सुतस्य विविच्छदष्टे ॥ ५

कथमाश्लित वीरे सम्प्राप्त कुरुजाह्वलान् ।
व मत्तमूकजहवद्विचरन् गजसाह्वये ॥ ६

कथ वा पाण्डवेषस्य राजर्षेर्मुनिना सह ।

सवाद् समनुचात पयैषा सात्वता क्षुति ॥

७

स गौदोहनमान दि गृहेषु गृहमेधिनाम् ।

अवेक्षते महाभागस्तीर्थोक्तैस्तदाश्रमम् ॥

८

जभिम कुसुत सूत प्राहुर्भानवलोचनम् ।

तस्य ज म महाश्रयै कर्माणि च गृणीहि न ॥

९

स सत्राद् कस्य वा हेतो पाप्मूना मानवधन ।

प्राप्येपविष्टो गङ्गायाननाहताधिराद्भियम् ॥

१०

जमति सत्पादनिषेकमात्मन

शिवाय हानीय धनानि शश्व ।

कथ स वीर भियमह्ण दुरपजा

युवैपलोःस्त्रष्टुमक्षो सहासुभि ॥

११

शिवाय लोकस्य भवान मृतये

य उचसश्लोकपरायणा जना ।

जमति नाःमार्थमसौ पराश्रय

कुम्भेच निर्बिह कुत कलेवरम् ॥

१२

ऊसर्वे न समाचक्ष्व कृष्टो यदिद् किञ्चन ।

मये त्वा विषये वाचा स्नातमचन छा दसान् ॥

१३

कृत —

द्वापरे समनुचाते तृतीये युगपर्यये ।

जात पराश्रयस्त्रोणी वासुध्या कलया हरे ॥

१४

स कदापित्तरसत्त्वा उपलब्धव जलं शु ^१ चि ।	
विचिक्त ^२ देश आसीन वदिते रविमण्डले ॥	१५
परावरह स ऋषि कालेनाव्यक्त ^३ हृत्वा ।	
सुगन्धमन्वतिक्तर ज्ञानं भुवि युगे युगे ॥	१६
भौतिकज्ञाना च भावाना इतिहास च तत्कृतम् ।	
अप्रदवानानि सन्वा दुर्नेषा हसितायुच ॥	१७
^४ दुभगाश्च जनावीक्ष्य मुनिर्दि ^५ ग्नेन चक्षुषा ।	
सर्ववर्णाश्रमाणा चक्षुषी हितमनोचरु ॥	१८
चातुर्दोन कम्प्युक्त प्रजाना वीक्ष्य वैदिकम् ।	
व्यदधाद्यज्ञस तस्यै वेदनेक चतुर्विधम् ॥	१९
ऋग्वतु सामाथवा ^६ या वेदाश्च ^७ चार उद्भवा ।	
इतिहासपुराण च पञ्चमो वेद उच्यते ॥	२०
तत्रार्चैश्चर वैश्वसामगो वैभिति कवि ।	
वैशम्पायन एवैको निर्यातो बहु ^८ चासुत ॥	२१
अथवाह्निरसामासीक्षुम तुर्दाक्षमो मुनि ।	
इतिहासपुराणात् पितृ मे रोमहृषय ॥	२२
त एव ऋषयो वेद स्व स्व व्यसङ्गनेकवा ।	
विष्वै पशिव्यैस्तपि ^९ व्यैर्वेदास्ते शास्त्रिनोऽभवन् ॥	२३
व एव वेदा दुर्नेषैश्चाव ^{१०} ते पुरुषैर्विवा ।	

४]	प्रथमस्कन्ध	१७
	एव चकार भगवा उवाच कृपयावत्सल ॥	२४
	स्त्रीशुद्धिद्वयं धृता जयी न ह्युतिगोचरा ।	
	कर्मभेदासि मूढाना ज्ञेय एव भवेदिह ॥	२५
	इति भारतमारयान कृपया हुनिता कृतम् ॥	२५॥
	एव प्रवृत्तस्य सदा भूताना ज्ञेयसि द्विजा ।	
	सर्वोऽभवेनापि यदा नानुष्वद्वदय कत ॥	२६॥
	नातिप्रसीदद्वदय सरस्वत्यास्यते ह्युषी ।	
	वितरुषी विविक्तस्य इह ज्ञेया च समवित् ॥	२७॥
	भूतप्रतेन हि यथा ह्य दसि गुरवोऽग्रय ।	
	मानिता निर्वर्षीकेन दृशीत चानुशासनम् ॥	२८॥
	भारतम्पपदेशेन क्षात्राचारश्च दर्शित ।	
	हृदयते यत्र यमादि स्त्रीशुद्धादिभिरप्युत ॥	२९॥
	^१ यथापि यत्र मे दैह्यो ज्ञात्वा वैवात्मना विभु ।	
	असम्पन्न इवाभाति ज्ञद्वयश्चसत्तम ॥	३०॥
	किंवा भागवता धर्मो न प्रायेण निरूपिता ।	
	विद्या परमदत्ताना त एव ज्ञप्युतमिष्या ॥	३१॥
	तस्मैच स्थिरमात्मान म यमानस्य विश्रुत ।	
	कृप्यस्य नारदोऽभ्यागावाभम मातृदाहृतम् ॥	३२॥

तत्रभिज्ञानं सद्गता मनुःशायान्तं मुनिः ।
 पूजयामास विधिबन्धनैर्दुःखपूजितम् ॥

३३ ॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे अष्टादशस्कन्धोऽध्यायः
 सद्गितायाः प्रथमस्कन्धे मनुष्योऽध्यायः ॥

॥ पञ्चमोऽध्यायः ॥

(म्यासनादसम्बन्धः)

श्लोक —

अथ तं मुक्तमासीत् उपासीत् बृहच्छूया ।
 देवर्षिं प्राह विप्रर्षिं वीणापाणिं स्वयन्निव ॥

१

नारद —

पाराङ्मुखं महाभागं भवतः कश्चिदात्मना ।
 परितुष्यति क्षीयति ज्ञानात्मानस एव वा ॥

२

जिज्ञासितं सुखपञ्चमणिं वे महद्ब्रह्मणम् ।
 कृतवान्भारतं यत्त्वं सवाद्यपरिदुहितम् ॥

३

जिज्ञासितमपीतं च यत्तद्ब्रह्म सनातनम् ।
 अथर्षिं शोचस्वात्मनमकृतार्थं इव प्रभो ॥

४

वाच —

अस्त्येव मे सर्वेन्द्रियेषु
 यथापि नात्मा परितुष्यते मे ।

तंमूढं वक्तव्यमप्यथोप पूच्छामहे त्वाःमन्मयाःमनूतम् ॥	५
स वै भवा वेद समस्तगुण मुपासितो यःपुरथ पुमान् । पराधरेशो मनसैव विश्व सृजत्यवत्यति शुभैरसङ्ग ॥	६
त्व पचदकके इव विलोका म तक्षरो वासुरिवाःमसाक्षा । पराधरे मङ्गलि धमतो ज्ञतै ज्ञातस्य मे दूनमञ्ज विश्व ॥	७

श्रीभारद् —

भवताऽऽनुरितप्राय यज्ञो भगवतोऽमलम् । यनैवासी न मुप्येत म वे तदङ्गन क्षिञ्ज् ॥	८
यथा धर्मोदयस्याप्या मुनिवचानुधीर्जिता । न तथा वासुदेवस्य गहिमा हनुपर्मित ॥	९
न यद्वचस्त्रिजपद् हरेयज्ञो यजःपवित्र प्रपृथीत कर्हिन्विद् । ब्रह्मयस तीर्थमुशानि मानसा न यत्र हस्ता निरम त्युशिकङ्कया ॥	१०

- तद्वाग्विसर्गो जननापविष्टमो
 यस्मिन्प्रतिश्लोकमनवद्वयस्यपि ।
 नामान्वयन तस्य यशोऽङ्कितानि
 यच्छ्लेषश्चित् गाश्चित् पूषति सायव ॥ ११
- नैश्वर्यमन्यप्युत्तमाययर्जित
 न लोभते ज्ञानमत्र निरस्तवम् ।
 कुत पुन शश्वदभद्रमीश्वरे
 न शर्पित कम यदन्वकारणम् ॥ १२
- अथो महाभाग भवानमोघदम्
 ह्यचिन्मया सत्त्वतरो भूतवत ॥
 तद्वक्तव्यमस्ति तत्र धनुक्तये
 समाधिनातुष्यत तद्विभोहितम् ॥ १३
- ततोऽपि कथा किञ्चन यद्विजक्षत
 पूषतश्शस्तःकृतरूपभासति ।
 न कुञ्चिच्छासि च दु स्विता मति-
 लभेत वाताहतनौरिवात्परम् ॥ १४
- सुसुप्तिव धर्महृत्तेऽनुशासव
 सामावरकस्य महा ल्वसिकम् ।
 यद्वाक्यतो धम इतीतर स्विष्टो
 न मायते तस्य निवारण जन ॥ १५

विचक्षणोऽस्माहिति वेदितु विभो

रत्नचकारत्त निवृत्तित सुखम् ।

प्रवर्तमानत्त गुणैरजात्मन

स्ततो भया वक्ष्य चैष्टिव विभो ॥

१६

त्वत्त्वा स्वधर्मं चरणास्तुज हरे

भजन्नापकोऽथ पतेत्ततो यदि ।

यत्र क्व नाऽभद्रमभूत्तुपय कि

चो वाथ ज्ञानो भजता स्वधर्मत ॥

१७

तस्मैव हेतो जपयेत् कोविदो

न लभ्यते यद्गुणानुपपद्ये ।

जलभ्यते तु खल्वदचल सुख

कालेन सर्वथ गभीररहता ॥

१८

न वै जनो जातु क्वचिन्नात्रनेत्

सुकुर्वसेष्य क्वदह ससृष्टिम् ।

स्वर सुकृदाह्वयपगहन पुन

विहातुनिच्छेत्त रसमहो चत ॥

१९

इह हि विश्व जगत्त्वानिवेत्तरो

चतो जगत्त्वाननिरोधसम्भवा ।

तद्धि स्वय वेत् भवात्तथापि वै

वादेष्टमात्र भवत्त प्रदर्शितम् ॥

२०

त्वमात्मनाऽज्ञानमवेह्यमोचदहम्

परस्य पुंस परमात्मन कलाम् ।

अथ जनात् जगत् शिवाय त

महानुभावाभ्युदयोऽस्मिन्मया ॥

२१

इद हि पुत्रस्तनस सुतस्य वा

स्त्रियस्य सूतस्य च सुद्विदत्तयो ।

अविन्मुवोऽथ कविनिर्निरूपितो

यदुत्तमशोकशुणानुवणनम् ॥

२२

अहं पुरातीतमवेऽभव मुने

दास्तास्तु कस्याञ्जन वेदवादिनाम् ।

निरूपितो बालक एव योगिना

द्वुभूपणे प्रशुचि निर्विचिञ्चिताम् ॥

२३

ते मरुपेतास्त्रिजनापत्तेऽमके

दा ते घृतबीजनकेऽनुषविनि ।

अहं कृपा यथापि तुन्ववद्भाना

द्वुभूपमाये मुनयोऽल्पभाषिणि ॥

२४

चन्दिष्टलेवाननुमोदितो द्विजै

सहस्रा मुञ्चे तदपास्तकिरिबध ।

एव प्रशुचस्य विद्वद्भवेतस

साद्धर्म एवात्मरुचि प्रयासते ॥

२५

तथा बहु कृप्याकथा प्रगायता मनुस्मृत्याशुष्यन् वनोहरा । ता अद्भ्या मेऽनुपद् विशृण्वन्त विश्रवस्वद्ग नमाभयद्रुषि ॥	२६
तस्मिन्नुदा रथरुचेमश्रामुने शिश्रवस्वस्वरिता मतिमन । यथाहमैतःसर्वस्त्यमायया पश्ये मयि ब्रह्मणि कल्पित परे ॥	२७
इत्य शरःशशुषिकाशुनु हरे किंशुष्यतो मेऽनुसन् वशीऽमलम् । सङ्कालमान मुनिभिर्महात्मभि भक्ति मनुचालपरजसमोपदा ॥	२८
तस्मैव मेऽशुरकस्य प्रथितस्य हृतेनस । अद्भ्यान्स्य शालस्य दा कस्यानुचरस्य च ॥	२९
ज्ञान शुक्लम वचस्त्याश्राद्वागवतोवितम् । स्य बभौच ममिष्य त कृपया दीनवत्सला ॥	३०
येनैवाद् भगवतो वासुदेवस्य वेपस । मायातुभाचमविद् येन गच्छति तत्पदम् ॥	३१
एतत्समुपित ब्रह्मस्वापत्रयपिकित्तितम् । यदीश्वरे भवत्यति कर्म ब्रह्मणि भावितम् ॥	३२

आमयो यस्य भूताना आचते यम सुमत ।	
तदेव ह्यमय इभ्य न पुनाति चिन्विस्मितम् ॥	३३
एव नृणां क्रियायोगा सर्वे सत्पुत्रिहेतव ।	
त एवात्मविद्यायां कल्पते कल्पिता परे ॥	३४
यद्यत्र क्रियते क्व भगवतःपरितोषणम् ।	
इत्त यत्तद्वशीत हि भक्तिर्योगसमापितम् ॥	३५
कुशाणां यत्र क्वापि भगवच्छिःश्रयाऽतःकृत् ।	
सृष्टीति गुणनान्ति कृष्यास्यानुत्तरति च ॥	३६
तमो भगवते तुभ्य वासुदेवाय वीरहि ।	
प्रशुभ्रावाग्निरुद्धाय वम सङ्कर्षणाय च ॥	३७
इति नृत्वेभियानेन म जम्बूविजम्बूविजम् ।	
यजते यज्ञपुराण स सम्पादार्जुन पुमान् ॥	३८
इम स्वनिगम ब्रह्मलवेत्त मन्नुष्ठितम् ।	
अदा मे ह्यभसैश्वर्यं स्वसि भाव च केशव ॥	३९

समाप्यते येष विना पुमुत्थितम् ।

समाप्यते येष विना पुमुत्थितम् ।

^१आर्यादि द्वु शैर्मुद्गरदिताभवा

^२सङ्केशनिवाणगुणति ना कथा ॥

४०

इति श्रीमद्भागवत महापुराण महावशात्तद्विस्तारया
सद्विवाया यजमन्युष्ये पञ्चमाध्याय ॥

॥ षष्ठोऽध्यायः ॥

सूत्र —

एष निष्कम्ब भगवा वैश्वैर्वै म कर्म च ।

स्य पश्यन्तु त अह्य ज्वाप्त सत्यवशीसुत ॥

१

श्लोक —

भिक्षुभिर्विभवसिते विज्ञानादेश्चभिक्षव ।

वर्तमानो वयस्याद्ये तत्र किमकरोद्भुवान् ॥

२

स्वाकम्भुव क्वा पुरथा वर्तित ते पर वय ।

कथ चदमुदसाक्षी काडे पादे कलेवरम् ॥

३

प्रच्छत्पविपयामेता स्त्वदि वे सुरसत्तम ।

न ह्येव ज्यववात्काल एष सवनिराहति ॥

४

श्लोक —

भिक्षुभिर्विभवसिते विज्ञानादेश्चभिक्षव ।

वर्तमानो वयस्याद्ये तत्र एतन्कारणम् ॥

५

एकात्मना मे जननी ज्योषि मूढा च किङ्करी ।

सव्यात्मज्ञेऽन जगती चमे सौदानुव वनम् ॥

६

साऽस्तत्र वा न कल्पाऽसीतागक्षेन ममेच्छती ।

ईशस्य हि वसे लोच्ये योषा दाहमयी यथा ॥

७

अह च तद्गङ्गाकुल उपिवासाद्वेक्षया ।

दिग्देशकालाभुत्पन्नो बालक पञ्चदायन ॥	८
एकदा निर्गतं गेहाद्दुर्वां त्रिकिं गतं चरि ।	
सर्पोऽवक्षतवदा स्तुष्टं कृपणा काञ्चोरित ॥	९
तदा तद्दृमीक्ष्यन्न भक्तानां क्षममीत्यात ।	
अनुग्रहं मया भवान् प्रापितुं दिशमुत्तराम् ॥	१०
स्त्रीवाह्यनपदास्तत्र पुरमाभ्यजाकरान् ।	
सोदकवटवाटीञ्च वनायुपवनानि च ॥	११
पित्र्यास्तुविचित्रादीनिभभद्रमुत्तमान् ।	
अलासकाम्बिष्ठवत्तामलिनीं सुरसेविता ॥	१२
त्रिजस्रानैः पत्ररजैर्विभ्रमद्वन्द्वरविष ।	
नलयेतुशरस्तम्बकुशकीचकतद्द्वयम् ॥	१३
एक एवातिथानोऽहमदाञ्च विभिन्न महत् ।	
धोरं प्रतिचयाकरं व्याहोद्वृक्षशिपाजिरम् ॥	१४
परिखा वेदिद्वयतमाह रट्परीवो तुमुक्षित ।	
ज्ञात्वा पीत्वा हृदे नद्या उपस्थौ गतभम ॥	१५
तस्मिन्नितनुजेऽरुण्ये पिप्यलोपस्य आस्थित ।	
आत्मनात्मानमात्मस्य यथास्तुतमपि तनम् ॥	१६
भ्यावत्तश्चरणाभोज भावनिर्जितचेतसा ।	
श्रीकृष्णाय कृकलायस्य दृशासी मे क्षनेर्हरि ॥	१७

प्रेमातिभरनिर्भिन्नबुद्धकाङ्क्षोऽतिनिवृत्त ।	
ज्वात दसम्प्लव जीनो नापश्यमुभय मुने ॥	१८
रुप भगवतो वत्त मन का व सुचापहम् ।	
अपश्यसहस्रोत्तमो वैकुण्ठवाहुमन्त इव ॥	१९
विदुष्टुलवह भूय प्रणिधाय मनो इदि ।	
वीक्ष्यमाणोऽपि नापश्यन्विरुद्र इवातुर ॥	२०
एव वत्त व विजने मामाहागोचरो गिराम् ।	
गम्भीररक्षणया वाचा ह्युच प्रशमयतिव ॥	२१
इ तास्मिञ्च मति भवाञ्च गा इदुमिहादति ।	
अपिपककवावाणा तुर्वशोऽह कुसोगिताम् ॥	२२
सकृद्यदक्षित रूपमेतत्कामात्र तेऽनाथ ।	
तत्काम ज्ञानकै सायु सवा मुञ्चति दृच्छयान् ॥	२३
सत्सेवयाऽदीपया ते जाता मधि दद्या मति ।	
द्वित्याऽवशमिम लोक ग ता मञ्जन्तामसि ॥	२४
वतिमपि निवद्वेष न विषयेत कर्हिचित् ।	
प्रजातगनिरोषोऽपि स्तुतिश्च महनुग्रहात् ॥	२५

एतावदुक्तवोपरराम उ बह

इह नभोरिदमस्मिद्धमीश्वरम् ।

अह च तस्मै महता महीशसे

श्रीर्ष्याऽवनान विदयेऽनुकम्पित ॥

नामा यत् तस्य हृत्प्रप पठन्
 गुह्यानि भद्रानि कृतानि च स्मरन् ।
 या पयस्सुम्भवा यतस्सुह
 काष्ठ प्रतीक्षन्धिमदो विमत्सर ॥

२७

- एव कृष्णमयेर्मेहान्नसत्तस्वामत्तमम ।
 फल प्रादुरभूत्काले विसु लीरामनी यथा ॥ २८
- प्रबु यमाने मयि ता ह्युदा भागवतीं कनुम् ।
 आरभ्यकमनिवागो यपतःपाञ्चमौतिष्ठा ॥ २९
- कल्पात् इदमाशुप शयानेऽम्भरुद यत् ।
 शिशुयिषोरनुप्राग विविशेऽ तच्छ विभो ॥ ३०
- सहस्रयुगपर्यं त ऊचापेद् शिशुश्चत ।
 मरीचिमिथा कथय प्रायेभ्योऽह च चनिरे ॥ ३१
- आचक्षहिअ लोकास्त्री पर्येन्मस्त्री इतस्त ।
 अनुश्रुता महाविष्मोरविषातगति क्वचित् ॥ ३२
- देशरक्षामिमा बीजा स्मरन्कविभूषिताम् ।
 मूर्च्छन्निवा हरिकथा गावमानन्नराण्यहम् ॥ ३३
- प्रयान्त स्वर्वायापि तीरेपाद् मिश्रजवा ।
 अग्रहूत इव मे शीघ्र दशज याति चेतसि ॥ ३४
- यतश्चातुरचित्ताना मायास्पञ्जेष्यमा युहु ।
 अयसि सुपूयो दृष्टो हरिचर्मातुल्यमेवम् ॥ ३५

७]

प्रथमस्कन्ध

२१

यमादिभिर्वीणपथैश्चामलोभदत्तो गुह्य ।

गुह्य दसेवया बद्धत्तयाऽऽन्वाहा न शान्त्वति ॥

२६

सर्वे तद्विस्मरन्वात्त चःशृष्टोऽहं त्वयाऽनघ ।

अस्मत्परहृत्क्ष मे भवतध्याःप्रतोषणम् ॥

३७

सूत्र —

एव सम्भाष्य भगवात्प्रारदो वासुवासुतम् ।

आमन्त्र्य रीमा रणय यवौ यादृच्छिञ्चो जुनि ॥

३८

अहो देवर्षिय खोऽथ यत्कीर्तिं याङ्गु र वन ।

गायन्नाद्यग्निं त वा रमचञ्जातुर जगत् ॥

३९

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे अष्टादशस्कन्धोऽध्यायः
सहितः प्रथमस्कन्धोऽध्यायः ॥

॥ सप्तमोऽध्यायः ॥

(दशमिच्छद)

शौनक —

निर्गते नारदे सूत भगवा वादयन्मम ।

श्रुतवास्तवमिषेत् तव किमकरोद्विसु ॥

९

सूत्र —

अज्ञानया सरस्वत्यामात्मन पश्चिमे वटे ।

इन्द्रायास इति प्रोक्त ऋषीणां सप्तवर्षेण ॥

१०

तस्मिन् स आश्रमे न्यासो बदरीपण्डमण्डिते ।	
आसीनोऽप सपत्न्यस्य प्रविद्भ्यौ मन श्रवम् ॥	३
भक्तियोगेन मनसि सम्बन्धमिहितेऽमले ।	
अपश्यत्युस्य पूर्वं साया च तदपाञ्चयाम् ॥	४
यया सम्मोहितो जीव आत्मान त्रिगुणात्मकम् ।	
परोऽपि मनुतेऽनर्थं तत्कृत चाभिषक्तते ॥	५
अनर्थोपशम साक्षाद्भक्तियोगमयोश्चजे ।	
लोकस्वादानतो विद्वाञ्छके सात्त्वतसहिताम् ॥	६
यस्या वै त्वयमाया कृष्णे परमपुरुषे ।	
भक्तिरुत्पद्यते पुत्र लोकमोह ^१ जरापहा ॥	७
स सहिता भागवती कृत्वाऽनुक्रम्य चात्मजम् ।	
दृष्ट्वा चापयामास निष्चितनिरत मुनि ॥	८
दानक —	
स वै निष्चितनिरत सर्वज्ञोपेक्षको मुनि ।	
कस्त वा हृत्वीभित्तमात्माराम समन्वयत् ॥	९
सूत्र —	
आत्मारामाश्च मुनयो विम वा अत्युदञ्चमे ।	
कुर्वन् लोहेतुर्की भक्तिमिदं भूतगुणो हरि ॥	१०
हरेर्गुणाक्षितमविभगवाचाऽरायणि ।	

७]	प्रथमस्कन्ध	३१
	अध्वना महद्दारयानं निव्य विष्णुजनविष ॥	११
	परीक्षितोऽथ राजर्षेर्वामरुमवित्ता ^१ भम् ।	
	सत्या च पाण्डुपुत्राणां वक्ष्ये कृष्णकथोदकम् ॥	१२
	यदा युधे कीरवस्तुज्जयान्ता वीरेष्वधो वीरगतिं गतेषु । दूकोत्तरावित्तगदाभिमत भयोकरण्णे धृतराष्ट्रपुत्रे ॥	१३
	अतु मित द्वीविधिति स पश्यन् कृष्णामुताना सपता क्षिराणि । वपाह्वरद्विविधनेव तस्य जुगुप्सित कम विगर्हयति ॥	१४
	माता क्षिप्रान्ता निधनं सुतान्ता निद्राम्य चोर परितप्यमाना । तदाऽथवद्वाप्यकलाकुलाक्षी ता सा त्वयन्नाह किरीटमाक्षी ॥	१५
	तदा सुपत्ने प्रसूजामि भद्रे यद्रक्षन् धो क्षिर आततायिन । गाण्डीवमुत्तैर्विशिखीरपाहरे त्वाकृष्य यत्त्रास्यसि दग्धपुत्रा ॥	१६

- इति विद्या बस्तुविश्विप्रजल्पै
 स सा त्ववित्वाऽच्युतमिच्छूत ।
 जन्मद्वयदक्षित वसथ वा
 ऋषिभ्वजो गुरुमुज रथेन ॥ १७
- वमापतत स विलक्ष्य दूरत्
 कुमारहोक्षिप्रनता रथेन ।
 पराद्वयःश्रमपरीगमुर-र्षी
 वापद्रम रुद्रभयादीना क ॥ १८
- वदाऽश्वरथमाऽमानमैक्षत अ तवाजितम् ।
 अस्म मङ्गशिरो मेव आऽमश्रथ द्विजाऽवन ॥ १९
- अथोपरदृश्य सलिल सद्भे तःसमाहित ।
 अजानन्नुपसहार प्रागकृच्छ्र उपस्थिते ॥ २०
- कत प्रादुष्कृत तेज प्रचण्ड सर्वतोऽदिशम् ।
 प्राणापदमभिमैक्ष्य विष्णु विष्णुरवाच ह ॥ २१
- अथैव —
- कृष्ण कृष्ण महाभाग भक्ताजानमशङ्कर ।
 त्वनेषो दृष्टमानानामपन्नर्गोऽसि सत्तते ॥ २२
- त्वमाद्य पुरुष साक्षादीश्वर महतो पर ।
 माया व्युत्स्र भिच्छतया कैवल्ये स्थित आऽमवि ॥ २३
- स एव जीवलोचस्य मायानोदितचेतस ।

७]

प्रथमस्कन्ध

३३

विषन्ते स्तेन वार्षेय जेषो वमादित्यक्षयम् ॥

२४

तथाय चावतारश्ले सुषो मारजिदीपवा ।

स्थाना चान वमाधानामनुभ्यानाय चासक्तम् ॥

२५

किमिदं स्थित्तुतो वेति देवदेव न वेदयद्दम् ।

सर्वतोऽनुसन्मानानि तेज परमदारणम् ॥

२६

श्रीमन्वाङ्—

वेऽवेदं द्रोणपुत्रस्य ब्राह्मणस्य अर्शितम् ।

गैवासी वेद सहाय प्राणवान् उपस्थिते ॥

२७

नक्षत्रा यत्रम किञ्चिदस्य प्रत्यवकथनम् ।

जह्यन्तेज उन्नतमक्षतो ब्रह्मतेजसा ॥

२८

सुत —

क्षुत्वा भगवता श्रेष्ठ चास्युन परवीरहा ।

स्युद्धाडपक्ष परिक्रम्य ब्राह्म ब्राह्मण स वधे ॥

२९

सहस्रान्पुो वसुधवोऽस्तेजसी शरस्यूते ।

जायुत्य रोदसी स च वसुधातेऽर्कवद्विबन् ॥

३०

दृष्ट्वाऽस्तेजस्तु तपोऽर्शीतोषा जग्द महत् ।

दृष्टमाना प्रजास्तर्षा साधकमममसत ॥

३१

मजोऽपूवमाऽऽद्य शोककणलिकर च तम् ।

मत्र च वासुदेवस्य सखाहारार्जुनो द्वयम् ॥

३२

सत्रं ब्राह्मण्यं तरसा दारुण्यं गौडनीसुतम् ।

श्रीभाग—15

भव-धानर्षिताश्रितं पशु रसानया कथा ॥	३३
शिविराय निनीत त दाम्ना यथा रिपु बलात् ।	
साहाय्यं प्रकृषितो भववान्मुनेक्षण ॥	३४
मैत्रि वार्थादसि जालु नान्न तुमिम अहि ।	
सोऽसावनागत सुदानवधीमिशि वाञ्छन्वा ॥	३५
मत्त प्रमत्तमु-मत्त सुत वाञ्छ श्रिय जटम् ।	
प्रपन्न विरथ भीत न रिपु इति धमवित् ॥	३६
स्वप्राणा-व परप्राणै प्रपुण्यास्युष खल ।	
सद्व्यसस्य हि श्रेयो महोपायाहाय पुमान् ॥	३७
शत्रुभुत च भवता 'पाञ्चात्यै शृण्वतो मम ।	
आहृषिये शिरसस्य वसे मानिनि पुत्रदा ॥	३८
तदसौ बभूवता पाप आतताय्या-मव-सुहा ।	
मर्तुश्च विप्रिय वीर कुतवा कुलवासन ॥	३९
सूत —	
एव परीक्षता धर्मं जय कृष्णेन चोदित ।	
नेच्छन्तु गुरुभुत वरा पा-मह्य महान् ॥	४०
अधोपेत्य स्वशिविर गोवि-दशिवसारथि ।	
अधोदयत्त मिथ्यायै शोचन्त्या आत्मजा इत्यान् ॥	४१

उवाच पशुक-पाशवद्व

मवाङ्मुख कमजुगुणितेन ।

निरीक्ष्य कृष्णाऽपहृत गुरो सुव

वामस्त्रमावा कृपया कवाम च ॥

४२

उवाच चासह लल्ल व कनातयन सती ।

मुच्यता मुच्यतामेव नाह्वनो जितरा गुरु ॥

४३

सरद्वलो धनुर्वेद सविसर्गोपस्यम ।

लक्ष्मणमथ भवता शिक्षितो यदनुमदान् ॥

४४

स एव भगवाद्गोन प्रजारुणेव वरते ।

सखात्मनोऽथै पर वासो वा वगाहीरम् कृपी ॥

४५

ददमथ महाभाग भवद्विर्गीर्य कृष्णम् ।

शुक्तिव नाहति प्रातु पू च कन्यामभीक्ष्णस ॥

४६

वा रोदीदृश्व जन्नी गौतमा पतिदेवता ।

यथाह सूतवत्सार्वा रोदिम्बसुमुखी सुतु ॥

४७

वै कापित नद्वकुल राऊ-वैरकुतात्मनि ।

व-कुल प्रवहत्यास्तु सानुव च सुवार्थिकम् ॥

४८

सूत -

धर्म्य वाग्व सफल्य निर्भ्य-लीक सम महत् ।

राजा धर्मसुतो रात्या दत्तव वद्वचो द्विजा ॥

४९

नखुल सहदेवश्च कुपुधानो घनस्रव ।	
भगवाद्देवकीपुत्रो धे न्वा धे याञ्च बोधित ॥	५०
सत्राहामर्षिणो भामस्तस्य श्रेया वच स्मृत ।	
न बहुनात्मवधार्थे योऽह स्तुवाञ्छिशू हृषा ॥	५१
निश्चय श्रीमन्वसिष्ठ द्वीपशास्त्र चतुमुज ।	
आश्लोभव बदन सरयुरिन्नाह इमस्त्रिव ॥	५२

श्रीमन्वसन्—

वसन् पुन ह तव्य आतदाया वधादय ।	
सर्वैर्बोधयमानात् परिचाष्टदुशासनम् ॥	५३
कुरु प्रविशुत सत्र वचस्ता न्ययता प्रियाम् ।	
प्रिय च श्रीवसेनस्य पाञ्चालका मशमेव च ॥	५४

सूत्र —

अर्जुन सहसाऽऽज्ञाय हरेहात्मवासिना ।	
मयि जहार मूष य द्विवस्य सहमूषकम् ॥	५५
विमुच्य रथानाबद्ध वाञ्छन्त्याह्वयप्रथम् ।	
वेजसा मयिना ह्रीन शिभिराग्निरचापयन् ॥	५६
वपन द्रुविष्यादान क्षान्ताग्निचापण तथा ।	
एव हि बद्धव घृता वयो ना योऽसि ईदिक ॥	५७

पुत्रशोकातुरा सर्वे पाण्डवा सह कृष्णा ।

स्थाना स्नाना च कृत्वा चकुनिहरणादिकम् ॥

१८

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे महादशसहस्रिकापरे
सद्विंशत्याध्यायसक्ये सप्तमोऽध्यायः

॥ अष्टमोऽध्यायः ॥

(॥ श्रीकृष्णसुविहरानुत्थाय ॥)

सूत —

अथ ते सम्प्रेतानां स्नानानुदकमिच्छन्तान् ।

राहु सङ्गणा यद्वाया पुरस्कृत्य ययुः शिव ॥

१

ते विनीषोदक सर्वे विच्छेद्य च सृश पुनः ।

आश्रुता हरिपादाब्जराज पूतसरिच्छे ॥

२

वज्रास्त्रान् कुन्तपतिं हृतराष्ट्रं सहासुजम् ।

गा धारीं पुत्रशोकातीं पृथा कृष्णा च माधव ॥

३

सा त्वयानाम् मुनिभिहतवभून्सुवार्षितान् ।

भूयेतु क्षालस्य गतिं वश्यस्यतीतिवियाम् ॥

४

साधयित्वाऽजानशरो स्त्र रा च कितवैर्हृतम् ।

^१पालयित्वाऽसतो राह कचस्यर्शक्षतायुष ॥

५

काजयित्वाश्वमेधैस्त शिभिरुत्तमफलपदै ।	
तद्यज्ञं पावनं दिशुः क्षतम योरिवातनोत् ॥	६
आमन्त्र्य पशुपुत्राञ्च शैनेयोऽवसयुत ।	
द्वैपायनारिभिर्विद्वे पृथितै शक्तिपूजित ॥	७
ग तु कृतमस्त्रिण्ड्यं द्वारका रथसायित ।	
उपलेभेऽभिधाव तंमुत्तरा भवविद्वत्साम् ॥	८

उत्तरा—

पाहि पाहि महाभोगि देवदेव जगत्पते ।	
ना व त्वदभयं पश्ये यज्ञं सूक्तं परस्वरम् ॥	९
अभिदूचति मामास हारस्तत्रावसो विभो ।	
कामं वदतु मां ताय मां म गर्भो निपातयाम् ॥	१०

सूक्त—

उपधाप्य वचस्तस्या महावा भक्त्यत्सल ।	
अपाण्डवमिदं कर्तुं शीघोरत्नमुभयत ॥	११
तर्ह्येवायं ^१ नुनिषेष्ट पाण्डवः पञ्च सायकान् ।	
आत्सर्गोऽभितुला दाहनात्सर्ववास्त्राण्युपावृत्तु ॥	१२
ऽवसन्न वीर्यं तत्पेषामनं यविवद्यात्मनाम् ।	
सुप्रशमेन स्त्राश्लेषं स्नाना रक्षां व्यधादिभु ॥	१३
आत्सल्यं सर्वभूतानामात्मा योगेश्वरो हरि ।	

स्वमायनाऽऽवृणोद्भूमौ वैराग्या कुरत तथे ॥

१४

यद्यप्यस्य महाशिरस्त्वमोष आपतिरियम् ।

वैष्णव सेन आसाद्य समशान्पद्गुह्यम् ॥

१५

वा मरुता ह्येतदाश्रयं सवाश्रयमयेऽन्वृते ।

य इदं मायया देव्या सृजतवति हृत्पत्रम् ॥

१६

महतेजोविनिमुक्तैराःमनै सह कृप्यया ।

प्रवापामिमुस्य कृप्यामिदमाह पृथा सती ॥

१७

ॐ श्री—

वमस्ये पुरय त्वात्तमीश्वर प्रकृते परम् ।

अस्त्वय सवभूतानाम तवद्विरवस्थितम् ॥

१८

माया^१ज्वनिवत्तल्लसमहाऽधोऽन्नम ववम् ।

न त्क्षयते नृदृष्टशा नटी नात्पदपरी यथा ॥

१९

तथा परमहंसाना मुनीनाममलाःमनान् ।

भक्तियोगविधानार्थं कथं परमेवदि श्रिय ॥

२०

कृप्याय वासुदेवाय देवकीन दनाय च ।

नन्दगोपकुमाराय गोविंदाय नमो नम ॥

२१

नम पद्मजनाभाय नम पद्मामालिने ।

नम पद्मलभेशाय नमस्ते पद्मजाङ्गये ॥

२२

यथा ह्यपादेशेन कालेन देवता
 कालेन रक्षातिथिर ह्युत्तमिषा ।
 विमोक्षिताह न सहात्मजा विद्या
 त्वयैव नाथेन मुहुर्विपद्गतात् ॥ २३

विद्यामहात्मे पुरुषादवसना
 दसःसभाया वनवासकृच्छरात् ।
 सृष्टे सृष्टेऽनेकमहारथास्ततो
 द्वीपवसतश्चास्म हरेऽभिरक्षिता ॥ २४

विपद् स तु न शशत्तत्र तत्र नगद्वारो ।
 भवतो दशन कःस्थादपुनभवदर्शनम् ॥ २५

ज मैश्वरभुविशीभिरेवमानमद् पुमान् ।
 मैवाहृतभिवातु वै त्वमकिञ्चनगोचरम् ॥ २६

नमोऽकिञ्चनविन्ताय तितृन्गुणवृत्तये ।
 आत्मारामाय शा त्वम कैवल्यपतये नम ॥ २७

म ये त्वा कालमीशानवनादिनिधने विमुमु ।
 सम चरन्त सवत्र मूसाना क्षिमथ कलि ॥ २८

न वेद् कश्चिद्भूगव्यधिकारित
 तथेहमानस्य मृणा विदुम्बनम् ।

1 मुषीञ्चनविमुष्टा न शापायात्पर्ययो मुषि ।

पर्ययात्पुष्यत सह किलोकैश्चरती वये ॥

[इति कश्चिन्धिक पाठ]

न यस्य कश्चिद्विज्ञानाऽस्ति कश्चिद्विद्
द्वेष्यश्च यस्मिन्निपजा मतिनृणाम् ॥

२९

अ न कम च विश्वात्मजनस्मात्पुरात्मन ।

त्रिवेद्वृत्तिषु पाद सु तदत्र कश्चिद्वन्धनम् ॥

३०

यो यान्त्रे त्वयि कृतागति दाम तत्र

या ते रक्षाशुक्रलितान्नसम्भ्रनाक्षम् ।

वक्त्र निरीय भवभावनया स्थितस्य

सा मा विमोहयति भार्गवि यद्विभेति ॥

३१

वेदविदाद्गुरुज ज्ञान वृष्पश्येकस्य चार्तये ।

यदौ मियस्या वचाये मलयस्येव च दनम् ॥

३२

अपरे वसुदेवस्य देवतया चानितोऽभ्यगात् ।

अलक्ष्मणस्य ज्ञेनाय वधाय च सुरद्विषाम् ॥

३३

भारावतरनाथा ये सुषो नाथ इषोऽप्यौ ।

साद त्वा भूरिभारेण चायो ह्यात्मसुवार्धित ॥

३४

अथेऽस्मिन् पश्यमानानामविद्याज्ञानकर्मभि ।

अवयवप्रवृत्त्यानि करिष्यन्ति किंचन ॥

३५

शृण्वन्ति गायन्ति गृणन्त्यन्तर्गता

स्वार्थे न हन्ति तथेहित जना ।

त एव पश्यन्ति चिरेण तावक

अवयवप्रवृत्तौ परम पराङ्मुखम् ॥

३६

अप्यथ नमः स्वकृतेहित प्रभो
 विद्यामसि सिलसुहृदोऽनुनीविम ।
 येषां न चापद्रुषत पदाभ्युदा
 त्पराप्य रात्रसु योजिताहसाय ॥

३७

के वय नामरूपाभ्या यदुमि सह पाण्डरा ।
 भवतोऽर्क्षेन यद्भि इषीकाणामिचेसितु ॥

३८

नेव शोभिष्यते तत्र तथेदानीं यदाधर ।
 स्वत्पदैरङ्किता भासि स्वलक्षणविलङ्घिषी ॥

३९

इमे जगपदा सुहृदा सुतर्कौचविदारथ ।
 यनाग्निनसुद् य तो शेष न तत्र बीक्षितै ॥

४०

अथ विश्वेश विश्वात्मि विश्वमूर्ते स्वकेषु मे ।
 स्नेहपाशमिम त्रिभि ह्यट पाण्डपु वृषिषु ॥

४१

त्वयि मेऽन पविष्या मतिमनुपलेऽसकृत् ।
 रविमुद्ग्रहादका गङ्गेबीचमुत् जति ॥

४२

श्रीकृष्ण कृष्णसरय वृ पश्यभावनिधु

स्यञ्च पयशदहनानपउगर्वाय ।

गोवि ६ गोद्विजसुरार्तिहराकतार

बोनेधरासितगुरो भगवत्प्रमत्ते ॥

४३

सूत्र —

पृथक्पृथक् कल्पदै परिगृतासितोद्यय ।

म द बहास वैकुण्ठो नोहयन्निव मायया ॥	४४
ता बाह्यमिन्दुपाल य प्रविश्य गनसाङ्गयम् ।	
श्लिष्य सपुत्र यास्यप्रेत्या राज्ञा निवारित ॥	४५
उवासाशैरुत्परेहोते कृष्णेनाद्भुतकमया ।	
प्रचोऽग्नौऽपीतिदासैनासुभ्यत् सुचारित ॥	४६
आह राजा पनसुतश्चि तथ सुहृदा वधम् ।	
पादुतेनात्मना विषा श्लेह्नोदवश गत ॥	४७
अहो मे पश्यताज्ञान हृदि रुढ दुरात्मन ।	
पारययस्त्रैव देहस्य बद्धयो मेऽक्षीहिणीहता ॥	४८
बाह्यद्विजसुहृमित्रपितृभ्रातृशुरुहृह ।	
न मे स्वाश्रित्या नोक्षो अपि पश्यायुतायुते ॥	४९
नैतो राज प्रनामर्तुर्धनपुत्रे वधो द्विषाम् ।	
इति मे न तु बोधाय कल्पये शासन वच ॥	५०
श्रीना मङ्गलव धूना द्वेहो याऽमहाविहोत्थित ।	
कममिदृहमेधीकैर्नाह कल्पो व्यपोहितुम् ॥	५१
यथा पक्षेव पक्षाम्भ सुर्या वा सुराङ्गताम् ।	
भूतहता कर्षवैका न बद्धैर्मासुमहति ॥	५२

इति श्रीमहाभारत महापुराण अष्टादशसर्गपिताया
सहिताया प्रथमस्कन्धे अष्टमोऽध्यायः ॥

॥ नवमोऽध्याय ॥

(शुभिक्षिता-पारम्पर्यम्)

सूक्त —

इति भीत प्रजाहोडा-सवधमक्षिणि सवा ।	
सतो विनङ्गन प्राणाद्यत्र देवसतोऽपतत् ॥	१
तदा ते भ्रातर सर्वे सवन्धे स्वगर्भिते ।	
अ वगच्छन्त्यैर्विभा व्यासधौंवाद्यसवा ॥	२
भगवानपि विषये रयेन सधनञ्जय ।	
स त्रैभ्यरोचत तृप कुनेर इष गुह्यकै ॥	३
हृद्वा निरहित मूर्धौ द्विषत्सुवभिषाभारम् ।	
मनेष्टु पाण्डवा भीष्म सानुना सद् चक्रिणा ॥	४
तत्र बह्वध्व सर्वे देवपत्यञ्च सत्तम ।	
राजपत्यञ्च तत्रास ऋ १भारतगुह्यवम् ॥	५
पत्नतो वारदो धौंभ्यो भगवा-वात्तुचप ।	
तुद्वधो भरद्वाज सशिष्यो रेगुभासुत ॥	६
चरिष्ठ इ द्रुमवक्षितो मू-समवोऽसित ।	
कक्षीवा गौतमोऽत्रिञ्च कौशिकोऽप्य सुदशन ॥	७

अ ये च मुनया ब्रह्म ब्रह्मरातात्सोऽमला ।	
शिवैरपैता आजग्मु कश्यपाक्षिरसादय ॥	८
वा समेवा महाभागानुपलभ्य वसूतम ।	
पूजयामास धमञ्जो देशकालविभागवित् ॥	९
कृष्य च तत्प्रभाषण आसीन जगतीश्वरम् ।	
हृदिस्य पूजयामास माचयोवाचविप्रहम् ॥	१०
पाण्डुपुत्रानुपासीना कवयथेमसङ्गतान् ।	
अभ्याच्छानुरागास्त्रैर भीष्मतेन चक्रुपा ॥	११
अहो कष्टमहोऽ वाग् व यशूय धमन १ ^१ ना ।	
जधितु नादय क्षिप्र विप्रयमाच्छुताश्रया ॥	१२
सक्षितेऽतिरथे पाण्डो पृथा चारुवजा यधू ।	
शुभलक्षणे चट्टैशा प्राप्ता लोकवता मुहु ॥	१३
सर्वे कारुण्य म ये भवता च यदप्रियम् ।	
स ^१ पाल्ये यद्वशे लोको वापोरिव घनावलि ॥	१४
यत्र धर्मसुतो राजा गदापाणिदृष्योदर ।	
कृष्योऽस्त्री गाण्डिव ^१ च पाप मुह-कृष्णस्ततो विपत् ॥	१५
न ह्यस्य कर्हिनिद्राज ^१ पुमा वेद विधित्सितम् ।	
चद्विजिज्ञासया युष्मा मुष्म ^१ ते कवयोऽपि हि ॥	१६
तस्मादिद् दैवत ^१ च व्ययस्य भरतपम ।	

तस्मानुविहितोऽनाया नाथ प्रादि प्रजा प्रभो ॥	१७
एष वै भगवा साक्षादाद्यो नारायण पुनात् ।	
सोह्यमावया लोक गृह्णरति पृथिव्यु ॥	१८
अस्मानुभाव भगवा वेद सुष्ठतम शिव ।	
देवर्षिभारवस्साक्षाद्भगवा कपिलो नृप ॥	१९
न म कते मातलेव 'मिय मित्र सुष्ठचमम् ।	
अकरो सचिव दूत सौहृदाद्य सारणिम् ॥	२०
सर्वज्ञान समदयो इन्द्रबलानहकृते ।	
तत्कृत मतिवैषम्य निरवशस्य न वर्चित् ॥	२१
तथाप्येषा तमत्तेषु परम भूपातुषम्पितम् ।	
यत्वेऽनुस्यजत साक्षात्कृष्णो दशनमायत ॥	२२
अकलावेश्य मनो मयि वाचा बलान कीतयत् ।	
तान्कलेवर योगी मुच्यते कामकर्मभि ॥	२३
स देवदेवो भगवा प्रतीक्षता	
कलेवर यावदित हिमोन्म्वहन् ।	
प्रसन्नह्यासायण शेषनोद्धत	
सुखान्पुत्रो ध्यानपथश्चतुमुज ॥	२४

एत —

दुषितिरसादाकार्यं क्षयान शरपञ्चरे ।

अनुच्छद्विविधा धमानृपाणा चानुशृण्वताम् ॥	२५
पुरुषस्यभावविहिता यथानर्थै यथाश्रमम् ।	
वैराग्यरगोपाधिभ्यानास्त्रातोभवच्छयान् ॥	२६
दानधमा राजधर्मा मोक्षधर्मा विभागस्तु ।	
स्वाधमा भगवद्भमा समासश्चास्ययोगस्तु ॥	२७
धमाधकावमोक्षाश्च सहोपाया यथा जुने ।	
नान्यथानेतिहास्त्रेषु कथयामास ^१ वन्वधित् ॥	२८
धर्मं प्रवदन्तस्तस्य स कालः प्रत्युपस्थितः ।	
यो योगिनश्चैतद् दृष्ट्वासांभिल्लास्तुत्तमवयम् ॥	२९

कनोपसद्भ्यः गिर सहस्रिणी

विभुक्तसद्भ्यः मन आदिपूरुषे ।

कृष्णे लसत्पीतपटे चतुर्भुज

पुर स्थितेऽनालितदृग्-व्यारयन् ॥

३०

विभुक्त्या चारणया इताद्युग्म

साक्षीसैवाद्यु गतापुध^१श्रमः ।

नित्यतर्कैर्द्रव्यवृत्तिविधम

स्तुण्णव ज्ञाय विस्तृतज्ञानादनम् ॥

३१

श्लोक —

इति मतिरुपकल्पिता चित्तव्या

प्रगवति सात्त्वतदुद्भवे विभुक्ति ।

- स्सुखमुपगते कथिद्विद्वुं
प्रकृतिमुपेदुपि यद्भवप्रवाद ॥ ३२
- त्रिसुवनकज्जन तमाश्वर्यं
रविकरगौरपरान्तर इधाने ।
वपुरलककुलापुत्रानना'द्वय
विजयसस्ये रतिरस्तु मेऽनवशा ॥ ३३
- युधि तुरगारजोविभ्रुविण्य
ककलुक्षितममवायलकुतास्ये ।
मम निशितशरिर्निनिधमाल
त्वचि विलसत्कवचेऽस्तु कृष्ण आःमा ॥ ३४
- सपदि सक्षिप्यो निहाम्ब मध्ये
निवपरयोवलयो रय निवेद्य ।
स्वित्तपति परसेनिहादुरङ्गा
हृतवति पाथसस्ये रतिर्ममास्तु ॥ ३५
- भवद्वितपुत्रनामुत्त निरीक्ष्य
स्वजनवभाडिमुसस्य दोपसुखा ।
कुमतिमहरशान्तिवचा य
अरगरति परमस्त तस्य मेऽस्तु ॥ ३६

स्वनिगमनपदाय मन्त्रविज्ञा
 सूतमधिकतुम्वद्रुतो रथस्य ।
 भूतरथचरणोऽभ्यवाचसद्रु
 हरिरिव इ तुभिम गतोचरीष ॥

३७

हितविश्विस्तद्वतो विशाफलश
 क्षतजपरिद्रुतो आततापितो मे ।
 प्रसभमभिसस्यार नद्रुधरथै
 स भवतु म भगवा गतिमुक्तु द ॥

३८

विजयरथक्रुद्रुम्व आचतोरे
 पृथहपरिमिति तन्निद्रुवेक्षणीमे ।
 जगपति रतिरस्तु मे सुमूर्धो
 तमिह तिरिश्य हता गता ^१सरुपम् ॥

३९

अहितगतिविजसपस्तुद्रुस्त
 प्रयथनिरीक्ष्यफलिपतोरुमाना ।
 कृतननुकृतवत्त तमदांषा
 प्रकृतिमगा किल यस्त गोपवध्व ॥

४०

मुनिगजनुपवचसद्रुळे त
 सदासि सुभिहितराजसूच एषाम् ।

१ सरुपम्

अह्यमुपपेद् ईश्वरीयो

मम दृशिगोचर एव आविरात्मना ॥

४१

^१तमिममह्यज झरारभावा

हृदि हृदि विहितमात्मकस्तिपतानाम् ।

प्रतिदृशन्निव नैकधाकमेव

समधिगतोऽस्मि विप्लवमेदमोह ॥

४२

सूत —

कृष्ण एव भगवति मनोवानहृदितृचिधि ।

आत्म यात्मानमावेद्य सोऽव शान्त उपारमत् ॥

४३

सम्पद्यमानमाज्ञाव भीष्म ज्ञयति निष्कले ।

सर्वे बभूवुस्ते तूष्णीं बवासाव दिवाशये ॥

४४

वज्रं तु तुमयो नेदुर्बेवमानवपदिता ।

जससु साधवो राजा सात्पेतु पुष्पवृष्ण्य ॥

४५

तस्य निद्रप्यार्दिति तम्परेतस्य भागव ।

मुषिर्द्विर कारयित्वा मुहूर्तं तु शितोऽभवत् ॥

४६

मुहुमुमुन्वयो हृष्टा कृष्ण तद्गुणन्वमनि ।

ततस्त कृष्णदृष्ट्या स्वाभवात्प्रयत्नु पुन ॥

४७

१ श्रितिमरमवरतितु कृष्णा

अस्य द्वात्तुकारधनतावद्विम् ।

तमिममह्यजनुष्णार्दिहाङ्गि

हृदि परित्त्व जहासि मध्यनीवम् ॥

[इति कथित्विष्णो वाड

ततो युधिष्ठिरो गत्वा सहस्रप्यो गजद्वयम् ।

वितर सा त्वयामास गा धार्यं च वपस्विनीम् ॥

४८

पित्रा चानुमतो राजा बभूवुदेवानुमोदित ।

चकार राज्य धर्मेषु पितृपैताम्ह विभु ॥

४९

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सहस्रनाम्नःखण्डे

संहिताया प्रथमस्कन्धे अष्टमोऽध्यायः

॥ दशमोऽध्यायः ॥

शान्दः—

हत्वा स्वरिम्बन्धु^१ं च जातशयिनो

युधिष्ठिरो धनश्रुता वरिष्ठ ।

सहासुमैः प्रत्यवरुद्धमोजन

कथं प्रवृत्तं किमकार्षीत्तत ॥

१

सुतः—

पशुं कुरोवैशदशामिनिर्हृत

सरोहकिन्वा भवभावनो हरि ।

निवेशयित्वा मित्रराज्य ईश्वरो

युधिष्ठिरं प्रीतमना बभूव ह ॥

२

निशम्य बीष्वाक्रमपात्पुतो ^१ क्त प्रवृत्तविज्ञानविपूतविभ्रम । सदास गामिन्द्र इवात्रिदाश्रय परिभ्युपात्तामनुजानुवर्तित ॥	३
काम यवर्षे पञ्चैव सवकासमुपा मही । मिषिषु स्य प्रजापत्ये पयस्योवसतामुदा ॥	४
नदा समुद्रा गिरय सवनसपत्नियारुध । फल लोपयन् सवा कामम द्रुतु रस्य वै ॥	५
नाभयो व्यावय ज्ञेया देवभूतात्महेतव । अज्यतक्षत्रवभयसु तूना राक्षि फर्दिषिन् ॥	६
वपिन्वा हास्तिनपुरे मासात्कतिपया ^२ हरि । सुहृदा च विशोकतप समुद्र भियकामपया ॥	७
आम व पाभ्यनुग्रह परिस्य याभियाद्य रम् । आरुरोह रथ वैधित्परिष्वजोऽभिवर्द्धित ॥	८
सुमद्रा द्वीपवी कु ती विराटवनया तथा । ना पारी धृतगदूभ पुयुःसुशीतमो यमौ ॥	९
शुकोदरस्य धीन्वस्य स्त्रियो मन्ससुतादय । न सेदिरे विमुञ्ज तो विरह शार्ङ्गैव वन ॥	१०
सन्सद्गा मुक्तदु सद्गो शतु नोत्सहये सुध ।	

१०]	प्रथमस्कन्ध	५३
	कीलमान कसो यस्य सकृदाकर्ण्य रोचनम् ॥	११
	तस्मिन्वसति यत्र पात्रा सहैरुचिरा कथम् ।	
	दक्षतपक्षीसल्यपक्षकनासनभोजनै ॥	१२
	सर्वे तेऽनिमित्तैरक्षैस्तन्नुद्रव्येषु स ।	
	वीक्ष्य त स्नेहसम्बद्धा विवेकसाज वज्र ह ॥	१३
	न्यस्य चतुर्दशद्वारान्कण्ठ्यादेवकीसुते ।	
	निवात्यगाराश्रोऽभद्रमिति स्वाहा भवसि च ॥	१४
	सूदृशश्चभेदेऽथ ^१ कगवान्कनोमुखा ।	
	शु ^२ दुश्चान्कषण्टाया नेदुर्दु दुश्चकथा ॥	१५
	मासादशिलयास्तु कुरुनायो विदुश् ^३ वा ।	
	यश्च ^४ कुरुमै क ^३ प्यो प्रेमवाहाभिमिक्षया ॥	१६
	भित्तातपत्र जगद् गुल्फदामविभूषितम् ।	
	रत्नदण्ड गुहाकेस्य त्रिय विद्यतमस्य ह ॥	१७
	चन्द्रश्च सात्यकिश्चैव व्यजने परमाद्भुते ।	
	विर्षीवमाण कुरुमै रेजे ननुपति पथि ॥	१८
	जभूय ताशिष सत्यास्तत्र वज्र विवेरिता ।	
	नातुरुषानुरुषास्य निगुणस्य गुणासन ॥	१९
	अ यो पवासीःसद्यश्च वचनश्लोकपेलसाम् ।	
	^१ कीस्ये उपुरकीया सर्वश्रुतिमनोहर ॥	२०

- स वै क्लिष्टाय पुरुष पुरातनो
 य एक आसीदविज्ञेय आत्मनि ।
 जज्ञे गुणेभ्यो जगदा मन्वाद्यरे
 निमास्तित्वात्मनिशि सुप्रवाक्ष्यु ॥ २१
- स एव भूयो दिनयायचोदित्वा
 सत्कीवचाया मरुति सिम्बुद्धताम् ।
 जन्तामरूपात्मनि रूपानानया
 विहितसमानोऽनुससार शास्त्रकृत् ॥ २२
- स वा जय यत्पद्मत्र सूर्यो
 जित्वा द्वया निर्मितमातरिश्चन ।
 पश्यन्ति भवन्त्युत्पलितान्जलात्मना
 न वैष सन्त परिमाणुमद्वि ॥ २३
- स वा जय सरयुमुगातसत्कथ्यौ
 वेदेषु गुणेषु च गुणवादिभि ।
 य एक इक्षो जगदा मन्वीलया
 सूत्रस्यवत्वादि न तत्र सज्जते ॥ २४
- यदा ह्यवर्षेण तमोधिषो नृपा
 जायन्ति तत्रैष हि सत्यत किञ्च ।

१वत्त भग सत्समृत्त इथा वशा
भवाय रूपाणि स्वकुमे कुमे ॥ २५

अहो अल क्वाभ्यतम वदा कुल
महो अल पुष्पतम मधोवनम् ।
वदेथ पुतामृषम २खिव विव
खत मता चङ्गुमणेन चाञ्जलि ॥ २६

अहो वत सर्वज्ञसस्तिरुक्ती
कुशकली पुष्पवशस्वरा मुच ।
पद्वर्ति नित्य पदनुमहेपित
स्मिताबलोक स्वपति सा वल्लभा ॥ २७

तून प्रतस्तानदृतादिनेधर
समर्चितो हस्त गृहीतपाणिभि ।
पिबति वा करवधराभुव मुहु
शैलस्त्रिय सम्मुमुहुशैराक्षया ॥ २८

वा वीर्यशुक्लेन इता स्ववरे
वमभ्य शैतामदुजादि सुधिमल ।
मशुभ्रसान्धान्धनुतादयोऽधरा
वाञ्छाहता धीमपथे सहस्रश ॥ २९

एता पर स्त्री-वमपास्तपेसल

निरस्तशीव वत सावु कुवते ।

यासा मृदा-पुष्करलौचन पनि

ने जात्वपैत्याहृतिभिर्हृदि सृशन् ॥

३०

एषविधा गद-तीना स गिर पुरयाभितान् ।

निरीक्ष्यैतन्मिनन् सखितेन ययौ हरि ॥

३१

अनातशत्रु वृत्ता गोपीपाप मधुद्विप ।

परेभ्य शङ्कित क्षेत्रा-प्रापुङ्क्त चतुरङ्गिणाम् ॥

३२

अथ दूरगता शौरि कौरवाबिख्यातुरान् ।

सन्निवस्य हृद स्निग्धा प्रायाःस्वनगरीं विर्यै ॥

३३

कुवताह्वलपाञ्चाल्य शूरसेना सथामुजान् ।

महावर्तं कुरुक्षेत्रे मत्स्या सारस्वतानथ ॥

३४

मदर्थं वसतिशम्भ सौवाराभीर्यो परान् ॥

आनर्ता भार्गवोपायाच्छूरा तवाहो मनाम्बिभु ॥

३५

तत्र तत्र ह तत्रैर्हृदि ऋशुसतार्हय ।

साथ मेने विष्णु पञ्चाङ्गविष्टो ना गतसादा ॥

३६

इति श्रीमद्भागवते महापुराण अष्टादशस्कन्धविष्णुपर्व

सङ्ख्येय्या प्रथमस्क ३ वचनोत्तराध्याय ॥

॥ एकादशोऽध्यायः ॥

(श्रीकृष्णद्वाराकावचनम्)

सूक्त—

आत्मानस्य स्वप्नं यः स्मृत्वाञ्जनपदां सदाह्वयम् ।
 दध्नीं द्रवरं तेषां विद्याद् जमयन्निव ॥ १

स जम्बकाक्षो भवलोत्तरोत्तरोऽ-
 प्युरकाम्यावरशोणशोणित्वा ।

१दाभायमानं करकल्लसम्पुटे
 यवाञ्ज^१क्षपटे कल्लसं कञ्चन ॥ २

समुपधुल्य निमदं जगद्भूयभयावहम् ।
 प्रःसुयसु प्रजां सर्वां महददानलाकृता ॥ ३

सन्नोपनीतबल्यो रवेर्द्विनि^२वाहता ।
 आभारामं पूजयाम निजलाभेन नित्यदा ॥ ४

श्रीसुरकल्लमुखां श्रीसुहृत्पद्मदया गिरा ।
 पितरं सर्वैस्तुहृदमपिचारमित्वाभवा ॥ ५

नतां स ते नाथं^३सदाह्विपङ्कज
 पिरिञ्जवैरि^४क्षयसुरे इषदितम् ।

परायण क्षेमनिहेच्छता पर

न यत्र काल प्रभवेत्परिवसु ॥

६

भवाय वरस्य भव विद्यमानस्य

त्वमेव माताय सुहृत्पति पिता ।

त्व सद्गुरुव परम च दैवत

यस्मानुपूर्व्या कृतिना वसुमि ॥

७

अहो सन्तया भयता स्म यद्वय

त्रैवेष्टपानावपि दूरदृशनम् ।

प्रेमस्मितस्त्रिगुणनिरीक्षणात्म

पश्येव रूप तत्र सर्वसौभागम् ॥

८

यस्मिन्नुजाक्षापसुसार भो भवा

कुलामर् वाच सुहृत्स्त्रिच्छया ।

तत्रादृष्टोदितप्रतिन क्षणा भव

द्विपि पिनाक्ष्योरिय नस्तदाप्सुत ॥

९

^१इति चोदीरिता वाच प्रजाना भक्तवत्सल ।

शृण्वानोऽस्तुपह दृष्टत्वा वित त्र प्राविश पुराम् ॥

१०

मधुमोज्ज्वलाद्दत्तुक्तुया चकटुष्मिनि ।

आत्मतुल्यचक्षुःशुभा नागौर्भोग्यतामिव ॥

११

सकतुसवधिभवपुण्यवृक्षलताधमै ।

११]	प्रथमस्कन्ध	१२
	क्यानोपवनारामौष्ठपद्माकरभिक्षम् ॥	१२
	गोनुरुद्धारमार्गेषु कृतकौतुकवोरणाम् ।	
	विश्वभ्रजपतामसैरत प्रतिहतातपाम् ॥	१३
	सम्माश्रितमहासागरा वापकककावराम् ।	
	सिखा न धरुडैरप्रा फलमुष्णासुताङ्कुरे ॥	१४
	द्वारि द्वारि गृहाणा च दभ्यक्षतकलेक्षुभि ।	
	अलङ्कृता दृगङ्गुमैषतिभिषूपदीपकै ॥	१५
	निशाम्य प्रेसुमाया त वसुदेवो महामना ।	
	अकूरश्रोमसेनश्च रानश्चाद्भुतविक्रम ॥	१६
	प्रसुप्तश्चारुदेणञ्च ^१ साम्बो जाम्बवतीसुत ।	
	श्वपवेगोच्छसितस्यनासनामोजना ॥	१७
	वारणे इ पुराकृत्य मालागौ ससुमङ्गले ।	
	शङ्खतूपनिन्दनेन मङ्गलोपेण चारुता ॥	१८
	प्रभुञ्जन् रवीहृष्टा जयजगत्ताभ्यस्ता ।	
	वारसुरनाश्च क्षतशो वनिन्दाशना मुष्ठा ॥	१९
	लसःकुण्डलनिवातकपोलवदनभिय ॥	
	नटनर्लकगन्वा सूतमागधवदिन ॥	२०
	यावत्त चोत्तमश्रीकपरिता यद्भुतानि च ।	
	भगवास्तत्र व दूता शौर्यामनिषतिनाम् ॥	२१

यथाविध्युपसङ्गस्य सर्वेषां मानमादये ॥ २१ ॥

प्रह्लादिवाचनाशेषकरस्पशस्मितेक्ष्यै ।

आद्यास्तु चान्यपाकेभ्यो बरिष्याभिमर्तैर्विभु ॥ २२ ॥

सस्य च गुरुभिर्विभ्रैः सदारैः स्वविरैरपि ।

आशीर्विभु यमानोऽ कैवर्दिभिराविशन्तुरम् ॥ २३ ॥

राजमानैः गते कृष्णे द्वारकाया कुलस्त्रिय ।

हन्त्यापश्चात्करदुर्धिषः तदीक्ष्यमहोत्तया ॥ २४ ॥

नित्यं निरीक्ष्यमाणानां यदपि द्वारक्यैकताम् ।

न विदुर्वाचि हि दृशं त्रियो यामाद्भ्रमन्त्युतम् ॥ २५ ॥

त्रियो निवासो यन्मोहः सान्परायं मुखं दृशाम् ।

बाहवो लोकपालानां साम्प्रदाया यन्मन्त्रुतम् ॥ २६ ॥

सिवात्पञ्चम्यसन्नैरपरहृत

प्रसूनवर्षैरभिवर्षितं यधि ।

पिच्छद्ववासा यन्मालया यन्मौ

यनो यथाकौटुम्बापवैशुतैः ॥ २७ ॥

प्रक्षिप्यन्तु गृहं पित्रोः परिष्वक्तं स्वमातृभिः ।

यवदेः क्षिरसा सत्रं देवक्यत्पुत्रा गृहा ॥ २८ ॥

ता पुत्रमद्भुमारोष्य स्त्रैः स्त्रुतपयोधरा ।

हर्षविह्वलित्यान्वानं सिचिपुर्नेत्रशैतले ॥ २९ ॥

अथाविज्ञानस्य भवनं सर्वकामयुक्तमम् ।

असादा यत्र पश्यानां सद्दृष्ट्याग्निश्च शौक्यः ॥

३० ॥

अथ चरिष्ये प्रोच्य गृहानुपागतः

विद्वान्मय सप्तदशमन्त्रो महोत्सवाः ।

वत्सस्तुरारान्कदम्बसन्नाशया

त्वाकं प्रवैर्भोहितश्लोचनानना ॥

३१ ॥

तमात्मवैदग्धिभिर्गरात्मना

दूरतभागा परिरेभिरे वतिम् ।

निरुद्धनायास्तवदम्बु नेत्रया

विद्वान्मन्त्रिणा सुगुणवर्षेणवात् ॥

३२ ॥

वशाप्यसौ पाशगतो गृहो गतः

सुधापि तस्याद्द्विदुषा तव नवम् ।

कदे पदे क्व विरमेत तः पदा

बलापि वच्छीनं पदाति कद्विचिद् ॥

३३ ॥

एव तृपाया स्थितिभारज मना

महोद्दिष्टानि परिक्षुचतेजसाम् ।

विधाय वैरश्च मनो क्वानल

त्रिषो वधनो वरतो निराशुष ॥

३४ ॥

स एव नरलोकेऽन्विन्नवतीय स्वमाश्रया ।

रेमे क्षीरजकूटस्थो भगवात्सहस्रो वधा ॥

३५ ॥

वदामभाषयिषुनामलवस्तुदास

श्रीदायश्लोकनिर्हृते मदनोऽपि वात्सलम् ।

सम्पुष्ट चापमजहात्कमदोषमास्ता

रसोऽयं विमलितु कुहकैः शोक ॥ ३६ ॥

समय म वते लोषो ह्यसद्भवपि सङ्गिनम् ।

आत्मौपम्येन मनुष्य व्यापुष्पानि चतोऽशुष ॥ ३७ ॥

एतदीशानमीशस्य बहलितोऽपि गृह्ये ।

न यु मते सदाःमस्वीयथा शुक्तितादाभया ॥ ३८ ॥

न मेनिरेऽवला मूढा सैव चानुव्रत रह ।

अप्रमानविदो भतुराश्वर मतया यथा ॥ ३९ ॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे अष्टादशसहस्रिकावर्षा

सहित्याः प्रथमस्कन्धे एकादशोऽध्यायः ॥

॥ इति श्रीमद्भागवत महापुराणे अष्टादशसहस्रिकावर्षा

(संस्कृत-भाष्य-सर्व)

श्लोकः—

अश्वत्थान्नोपगृहेन ब्रह्मदीर्घोऽरतेनवा ।

उच्यतेवा इतो गम ईशेनाऽपिपित पुन ॥ १

कस्य जन्म महाशुद्धे कर्मोपि च महात्मन ।

निधन च यदेवासाःस मेव गतवा यथा ॥	२
तदिदं भोतुमिच्छामि यदितु यदि न यसे ।	
हृदि न अद्वयज्ञाना यस्य ज्ञानमनाच्छुक् ॥	३
युत —	
अपीपल्लवमैराज नित्यवद्वृक्षव प्रजा ।	
नि स्पृह सवकाशेभ्य कृष्णपादा जसेवया ॥	४
सम्पदं कृतवो विद्या महिषा भ्रातरो मही ।	
चम्बूडीपाधिपत्य च यज्ञश्च त्रिदिष गतम् ॥	५
किं ते वामा सुररपादा मुकुन्दमनसो द्विजा ।	
अभिव्यह्नुर्मुदं राह शुभितस्य यद्येतरे ॥	६
मातुगमगतो धीर स तवा सृगुन ईश्वर ।	
वरस्य पुरुष कश्चिदज्ञानानोऽज्ञानेवसा ॥	७
अद्भुतमात्रममलं स्फुर पुरटमौडितम् ।	
अपाच्यदशनं इयाम तद्विज्ञाससन्नच्युतम् ॥	८
श्रीमदीपचतुर्बाहुं तत्रकाञ्चनकुण्डलम् ।	
क्षत्रजाश्च गदापाणिमाःसत सचतोरिदम् ॥	९
परिभ्रमन्मुक्ताभा भ्रामन् त गदा मुहुः ।	
अस्मत्तेज स्रगदया नीहारमिष गोपति ॥	१०
विषमं त सन्निकर्षे चरैश्चत क इत्यसौ ॥	१०॥

विधूय तद्मेवात्मा भगवा पमगुब्धिषु ।	
मिथो कृशमा ^१ सस्य तत्रैवा उदय हरि ॥	११॥
तत सवगुणोदर्यै सातुक्कृत्प्रहोदये ।	
जज्ञे वशधर पाण्डोभूय पाण्डुरिषीजसा ॥	१२॥
तस्य वीरमना राजा विपैर्धौन्यकृपादिभि ।	
जातक कारयामास वाचयित्वा च मद्गल्म् ॥	१३॥
दिरण्य गा मही ग्रामा-दस्त्राशास्त्रपतिवरान ।	
प्रादात्स्वन्न च विजेभ्य प्रजातीर्यै स तीर्थविद् ॥	१४॥
तमुचुवाङ्ग्यास्तुष्टा राजान प्रथमार्थितम् ।	
एव ह्यस्मि प्रजात तौ ^२ पुरुषा पौरवपम् ॥	१५॥
दैवेनाप्रतिपातेन शृङ्गे सखासुपेपुषि ।	
रातो बोऽनुमहाथाप विष्णुना भवविष्णुना ॥	१६॥
तस्मान्नात्मा विष्णुराव इति लोके बृहन्नूवा ।	
भविष्यति न स देहो महाभागवतो ^३ महान् ॥	१७॥

पुच्छिर—

अप्येष वशवाजाजर्षी पुण्यश्लोका महाःजन ।	
अनुवर्तिता शिवाशसा साधुवादेन सत्तमाङ्क ॥	१८॥

वाङ्मना—

पार्थ प्रजाविद्या साध्यादिस्वाकुरिव मानव ।

मङ्गल्य सलस वयं रामो दाशरथियथा ॥	१९॥
एष दाता शरण्यश्च यथा स्त्रीक्षानर शिबि ।	
यस्यो विदनिता स्नाना दौष्यतिरिव यन्वनाम् ॥	२०॥
यविनालप्रपारेण दुत्पञ्चाङ्गुनयोर्द्वयो ।	
दुवास्त इव दुपव समुद्र इव दुस्तर ॥	२१॥
शुभे द्र इव विज्ज लो निवेऽपो हिमवानिव ।	
नितिद्वुभसुपेवासी सहिष्यु तत्रराशिव ॥	२२॥
पितामहसम साम्ये वसारे गिरिशोथम ।	
आलय सर्वभूताना यथा देवो रमालय ॥	२३॥
सर्वसद्गुणमाहात्म्य एव कृष्णमनुजत ।	
रित्तरेव द्योदारो यथातिरिव धामिक ॥	२४॥
भूता यदिसम कृ पे प्रज्ञाद इव सद्गद ।	
अर्द्धतपोऽश्वमेवाता सुद्वाना पशुवासक ॥	२५॥
राजर्षीणा जन्विता शास्ता चोत्पवगादिनाम् ।	
निषदीता कलेरेष भुवो यर्मस्य कारणात् ॥	२६॥
कश्चकावात्मनो सुन्दु द्विवपुत्रोपशर्जितान् ।	
प्रकलत उपलुता मुक्तसङ्ग पर हरे ॥	२७॥
जिहामितात्मपाथात्म्यो मुनेषास्समुदादसी ।	
हित्तेव नृप गङ्गाया वास्यस्त्रडाङ्कुलोभयम् ॥	२८॥
इति राज उपदिश्य विप्रा जातककोविदा ।	

अथोपनिषत् सर्वे प्रतिजग्मु स्वप्नं गृह्णन् ॥	२९ ॥
स एव लोकविरवात् परीक्षितिवि वत्सु ।	
गभट्टशम्भुभ्याम् परीक्षेव ज्येष्ठिह ॥	३० ॥
स राजपुत्रो बहुष आशु हृष्ट इषोडश ।	
आयुषमाय पिष्टमि काप्रभिरिव सोऽ गृहम् ॥	३१ ॥
सप्तसमाप्तोऽसमेधेन ज्ञातिद्रोहनिहासया ।	
राजाऽऽज्ययवतो वभ्याव यत्र करवृष्टयो ॥	३२ ॥
सद्विभेदनाऽऽद्य भावरोऽभ्युत्थयोदिता ।	
धन महान्माजहुस्तदाच्या विशि मूरिश्च ॥	३३ ॥
तेन सम्भूतसम्भारो धनपुत्रो युधिष्ठिर ।	
वाजिनेवैश्विभिर्भालो ^१ वल्लै सप्तवज्रहरिम् ॥	३४ ॥
आहूतो भगवात्तश्च माज्यवित्वा द्विगैत्रुपम् ।	
ख्यास फलिचि मासा सुहृदा पितृकाम्यया ॥	३५ ॥
सतो राज्ञाभ्यनुज्ञात् कृष्यया सह ष धुमि ।	
ययौ द्वारवर्ती मञ्ज साजुनो बहुभिहत ॥	३६ ॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे मङ्गलनामसप्तविंशत्या
संहिताया प्रथमाध्याये द्वाविंशोऽध्यायः

॥ प्रबोधशोऽध्याय ॥

सूत —

विदुरस्त्रावयात्राया मैत्रेयादाःसमो गतिम् ।	
शाःवागाद्वास्मिन्पुर तथापह्नविषित्सित ॥	१
कावत कुतवा प्रजा अत्ता कौषारवावत ।	
जातैरुभक्तिर्गोवि दे तेऽभ्यञ्जोपरराज इ ॥	२
त व धुमागत दृष्ट्वा अमपुत्र सहानुन ।	
धृतराष्ट्रो कुरुःसुभ सूत शारदत पृथा ॥	३
गत धारी द्रौपदी मङ्गसुभद्रा चोत्तरा कृपी ।	
अ वाञ्छ जामव पाण्डोर्ज्ञातय समुदा श्विव ॥	४
अनुजन्मु प्रहर्षेण प्राण त वा इवागतम् ।	
अभिसङ्गम्य विविधःपरिष्वङ्गाभिसादनै ॥	५
मुमुनु श्रेमवाष्पीच विरहीःकल्पद्वयकाररा ॥	५॥
राजा तमर्हयाचके कृतासनपरिषद्म् ।	
त मुक्तवत्तमासीन विधा त मुलभासने ॥	६॥
प्रभवावनतो राजा प्राह तेषा च शृण्वताम् ॥	७
कृषिञ्चि —	
अपि सारथ नो सुध्वस्तपश्चङ्घावासमेधितान् ।	
विपद्गणद्विपादवादेर्मोक्षिता कसनादृषा ॥	८

पया पुन्या वर्तित वधरङ्गि क्षितिमण्डलम् ।	
तीर्थानि क्षेत्रमुदयानि सेवितानीह मूलके ॥	९
भवद्विषा भागवतार्थीर्षीन्ता स्वय विभो ।	
वीर्षीकुर्वन्ति वीथानि स्या त स्वेन नदाभृता ॥	१०
अपि न सुहृदस्तात वा पया कृष्णदेवता ।	
दृष्टा भुक्ता वा यदप स्वपुर्या सुखमासते ॥	११
इन्दुच्छे धमराजेन सर्वं तत्समवगमयत् ।	
सधातुमूढ कमशो विना बहुकुलक्षयम् ॥	१२
न वन्निव दुर्विभ्रं नृणा स्वयमुचक्षितम् ।	
नावेद ^१ यत्नकरुणो हु रिता इष्टुमक्षयम् ॥	१३
कश्चिन्नालनधावात्तात्तत्कृतो देववत् ^२ सुखम् ।	
आतु वैश्वस्य श्रेयस्कृतसर्वेषा प्रीतिमावहन् ॥	१४
अभिन्नदयसा वण्ड यथावत्प्रथमरिपु ।	
यावद्दधार दृष्ट्वै शापाद्वपशत वम ॥	१५
सुविष्टिरो लभरा यो दृष्ट्वा पीत्र कुल वरम् ।	
आरुमिर्लोकपालमैनुमुवे परया त्रिषा ॥	१६
^३ एव गृहेषु सत्त्वाना प्रसन्नाना तदाहया ।	
अत्यकामवशिष्टात काल परमदुस्तर ॥	१७

१ इ २ स्वर्ग

३ अद्यात् न्याय्युलो व सुविश्वत्सुगतामिभु ।

अर्जुनोऽवधीकरो कृतो हारपती यथा ॥

[इति पञ्चदशोऽध्यायः]

विदुरस्तपसिमेख धृतराष्ट्रमभाषत ।	
राजप्रिगन्धता क्षीय्य पदमेद् भयमङ्गलम् ॥	१८
प्रतिक्रिया न यस्मेद् कुम्भित्कर्मिण्यमो ।	
स एव भगवा काल सन्नेषा न सनागत ॥	१९
येन नैवाभिपन्नोऽय मागै विवृतनैरपि ।	
जन राघो भिंसु सेत विमुता वैषनादिभि ॥	२०
पितृभ्रातरमुह पुत्र हतास्त्रे विगत वय ।	
आत्मा च जरया मरुत चरगेहमुपासते ॥	२१
(अथ पुरैश्च बधिरो मन्वपज्ञश्च साम्बकम् । विशीघ्रं तं न वामि सरोय कफमुद्बहन्) ॥	
कटो महावन्ती ज तोर्जाविताशा क्या भवान् ।	
माभिनानवर्जित पिण्डमादत्ते गृहपाश्वरम् ॥	२२
अग्निर्भित्तुष्टो दत्तश्च चरो दाराश्च दुषिता ।	
हृत शेष चन चेवा तदृत्तैरसुभि कियन् ॥	२३
तस्यापि तथ देहोऽथ कुम्भगच्छ निज्जीविषो ।	
परैस्त्रनिष्ठतो श्रीर्गो जरया वाससी इव ॥	२४
गतस्त्रायमिम देह विरक्तो मुक्तच चन ।	
अविज्ञातगति ^१ गृह्णात्स वै चीर वदाहृत ॥	२५
व सक्ताः परतो वेद् जातनिर्वेद आत्मवान् ।	

इदि कृत्वा इरिं गेहाऽश्रजनेऽस नरोत्तम ॥ २६

अथोदीचीं दिशं चानु सौरहातगतिमवान् ।

इतोऽथास्त्रायज्ञं काळं पुता गुणविक्रयण ॥ २७

एष राज्ञा विदुरेषानुजेन

प्रज्ञानक्षुर्नोभितो ह्यजमीव ।

दित्वा स्त्रेषु सौहृदाया इक्षिणो

निष्प्रकाम भ्रातृसु दर्शिताभ्या ॥ २८

पतिं प्रयात सुवर्षस्य पुत्री

पतिप्रता चानुजगाम साध्वी ।

हिनालस्य कस्तदप्यहर्ष

मनास्त्रिणासिब सत्सम्पहार ॥ २९

अजातशत्रुं कृशमैत्रो दुष्पति

विपानत्वा तिलमोदूषिरुष्मै ।

गृहं प्रविष्टो गुरुव दत्तप

न चापश्यत्पितरौ सौवर्णी च ॥ ३०

तत्र सञ्जयमासीन परन्तोश्चिप्रमानस ।

गायत्रागो क नस्त्रातो वृद्धो हीनश्च नेत्रयो ॥ ३१

अन्वा च इत्यपुत्राया पितृभ्य क गत सुहृत् ।

अपि मय्यकृतप्रदो इत्यप्यहं स भाषसा ॥ ३२

आश्रयमानं शमलं गङ्गाया हु स्त्रितोऽभवत् ॥ ३३ ॥

पितृपुत्रये पाण्डो सबाह्न सुहृद् सिद्धर् ।

अरक्षता ज्यसन्तः पितृभ्यो क गतावित ॥

३३॥

सूत्र —

कृपया कोदयैः कृपासूतो विरहचर्हित ।

आ-मेधरमचक्षायो न प्रत्याहृतिपादित ॥

३४॥

विष्ट यासूयि पाणिभ्या विष्टभ्याः शानमात्मना ।

अजातशत्रु प्र-सूये प्रभो पादावनुस्मरण ॥

३५॥

सत्य —

नाह् वेद् इयमभित विप्रोव कुलनादन ।

गा-शार्वा वा महाबाहो मुनिभ्योऽस्मि महा-मभि ॥

३६॥

अथाजगाम भगवात्पारद् सहस्रमुग्र ।

प्र-सूत्यापाणिवासाद् सानुजोऽभ्यचक्षतिव ॥

३७॥

मुनिश्चित —

बाह् वेद् गतिं विप्रोभग्न क गतावित ।

^१अभ्या वा हृतजुजातो क गता च तपस्विनी ॥

३८॥

कयाभार इवापारे भगवा पारदशक ।

अथावभाषे भगवात्पारदो मुनिसत्तत ॥

३९॥

^२मा कञ्चन सुतो राज-यदीश्वरवश गतात् ।

१ द्विस्ता नो भगवान् दृष्टो महाबा कानागमे ।

[इति कविशक्ति पाठ]

२ वाग् —

लोकस्य संपात्ता वस्त्रेभ्यो बहवित् पञ्चिमीशितु ॥	४०॥
स सखुत्सुक भूतानि स एष विद्युत्सुक च ॥	४१
यथा गावो नसि शोतास्तन्वा बद्धा स्वामिनि ।	
वाक्त्वा वा नानभिर्वेद्या बहवित् पञ्चिमीशितु ॥	४२
यथा कीशोपस्कराणां सयोगविगमापिह ।	
इच्छत्या कीशितु स्तारा त्वैवेवेच्छत्या तृषाम् ॥	४३
दामयने ध्रुव लोचनध्रुव वा न योभयम् ।	
सर्वथा हि न शोच्याशे श्लोकाद् यत्र मोहजात् ॥	४४
तस्मात्प्रकृत्य वैकुण्ठमज्ञानकृतमभयम् ।	
कथं त्वयाथा कुपता वर्तेरस्ते च मा विना ॥	४५
काठकनगुणापीनो देहोऽयं पाण्डुर्यौतिक ।	
कथमन्वात्तु गोपायेल्लपमस्तो तथा परम् ॥	४६
अहस्तानि सहस्तानामपदानि चतुष्पदाम् ।	
फलानि तत्र महता जीवो जीवस्य जीवनम् ॥	४७
तदिह भगवावाञ्जलेक आत्मनात्मना स्वहृत् ।	
अ तरोऽन्तरो जगति पश्य त मायबोकथा ॥	४८
सोऽयमद्य महाराज भगवात्सूतभाजन ।	
काठरूपोऽवशीर्षोऽस्थामभावात् सुररुहिषाम् ॥	४९
निष्पादित देवकुञ्जमवशेष शरीरते ।	

वाक्पुत्रमवेष्टभ्य मवेद्यावदिहभर ॥	५०
भूतराष्ट्र सह भ्रात्रा गा पात्रा च सभायया ।	
दक्षिणेन हिमवत ऋषीणावाभन गत ॥	५१
स्रोतोभि सप्तभिषा वै सधुवा सप्तधा व्यधात् ।	
सप्ताना प्रीतये नाना सप्तस्रोत प्रवक्ष्यते ॥	५२
स्नात्वानुसवन वस्त्रि हुत्वा पाप्मी यथाविधि ।	
अन्नमहं उपसा तात्वा स आस्ये विगतैषण ॥	५३
भित्तावनो विलयास प्रख्यातचर्कित्त्रय ।	
हरिभावनया उत्तरज सत्पवनोमल ॥	५४
विद्याव्यात्वनि कस्ये य क्षेत्रज्ञे प्रवित्ताय तम् ।	
महाण्या मानमाधारे घटान्बराभिषाभरे ॥	५५
भक्तानापाशुणोर्ध्वो निरुद्धकरणाशय ।	
निवर्तितामिच्छाहार आस्ये स्वाप्पुरिवाचल ॥	५६
वस्ता तरासो मैवा ^१ म् स यस्तास्त्रिकमय ॥	५६ ॥
स वा अद्यतनाज्ञानपरत वज्रमेऽहति ।	
कलेवर हास्यति स तच्च मस्त्रीमविष्यति ॥	५७ ॥
दह्म्यानेऽग्निभिर्देहि पत्नु पत्नी सहोदरे ।	
बहि शिता पति साभ्वी तमग्निघ्नतुभेऽपति ॥	५८ ॥
विदुरस्तु वराअर्पे नि ^२ शान्य कुहन-दन ।	

दर्पशोकमुत्सृज्याद् वा तावन्निषेधक ॥	५९॥
^१ इत्युक्तवाधादहस्तस्यै नारद सहस्रमुक्त ।	
पुबिष्टिरो वपस्तस्य इति कृत्वाऽवहाच्छ्रुत् ॥	६०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशसहस्रिकाया
सहस्रिकायां प्रथमस्कन्धे तृतीयोऽध्यायः ॥

॥ चतुर्दशोऽध्यायः ॥

(पुबिष्टिर्विषयः)

सूत्र —

सम्बन्धिते द्वारकाया जिष्णौ च पुदिदृश्या ।	
ज्ञातु च पुम्पशोकस्य कृप्यास्य च विषेष्टितम् ॥	१
व्यतीता कतिचि मासास्तदा नागाचतौऽञ्जुन ।	
दश चोररूपाणि विभिन्नानि कुरुदृद् ॥	२
काठस्य च गति रौद्रा विन्वस्ततुधर्मिण ।	
पार्थिवस्यै नृणां बभौ मोघशोभात्तत्प्रभाम् ॥	३
जिह्वाभयं व्यवहृतं शास्त्रमिदं च सौहृदम् ।	
विदुमात्सुदृह्यात्सुदम्भवीनां च कस्तनम् ॥	४
^२ (क-याविश्रयित्वा तस्य सूत्रं पित्रोरपोषकम् ।	
मासना वेदविदुस्त्वानं सुदानैः ऋष्यादिभिः ॥)	

निमिच्छा क्वचिद्विद्यामि काले त्वनुगमे नृणाम् ।

लोभाद्यधमप्रकृतिं दृष्ट्वावाचानुजं रूपं ॥

५

सुविहित —

सम्बोधितो हारकाया 'निष्णुव पुदिदक्षया ।

ज्ञातुं च पुण्यलोकात्स कृत्वास्तं च विचेष्टितम् ॥

६

गया समाधुना माता भीमसेन उवाच ॥

नाचाति कस्य वा देवोर्नाह 'वेदेदमज्ञया ॥

७

अपि देवर्षिणादिष्टं स कालोऽयमुपस्थित ।

पदाऽऽनोऽङ्गनालीकं भगवानुत्तिष्ठश्रुति ॥

८

वस्त्रान् सम्पदो रा य दारा प्राणा कुलं प्रया ।

आस सपत्नविजयो लोकाश्च यदनुग्रहान् ॥

९

पदयोःप्राणाश्रयत्वात् दिव्या भीमा संदेहिषाम् ।

'दारुमान् असतोऽदूराद्भयं नो बुद्धिमोहनम् ॥

१०

ऊवक्षिणादृषो मञ्जु रतुर त्यङ्गं पुन पुन ।

शेषशुभापि हृदय आरादास्वति विधियम् ॥

११

शिवैषोषा वमादित्रयमभिरीत्यनञ्जना ।

मामङ्गं सारमेयोऽयमभिरीति क्वमारुवन् ॥

१२

शस्ता कुर्वति सा सद्य दक्षिण पशवोऽपरे ।

बाहाश्च पुरुषवशात् सञ्जये रदतो मम ॥

१३

सु-सुदृत् कपोतोऽयमुत्कृ कम्पय मन ।	
म सुन्दरश्च कुङ्कनैरनिद्री श्चपमिच्छत ॥	१४
पूञ्ज दिश परिभय कम्पते नू सदादिभि ।	
निर्घातश्च महानासत्साक च स्तनचिद्रुमि ॥	१५
वायुवालि खरसर्को रजसा विस्तुजस्तन ।	
असुन्वर्षति जलदा भीमस्तमिन सवत ॥	१६
सूर्ये इतन्म परम एहर्दे मिथो दिवि ।	
ससङ्कुलैर्भूतगपैर्बलिने इव रोहसी ॥	१७
नरो नराञ्च क्षुभिता सरासि च मतसि च ।	
न बलसमिरा देन कालोऽय कि विगसति ॥	१८
न पिबति स्तन वत्सा न दुष्कति च मातर ।	
इद त्यसुमुखा गावो न इष्य त्यवना प्रमे ॥	१९
दैवनामि इद तीव लिखति सुबळित च ॥	१९॥
इमे जनकदा शमा पुरोद्यान्वाकराशमा ।	
अष्टमिथो मिरान दा किमथ दृश्यति न ॥	२०॥
मा च एतैमहोत्पातैर्नून भगवत परै ।	
अन यपुरुषश्रीनिर्दिन्वा भूतसमीभगा ॥	२१॥
इति प्वि वसवसास्य दृष्टाच्छेन वेतसा ।	
राज्ञ प्रत्यागमद्भृङ्ग-यदुपुया पविभ्वज ॥	२२॥

स पादयोर्निवृत्तितमवशापूत्रमातुस्म ।

अधोवदन्मन्त्रिं वृ सुञ्ज त नयताञ्जयो ॥ २३ ॥

विलोकयोद्विमद्भ्र^१वो विच्छायमनुज नृप ।

पृच्छति स्म सुहृ नभ्ये सस्मरन्सारदेरितम् ॥ २४ ॥

दुषिष्ठि -

कविदानतपुषी न स्वजना सुखमाभते ।

मदुभोज्यशाहाहसाःवता वक्त्रव्याय^२ ॥ २५ ॥

शूरे भावामद् कविःस्वस्वामो^३वाऽथ मारिष ।

मातुल सानुज कविःकुशल्यानश्च^४ दुषि^१ ॥ २६ ॥

सज स्वसारस्वतपश्यो मातुला च सहोऽनजा ।

आसते ससुषा क्षेम देवकीप्रहृष्टा स्वयम्^१ ॥ २७ ॥

कविज्ञानाहृष्टो भावतसत्पुत्रोऽन्य सानुज ।

^२इरीक ससुषोऽकूरो जय उगात्सारणा^३ ॥ २८ ॥

आसते कुशल कविषो च^४ शत्रुतिराज्य ।

कविदासो सुख रामो भगवा साःवता प्रभु^१ ॥ २९ ॥

प्रचुन्न मयदुष्कीना सुखमाप्ते महारथ ।

गन्भीररचोऽनिरुद्धो वपले भगवानुज^२ ॥ ३० ॥

सुषेण्यारोष्यञ्च साम्बो जाम्बवतीसुत ।

ज ये च कार्त्तिकप्रवर सनुञ्ज ऋषभाक्षय^३ ॥ ३१ ॥

स्यैवानुचरा शीरे कुवदेवीहवादय ।	
सुन्दरदर्शीषण्या के पा वे सात्वतवभा ? ॥	३२ ॥
अपि सत्त्वासते सर्वे रामरुप्यमुत्रभया ? ।	
अपि स्मरति कुक्षमप्लाक बद्धशैलदा ? ॥	३३ ॥
भगवानपि गोवि दो बद्धयो भक्तवत्सल ।	
कविपुरे सुधर्माया सुकमाले सुहृदत ? ॥	३४ ॥
मङ्गलाय च लोचाना क्षेमाय च भवाय च ।	
आस्ते बहुकुलाम्भोवावाघोऽनन्तसक्त पुनार ? ॥	३५ ॥
बद्धाहुरन्धरगुलाय सपुत्रां बन्धोऽर्पिता ।	
जीर्णं च परमान ह महाशौकपिका इव ? ॥	३६ ॥
यत्पारशुभूपनपुरवर्कमेणा	
सत्पारयो ज्जसहस्रयोपित ।	
निर्मित सङ्गवे निदशास्तदाशिपो	
हरति वत्सासुधमत्तमोचिता ? ॥	३७ ॥
बद्धाहुरन्धराभुवपासुधीविनो	
सुदुर्गारा बद्धतोभवत् सुहृ ।	
अधिकमत्सङ्गिभिराज्ञता सजात्	
सभा सुधर्मा सुरसप्तमोचिताम् ? ॥	३८ ॥

कविचेऽनामय तात अष्टवेद्या विभासि मे ।

अकथ्यमानोऽवज्ञात किंवा वात विरोधित ? ॥	३९॥
कश्चिन्नाभिद्वयोऽभावे ह्यदादिभिरमद्भ्रुलै ।	
न दन्तमुक्तमर्थिभ्य आशया यत्पतिभ्रुतम् ? ॥	४०॥
कश्चिन्व आह्वय याल वा वृद्ध रोगिण्य क्षिपम् ।	
हरणेपसूत सन्व नाश्याञ्जी शरणमद् ? ॥	४१॥
कश्चिन्व नाम्नोऽगन्ता गम्या याऽस्तकृता क्षिपम् ।	
पराजितो वाय भवाप्रोचामैनासमै पथि ? ॥	४२॥
अपिस्त्रिःपर्वमुद्ग-वास्य सम्भो वा वृद्धात्पकात् ॥	४३
उपेक्ष्यातिथिद्वयाश्च शर्मिण्या ^१ सुरक यथा ।	
जुगुप्सित्व कम किञ्चित्कृतवाम अक्षमम् ॥	४४
कश्चिःप्रेक्षतमे ^२ वाथ हृदयेनाऽस्य धुना ।	
शूयोऽस्मि रहितो नित्त न चते तेऽ यथा न रुक् ॥	४५

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशसहस्रिकाया
सहस्रिकाया प्रथमस्कन्धे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

॥ पञ्चदशोऽ वाच ॥

(पाण्डवस्यारोहणम्)

सूक्त —

एव कृष्णस्य कृष्णो ध्याता राजा विकल्पित ।	
नानाशब्दाक्षरं रूपं कृष्णविभ्रमकश्चित् ॥	१
शोभेन शृण्वद्दन्तद्व-सरोजा हृत्प्रथम ।	
विन्दु तनेवानु-भाषमाशङ्कोऽवतिभाभितुम् ॥	२
कुक्ष्येण सस्यभ्य श्रुच पाणिनाम् व मेऽयो ।	
परोक्षेण समुन्नद्धप्रपयोःकण्ठ्यकातर ॥	३
सरव मैत्री सौहृदं च सारभवादिषु सम्भरन ।	
नृपसप्रजमित्याह काष्मणःपुङ्गवा गिरा ॥	४

अक्षेण —

यश्चित्तोऽहं महायान हरिष्य च क्षुस्तपिणा ।	
येन मेऽपहृतं तेजो देवभिस्त्नापन महत् ॥	५
यस्य क्षणभियोगेन लोको ह्यभियदर्शन ।	
कश्चेन रदितो ह्येव सतक प्रोच्यते यथा ॥	६

यत्सभयाद्पदगोहमुपागवाना

राजा स्वयवरमुखे सरदुमैदानाम् ।

- तेजो इव लल्लु नवाभिहतश्च मल्ल
सर्वाकृतेन वनुपाधिगता च कृष्णा ॥ ७
- कसन्निपायदमु सान्द्रवमजयेऽद्वा
नि इ च सामरगय तरसा विजिह्व ।
ल्लवां सधा मयकृताद्भुतशिरुपमाया
दिग्भ्योऽहरजपतयो बलिमन्धरे वे ॥ ८
- व^१चेजसा नृपशिरोकृमिह मन्त्रार्थे
आप्योऽनुजलाव गजायुतसपवर्षीर्षे ।
केनाहृता वमथनापमलाप मूषा
वमापिता^२स्रानय^३बलिमन्धरे वे ॥ ९
- पद्म्यासायाधिमलाकमहाभिषेक
कृषिष्ठचारकवर किञ्चै सभापाम् ।
वष्टु निर्वीर पद्मयो पतिताहुमुखा
वैश्वान्त्योऽभुव इतेशविमुक्त्येवा ॥ १०
- यो नो जुगोप वनमेत दुर वष्टुम्बू
हुवास्तोऽरिचिह्निवाद्युतामसुम्भ ।
शाकाभशिष्टमुपमु च यत्तिलोकी
सामामस्त सल्लिं विनिममसह ॥ ११

- यत्सैजसाय मगणा बुधि शूलवाभि-
 विस्त्राफित स गिरिजोऽश्वमदास्त्रिज मे ।
 अयेऽपि चाहमनुनैव कलेवरेण
 प्राप्तो मदेऽब्रभवने महदासनापम् ॥ १२
- तत्रैव मे विहरतो मुजदण्डकुम्भ
 गाण्हायलक्षणमरातीषणाच देवा ।
 सेऽहा शिता यदनुभाषितमाजमीठ
 तेनाहमद्य मुषित पुरुषेय भूत्वा ॥ १३
- खट्वा धन कुठबलाधिमानतवार
 मेखो रवेज^१ त्तरेऽहमतीर्थतस्वम् ।
 प्रत्याहृत^२ बहु धन च मया परेषा
 तेनारपद मणिस्य च हृत शिरोभ्य ॥ १४
- यो भीष्मकर्णेशु रशरस्वचमृष्वदश
 राज-वषधैरथमण्डलमन्वितासु ।
 जमेचरो मम विभो रथसूपपान्ता
 मासुमनासि च दृष्ट्वा तद् क्षीज जाच्छत् ॥ १५
- यदो^३प्यु मा प्रपिहित गुरुभीष्मकण
 द्रौमिश्रितज्ञानसे धनवाट्टिकायै ।

अस्त्राण्यनोपनहिनानि निह्नवितानि नो पश्यन्त्यहृदिवाग्निवाग्नुराग्नि ॥	१६
सौते पृत कुम्भतिनात्मद् ईश्वरो मे यत्सादपद्यममवाय भवति भव्या । वा भ्रान्तयाहनरयो रथिनो मुषिष्ठ न पाद्म वदनुभावनिरत्नाचिञ्चा ॥	१७
मर्त्त्याण्युदाररुचिरश्चित्तज्ञैर्भितानि दे पार्थ देऽर्जुन सखे कुरुमन्नेति । सञ्जल्पितानि नरदेव हृदिस्पृशानि स्मर्तुंशुभ्रति हृदय मम मापवस्य ॥	१८
शय्यासनाटनविह्वल्यनभोजनादि व्येकवातुचस्य ऋतवर्तिते विप्रसन्ध । सरयु सखेव पितृवचनचस्य सर्वं सेहे 'महा महितया कुन्तेरच मे ॥	१९
सौऽह नृपे इ रथित पुरुषोत्तमेन सख्या विनेष सुहृदा हृदयेन शूय । अभ्यसुरात्मपरिग्रहमद्ग रक्ष्य गोपैरसङ्गिरचक्षेव विनिर्विलोऽस्मि ॥	२०

तद्वै धनुस्त इषव स रथो हवास्ते
 सोऽद् रथी नृपतमो यत आ^१नमति ।
 सर्वे क्षयेन तद्भूदसवीरिच्छ
 भक्ष हत कुङ्कराहमिबोत्तमूष्याम् ॥

२१

राजस्त्वयामिदृशाना सुहृदा न सुहृ पुरे ।
 विमसापविगूढाना निम्नया मुष्टिमिर्मिथ ॥
 वाक्पथी मदिरा पीत्वा नरो नधिरचेतसाम् ।
 सजानतामिवाभौ च तनु पञ्चावशेषिता ॥
 प्रायेणैतद्भगवत इक्षरस्य विभेष्टितम् ।
 मिथो निप्रति भूतानि भावयति च यदिय ॥

२२

२३

२४

क्लीकसा जले बह मदा तोऽद् लपीयस ।
 कुचला बलिनो राजमहा तो बलिनो मिय ॥
 एव बलिहैसदुभिमहद्भिरितरा विसु ।
 बहूयदुभिर-बो व भूभारा सञ्जहार ह ॥

२५

२६

देशभ्रष्टाश्चतुष्कानि हृत्वापोपशमानि च ।
 हरन्ति स्मरतश्चित्त गोवि दामिद्विद्यानि मे ॥
 एव पिन्तयतो विष्णो कुम्पपादसरोरुहम् ।
 सौहार्देनाभिगायेन सा वाष्ठीद्विमळा नति ॥
 वासुदेवाद्बहुभयानपरिवृद्धितरुसा ।

२७

२८

१५]

प्रथमस्कन्धः

८५

भक्त्या निर्मथिताशेषकथावधिप्रयोऽनुत् ॥

२९

गीत भगवता ज्ञान वक्तःसद्भावमूर्धनि ।

कालकर्मतमोवद पुनरभ्यासमद्वयु ॥

३०

विशोको ब्रह्मसम्पत्तया सन्धिक्रमद्वैतसत्ताव ।

स्वीकृतकृतिर्नैर्गुण्यादतिद्वन्द्वत्वादसम्भव ॥

३१

निश्चय भगवत्पार्श्वे सखा बहुकृतस्य च ।

स्य पथाय मतिं चक्रे निभृतात्मा बुधिशिर ॥

३२

पुथाप्यनुभूय वनछायेदित

नाशं यदुना भगवद्गतिं च ताम् ।

एका तभक्त्या भगवत्पथोक्षणे

निवेदितात्मोपरराम ससूते ॥

३३

यथाहर्दुषो नार वा तनु विजहायज ।

कण्टक कण्टकेनेव ह्यथ चापीक्षितु समम् ॥

३४

यथा मत्स्वादिरूपाणि धत्ते जज्ञाद्यथा नद ।

भूयार क्षपितो येन जहौ तथ कलेवरम् ॥

३५

यथा मुकुटो भगवत्पिमा मही

जहौ स्रतन्वा यत्कणीपसत्कथ ।

तदाऽहरेवाप्रतिदुःखपेतसा

वर्षादेतु फलिरवर्षत ॥

३६

मुनिधिरस्तत्परिसर्पणं सुख

पुरे च राष्ट्रे च गृहे तदात्मनि ।

^१विमान्य लोभात्तत्रिच्छादिसना

शधमन्तक गमनाय पयथात् ॥

३७

स्वरात् पौत्र विनयिनमात्मन सुसम गुणै ।

लोचनीभ्या पति भूमेरभ्यपिच्छत्रजाह्वये ॥

३८

मधुराया तथा वय श्शस्त्रेभ^२पति ततः ।

प्राजापत्या निरूप्येष्टिमातीशपिवशीश्वर ॥

३९

वित्त^३च तत्र कःसर्वे दुःखस्यलयादिकम् ।

^१निर्मोहो निरद्वार सन्निजालोपय जन ॥

४०

वाच जुहाय मनसि कःप्राय इतरे च तम् ।

सूतापचान सोःसर्गै च पञ्चत्ये जनोदधीत् ॥

४१

त्रित्वे हुत्वाथ पञ्चःच तथैकत्वेऽजुहो गुनि ।

सर्वनात्म वजुहवाद्गणकःमानमन्वये ॥

४२

शीरवासा निराहारो बह्ववाङ्मूषंभुव ।

सर्षपमात्मनो रूप जडो मन्मदिशाचकत् ॥

४३

जमवेक्षमाणो निरगाग्मृण्व वदिरो यथा ।

वदीनीं प्रविवेशाशा गतपूर्वा महःत्मनि ॥

४४

इदि मद्य पर ध्यायन्नावर्तेत् सतो गत ॥

४४ ॥

सर्वे समस्तु निजगन्तुभ्रतार कृतनिष्कथा ।	
कलिनाऽधममित्रेण दृष्टा नष्टा प्रजा भुवि ॥	४५ ॥
ते साधुकृतसवार्थो ह्यात्वात्त्रयिकमात्मनः ।	
मनसा पारयानास्तुर्बहुकृष्णपरमानुजम् ॥	४६ ॥
चक्षुरानोद्विष्ट्या भक्त्या विद्वुद्विषया परे ।	
तस्मिन्नाराव्यपद् एषा तमस्यो गतिम् ॥	४७ ॥
अत्रापुर्तुरवापा ते असद्भिर्विषयात्मनि ।	
विभूतकल्पया स्वान विरजेनात्मनैव हि ॥	४८ ॥
त्रिदुरोऽपि परितः च प्रभासे देहमात्मवान् ।	
कृष्णावेशेन तश्चित् पितृभिः सक्षय्य चरौ ॥	४९ ॥
द्वौषधी च तदाज्ञाय परीनात्मनपेक्षताम् ।	
वासुदेवे भगवति ह्येकात्मनिराप तम् ॥	५० ॥

च अद्भैतद्भुग्वतिप्रयाणा

पाण्डो सुतानामिति सम्प्रयाणम् ।

शृणोतुः स्वस्य मनः पवित्र

लक्ष्म्या इतौ भक्तिमुपैति सिद्धिम् ॥

५१ ॥

इति अथज्ञानपथे महापुराणे अष्टादशसर्गव्याख्यायां
सर्गव्याख्या प्रथमस्कन्धे च पञ्चदशोऽध्यायः ॥

॥ षोडशोऽध्याय ॥

(पुष्पोष्मस्यार्)

सूक्त —

तत परीक्षिद्विजयशिक्षया
 महीं महाभागवत ज्ञानत इ ।
 यथा हि मूर्खमभिजानन्नेविदा
 समादिशन्निप्र महत्तुणसया ॥ १

स कतरस्य जनयामुपयेम इरावतीम् ।
 जनमेजयादीन्पुत्रसस्यागुःपादकःसुवान् ॥ २
 ज्ञानद्वाराण्यमेधास्त्री गङ्गाया भूरिदक्षिणान् ।
 शरपुत्रेण शुभ कृत्वा देवा यथाश्चनोचरा ॥ ३
 निर्जयमाहोयसा वीर कठि दिम्बिजये कवित् ।
 नृपतिद्वयपर शूद्र ज्ञान गोविधुन पदा ॥ ४

सामक —

कस्य हेतोर्निजमाह कठि दिम्बिजये नृप ।
 नृदेवभिद्वयैश्च शूद्र कौऽसौ ना च पदाहृतम् ॥ ५
 तत्कथ्वता महाभाग यदि कुण्ठयन्त्यावयम् ॥ ६॥
 जयवासा पदान्भोजनकर इतिहा सताम् ।
 किम वीरसदाञ्जपैराशुषो पदसम्भव ॥ ६॥

सुव्रासुषा नृणामङ्ग मन्त्रानामृतमिच्छताम् ।	
इहोपहृतो भगवान्मृत्युं शान्तिप्रकल्पति ॥	७॥
न कश्चिन्नियते तावन्नाववाञ्छ इहा उक्त ।	
पञ्चवर्षे हि जगत्प्रजासृज परमर्षिभिः ॥	८॥
अहो नृलोके पीयेत हरिर्लोकासृज मम ॥	९
न दत्त म दपञ्चस्य जपो मादापुत्रश्च वै ।	
निद्रया द्विपते गच्छ त्रिधा च स्वर्गव्ययम् ॥	१०

सूत —

कथा परीक्षितकुकराङ्गणे वसन्	
कलिं प्रविष्ट निजचक्रवर्तिनि ।	
निशम्य वातावनतिभिया उक्त	
सुरासन समुगमौर्गिहरादे ॥	११
स्वच्छकृत इयामनुरङ्गयोजित	
एव मृगे हृन्धजमाभित पुरात् ।	
वृत्तो रथाश्रद्धिपनक्षियुक्तया	
स्वसेनया दिग्बिज्रपाव निर्मित ॥	१२

महाश्व वेतुमाळ च भारत शौचरा कुलम् ।	
किपुत्रपाद्रीनि वर्षाणि विहित्य जगृहे कलिम् ॥	१३
तत्र तत्रोपशृम्भान स्वपूर्वेषा महात्मनाम् ।	
प्रवीचमान च यश कुम्भामाहात्म्यसूचकम् ॥	१४

आत्मज्ञान च परित्रातमश्वत्थान्नोऽस्मत्तेज ^१ स ।	
ह्येह च बुद्धिप्राधान्या देवा भक्ति च केशवे ॥	१५
तेभ्य परस्मत्तुष्ट प्राःस्तुञ्जम्भितलोचन ।	
महाधन्वादि वासासि ददौ ह्यरा महामना ॥	१६

सारथ्यपारपदसेवनसरयदौल

वीरासनानुगामनसाय^१नप्रणामम् ।

स्निग्धेषु वाग्द्वेषु जन्मप्रसक्तिं च विधमो

भक्तिं करोति नृपतिधरणादिति दे ॥

१७

तस्मैव वर्तमानस्य पूर्वेषां बुद्धिमन्वहम् ।	
न्यतिदूरे किञ्चाश्रये वदासीत्तमिषोव मे ॥	१८
धर्मं वदेत्तेन चरन्विच्छायास्तुपठभ्य गाम् ।	
पृच्छति स्मास्तुवदना विष्वत्सामिप मातरम् ॥	१९

धम —

इतिद्वेषेऽनामचमात्मनसे

विच्छाशासि म्लाशतेषु मुद्रेण ।

नालक्षये भवतीम तराधि

दूरेषु तु क्षोचसि कञ्जनाम्ब ॥

२०

पादं दूज क्षोचसि मैकपाद्

मात्माव वा वृषद्वैर्भोत्समा^१गाम् ।

<p>१ अहो सुरापी इत्यहभागान् प्रजा उतस्मि सपथत्प्रवचति ॥</p>	२१
<p>अरक्षमाया स्त्रिय उर्वि वाह्यन् क्षोचस्त्रयो पुरुषादैरिषातान् । वाच देवी मञ्जुह्वले कुन्म न्यमञ्जुह्वये राजकुले कुन्म यान् ॥</p>	२२
<p>किं क्षत्रधून्बलिभोपसृजा बाह्याणि वा तैरवरोचितानि । इतस्ततो वाशनपानवास स्नानान्यवाचो मुञ्जर्जाबलोकम् ॥</p>	२३
<p>यद्ग्राम्य ते मूरिभरावतार कुलावतारस्य हरेधरिनि । अ तद्वितस्य स्मरती विसृष्टा कमापि निशामविलम्बितानि ॥</p>	२४
<p>इदं १सनाथस्य तवापिमूल वसु धरे येन विदर्शितानि । बालेन वा ते बलिना कपीयसा सुरार्चितं किं इतमम्बसौमगम् ॥</p>	२५

वर्ण—

- भवान्द् वेद तत्सर्वं य मा वमस्तुष्टुच्छति ।
 चतुर्मिषवसे येन पादेलोकस्तुजावहे ॥ २६
- सत्य शौच दया क्षातिस्त्राग स बोध जाग्रदम् ।
 शबो दमस्तन साम्भ तितिक्षोचरति हुतम् ॥ २७
- ज्ञान पिरिष्ठिरैश्वर्यं शौचं तेजो बल स्थिति ।
 स्वातन्त्र्य कौशल क्वातिर्भैर्यं नार्णवमेव च ॥ २८
- प्रागदभ्य प्रलय शीघ्र सह भोवो बल भग ।
 गान्धीर्यं सौम्यास्त्रिभ्य वरिर्दिमानोऽनहङ्कृति ॥ २९
- एते च ये च भगवन्निता यत्र महागुणा ।
 प्राभ्या महत्त्वभिच्छङ्किर्ने विद्यति स्व कर्हिचित् ॥ ३०
- तेनाह गुणवद्रेण यद्विवासेन साम्भनम् ।
 शोचानि रहित लोक पाप्मना कलिनैशितम् ॥ ३१
- आत्मानं धातुशोचामि भव त चामरोत्तमम् ।
 तेषापितृवृषी ताधू सर्वा वर्गास्तथाभमान् ॥ ३२

मद्भादयो बहुतिथ चरपाङ्गमोक्ष

कामास्तत्र समचर भगवत्प्रपन्ना ।

सा स्त्री स्ववासमरुवि वचन विहाय

चत्पादसौभगमल भजतेऽनुरक्त्या ॥

- तस्माद्मन्त्रकुलिराकुशकेतुभेदे
 श्रीमत्पदैमगवत समलङ्कृता'ङ्गीम् ।
 प्राञ्जलराज उपलभ्य ततो विमृति
 लोकास मा व्यवसृजदुःस्रयतीं तद् वे ॥ ३४
- यो वै मन्त्रादिभरमासुरवशराज्ञा
 मङ्गीक्षिणीशतमपानुरदाःमव त्र ।
 त्वा दुःखमूनपद्मममि पौरुषेण
 तन्पादय यदुपु रम्यमविभ्रदङ्गम् ॥ ३५
- का वा सहेत विरह पुरुषोत्तमश्च
 मेमासलोकुरुचिरस्मितवस्तुजल्पै ।
 स्त्रीर्षे स मानमहर मधुमानिनीना
 रोमोत्सवो मम यदङ्घ्रिकिटङ्घ्रिताया ॥ ३६
- सधोरेव कथयतो पृथिवीधमभोसादा ।
 परीक्षिणाम राजर्षिं प्राञ्ज प्राचीं सरसतीम् ॥ ३७
- इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टावस्रसङ्घिन्याया
 कण्डिकाया प्रथमस्कन्धे षोडशोऽध्यायः ॥

॥ सप्तदशोऽध्यायः ॥

(कलिलिम्ब)

सूत —

सत्र गोमिथुन राजा ह यमानमनाधपत् ।	
दण्डहस्त च वृषल वटवो सृपलाण्डनम् ॥	१
पुत्र सृष्णसधवल मेह तमिव विभ्यतम् ।	
बेपमान पर्दकेन सीद त शूद्रतादितम् ॥	२
गा च ^१ धमदुषा शीना भृश शूद्रपदाहताम् ।	
विबन्धा साक्षुवदवा क्षाना चवसमिन्वृत्तीम् ॥	३
पमच्छ खमार्क्य कालस्तरपरिच्छरम् ।	
मेवगम्भीरया वाचा समारोपितकानुक ॥	४
^२ कृत्व मन्त्ररथे लोके बलाहस्य ^३ चना बली ।	
नरदेवोऽसि बेपेण नटवत्कर्मणाऽद्विन ॥	५
कस्य कृप्ये नते दूर सह गाण्डीवच वना ।	
शोचयोऽस्य शोच्यालहसि शूर वधमर्हसि ॥	६
त्व वा कृनाल्यकल परवैयून परा परम् ।	
वृषस्येग किं क ^४ त्रिदेवो न परिलेदवन् ॥	७
न जातु ^५ पौरवेद्राणा वोर्दण्डपरिरम्भिते ।	

मृतलेऽनुपत तस्मिन्विना व प्राणिना ह्युप ॥	८
मा सौरभेवानुशुचो ज्येत्तु ते वृष्णाद्भयम् ।	
मा रोदीरम्भ भद्र ते जल्लेना गवि शास्त्रि ॥	९
अथ राश्रे वना सवास्त्रस्य ते साभ्यसाधुनि ।	
तस्य सत्तस्य नश्यति कीर्तिशयुभयो गति ॥	१०
एष राजा परो धर्मो ह्यतानामर्तिनिग्रह ।	
अत एव ^१ बभिव्यामि नृत्तद्रुहमसथमम् ॥	११
कोऽशुभतव पादासी सौरभेव अनुष्ण ^२ द ।	
मा भूषःखाटशा राश्रे राज्ञा कृष्णानुवर्तिनम् ॥	१२
आर्यादि वृष भद्र व साधूनामकृतागताम् ।	
आःनावैरुष्यकर्तार पाषांता कार्तिदूषणम् ॥	१३
जनेऽनागस्य व सुख सवतोऽस्य च महद्भयम् ।	
^३ साधूना भद्रमेव सादसाधुदत्तने कृते ॥	१४
अनागमिस्तद् मूलेषु च आगमहृत्त्रिरुक्त ।	
अहतासि भुज साध्यादमलसापि साह्वदम् ॥	१५
राज्ञो हि परमो धर्म स्वयमस्मानुपासनम् ।	
शासतोऽ या वधाशास्त्रमनापशुःपथानिह ॥	१६

धर्म —

एतद् पाण्डवेनाता नुकन्तात्मव चन ।

येवा गुणगणै कृष्णो दौत्यगौ भगवा ह्य ॥	१७
न च्च ह्येवाचीनादि यत् स्यु पुरुषर्षभ ।	
पुरुष त् विजानामो वाचभेदविमोहिता ॥	१८
केचिद्विद्वत्पयसना आहुराःमानमात्मन ।	
द्वेषम ये परे कर्म स्वभावमपरे प्रभुम् ॥	१९
अप्रत्ययार्थनिर्देशवादिति केष्वापि निश्चय ।	
अज्ञानरूप राजर्षे विमृशस्य मनीषया ॥	२०
सुम्—	
एव धर्मो प्रवदति स सखाह् द्विजसत्तम ।	
समाहितेन मनसा विस्वेद् ^१ पयचष्ट वम् ॥	२१
राजा—	
धर्मो ऋषीणि कमल धर्मोऽसि कृपरूपकृद् ।	
यदपमह्यं स्वान सूचकस्यापि तद्भवेत् ॥	२२
अथवा देवमायाया नून गतिरगोचरा ।	
चेतसो वचसश्चापि भूतानामिति निश्चय ॥	२३
तप शौच दया सत्यमिति पादाः ^१ प्रसङ्गिणिवा ।	
अधर्मो ^२ शैल्यो भद्रा स्वयत्तद्भमदैसाय ॥	२४
इदानीं धर्म पादसे सत्य निर्लेख्येवत ।	
त विमृशस्यधर्मोऽपमन्तेनैषित कलिः ॥	२५

इयं च भूमगवता पामिलोरुमया सती ।	
जीमद्विकल्पदयासौ सक्त कृतकौतुहा ॥	२६
क्षोचलभुङ्क्ता सन्धी दुर्भोग्योऽश्वात्तुगा ।	
अत्रहन्त्या नृपन्वाजा इन्द्रा भोर्यति मामिति ॥	२७
इति धर्मं महीं चैव सात्वयित्वा महारथ ।	
निशातमापदे राज्ञ कल्पेऽवन्देवसे ॥	२८
त त्रिषामुभयोर्येन विहाय नृपलब्धम् ।	
कल्पान्मूल शिरसा सभागाङ्गवनिष्ठम् ॥	२९
पतित पारयोर्वीर्यं कृपया दीन्यत्सह ।	
शरण्यो नावधीन्क्षोक्य आह वेद इत्यत्रिव ॥	३०

राजा—

त मे गुहाफेलावशोभराणा	
बह्वाश्लेषैर्भयमस्ति किञ्चित् ।	
न वर्तिवन्त्यममता कथञ्चन	
क्षेत्रे मदीये त्वमधर्मव सु ॥	३१
त्वा सर्वमान नरदेवदेहे	
धनुश्चतुर्दशमधर्मपूरा ।	
क्षेमोऽनृत वीर्यमनाचमहो	
वेष्टा च नाथा कलहलक्ष्म ॥	३२

न वर्तितव्यं तदधर्मवधो
धर्मोप सत्तेन च वर्तितव्ये ।
प्रज्ञापूर्णे चत्र यत्रचित् चक्षे
यज्ञेश्वर यज्ञवितानविज्ञा ॥

३३

यस्मिन्दुरिभगवानि यमान
इ वागूर्तियज्ञता ए तनोति ।
कामभमोषान्निस्तरज्जमाना
मत्तर्बहिवागुरिवैव आत्मा ॥

३४

सूत —

परीक्षितैवमादिष्ट स कडिर्जातयेपधु ।
तद्गुणवासिमोदेर् इण्डपाणिमिषोयतम् ॥

३५

कवि —

यत्र कथन यत्स्वामि सावभौम तथाज्ञया ।
छन्द्ये सत्र तत्रापि त्वामाप्तेषुशरतनम् ॥
त मे यमभूता वेत्त स्थान निर्वेष्टुमईति ।
यत्रैव नियतो वत्स्य आदिष्टस्तेऽनुशासनम् ॥

३६

३७

सूत —

अभ्यर्चितस्त्रया तस्मै स्थानानि कळने ररी ।
सूत पान क्षिप सूना यत्राधर्मैधतुर्विध ॥
पुनश्च याचमानाय जातरुचमदाऽयमु ।

३८

१७]	प्रबन्धस्तोत्र	१९
	ततोऽनृत मद् काम रजो वैर च पञ्चमम् ॥	२९
	अग्नि पञ्च स्थानानि क्षयवधव्य कलिः ।	
	श्रीचरेकेण दद्याति यवतयमिदेककृत् ॥	४०
	अथैतानि न सेवेत कुम्भु पुरुष कथित् ।	
	विशेषतो वमशीलो राजा लोकप्रतिगुरु ॥	४१
	दृषस्य नष्टास्त्री पादाक्षय श्रीच दयामिति ।	
	प्रतिस्त द्य आधास्य मही च समकनवत् ॥	४२
	स एव पृथक् वास्त आसन पार्थिवोचितम् ।	
	पितृमहेनोपयस्य राजारण्य विविधता ॥	४३
	आस्तेऽधुना स राजर्षि कौरवे इभिसोहसन् ।	
	यथाह्वये महामामअश्वर्षी वृहस्पतृवा ॥	४४
	इश्वन्मृतातुमापोऽयमभिमयुसुतो नृप ।	
	वस्य फालवद शोभी नृप सशाय दाशिता ॥	४५

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशसहस्रिध्याय
सहस्रार्धे ऋषयस्तोत्रे सप्तदशोऽध्याय

॥ अष्टादशोऽध्यायः ॥

(विषयान्तोपसम्भवात्)

सूक्त—

यो वै शीघ्रस्रविद्रुणो न मातुरुदरे सूत ।	
अनुष्ठाद्भ्रगवत कृष्णस्याद्भुतकमग ॥	१
बद्धस्रोपोऽथितागस्तु तद्भक्त्याऽप्यविद्रुवात् ।	
न सम्भ्रुमोहोऽहमयाद्भ्रगवत्परिताशय ॥	२
वस्तु य सवत सद् विज्ञातात्रितसस्विति ।	
वैद्यासकेर्जहौ शिष्यो गङ्गाया स्त्र कलेवरम् ॥	३
नोचमश्लोकयाताना लुपता तत्कथाकृतम् ।	
स्त्राऽसम्भ्रमोऽ तच्छलेऽपि स्त्रता तत्पदान्श्रुतम् ॥	४
तावत्कठिन प्रभवेऽप्रविष्टोऽभीह सर्वत ।	
नात्तदीशो महातुन्यामाभिष यन एकराट् ॥	५
वस्त्रिजहनि यद्वैव भगवानुःससज गाम् ।	
तद्वैवेदानुपुचोऽसावधर्मप्रभव कठि ॥	६
नातुर्दोष्टि कठि सन्नाट् सारङ्ग इव तारशुङ् ।	
कुसुडान्वाशु पिभ्यति नेतराधि कृतानि यत् ॥	७
कि तु घालेत्तु शूरेण कठिना धीरभीहगा ।	
अप्रमत्त प्रमत्तेषु यो कृष्णे सृषु वर्तते ॥	८

सर्वपरितमेतद्दुःखं पारिहितं मया ।

वासुदेवकथोपेतमार्याणामदहन्त ॥

९

मां वा कथां भगवतः कथनीयोरुक्तमपि ।

शुभकथनाख्यं पुम्भिः संसेव्यात्तां शुभपुत्रि ॥

१०

अथ —

सूत्रं जीवसमासौम्यं क्षात्रतीर्थिण्यश्च ।

यत्संक्षयं क्षयति कृष्णस्य मत्तानाममृतं हि न ॥

११

कृष्णवस्त्रिजनाभ्यासे सूत्रसूत्राः मना भवान् ।

आपाकयति गोविन्दे इषादपद्मस्य चतुः ॥

१२

शुद्धयाम् सन्धेनापि न स्वर्गं नापुनर्भवम् ।

भगवतःसङ्घितसङ्घस्य मत्तानां किमुयाशिषि ॥

१३

को नाम स्येद्भ्रसतिःकथाया

महत्समैकात्तपरायणस्य ।

ननु तं शुभानामशुभस्य सन्धु

सौम्यस्य वै भवपापमुत्था ॥

१४

सन्धो भवान्धै भगवत्प्रधानो

महत्समैकात्तपरायणस्य ।

दूरेत्स्वार्थं चरितं विद्वद्

सुश्रुषणा नो विकनोतु विद्वन् ॥

१५

स वै महाभागवत परीक्षि वेनापवगारचमद्भ्रशुद्धि । ज्ञानेन वैशासकिशब्दितेन मेजे खगे द्रुध्वजपावमूलम् ॥	१६
तन्न पर पुण्यमसकृतायै मारपालमत्स्यसुतयोगनिष्ठम् । आर्यासूत्रताचरितोपपन्न परीक्षित भागवताभिरामम् ॥	१७

सुत —

अदो नय वानमृतोऽय हास बृहदातुष्टुवापि विज्ञोभजाता । दौण्डुत्पमापि विभुनोति लील महत्तमनामभिधानयोग ॥	१८
कुल पुनर्मृषतो नाम तस्य महत्तमैवराजपरायणस्य । सोऽय वशकिभगवात्मनो महद्गुणवाचमनतमाहु ॥	१९
एतावदाद्य ननु सूचितेन सुपैरसाम्बानविज्ञापनस्य । दित्तेवरा प्रावयतो विमृति वैष्वाङ्गिरेण सुचतेऽनभीप्सो ॥	२०

- अथापि स्वपादन्तस्त्रावसृष्ट
 जगद्विरिञ्चोपद्गवाइषाम्भ ।
 लेश पुनात्वाचमो लुक्त्वा
 लोको नाम लोके भगवत्पदाथ ॥ २१
- यत्रातुरक्त सहस्रैव पीय
 स्वपोष्य वेदादिषु सङ्गमूढम् ।
 प्रजति कःपारमहस्यम त्व
 कश्चित्किञ्चिदप्यस्य स्वयम् ॥ २२
- अह हि पृष्टोऽयमनो भवद्वि
 एवञ्च आत्मावगमोऽत्र वादान् ।
 नम पत त्यात्मसम पतत्रिण
 कथा सम विद्युत्पति विपश्चित ॥ २३
- एकदा पञ्चकर्मव विचर मृगया वन ।
 मृगान्तुगत आत्त भ्रुवितकृपितो भुङ्गम् ॥ २४
- जडाशयमचक्षान प्रविपेश तनाथमम् ।
 बर्षो मुनिमासीन शात्त मीलिपल्लोपनम् ॥ २५
- प्रतिक्रुद्धो द्रवप्राणमनोबुद्धिमुपारतम् ।
 स्थानत्रयात्पर प्रात्त मङ्गभूतमविश्वम् ॥ २६
- विप्रकीर्णवटाच्छुञ्ज रौरवेयात्रिनेन च ।
 विद्युत्पचात्तुकरक तथाभूतमथावत ॥ २७

अलङ्कारपद्मपादिरसम्भासा ^१ चसूत ।	
अवज्ञातमिवात्मन मन्वमान्भ्रुकोप इ ॥	२८
अभूत्पूष सहसा क्षुत्तन्व्यामर्दितात्मन ।	
नाङ्ग्य प्रत्यभूद्भ्रष्टमत्सरो म सुरेश च ॥	२९
स तु ब्रह्मक्षत्रेते गतास्तुगुरग रथा ।	
विनिर्गच्छ पनुष्कोत्प्या निघात पुरसागमत् ॥	३०
एव किं निभृताश्लेकरणो मीलितेष्टव ।	
मृषासमाधिराहोर्निर्गिके तु स्वात्क्षय्य बुभु ॥	३१
तस्य पुत्रोऽतितेजस्वी विहरन्नालकोऽभके ।	
राज्ञाप मापित तात सुत्वा तत्रैवमन्ववीत् ॥	३२
अहो अथमे पाखाना पीत्रा वलिभुजामिव ।	
सामिन्वय वदासाना द्वारपाना ह्युनामिव ॥	३३
नास्यै क्षयव बुर्हि द्वारपाशे निस्पित ।	
स फव तद्रूहे द्वा म् सभाण्ड भोक्तुमर्हति ॥	३४
कृष्ये गते भगवति शास्त्रयुःपथगामिनाम् ।	
अङ्गिप्रसेगूनयाद् शक्ति पश्यत मे वलम् ॥	३५
इत्युक्त्वा रोषतास्त्राश्लो वपस्यान्तृषियालकान ।	
शौचिक्याप उपरहृदय वाग्यज विस्सर्जे इ ॥	३६
इति अङ्कितनयाद् तद्वक्त्र सप्तमेऽहनि ।	

१ इहृषति स्म कुलाङ्गार चोदितो मे ततद्रुहम् ॥	३७
ततोऽभ्येतात्मम वालो गले सपक्षलेवरम् ।	
पितर वीक्ष्य दुःखार्तो मुक्तकण्ठो करोद ह ॥	३८
स वा आङ्गिरसो ब्रह्मण ध्रुवा मुतकिलापनम् ।	
उन्मील्य शम्भैर्नेत्रि दृष्ट्वा स्वासे सृजोरगम् ॥	३९
विसृ य पुत्र पमच्छ न स कञ्चाहि रीरिषि ।	
केन वा ते प्रविष्टवन्निःसृक्त स यथेष्टत् ॥	४०

निदान्य सप्तमददर्ह नरे इ

स प्राक्ष्यणो नात्मजमभ्वन इत् ।

अहो कताहो महदज्ञ ते कृत

मस्पीयसि द्रोह चरुर्मो भूत ॥

४१

न वै नृभिनरदेव परारथ

सम्भानुमहस्यविपकसुद्धे ।

यत्तेजसा दुर्विषहन गुणाः

वि दति भद्रान्चकुतोभया भजा ॥

४२

अस्वमाणे नरदेवतासि

स्याद्गुणानावयमन्न लोक ।

तदा हि चोरप्रचुरो विनहृष्य

स्वस्वमाणोऽपिविषयवःश्रमात् ॥

४३

तद्य नः पापमुपैतनन्वथ यत्नटनायस्य वसोर्विदुम्पद्याम् । परस्परं ज्ञानिं ज्ञपानिं वृञ्जते पशुन्निह्नवोऽथा पुरुदस्सवो जना ॥	४४
तदायैधमस्य विलासते नृणा वपात्रमाचारयुतस्त्वर्षीमय । ततोऽमश्यामामिनिवेशियात्सना छुना कर्पीनामिय वगसङ्कर ॥	४५
धर्मपात्रो नरपति स तु सखाद् बुद्धयूषा । साध्यामहाभागवतो रामर्षिद्वयमेधवाद् ॥ श्रुतृद्भममुचो दीनो नैवास्यच्छात्रमद्वाते ॥ अपापेषु सश्रुतेषु बालेनापकमुद्धिना । पापं कृतं तद्गुणवा सवात्मा ह्य तुमहति ॥	४६ ४६ ॥ ४७ ॥
तिरस्कृता विरुद्ध्या जज्ञा क्षिता दत्तापि वा । नस्व वदन्ति कुर्वन्ति तद्गुणा प्रभषोऽपि हि ॥ इति पुत्रहत्यापेन सोऽनुत्तमो महानुनि । स्वयं विमह्यो राज्ञ नैवाप तदपि तवम् ॥ शायस सायवो लोके परैद्द द्वेषु खोजिता । व ज्वषति न हृष्यति यत आःनाऽगुयात्मय ॥	४८ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशसहस्रिकायां
सर्गितायां प्रथमस्कन्धे अष्टादशोऽध्यायः ॥

॥ एकोनविंशोऽध्याय ॥

(सुधासमन्तम्)

सुत —

- महीपतिरथ त्वंम गच्छे
 विचि तयस्रभङ्गस्य सुदुर्गता ।
 महो मया नीचमनायवत्कृत
 निरामसि ब्रह्मणि गृह्णतेजसि ॥ १
- ध्रुव ततो मे कृतदेशहेलना
 दुरत्यय भ्रमस्य नातिदीघान् ।
 तदस्तु काम त्वधनिष्कृताय मे
 यथा न कुर्वी पुनरेषमञ्जा ॥ २
- असीद रा य बलमृ^१द्विषोऽ
 प्रकोपितब्रह्मकुलान्तरे मे ।
 दहत्वमद्रस्य पुनन मेऽमू
 त्पार्षीयसा भार्गुजदेवगोभ्य ॥ ३
- ^२स वि त्वन्निःश्वमयाभृषोऽप्या
 मुने सुलोको नित्तितिकक्षका^३भ्य ।
 स साधु मेवे नचिरण तक्षका
 तल प्रसक्तस्य विरक्तिकारणम् ॥ ४

- कथो विद्वावेमसु च ^१लोक
 विमर्शि^२नो हेयतया पुरस्तात् ।
 कृश्याद्द्विसेवाप्रविम कमान
 जपाविश्रामपनमत्यनद्याम् ॥ ५
- वा वै लसच्छ्रीतुलसीविमिश्र
 कृश्याद्द्विरेष्वभवादिशाम्भुनेत्रा ।
 पुनाति लोचानुभयत्र सेवा
 कस्ता न सेवेत मरिष्यन्नाप ॥ ६
- इति व्यवच्छिद्य स पाण्डवेय
 प्रापोपवेश प्रतिविष्णुपद्याम् ।
 पञ्चमी मुक्त वाङ्मन बनापो
 मुनिमनो मुक्तमस्तसद्ग ॥ ७
- तन्नोपजन्मुमुवन पुनात्वा
 महानुभावा मुनय सशिष्या ।
 प्रायेण तीषाभिगमापरेषु
 स्वप हि तीषानि पुनर्दि स त ॥ ८
- अत्रिनिसुत्रस्यवन शरद्वा
 नरिष्टनेमिष्णुगुरङ्गिराक्ष ।

पराशरो गाधिसुतोऽथ राम
 चतुर्भ्य इ इप्रमदेभ्यवाहौ ॥ ९

वेधातिविर्देवस्य आर्ष्टिपेणो
 भारद्वाजो गौतम विपलाद ।
 मैत्रेय औब कवय कुम्भयोनि
 द्वैवाचनो भगवानारण्य ॥ १०

अथ ये च देवर्षिब्रह्मर्षिभ्यः
 राजर्षिभ्यश्च अरुमाद्यञ्च ।
 नानार्थैवप्रवरासमता
 नभ्यच्छ राजा शिरसा वच दे ॥ ११

सुप्तोपविष्टेष्वथ तेषु भूय
 कृतप्रणाम स्वविकारित वत् ।
 विज्ञापयामास विविक्तचेता
 वपश्चितोऽभेऽभिरुहीतपाणि ॥ १२

राजा—

अहो वच धन्यतमा नृपाणा
 महत्तमानुग्रहणीयशीला ।
 राजा कुल भाङ्गणपादशीचा
 दुराग्रिणुष्ठ चत गर्ह्यवर्ने ॥ १३

तस्मैव मेऽथवा परावरोहो व्यासस्तन्निस्तस्य गृहोऽथभीक्ष्णम् । निर्वैदमूलो द्विजशापरुषो यत्र प्रसक्तो भवमाद्यु धत्ते ॥	१४
त मोषयात् प्रलिय तु विद्या गद्वा च देवा धृतनिस्तमीशे । द्विजोपसृष्ट कुहकस्तत्रको वा दशःसह गावस्त विष्णुगाया ॥	१५
पुनश्च भ्याद्गवस्तल्लभते रति प्रसङ्गश्च तदाश्रयेषु । महःसु वा वासुपयानि सृष्टि मै-वस्तु सवत्र नमो द्वितेभ्य ॥	१६
इति स्त राजाश्वत्थसाययुक्त प्राचीनमूलेषु कुशेषु धीर । वदन्तुस्तो दक्षिणहूल जातो समुद्रपन्था स्वसुव वसामार ॥	१७
एव च तस्मिन्नरदेवदेवे प्राप्तोपयिष्ठे दिवि देवसद्वा । महस्त मूर्तो व्यकिर-वस्तुनै तैरा मुहुर्तुं दुभयश्च मेदुः ॥	१८

- महर्षयो वै सनुपागता ये
 मरुत्सु साभिरनुमोदमाना ।
 ऊषु प्रजानुमहशीलभारा
 यदुत्तमश्लोकतुषामिरुषम् ॥ १९
- न वा इदं राजर्षियस्य चित्र
 मयस्तु कृष्ण समनुग्रहेषु ।
 वेऽभ्यासन राजकिरीटजुष्ट
 सद्यो जहृमगरःपाशकाना ॥ २०
- सर्वे वयं तावदिहास्मद्देव्या
 कलेवर तावदसौ विहास ।
 लोक पर विरजस्तु विशोक
 वास्तव्यव भागवतवधान ॥ २१
- आहुत्सु तद्विगलवच परीक्षि
 त्सम मधुच्युद्गुर आ-वलीषम् ।
 आभाषनैस्तनमिन य मुक्त
 श्लुष्यमाणश्चरितानि विष्णो ॥ २२
- समागता सचत एव सर्वे
 वेदा यथा मूर्तिवराशिपुष्टे ।

नेहाभवामुत्र च कञ्चनाय कृते परानुपदमालाशीलम् ॥	२३
वत्स्य व पृच्छ-वमिम विपृच्छे विभ्रम्य विवा इतिहृत्वावायाम् । सर्वात्मना श्रियमागौत्र हृत्वा सुदृ च वशमृशनाभिमुष्ठा ॥	२४
तत्रा 'भवद्गुणा' वासपुत्री बहच्छया वामदमानोऽनपेक्ष । मल्ल-पलितो निरक्षमस्तुष्टा कृतं शिखराक्षैरवधूतभेष ॥	२५
त व्यष्टयै सुकुमारपाद करोरुवाङ्गसकचौलगात्रम् । चार्यामराज्ञोत्तमस्तुल्यकण सु-वान्त कम्पुस्तुजातकण्ठम् ॥	२६
निगृह्यन्तु पृथुतुङ्गवक्षस मावर्तनाभि वक्षिषस्तुष्टर च । दिगम्बर वक्षिषस्त्रीमवेष्ट प्रहृन्वचाद्दु सन्मरोत्तमाभम् ॥	२७

इवाम सदापीचद्वययोऽङ्गल्लभ्वा
 स्त्रीणा मनोह रश्चिरस्मितेन ।
 वस्तुभिराशेषे मुनय स्वास्नेभ्य
 ललक्ष्यगण्य अपि गूढवचसम् ॥ २८

स विष्णुरातोऽविभय आगवाय
 तस्मै सपत्नी क्षिरसा अहार ।
 ततो निवृत्ता ह्यबुधा स्त्रियोऽर्भवा
 महासने सोपविवेश पूजित ॥ २९

स सकृतस्तत्र महान्दहीपसा
 लङ्घयित्वात्रिदशपिसङ्घै ।
 द्यरोचराज भगवान्वये दु
 र्दक्षतागनिर्भरै परीत ॥ ३०

वशा तमासीनम्वकुण्डलोपस
 मुनि तुषो भागवतोऽभ्युपेत ।
 शयन्व मूत्रावहित कृताञ्जलि
 र्नेत्रा निरा स्तुतया वपुच्छत ॥ ३१

अहो अद्य वय महा सत्सेवया क्षत्रवधव ।
 कृपयाविरुपेण भवद्विस्तीभवा कृता ॥ ३२

केवा सस्वरणापुसा सदा श्लक्ष्णित वै गृहा ।
 किं पुनर्वैसीनस्पर्शपादशौचासनादिभि ॥ ३३

साक्षिभ्वात्ते महायोगीपातकानि महात्सवि ।	
सद्यो नश्यन्ति वै पुष्टा विभोरिव सुरतया ॥	३४
‘अपि मे भगवांस्तैः कृष्ण पाण्डुसुनविव ।	
पैश्वश्लेषप्रोत्थर्यै तद्गोनख्यात्तया धम ॥	३५
अभिप्रत्यापितो नून कारुण्यविद्वेषेवसा ।	
कृष्णैर्वेत्सद् म मे भक्तता तमभीक्ष्णता ॥	३६
अथवा त्रेऽव्यक्तगतेर्वक्ष्ये न कथं त्वमान् ।	
नितरां सिद्धमाप्तानां सतिद्वस्य वनीयस ॥	३७
अत पूच्छामि सतिद्वि योगिना परम गुरुम् ।	
पुत्रपश्वेह चकार्यै सिद्धमापस्य सर्वथा ॥	३८
चच्छ्रोत्रज्यमथो जात्य कर्तव्यं नृनि प्रभो ।	
सार्थंभ्य भक्तनीय वा हृदि यद्वा विपद्यम् ॥	३९
नून भगवतो भक्ताःपूहेषु गृहमेधिनाम् ।	
न लक्ष्यते ह्यवस्थानमपि गोदोहन कृषिन् ॥	४०
सूत —	
एवमावापित पृष्ट स राज्ञा कृतवया गिरा ।	
प्रत्यभाषत धमहो भगवां चादरायनि ॥	४१

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे महाप्रसन्नविक्रान्ते

सहितव्यासप्रवचनसुन्दरे स्कन्धविंशोऽध्यायः ॥

इति प्रथमस्कन्ध समाप्तः ॥

॥ श्रीमद्भागवतम् ॥

द्वितीयस्कन्धे प्रथमोऽध्यायः ॥

(सहायकसंज्ञानुपपन्नम्)

सूक्त —

वरीयानेष ते प्रज कुतो लोकेद्वि ^१ त नृप ।	
आत्मवित्तमन्वत पुता श्रोतव्यादिषु य पर ॥	१
श्रोतव्यादीनि राजे वृ नृणा सति सहस्रश ।	
अपश्यतामात्मतत्त्वं गृहेषु गृहमेतिनाम् ॥	२
निद्रया द्विषते नक्त न्यवाचेन च वा वय ।	
दिवा चाबेहया राज कुटुम्बभरणेन वा ॥	३
वेहापत्तकञ्जादिध्वाःससै देष्यसत्स्वपि ।	
तेषा प्रमत्तो निपन पश्यन्नपि न पश्यति ॥	४
सस्माद्भारत सवात्मा भगवा हरिरीश्वर ।	
श्रोतव्य कीर्तितव्यश्च स्वतेव्यश्चेच्छताऽभ ^१ यम् ॥	५
एतावा साङ्ख्ययोगाभ्या स्वधर्मपरिनिष्ठया ।	

जन्मलाभ पर पुत्राभ ते नारायणस्मृति ॥	६
प्रथमेव मुनयो रात्रिमिपृता विधिपैश्वर ।	
नेर्गुण्यस्या रम ते स्म तुभ्यस्तु कथने हरे ॥	७
इदं भागवतं नाम पुराणं ब्रह्मसम्भितम् ।	
अधीतवा द्वापरादौ स्मिर्दुर्ज्ञेपायनावहम् ॥	८
परिनिर्दिष्टोऽपि नेर्गुण्ये उक्तमस्योक्तलीलया ।	
गृहीतचेता राजर्षे आरयान् अदधीतवान् ॥	९
तवह वेऽभिधान्मामि महापौरणिको भवान् ।	
यस्य अदधतामाशु स्या मुकुटो वै गति सती ॥	१०
एतस्मिन्निर्दिष्टमानानामिच्छतामकुटोभवम् ।	
योगिना रूप निर्गीत हरेनामानुषाकनम् ॥	११
किं प्रमत्स्य बहुभि परोक्षैहायनैरिह ।	
परं मुहुर्षे विदितं पठेत जेयसे यत ॥	१२
कृत्वाङ्गो नाम राजर्षिज्ञान्वेषत्तामिहाशुप ।	
मुहूर्त्वात्सर्वमुन्तु य गतवानभय हरिम् ॥	१३
तवाप्येतर्हि कौरव्य सप्ताह जीविताद्यधि ।	
उपकल्पय तत्सर्वं तावद्यत्ताम्परश्रिकम् ॥	१४
अन्वकाळे तु पुरुष आगते गतसाध्वस ।	
छिन्नादसङ्गश्लेषेण गृह्णा देहेऽनु ये च तम् ॥	१५

गृह्यन्मन्त्रितो धीर पुण्यतीव्रजडाद्भुत ।	
शुचौ विविक्त आसीनो विविक्तकल्पितासने ॥	१६
अभ्यसे मनसा ह्यह मिहृद्गच्छासुर परम् ।	
मनो वच्छेन्नितश्चासौ ऋषीव्रतमविस्मरन् ॥	१७
निवन्देद्विषयेभ्योऽक्षा मनसा बुद्धिसारथि ।	
मन कमधिराक्षिप्त शुभार्थे धारयेद्विद्या ॥	१८
सर्वैकाग्रयव आयेदव्युच्छिन्नमेव चेतसा ।	
मनो निर्विषय युक्त्वा क्त किञ्चन न स्मरेत् ॥	१९
पद् तत्परम विष्णोर्मनो वद प्रसीदति ॥	१९॥
रत्नस्तनोभ्यामाक्षित विमूढ मन आत्मन ।	
वच्छेत्कारण्या धीरो हति वा कःकृत मलम् ॥	२०॥
यत स वायमागाया योगिनो भक्तिरक्षण ।	
आशु सम्पद्यते योग आशय भद्रमीक्षत ॥	२१॥
शुभा—	
यथा स तपते मद्य धारणा यत्र सम्बता ।	
यादृशी वा द्वैवाशु पुरुषस्य मनोमलम् ॥	२२॥
शुभ —	
नित्यासनो नित्यधारो नित्यसङ्गो जितेन्द्रिय ।	
स्थूले भगवतो रूपे मन साधारयेद्विद्या ॥	२३॥

विशेषस्तस्य देहोऽयं स्वविद्यु^१श्च स्ववीर्यसाम् ।

यत्रैव हृदयते चित्तं भूतं भव्यं भव्यं सत् ॥

२३ ॥

^२आप्यङ्गोसे शरीरेऽस्मिन्सत्तावरणसङ्घते ।

वैराजं पुरुषो योऽती भगवान् धारणात्म्य ॥

२५ ॥

पातालमेतस्य हि पादमूलं

पठति पार्श्विद्वेष्ये रसातलम् ।

महातलं विश्वसूत्रोऽयं गुल्फी

तटातलं वै पुरुषस्य जङ्घे ॥

२६ ॥

द्वे जानुनी सुतलं विश्वमूर्ते

रुद्रद्वयं कितलं श्वतलं च ।

महीतलं तल्लयनं महीपते

नभस्तलं नाभिसरो गुणति ॥

२७ ॥

वरस्तलं योतिरनीकनस्य

श्रीवा महर्षेण वै जनोऽस्य ।

तपो रराटीं विदुरादिपुत्र

सत्यं तु शीपानि महसशीष्ण ॥

२८ ॥

इन्द्रावचो वाहय आहृतस्ता

कर्णौ दिशः श्रोत्रमनुष्यं शब्दः ।

- नासलाइसी परमस्य नासे
 प्रापोऽस्य ग धो मुसमसिरिह ॥ २९ ॥
- यौरक्षिणी चक्षुरभूत्पद्म
 यभमाणि विष्णोरहनी उभे च ।
 सद्भुविजम्भ परमेष्ठिविष्ण्य
 मापोऽस्य तात् रस एव जिह्वा ॥ ३० ॥
- छन्दाश्चन तस्य सिरो दृणित
 दृष्टा यम स्नेहकला द्विजानि ।
 हासो जने माइकी च माया
 दुरतरुगो चदपाद्मोक्ष ॥ ३१ ॥
- श्रीहोचरोष्ठोऽथर एव लोमो
 धर्म सानोऽधमपयोऽस्य दृष्ट ।
 कस्तस्य नेत्र दृषणी च मित्री
 कुक्षि सद्भुद्रा गिरयोऽस्त्रिसङ्गत ॥ ३२ ॥
- नयोऽस्य नासयोऽथ तनूरुहाणि
 महीरुहा विश्वतनोर्नृपे इ ।
 अनातशीर्षं अमित मातरिश्वा
 गतिवच कर्मगुणप्रवाह ॥ ३३ ॥
- ईशस्य केशाणि बहुरम्भुवाहा
 वासस्तु स भ्या कुरुवच भूम्न ।

अव्यक्तमाहुर्हृदय मनस्य

सचद्गता सचकिङ्कारकोश ॥

३४ ॥

विज्ञानशक्ति महिनामनीव

सर्वात्मनोऽ तं करण गिरिजम् ।

अथाशक्त्युद्भूतता नस्तस्मि

सर्वे मृगा पशव ज्योतिर्देसे ॥

३५ ॥

अयासि तज्जाकरण विभिन्न

मनुमतीषा मनुजो निवास ।

गार्धर्वविद्याधरचारणाप्सर

स्वरस्तूरीरत्नुरानीकपीर्य ॥

३६ ॥

अज्ञानत क्षत्रजुजो महात्मा

विह्वलरहितकृत्यवयव ।

नानामिधाभी दगयोपवसो

द्रव्यतमक कमचित्तानयोत ॥

३७ ॥

इयानसावीधरविमहस्य

य क्षत्रिवेश रुयिजो मया ते ।

सार्धार्थवेऽस्मि^१वपुषि स्वविष्टे

मन स्वबुद्ध्या न यतोऽस्ति किञ्चिन् ॥

३८ ॥

न सर्वशीतुरपनुभूतसर्व

आत्मा यथा स्वप्ननेत्रितैक ।

न सत्यमान इतिवि भजेत

ना यत्र सजेतल आत्मपात ॥

३९॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे महादशसहस्रिकाया

सहित्याया द्वितीयाः ५ अध्यायः ॥

॥ द्वितीयोऽध्यायः ॥

(तुल्यसत्त्वावगमम्)

उच्यते —

एष पुरा धारयथात्मयोनि

नष्टा स्मृति प्रलयकथ्य तुष्टान् ।

तथा तस्यैवममोचरट्टि

यथाप्ययात्मानन्दसायबुद्धि ॥

१

ज्ञानस्य हि मह्यम एष प या

यज्ञामभिभूयति धीरपार्थे ।

परिभ्रमन्तात्र न वि द्तेऽथा

मायाप्रथे वासनया ज्ञवान् ॥

२

अत क्विनास्तु वावर्धे

स्वादश्मसो ज्येषमायबुद्धि ।

सिद्धेऽप्यार्थे न यजेत तत्र

परिधमं तत्र सर्वाङ्गमाय ॥

३

सत्ता क्षितौ किं कश्चिपो प्रवागै

वाहौ स्वसिद्धे कुचवद्गै किम् ।

सत्त्वसत्तौ किं पुरुषाङ्गणावा

दिग्बल्कलादौ सति किं दुफुलै ॥

४

वीर्यणि किं पथि न सति दिशन्ति मिच्छा

नैवाङ्गिणा परसृत सरितोऽप्यशुक्लम् ।

रुद्धा गुहा किमजितोऽवति नोपसञ्चान

कस्माद्भूतति कवयो धनदुनदा धान् ॥

५

एव स्वचित्ते स्वत एव सिद्ध

आत्मा त्रिवोऽर्थो भगवान्मनस ।

त निवृतोऽनियतायो भजेत

ससारक्षेत्रूपरमश्च यत्र ॥

६

कला त्वनाङ्ग्य परानुचि ता

सूते पश्यन्सती नाम बुद्ध्यात् ।

पश्यन्नन पतित वैतरण्या

स्वकमता परिव्यापास्तुवाणम् ॥

७

केचित्प्रवेहा तर्ह्युपायकासे

शारेणमात्र पुरुष वसन्तम् ।

- चतुर्भुज कञ्जरथाङ्गणञ्ज
 गदाधर धारणया स्वरयित् ॥ ८
- प्रसन्नवक्त्र नलिनायतेक्षण
 कर्म्मचक्रिञ्जस्वपिशाङ्गवाससम् ।
 लस महारत्नहिरण्यमन्दाङ्गण
 रङ्गर महारत्नकिरीटकुण्डलम् ॥ ९
- तस्मिन्नुद्भूतपङ्कजकर्मिकालये
 योगैश्वरकामपितृपार्पणवम् ।
 श्रीलक्ष्मण कौस्तुभरत्नकण्ठधर
 मङ्गमलानलक्ष्म्या वनमालयाञ्चिरम् ॥ १०
- विभूषित मेखलयाङ्गुलीवकै
 महाभर्तृनूपुरकङ्कुषादिभिः ।
 त्रिगुणमलककुञ्चितनीलकुण्डले
 विरोचमानाननहासपेशलम् ॥ ११
- अदीनलीलाहसितेक्षणोत्तम
 सूत्रमङ्गलसूचितभूर्भुवनुमङ्गम् ।
 ईश्वर चिन्तामयमेतमीश्वर
 बाधमनो धारणबाधविह्वले ॥ १२
- एकैकशोऽङ्गानि विद्यानुभावाये
 त्पादादि बाधइसित गदाशूतः ।

- विलिखितं स्थानमचोद्य चारणे
 स्वर परं ह्युद्यति धीर्वया ^१कथा ॥ १३
- नावन्न जायेत पराचरेऽक्षि
 विचक्षरे इष्टरि भक्तिचोच ।
 तावत्स्वधीव पुरुषस्य रूप
 क्रियावसाने भवत स्वरेत ॥ १४
- स्थिरं मुक्तं चासनमात्रिनो यति
 कदा गिहासुरिममद्ग लोकम् ।
 काले च देशे च मनो न सञ्जये
 व्याप निवच्छे मनसा चितासु ॥ १५
- मनः स्रजुद्धानक्या नियन्त्र
 क्षेत्रज्ञ एता नियचेत्तमात्मनि ।
 ज्ञात्मानमात्म यत्परुष्व धीरो
 उन्मोचशातिर्विरमेत कृत्यात् ॥ १६
- न यत्र कालोऽनिमित्तिवा परं प्रभु
 कुतो तु देवा जगता य ईद्विरे ।
 न यत्र सत्यं न रजस्तमस
 न वै विकारो न महाप्रधानम् ॥ १७

पर पद वैष्णवमात्मनि त कमेति नेवात्मतदुक्तिस्तुभ्यम् ।	
विस्तृत्य दौरात्म्यमन यमोद्भवा इदोपरुष्ठादपद पदे पदे ॥	१८
इत्य मुनिस्तूपरमेवावस्थितो विज्ञानदम्भीयसुराधिताक्षय ॥	
स्वपार्थिनापीठ्य गुद ततोऽभित स्थानेषु पदस्तुप्रवर्धेतिरक्तम् ॥	१९
माभ्या स्थित हृत्पाथिरोप्य तस्मा दुदानगत्पोरसि त नये मुनि ।	
ततोऽनुरु धाव विद्या मनस्वी स्वतस्तुमूल शान्तैर्नयेत ॥	२०
तस्माद्गुचोर तरमुत्तयेत निददसमास्त्रयनोऽनपेक्ष ।	
स्त्रिंशत्पुहूर्वाधमकुण्ठदृष्टि निर्मिथ मूर्धा वस्तुजेत्पर गत ॥	२१
यदि प्रयासन्नप पारमेष्ठ्यम् वैद्यावसानाद्युत यद्विहारम् ॥	
जहाधिपत्य गुणैश्चक्रिवाये सदैव गच्छे कनसेन्द्रियैश्च ॥	२२

योगेश्वराया गतिनादुरात्	
यद्विभिल्लोकया पवना तरात्मनाम् ।	
न कम्बमिच्छा गतिमात्रवति	
विद्यालपोषोगसमाधिमात्राम् ॥	२३
वैशानर वसति विहायसा गत	
सुपुत्रया मद्यपनेन ज्ञोषिषा ।	
विदूतकल्कोऽय हरेरदस्ता	
त्वयादि चक्र रूप शैल्युगारम् ॥	२४
तद्विषयनाभि त्वविचर्ये विष्णो	
रमायसा विरजेनात्मनैक ।	
नवस्फुल मद्यभिवाहुरपैति	
कल्पानुषो यद्विदुषा रमन्ते ॥	२५
अथो जनतस्य सुखानलेन	
प्रसन्नान स निरीक्ष्य विभम् ।	
निवाति सिद्धेश्वरसुप्रधिष्ण्य	
यदुपराधं तद् पारमेष्ठ्यम् ॥	२६
न यत्र शोको न जरा न मृत्यु	
नातिर्नि चोद्रेग ऋते कुतश्चित् ।	
यविषतोद् कृपयानिदविषा	
दुर-तद्दु क्षमभवानुदशना ^१ त् ॥	२७

- सतो विशेष प्रलिपय निमय
 क्षेत्राःसमापोऽस्यमूर्तिरत्नरम् ।
 चोत्तिसवो वायुमुपेत्य अले
 वाय्वात्मना अ वृद्धाःसहितम् ॥ २८
- द्वाग्रेण य य रसनेन वै रस
 रूप तु दृष्टया अस्मत् त्वथैव ।
 ओद्रेण चोपेत्य नभोरुषत्व
 प्रायेण पाङ्कतिमुपैति योगी ॥ २९
- स भूतसूक्ष्मोऽत्रिसन्निकर्ष
 सगोमय देवमय विकारम् ।
 ससाद्य गत्या सह तेन शक्ति
 विज्ञानतन्त्र गुणसन्निरोधम् ॥ ३०
- वेनाःमनाःमानमुपैति शा त
 मान दमान दमयोऽवसाने ।
 गता गतिं भागवती गतो य
 स वै पुनर्नेह विषण्णतेऽह् ॥ ३१
- वते सृती ते नृप वेदगीले
 त्वयाभिपृष्टे ह् सनातने य ।
 ये वै पुरा तद्वय आह् वृष्ट
 आराधितो भगवाःवासुदेव ॥ ३२

न ह्यतोऽपि शिवं पथा विस्तृतं समुत्तमिह ।

वासुदेवे भगवति भक्तियोगो यतो भवेत् ॥

३३

भगवान्महाकात्म्येन शिरधीन्वर्तनीयमा ।

तदध्यवसायस्तस्यो रतिरात्मकतो भवेत् ॥

३४

भगवान्सर्वभूतेषु सञ्चितं स्वात्मना हरि ।

दृश्यैर्बुद्ध्यादिभिर्दृष्टा लक्ष्मैरनुमापकैः ॥

३५

तस्मात्तस्मात्सना राजन् हरि सर्वदा ।

श्रोतव्यं कीर्तितव्यं च स्मृतव्यं भगवानलगात् ॥

३६

पिबति वे भगवत आत्मन सता

कवास्य अयणपुटेषु सम्भृतम् ।

पुनरिति वे निष्यविदूपिताशय

व्रजनि तद्वरणसरोरुद्धान्तिकम् ॥

३७

इति श्रीमद्भागवते महाभारतमे भगवत्सत्त्वशिक्षणा

सर्वथा द्वितीयस्कन्धे द्वितीयोऽध्यायः ॥

॥ तृतीयोऽध्यायः ॥

श्लोक —

एवमेवसिगदितं वृषवा यद्रवा मम ।	
नृषा बलिप्रमाणात्मानं मनुष्येषु मनीषिणाम् ॥	१
ब्रह्मवचसकामस्तु यजेत ब्रह्मणस्पतिम् ।	
इन्द्रविं द्विषकामस्तु प्रजाकाम प्रजापतीम् ॥	२
देवीं मायां तु श्रीकामलोजस्कानो रिभाचसुम् ।	
वसुकामो वसुहृदा श्रीर्षकामोऽथ श्रीर्षीषान् ॥	३
अज्ञानकामस्त्वदिति स्वर्गकामोऽदिते सुतान् ।	
विद्यादेवाजा यकाम साध्या सनापको विद्याम् ॥	४
आयुष्यकामोऽश्विनौ देवीं पुष्टिकाम इडा यजेत् ।	
मतिष्ठाकाम पुरुषो रोदसी लोकमातरो ॥	५
स्वामिकामो ग धर्मान्स्त्रीकामोऽप्सरश्चर्याम् ।	
आधिपत्यकाम सर्वेश यजेत परमेश्चिनम् ॥	६
वह्न यजेत्तजस्कानं कोशकाम प्रचेतसम् ।	
विद्याकामस्तु गिरिञ्ज शम्पत्यार्थे उमा सतीम् ॥	७
चर्मार्थं उच्यतेऽत्रैकं च तु त बलिपुं यजेत् ।	
रक्षाकामं पुण्यजनान्मोक्षकामो मरुदूषणम् ॥	८

१ कान्

श्रीभाग—६१

रा वक्षामो मनु^१देवातिक्रान्ति त्वभिचरन्नेत् ।

कामकामो वजेरसोमकाम पुरुष परम् ॥

९

अक्षम सबक्षामो वा मोक्षकाम उदारधी ।

शीघ्रेण भक्तिवोगेन यजेत पुरुष परम् ॥

१०

एतावानेव वज्रतन्निह्नि नि क्षेपसोदय ।

भगवत्प्रचक्षे भावो यद्भागवतसङ्गत ॥

११

ज्ञान^१वदा भविनिवृत्तगुण्योर्मिषक

मात्मप्रसादं वनं वज्रं गुणेष्वसङ्ग ।

वैश्वदेवसुमन्तपथस्यैव भक्तिवोग

को निवृत्तो हरिकेशासु रतिं न कुर्यात् ॥

१२

ज्ञानक —

इत्यभिग्याहृत राजा निशम्य भरतर्षभ ।

किम वत्पुष्ट्या भूयो वैशामकिशुषि कविम् ॥

१३

एतच्छुभ्रपया विद्व सत् नोऽर्हसि भाषितुम् ।

कथा हरिकथोदकी सता ग्नु^२सदसि प्रुषम् ॥

१४

स वै भागवतो राजा पाण्डवेभ्यो महारथ ।

वाञ्छन्निवृत्तकै श्रीहृत् कृष्णकीदा य आददे ॥

१५

वैशामकिश्च भगवा^३वासुदेवपरायण ।

उद्गमाद्यगुणोदाय सता स्यु^३र्हि समागमे ॥

१६

आहुर्हरति वै पुमानुपमस्त न क्वसौ ।

तस्मै यत्क्षयो नीत उच्यतेऽकवार्त्तया ॥

१४

तरव किं न जीवति भन्वा किं न असं त्युत ।

न खारति न मेहति किं धामपत्रयोऽपरे ॥

१८

अविदराहोद्वारैः संसृज्य पुरुष पद्म ।

न च्छमपयोपैतो जातु नाम मशैभ्रव ॥

१९

बिभे क्तोरुक्कमविक्रमा वे

न मृषवत कथमुटे नरस्त ।

विद्वाऽसती दादुरिकेव सूत

न बोधनायतुरुणायनाथा ॥

२०

मार पर पट्टकिटित्तुट्ट-

मप्युत्तमाद् न नमे मुक्त वम् ।

झायी करी नो कुमल सुपयो

हरेर्लेस-कायनकङ्कषी वा ॥

२१

वर्हायिते मे नयने नयना

विद्धानि विष्णोर्न निरीक्षतो मे ।

पादौ नृणां तौ हुमवामभाजौ

क्षेत्राणि नानुव्रजतो हरेर्षी ॥

२२

जीवन्मृतो भागवताङ्घ्रिरेणु

न जातु मर्त्योऽभिलम्बेत् यस्तु ।

श्रीविष्णुपद्या मनुजस्तुल्यत्वा

शसन शशो यस्तु न वेद ग क्षम् ॥

२३

सद्दमसार इत्य वतेद्

यद्दृष्टमागैरिन्नामचेयै ।

न विक्रियेत्तत्र ^१यदा विक्रयो

नेत्रे जल गात्ररुहेषु ह्य ॥

२४

अथाभिषेच्छन्न मनोनुपुल्ल

प्रज्ञापसे भागवतप्रधान ।

यदाद् वैशासकिरात्मकिया

विशारदो नृपति साधुपुष्ट ॥

२५

इति श्रीमद्भागवतो महापुराणे अष्टादशसहस्रिकायां

सहस्रतया द्वितीयस्कन्धे तृतामोऽध्याय ॥

॥ चतुर्थोऽध्याय ॥

सुत—

वैशासकेरिति वचस्तत्त्वनिश्चयसात्त्वतः ।	
उपधार्य मतिं कुल्य औत्तरेय सती व्यधात् ॥	१
आत्मजायामुतागारपल्लुद्विभवधुम् ।	
राधे चाधिकृते नित्य विरुडा ममता जहौ ॥	२
पप्रच्छ वेदमेवार्थं न मा पुच्छथ सत्तमा ।	
कृष्यानुभावकल्पे अदधानो महामता ॥	३
सस्या विज्ञान सच्चल कर्म त्रैवर्गिकं च यत् ।	
वासुदेवे भगवति ज्ञानभाव 'दृढ गत ॥	४

सत्ता—

समीचीन वचो मङ्गलसर्वज्ञस्य तथानव ।	
तनो विशीयते मङ्ग हरे कवचत कवाम् ॥	५
भूय एव विवित्सामि भगवानात्मनामवा ।	
'यवेदं सृजते विश्वं दुर्विभाव्यनधीश्वरै ॥	६
यथा गोपायति विगुर्धेया सवच्छते पुन ।	
या या शक्तिमुपाभिस्य पुरुशक्ति पर पुमान् ॥	७
आत्मानं प्रीदयन्प्रीड करोति विकरोति च ॥	७॥

१ इत २ (यथावर्तमानं जगतां परिवर्तयति वाचयन्)

शून्यमगमलो ब्रह्मन्दरेरद्भुतकमल ।	
दुर्बिभान्ममिवाभाति कविभिश्चापि चेष्टितम् ॥	८ ॥
कथा गुणास्तु प्रकृत्युगपत्कमशोऽपि वा ।	
विभर्ति भूरिश्लोकं कुत्र कमापि ज ममि ॥	९ ॥
विचिकित्सितमेत मे नवीतु भगवा कथा ।	
शाब्दे ब्रह्मणि निष्पात परस्मिन्न भवा सत्तु ॥	१० ॥

श्रुत —

श्रुत्वाचञ्चितो राजा गुणानुबन्धने हरे ।	
हृषीकेशमनुस्मृत्य जतिवक्तु प्रथक्रमे ॥	११ ॥

श्लोक —

मम परस्मै पुरुषाय भूपसे	
सद्गुह्यखान्निरोधतीक्ष्णया ।	
गृहीतशक्तिनिर्घात वेदिना-	
म तमवापानुपलक्ष्यवत्सने ॥	१२ ॥

भूपसे मम सद्भ्रिनश्चिद्रेऽसता-	
मसम्भवापास्त्रितसपचमृतये ।	
पुसा पुन पारजइत्य आशने	
व्यवस्थितानामनुसृग्वाश्लेषे ॥	१३ ॥

नमो नमस्तेऽस्तुप्रभाय साहचर्या	
विदूरकाश्याय मुहु कुपोमिनाम् ।	

निरस्तसाम्बाविश्वेन राधसा
स्वधामनि शङ्कणि रस्यते नम ॥ १४ ॥

सत्कीर्तन सत्स्मरण सदीक्ष्य
सद्वन्द सच्छूभग पदद्वयम् ।
श्लोकस्त सद्यो विधुनोति कर्मव
तस्मै सुभद्रभवसे नमो नम ॥ १५ ॥

विश्वक्षया सत्परपोषसात्ना
त्सद्ग सुदस्योभययोऽ तरात्मन ।
वि^१दयि हि शङ्कगति गच्छमा
सासौ सुभद्रभवसे नमो नम ॥ १६ ॥

सपस्विनो दानवरा यशस्विनो
मनास्विनो मन्त्रविद् सुमहती ।
श्लेम विन्दति विना वदपग
तस्मै सुभद्रभवसे नमो नम ॥ १७ ॥

किरातहृषा प्रपुलिन्दपुल्कसा
आभीरकङ्का वचना ^१ससादय ।
येऽ वे च पापा यदुपाशयाजया
सुभृषि त तस्मै प्रमविज्जये नम ॥ १८ ॥

- स एव आत्मात्मब्रह्मामशीश्वर
 स्रष्टीश्वरो धनमयस्तपोमय ।
 गतव्यशीश्वैरजसकूपदिभि
 किंत्पुत्रविक्रमे भगवाः प्रसीदताम् ॥ १९ ॥
- शिव पतिर्देवपति प्रजापति
 शिवा पतिर्लोकपतिर्धरापति ।
 पतिर्गैतिश्या धकृष्णिसात्वता
 प्रसीदता मे भगवाः सता पति ॥ २० ॥
- बदङ्गुचनुष्यानसमाधिशीतया
 शिवात्पुपदमति हि सन्ब्रह्मात्मन ।
 वदति चैतःकमयो वधाकन
 स मे सुकृ दो भगवाः प्रसीदताम् ॥ २१ ॥
- प्रथोदिता येन पुरा सरस्वती
 शिव वताऽजस्र सती रघुति हृदि ।
 स्रजश्रया प्रादुरभूतिःशिवत
 स मे शृणीगामृषभ प्रसीदताम् ॥ २२ ॥
- मूर्त्तैर्माहङ्गिर्ब्रह्म पुरो विभु
 शिवाय शैले वदन्पु पूरुष ।
 सुकृच्छे गुना शोभश शोभसात्मक
 सोऽलङ्कृषीष्ट भगवाः वचासि मे ॥ २३ ॥

नमस्तस्मै भगवते व्यासस्वामितलेजसे ।

पपुत्रानमस्य सौम्या वामुशाम्बुदत्तस्यम् ॥

२४॥

एतदेवात्मन् राजश्वारदाय विप्रचक्रवे ।

वेदगर्भोऽभ्यधात्साक्षाद्यदाह हरिरात्मन ॥

२५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशसहस्रिकाया
सद्विंशत्यां द्वितीयाह्निके चतुर्दशोऽध्यायः ॥

॥ पञ्चमोऽध्यायः ॥

भावद —

देवदेव समस्तेऽस्तु मृतभावन पूजक ।

वद्विज्ञानीहि वाङ्मानसात्मतत्त्वनिर्गमनम् ॥

१

रूपं चक्षुषिज्ञानं यत् सृष्टिमिदं प्रभो ।

यत्तस्य यत्परं यच्च तत्तस्य यद् तत्त्वतः ॥

२

सर्वं ह्येतद्भवा वेदं मृतभन्वभक्त्यभुम् ।

कराग्रजकपद्विभ्य विज्ञानावसितं तव ॥

३

यद्विज्ञानो ववाधारो कल्पस्तव यदात्मकः ।

एकं सृजसि भूतानि मूर्तेरेवात्ममाप्सया ॥

४

आत्म भावयसे तानि न पराभावन स्वयम् ।

आत्मशक्तिमद्यद्वैभ्य ऊर्यन्ताभिरिवाह्रमाः ॥

५

नाह वेद पर इन्द्रिजापर न सम विभो । नामरुपरगुणैमात्म्य सदसत्किभिद् वत् ॥	६
स भवानचरद्दोर यत्तप सुसमाहित । तेन लोदयसे नस्य परा इष्टा प्रयच्छसि ॥	७
एतमे वृच्छत सर्वे सर्वज्ञ सकलेश्वर । विजानीहि तथैवेदमह तुच्छेऽनुशासित ॥	८
अथा—	
सम्बन्धकारुणिकस्मेद् व स ते विविधिसिद्धम् । स्वह चोदित 'सौम्य परधमपदक्षणे ॥	९
ना ^१ दृत उन त्वापि यथा मा प्रवर्षीषि शो । अधिज्ञाय पर मत्त एतावन्न वतो हि मे ॥	१०
येन सरोन्विषा विष्य रोचिन्त रोचयाम्बहम् । यथाशौऽग्निवशा सोमो ययभ्रमहृत्तरवत् ॥	११
तस्मै नमो भगवते वासुदेवाय धीमहि । वामापया दुःखयया मा त्वा ^२ त्त जगद्गुरुम् ॥	१२
विलज्जमानया यस्य स्वातुमीश्रापथेऽनुया । विभोहिता विकृत्य ते ममाहमिति दुर्धित ॥	१३
दृश्य कम च काल्प्य स्वभावो जीव एव य । वासुदेवात्परो लक्ष्मण चान्योऽर्षोऽस्मिन्न कल्पत ॥	१४
नारायणपरा वेदा देवा नारायणाङ्गजा ।	

५]	द्वितीयस्क ५	१२९
	नारायणपरा लोका नारायणपरा मया ॥	१९
	नारायणपरो योगो नारायणपर तप ।	
	नारायणपर ज्ञान नारायणपरा गति ॥	१६
	तस्मापि इहुरीशस्य कूटस्थस्वास्त्रितामन ।	
	सु य सृजामि सृष्टोऽह्मस्त्रियैवाम्बिचोरित ॥	१७
	सत्य रजसम इति त्रिर्युगस्य गुणास्त्रय ।	
	स्थितिसर्गनिरोधेषु पृथीवा मायया विभो ॥	१८
	कामकारणकर्तृत्वे इत्यज्ञानक्रियाश्रया ।	
	चतुरि निरुदा मुक्त मायिय पुरुष गुणा ॥	१९
	स एव भगवास्त्रिद्वैस्त्रिभिरेभिरभोश्च ।	
	स्त्रिभिरितगतिस्रस्य सर्वेषा मन चेश्वर ॥	२०
	काल क्व सभाप च भावेशो मायया स्वया ।	
	आत्म बटच्छया ज्ञान विकुम्पुरुषपारवे ॥	२१
	कालाद्रूपव्यतिकर परिगान सभापत ।	
	कर्मनो ज्ञान महत् पुरुषाभिष्टिजादभूत् ॥	२२
	महत्स्तु विकुर्वागाद्रव सस्वोपहृदिनात् ।	
	तमऽवधानसम्भवद्व्यज्ञानविद्यात्मक ॥	२३
	सोऽहृष्टार इति प्रोक्तो विकुर्व समभूत्तिषा ।	
	वैष्णविकसौत्रसम्य तामसधेति यद्विदा ॥	२४
	इत्यवज्ञाति क्रियाशक्तिर्ज्ञानशक्तिरिति प्रभो ॥	२५ ॥

साममाहृषि भूतादेर्विक्रुवाणादभूत्प्रथ ।	
तस्य मात्रागुणं ह्य शोऽञ्जि वदूषट्प्रथमो ॥	२५॥
समसोऽथ विक्रुवाणात्प्रथमशगुणोऽञ्जित ।	
परा वयात्पुत्र इवाथ प्राणं शोऽञ्जि वदूषम् ॥	२६॥
वाथोरपि विक्रुवाणात्प्रथमशमसभावत ।	
उपपद्यत तेजो वै रूपवत्स्पर्शशब्दधत् ॥	२७॥
तेजसस्तु विक्रुवाणादासादम्भो रसात्मकम् ।	
रूपवत्स्पर्शशब्दात्मो घोषयथ परा वयात् ॥	२८॥
विशेषस्तु विक्रुवाणात्प्रथमो ग वयान्मन् ॥	
परा वयात्प्रथमशशब्दरूपगुणाञ्जित ॥	२९॥
वैकारिकात्मनो जने देवा वैकारिका वश ।	
दिग्वासाकर्मन्तेतोऽभिवर्द्धी शोपे इमित्रका ॥	३०॥
तैजसात्तु विक्रुवाणात्प्रथमशमसभावत ।	
ज्ञानशक्तिं क्रियाशक्तिर्बुद्धिं प्राणस्तु तैजसौ ॥	३१॥
शोऽञ्जि त्वग्नायहृन्निह्वाणाम्भोर्मेतूङ्घ्रिपावथ ।	
सदैवेऽतङ्गता भावा श्रुतेर्द्रव्यान्तोऽगुणा ॥	३२॥
यदावतननिवाणे न श्रेकुमहावित्तम ॥	३३
तदा सहजं वा योऽथ भगवत्पुत्रिचोदितः ।	
सदसस्वधुपादाथ चोमव समुत्तुङ्घ्रि ॥	३४

वर्षेयुगसहस्रा ते तद्वन्द्वमुवकेशवम् ।	
कालवन्दस्वभावस्यो जीवो जीवनपीवयत् ।	३५
स एव पुरुषस्तस्मादप्यष्ट विभिन्ना भिगात् ।	
सहस्रोवह्निराहृक्ष सहस्राननशापवात् ॥	३६
वसोद्वावयवैर्लोक्य कल्पयति मनीषिण ।	
कन्यादिभिरथ सप्त सप्तोर्ध्वै जपनादिभि ॥	३७
पुरुषस्य मुखं मद्यं क्षत्रमेतस्य वज्रम् ।	
ऊर्वोर्वेदस्यो मरुतस्य पद्भ्यां शूद्रोऽभ्यजावत् ॥	३८
भूर्लोकं कल्पितं पद्भ्यां भुवर्लोकोऽस्य नाभित् ।	
इदा स्वर्लोकं वरसा महर्लोको महात्मन ॥	३९
प्रीत्याया पनल्लोकश्च तपोलोकं सानुदयात् ।	
मूर्धनि सतल्लोकस्तु मद्यल्लोकं समात्मन ॥	४०
तत्कन्यां चातल कप्तमूर्ध्ना वितल विभो ।	
जानुभ्यां सुतलं शूद्रं जह्याभ्यां तु तलारलम् ॥	४१
महातलं तु गुल्फाभ्यां मपदाभ्यां रसातलम् ।	
पातालं चादत्तत इति लोकमथ पुमान् ॥	४२
भूर्लोकं कल्पितं पद्भ्यां भुवर्लोकोऽस्य नाभित् ।	
स्वर्लोकः कल्पितो मूर्ध्ना इति वा लोककल्पना ॥	४३

इति श्रीमहाभारते महाभारतस्य अष्टादशसहस्रिकाया
संहितायां द्वितीयस्कन्धे दशमीऽध्यायः ॥

॥ पष्ठोऽध्याय ॥

यथा—

वाचा महेशुक्ल क्षेत्रं च दसा सप्त चातव ।	
हृद्यकव्यामृताज्ञाना निष्ठा चर्बरसस्य च ॥	१
सकाम्ना च वायोऽथ तद्भासे परमायने ।	
अश्विनोरोषधीना च प्रागो मोहमयोदयो ॥	२
रुपाणा मेजसा चक्षुर्दिव सूरस्य चाश्विनी ।	
कर्षो दिशः च तीथाना श्रोत्रमाकाशशब्दयो ॥	३
तद्गात्र वस्तुसाराणा सोमगस्य च भाजनम् ।	
त्वगस्य स्थावायोश्च लभमेवस्य चैव हि ॥	४
रोगान्पुष्टिज्वलादीना चैवा चक्षुस्तु सम्भृत ।	
क्षेत्रश्मलुनला यस्य शिलाचोद्वाघविद्युताम् ॥	५
वाह्यो लोकपालानां वायस्य क्षेमकर्मणाम् ।	
विश्वतो नृभुवः लब्ध क्षेमस्य क्षरणस्य च ॥	६
सर्वकामवरस्तापि हरेश्चरण आस्पदम् ।	
अथा बीर्वस्य सर्गस्य पर्जन्यस्य प्रजापते ॥	७
पुंस शिश उपस्यस्तु वजात्मानदनिर्हृते ।	
वासुधमस्य मित्रस्य परिमोक्षस्य नारत् ॥	८

दिसाया निर्देवेर्नृतोर्विरयस्य गुह्यं स्मृतं ।	
परामृतेरथर्मस्य तमसश्चापि पश्चिमं ॥	९
नाट्यो बरुनीना तु गोपान्नामस्त्रिसद्वृत्तिः ।	
अन्वत्तरससि धूना भूताना निधनस्य च ॥	१०
उदरं विहितं पुत्रो ह्ययं मनसं पदम् ।	
धनस्य तमं तुभ्यं च कुमारानां भवस्य च ॥	११
विज्ञानस्य च सत्यस्य परस्यात्मा परायणम् ।	
अहं भवा भवभैव त इमे मुनयोऽमता ॥	१२
सुरासुरतरा नागा सखा वृगसरीत्तृपा ।	
गन्धर्वाप्सरसो वक्रा रक्षोमृतगणोरथा ॥	१३
पश्यन् पितरं सिद्धा विद्याप्राधारणा द्रुमाः ।	
अन्धे च विविधा जीवा जल्पन्ततन्मौक्तसं ॥	१४
महर्षेःश्रेयससारासाहितं स्तनपिलयं ।	
सर्वे पुरुष एवेदं भूतं भद्रं भवन्तं यत् ॥	१५
तेनेवमाकृतं विश्वं वितस्त्रिमभितिष्ठति ।	
स्वधिलयं प्रपद्यं प्राणो यदिच्छं प्रतपत्यसौ ॥	१६
एष विराज प्रतपत्यपत्यं सर्वदिं पुमान् ।	
सोऽमृतस्याभवत्येषो नरोऽनन्तं यदत्यगात् ॥	१७
मदिमैव ततो मङ्गं पुरुषस्य दुरत्ययं ।	

पादेषु सर्वभूतानि पुंसु स्थितिपरो विदुः ॥	१८
असुप्त क्षेममयं च त्रिमूर्त्तौऽश्वाभि सुभसु ।	
पादाभ्यासो यदिश्वासकप्रजानां च आश्रमा ॥	१९
अन्वक्षित्त्रैलयास्त्वपरो गृह्णेषोऽशुद्भुदः ।	
^१ सती विचक्रमे विष्णुः साहजानहने उभे ॥	२०
यदक्षिया च विद्या च पुरपस्तुभवालय ॥	२० ॥
यस्मात्पुत्र विराड् उभे भूते द्विपरुषात्मकः ।	
सहस्यमलगाद्विष गौभि सुव इवातपन ॥	२१ ॥
यदास्य नाभ्यासल्लिनादश्मास महात्मनः ।	
नाविद् यज्ञसम्भारा पुरुषावयवाहने ॥	२२ ॥
तेषु यज्ञस्य पश्य सवनस्पतयं कृताः ।	
इदं च देवयजनं कात्त्वोरुशुपावित ॥	२३ ॥
वक्षु योषवचं खेदा रसलोहसूतो जलम् ।	
शुचो यशुभि सामानि चतुर्द्वौ च सत्तन ॥	२४ ॥
नाभयेयानि नञाश्च दक्षिणाश्च प्रयानि च ।	
देवतानुक्रमं कल्पं सहस्रपत्न्यं प्रमेव च ॥	२५ ॥
यज्ञयोः सतय ^१ श्चैव प्राचक्षित्तं समर्पणम् ।	
पुरुषावयवैरेते सम्भाराः सम्भृता मया ॥	२६ ॥

इति सम्भृतसम्भार पुरुषावयवैरहम् ।	
समे'व पुरुष यज्ञ तेनैवायत्तमाश्रम् ॥	२७ ॥
स्यसो भ्रान्त इमे प्रजाया पतवो नव ।	
अथजन्म्यक्तमव्यक्त पुरुष सुसमाहिता ॥	२८ ॥
सतश्च मनस काले ईश्विरे ऋषयोऽपरे ।	
पितरो विबुधा देवा मनुष्या ऋत्विर्बिभ्रुम् ॥	२९ ॥
नारायणे भगवति तदिद विश्वमाहितम् ।	
गृहीतमाचोऽस्तुय सगदाऽवगुण्य सत ॥	३० ॥
सूत्रानि वसिष्ठोऽहं हरो हरति तद्वश ।	
विश्व पुरुषरूपेण परिचाति त्रिस्तुतिवृष्ट् ॥	३१ ॥
इति वेऽभिहितं तत् तयोदमनुवृत्तमिति ।	
ना यद्भगवत किञ्चिद्भाष्य सदसदात्मकम् ॥	३२ ॥

न भारती मेऽहं सुषोपलब्धये

न वै क्वचि मे नतसो वृथा गति ।

न मे हृषीकानि पय तसत्पथे

याने हृषी-कण्ठवता वृत्तो हरि ॥ ३३ ॥

सोऽहं समाज्ञातमयस्तपोमय

प्रजापतीनामभिषिद्धं पति ।

आत्माय योग नियुग समाहित

स्य नाभ्यगाच्छ यत आत्मसम्भव ॥ ३४ ॥

नतोऽभ्यस्य हृत्करण समीपुषा

अधश्चित्तं हस्ततयन मुनकूलम् ।

सौ ह्यात्मसाक्षादिभव स्य पर्यगा

श्रुत्वा नम आत्मसाधने कुर्व ॥ ३५ ॥

नाह न सूर्य चरता गर्ति विदु

ने कामदेव किमुनापरे सुरा ।

तन्मात्रया मोहितमुद्धतस्त्विव

विनिर्मित आत्मनाम विचश्महे ॥ ३६ ॥

वस्यत्वारुक्ताणि गापति हस्तदाद्य ।

न य विदन्ति तत्त्वेन तसौ भगवते नम ॥ ३७ ॥

स एव आद्य पुरुष कल्पे कल्पे सुखदद ।

¹आत्मात्म-आत्मनात्मान सचच्छति च जति च ॥ ३८ ॥

विदुश्च केवल ज्ञान अलक्षणावस्थितम् ।

सत्ता पूर्वमनाशान्त निर्गुण निरामद्वयम् ॥ ३९ ॥

कथे विवर्ति मुनय प्रशांतात्मोद्दिशाश्रया ।

यदा तदेवासत्तैस्तिरोधीयेत विदुतम् ॥ ४० ॥

- आद्योऽन्वकारं पुरुषं परस्म
 का'लं लभ्यात् सदसामतश्च ।
 इत्यं विचारो गुण इन्द्रियानि
 विराट् स्मराट् स्वान्तु परिष्णु नृज ॥ ४१ ॥
- अहं भवो यज्ञ इमे प्रतेष्ठा
 दक्षादयो वै भवदादक्षश्च ।
 स्रलोकपाला अगलोकपाला
 नृलोकपालास्रलोकपाला ॥ ४२ ॥
- मा सर्वविद्याभरन्चाण्येष्टा
 ये चक्षुरक्षोरगन्तगन्ताषा ।
 ये वा ऋषीनामृषमा पितृणा
 देसे इतिश्लेषरत्नवे द्वा ॥ ४३ ॥
- अन्धे च वे प्रेतविज्ञानभूत
 कृष्णान्दयान्नेष्टुगप^१द्वेषीषा ।
 यत्किञ्च श्लेके भगव महत्स
 दोत्र सहस्रद्रुत्तव-क्षमावत् ॥ ४४ ॥
- श्रीह्रींविभूत्याऽनवपद्भुता^२र्धे
 तपव पर रूपवदसस्त्वयम् ।

प्राचायतो वानृष आमन्त्रि

श्रीलावतारा पुरुषस्य नृक्ष ॥

४५॥

आपीयता कर्मकथापशीषा

ननुष्मिष्ये त इना-सुपेशान् ॥

४६

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे दशमोऽध्यायः
सहितोऽस्ति द्वितीयस्कन्धे पञ्चमोऽध्यायः ॥

॥ सप्तमोऽध्यायः ॥

सप्तमः—

अत्रोद्यत क्षितिजलोद्धरणात् विभ्र

श्रीश्रीं तनु सकलवहमपीमन् त ।

एव तमद्भागवत कथागतमादिदैत्य

त तद्गुणाद्रिमिव बन्धधरो ददार ॥

१

जालो हपेरजतयःसुचमान्सुबह

आहूतिस्त्रुमरानथ दक्षिणायाम् ।

लोकत्रयस्तु महतीमद्दरदासि

स्वायम्भुवेन मनुना हरिरित्स्त्रुत्थ ॥

अत्रे च कर्देनगृहे द्वित वेवदूत्वा

श्रीभि सम नवभिरात्मगति स्वमात्रे ।

- ऊचे वयाःमशमठ गुणसङ्गपङ्क
 मस्त्रि विधुय कपिलस्य गति मयेदे ॥ ३
- अत्रेत्पलामभिवशद्भव आह तुष्टो
 दत्तो मयाहमिति चङ्गुगवा स इत् ।
- अपात्पङ्कजपरगणविषदेहा
 योगहिंसातुरभयीं चह्रैदवाथा ॥ ४
- सप्त तपो विविधतोफसिसृक्षया मे
 आदौ सनाःसतपस स चतु सनोऽभूत् ।
- प्राकल्पसप्तुवविन्दमिहाःमत्तस्य
 सम्भञ्जगाद् मुनयो सद्ब्रह्मतास्तन् ॥ ५
- अर्मस्य वल्लुद्वितर्पेजनिष्ठ मूर्त्तौ
 न्नागवतो नर इति सतप प्रभाव ।
- हृद्वाःमनो भगवतो निवसावलोप
 देव्यस्यनङ्गपूजना पठितु न शोक् ॥ ६
- काम दहति कृतिनो ननु रोषहृत्पया
 रोष दहत्सुत तेन दह लसङ्गम् ।
- सोऽयं यद् तरजल भिविशविसेति
 काम क्व नु पुनरस्य मन अयेत् ॥ ७
- विस्त सपद्भुद्वितपत्रिभिरति राज्ञो
 वातोऽपि सप्तुवगतस्यपसे यनामि ।

- तस्मा अदाहूकगतिं वृणते प्रसक्तो
 दिव्या स्तुवति मुनयो यदुपवथस्तात् ॥ ८
- येनमु-पगतं द्विजपादकवचं
 विष्णुष्टवैरुपभयं निरये पत तम् ।
 आत्वार्यितो जगति पुत्रपदं च लेभे
 दुग्धा वसूनि वसुधां सकलानि येन ॥ ९
- नामेरसावृणम आस सुदेविमुत्तु
 र्गो वै चकार समहन्जइवोगचवाद् ।
 य-पारमहस्यवृणं पदमामवति
 लक्ष्यं प्रज्ञा-वकरणं परिमुक्तसङ्गं ॥ १०
- सत्रे ममास भगवाद्द्वयशीरपायो
 साक्षर-स यज्ञपुरुषस्तपनीकवप ।
 हृन्दीमयो मल्लमशोऽस्त्रिभवेवला-मा
 वाचो बभूवुरुशरीं अस्तपोऽस्य वसा ॥ ११
- मत्स्यो युगा तसमये मनुनोचस्य
 क्षोणीमयो निमिषणीयनिकायकेत ।
 विस्मसितानुरुभये सञ्जिठे मुत्सा मे
 आदास्य तत्र विजहार ह वेदमार्गाव ॥ १२
- क्षीणैर्भावमरदानववृषपाना
 गुह्यमप्रतामकृतवद्वय आदिदेव ।

- पुष्टेन कच्छपवत्सुर्विदम्भर गोज
 निद्राभ्रपोऽद्विपरिवर्तकपालकम्बू ॥ १३
- त्रैविष्टपोदमपद्मसन्तुसिद्धस्य
 कृत्वा भ्रमद्भुक्तुतिःद्रुक्कपालकम् ।
 दैले इनाद्भु गदयाभिपत तन्नाय
 दूरी निपाल्य विददार नक्षै रपुरतम् ॥ १४
- अत सरसपुरवलेन पदे सुदीपो
 मोहेन बूधपरितरम्बुजइका भार्त्त ।
 आदेदमादिपुरुषास्त्रिज्ज्येकनाथ
 तीपभव अदणमद्भुक्तनामधेय ॥ १५
- सुत्वा हरि^१कामरजाधिनामधेय
 अक्काबुध पठगराजसुनाभिरुद ।
 चक्रेय नक्रवदन विनिपात्य तस्मा
 इत्थे प्रदूह भगवा कृपयोजहार ॥ १६
- चान्वा गुमैरवरजोऽप्यदिते सुतान्ना
 लोकाभिचक्रम इनाचदधाधियज्ञ ।
 इमा वामनेन जगृहे त्रिष्व्चउलेन
 वाचन्मागृते पथि चर प्रसुभिर्न चान्त्सु ॥ १७

कार्षीं बलेरवसुक्तकण्ठदशौच-

माय शिरसाभूतकतो विद्युत्पापिपत्तम् ।

यो वै प्रतिस्रुतमृते न पिपीपद् य

दान्मानमद्द शिरसा इरपेडभिमेने ॥

१८

तुभ्य च नारत्तं ह्यस्य भगवति ब्रह्म

भावेन साधुपरितुष्ट उवाच योगम् ।

ज्ञानं च भागवतमात्मस्तत्त्वदीप

यद्वासुदेवशरणा विदुरस्ततैव ॥

१९

चक्र च दिश्वविद्धत दशसु स्रजेजो

म च तरेषु मनुवसवरो विभर्ति ।

दुष्टेषु यानसु दम व्यदधात्सर्कार्ति

सले त्रिष्टुप्त उद्यती प्रथव्यरितै ॥

२०

वचत्तरेषु भगवात्स्यमेव कीर्ति

नाम्ना कृपा पुरमुजा रुज आहु हति ।

यज्ञे च भागवत्कथापुरवावरु य

जासुञ्ज वेदमनुशास्त्रवतीर्ष ओके ॥

२१

इत्तं क्वाप विधिभोपभूत महात्मा

महासुगुं ह्यवचय नरकार्तिभिः ॥

- उद्ध लस्रावथनिकष्टकमुष्णीय
 म्नि सतकुल्य उरुभारपरशभेन ॥ २२
- अस्तन्वसावसुमुखा कठया कलेक
 इववक्षुवश अवतार्य गुरोर्निदिशे ।
- तिष्ठ वन सद्भितानुज आविषेन
 वस्मिन्निवभ्य दशक वर आर्त्तिमाच्छन् ॥ २३
- वस्मा अद्भुदभिरुडभयाह्वयेषो
 मार्गं सपथरिपुर हरवदिनशो ।
- दूरे सुहृ मन्वितरोपसुशोभदृष्टया
 तान्प्रपन्नात्मकरोरगतकचक ॥ २४
- वक्ष स्वतस्पर्शरक्षणमेद्भ्रवाद्
 इ तैर्विदम्बितकङ्कभुष उल्लालम् ।
- सद्योऽसुमि सह विनेष्यति दारदृष्टुं
 विस्फूर्तिवैर्धनुष उच्यतेऽभिधौ वे ॥ २५
- भूमे सुरेतरवस्थयिर्निर्दिताया
 छेदन्वयाय कठया सितकृष्णकेस ।
- ज्ञात करिष्यति जनात्पलक्ष्यमार्गं
 वनाधि चाऽनमहिमोपनिषापनानि ॥ २६
- बोधेन जीवहरण यदुल्लुकिद्याया
 ज्ञेयानिकल च पदा सपटोऽपहृतः ।

- यद्विद्वता उरगतेन दिविमपुशोर्वा
 वामूला त्वितरयाऽनुनयो न भाव्यम् ॥ २७
- यद्वै जने ज्ञापयशुचिपतोषपीला
 पालासवशीवयदनुम्वददितिवृष्टया ।
 तच्छुम्भयेऽतिविपचीवधिलोचजिह्व
 मुचाटविष्यदुरग विहरन् इदियात् ॥ २८
- कल्पम दिग्बभिव यतिशि वि शयान
 वावाधिना शुचिबने परिदृष्टमाने ।
 लोभयति प्रजस्योऽवसिता उकास
 नेत्रे पिचाय सवलोऽनधिगम्यवीर्ये ॥ २९
- गृहीत शयदुपव घममुष्य माता
 शूलव सुवस्य न तु तत्तवमुष्य माति ।
 वसुम्भवोऽस्य वदने मुवनानि गोपी
 सवीर्य शक्तिगता प्रतिबोधितासात् ॥ ३०
- नद य मोदयति भवाऽरुण्यस्य पाशा
 श्लोपाबिलेयु विहिता मयसुनुना य ।
 अहवापृत निशि क्षान्तमतिःशमेन
 लोके विमुग्ध वपनेष्यति गोकुल ध्य ॥ ३१
- गोपैर्मन्त्रे प्रतिहते ज्ञानविदुन्वाव
 देवेऽन्निवर्षति पशुहवया विरह्यु ।

घर्षोच्छिन्नी प्रमितं सप्त दिनानि सप्त
वर्षो महाभ्रमजषैककरे सखीलम् ॥

३२

त्रीडन्यने निशि निशाकररदिनगौषौ
रासो^१ मुख कळपदाप्यतनूर्च्छितेन ।
वदीपितस्मरकजा प्रजसूडभूता
हर्षुंहरिष्यति शिरो भनदानुगम्य ॥

३३

ये च मळम्बसररदुरकेश्चरिष्ठ
महेभकसन्वना कुनवीण्डकाद्या ।
ज ये च ज्ञात्वाकपिमत्त्वसङ्घतमक्त
सप्तोक्षसम्बद्धिदूरथरुन्निमुरया ॥

३४

ये वा मृधे समितिज्ञातिन आत्तचापा
काम्बोजमत्स्यकुसुमैक्यमसृञ्जयाथा ।
यास्य त्यदर्शनमल वल्लर्भीमपाथ
व्याजाह्वयेन हरिणा भिद्यत सदीपम् ॥

३५

कालेन नीळितपिचामवसृश्य नृगा
स्रोहासुषा सनिगमो चत दूरपार ।
आभिर्हितरु-वतुपुन स हि सत्यवत्या
वेरुदुम विटपज्ञो विभक्तिष्यति स्म ॥

३६

- भेदद्विधा भिगमय र्मनि निष्ठिताना
 पूर्वभिगयेन विहिताभिरद्वयत्पूर्मि ।
 लोकात्प्रजा नक्षिचिमोहमतिप्रयोभ
 येष विधाय बहुभाषयत औपधम्भम् ॥ ३७
- यष्टील्लयेष्वपि सदा न हरे कथा स्फु
 पार्श्वच्छिन्नो द्वितयना रूपला नृदेवा ।
 साहा स्व ता वषट्ठिति स्व गिरो न यत्र
 शास्ता भविष्यति कलेभगवा युगा वे ॥ ३८
- सर्वे तपोऽहसृचयो नत्र ये प्रलेशा
 स्थाने च दमस्त्रम वमरावनीशा ।
 अ ते त्वनन्तरम युवशासुराशा
 मायाविभूतय इमा पुरुशक्तिभाष ॥ ३९
- विष्णोर्मु बीरुत्पना कतमोऽर्हतीह
 य पार्थिवा यपि क्वचिर्विमभे रजासि ।
 अस्त्रम्भ य सार्हसाऽस्त्राला त्रिवृष्ट
 यस्मात्तिसाम्यसदनादुरकम्पयानम् ॥ ४०
- वा त विदाम्बहूमती मुनयोऽमज्ञास्ते
 मायावत्स्य पुरुषस्य कुवोऽपरे वे ।

- गाय त्रुषा वृषाङ्गलान्न आदिदेव
 होषोऽधुनापि समबल्यति नास्व पारम् ॥ ४१
- येषां स एव भगवा दययेदन त
 सवाऽमवाञ्छितपदा यदि वि-वलाकम् ।
 ते दुस्तरामलितरति य देवमाया
 नैषा मनाइमिति धी असृगात्मस्ये ॥ ४२
- वेदाहमङ्ग परमस्व हि सागवाया
 यूव भवञ्च भगवानथ वैश्वनय ।
 पत्नीं वतो स च मनुञ्च तदाऽमनाञ्च
 प्राचीनमहि ष्टमुरङ्ग वत भुवञ्च ॥ ४३
- इ-वाङ्गैः लसुपुङ्गु-दविदेहगावि
 रध्वम्बरीषममरा गयन्तद्गुपाया ।
 मा वाजलकलातथ वनुरतिदेवा
 देवत्रतो बलिर्'मृतरयो दितीच ॥ ४४
- सौमर्दुतङ्गुशिविदेवलपिष्पलाद्
 सारस्वतोऽहवपराक्षरमूरिण्या ।
 येऽ ये विनीषणहूमदुपे इदत्
 चार्थाऽपिपेपामितुरभुतवैववया ॥ ४५

ते वै विद् व्यक्तितरति च देवमाया
 लीशूद्रहृषिकेशय अपि पापनीना ।
 कदाहुतजनपरायणशीलशिक्षा
 सिर्येभ्यना अपि किमु कुतधारणा वे ॥ ४६

शश्वःपला तममय प्रतिबोद्धमात्र
 ह्युद्ध सम सत्सत परमात्मवत्त्वम् ।
 शब्दो न यत्र पुनकारकवाङ्मयार्थो
 माया परैत्यभिमुखे च विलज्जमाना ॥ ४७

तद्वै पद् भगवत परमस्य पुनो
 कथ्येति पद्भिदुरत्रसमुक्त विशोकम् ।
 सभूद् निबन्ध यतयो यमकर्तृहृति
 जगु स्वरादिव निपानस्यनिग्रमि इ ॥ ४८

स शेषसामपि विमुभगवाचा यतोऽस्य
 भावस्यभावविहितस्य सत प्रसिद्धि ।
 वेदे स्वचातुर्विगमेऽनुविशीर्यमाणे
 क्वोमेव तत्र पुरयो न विशीर्येमेऽज ॥ ४९

सोऽय तेऽभिहितस्त्वात् भगवा विश्वभावन ।
 समासेन हरेर्नो यद् यस्मात्सदस्य वत् ॥ ५०
 च भागवत नाम च मे भगवतोदितम् ।
 सङ्गोऽय विमूलीना त्वमेवद्विपुञ्जीकृत ॥ ५१

१ यथा हरी भगवति नृपा भक्तिर्भक्षिष्यति ।

२ सर्वात्म वसिष्ठाधार इति सङ्कल्प्य वषस्य ॥

५२

३ भावा वषस्यतोऽसुख्य इत्यरस्तानुमोदत ।

नृत्स्वत श्रद्धया नित्य मावयाःना व सुष्ठति ॥

५३

इति श्रीमहाभारते महापुराणे अष्टादशसहस्रिकाया
सङ्घिताया द्वितीयस्कन्धे सप्तमोऽध्यायः

॥ अष्टमोऽध्यायः ॥

(सप्तविंशतिः)

सूत्र —

अहगा बोधितो अह्यगुणारयानेऽगुणस्य च ।

यस्यै यस्यै यथा प्राह नारदो देवदर्शन ॥

१

एतद्वेदितुमिच्छामि तस्य वेदधिदा वर ।

इरेरद्भुतधीवस्य यथा लोकसुमहत्तम ॥

२

कथयस्व महाभाग यथाह नशिलात्मनि ।

कृष्यो निवेदय निस्तद्व मनस्तदप्ये कलेवरम् ॥

३

१ राज्ञः—

३ नृज स्नि व सुप्येत किं कायमनु मन्धरे ।

कृष्य वषस्यतोऽसुख्य भक्तिस्त्वादनपाविषी ॥

किं स्याद्भुतधीमात्मारै किं दानै किं तपस्तपुतै ।

सर्वाध्यात्मसङ्कोक व चतुस्त्रिधोऽहये ॥

इति श्रीमहाभारत कथित्वधिक पद्यते

३ कौश्लं

शुच्यत भक्त्या नित्यं शृणुतश्च सधेयिनम् ।	
कायेन नानिदीयेन मनसा च व्रजते हृदि ॥	४
प्रविष्टं कण्ठप्रवेशं स्वानां भावसरोरुहम् ।	
हुतोति शमलं कृष्णं सञ्जितस्य क्यां शरत् ॥	५
धौतान्नां पुरुषं कृष्णपादमूलं न मुञ्चति ।	
मुक्तसम्परिक्षेपं पादं स्रग्दण्यं यथा ॥	६
यद्यथातुमतो ब्रह्मदेश्वरभोग्यं धातुमि ।	
सहस्रस्य हेतुना वा नव तो पानते यथा ॥	७
आर्त्तास्तुद्वरान्पद्मं लोकसंस्थानलक्षणम् ।	
यावान्यस्य वै पुरुष इत्यन्तावयवै पृथक् ॥	८
तावान्तावयविति प्रोक्तं सस्वात्प्रयत्नानि च ।	
अत्र सूच्यते भूतानि भूतान्नां बन्धुवशात् ॥	९
दृष्टे चेन तद्रूपं नाभिपद्यतमुद्भव ।	
स चापि वत्र पुरुषो विश्वस्त्रियुद्भवत्वात् ॥	१०
सुक्त्वात्ममायां नापेक्षं शोते सवगुहाशय ॥	१०॥
पुरुषावयवैर्लोकं सपाठां पूर्वकल्पिता ।	
लोकैरमुध्यावयवा सपाठैरिति सुश्रुत ॥	११॥
यावान्कल्पो विकल्पो वा यथा कालोऽनुमीयते ।	

भूतम कर्मवच्छन्द आत्मानं च कःसव ॥	१२॥
कात्स्न्यानुगतिया तु कल्पतेऽप्या बृहत्त्रयि ।	
यावत्त कर्मगतयो वाहरीर्द्विजसत्तन ॥	१३॥
यस्मिन्कर्मसमायाशो यथा येनोपगृह्यते ।	
गुण्याना गुणिना चैव परिणाममधीत्सताम् ॥	१४॥
भूयाताञ्जककुञ्चोन्मध्मनक्षत्रभूताम् ।	
रुत्सिस्समुद्गृहीयाना सम्भवश्चैतदोक्तताम् ॥	१५॥
प्रमायमण्डकोक्ष्ण वाह्याभ्यन्तरमेव ।	
मद्वया चानुचरित वर्णानमविनिश्चय ॥	१६॥
आवतारानुचरित वदात्मवतन हरे ।	
शुभानि शुभमान च धर्मो यश्च पुणे पुणे ॥	१७॥
नृणा साधारणो धर्म सन्निक्षेपश्च वाह्य ।	
क्षेत्रीना राजर्षीणा च धम कुच्छ्रेषु जीवताम् ॥	१८॥
तत्त्वाना परिसरचान लक्षण हेतुलक्षणम् ।	
पुरुषाराधनविधिर्योगस्थाभ्यात्मिकम् च ॥	१९॥
बोतेष्वरैश्वर्यगतिर्लिङ्गमद्वस्तु योगिनाम् ।	
वेदेष्वेवधर्माणामितिहासपुराणयो ॥	२०॥
सम्बुध सर्वभूताना विक्रम प्रतिसङ्गम ।	
ब्रह्मपूर्वस्य काम्पाना विभर्गस्य च शो विधिः ॥	२१॥

यज्ञानुज्ञापिना सग पाश्र्वच्छस्य च सम्भव ।	
आत्मनो व धर्मोक्षौ च व्यवस्थान स्वरूपत ॥	२२ ॥
यथात्मत त्रौ भगवत्त्रिबीजस्त्याजमापया ।	
विन्दु य वा यथा नायामुदाहृते साक्षिवद्विन्दु ॥	२३ ॥
सर्वमेतच्च भवव पृच्छते मेऽनुपूर्वञ्च ।	
तपयतोऽहंस्तुदाहर्तुं श्रतज्ञाय महासुने ॥	२४ ॥
अत्र प्रमाण द्वि त्वा परमेष्ठी यथाःनभू ।	
परे चेद्दानुविष्टि त पूर्वेषा पूर्वै कृतम् ॥	२५ ॥
न मेऽस्तेव पराश्रित ज्ञानज्ञानज्ञानदनी ।	
पियतोऽच्युतपीयूषम यत्र कुपिततद्विनात् ॥	२६ ॥

श्रुत —

स उपार्जुत्रयो राज्ञा वरायागिनि मःपते ।	
जज्ञरातो शृणु प्रीतो विष्णुरातेन तसदि ॥	२७ ॥
प्राद् भागवत नाम पुराण जज्ञसम्मितम् ।	
जज्ञये भगवःशोक जज्ञकल्प उपागते ॥	२८ ॥
यथाःपराश्रितपत पाश्र्वनामनुपृच्छति ।	
आनुपूर्वैव तःसवमारक्षानुमुपचक्रमे ॥	२९ ॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराण अष्टादशसर्गविक्रमायां
सहित्यायां तृतीयस्क व अष्टमोऽध्याय ॥

॥ नवमोऽध्याय ॥

छन्दः —

आत्मजायामृते राज परस्मानुभवः। मन ।	
न घटेतावसन्ध च स्तत्रेष्टुःरिवाञ्छसा ॥	१
बहुरूप इवाभाति मावया बहुरूपया ।	
रससागो गुणेषु मयाहमिति न यते ॥	२
यद्दि वाच नहिस्ति स्वे परस्मि फलमापयो ।	
रमेत नतसम्प्राप्तयत्तुःशौचोऽस्ते तदोभयम् ॥	३
आत्मतत्त्वविशुद्धयै यदाह भगवानृतम् ।	
ब्रह्मणे दर्शयत्तुमन्वयः। कततादत ॥	४
स आदिदेवो जगता परो गुरु	
स्वधित्यमासाय तिसृष्वैश्वर ।	
ता नाभयचन्द्रदक्षमत्र सम्मता	
प्रपञ्चनिर्माणविधिर्देवा भवेत् ॥	५
स चित्तवत्त्वस्यैकदान्म	
स्युपाश्रयोर्देवैरित नचो विशु ।	
स्पर्शेषु यत्तुःशौचमेकविश	
त्रिभिरात्मना तृप ब्रह्मन विदु ॥	६

विदुमन्व तद्वैकृदित्तया विदो
 विलोक्य तत्रा यदपश्यमान ।
 स्वधिष्ण्यनात्माय विन्दुव्य तद्वित
 तपस्तुपादिष्टु ह्वात्पे मन ॥

७

दिव्य सहस्राद्ममोषदर्शनो
 चित्तानिलाःना विजितोमर्थेद्रुप ।
 अतच्छत स्वासिलयोक्ततापन
 तपस्तपीवास्तपता समाहित ॥

८

तस्मै स्वलोक मगवा मन्नाजित
 स वज्रवामस पर न वत्परम् ।
 व्यपेतसङ्क्षेपविमोदसाभवस
 स्वदृष्टवद्विर्विबुधैरभिष्टुतम् ॥

९

ववर्षते वज्र राजसमस्तयो
 सत्त्वं च मिश्रं न च कालविक्रम ।
 न वज्र माया किमुत्तपरे हरे
 रजुवता वज्र सुरासुराविता ॥

१०

प्रयामावदावा शयपज्ज्येचन्ता
 विशद्ववक्षा सुरुच सुपेक्षस ।

सर्वे चतुर्षोदय उभयपद्मनि प्रवेकनिष्काभरणा सुवचस ॥	११
प्रवालवैदूयसृणालवचस परिरसुरकुण्डलमौलिनाथिन ॥	११॥
भ्रात्रिण्युभिश्च परितो विराजते लसद्विमानाश्लिभिर्महात्मनाम् । विद्योत्तमान प्रमदोत्तमाशुभि सविशुद्धभावश्लिभिर्व्या नम ॥	१२॥
श्रीवत्स रूपिण्युस्नायवाद्यो करोति मान बहुधा विभूदिभि । वेङ्क भिता वा कुसुमाकरानुमै विन्दीयमाना विचक्रम गायत्री ॥	१३॥
दर्शो तत्राभिलसात्पता पति शिव पति पञ्चपति जगत्पतिम् । सुन दनदमपलार्हणदिभि स्यवाशुमुरमै परितेवित विभुम् ॥	१४॥
भूलापसागामिभुस्य दगास्य प्रसन्नहास्यारुण्यलोचनाननम् । किरीटिन कुण्डलिन चतुर्भुज पीतान्वर बहसि लक्षित शिवा ॥	१५॥

- अश्वहृषीवासकमाश्रित पर
 वृत चतु षोडशपञ्चशक्तिभि ।
 युक्त भगौ सैरितरत्र चाश्रुवै
 क्व एव धामत्रयमायनीश्वरम् ॥ १६॥
- तदर्शनाद्दत्परिभ्रुता तरो
 दृध्यत्तनु श्रेयसराक्षुलोचन ।
 ननाम सादान्मुचमस्य विश्वसु
 न्यःसारमहस्येन पक्षाधिनान्यते ॥ १७॥
- त श्रीयमाण समुपस्थित तदा
 प्रजाविसर्गे निजशासनाङ्गम् ।
 वमाप ह्यश्रिततल्लोचिषा गिरा
 मिद विष प्रीतमना करे स्तुतान् ॥ १८॥

श्रीभगवान्—

- त्वयाह तौषित सम्यग्भेदगर्भं सिद्धश्रया ।
 चिर कृतेन तपसा तुष्टोप कूटयोगिनाम् ॥ १९॥
- वर वरव भद्र ते वरेश मासिषाङ्कितम् ।
 जङ्गम्येय परिजाम पुतो भद्रशनावधि ॥ २०॥
- मनीषितानुभावोऽय मय लोकान्लोकनम् ।
 यदुपभुज्य रहसि चकर्व परम तप ॥ २१॥
- प्रत्यादिष्ट मया तत्र त्वयि कर्मविमोहिने ।

९]

द्वितीयस्कन्ध

१६७

तपो मे हृदय साक्षात्कालाद् तपसोऽभवत् ॥ २२ ॥

सूत्रामि तपसैवेद् भवामि तपसा पुन ।

विभक्तिं तपसा विश्व बीजं मे दुष्कर तप ॥ २३ ॥

महा—

मगवा सर्वभूतानामभ्यक्षोऽवस्थितो गुहाम् ।

वेद ह्यपतिरुद्धेन प्रज्ञानेन चिकार्षितम् ॥ २४ ॥

तथापि नाऽनालस्य नाथ नापय नाचितम् ।

परार्थेरे तथा रूपे जानाया ते त्वस्वपिण ॥ २५ ॥

यथात्ममायायोगेन नानाशक्त्युपपृच्छितम् ।

विशुन्वविस्तृतं सुहृदि वधदः-मानमल-लता ॥ २६ ॥

श्रीदृश्यमोषसङ्कल्प ऊर्णन्वभिय रोगुणे ।

कथा तद्विपका धेहि मनीषा मयि मादय ॥ २७ ॥

मगत्वन्विच्छित्तमह करवापि ह्यगद्विव ।

नेहमान प्रजासर्गै वभ्येस यदनुष्णान् ॥ २८ ॥

वाप-तथा सरसुरिवेश ते ह्यथ

प्रजाविसर्गे विभवामि भोवनम् ।

अविहृमस्ते परिक्रमणि स्थिते

ना मे समुन्नद्धमयोऽतमानिन ॥ २९ ॥

श्रीधर्यान्—

ज्ञान परमगुह्य मे यद्विज्ञानसम्बन्धितम् ।	
सरस्वत्य तदज्ञं च शृणुष्व गदितं मया ॥	३० ॥
सावानहं यथाभावो तद्रूपगुणकर्मक ।	
तथैव तस्मैविक्षानमस्तु ते मधुसुप्रहातु ॥	३१ ॥
अहमेवासमेवामे ना-यद्यःसदसःपरम् ।	
पञ्चाहं यदेतन्न योऽप्रसिष्येत सोऽमश्नहम् ॥	३२ ॥
अथेऽथै कःप्रतीयेत न प्रतीयेत याःनति ।	
तद्विद्याशुभ्रमनो माया यथा भासो यथा तम ॥	३३ ॥
यथा मह्यं च मृतानि मृतेषून्वाचयेष्वतु ।	
प्रविष्टा-यप्रविष्टानि तथा तेषु न मेत्वाहम् ॥	३४ ॥
एतावदेव विज्ञास्य तत्त्वत्रिहासुनात्मन ।	
अ यपञ्चतिरेवज्ञा-या यःस्मात्सयज सर्वदा ॥	३५ ॥
एतावन्त समातिष्ठ परमेण समाधिना ।	
मवा-कल्पपाविशल्पेषु अ विमुह्यति कर्हिचित् ॥	३६ ॥

श्लोक —

सम्प्रदिश्यैवमजानो जनानां परमेष्ठिनम् ।	
पश्यतस्तस्य तद्रूपमात्मनो वरकन्दरि ॥	३७ ॥
अन्तर्हितो द्विचर्याच हरये विहिताञ्जलि ।	
सर्वमूलमवो विश्व ससर्जोद् स पूजयत् ॥	३८ ॥

प्रजापतिर्धर्मपतिरेकवद। निवृत्ता वसान् ।	
भद्र प्रजानामन्विच्छन्नातिपुत्रस्त्रायकाम्यया ॥	३९ ॥
त नारद शिवरुमो रिक्थारानामनुग्रह ।	
ह्यश्रुपलाय शीलैः प्रभयेषु इमेन च ॥	४० ॥
माया विविदिषी कथोमायेकस्य महामुनि ।	
महाभागवतो राजचितर पथतोपवत् ॥	४१ ॥
सुष्ट निजान्म्य पितर लोकानां प्रपितान्महम् ।	
देवर्षि परिचयच्छ भवा य मानुषूच्छति ॥	४२ ॥
तस्मा इह भागवत पुराण वराहश्रवम् ।	
प्रोक्त भगवता प्राह प्रीत पुत्राय भूच्छत् ॥	४३ ॥
नारद प्राह मुनये सरस्वतस्त्राष्टे नृप ।	
ध्यायते ब्रह्म परम ध्यासाधामितरेजसे ॥	४४ ॥
सद्गुणाद् त्वया पृष्टो वैराजाःपुरुषादिदम् ।	
वधाकीर्तदुपाट्वास्त्रे प्रस्थान यावत् कृःश्वश ॥	४५ ॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराण महावराहखण्डाया
सप्तमोऽध्यायः ॥

॥ दशमोऽ यावः ॥

(पुरुषसत्त्वानुषणम्)

श्लोक —

- अत्र सर्गो विद्यमान् स्वान् पौषणदूतव ।
 स च तरेक्षानुकथाविरोधो मुक्तिराशय ॥ १
- दशमस्य विदुःश्रुत्यै भयानामिह उद्वेगम् ।
 कण्ठीत महात्मान् शुकैर्नामैव चाश्रिता ॥ २
- भूतमात्रेद्विषयिणा जन्मसग उदाहृत ।
 लक्ष्मो गुणैश्चर्यद्विसग वीरुष स्मृत ॥ ३
- श्रितिरैकुण्ठविजय पौषण उदनुषह ।
 माच तराणि सद्धमउरय कमलाभना ॥ ४
- अवतारानुचरित हरेष्वासानुवर्तिनाम् ।
 पुसा'नीशकथा शोका नाना'वानोपहृदिता ॥ ५
- निरोधोऽस्वानुशयनमात्मन सद् शक्तिभि ।
 मुक्तिर्हित्वा'यथा रूप स्वरूपेण 'कथयिष्यति ॥ ६
- आनासस्य निरोधश्च यतश्चाभ्यवसीयते ।
 स आशय पर ब्रह्म परमात्मेति शङ्कते ॥ ७
- योऽभ्यात्मित्वेऽय पुरुष सोऽसाधेवाधिवैभिक ।

वस्तुबोधविच्छेद पुरुषो ह्याविर्भाविक ॥	८
एकमेकतराभावे यदा नोपलभानहे ।	
अितथ तत्र यो वेद स आत्मा स्वाभ्यालय ॥	९
पुरुषोऽग्रे विनिर्दिष्ट यदासौ स विनिगत ।	
आत्मनोऽयत्नमिच्छन्नपुऽस्तुक्षान्छुषि ह्युषा ॥	१०
सास्ववाःस्त्रीःससृणसु सहस्रपरितःसरान् ।	
तेन नारायणो नाम यदाप पुरुषोद्भवा ॥	११
द्रव्यं क्व च काळश्च स्वभावो ज्ञेय एव च ।	
यदनुग्रहत स्मिति नसति यदुपेक्षया ॥	१२
एते नानात्वमिच्छन् योगतरपाःसमुत्थित ।	
कीर्त्तं हिरण्य देवो मायया व्यवसृजन्निवा ॥	१३
अभिर्देवमयाभ्यात्ममिभूतमिति प्रसु ।	
ज्यैकै वैरुष यार्यं त्रिना श्रियत तन्त्रणु ॥	१४
अत शरीर आकाशाःपुरुषस्य विचेष्टत ।	
ओज सहो बल चक्षे तत प्राणो महान्तु ॥	१५
अनुपानति य प्राणा शय त सवन तुषु ।	
अपान तमपानति नरेदेवमिजानुगा ॥	१६
प्रायेण श्रियता श्रुतश्च तदा जायते प्रभो ।	
पिपासतो जक्षतश्च माञ्जुस्य निरभिद्यत ॥	१७
मुञ्चतश्चाहुः निर्भिन्न जिह्वा तत्रोपवाचते ।	

सतो नानारसो जले जिह्वा योऽपिनाम्बते ॥	१८
विकस्योमुक्तो मूत्रो वह्निवाग्वाहृत तपो ।	
जले वै तस्य सुखिर निरोध समजायत ॥	१९
नासिके निरभिरोत्ता रोधूयति नभस्वति ।	
तत्र वायुर्गं धवहो प्राणो वसि जिह्वुहृत ॥	२०
वदाभनि निरासोकमःमान च दिष्टहत ।	
मिमिमे क्षत्रिणी कस्य योनिश्चतुर्गुणमह ॥	२१
यो वमानस्य ऋषिमिणःमनस्यविषुहृत ।	
कथो च निरभिरोत्ता दिष्ट शोऽ गुणमह ॥	२२
वस्तुनो वदुकाठि वस्तुगुर्वोप्यशीतयान् ।	
त्रिषुशतःशतभिर्मिमा तथा रोमन्दीरता ॥	२३
तत्र चा तर्षेहिवातस्तथा कःपुणो वृत् ॥	२३॥
हस्यो वस्तुस्तस्य ताताकनचिकीषया ।	
तयोस्तु वक्षनिःश्व आदाननुभयाभयम् ॥	२४॥
गतिं निगीषत पादौ ररहातेऽभिकामिकाम् ।	
पञ्च यज्ञ स्वयं हृष्य कननि श्रियते वृत्ति ॥	२५॥
निरभिद्यत मित्रो वै प्रजावःशुतापिनः ।	
उपस्य आसीत्प्रमाणा शिष तदुभयाभयम् ॥	२६॥
वत्सिस्तुशोर्धोगुमळ निरभिद्यत वै गुरम् ।	
एत पापुस्ततो मित्र वःसर्ष उभयाभय ॥	२७॥

आसिद्धो पुर पुत्रा नामिद्वारमवान्त ।	
तत्रापन्नस्तौ सुतु वृषभ-वनुमयाप्रथम् ॥	२८॥
आदि-क्षोरजपान्जनानास कुक्ष्ये अनाहव ।	
नया समुद्राच्च तयोस्तुष्टि पुष्टिस्तथाभये ॥	२९॥
निदिभ्यःसोयत्समासा इदय निरक्षिद्यत ।	
स्तौ मनस्तत्र द्व सङ्कल्प फल एव च ॥	३०॥
त्वक्ष्मैमातरुधिरमेरोमस्त्रक्षिपातव ।	
भूम्यत्रेजोयया सप्त मासो न्योमान्पुत्रायुभि ॥	३१॥
गुणाःसवज्जाद्विद्याभि भूतविप्रमया गुणा ।	
मन सवविस्तराःत्रा बुद्धिर्विनालरुपिणी ॥	३२॥
एतद्गुणवतो रूप इष्टुं ते न्याहृत मया ।	
गच्छादिभिश्चात्पर्यैरष्टमिवहिरानृतम् ॥	३३॥
अत पर सु-मतममन्वक निर्बिज्ञोपनम् ।	
अनादिमभ्यनिवय नित्य वाद्यनस परम् ॥	३४॥
अमुना भगवद्गुणे मया ते अनुवर्तिते ।	
वभे अपि न शूद्रा इ त नायास्तुष्ट विपश्चित ॥	३५॥
स वाचस्पत्यानपतया भगवा जङ्गरुपशुक् ।	
नामरुपश्चिया वसे सकमावर्मेक पर ॥	३६॥
प्रजापती-सन् देवान्धर्मा परम्या पूयक् ।	
शिद्धवारण्य भवति वद्याभास्तुरमुष्कान् ॥	३७॥

किञ्चराप्सरसो नागा सर्वाः किमुदपोर्यान् ।	
मातृ रक्ष विशाखाञ्च वेतनूतविनायकान् ॥	३८ ॥
कूर्ममाण्डो माद्वेत्ताऽऽयातु गना प्रदात्वपि ।	
सगा चूगा पञ्च कृष्णाः सराञ्चप सरासूपान् ॥	३९ ॥
द्विविधाभस्तुर्बिधा वेत् वे अललालनमौकृत ।	
कुशाटाकुशाटा मिथा कमणा गतवर्तिवमा ॥	४० ॥
सस्य रत्नसम इति तिष्ठ सुरनुनारका ।	
तत्राप्येकैकलो रात्रिभ्य वे गतवर्तिना ॥	४१ ॥
सदैकैकनरोऽ वाभ्य स्वभास्व उपद् यते ।	
स एषेद् जगद्धाता मयनाध्वमरूपभृक् ॥	४२ ॥
पुष्पावति स्वापयति च निर्देहुरसुराःसभि ॥	४३
यत काञ्चिद्विदुःसा यःसुप्रमिदमात्मन ।	
सन्निपच्छति कालेन यजानीकमिवाग्निः ॥	४४
इत्यभावेन कथितो भगवा भगवत्तम ।	
नेत्यभावेन हि पर इदुमर्दिति सूर्य ॥	४५
नास्य कर्मणि ज मातृ परख्यानुविधीयते ।	
कर्तृत्वप्रतिषेधाथै मामशरोदित हि तद् ॥	४६
अथ तु प्रथम कल्प सविकल्प उदाहृत ।	
विधि साधारण्यो यत्र सगा प्राकृतवैकुण्ठा ॥	४७
परिमाणा च काञ्च कल्पलक्षणादिमहम् ।	

कथा पुरोहाद्व्याख्यासौ पादा कल्पमथो मृगु ॥

४८

श्लोक —

कदाह नो भवत् सत् क्षया भागवतोत्तम ।

चक्षुर सीयानि सुखलाकक्षा यद् सुदुःखजान ॥

४९

कुत्र भौषारवेत्तस्य सवाधोऽन्वामसमित ।

कदा स धनवास्तस्यै सुम्नन्वमुवाच ह ॥

५०

ब्रूहि कस्तन्निव सौम्य विदुरस्य विवेकिणम् ।

य सुभागनिमित्तं न तथैवागन्तव्यं पुन ॥

५१

श्लोक —

राजा परीक्षिता वृष्टो यदबोध महाभुनि ।

सङ्क्षोभिविधासौ मृगुत राह इभानुसारत ॥

५२

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे अष्टादशसहस्रिकायां

सहस्रायां द्विपत्यस्य च दशमोऽध्यायः

॥ द्वितीयस्कन्धोऽसमाप्तः ॥

॥ श्रीमद्भागवतम् ॥

तृतीयस्कन्धे प्रथमोऽध्यायः ॥

(विनिराज्यपत्तयः)

पादक —

एषमेतत्पुरा दृष्टो मैत्रेयो भगवतां कृतः ।
क्षत्रा वन प्रविष्टेन लक्ष्म्या सप्तदशद्विजम् ॥ १
यद्वा ज्ञान म जह्नुवो भगवानक्षितेश्वरः ।
पौरुषे इगृह्णन् विद्या प्रविवेकात्मना कृतम् ॥ २

श्लोक —

कुत्र क्षत्रुर्भगवता मैत्रेयेणास सङ्घनः ।
कदा वा सद् सबाद् एतद्दर्शनं न प्रभो ॥ ३
न ह्यन्वयार्थोऽस्माकं विदुरख्यानकात्मनः ।
तस्मिन् नरीयसि प्रभुः सानुकारोऽप्यनुद्विज ॥ ४

श्लोक —

स एवमुपिपचोऽयं दृष्टो राज्ञा परीक्षितः ।
पलाह तं सुप्रहृषितः प्रीतिभ्यां क्षुब्धतामिति ॥ ५

श्रीकृष्ण—

यदा तु राजा स्वसुतानसाधू
 पुष्पाग्रभर्षेण विनम्रदृष्टि ।
 भ्रातृयविष्टस्य सुतां विच भू
 प्रवेदय लज्जाभवने वदात् ॥ ६

यदा सभाया कुरुवेवदेव्या
 केशाभिर्मयौ सुतकम गच्छम् ।
 न वारयामास नृप क्षुपाया
 स्यात्सैर्द्र त्वा कुचकुकुमावि ॥ ७

शूत्रे स्वभर्षेण विवस्व साधो
 सल्लापलम्बस्य वनागतस्य ।
 न वाचतोऽद्रात्सामयेन दाप
 तमोऽनुवाणो यद्दत्तशशो ॥ ८

यदा च पार्ष्वद्वित सभाया
 जगदूर्ध्वा विजगत् कृष्ण ।
 न तानि पुंसाममृतायनावि
 राजोर मेत क्षतपुण्डलेषु ॥ ९

अदोपहृतो भवन प्रविष्टो
 न प्राप पुष्ट किञ्च पूर्वजेन ।

अथाद् त म अट्टा बरीया य म् इण्यो वैदुरिक पदति ॥	१०
अजाकशानो प्रतिबन्ध दान्य जिद्विज्ञतो दुर्बिण्ड तन्वाय । सद्दानुतो अत्र वृत्तोदरादि अस क्वा क्चमळ विमेधि ॥	११
चार्थस्तु देवो भगवा मुक्त दो गृहीतवा त क्षितिदेवदेव । आलो सानुपी अदुदेवदेवो विनिर्जितासेवदुदेवदेव ॥	१२
स एव दोष पुरुषादिदालो गृहा पविष्टो भगवत्तमत्वा । पुण्याभि रुष्णादिमुक्तो मतत्री स्यवापशौच कुल्लकौसलाय ॥	१३
इत्युचिवासात्र सुयोधनेन अद्वन्द्वोभस्त्ररिवाचरेण । असकृत सत्पृथ्वीवर्गीक अत्ता सकमानुजसौवलेन ॥	१४
क एवमत्रोपजुहाय जिह्वा दास्या सुत पदुदितैव पुष्ट ।	

तस्मिन्प्रतीप परकृत्वा आसौ निर्वासातामाह्यु पुराच्छसाव ॥	१५
स इ यमःपुस्वनकर्णवापै भातु पुरो मर्मसु तादितोऽपि । सत्य धनुक्वारि निपाव माया गतःस्योऽव्यादुरुमानवान ॥	१६
स निगत कौरव पुण्डलधो गजाह्ववात्तीर्थेपद् पदानि । अ वाचनःपुण्यविर्षीर्षोऽर्षो सविहितो यानि सद्गुणमूर्ति ॥	१७
पुरेषु पुण्योपवनाद्विकुञ्जे ध्वपङ्कतोपेषु सरिःसरस्तु । अनःतद्विज्ञै समलङ्करोषु अचार तीव्रायतनेष्वनय ॥	१८
ना नर्षट मेऽविबिभक्तभृत्ति सदापुतोऽथ सधनोऽवधूत । अलक्षित सौरवधूतनेषो ब्रह्मणि पेरे हरितोपगान्नि ॥	१९
इत्थ ब्रह्मभारतमेव वर्षे काळेन वावङ्गतया प्रभासम् ।	

- वायव्यशाला क्षितिनेत्रचक्रा
 मेकालपत्रामनितेन पाथ ॥ २०
- तत्राय सुखाय सुहृदिनदि
 यत्र यथा वेपुजवह्निमभवम् ।
 सत्यधैया दग्धमथानुज्ञोच
 सरस्वती प्रतापिवाथ तूष्णीम् ॥ २१
- तस्या त्रितयोशनसो मन्येभ्य
 पुरोर्धात्रेरसितस्य वायो ।
 तीर्थे सुधासस्य यथा गुहस्य
 यच्छूद्रदेवस्य स आसिषेवे ॥ २२
- अयाति चेद् द्विजदेवदेवे
 कृतानि वानासतनानि विष्णो ।
 प्रत्यङ्मुखाङ्कितमिदं राशि
 यदज्ञानाङ्गणामनुस्मरति ॥ २३
- यत्सर्वतिष्ठत्यस्य सुयशुस्तद्व
 सौवीरमस्या कुशलाङ्गुलाश्च ।
 कालेन वायवतुन्नामुपेत
 तत्रोदय आगमस्य ददस्य ॥ २४
- स वासुदेवानुचर प्रज्ञा त
 हृदस्येते प्राक्तनय प्रतीतम् ।

- आलिङ्ग च ग्राह प्रणयेन भद्र
 स्वानामपुत्रन्दुर्गणवःप्रधानान् ॥ २५
- कवित्पुराणौ पुरुषौ स्वनाभ्य
 पाप्मानुभूषणेह किलस्वचार्यौ ।
 आभास उर्व्या कुमल विधाय
 कृतज्ञपौ कुशाळ शूरसे ॥ २६
- कवित्कुस्ना परम सुदृशो
 भाम स आलो सुखमङ्ग शौरि ।
 यो वै स्वसृगा भित्तवददाति
 वरा वदा यो वरतर्पणेन ॥ २७
- कविहस्ताक्षितिकदूना
 वयन्न आलो सुखमङ्ग वीर ।
 य रत्निनी भगवतोऽभिर्भे
 आराभ्य विप्रः खरणादिसर्गे ॥ २८
- कवित्सुख सात्वतभृष्विमोद
 दाहार्हकाणामपि स आलो ।
 यमभवत्सिद्धश्चतुस्रपत्रनेत्रो
 नृत्तसज्जना परिद्वल दूरात् ॥ २९
- कविदरे सौम्य सुत सट्ट
 आलोऽप्रवी रथिना साधु साम्ब ।

असूय य जाम्बवती प्रशाह्या देव गुरो षोऽम्बिकया भूतोऽमे ॥	३०
क्षेम स कश्चिदुपमान आस्ते य पास्तुनाह्वयवन्द्यस्य । तेभ्योऽञ्जसामोङ्कजसेवयैव गति वशीया शक्तिभिर्दुरापात् ॥	३१
कश्चिद्गुण स्वस्वस्वीय आस्ते शुफलकतुषी भगवत्प्रपन्न । य कृष्णपादाङ्कितमागपासु व्यचेष्ट्य प्रेमविभिन्नवैर्ये ॥	३२
कश्चिच्छिव देवकमोजसु या विभ्युवजाया इव वेदमातु । या वै स्वर्गर्षेण दशर देव प्रथी कथा यद्विदितानमर्थम् ॥	३३
अपिच्छित्वास्ते भगवान्मुस षो य सप्तवता कामदुषोऽनिरुद्ध । यमामनन्ति स्म इ सन्दयोनि मनोमय सत्त्वतुषीयतवत् ॥	३४
अपिच्छिद् ये च निजाःतदैव नम कष्टस्या समनुप्रदा ये ।	

हृदीकसलाभितपाकवेध

गदादय सन्ति चरिता सौम्य ॥

३५

अपि सरोभ्यो विभक्तच्युताभ्या

धर्मैर्धर्म परिचाति सेतुम् ।

दुर्वोधनोऽतएवत कस्तभावा

सास्त्रावच्छम्पा विजयानुवृत्त्या ॥

३६

किंवा कृताधेवधनत्वमपी

मीनोऽद्विबदीधतम इयनुवृत् ।

यस्याद्विपात रजभूर्न सेहे

मार्गे गदावाश्रयो विचित्रम् ॥

३७

कथितकोषा रजदूधपाना

गाण्डीवध बोधरत्नारिराले ।

अलक्षितो मच्छरदूटगुहो

मायाकिरातो गिरिहस्तुतोव ॥

३८

यमाद्रुतलितनयी वृथावा

पार्थैर्हृती पश्माभिरक्षिणीव ।

रेमात ^१उदाय सृष्टे स्वरिक्य

^२वराभुपणादिव अक्षिबन्धात् ॥

३९

- आहो वृथापि भ्रियतेऽथकार्षे
 राजभिर्वर्येण विनापि तेन ।
 वसवेकर्षीरोऽधिरथो विजिग्ये
 धनुर्विगीथ ककुमश्चतस्र ॥ ४०
- सौम्यालुशोभे तमथ पत त
 भ्रात्रे परेताय विदुज्जुदे च ।
 निर्वीर्यतो येन सुहृत्स्वपुत्रा
 अह क्षपुत्रा समनुज्जतेन ॥ ४१
- सौऽह हरेर्वैर्लंबिहम्बतेन
 हस्रो वृणा आलयतो विश्वानु ।
 ना योपलभ्य पदवीं प्रसारा
 वर्यानि पश्यन्नातविस्वामोऽत्र ॥ ४२
- नूत नृपाणा त्रिमरोत्पथाना
 मही तुष्टुश्चालयता चमूनि ।
 वधाऽप्रपन्नार्तिविहीर्षदेवोऽ
 प्युपैक्षताथ भगवाःकुस्त्वाम् ॥ ४३
- अजस्य तमोत्पथनासुनाथ
 क्माण्यकतुप्रहणाय पुत्राम् ।
 न च यथा क्वेऽर्हति देहयोग
 परो गुणानामुत कर्मतत्रम् ॥ ४४

तस्य प्रपञ्चाशिल्लोहपाना

मवस्वितानामनुशासने स्वे ।

अर्षोष जातस्य पदुष्वनस्य

वार्तो ससे वीर्षेय वीवक्षीर्ते ॥

३५

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशस्कन्धप्रसंगे

सहितेन तृतीयस्कन्धे अष्टादशोऽध्यायः ॥

॥ द्वितीयोऽध्यायः ॥

श्रीशुक —

इति भागवतं बृहत् क्षत्रा वार्तो विद्यालयाम् ।

प्रतिबद्धं च चोत्सेद् भौतकण्ठ्यान्स्मारितेश्वर ॥

१

य पञ्चदासतो माया पातराशाव चापित ।

तत्रैच्छद्भवयन्स्य सपयो वाञ्छलीलया ॥

२

स कथं सेवया तस्य काठेन करस गत ।

बृहो वार्तो प्रसिद्ध्याद्भृशु वादावनुसरत ॥

३

स सुहृत्समभूत्पूर्वी कृप्याद्विसुभया बृशम् ।

वीज्येण भक्तियोगेन निवृत्तं वादुनिवृत्त ॥

४

पुण्ड्रकोद्विजसवाङ्गो मुञ्चनीलदशा शुभ ।

पूर्वाथो लक्षितक्षेत्रेण कोदमसरसम्पुत ॥

५

कनकैर्मगवहोपामलोफ गुनरागत ।

विद्युन्व मेले विदुर प्रत्याहोदय कन्मवय ॥ ६

उदय—

कृष्णसुमनिविभ्रलोभे रीर्वेधजगरेण इ ।

किं तु न कुदाळ मूपा गतमीदु गृहोष्यदम् ॥ ७

दुर्बणो वल लोकोडय कदयो नितरामपि ।

ये सबस वो न विदुर्दृरि मीना इवोद्वपम् ॥ ८

इजितज्ञा पुदमीला एकदरामाश्र सात्वता ।

सात्वतामृचम सर्वे मृतावासमवस्तव ॥ ९

देवस्य मायया सृष्टा ये वा कदतन्त्रिता ।

आम्वले धीने तद्गान्धैरःअयुसाःवनो हरी ॥ १०

मददर्शात्प्रतपसामभिरत्तज्ञा मृणाम् ।

आदावातरघारास्तु सविन्द लोकोचनम् ॥ ११

च मर्तीलीलीपदिक स्वयोग

मायावल दक्षयता कृतीतम् ।

विष्णापन सस्य च सौभगर्हो

पर पद मूषममूषयाद्वम् ॥ १२

यद्ममूनोर्बत राजसूये

निरीक्ष्य हृत्सस्त्रयन विश्लोक ।

- कात्स्वयेन चाद्येद् गत विधातु
 स्वास्तुतौ कौशलमित्यम यत ॥ १३
- यस्यानुरागपुत्राऽसरास
 स्त्रीलावलोक्प्रतिष्ठममाना ।
 ब्रह्मक्षिप्तो हनिभरतुच्छुन
 विशोऽवतस्तु किल कुत्रशेषा ॥ १४
- सखा वसुधैभिस्तरै स्वरुधै
 रभ्यर्त्तमानेष्वनुकम्पिताःना ।
 पराक्षरेणो महद्गणकुलो
 एवोऽपि जगतो भगवा यथासि ॥ १५
- मा श्रेयश्लोकद्वयस्य ब्र म
 वितम्बन यद्गुणैर्यगेदे ।
 ब्रजे च वासोऽरिभवादिव सद्य
 पुरात्र्यायाःस्त्रीशदन तथीर्य ॥ १६
- १दुनोति चेत स्मरतो ममैव
 कदाह पादाबभिवन्त विशो ।
 वाताम्ब कसादुरुशङ्किताना
 मसीद्^१व गोऽशुवनिष्कृतीनाम् ॥ १७

- को वा अहुष्याद्विसरोजरेणु
 विस्मृतुमाशीत पुना विविधन ।
 यो विस्फुरज्ज्विष्टमेव भूमे
 भार कृता तेन तिरस्कार ॥ १८
- दृष्टा भवद्विभक्तु राजसूये
 चैतस्य कृष्ण द्विपतोऽपि सिद्धि ।
 वा योगिन ससृष्टुर्वाति सम्य
 ग्योगेन कस्तद्विरह सहेत ॥ १९
- तथैव वा ये नरल्लोकरीरा
 य आह्वये कृष्णानुस्वारपि दन् ।
 नेत्रे पित्तो नयनाभिराम
 पायास्तपूता पद्मापुरस्त ॥ २०
- स्वय त्वसांम्यानिशकमन्वशात्
 स्वारा दलन्व्याप्तसमस्तफाम ।
 वलिं ह्यपिद्विभिरलाफवाले
 किरीटकोत्प्रेक्षितपादपीठ ॥ २१
- तत्तस्य कैङ्करमलकूटाशो
 विगलापकलङ्ग यदुपतेनम् ।
 तिलस्त्रिपण्य परमेष्ठिभिष्ण्ये
 च्यवोधपदेव निधारयेति ॥ २२

अहो वकी य सानकान्कृत

त्रिधासदापावकल्पसाध्वी ।

लेभे चरिं धा पुधिता सनो९ य

क वा द्वास्तु शरथ प्रजेम ॥

२३

म वेऽसुरा मागवताभ्यपीशे

सरम्भमागाभिनिविष्टविचान ।

वे सप्तुगेऽवधत ताभ्यपुत्र

मसे सुनामासु प्रमापत तम् ॥

२४

सप्तुदेवस्य देवस्या आगे भोजे द्रव धने ।

चिर्दीपुर्भगवान्स्या इतजेनभिषाधित ॥

२५

सतो न द्रववधित पित्रा कयाद्धि विभ्यता ।

द्वन्द्वात्स समासात् गृहार्थि सख्योऽवसत् ॥

२६

^१परीतो वत्सपैवःसात्राद्य व्याहरद्धिसु ।

चमुनोचयने कृतदिनसङ्कुञ्जिताङ्गिपे ॥

२७

कौमारी दशमश्लेष्टा ज्ञेक्षणीया त्रजौकसाम् ।

कदन्निव हस मुम्भवात्सिहावज्जोकन ॥

२८

^२अ एष गोबन लभ्न्वा भिक्षेत सितगौरुपम् ।

चारवन्ननुमान्नेपात्त्रण्डेसुरीरमत् ॥

२९

प्रमुक्ता भोजराजेन माधिन कामरुपिय ।

लीलया स्वमुत्तान्ता वाञ्छा श्रीरुद्रप्रभानिच ॥	३०
विपन्नाविशेषानेन निपुण्य मुजगाविषम् ।	
उत्वाप्यापायपद्मावसाचोय प्रकृतिस्त्रितम् ॥	३१
अथाजयद्वीसथेन गोपराज द्विजोत्तमै ।	
वित्तस्य श्रीरुमारस्य विशीर्षेऽसज्जय विमु ॥	३२
वर्षती द्वे प्रथम श्रीपाद्मप्रदानेऽतिविद्वत् ।	
गौरवस्त्रीसातपथेन जयो भद्रानुपुङ्गवा ॥	३३
श्वरच्छशिकरैश्च मानय रचनामुसम् ।	
मायककलयद् रमे स्थाया मण्डलमन्त्रत ॥	३४

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे अष्टमस्कन्धश्लोकाश्च
सहितानां कूर्वाणक ये द्वितीयोऽध्यायः ॥

॥ तृतीयोऽध्यायः ॥

उद्धव —

ततः स आगत्य पुरं श्रुत्वापि
श्रुत्वापि वा वा कन्देवसमुत्त ।
निपात्य तुङ्गाद्विपुष्यनाथ
इत् स्वकर्षेऽसुप्तोत्सोऽन्वाम् ॥

१

सा दीपने तद्भ्रूलोचं श्लाघार्थीयं सचिस्तरम् ।

तस्मै प्रासाद्वरं पुत्रं गृहं पञ्चजनोत्तराम् ॥

२

समाह्रुता भीष्मककथं यथा ये

शियं सवर्षेण दुर्भृष्टैषाम् ।

गा-श्वेदुत्तया मिथया स्वभावा

जङ्घे पद्मं मूर्तिं यथा सुपन ॥

३

ककुत्स्थतोऽपि हनसो दमित्वा

स्वयन्तरे नामजितीनुवाह ।

तद्भ्रूलोचं तदि गृहं ततोऽङ्गा

श्लोकेऽङ्गतं लक्ष्मणं तदाशौ ॥

४

शियं प्रमुष्मान्श्च इव शिवाया

विधि-सुराचन्द्रं सुतरुं चदरे ।

यं यावत्संस्तुतं सगमो यथा य

कीर्त्तयन्तो नूनमथ यथुनाम् ॥

५

सुतं सुषे स्तं यथुया प्रसन्त

दृष्ट्वा सुनामो मथितं धरि-या ।

वानि-प्रसन्नचन्त्याय शेष

दन्वा तद् तं पुरमादिवेश ॥

६

तदाहवाला नरदेवकन्याः

कुत्रेण दृष्ट्वा हरिनामं यथुम् ।

वत्थाप सद्यो जगद्गृहं प्रहृषे

श्रीहानुरागप्रखिलावलोके ॥

५

आसा मुहूर्त एकस्मिन्मानसगारेषु चापिताम् ।

सविद्य जगद्गृहे पानीयलुक्त्वा समाकृषा ॥

८

शास्त्रपरशान्त्वजनवशात्प्रतुत्पानि सधत् ।

एकैकत्वा दशदश महर्षोर्विद्युन्मूषया ॥

९

कात्तमागवशात्स्वादीननीके क मत् पुरम् ।

अजीधनत्स्वय दिव्य स्वयुसा तेज आदिशत् ॥

१०

शम्भर विविध धान्य मुर पस्वसमेव च ।

जन्माश्च दत्तवन्तादीनवधीत्काश्च चात^१कत् ॥

११

अथ ते आर्यपुत्राणा पक्षयो पतितान्नपान ।

चचाल भू कुन्दक्षेत्र देवामासता बलै ॥

१२

सकर्मदु शासनसौवर्जानां

कुम्भ उपानेन हृत्त्रियत्युचम् ।

सुयोधन सानुधर शयान

ममोरुमुन्व्यौ न तत इ पश्यन् ॥

१३

किवा सुबोऽथ हृत्त्रितोरुभाषे

पद्भोजमीभ्भार्जुनभासमूळै ।

अष्टादशाशीहिरण्यो नदी

राशे बल तुर्विषह यदूनाम् ॥

१४

मिथो वदेषा मविता विवासे

साध्या नदात्तप्रविशोचनानाम् ।

नैषा बभोवाय इषाकतोऽ वो

न्यमुच्यतेऽ वदेकते स्वय ज्ञ ॥

१५

एष सञ्चि त्वा भगवा सदा ये स्वात्स धमजम् ।

नदस्यावात्त सुहृत् साधूना यत्न इक्षयन् ॥

१६

उत्तराया घृत पुरोर्वेत्त साध्वमिम युना ।

स वै द्रौण्यस्यसञ्चिञ्च पुनभगवता घृत ॥

१७

अनन्तकर्मसुतमधनेवैश्विभिर्विभु ।

सोऽपि क्षामतुजै रक्ष रेमे कृष्णमनुवत् ॥

१८

भगवानपि विशात्मा लोकवेदपदानुस ।

काम्यचित्तेषु द्वार्षेत्तामसक्त सारथमाश्रित ॥

१९

स्निग्धस्मितावलोकन वाचा श्रीकृष्णकल्पया ।

परिनेयान्त्रयोत श्रीविक्रतेन पराजना ॥

२०

इत लोकममु चैव रमय सुहृत्त यदूर् ।

रेमे क्षणत्वा दक्षप्रपत्नीक्ष्णतीहृत् ॥

२१

तसौव रममाणस्य सक्तसरणया बहून् ।

गृह्येषु योगेषु विराग समवाकत ॥	२२
दैवार्थानिषु कामेषु देवार्थान सत्य पुत्रान् ।	
स्त्रे विसम्भेत योगेन योगेश्वरमनुजान् ॥	२३
पुत्रौ कदाचित्कीदृशियदुभोजकुमारकै ।	
कोपिता मुनय शत्रुभगवत मतकोपिता ॥	२४
तत्र कतिपयैर्जासैरुत्थियमोजा धकादय ।	
अथ प्रमात सहृष्टा रथैर्देवविमोहिता ॥	२५
तत्र स्नात्वा पितृ देवानृषीञ्चैव तदम्भसा ।	
तपयित्वाप विप्रैश्चो गाथो बहुगुणा दशु ॥	२६
द्विरप्य रजस क्षय्या वासास्त्रयिनकम्बलान् ।	
^१ जान रचतिभक्त तत्र धरा रुचिकरीमपि ॥	२७
अत्र चोरुतस तेभ्यो वनया भगवत्पथम् ।	
गोविप्रार्थासथ शूरा प्रथेमुमुक्षि मूधमि ॥	२८

श्रुति शंखह्यनन्त महापुराणे अष्टादशसहस्रिकायां
सहित्याया श्रुतिष्वकम्भे श्रुतिश्लोकात् ॥

॥ चतुर्थोऽध्याय ॥

स्वयम् —

अथ ते तदनुज्ञाता मुस्ता पाःत्वा च वारुणीम् ।	
तथा विभक्षितज्ञाना तुरुकैर्मि पशुशु ॥	१
तेषा मेरेवदोषेण विपत्नीकृतचेतसाम् ।	
^१ निम्नोचति रथावासीष्टेयूनइमिव मदनम् ॥	२
भगवा स्वात्ममायाया गति तामपञ्चकम् ॥	
सरस्वतीसुपशुभम् कुशमूलसुपाविशत् ॥	३
अद् चोक्तो भगवता मपञ्चार्तिदरेण इ ।	
वदयी त्व मयाहीति स्वकुल तद्विहीर्युष्णा ॥	४
अथापि तदुन्मिषेण जानन्नदम ^२ रि दन्न ।	
गुह्यतोऽ वगम भतु पादविश्लेषणाश्रम ॥	५
अद्वाश्लेषेकमासीन विचित्र दक्षित पतिम् ।	
श्रीनिकेत सरस्वत्या कृतपेदमफेलेनम् ॥	६
दयाभावदात विरज ^३ महा ताहनलोचनम् ।	
दोमिअतुर्विविदिष पीतकौशाम्बरेण च ॥	७
वान करवविशित्त इक्षिणाहिसरोरुदम् ।	
अपानितानैकाश्वत्थमकुश स्वकपिष्यतम् ॥	८

वस्विमहाभागवतो द्वैषामनसुहृत्सखा ।

लोकाननुपरिसिद्ध आससाव यदच्छया ॥

९

तस्यानुरक्तस्य मुनेमुक्तद

प्रमोदभावानकक परस्य ।

आशृष्वतो मामनुरागदास

समीक्षया विममयज्जवाच ॥

१०

श्रीभगवान्—

वेदाहन तमनसीप्सित ते

इदामि यत्तदुरवापमन्वै ।

समे पुरा विश्वसृजा वसूना

मत्सिद्धिकामेन वसो त्वमेष्ट ॥

११

स एव ^१भावद्वरमो भवाना

मासादितस्ये गवतुमहो यत् ।

याना तृलोकानह कसृज त

दिष्टया दृग्वाचिशदानुवृत्त्या ॥

१२

पुरा मया प्रोक्तमवाच नाभ्ये

^२वसो निपण्याव ममादिसर्गे ।

ज्ञान पर म मद्दिवाचभास

वत्सूरयो भागवत वदति ॥

१३

- इत्यादलोच परमस्य पुस
 प्रतीक्ष्यन्तानुग्रहभाजनोऽहम् ।
 सौहेलपरोना स्थलितश्चरस्य
 सुख्यन्सुख प्राञ्जलिराचभावे ॥ १४
- को वीक्ष्य ते पादसरोजभाजा
 सुदुर्लभोऽर्थेषु चतुष्पदीह ।
 तथापि नाह्मं प्रकृणोमि भूम
 अथऽपदाभोजनिपेयमोऽसुक ॥ १५
- कर्मोपदानीदस्य मयोऽभवस्य ते
 दुगाप्तयोऽश्चारिमयाऽपलावनम् ।
 क्षालामनो चत्तमदापुलाजय
 स्वात्मरते स्थितति कीर्तिरासिह ॥ १६
- मन्त्रेषु ना वा उपलूय वस्व
 मङ्गुच्छितास्त्रन्दसदासमर्थे ।
 वृच्छे प्रभो मुग्ध इवापमत्त
 सानो जमो मोहवतीव देव ॥ १७
- ज्ञान पर स्वात्मरह प्रकाश
 प्रोवाच तस्मै जगथा सममम् ।
 अपि क्षम नो महपाव भर्त
 वेदाञ्जसा यदृञ्जिन तरेम ॥ १८

इत्यावेदितद्वादाय मन्त्र स भगवा पर ।
 आदिदेशारविद्वाञ्च आत्मन परमा स्थितिम् ॥ १९

स एषमारप्रनितपादवीथा
 र्धर्षीकतस्वात्मविशेषनाग ।
 मन्त्र्य पादौ परिशुत देव
 मिद्वागतोऽह विरहात्पुण्यत्वा ॥

२०

सोऽह तदज्ञानाद्वादवियोगात्सिद्धुल मभो ।
 गमिष्ये स्थित तस्य वदर्षीभनमण्डलम् ॥ २१
 यत्र नारायणो देवो नम्य भगवानृषि ।
 मृदु सीत्र तपो दीर्घे तेषाम्ने शोकभाषनौ ॥ २२

श्लोक —

इत्युद्धवाहुपाकण्य सुहृदा हु मद् वषम ।
 ज्ञानेनाशमयःश्रुता शोकमुपलित मुष ॥ २३
 स त महाभागवत प्रजात कीरवपभ ।
 विष्णुनाद्भवधत्तेद् गुरव कृष्णपरिभृद्दे ॥ २४

विदुर —

ज्ञान पर संतनरह मकाल
 वदाह योगेश्वर ईश्वरसो ।
 वक्तु महाभोऽहति पद्धि विष्णो
 र्ज्ञेया श्रद्धेयार्थकृतधरति ॥

२५

वक्ष्य —

ननु ते तन्वसराभ्य ऋषि कौषारयोऽपि मे ।

साक्षाद्गण्यतादिष्टौ बललोक विहासना ॥

२६

श्रीशुक —

इति सह विदुरेण विश्वमूर्ते

रुंगकथया सुधया ^१द्रुषितोद्यताप ।

क्षयमिव पुष्टिने यमलमुखा

समुपित औचगविनिष्ठा ततोऽगात् ॥

२७

राजा —

निधनमुपगतेषु वृथामात्रे

ध्वखिरधयूयपयूयपेषु सुख्य ।

स तु कल्पमवशिष्ट वदुषो य

सरिरपि तत्रात्र आकृतिं यधीश ॥

२८

श्रीशुक —

मङ्गलापापदेशेव कालेनामोषकाच्छ्रित ।

सहस्र सकुल नून त्वय्य देहमपि तथत् ॥

२९

अज्ञाहोकादुपगते षधि ज्ञान महात्मयम् ।

अहंस्तुल्य यथाह्य सम्पत्त्यात्मयता पर ॥

३०

नोद्वयोऽम्बपि मङ्गूतो यद्गुणैर्नार्दित श्नु ।

जतो महयुज लोक माह्वमिव विप्रतु ॥

३१

एव विष्णोश्चतुरस्रा सरिष्ठ शब्दयो ^१ गिना ।	
षट्पात्रममासाद्य हरिर्माजे समाधिना ॥	३३
विदुरोऽप्युद्धवाच्युक्त्वा कृष्णस्य परमात्मन ।	
कीदृशोपात्तदेहस्य कर्माणि स्थापितानि च ॥	३३
देह-वास च तस्मैव धीराणा धैर्यवधनम् ।	
अन्धेषा दुष्करतर पशूना विह्वलमननाम् ॥	३४
आत्मान च कुरुक्षेत्रे कृष्णेन मनसोक्षिणम् ।	
प्याय-गते भागवते हरोऽप्रेमविह्वल ॥	३५
काञ्चिन्वा कविभि सिद्ध अहोभिभरतधन ।	
प्रापयत एव सरित यत्र निश्रान्तुतो मुनि ॥	३६

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टाध्यायसप्तविंशोऽध्यायः
सर्विलाया तृतीयस्कन्धे च चतुर्थोऽध्यायः ॥

॥ पञ्चमोऽध्यायः ॥

सु —

इति कुन्त्या ऋषभ कुरुषा
 मैत्रेयमासीनमवाधवोधम् ।
 क्षत्रोपसृत्याः कुतमालयुञ्ज
 पञ्च सौखीत्यगुण्याभिरु^१त ॥ १

विदुर —

सुखाय कर्माणि करोति श्रेष्ठो
 न ते सुख वा यदुपायन वा ।
 वि देत भूयसाव एष दुःख
 यदत्र सुख भगवा वदेत् ॥ २

जनस्य कुन्त्यादिकुम्भस्य दैवा
 र्धर्मशीलस्य सुदुःखितस्य ।
 अनुसन्धाने चरति नून
 भूतानि मन्थानि जनार्दनस्य ॥ ३

तस्माद्युववादिभ्यः वत्स हा न
 सराधितो ममवा येन पुत्राम् ।
 इदि स्थित्यो पच्छति भक्तिपूजे
 ज्ञान सततवाञ्छितम् पुराणम् ॥ ४

करोति कर्माणि कृतावतारो यायाःसत जे जगबाल्यपीड । यथा ससत्ताम इव निरीह सस्वाय्य कृति जगदो विषये ॥	५
यथा पुन श्रे ल इव निवेश्य श्रेते मुहाषा ए निवृत्तकृति । योगेश्वरापीडर पृक पत दनुप्रविष्टो बहुधा यथातीन् ॥	६
श्रीशिवधरो द्विजगोपुराणा क्षेमाय कर्माप्यवतारभेदै । सतो न कृप्यतापि शृण्वता न सुश्लोकमौलेश्वरितामृतानि ॥	७
वैश्वदेवभेदैरदिलोकनाथो लोकानलोका सह लोकपालान् । अपीकपयत्र हि सवसस्व शिक्षयभेदोऽधिकृत प्रयात ॥	८
येन प्रजानामुत ज्ञानकन रुनामिधाना च भिदा न्ययत् । नारायणो विश्वसृष्टाऽभवोति रेतश्च नो वषय विप्रवर्ष ॥	९

पराधरेषा भगव्य इत्यानि

शुक्तानि मे श्यास्तमुसादधीश्वरम् ।

अद्भुतम् सुहृत्सुभाष^१द्वाना

तेषाम्भूते सुश्रवकथामुखीपाद् ॥

१०

फस्तद्रुचाचीधपदोऽभिधानम्

त्सन्नेदु व सुविभिरीक्यमानान् ।

व कथनाही पुरुषस्य यातो

भवप्रदा गेहरतिं छिनति ॥

११

सुनिर्विषशुभेगवद्गुपा^२का

सखाधि ते भारतमाह कृष्ण ।

वयिज्ञगा माम्बसुसातुपाते

वेतिगृहीता तु हरे कथायाम् ॥

१२

सा अद्भुतस्य विवक्षमाना

विरक्तिम यत्र करोति पुरा ।

हरे ^३पदानुस्मृतिनिवृत्तस्य

समस्तदु सा^४त्पनाह्व वने ॥

१३

वान् शोच्यशोच्यानविशोतुशोचे

हरे कथाया विमुखा^५तथेत ।

क्षिप्रोति देवोऽनिमित्तानु वेषा मासुर्भुधावाद्गतिस्त्वकीनाम् ॥	१४
उदस्य कौशारव जनदातु हरे कथामेष कथासु सारम् । उदस्य पुण्येभ्य इवातस्य शो शिवस्य न कीदस्य तीर्थकीर्त्तौ ॥	१५
स विश्वजगत्स्थितिसयमार्ये कृतान्तकार प्रगृहीतशक्ति । चक्षर कर्मोपपत्तिपुरुषानि यानीश्वर कार्त्तव्य तानि महम् ॥	१६
शुक्ल — स एव भगवाद्गृह्य क्षत्ता कौशारविमुनि । पुसा नि शेषसाधिन उमाह बहु मानस्य ॥	१७
शैल्य — साधु गृह्य त्वया साधो लोका साध्वनुरगृहता । कीर्त्ति वित वता लोके जाःमनोऽभोक्षजाःमन ॥	१८
मैत्रयित्त त्वयि क्षुत्तवात्तगपवपीवजे । शुद्धोऽनन्यभावेन वक्तव्या हरिरीश्वर ॥	१९
माण्डव्यशापाद्भगवात्प्रजासयमनो वम । साधु क्षेत्रे मुनिभ्यावा जात सत्तवर्तिसुवात् ॥	२०

भवा भगवतो निज समत सानुगस्य च ।	
१यस्य ज्ञानोपदेशाय मादि ^१ शङ्कराया प्रथम् ॥	२१
अथ मे भगवद्भक्त्या योगमाषोपबुद्धिः ।	
विश्वस्त्रिःसुदुग्धा तार्था वनयाम्यथसुबुध ॥	२२
भगवन्नेह आसेदमम आत्मात्मना विभु ।	
आत्मेच्छानुगतावात्मा नानामःसुव ^१ लक्षण ॥	२३
स वा एष तदा द्रष्टा नापश्यददयमेकपाद् ।	
मेनेऽस तथिवात्मान सुतसक्तिरसुमदृग् ॥	२४
सा वा एतस्य स द्रष्टु शक्ति सर्वसदात्मिका ।	
माया नाम महाभाग यथेह निममे विभु ॥	२५
कालवृत्त्या तु मायाया गुणमरव्यामथोक्तम् ।	
पुरुषेणात्ममूलेन पीयमावत्त वाचयाम् ॥	२६
ततोऽभव महत्तत्त्वमन्वजाःकालचोदितान् ।	
विज्ञानात्माःमवेहस विश्व व्याप्तस्ततोत्तुद ॥	२७
सोऽवशतुगकालात्मा भगवद्दृष्टिगोचर ।	
आत्मान व्यकरोदात्मा विश्वस्यास्य सितुश्चया ॥	२८
महत्तत्त्वाधिकुवाणाद्दृष्टस्य व्यचयत् ।	
कार्यकारणकथात्मा भूतेर्द्रव्यमयोमय ॥	२९
वैकारिकसौत्रसस्य सामतचेत्तद् दिवा ।	

अहत्तपवादिऋषीणां ननो वैश्वरिकावभूत् ॥	३०
वैश्वरिकाश्च ये देवा अवाभिष्यञ्चन च ॥	३० ॥
तैश्चसानीं द्रुयाप्येव ज्ञानकर्मनवानि च ।	
सामसो भूतसूक्ष्मादियत् स सिद्धमात्मन ॥	३१ ॥
काश्मायाशयोगेन भगवद्दीक्षित नम ।	
नमसोऽनुसृत स्वर्षं विदुषभिममेऽगिळ्म् ॥	३२ ॥
अनिहोऽपि विदुषाया नमसोरुबलापित ।	
सप्तर्षं रुवत्तमात् योविर्लोकास्य लोचनम् ॥	३३ ॥
अमिहेनापित योतिर्विदुषत्परवीक्षितम् ।	
१आपत्ताम्भो रसमव फालमायाशयोगत ॥	३४ ॥
योतिषांभोऽनुससृत् विदुर्वद्गुणवीक्षितम् ।	
मही न यशुणामावात्काश्मायाशयोगत ॥	३५ ॥
भूताना नभवादीना यद्यद्गुणावरावरम् ।	
तेषा परानुससगाशयासत्प गुणाविद् ॥	३६ ॥
यत्ते देवा कला विष्यो काश्मायाशकिहिन ।	
नामात्वात्सकिवानीशा ३भोत्तु माळ्ळ्यो विदुम् ॥	३७ ॥

देवा—

नमस ते देव पदारवि द्

प्रपन्नतापोपशमात्पन्नम् ।

यन्मूलकोत्ता यत्सोऽल्लसोह सस्मारदु स्र वद्विरक्षिपति ॥	३८ ॥
घातयेदस्त्रि भव ईश जाया स्नापत्रयेनोपहृता न शम । जालोद्धम ते भगवस्तवाङ्घ्रि चलाया सन्निधामत आत्रयेम ॥	३९ ॥
मार्गोत्त वत्ते नुत्तपदावीढे इत्त इ सुपयैरुपयो विधिणे । सस्नापमर्षोदसरिद्वराया पद पद तीथपद प्रपन्ना ॥	४० ॥
यच्छूडया कुतवला च भवन्त्या सम् चमाने इदपेऽवघाय । ज्ञानेन वैराग्यबलेन धारा ब्रजेन तत्तेऽङ्घ्रिसरोजपीठम् ॥	४१ ॥
विद्यस्य 'जमस्थितिसधमार्षे कृतावतारस्य पदान्बुज ते । ब्रजेन सर्वे क्षरण यदीश स्तुत प्रयच्छलभय स्तुतम् ॥	४२ ॥

कृत्स्नानुवधेऽसति देहगेहे मनाहमित्पूङ्गुरामहागाम् । पुत्रा सुदूर वसतोऽपि पुषी मन्त्रेण तप्ते भगव पदान्जम् ॥	४३॥
स्य वा असद्वृत्तिभिरक्षिभिर्बे परद्रुतात्तमतस परेण । अथो न पश्य पुरुगाय नून दे हे पद्-पासपिलासख्-भ्या ॥	४४॥
पानेन ते देव कथासुधाया प्रद्वभक्त्या विशदाज्ञया वे । वैराग्यसार प्रतिलभ्य बोध कथाज्ञसा बीजुरकुण्डपिण्डम् ॥	४५॥
तथापरे चाल्मसमाभिचोग बलेन जित्वा प्रकृतिं बलिष्ठाम् । त्वामेव धारा पुरुष विशति तेषा भग स्नात्र तु लेबया वे ॥	४६॥
तपो यत्र लोकसिन्धुस्रया त्वयातुसृष्टास्त्रिभिरऽभिमि स्य । सर्वे विपुला स्त्रिभिरत न न इक्षुमस्तत्रनिर्द्वेषे दे ॥	४७॥

यावद्भुक्तिं वेऽजं हराम कांठे

यथा वयं चात्ममदाम यत्र ।

स्योमयेषा त इमे हि लोका

बहि हरतोऽलम्बं लम्बुदा ॥

४८ ॥

त्व न सुरायामसि सा यमाना

कूटस्य ज्ञाय पुरश्च पुराण ।

त्व देवस्यत्वा गुणकर्मयोगी

रेतस्त्वजासा कविमावधेऽन ॥

४९ ॥

तसो वयं सत्प्रभुत्वा यदर्थे

वसुविधात्वं करवाम किं ते ।

त्व न स्वच्छु परिदेहि शकत्या

देव क्रियार्थो यदनुग्रहागाम् ॥

५० ॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराण अष्टादशस्कन्धतिस्रस्य

संहिताया तृतीयस्कन्ध पञ्चमोऽध्यायः ॥

॥ पद्योऽध्यायः ॥

कवि—

इति वासा स्वशर्षीना सखीनामसुमेख म ।	
प्रसुप्तलोकत प्राया निशाम्य गतिमीश्वर ॥	१
काञ्चसहा तदा देवी विभ्रच्छिद्रुसकम् ।	
त्रयोविंशतितन्वाना गय जुम्भदाविशम् ॥	२
सोऽनुपविष्टो भगवाभ्येष्टारूपेण स गणम् ।	
मिञ्च सघोजपामास ^१ सुत कर्म प्रबोधयन् ॥	३
प्रमुदकम्प्य देवेन त्रयोविंशतिष्ठो गय ।	
त्रैरितोऽजनकस्त्राभिवाशभिरविभूरुषम् ॥	४
परेण विश्रुता स्मिन्नि मात्रया विश्वसुदृष्य ।	
जुञ्जोषा यो यमासाश यस्मिँस्तौकाश्वराचरा ॥	५
हिरण्यव स पुरुष सहस्रपरिवत्सरान् ।	
व्याप्यकोश उवाचाप्सु तमसन्धोपहृष्टित ॥	६
स वै विश्वसृजा गर्भो देवकनाऽनशक्तिजान् ।	
विषमाजाऽमनाऽनाम्नेकया रक्षाया त्रिधा ॥	७
एष ह्यरोपसन्धानामाऽभारा परमाऽमन ।	
आणोऽध्वतारो यज्ञही भूतमामो विभाव्यते ॥	८

साभ्याम साभिदैवस्य साभिभूत इति त्रिषा ।	
विशद् शानो दशविध एकया हृदयेन च ॥	९
स्वर्गिभश्चतुर्जामीशो विश्वापितृमधोक्षज ।	
विराजन्तश्चत्वेन तेजसैषा विपृषये ॥	१०
जय तस्माभिरग्नस्य कति च्यवतनानि ह ।	
निरभिद्य त देवानां तावि मे गदत शृणु ॥	११
सखाग्निरस्य निर्मित लोकपालोऽविद्यत्पदम् ।	
वाचा साक्षेन वक्तु व यवाप्तौ प्रतिपद्यते ॥	१२
निर्मितं वाहु वरुणो लोकपालोऽविद्यत्तुरे ।	
शिङ्खलाक्षेन च रस यवाप्तौ प्रतिपद्यते ॥	१३
निर्मिते अधिनौ नासे विष्णोरविशता चरम् ।	
प्रायेनाक्षेन न पस्य प्रतिपत्तिर्यतो भवेत् ॥	१४
निर्मिते अक्षिणी त्वष्टा लोकपालोऽविद्यत्दिभौ ।	
चतुष्पाक्षेन रूपत्या प्रतिपत्तिर्यतो भवेत् ॥	१५
निर्मितायस्य चर्मणि लोकपालोऽनिशोऽविशन् ।	
प्रायेनाक्षेन सरपशै येनाप्तौ प्रतिपद्यते ॥	१६
कर्णवस्य विनिर्मितौ विश्वस्य स विनिशुर्दिश ।	
लोत्रेपाक्षेन सन्दस्य चिद्धि येन प्रपद्यते ॥	१७
त्वचमस्य विनिर्मिता विनिशुर्दिल्यमोपधी ।	

अग्नेन रोमणि कम्बू धैरसौ प्रतिपद्यते ॥	१८
मैतृ तस्य विनिर्मिल स्वधिष्ण्य क कपाविशत् । देवसाधेन वेनासाधान् २ प्रतिपद्यते ॥	१९
गुह पुसो विनिर्मिल मित्रो ^१ लोकेन आविशत् । पाशुनाधेन वेनासौ विस्वर्गे प्रतिपद्यते ॥	२०
इत्यावस्य विनिर्मिलाभि इ स्वपतिराविशत् । वातवाधेन पुरुषो यया वृद्धि प्रत्यगे ॥	२१
पाशावस्य विनिर्मिलो ^२ लोकेनो विष्णुराविशत् । गत्वा साधेन पुरुषो यया प्राप्य प्रपद्यते ॥	२२
सुद्धि चास्य विनिर्मिला वाग्निशो विष्ण्वमाविशत् । बोधेनाधेन बोद्धस्य प्रतिपद्यन्तो भवेत् ॥	२३
हृदय चास्य निर्मिल च इमा विष्ण्वमाविशत् । मनसाधेन वेनासौ विस्त्रिया प्रतिपद्यते ॥	२४
आत्मान चास्य निर्मिलमभिमानोऽविस्त्र-पदम् । कमवाधेन वेनासौ कत्रव्य प्रतिपद्यते ॥	२५
शस्य चास्य विनिर्मिल महान् विष्ण्वनुपाविशत् । विचेत्साधेन वेनासौ विज्ञान प्रतिपद्यते ॥	२६
शीर्षोऽस्य शीचरा पज्ञा क्वा वाभेहवपकत ।	

शुभान्ना वृत्तयो येषु प्रतीयन्ते सुरादय ॥	२७
आत्यतिकेन सन्धेन दिव देवा प्रयेदिरे ।	
धरा रज स्वभावेन पण्यो ये च ताननु ॥	२८
तार्त्थिन स्वभावेन भगवन्नाभिमाभिता ।	
उभयोर तर न्योम ये रुद्रवापदा गणा ॥	२९
मुसलोऽवसत वज्र पुरुषस्य कुरुद्वद् ।	
यद् मुसलाह्वाना नुरयोऽभूद्वाक्यो गुरु ॥	३०
बाहुभ्योऽवसत क्षत्र क्षमिषसादनुप्रस ।	
यो जातस्त्राक्ते वष्य पीडिष कष्टकक्षीतान् ॥	३१
विद्योऽवर्ते न तस्योर्वोऽङ्कशुचिकरीर्षिभो ।	
वैश्वन्तरुद्रयो वार्ता नृपा य समवतन्त ॥	३२
पद्मा भगवतो जज्ञे सुलूषा धमसिद्धये ।	
तस्या जात पुरा नृदो यद्रजसा तुभ्यते हरि ॥	३३
एते वपा स्वधर्मैष चर्जित स्वगुरु हरिम् ।	
अद्वयात्मविशुद्धये वजाता सद् बुचिनि ॥	३४
एतःक्षत्रभगवतो वैश्वकमात्मरुपिण्य ।	
क अद्भ्यादुपाकृतुं योगवाचावलोदयम् ॥	३५
अथापि कीर्तयाम्यद्ग यथाजति यथाभुतम् ।	
कीर्तिं हरे स्ता सःकृतुं गिरमन्नाभिवासतीम् ॥	३६

एषा कलाय वचसो तु पुषा
 सुसोमनीलेर्गुणवादमाह ।
 सुतेष्व विद्विद्धिरपाहुताया
 कथासुखायानुपसम्भवोगम् ॥

३७

¹आत्मनोऽवसितो वत्स महिमा कविनादिना ।
 सवःसरसहस्रा ते विशा योगविपत्रया ॥

३८

जतो भगवतो माया मायिनामपि मोहिनी ।
 वत्सम्य चात्मवत्मात्मा न वेद् किमुतापरे ॥

३९

यतोऽप्राप्य यवर्तत वानश्च मनसा सह ।
 अहं वान्य इमे देवास्तस्मै भगवते नमः ॥

४०

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टावक्रप्रवृत्तिवार्ता
 सविताया तुल्यस्य च चर्योऽभ्यासः ॥

१ (आत्मनोऽवसितकविना महिमावसितोऽपि किम्)

[इति पाद्यन्तरम्]

॥ सहस्रोऽध्याय ॥

श्लोक —

एष सुधाग मैत्रेय द्वैपायनसुतो सुध ।
श्रीशशिव भारत्या विदुर अलमापत ॥ १

विदुर —

मद्य-कथ भगवतश्चिन्मात्रमाधिकारिण ।
लीलया चापि तु-येरतिगुणस्य गुणा किन्वा ॥ २

कीदामासुसमोऽर्भस कामश्चिन्नादिषा यत ।
स्ततश्चरस्य च कथ विदुरस्य सदा यत ॥ ३

अस्माद्धीदृशया विश्व गुणमन्व्यात्ममायया ।
तथा सखापयत्येतद्भूय प्रत्यभिधास्यति ॥ ४

देशत चात्थो योऽस्माक्यस्यात स्ततोऽस्य ।
अविदुतावबोधोऽस्य स तु येतात्रया कथम् ॥ ५

भगवानेक एवैष सर्वक्षेत्रेष्ववसित ।
अमुष्य दुर्भगत्वं वा हेतो वा कमचि कुत ॥ ६

एतस्मिन्ने मनो विद्वन्निश्चयेऽज्ञानसङ्घटे ।
तत्र पराणुर् विभो कश्मल मानस मदत् ॥ ७

श्लोक —

स इव चोदित श्रुता तन्वनिज्ञासुभा मुनि ।

प्रत्याह भगवन्निव सपत्न्यैव ततस्त्रयः ॥

८

मैत्रेय —

शेष भगवतो माया यत्र येन विरभवत्ते ।

इन्द्ररत्न विमुक्तस्त वापश्यन्तुत न यन्म् ॥

९

वर्षेण विन्दुमुप्य पुन आऽवधिपयय ।

प्रतीकत उपद्रुष्ट स्वशिरःश्लेपनादिक ॥

१०

कथा जले पद्मस्य कम्पादित्यःकृतो गुण ।

दृश्यतेऽस्तन्नपि द्रष्टुयाऽननो नाऽननो गुण ॥

११

स वै निवृत्तिवर्णेन वासुदेवानुकम्पया ।

भगवद्भक्तिपोगेन विरोधत्ते कर्नैरिह ॥

१२

कदे द्वयोश्चरामोऽप्य द्रष्टुःअनि परे हरौ ।

विस्तीरन्ते वदा श्लेशा समुत्पन्नेव कृत्स्नस्य ॥

१३

अश्लेषसंश्लेषाम विधत्ते

गुणानुयादभयम मुरारे ।

कुत पुनस्तत्परवारवि द

परागसैवारतिराऽवलब्ध्या ॥

१४

विदुर —

सुच्छिन्न सशयो मद्य तव सूक्तशिवा विमो ।

वसवत्राणि भगव मनो मे सन्वधावति ॥

१५

शाभेतव्याद्दुत विदुज्जाल्मयायायन हरेः ।

७]

तृतीयस्कन्ध

२१७

आभासपार्श्वे तिमूळ विन्धमूळ न यदुहि ॥	१६
यथा मूढतमो लोक यथा बुद्धे पर गत ।	
यानुभौ सुखमेधेते द्विदशरत्नवरितो जन ॥	१७
अथाभाव विनिश्चित शरीतस्यापि नात्वन ।	
ता चापि दुष्मन्वरणसेवयाद् परागुद् ॥	१८
परसेवया भगवत् नूदक्षस्त नःपुद्दिन ।	
रतिरासो नवेत्तीत्य पादयोऽयसन्नाह्न ॥	१९
दुराच अत्ययस सेवा वैकुण्ठपद्मसु ।	
यत्रोपगीयते नित्य देवदेवो जनाइव ॥	२०
सूक्ष्मां महदानीं सविकाराण्यनुकृतात् ।	
तेभ्यो विराटमुज्ज्वल तननु प्राविक्षत्रिसु ॥	२१
यमाहुयाथ पुरं सद्सङ्घं नुरुवातुक्रम् ।	
यत्र विन्ध इमे आका सविकारस समासते ॥	२२
यत्रि दशविध माण सेन्द्रिचार्यो द्रवस्त्रिष्टुन् ।	
त्वयेरितो यतो जनास्तद्विभूतावदस्य न ॥	२३
यत्र पुत्रैश्च पौत्रैश्च नतनि सह गोत्रैश्चै ।	
प्रजा विचित्राकृतय आस याभिश्चिद् ततम् ॥	२४
प्रजापतीना स पतिर्यस्ये का प्रजापतीन् ।	
सर्गाश्चैवानुसर्गाश्च मनु न च वराविषान् ॥	२५

एतेषामपि बलात्क वरुषानुपरितानि च ।	
उपसद्यश्च ते लोका भूमेर्विजाःसजासते ॥	२६
तेषां सखा प्रजाप च भूलोकस्य च वषम ।	
विवेक्यानुभवेवानां सरीसृपपतङ्गिणाम् ॥	२७
वद् न सर्गसम्पूद् ^१ गाभस्त्रेदृष्टिजोक्ति ^२ दाम् ॥	२७।१
गुण्यपतारैर्विष्वस्य सगस्त्रितप्ययाधमम् ।	
सुजत श्रीनिवासस्य न्यावद्दोदारविजयम् ॥	२८।१
वपान्धमविद्यानाञ्च रुपाङ्गीकृतभापव ।	
शुचीया ज मर्मादि वेदस्य च विकल्पम् ॥	२९।१
यदस्य च कितानानि योगस्य च प-५ प्रभो ।	
तैष्कन्धैल च सात्त्वस्य त २ वा भगवत्सूत्रम् ॥	३०।१
पात्रपदपथवैपम्य प्रतिलोमनिवेशनम् ।	
जीवस्य गतयो वाञ्छ वाचरीगुणकमजा ॥	३१।१
धर्माधकानमोक्षायां निमित्ता यविरोपत ।	
बार्ताया द्ण्डनीरेञ्च भुतस्य च विधिं वृषक ॥	३२।१
आदस्य च विधिं ब्रह्मिषुतृषा सगमेव च ।	
महत्सुवताराणां काञ्चापवसस्त्रितिम् ॥	३३।१
दासस्य उपसो वापि यथेष्टात्सयो फलम् ।	
^३ मयासस्यास्य यो धर्मो क्व पुन कृतानदि ॥	३४।१
येव वा भगवास्तुप्येद्धर्मोनिर्जनादन ।	

७]	तृतीयस्कन्धः	२१९
	सम्प्रसीदति वा येषामेवदारवाहि चानथ ॥	३५॥
	अनुप्रदाना शिष्याणां पुत्राणां च द्विषोत्तम ।	
	अनापृष्टमपि ब्रुवुगुरवो दीनयत्सखा ॥	३६॥
	तस्याना भगवत्सेवा कतिधा 'प्रतिसङ्गम ।	
	तत्रैव क उपानीर क उल्लिखतुक्षेत्रे ॥	३७॥
	पुरुषस्य च सखान स्वरूप वा परस्य च ।	
	ज्ञान च नैवम 'वत्तद्वृत्तिष्वभ्यव्येजन्त्य ॥	३८॥
	शिमितानि च तस्येह प्रोक्ता यतश्च सूरिभि ।	
	स्वया ज्ञान कुव पुत्रा भक्तिर्देवराजमेव वा ॥	३९॥
	एता मे वृच्छता प्रभा हरे कनविधित्तया ।	
	बृहि मेऽङ्गस्य भिन्नवाङ्मया नष्टचक्षुष ॥	४०॥
	सर्वे वेदाश्च यज्ञाश्च तपो दानानि चानथ ।	
	जीवाभयप्रदानस्य न कुर्वीर कल्पामपि ॥	४१॥

सुख —

स इत्यमाहृष्टपुत्रांगकल्प	
कुरुप्रधानेन मुनिप्रदान ।	
प्रवृद्धार्थे भगवत्कथाया	
सञ्जीवितस्य प्रदरुमिवाह ॥	४२॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराण अष्टादशस्कन्धतिस्रसाया	
सद्विंशत्या तृतीयस्य धे सप्तमीऽध्याय ॥	

॥ अष्टमोऽध्यायः ॥

संक्षेप —

- सप्तसप्ततिसो बल पूरुषसो
 कल्लोकपाल भगवत्प्रधान ।
 बभूविशेद्वाजिसफातिमाला
 पदे पदे नूतनवस्त्रभाक्षणम् ॥ १
- सोऽह नृणां ह्युल्लसुक्ताय हु ख
 महद्भुवनाय धिरमाय वस्त ।
 प्रपन्नवे भागवत पुराण
 वरद साक्षाद्भुगवानरिभ्य ॥ २
- आसीन्नगुर्वी भगवत्तमाश
 सङ्कपय देवमकुण्डसन्धम् ।
 विधित्तवसाक्षमव परस्व
 कुमारमुखां सुतयोऽ वपुच्छन ॥ ३
- स्यमेव विष्णव बहु मानयन्त
 य वासुदेवाधिपमायनति ।
 प्रत्यङ्मुखाभ्यामुत्तमोसमाय
 हु मासयन्त विदुषादयाव ॥ ४

- कर्णुं सुदाहं सज्जटोक्त्यपै
 रथेस्तुष्टन्नाच्छरणोपशमम् ।
 पद्मं वक्ष्ये त्यद्विराज्य वा
 सभेयनानावलिभिर्वैराथा ॥ ५
- मुहुग्मं वो वचसातुराग
 स्तुष्टुपदेनास्य कृतानि त न ।
 किरीटसाहस्रममिमवेक
 श्लोत्रिलोरागपत्प्रासहसम् ॥ ६
- श्लोकं किरीटद्वयवचनेन
 निवृत्तिधर्माभिरुक्तं तेन ।
 सनःकुमाराय स पादं कृत्वा
 सद्गुणवाचनार्थात् प्रवृत्तनाय ॥ ७
- साद्गुणवाचनं चारमहस्यसुरयो
 विषयमामो भगवद्विभूती ।
 जगत् सोऽस्मद्गुरुवर्जितान्
 पराशरायाय वृद्धस्फोत्र ॥ ८
- श्लोकाच्च मङ्गलं च द्वास्तुष्टुवचने
 मुनिं पुण्ड्रकेन पुराणमात्म्यम् ।
 सोऽहं तवैतत्कथयामि वत्स
 अद्वास्तुष्टुवचने निवृत्तमनुमथाय ॥ ९

व्यापृत विद्यमिद् वृक्षा- शक्तिश्या मीलिखद् -वमीलवत् ।	
अही-दूतत्पेऽभिशयान एक कुवञ्जन स्वात्मरतौ विरीह ॥	१०
सोऽ-त शरीरेऽर्पितभूतसूक्ष्म काशान्धिका शक्तिजुदीरवाग ।	
व्यास तस्मिन्सलिले फेदे स्वे व्यानलो दारुणि कटुवीर्य ॥	११
चतुर्धुगाना न सदस्यमस्तु स्वप-स्वयोदीरितया स्वशक्त्या ।	
काशरचयासाहितकमत रो लोका-न्वीर्य दृशे स्वरेदे ॥	१२
तस्वार्थसू-गाभिनिविष्टदृष्टे र वगलोऽर्धो रजसा वनीयान ।	
गुणेन कालानुगमेन चिह्नः सूक्ष्मस्वामिचत नाभिपेशात् ॥	१३
स पद्मकोश सदसोद्विष्ट स्वलेन कमप्रतिबोधनेन ।	
स्वरोचिषा तत्सलिल विशाल विद्योतवन्नरु इयात्तयोनि ॥	१४

तल्लोकपद्य स त एव विष्णु प्राचीविश्वस्तर्बगुण्यावभासम् । तस्मिन्त्यय वेदमयो विधाता स्वयभुव य स्म वरति सोऽभूत् ॥	१५
तस्या स चान्नोदहर्षविद्याया मन्त्रशिवो लोकात्मपदपमान । परिक्रम व्योम्नि विद्युत्तनेत्र अत्वारि लेभेऽनुदित मुक्तानि ॥	१६
तस्मात्सुगु तन्त्रसनावपूर्णे जलोर्मिभक्तःसत्तिलद्विरुहम् । उपाशित कञ्जमुल्लोकतस्थ नाःमानमद्याविददादिदेव ॥	१७
क एव सोऽतामहमनवपृष्ट एतत्कुलो बाहवमन वदन्तु । अस्ति ह्यधस्तादिद् किञ्चनैव दविहित यत्र सता तु भाव्यम् ॥	१८
स इत्यनुदीह्य तदहननाल नाडीभिर कञ्जमाविशेत् । नार्वाणालसत्स्वरनाऽन्नाल त्याभि विधिन्वस्तद्विदशाज ॥	१९

- तमस्वपारे विदुरा-मस्यै
 विधिं वतोऽभूमुमहास्त्रिणेमि ।
 यो देहमाजा भयमीरयाण
 परिक्षिणोऽव्ययुरवेस्य हेति ॥ २०
- वतो निवृत्तोऽपतिलस-वकाम
 स्वधिष्ण्यमासाद्य पुन स देव ।
 शनैर्भित्त्वासनिवृत्तचित्तो
 वशीर्वास्वसनाभियोग ॥ २१
- कालेन तौऽन पुरुषानुवाभि
 प्रवृत्तचोगेन विरुद्धबोध ।
 स्वय तद् तद्दद्वेषेऽवभात
 मपश्यतापश्यत यन्न पूर्वम् ॥ २२
- मृषालगौरावतश्लेषमौग
 पर्यङ्क एक पुरुष क्षयातम् ।
 कयातपत्न्यापुतमूधरज्ञ
 तुमिदत्तभ्या तदुगा वतोये ॥ २३
- मेक्षा क्षिपत्त हरितोपलात्रे
 स भ्वाभ्र-नावेरुकरुणममूर्ध ।
 रत्नोदधारीषभिभीमनस्य
 वनक्यो वेष्टुतुनाङ्घ्रिपाम्ने ॥ २४

आयानतो विशारत स्वमान देहेन लोकप्रवस्तुदेण । विचित्रदिन्याभरणाङ्ककाना कृत्यभियाऽपामितयेपदेहम् ॥	२५
पुसा स्वकानाय विचिक्तमार्गे रभ्ययता कामदुपाङ्घ्रिपदम् । प्रवक्ष्यत कृपया नक्षेदु मयूखमिजाङ्गुलिचारुपयम् ॥	२६
मुञ्जेन लोकानिहरस्मितेन परितृप्तकुण्डलमण्डितेन । शोण्यमितेनाधरविम्बभासा प्रखड्वत मुनसेन मुग्धा ॥	२७
कदम्बफिङ्गलकपिशाङ्गुपाससा स्वल्पदुत मेखलया नितम्बे । हारेण चान्तपनेन केश श्रीवत्सवस्रस्त्रवहमेन ॥	२८
पराचर्यकेसूरमणिप्रयोक्त पयस्तदोर्दण्डसदृशशास्त्रम् । खड्गकमूल मुषभाङ्घ्रिपेद् मदी इमोगैर्यविर्बीजवत्सम् ॥	२९

चतुश्चरौहो भगवन् महीम्न

मही इव ध्रु सत्त्विलोपगूढम् ।

किरीटसाहसदिरन्व्यशृङ्ग

मात्रिमैवत्पौस्तुभरजगभम् ॥

३०

निधीतमाश्रायन्ध्रुव्रतत्रिधा

सर्कीर्तिमन्त्र्य बन्वालय्या हरिम् ।

सूर्ये दुचाट्वायगम त्रिधामभि

परिकमत्प्राधनिकैर्दुरासदम् ॥

३१

सर्वेषु तन्नाभिसरस्सरोज

मात्मानमन्त्र्य शसन विषय ।

दुर्लभे देशे जगतो विवाता

नात पर लोकाविसगदटि ॥

३२

स कमवीज रजसोपरक्त

प्रजा सिसृक्षन्निषवेव दृष्ट्वा ।

असौष्टिसगाभिनुकस्तमीदृश

मन्व्यक्तकल्म वभिबेक्षितात्त्वा ॥

३३

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशसहस्रिकाया

सहस्रिकाया दशमोऽध्यायः ॥

॥ नवमोऽथाव ॥

श्लोक—

ज्ञातोऽसि मेऽथा सुचिरात्प्रभु देहमाजा
 न ज्ञाथतो भगवतो गतिरित्यवयम् ।
 न च स्वदस्ति भगवन्नपि तत्र ह्यह
 गावात्पुण्यव्यतिकर'सदुहर्विभासि ॥ १

रूप यदेतदभवोपरलोदयेन
 कृष्णभिवृत्ततमस सदनुमहाय ।
 आदौ गृह्यतमवतारकृतैकधीज
 तत्राभिनवाभवनाद्दमाविरासम् ॥ २

नात पर परम यद्भवत स्वरूप
 मान द्मात्रमविकल्पमविद्वेषन ।
 पश्यामि विश्वसूत्रमेवमविश्रमात्म
 नूतो ह्येवात्मकमदत्त क्ताभितोऽसि ॥ ३

तदा इह सुयत्नमङ्कल बद्धलय
 भवाने सा नो दर्शित व उपासकानाम् ।
 तस्मै नमो भगवतेऽनुविधेम तुभ्य
 सोऽन्नाहतो नरकभाग्निरसःप्रसक्तैः ॥ ४

- ये तु स्वदायचरणाम्बुजकोशग च
 विप्रति कवचिदरे शुतिवातनीतम् ।
 भक्त्या दृहीतचरणा परया च तेषा
 नापैपि नख इदयाम्बुजहास्यपुमान् ॥ ५
- तावद्भुव इविषगोहसुहृत्प्रित्त
 शोक मनुहा परिभयो विपुल्य ओभ ।
 ताव मनेत्यसद्ववमह आर्तिमूल
 वावन्न तेऽङ्घ्रिमभय प्रवृणीत शोक ॥ ६
- दैवेन ते हृदयिनो भयत प्रसङ्गा
 स्वर्वाशुभोपशमनादिमुख्यैर्द्रया ये ।
 कुर्वति कामसुखालेकलयाव दीना
 श्रेयाभिभूतमनसोऽकुशलानि वाचन् ॥ ७
- सुप्रद्विषातुभिरिना मुहुरचमाना
 शतोप्यवातवर्षैरितरेतराच ।
 कामाग्निनाच्युत रुधा च सुहृदरेण
 सम्पद्यतो यत उरुकम सीवते मे ॥ ८
- यावद्भुवकल्पमिदमात्मन इन्द्रिवार्थ
 मायाचल भगवतो जन इश पश्येत् ।
 तावन्न ससुविरसौ प्रतिसङ्गमेत
 स्वर्वापि तु कविवह कृती क्रियार्था ॥ ९

अहं चाश्रुतातस्करणा निशि नि शयाना

नानासन्तोषधिविषा क्षुण्णमग्रनिष्ठा ।

दौषाहताधैरवचना कथयोऽपि देव

सुभ्रम-प्रसङ्गविमुक्त्वा इह सत्परिति ॥

१०

त्व भावयोगपरि^१भाषितदुःसरोज

आसने ह्येक्षितवचो वनुनाथ पुताम् ।

कद्विद्या त कल्याण विभावयति

तत्तद्वपु प्रययसे सद्यनुपहृत्य ॥

११

नास्तिप्रसीदति तयोपपितोपचारै

राशित सुरगमैर्हृदि कडकमि ।

यःसर्वमूलदधया सदल-पयैस्ते

नान्तजनेष्वपरित सुहृद तरा-भा ॥

१२

पुतासतो विविधकमभिरभ्वरायै

दीनेन चोमतपता अतपयसा च ।

आराधन भगवत्स्त्व सत्कियार्थो

वर्णोऽर्चित कर्त्तव्यैर्द्विपले न पात्र ॥

१३

शश्व-स्वरूपमहसेव ^२निपीतभेद

मोहाय बोधधिपत्ताय नम परस्मै ।

- विद्योद्भवस्त्रिविक्रपेणु निमित्तलीला
रासाय ते नम इह चहुमेधराय ॥ १४
- यस्तावतात्पुण्यकमविहम्बनानि
नामानि वेऽसुविगमे विवक्षा कृणति ।
ते नैकजमज्ञानञ्च सहसैव द्विधा
सया तपस्तुल्यसुत तत्राप्यप्रपद्ये ॥ १५
- यो वा अह च गिरिशञ्च विभु श्रव च
स्त्रिभुवन्मन्त्रयदेव्य आत्ममूलम् ।
मिच्छा विपादतुल्य एक कर्मभरोद्
स्तस्यै नमो भगवते मुषनहुमाय ॥ १६
- लोको विक्रमविरत कुशले प्रमत्त
कमभ्यय तनुदिते भवदपने स्वे ।
यस्तावदस्य बलवानिह जीवितानाशा
सद्यश्छिनत्स्यतिमिथाय नमोऽस्तु तस्यै ॥ १७
- यस्ताद्विभेभ्यद्मपि द्विपरार्थविषय
बभ्यासित सकललोकनमस्कृत यत् ।
तेषु तपो बहुसथोऽथरुत्समान
स्तस्यै नमो भगवतेऽविमन्त्राय तुभ्यम् ॥ १८
- तिर्यग्यनुष्यविदुषादिषु जीवन्मोनि
ध्यात्सैच्छपात्सङ्कतसेतुपरीप्सया च ।

- रेमे निरस्तारतिर^१प्यवददयेद्
 ससौ नमो भगवते पुरुषोत्तमाय ॥ १९
- दोऽक्षिष्यवातुपहयोऽपि दशावहृत्त्वा
 निद्रासुधाद् अठरीकृतश्लोकवात्र ।
 अ-तर्जलेऽद्विकसिपुस्पज्ञानुहृत्वा
 मीमोर्मिमाक्षिनि जनस्य सुखं विदुष्यन् ॥ २०
- कञ्जामिष्यन्नमनाद्दन्तास^२मीह्य
 श्लोकज्योत्स्नरमो यदनुमहेन ।
 तसौ मन्त्रस्तदरस्वन्वाय योग
 निद्रावसानविकसन्नश्लोक्षणाथ ॥ २१
- सोऽप्य समस्तजगता सुहृदेक आत्मा
 सत्त्वेन य-सूतयते भगवां भगेन ।
 तेनैव मे दशमनुसूतायाथवाद्
 स-यामि पूषवदिद् अष्टतत्रियोऽसौ ॥ २२
- एष^३ प्रपन्नवरदो रमयात्मसक्त्या
 यस्तत्कारिष्यति गृहीतगुणावसार ।
 तस्मिन् श्वविष्णमिदं सूत्रतोऽपि चेत्तौ
 सुहृतीव कनकमलं च यथा विजडाम् ॥ २३

नामिह्मरादिह सतोऽम्भसि यत्न पुंसो
 विज्ञानशक्तिरहमासमनतशक्ते ।
 रूपविचित्रमिदमस्य विवृण्वतो मे
 मारीरिषीष्ट निगमस्त गिरा विसन ॥

२४

सोऽसावद्भक्तसंगो भगवान्विवृद्ध
 देमस्मितेन मयताम्बुरुह विजम्भन् ।
 इत्याय विश्वविजयाय च नो विधात्
 माह्वया गिरापन्यया-पुरुष पुराय ॥

२५

वैशेष —

सत्सम्भय विशाम्भैव तपोविद्यसमादिभि ।
 वाचमश्लेषचस्तुत्या विरराम स विज्ञकत् ॥

२६

अवाभिषेकमन्वीर्यव मद्यजो मनुसूदन ।
 विशण्ण^१पेकस तेन कल्पव्यतिकराम्भसा ॥

२७

लोकप्रदानविज्ञान आत्मन परिस्त्रियत ।
 समाहुगावया पाया करमल जमपत्तिव ॥

२८

श्रीभागवाद्—

मा वेद्मभ यज्ञाद्गी सग जयममावह ।
 तन्मयापरित ह्यग्रे यमा प्राथयते भवान् ॥

२९

भूवस्त्व तप आविष्ठ विद्या नैव मयापयाम् ।

साम्यात् तर्ह्येति लक्षणं लोका इत्यस्य पाठान् ॥	३०
एवं भावमिति लोके च भणितुं समाहित ।	
इत्यासि मा तत्र लक्ष्मणमिति लोकास्त्वमात्मन ॥	३१
पदा तु स्वभूतेषु वारण्यमिति च स्थितम् ।	
प्रतिबद्धीत वा लोको लक्षणार्थेन कथमत्रम् ॥	३२
यदा रक्षितमा मान भूतेर्द्रव्यरुणाशयै ।	
स्वरूपेण न्योपेत पदस्य स्वारा यत्प्रकृति ॥	३३
नात्वाक्यमवितानेन प्रजा बद्धी भिक्षुधृत ।	
नात्वावसीदत्यस्मिन्ने वर्षीया मद्गुणम् ॥	३४
ऋषिमाद्य न बध्नाति पापीयास्त्वा दनारुण ।	
य मनो मयि भिषद्द ब्रजा समूजतोऽपि ते ॥	३५
हातोऽह नवता त्वया तुर्विलेयोऽपि मेहिनाम् ।	
यमा त्व न यसेऽयुक्त भूतेर्द्रव्यरुणात्मनि ॥	३६
तुभ्य महिषिकिसावापाःवा मे रक्षितो बहि ।	
नात्वेन सलिले मूक्त पुष्करस्य विधि वत ॥	३७
यद्यथाह मत्स्योत्र नक्त गन्धुदयाङ्कितम् ।	
यद्वा तपसि ते निद्रा स एव मद्गुणम् ॥	३८
शीतोऽहमस्तु भद्र ते लोकाना विजयेच्छवा ।	
यदस्त्रीवीर्णमय विभुज मातुवगयन् ॥	३९

य एतेषु पुमास्त्रिषु सुखा स्तोत्रेषु वा भजेत् ।

तस्माद्यु सम्प्रसादेषु सर्वेषामवरोधर ॥

४०

पूर्वेन तपसा च्छेदनेत्यौगसमाधिना ।

राह नि शेषत पुता मःप्रतिशान्भवधि मतम् ॥

४१

अहमात्मात्मना धात प्रेष्टः स प्रेषसामधि ।

अतो मधि रति कुमारेहादिवत्कृते विव ॥

४२

सर्ववेदमयेनेदनात्मनाःमात्मनोनिना ।

प्रजा सृज चक्षुर्ष वाञ्छ मन्वनुशेरते ॥

४३

वैश्व—

तस्मा एव जगत्सद्रे प्रधानपुरुषोधर ।

व्यन्वेव स्तेन रूपेण कञ्चनामस्त्रिरोदधे ॥

४४

इति श्रीमद्भागवत महापुराण अष्टादशस्कन्धोच्छ्रिताया

सद्विलासा सुतन्त्रक ४ तन्त्रोच्छ्रिताया ॥

॥ दशमोऽध्याय ॥

विदुर—

अ तर्हि ते भगवति मया लोकपितामह ।

प्रजा ससृज कतिवा रैहिकीमानसोर्षिभु ॥

१

ते च मे भगव वृषात्स्व^१व्यथा बहुवित्तम ।

वाचदस्तातुषु केच द्विषि न सवसदायान् ॥

२

मूल—

एव सञ्चोदितस्तेन क्षुणा कौपारयो मुनि ।

प्रीत प्रत्याह वा प्रभा हृदिस्यानथ १भारत ॥

३

सैकेव—

भिरिञ्चोऽपि तथा चके दिव्य वपदान तप ।

आन आत्मानमानेश्वर पदाह भगवानत्र ॥

४

तद्विलोकयादतसम्भूतो वायुना वदधिष्ठित ।

पद्ममम्भश्च तत्काललुप्तधीर्मेव कम्पितम् ॥

५

वपसा शेषमानेन विद्यया चालमसुखया ।

भिवृद्धविज्ञानवरो यपाहासु सहाम्भसा ॥

६

तद्विलोक्य विद्ययापि पुष्कर वदधिष्ठितम् ।

अनेन लोकानाम्भीवा कल्पितोऽम्भीतपि तवत् ॥

७

पद्मकोश तदाविश्य भगवत्कर्मचोदित ।

एक व्यमान्क्षीदुरथा त्रिधा भाव्य द्विसप्तधा ॥

८

एतावाङ्गीवलोक्तस्य सुखामोद समाहृत ।

धर्मस्य ह्यभिमितस्य विपाक परमेष्ठ-वसौ ॥

९

विट्—

वदाथ बहुरूपश्च हरेरद्भुतकमल ।

कालारय लक्षण सङ्घ-वशा वनय न प्रभो ॥

१०

१ छन्द — ३ मारीच

श्लोक—

गुणन्वतिक ^१ राकारो निर्दिशेणोऽवविष्टित ।	
पुरुषस्यदुपादानमात्मनः क्लृप्त्वास्तुम् ॥	११
विश्वं वै ब्रह्मन् मात्रं सशिवं विष्णुनायका ।	
ईश्वरेण परिचिउस्य कालेना यत्तद्गुणितम् ॥	१२
यथेदानीं तथामे च पञ्चादप्येतर्वादिभ्यम् ।	
सर्गो नवविधस्यैव प्राकृतो वैकुण्ठस्तु च ॥	१३
कालद्वन्द्वसुर्गैरस्य विविधं पविसङ्गम् ।	
आद्यस्तु महत् सर्गो गुणवैषम्यमात्मनः ॥	१४
द्वितीयस्तु ब्रह्मो यत्र इ ब्रह्मानुकिचोदय ।	
भूतसंगरहतीत्यस्तु च मात्रो इत्यस्यक्तिमान् ॥	१५
चतुर्थ ऐन्द्रियं सर्गो यस्तु ज्ञानक्रियात्मकः ।	
वैश्वारिको देवसंगः पञ्चमो यामय मय ॥	१६
षष्ठस्तु तमसः सर्गो यस्तु बुद्धिकृतः प्रभो ।	
षड्विधे प्राकृताः सप्त वैकुण्ठानपि मे शृणु ॥	१७
रजोभाजो भगवतोऽखलेषु हरिभ्योऽस्य ।	
सप्तमो मुरत्यसंगस्तु षड्विधस्तस्त्रुता च य ॥	१८
अन्तःस्थोऽपि ललात्तवसाराय बीरुधो ह्रमा ।	
तत्प्रोक्तसकलं प्राया अन्तः स्वज्ञा विज्ञेयिण ॥	१९

विरभ्रामष्टम सग सोऽष्टाविंशद्विधो मत ।	
अविरो मूर्तिममो प्राणज्ञा हृत्पवेदिता ॥	२०
गौरजो महिष कृष्ण सूक्तरो वनसो रुद्र ।	
द्विमाया पद्मनक्षत्रे अविष्टुभ सप्तम ॥	२१
सरोऽथाऽशतरो गौर शरभध्वजरा तथा ।	
एते वैकृष्णका क्षत्त शृणु पञ्चमया पशन् ॥	२२
था मृगाश्वे वृक्षे व्याजो माजार शशसत्त्वौ ।	
सिंह कपिवान कुर्वो गोवा प मकरादय ॥	२३
पञ्चमृषषटश्वेनभासभङ्गकपर्दिग ।	
हसत्तरसचमद्भुक्तोत्कृष्टादय सगा ॥	२४
अवानश्रोतस्तु नवम ^१ क्षचरेकविधो नृणाम् ।	
रत्नोपिण्ड कमपरा दु क्षे च मुष्णमाविव ॥	२५
वैकृष्णरूप एते देवस्य अ सप्तम ।	
वैकारिकस्तु च शोक्त कौमारस्तुभ्याःमक ॥	२६
देवसर्गध्याविधो विनुधा नितरोऽसुरा ।	
ग कर्वाप्सरस सिद्धा वक्षरक्षसि चारणा ॥	२७
भूतमेतविद्यायाश्च विद्याया किञ्चरादय ।	
वक्ष्ये विदुषारवाजा सगक्षे विचयुक्ता ॥	२८
अथ पर प्रवक्ष्यामि वक्षा मन्य तरापि च ।	

एव रज युत सहा कल्पादिभ्यामनुहृदि ॥	२९
शून्यत्वमोषसङ्कल्प आत्मैवात्माननात्मना ॥	२९॥
शुभ-कल्प एतस्मि मायाविःशार्धीशितु ।	
न पौर्वापर्यमिच्छति नया भ्राम्यद्भूमेरिव ॥	३०॥
देवानुरादय क्षुत् कल्पेऽस्मि ये च कीर्तिता ।	
त एव नामरूपभ्यामात्मामात्र तरा तरे ॥	३१॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे अष्टादशस्कन्धोपर्य
संहितायां तृतीयस्कन्धे दशमोऽध्यायः

॥ एकादशोऽध्यायः ॥

मैत्रेय —

श्वरम सद्भिःशेषानामनेकोऽस्ययुत सदा ।	
परमायु स विज्ञेयो तुमाभैस्त्वय्यमो यत ॥	१
सत एव पदार्थस्य स्वरूपवद्विदस्य यत् ।	
कैवल्य परममहान्विज्ञेयो विरतर ॥	२
एव कालेऽभ्यनुमित सौम्ये शौल्ये च सत्तम ।	
सख्यानमुक्त्या भगवानन्यको व्यक्तनुभिसु ॥	३
स काल परमायुर्वै यो मुहूर्ते परमायुतम् ।	
ततोऽभिज्ञेयमुपयस्तु स काल परमो महान् ॥	४

अगुहो परमाणु स्यात्सरेणुस्य स्मृत ।	
सात्सरेणुस्यगत समेषानुपतत्रणात् ॥	५
असरेणुसिक सुहृत्ते य काळ स पुटि स्मृत ।	
अतमाणसु वेन सात्सरेणुसिस्तु स्य स्मृत ॥	६
निनेपश्चित्तयो ज्ञेय आज्ञातमे जय क्षण ।	
क्षया पञ्च विदु काष्ठा लुता दश पञ्च च ॥	७
उपूनि वै समाज्ञाता दश पञ्च च नास्तिवा ।	
ते हे सुहृत् प्रहर पञ्चान सप्त वा नृणाम् ॥	८
शादशाचपले मान चतुर्मिन्नतुरङ्गुले ।	
सर्मचापे कृतचित्तद्र यावत्स्यत्तल्लुतम् ॥	९
यानाञ्चत्वारञ्चत्वारो मर्त्यानामहनी जमे ।	
पञ्च पञ्चदशाहानि शुक्र कृष्णञ्च मानस ॥	१०
तयो समुषयो मास पितृणा चर्दानिसम् ।	
हो वासुतु पञ्चान वृक्षिण चोत्तर दिवि ॥	११
अथने चाहनी प्रादुषत्सरो द्वारस्य स्मृत ।	
स्यत्सरोज्ञात न्या परमाणुर्निस्सवितम् ॥	१२
प्रदुर्ज्ञेयारापञ्चस्य परमाण्वारिना जगत् ।	
स्यत्सरोज्ञातज्ञेन सर्वेद्यविधियो विमु ॥	१३
स्यत्सरोऽ परिषत्सरो इत्यावत्सरो एव च ।	
अनुषत्सरो वत्सरोश्च विदुरैव जभाष्यते ॥	

यस्तु चक्षुषिमुखीच्छस्य सञ्जयः
 पुत्रोऽभ्रमाय दिवि आशति भूतभेद ।
 काञ्चरपया गुणमय क्रतुभिर्वित-
 तासौ बलिं हस्त वःसरपञ्चदाय ॥

१५

विदुर —

पितृदेवमनुष्यागानां परमिदं स्मृतम् ।
 परेषां गतिमाचक्ष्व ये स्तु कल्पद्रुहिर्विद ॥
 भगवांभेदं कालस्य गतिं भगवतो ननु ।
 विश्वं विचक्षते धारा योगराजेन चक्षुषा ॥

१६

१७

शैलेय —

कृतं त्रेता द्वापर च कलिश्रेति चतुर्दशम् ।
 दिव्यैश्चादशभिर्वैशैः सावधानं निरूपितम् ॥
 चत्वारि त्रीणि द्वे पैकं कृतानिपु यथाऽहम् ।
 सङ्घावानि सङ्घानि द्विगुणानि त्रयानि च ॥
^१स भ्याङ्गघोरं तरेण च कालं इतसङ्घ-
 ययो ।
 तमेवाहुयुगं त-हा यत्र धर्मो विधीयते ॥
 धर्माद्भ्यगुण्यामनुजा कृते समनुवर्तते ।
 स एवा येऽवधर्मेषु ^२न्वेति पापेन बधता ॥

१८

१९

२०

२१

१ सम्भवा सम्भवाश्रयोत्पत्त्यास्सर्गो बली कल्पः ।

[इति पाठान्तरम्]

२ ज्यैति

त्रिलोकेश युगसाहस्र बहिराम्बाणो दिनम् ।	
सावयेव विद्या रात पमिमासति विषसृक् ॥	२२
विद्यापसान आरब्धो लोकरूपोऽनुवर्तते ।	
श्यादिन भगवतो मनु मुञ्चन्त्युदस ॥	२३
स्य स्य काल मनुमुष्टे साधिका केकलप्रतिम् ॥	२३ ॥
अन्वतेषु मन्वसाह्रवा ऋष्य सुरा ।	
भर्तत नैव युगप सुरेशाब्धानु वे च क्षण ॥	२४ ॥
एष देवी दिन सर्गो जगत्त्रिलोकम् ^१ वचन ।	
विषसृत्पितृदेवाना सम्भवो यत्र कमभि ॥	२५ ॥
स य तरेषु भगवति बभूवसस्य सानूविभि ।	
माचादिभिरिद विधनन्सुदितपौरुष ॥	२६ ॥
कर्मोभावमुपादाय प्रतिसकृद्विक्रम ।	
बालेनानुभाषेप आस्ते कृष्णी दिनात्रये ॥	२७ ॥
कर्मेषान्वन्तिषीव ते लोकत्र भूरादकस्तव ।	
निशाचाननुदृताया मितुक्तशशिभास्करम् ॥	२८ ॥
त्रिलोकेशा दृष्ट्यानामा शक्त्या सङ्कर्षामिना ।	
यान्भूत्सना महर्लोकान्न भूम्वादयोऽर्दिता ॥	२९ ॥
सावस्त्रिसुवन सद्य कल्पाविधितसिधयः ।	
प्रावकस्युत्कृष्टाष्टोपचण्डयानेरितोर्मय ॥	३० ॥

अथ स तस्मि सखिल आस्तेऽनन्तासमो हरिः ।	
योगनिद्राभिनीलस्य स्तूयमानो जनालम्बैः ॥	३१॥
एतद्विधैरहोरात्रै काठ्यात्योचलस्रितै ।	
अर्चयित्वास्त्रिभिः परमायुर्वैव शतम् ॥	३२॥
सर्वभेदापुपस्य परार्थमभिधीयते ।	
पूर्वं परार्थोऽप्यस्य तो ह्यपरोऽय मबलेते ॥	३३॥
पूज्यत्वाद्दो परार्थस्य बाह्यो नाम महानमून् ।	
कल्पो यन्नामवद्ब्रह्मा शब्दमहोति य विदुः ॥	३४॥
तस्यैव वा ते कल्पोऽभूय पादामभिषङ्गते ।	
वह्नेर्योभिसरस आसीत्तोकसरोरुहम् ॥	३५॥
अथ तु कथित कल्पो द्वितीयस्यापि भारत ।	
वारुह इति विख्यातो यत्रासीत्सूक्तो हरिः ॥	३६॥
कालोऽय द्विपरापार्यो निमेष उपचक्रे ।	
अभ्याकृतस्मान तस्म जनादेशमहात्मन ॥	३७॥
कालोऽय परमाप्त्वादिर्द्विपरास्त-त ईश्वर ।	
नैवेदितु प्रसुप्तैश्च इश्वरो धाम मानिनाम् ॥	३८॥
विकारै सहितो युक्तैर्विलेपादिभिराहृत ।	
आप्यबोशो बहिरस्य यस्मात्त-लीरेविसृज ॥	३९॥
वृक्षोत्तराधिकैर्यत्र प्रविष्ट परमायुषम् ।	

लक्ष्य वेऽ तर्गतश्चाभ्ये कोटिषो ह्यम्बराशय ॥	४०॥
तदाहुरक्षर मद्या सत्यकारणकारणम् ।	
विष्णोधाम पर साक्ष्यदुरूपस्य महात्मन ॥	४१॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे अष्टादशोऽध्यायः
सहितोऽस्य तृतीयस्कन्धोऽष्टादशोऽध्यायः ॥

॥ द्वादशोऽध्यायः ॥

श्लोक—

इति हे वर्णितं ह्यतः कालरथ परमात्मन ।	
नदिना वेदगर्भोऽयं क्वासाक्षाक्षीतिशेष मे ॥	१
ससर्जामेऽ क्लामिह्यमथ तामिह्यमादिह्यम् ।	
महाभोहं च मोहं च तमव्याह्वानमृचय ॥	२
ह्यह्य पापायतीं सृष्टिं नात्मानं क्लमयत ।	
भगवच्छान्तूनेन वनसा च ततोऽसृजन् ॥	३
सन्क च सन्द् च समासतमथात्मन् ।	
सन्कुमार च सुमीमिच्छिवाद्भरेतस ॥	४
वाचभाषे सन् पुत्रा प्रजा सृजत पुत्रवत् ।	
तल्लैच्छ मोक्षयमानो वातुदेषवराभगा ॥	५
सोऽवभक्तः सुतेरेव प्रजावशादानुशासने ।	

धर्मं ज्ञानादक्षिणतो यत्र नारायणं स्वयम् ।	
अधर्मं ब्रह्मणो यस्मान्ब्रह्मसुलोकमप्यङ्कुर ॥	२५
इदि धामो भुवः कोषो लोभघ्नधरस्तथ्यत्तरात् ।	
आस्थाद्वाक्सिधं धर्मो मेद्वास्त्रिभ्रष्टि पायोरषाम्ब ॥	२६
छायायां कर्मो जज्ञे देवतुत्या पति प्रभु ।	
मनसो देहसंशेद जज्ञे विश्वकृतो जगत् ॥	२७
वाचं दुहितरं तं वीं स्वयम्बुहरीं मनः ।	
अकामा यस्मै क्षुत्तं सक्वम इति न भुक्तम् ॥	२८
तमधर्मो कृतमतिं विलोक्य पितरं सुता ।	
मरीचिपुर्यां तुनयो विभ्रन्मात्स्यसोधयन् ॥	२९
नैतत्पूर्वं कृतं त्वयो न करिष्यति चापरे ।	
^१ वत्तं दुहितरं गच्छेत्तन्निगृह्यन्नमं प्रभु ॥	३०
तेनीचमानपि क्षेत्रज्ञं सुश्लोकं जगद्गुरो ।	
बहुत्तममुतिष्ठन्मै लोकं क्षेमाय कल्पते ॥	३१
तस्मै नमो भगवते व इव स्त्रेण रोचिषा ।	
आत्मस्य व्यञ्जयामास स धर्मं पातुमहति ॥	३२
स इत्यं गुणवत् पुत्रां पुरो रष्ट्या प्रजापताम् ।	
प्रजापतिपविश्यात्तं तज्जाजं श्रीशिवस्तदा ॥	३३
वा दिशो जगद्गुरोरां ^२ नीह्वारं पविद्विदुस्तमः ।	

कवाचिद्भ्यापत स्रुवैश आसन्नस्रुवैः ॥	३३
कथं तत्रान्यद् लोक्य समवशात्पथा पुरा ॥	३४ ॥
चातुर्द्वेष कमल उमुपवेदनवै सह ।	
वमस्य पादाब्जत्वारस्तयैवात्ममहत्तव ॥	३५ ॥

विदुर —

स वै विश्वस्तुजानीशो वेदादींस्तुजानींस्तुजान् ।	
यद्यमेनासृजदेवस्तान्ने इति तपोवन ॥	३६ ॥

शैल्य —

कर्म्यस्तु सामास्यवाचा-वेदा पूर्वादिभिर्मुसौ ।	
मन्त्रमि वा स्तुतिस्तोम प्रायश्चित्त ^१ व्यवाःकमात् ॥	३७ ॥
आपुर्वेद धनुर्वेद वा धर्म वेद ^२ मात्मन ।	
स्वास्त्य चासृजदेव कमाःपूर्वादिभिर्मुसौ ॥	३८ ॥
इतिहासपुराणानि पञ्चम वेदमीश्वर ।	
सर्वेभ्य एव वक्षेभ्य ससृजे सर्वेदज्ञान ॥	३९ ॥
पोद्वत्सु ^३ कथौ पूर्ववक्त्राःसुवीर्यनिष्ठुतावथ ।	
ब्रह्मोर्वाजातिरात्रौ च वाजपेय सगोस्रवम् ॥	४० ॥
विद्या दान तप सत्य वर्णस्येति पदानि च ।	
ब्रह्मवाज्य यथास्मरयमसृजःसह वृत्तिभि ॥	४१ ॥
सावित्र वाजापत्य च माहा चाथ सृष्टत्वा ।	

वार्ता सख्यवशात्कीनसिद्धोऽप्यु इति वै पृष्टे ॥	४२॥
वैश्वानरा वाङ्मनित्पौदुन्वरा केनच वने ।	
यासे कुटीचक पूर्वं बहोवो हसनिदिक्प्रयौ ॥	४३॥
आर्षीक्षिणी त्रयीवार्ता दण्डनीतिलक्षयैव च ।	
एव त्वाद्भूतसञ्चास प्रयवो हस्य दहत ॥	४४॥
तस्योद्धेगिगानीहोमभ्यो गायत्री च त्वयो विन्मो ।	
शिशुम्भासात्सुतोऽनुष्टुब्जगतप्रसन्न प्रजापत ॥	४५॥
सजाया कर्तृकिल्लभा बृहती प्राणतोऽभवत् ।	
स्पर्शस्तस्मात्प्रवर्ज्यैव खरो देह उदाहृत ॥	४६॥
ऊन्नागमिद्रिवाण्यहुरवस्था बलमाःम ^१ त ।	
खरा सप्त विहारेण भवति स्य प्रजापते ॥	४७॥
सङ्गमद्वात्मन ^२ सास्य व्यक्तव्यतलमन पर ।	
ब्रह्मापमानि विद्यतो नान्नाशक्तनुपचरित ॥	४८॥
ततोऽपराधमुपादाय स सर्गाय मनो दधे ।	
ऋषीणा भूरिबीर्याणामपि सगवभिमृतम् ॥	४९॥
ज्ञात्वा ^३ वद्भूदये भूयश्चित्तवामास कौरव ।	
अहो अद्भुतमेत ^३ मे त्वापूतस्यापि निलदा ॥	५०॥
न ह्येवमेत प्रजा नून वैवमत्र विधातकम् ।	

एष सुककुतस्तस्य देव चापेक्षतस्तदा ॥	५१ ॥
कस्य रूपमभूद्देवा यत्काममभिचक्षते ।	
शाम्बा रूपविभागाभ्या मिश्रुत समपद्यत ॥	५२ ॥
यस्तु तत्र पुनः सोऽभून्मनु स्वयम्भुव सराद् ।	
स्त्री चास्त्रीच्छतरूपारथा मदिष्यस्य महात्मन ॥	५३ ॥
तदा मिश्रुतधर्मैः यथा श्रेयान्भवभूषिणे ।	
स चापि शतरूपाया पञ्चापत्यान्पञ्जीनवत् ॥	५४ ॥
पियङ्गुतोत्तानपादौ विस्त क यात्र भारत ।	
आहूतिर्वैवहृतिश्च प्रभृतिरिति सत्तम ॥	५५ ॥
आहूति कचये प्रादात्कर्मभाव तु मध्यमात् ।	
दक्षामादात्प्रभृति च यत आहूतिर जगत् ॥	५६ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशसहस्रिकाया
सविताया द्वितीयस्कन्धे द्वादशोऽध्यायः ॥

॥ श्रयोदशोऽध्याय ॥

श्लोक—

निश्चयं याच यदतो मुने पुण्यातमा नृप ।
भूय पद्मच्छ कौरव्यो वासुदेवकथादत्त ॥ १

विदुर —

स वै स्वावन्मुष सप्राद् विद्य पुत्र स्वावन्मुष ।
अतिदुम्य विद्या पत्नी किं चकार यतो मुने ॥ २
चरितं तस्मै राजर्षेरादिराजस्य सत्तम ।
ब्रूहि मे श्रद्धानाथ निष्वस्मेनात्मनो कधी ॥ ३

श्रुतस्तं पुस्तं सुचिरश्रमस्य
न वल्लसा सूरिभिरीशितोऽथ ।

बभूवुषानुभवम मुकुन्द
पादारवि द हृदयेषु येषाम् ॥ ४

श्लोक—

इति त्रयाण विदुर विनात
सदसशीर्ष्णधत्नोपधानम् ।

प्रहृष्टरोमा भगवत्स्वावा
प्रणीवमाथो मुनिरभ्यचष्ट ॥ ५

श्लोक—

पदा स्वमार्षेया साक जात स्वावन्मुषो मनुः ।

प्राज्ञाति प्रणतश्चेद् वेदगमनभाषत ॥ ६

त्वमेक सन्मृताना नमस्कृत्विद् विता ।
अथापि न मजाना ते ह्युभूवा केन वा भवेत् ॥ ७

तद्विप्रेद्भि नमस्तुभ्य कनस्त्रीक्यामशक्तिषु ।
मस्कृत्पेद् मशो विष्वगमुत्र च भवेद्भिति ॥ ८

ब्रह्मा—

प्रीतस्तुभ्यमह वात सस्ति स्वाहा क्षितीश्वर ।
यस्त्रिर्व्यर्षीकेन इवा क्षाधि मेलाभनार्पितम् ॥ ९

एतावताभनैर्षीर कार्थ्यं ह्यभितितुर्यौ ।
इत्तयाऽऽमस्यैगृहेत सात्वर गतमत्सरे ॥ १०

स त्वमस्मानपत्नानि सरक्षान्वात्मनो गुणै ।
कथाय शान्त धर्मेण वा यज्ञे पुरुष यत्र ॥ ११

पर ह्युभूयत्र सद्य स्वाऽवत्रारक्षया नृप ।
भगवास्तो मजामर्तुर्द्वैर्षीकेशोऽनुस्तुभ्यति ॥ १२

येषा न तुभ्यो भगवा यज्ञलिङ्गो जनावेन ।
तेषा तमो ह्यपाधान यथात्मा नाष्टत स्वयम् ॥ १३

मनु—

आदेष्टेऽह मगत्वतो वर्तेयामीव सूरत ।
स्वान त्विहातुवातीदि मजाना तम च श्रयो ॥ १४

यदोक्तः सर्वसन्धाना मही यथा महान्मसि ।

अस्या उदरणे बहो देव देव्या विधीयताम् ॥

१५

मैत्रेय—

परमेष्ठी स्वपत मन्वे तथा सत्तामवेक्ष्य माम् ।

कथमेना समुप्रेष्य इति दृष्ट्वी पिया चिरम् ॥

१६

^१सुजतो मे क्षितिर्बोधिं द्वावस्माना रता गता ।

अथात्र विमनुष्येभ्यमस्मभि सगयोनिषु ॥

१७

चस्माद् इत्यादास स द्रष्टो विद्यातु मे ॥

१७॥

इत्यभिध्यायतो नासाविबराःसहस्राक्षम् ।

वराहलोको निरगात्पुण्ड्रपरिमाणक ॥

१८॥

तस्याधिपश्यत सख्यं क्षयेन किल भारत ।

गजनात्र भ्रववृधे तद्दुतमभू महत् ॥

१९॥

मरीचिपमुच्छैर्विधै कुमरैर्मनुजा सह ।

दृष्ट्वा तत्सौकर रूप एकमानास चित्रमा ॥

२०॥

किञ्चित्सौकरव्याज तस्य दिग्बनवसितम् ।

अहो ब्रह्मधर्मोमिद् नासाया मे विनि सूतम् ॥

२१॥

दृष्ट्वोऽनुपुष्टशिरोमात्र क्षणाद्गच्छशिलासम ।

अपि त्विदुग्धबालेव बहो मे क्षेत्रवामन ॥

२२॥

१ शीत जल मया सर्वं दृष्टिर्वा च निवेदिता ।

मया देवास्तुष्टिदुग्धानुपुष्टानुपुष्टिभ्यः ॥

मरीचिपदमगाच्छागान् सूताभ्युवाचयानि च ।

इति सार्वभौमक कथितविहीनो वसते

इति मीनासक्तस्य लक्षणं सहस्रानुमि ।

भगवा यत्पुरुषो जगतींशे दृसनिभि ॥

२३॥

लक्षणं हर्षवामान हरिसाक्ष द्विजोत्तमान् ।

सगर्हितेन ककुभ प्रविस्वनयता विभु ॥

२४॥

निदम्य ते यथरितं क्लेशेद्

क्षयिष्णु मायामयसुकरस्य ।

अनस्य सत्यनिवासिनश्चे

विमि पथिर्मुनयोऽशुभस्य ॥

२५॥

तेषां मत्ता वेदभित्तानमूर्तिं

ब्रह्मावनायोऽभगुपानुवादम् ।

विनश भूषो विद्युधोदयाय

गजे दृष्टीशो नभमतविशेष ॥

२६॥

बलिहाराण्यं क्षयं कठोरं

सता विष्णु यं जरोनशत्त्वम् ।

सुराहाराध सितरद् ईश्या

ऽद्योतवैभासे भगवाऽद्वीध ॥

२७॥

प्रायेत पृथग्या पदवीं विनिघ्नन्

कोडापवेशं स्वयमम्बरह्णम् ।

कराजदस्रोऽवकाराजदन्त्या

मुद्गीस्य विद्यान्मृणयोऽभिशाःकम् ॥

२८॥

स बन्धकृदाङ्गनिपातधेन

विशीर्षेणुक्षि सान्वसुद धान ।

उत्सुहरीषीर्मिभुभैरिवात्

भ्रुकोश यक्षेभर पाहि मेवि ॥

२९॥

सुरै सुखैर्यस्यदाप

कथरधार विपरु रसायाम् ।

ददर्श गा वत्र सुपुष्पुरजे

या जीवधानी स्वयमभवत्त ॥

३०॥

श्वश्रुवोदय महीं ^१निमज्जा

स उल्लितः सुहस्ये रसाया ।

सज्जपि दैता गदवापत्त उ

सुनाभस दीपितलीधम यु ॥

३१॥

जयान स धानमसद्यधिकम

स लीलयेम सुगयद्विबान्भसि ।

सद्रक्तसङ्गाद्विष^१मण्डलुण्डो

यथा गजेन्द्रो जगती विमि दन् ॥

३२॥

तमाळनील सितद^१उकोल्या

दनामुक्षिप त गजलीलपाद् ॥

^१प्रज्ञाय चङ्गास्रज्योऽनुवाचै

विरिञ्चिगुरवा कथतस्तुरीयाम् ॥

३३॥

कथय —

वित्तं वित्तं तेऽवित्तं च भाषयन्

जयीं सतु स्यात्परितु-नये नमः ।

यद्गोमर्तेषु निविस्स्यु^२रध्वरा

स्यमौ नम कारणात्पुकराव ते ॥

३४॥

रुपं कथयन्नु दुष्कृतात्मना

दुवसनं देव यदध्वरात्मकम् ।

स दासि यस्य त्वन्नि बर्हि रोम

स्यात्त दासि त्वन्नितु वातुहोत्रम् ॥

३५॥

सुकृत्तुण्डं फालीस्तुव इत्तं नासयो

रिदोदरे यमसा कर्णरं ज्ञे ।

व्यसिजमाले मसने महासु ते

यत्तर्षणं ते भगवन्निदोत्रम् ॥

३६॥

वीक्ष्यात्तुज मोपसद् शिरो^३धर

त्वं प्रायपीथोपवनीचदद् ॥

निष्ठा प्रवण्यस्तत्र शीपकं कतो

सभ्यान्वसथ्य वित्तयोऽस्यो हि ते ॥

३७॥

- सोमस्तु रेत सवनायवसिति
 सखाविभेदासाय देव धातय ।
 सजाणि सवाणि सरीरसधि
 रूप सवयज्ञकतुरिष्टिव धन ॥ ३८ ॥
- नमो नमस्तेऽश्विदम उदेवता
 इन्द्राय सधनलधे क्रियाःकने ।
 वैरायमसत्या नजयानुभावित
 ज्ञानाय विद्यासुरवे नमो नम ॥ ३९ ॥
- दृष्टामकोत्वा भगवत्स्वया घृता
 विद्याजते भूवर भू समूषय ।
 यथा वनाग्नि सरतो द्वा भृता
 नतङ्गने इत्य सपत्रपद्मिनी ॥ ४० ॥
- अशीमथ रूपमिदं च सौकर
 भूमण्डलेनाथ तयो घृतेन ते ।
 चक्षसि मृद्भोरुधनेन मूषसा
 कुआचछे इत्य यथैव विभ्रम ॥ ४१ ॥
- सखापथैना जगता सतस्थुषा
 ल्लेक्षाय पर्यामिति मातर पिता ।
 विभेम चास्मी नमसा सह त्वया
 यस्या सतेजोविमिथारणावथा ॥ ४२ ॥

क अहर्षिता यत्तमस्तव ह्यसौ
 रमा गताया भुव उद्विगह्वाम् ।
 न विस्मयोऽसौ त्वमि विप्रविस्मये
 वो प्रायवेद् ससृजेऽतिविस्मयम् ॥ ४३ ॥

विशु क्ता वेदनश्च निज वपु
 जन्मस्तप सत्यनिवासिनो वपम् ।
 सदाशिक्षोद्भूतशिक्षान्शुवि दुमि-
 विन्मुञ्चमाता भृशमीक्ष^१पाशिता ॥ ४४ ॥

स वै वत भ्रष्टमस्मिन्वैव ते
 न क्मणा पारमपारकर्मण ।
 यशोगत्यापारगुणयोग्मोदित
 विश्व समस्त भगव्यविषेदि शम् ॥ ४५ ॥

टीकेष —

इत्युपस्वीपमानशैर्मुनिभिश्चकारिमि ।
 सशिक्षे क्मणुपाया त इपापशाशितावन्ति ॥ ४६ ॥

स इत्य भगवानुर्ध्वं विश्वस्तेन जज्ञापति ।
 रसाया हील्योलीतामप्लु यस्त वपी हरि ॥ ४७ ॥

य एवमेता हरिमेधसो हरे
 कथा सुमद्रा कथनीयमायिन ।

मृच्छीत ममत्वा अवचेत बोधवी	
अनादौऽख्यास्तु हृदि प्रसीदति ॥	४८॥
तस्मिन् प्रसूते सकलाशिक्षा प्रभौ	
किं दुःखं तानिच्छन्त्यात्मनि ।	
जनं पश्यन्वा भजता मुदाश्रय	
स्वयं विभक्तं स्वर्गं परं परम् ॥	४९॥
को ज्ञान लोके पुरुषार्थसारायि	
सुराकथान्तं भगवत्कथासुधाम् ।	
आपीय कनास्रच्छिभिर्भवाच्छा	
महा चिरं येन विना नरेतरम् ॥	५०॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशस्कन्धशिक्षायां	
सद्विज्ञानाया मुञ्जेश्वरक व तयोद्देशोऽध्यायः ॥	

॥ चतुर्दशोऽध्यायः ॥

(नितिकारणपरमया)

श्रीशुक —

विशुभ्य कौषारविमोपबर्जिता	
हरे कथा कारणमुक्तरात्मन ।	
पुन स पपच्छ तनुयतास्रच्छि	
र्न चापिदुःखो विदुरो वृत्तमल ॥	

विदुर —

येनैव तु मुनिषेष्ठ हरिणा बहूमूर्तिना ।
 आविर्देलो द्विरप्याक्षो हत इत्यनुशुभम् ॥ २
 तत्र चोद्धरत क्षीरं स्रज्जुमेण जीलया ।
 रैल्लराजस्य च तद्गुणस्यैतोरमृ सृज ॥ ३

शेष —

साधु चार त्वया रूपवतारकया हरे ।
 यत्र पृच्छति मर्त्यानां सत्युपाशविज्ञाननीम् ॥ ४
 यत्रोच्यते पुत्रो मुनिना गालगायक ।
 पुत्रो कृत्वाैव सृष्ट्यङ्गिमाहरोद् हरेः पदम् ॥ ५
 अथात्रापीविहासोऽयं भूतो मे वर्णित पुरा ।
 ब्रह्मणा देवदेवेन देवतानामनुपुच्छताम् ॥ ६
 द्विविदांश्चापयो अक्षमारीच कश्यप पतिम् ।
 अचक्षमात कश्चमे स ध्याया इच्छन्वार्दिता ॥ ७
 इष्टाश्रितिह पयसा पुरुषं चतुषां पतिम् ।
 निम्नोपलक्षं आसीनकं सगरे समाहितम् ॥ ८

श्लोक —

एष मां त्वत्कृते विद्वन्नाम आचक्षरात्तन ।
 दुनोति दीना विकल्प्य रम्भामिव मतङ्गव ॥ ९

१ स

२ अक्षयान्नाथ अक्षय इति अक्षयवित्तम् ।

अने न सृष्टयि जन पर कालुष्य इति मे ॥ [इति कथितं पत्र]

उद्धवा दहमान्नाया सपत्नीया समृद्धिनि ।	
प्रजावतीना भद्र ते नव्यापुङ्गवामनुमदम् ॥	१०
भक्त्याशौर्यमाना लोकाविशाले यज्ञ ।	
पतिर्नैवद्विभो यासा प्रजया ननु जायते ॥	११
पुत्र पिता नो भगवा दशो दुहितृवत्सल ।	
क कृतीत वर यत्ना इत्युच्यते न पुत्रम् ॥	१२
स विदित्वाऽमजान् नो भाव स जानमायन ।	
प्रबोधशास्त्रात्ता यास्ते शीघ्रमनुजता ॥	१३
अथ मे कुरु कस्यापि काम कञ्चिच्छेचन ।	
आर्तोऽसर्वेषु नूनमनोध द्वि नहीयसि ॥	१४
इति वा वीर्यमरीच कृपया बहुभाषिणीम् ।	
प्रज्ञादानुभववाचा प्रवृत्ताङ्गकर्मलाम् ॥	१५
एव वेऽह विपास्यानि विव भारु चरिच्छसि ।	
सखा काम न क कुन्वतिरिद्धिर्नैवर्विका यत ॥	१६
सबाधमानुषादाय स्वभमेण कञ्चन्याय ।	
त्वसनापन्नस्येति जलानैववागवम् ॥	१७
यामादुराऽनो कर्ष्य भेदस्तमस्य मायिनि ।	
यस्या स्वपुरमभ्यस्त पुमाभरति विचर ॥	१८
यानाशिते द्वियारावी दुर्नैयानित्यलमै ।	
यद्य जयेम हेलाभिर्दस्यू दुर्गपतिर्नैवा ॥	१९

- न यय प्रभवस्ता न्यामनुकर्तुं गृहेऽपरि ।
 जप्यानुवा वा का-र्त्तव्येन वे चा-ये गुणगुणव ॥ २०
- जयापि काममेत ते प्रजाले करवाण्डलम् ।
 यथा मा नातिबोचति गुरुर्लै वृत्तिपाठव ॥ २१
- एषा चौरतमा वेऽञ्च चौराया चौरदृशना ।
 चरति यस्या मृतानि भूतेशानुचरामि हि ॥ २२
- एतस्या साञ्चि सा-चाया भगवा भूतभावन ।
 परिहो मृतपत्रद्विपुषेणाटति मूत्राद् ॥ २३

इमंज्ञानचकानिलभूतिभूष

विहीनेविद्योतजटाकलाप ।

भस्वायं गुण्डानलरश्मिदेशो

देपश्चिभि पश्यति देवराज्ञे ॥ २४

न यस्य लोके सज्जन परो वा

नास्याहो नोत कश्चिद्विगर्ह्ये ।

यय प्रतैर्यक्षरणापविद्या

माहात्म्यहेऽजा यत मुक्तमोगाम् ॥ २५

यस्यातपसाचरितं कर्त्तव्यभिन्नो

गुण-स्वनिष्ठापटल विभिःसव ।

भिरस्तसाम्पातिशयोऽपि वस्तुव विज्ञावचनानचरुति सततम् ॥	२६
हसति शस्त्राचरित हि दुभगा स्वात्मनतस्वापिदुय सर्वाहितम् । केवलान्वाल्यामरवानुलेपै शमोक्तन स्वात्मतयोपतालितम् ॥	२७
महादयो चकृतस्तुपादा मन्कारण विश्वमिद न माया । आज्ञाकरा १तस्य विज्ञावचन अहो विभूस्तुश्चरित विदम्बनम् ॥	२८

टीका —

सैव २अचिरिते चर्तं न मनो मयितोऽदृषा । अमाह वासो मद्यर्षेणुपलाय गतजपा ॥	२९
स विदित्वा ३य मायाशक्त विवच विक्रमयि । कथा विष्टाय रहसि तपामोचविशेष ह ॥	३०
अथोपसृष्टस्य सलिल प्राणानात्म्य व्याप्यत । ध्यायञ्जलाप विरज मद्म योति सनातनम् ॥	३१
दितिक्षु प्रीतिवा तेन कमावचन भारत । वपसङ्गम्य विप्रर्षिमथोतुस्यभवापत ॥	३२

दिति —

मा मे गर्भमिमं जह्यभूतात्प्राणुपमोऽवधत् ॥	
रुद्र पतिर्हि भूतानां यस्मात्परकमहत्तम् ॥	३३
यस्यो रुद्राय महते देवायोरथाय माधुपे ।	
विधातयं यस्तद्वन्द्याय शूतद्वन्द्याय न जने ॥	३४
स न प्रसीहेता धानो भगवानुवमुग्रह ।	
स्वाधस्ताप्यतुक्कन्धानां क्षान्ता देव सतीपति ॥	३५

शैलेषु —

स्वसृगव्यादिति लोकायासाशासनां श्वेपतीन् ।	
निर्दुत्तस्य चाभिरमो भार्यामाह प्रजापति ॥	३६

कश्यप —

अपावत्ताराःवनस्यो दोषा मौडुर्विकादुत ।	
अग्निदेशानिचारेण देवानां चाग्निदेहनान् ॥	३७
अधिव्यतस्तत्रामद्राचभद्रे ताठराजसौ ।	
लोका सपाञ्जलीभृद्भिः सुहुराक रक्षिष्यत ॥	३८
प्रापिता इ यवानानां दीनानां बहुलागसाम् ।	
स्त्रीणां निवृत्तमागानां कोपितेषु महात्मसु ॥	३९
सदा विश्वेश्वरं कुड्यो अगवोऽसौकभावन ।	
इतिव्यसन्नवतीर्षा ^१ सौ पथाद्वीनं ^२ सतपर्येषु ^३ ॥	४०

१ ताड्यामी २ गले ३ दृष्ट ४ जा ५ कालपर्येषु

विति -

वध भगवता साक्षात्सुनाभोरदारवाहुना ।

आशासे पुत्रयो^१मद्य मा कुडाद्वाद्यगादिभी ॥

४९

न ब्रह्मदण्डद्वयस्य न मृतमयद्वयस्य च ।

नारकाश्चानुगृह्णाति वा वा योनिमसौ गत ॥

४

कल्प-—

^२कृतशोकात्पुत्रापेन सद्य परत्वनशनान् ।

भगवत्पुरुमानाथ भवे मर्यपि च्चदशान् ॥

४

पुत्रसैव तु पुत्राणां भवितैक सता मत् ।

गा^३स्त्वन्ति यद्यज्ञं तुल्यं भगवद्यज्ञस्य सनम् ॥

४१

योर्नैहोत्रेण तुर्वेर्न भावयिष्यन्ति साधव ।

निर्वैरादिभिरात्मानं बच्छीरमनुर्वावितुम् ॥

४२

यत्प्रसादादिदं विभ्रं प्रसीदति च्चदात्मकम् ।

स सद्गुणभगवा बल्य लोच्यतेऽनं क्वा दृशा ॥

४३

स वै महाभागवतो महात्मा

महानुभावो महता मद्दिष्ट ।

प्रहृष्टभक्ता अनुभाषित्वाशये

^४निवेद्य वैकुण्ठमिमं विद्वांस्यति ॥

४

अल्पपत्रं श्रीरुपरो गुणाकरो
इष्ट परद्वया व्यथितो दुःखितेषु ।

अभूत्तदनुर्वगतं शोकहृत्

वैश्विक^१ पापमित्रोद्गरात् ॥

४८

अ वर्षदिश्यामस्त-जन्त्र

सापूर्ववेच्छानुश्रुतारूपम् ।

पौत्रस्तत्र श्रीरुपनाञ्जनाम्

इत्य स्फुरत्कुण्डलमण्डिताननम् ॥

४९

संक्षेप—

सुधा भागवत पौत्रममोदत इतिभृशम् ।

पुत्रयोश्च वध कृष्णाद्रिदिश्यामी महामती ॥

५०

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशस्कन्धे श्रीरुप-
नाञ्जनाया वृत्तान्तक ७ चतुर्थोऽध्यायः ॥

॥ पञ्चदशोऽध्यायः ॥

(सकल विपत्तापादिकवन्धम्)

सैष्य —

मानात्स्य तु तचेज परतेजोहन दिति ।	
दधार वर्षोपि क्षत शङ्खाना सुरादनात् ॥	१
लोके तेन हताब्धेके लोकपाला हतौजस ।	
यथेदधीवशस्त्रजे ध्वा तन्मलिकर दिशाम् ॥	२
देवा —	
तम पतष्टिभो वैश्व सविप्रा यतय भृशम् ।	
न ह्यन्वक्त भगवत कालेनास्पृश्यः मन ॥	३
देवदेव जगद्भावलोकावनिश्रामये ।	
परेषामपरेषा त्व भूतानामसि भाववित् ॥	४
नमो विज्ञानधीवाय नापयेदनुपेक्षुषे ।	
गृहीतगुणभेदाय नमसोऽन्वक्तयोनये ॥	५
ये त्वान येन भावेन भावय त्वाःप्रभावनम् ।	
जात्वसि प्रोतभुवन पर सदसदात्मकम् ॥	६
तेषा सुपक्तयोगान्ता जितशालेऽदृश्यात्मनाम् ।	
लब्धधुमात्मसादान्ता न कुतश्चिःपराभव ॥	७
यस्य वाच्य प्रजा सखा नावस्त वैव वज्रिता ।	
हरति बलिमायत्तात्मसौ सुरपाय त नम ॥	८

स त्व विभक्त्यंशं भूय^१सामसा लुप्तकर्मणाम् ।

अदभ्यस्यया दृष्ट-या आपन्नानदसीक्षितुम् ॥

९

एष देव द्वितोगम श्रोत्र कारयपमर्षितम् ।

द्विशक्तिभिरय^२सथा वषथेऽभिरिवैवसि ॥

१०

मन्त्र —

स प्रहस्य महाबाहो भगवान् शब्दगोचर ।

प्रत्याचष्टः-ममूर्ध्वेया^३श्रामनुचिरया गिरा ॥

११

मन्त्र —

मानसा मे सुता पुष्प-पूर्वेया सनकाद्य ।

चेर्यिहायसा लोकोत्तोषेषु विगतदृष्टा ॥

१२

त एहदा भगवतो वैकुण्ठस्यामला-नन ।

यदुर्वैकुण्ठनिलन सयलोहनमरुतम् ॥

१३

वसति वज्र पुरुषा सर्वे वैकुण्ठमृतय ।

येऽनिमित्तनिमित्तेन प्रवेगाराधय हरिम् ॥

१४

वज्र चाद्य जुमानासो भगवान् शब्दगोचर ।

सस्व विष्टभ्य विरज स्वाना त्वे सूहृन् वृष ॥

१५

वज्र त्वे श्रेयस नाम वन कामदुर्वैर्दुर्मे ।

सयतुं श्रीविधिभ्रातृरुद्वैपस्यमिष मूर्तिमत् ॥

१६

वैभानिका सखलमाश्रितानि यत्र

गायन्ति लोकशमसञ्जयानि यर्तु ।

अन्तर्गतेऽनुविक्रमा मनुमाधर्षीना

ग येन क्षणित्तद्विषोऽप्यखिल क्षिप त ॥ १७

पारावता यभूतसारसचक्रवाक

वाःसूहृत्सञ्जयनिधिरिबर्हिषा य ।

सोसाहसो विरमतेऽविरमात्रमुचै

भुङ्गाधिपे हरिकथामिव गात्रमाने ॥ १८

मदारकु रकु रवोऽपञ्चम्पकाम

पुञ्जागनागचक्राम्नुजपारिजाता ।

गयेऽर्षिते तुजसिकाधरणेन तस्या

यसिस्वप सुमनसो बहु मानयति ॥ १९

असङ्कुल हरिपदान्तिमाश्रयै

वेदूर्यमारुह्यतेमयवैर्षिमाने ।

येषा बृहत्करितटा क्षितशोभिमुष्य

कृष्णात्मना न रज आद'बुद्धस्तवत्यै ॥ २०

श्री रुषिणी कणकरी चरणारवि द्

लीलाम्नुजेन हरिसङ्घनि मुच्यतेषा ।

- ससम्भवे रक्तिककुल्य उपेतहेसि
समार्जनीव फरनुषद्वयेऽ ययज्ञ ॥ २१
- वापीतु विद्रुमलटास्रमडासूताप्सु
वेद्याभिता निजवने तुळसीभिराशम् ।
अभवैती सलकमुन्नसमीक्ष्य यक
मुच्छेपित भगवतैलमताद्ग वच्छू ॥ २२
- यत्र अजत्यभिदो रचनातुवाश
च्छब्धति येऽ यविषया कुकथा मतिप्री ।
यास्तु भुवा हतभगैर्नृभिरात्तसारा
शास्त्राक्षिप त्यशरणेषु ^१तम सु ह त ॥ २३
- येऽभ्यर्षितामपि च नो मुगति प्रपन्ना
ज्ञान च तन्वविषय सद्ग्राम यव ।
नारायण भगवतो वितरत्समुप्य
समोदित्वा वितवशा वत भावया ते ॥ २४
- यत्र अजत्यभिनिषासुवभातुहृत्वा
दूरेयमा कुवरि न स्पृहणीवशीला ।
भर्तुर्मिथ सुवशास कयनानुराग
वैश्वस्यशापकलया पुलकीकृताद्वा ॥ २५

यद्विचरुवपिठुत मुचनैक्य च
 दिव्य विचित्रविभुधाम्यविमालशोषि ।
 आपु परा मुद्गमपूर्वमुपेत्य योग
 मावाचनेन मुनयस्तदथो विकुण्ठम् ॥

२६

तस्मिन्नलाय मुनय षडसत्त्वमाना
 कृष्णा समानवयसावय सप्तमायात् ।
 देवानचक्षत कृद्गीतगरी परार्थ
 केनूरकुण्डलकिरीटविटङ्कवेधौ ॥

२७

मत्तद्विरेचनमाठिकाया निशीलौ
 वि-नस्तयाऽसितचतुष्टयवह्नुमध्ये ।
 चक्र भ्रुवा कुटिल्या स्फुटनिर्गमाभ्या
 रक्षेण्येन च मनामभस दधानौ ॥

२८

द्वार्येत्योनिर्विधिद्विमिषोरपृष्ठा
 पूर्वा चथा पुरटमञ्जकपाठिकाया ।
 सर्वत्र तेऽविषमया मुनय स्मट्ट-वा
 वे सञ्चर व्यविहता विगतामिश्रहा ॥

२९

तावीर्य वातरक्षनाश्रुतुर कुमारा
 वृद्धा दशार्धवचसो विदितान्तत्त्वान् ।

वेद्येण चास्मत्प्रवृत्तान्तर्द्वेषात्
तेजो विदुस्स भगवत्प्रतिहृत्क्षीळौ ॥ ३०

ताभ्या मित्रस्वनिमित्तेषु निषिध्यमाना
सहस्रना ह्यपि हरे प्रतिहारपाभ्याम् ।
ऊतु सुहृत्तमदिहक्षितमह ईष
त्कामानुजेन सहसा त उपद्रुताक्षा ॥ ३१

१ कुम्भ —

को वामिद्वैत्र भगवत्परिचययोर्धे
सद्वर्षिणा निषसता विषम स्वभाव ।
तस्मिन्प्रशात्तपुरुषे गतविषये वा
को वाऽनयत्कुद्वेषो परिशङ्कनीय ॥ ३२

नञ्ज तर भगवतीह समलक्षणा
वात्मानमात्मनि नभो नमसीव धीरा ।
पदवीति यत्र युवशो सुरलङ्घिनो किं
व्युत्पादित ह्युदरभेदि भय यतोऽस्य ॥ ३३

तद्दानमुष्य परमस्य विकृन्तमर्तुं
कर्तुं प्रकृष्टमिह धीमहि न दधीभ्याम् ।
लोकानिलो प्रजतम वरभावदृग्भ्या
वाधीचसन्नाय इमे रिपवोऽस्य वज्र ॥ ३४

तेषामितीरितमुभाजवभाष चोर
 त प्रह्लादपदमनिवारणसङ्गणौ ।
 सद्यो हरेरनुचरावुरु विभ्यतस्त
 त्वादमहावपत्तामतिकल्परेव ॥

३५

भूवादपोनि भगवद्विरकारि दण्डो
 १यो नौ हरेत सुरखेडनमप्यशेषम् ।
 ना बोऽनुवाचकलया भगवत्सृष्टिप्रो
 मोहो भवेदिह तु नौ प्रजतोऽशोऽथ ॥

३६

एव तदैव भगवानरवि द्वाभ
 स्वाना विदुष्य सद्विष्णुमनायहृष ।
 तस्मिन्व्यसौ परमदसमहामुनीना
 मन्वेवगीयन्तरणौ चलथ सहृषी ॥

३७

त त्वागत प्रतिहृतौपयिक स्वपुम्भि
 श्लोऽचक्षताश्चविषय स्वसमाधिभान्कम् ।
 हसन्निवोन्वैजयणो क्षिप्रवायुलोल
 चक्षुभ्रातपञ्चाशिकेशरञ्जीकरान्भुम् ॥

३८

कृत्वास्तदसुमुत्त सद्दृषीयवाम
 श्लोहानलोककलया हृदि ससृष्ट तम् ।

- इयामे वृषातुरसि शोभितया शिवास्त
 श्रुतामपि सुभनन वमिवाःमधिष्णयम् ॥ ३९
- पीताम्बुके प्रधुनितम्बिनि विस्तुर त्वा
 काञ्चयादिभिर्विरुतया वनमाळया च ।
 वस्तुनकोष्ठवलय विन्तासुतासे
 वि कलहस्तमितरेण तुनाममद्यम् ॥ ४०
- वियुक्क्षिप मकरकुण्डलमण्डनाद्
 गण्डयाल्लोमसमुख गणितिकराटम् ।
 दीर्घपण्डविबरे हरता पराभव
 हारेण कथरगतेन च कौस्तुभेन ॥ ४१
- अत्रोपसृष्टमिति चोत्थितमिदिराया
 खाना शिवा विरचित बहुसुीष्टवाक्यम् ।
 कश्चि भावस्य भवता च भव तन्मह
 नेतुर्निरीक्ष्य नवितृजदृशो मुदा कै ॥ ४२
- कस्तारमि वनवनस्य पदारवि द्
 फिल्लन्धमिअतुळमीमकरववायु ।
 अ सर्गत स्वविषरेण चकार तेषा
 सक्षीममक्षरजुषामपि चित्तलन्वो ॥ ४३
- ते वा अतुष्य वरभासितपञ्चकोश
 मुद्गीक्ष्य सुदरतरावरञ्जवहासम् ।

लघुशिव पुनरपेक्ष्य तदीयमङ्गि
इह नखाहममिभयम् विदुभ्यु ॥ ४४

पुला गतिं मृगयतामिह योग्यार्थे
ध्यानात्पद् बहु मत नयनाभिरामम् ।

पौन्य वपुरंशानमन वसिष्ठै
रौत्पत्तिकै समसृण-मुत्तमष्टभोगै ॥ ४५

कुमार —

योऽ तर्हिषो इदि नतोऽपि दुरात्मना त्व
तोऽप्यैव नो नयनमूलगत त राह ।
यज्ञैव कर्मविचरेण गुहा गतो नः
विश्वतुवर्गितरहा भवदुद्भवेन ॥ ४६

त वा विदाम भगव परमात्मतत्त्व
सत्त्वेन सम्प्रति रति रचय तपेभाम् ।
यत्तेऽनुवापविदितैर्हृत्तमक्तियोगै
इह यथो इदि विदुर्मुक्तयो विराग्य ॥ ४७

नास्तिके विनयव तपि त प्रसाद
कित्त्व सदर्थितमय भुव उन्नयेस्ते ।
येऽह् स्वदृष्टिसरणा भवत क्वाथा
कीर्ते स्तीथयसस कुलका रसजा ॥ ४८

काम भव स्वशक्तिर्गिरिवेषु न का बेतोऽस्त्रिवशदि तु ते पदयो रमेत ।	
वाचस्य नस्तुल्यस्त्रिवशदि तेऽङ्घ्रिभोम्बाः पूर्वेत ते शुष्पगमैशदि कर्भर ज्ञ ॥	४९
मातुशकर्म यदिद् पुरुहूत रूप तेनेषा न्निहतिन्ववापुरल दशो न ।	
तस्मा इद् भगवते नम शङ्कियेम योऽन्तारमना दुरुदयो भगवा वर्तीतः ॥	५०
इति कामज्ञगणल महत्पुराणे अष्टादशोऽध्यायः कवितार्त्तौ तृतीयस्कन्धे पञ्चदशोऽध्यायः ॥	

॥ षोडशोऽध्यायः ॥

(अध्यायिका प्रति विद्यानुसङ्गवन्धुः)

अथा—

इति तद्रूपता तेषा मुनीना योगसर्दिष्याम् । प्रतिबन्ध जगदेद् विकुण्ठनिरयो विभु ॥	१
कीर्तयाम्—	
एतौ वौ पापदौ बध जयो विजय एव न । कदर्शीकृत्य मा बधो बह्वक्षयतामतिक्रमन् ॥	२
वसन्वेतयोर्दूतो दण्डो बभङ्गिर्भामशुभ्रतौ ।	

स एवाशुभतोऽस्मान्निर्मुनयो देवहेलनात् ॥ ३

तद्द मसादधाम्यद्य भद्रा देव पर हि मे ।

तद्दीक्षाऽनकृत न ये कःस्तुम्भिरस्तकृता ॥ ४

यन्नामानि च गृह्णाति लोको ब्रूते कृतात्मि ।

सोऽन्नाशुभान्स्तःपीरिं हति स्वचमिवात्मय ॥ ५

यस्यासुखानस्यसु अक्यावगाह

सद्य पुनाति जगदा श्वच्यदिक्कृष्ट ।

सोऽह भवत्य उपकल्पसुवीर्यकीरिं

दिठ या स्वयहृत्पि च प्रतिकूलृत्तिम् ॥ ६

यःसेवया चरणपदापविशरेणु

सद्य अनास्त्रिजमल प्रतिहभशीलम् ।

न श्रीबिरज्यपि मा विनहाति यस्या

वेद्धारवाथ इतरे नियना बहवि ॥ ७

नाह तयाधि यजमानहविर्विताने

भ्योतद्वत्पुतमरदुतमुद्गुलेन ।

यद्गाहणस्य मुत्ततभरतोऽनुपास

तुष्टस्य मप्यवहितैर्नितकमपाचै ॥ ८

येन विमर्षेहमस्तहविक्कृष्टयोग

माथाविभूतिरमल्यद्विरज किरीटै ।

विश्वस्तु को न विप्रेत पर्येषाम्भ
सद्य पुनरिति सहच इत्यलामलोकात् ॥ ९

ये म तनुर्हितवरा दुर्दलीकरीया
भूया यत्प्रथमरणाभि च वेदमुक्त्वा ।
इत्ये तानस्यतदङ्गो ह्यदिम स्यसा
दृश्या कृपा मम ह्यप तद्विदग्धनेतु ॥ १०

ये नाश्रयानि पिया क्षिप्तोऽनय त
स्तुभ्यद्भु सितसु जेक्षितपदाकृता ।
वाप्यातुरागाकलमाऽमजयद्रुष त
सम्बोधय त्वादिषाद्गुवाद्दृशौ ॥ ११

त मे स्वमर्तुरवसावनलक्ष्मणायौ
मुष्मत्यतिक्रमगति प्रतिपद्य सद्य ।
भूयो मया तिक्रमिता तदनुमहो मे
यत्कल्पवानभिरतो भूतयोर्विवात् ॥ १२

ब्रह्मा—

अथ तस्योक्तं देवासुरिद्वन्द्व्या सरस्वतीम् ।
नाम्नाथ च मुदहाना तेषां नाभाः कृत्यत ॥ १३

सर्वी व्यादाच शृण्व को लक्ष्मी सुर्वैर्गह्वरम् ।
विगाह्यागाथगन्धीरा न विदुस्तद्विधीपितम् ॥ १४

ते ज्योत्सामथारः श्वपारमेष्ठिनमहोदयम् ।

सोऽनु माह्वन्वो विना ब्रह्म ह्यभितन्वन् ॥

१५

१ मन्व—

न वय भगवाँ वक्ष्यन्व देवभिर्हीर्षितम् ।

कृत्वो मेऽनुग्रहोति क्वभ्रवक्ष प्रभापसे ॥

१६

ब्रह्मण्यस्य पर देव ब्राह्मणा किञ्च ते प्रभो ।

विधाया देवदेवाना भगवानात्मदैवतम् ॥

१७

त्वत् सनातनो धर्मो रक्ष्यते तनुभिस्तव ।

धनस्य परमो गुणो निर्विकारो भवामत ॥

१८

वरन्वि ह्यश्रसा मृत्यु निवृत्ता यदनुग्रहान् ।

योगिन स भवाँ कश्चिदनुग्रहोत क्वपरै ॥

१९

व वै विनूतिरुपयासतुषेत्स वै

रथार्थिभि शस्त्रिसा वृत्तपारेषु ।

ध यार्पिताङ्गितुलसीनवदानधाम्ने

लोक मधुसूतन्तेरिव कामधाना ॥

२०

यस्ता विभिकन्वरितैरनुवतमाना

नात्ताद्विपत्वरत्नभागवतप्रसङ्ग ।

१स त्व दिजानुपथपुष्परज पुनीत

श्रीवत्सलद्वय किमगा भगवानात्मत्वम् ॥

२१

धर्मस्य ते भगवतस्त्रियुगस्त्रिभिः सौ
 पद्भिश्चराचरमिदं द्वित्रदेवतार्थम् ।
 नूनं घृतं तदभिषाति स्वस्वमध्व
 सश्वेन नो वरदया तनुया निरस्य ॥ २२

न त्वं द्विजोत्सुकुलं पदिद्वात्मगोष
 गोत्रा वृषं शर्ह्वेन समुत्सवेन ।
 तर्ह्येष नक्ष्त्रमिति शिवसाय देव प या
 ओषोऽमहीष्यदपमस्य हि तःप्रमाणम् ॥ २३

तत्तेऽवभाष्टमिव सन्निभेर्विषित्सो
 क्षेमं क्लामं भिज्जशक्तिभिरुत्तारे ।
 नैतावता यदभिषतेवत विश्वमतु
 स्तेजः क्षयं त्वयनतस्य स ते विनोद ॥ २४

यं वानयोदममर्षीनां भवति विधत्ते
 वृषिं नु यां तनुमं महिं निर्वलीकम् ।
 व्यस्तासु वा व उचितो धियता स दृष्यो
 वेऽनामसौ वयमवुत्सुमहिं कित्तिववेन ॥ २५

श्रीमन्वाच—

एतौ सुरैश्चरन्ति प्रतिपद्य सद्य
 सरम्भसम्भृतसमाभ्यनुबद्धयोगी ।
 भूयः सकाशमुपयात्यत आह्वयं यो व
 ज्ञापो नवैव निमित्तस्तद्वैत विप्राः ॥ २६

ब्रह्मा—

- अथ ते मुनयो ह्य्वा नयन्तान इमाजन्तम् ।
 विक्रुण्ठ तद्विद्वान् वैकुण्ठं च स्वयन्वयम् ॥ २७
- भगवत् तं परिव्रज्य प्रथिपत्यानुभाष्य च ।
 प्रतिजन्तु प्रमुदिता जसन्तो वैश्वरीं भिषम् ॥ २८
- भगवाननुगावाह वात ना भैष्टमस्तु सप्त ।
 ब्रह्मतेज समर्धोऽपि ह तु वेच्छे सत तु मे ॥ २९
- एतत्पुत्रेण निर्दिष्टं रजया कुक्षया यदा ।
 पुरापचारिता द्वारि विज्ञा ती न्युपारते ॥ ३०
- सखि सरम्भयोगेन निस्तीय ब्रह्महेलनम् ।
 प्रत्येभ्यस्त निष्कृता मे काठेनात्पीडिता पुन ॥ ३१
- ह्य्वा स्वावादिश्य भगवा विमानयेविमूषणम् ।
 सर्वाविशयया उल्म्या जुष्ट स्व पिण्यमाविशत् ॥ ३२
- ती तु गीर्वाणस्तपभौ दुस्तराद्दरिद्रोक्तः ।
 हतनिचौ मद्भसापादभूता विगतस्त्वयौ ॥ ३३
- तदा विक्रुण्ठभिरप्याचयोर्निपतमानयो ।
 ह्य्वाकारो मदानास्तीद्विमानाऽप्येषु पुत्रका ॥ ३४
- साधेव ह्यपुना प्राप्ती पार्षदम्बरीं हरे ।
 दिशेज्जठरनिर्विष्ट काश्यप तेन उल्लसणम् ॥ ३५
- स्योरसुरसोरस्य रेजसा यमयोर्हि ष ।

आच्छिन्नं तेजं त्वर्हि भगवात्प्रादिधिःसति ॥ ३५

विभक्तं च स्थितिरुचोद्भवहेतुराणो
योगेश्वरैरपि दुरत्यययोगमाय ।

क्षेम विनास्यति स नो भगवात्कृपणीत
साजास्यदीपविमृष्टेन कियानिदार्थे ॥ ३७

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशोऽध्यायः
सञ्चिताया तृतीयस्कन्धे योगेश्वरव्यास ॥

॥ सुसुदृशोऽध्याय ॥

(द्विंशत्पादसंज्ञितः)

संज्ञय —

निशुन्वाःसमुवा गतं कारणं सङ्क्षुपोऽहता ।
सतः सर्वे क्वर्तं तं त्रिदिवाय दिवौकस ॥ १

विविस्तु भद्रुरादेशात्परपरिसङ्घिनी ।
पूर्वे वर्षसते सास्वी पुत्रौ प्रसुतुये कमी ॥ २

अपरादा बद्धसत्तत्र विनेतुर्वापमानयो ।
वेदिषि सुभ्यन्तरिक्षे च लोकलोहमयावहा ॥ ३

सहाचर्य्य भुवञ्छेच्छुर्दिशं सवत् प्रजन्वद्भु ।
सोत्पाश्चात्तनयं वेतु केतवश्चार्द्धितव ॥ ४

बर्षो वासु सुदु त्यसः कू कारानीरव सुदुः ।
तं मूलवत्प्रगवतीं पात्रानीको रजोभवतः ॥ ५

वद्वसत्तद्विदम्भोदपटया नहभागये ।	
व्योम्नि शक्तिवमसा न स्य व्याटइकते परम् ॥	६
^१ पुत्रोऽथ विमना वार्षि ^२ रुर्मि क्षुभितोदर ।	
सोदपानाथ सरितक्षुक्षुमु सुष्कण्टुजा ॥	७
सुहृ परिषयोऽभूव सराहो शक्तिवर्षयो ।	
निषा ^३ ता रथनिर्हा ^४ या विचरेभ्य प्रजशिरे ॥	८
अत्तर्पामेनु सुसतो वम ^५ त्यो वदिसुस्वयम् ।	
सृगाओऽरु ^६ कटङ्कुरै प्रणोदुरक्षिव जिषा ॥	९
सन्धितवद्दोरनयदुल्लमव्य शिरोधराम् ।	
व्यनुञ्जा ^७ वविषा वाचो भामसिहासतस्तत ॥	१०
सराथ कर्करी क्षय सरील लो ^८ धरतत्तम् ।	
क्षा ^९ काररमसा मया परथाव ^{१०} वरुथश ॥	११
रुद लो रासभयस्ता नीवादुदपत सगल ।	
जोयेडरग्ये च पशव शङ्क मूत्रमकुपत ॥	१२
वाचोऽथसप्तसूत्रोद्दालोपदा दूववर्षिग ।	
व्यसन्नेवशिद्रानि द्रुमा पेतुर्विनामितम् ॥	१३
महा पुण्यवमानये जगगाद्यादि ^{११} दीपिता ।	
अतिचेद्वर्षकगता सुकुपुथ परपरम् ॥	१४

१ उद्वेगविकल्पा

२ विमान

३ सरव

४ रसा

५ श्वार

६ वीचिता

दृष्ट्वा याञ्च महोत्पत्तान्ततत्तन्निदं प्रजा ।

महापुत्रानुत्ते भीमा मेनिरे विशसन्मूषम् ॥

१५

तावाविदेत्तौ सहसा स्ववमानात्मपौरुषौ ।

बभूवामेऽऽमसारेण कायेनाद्विपती इव ॥

१६

दिशिःशुशौ हेमकिरीटकोटिभि

निरुद्धकाष्ठौ स्फुरद्भ्रमराशुजौ ।

गा कम्पयती चरति पदे पदे

कम्पा मुक्ताञ्जवाकमताञ्ज तस्यतु ॥

१७

प्रनाभविर्नाम तपोरक्षार्पी

य प्राक्सदेहाद्यनयोरजापत ।

त वै हिरण्यकशिपु^१विदु प्रजाप

त हिरण्यममसूत सामत ॥

१८

चके हिरण्यकशिपुर्दोन्वी ब्रह्मपरेण च ।

बभूव सपत्न्योद्योकासीनकुगोसु-पुरदत्त ॥

१९

हिरण्यमशोऽनुजस्यस्य मिय मीतिःकृद यद्दम ।

यदापामिर्विच वातो मुसु-सुहृन्वच स्यम् ॥

२०

त वीर्यं तु सहजव रण-वरायननूपुरम् ।

वैजयन्त्या कजा सुहृत्सल वसामदान्दम् ॥

२१

सन्तोषीर्यवरोत्सिक्तम^१सूण्यमकुतोभयम् ।

श्रीसा मिलित्पिरे देवास्ताद्वयजसा इवाहय ॥	२२
स वै त्रिरोहिता दृष्ट्वा महसा क्षेत्रे दैवराट् ।	
सेत्रा देवगणा क्षी ^१ वानपश्य ^२ वनदङ्कशम् ॥	२३
ततो त्रिवृचः क्षीद्विष्य गन्धार भीमनि स्वतम् ।	
विजगादे महासन्धो वाधिं मत्त इष द्विप ॥	२४

तस्मिन्प्रविष्टे बरुणस्य सैनिकस्य

यादोगणा सप्तपिच सप्तान्वसा ।

अहं यन्मना अपि तस्य वचसा

प्रधीर्षिता दूरतरं बहुदुवु ॥

२५

स वर्षदूतादुदधीं तद्वाचसं

अथ महोर्षीं असनेरिता मुहुः ।

मौज्याभिजज्ञे गदया विभाउरी

मासेदिवास्तात पुरीं प्रचेतस ॥

२६

तत्रोपसंभ्रासुरलोकपालक

यादोगणानासृचय प्रचेतसम् ।

स्वयं प्रक^३पुं प्रविपस्य नीचय

जगात् वे देवधिराज ससुगम् ॥

२७

स्य लोकपालोऽश्चितिहृद्दक्षूषा

वाचापहो दुग्दधीरजाकिनाम् ।

विचित्र लोकेऽखिलवैलपानना सद्भावसूत्रेण पुंराऽयतःप्रभो ॥	२८
स एषमुत्तिलकमदेन विद्विषा दृष्टं ब्रह्म धो भगवान्नाथा पति । रोषं समुत्थं क्षमय स्वया विधा द्व्यशोन्वदद्वापशमं गता वयम् ॥	२९
पद्मामि नाथ पुरुषाःसुरातना ए ससुगे त्वा रथमागन्तोविद्म् । आराधयिष्यत्यष्टुरर्षभेहित मनस्विनो य एवमे भवाटशा ॥	३०
त वीरमारुद्भिपथा विरमय सविचसे वीरशये न्निविष्ट । वसःपट्टि अनामसता प्रशा तये रूपानि कचे सत्सुमदेःपठया ॥	३१
इति श्रीमत्तामरुते महापुराणे भद्रव्याससहस्रिकाया सहस्रांश्या तृतीयस्कन्धे सप्ततिसोऽध्यायः ॥	

॥ अष्टादशोऽध्याय ॥

(द्विरप्यलक्षणम्)

वैश्व —

- तदेवसाकर्म्यं जलेऽभाषितं
 मद्दामनासाद्विगम्य्य दुर्मद ।
 हरेर्विधित्वा सतिष्ठन्न नारदा
 द्रुसातलं निर्विधिते त्वराशित ॥ १
- इदं वक्राभिविधं वराश्वर
 प्रोक्षीयन्नानाभनिमप्रवद्वृषा ।
 पुण्यं तन्मृग्या सातनोऽकनलिया
 जहास चाहो वनगोचरो मृग ॥ २
- आर्हेनमेदंश महीं विदुषा नो
 रसौकसा विश्वसृजेवमपिता ।
 न सति वासस्यनया ममेदंश
 सुराधनासादिकसूकराहृजे ॥ ३
- त्वं न सपत्नैरभवाय किं भूतो
 यो भावया ह त्सुरापरोक्षजित् ।
 त्वा योगमायाबलमल्पवीर्यम्
 सस्याप्य मूढ प्रमूढे सुहृच्छुभ ॥ ४

- त्वयि सखिले गद्या शीमतीर्षं
 पवसद्गुञ्जदुतया वे च तुभ्यम् ।
 बलि हरत्सृषसो वे च देवा
 स्वय सर्वे तमविष्वलमूला ॥ ५
- स तुषामानोऽरिदुराकतोमरै
 रैष्टुमया गामुपलक्ष्य भीतम् ।
 सोऽ वृषत्रिरगाश्शुभाभ्या
 द्वाहाहत सकरेषुर्वयेभ ॥ ६
- त नि सरव सखिभ्यश्नुदुषो
 त्रिरप्यकेसो त्रिरन् यथा शपः ।
 पराङ्मद्गोऽशनिनि स्वनोऽनवी
 इतद्विद्या कि त्वसता विगर्हितम् ॥ ७
- स गामुदस्ताःसखिभ्यस्व गोचरे
 वि ब्रह्म तस्यामदधाःस्वसत्त्वम् ।
 अमिष्टुतो विश्वसृजा प्रसूनै
 रापूत्रमाणो विबुधै परसतोऽरे ॥ ८
- परानुषक्त तपनीचोपकल्प
 महान्द फलन्ननिचिजदक्षम् ।
 प्रमाप्यमीक्ष्य प्रसुद् त दुरक्तै
 प्रवन्द्यमायु प्रदूसस्त यभाषे ॥ ९

श्रीमद्व्यास—

सत्य वयं भो वनगोचरा मृग
 युष्मद्विधा मृगये मामसिद्धान् ।
 न मृत्युपाथी प्रतिमुक्तस्त वास
 विकल्पत क्व गृह्णतम^१इ ॥ १०

एते वयं वासहरा रसौकसा
 गतद्विषो गत्या द्वावित्यसौ ।
 तिष्ठामहेऽवापि कः खिदानौ
 खेप क वाचो बलिनोत्पाद्य वैरम् ॥ ११

त्व पदधाना किल मृतपाथियो
 कदम्ब नो स्वल्प आश्रयन् ॥
 सखाय्य चास्मा प्रवृत्तश्च स्ववना
 च सा प्रतिज्ञा नातिपिच-वस्तभ्यः ॥ १२

श्लोक —

सोऽधिक्रिमो भगवता प्रलब्धश्च तथा मृगम् ।
 आजहारोत्कथ्य क्रोधं कीदृश्यमानोऽहिराटिब ॥ १३

सूत्रसमर्पित आसा न मुपचलितो द्वय ।
 आसात्तरसा वैत्रो गदसाभ्यह्वरिम् ॥ १४

भगवास्तु गदात्वेन विमुह्य रिपुभोरसि ।

अवध्वजचिरञ्जीवो योगारूढ इवा तन्म् ॥	१५
पुनरादा स्वामादस भ्रामय तमभीक्ष्णम् ।	
अभ्युपावहति कुड्ढ सरम्भारुष्टवच्छवम् ॥	१६
सतश्च गदकाराणि ^१ दक्षिणस्या भूवि प्रसु ।	
आजग्रे स तु ता सौम्य गदया कोविदोऽश्नत् ॥	१७
एव गदान्वा सुवीभ्या हर्षेणो हरिरेव च ।	
जिगीषया सुसरम्भाय चो यममिज्जत् ॥	१८
तयो स्पृभोस्त्रिग्वगदाहताङ्गयो	
क्षुतासकाममविपुष्टनप्थो ।	
विधिप्रमागोऽवरतोर्जिगीषया	
न्यमादिज्ञानानिभ्र सुभिमोर्भुव ॥	१९
वैलस्य दज्ञानयनस्य माया	
सृष्टितनाराहतनोवहात्मन ।	
कौरव्य भङ्गा द्विभतोर्विनर्देन	
विदधुरागादधिभिर्भुवः सराद् ॥	२०
असकस्यौष्डीरमपेवताभवस	
कृतप्रतीकारमक्षार्थविक्रमम् ।	
विलस्य वैल भगवा सहस्रमी	
जैगाद् नारायणमादिसूकरम् ॥	२१

महा—

एष ते देव देवानामङ्घ्रिगुलमुपेयुषाम् ।	
विद्याया सौरभेयीया भूतानामप्यन्यथागताम् ॥	२२
व्यागमङ्घ्रिगुलमुपेयुषाम् ॥	
अप्येवमन्तिरथो लोकानवति कण्टक ॥	२३
मैत्र मायायिन इत्र विरङ्गुतमसत्तमम् ।	
^१ आकीर्य पाण्डवेभ्य नयात्रीविष्णुभित्तम् ॥	२४
न यावदेव वसेत् सा वेला प्राप्य दारुणम् ।	
सा देवमायायात्याय तावन्नह्यपमन्वृत ॥	२५
एषा पौरुषमा सभ्या लोकच्छम्भकृद्वरी प्रभो ।	
उपसृपति सर्वात्म सुराणां जयमावह ॥	२६
अमुनैषोऽभिविज्ञान योगो मौहूर्तिको ह्यनात् ।	
शिक्षाय नन्व सुहृदप्यास्तु निरार दुस्तरम् ॥	२७
दिष्टया त्वा विहित ^२ मृत्युमयसाक्षादित स्वयम् ।	
विकल्पेन सूये हत्या लोकानापेहि शनधि ॥	२८

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे अष्टादशोऽध्यायः
अष्टादशोऽध्यायः

॥ एकोनविंशोऽध्यायः ॥

—→←—
(द्विरभ्यासवचः)
—

मंत्रेण—

अथचार्यं विविञ्जन्त निर्वैखीकानूत वच । प्रह्लाद प्रेमगर्भेण तदपाङ्गेन सोऽमहीन् ॥	१
तत सपञ्च मुञ्जवध्वर उमकुतोभयम् । जपानोःपत्य गदया हनापसुरमक्षय ॥	२
सा हता तेन गदया विहता भगवत्करात् । विपूषितापवङ्गेजे तदद्भुतमिवाभवत् ॥	३
स तदा उन्वतीर्षोऽपि न बचाये निराशुभम् । मानय स सृष्टे धर्मं विष्वक्त्सेन प्रकोपयन् ॥	४
गणायामपविश्यादा हाहाकारे विनिगते । मानयाम्नास तद्धर्मं सुनाभ चास्मरदिसु ॥	५
त न्यसन्चक्र दितिसुप्राथमेन स्वपापदुःखत्सेन विपज्जनाभम् । त्रिधा वाचोऽतद्विधा क्षेत्रगणा तत्राम्नास-सन्ति तेऽमु जहीति ॥	६

1 (जावेदिति सुरांशुत्वा भगवाद् समवस्थितः)

इतीदमथ कश्चिदुपवर्षीकृतुं वदन्ते

स च निष्काम्यान्तर्यामिणो
 लब्धवित्त पद्मपत्राश्लेषनम् ।
 विलोक्य चामर्षपरिभूतो द्वेषो
 ह्यसौ स्वयत्तच्छब्दाद्वाच्छसत् ॥

७

करालदंष्ट्रमृगशृङ्गौ सचक्षयो दहन्निव ।
 १अभिभूय स्वगद्वा हतोऽश्रीत्याहनहस्तिम् ॥
 पदा वार्ष्णेन वा साधो भगवाण्यहसूकर ।
 शीलया मिथल शत्रा प्राहरद्वातग्रहसम् ॥
 आह्वायुभमाभत्स्य पटस्य त्व जिगीषसि ।
 इत्युक्त स १वदा मूसस्ताडय व्यनदद्भसम् ॥

८

१०

ता स व्यापतती वीक्ष्य भगवाण्स्मवस्थित ।
 समाह्वाय शीलया प्राप्ता चरुत्मानिष पन्नगीन् ॥
 स्वपौरुषे प्रतिहते हतमानो महासुर ।
 नैच्छद्गदा दीयमाना हरिणा विगतप्रभ ॥
 जमाह विदिश्व शूलं बलज्वलनलोत्सुपम् ।
 यज्ञाय धृतरुपाय विप्रामाभिचर मथा ॥

११

१२

१३

तद्योजसा वैश्वन्वहाभ्यर्पित
 चक्रासद्गत स चक्षीर्षदीधिति ।

चक्रेण विच्छेद्य विशालनेमिना हरिर्व्या तार्यैपतत्रतुच्छितम् ॥	१४
दृश्ये स्रष्टे बहुभारिना हरे प्रलेता विसीर्षपुरो विमूर्तिना । मृद्धरोष स कठोरगुह्यिना नद महत्यातरधीयतासुर ॥	१५
देवैवमाहृत क्षत्रभगवानादिसूकर । माकम्पत मनाह कापि स्रज्ज इव इव द्विप ॥	१६
अधोऽस्या सूत्र माया योगनाथेश्वरे हरौ । या विडोस्य प्रजास्रस्ता मेधिरेऽश्वोपस्यमम् ॥	१७
प्रवसुषाववञ्ज्यास्तान फासयौरेवन् । विग्भो निपेतुमावान क्षेपयै महिता इव ॥	१८
शौनष्टभगवाभीषे सविशुस्तनयिभूमि । वर्षद्वि पूषकेशासुम्बिन्मूजासीनि पालकन् ॥	१९
गिरव प्रत्यहस्य त नानापुधनुषोऽनथ । दिव्याससो यातुवाच श्रुति-यो मुक्तमूर्धना ॥	२०
बहुमिर्षद्वरक्षोमि पस्वस्वरजकुलारे । आतसाविभिरु-सृण्व हिंसा बानोऽतिरैशसाः ॥	२१
शानुष्कताना मायनामासुरीणा विताशवन् ।	

सुरर्षेनास्य भगवा प्रायुक्तं दक्षिण विषाम् ॥

२२

शेषं दित्ते समन्वयस्तद्वत्ता हृदि वेपथु ।

स्मरत्या मत्पुण्येण स्मनाशास्त्रं प्रसुम्भवे ॥

२३

विनष्टास्तु स्मनाशास्तु भूमिशास्त्रं च केनचम् ।

रुधोपगृह्णमानोऽस्तु दरशेऽवस्थित बहि ॥

२४

त मुष्टिभिर्विनिन्न त वज्रसारैरभोजन ।

करेण कर्षेन्मूलेऽह कथा त्वाद् मरुत्वति ॥

२५

स आहतो विश्वमिता क्षयज्ञया

परिभ्रमन्नात्र तद्वस्त्रलोचन ।

विहीर्षवाह्वद्विस्मिरोरुहोऽपत

यथा को द्रो लुडिगो नमस्तथा ॥

२६

क्षितौ क्षपान तमकुण्ठवचस

करालदहू परिदष्टदध्यक्षम् ।

अजावयो वीर्य क्षमसुरागता

अहो इना सो नु लभेव सक्षितिम् ॥

२७

य योगिनो योगसमाधिना रणे

ध्यायति लिङ्गादस्रुतो मुमुक्षया ।

तस्यैव दैव्यात्पशदः पदाहृतौ

मुख प्रपश्यन्तनुगुत्तसज द ॥

२८

क्षतौ वी पाप'तापस्य श्लाघाश्लाघासहस्रिम् ।

पुन कलिपदै स्थान प्रपत्स्येते ह जन्मनि ॥

३९

एवा—

ममो नमस्तेऽसिद्धयज्ञत तवे

स्त्रिनी गृहीतामलसस्वनूतये ।

दिष्टया हतोऽय जगतामहानुव

स्वत्वारमत्तया वयसीश निर्गुणा ॥

३०

सैतय —

एष हिरण्याक्षमलशशिष्ठम

ससाक्षिःश्वा हरिरादित्कर ।

जगाम श्लेष स्वयम्निहतोःसथ

सर्वाक्षित पुष्करशिराविभि ॥

३१

मया यथानूकम्बवादि ते हरे

कृतावगारस्य मुनित्र पेशितम् ।

यथा हिरण्याक्ष उदारविक्रमो

महाबुधे कीकनवजिराकृत ॥

३२

श्लु—

इति कौशारखाख्यायामाशुत भगवत्कथाम् ।

शुचान्द पर लेभे महाभागवतो द्विज ॥

३३

जन्मेण पुण्यलोचनानुदानवशसा सताम् ।

वपस्त्रुव भवे-भोद श्रीव-साङ्गण किं पुन ॥ ३४

सो नजे-द्र शवस्र्वा भ्याव त परमान्मुत्रम् ।
 शोश-तीना करेयूना कृच्छ्रोऽमोचयद्दुतम् ॥ ३५

त सुखाराभवस्तुभिरन यशसैर्भुभि ।
 कृतज्ञ को न सेवेत दुराराभ्यमसाशुभि ॥ ३६

यो वै हिरण्याक्षवच महाद्भुत
 विञ्जीहित कारणमूकरात्मन ।
 शृणोति वाचस्तुमोदते^१ऽक्षसा
 चित्तुभ्यते नक्षत्रधादपि द्विजा ॥ ३७

एत महापुण्यमल पवित्र
 य-य यज्ञस्य पदमातुराशिवाम् ।
 प्राणैर्द्वयामा सुभि जीर्णवचन
 नारायणोऽन्ते गतिरङ्ग शृण्वताम् ॥ ३८

इति श्रीमद्भागवते नन्दपुराणे अष्टादशसहस्रिकायां
 सद्द्वितीयोऽध्याये पञ्चमोऽध्यायः ॥

॥ विंशोऽध्यायः ॥

श्लोक —

महीं प्रतिष्ठामभ्यस्त सौते स्थापन्सुषो मनु ।	
काचवदित्थद्वाराणि मार्गान्वाकरत मन्त्रम् ॥	१
श्रुत्वा महाभागवतं कृष्णसौम्यतिसकं सुहृत् ।	
वसन्त्याजापय कृष्णे स्थापयत्प्रथमानिति ॥	२
द्वैषापनादत्तवरो महित्वेत्तस्य देवान् ।	
सर्षात्तना भित्तं कृष्णं तत्पराञ्चापमुग्रत ॥	३
निम्नं वदुच्छं वैशेषं विरजास्तीपशेषया ।	
वपुगम्यं कृष्णावत आसीनं तस्त्ववित्तमम् ॥	४
तपो सवदतो सूतं प्रवृत्तां ह्यमलां कन्या ।	
आपो गाढा इवापानीर्हरे पादाभ्युजाभया ॥	५
सा न वदितेषु भद्रं ते कीदृशोवाकरकमप्य ।	
रसज्ञं को नु तु दृष्येत हरिर्जीवाभ्युत्त विष्वज् ॥	६
एषमुपश्रुत्वा दृष्ट्वापिभिर्नैविषायनैः ।	
भगवत्परिवाच्यात्प्रस्तापनाद् भूयतानिति ॥	७

सूत —

हरेर्भूतक्रीडतनो समाश्रया
मिहाम्ब गोरुद्वरण रसातलात् ।

लीला दिग्गन्धमयज्ञया ह्य

सञ्जातर्षो मुनिमाह भारव ॥

८

विदुर —

प्रजापतिपति सृष्ट्वा प्रजासर्गे प्रजापत्याम् ।

स्मिन्मारमत् मे ऋद्धा प्रकृत्यव्यक्तमागवित् ॥

९

वे ^१नरिष्यादयो विधा यस्तु स्थापन्मुचो न्तु ।

ते वै ऋद्धय आदेशात्कर्मतदभाषयन् ॥

१०

सद्विनीया स्मिन्सृज स्रजंशा प्त कम्सु ।

आहोमित्सहवा सर्वे इव स्य समकल्पयन् ॥

११

मैत्रव —

दैवेन दुर्बित्पर्वेण चरेणानिनिषेण च ।

जातञ्जोमाद्गवतो महान्नासीद्गुणजयात् ॥

१२

रज प्रधानं महत्स्त्रिभ्रिहो देवचोदितान् ।

जात ससर्वं भूतादिर्बिचरारीनि पञ्चस ॥

१३

तानि वैकैक्यं स्रष्टुमसमर्थाणि भौतिकम् ।

सहस्र देवयोगेन दैवमण्डमवाप्तुवन् ॥

१४

सोऽसन्निष्ठास्त्रिसलिले आग्दकोशे निरात्मक ।

^२साम वै वर्षसाहस्रमन्वयाःसीचमीचर ॥

१५

सस्र नाभेरमूत्पद्य सहस्राकर्षवदीधिति ।

सप्तजीवनिवायौको वज्र सप्तमभूसुराद् ॥	१६
सोऽनुविष्टो भगवता य श्रेते सञ्चिन्ताशये ।	
लोकसखा यथापूर्वं निर्मेमे सख्यया सखा ॥	१७
ससज पञ्चावया विद्या पञ्चपवायनमत ।	
तानिन्वमधवाभिस्र तमो मोक्षो महातम ॥	१८
विससजात्मन यद्य नानिन्व दक्षमोमेयम् ।	
जगद्गुरुरक्ष्णासि रात्रि क्षुचदसमुद्भवाम् ॥	१९
क्षुचदभ्यानुपसृजाद्ये त जगुनभितुद्भुवु ।	
मा रक्षतेन जक्ष्भ्यन्ति-नूपु क्षुचवर्दिता ॥	२०
देवस्तानाद् नविष्टो मा मा जक्षत रक्षत ।	
आहो मे यक्षरक्षासि प्रजा वृष वभूषिय ॥	२१
देवता प्रमथा या या दी-व प्रभुसरोऽसृजत् ।	
मे अहापुर्देव्य तो किक्षुष्टा ता प्रभामद् ॥	२२
देवोऽदेवाञ्जघनत सृजति क्षाणिल्लेखुपान् ।	
त पन ओद्भुवसया मैषुनायामिदेदिरे ॥	२३
ततो हस-स भगवानसुरैर्निस्पर्जयै ।	
अन्वीयजानस्तरसा क्रुद्धो भीत परापतन् ॥	२४
स उपज-य वरद् प्रपत्तार्थिहर हरिम् ।	
अतुमहाय भक्तवामनरुपात्मदर्शनम् ॥	२५

पादि मा परमा-मले प्रेष्येतास्तु न प्रजा ।	
ना इमा शमितु पात्र उपानयामति ना प्रभो ॥	२६
त्वमेक किल लोकाना द्विष्टाना त्रैष्टानासन ।	
त्वमेक त्रैष्टदसौषामनासजपद्य तव ॥	२७
सोऽवधार्यस्य कार्पस्य विधिस्ता-भवात्तदर्शन ।	
विमुञ्चामतनु वोरमित्युक्तो विदुमोष ह ॥	२८
वा कण्ठरण्याम्भोषा क्वचिद्दुःश्लेषनाम् ।	
पाञ्चीकलापविस्तदुद्गुल्यत्तजरोधसम् ॥	२९
अ वो वस्त्रेर्षोचुद्गनिर तरपयोधराम् ।	
सुनासा मुष्टिजा क्षिप्रहासलीलावलोकनाम् ॥	३०
गह्वरीं व्रीटयात्मान भीलाञ्जलवरुधिनाम् ।	
उपलभ्यासुरा धर्मैरुत्तमैः सम्पुसुतु क्षियम् ॥	३१
लहो रूपमहो वैर्यमहो जस्ता नव वय ।	
मभ्ये क्षमयमानानाजकामेव विसवति ॥	३२
विशर्क्य वो बहुधा वा स भ्या प्रमदाहृतिम् ।	
अतिसम्मा-य विसम्भ्रात्पवदुच्छम्भुमेवस ॥	३३
कासि कस्यासि रश्मोरु वो वार्धस्तेऽव भामिति ।	
रूपद्विगणपण्येन तुभगाज्ञो विधाधसे ॥	३४

या वा काचित्प्रभवच्छेदो विद्वन्वा स द्वाजत उवा ।

वत्सुतोर्षीक्षमापाना क द्रुक्कञ्चीडवा मन ॥

३५

नैकञ्च ते जयति शाश्विनि चादन्ध

माला मुहु करतलेन पतन्वतद्भम् ।

सन्ध विधीदति हृद्-स्तनभारधीय

शा तेव दृष्टिरजला सुशिक्ष्यसम्ह ॥

३६

इति साय तनी स भ्यामसुरा प्रमदायतीम् ।

प्रलोभयतीं जगृह्मन्त्वा मूर्खधिव क्षियम् ॥

३७

प्रहस्य भावयन्धीर विप्र ज्ञानमानसात्मना ।

का ता ससर्जै भगवा न धर्षोत्तरसा गणान् ॥

३८

विससज तनु ता नै चोत्स्रा क्वातिमतीं पियान् ।

त एव चावदु धीला विश्वाचसुपुरोगमा ॥

३९

सृष्ट्वा मूलपिशाचाद्य भगवाण्कान्तद्विणा ।

दिग्भाससो मुक्तकेशा बीभ्य चावीलयदशौ ॥

४०

जगृह्मस्तद्विसृष्टा ता कम्भकार्या तनु प्रभो ।

निद्रामिद्रियविष्टेहो जया भूयेषु दृश्यते ॥

४१

वेन्नोच्छिष्टा प्रभवति तसु नाह प्रपश्यते ॥

४१।६

उत्तैस्त्वत्त नचमान आःमान भगवानज ।

सहस्राभ्यापितृगणा परीक्षेणासृजन्वसु ॥

४२।६

तथात्मसगै त काय वितर प्रतिपेदिरे ।

साभ्येभ्यश्च विरुभ्यश्च कवयो यद्वित-करो ॥	४३ ॥
सिद्धान्विद्याधरास्त्रिव तिरोधानेन सोऽस्तुवन् ।	
तेभ्योऽद्वाचमात्मानम तर्थाभारपमद्भुतम् ॥	४४ ॥
स किंनराकिंनुरथा प्रत्यालभेनास्तुजत्वसु ।	
मानयन्नात्मनात्मानमारमाभास विलोकयन् ॥	४५ ॥
ते तु वञ्चगृह रूप तप्त यत्परमेष्ठिना ।	
मिथुनीभूय गाय-वसभेवोपसि कमभि ॥	४६ ॥
देहेन वै भोगवता ज्ञानो बहुभि तथा ।	
सर्गेऽनुपचिते कोधादुत्सर्जं ह तदपु ॥	४७ ॥
वैश्वीवतामुत वेदा अहयस्तऽह जज्ञिरे ।	
सर्पा प्रसपत क्रूरा नागा भोगोरुकाधरा ॥	४८ ॥
स आत्मान वाचमान कृतकृत्तमिवात्मन् ।	
वदा मनु-सप्तजा-ये मनसा लोकमाश्नान् ॥	४९ ॥
तेभ्य सोऽस्तुवन्तस्त्रीय पुर पुरुषमात्मवान् ।	
ना दृष्ट्वा वे पुरा सृजा प्रहासतु मजापतिम् ॥	५० ॥
अहो यत्कजगत्स्रष्ट सुरुत यत ते कृतम् ।	
प्रविष्टिवा क्रिया यसि-सान्कमत्तमदामहे ॥	५१ ॥
वपसा विरुषा पुष्पे बोधेन सुतनापिना ।	
कृपीरुषिद्वीपिकेश ससर्जाभिमता प्रजा ॥	५२ ॥

तेभ्यश्चैषैषाञ्च काल्य देहसाधनमदाय ॥

इत्तत्समाधिभोगर्हितभोविद्याभिरुक्तिवत् ॥

५३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशसहस्रिकायां
सकलान्या तृतीयस्कन्धे च विष्णोःस्कन्धे ॥

॥ एकत्रिंशोऽध्यायः ॥

विदुर —

स्वायम्भुवस्य च मनोर्वैश परमसम्मत ॥

कथ्यता भगवत्पुत्र मैथुनेनेतिरे प्रजा ॥

१

शिवप्रतोत्तानपादौ सुतौ स्वायम्भुवस्य वै ।

यथाधर्मं तुरगुपतु सप्तद्वीपवर्ती महीम् ॥

२

तस्य वै इदित्था मन्त्र वेदहृत्सीति विशुना ।

पत्नी प्रजापतेरुक्ता यदमस्य त्वमानस ॥

३

तस्या स वै महायोगी बुध्याया भोगसङ्घर्षे ।

ससर्त्रे वरिषा वीर्ये त मे ह्युत्तमपे यद् ॥

४

रुचिरौ भगवात्सङ्घन्वञ्चो वा ब्रह्मण सुत ।

यथा ससर्त्रे नूतानि लक्ष्म्या भार्या च मानवीम् ॥

५

मैत्रय —

प्रजाः सृजेति भगवात्कर्षो मङ्गणोदितः ।

सरस्वत्या तन्वसेवे सद्दृष्टाया समा इह ॥

६

सत समाधिदुक्तेन क्रियायोगेन कदम् ।	
सम्पदेशे हरिं भक्त्या प्रकलपरदा ^१ शुक्लम् ॥	७
सावत्ससप्तो भगवान्पुष्कराक्ष कृते युगे ।	
दर्शयन्नास त क्षत्र सा ^२ भ मक्ष दददपु ॥	८
स त विरजमकीम सितपद्मोऽपलस्रजम् ।	
स्निग्धनीलाक्षक्यालवक्षा ज विरजोऽम्बरम् ॥	९
किरीटिन कुण्डलिन शङ्खचक्रगदाधरम् ।	
शेतोत्पलश्रीद्वन्द्व मन स्पशमितेक्षणम् ॥	१०
विपस्तचरणाम्भोजमसदेशे गरुडवत ।	
दृष्ट्वा श्लेऽवशित वक्ष शिव कौस्तुभक ^३ धरम् ॥	११
जातर्षोऽनत ^४ मूला शितौ छ ^५ धमनोरथ ।	
गीर्दिस्त्वभयगा ^६ श्रीतिस्त्रजावासा कृताश्रुति ॥	१२

कवि —

जुष्ट वताद्यासिद्धसन्वराशे	
सासिन्धमक्षपोलव दर्शनात् ।	
यदर्शन ज ममिरीक्य सङ्घि	
राशासते योगिन्ने हृद्ययोगा ॥	१३
ये मापया ते हतमेधसत्त्व	
त्वादारविन्द भवसिन्धुषोठम् ।	

उपसते कामरत्नाय तेषां रासीश कामाभिरपेऽपि ये स्तु ॥	१४
कथा स चाह परिवोक्तुकाम समानशीला गृहनेष्वेतुम् । उपेयिषा मूलजशेषमूल दुःपश्य च कामदुःखाङ्घ्रिचल ॥	१५
वजापत्नेसो वचसावीश वत्सा लोक किलाय कामहृदोऽनुषद् ॥ कद् च लोकानुगतो वदामि वाडे च सुष्ठानिनिपाय सुभ्यम् ॥	१६
लोकश्च लोकानुगतापशुश्च दित्वा किरासो चरणात्पत्रम् । परस्पर त्वदुपवाद्सीदु पीदूषनिर्घोषितदेहधर्मा ॥	१७
१ न तेऽनराश्च भ्रमिणसुरेशा प्रबोदशर विहत पटिपद् । दम्बेभ्यन तच्छदि यद्विनामि करालस्रोतो जगदाभिलक्ष पावन ॥	१८

एक स्वयं लङ्घयत सिद्धयुक्ता द्वितीययात्मप्रदियोगमायया । सूत्रलाद् पाति पुनर्धर्मिभ्यसे यथोर्ध्वनाभिर्भोगव स्वशक्तिभि ॥	१९
नैतद्गुणवीणा पद् तथेरितव यन्मायया नस्तनुषे भूतसूक्ष्मम् । अनुसदायास्तदपि यर्हि मायया तस्तनुतस्मा तनुया विशङ्कित ॥	२०
त त्वानुसूत्रोपरतक्तियार्थे स्वमायया वर्तितलोक्त जम् । नमाय्यभाक्ष्ये नमनीययाद् सरोजमहवीर्यसि कामवपम् ॥	२१

शक्ति —

इत्यभ्यर्चीक प्रवृत्तोऽजनाभ स्तनावभाषे वचसापूतेन । सुपरीक्ष्योपरि रोचमान वेमस्त्रितोऽदीक्ष्यविभ्रमद् ॥	२२
---	----

सनेषाभाद्—

विदित्वा क्व वैत मे पुरैव समयोनि तम् । सदर्थमात्मनिवर्तैः स्वयैवाद् तत्रर्षित ॥	२३
--	----

न वै जातु सृष्टेव स्वात्मजाभ्याश्च मदहंपम् । भवद्विभेदव्यतिरता मयि सा ^१ गुमितात्मनाम् ॥	२४
प्रजापतिस्तुत सस्त्राप्मनुर्विध्यात्मद्वयम् । अज्ञावर्तौ चो ^२ पिबन्त शशित्वा समापैवा महीम् ॥	२५
स चेद् विप्र राजार्थिमदिष्या शतस्यया । आवास्पति दिष्टस्तुस्या परश्वो धनक्षोषिद् ॥	२६
आत्मजामस्त्रिधापार्श्वीं च य शीत्युगान्विताम् । सृगयतीं पतिं दास्यत्यनुरुपाय ते प्रभो ॥	२७
समाहित ते हृदय क्लेशापरिहंसरात् । सा त्वा अद्यसूत्रवधू क्लानमास्तु भजिष्यति ॥	२८
या त आत्मसूत्र धीर्ये नवना प्रसविष्यति । धीर्ये त्वदीये कृत्य आवास्त्य तद्वत्सात्मव ॥	२९
त्वं च सम्पद्यनुद्गाय निदेश म तश्चतम । मयि तीर्थास्तुतशेषकिन्वानो मा प्रपत्स्यसे ॥	३०
कृत्या दया च शीत्येषु दस्वा आभवमात्मवान् । संन्यात्मानं सद् अनाद्भुतस्वात्मनि श्वापि माम् ॥	३१
^३ सहाद् स्वाशुभलाया त्वदीर्येण महासुने । तव क्षेत्रे देवतुला प्रजेष्ये तत्स्वसद्विदाम् ॥	३२

वैश्व—

एव तनतुभाभ्यां भगवा प्रलोक्यते ।	
अथान विदुस्रस सरस्वता परिभित्वात् ॥	३३
निरीकृतस्तस्य पयावसोः	
शिश्वेश्वरमिदृत्तसिद्धमार्गं ।	
आकण्ठ्य पत्ररवे द्रुक्त्रे	
स्वारित श्लोमगुदीर्घताम ॥	३४
अथ सम्प्रक्षिते श्लोके कन्दो भगवानुचि ।	
आत्मे स्म विदुस्रसि च काल प्रतिपाठयन् ॥	३५
अतु स्य दनवात्वाच्च शातकौम्भपरिच्छदम् ।	
आरोप्य स्याद्दुहितर सभाय पर्यट महीम् ॥	३६
तस्मिन्नुप यज्जहनि भगवा च समा ^१ दिवान् ।	
तथासाक्षरमपद मुने आ ^२ तजतस्य अत् ॥	३७
अस्मि भगवतो नेत्राभ्यपत ^३ जधुचि दध ।	
कृपया सम्परीतस्य शश्वेड ^४ र्षितया सृष्टम् ॥	३८
तद्वै विदुस्रयो नाम सरस्वत्या परिप्लवम् ।	
पुण्य शिवासृतजल महर्षिगत्यसेवितम् ॥	३९
पुण्यदुमलतावाले कूजपुण्यसृगद्विजै ।	
सर्वैर्दुमलपुण्यास्य वनराजिषिवा ^५ षितम् ॥	४०

मत्तद्विजगर्गैषुष्ट मत्तभ्रमरविभ्रमम् ।	
मत्तवर्द्धितटाटोपनाह्वयमत्तकोपिलम् ॥	४१
कर्ममपम्पदासोककरश्रवकुशासनै ।	
कुदमदारकुटलैश्चूतपेलैरलङ्कृतम् ॥	४२
कारण्यै ज्वैर्हसै कुरैरजलकुट्टै ।	
सारलैश्चकवाकैश्च चक्षुरैर्वैस्तुक्कृतम् ॥	४३
तथैव हरिनै फोटे श्वाविह्वयकुश्रै ।	
गोतुच्छैर्हरिभिर्मर्कैश्चकैर्वाग्निभिःपुत्रम् ॥	४४
मविश्य तर्षाभयरवाविर्याज सहस्रैस्त्रिज ।	
ददर्श मुनिमासीन तस्मिन् हुतहुताशनम् ॥	४५
विद्योतमान वपुषा तपस्तुष्टयुजा चिरम् ।	
नातिशाम भगवत स्निग्धापद्मावलोकनान् ॥	४६
तज्याहृतासूतकल्पपीयूषभक्षणेन च ॥	४६ ॥
प्राप्तु पद्मपल्लशाक्ष जटिल धीरवाससम् ।	
वपसस्तुत्य वलिन वधाह्वयवसस्तुत्रम् ॥	४७ ॥
कधोटजमुपायात सूरेश प्रथत पुर ।	
सपथया पर्यगृह्णात्प्रतिवन्धाशुरुचया ॥	४८ ॥
सूरीताईगमासीन सस्य प्रीत्यमुनि ।	
स्मर भगवदावेशमित्याह कक्ष्यया गिरा ॥	४९ ॥

नूनं चक्रुर्मयं देव सता सरस्वत्याव ते ।	
बधाय चामता यस्त्व हरे शक्तिर्हि पतिनी ॥	५० ॥
सोऽर्केन्द्राग्नीं द्रव्याभूना यमधमवधेऽस्मात् ।	
रुधापि स्वान् आधत्से तस्मै ह्यहव ते नमः ॥	५१ ॥
न चदा रथमास्थाव जैत्र मथिगव्यार्पितम् ।	
विस्तृजन्नष्टभोरुण्डो रथेन चासथ ^१ प्रपाव ॥	५२ ॥
स्वसैचचरणभ्रुवन् वेपथ्यन्मण्डल भुव ।	
विकर्षन् हृद्दतीं सेना पर्यटस्वाह्वानानिव ॥	५३ ॥
तद्वैव सेतव सर्वे वजात्प्रमनिव धना ।	
भगवद्भविता रात्रिभित्तैर यत् दस्तुमि ॥	५४ ॥
अधमश्च समेधेत लोहपैर्ध्वंशुशैरुमि ।	
शयाने त्वपि लोकेश्वर दस्तुमस्तो विगहृष्यति ॥	५५ ॥
अथापि पृच्छे त्वा वीर यद्दुर्ध्वं त्वमिहानव ।	
तद्वयं निर्ध्वंश्रीकेन मतिपयान्द्वे हृदा ॥	५६ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे महादशमस्कन्धे
सहितार्वा पृथीयस्कन्धे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

॥ ह्यविशोऽन्वाद्य ॥

(कवीमात्रं मनुना दयद्वया प्रदानम्)

श्लोक —

एवमाविष्कृताशेषगुणकर्मोदयो मुनिम् ।

समीह ह्य स सखाह्वयारतमुवाचह ॥

१

मनु —

ब्रह्मास्तुजलसमुत्पत्तो बुध्बानामपरीप्सया ।

स दोमयस्तपोविद्याभोगयुक्तान्कम्पयान् ॥

२

तन्नागायास्तुजघास्ता शो सहस्रात्सहस्रान् ।

हृदय तस्य हि ब्रह्म क्षत्रमह प्रचक्षते ॥

३

अतो ह्यन्यो यमात्मानं ब्रह्म क्षत्रं च रक्षत ।

रक्षति सामर्थ्यशो देव स य सदसदात्मक ॥

४

तत्र स दर्शनादेव छिन्ना मे सर्वसञ्ज्ञया ।

ब्रह्मण्य भगवाम्रीक्षा यममाह रिरक्षिषो ॥

५

दिष्टया मे भगवान् दृष्टो दुर्गो वाऽदृष्टात्मनाम् ।

दिष्टया वादरत्र स्पृष्ट वीण्या मे भवत शिवम् ॥

६

दिष्टया त्वयानुशिष्टोऽहं कृतानुमहो महान् ।

अपावृष्टै कर्मरमैर्जुष्टा दिष्टयोऽसर्वीर्णः ॥

७

स भवाद्बुद्धिरकोहपरिहिष्टात्मनो मम ।

जोतुर्मर्षसि दीनस्य आविर्भूतपथा मुने ॥

८

शिवप्रतीचानपरो स्वतेषु दुर्दिता नम ।

अविच्छति पतिं युक्तं वव शीतशुणादिभि ॥

९

कदा तु भवतः शीतशुतरूपयोरुत्थान ।

अनृषोऽप्यारदायेषा त्वस्यासीत्कृतनिष्कया ॥

१०

सत्यवीचल द्विजाभ्येमा अद्वयोपहृता मया ।

सर्वात्मनालुरुपा ते गृहमेधिषु कमसु ॥

११

कृतस्य हि कामस्य प्रतिपदो न वास्यते ।

अपि निर्मुक्तसङ्गस्य कामरक्तस्य किं पुन ॥

१२

य उच्यते नारद उवाच कीनाशमभिधाचते ।

श्रीपते तद्यथा स्वीय मानसावहया हत ॥

१३

कद् त्वा मृतस्य विद्वन्निवाहार्यं समुद्यतम् ।

कतस्त्वमुपहृत्वापि प्रता प्रतिगृह्याय मे ॥

१४

अपि—

वाचमुद्रोदुक्तानोऽहमप्रता च तवात्मजा ।

आयचोरनुरूपोऽसावाचो वैवाहिको विधि ॥

१५

याम स भूयात्तत्त्वेव वेऽस्या

पुत्र्याः सनात्तायविधौ श्रुतीत् ।

क एव ते तनया आद्रियेत स्वयैव कास्ता क्षिपतीमिव शियम् ॥	१५
वा हर्म्यवृष्टे कथयन्निशोभा विन्धीदती कन्दुवविह्वलाक्षीम् । विश्रावसु र्षपतन्साहिमाला द्विलोक्य सम्मोहविमूढचेता ॥	१७
वा प्रार्थयती उडनाउडनामा मासेक्षितश्रीचरनैरदृष्टाम् । वत्सा मनोरञ्जपद् लक्षार क्षे नानुम पेत् सुधोऽभिचानाम् ॥	१८
जतो भक्षिपये समयेन साध्वी सावचेजो विदुनाहात्मनो मे ॥ अतो धर्मा पारमहस्यसुरघान दुष्टभोडा बहुन येऽपिर्दिसान् ॥	१९
यतोऽनघाद्विशमिद् विभिन्न सल्लस्यते यत्र च बावलिष्ठते । प्रनापतीना पतिरेव मह पर प्रमान भगवानन त ॥	२०

शैलेषु —

स लम्पन्वन्निन्देवावभाष
आस्तीष तूष्णीमरविदनाभम् ।

विद्योपगृह्णित्ततोमिनेन

मुखेन चेतो हृत्तमे देवहृत्वा ॥

२१

सोऽनुज्ञात्वा व्यवसित महिष्या दुहितु रक्तम् ।

तस्मै गुणगणक्याय ददौ तुत्या महर्षित ॥

२२

सूतस्या महारात्री परिवह्य महावनान ।

दम्पतो पर्येदाःश्रीत्या नृपावास परिच्छदान ॥

२३

प्रजा दुहितर सन्नाद् सद्यथाय गतम्वथ ।

उपगृह्ण च बाहुभ्यानीकम्पयोन्मथितासुव ॥

२४

अशक्तुवस्तद्विरह दुष्ट बाष्पकला हृद् ॥

आसिद्धदम्ब वत्सेति नेत्रोद्वेदुहितु शिखा ॥

२५

आमन्त्र्य त तुमिवरजनुज्ञात सदानुग ।

प्रलम्बे रथमारुह्य तभास स्वपुर नृप ॥

२६

उभयोःशुभिकुलशाया सरस्त्या सुरोधतो ।

श्रीषीषामुचशा ताया वदयत्तासमसम्पद् ॥

२७

तमाया तमभिषेत्त ब्रह्मावताऽयजा पतिम् ।

नीतसस्तुतिवादित्रै अस्तुदीपु महर्षिणा ॥

२८

वर्दिन्वती तान पुरी सवसम्पत्समविता ।

न्यपत यत्र रोमाणि बहस्वाह विपु यत ॥

२९

कुशा काशात्त द्वासान् सशरितवर्षस ।

ऋचवो वै पराधाम्य यज्ञज्ञान्यह्वनीश्वरे ॥

३०

कुशस्तशमय बर्हिर्गस्तीय भगवा मनु ।

अनन्ययज्ञपुरुष उग्रथा स्थान पतो ^१भुवम् ॥

३१

बर्हिधमती नाम विभुर्चो निर्बिहव समावसत् ।

तस्या प्रविष्टो भवन तापत्रयविनाशनम् ॥

३२

समार्य सप्रज कामा बुभुजेऽन्याविरोधतः ।

सङ्घीयमानसत्कीर्तिं सखीमि गुरुराण्यै ॥

३३

प्रत्युपेधनुबद्धेन हृदा मृष्यन्हरे कथा ॥

३३॥

निष्पात योगमावाप्तु मुनि स्थावम्भुव मनुम् ।

यदा भ्रष्टमित्तु भोगा न शेकुर्भगवत्परम् ॥

३४॥

अज्ञातव्यामस्तस्यास पाप्मा सा तरयापता ।

मृष्यतो भ्यायतो विष्यो कुवतो जुवत कथा ॥

३५॥

स एव स्थातर निधे गुरुरानामेकसप्ततिम् ।

वाप्तुदेवप्रसङ्गेन परिमृतवतिश्रय ॥

३६॥

क्षारीरा मानसा दिव्या वैयाभे वे च मानुषा ।

भौतिकाश्च कथं हेसा वाप ते हरिसत्त्वयम् ॥

३७॥

यं वृष्टो मुनिमि प्राह पन्नालानाविषाण्डुभाम् ।

सूया कर्माश्रमता च सर्वगूढहितः सदा ॥

३८॥

एतच्च आदिराजस्य मनोश्चरितमद्भुतम् ।

चर्षितं वपनीयस्य तद्वपनोदयं यत्पु ॥

३९॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे अष्टादशोऽध्यायात्
सर्विताया वृत्तवस्तु-धे इतिशोऽन्त्याय ॥

॥ त्रयोविंशोऽध्याय ॥

(आदिशेषोऽध्यायम्)

श्लोक —

चिरुभ्या प्रक्षिप्ते साभ्या पविमिद्धितकोविदा ।

नित्यं पर्यचरन्तीता भवानीव भव पशुम् ॥

१

विद्वन्मोहात्मशौचेन गौरवेण दुमेव च ।

सुश्रूषया सोऽहदेन वाचा मधुरया च भो ॥

२

विद्वन् च काम दुश्च च द्वेष लोभवशं मरुम् ।

अग्रमचोक्षता नित्यं तर्हीवाचमतावचम् ॥

३

स वै देवविभवैस्ता मानवी समनुव्रताम् ।

द्वैवाङ्गरीवस्य पशुराष्टानाना महाक्षिप ॥

४

आलेभ भूयसा क्षान्ता चर्षिता व्रतचयया ।

प्रेमगद्गदया वाचा पीडितं कृपयात्रयीत् ॥

५

कर्म —

तुष्टोऽहस्यं तव नानधि नानदाया

सुश्रूषया वरमया परया च भवत्या ।

यो देहिनामयमनीव सुहृत्सर्वेरो
नावेक्षित सनुचित क्षणितु मर्त्ये ॥ ६

ये मे स्वर्गैर्विरतस्य तप समाधि
विद्यात्मबोगविलिता भगवत्प्रसादा ।
तानेव मे महनुसेवन्त्यावहत्या
दृष्टि मपश्य वितराम्भबभानशोभन ॥ ७

अथे पुनभगतो भुव वद्विनम्भ
विभ्रशिक्षार्थरचना किमुठकमस्य ।
किञ्चासि मुद्भ्य विमवाभिन्नभनदोहा
दिठवात्स्रैर्दुरविगात्रुवधिक्रियाभि ॥ ८

एव मुधावनवलासिलशोगमावा
विद्याविचक्षणमवेक्ष्य गताविरासिन् ।
सन्वत्यप्रमयकिङ्कया गिरेष
द्रीकावलोकविलसद्भसिताननाह ॥ ९

वेषूक्ति—

राह वत द्विजपूतदमोचयोग
मायाविषे त्वमि विमो तद्वैमि मत् ।
वसोऽभ्यधाधि समप सकृद्द्वसद्भो
भूयाद्द्वरीयसि गुणप्रसव सतीनाम् ॥ १०

तत्रैतिकृतमुपसिद्धं यथोपवेश
 वेदेषु मे कश्चिन्नोऽतिरिसयात्मा ।
 निश्चेत ते कृतमन्त्रोभवधर्षिताया
 दीनस्तदीना मयम् सदृशं विचक्ष्व ॥

११

संक्षेप —

प्रियाया प्रियमभिव्यक्त्यन्वयमो योगमाश्रित ।

विमानं कामगं ह्यनस्तर्ह्येवाविरभीकरत् ॥

१२

सयकामदुषं दिव्यं सवरजसमभितम् ।

सवस्तुर्ह्युपचयोर्कैः सगितान्मैरुपसृजतम् ॥

१३

द्विन्वोपकरनोदितं सयकालसुखाचदम् ।

पट्टिच्छामि वसाकामिर्बिभ्रिषामिरत्नकुलम् ॥

१४

स्रग्भिर्बिभ्रिषमात्स्यामिमाद्युनिश्चत्पट्टिभिः ।

दुष्कृतक्षौमकौशेयैश्चानात्स्यैर्विराजितम् ॥

१५

उपसुपरि विन्वत्तनिलयेषु प्रयत्नपृथक् ।

क्षिप्रैः कश्चिपुमि कदाच पर्यङ्कव्यतनात्मनैः ॥

१६

तत्र यत्र विनिश्चितनात्स्यैस्त्वोपशोभितम् ।

महामरकतस्यात्स्यात्सु विद्रुमयेक्ष्मि ॥

१७

^१हा सु विद्रुमवेक्ष्मत्या भात वसकम्यादवत् ।

शिखरेष्विन्द्रनीलेषु देवकुन्मैरभिभितम् ॥

१८

चक्षुष्मरपद्मरागाभ्यैर्वैश्वभित्तिषु निर्मिते ।

लुप्त विभित्रवैतानैर्महार्हेर्देमतोरनै ॥

१९

हसपायावतत्रावैस्तत्र तत्र भिक्षून्वितम् ।

हृत्विमङ्गमचमानै स्नानधिरुद्धाधिरुद्ध च ॥

२०

विहारस्थानविज्ञानसवेशमाह्वनाग्निरे ।

ययोचजोष रश्मिर्वैर्विज्ञापनमिवाऽवन ॥

२१

ईहम्पुह तत्पदच लीं नादिप्रीत्येन चेतसा ।

सर्वभूताज्ञवाभिह प्राबोच-ऊर्देव स्वयम् ॥

२२

निमज्जवाग्नि हृद्वे भीरु विमाननिदमारुह ।

इदं सुहृत्कृत दीर्घेनाग्निना याचक नृणाम् ॥

२३

सा तद्गुणु समादाय यच्च कुपलयेच्छया ।

सरत विभ्रती यानो वेगीभूताञ्च नृपजाप ॥

२४

अहं च मलयद्वेन सलम सवलयानम् ।

आभिवेश सरसत्वा सर शिषज्जाज्ञयम् ॥

२५

सा त सरसि वैश्वस्था जतानि दृष्ट क मरु ।

सथा किशोरवयसो ददर्शोऽप्यलग यव ॥

२६

ता दृष्ट्वा सहस्रोत्थाय प्रोषु प्राञ्जलय विव्य ।

यव कर्मकरीस्तुभ्य शशि न करवाम किम् ॥

२७

स्नानेन लीं महार्हेण स्नापयित्वा मनस्विनीम् ।

दुःखे निर्मले नृजे बहुरसौ च मानद ॥	२८
भूषणानि पराभ्यानि वरीयाति कुमाचि च । अत्र सर्वगुणोपेतं पानं वैशाम्पातारवम् ॥	२९
अवादर्शं समानान् कृत्विना विरजाम्बरम् । विरजं कृतस्रस्त्रयनं कृपाभिर्विदुमानितम् ॥	३०
स्नातं कृतशिरं स्नानं सवाभरणभूषितम् । निष्कर्मिणं बलयितं कृत्वाःकाञ्चनम्पुरम् ॥	३१
शोण्योरभ्यस्तया कञ्चया काञ्च या बहुरजया । हारेण च महार्हेण रुचयेन च भूषितम् ॥	३२
सुधया सुध्रुवा कश्चिन्मन्थापाङ्गेन चक्षुषा । पद्मकोशरुषा नक्षिरलक्ष्म्यं लला सुसम् ॥	३३
यदा सस्त्रारं ऋषभसूर्पाणां ददितं पतिम् । तत्र चास्ते सह स्त्रीभिर्विश्राप्ते स प्रजापति ॥	३४
भर्तुं पुरस्तादात्मानं स्त्रीसहस्रकृतं तदा । निज्ञान्य तद्योगगतिं सहायं प्रत्यपद्यत ॥	३५
स तां कृतमलस्नानां विभ्रान्तीमदूषयत् । आत्मनो विभ्रतीं रूपं सवीतरुधिरस्तनीम् ॥	३६
विद्याधरीसहस्रेण सेव्यमाना सुषालसम् । जातशायो विमानं तदापेह्यवमिच्छत् ॥	३७

कस्मिन्नङ्गुलमहिमा भिययानुरक्तो
विद्यापदमिभिरुपनीर्णवपुर्विमाने ।

बभ्राज उत्कचकुसुद्रुणबाजपीच्य
कारामिरावृत इवोद्दपतिर्नम स्य ॥ ३८

तेनाहलोकपविहारकुलाचले द्र
द्रौगीष्वनङ्गनस्यमारवसौभगासु ।

सिद्धैर्भूतो शुशुभिपातशिवसन्नासु
रेमे धिर पनद्वबह्लुनावरुपी ॥ ३९

वैशम्पके सुरसने न इने पुण्यभद्रके ।

मानसे 'जैशरुष्ये च स रेमे रामया रत ॥ ४०

आशिष्णुया विमानेन फलमनेन नदीपसा ।

वैजानिपान्तस्रोत चरंक्षोका ययानिष्ठ ॥ ४१

किं दुरापादन वेधा पुससुहामवेवसान् ।

दौराभितस्त्रीर्यपद्भरणो वदसना^१द्वय ॥ ४२

प्रेक्षयित्वा सुषो गोष्ठ फले पावा ससस्यया ।

बह्मद्वयै^२महापोगी स्वाशमाव सवर्तेत ॥ ४३

विभक्त्य नवधात्मान मानसी सुरतोऽसुहाम् ।

रामा निरमय^३रेमे वर्षपूरा गृहूतवन् ॥ ४४

सधिमिधमान उच्छृष्टा शय्या रतिहरीं भिजा ।

१ शिव २ पद्म ३ अश्वी

न चाशुभ्यत त काल पत्यापीच्येन सङ्गता ॥	४५
एव योगानुभावेन दम्बतो रममाणवो ।	
एव स्वर्गीयु शरद् कान्ताऽसद्योर्मनाह् ॥	४६
तस्यामायत्त रैलला भावयन्नाऽमनाऽमपिन् ।	
नोपा विपाव रूप स्व सर्वसङ्कल्पविहितु ॥	४७
अत सा सुपुत्रे सद्यो देवदृति भिन्नव मता ।	
सवास्ताभारुसवाह्-यो औदितोऽपलन पप ॥	४८
पति सा अत्रभिद्य त तदाऽह्योमुली सवा ।	
सवनाना विद्वेषेन दुद्वेषेन विदूयता ॥	४९
अत्र लघोमुली भूमि पवा नरनमपिमिवा ।	
कवान ललिता वान निरु-वाशुकडा इने ॥	५०

देवदृति —

सर्वे सङ्गता मण्डपुपोवाह प्रविशुसम् ।	
अद्यापि मे प्रकहाया अमव दातुमर्हसि ॥	५१
बह्व-दुहितुमिस्तुभ्य विसृण्या पत्रय समा ।	
कलिः-आ मे विशोक्याय त्वपि अत्रनिधे वनम् ॥	५२
पत्यावलाळ कालेन स्वपिका तेन मे प्रभो ।	
इन्द्रियार्थसङ्गेन परित्यक्तपरः-ज्व ॥	५३
इन्द्रियार्थेषु सत्य त्वा प्रसङ्गेन अपि मे कृतम् ।	

अजानन्त्या पर भाव तन्नाप्यन्वयमाय मे ॥

६४

सङ्गो व सस्रुवेर्हेतुरसंस्तु विद्विवोऽपिवा ।

स एव सासुप्तु कृत्यो नि सद्रुत्याय कल्पते ॥

६५

मेद् पत्न्यम यमाय व विरागाय कल्पते ।

न वीथपदमेवानै जीवन्नपि सृजो द्वि स ॥

६६

साद् भगवतो नून पश्चिन्ना गात्र्या दृश्यम् ।

वक्तव्य विमुक्तिव प्राण न सुमुखेव व क्त्वात् ॥

६७

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे अष्टादशोऽध्यायः
अद्वितीयोऽध्यायः ॥

॥ चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

—*—

शेषेव —

निर्बेदधादिर्नमिष सनोद्दिक्तर मुनि ।

दशासु क्षालिनीमाह शुद्धाभिध्यात्तु वरम् ॥

१

अथि —

मा शिरो राजपुत्रीत्वमात्मान प्रत्यनिदिष्टे ।

भगवातोऽक्षरो गममदूरसम्भवःसर्वे ॥

२

पूज्यतासि भद्र ते दमेन नियमेन च ।

सपोद्भिष्यदानैश्च श्रद्धया चेश्वर भज ॥

३

स स्ववारायित शुद्धो विवर्चमानक वश ।

तेषां ते हृदयमश्विनीर्षो लक्ष्मणावन ॥

४

श्लोक —

देषहृत्पि सदेश गौरवेण प्रजापते ।

सम्पद्मं लक्ष्मणं पुरुषं कूटस्थमश्विनीम् ॥

५

तस्या बहुतिथे काले भगवा ननुसूदन ।

काश्म वीर्यमापन्नो लक्ष्णेऽश्विरिव वारुणि ॥

६

अथावयलदा न्योत्रि वादित्राणि यनाथना ।

गायति त स्म गावशा नृत्यं लम्परसो मुदा ॥

७

पेतु सुमनसो दिव्या शेषरैरपवर्जिता ।

प्रसेदुश्च दिश सर्वा अम्भासि च मनासि च ॥

८

तत्कदमाशमपद् सरस्वत्या परिभितम् ।

सकम्भू साकम्भिभिन्वरीभ्यादिभिरभयान् ॥

९

भगवत् परं गच्छ सत्त्वेनाशेन दात्रुहम् ।

तत्त्वसरमानविद्वन्वै जात विद्वान्मन्त्रं स्वराद् ॥

१०

सभानयविद्वद्धेन चेतसा तन्निर्दीर्घितम् ।

प्रहृष्यन्वापौरसुभि कश्म वेदमभ्यधात् ॥

११

महा—

त्यया मेऽपचिचिस्तात कल्पिता निर्वर्ष्यतीकत ।

वाग्ने सञ्जगृहे वाक्यं भवा मानद् मानयन् ॥

१२

एतामन्त्रेव सुश्रूषा कार्वा पितरि पुत्रकै ।

वाहमित्यनुमन्वेत गौरश्लेष शुरोषण ॥	१३
इत्था दुहितर ^१ सभ्य तव वत्स सुवभ्रमा ।	
सर्गित प्रमाथै स्त्रीर्दुहितर तनेकथा ॥	१४
अतस्त्वसृष्टिमुख्येभ्यो यथाशील वधारणि ।	
आत्मजा परिदेहस्य विस्तरजाहि यशो मुनि ॥	१५
वेदाहवाद्य पुरुषस्यतीर्ण स्तमावया ।	
भूताना शेषधि देह विज्ञान कपिल ^२ मुने ॥	१६
ज्ञानविज्ञानयोगेन कर्मणामुद्धरन् ^३ जटा ।	
दिरम्यकण्ड पद्माक्ष पद्मसुद्रापदान्बुज ॥	१७
एष मानसि वे नमै प्रथिष्ठ कैटभावेन ।	
अविद्यासदायर्थाच्च त्तिन्वा ना विचरिष्यति ॥	१८
अथ सिद्धगजापीश साङ्गवान्चर्षे सुवभ्रत ।	
शोके कपिल इत्यारवा गत्वा ते स्त्रीर्तिवर्षेन ॥	१९

वैशेष —

वाचाश्रान्त जगत्स्रष्टा कुमारी सह नारद ।	
दुसो हृशेन वानेन त्रिधाम ^४ परम यवी ॥	२०
सते ज्ञतभूषी क्षय कदमसेन चोदित ।	
यथोरित खडुहित् प्रादाद्विश्वसृजा तत ॥	२१
मरीचये कस्य प्रादादनसूक्ष्ममात्रये ।	

अहामङ्गिरसेऽवच्छत्तुललाय हविषुषम् ॥	२२
पुण्ड्राय गतिं युष्ठा कृत्वे च किन्वा सतीम् ।	
स्यार्तिं च हृगवेऽवच्छद्वसिष्ठोपात्प्यरुषताम् ॥	२३
अथकवेऽवदाच्छान्तिं यथा वक्तो वित्तं यते ।	
विमर्षभाकुलोद्भवा सदाया समञ्जालयत् ॥	२४
ततश्च ऋषयः क्षत्रं कृत्वा दारा निम य तम् ।	
प्रतिष्ठन्निदिमापन्ना स्व सामाजममण्डलम् ॥	२५
स चावतीर्णं विपुगन्ताहाय विमुष्यपभम् ।	
विभिक्त उपसङ्गन्त्य भयम्भ समभाषत ॥	२६
जहो पापच्यमानाना निरथे श्रैरमङ्गलैः ।	
कालेन भूयसा नून प्रसीद तीह देवता ॥	२७
बहुलाभधिपकेन सम्यग्बोधतमादिता ।	
इष्टं यतन्ते यतस शन्वागारेषु कःपदम् ॥	२८
स एव भगवान्तद्य हेतुम न गणय्य न ।	
गृहेषु जातो प्राम्नाया य स्वाना पक्षपोषण ॥	२९
स्वीय वाक्कथयत् कतुमवतीर्णोऽसि मे गृहे ।	
निष्ठीपुत्रमवाप्त्वा ज्ञान भक्त्या नानवर्षेण ॥	३०
तां चैव तेऽभिरूपानि रूपानि भगवन्नाथ ।	
जानि याति च गुण्यते स्वजन्तानामरूपिण ॥	३१

- त्वा तुरिमिच्छन्वसुमुस्तवाडा
सदाभिवत्साहववाहपाठम् ।
लेखपथैराम्बपशोऽयसोध
धीचविद्या वृत्तमह प्रपद्ये ॥ ३२
- वर प्रधान पुरुष महा न
काळ कवि त्रिभुत लोकपालम् ।
आत्मानुभूतानुगतप्रपञ्च
स्वच्छ दशक्ति कपिल प्रपद्ये ॥ ३३
- आम्बानिपुच्छेऽथ पति मलाभा
त्वयावताप्यार्थे व्यासकाम ।
परि'ज्ञत-पद्मीमाश्रितोऽह
चरिष्ये त्वा हृदि बुद्धन्विशोक ॥ ३४

स्वैगवाद्—

- मया प्रोक्त हि लोकस्य प्रमाण सत्त्वौचित्ये ।
अथात्रनि मया सुभ्य यदबोधमृत तुने ॥ ३५
- एत मे ज म लोकेऽस्मि सुमुखना तुरासवान् ।
प्रसङ्ग-बानाव तन्वना सम्मतायाः-मदर्शने ॥ ३६
- एष आत्मपथोऽ यथे नष्ट कायेन भूयसा ।
त प्रवर्तयितु देहनिम विद्धि मया भूतम् ॥ ३७

गच्छ काम मया वृद्धो मयि सत्यसकमया ।	
नित्वा सुदुर्गेव शृत्युममृत-वाय मा भव ॥	३८
मामात्मानं स्वयं बोधि सर्वभूतगुहाशयम् ।	
आत्म-येवात्मना बीजं विशोकोऽभयमृच्छसि ॥	३९
माझे आभ्यात्मिकीं विद्यां कर्मणीं स्वकर्मणात् ।	
वितरिष्ये यथा चासौ भव चातिरिच्यति ॥	४०
श्लोक —	
एव समुदितलोम कपिलेन प्रजापति ।	
१वक्षिषीच्छत्य २त शीतो वनमेव लगाम ह ॥	४१
एत स आस्थितो मौढ्या-नैकशरणो गुनि ।	
नि सज्जो व्यवहराद्भोगीमनप्रिचिन्धेऽन ॥	४२
मनो मङ्गमि बुद्धानो यत्त-सदस्य परम् ।	
गुणावभासे विगुण एकमन-यानुभाषिते ॥	४३
निरहृष्टनिर्निर्मलश्च निहृद्-इ समहृद् स्महृद् ।	
प्रत्यक्षप्रज्ञा कपीर्धीर वशां लोमिश्चिवोवधि ॥	४४
वास्तुदेवे भगवति स्वज्ञे प्रत्यगात्मनि ।	
परेण भक्ति ^१ भाषेण स चात्मा मुक्तवचन ॥	४५
आत्मानं सर्वभूतेषु भगवत्तमवस्थितम् ।	
व्यपश्यत्सर्वभूतानि भगवत्प्रपि चात्मनि ॥	४६

इच्छाद्वेषविहीनेन सवयज समचेतसा ।

भगवद्भक्ति^१बुक्तेन प्राप्ता भागवती मति ॥

४७

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे भक्तवत्सलहृत्किष्किया
महिम्नया तृतीयस्कन्धे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

॥ पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

(कपिश्लेषहृत्किष्कियात्)

श्लोक —

कपिश्लेषसङ्घपाता भगवानात्मनायया ।

जात स्वययज साक्षरदात्मव्यसने नृनाम् ॥

१

न ह्यस्य वधमथ पुत्रा^२वरिष्णसत्त्वयोगिनाम् ।

विभ्रुतौ भुवदेवस्य मूर्तिरु नृत्विनि मेऽस्य ॥

२

यद्यद्विषये भगवा स्तच्छ द्वात्मनायया ।

तानि मे सद्धानस्य कीर्त्ये वा यतुकीर्त्ये ॥

३

श्लोक —

द्वैपायनसस्त्ररुवेव वैत्रेयो भगवास्तथा ।

शशेद् विदुर प्रीत आ वीक्षिन्वा प्रचोदित ॥

४

श्लेष —

पितरि प्रस्थितेऽरण्ये मातुः प्रियथिपीर्यया ।

वशिर्वा बभूवुरेऽवाःसीद्भगवा कपिल किल ॥

५

तनासीनमकर्मण्य तस्वभावाभद्रतनम् ।

स्वसुत देवदूत्याह धातु सस्मरती वच ॥

६

वेदवृत्ति —

निर्विण्ण्य नितरा भूजससिद्धिद्वयसपनान् ।

येन सम्भाष्यमानेन प्रपन्नाथ तम प्रभो ॥

७

तस्य त्व तमसोऽपस्य दुष्पारस्वाद्य पारणम् ।

सञ्छ्रुतमगतम ते लब्ध मे त्वदनुगहात् ॥

८

य जाषो भगवा पुतामीश्वरो वै भवा किल ।

श्रीकस्य तमसा पस्य चक्षु सुर्के इवोदित ॥

९

अथ मे वेद सम्मोहमाकष्टु त्वमहसि ।

योऽवमहोऽहमनेवीत्येतस्मि योमितर वया ॥

१०

त त्वागताह शरण शरण्य

स्वसूतससात्तरो कुत्सरम् ।

विहासयाह प्रकृते पूरुपस्य

नमामि मद्यमैविदा वरिष्ठम् ॥

११

वैशेष —

इति स्वसुतुर्निरवयमीरिसत

निलम्ब पुतावपवगवपनम् ।

विषाभिकन्तामवता सता गति

वैभाष ईषःसतशोमितानव्य ॥

१२

श्रीभगवान्—

योग आभ्यात्मिकं पुनः मतो नि शेषसाय मे ।	
अस्य नोपरति यत्र तु तस्य च सुखस्य च ॥	१३
तस्मिन् ते प्रवक्ष्यामि यमयो च पुराणये ।	
सर्वीणां श्रेष्ठकामानां योग सखाङ्गनैपुण्यम् ॥	१४
चेत् स्वल्पस्य च वाच मुक्तये चात्मनो मत्तम् ।	
गुणेषु सक्तं च ध्याय रतं वा पुनित्ति मुक्तये ॥	१५
अहमनाभिमानोऽथै शानश्लोभादिभिर्मतैः ।	
वीत यदा मनः शुद्धमदुःखमसुखं सनम् ॥	१६
तदा पुरुष आत्मानं केवलं प्रकृतेः परम् ।	
निरंतरं स्वयं चोत्तरिषिमानमन्वयिद्वनम् ॥	१७
ज्ञानवैराग्यदुक्तेन भक्तिदुक्तेन चात्मना ।	
परिपश्यन्सुरार्त्तान् प्रकृतिं च हृषीमसम् ॥	१८
न युच्यमानया भक्त्या भगवत्प्रसन्नित्वात्मनि ।	
सदृशोऽस्ति शिवः पश्चाद्योगिनां ब्रह्मसिद्धये ॥	१९
प्रसङ्गपञ्जरं पाङ्गमात्मनः कवयो विदुः ।	
स एव साधुषु कृतो मौञ्जद्वारमपाकृतम् ॥	२०
वितिष्ठन् कारुणिकः सुहृदः सपर्यदिनाम् ।	
अजातशत्रुश्च दातृश्च सखश्च साधुभूषणः ॥	२१
मत्पवनं केन भावेन भक्तिं कुर्वति ये दृशाम् ।	

मत्कृते सत्कर्मयोगस्तत्कर्मजनना यथा ॥ २२

मदाश्रया कथा^१सुहा नृपवति कथयति च ।

वपति विविधाशापा नैता मद्रूपचेतस ॥ २३

न एते साधव साधि सवसद्भविवर्जिता ।

सद्भवैवमेव ते प्राच्य सद्भवोपहरा हि ते ॥ २४

सता प्रसङ्गा मम कीर्षंसविदो

भवति ह-कण्ठसायना कथा ।

सम्प्रीयन्ताराश्रमव्यगवःमनि

अद्या रतिर्भक्तिरनुकल्पयति ॥ २५

भवत्या पुनाञ्जावधिराम येन्द्रिया

दृष्टभुवा मद्रूपनानुवि तया ।

वितस्य चरते प्रहणे योगभुजो

यतिभ्यते सद्भुभिर्योगिनार्षी ॥ २६

असेवयाय प्रकृतेशुजाना

ज्ञानेन वैराग्यविजम्भितेन ।

योगेन मत्परिष्वया च भक्त्या

सा प्रसङ्गाःमानसिहावह वे ॥ २७

वेषवृत्ति —

काचित्त्वप्युचिवा भक्ति कीदृशी मम गोपरा ।

यथा पद् मे निर्वाणमज्जता वासवा अहम् ॥	२८
यो योगो भगवद्गणो निर्वाणात्मन्वयोदित ।	
कीदृश कति पाद्मानि पतन्त्यावबोधनम् ॥	२९
सदेत मे विजानीहि यथाह म वधीहरे ।	
सुख सुखेव दुर्गोप योषा भवद्गुणहान् ॥	३०

मन्त्र—

विदित्वार्थं कथितो मातुरित्य	
आतच्छेहो यत्र त वाभिजात ।	
तस्याज्ञाय शत्रुवर्ति सारथ	
शेषान वै भक्तिवितानयोगान् ॥	३१

भीमगान्—

देवान्ता गुणविद्वान्मानुभधिककमयान् ।	
सन्व एवैकमनसो हृदि स्वामाविधी तु या ॥	३२
अभिमित्ता भगवति भक्ति सिद्धेर्गेरीषणी ।	
अरपत्याहु वा कोश निगीर्मेजल्लो यथा ॥	३३
वैकाकता मे गृह्यति केचि	
सःपादशेषामिरता मदीहा ।	
वेड योड यतो आगवता मस य	
समाजय वे मव शौरयामि ॥	३४

परमति ते मे रुचिराण्यम्ब क तः

प्रसन्नवकास्यलोचनानि ।

रूपामि दिश्यानि वरप्रदानि

साक वाच स्पृहणीया वदति ॥

३५

सैर्दर्शनीयानववैतदार

शिलासहासेक्षितयामपूके ।

इदाऽन्यो इतयावाच भक्ति

रुचिरउतो मे गतिशुभी प्रवृष्टे ॥

३६

सधो विभृति नम ^१मावाचिन

सामैश्वर्यमगाह्वननुपवृत्तम् ।

^२किञ्च भागवती वा स्पृहयति भद्रा

परम मे तेऽश्रुवते तु लोके ॥

३७

न कर्हिचि मत्परा वाः कस्ये

नदृश्याति नो मे निमित्तो लेखि हेतिः ।

वेशामद् मिव आत्मा सुखञ्च

तस्या गुरु सुहृदो वैवमिष्टम् ॥

३८

इम लोके तथैवासुनाऽमानमुनवाचिनम् ।

आत्मानस्तु ये चेद् ^३मे राय पशवो गृहा ॥

३९

विस्तृञ्च सर्वान्वाच मासेव विचरतोमुखम् ।

भजन्त्यन यथा भक्त्या तांस्तोरतिशारये ॥	४०
ना यत्र मद्भगवत् प्रथानपुरुषेश्वरात् ।	
आत्मन सर्वभूतानां भयं तीव्रं भिन्नतले ॥	४१
मद्भवादादिं यानोऽप्य सूयन्तपदि मद्भवात् ।	
वर्षेती शो ददत्यग्निं-नुश्चरति मद्भवात् ॥	४२
ज्ञानवैराग्ययुक्तेन भक्तियोगेन योगिन ।	
क्षेनाय पादमूलं मे प्रविशत्युत्तोमणम् ॥	४३
एतावानेष लोकोऽस्मि दुस्ता नि जेयसोऽयम् ।	
तीज्रेण भक्तियोगेन मनो मर्त्यापतं स्त्रियम् ॥	४४

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशस्कन्धोत्तराध्याये
सद्भवाया मूलमणस्य मे प्रविशितोऽन्त्याय ॥

॥ षड्विंशोऽध्यायः ॥

(तं ब्रह्मण्यधिकथनम्)

श्रीभगवान्—

अथ ते सम्भवन्त्यामि तत्त्वानां लक्षणं पृथक् ।	
अद्विष्टित्वा विबुधैरेव पुरुषं प्राकृतैरुभौ ॥	१
ज्ञान निश्चेयसाधाय पुरुषस्याऽभ्युदयम् ।	
यदाहुर्वैश्वदे तत्ते हृद्यमभ्युदयम् ॥	२
अनादिरात्मा पुरुषो निर्गुणः ऋते परः ।	

बलभामा स्वय - योर्विभिन्न येन समाचरम् ॥	३
१स एव प्रकृति सूत्रमा देवी गुणमयी विन्दु ।	
पहच्छमैवोपगतमाभवत्तत लीलया ॥	४
गुणैर्विभिन्ना सृजती सरूपा प्रकृति प्रया ।	
विलोक्य गुरुदे सत न इव ज्ञानगह्वरा ॥	५
एव पराभिधानेन कर्तव्य प्रकृते पुमान् ।	
कमस्तु किञ्चमाप्तेषु गुणैरात्मनि न वते ॥	६
तदस्य ससृष्टियथ पारतन्त्र्य च ब्रह्मवत् ।	
भवत्कर्तुरीदस्य साक्षिणो निवृत्तात्मन ॥	७
कार्यकारणकर्तृत्वे कारण प्रकृति विदु ।	
भोक्तृत्वे सुखदुःखाभा पुरुष प्रकृते परम् ॥	८
देवहृति —	
प्रकृते पुरुषस्यापि लक्ष्यं पुरुषोत्तम ।	
इति कारणयोरस्य सदस्यत्वं वदात्मकम् ॥	९
श्रीमन्वाद्—	
वत्तत्रिगुणमन्वक्तृत्वं तिस्र सदसदात्मकम् ।	
प्रधान प्रकृतिं प्राहुरविशेष विशेषयत् ॥	१०
पञ्चमि पञ्चमिनात् पशुर्भिदृशमिस्तथा ।	

१ न जायते न म्रियते सः पञ्चगुणविभि ।

विभिन्नात्सदस्यत्वं यथा स्वप्ने तदीशिता ॥

[इति अष्टादशोऽध्यायः]

एतच्चतुर्विंशतिकं गम्य प्राधानिकं विदुः ॥	११
महामूर्तानि पञ्चैव भूरापोऽग्निमरुतम ।	
कन्माद्यानि च रावतिं गंधार्दीनि मतानि मे ॥	१२
इन्द्रियाणि वृक्ष भोज्य त्वन्दमसन्धासिका ।	
वाक्शरी चरणी मेतू वायुदत्तम उच्यते ॥	१३
मनो बुद्धिरदङ्गारश्चिन्तित्तत्तराजकम् ।	
चतुर्धा उच्यते मेतो वृष्या लङ्गरूपमा ॥	१४
एतावानेव सङ्घ-वातो ब्रह्मण्य सरुणस्य ह ।	
सन्निवेशो नवा शोच्ये च काल पञ्चविंशक ॥	१५
प्रभाय पौरुषं प्राहुः कालमेवे सतो भयम् ।	
अहङ्कारविमूढस्य क्लृप्तप्रकृतिमीशुष ॥	१६
प्रकृतेर्गुणसाम्यस्य निर्विकल्पस्य मानसि ।	
चेष्टा यत स भयना काल इत्युपलक्षित ॥	१७
अतः पुरुषरूपेण कालरूपेण यो बहिः ।	
समं चेत्येव सत्त्वानां भगवानात्मजायया ॥	१८
वैवात्युचितवर्णिण्या स्वस्या योनीं परं पुमान् ।	
आपन्नं बीर्यं सात्तु महत्तत्त्वं हिरण्यमम् ॥	१९
विश्रमाःमगतं त्वङ्ग-कूटस्थो जगद्गुर ।	
स्वतेजसा विवर्तीयमाःभवस्थापनं तम ॥	२०
वस्तुसम्पन्नगुणं स्रष्टुं क्षात्रं भगवत् पदम् ।	

यथाहूर्वासुदेवारय विस्त त सहस्रात्मकम् ॥	२१
सञ्चलनमविकारित्व सा तत्त्वमिति चेतस ।	
वृत्तिर्मिर्लक्षण प्रोक्त यथापि प्रकृति परा ॥	२२
महत्तत्त्वविकृतायाद्भुववद्भावसम्भवात् ।	
क्रियाशक्तिरहङ्कारस्त्रिभिष समपद्यत ॥	२३
वैकारिकस्तैजसस्य तामसस्य वती भव ।	
मनसस्योद्दिवाया च भूताना महतामपि ॥	२४
सहस्रशिरस साक्षाद्यमन त प्रचक्षते ।	
सङ्कर्षवारक पुरुष भूतेद्द्वयमनोमकम् ॥	२५
कर्तृत्व कारणत्व च कायत्व चेति लक्षणम् ।	
शान्तघोरविमूढत्वमिति वा स्वायद्ब्रह्मे ॥	२६
वैकारिकाद्विकृताया मनस्यन्यमजायत ।	
यसङ्कल्पविकल्पाभ्या वसते कामसम्भव ॥	२७
चक्षितुर्ग्निरहङ्कारय हर्षाकायामधीश्वरम् ।	
शारदे दीवरश्याम सराभ्य योगिनि शुभे ॥	२८
तैजसाणु विकृतायाद्ब्रह्मिजत्वममृतसति ।	
दृग्ब्रह्मरजनिज्ञानमिद्दिवायामनुग्रह ॥	२९
सञ्जयोऽय विषयासो विध्यव स्तृतिरेव च ।	
स्वाय इत्युच्यते बुद्धेर्लक्षण वृत्तित पूषक् ॥	३०
तैजसानीद्दिवाय्येष क्रियाज्ञानविभागश्च ।	

प्राणस्य हि क्रियाशक्तिसुखेर्विज्ञानशक्तिः ॥	३१
सामसाह विक्रान्ताद्भ्रमवद्भीषणोन्वितान् ।	
शब्दमात्रमनूयन्त्यात्मन श्रोत्र तु शब्दगम् ॥	३२
अथात्मत्वः शब्दस्य द्रष्टुर्द्विधः प्रमेय च ।	
त मात्रत्व च तमसो लक्षण कवचो विदुः ॥	३३
भूतानां तिस्रश्चात्मत्वं यद्विदुः तस्मै च ।	
प्राणोद्भवाः प्रविष्टत्वं तमसो वृत्तिलक्षणम् ॥	३४
तमसं शब्दं मात्राः कालगत्या विक्रमवत् ।	
स्पर्शोऽभवत्तयो वायुः पृथक् स्पर्शस्य च सङ्गहः ॥	३५
सूक्ष्मत्वं कठिनत्वं च शैलसुषुप्तत्वमेव च ।	
एतदस्पर्शस्य स्पर्शत्वं त मात्रत्व तमसस्य ॥	३६
चालनं व्यूहनं प्राप्तिर्नेष्टत्वं द्रव्यसम्बन्धो ।	
सर्वोद्भवानामात्मत्वं वाचो कर्मानिलक्षणम् ॥	३७
वाचोश्च स्पर्शतः मात्रादृशं देवेरितादभूत् ।	
समुन्वितं तत्तस्मै तस्मै रूपोपलम्बनम् ॥	३८
द्रव्यशक्तित्वं गुणतया व्यक्तितात्त्वात्प्रमेयं च ।	
तेजस्रत्वं तेजसः सात्त्विकं रूपमात्रस्य वृत्तयः ॥	३९
श्रोत्रमवचनं पाननादनं दिग्गमर्शनम् ।	
तेजसो वृत्तयस्त्वेषां शोषणं श्रुतशेषं च ॥	४०
रूपमात्राद्विक्रमार्थात्तेजसो देवभोदिताम् ।	

रसमात्रमभूत्तस्मादम्भो जिह्वा रसग्रह ॥	४१
कषायो मधुरस्तिष्ठ कटुश्च इति त्रैकष्या । स्त्रीतिष्ठाना विकारेण रस एको विविच्यते ॥	४२
क्षेपन पिण्डन गुग्नि प्राणनाड्यादयो दनम् । तात्पापनोदो भ्रूयन्त्वगम्भसो वृत्तयस्त्रिविधा ॥	४३
रसमात्राद्विह्वलाणादम्भसो दैवचोदितान् । न शमात्रमभूत्तस्मात्पृथ्वी प्राणस्तु ग मग ॥	४४
करम्भपूतिसौरभ्यश्च तोमान्श्रद्धिमि पृथक् । द्रव्यावयववैषम्याद् अ एको विविच्यते ॥	४५
भाषन ब्रह्मण स्नान धारण सद्भिर्ज्ञेयणम् । सबसस्वगुणोद्भेद पृथिवीपृथिविरक्षणम् ॥	४६
नभोगुणविशेषोऽर्थो यस्य तच्छ्लेष्मुच्यते । वायोर्गुणविशेषोऽर्थो यस्य तत्स्पृशनं विदु ॥	४७
तेजोगुणविशेषोऽर्थो यस्य तच्चक्षुरच्यते । अम्भोगुणविशेषोऽर्थो यस्य तद्दशनं विदु ॥	४८
भूतेर्गुणविशेषोऽर्थो यस्य स ज्ञाय उच्यते ॥	४८ ॥
परस्य हरयते धर्मो ह्यपरस्मि मम वयात् । अतो विज्ञेयो भाषाना भूतायेवोपलक्ष्यते ॥	४९ ॥
एता चरुहृत्स यदा महदादिनि सप्त वै । काठकर्मगुणोपेतो जगदादिरुपाविशत् ॥	५० ॥

वृषलेनानुविष्टेभ्यो बुकेभ्योऽण्डमचेतनम् ।	
बन्धित पुरुषो यस्माद्बुद्धविष्टसौ विराद् ॥	५१ ॥
एकदण्ड विशेषरय क्रमदृष्टैदशोत्तरै ।	
तोयान्निभि परिप्लव प्रयानेनाश्रुतैश्चदि ॥	५२ ॥
नत्र लोकविद्यानोऽय रूप भगवतो इरे ॥	५३
दिरण्मवाण्डकोष्ठादुत्थाय सञ्जिज्ञेयमान् ।	
उमाविद्य महाभेनो बहुधा निर्भिभेद् सन् ॥	५४
निरभिद्यतास्त प्रथम मुख वाणी ततोऽभवत् ।	
चाप्या बहिरथो नास्ते प्राणोऽतो ज्ञान एतयो ॥	५५
ज्ञानाद्बुद्धिभिद्येतामक्षिणी चक्षुरेतयो ।	
तस्मात्सुखो न्यभिद्येता कर्मो भोज ततो दिष्ट ॥	५६
निर्भिभेद् विराजतःवधोमदमदवाद्यस्तत ।	
तत औपपद्यन्नासन् शिभ निर्भिभेदे तत ॥	५७
रेतस्तास्मादाप आसन्निरभिद्यत वै शुद्ध्य ।	
शुद्ध्यपानोऽपानाच्च सुबुद्धोक्तमवहुर ॥	५८
इत्सौ च निरभिद्येता कल वाभ्या तत स्याद् ।	
पादौ च निरभिद्येता गतिस्ताभ्या ततो हरि ॥	५९
नाख्योऽस्य निरभिद्य त ताभ्यो लोहितमासृजत् ।	
नद्यस्ततः समभवद्बुद्धर निरभिद्यत ॥	६०

क्षुत्विपासे चत खाता समुद्रसूतेतषोरभूत् ।

अथस्तु हृदयं चित्तं हृदयान्मन उत्विकम् ॥

६१

मनसश्चन्द्रमा आतो बुद्धियुद्धैर्गिरा पति ।

अहङ्कारस्ततो रुद्रश्चित्तं चैत्स्ततोऽभवत् ॥

६२

एते अद्भ्युत्थिता देवा नैवास्योऽवापनऽशक्यम् ।

पुनरापिचिह्नं खानि तद्गुःश्यापभित्तु वमान् ॥

६३

वह्निर्वाचा सुख भेजे नोदतिष्ठत्तदा विराट् ।

द्वानेन नासिके वायुर्नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥

६४

अश्विणी चक्षुषादित्यो नोदतिष्ठत्तदा विराट् ।

भोत्रेण कर्णौ च दिक्षा नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥

६५

त्वच रोमभिरुपभ्यो नोदतिष्ठत्तदा विराट् ।

रेतसा क्षिप्रमापस्तु नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥

६६

शुद्धं सूक्ष्मरुचामेन नोदतिष्ठत्तदा विराट् ।

हस्तादि द्वौ बलेनैव नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥

६७

विष्णुर्गर्ज्जैव चरणौ नोदतिष्ठत्तदा विराट् ।

नाडीनयो ओद्दिशेन नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥

६८

क्षुत्तद्भ्यामुदरं सिन्धुर्नोदतिष्ठत्तदा विराट् ।

हृदयं मनसा चन्द्रो नोदतिष्ठत्तदा विराट् ॥

६९

मुह्यता लज्जापि हृदयं नोदतिष्ठत्तदा विराट् ।

रुद्रोऽभिमत्या इव्ये नोदतिश्चक्षरा विराट् ॥	७०
चित्तेन इव्ये चैत्य क्षेत्रह आविशघदा ।	
विराट् तदेव पुरुष सखित्वाहुवृत्तिष्ठत ॥	७१
कथा प्रसुप्त पुरुष प्रागेऽद्वयमन्वेषिम ।	
प्रमथति विना वेन नोऽधापयितुमोक्षसा ॥	७२
समन्त्रि इत्यगाःमान विद्या योगप्रकृतया ।	
मदःत्वा विरक्तःत्वा ज्ञानेन विविध्याःत्वानि चिन्तयेत् ॥	७३

इति अथ्वश्रुतगते नडापुराण महादशमस्कन्धविषयया
सहितार्था दृश्यान्तक च चर्चित्ताऽव्याह ॥

॥ सप्तविंशोऽध्याय ॥

(आविष्कारोपाख्यानम्)

श्रीभगवान्—

महत्तिस्रोऽपि पुरुषो नाऽस्ते अकृतैर्गुणै ।	
अविद्यारात्कर्तृत्वाभिर्गुणत्वाच्चऽऽर्क्यन् ॥	१
सद्य चर्हि अकृतैर्गुणेष्वभिषिचजते ।	
अहृद्विद्याविमूढाःभा कर्ताऽधीत्यमिन यते ॥	२
तेन ससारपद्मीमनसोऽभ्येत्य निवृत्त ।	
प्रासङ्गिकै कर्मवैपै सदर्शिन्यवोनिषु ॥	३
अर्थे इषिचमानेऽपि ससुविर्न निवर्तते ।	

भ्यास्ततो विचयानस्य सत्त्वेऽन्यागमो यथा ॥	४
अथ एव क्षणैश्चित्तं प्रसक्तमसत्ता पति ।	
भक्तियोगेन तत्रैव विरक्त्या च नयेद्वशम् ॥	५
वमादिभिर्योगवधैरभ्यसनं श्रद्धयापित ।	
मथि ज्ञानेन सत्येन मत्प्रथाश्रवणेन च ॥	६
सर्वभूतसमन्वेन निर्वैरेणाप्रसङ्गत ।	
नष्टचर्येण मौनेन सार्धमेव कथीयता ॥	७
यदृच्छयो ^१ पलभ्येन सात्त्विके नितमुद्गुनि ।	
विविक्तशरणं ज्ञातो मैत्रं कुरुगं ज्ञात्मवान् ॥	८
सानुषधे च देहेऽस्मिन्नकुर्वन्नसदासहम् ।	
ज्ञानेन दृष्टवस्त्वेन ब्रह्मो पुरुषस्य च ॥	९
नितृत्तमुद्भवस्त्वानो दूरीभूता यदशन ।	
उपसंभ्यात्मनात्मानं चक्षुषेवाकमात्मदक् ॥	१०
मुक्तश्चिद् सदाभासमसति प्रतिपद्यते ।	
सतो व तुमसश्छु सवानुत्पूतमद्वयम् ॥	११
यथा जलस्य जामास सलत्त्वेनापटदन्वो ।	
ज्ञानासेन तथा सूर्यो जलत्त्वेन दिवि स्थित ॥	१२
एष त्रिवृदहङ्कारो भूते ^१ द्वयमनोमयै ।	

स्वाभावैर्लक्षितोऽनेन सदाभासेन सत्यवक्त् ॥	१३
भूतभूयैर्द्वयमनोबुद्ध्यादिविद् निद्रया ।	
अनेष्व ^१ सति यस्तत्र विनिद्रौ निरहक्रिय ॥	१४
स ^२ यमानस्तदाःमानमन्यो न्यथ सृषा ।	
न ^३ ष्टेऽहङ्करणे दृष्टा नप्यसिद्ध इवानुर ॥	१५
एव प्रत्ययसुखासावाःमान प्रतिपद्यते ।	
साहङ्कारस्य ^३ द्रव्यस्य चोऽवस्थानमनुष्य ॥	१६

वेवहृति —

पुत्रप प्रकृतिर्भद्रजविमुञ्चति कर्हिभित् ।	
अथो चापाशरःश्याथ नित्यःवादन्यो प्रमो ॥	१७
यथा ग यस्त भूयेअ न भावो ज्यतिरेकत ।	
अथा रसस्य च कथा कथा बुद्धे परस्य च ॥	१८
अकतु कनय पोऽथ पुरणस्य यदाशय ।	
गुणेषु सःसु महते केवस्य वेण्वत कथम् ॥	१९
अभित्तत्वाधर्मैर्न निरुच्य भयमुत्तवणम् ।	
अनिवृत्तनिमित्तत्वाःपुन प्रत्यवतिष्ठते ॥	२०

अभिनयार्—

अनिमित्तनिमित्तौन स्वधर्मैर्नानुसन्ध्याःमना ।

वीक्ष्या मयि भक्त्या च ह्युत्सम्भूतया विरम् ॥

२१

ज्ञानेन दृष्टवत्त्वेन वैराग्येण बलीयसा ।

वपोजुक्तेन योगेन त्रीनेनात्मसमाधिना ॥

२२

महोत्त पुरुषस्योद् दक्षमाना त्वद्वर्निनाम् ।

विरोधवित्री ज्ञानकैरत्रैर्षोर्निरिधारयि ॥

२३

मुक्तभोगा परित्यक्ता दृष्टदोषा च भित्तज्ञा ।

नेश्वरस्याद्भुत धत्ते स्वे महिम्नि सितस्त च ॥

२४

यथा ह्यवतिमुद्गस्य प्रस्थापो बह्वनयसुत् ।

स एष प्रतिमुद्गस्त न वै मोहाय कल्पते ॥

२५

एष विदितवत्त्वस्त्य महतिमयि मानसम् ।

मुञ्चतो नापकुरत ध्यात्वागामस्य कर्हिचित् ॥

२६

यदैवमभ्यात्मरत काञ्चेन षडुज मता ।

सद्यः जातवैराग्य ध्यानज्ञभयना मुनि ॥

२७

मङ्गल प्रतिमुद्गार्थो मत्प्रकारेण भूयता ।

त्रिः शेषस्त स्वतस्यान कैवल्यारय मदात्मम् ॥

२८

प्राप्तो^१वीहास्तथा धीर सद्यः। छिन्नसङ्गव ।

चदृत्वा न निवर्तेत योगी^२ छिद्वादिनिगमे ॥

२९

यदा न योगोपचितानु वेतो
 मायासु सिद्धस्य विषयतेऽहम् ।
 अत्र यदेतुष्वथ मे गति सा
 दास्यतिवकी यत्र न सुसुहास ॥

३७-

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे अष्टादशसहस्रिकाया
 सद्द्विंशत्यां तृतीयकां च सप्तविंशोऽध्यायः ॥

॥ अष्टाविंशोऽध्यायः ॥

(काविल्लेखे साधनानुष्ठानम्)

धीमतादात्—

योगस्य लक्षणं यदेवै सधीजस्य नृपात्मजे ।
 मनो वेनेव विविता प्रसक्तं याति संपथम् ॥ १

स्वधमाचरणं ज्ञानस्या विधमत्तं निवर्तनम् ।
 ईषात्तं येन स तोष आत्मविचरणाचनम् ॥ २

प्राम्दयमनिपुतिञ्च मोक्षधर्मैरतिज्ञया ।
 मितमेभ्यादन शश्रितिविच्छेदमेवम् ॥ ३

अहिंसा सत्यमस्तेयं यावदथपरिमट् ।
 तद्वच्यै तप शौच स्वाध्याय पुरुषाचनम् ॥ ४

मौनं सदासन्नजयस्त्रैर्यै प्राणजयं ज्ञानै ।
 प्रसादादरज्यै इयाणा विषया मनसा इदि ॥ ५

स्वविष्ण्वानामैकरेणै मलसा प्राणधारणम् ।	
वैकुण्ठधीश्वरिभ्यान समाधान तथात्मन ॥	६
एतैर वैश्व पथिभिमनोदुष्टमसत्यम् ।	
बुद्ध्या बुद्ध्या शनकैर्जितभागो ह्यवदित ॥	७
दुर्धौ देवो षष्ठिप्राप्य विजितासन आसनम् ।	
तस्मिन्सक्ति समासीन ऋतुकाय समभ्यसेत् ॥	८
प्राणस्य शोभये मार्गं पूरकृष्णकरेचकै ।	
प्रतिबुद्धेन वा भित्त यथा स्थिरमचञ्चलम् ॥	९
मनोऽधिरास्त्रादिरत्र त्रित-ज्ञासस्य योगिन ।	
वाय्वग्निभ्या यथा लोह भ्याल त्यजति वै मलम् ॥	१०
प्राणापमौद्देहोवा चारणाभिश्च क्लिष्टिषान् ।	
प्रलाहारेण सतया ध्यानेनानीश्वरा गुणान् ॥	११
यदा मत्र स्य निरज योगेन सुखमाहितम् ।	
ज्ञात्वा भगवतो ध्यायेत्सनाशाशाश्वतोक्त ॥	१२
यस्यस्यदनाम्भोज पद्म ^१ गर्भासुगोक्षणम् ।	
नीलोत्पलशुद्धवाम हस्तचक्रगदावरम् ॥	१३
सस-पङ्कजकिञ्जल्कपीतकौशेयवाससम् ।	
श्रीच-सवक्षस भाङ्ग-कौरुमानुषक परम् ॥	१४

मन्त्रद्विरेफकलया परीत वननालया ।

पराभ्यर्हृदयवलयकिरीटाङ्गदन्तुम् ॥

१५

काष्ठीगुणोद्वेगच्छोमि हृदयान्मोजशिष्टम् ।

दर्शनीवतन झा व नमोलयनवधनम् ॥

१६

अपीचववशन शशःसवळोकननरुठवम् ।

स व ययमि कैशोरे सुलानुमहकावरम् ॥

१७

ईर्तवतीवैचक्षण पुष्पलोकवशाकरम् ।

भ्यारैद्वैव समपाङ्ग यावज्ज रववते जन ॥

१८

खित अज वनासीन शयान वा गुहाशयम् ।

श्रेष्ठीय दिव भ्यायेच्छुद्धभावेन चेतसा ॥

१९

सिद्धिद्वयवद् वित्त सर्वावयवसंस्मितम् ।

वित्तवैकर सयु यावज्जे भगवतो मुनि ॥

२०

सिद्धि तमेद्भुगवतधरणारविन्द

वखाङ्कुशभञ्जसरोरुहलाव्यङ्गनालयम् ।

वस्तुद्वयवित्तसंज्ञस्यपञ्चपाठ

भ्योऽन्नाभिराहतमहद्वया धकारम् ॥

२१

वच्छौचनि सूतसरिःप्रबरोवकेन

तीर्त्वेन सूभेधिद्वयेन शिव शिवोऽमृत ।

यातुर्मेन शमलशैलनिसुष्टवज

भ्यायेधिर भगवतधरणारविन्दम् ॥

२२

- जस्तुद्वय जलजलोचनया जनया
 लम्बासिलसा सुरभिःतया विधातु ।
 उर्ध्वोर्ध्वाप करपल्लवरोधिषा च
 तस्यललित हृदि विभोरभवस्त कुर्वीन् ॥ २३
- ऊरुः सुपपभुजचोरधिसोभमाना
 बोजोनिधी जतसिकाकुसुमावभासी ।
 व्याडम्बिभतवस्वससि कतमान
 काञ्चाकटापपरिरम्भि निडम्बकिम्बम् ॥ २४
- नामिद्वद सुधनकोशागुहोदरस्थ
 कञ्चात्मचोनिधिषयासिललोकपद्मम् ।
 व्यूह हरिमयिन्वस्तनचोरमुष्ण
 भ्यादेव विद्यदहारमयूखगौरम् ॥ २५
- कक्षोधिवाचमृषमस्त महाविसूते
 पुसा मनोवपनकिशृतिमावधानम् ।
 कण्ठ च कौस्तुभमप्येतिमूष्यार्थ
 कुर्वी मनस्यसिललोकनमाहृतस्य ॥ २६
- बाहूश्च मादरगिरे परिवर्त्तनेन
 निगिक्तबाहुबलवानधिडोकवाडान् ।

- सञ्चितयेद्दशशतारजसकृतेन
 सङ्गं च तत्करसरोरुहराजदत्तम् ॥ २७
- शैमोर्ध्वी भगवतो रूषिता स्मरेत्
 निम्बामरातिषटशोविलकईमेन ।
 नासा मधुप्रतवकृथगिरोपपुत्रा
 वैश्वस्य तन्वममल मणिमस्य कण्ठे ॥ २८
- भूयानुक्कम्बिन्नाधिपेह् दृशातमूर्ते
 सपि तयेद्भृगवतो षडनारधि दम् ।
 यद्विरपुर मकरकुम्भच्छवनिगतेन
 विद्योनिवामलकपोलसुदारनात्मम् ॥ २९
- वर्ष्यसिन्धेत्तमरिभि परिसेव्यमान
 भूत्वा स्वया कुटिलकु वल्लु दसुम् ।
 मीनकृपाशकमधिश्चिपदञ्जनेन
 ध्याये तनोमपन्नतद्भित उल्लसद्भु ॥ ३०
- तस्यावलोकमधिक कृपयातिघोर
 तापप्ररोपशमनाय विस्तृष्टमद्गौ ।
 श्लिम्भसितानुगुमित विपुल्यसाह
 ध्यायेच्चिर विपुलभावतया गुहायाम् ॥ ३१
- दास हरेरचनतासिञ्जलोफवीत्र
 शोकाहस्तागयविशोषणमत्सुदारम् ।

- सम्बोद्ध्वाथ रचितं निजभाषयास्य
 भूतगण्डलं मुनिहृते नकरभ्यजस्य ॥ ३२
- भ्यानादथन प्रहसितं बहुलाचरोह
 भासादथपविततमुद्धिञ्जकु नपञ्क्ति ।
 भ्यायेत्त्रनेहदुदरेऽवसितस्य विष्णो
 भक्त्याद्वयार्पितमना न दूषन्दिदक्षेत् ॥ ३३
- एष हरी भगवति प्रतिलभ्यमावो
 भक्त्या द्रवद्रव्यं तत्पुलकं प्रमोदात् ।
 शौक्ल्यव्यापकलया मुहु^१रच्यमान
 क्त्वापि चित्तवतिश शनकैर्बिभृक्षे ॥ ३४
- मुक्तमयं वर्हिं निर्विषयं विरक्तं
 निष्ठागदृष्टति मनः सहसा यमार्धि ।
 आत्मज्ञमत्र पुरु^१षो न्यवधानमेक
 मचीकृते प्रतिनिहृत्तगुणस्वाह ॥ ३५
- सोऽप्येतथा चरन्वा मनसो निवृत्त्वा
^१तस्मिन्गद्विषयसितं सुखदुःखवासे ।
 हेतुत्वमप्यसति कतरि दुःखयोर्धि
 त्वात्मविषयं उपलभ्यपरत्नाकाष्ठः ॥ ३६

- देहं च ^१त न चरमं स्थितमुत्थितं वा
सिद्धो ^२विपर्ययति यतोऽभ्यगमत्स्वरूपम् ।
- दैवाद्युपेततश्च देववशात्पेत
वासो यथा परि^३कृतं यदिरामदा च ॥ ३७
- देशोऽपि देववशात् कञ्चु कम् वाच
त्वारम्भकं प्रतिमनीक्ष्य एव सासु ।
त सप्रपञ्चमपिरुदसमाभियोग
स्नात्तं पुननं भजते प्रवि^४पुद्गलस्तु ॥ ३८
- कथां पुलाह ^५वित्ताहं पुष्यद्वयं प्रवीचये ।
अप्यात्मत्वेनाभिमताद्देशदे पुरुषसत्त्वा ॥ ३९
- यद्योत्पुष्पवद्विरङ्गलिङ्गादूनाद्वापि स्वसम्भवात् ।
अप्यात्मत्वेनाभिमताश्चयाभिः पुष्यद्वयसुक्तान् ॥ ४०
- भूते^६द्विवात्तं करणात्मधनात्वीनसञ्चितान् ।
आत्मा तथा पुष्यद्वयं भगवत्प्रज्ञासञ्चितः ॥ ४१
- सर्वभूतेषु चानानं सर्वभूतानि चात्मनि ।
ईशोत्तमसमायेन भूतेभ्यश्च तदात्मताम् ॥ ४२
- स्वोभिवु यथा योतिरेकं नानां प्रवीचये ।
योनीनां शुण्वैषम्यात्तथात्मा प्रकृतौ स्थित ॥ ४३

१ तत्पर्ययति २ च ३ कृ ४ सत्त्वा ५ विचय

समादिमा सा बहुति देवी सदसदात्मिकाम् ।

दुर्विभाष्या परामास्य स्वरूपेणावविष्टते ॥

४४

इति श्रीमद्भागवत महापुराण अष्टादशस्कन्धोऽध्यायात्
सद्विद्यायां दुर्विभाषा ५ अष्टाविंशोऽध्यायः ॥

॥ एकोनविंशोऽध्यायः ॥

देवहृति —

लक्ष्म्य महदादीना प्रकृते पुरुषस्य च ।

स्वरूप लक्ष्यतेऽमीषा येन तत्परमार्थिकम् ॥

१

यथा साङ्ग-धैषु कथितं यं मूलं तत्प्रकृतये ।

भक्तिक्रमोऽस्य मे मार्गं हृदि विस्तरश्रं यमो ॥

२

विरागो येन पुरुषो भगवत्कृतो भवेत् ।

आपश्च जीवलोकायां विविधा नमः ससृवी ॥

३

काललोखररूपस्य परेषां च परस्य ते ।

स्वरूपं यत् कुर्वीत यद्वेत्तो कुशलं जना ॥

४

^१लोकस्य विष्णुभिर्मतेरचक्षुष

धिरः प्रसूतस्य तमस्मानाजये ।

1 अन्वयव्यतिरेकाच्च साङ्गकालमा पश्चिच्छामि ।

शैश्वर्यं स्वभिक्षादेन विद्वांस्तस्य च सत्पदेत् ॥

(इत्यस्य लोका कश्चिद्विद्योः कथयति)

वा तस्य कमलरुविदया विद्या
त्वमाविरासी किञ्च योगमास्कर ॥ ५

श्लोक —

इति महापुत्र्य कल्प्य प्रतिन च महासुनि ।
आवभाषे कुल्लेसु श्रीवस्था करुणार्चित ॥ ६

श्रीमदश्वत्थम् —

भक्तियोगो बटुविधो मार्गैर्भाविति भावये ।
स्वभावगुणमार्गेण पुला भावो विभिद्यते ॥ ७

अभिस वाप यो द्विजा दम्भ नाःतयमेव वा ।
सरम्भी भिन्नहृत्भाव नयि कुर्वीत तामस ॥ ८

विषवानभिस वाप यज्ञ श्रेयमेव वा ।
अर्थादावर्षयेथो ना पूथग्भाव स राजस ॥ ९

कमनिहोःसुदिश्य परमिन् वा तदपण्यम् ।
यज्ञेऽतदुच्यमिति वा पूथग्भाव स तान्त्रिक ॥ १०

मदुगभुतिमात्रेण नयि सवसु^१हासये ।
मनोगतिरविच्छिन्ना यथा गङ्गात्मसोऽम्बुधौ ॥ ११

स्वल्प भक्तियोगस्य त्स्त्रुगस्य ह्युदाहृतम् ।
अद्वैतुक्त्वाव्यवहृता या भक्ति पुनपोचमे ॥ १२

सा लोकवसार्हिसामीप्यसाहचर्यैकत्वमप्युत ।

दीयमान न गृह्णति विना मत्सेवन जना ॥	१३
स एव भक्तियोगात्स आत्यंतिक उदाहृत ।	
येनातिप्रथम त्रिरुण मद्भक्त्याचोपसृजते ॥	१४
निवेदितेनानिबिद्येन साधनेन महीयता ।	
क्रियायोगेन इत्येव नातिद्विष्येण नित्यतः ॥	१५
नद्विष्येदक्षनस्पर्शपूजास्तुल्यमिवावने ।	
मूलेषु मद्भक्त्या सत्सेवासङ्गमेव च ॥	१६
महता बहुमानेन वीरानामनुकम्पया ।	
मैत्र्या चैवास्तुत्येषु यमेव नियमेन च ॥	१७
आभ्याभिकानुभवगान्नामसङ्कीर्तनाद्य मे ।	
आजनेनापसङ्गेन निरदृक्त्वया तथा ॥	१८
मद्भक्तो गुणैरेतैः परितःसुख आशय ।	
पुरुषस्याङ्गसाभ्येति धृतनास्तुय हि माम् ॥	१९
यथा वातरथो द्राणमापूहते ग ष आशयात् ।	
एव शोकरत्न चेत आत्मानमधिकारि सत् ॥	२०
अह सर्वेषु मूलेषु मूलात्माचक्षित सदा ।	
वसवज्ञान ना मत्स कुरतेऽर्थादिदम्बनम् ॥	२१
यो मा सर्वेषु मूलेषु स वसवमानमीश्वरम् ।	
दित्वात्मा भजते नौद्वान्काम देव जुहोति स ॥	२२

२९]

तृतीयस्कन्ध

३५७

- द्विपत्त परकाम्ये मा मानिनो भित्तवर्जिन ।
भूतेषु बद्धवैरस्य न मनः क्षातिमुच्छति ॥ २३
- अहमुवावचैरुच्यै किरणोऽपन्नयानये ।
वैव तुष्येऽर्चितोऽर्थांश्च भूतप्रामाण्यमानिन ॥ २४
- अर्थादावचयेत्तानदीचर मा स्वकर्मकृत् ।
यावन्न वेद लङ्घदि सवभूतेष्ववस्थितम् ॥ २५
- आत्मनश्च परस्त्रापि यः करोत्य तरोदरम् ।
तस्य भित्तवर्जो मृत्युर्विदधे भवमुत्थनम् ॥ २६
- अथ मा तवभूतेषु भूतात्मनः कुर्यात्तवम् ।
अहयेहानमानाभ्या गैः साऽभिज्ञेन चक्षुषा ॥ २७
- र्षिणा श्रेष्ठा क्षत्रीयानां ततः प्राणभूतं शुभे ।
ततः सचिन्ता प्रवरास्तत्रश्रेष्ठिपुत्रतय ॥ २८
- तत्रापि स्पृष्टभेदिभ्यः प्रवरा रसभेदिनः ।
तेभ्यो न वधिद् श्रेष्ठास्तत्र शब्दविदो वरा ॥ २९
- रूपभेदभिदस्तत्र तत्रश्रोत्रवन्तोऽतः ।
तेषां चक्षुषा श्रेष्ठाश्चतुष्पादस्ततो द्विपात् ॥ ३०
- ततो वर्णाश्च चत्वारस्तेषां ब्राह्मण्य उत्तमः ।
ब्राह्मणेभ्यपि वेदज्ञो क्षम्यज्ञोऽभ्यपि वस्ततः ॥ ३१
- अर्थज्ञास्तक्षत्रच्छ्रेष्ठा ततः श्रेयान्स्वर्गकर्मकृत् ।

सुकसद्गुणो भूतानदीत्या धममात्मन ॥	३२
तस्मान्मप्यविवाशोपनिव्यायात्मा निर उर ॥	३२॥
मप्यर्पितात्मन पुंसो मधि स यस्तकमग ।	
न पश्यामि पर भूतमकर्तुं समदर्शनात् ॥	३३॥
मनसैतानि भूतानि श्रममेदुहु मानयन् ।	
ईशरो जीवकलया प्रविष्टा भगवानिति ॥	३४॥
भक्तियोगश्च योगश्च मया मानन्तुदीरित ।	
^१ यथोरेफतरेणैव पुरुष पुरुष ब्रजेत् ॥	३५॥
एतद्भगवतो रूप ब्रह्म परमात्मन ।	
पर ^२ ब्रह्मण पुरुष ईश कम विचेष्टितम् ॥	३६॥
रूपभेदात्पद् विन्ध्य काष्ठ इतिभिवाचत ।	
भूताना महद्गदीना यतो भिन्नदृष्टा भवम् ॥	३७॥
षोड श प्रविश्य भूतानि भूतैरन्वक्षिण्णमथ ।	
स विष्ण्वारबोडधियक्षोऽसौ बाल कलयता मनु ॥	३८॥
न चास्य कश्चिद्विही न द्वेष्यो न च शत्रव ।	
आविष्कलयमानोऽसौ श्मश जनम लकृन् ॥	३९॥
यद्भयाद्भ्राति यातोऽय सूचस्तपति यद्भयान् ।	
यद्भयाद्भर्षते देवो भगवो भाति यद्भयान् ॥	४०॥

बहन्स्पतयो भीमा उजाश्रीविविभि सह ।	
स्त्रे स्त्रे काञ्चेऽभिरुद्धति पुण्याणि च फलाणि च ॥	४१ ॥
अथति सरितो भीमा नोऽल्पसुदधियत् ।	
अभिरि-वे सभिरिभिभून मज्जति बद्धवान् ॥	४२ ॥
नभो द्वावि शसत्रा पद् सश्लियवाद्'द् ।	
लोके लवेद् वतुते महा सप्तभिराशुत्वम् ॥	४३ ॥
शुभामिभारिनो देवा सगादिव्यस्य बद्धवान् ।	
यत् तेऽनुशुग वेपा यज्ञ फलकराचरम् ॥	४४ ॥
सोऽन-तोऽ लकर काञ्चेऽनादिरादिकुर्वन्वय ।	
जन जनेन जनय मारय सुःसुना'तवम् ॥	४५ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशसहस्रिकायां
सत्रिकाया तृतीयस्कन्धे एकान्वित्याध्यायः ॥

॥ शिशोऽध्याय ॥

(कर्मविपाक)

कविः —

तस्मैतस्य जनो नून माय वेदोऽवित्रमम् ।
 काल्यमानोऽपि बलि^१नो वायोरेव वनाशति ॥ १

य कर्मक्षुपावतो दु स्त्रेन सुखहेतवे ।

त त धुनोति भगवात्पुमाञ्छोचति चकृते ॥	२
यद्भवस्य देहस्य सानुय चस्य दुमति ।	
ध्रुवाणि न यते मोहाद्भ्रमोभवसूनि च ॥	३
जानुर्वै यद्य दत्स्ति या या बोधिमतुजवेत् ।	
तस्या तस्या ^१ स लभते निवृत्तिं न विर यते ॥	४
नरकलोऽपि देह वै न पुनात्सत्त्वमिच्छति ।	
नारम्या निवृत्तौ सत्या देवमायाविमोहित ॥	५
आत्मजायासुतानारपशुद्वयिभवात्पुत्रु ।	
तिरुडमूलद्वय ^१ व आत्मानं बहु म यते ॥	६
स दृष्टवानसवाद्द यथासुद्वनाधिना ।	
करोन्वधिरत मूढो दुरितानि दुराशय ॥	७
आक्षिप्ताभेद्रिव श्रीगामसताना च मायया ।	
रक्षोरचितयान्तपै सिद्ध्या कल्पभाषिणाम् ॥	८
श्लेषु कूटधर्मेषु तु सव जेष्वतिद्वित ।	
कुर्वे तु स्वपतीकार सुखव म यते कृती ॥	९
अर्धैरापदिर्तेगुण्या दिंसयेतस्तत्तत्र तान् ।	
पुष्पाति येषां येषव शेषसुम्पाद्वध स्ववन् ॥	१०
वादीयां लुप्तमानाश्चमारुगया पुन पुन ।	

लोभाभिभूतो नि सत्त्व परार्थे कुर्वते सृष्टाम् ॥	११
कुटुम्बभरण ^१ कल्पो न दमाम्यो वृषोद्यम ।	
^२ शिक्षया विद्वान् कृष्णो ध्यायञ्छसिति मूर्खधी ॥	१२
एव सभरण ^३ कल्प कल्कलश्रादयस्तथा ।	
नाश्रियन्ते क्वापूर्ध्वं कीनाशा इव गोजरम् ॥	१३
तत्राप्यजातनिर्वेदो श्रिवमाप सखभूते ।	
परबोपात्तवैश्वयो मरणाभिमुखो गृहे ॥	१४
आस्तेऽवमलोप वल्ल गृहपाञ्च इराहरन् ।	
शाम्भवा यष्वगीताशिरत्पाद्धारोऽरुपथेष्टित ॥	१५
वासुनोत्कमनोत्तार कृष्णसहस्रनाटिक ।	
कासन्धासकृतावास कण्ठे सुरसुरायते ॥	१६
सुमान परिशोचद्वि परिव्रजत स्वयं पुनि ।	
वाच्यमानोऽपि न भूते काञ्चपाशवशं गत ॥	१७
एव कुटुम्बभरणे क्वापृतात्माऽक्षिते द्विय ।	
श्रिवते रुदता खानामुशवेदनवाऽलथा ॥	१८
यमदूती तदा प्रज्ञो भामो सरभसेक्षणी ।	
स दृष्ट्वा प्रलहरन् सफु मूष निमुञ्चति ॥	१९
यातनारेह आशूत्य पाशैबडा गळे यडात् ।	

नखतो दीर्घमभ्वान दण्ड्य राजभटा पथा ॥

२०

वयोर्निर्मिज्जद्दमस्तजनेजात्रपेपु ।

पथि श्चभिभ्रदमाग आतोऽथ स्वमनुस्वरन् ॥

२१

ध्रुवद्वरीतोऽफ्नवानस्त्रानिष्ठै

स तप्यमान पथि वज्रवाह्युके ।

कृच्छ्रेण वृष्टे कश्चन च ताडित

अलक्षसक्तोऽपि निराशमोदके ॥

२२

सत्र वत्र पत्रध्रुवो मूर्च्छित पुनरन्वित ।

पथा पार्थिवसा नातकमसा यमसादक्य ॥

२३

योत्रनात्ता सहस्राणि गवति नत्र चाभ्यन ।

त्रिभिसुहूर्तेऽभ्या वा नीत प्रज्ञोति पातना ॥

२४

आदीपन सगात्राणा श्रेष्ठि-बोस्तुकादिभि ।

आत्मनासात्न कापि लक्ष्म परतोऽपि वा ॥

२५

जीवतश्चात्राभ्युत्थार अगृभैपमतादने ।

सपवृश्चिकदसायैर्दशद्विआ-मयैशसम् ॥

२६

कृ तन चाबकवहो गत्रादिभ्यो विदापनम् ।

पातन गिरिगृहोभ्यो रोपन चाम्नुगर्भयो ॥

२७

चास्तामिस्रा यतामिस्रा रौरवाद्याश्च वायनाः ।

सुक्ते करो वा नापी वा मिय सङ्गेन निर्मिता ॥

२८

अत्रैव नरक स्वर्ग इति मात प्रपद्यते ।	
या यावता वै नारक्यस्ता इह। सुपडक्षिता ॥	२९
एष कुटुम्ब विख्यात उदरम्भर एष वा ।	
विन्दुं येशोभय भेद्य सुदुष्के कल्पलमीरुषम् ॥	३०
एक प्रस्यते भ्वात्त हित्वेत् सकलेवरम् ।	
कुशलेतरपाथेवो भूतशोहेष यद्वतम् ॥	३१
द्वैतेनासादित तस्य शमल निरये पुमान् ।	
सुदुष्के कुटुम्बवोपस्य हृतविच इवाक्षुर ॥	३२
केवलेन शशमेव कुटुम्बभरणो मुक्त ।	
याति जायोऽ यतामिस्र चरम तमस पदम् ॥	३३
अवसात्तरशोकस्य यावतीयातनादय ।	
कमल समनुकम्ब पुनरजाप्रजेच्छुधि ॥	३४

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे अष्टादशस्कन्धोक्त्यापि
सद्विज्ञाना दृतीयस्कन्धे विंशोऽध्यायः

॥ एकत्रिंशोऽध्यायः ॥

(तीनविंशत्यध्यायः)

श्रीभागवत्—

कर्मेणा देवमेत्रेण ज तुर्देहोपपत्तये ।	
स्त्रियं प्रविष्ट उदर पुंसो रेत कणाश्रय ॥	१
कण्ठ त्वेकरात्रेण पञ्चरात्रेण युद्धवत् ।	
दशादेव तु कण्ठं च देवपण्ड वा तत परम् ॥	२
भासेन तु सिरो द्वाभ्या वाङ्मूत्राशुविषह ।	
नस्योमास्त्रिपदाणि विद्वच्छिद्रोद्भवस्त्रिभि ॥	३
चतुर्भिश्चारव सप्त पञ्चभि ह्युत्तद्वय ।	
^१ पद्मिर्जेरगुप्या वीत कुक्षौ भ्रामवति दक्षिणे ॥	४
मातुर्जन्थात्रपानातीरेपद्मालुसम्भवे ।	
क्षेत्रे विष्णुज्योर्गते स ज तुजानुसम्भवे ॥	५
कुम्भिभि क्षतसर्वाङ्ग सौकुमायाप्रविशण्यम् ।	
सूक्तमाम्बोत्पुन्रुहेससप्ततै ह्युभितैमुदु ॥	६
कटुतीक्ष्णोष्णलवणरुक्षाम्बुदिभिरुत्तपै ।	
मातृभुक्तैरपामुद सवाङ्गोपिपतवेदन ॥	७

१ सप्तम ज मकजाणि गतानि क्वरत 'इति' ।

जन्तानां निजवेदुस मापया ज यन्तामन ॥

वदनेन ससृजत्कस्मिन्ना त्रैश्व बहिरावृत्त ।	
आस्ये कृत्वा शिर कुक्षी मुप्रपृष्ठशिरोपर ॥	८
^१ अकस्य स्वाङ्गचेष्टाया शकु त इय पञ्चरे ।	
तत्र ह्यसृष्टिर्वैवाङ्मन ज नशतोद्भवम् ॥	९
स्मर शीघ्रमनुच्छास शर्म किं नाम विन्दते ॥	९॥
आरभ्य सप्तमा मासाह धरोधोऽपि वेपित ।	
वैरुवासे सुनिवर्तैर्विष्टामूरिष सोदर ॥	१०॥
नाथमान कर्पिर्भीत सप्तैवाग्नि कुलाञ्जलि ।	
स्तुवीत त विह्वलया वाचा केनोदरेऽर्पित ॥	११॥

श्वत्तु —

तस्योपसृज्यमवितु जगदिच्छुवात्त	
नामातन्नेभुभि चञ्चरप्यारवि इम् ।	
सोऽय ज्जामि क्षरण ह्यकुतोमय मे	
केनेदयति गतिरदृश्वैसतोऽसुररूपा ॥	१२॥

सस्तत्र बह इय कमभिरावृताःत्वा	
भूतेऽद्रिपाशयमशीनवञ्चरुप मायाम् ।	
स्यसे विह्वलमधिकारमश्नन्धबोध	
मातृप्यमानदृश्येऽवसित नमामि ॥	१३॥

- च पञ्चभूतरचिते रहित शरारे
 ललो वधेऽत्रुमगुणार्थपिपासकोऽहम् ।
 तेनाभिकुण्ठमदिमानसृषि तमेव
 च दे पर प्रकृतिपूरुषो पुमासम् ॥ १४ ॥
- य मान्योरुगुणधर्मनिव धनेऽस्मि
 सासारिके पथि चरसाधमिधमेव ।
 नष्टमृति पुनरव प्रवृषीत लोक
 युक्तया कथा महदनुग्रहं तरेण ॥ १५ ॥
- ज्ञान सदेतदुपाकृतम स देव
 कौकालिक सिरचरेष्वनुवर्तिवाञ्छ ।
 स जीवकमपदवीमनुवर्तमाना
 स्तापत्रयोपशमनाय वय मजोम ॥ १६ ॥
- देह सदेहचिरे अठराभिनासु
 निष्कमूत्रकूपपतितो भृशतल्लदेह ।
 इच्छन्निवो विवस्तु गगन स्वामासा
 त्रिर्वाच्यते कृपणपीमण्वकदा नु ॥ १७ ॥
- येनेदशी गतिमसौ वशमास्य इव
 सङ्गाहित पुण्यमेव भवात्तमेव ।
 सेनैव तुष्यतु कृतेन स दीनताय
 को नाम तत्प्रति विनाल्लभिमस्य कुर्यात् ॥ १८ ॥

- पश्यन्त्यथ शिवपया ननु सप्तशशि
 शरीरके दमशरीर्यपर स्वदेहे ।
 चत्सुष्टमा स तमद् पुरुष पुराण
 पश्ये वहिर्हृदि च नैत्रमिष प्रतातम् ॥ १९ ॥
- सोऽहं वसन्नपि विभो बहुदु खवास
 गम्मान्नि निर्दिगमिषे बहिर धकूपे ।
 यत्रोपचाक्रनुपसर्पति देवमाया
 मि० यामतियदनु ससृतिपक्रमेणम् ॥ २० ॥
- तस्मान्नाह विगतविकल्प कङ्करित्य
 आत्मानमाशु तनस मुद्गदात्मनैव ।
 भूयो यथा व्यसनमेतदनेकर प्र
 मा मे भविष्यतुपसादितविष्णुपाद ॥ २१ ॥

वचन —

- यव ^१ कृतमतिगर्भे दशमास्य स्तुवन्नपि ।
 तद्य शिष्यत्वार्षान् मसूत्रै लूतिमारुत ॥ २२ ॥
- तेनावसृष्ट सद्दया कृत्वावाह शिर आतुर ।
 विनिश्चयानति कृच्छ्रेण निरुच्छसो इतस्मृति ॥ २३ ॥
- पतितो मुष्यसृञ्जने विद्याभूरिष भेदते ।
 रोरुयति गते ज्ञाने शिष्यरीया गति गत ॥ २४ ॥

१ कृतमति गर्भे दशमास्य स्तुवन्नपिम्

[इति पादाम्बरम्]

परच्छ द न विदुषा पुण्यभागो जयेत् स ।	
अवभिषेत्मापन्न प्रज्ञारयात्तुमनीश्वर ॥	२५॥
आश्रितोऽद्युधिपयङ्गे ज तुल्येदवदूषिते ।	
वेश कण्डूयनेऽङ्गितमासुनोऽवानचेष्टने ॥	२६॥
तुद् व्यामत्वच दशा मशका मःकुमादय ।	
रुदत्त विगतज्ञान कुमय कुमिक यथा ॥	२७॥
इत्येव शैशव भुक्त्या दु स पौगण्डमेव च ।	
अलक्ष्मीभीषितोऽज्ञानादिद्वय सु क्षुत्पार्थिव ॥	२८॥
सह देहेन मत्नेन वर्षमानेन म युता ।	
करोति विग्रह कामी कर्मिष्व तास चात्मन ॥	२९॥
भूते पञ्चभिरारब्धे देहे देहबुधोऽसकृत् ।	
अह नमेत्सद्वाह करोति कुमतिर्भक्तिम् ॥	३०॥
उदये कुरुते कर्म यद्गुह्यो जाति असृतिम् ।	
योऽनुयाति दृक्-क्षैशमविद्याकमव धन ॥	३१॥
यथासङ्गि पवि पुन शिशोदरकृतेष्वनै ।	
आश्रितो रजते ज तुल्यमो विशति पूषवत् ॥	३२॥
सत्य शौच दया मौन बुद्धि श्रीर्हीर्षस क्षमा ।	
शमो दमो भवश्चेति यत्सद्भाष्याति सङ्गम् ॥	३३॥
तेष्वज्ञानेषु मूढेषु क्षिप्रिवाःसम्प्रसापुत्रु ।	
सङ्ग न कुर्याच्छोच्येषु योषिःश्रीशाशुनेषु च ॥	३४॥

न तयास्य भवे मोहो न शशा कर्मसङ्गत ।	
शेषित्सद्वायया पुनो यथा कःसन्निसङ्गत ॥	३५ ॥
प्रजापति स्या दुहितर हृष्टा कद्रूपवर्षित ।	
रोहिद्रूता शोऽ वचाव ^१ दकरूपी इत्यथ ॥	३६ ॥
कःसृष्टसृष्टसृष्टेषु कोऽ वसस्पितृता पुमान् ।	
ऋषि गाराद्यमृते शेषि नप्येह मायया ॥	३७ ॥
यत् न पश्य मायाया स्त्रीमप्या जपिनो विशाम् ।	
या करोति पदाया वा भूविजम्भेग केवलम् ॥	३८ ॥
सङ्ग न कुर्पाःप्रमदासु जातु	
शोगस्य वार वरजाहृष्टु ।	
मत्सेवया प्रतिष्ठन्वात्मतामो	
वदति या निरवहारमस्य ॥	३९ ॥
शोऽपयाति शनैर्वाया शेषिदेवविभिर्मिता ।	
तामीक्षेताःमनो सःशु त्रुषै रूपमिवावृतम् ॥	४० ॥
या नचते पति मोहा-मन्मायासुवभापतीम् ।	
स्त्रीत्व स्त्रीसङ्गत पाप्मो विद्यापत्तगृह्यवम् ॥	४१ ॥
तामात्मनो विजानीयाःपश्यत्सगृहाःमकम् ।	
वैशेषसन्वित सःशु मृगयोगाद्यन यथा ॥	४२ ॥
देहेन जीवभूतेन शोकासोकननुप्रजम् ।	

सुखान् एव कर्मणि करोत्यविरत पुमान् ॥	४३ ॥
जीवो ह्यव्याप्तुगो देहो भूते इवमनोमय ।	
तस्मिरोद्योऽस्य मरणमाविर्भावस्तु सम्भव ॥	४४ ॥
द्रव्योपलक्षिषस्त्वानस्य द्रव्येष्ट्यायोग्यता यदा ।	
तत्पञ्चःसमहमानाद्दुःखतिर्द्रव्यदशकम् ॥	४५ ॥
कथाद्गोर्द्रव्यावयवदशतायोग्यता यदा ।	
तदैव षष्ठुषो द्रष्टुद्रष्टःचायोग्यवानवो ॥	४६ ॥
१ तस्मान्न कश्च सन्नासो न कापय्य न सम्भ्रम ।	
सुखा जीवगतिं धीरो मुक्तसङ्गश्चरेदिह ॥	४७ ॥
सम्पदर्शनया सुखा योगवैराग्ययुक्तया ।	
मायाविरचिते लोके भवेज्यस्य कलेवरम् ॥	४८ ॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे महापातकप्रक्षिणार्थं
सहिताया पुराणस्य च एकविंशोऽध्यायः ॥

- 1 (द्रुसो यवेद्विद्वयति विद्वित् सगता परम् ।
सुखं तु स वा यगत तथैवासा पृथक्कता ॥
माया हि केवलज्ञानमर्षो देहाद्यसम्भवम् ।
सुखं कदापी माया न देहस्य न चान्यथा ॥)

[इति कश्चिद् द्रव्यलक्षणाया लक्षणे]

॥ इतिशोऽथाथ ॥

१कथित—

ऊच्यते गृहमेधायाः धमनिवावसन्पूजे ।	
काममथै च धर्माः स्थाः शोचि भूष विचरिं तान् ॥	१
स चापि भगवद्दर्शनात्ममूढ पराङ्मुखः ।	
यत्नते बहुभिर्देवापितृभ्यः बहुषान्वितः ॥	२
सच्छुद्धयाका तमति विरुद्देश्यत पुमान् ।	
गन्त्वा चा द्रुपस लोक सोमपा पुत्रेष्वपि ॥	३
यदा चाही दृश्यायावा सेवेऽन्यतासनो हरिः ।	
तदा लोका लभ्यन्ति त एते गृहमेधिनाम् ॥	४
ये स्वधर्मात्तु दुर्गतिं धीराः कामार्थदेतये ।	
मिसङ्गाः यत्कर्मण्य प्रशान्ताः शुद्धचेतसाः ॥	५
निष्कृतिधमनिरता निर्मा निरदृक्ताः ।	
स्वधर्माः येन सत्येन परिशुद्धेन चेतसा ॥	६
सूर्येन्द्रेण ते पाति पुत्रव विश्वतोमुत्तमम् ।	
परान्वेशं प्रकृतिमस्मोत्पन्नवन्तभावनम् ॥	७
द्विपरार्थावसाने च यत्नो यत्नस्तु ते ।	
वाचस्पत्यासते लोक परं कुरुष्वि तका ॥	८

इवाम्भोऽनलानिलविय सत इन्द्रियाथ भूतादिमि परिशुत प्रति ^१ सच्छिहीषु । अन्वाकृत विशति बहिं गुणत्रयात्मा काल परारथमनुम्य पर स्वयम्भू ॥	९
एव परेण भगव तमनुप्रविष्टा ये योगिनो त्रितमशमवसो विरागा । तेनैव साकममृत पुरुष पुराण ब्रह्मप्रधानमुपवा लम्बताभिमाना ॥	१०
अथ त सर्वभूताना इत्यथेषु कृताडयम् । शुवानुभाष झरण व्रत भावेन भामिनि ॥	११
आथ स्थिरचराणा यो वेदगम सहर्षिभि । योगेश्वरै कुमारसौ सिद्धैर्योगवर्तकै ॥	१२
वेददृष्ट-यामिमानेन नि सद्भेनादि कम्पा । कर्तृत्वात्सगुण ब्रह्म पुरुष पुरुषर्षभम् ॥	१३
स ससृजत पुन बाले वाङ्मनेश्वरमूर्तिना । जाते गुणव्यतिकरे यथापूर्वं प्रजापते ॥	१४
देवर्षे पारमेष्ठिन् च वेदनि धनविनिर्मितम् । निषेच्य पुनराद्यात्त गुणव्यतिकरे सति ॥	१५
ये त्विहासकमनस कर्मसु बद्धाश्चिता ।	

कुर्वे जप्रतिपिद्वानि निर्या यपि च कुःकृत ॥	१६
१राजसा कुण्डमनस कामात्मानो जितेन्द्रिया ।	
सित्पञ्चतन्त्रमुदिन गृहेष्वभिरलासया ॥	१७
वैवर्गिकास्ते पुरुषा विमुखा हरिमेवस ।	
कथाया कथनीवोरुविहमस्य मनुहिप ॥	१८
नून देवेन विदिता ये चाच्युतक्यास्तुषान् ।	
दिन्वा भूष्य त्यसद्वाथा पुरीषमिव विदन्तुज ॥	१९
दक्षिणेन यथाशम्य चिरुलोक व्रजति ते ।	
प्रजामनु प्रजासन्ते इमस्ताना तस्मिन्वाकृत ॥	२०
सतस्ये क्षीरमुकृत्वा पुनर्लौकमिम सति ।	
पवति विचशा देवै कस्यो विभ्रक्षिवोद्वा ॥	२१
तस्मात्स सबभावेन बतस्य परमेष्ठिनम् ।	
तद्गुणाश्रयया भक्त्या बतनीनपराम्बुजम् ॥	२२
वासुदेवे भगवति भक्तियोग प्रयोगित ।	
कनकप्राङ्ग वैरान्च हान कद्रुद्रदशनम् ॥	२३
कदाञ्च चित्तमर्षेणु समेभिर्द्विचसृत्तभि ।	
न विगृह्णति वैषम्य शिवनाशिविःपुत्र ॥	२४
स तदैवात्मनात्मन नि सङ्ग समदर्शनम् ।	

हेनोपायेकरहितमास्तु पदमीश्वरे ॥	२५
ज्ञानमात्र पर ब्रह्म परमात्मेश्वर पुमान् । कृत्वादिभिः पृथग्भावैर्भगवानेक इवते ॥	२६
पतावनेन चोत्तेन सनम्रेनेद् योगिनः । युज्यतेऽभिमतो ह्यर्षो यदसद्भस्तु कृत्स्नम् ॥	२७
ज्ञानमेक परार्थनिधिं द्वैतैश्च निगुणम् । अवभात्यर्थरूपेण भ्रा व्या श वादिधर्मिणा ॥	२८
यथा महानहरूपस्त्रिरूपश्चक्रविच स्तराद् । एकदशविंशत्यश्च चतुरण्य जगद्यत ॥	२९
पतद्द्वैतब्रह्म भक्त्या वागाभ्यासेन नित्यम् । समाहितान्ना नि सद्बो विरक्त्या परिपश्यति ॥	३०
इत्येतत्कथितं गुर्भं ज्ञान तद्गुणदत्तम् । येनानुबुद्धयते तत्त्व प्रकृते पुरुषस्य च ॥	३१
ज्ञानयोगश्च भक्तिष्ठो तैर्गुण्यो भक्तिच्छ्रयः । इत्योरप्येक एवार्थो भगवच्छब्दलक्षणः ॥	३२
यथेन्द्रियैः पृथग्द्वैतैरर्थो बहुगुणाधयः । एकं नानैवते तद्ब्रह्मयान् शास्त्रात्मभिः ॥	३३
किञ्चया शत्रुभिरानैस्तप स्थाभ्याकदशतैः । आत्मोद्दिपयत्येनापि स यासेन च कमणाम् ॥	३४
योगेन विविधाङ्गेन भक्तियोगेन चैव हि ।	

धर्मेषोपशयविद्वेन य प्रवृत्तिनिवृत्तिमान् ॥	३५
आत्मतन्त्रावबोधेन वैराग्येण हरेण च ।	
इत्येव भगवानेभि समुष्णो निर्गुण स्वच्छ ॥	३६
प्राप्तोच भक्तिर्भोगस्य स्वरूप ते चतुर्विधम् ।	
कालस्य चाख्यक्तगतेशोऽर्थावसि न तुषु ॥	३७
वीथस्य ससृतीवल्लीरविशक्तम्निर्मिता ।	
आख्यद्ग अविशम्यात्मा न वेद गतिमात्मन ॥	३८
नैतत्सहायोपदिशेन्प्राविनीताय कर्हिचित् ।	
न शब्दाय न भिजाय नैव धर्मध्वजाय च ॥	३९
न लोडुपायोपविशेन्न गृह्णास्वनेतमे ।	
नामक्याय च मे जातु न भद्रकृत्स्विवायपि ॥	४०
अहंताय भक्त्या विनीतायानसूयमे ।	
मृतेषु कुतमैत्राय शुश्रूषाभिरताय च ॥	४१
बहिजायविरागाय शा तन्त्रिजाय ^१ दीपताम् ।	
निर्मैत्राय द्रुचये यस्याह प्रेयसा त्वि ॥	४२
य इत् गृह्णामादन्व अस्त्रया पुन्येन सङ्गत् ।	
यो वाऽभिधत्से मन्त्रिण स ह्येति पदवी च मे ॥	४३

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टाध्यायस्कन्धोऽध्यायः ॥
सहितस्य तृतीयस्कन्धे इतिश्लोऽध्यायः ॥

॥ त्रयस्त्रिंशोऽध्याय ॥

मैत्रय—

एष विशन्व कपिलस्य वचो जनित्री
 सा कर्मस्य दयिता किञ्च देवहृति ।
 विस्तस्योहपटला कमभिप्रणम्य
 तुष्टाच तत्त्वविषयाद्वितसिद्धिभूमिम् ॥ १

देवहृति—

अथाह्वजोऽ त सलिले शयान
 भूतो ह्यस्यःप्रमय वपुस्ते ।
 गुणप्रवाह सदशेषवीच
 द वौ स्वय यत्नद्वराजनात् ॥ २

स एष विश्वस्य मवाभिवचते
 गुणप्रवाहेण विभक्तवीच ।
 सनीचनीहो विस्तथाभिसधि
 सःश्वेशरोऽतर्क्यसदस्त्रशक्ति ॥ ३

स त्व भूतो मे जठरेण नाथ
 क्व तु अस्त्रोदर एतदासीत् ।
 विश्व तुना ते वटपत्र एक
 होते सा मायाशिष्टुरद्विषान् ॥ ४

- त्वं देहत वा मममाय पाप्मना
 निदेशभावा च विमो विमृतये ।
 अथावतारास्ताव सूकरादृश
 स्तथावमप्यात्मपथोपलक्ष्यथे ॥ ५
- वज्रामनेशमपणानुकीलना
 वाऽयङ्गमानात्मरणादिति कथित् ।
 आशोऽपि सद्य सपन्नाय कल्पते
 कृत पुनस्ते भगवस्तु दर्शनात् ॥ ६
- अहो वत श्वपचोऽथो गरीया
 श्विह्वामे वर्तते तम सुभ्रम् ।
 वेपुस्तपस्ते शुद्धसु ससुरार्थी
 ब्रह्मानुचुनाम सृणोति ये ते ॥ ७
- व त्वामह लक्ष पर पुमात्त
 प्रत्यनस्योतस्यात्मनि सविभाषम् ।
 स्वतेजसा ध्वस्तगुणमवाह
 य दे विष्णु कथित वेदगर्भम् ॥ ८

मैत्रेय —

- ईहितो भगवानेव कश्चिदारय पर पुमान् ।
 वाचा विष्णुव्येलाद् मातर मातृनःसल ॥ ९

कथित —

मार्गेणानेन मातसो सुसेव्येनोदितेन मे ।

आश्विनोऽथ परा कालानचिरादवरोत्ससि ॥	१०
अदसैतन्मत्त मद्य जुष्ट यद्रूपपादिभि ।	
येन माममन्त्रं वापा वृत्सुवृच्छ त्वद्विद् ॥	११
मैत्रेय —	
इति प्रदश्य भगवांसतीं तामात्मना वसिन् ।	
समाप्रा मद्यवादि च कपिलोऽनुमतो बभौ ॥	१२
सा चापि वनयोधेन योगदेशेन योगकुङ्क ।	
तस्मिन्नाथन आसीदे सरस्वता समादिता ॥	१३
अमीश्वारवगाहकपिशान् जटिला कुटिलाच्छ्रम ।	
आत्मान चोपतपसा विभ्रती चारिय कृशम् ॥	१४
प्रजापते • कर्दमस्य तपोयोगविभम्भितम् ।	
स्वर्गाह्वर्यमनौपम्य प्राभ्यै देमानिकैरपि ॥	१५
पथ वेदनिदा शय्या दासा रुक्मपरिच्छदा ।	
आसनानि च देमानि सुस्पशास्तरणानि च ॥	१६
स्रच्छ्रपटिककुण्डलेषु महाभारकतेषु च ।	
रत्नप्रदीपा आनादि लङ्कानरत्नसुवता ॥	१७
रूढोद्यान कुसुमितै रम्य षड्भरतुमै ।	
कूजद्विद्वज्जमिधुन गायन्मत्तमसुव्रतम् ॥	१८
यत्र प्रविष्मात्मानं विबुधानुचरा वरु ।	
वाप्यागुत्पञ्जगधि वा कर्दमेनोपलक्षितम् ॥	१९

द्विस्ता वर्षप्रित्तकमनःप्यासपृच्छपोषिताम् ।	
स्त्रिस्त्रिचकार बदन पुत्रविशेषगतुरा ॥	२०
वन प्रप्रजिते पलायपत्यविस्तुरा ।	
ज्ञातपत्न्याप्यभूम्नहे कःसे गौरिव वःसला ॥	२१
तमेव भ्यावती देवनपत्य कपिल हरिम् ।	
बभूवापिरतो कःस नि स्तुहा गारुडे ह्ये ॥	२२
भ्यावती नगवदूष वदाद् भवानगौचरम् ।	
स्तुत प्रसन्नचरन समस्तान्वस्त्राणि तथा ॥	२३
भक्तिव्याहयोगेन वैराग्येन कःस्यसा ।	
मुक्तानुष्ठानजातेन ज्ञानेन प्रसहेतुना ॥	२४
विशुद्धेन तदाःमानमात्मना विश्रतोमुखम् ।	
स्नानुभूत्या तिरोभूतमायागुणविशेषणम् ॥	२५
ब्रह्मण्यवस्थितमलिभगवत्प्रात्मसम्भवे ।	
निवृत्तनीलापचित्वाःक्षीयहेराहनिवृत्ति ॥	२६
मित्तास्तसमाविष्टाःपरानुत्तगुणभ्रमा ।	
न सम्भार तदाःमान स्वप्ने दृष्टमिबोद्धियत ॥	२७
तदेह परत पाचोऽभ्यक्तुशब्दाभ्यसम्भवात् ।	
बभौ मत्सैरवच्छेद सप्तम इव पावक ॥	२८
स्नाह तपोयोगमय मुक्तभेद गताम्बरम् ।	
दैवगुण न मुक्तुषे वास्तुदेवप्रविष्टी ॥	२९

एव सा कपिलोक्तेन मार्गेणाधिरत परम् ।	
ब्रह्मज्ञान महात्मिनाम कलत्रत्तमवाप ह ॥	३०
वर्द्धिरासीत्युत्पत्तम क्षेत्र त्रैलोक्यविश्रुतम् ।	
नाम्ना सिद्धिपद् यत्र सा ससिद्धिमुपेयुषा ॥	३१
वस्यान्तश्चोगविश्रुतनात्स्यै मर्त्यमनूत्सरित् ।	
श्लोत्सवा प्रवरा सौम्य सिद्धिदा सिद्धसेविता ॥	३२
कपिलोऽपि महायोगा भगवार्थितुराश्रमात् ।	
मातर समनुनायक प्रादुर्दीपी दिश यमौ ॥	३३
सिद्धचारुयम धर्मैर्मुनिभिश्चाप्सुरोगर्भै ।	
स्तूयमानस्तमुद्रेण दत्ताईशनिष्ठेन ॥	३४
आप्ते योग तमान्वाय सारवाचार्यैरभिष्टुत ।	
प्रवाजामपि लोफानामुपशा त्वै श्रमाहित ॥	३५
पदभिगदित तात चतुष्टोऽह तवानव ।	
कपिलस्य च सवागो देवहृत्वाश्च पावत ॥	३६

य इवमनुमृगोति योऽभिपत्ते

चचित्तमुनेमतामात्मयोगमुद्भवम् ।

भगवति कुतश्च सुपर्यङ्किता

सुफलमते भगवत्प्रहारवि दम् ॥

३७

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे अष्टाध्यायब्रह्मविद्याया
सहितसर्वां पुराणस्य चै त्वयश्चिदोऽध्यायः ॥

॥ सुतांश्च स्वयं व समाप्त ॥

॥ श्रीमद्भागवतम् ॥

॥ चतुर्थस्कन्धे प्रथमोऽध्यायः ॥

(विदुरज्योतिषसंवादः)

श्लोक —

- मनोऽस्तु शतरूपाया तिस्रः कदाच जतिरे ।
आकृतिर्देवदुष्टिश्च प्रसूतिरिति विद्युता ॥ १
- आकृति रूपाये प्रादादपि भ्रातृमतीं नृप ।
पुनिकाशममाशिक्ष शतरूपानुमोदित ॥ २
- प्रजापति त भगवा रुचिलस्वामनीजन्तु ।
मिथुन ब्रह्मवर्षस्त्री परमेया समाधिना ॥ ३
- बल्लभो पुरुष साक्षाद्विष्णुर्यद्वसरूपपृष्ट ।
वा स्त्री सा दक्षिणा भूतेरहम्लानपायिनी ॥ ४
- अजिन्ध्रे स्वगृह पुत्रा पुत्र विचररोधिष्णु ।
स्वापन्भुवो मुवा मुष्णो रुचिजगद् दक्षिणाम् ॥ ५
- सा कामयाना जगन्वाप्तुवाद् बलुषा पतिः ।

सुहावा तोषमापन्नोऽजनयद्दृष्टात्मजान् ॥	६
१तोष प्रतोषस्त तोषो भद्रं ज्ञातिपरिहृत्पापि ।	
इभम कविर्विभु २खह सुरेषो रोषनो द्विषद् ॥	७
सुषिता नाम ते देवा आसु स्वापम्सुषा तरे ।	
मरीचिमिशा षडणपो यज्ञ सुरगणेश्वर ॥	८
त्रिपल्लवोचानवादी मनुपुत्रौ महौजसौ ।	
कपुत्रपौत्रन्मृगाननुवृष तदत्तरम् ॥	९
देवहृदिमदाचाल कदमावात्मजा मनु ।	
तत्तन्मथि भुक्तमाय भवता गदतो मम ॥	१०
वक्ष्याम ब्रह्मपुत्राय प्रसूतिं भगवा मनु ।	
भावच्छ्रयःकृत सगच्छिञ्जेन्वा भित्तो महान् ॥	११
या कदमसुता प्रोक्ता नव ब्रह्मर्षिपञ्चय ।	
तासा प्रसूतिप्रसव प्रोक्ष्यमान निषोष मे ॥	१२
पत्नी मरीचैस्तु कला सुषुषे कर्दमात्मजा ।	
कदव्य पूर्णिमान च ययोरापूरित जगत् ॥	१३
पूर्णिमास्तु शिरज्ज निशय च परत्तप ।	
देवकुलमा हरे पादशौचात्मान्त्सरिदिष ॥	१४

१ सुहृदोरभव देवा पात्रानाद्य ब्रह्मचक्षुः ।

इति कविर्द्विषिक पाठ

अथे पर वजसूया श्रीशुभे सुवसस सुतान् ।

वत्त तुवातस सोमयात्पेदाशसम्भवान् ॥ १५

चिपुर —

अथेदृहे नरभेद्या सिःपुःपरमत्तहेतव ।

विद्विन्निर्वीर्यो जाता पतदाःयादि मे गुरो ॥ १६

कैतव —

शङ्कना नोदित सृणायत्रिजहविदा वर ।

सह पः वा नवाशुध कुलादि उपसि स्मित ॥ १७

तस्मि प्रसूनसावकपलाशाशोककानने ।

वार्षि ह्यशुद्रिहृष्टुमे विधिं भ्याया सम तत ॥ १८

शानायामेन ससम्भ वनो वषहव गुनि ।

अतिप्रदेकपातेन निहृ ह्योऽनिसमोयन ॥ १९

शरण ते प्रचसेऽह व गव जगदीश्वर ।

प्रताज्जात्यसना नष्ट प्रपचहृत्विदि चित्तयन ॥ २०

तप्यमान त्रिभुवन शानायामैवसाभिवा ।

निर्वलेन गुनेमूर्धं समीक्ष्य प्रभवहृत्तः ॥ २१

अप्यसरोमुनिग वषसिद्धविद्यानरोरगै ।

विद्यायमानयससल्लवाश्रमपद यदु ॥ २२

तज्जदुभोवसयोगविद्योत्तमता मुनि ।

वतिप्रभेकपादेन ददर्श विदुर्वर्षवान् ॥ २३

पणम्य हृत्पद्ममामुपलस्येऽहयाञ्जलि ।	
मुष्णसमुपर्वसान्स्वै स्तौत्रिहैम विद्विषान् ॥	२४
कृपाबल्येभ्यः हसद्दनेनोपऽम्बिषान् ।	
वद्भोचिषा प्रतिहते विभीक्ष्ण्य मुनिरक्षिणा ॥	२५
चेतसाद्यवय मुञ्जतस्वाधीःसहताञ्जलि ।	
कृष्णया सूक्त्या वाचा सचलोकमरीचस ॥	२६

अति—

विःसोद्भवसिदिलयेषु विभ यमनै	
मोचस्तुगैरनुपुग विद्वीतवेहा ।	
ले मद्यविष्णुगिरिशा प्रणतोऽन्मपद् व	
स्तेभ्य क्व द्य 'मयता म इहोपहृत ॥	२७

पयो मयेद् भगवाभिपुत्रप्रवानै	
विपीकृत प्रजननाय क्व नु वृषम् ।	
अत्रागतास्तनुभृता मनसोऽपि दूरा	
वृत्त मसीदत महाग्निद् विष्णयो मे ॥	२८

शेष —

इति तस्य वच सुधा प्रयत्ने विभुधर्मता ।	
प्रत्याहु कृष्णया वाचा प्रहस्य तनुर्मि मभो ॥	२९

देव —

यथा कुलस्ते सङ्कल्पो भाव्य तनैव ना यथा ।	
सत्सङ्कल्पश्च ते नद्य वद्वै ध्वायति ते वचम् ॥	३०
अथास्यदशमृतासो आभजा लोकविभुता ।	
अभितारोऽङ्ग भद्र ते विसृज्यस्यति च ते वल ॥	३१
एव आसवर द्वाया प्रसिजग्मु सुरेश्वरा ।	
समाजितास्तथो सन्परदम्पत्योर्विभतोस्तत ॥	३२
सोमोऽभुद्रक्षणोऽसेव दसो विष्णोस्तु योगवित् ।	
दुर्वासो अङ्कुरस्तासो निषोपाङ्गिरस प्रजा ॥	३३
अद्या त्वद्विरस पत्नी चतस्रोऽस्तु कवचा ।	
सिनीवाली कुहू राव्य चतुःपनुमविस्रथा ॥	३४
तत्पुत्रावपरावास्ता रवातौ स्वारोऽभिषेऽ तरे ।	
तत बो भववासाश्चाङ्गकिङ्कभ हृहश्चति ॥	३५
पुलस्तोऽजन्तस्यपवामागस्त्य च हवि ^१ सुवि ।	
सोऽ यवमति वृद्धाभिर्विभवाश्च महातथा ॥	३६
कस्य यक्षपतिर्देव कुबेरसिन्धवपिडास्तुत ।	
रावम कुम्भकर्यश्च तथा चला विभीषण ॥	३७
पुलहस्य गतिर्नोर्वा वीनस्तु सती सुतात् ।	
कर्मभेद्य वरीयास सहिष्णु च महामते ॥	३८

१ शक्ति

- कतोरपि क्रिया भार्या वाञ्छितस्थानस्तूपत ।
 ऋषीं पण्डितदृश्यानि ज्वरतो जहतेऽजसा ॥ ३९
- ऊर्जाया जहारे पुत्रा वसिष्ठस्य पर तप ।
 निश्चयेतुजधानाले सप्त अर्घ्ययोऽमला ॥ ४०
- निश्चयेतु सुरोभिन्न निरजा मित्र एव च ।
 चरन्तो बभूवृशानो सुमान शकञ्जाव्योऽपरे ॥ ४१
- विचित्रस्वययण पत्नी लेभे पुत्र भूतमयम् ।
 वन्धश्चानशिरस्य सुनोर्यस्य निषीऽ मे ॥ ४२
- सुतु रयात्या महाभाग परया पुत्रानजीवनम् ।
 धातार च विधातार शिव च भगवत्पराम् ॥ ४३
- आपति नियति नैव मुते नेरस्तयोरदान् ।
 ताभ्या तयोरभवता सृकण्ड शान एव च ॥ ४४
- मार्कण्डेयो सृकण्डस्य प्राणादेवशिस्य मुनि ।
 कश्चिन्न भार्गवो यस्य भगवानुशाना सुत ॥ ४५
- १त एते मुनय छन्दर्षोस्त सर्गेरभावयन् ।
 एव कर्मदौदितस्य तान कथितस्तव ॥ ४६
- शृण्वत महयानस्य सप्त पापहर पर ।
 प्रसूति मानर्षी दश तपयेने ह्यजात्मज ॥ ४७
- तस्या ससर्ज दुहितु षोडशानजस्योचनाः ।

१] ।

चतुर्थस्कन्धाः

३८७

उषोदशादादमौष तथैकामस्ये विभु ॥	४८
पितृभ्य एकत्र तुष्टेभ्यो भवायैका भवच्छिदे ।	
अद्या मैत्री दया शान्तिस्तुष्टि तुष्टि कियोन्नति ॥	४९
तुष्टिर्वैवा विविक्षा इर्निर्दिष्टमस्य पन्नय ।	
अद्यासूत ह्यम मैत्री प्रसादमभव दया ॥	५०
शांति सुख सुद तुष्टि खय तुष्टिरसूयत ।	
योग कियोन्नतिर्दोषमर्त्त तुष्टिरसूयत ॥	५१
मेधा मृष्टि विविक्षा तु क्षेम इी प्रलय सुतम् ।	
मूर्ति सर्वगुणोःपचितैरनाशयणादुषी ॥	५२
अयोर्ज्ञेयमयो विद्यमभ्यन्तस्तुनिवृत्तम् ।	
मनासि कङ्कमो वाण प्रसेदु सरितोऽद्रव ॥	५३
विष्यवाचत तूर्त्तानि पेटु कुसुमवृष्टय ।	
मुनयस्तुष्टुस्तुष्टा जगुर्गन्धर्वैर्धिनरा ॥	५४
मृत्तति एव शिषो देव्य आसीत्परममङ्गलम् ।	
देवा मङ्गादय सर्वे उपतमस्तुष्टिमित्तै ॥	५५

देवा —

यो मायया विरचित निजयाःमनीद

यो रूपमेष्टमिष तत्प्रतिचक्षणाय ।

यत्नेन धर्मसदने ज्ञानिमूर्तिनाथ

प्रादुम्बधर पुरुषाय नमः परस्त्री ॥

५६

सोऽयं स्थितिः-वतिकरोपक्षमायं सृष्टा

सत्त्वेन न सुरगणान्तनुमेवतस्य ।

दृश्याद्दधकस्येव विलोकनेन

वच्छीनिकेतममल क्षिपत्तारवि दम् ॥

९७

एव सुरगणैस्तान् भगवतावभिष्टुतौ ।

सदृशवलोकेवमसुरर्षितौ न यथादन्म् ॥

९८

वायिनौ वै भगवतो हरेरज्ञाविहागती ।

भारज्वयाय च भुवः कृष्णौ यदुत्सुहृदौ ॥

९९

~~सुरगणैस्तान् भगवतावभिष्टुतौ ।~~

वायिनौ वै भगवतो हरेरज्ञाविहागती ।

१००

भारज्वयाय च भुवः कृष्णौ यदुत्सुहृदौ ॥

स एतेषां प्रथमं पदं पितृविद्यादहौ ॥

१०१

आग्नेय्यं दृश्यते वक्ष्ये निरुप्यतेऽन्नवस्तु ते ॥

१०२

अग्निष्वात्ता परिपद् सौम्या पितर आज्यपा ।

साम्नयोऽन्नवस्तुतेषां पत्नी दाक्षायणी सखा ॥

१०३

तेभ्यो दधार कचे द्वे यजुना धारिणी सखा ।

उमे ते ऋद्धादि यौ ज्ञानविज्ञानपारमे ॥

१०४

भवत्वा पत्नी तु सती भव देववस्तुत्वा ।

आत्मन सद्यः पुत्र न लेभे गुणशीलव ॥

१०५

विद्युत्प्रतिरूपे स्त्रे भवायानागसे रुषा ।

अदीर्घेवात्मनाऽमानमलहाद्योगसमुदा ॥

६६

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टाध्याय्यखण्डिकाया
महितायां कृतीयेस्कंधे चतुर्थोऽध्यायः ॥

॥ द्वितीयोऽध्यायः ॥

(वसन्तकथनम्)

विदुर —

अये शीतवता जेष्टे वृषो द्रुहितवःसस्र ।
विद्वेषमकरोत्कम्पादनादत्यात्मजा सतीम् ॥
कस्य पराचरगुरु निर्वैर शान्तविग्रहम् ।
आत्माराम कथं जेष्टि जगतो वैभवा महत् ॥
एतदात्त्यादि मे मज्जच्छान्तातु शङ्करस्य च ।
विद्वेषस्तु यत प्राणान्तर्यामे दुःखजान्ताती ॥

ईश्वर —

पुरा विश्वसृजा सत्रे समेता परमर्षय ।
तयाऽभरणना सर्वे सात्तुगा मुग्धोऽग्रय ॥
तत्र प्रविष्टगृह्यो दृष्ट्वाऽमीष रोचिषा ।
आजमान विविमिर कुर्वं व तन्महत्सदाः ॥
अद्विष्ट सध्यास्ते स्वधिष्येभ्यः सहाग्रयः ।

कने विरिञ्च सर्वं च तद्भासाक्षिप्तचेतस ॥	६
सदसमपतिभिर्दक्षो भगवा सायुस-कृत ।	
अज लोकगुरु क्त्वा निपताद् तदाजया ॥	७
मादूनिषम्य सुहृद् दृष्ट्वा वागृध्यन्तद्वारुत ।	
उवाच शम चक्षुर्भ्यामभिर्वीक्ष्य दृक्ष्वसिष ॥	८
सुयता श्चर्ययो मे सददेवा सदाप्रय ।	
सायूना ऋषयो युत नाहानाज च मत्सरान् ॥	९
अथ तु लोकपालना यज्ञोप्तो निरपन्नप ।	
सङ्घिगुचरिणु-मस्था येन सख्येन दूषित ॥	१०
एष मे शिष्यतां प्राप्ते क्षेमे दुहितुरन्वीत् ।	
पाणिं शिष्युश्चिसुवत इतिषि वा इव सायुषन् ॥	११
गृहीत्वा सुवज्रवाहये पाणिं मकटलोचन ।	
प्रसुतुवानौमिवादीर्षे वाचाप्यकृत तोषितम् ॥	१२
लुप्तक्रियावाह्युच्ये मानिने भिन्नसेतवे ।	
अनिच्छन्नप्यदा वाज्यं शूद्रापेचोऽती गिरम् ॥	१३
प्रेतावासेषु घोरेषु प्रेतैर्भूतगमैश्च ।	
जटमुन्मत्तवज्रप्रो व्युत्तकेतो हसन्नुदन् ॥	१४
चित्तमजकृतज्ञान प्रेतसङ्घशिशूषण ।	
शिवापवेशो क्षीणो नत्तो मत्तजनमिवः ॥	१५

३] चतुर्थस्कन्ध ३५१

पति पक्षमभूताना लभोमात्रात्मकाः सताम् ॥ १५ ॥

तस्मा उन्मादनाथाय नष्टशौचाय दुहरे ।

वृक्ष्य वत मया साध्वी चोदिते परमेष्ठिना ॥ १६ ॥

गीर्ण्य —

विनि दौव स गिरिशमन्वीरमवसिष्ठम् ।

दक्षोऽध्याप कस्तृदय कुडः क्षानु प्रचक्रमे ॥ १७ ॥

अथ तु देवयजन इहोपे श्राविभिभव ।

सहभाग न लभता देवैर्देवगणाभन ॥ १८ ॥

निषिध्यमान स सदस्वमुपयै

दक्षो गिरिजाय विसृज्य शापम् ।

तस्माद्विनिष्कम्ब विपुष्टम पु

क्षेगाम क्षौरव्य निज निकेतनम् ॥ १९ ॥

विज्ञाय क्षाप गिरिज्ञानुगाभवी

ने दीक्षरो रोपकथायवृषित ।

दक्षाय क्षाप विससर्ज दामन

ये चावमोदस्तद्वाच्यता द्विजा ॥ २० ॥

अथ पतन्मर्त्तुमुदिष्य भगवतामतिदुहि ।

शुक्लतप्त वृषन्दष्टिस्तपवतो विसृज्यो भवेत् ॥ २१ ॥

गूह्येषु कूटवर्षेषु सप्तो भ्राम्यसुश्लेच्छया ।

कर्मव्रतं विदनुते वेदवार्धविपत्तयी ॥	१९॥
तुङ्ग्या परामिष्याविद्या विस्तृतात्मगतिं पशु ।	
श्रीकृष्ण सोऽह्यविवरा दक्षो बलनुष्णोऽभिराम् ॥	२३॥
विद्यामुद्धिरविद्याया कर्मसंघामसौ जड ।	
संसारन्विदह ये चामुमनु शर्षापमानिनम् ॥	२४॥
गिरं श्रुत्वाया पुष्पिण्या मधुगं धेत मूर्ध्निषा ।	
महा चोन्मथितात्मानं सनुष्णानु हरिद्विष ॥	२५॥
सर्वमक्षा द्विजहृद्वै पृथविद्यावचोव्रता ।	
विचरेद्देहिचारामा याचका विचरन्त्यह ॥	२६॥
तस्मैव दत्तं शापं श्रुत्वा द्विजकुलाय वै ।	
संगुं मत्सस्तुजच्छापं महादण्डं दुरत्ययम् ॥	२७॥
भवत्प्रथमरा वे च ये च तान् समनुव्रता ।	
पाशखण्डनश्लो भवन्तु सच्छालपरिपथिनः ॥	२८॥
नष्टश्लोका मूर्धपिमो मद्यामस्यान्विधारिण ।	
विष्णु-शिवर्षीक्षाया चत्रं देव सुरासवम् ॥	२९॥
मक्षा च महाप्याशैव यक्षूपं परिजि दध ।	
सेतुं विधारणं पुस्तान्तं पाशखण्डनाभिता ॥	३०॥
एव एव हि लोकानां शिवं यथा सतातन ।	
यं पूर्वं चानुसृतस्तुर्केप्रमाणं जनार्दन ॥	३१॥

तद्गच्छ परम शुद्ध सता वःम सन्नातनम् ।

विगर्हं यात पाण्डु दैव वो यत्र भूतराद् ॥

३२॥

श्लोक —

तस्मैव वदत क्षाप हृगो स भगवान् भव ।

निश्चकान तत विस्त्रिष्टिमना इव सानुग ॥

३३॥

तेऽपि विश्वसृज सत्र सहस्रपरिवत्सवान् ।

सविधाव महेश्वाम तजेन्वद्वष्टपभो इति ॥

३४॥

आहुताश्वरूप यत्र गङ्गा यमुनवाहिता ।

विरजेनात्मना सर्वे स स्त धाम वपुस्तत ॥

३५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशसहस्रिकायां
सहस्राद्या चतुर्थेऽध्याये द्वितीयोऽध्यायः ॥

॥ तृतीयोऽध्यायः ॥

(उमावदसकश्च)

श्लोक —

सदा विद्विचतोरेव कालो वै जियमाणवो ।

जान्तातु सङ्करस्मापि सुमहान्वितचक्रमे ॥

१

वदात्मिषिणो दक्षस्तु मक्षणा परमेष्ठिना ।

प्रजापतीना सर्वेषामाधिपत्ये स योऽभवत् ॥

२

इहा स बाजपेयेन ऋद्धिज्ञानभिभूय च ।

शुद्धस्वनिष्ठव नाम समारेजे मन्त्रमम् ॥	३
तस्मिन्ब्रह्मण्य सर्वे देवर्षिर्षितृदेवता ।	
आस कुतस्मत्प्रवनास्तत्परायस्य समर्कस्य ॥	४
तदुपश्रुत्वा नमसि शेषराणां प्रकल्पताम् ।	
सतीं शश्यायनीं देवीं पितृदेहमहोत्सवम् ॥	५
अजतीं सवतीं दिग्भ्य इन्द्रेणवरस्त्रिय ।	
विमानवतानां सजेज्ञा निष्ककण्ठीं सुधासस ॥	६
तद्वा स्मिन्न्याभ्यासो लोडस्त्रीमृत्कुण्डला ।	
पतिं भूतपतिं देवमौत्सुक्यादभ्यभास्य ॥	७

सती—

प्रजापतेस्ते चतुरस्र साम्प्रत

नियामितो यज्ञमहोत्सव किञ्च ।

अथ च तत्राभिसराम वाग ते

वर्षार्धितामी विबुधा अजति हि ॥

८

तस्मिन्मणि-यो मन्त्रं सर्वंनि स्वयै

र्षुषं गन्धिष्वतिं शुद्धदिदक्षव ।

अहं च तस्मिन्मन्त्रमिच्छामये

सहोचनीत परिवदमर्हितुम् ॥

९

तत्र स्वसुर्वे ननु सर्वमम्भिता

मातृष्वसुः स्त्रियविषं च मातरम् ।

- ह्रस्वे विरोःकण्ठमना महर्षिभि
 रुर्षीवमान च मुदाव्यवचनम् ॥ १०
- त्वय्येतदाश्रयमजाःसमापया
 विनिर्मित भाति गुरुत्रयात्मकम् ।
 तथाप्यह् योषिदत्तवविष ते
 दीना दिग्छेभव मे भवद्वितिम् ॥ ११
- पश्य प्रया तीरजवा चरोषितोऽ
 प्यलङ्घता का तससा चरुधरा ।
 यासा अजद्वि मितिःकण्ठमण्डित
 नभो विमानै कलहसपाण्डुभि ॥ १२
- क्व सुताया पितृगोहकौतुक
 निशम्य देह सुख्यर्षे नेद्वते ।
 अनाहुता अप्यभिषावि सौहृद
 भर्तुर्गुरोर्वैहङ्गलथ केतनम् ॥ १३
- तन्मे प्रसीदेदममर्त्यवाञ्छित
 कर्तुं भवाःकारुणिको चलाहति ।
 त्वयाजनतोऽ^१र्वेऽहमद्भयश्रुषा
 निरुपिता मानुसुहाव याचित ॥ १४

१कृषि —

एव गिरिज विपद्याभिभाषित
 मन्त्रभ्यस्तत् सत्स-सुहृद्विषय ।
 सस्मारितो मर्मभिद् कुवागिष्
 सान्द्र को विद्यस्तुजा समस्त ॥ १५

२श्रीमत्पाद्—

त्वयोरदित शोभननेव शोभने
 अन्तदुता अप्पभिषित बाधुषु ।
 ते सद्यस्तु-पादिनदोषदृष्टयो
 बलीयसाना-न्वमदेन न पुनः ॥ १६

विद्यातपोविद्यवपुर्वय कुलै
 सता गुणै परभिरसत्तमेदरे ।
 स्तुतौ दृष्टाया सृष्टमानदुष्टा
 सन्ध्या न पश्यति हि धाम मूयताम् ॥ १७

नैतादृशाना स्वजन-व्यपेक्षया
 गृहा प्रतीयावन्वस्त्रिवात्मनाम् ।
 वेऽभ्यागता वक्षुविवाऽभिचक्षते
 आरोपितभूमिरजपणाक्षिभि ॥ १८

तद्यारिभिर्न व्यवते शिखीमुलै
 सेनेऽर्बिताहो हृदयेन दूयता ।

स्नाना यथा वक्रविद्या दुरुचिभि र्द्विभानिष्ठ सत्यसि समताहित ॥	१९
व्यक्त त्वमुत्कृष्टगले प्रजापते त्रिधात्मजानामसि सुशुभमता । अथापि मान न त्विनु प्रवत्सपसे मदाश्रयात्क परितप्यते यत ॥	२०
पापचयमानेन इदस्तुरी दृष सशुद्धिभि पूरुणशुद्धिसाक्षिणाम् । अकल्प एवामपिरोत्तुमस्तुसा पद् पर हेष्टि यथाऽमुरा हरिम् ॥	२१
प्रसुद्रमप्रभयणाभिवादन विधीयते मातु मिथ तुमभ्यमे । माहै परध्मै दुरुधान चेतसा शुद्धाशयाचैव न देहमान्त्रिने ॥	२२
सत्त्व विबुद्ध वसुदेवशब्दित तदीयते वज्र पुमानपाहृत । सत्त्वे च तस्मिन्भगवान्वासुदेवो इथोक्षसो मे मनसा विधीयते ॥	२३

वसे निरीक्ष्यो न विताचि देहक

दशो मम द्विद् वदनुप्रयास ये ।

यो विश्वशून्यद्वगत शरोरु मा

मनागस दुर्बन्धसाऽकरोत्तिर ॥

२४

वदि प्रविष्यत्यतिहाय मह्यो

भद्र भवत्या न ततो भविष्यति ।

सम्भावितस्य स्वजनान्परामयो

यदा स सथो वरणाच कल्पते ॥

२५

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टाध्यायसहस्रिकायां

सहित्यायां तृतीयस्कन्धे तृतीयोऽध्यायः ॥

॥ चतुर्थोऽध्यायः ॥

कैलेय —

एतावदुक्त्वा विरराम शङ्कर

पत्न्यद्भनास सुभयत्र चिन्तयन् ।

सुहृदिदष्टु परित्यङ्किता भवा

निष्कामती निर्बिह्वली द्विधास सा ॥

९

सुहृदिदक्षाप्रतिपातदुर्मेना

श्लोदा^१दुपत्समुपलानिभिह्वला ।

- भव भवान्यप्रतिपूरय रुपा
 प्रसन्नसर्वविक्षय जातवेपथु ॥ २
- ततो विनि शस्य सती विहाय त
 शोकेन रोषेण च दूयता इवा ।
 पित्रोरगास्त्रैषाविमूढ-शीर्षा
 श्रेण्यात्मनो योऽयमदास्तता मिय ॥ ३
- काम-बगच्छ द्रुतभिकमा सती
 शेषा त्रिनेत्रानुचरा सहस्रश ।
 सपायैदक्ष्णा मणिम भवाद्य
 पुणो नृपे-द्रास्तरसा गतव्यथा ॥ ४
- ता सारिकाफ दुःखदर्श्यान्मुञ्ज
 शेषातपप्रन्मज्जतस्रगाविभि ।
 गीताचनेर्दु-मुनिशङ्कवेशुनि
 शृणु-द्रुमारोप्य विटङ्कित वसु ॥ ५
- आशङ्क्योपोर्जितवक्षसैशत
 विपयिन्मुष्ट विमुषैश्च सर्वैः ।
 सृष्टार्थेय काञ्चनरमचरैभि
 निःसृष्टभाण्ड वजन समाविष्टत् ॥ ६
- रामागता तत्र न कञ्चनार्द्रिय
 द्विमानिता यज्ञकृतो भवात्वन

शुभे स्वसूये जननी च सादरा
 श्रेयास्तुष्टय्य परिपस्वस्तुमुदा ॥ ७

सौ स्वस्त्वप्रभसमववातया
 मात्रा च मातृध्वस्तुभिश्च सादरम् ।
 इत्था सपर्या वरमासन च सा
 सादर पित्राऽप्रतिनिवृत्ता सती ॥ ८

अस्तुभाग तन्मयेय वाभ्वर
 विश्व च देवे कृतदेहन विभौ ।
 जनाहता पञ्चसदस्वर्धीश्वरी
 तुष्टोप लोकानिब च्चयती रुषा ॥ ९

अहं साम्प्रविपन्नया गिरा
 शिवद्विप भूमन्मममन्त्रम् ।
 स्वतेजसा भूतगणासमुत्थिता
 त्रिगुण देवी अगतोऽभिशृण्वत ॥ १०

अथैव—

न यस्य लोकेऽन्त्यतिशयानः प्रिय
 सायापियो देहभूता पिशाचमन ।
 तस्मिन्समस्ताऽपि सुखवैरुके
 शुभे भवत कृतमः प्रतीपयेत् ॥ ११

- दोषा परेषा हि गुणेषु साप्यो
 गृह्णति केचित्त भवाट्टया द्विजा ।
 गुणान् पत्न्युर् बह्वृचीभरिष्यवो
 महत्तमासौषधिदङ्गवानचम् ॥ १२
- नःश्रयनेतच्छदसस्तु सर्वदा
 महद्विनिदा कुणपात्मचारिषु ।
 सेष्ये महापूरुषपादपाङ्गुभि
 निरस्त्रतेज सु तदेष शोभनम् ॥ १३
- यज्जक्षर नाम गिरेरित तृणा
 सक्तुःप्रसङ्गादथमाशु हति तत् ।
 पवित्रधीर्षि कमलङ्क-यज्ञासन
 भवानहो द्वेष्टि शिष्य शिष्येतर ॥ १४
- यत्पादपद्य महता मनोहरेभि
 निषिञ्चित मङ्गरस्नासवार्षिभि ।
 लोहस्य यदुर्षति चाशिशोऽर्चिन
 सस्मै भवा दुहति विश्ववधये ॥ १५
- किं वा शिवाऽयमशिव न विदुस्त्वदये
 जज्ञादपस्तमवकीर्य जज्ञा इमज्ञाने ।
 वामादयमजन्तुकपाल्यवसतिपशानै
 र्यै नूर्ध्वभिर्दधति कथरण्यावसृष्टम् ॥ १६

- कर्मा विधाय निरयास्यदकल्प ईशो
 यनाशितयशुभिभिरुभिरस्यमाने ।
 छि द्याःप्रसक्त कृपातीमसतीं वसुधे-
 जिह्वामसूनुपि ततो विस्तृजेत्स धर्म ॥ १७
- अतस्तयाःपन्नमिद फलेभ्यः
 न धारयिष्ये शितिकण्ठगर्दिभ ।
 नम्यस्य मोहादि विद्वुद्धिम वसो
 सुगुणिसतस्त्रोद्धरण मनच्छते ॥ १८
- न वेदवादानुवर्तते मति
 स एव लोके रमतो महामुनेः ।
 यथा गतिर्देवमनुष्ययो वृक्षश्च
 स एव धर्मे न पर क्षिपेत्क्षित ॥ १९
- कर्म प्रकृतं च निवृत्तमप्यत
 वेदे विविच्योभयलिङ्गमाश्रितम् ।
 विरोधि तस्यौगपदैककर्तारि
 इय तथा गच्छति कम नच्छेति ॥ २०
- मा च पर्यथ पितरभ्रदासिना
 या यज्ञशास्त्रात् न धूमयःर्नभि ।
 तदभ्रद्वैरसुसृङ्किरीषिता
 अज्यचक्षिह्वा अवधूतसेविताः ॥ २१

मैत्रेय देहेन हरे कृतागसौ

देहोद्भवेनात्मल कुत्र गता ।

श्रीहा नमान्भूक्तुजानवतङ्गव

स्तत्र न विभ्वो महताम^१वशकृन् ॥

२२

गोत्र त्वरीय भगवान्दृषभजो

वाङ्मावशीत्यद्द वदा सुदुर्मना ।

व्यपेक्षनमस्मितमाहू तद्दह

व्युत्सस्य पल-कुम्प त्वदङ्गजम् ॥

२३

टीका—

हयभारे दक्षमनूय कत्रुहन्

श्रितातुदीची निवृत्तात् शान्तिवाक् ।

सृष्ट्या जल पीतदुःखलसृता

निर्माल्य ह्यथोगपथ समाविशन् ॥

२४

कृत्वा समानावकिलौ श्रितासना

सोदानसु-त्वाप्य च नाभिवक्त ।

शनैर्देहि माप्य विचोरसि श्रित

कण्ठाङ्कुबोमभमनिन्दिताऽनयन् ॥

२५

एव स्वदेह मरुता मरीयसा

सुह समापेपितमङ्गमादशन् ।

१ जिह्वासती वक्षरुषा मन्त्रिणी
वक्षर गात्रेष्वनिलसिधारणात् ॥ २६

तत सन्मर्तुशरणांशुजासय
जगद्गुरोश्चि तथती न चापरम् ।
ददन् देहे हतकल्मषा सती
सद्य प्रजन्बाल समापिजासिना ॥ २७

तत्परयता शे भुवि चाद्भुव मह
ज्ञादेति वाद् सुमद्भानवापत ।
ह त शिवा देवतमस्य देवी
जहावत्सु केन सती प्रकोपिता ॥ २८

जहो भनाल्प महदस्य पदवत
प्रजापतेवस्य चराचर प्रजा ।
जहावत्सु बद्धिमतात्मजा सती
मन्त्रिणी भानमभीक्ष्णमर्हति ॥ २९

सौडय दुर्मर्षद्वयो महाशुक् च
लोकेऽपस्वीति महतीमवास्वति ।
यदङ्गजा स्या पुरुषद्विद्वयता
न प्रत्यपेवन्तपेऽपराधत ॥ ३०

५]

चतुर्थस्कन्ध

४७५

वदन्नेव जने सखा इह्याऽमुलागमद्भुतम् ।	
इह्य कल्पानवा इ तुमुवधित्तुवावुधा ॥	३९
तेषामापत्ता वेग निदास्य भगवा सुगु ।	
वह्नमेन यजुषा इक्षिपासौ जुहाव इ ॥	४०
अभ्ययुगा ह्यमाने देवा उत्पेतुरीचता ।	
अभवो नाम तपसा सोम मत्ता सहस्रश ॥	४१
तैरखादावुषे सर्वे प्रमथा सहस्रशुका ।	
१ इयमाना दिशो भेजुवशङ्किन्वतेभसा ॥	४४

इति श्रीमहाभारते महापुराण अष्टादशसहस्रिकाया
सहित्याया चतुर्थस्कन्धे चतुर्थोऽध्यायः ॥

॥ पञ्चमोऽध्यायः ॥

(इत्यष्टविंशत्यध्यायः)

संक्षेप —

अथो भवाद्या निवन प्रजापते
रसत्कृताया अवराम्य नारदान् ।
स्वपापदत्तै ब य तद्वन्वस्मुभि
विश्रावित औचनपारमावधे ॥

१

१ इयमाना

- कुम्भं सुवहोऽनुदं स पूजति
 जटा तत्रिद्वद्विसदोमरोषिवम् ।
 वरुणस्य रुद्रं सहस्रोऽश्वतो हस
 -नाम्भीरनादो विससज्ज वा सुवि ॥ २
- ततोऽतिशयशक्तनुवा स्तृष्ठांश्च
 सदस्यबाहुचनकम् त्रिभुवदम् ।
 कपालदृष्ट्वा त्वत्कामिभूषण
 कपालमालीं विविधोद्यतासुध ॥ ३
- स किं करोमीति मृगं त्माह
 ब्रह्माङ्गलि भगवाभूतनाथ ।
 दृष्टं सयज्ञं जहि मङ्गलाना
 त्वमपणा रुद्रमटाङ्गको मे ॥ ४
- ज्ञातस्य एव कुर्वितेज मं तुवा
 स देवदेव परिचरन्ते विसुम् ।
 मेने तदाऽमानमसङ्गरहसा
 सहीयसा ताव सहं सदिष्णुम् ॥ ५
- अम्बीयमानं स तु रुद्रपापदै
 र्भुंशं नदद्भिष्यनदःसुभैरवम् ।
 तद्यन्व्यं शूलं जगत्तथा तस्य
 स प्राद्वधदोऽप्यभूषणाङ्गि ॥ ६

अथर्विजो पत्रमाल सवस्वा

ककुभुदीच्या प्रसमीद्व रेणुम् ।

तम किमेतत्कृत एतद्रजोऽभू

दिति द्विजा द्विजपत्न्यश्च वभु ॥

७

षाहा न शक्ति न हि सति इत्यव

प्राचीनवर्द्धिर्विवति होमदण्ड ।

गालो न कात्याय इह कुतो रजो

ओकोऽधुना किं प्रत्यय कल्पये ॥

८

प्रसूतिमिथा स्त्रिय वद्विप्रचित्ता

उत्तुर्विपाको वृजिनसैप तस्य ।

अनश्य तीना इहिकृणा प्रवेश

सुता सर्तामिषदध्यावनागाम् ॥

९

यश्च तच्छाले वपुत्रमदाकलाप

स्वदुःखमूर्ध्वर्षितदिनाजे इ ।

पितृता नृत्तभुदिताम्वदोभ्यता

नुषाद्दृष्टानस्तनक्तिःतुभिप्रदिष् ॥

१०

अमर्षयित्वा तमसश्चनेरस

म युक्तुत दुर्विषद् भुकुन्ध्या ।

करात्तदष्टाभिरुदस्तभागव

स्वाःस्वस्ति किं कोपयतो विधातु ॥

११

बह्वेवमुद्धिमदशोच्यमाने

यनेन दक्षस्य मुद्रुमहात्मन ।

अपेतुस्तपातकमा सहस्रशो

भवावहा विधि भूमौ च पर्यक् ॥

१२

साकल्यं दृष्टानुपरैर्मुंशो महा

ज्ञानानुवैर्बोमनकैरुदासुर्वै ।

पिष्टे पिशङ्गैर्नकरोदरान्मै

पयाद्रवङ्गिर्भिर्दुग्धं वरुभ्यत ॥

१३

केचिद्भुञ्जन् प्राञ्जल्यं पत्नीशाला तयापरै ।

सद् आसीन्नशाला च तद्विहारं महानसम् ॥

१४

रुक्मन्तुर्ब्रह्मपाशाधि तर्कैः पत्नीनन्दाशयन ।

दुष्प्रेष्यमूर्ध्न्यन्केचिद्विभिर्दुर्वैदिनेसत्त ॥

१५

अथापन्त मुनीन्त य एके पत्नीरतर्जयन् ।

अपरे अन्तुर्देवाः प्रज्ञासत्रा पलापितान् ॥

१६

सृगु बध्ना मयिवा वीरमद्भ्रं प्रनापयिम् ।

पञ्चीकं पूषण देव भग न दीश्वरोऽप्रहीत् ॥

१७

सर्वे एवर्त्विजो दृष्ट्वा सदास्या सदिबौधस ।

वैरर्ष्यमाना सुभुञ्ज प्रावभिर्नैकधाद्रवन् ॥

१८

सुहृत् कुम्भहस्तस्य इमभूमि भगवाः भवः ।

सृणोर्लुङ्घंश्रे सशसि योऽहसश्शुभ्रु वसंकर ॥	१९
मगस्य मेत्रे मगवा पातितस्य रुधा भुवि ।	
उज्वहार सद लोऽन्वा च शप उमसुमुचन् ॥	२०
पूष्णश्वापातमद् वा कालिङ्गस्य यथा बल ।	
शप्यमाने गरिमणि योऽहसदृशय इव ॥	२१
व्याक्रम्योरसि दक्षस्य शिवधारेण हेतिना ।	
छि दक्षपि तदुद्धर्तुं नाशकोन्मूयकस्तदा ॥	२२
शश्वैरस्त्राभितैरेवमनिर्मितःपथ हर ।	
विष्मय परमापन्नो दध्नौ पल्लपतिञ्चिरम् ॥	२३
रुद्धा सशपन योग पशूना स पतिर्मेधे ।	
यजमानपन्नो कस्य कायात्तेनाहरच्छिर ॥	२४
साधुवाद्दस्ता देवा क्रम उचस्य शसतान् ।	
भूतप्रेतविशापलान देवा तद्विपर्यय ॥	२५
सुहावैचच्छिरस्तस्मि दक्षिणासावमर्षित ।	
तदेवयजन दग्धवः प्रातिष्ठदुष्टकालवन् ॥	२६

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशसहस्रिकायां
सहस्रिकायां चतुर्थस्कन्धे च पञ्चमोऽध्यायः ॥

॥ षष्ठोऽध्याय ॥

(सप्तमः पत्रम्)

पैलेप —

अथ देवगणा सर्वे रुद्रानीकैः पराजिता ।	
शूलवद्विशनिश्चिकणवापरिषमुद्गरैः ॥	१
सन्दिग्धभिन्नतयाद्वा सन्दिग्धसभगा भयाकुला ।	
स्वयन्मुखे नामरुद्रा आत्कवेनैतन्नखवेदयन् ॥	२
उपलभ्य पुरैर्वैतद्गुणवान्द्रजसम्भव ।	
नारायणस्य विश्वात्मा न कस्ताभ्यरमीयतु ॥	३
तदाकर्ण्यै विभुः प्राह वेजीपसि कृतागसि ।	
श्लेमाय तत्र सा भूयान्न प्रायेण तुभूयताम् ॥	४
अथापि सूप कृतकिल्बिषा भय	
वे वर्हिपो भाग ^१ भाज परातु ।	
वसतदयम्भ परिशुद्धकेतसा	
क्षिप्रप्रसादः प्रहृताताद्विपद्यम् ॥	५
आशाप्ताना जीवितमभ्यरस्य	
श्लोक सपाठ कुपितेन यस्मिन् ।	
तमाह्यु देव प्रियया विहीन	
क्षमापयम्भ हृदि विद्ध दुरुक्तैः ॥	६

नाह न यज्ञो न च सूर्यमाये
ये देहभानो मुन्यथा तन्वम् ।

विदुः प्रमाणं बलवीर्यबोधा
ब्रह्मात्मतजस्य क्व तपाय विधिःसेत् ॥ ७

स इत्यमादिश्य गुरानजसौ
समाधित विदुभिः समजोऽहौ ।

यसौ स्वधिष्ण्वाश्रितवः पुरद्विष
पैलासमद्विषवरः पितृ प्रभो ॥ ८

ज यौषधितपोम ज्योत्सभिर्हैनरेतरैः ।

लुष्ट किन्नरग धर्वैरप्सरोधिपुत्र सदा ॥ ९

मानामनिमये शृङ्गेवावासादुधिचिचितैः ।

नान्द्रुमलताशुम्भैर्नानासुगणगाधृतैः ॥ १०

नानामलयस्रवभैरानाकण्ठरसानुभिः ।

रमण विहर तीला रमणैः सिद्धलोभिताम् ॥ ११

मयूरकेकाभिरुत मदा पाशिविदूर्णितम् ।

शुभितैः रक्तकण्ठानां हृषितैश्च पतन्त्रियाम् ॥ १२

आह्वय वसिष्ठोदसौर्हिजा-कामदुर्भैरुभैः ।

अज तमिष वातज्ञैर्गुणवसिष निर्लेरैः ॥ १३

म दारैः पारिजातैश्च सरलैश्चोपशोभितम् ।

वसानैः शारदाजैश्च कवेविदारसनाकुभैः ॥ १४

पूते कदम्बैर्नीपैश्च नागपुञ्जागवम्बुधै ।	
पाटलाशोकवकुलै कुन्दै कुम्भकैरपि ॥	१५
सर्वाङ्गसुतपत्रैश्च वरुणैश्चजातिभि ।	
कुम्भकैर्महिसाभिश्च मयूखैर्मिथश्च मण्डितम् ॥	१६
पल्लोद्गुम्बराश्वत्थप्लव्हा यषोवदिङ्गुभि ।	
मूर्खैरोवधिभि पूगैरान्पूगैश्च जम्बुभि ॥	१७
सज्जराश्रातकाश्रावी मियात्मस्तुकेन्दुदै ।	
दुननातिभिरनैश्च राजित वेणुकीरुधै ॥	१८
कुमुदोत्पलकड्ढारसालपत्रवर्द्धिभि ।	
वलिनीषु कल कूजःखगहू रोपशोभितम् ॥	१९
सृगे शापासृगे कोटैश्चे द्वैश्वशकल्पकै ।	
गवधै शरभैश्चाजैरभिनदिपादिभि ॥	२०
कण्वात्रैरुपदाशालैर्निर्कुण्डैश्चक्याभिभि ।	
कदर्लीषण्डसदृशलिनीतुलिनत्रिकम् ॥	२१
पर्यश्व नन्द्या सत्या सान्द्रुम्पतरोदया ।	
विलोक्य मूलेशगिरिं विबुधा विस्मय ययु ॥	२२
ददृशुस्तत्र ते रम्यामलका नाम वै पुरीम् ।	
वन सौगन्धिक चापि यत्र तत्राम पङ्कजम् ॥	२३
न हा चालकन हा च सरित्ती वाङ्गतः पुरः ।	

वीर्यपादपदाम्भाजरजसालीष पावने ॥	२४
यमो सुरसिद्धय क्षयरवत्सु स्वविष्णवत् ।	
कीर्त्तित ^१ पुत्र सिद्ध लो विगच्छ रतिकर्षिण ॥	२५
यथोक्तःशानविभ्रान्तवत्सुद्रुमविह्वरम् ।	
विरुभोऽपि विष त्स्मभ पावय तो गत्रा गत्री ।	२६
तारहेममहारजविमानशतसकुलम् ।	
शुद्धा पुण्यजनस्त्रीभिर्वैथा स सतदिद्वनम् ॥	२७
दित्वा कञ्चेश्वरपुरी बभ सौगन्धिक तत् ।	
दुभे कामदुर्षैःपथ चित्रमास्यफलच्छदै ॥	२८
रक्तकण्ठसगानीकस्वरमण्डितवट्पद्म् ।	
कलहसकुलवैद्य परदण्डजलाशयम् ॥	२९
वनकुञ्जरसङ्घट्टहरिचन्दनवायुना ।	
अधितुष्यतनस्त्रीणा मुहुरु मकय मत् ॥	३०
वैदूर्घ्यकृतसोपाना बाण्य उत्पलमालिनी ।	
आप्त विभुर्ष्वैटहा त आरादट्टुकटम् ॥	३१
स शोत्रनसुतोऽपेय पादोनविटपायत ।	
पर्यैकलाफलच्छायो निर्भीकलापवर्नित ॥	३२
सन्धि-महायोगमये मुमुक्षुशरणे सुरा ।	

इहश्च शिवमासीन ज्ञानमर्षमिवा सकम् ॥	३३
सन इनायैमदासिद्धै शा वै सदा तविष्णुम् । उपलभमान सरया च भया गुणकरहताम् ॥	३४
विद्यालपोयोगपक्षमाशित तमवीचरम् । चरत विश्वसुहृद वाःसरयालोकमन्त्रम् ॥	३५
विज्ञ च तापसाभीष्ट भसद्गृहजटाशितम् । ज्ज्ञेन सम्भ्याभरता च द्रष्टेसा च विभरन् ॥	३६
उपविष्ट दर्भमव्या कृत्वा जज्ञ सनातनम् । नारदाय प्रबोध त वृष्ण्ये मृष्यता सताम् ॥	३७
कृत्वोरौ दक्षिणे सभ्य पारपदा च जानुनि । बाहुप्रकोष्ठेऽक्षमाजनासीन सकमुद्रया ॥	३८

त जज्ञनिद्यामसमाविमाशित

व्युपाशित गिरिज्ञ योगकथाम् ।

सढोकवाञ्छा मुनयो मनूना

माय मनु पाञ्चसक पनेषु ॥

३९

स तूपलभ्यागतमात्मयोधि

सुरासुरेयीसभिवा श्वाङ्घ्रि ।

उत्पाय चक्रे शिरसाभिष दन

महँचम कस्य यवैव विष्णु ॥

४०

सुधापरे सिद्धयमा महर्षिभि

र्षे वै सम तावन् नौल्लोहेहितम् ।

नमस्कृत प्राद् सशाङ्कशेखर

कृतप्र्यान् प्रदत्तनिवात्नम् ॥

४१

ब्रह्मा—

जाने त्वामीश विश्वस्य जगदो योनिवीजयो ।

शक्त शिवस्य च पर सत्तद्ब्रह्म निरंतरम् ॥

४२

त्वमेव भगवन्नेतरिऽजसक्त्यो सरूपयो ।

विश्व सृजसि पात्यसि कीदृश्रूपपटो यथा ॥

४३

त्वमेव सर्वोर्विदुषाभिपद्यते

वक्ष्येण सूत्रेण सर्वविधाभ्वरम् ।

त्वयैव लोकेऽवसिताश्च सेतवो

या प्राङ्मया अदधते धृतप्रता ॥

४४

त्व वचना महद्वदमद्ब्रह्मजना

वर्तुं स्य लोक तनुषे स्याः पर वा ।

जमद्ब्रह्मजना च तमिन्ननुत्सवण

विपर्यय केन तदेव कल्पयित् ॥

४५

न वै सता त्वचरणार्पितात्मना

भूतेषु सर्वेष्वभिपद्यतां तव ।

मूलानि आत्म ब्रह्मण्डिरुच्यता प्रायेण रोषोऽभिभवेद्य ए पशुम् ॥	४६
पृथग्भिर्य कर्मदशो दुरासया परोदयेनार्थितद्गुणोऽनिरुम् । पराद्गुणैर्विदुश्च तत्र तुरा सा सा वर्धादैववधाभवद्विध ॥	४७
यस्मिन्वदा गुणकानाभनायवा दुर तया शृष्टयिष्य पूयगृष्ट । कुर्वीत तत्र अनुकम्पया कृपा न साधवो देवबलाकृते क्रमम् ॥	४८
भवान्स्तु पुन परमस्य मावया दुर तयाऽऽस्तुष्टमति समस्तदक् । तथा इत्यसस्तुक्रमचेत स्तुमह क्तुनिद्वष्टि प्रभो ॥	४९
कुर्वेभ्वरस्योद्धरण इत्यस्य यो रुचया समाप्तस्य मनो मजापते । न यत्र भाग तत्र भागिनो ददुः कुर्वेभ्विनो देन मलो निनीयते ॥	५०

श्रीकलाचमनोऽयं प्रपद्येवाक्षिणीं भग ।

सुगो श्मश्रुषि रोह तु पूज्यो ह वाञ्छ पूजयत् ॥

५१

देवानां महामात्राणांशुत्विका चायुधाशमनि ।

भवतामुपृहीतानामाशु म शोःश्वनातुरम् ॥

५२

एष ते रुद्र भागोऽतु चतुच्छिद्रोऽश्वरस्य वै ।

ब्रह्मणे रुद्रभागेन वस्पतामद्य ब्रह्मदन ॥

५३

इति श्रीमहाभारते महाभारतौ महाभारतवर्षिष्ठाया
सहितया चतुर्थस्कन्धे पद्योऽध्यायः ॥

॥ सप्तमोऽध्यायः ॥

(दशमस्कन्ध काव्यम्)

ईशेष —

इत्यलेवातुनीतेन भवेन परितुष्यता ।

अभ्युपायि महाबाहो महस्य सुयथामिति ॥

श्रीमहादेव —

नाथ प्रजेज्ञ बालान्ता वर्णये मातुचित्तये ।

देवमायाभिमूढानां दण्डस्तत्र कृतो मया ॥

प्रजापतेर्दृग्दृशीर्ष्यो भवत्यजमुखा शिर ।

मित्रश्च चक्षुषेणेन भाग स्व वर्हिषो भग ॥

पूषा तु बजमानस्य दद्विर्नक्षत्रं पिण्डमुह ।	
वेवा प्रकृतसवाहा वे म उच्छोष्य ददु ॥	४
वाहुभ्यामशिनो पूषो हस्ताभ्या कृतवाहव ।	
भवत्त्वध्वयवशा ये बस्तइमसुर्गुभवेत् ॥	५
तैत्तिथि —	
तदा सर्वाणि भूतानि कुन्वा मीढुष्टमोदितम् ।	
परितुष्टानामभिश्चात् सद्यु साधित्तथागुवन् ॥	६
उतो मीढुष्टमस्य य शुक्लासीरा सहर्षिभि ।	
भूयस्तदेवजनन समीतद्वेषतो वयु ॥	७
विषास्य कात्कर्षेण च तदात्तद् भगवाभव ।	
सद्यु कस्य कायेन समनीयपक्षो शिर ॥	८
सर्षीयमाने शिरसि दक्षो कदाभिधीक्षित ।	
सद्य सुप्त इवोत्सर्षी वदते चाग्रतो मृष्टम् ॥	९
तदा वृषभजज्ञेयकलिङ्गात्मा प्रजापति ।	
शिवावलोकादभवच्छरद्भूद द्यामड ॥	१०
भवस्तथाच कृतधीर्नाशमोदनुसगत ।	
श्रौत्कण्ठ्याद्वाप्यकडवा मन्परेता सुता सारम् ॥	११
शुक्लान्तस्तभ्य च मन प्रेमविह्वलितः सुवी ।	
सद्यस निर्वर्षीकैव भावेनेश प्रजापति ॥	१

वच —

भूमाननुमद् जडो भवता कृतो मे
 दण्डरत्नया मयि पृथो वदसि ब्रह्मण्य ।
 न कदाच पुपु च वा भगवन्नवज्ञा
 तुभ्य इरेण्य कुय एव भूतजलेषु ॥ १३

विद्यालपोऽन्तर्गतं मुञ्चत स्म विमा
 तद्वाङ्मनस्त्वमभितु प्रथम त्वमस्माक् ।
 तद्वाङ्मना परम सर्वविषयसु पाणि
 पाठ पश्यन्निव विभो प्रसूहीतदम्ब ॥ १४

योऽसौ मया विदिततत्त्वदशा सभाषा
 क्षिप्तो दुरुक्तिविशिखैरनगम्य त माम् ।
 अर्वाक् पत तमर्हत्तमनि द्वाषा
 दष्टचाद्रया स भगवा-स्तकृतेन तुष्येत् ॥ १५

मैत्रय —

रुमायैव स सीदास ब्रह्मणा चातुमन्त्रित ।
 कर्म स गान्धर्वासास सोपाभ्यायत्विगमिभि ॥ १६

बैष्णव ब्रह्मण तत्रै निरुपात द्विजोत्तमा ।
 पुरोडाश निरुवप बीरससर्गसुखये ॥ १७

अभ्यर्चुणात्तद्विषय यजमानो विद्यापते ।
 विद्या विष्णुदया द्भ्यौ तथा मातुरभूदिति ॥ १८

तदा सप्रभया देवा शोतयन्त्या दिशो दृष्ट ।

मुष्णन्तेज कथान्दितस्तार्थ्येण शोतयानिना ॥

२९

इयानो द्विरण्यरत्नानोऽर्ककिरीटजुगो

नीलातकभ्रमरमण्डितकुण्डलास्त ।

कन्दकनककण्ठारचापगदासिधमं

व्यमैर्हिरण्ययन्तुमैरिव कर्णिकार ॥

३०

कञ्चलाभिरुदितवभूचनमान्तुदार

हामावलोककलया रमयन् विभम् ।

पार्श्वभ्रमज्जवनचामरराजहस

श्वेतालपञ्चशङ्खिनोपरि रन्वमान ॥

३१

समुपागतनास्तथ सर्वे सुरगणादथ ।

प्रयेसु सहस्रोऽथाव ऋद्धेद्र यशनायका ॥

३२

तन्तेजसा हतदच सज्जतिहा ससाभ्वसा ।

सूर्जो भूवाञ्छल्लिङ्गुटा वपतत्पुरभोञ्जजम् ॥

३३

कण्ठर्वाङ्गुत्तयो यस्य महि त्वात्मसुवाद्दव ।

यथामति गृयति सा कृतानुग्रहविमहम् ॥

३४

दक्षो गृहीताहंमसादनोत्तन

यज्ञेश्वर विभसृजा पर गुरुम् ।

सुनन्दनवाचतुमैर्हृत मुखा

गृणप्रपेदे प्रयत कृवाञ्छति ॥

३५

इति —

पुत्र स्वधान्पुपरत्वादिच्छुद्धयस्य

पि मात्रनेकमभय प्रतिविभ्य माचाम् ।

विहस्यैव पुरुषत्वमुपेत्य तस्या

मास्यो भवानपरिपुत्र इवाऽनत प्र ॥

२६

रचित —

तस्य न ते वचनमज्ञान रुद्रशापा

कर्मण्यवमहृथिवो भगवन्निवाम ।

यमोपलक्षणमिदं त्रिभुवन्परच

ज्ञान चतुर्थमपिदैवमदो व्यवस्था ॥

२७

सदस्या —

उत्पत्त्यभ्यचक्षणं वरुहेच्छुद्धौऽ तन्नोम

व्याख्या वष्टे विषयसुगत्यन्तमगेहोरुमार ।

इ इच्छन्ने खलसुगमने शोकादायेऽज्ञानार्थे

पत्नौ कस्यो शरणं कदा याति कामोपसृष्ट ॥

२८

इति —

तव वरद् धराङ्गावाशिपेक्षास्त्रिभुवै

एति मुनिभिरसकैरादरेणार्हणीये ।

यदि रचितमिव माविश्लोकोपविद्ध

अपति न गमये तस्वरपरानुमहेय ॥

२९

सुष्ट —

ब्रह्मायथा महत्तयापहृतात्मबोधा
 ब्रह्माद्यस्तनुभूतस्त्वामिति स्वयत् ।
 १ज्ञात्स्वच्छिन्नत तत्र विद्वत्कथुनापि तत्र
 सौऽय प्रसीदतु भवा प्रगतप्रभवत्सु ॥

३०

ब्रह्मा —

नैतत्स्वरूप भवतोऽसौ पवाध
 भेदमहै पुरुषा यावदाद्येत् ।
 ज्ञानस्य चाधस्य गुणस्य चाधस्यो
 साक्षात्प्राप्त्यातिरिच्छे २शतस्यम् ॥

३१

इन्द्र —

इन्द्रमव्यक्त्युत विश्वभावन
 वपुस्तान्दकर मनादशान् ।
 सुरविहिद्दक्षपथैरदापुपै
 मुञ्जद्वैरुपपन्नमष्टभि ॥

३२

पश्य —

सहोऽय तत्र यजनाय केन सुष्टा
 विभ्वस्त पशुचरिणाद्य दक्षकोपात् ।
 त नस्तत्र श्वश्वनाभ शात्तमेव
 सहात्मन्नञ्जिनश्चा दशा पुत्रीहि ॥

३३

कृष्ण—

अनन्यता ते भगवन्निवेष्टित

चदात्मना चरन्ति हि कम ना यसे ।

विभूतये च व उपसेदुरीश्वरी

न म यसे स्वयमतु^१षतती भवान् ॥

३४

सिद्धा —

अथ त्वत्कथासुदृषीषूपमया

मनोचरण छेदरावाग्निदग्ध ।

तृपतीऽवगाढो न सस्वार दाम

न निष्कामति शङ्कसम्पन्नवन्न ॥

३५

कञ्जानी—

स्वारास ते प्रसीदेष तृभ्य नम

आनिवास त्रिषा कामतया शक्ति न ।

त्वामुतेऽश्रीश नाङ्गैमन्न शोभते

शीर्षिहीन कथञ्चो यथा पूरुष ॥

३६

श्रीकृष्णाय —

दृष्ट किं नो दग्धिरसदृशैस्त्व

मत्सद्गुहा दृश्यते येन दृश्यम् ।

माया छेध भववाचा हि भूम

चक्षुष षष्ठः पद्मभिर्भासि भूते ॥

३७

प्रीतिस्त —

प्रेयाञ्च वेऽ योऽस्त्यनुत्सव्यि प्रभो

विद्यात्मवीक्षेण दृषय्य आत्मन ।

अथापि भक्त्येव तपोपथावता

समाप्त्यनुत्सव्येण कस्तथ ॥

३८

जगद्ब्रह्मस्त्वितितरेषु वैभवी

बहुभिद्यमानगुणयात्ममात्मया ।

रचितात्मभेदमतये स्वतस्त्रया

विनिर्वातितभ्रमगुणात्मने नम ॥

३९

स्वप्ना —

नमस्ते क्वितसत्त्वाय धर्मादीनां च सूतये ।

निर्गुणाय च यत्कृष्ण नाह वेदापरोऽपि च ॥

४०

अग्नि —

यत्तेजसाद् सुप्तमिद्धतेजा

हृद्य बहे स्वप्नर जात्यभित्तम् ।

त यातिव पञ्चविधं च पञ्चमि

स्वित्पश्चुर्नि प्रगताऽस्मि वक्ष्म ॥

४१

देवा —

पुरा कल्पापाये स्वहृत्सुवरीकृत विवृत्त

त्वमेवाद्यस्तस्मि सडिष्ठ वरगे द्वाविंशत्यने ।

पुमान् सेषे सिद्धैर्द्वि विमृशिताभ्यात्मचरुभिः

स एवाद्यात्मोर्ध्वं पथि परस्मि मृत्यानपसि नः ॥

४२

गन्धर्वा —

अज्ञाशास्त्रे देव मरीच्यादय एते
 अङ्गे शशा देवगमा रद्रपुरोगा ।
 काशामान्द विश्वमिद् वस्य विभूम
 सन्धौ नित्य न्नाथ नमसो करषाम ॥

४

विद्यापरा —

त्वमावयार्थमभिपद्य कलेष्वरेऽपि
 नृत्वा मनाहमिति दुर्मतिरुत्पद्ये श्री ।
 क्षितोऽप्यसद्विषयत्वलस आत्ममोह
 बुध्न-कथामुवनिषेवक उच्युदस्येत् ॥

४

मातृया —

त्व ऋतुस्य हवित्स्व हुतास स्वय
 त्व हि मात्र समिद्धर्भपात्राणि च ।
 त्व सदसर्त्विवो दम्पती देवता
 इतिहोत्र स्रधा सोम आन्य पशु ॥

४

त्वं पुरा गा रसाया महासूक्तो
 ब्रह्म्या पयिनी वारणेद्रो यथा ।
 हृत्मानो नर्दहीरुया योनिभि
 स्युत्सार्थ्य^१अपीपात्र यज्ञचतुः ॥

४

स प्रसीद त्वमस्माकमाकाङ्क्षता
 दशन ते परिधृष्टसत्कर्मणाम् ।
 कीर्त्यमाने नृभिर्नाश्रियहोश ते
 यज्ञविप्रा क्ष्वे यानि तसी नम ॥

४७

सैवम्—

इति रक्ष कथितञ्च भद्रं रुद्रावमक्षितम् ।
 कीर्त्यमाने द्रुपदकथे सन्निभ यज्ञभावन ॥
 भगवान्सील भागवत सवात्मा स्वभागमुक्त् ।
 दृष्टं वसाप आभाष्य प्रायश्चाप इवाजय ॥

४८

४९

श्रीमच्छाब्—

एहं मया च शक्यञ्च जगत कारण परम् ।
 आत्मेश्वर उपद्रुष्टा स्वदृग्निक्षयम् ॥
 आत्ममाया समाविश्य साऽहं गुणमया द्वित ।
 सूत्रम् रश्मिर्दीपश्च दध सखा क्रियाचित्तम् ॥
 तस्मिन्महामद्विजाय केवल परमात्मनि ।
 मङ्गलद्वी च भूतानि मदेताऽऽनुपश्यते ॥
 यथा पुमान् स्वाङ्गसु शिर पाण्यादिषु कथित् ।
 पारवयबुद्धिं कुरुते एव भूतसु मत्पर ॥
 त्रयाणामेकभाषाणां या न पश्यते वै त्रिदाम् ।
 सवन्मूलात्मना मङ्गलं शान्तिमनिगच्छति ॥

५०

५१

५२

५३

५४

वैश्व—

एव भगवतादिष्ट प्रजापतिपतिर्हरिम् ।	
अर्धित्वा ऋतुना स्वेन देवानुभवतोऽवजन् ॥	५५
रुद्र च स्वेन भावेन क्षुपाशाबःसमाहित ।	
कर्मणोद्बलादेन सौमयानिरतरानपि ॥	५६
कद्वस्य सहस्रिभिः सक्तावचभुव तत ॥	५६ ॥
तस्मा अप्यनुभावेन स्वेनैवावापरायते ।	
धर्म एव मतिं दत्त्वा त्रितशालो दिव यजु ॥	५७ ॥
एव दाक्षावर्णी द्वित्वा सती पूर्वकलेवरम् ।	
जज्ञे द्विसवत क्षेत्रे मेनायामिति सुकुम ॥	५८ ॥
तनेव दयित भूय आहृत्के पतिमम्बिका ।	
अनवनाथैकगतिं शक्तिं सुतेव पुरुषम् ॥	५९ ॥
एतद्भगवतश्शम्भो कम दक्षाभ्वरदुह ।	
सुत भगवताच्छिष्याद्दुह्ववामे हृदस्पते ॥	६० ॥

इह पवित्र परमीश्वरेष्ठिव

सहस्रनायुष्यनयौषमपण्यम् ।

यो निष्कदाकण्य तरोऽनुकालये

सुनोलाप कौरव भक्तिभायत ॥

६१ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशोऽध्यायः
सहस्रायुषी चतुर्थस्कन्धे सप्तमोऽध्यायः ॥

॥ अष्टमोऽध्यायः ॥

(ध्रुवचरितम्)

संक्षेप —

सन्वत्सव्या नारदश्च कश्चिद्देवोऽरुणिर्यति ।	
नैते गृह्यन्तस्सुता ह्यवन्तश्चूर्ध्वरेतसः ॥	१
गृह्यन्तमस्य भावतीहम्भ माया च सत्रुहन् ।	
असूत मिथुन तत्तु निष्कतिर्नगृहेऽप्यज ॥	२
तयो समभवद्धोमो निष्ठतिश्च महावते ।	
ताभ्या क्रोधश्च हिंसा च यदुत्थि सत्या कति ॥	३
दुरुत्थौ कठिनायत्त भय मृत्यु च सत्तम ।	
तयोश्च मिथुन यज्ञे यत्नना मिरवस्तया ॥	४
सङ्ग्रहेण मयारुपात् प्रतिभगस्तवानथ ।	
त्रि हृत्पैतःपुमाःपुण्य विदुनोत्ताःमनो मलम् ॥	५
अथात् कीर्तये यज्ञ पुण्यकीर्ते कुरुडह् ।	
स्वायम्भुवस्यापि मनोर्देरेरशाशज मन ॥	६
श्रियन्नोत्तानपापौ शत्रुरुपापते सुतौ ।	
बाहुरेषस्य कलया रक्षाया जगत स्थिती ॥	७

१ पृते ह्यवन्तस्सुता वाकान्साद्यदित्येव ।

वेवस्तवमो न केवेल सुतासाधनोरुम ॥

दुत्थ चोक्त कचिद्विषयी एतन्ते

जाये उचानपावस सुनीति सुरभिश्चरौ ।

सुरधि प्रेयसी पःसुनेतरा यस्तुतो ध्रुव ॥

८

एकदा सुरधे पुत्रमहृमारोप्य आलयन ।

उत्तम नासकश्च त ध्रुव राजाभ्यनन्दत ॥

९

तथा विकीर्षमाण त क्षयः वास्तनश्च ध्रुवम् ।

सुरधि नृप्यतो राज्ञे सेव्यनाहातिगर्बिता ॥

१०

न वास नृपतेर्विष्णय मवाकारोऽनुमर्हति ।

न गृहीतो नवा यस्व कुञ्जावपि नृपालसज ॥

११

वाहोऽसि यत नात्यानम यस्त्रीगमसम्भृतम् ।

नून वेद मवा कस्य दुर्लभेऽर्थे मनोरथ ॥

१२

तपसाराभ्य पुरुष तस्मैवानुसरेण मे ।

गर्भे त्व साधयात्मान वदोच्छसि नृपालनम् ॥

१३

वैश्व —

मातु सपः वा स सुरधिविद्ध

अस रुपा दण्डह्यो मवादि ।

द्विःवा निपत पितर सशबाप

जगाम मातुः प्ररुद सफारम् ॥

१४

त निश्चस त रक्षिताधरोष्ठ

सुनीतिरसङ्ग उदूष्ण वाळम् ।

निशम्य ^१ कर्पूरमुखाभिवान्त सा विवशये वद्वदित सपत्न्या ॥	१५
सोऽहं च वैश्वं विडम्बय शोक- दात्वाग्निना दावन्त्येव बाला । वाक्च सपत्न्या स्मरती सरोज भिया दृशा वाक्पकडामुवाह ॥	१६
दीर्घे श्रमती नृविनस्य पार मपश्यती बालकमाह वासा । माऽमद्बल ताव परेष्वनमसा मुहूर्त्तं ततो यत्परदु खदस्तात् ॥	१७
सत्यं सुसूच्याभिहितं भवा मे यद्भगवाया उदरे गृहीत । सा येन पृष्ठश्च विलज्जते वा भार्गेति वा रोहुमिहस्पतिर्मां ॥	१८
आविष्टं तत्रात्र विमलसरस्व मुक्तं ^१ समायापि नदन्वलीकम् । काराधवाभ्योश्चयपादपद्म करीच्छतेऽभ्यासतनुचमो वथा ॥	१९

दस्त्राङ्घ्रिपद्म परिचर्य विश्व-
 विभावनाया उत्तुष्यन्निपद्ये ।
 जसौऽन्वतिष्ठत्सङ्घु पारमेष्ठ-
 पदं जिताःनक्षत्रनाभिव चम् ॥ २०

तथा ननुर्वो भगवाऽभितामहो
 दमेकमत्वा पुरुदक्षिणैर्मलौ ।
 श्वाभिषेदे दुरवापमन्वतो
 भीम सुख दिग्बमयापवर्णम् ॥ २१

तमेव वःसाभयं सुखवःसल
 सुमुह्युभिसृग्यपदाञ्जपद्विम् ।
 जन वभावे निजधर्मभाविने
 मनस्यवस्थान्य भवस्त पुरुषम् ॥ २२

ना य त्त एवपलाशश्लेचन-
 दु स्तच्छिद् ते सृग्यामि कञ्चन ।
 या सृग्यते हस्तगृहीतपद्मया
 भिषेत्तैरङ्ग विगृग्यनाजया ॥ २३

तैलेष—

एव सङ्कल्पित मातुराङ्घ्रिर्धर्मोत्तम वच ।
 सन्निपन्प्राप्तनात्मान निष्काम पितु पुत्रात् ॥ २४
 वारदस्तदुपाङ्घ्र्यै ज्ञात्वा तस्य चिकीर्षितम् ।

सृष्ट्वा सृष्ट्वाचम्रेण पामिता शह विस्मित ॥

२५

अहो तेज क्षत्रियाणा नानमद्भमसृष्ट्यताम् ।

^१बालोऽप्यथ दुरा धत्ते कसमासुरसद्वय ॥

२६

नारद —

नाधुनाप्यबमान ते सम्मान यावि पुत्रक ।

सक्षयाम कुमारस्त सचस्य कीदनादिषु ॥

२७

विषत्ये विषमनेऽपि न ह्यम नोपदेतव ।

पुंसो नोहसृते भिन्ना यज्ञोक्ते निजकर्मभि ॥

२८

परितुम्भेत्तज्ज्ञात तत्र नात्रेण पूरुष ।

दैवोपसादित यान्द्रीहनेश्वरगति सुष ॥

२९

अथ माज्ञोपदिष्टेन चोयेतावकुरुत्तसि ।

यत्सताद् स वै पुसा दुराराभ्यो सतो मम ॥

३०

मुनय पृथ्वी यस्त नि सङ्गेनोरजमभि ।

न विदुर्दृग्गतोऽपि तावथोत्समाधिना ॥

३१

अतो निवततामेप निवचसाव निष्कल ।

१. इ वायेकी भयापय दिवा ससृष्टसृष्टिभ्यद् ।

कञ्चके चापमत्याह्वय तसु सजनी यथा ॥

मुप —

विमेत्तज्ज्ञातयानादह वा योगरायता ।

चोस्तद्वे मुकनैर्वाचसमाधत्त मय कृतम् ॥

इति कविश्लोकरूपमधिकं रक्षते

८],

चतुर्थस्कन्धा

४३३

यद्विप्यति भवान्काष्ठे ज्ञेयसा समुपस्थिते ॥

३२

यस्य पदैरपिदित स तेन सुखदुःखयो ।

आत्मानं शेषयदेही कमस पारदुच्छति ॥

३३

गुणाधिक्यं मुदं लिप्येदनुमोक्षं गुणाधमात् ।

मैत्रीं समाप्ताद्द्विच्छेन्न तापैरभियुज्यते ॥

३४

सुख —

सोऽप्य ज्ञानो भगवता सुखदुःखद्व्यात्मनाम् ।

वर्जितं कृपया पुला दुःखोऽस्माद्विधैस्तु य ॥

३५

अथापि मेऽविनीतस्य ज्ञानं पौरनुपेक्षुष ।

सुखस्या दुर्बलौघाभैव भिक्षे भवते हृदि ॥

३६

पदं त्रिमुष्योत्कृष्टं जिगीषो साधु बलं मे ।

ब्रह्मसत्त्वित्वमिन्द्रजित्तं वैरव्यनधिष्ठितम् ॥

३७

मूलं मया भगवतो योऽङ्गत्वं परमेष्ठिन ।

वितुस्तददरे पीया हितार्थं जगतोऽकवत् ॥

३८

श्लोक —

^१ इत्युदाहृतमाकर्ण्य भगवाञ्चारदसादा ।

पीतं मत्साहं यं वाञ्छं सहात्ममनुकम्पया ॥

३९

भारत —

जनश्चाभिहितं कन्या स वै नि ज्ञेयसस्य ते ।

भगवत्पञ्चासुदेवसा भजत इत्यवगात्मना ॥

४०

१ इत्युदाहृतं कश्चिच्छास्त्रि

श्रीभारत—४०

धर्मार्थकाममोक्षारव य इच्छेच्छ्रेय आत्मन ।

एकमेव हरेस्तत्र कारण पादसेवनम् ॥

४१

वृत्तात् गच्छ भद्र ते वसुधावास्तव ह्युषि ।

पुन्य मधुवन तत्र साक्षिभ्य नित्यदा हरे ॥

४२

स्नात्वातनुत्तपन तस्मिन्नाश्रित्वा सञ्जिडे शिषे ।

कृत्वोचितानि निवसन्नाश्रित कल्पितासन ॥

४३

प्राणावासेन त्रिशुवा शनोर्द्रवमन्मोमलम् ।

शनैश्च्युदस्याभिभ्याषे मतसा गुरुणा गुरुम् ॥

४४

प्रसादादिमुख शश्वत्सङ्गवदनेक्षणम् ।

सुनास सुभ्रुव ह्यारकपोऽ सुरसु दरम् ॥

४५

तरुण रमणीयाद्गमनवोद्वेद्यथाधरम् ।

प्रपन्नाधयण नृम्य शरण्य करुणाधनम् ॥

४६

वीच-साङ्ग वनश्याम पुन्य वरमाश्रितम् ।

शङ्खचक्रादापदीरभि-सकवतुमुजम् ॥

४७

किरीटिन कुण्डलिन केपूरवलयविभक्तम् ।

कौस्तुभाभरणधीव पीतकौशेयवाससम् ॥

४८

काञ्चीकटापवयस्य लसत्काञ्चननूपुरम् ।

दशनीयतस्य शा त मनोत्पन्नधधनम् ॥

४९

पद्म्या नक्षत्रनिशेषवा विलसद्भ्या समर्चिताम् ।

इत्यष्टाङ्गिकादिभ्यश्चमाकम्पात्मववसितम् ॥

५०

स्वयमात्मनि-भावेऽस्यतुरागावलीकणम् ।	
निवर्ततेऽकभूतेन मनसा परद्वयम् ॥	५१
एव भगवतो रूपं सुभद्रं ध्यायतो मन ।	
नितृत्वा परया तूर्णं सम्पन्नं न निवर्तते ॥	५२
जन्मश्च परमो शुद्धः श्रूयता मे नृपाःश्रव ।	
च सत्तरात्रं प्रपठं पुमा वदन्ति क्षेत्रान् ॥	५३
“ ओं नमो भगवते वासुदेवाय ”	
न त्रेणानेन देयस्य कुर्वीद् यमयीं मुष ।	
सपत्नीं विप्रिधैर्द्वैतैर्वैकल्यालविभागवित् ॥	५४
सकिलैः शुचिभिर्मौल्यैश्च वैमूलकलादिभिः ।	
जलाद्गुणान्मुखायैस्तुल्यैश्च शिष्या प्रभुम् ॥	५५
लज्जया ह्यनमयीवया शिष्यैश्चादिषु वाचयेत् ।	
आहृतात्मा मुनिः ज्ञातो वदन्वाङ् मितवश्चतुर्ह ॥	५६
सोच्छ्रावित्परचरितैरधि लनिवमायया ।	
हरिष्यत्पुत्रमश्लोकशस्त्रापेक्षद्वयम् ॥	५७
पनिचया भगवतो वाचत पूवसेविता ।	
ता न प्रहृदयेनैव प्रयुज्या सन्त्रमृतये ॥	५८
एव कायेन मनसा वचसा च मनोगतम् ।	
परिचवमाणो भगवा भक्तिःपरिचर्षया ॥	५९

पुस्तममादिनां सम्यग्भजता भावबलम् ।
तेषु दिव्यतमिमतं यद्दर्शयितुं रेक्षिणाम् ॥ ६०

विरक्तधोद्भवरतौ भक्तियोगेन भूयसा ।
त निरतरभावेन भजेताद्या विमुक्तये ॥ ६१

इत्युक्तस्तु परिकल्प्य प्रजन्म्य च नृपायकम् ।
ययौ ननुयन पुण्यं हरेखरणचर्चितम् ॥ ६२

तपोयनं गते तस्मिन् प्रविष्टोऽसौ पुरं मुनिः ।
अर्हिताहंलक्ष्मीं राज्ञा सुगतातीनं वचाच तम् ॥ ६३

नारद —

राजाऽहं ध्यायसे दीर्घं मुखेन परिशुष्यता ।
किं वा न रिप्यते कामो धर्मो धार्ढ्यं सजुतम् ॥ ६४

राज्ञः—

सुतो मे वाङ्मनो लघुन् सौमेत्याहुरगतात्मना ।
निर्बोसिताः पञ्चवयं सह माया महा कवि ॥ ६५

अप्यन्तयं धने लघुं मायाद लघ्वैकं युक्तम् ।
आ तं शवानं ह्युषितं परिन्धानमुत्थान्मुजम् ॥ ६६

अहो मे यत्र दौरात्म्यं क्लीञ्जितस्त्रोपधारय ।
बोडङ्गुं प्रेम्णाकुरुष्व तं नाभयनं दमस्तत्रयम् ॥ ६७

नारद —

मा मा ह्युच्यते स्वतन्त्रं देवगुणं विद्यां पते ।
तत्प्रभावमविज्ञाय प्राकृत्युक्ते यथाशौ जगत् ॥ ६८

सुदुष्करं कर्म कृत्वा लोकपालैरपि प्रभु ।

एतच्छाश्विरतो राज यशो विमुक्तयन्त्रव ॥

६९

मंत्रेण —

इति देवर्षिणा मोक्ष विमुक्त जगतीपति ।

राजसमीपनादत्र पुत्रमेवा बधितयत् ॥

७०

तत्राभिषिक्त प्रवतस्त्रामुपोष्य विभाषरीम् ।

समाहित पर्यन्तरदृग्वादेष्टेन पूरुषम् ॥

७१

त्रिरात्रा वे त्रिरात्रा त्रे कपित्थवदराशन ।

आःमहृन्वतुसत्तेन मस निन्वेऽवय हरिम् ॥

७२

द्वितीयं च तथा मास षष्ठे षष्ठेऽमको दिने ।

तुणपथादिभि हीर्षी कृतान्नोऽभ्यर्चयद्विभुम् ॥

७३

तृतीयं चावय मास नवमे नवमेऽहनि ।

अहमश्च अत्तमस्तौकमुपाधावःसमाधिना ॥

७४

चतुर्थमपि वै मास द्वादशे द्वादशेऽहनि ।

वायुभक्षो वितश्वासो भ्याव देवमधारयत् ॥

७५

पञ्चमे मास्यतुष्टासे वितश्वासो वृपात्मज ।

भ्यावःत्रय्य पदैकेन तस्यौ स्थाणुरिवाचल ॥

७६

सर्वतो मन आकृष्य हृदि भूतेन्द्रियाश्रयम् ।

भ्यावःभगवतो रूप नाश्राक्षीतिश्रानापरम् ॥

७७

स्थाधार महशरीना प्रथान्तुरुषेष्टम् ।

मङ्ग धारयन्नापस्तत्र यो लोकश्चकम्पिरे ॥

७८

यदैकवादेन स पार्थिवोभक्त

सस्यौ तदद्भुतनिपीडिता मही ।

ननुम तत्रापमिमे दूषिष्ठिता

तरीष सन्धेतरत पदे पदे ॥

७९

तस्मिन्नभिन्नाशति विश्वमात्मनो

इतर निरुन्ध्यात्सुमन यथा पिया ।

लोक्य निरुन्ध्यात्सुनिपीडिता भृश

सलोकपाडा शरण्य चसुहरिम् ॥

८०

देवा —

नैव विदुस्तो भगवन्प्राणरोध

चराचरस्याखिलसस्वधास्त ।

विपेदि ततो शुनिनाद्विनोभ

प्राप्ता नव त्वा शरण्य शरण्यम् ॥

८१

धीमन्नाम् —

मा भैह बाल तपसो दुरत्यया

शिवतयिष्ये प्रतिबान स्वाधाम ।

यतो हि व प्राणनिरोध आसी

दौन्दानपादिमयि सद्गुणात्मा ॥

८२

इति धीमन्नामवते मन्त्रपुराणे अष्टावस्यस्यऋषिणा

संहितायां चतुर्थस्कन्धे अष्टोत्तशतम् ॥

॥ नवमोऽध्यायः ॥

(अथराज्याभिषेकवर्णनम्)

मैत्रेय —

- त एतमुत्सृज्य भया करुण्ये
 कृत्यावनामा प्रययुस्त्रिविष्टपम् ।
 सहस्रशीषाणि ततो वरुणता
 मधोवन भूत्त्रिविष्टपया गत ॥ १
- स वै शिवा योगनिष्ठाकृताप्रया
 हृत्पद्मकोषो स्फुरित तद्विजयम् ।
 तिरोहित सहसैषौपठ्य
 वहि स्थित तद्वक्त्रा ददत् ॥ २
- वदशनेनागणसाभ्यस शिवा
 षव दत्ताह्ण दिनमप्य दण्डवत् ।
 टाभ्या प्रपश्य प्रपिबन्निषामक
 क्षुम्बनिवासेन मुनेरिवास्तिपत् ॥ ३
- स त विवहृतमसद्विद् हरि-
 क्रास्त्रास्त्र सक्त्रा च दूशवसित ।
 कृत्याह्वलिं ब्रह्ममयेन कम्पुना
 पश्यतीं वाञ्छ कृपया कपोले ॥ ४

स वै तद्देव प्रतिपादिता गिर
 देवीं परिज्ञातपरमात्मनिष्णव ।
 त भक्तिभावोऽभ्यगृणादसत्त्वर
 परिश्रुतोरुत्थस सुप्रक्षिति ॥

५

सु० —

सोऽस्य प्रविश्य मम वाचमिना प्रसुप्ता
 सञ्जीवयत्यखिलशक्तिभर स्वभावा ।
 जन्वाद्य हस्तचरणश्रवणत्वगादी
 प्राणात्मनो भगवते पुरुषाय सुभयम् ॥

६

एकस्वमेव भगवन्निदमात्मशक्त्या
 मासारयस्योस्तुनया महदाशशेषम् ।
 सृष्ट्वानुविश्य पुरुषस्तदसद्गुणेषु
 नानेव दारुणु विभावसुबद्धिभासि ॥

७

त्वहत्तया वयुनयेदम^१चष्ट विश्व
 सुप्तप्रबुद्ध इव नाय भवत्प्रपन्न ।
 वस्त्रापवर्णशरण तव पादमूळ
 विस्मर्यते कृतविदा कथनातब^२धो ॥

८

नून विमृष्टमवयल्लव मायया ते
 ये त्वा भवाप्ययत्निमोक्षणम वहेतो ।

- जर्भेति कल्पकतर कुण्डलोपभोग्य
 निच्छति मत्सपन्न निरवेडवि नृणाम् ॥ ९
- या निवृत्तिस्तनुमुता तत्र पाठपथा
 ध्यानाद्भवन्नकथाश्रयणेन वा स्यात् ।
- सा मङ्गलि समद्दिन वपि नाथ मा भू
 किं त्व तपासितुञ्जितात्पतता विमानात् ॥ १०
- अकिं सुतु प्रवहता त्वयि मे प्रसङ्गो
 भूवदन त महताममलाशयानाम् ।
- येनाङ्गस्रोतव्यमुत्सव्यसम मवायि
 जेत्थे भवतुणकथास्तपानन्त ॥ ११
- ते न स्मर त्यतिवरा धियर्माया मर्त्ये
 वे न्ना वद सुतसुतद्दवित्तदात् ।
- ये त्वकतनाम भवदीशपदारविद्
 सौग भक्तुम्भद्वयेषु कृतमसङ्गा ॥ १२
- तिर्यङ्गद्विजसरीसूपदेवद्वैत्य
 मलादिभि परिचित सत्सङ्गिणेषम् ।
- रूप सविभ्रमन ते महदायनेक
 नाल पर परम वेदि न वत्र वाद् ॥ १३
- कल्पा त एतवक्रिळ जठरेण गृह्णन्
 शेते पुमान्स्वहृगत वसससावद्धे ।

यनाभिसि श्रुत्वात्सन्नतल्लोकपद्म
गर्भे शुभाभगवते प्रगतोऽस्मि तस्मै ॥ १४

त्व नित्यमुक्तपरिहृद्धविबुद्ध आत्मा
कूटस्थ आदिपुरुषो भगवात्कवचीस ।
यदुद्धवस्त्रिभिमस्त्रिभितया लट्टव्या
द्वया क्षितावधिमसा व्यतिरिक्त जारसे ॥ १५

वधिमिधिरद्भगतयो ह्यनिश पतति
विद्यादयो विविधशक्तव आनुपु-मान् ।
तद्भक्त विश्वभवमेकमन-तमात्
नान द्वाभ्यमधिकारमह प्रवरो ॥ १६

सञ्ज्ञाविषो द्वि भगवस्तव पादपद्म
नाशाश्रया तु भवत पुरुषा-वमूर्ते ।
अप्येवमार्ये भगवा परिपालि दीना
वामेव प-सक्यतुम्हकारयेऽन्त्यान् ॥ १७

संक्षेप —

अथाभियुक्त एव वै सत्सङ्गस्थेन भीमता ।
सृष्ट्यासुरक्तो भगवा प्रविश-शेदमनवीत् ॥ १८

श्रीभगवाद्—

वेदाह ते व्यवसित हृदि राज यवाञ्जक ।

१]

चतुर्थस्कन्ध

४४३

उत्प्रयच्छामि भद्र ते दुरापमपि सुनय ॥ १९

नान्यैरधिष्ठित भद्र यद्वालिष्ठु भुवक्षिति ।

अथ महश्चताराना योतिषा चक्रमाहितम् ॥ २०

येहता गौचक्रकल्याणु परस्ताःकल्पवासिनाम् ।

धर्मोऽपि कश्चप शुद्धो सुनयो ये वनौकस ॥ २१

चरति वृद्धिर्भाकृत्य भ्रम तौ व-सतारका ॥

२१॥

प्रक्षिते तु वन पित्रा दम्बा गा भयसमय ।

पदत्रिंशद्दूर्ध्वसाहस रक्षिताऽव्याहते द्विव ॥ २२॥

त्वद्भावतुंउत्तमे नष्टे शृगयावा तु त मना ।

अन्वेय ही वन माता दावामि सा प्रवेद्यति ॥ २३॥

इहा मा च्यङ्कव्य यत्ने पुष्कलदक्षिणै ।

सुकृत्वा चैहाक्षिष सता अ ते मा रुस्मरिष्यसि ॥ २४॥

उतो ग तासि मःस्थान सर्वश्लोकमल्लुतम् ।

उपरिष्ठाहविभयस्य उतो नावतते गत ॥ २५॥

श्लोक —

इत्यन्धित स भगवान्निदिदिश्या मन पदम् ।

वाल्क्य परशतो धाम स्वमगाद्गुरुद्वयज ॥ २६॥

सोऽपि सङ्कल्पक विष्णो पादसेनोपसादितम् ।

शान्त सङ्कल्पनिर्वाण नातिदीप्तोऽभयान्तुरम् ॥ २७॥

। पौत्र

विदुः —

सुदुलभ यत्परम पद हरे
मायाविवलक्षरणाचनार्जितम् ।
छन्दोवाचसिद्धार्थमिषैकम मना
कथं स्वमात्मानमम यथावदित् ॥

२८।

मैत्रय —

मातु सपरमा वाग्वायौहृदि विद्वस्तु तान्मत्पर ।
मैत्रय मुक्तिपथेमुक्ति तस्मात्तापमुपेयिवात् ॥

२९।

मुष —

समाधिना नैकमथेन यत्पद
विदु सन दादय ऊर्ध्वरेवस ।
मासैरद बहुभिरमुष्य पादयो
दृष्टावामुपेयापगत पूयष्यति ॥

३०।

अहो यत् ममानात्म्य म इमागस्त पश्यत् ।
भवच्छिदः पादमूळ गत्वाऽयाथे यद् तवत् ॥

३१।

मजिषिर्दुषिता देवै पतङ्गिरसदिष्टुभि ।
सो नारदवचस्तप्य नायादिपतस्तप ॥

३२।

देवीं मायामुवाचित्य मसुत्र इव भिन्नदह ।
तप्ये द्वितीयेऽवतति भ्रातृभ्रातृन्वद्भुजा ॥

३३।

सपैतत्पार्जित उवर्षे चिकित्सेव यतामुषि ।

प्रसन्नं जगदात्मानं वपसां दुष्कसादनम् ॥	३४।
भवच्छिदमवाधेऽहं भव भाग्यविधर्मित ॥	३५
स्वाराय वच्छतो मौल्या मानो मे विधितो वत ।	
ईश्वराश्रयणपुत्रेण ज्ञहीकाराभिवाचन ॥	३६

श्लोक —

न वै मुक्तं दस्यं पदारथि दशो	
रजोतुपस्तात भवाटशा जना ।	
वाञ्छति वदास्यसूतेऽपमानो	
यदृच्छया लब्धमनं समृद्धय ॥	३७

आह्वय्याऽमजनाया व सम्पद्येत्य यथागतम् ।	
राजा न अद्ये महममद्रक्ष कुतो मम ॥	३८
अद्याय शक्य वेकर्वैर्पुत्रेणैव वर्धित ।	
वार्ताहृत्पुरतिप्रीतो हार प्राशमहाभम् ॥	३९
सदस्य रथमारुह्य कारुण्यपरिष्कृतम् ।	
माह्वयै कुल्लुङ्गैश्च पर्यस्तोऽन्नाशयपुभि ॥	४०
छद्मवु दुभितार्देन मङ्गपोपेग वेपुभि ।	
निश्चयम पुगत्तूणमाऽमवासीधणो मुक्त ॥	४१
सुनीत सुरविधास्य महिष्वी शकमभ्रिते ।	
आरुह्य शिविहा सार्धमुत्तमेनभिगतस्तु ॥	४२
त ह्योपवनाभ्याश्च श्वाद्याश्च तरसा रथात् ।	

अपत्यं नृपसूनुनासत्तम्य भ्रमविह्वल ॥	४३
परिरेभेऽद्भुज दोर्भो दीर्घोऽकण्ठमन्त्र सप्तम् ।	
विष्वक्सेनाङ्घ्रिसम्पशहृताशेषाद्यथ वनम् ॥	४४
अथाञ्जित् सुदुर्मूर्तिं शकैवयनवारिभिः ।	
स्नापयामास तनयं जातोद्दाममनोरथ ॥	४५
अभियन्त पितुः पादावाशीर्मिथ्याभिमन्त्रित ।	
नवान् मातरौ क्षीण्वा सत्कृतं सज्जनापया ॥	४६
सुकृषिस्तं सन्तुःशाप्य पादावनतमभक्तम् ।	
परिभ्यं वाद् वीथेति वाप्यगद्गदया गिरा ॥	४७
यस्य प्रसन्नो भगवाः सुगैर्मे यदिभिर्हरेः ।	
तस्मै नमति भूतानि निम्नमाप इव स्वयम् ॥	४८
उत्तमश्च भ्रुवन्नोन्नाव शो य भ्रमविह्वलौ ।	
अङ्गसद्गद्गदुःपुलकावस्त्रौथ सुदुःखदतु ॥	४९
सुनीतिरस्तं जननीं शपेऽशोऽपि विषं सुतम् ।	
वपस्वुङ्गं जहापारिं तदङ्गस्पर्शनितृषा ॥	५०
पयः सनाभ्यां सुस्ताव नेत्रयैः सतिष्ठैः शिवैः ।	
तदाभिविष्वयमान्भ्यां वीर वीरसुखो मुहुः ॥	५१
तां शशासुर्जना राक्षीं विद्वन्वा ते पुत्र आर्षिहा ।	
अतिलम्बधिरं नष्टो रक्षिता मण्डलं सुवः ॥	५२

अ-क्षयितः-पया नून भगवा मयतातहा ।	
यदनुभ्यापिनो धीरा सु-सु त्रिभु सुदुर्जयम् ॥	५३
आत्मवान जनैरेव ज्ञय सञ्जातर रूप ।	
आरोप्य करिणी ह्यु स्युमानोऽविशःपुरम् ॥	५४
तत्र तत्रोपसक्तैस्त मकरतोरी ।	
१तद् दे कद-भीसम्भै पूनपोतैश्च गद्विभै ॥	५५
चूतच्छववास सञ्जुआदामविलम्बिभि ।	
वप-स्रुत प्रतिहारमया कुम्भै तदीप्यै ॥	५६
प्राङ्गीर्गोपुरागारे ज्ञातकुम्भपरिच्छदै ।	
सवतोऽलङ्कृत श्रीमद्विमानशिखरस्तुभि ॥	५७
सृष्टचत्वरर-यादृमार्गे च इवचर्चितम् ।	
आ-गम्यते पुन्यकलैस्तम्बलैर्बिभिमिसुतम् ॥	५८
ध्रुवाय पथि दृष्टाय तत्र तत्र पुरस्त्रिय ।	
सिद्धार्थोश्चतदभ्यम्बुदूर्वापुष्पफलयनि च ॥	५९
वपञ्चहु प्रसुखाना वाःसत्यादाशिव सती ।	
शृम्भस्तद्वस्तुपीतानि मापिस्तद्वचन पितु ॥	६०
महामणिक्रातमये स तस्मि मयनोचमे ।	
छालितो मितरा पित्रा पयसद्विधि देवचत् ॥	६१
पद्म फेननिष्ठा क्षरया वा ता ककमपरिच्छदाः ।	

आत्मनानि महाद्वापि यत्र रौप्यमा उपभक्ष्य ॥	६२
यत्र स्फटिककुलोषु महाभारकषेपु च ।	
मणिमदीषा आम्नाति जलनगरजसमुत्ता ॥	६३
कन्यानापि च उन्वानि विभिन्नैरमरुद्भुवै ।	
कूजद्विद्वज्मिथुनैर्गाथ मत्तमधुद्वजै ॥	६४
बाण्यो वैदूर्यसोपाना पद्मोत्पलकुमुदवी ।	
हस्तकारण्यवकुलैस्तुष्टाक्षयाद्दसारसै ॥	६५
वचानपादो राजर्षिं यभाव तनवस्त तम् ।	
शुत्वा दृष्ट्वाद्भुक्तम प्रवेदे विस्मय परम् ॥	६६
वीक्ष्योत्थयस्त त च प्रह्वीना च सम्मनम् ।	
अनुरक्तप्रज राजा भुव पके भुव पतिम् ॥	६७
आत्मनि च मन्वसन्माकलय विश्वापति ।	
बन् विरक्त प्रातिष्ठद्विमृशन्नात्मनो गतिम् ॥	६८

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशसहस्रिकायां
सहस्रिका चतुर्थेऽध्याये नवमोऽध्यायः ॥

॥ दशमोऽध्याय ॥

संक्षेप —

प्रजापतेर्दुहितरं विष्णुमारस्य वै भुव ।	
उपवेम भूमिं नाम तत्सुतो कल्पवृक्षरौ ॥	१
इक्ष्वाकमपि भ्रायाया वायो पु या महाबल ।	
पुत्रदुःकलनामानं योषिद्रजमजीजनत् ॥	२
वत्समत्पुत्रोद्गाहो नृगणया वत्सपसा ।	
इत पुष्यजनेनादौ तन्नासास्य गतिं गता ॥	३
भ्रुवो भ्रातृवथ भ्रुवा कोपामर्षद्वुचार्पित ।	
शैत्रं स्य दनमास्थाय गतं पुष्यजनालक्षम् ॥	४
मत्वोदीचीं दिशं राजा रुद्रानुचरसेविताम् ।	
ददत्त हिमवद्गोष्ठां पुरीं गुह्यकलङ्कुलाम् ॥	५
वभ्रुवो रुद्रं रुद्राद्गुह्यं दिशञ्जानुनारपत् ।	
केनोद्दिग्दृष्टं क्षत्ररूपदे योऽथसत्सृष्टम् ॥	६
सुतो निष्कन्धं यत्किञ्च उपवेबमहाधरा ।	
असह्यवस्त्रमिनादनमिभेतुकराजुषा ॥	७
स तानापलतो वीर उष्य वा महारथ ।	
एकैकं युगपत्सर्वाब्दं यामैश्वरिभिरिभिः ॥	८
ते वै सस्यत्सस्यैस्तेरिपुभिः सव एव हि ।	

सत्त्वा निरस्यमाःमानमाशुभ-कर्म तस्य तत् ॥	९
वेऽपि चासुनसृष्य त पादस्वसामिभोरगा । शरैरपिभ्य युगपरिगुण प्रथिकीर्षव ॥	१०
ततः परिषदिलिखै शससूत्रपरस्वधै । शक-वह्निभिसुधुग्घीभिश्चिज्जवाजै शरैरपि ॥	११
अभ्यवर्षं प्रकुपित्वा सरथ सहस्रारथिम् । इच्छत तस्यःश्वीकनुमपुत्रानि उपोदस ॥	१२
श्रीमानवादि स तदा शङ्खवर्षेण शूरिणा । त उवाचदधत् षडश आसारेण यथा गिरि ॥	१३
हाहाकारस्तदैवासात्सिद्धाना विप्रि पश्यताम् । हृत्तोऽथ मानव सूर्गे मम पुण्यज-शक्ये ॥	१४
नरस्तु आतुवातेषु जयकाशिष्क्यो रूषे । उद्विग्नदृक्स्तस्य नाहारादिव भास्वर ॥	१५
अनुर्विस्तूर्जैर्वा दिव्य द्विषता श्रेयस्तुष्टय । अशौच व्यवधमद्रागैर्वेनानीकमिवाभिर ॥	१६
तस्य ते आपन्नियुक्ता भित्त्वा यमायि रक्षसाम् । कायानाथिविच्छिन्ना गिरौतस्तनयो यथा ॥	१७
मत्तै मल्लिषमानाता शिरोमिश्रायकुण्डलैः । कन्दभिर्हैमवालाभैर्दोर्विद्वैरन्वस्त्युभिः ॥	१८

हारकेयूरमुकुटैरुत्पीतैश्च महाभयैः ।

आस्तृतास्ता स्वमुखो देवुर्धरमनोहरा ॥

१९

इतावशिष्टा इतरे रथाभिरा

द्रक्षोगया क्षत्रियवपसापकै ।

प्रापो विवृन्नावयया विदुदुवु

र्सेने द्रविष्ठावितनूपया इव ॥

२०

अपश्यमान स तदातवाभिन

महाभूषे कञ्चन मानवोत्तम ।

गुरीं विसृज्यन्नपि नाविसृदिषा

न मादिना वेद विधीयित जन ॥

२१

इति हुवञ्जितस्य स्वसागधि

वत्त चरेषा प्रतियोगशङ्कित ।

ह्रस्वाव सान्द जलधेरिभेरित

नमस्ततो विश्नु रजोऽचटश्यत ॥

२२

क्षमे^१नाच्छादित व्योम चवानीकेन सर्वत ।

वित्कुरचदिवा विश्नु प्राणवसानभितुना ॥

२३

वदत् रभिरौषास्तूपविष्मुत्रमेत ।

निपेतुर्गानहस्य कव चा^२वस्तोऽनघ ॥

२४

वत्त शोऽटश्यत गिरि^३पित्तुः सर्वतोदिशम् ।

गवापरिचरिक्लिशसुसज्जा साक्षमवर्षिण ॥	२५
अहयोऽशनिनि खासा वमवोऽग्नि कषाक्षिभि ।	
अभ्यधावगजा मत्ता सिंहन्वाप्राञ्च यूवक ॥	२६
समुद्र ऊर्ध्विभिर्भीम द्वावय सवतो सुवम् ।	
आससाद् महाद्वाद् कल्पा व इव भीषण ॥	२७
एवविषान्वनेकाभि आसना यमनभिन्नाम् ।	
ससृसुशिखरगतय आसुषा मायवाऽसुषा ॥	२८
ध्रुवे प्रकुक्कामसुरैस्ता मायापतिदुस्तरम् ।	
निशाम्य वस्य सुनय क्षमाकृत्य समागता ॥	२९

सुनय —

श्रीघातपादे भगवास्तव शाङ्ख्य वा

देव क्षिणोत्वधनतार्निहरो विपश्चान् ।

यज्ञामदेयमभिवाय निशाम्य चाहा

सोकोऽञ्जसा वरति दुस्तरेण्ण सृत्सुम् ॥

३०

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशसर्गश्लोकावा

सहितार्था नृनोवस्य वे दशमीऽध्याय ॥

॥ एकादशोऽध्यायः ॥

—*Umbadi Venugopala*
TRIPUNITHURA

मैत्रेय —

निष्काम्य गदतामेववृषीणा धनुषि ध्रुव । **COCHIN/KER/LA,**
स वचेऽरजमुपसृष्ट्वा यत्नाराचणनिर्मितम् ॥ १
सन्धीयमान एतन्मिमांसाया गुह्यकनिर्मिता ।
क्षिप्र विनेशुर्बिंदुर श्लेषा ज्ञानोदये कथा ॥ २

तस्वार्पणस्य धनुषि प्रवृत्तत
सुवर्णपुष्पा कलहस्वात्मसः ।
विनि सृता आविविशुर्बिंदुल
कथा वन भीमरथा सिद्धशिखर ॥ ३

वैश्वाम्पावरे प्रथमे शिखीमुखी
रितस्तल पुष्पयज्ञा वपट्टुणा ।
तमभवावन्कुपिता क्वाटुया
सुपर्णमुज्ज्वलना इवाह्वय ॥ ४

स ता वृष्कैरभिवाचनो मृधे
निष्ठस्तबाहूशशियोधरोदरान् ।
विनाथ लोक परमर्कमण्डल
अज्ञात निर्दिश यन्भूरेतसः ॥ ५

ता ह्यवमानानभिर्वीक्ष्य तुच्छका
 ननागसञ्चिक्खयेन भूरिणः ।
 औचानपादिं कृपया पिदानहो
 मनुर्देगाशोचयतः सहर्षिभिः ॥

६

सु —

अल वत्सानिरोपेण समोद्घारेण पाप्मना ।
 येन पुण्यजनभायेतत्प्रवधीस्त्वननागसः ॥
 नास्मत्कुलोचितं वात कर्मवत्तद्विगर्हितम् ।
 कथो यदुपदेवानामारुख्यसोऽकृतौनसाम् ॥
 नाचेकस्यापरोधेन प्रसङ्गाद्गृह्यो हता ।
 भ्रातृवधाभितरेण त्वयाद्भ्रातृवत्सलः ॥
 नात्र मार्गो हि सायूना हृषीकेशानुवर्तिनाम् ।
 यथात्मानं परागृह्य पञ्चवज्रत्वैशसम् ॥
 सर्वभूतात्मभावेन मृतावास हरिं भवान् ।
 आराध्याप हुराराध्व विष्णोस्तत्परम पदम् ॥
 स त्वं हरेरनुभ्वासस्तत्सुखामपि सम्भवतः ।
 कथं त्वयद्यं कृतवान्तुशिक्षं सदा व्रतम् ॥
 तिलिक्षया करुणया नै वा चान्त्रिज्जगत्सु ।
 समस्त्वेन च सर्वात्मा भगवात्सम्प्रसीदति ॥
 सम्प्रसजे भगवति पुरुषः प्राहृषैर्गुणैः ।

७

८

९

१०

११

१२

१३

विमुक्तो जीवविमुक्तो महामिवाप्यगच्छति ॥ १४

भूतैः पद्मभिरार भैरवोऽपि पुरुष एव हि ।

तयोन्मथामाःसम्भूतिर्योऽपि पुरुषव्यारिद् ॥ १५

एष प्रवर्तते सर्वं क्षितिः सधम एव च ।

गुणव्यतिकराद्भक्तमायथा परमात्मन ॥ १६

निमित्तमात्रं तत्रास्तान्निर्गुणं पुरुषपदम् ।

स्वकान्दकमिद् विन्य नत्र भवति लोडवत् ॥ १७

स कश्चिद् भगवा कालकालः

गुणप्रवाहेष विभक्तवाच ।

करोल्लकर्तव्यं निद् तद् वा

वेष्टा विभुश्च शङ्खु दुर्विभा वा ॥ १८

सोऽन सोऽ तकर कालोऽनादिराङ्गिहृन्मय ।

जन तनेन जनय मारय मृत्युना तकम् ॥ १९

न वै स्वपद्मोऽस्त विवक्ष एव वा

दरस्य मृतोर्विशत सम प्रजा ।

स पावमानमनुपाय तन्नाशा

यथा रजास्वन्तिष्ठ भूतसङ्घा ॥ २०

आमुषोऽऽपचय ततोऽन्तर्बोधोपचय विभु ।

वभाभवा रहित स्वसो दु स्वस्य विदवात्प्रभौ ॥ २१

केचित्कर्मा बद् त्वेन स्वभाषसपरे नृप ।

एके काठ परे दैव पुस काममुताचरे ॥	२२
अव्यक्तस्वाभनेवस्त नानाशक्त-बुद्धवस्त च ।	
न वै चिकीर्षित तात को वेदाय स्वतन्त्रवम् ॥	२३
न चैते पुत्रक भ्रातृह वारो धनदानुगा ।	
विसर्गोदानपोच्छाय पुस्तो दैव दि कारणम् ॥	२४
स एव विश्व सृजति स एवावति इति च ।	
अथापि क्लृप्तकारणा वरे गुणकमभि ॥	२५
एष भूतानि भूतान्वा भूतेशो भूतभाषत ।	
स्वशास्त्रा मायया बुक्त सृजत्यति च पाति च ॥	२६

तमेव सृष्ट्युपसृत तात दैव

सर्वात्मनोर्षेदि जगत्परायणम् ।

यस्मै कलिं विश्वसृजो हर्षित

राजो यथा वै नसि दानचञ्जला ॥

२७

च पञ्चवर्षो जननी त्व विहाय

मातु सपत्न्या वचसा भिक्षवर्मा ।

वन गतस्तपसा प्रत्यग्ल

भाराभ्य लेभे मूर्तिं पद तिलोक्त्वा ॥

२८

तमेतन्महात्मनि मुक्तविग्रहे

द्व्यपाशित निर्दुष्कमेकमक्षरम् ।

आःमात्मनि चच्छ विमुक्ततामह
 ग्वाभिलिप्त्वे भेदमसत्त्वतीयते ॥

२९

त्व प्रख्यातमनि तदा भगवत्तन त
 आन द्वाप उपपन्नसप्तसप्तसौ ।

भक्ति विधास परमा हतकैरविद्या
 अि विभेत्सति गमाहमिति प्रकृतम् ॥

३०

सयच्छ रोष अह ते प्रतीप ज्ञेयसा परम् ।
 भुतेन ग्वासा राजप्रगदेन च्यालयम् ॥

३१

केनोपश्रुतापुरपाशोक वद्विजने शूलम् ।
 न सुधसाहस गच्छेदिच्छसमयमात्मन ॥

३२

हेळन गिरिशभातुभनदल त्वया कृतम् ।
 यत्प्रतिवा पुष्पाणा भ्रातृभ्रातृभिरनर्षित ॥

३३

त मसादप वत्साह्य सक्त्या प्रथयोर्षिर्षिनि ।
 न याव अह्ना तेज कुल नोऽभिभविष्यति ॥

३४

एव स्वावम्भुवः पौत्रमनुशाल मनुर्धुवम् ।
 तेनाभिषदिता साकशुषिभि स्तुर वयो ॥

३५

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशस्कन्धोद्धार्या
 संहिताया चतुर्थस्क व पञ्चदशोऽध्याय ॥

॥ द्वादशोऽध्याय ॥

मैत्रेय —

ध्रुव निवृत्त परितुष्टस्त वैश्रवा
 इपेतम तु भगवा वनेश्वर ।
 तत्रागतस्त्रारण्यवक्ष्यिष्यते
 सस्तुदमानोऽभ्यवदःकृताञ्जलिम् ॥

१

अथ —

भो भो क्षत्रियदायाद् परितुष्टोऽस्मि तेऽनघ ।
 यत्त्वं विलासदादेशाद्वैरुक्त्वज्जगत्सज्ज ॥ २
 न सवाक्यवशीयश्चात्र यक्षा भ्रातर तव ।
 काल एव हि भूताना प्रभुरप्ययभावयो ॥ ३
 अह त्वमित्यथावा वीरञ्जानतपुरुषव्य हि ।
 स्वाग्नीवाभासतश्चानाद्यथा व क्षत्रियवपौ ॥ ४
 वदुच्छ ध्रुव मह ते भगव तमथोक्षतम् ।
 सर्वभूतान्तभाषेन सर्वभूताःक्षत्रियदम् ॥ ५
 भजन्त भजनीयाङ्घ्रिभवाथ भवच्छिदम् ।
 सुक्त विरहितं ह्यन्त्या गुणमन्त्याःसमापया ॥ ६

दृष्टीदि फल नृप व मनोगत
 मन्त्रत्वमौचानपदेऽविशङ्कित ।

वर वरदोऽम्बुलनाभपादयो

एव वर त्वा वपमद्द शुभम् ॥

७

मैत्रव —

स राजराजेन वराय चोदितो

ध्रुवो महाभागवतो महामति ।

हरौ स वज्रोऽचलिता स्मृति यथा

तरल्यज्जेव तुरत्यय तम ॥

८

तस्य प्रीतेन वनसा वा दन्वैश्चबिहसत ।

पश्यतोऽ तर्दधे सोऽपि क्षपुर प्रत्यपगत ॥

९

अथावगत यज्ञेण चतुर्भिर्भूरिन्द्रियै ।

इ यच्छिवादेवताना कर्म ^१कमफलप्रदम् ॥

१०

सर्वाःस यच्चतुते सर्वे तीर्त्तौषा भक्तिदुद्धहन ।

ददशात्मनि भूतेषु तमेवावस्थित विभुम् ॥

११

तमेव शीलसम्पन्न मङ्गल्य दीनव-तलम् ।

गोदार धमभेतूना मेनिरे पितर प्रथा ॥

१२

^२वद्विद्यद्वयसादस्य सदास क्षितिमन्तलम् ।

भोगै पुण्यस्यय कुवजभोगैरद्भुतश्रयम् ॥

१३

एष बहुसय वज्र महाःसाऽविचलेन्द्रिय ।

त्रिचर्गौपचिक नीत्वा पुजायादानपासनम् ॥

१४

मन्वान इदं विश्वं नायारचितमात्मनि ।

अविद्यारचितसत्तमं धवनगरोपमम् ॥

१५

आन्वात्म्यफलसुहृदो बलमृदकोश

म त पुर परिविहारसुबद्ध रथा ।

सूमण्डल जलधिमेखलमाकलय्य

कालोपसुहृमिति स प्रथमो विद्यानाम् ॥

१६

रस्ता विद्युत्प्रकरनं शिवनार्विगाह

वशतमं विश्वमहं मनसा ह्रुवाह ।

भ्रूले दधार भगवत्प्रतिरूपं पल

सूसायस्तद्वचद्वितो वयस्त्वत्तमावौ ॥

१७

भक्तिं हरीं भवति प्रवदन्नजस्र

मानं दवात्पकलय्य सुहृत्प्रमानं ।

विक्रियमानहृद्यं पुत्रकाभिराहो

नान्वात्म्यमस्मदसाविति मुक्तजिह्व ॥

१८

स दश विमाना य तमसाऽवतर^१ ह्रुव ।

विभ्राज्यदशदिशो राक्षापविमिबोधितम् ॥

१९

तत्रानु देववपरीं चतुर्भुजीं

इत्यामौ क्लिष्टोरावसुनाम्बुजेक्षणी ।

- सितायवदभ्य गदा सुधासवी
 त्रिरीतहाराङ्गद्वारकुण्डली ॥ २०
- विज्ञाय सातुभमगाचरिद्वरा
 चम्पुभित्त साभ्यसविष्कृतकम ।
 क्लान्त नामानि पृथ मधुद्विष
 धार्मेत्यवताभिति रुद्रताञ्जलि ॥ २१
- त कुण्यपादाभिलिविष्टनेतस
 बद्धाञ्जलि प्रणयनश्रक्त वरम् ।
 सुन दन् सातुभसूत्र सन्निव
 प्रसूचतु पुष्करज्वालसम्भती ॥ २२
- सुनदमहा—
- भो भो राज सुभद्र ते पात्र नोऽवहित -रसु ।
 न पञ्चवपसपसा भवा देवमतीरुपम् ॥ २३
- तस्मात्त्रिभगङ्गातुरावा देवस्य सार्द्धिण ।
 पार्श्वेदधिद् सम्प्राप्तौ नेतु त्वा भगवत्वरम् ॥ २४
- सुदुजय विष्णुपद्मित त्वया
 पत्सूरपोऽप्याय विचक्षणे परम् ।
 ज्योतिष्ठ तन्म इदिवारुयादयो
 मद्भ्रंशारा परिर्वीठ दक्षिणम् ॥ २५

श्वनासित ते पितृभिर वैरव्यक्तं बर्हिषिम् ।

- १ आलिङ्ग जगता य च तद्विष्णो परम पदम् ॥ २६
 एतद्विमानप्रवरमुत्तमश्लोकमौलिना ।
 ऋषसापितमानुष्कञ्जविराडु त्वमहसि ॥ २७
 मैत्रेय —
 निशान्य वैकुण्ठनिचोऽवसुरपयो
 मधुच्युत वाचमुदकमसिच ।
 कृतभिषेक कृतनिशमङ्गलो
 गुनी ऋषन्पाशिपत्तः खवाहयत् ॥ २८
 चरीत्याभ्यन्तर्धे धिष्या य पापदासभिव द्य य ।
 इयेष तदधिष्ठातु विभ्रूहृष हिरण्यम् ॥ २९
 तदोत्तानपत्र पुत्रो वदशा तकमागतम् ।
 सूतोमूर्ति पद वत्सा आकरोशद्भुत पृहम् ॥ ३०
 तदा दुःसुभयो नेदुर्गदङ्गजमवाहय ।
 ग धर्मसुरवा मन्त्रु पेतु कुसुमशृण्व ॥ ३१
 स च स्रज्जोऽमारोह्य सुनात जननीं ध्रुव ।
 आचक्षरदग हित्वा दीना वासो विविष्टपम् ॥ ३२
 इति व्यवसित तस्य व्यवसाय सुरोत्तमौ ।
 दर्शयामासदुर्देषीं पुरो वानेन गच्छतीम् ॥ ३३
 तत्र तत्र प्रथमद्वि पथि वैमानिकौ सुरैः ।

अवकीर्यमानो दृष्टो हस्तुने कम्पलो महान् ॥

३४

त्रिलोकी देवयानेन सोऽविजन्म मुनामपि ।

परस्त्रासन्नूवगतिर्विष्णो पद्मथाभकपाल् ॥

३५

महाजमान स्वरूपैष सर्वतो

लोकात्मनो हस्तुविभ्रान्त त एते ।

यस्य प्रवक्ष्यामि वेऽननुमदा

व्रणति भद्राणि वरति त वेऽनितम् ॥

३६

शा वा समदस्य ह्युवा सवमृतानुरक्षन्वा ।

वा त्यल्लसाच्युतपद्मच्युतमियया यथा ॥

३७

इत्युत्तानपद् पुत्रो ध्रुव रूपपरारवण ।

अमून्याना लोकाणा नृत्तानपिरिवामल ॥

३८

गम्भीरवेगोऽनितमिष वोतिषा चक्रमाहितम् ।

पम्बिभ्रमति कौरव्य मे'ह्यामिष गथा यथा ॥

३९

महिमान् विश्लोक्यास्य नारवो वगवानुषि ।

शावोच विदुदन् स्त्रीषा सत्रेऽगाव्यप्रनेतवाम् ॥

४०

भारव -

नून सुनीचे परिदेववाया

स्तप प्रभासस्य सुतस्य वा गतिम् ।

विदुर —

के ते प्रवेतसो नाम कस्यापत्यानि सुव्रत ।
 कल्याणवाये प्रख्याता कुत्र वा सत्रमासते ॥
 म ये महाभागवत नारद देवदशनम् ।
 येन प्रोक्तं किञ्चायोग परिचयाविधिहरे ॥
 स्वधर्मशाले पुरुषैर्धर्मवा बहूप्रथ ।
 ह्यवमानो भक्तिमता नारदेनेरितं किल ॥
 यास्ता देवर्षिणा तत्र वर्णिता भगवत्करा ।
 महाद्भुतमेतद्वा काल्पर्येनापटुमहसि ॥

मैत्रेय —

ध्रुवस्य चोत्कल पुत्र पितरि प्रस्थितं वनम् ।
 सार्वभौमशिव नैच्छदधिराजासनं पितु ॥
 स जन्मनोपशा ताव्या निस्सङ्गं समदशनं ।
 दर्शं लोकैः विततमात्मानं लोकमात्मनि ॥
 आत्मानं महानिर्वाणं प्रत्यस्तमितविमहम् ।
 अवबोधरसैकाल्यमानं दमनुस ततम् ॥
 अश्रयवच्छिन्नयोगाभिदम्भकर्ममलाशयं ।
 स्वरूपमवरुन्धानो नात्मनोऽयं तवैक्षत ॥
 शृणुः शृणुः शृणुः शृणुः शृणुः शृणुः शृणुः ॥

मन्वा त जहनुमत्त कुञ्जुडा समाश्रित ।	
कसर म्पति चक्रुर्वीवाश भमे सुतम् ॥	११
^१ सर्षीधिर-सरस्येण भावात्तु पडाःसजान् ।	
पुष्पापे ^२ तिष्मकेतु च इवमूर्ते वसु जयम् ॥	१२
पुष्पापस्य प्रभा भावा रोषा च हे वम्पुतु ।	
प्रातमभ्यङ्गिन सावभिति ह्यस प्रभासुता ॥	१३
प्रदोषो निक्षिपो व्यु ^३ ष्ट इति दोषासुताश्रय ।	
व्युष्ट सुत पुष्करिण्या सवतेजसमादधे ॥	१४
स चक्रु सुतमाहूता वः या मनुमथाप ह ।	
मत्तेरसुत महिषी विरत्जानडलासुतान् ॥	१५
पुरु कुस तित तुभ्र सत्यव तसुत ज्ञानम् ।	
अग्निष्टोमनवासात्र प्रहृष्ट शिपितुत्सुक्म् ॥	१६
कस्तुभोऽननव-पुत्रा पुष्करिण्या बहुतमान् ।	
अद्भ सुमनस रचार्ति कस्तुमद्भिरस गवम् ॥	१७
सुनीथाद्भस्त या पत्नी सुपुत्रे वेत्सुखवणम् ।	
यदौ शीत्वाःस राजर्षिर्निर्विष्यो निरगा-पुरात् ॥	१८
यमद्भ रोषु कुपिता वाग्बला मुनय फिड ।	
गताशोकस्त भूयस्ते मम ध्रुवक्षिण्य करम् ॥	१९

अराजके तदा लोके वस्युमि पीडिता प्रजा ।

जातो नारायणात्सेन वृधुराद्य क्षितीश्वर ॥

२०

विदुर —

तस्य शीलनिधे साधोमङ्गल्यस्य महात्मन ।

राज्ञ कथममुद्गुष्टा प्रजा वदिसन्ता ययौ ॥

२१

किन्वाहो येन वदिस्य नङ्गदण्डगन्तुपुञ्ज ।

दण्डव्रतधरे राशि मुजयो वर्मकोषिदा ॥

२२

नाशभ्येष प्रजापाल प्रजान्धिरपथानपि ।

अदसौ लोकपालता विभर्त्रोञ्ज सखेजसा ॥

२३

पशुदारवाहि मे मङ्ग सुनीयाःसजचेष्टितम् ।

अदधानाय मत्तय त्व परावरचितम् ॥

२४

मैत्रेय —

अङ्गोऽश्वमेव राजर्षिराजहार महाकृत्तुम् ।

नाजग्मुर्देवतास्यस्मिन्नाहूता नङ्गवादिभि ॥

२५

तन्नुचुर्बिभ्रितास्त्रय मजमानमर्थाक्षित ।

हवींषि हूयमानानि न ते शूद्रिनि देवताः ॥

२६

राज हवींष्यदुष्टानि अह्वयात्तादितानि ते ।

छन्दास्वयातयामानि योनिषानि पृथञ्जै ॥

२७

न विहा^१गद्दे देवाना देऽन्न वयमश्वपि ।

यत्र वृद्धिर्भागास्त्राये देवा कर्मसाक्षिनः ॥

२८

शेष —

अज्ञो हिज्जयन् सुखा यजमानं सुदुमना ।

तत्रैव व्यसृजद्वाचं सदस्वात्तदगुरुणा ॥

२९

नागञ्जं स्नातुवा देवा न वृद्धिं प्रहानिह ।

सदसत्पतयो मृतं किमवद्य मया कृतम् ॥

३०

शेषसंख्य —

नरैरेवेह भवतो नाप ताव मनाक् स्वितम् ।

अस्त्रैकं प्राक्तनमथ यदिहेटक् त्वमपन ॥

३१

तथा साधव मह ते आत्मानं सुप्रत नृप ।

इष्टश्रे पुत्रकामस्य पुत्रं दास्यति यज्ञमुक् ॥

३२

तथा स्वभागधेयानि यदीष्यति दिवोकस ।

मयाजपुत्रय साक्षादपत्याय हरिवृत् ॥

३३

तासां कामा हरिर्दशासा वा कामयते जन ।

आराधितो यथैषैवसाधा पुसा चडोदथ ॥

३४

इति ज्येष्ठा विभ्रासास्य राज्ञं जनातये ।

पुरोडासा निरवपन् विविविष्टाय विष्यये ॥

३५

तस्मात्पुर्य वत्तसौ हेममाल्यमजान्वरः ।

हिरमण्येन पात्रेव सिद्धनाहाय पायसम् ॥

३६

स विमानुमतो राजा वृद्धीत्याल्लक्ष्मिर्नृपम् ।

अवग्राम मुदा कुल वादात्प्रत्या उदारधी ॥	३७
सा कल्पुसवन रात्री प्रारभ वै पत्सुपादधे ।	
गर्भे काल उपावृत्ते कुमार सुषुभेऽमजा ॥	३८
स काल एव पुरुषो मातामहमनुव्रत ।	
अथमौशोद्वेष मृत्यु तेनाभवदपार्मिक ॥	३९
स शरासनमुत्तम्य मृगपुवनगोचर ।	
इत्ससाधुसृगा-दीना वेनोऽस्मान्निस्त्रयौजन ॥	४०
आर्चये श्रीवृत्तो बाळा वयस्यानतिदारुण ।	
प्रसन्न निरनुकोश पद्ममारममारयत् ॥	४१
त विश्वेय कल पुत्र शासवैर्विधिधैर्यैरूप ।	
चरा न शासितु कल्पो भुशनासीःसुदुमजा ॥	४२
आयेणाम्यर्षितो देवो वेऽवजा नृदमेधिन ।	
कदपताभूत दु स वे न वि-दति दुर्भरम् ॥	४३
यत् पापीवसी कीर्तिरथमथ महाभयाम् ।	
कतो विरोध सर्वेषा यत् आधिरनातक ॥	४४
देश वै मोदय वनमात्मन ।	
राजन्- ^{वर्षा} ^व वेत मयथा हेरादा गृहा ॥	४५
छ- ^{दास्वयातये} ^व सवपत्यान्गुषा पदात् ।	
न विदा- ^{यदे} ^{दे} न कहेशनिचहा गृहा ॥	४६

एव स निर्विष्यमना नृपो रूढा
सिद्धीथ क्त्वाप महोदयोदयान् ।

अलक्ष्यनिद्रोऽनुपलक्षितो नृभि
र्हिंसा गतो येनसुष प्रसुनाम् ॥

४७

विज्ञाय निश्चिन्त गत पतिं प्रना
पुरोहितानामस्तुहृद्रपादस्य ।

निषिक्तपुरुष्यामतिशोककालरा
घ्या निगूढ पुरुष कुयोगिन ॥

४८

अलक्ष्य स पदवीं प्रजापते
हृतोघना प्रत्युपसृज्य ते पुरीम् ।

शुची समेतानभिष वा साजयो
स्वेद्य पौरव भनृचिदुवम् ॥

४९

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशोऽध्यायः
सर्वज्ञापी चतुर्थस्कन्धे ॥ अयोदशोऽध्यायः ॥

॥ चतुर्दशोऽध्यायः ॥

(शतुचरित निपादो कलि)

श्लोक —

- सृष्ट्वाद्यस्यो मुनयो लोकाणां श्रेयदर्शिनः ।
 गोल्लवैसति वै नृणां पश्य त पशुसम्पत्तान् ॥ १
- वीरमातरमाहूय मुनीनां मन्त्रमदितः ।
 प्रकृत्यसम्पत्त वेतमभ्यविश्रज्य पतिं भुवः ॥ २
- स्रुषा नृपासनगत वेतमभ्युपशासनम् ।
 निद्रित्पुदस्रव सद्य सपैत्रस्ता इवाश्रय ॥ ३
- स आहूयनृपस्थान उन्नयोऽभ्यभिभूतिभिः ।
 ज्वमेने महाभागैस्ता न सम्भाषित स्तः ॥ ४
- एव मदा ध वसिष्ठो निरङ्कुश इव हिमः ।
 पर्यटन्नयमास्थाय कम्पयन्निव रोदसी ॥ ५
- न स्रष्टव्यं न दातव्यं न ह्येतव्यं द्वित्रा कथितम् ।
 इति यत्वारयद्धर्मं मेरीचोपेन तवश ॥ ६
- वेतस्यापेक्ष्य मुनयो दुष्टुत्तस्य विचेष्टितम् ।
 विमृश्य लोकव्यसनं ह्यपयोषु स्य सतिथः ॥ ७
- अहो उभयतः प्राप्त लोकस्त व्यसनं महत् ।
 दारभ्युभयतो दीप्त इव तस्करपालयो ॥ ८

- अराजकमयादेव कृतो राजाऽतदर्शय ।
 ततोऽप्यासीद्भूय त्वय कथं सा सन्धिं देहिनाम् ॥ ९
- अहेरिष पदं घोषं घोषकस्याप्यनर्थंभृत् ।
 वेनं प्रकृतैश्च सख्यं सुनीयामामसम्भव ॥ १०
- निरूपितं प्रजापालं तं शिषासति वै प्रजा ।
 तथापि सा त्वमेवानु नाम्नास्तत्प्रायकं शृणोन् ॥ ११
- तद्विद्वद्भिरसहस्रो वेनोऽस्माभिः कृतो नृप ।
 सा त्वतो यदि भो वाच तं प्रहीष्यन्नवर्मंभृत् ॥ १२
- लोकविचारसंदिग्धं वहिष्याम सत्तेजसा ।
 एवमभ्यवसत्सर्वैर्न मुनयो गृह्यन्वय ॥ १३
- सुखम् —
- नृपसर्वं निवोऽतस्वप्ते विज्ञापयाम भो ।
 आसु शीघ्रतस्तीर्त्तानां तत्र तालं विवथनम् ॥ १४
- धर्मं व्याचरितं पुलां वाञ्छन्तं काश्यपुद्भिभिः ।
 लोकाधिकोक्तां वतरत्तत्रान् त्वमसद्विनाम् ॥ १५
- स ते मा विनशोद्धीरं प्रजानां क्षेमलक्षणम् ।
 यस्मिन्निन्दन्ते नृपतिरैश्वर्यादचरोहति ॥ १६
- राजन्नसाध्वमालोभ्यञ्जोरादिभ्यः प्रजा नृप ।
 रक्ष यथा वडिं गृह्णन्निदं मेत्वं च नोदये ॥ १७

यस्य राज्ञे पुरे नैव भगवाच्चक्रपुरुष ।	
इत्यते स्वेन धर्मेषु सर्वैर्व्याजमभिषिक्तै ॥	१८
तस्य राज्ञो महाभाग भगवा नूतभावन ।	
परितुष्यति विश्वात्मा तिष्ठतो निजघातने ॥	१९
तस्मिन्पुष्टे किमप्राप्य जगतामीश्वरेश्वरे ।	
लोकं सप्तमा क्षेत्रम् इति चळिमाटता ॥	२०

त सकलोकानरयज्ञसङ्गद	
त्रयीमय इत्यमय तपोमयम् ।	
यज्ञैर्विधिवैर्वज्रतो भवाव ते	
राज स्वदेशानतुरोद्गमशक्ति ॥	२१

यज्ञेन पुष्पाद्विषये द्विजातिभि	
वितापमानेन सुग कञ्च हरे ।	
स्त्रिषा सुतुण्य परिष्कृत वाञ्छित	
तद्वेदन नार्हसि वीर चेभितुम् ॥	२२

वेद —

वाञ्छिता वत नूच का अधर्मो धर्ममानिन ।	
वे वृत्तिर् पति द्विवा वार परितुपासते ॥	२३
अवजान्त्यमी मूढा नृपकृत्यमाधरम् ।	
नानुविदति ते भद्रमिद् लोकं परत्र च ॥	२४
यो यज्ञपुरुषो नाम यत्र यो भक्तिरीदृशी ।	

मर्हसैहविदूरया यथा जारे कुयोपिताम् ॥ २५

विष्णुर्विरिञ्चो गिरिञ्च इ द्रो वायुपयो रधि ।
पञ्चो धनद् सोम क्षितिगतिरपात्ति ॥ २६

एते चा ये च विबुधा श्रमवो वरज्ञापयो ।
वेदे भवति नृपते सवदेवमयो नृप ॥ २७

तस्या मा कमभिर्विंश वचन्व गतस्तसरा ।
वर्ति च मङ्ग हरत मत्तोऽप कोऽश्मुक् पुत्रान् ॥ २८

स्तोत्र —

इत्थ विपययमति पापीयानुत्पथ गत ।
अनुनीयमानस्तथाख्या न चके भण्यद्भङ्ग ॥ २९

इति तेऽस्तकृतास्तेन द्वित्रा पथिष्ठतमाविता ।
भग्नया भल्ययाच्यया तस्मै विदुर पुकुहु ॥ ३०

हयता ह यवामेष पाप प्रकृतिदारण ।
जीवश्चगदसायाणु कुमते भस्मसाद् धुवम् ॥ ३१

नायमहत्प्रसादो नरदेशवरासनम् ।
योऽधिषङ्गति विष्णु विनि इत्यनपत्रप ॥ ३२

को वैत परिपक्षाल वेनमेकमृतेऽशुभम् ।
शान्त ईदक्षमैश्वर्ये चरतुमहभाजन ॥ ३३

इत्थ व्यवसिता हानुसुपयो स्तम्भ सव ।
विजमुद्गुह्यैर्वेन हतस्यसुतनि इया ॥ ३४

कथिभि स्थाप्यमपद् गते पुत्रकलेष्वरम् ।	
सुनीत्या पाळयामास विद्यायोगेन शोचती ॥	३५
एकदा हुनयस्ते तु मरस्वःसलिलाद्रुता ।	
हुत्वाग्नी सत्कथाञ्जकुरुषविष्टा सरिच्छटे ॥	३६
वीदचोत्थिता महोत्पातानाहुर्लोकभयङ्करान् ।	
अप्यभद्रमनाथाया दम्पुभ्यो न भवेद्भुव ॥	३७
एव मृश व ऋषयो भावता सर्वतोदिशम् ।	
पासु समुत्थितो भृशिशोरगामभिद्रुम्पताम् ॥	३८
तद्रुचद्रवमाज्ञाय लोकस्य वसु लुम्पताम् ।	
भर्तुर्युपरते तस्मिन्नाथो य च विधासताम् ॥	३९
चोरपाव जनपद् हानितस्त्रमराजकम् ।	
लोकज्ञानादारयन् ज्ञप्य अपि तदोपदर्शिन ॥	४०
नाङ्गण समदृक् शा वा दीनाना समुपेक्षक ।	
श्रवते नद्य तस्यापि भिन्नभाण्डात्पयो यथा ॥	४१
नाङ्गस्य यथो राजपैरेष तस्यात्तुमहति ।	
अतोपवीया हि नृपा वशेऽस्मि नेशवाश्रया ॥	४२
विनिधिलैवमृषयो विपन्नस्य मक्षीपते ।	
मम धुरुक तरसा तत्रासीद्वाहुको नर ॥	४३
आकण्ठ्योऽसिद्धस्त्वान्नो हस्तबाहुर्महाहनु ।	

हस्तपामिन्ननासागो रक्षाक्षसाक्षमूषण ॥	४४
त तु तैऽवनत वीम कि करानीनि वादिन्म् ।	
निर्षादेलासुबस्ताव स निपातस्तोऽभवत् ॥	४५
तस्य बलायु वैपादा गिरिऽन्ननगणेचरा ।	
येनहृरजायमानो येनकर्मवहुत्पणम् ॥	४६

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टात्सप्ततिसप्ततितमोऽध्यायः ॥
सहितोऽयं चतुर्विंशत्योऽध्यायः ॥

॥ पञ्चदशोऽध्यायः ॥

श्लोक —

अथ तस्य पुत्रविंशतिपुत्रस्य जदीपते ।	
बाहुभ्या गन्धमानाभ्या विष्णुन समपद्यत ॥	१
तद्वृष्टा मिथुन जालसूतपो मङ्गलादिन ।	
ऊचु परमसतुष्टा विदित्वा भगवत्कलान् ॥	२

श्लोक —

एव विष्णोर्भगवत् कस्य सुवनपाणिनी ।	
इष च लक्ष्म्या सन्भूति पुत्रपस्थानपाणिनी ॥	३
अत्र तु प्रथमो राक्ष पुमा प्रथयिता वश ।	
पृथुर्नोत महाराजो अविष्यति पृथुमवा ॥	४
इष च सुदती देवी सुगभूषणमूषणा ।	

अधिर्नाम परारोहा दृष्टुमेवावहवती ॥	५
एव साक्षाद्भरेरसो जलो लोकरिच्छया ।	
इव च सपरा हि श्रीरनुज्जोऽनपाधिनी ॥	६
वैश्व —	
प्रशसति स्म त विषा न धवमवरा जगु ।	
मुमुषु सुमनोधारा सिद्धा नृत्सति स्व क्रिय ॥	७
सङ्कर्षमन्त्राणा नेदुर्दुन्दुभयो दिवि ।	
एत सव उपाजगुर्देवर्षिनिहया गया ॥	८
मद्या जगद्गुर्वेवे सदासुख सुरेश्वरै ।	
वै यस्य दक्षिणे इत्ये नृणा निह गराभृत ॥	९
पादयोरगवि द च त वै मेने हरे कसाम् ।	
यस्वामविहृत चक्रमहा स परमेष्ठिन ॥	१०
तस्मानिषेक आरब्धो वाङ्मौमहवादिभि ।	
आमितेचनिका यस्या जानहु सवतो जन्त ॥	११
सरिसमुद्रा गिरयो नागा गाव खगा मृगाः ।	
शौ क्षिति सवमृतानि समाज्जुहपायनम् ॥	१२
सोऽभिषिञ्चो महाराज सुधासा साभ्रञ्जुत ।	
कन्यार्थिवाङ्मृतया विरेजेऽग्निरिवावर ॥	१३
तस्यै जहार जनदो हैम वीरवरासनम् ।	

वरुणः सलिलस्त्रावमातपत्र इतिप्रथम् ॥	१४
वायुश्च वाळ्म्वजने ध्वज कीर्तिमयीं स्रजम् ।	
इन्द्रं किरीटमुःकृष्टं दण्डं नयमनं यम ॥	१५
शङ्खा शङ्खमयं धर्मं भारता हारमुत्तमम् ।	
हरिं सुदशनं चक्रं तल्पः कन्वाहता शिवम् ॥	१६
दशजं इन्द्रसिं रुद्रं शशजं इन्द्रं तन्मिवका ।	
सोमोऽसूतमवानशान्ःवह्ना स्यात्तव रथम् ॥	१७
श्रमिस्तजगव चापं सूर्यो रश्मिमयानिषुव ।	
भू पादुके वीर्यमन्वी शौ कुन्वावलिम् नहम् ॥	१८
जान्घ सुगीशं वादिश्रमं तवानं च क्षेत्रा ।	
कृपयन्वाशिवं सत्या समुद्रं शङ्खमात्मनम् ॥	१९
शिखरं पर्वता नद्यो रथवीथीमहात्मन ।	
सूतोऽथ मातवो वदी तं सोतुमुपवस्त्रिरे ॥	२०
सायकसातभिमेतं पृथुर्वै यं वतापवान् ।	
मेघनिर्द्वाद्या वाचा महसन्निदन्मधीत् ॥	२१

शु —

सो सूतं देवागव सौम्यं वदिं
 लोकेऽयुनास्वष्टगुणस्य मे स्तान् ।
 किमाश्रयो मे स्तव एव यो वता
 मा मण्डन्वृषितथा गिरो वः ॥

तस्मात्परोक्षेऽस्यद्रुपभुक्ता च

लक्षुरिदमथ स्तोत्रतर्पीवयवा च ।

सत्पुत्रमश्लोकशुभानुवादे

जुगुप्सित व सावर्षित सभ्या ॥

२३

महद्गुणानात्मनि कशुमाश

क सावर्षै सावर्षतेऽसतोऽपि ।

तेऽस्मानविष्वभिति विषलभा

जन्मवहास कुमतिन वद् ॥

२४

समथो ह्यत्मन स्तोत्र जुगुप्त त्वपि विभुता ।

श्रीमत्त परजोदारो पीरुप वा विगर्हितम् ॥

२५

वय त्वविदिता लोके तूतात्तपि वरीतमि ।

कमधि कथमात्मान गोषविष्वाम बालवत् ॥

२६

इति श्रीमद्भागवत महापुराण अष्टादशसहस्रिकाया

सहित्या चतुर्विंशत्तमे पञ्चमोऽध्यायः ॥

॥ षोडशोऽध्याय ॥

मैत्रेय —

इति नृपान् नृपतिं नायकान् मुनिर्बोदिता ।

तुष्टुतुष्टुप्रमत्तसत्ताद्ग्रामभृतक्षेत्रवा ॥

१

नाञ्च षड्भे महिमानुचर्यते

यो देववर्षोऽवततार नायका ।

केनाङ्गनालस्य च पौरुषाणि ते

वाचरपत्नीनामपि बभ्रुर्धिस ॥

२

अथाप्युदारजवस्य पृथोर्दरे

कृतावधारस्य कपामृतादृवा ।

यस्योपदेश मुनिभिः प्रबोदिता

कृत्वाभ्रानि कमाणि षड्भे वित म'दि ॥

३

एष धर्मवृता श्रेष्ठो लोक धर्मोऽनुकरोत्यद ।

गोप्ता च धर्मोत्तमा शास्ता लपरिपथिनाम् ॥

४

एष वै लोकपालाना विभर्जेकस्तनौ तम् ।

काले काले कवाभाग लोकनोरुभयोर्द्वितम् ॥

५

षसु काल कपादत्ते काले चाप विमुञ्चति ।

सम सर्वेषु भूतेषु प्रवप सूर्यवदिसुः ॥

६

१ इ

श्रीभाग—४३

४

वितिविह्वलकम वैच उपयाहमतामपि ।	
मूताना कदन सशदालाना क्षितिगुणिमान् ॥	७
देवेऽवकलसौ देवो नरदेववपुर्हरि ।	
कृच्छ्रपथा प्रजा शेष रक्षिष्यत्यस्यै इवत् ॥	८
आध्याययत्सौ लोक बवन्वास्तुमूर्तिना ।	
साधुरागावलीकेन विशदमितचारुणा ॥	९
अवकलसौ निगुहकार्यो	
गन्धीरुषेया उपगुप्तवित्त ।	
अनन्ताहाःपरगुणैरुच्यमाना	
गुह्य प्रवेता इव सवृताःना ॥	१०
दुरासवो दुर्विषह आसन्नोऽपि विदूरवत् ।	
नैवमिमावितु सस्यो येनारण्युत्थितोऽनल ॥	११
अ सशद्विद्य मूताना पश्य कमाणि चारुणै ।	
कदाचीन इवाभ्यशो वादुराःशेष देहिनाम् ॥	१२
नादण्ड्य दण्डयज्ञेष सुतनाःलक्षिषानपि ।	
दण्डयत्सामनमपि दण्ड्य समपने स्मित ॥	१३
अस्त्राप्रतिहत चक प्रपोगमानमाचलान् ।	
वर्तते भगवानर्को यावत्तपति गोमयै ॥	१४
रक्षयिष्यति यत्नोक्त्वन्वमात्मविचेष्टितै ।	
अथाहुमुद्ग यत्नान मनोरक्षनकै प्रजा ॥	१५

दृढवत सखस यो ब्रह्मण्यो वृद्धसेवक ।	
स्वरण्य सर्वभूतानां ज्ञानदो दीनवत्सल ॥	१६
भारुभक्ति परस्त्रीसु पश्यार्थे इवात्मन ।	
ब्रजसु विरुवस्त्रिगन्ध किङ्करो ब्रह्मगदिनाम् ॥	१७
देहिनामात्मवत्प्रेष्ठ सुहृदा नदिष्यन् ।	
बुधसङ्घपसङ्गोऽय दण्डवागिरसानुपु ॥	१८

अथ तु साक्षाद्गणवानवधीश

कूटस्थ आत्मा कलयापताप ।

यस्मिन्नविद्यारथित निरर्थक

पद्मसि त नाना-धमनि श्लीलम् ॥

१९

अथ भुवो मण्डलमोदयाद्रे

गौरीकवीरो नरदेवनाथ ।

आस्याम चैत्र रथमात्मवाप

पयस्सते दक्षिणतो यथाकं ॥

२०

असौ नृपाला किञ्च ह्यत्र तत्र

वलि हुरिष्यति सलोकपाला ।

मस्य त पथा शिव आदिवज

चक्रानुप तथसा ^१वस्तुन्त्याः ॥

२१

- अथ सहीं गां द्रुमुहेऽधिराज
 प्रजापतिपुत्रिणर प्रमानाम् ।
 यो लीलवाही-सहस्रासकोन्मा
 भिद् सदा नामकरोद्यधेद्र ॥ २२
- विरूर्जायनालगव धनु स्वय
 यदाचरन्नामविपद्यमाजौ ।
 कदा निष्ठिस्तुर्दिलिदिस्पस को
 लान्मुचम्ब यथा सुो इ ॥ २३
- एषोऽधमेवान् कतमाजहार
 सरस्वती प्रादुरभावि यत्र ।
 आहारपीयसा ह्यम पुर दर
 झतकतुअरने बतमाने ॥ २४
- एव सप्तशोपवने समैत्र
 सज्जुमार भगव लमेकम् ।
 आराभ्य भक्त्या लभतामल त
 ज्ञान यतो मज्ञ पर विदति ॥ २५
- सत्र यत्र विरस्तास्ता इति विलुतविमम् ।
 शोभ्यताःभाविता नाथा दृष्टु दृष्टुपराकम् ॥ २६

दिष्टो विभित्वाप्रतिरुद्धचक्र

स्वतेजसोःपाटिकलोद्धतत्त्व ।

सुरासुरे द्वैरुपनीयमान

महानुभावो भविता पतिमुत्र ॥

१७

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे महादशतन्त्रिंशोऽध्यायः ॥

॥ सप्तदशोऽध्यायः ॥

(द्रुपद्विजय परिशोनिन्द)

वैशेष —

एव स भगवा वैश रवाधितो गुणकर्मणि ।

छन्दसास ता कर्मै प्रतिपू चाभिन्वा च ॥

१

वाङ्मयप्रमुखा वनाभूतान्मासपुरोपस ।

पौराज्ज्ञानपदान् श्रेणी प्रकृती समपूजयत् ॥

२

विदुर —

कस्मादपार गौरुष चरित्री बहुस्मिणी ।

या दुदोह पृथुस्तत्र को वसतो रोहन च किम् ॥

३

प्रकृता विष्ण्वा देवी कृता तेन समा कर्मम् ।

कस्य मेभ्य ह्य देव कस्य देतोत्पाद्भवत् ॥

४

सगन्धुमारान्भूगवती मङ्गलद्विविदुषमात् ।

स्वभावाद्वा सविज्ञानं राजर्षिं का गतिं गत ॥ ५

यथा यद्यपि कुण्डलात्तन्मवा भगवत् प्रभो ।

अथ सुमन्वसं पुण्यं पूर्वदेहकालवत् ॥ ६

मन्वस्य मेऽनुरक्तान् तव चाधोक्ष्णस्य च ।

यत्कुर्महेति योऽनुष्ठुष्टै बहूषेन नामिदाम् ॥ ७

सूत —

बोद्धितो विदुरेयैव वास्तुदेवकत्या प्रति ।

शङ्कस्य त प्राणमना मैत्रेव प्रलभापत ॥ ८

मैत्रेय —

यदाभिविच्छत् पृथुरद्भुविर्मे

राज्यं प्रता वनवासाश्च बाल ।

प्रया निरस्य क्षितिपृष्ठं पला

सु-क्षामदेहा पतिमभ्यसोपत ॥ ९

ब्रुव राजकुलठरेणामितज्ञा

यथाग्निना कोटरस्थेन वृक्षा ।

त्वामद्य वाता क्षरणं क्षुरण्य

व साधितो वृचिन्दर पवित्र ॥ १०

तस्मै शेषानीहानु रातवेऽन

सुधाविताना नरवेचदेव ।

वाचस्य नद्विद्वामह वसिष्ठतोर्वा

वातापतिरुव किञ्च लोकपाल ॥ ११

संक्षेप —

पृथु प्रजानां करण निशम्य परिदेवितम् ।	
दीर्घं दम्भ्यो कुरुमेष्ट निमित्त सोऽवपद्यत ॥	१२
इति व्यवसितो बुद्ध्या प्रगृहीतशरसन ।	
स दग्धे विनित्य भूमे कुडकितुरहा यथा ॥	१३
श्वेपमान्या धरणी निशाम्वाणानुय च तम् ।	
गौ सत्यपाद्वज्राला मुगीव मुगमुद्रता ॥	१४
तप्त वसावचहै य कुपितोऽरुणेश्वर ।	
शर धनुषि स श्वाच यत्र यत्र पलायते ॥	१५
सा विशो विविशो देवी रोदसा चा तर तयो ।	
धाव ती यत्र तत्रैव दृशानूरावाशुषम् ॥	१६
सोमे नावि दत्त श्वाच वै वा मृतोरिव प्रता ।	
जला तदा निवहृते इदमेव विवृयता ॥	१७
यथाच च महाभाग धर्मज्ञानशक्तसल ।	
ग्राहि मामपि मृतात् पालयेऽवसितो भवान् ॥	१८
स त्व जिघांससे वसार्शीनामकृतकिलिषणाम् ।	
जडनिम्बःकम् मोषा यमह इति यो मत् ॥	१९
महर्षि न वै स्त्रीषु कृताणस्त्वपि ज तव ।	
किमुत त्वादिषा रात्र कर्णा दानवःसला ॥	२०

ना विषास्याजरा नाथ यत्र पितृ पतिष्ठितम् ।

आत्मानं च प्रजाप्रेमा कथमम्भसि धामसि ॥

२१

उत्तर—

बभूवै त्वा बभिव्यामि सन्हासनपराधुस्वीम् ।

भागं बर्हिषि वा वृष्टे न जनोति च नो बभू ॥

२२

यवस जम्बुद्विप नैव दोम्भ्योवस पथ ।

तस्वामेत हि दुष्टाया दृष्टो नात्र न सस्यते ॥

२३

त्वा सत्योवधिषीजानि वाहू सृष्टानि स्वधनुषा ।

न मुञ्चस्यात्परुडानि शामवज्ञानं न दधी ॥

२४

अमूषा ह्युत्परीतानामावाना परिदेहितम् ।

शान्तिन्वामि महाधैर्मिभ्रावास्तव मेदसा ॥

२५

पुमाप्योविदुत ह्रीं च आत्मसम्भक्तनोऽन्वम ।

सूतेषु निरनुकोशो नृपाया तदथाऽवथ ॥

२६

त्वा सन्वा दुमन्त नीत्वा मायागा विवशं शर ।

आत्मरोगपङ्केनेमा वारपिबन्वाह्यह प्रजा ॥

२७

एष मन्मुषी मूर्तिं कृत्वा बभिव विधत्तम् ।

व्यथा प्राञ्जलिं प्राह मही सञ्जालनेपथु ॥

२८

उत्तर—

ननु परस्मै पुरुषाय मायया

विन्वस्तानात्तनवे शुष्कःसमे ।

- नम सखसानुभवेन निपुत
 द्रव्यक्रियाकारकविभ्रमोभये ॥ २९
- येनाहवाऽनापलन विभिर्जिता
 धात्रा यतोऽय शुभसर्गसङ्गद् ।
 स एव मा ह तुमुवापुध स्वरा
 द्वपस्त्रियोऽ य शरण कमाभये ॥ ३०
- च एवदारामसृजयरापर
 स्वामाचयाऽमाभयशाऽविवस्वया ।
 तथैव सोऽय किञ्च गोमुमुक्षव
 कथ तु मा धमपरो निशासति ॥ ३१
- नून क्लेशस्त समीहित जनै
 सा मापया द्रव्ययाऽऽज्ज्वाऽमभि ।
 न लक्ष्यते यस्त्वकरोदकारय
 सोऽमेक एक परतश्च ईश्वर ॥ ३२
- सनादि योऽभ्यानुसण्डि शक्तिभि
 द्रव्यक्रियाकारकभेदनाऽभि ।
 यस्मै समुच्छन्निरुद्धशक्तये
 नम परस्मै पुरुषाय वेधते ॥ ३३
- स वै भयानाऽभिविभ्रित जग
 जूतेऽद्रिषात्त करणभक्त विभो ॥ ३४

संस्थापयिष्यन्नज मा रसाहला एभ्युज्जहारान्धत आरितुष्कर ॥	३४
अपामुच्यते मयि नाकवक्षिणा प्रजा भवान्ता रिरक्षिषु क्लिप्त । स बीरमूर्ति समभूद्ररावरो यो मा पश्यसुखरो विवाससि ॥	३५
नून जनैराहितमीश्वराणा मन्त्रद्विषैस्तद्रूपसगमाख्या । न ज्ञायते नोद्विगच्छितबन्धमि सोभ्यो नमो वारपशस्करेभ्य ॥	३६
इति श्रीमद्भागवत महापुराणे अष्टादशोऽध्यायः सहित्या चतुर्विंशत् ॥	

अष्टादशोऽध्याय ॥

(दशमस्कन्ध)

वैश्व —

इत्थं वृधुमभिष्टुय रुवा अङ्कुरितावरम् । पुनराहाबन्धिर्भीता रसभवा मानमःमना ॥	१
सस्त्रियच्छामि भो न यु विबोध काचित् च मे । सर्वत सारमावृत्ते कथा मधुकरो वृध ॥	२

चतुर्थस्कन्धः

- अश्लोकोऽथवामुष्मि मुष्मिभिरास्वदसिन्धि ।
 दृष्टा योग्य श्शुक्लाश्च पुष्पा श्रेय असिद्धये ॥ ३
- तावन्निष्ठति य सम्प्रुपाया पूवर्क्षितान् ।
 अवर अद्भुतोक्त उपेवाचि वृतेऽश्रुता ॥ ४
- तामन्वाटज यो विद्वानर्थानारभते समयम् ।
 तस्य वयमिचर तथा आरब्धाश्च पुन पुन ॥ ५
- पुरा सृष्टा छोपधयो मद्याया या विद्याम्पते ।
 भु वमाना मया दृष्टा असाद्भिरधुतस्तै ॥ ६
- अप्राञ्जितानाहता च भवद्भिर्लोकपालकै ।
 चोरीमूतेऽथ लोकेऽह बहार्थेऽगसमोषया ॥ ७
- नून ता वारुध क्षीया मनि काशेन भूयसा ।
 तत्र योगेन दृष्टेन भवानादातुमहति ॥ ८
- वत्स कल्पय मे क्षीर येनाह वत्सस्य तन ।
 घोश्चे क्षीरसया कमान्तुरुरूप च दोहकम् ॥ ९
- दोन्धार च महाबाहो मूलाना मूलभावन ।
 अक्षर्मिथितमूलत्वद्भुगवा बाळ्ढते यदि ॥ १०
- सना च कुरु मा राज देववृष्ट यथा पथ ।
 अपतावपि भद्र ते उपावर्तेत मे किन्वो ॥ ११
- इति विव हित वाक्य सुव आदाव भूयति ।

वत्स कृत्वा ननु पापानन्दुहःसकळीपथी ॥	१२
तथा परे च सवत्र सारसारदत्ते जुग ॥	
ततोऽ ये च कथाकथन दुदुहु वृधुभाषिताम् ॥	१३
कथ्यो दुदुहुर्वैधीमिद्रियैष्वय तत्तम ॥	
वत्स कृत्स्पति कृत्वा पयश्च शोमय शुचि ॥	१४
कृत्वा वत्स सुरगण्य इ व सोममदुदुहन् ॥	
हिरण्यमेत पात्रेण कार्यमौतो वड पय ॥	१५
दैतेषा दानवा वत्स प्रहादनसुरपथम् ॥	
विधानादुदुह क्षीरमय पात्रे सुरासवम् ॥	१६
गन्धवाप्सरसोऽपुष्ट पात्रे पद्मनये पय ॥	
वत्स विधावस्तु कृत्वा गा चर्वे मधु सौभगम् ॥	१७
वत्सेन धितरोऽवस्था क च क्षारमकुश्व ॥	
आमपात्रे महाभागा अहया आहवेवता ॥	१८
प्रकल्प्य वत्स कपित्थ शिखा सकल्पनामथीम् ॥	
सिद्धिं नमसि विद्या च ये च विद्याधरादय ॥	१९
अथे च मायिनो मायाम लक्षणाद्गुताःसनाम् ॥	
मय प्रकल्प्य वत्स ते दुदुहुक्षीरयानथीम् ॥	२०
वक्षरक्षति मृतानि पिशाचा भिक्षिणासना ॥	
मृतेषावत्सा दुदुहुः कपाले क्षयत्वासवम् ॥	२१

तथाऽह्यो रं रशूका सथा नागाश्च सञ्जकम् ।	
विनाय वःस दुदुर्हिउपात्रे विव पय ॥	२२
कशयो ववस क्षीर वःस कृत्वा च गोवृषम् ।	
अरण्यपात्रे चाबुद्ध मृगे द्वेष च दद्विण ॥	२३
कःवाण प्राणिन कःव दुदुद्ध स्त्रे कलेदरे ।	
सुपगव सा विहगाश्चर चाचरन्नेव च ॥	२४
कटकःसा वनकतय पृथ ^१ प्रसमय पय ।	
गिरयो द्विसवदःसा नानावाद् ससानुषु ॥	२५
सर्वे समुरववत्तेन स्त्रे स्त्रे पात्रे पृथक् पय ।	
सर्वकामदुषा वृथ्वी दुदुद्ध पृथुमाविताम् ॥	२६
एव वृथादय पृथ्वीमज्जादा स्वन्ननात्मन ।	
दोहवःसादिभेदेन क्षीरभेद कुलद्वद ॥	२७
ततो महीपति प्रीत सककामदुषा पृथु ।	
दुहितृत्वे चकरोना प्रेम्णा दुहितृवःसल ॥	२८
चूर्णय स्वपनुष्कोट्या निरिहूयानि राजराट् ।	
भूमण्डलमिदं वै व प्रादक्षके सम विमु ॥	२९
अथास्मिन्भगवा ^१ वै-व प्रजाना वृचिद् विता ।	
निवासा कल्पपाद्मके तत्र तत्र यथाहत् ॥	३०
प्राजा पुर पत्तनानि दुर्गाणि विविधानि च ।	

शेषा मया सन्निविद्यताम्वा श्रेयसवदान् ॥

३१

प्राक्सृष्टोरिह नैषैषा पुराणादिकल्पना ।

अथास्तुतु चसति स्म तत्र तत्राकुतोभया ॥

३२

इति श्रीमद्भागवते महापुराण अष्टादशस्कन्धप्रकाशा
कवितार्का चतुर्थस्कन्धे महादशोऽध्यायः ॥

॥ एकौनविंशोऽऽयाध ॥

मैलेप —

अवादीश्वर राजा तु ह्यमेघशब्देन स ।

ब्रह्माद्यैर् मनो ज्ञेये यत्र प्राची सरस्वता ॥

१

तदभिमेत्य भगवा कर्मातिशयमात्मन ।

शतक्रतुन समृचे कृपोपशमदोस्तवम् ॥

२

यत्र यद्वपति साश्वद्भुगवा हरिरीश्वर ।

अबभूयत सर्वात्मा सखलोकगुरु प्रभु ॥

३

अम्बितो महाशर्वाभ्या लोकपाले सहानुषौ ।

उपवीचमानो न धर्षमुन्निभिश्चाप्तरोग्यै ॥

४

सिद्धविद्याधरा देवा दानया गुह्यकवदय ।

सुतदन दधमुश्व धर्षवप्रधरा हरे ॥

५

अपिछो तारयो दत्तो योगेशा सनकाद्य ।

समन्वीशुर्भोगवता ये च तस्तेषानोऽसुखाः ॥

६

यत्र धमदुषा भूमि सपञ्चमदुषासती ।	
शोभिष स्नामीप्सितानर्था यत्रमानस्य भारत ॥	७
ऊटुः सवरसाक्षय श्रीरवभ्यसगोरसान् ।	
सखो भूरिबभ्माय शाम्य त मधुच्युत ॥	८
सि वसो रत्ननिकरागिरयोऽस्य चतुर्विधम् ।	
कथायनदुषान्दु सर्वे लोक्य सपालका ॥	९
इति चाशेषशेषस्य शृणोस्तु परमोदयम् ।	
अभूय भगवानि द्र प्रतिचातमचीकरत् ॥	१०
परमेष्वाशमेरेन यत्रमाने यदुत्पत्तिम् ।	
सै वे बह्वप्यु स्वर्ध्वजपोवाह तिरोहित ॥	११
तमनिभगधानैश्चरन्त्याम विहायसा ।	
आमुक्तमिष पादपण्ड योऽधर्मो जमभिधम ॥	१२
अग्निना चोदितो ह तु पृथुपुत्रो महारथ ।	
अ वधावत सकुटुम्बिष्ठ तिष्ठेति चामचीत् ॥	१३
त तादृशाकृतिं वीर्य मेने यमस्यारिणम् ।	
जटिल भस्मना छत्र तस्मै वाप्य न मुञ्चति ॥	१४
यवान्निवृत्त त मूयो ह तपेऽतिरचोदयत् ।	१५
अदि बह्वदन तात महे द्र विजुधाधनम् ॥	१६
एव सै यमुत शोक्तस्वरमाण विहायसा ।	

अबद्धवर्मिच्छो रावण गृध्रराक्षिष ॥	१६
सोऽयं रूप च तद्धि वा वसा न तर्हित स्वराद् ।	
वीर स्वपद्मदाय पितृवैश्वमुपेक्षिमान् ॥	१७
तच्छस्त्र चाद्भुत कम विचक्षण परमपथ ।	
नामधेय द्रुक्ष्मस्यै विजिजाय इति वसो ॥	१८
उपसु य तमस्त्रीय अहाराय पुनहरि ।	
पञ्चान्नूपताशङ्कशो हिरण्यरक्षण विसु ॥	१९
अग्नि स दशशामास त्वरमाय विहायसा ।	
कपालस्यटाङ्गपर चारो नैनमवापत ॥	२०
अग्निना चोदितस्त्रस्यै स द्ये विशिष्य रथा ।	
सोऽयं रूप च तद्धित्वा तस्यात् तर्हित स्वराद् ॥	२१
वीरशायमुपदाय पितृवैश्वमुपेक्षजन् ।	
तद्वच हरे रूप जगृह्णज्ञानतुचला ॥	२२
यानि रूपानि जगृहे इ शो इयनिक्षीर्यथा ।	
यानि पापस्य कण्ठानि सिद्ध स्वच्छमिदोच्यते ॥	२३
पुष्पमिद्रे हरत्यश्च वैश्वपन्नजिवासया ।	
तद्गर्हीतविसृष्टेषु पासुग्धेषु मतिरुभाम् ॥	२४
धर्म इत्युपपन्नैषु तस्मिन्कण्टारिषु ।	
मायेन सज्जते आत्मा पेश्मिषु च धामिषु ॥	२५

तदभिज्ञाय भगवात्पुष्टु पृथुपराक्रम ।	
इ द्राव कुपितो वापनादघोषतस्तानुष ॥	२६
तन्मृत्विजं ज्ञानत्वशामिसिधित विचक्ष्य दुःश्रेयसमसङ्गरहसम् ।	
निवारयामासुरहो महामते न तु वसेऽत्राचमन प्रचोदितान् ॥	२७
वय मरु श तमिहार्थनाशन ह्वयामहे त्वचतूवसा हवत्विषम् ।	
अघातयामोपहृषैरन तर प्रसङ्गं राजम् सुदयाम सेऽहितम् ॥	२८
इत्याम श ऋतुपतिं विदुरास्वर्विणो रुषा ।	
सुगन्धस्तालुह्वतोऽभ्येत्य स्वयम् प्रत्येवत ॥	२९
न वन्द्यो भयतामि द्रो यद्यज्ञो भगवत्तनु ।	
य विधासय यज्ञेन यज्ञोपसृजनव सुरा ॥	३०
वदिद् पश्यन्न महद्गर्मैःशक्तिकर हिता ।	
इद्रेचालुष्ठित राह कर्मैतद्विधासता ॥	३१
पृथुकीर्ते ह्योभूयाचहोकोनशतकतु ।	
अस ते ऋतुमि त्त्रिष्टैपद्भवा मोक्षधमचित् ॥	३२
ने ^१ वात्मने महे द्राव रोषमाहर्तुमहति ।	

समावपि हि भद्र त उच्यमशोकविमहो ॥ ३३

मासि नन्दाराज कृपा स्य पिता

निशामयात्प्रहृष आदरात्मा ।

यज्ञहायरो देवदत्त तु कर्तुं

जनोऽ^१निरुष्ट विश्रुते तमो धम् ॥ ३४

कतुर्विरमतामेव देवेषु दुरत्यग्रह ।

धर्मव्यतिकरो यत्र पादगण्डैरि इन्दिर्मते ॥ ३५

धमिरि-द्वीपससु^२ पादगण्डैरिभिजन्म ।

द्विपनाथ विचक्षैवैन यस्तो यज्ञभुगन्धमुद् ॥ ३६

भवापरिप्राप्तुमिहावतीर्णो

धर्म^३जनानां समयात्तुरूपम् ।

वेनापपादात्कलुप्रमथ

तदेहो विष्णुकल्पसि वैच ॥ ३७

स त्व विसृज्यास्य भव प्रजापते

सङ्कल्पन विश्वसृजा पिपा^४हृदि ।

देही च नात्मानुपधर्मेमाकर

प्रचण्डपात्प्रण्डपथ प्रभो जहि ॥ ३८

संक्षेप—

इत्य स लोकायुष्या समादिष्टो विश्रापति ।

२७]

चतुर्थस्कन्धः

४९६

तथा च कृत्वा वाःसत्यं नषोनापि च सद्दये ॥

३९

कृतापसृथस्त्रानाय पृथगे मूरिकमले ।

चरा द्दुस्रो वरदा ये तद्दुर्दिशि तर्षिता ॥

४०

विधा सत्वाक्षिपस्तुण्यं भद्रया लक्ष्यदक्षिण्याः ।

आशिषो युयुञ्जु ह्युत्तरादिराजाय सत्कृता ॥

४१

त्वयज्ञता महाबाहो सव एव समागता ।

पूजिता दानमानाभ्या विदुदेवविमानवा ॥

४२

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे महादशसहस्रिकल्पे
सहितया चतुर्थेऽंके जे एकानविंशोऽध्यायः ॥

॥ विंशोऽध्यायः ॥

श्लोक—

भगवानपि वैकुण्ठं सत्क मपयता विभु ।

यद्वैश्वंशपतिस्तुष्टो यज्ञमुद्गं समभाषत ॥

१

श्लोक—

एव तेऽकारपीडुङ्ग इयमेषशतस्य ह ।

क्षमापयत आत्मानममुष्यं ह्यतुमदसि ॥

२

सुपिच साधयो श्लोके नरदेव नरोत्तमा ।

आभितुश्नन्ति मूर्खेभ्यो यद्भिं नात्मा कलेवरम् ॥

३

पुरुषा चरि मुहूर्ति त्वाहता देवमाचवा ।	
श्रम एव पर जातो दीशवा वृद्धसेववा ॥	४
अत कावमिम विद्वाग्विशास्त्रामकमभि ।	
आरब्ध इति नैवास्मि प्रतिबुद्धोऽनुषज्यो ॥	५
असक्तता इतिरेऽस्मिन्नमुनोऽपादिते वृद्धे ।	
अपत्ने द्रविष्ये वापि क कुवात्ममता सुप ॥	६
एक वृद्ध स्वयं चोतिर्निगुणोऽस्ती गुणावय ।	
सर्वतोऽनाहत सार्थी निरात्मात्मान पर ॥	७
य एव स तन्नामानमात्मस्य वेद पुरुष ।	
नाञ्चते अकृतिसोऽपि गृह्णै स मति स्थित ॥	८
य स्ववर्मेण वा भिन्न निराशी अद्धचरित ।	
भजते ज्ञानकैसस्य मनो राज प्रसीदति ॥	९
परिह्यक्त्वा सन्बन्धनो विशदाशय ।	
इति मे समयस्थान ज्ञानकैवल्पमश्नुते ॥	१०
वदामीममिवाभ्यक्ष इत्यनानकियात्मन ।	
वृद्धत्वमिममात्मान यो वेदाज्जेति शोभनम् ॥	११

भिन्नस्य विद्वस्य गुणप्रवाहो

दृश्यक्रियाकारकपैतनात्मन ।

दृष्टासु सम्पत्सु विपत्सु सूरयो न विक्रिय ते मयि बद्धसौहृदा ॥	१२
सम सनातोत्तममभ्यसाधन सुखे च दुःखे च त्रितोद्दिवाशय । मयोपकम्पासितलोकस्युतो विशाल बीरासितलोकस्त्वयम् ॥	१३
शेष प्रजापालनमेव राज्ञो यःसाम्पराये सुहृताःत्वहमशम् । हर्ताऽयथा हृत्तुष्य प्रजाता मरक्षिता कमहारोऽधमन्ति ^१ ॥	१४
एष द्विवाचात्तुमनात्तुवृत् धमप्रधानोऽस्तमोऽविराळा । हृद्येन कलेन पृष्टोपवाता द्रष्टासि सिद्धान्तुरक्तलोक ॥	१५
पर च मत्कञ्चन मानये द्व वृणीष्व मेऽद् गुणशीलवर्जित । नाह मयैवं सुलभस्तपोभि र्बोधेन वा यत्समर्थितवर्ती ॥	१६

श्लोक —

स इत्थ लोकागुण्या विभक्तसेनेन विभक्ति ।	
अनुष्ठासित आदेश क्षिरसा जगृहे हर ॥	१७
सृष्टान्त पादयो मेम्ना प्रादित स्वेन कम्पा ।	
दातकतु परिष्व य विदेष पितसत्र ह ॥	१८
मगवान्य विद्याया वृष्टुनोपद्रवातय ।	
समुष्णिहानया भक्त्या गृहीतपरणाम्बुज ॥	१९
अस्तानाभिमुखोऽप्येतन्नुपहृषितम्बित ।	
पद्मपद्मपलाशाक्षो न प्रतप्ते सुहृत्सताम् ॥	२०

स आदिरानो रचिताञ्जलिहरि	
विलोकितु नास्तकवसुलोचन ।	
न क्षिप्तनोषान स वाग्मविज्ञो	
हरोपगुणामुपभादनसित ॥	२१

अथावसु यावुक्ता विलोक्य	
अवप्रदग्धोचरमाह पुरुषम् ।	
कदा पृथक् त क्षितिमस कलते	
विन्वसाहसाप्रसुरङ्गविद्विष ॥	२२

पद्य —

वराधिभो त्वहरेक्षराद्रुष	
कथं कुर्वीते गुणधिकियात्मनाम् ।	

ये नारकस्यामपि सात देहिना सानोस केवल्यपते पृषे न न ॥	२३
न कामये नाय तदप्यह कपि स्र वष बुध्यधरधाम्नुनासव ।	
महत्तमा दर्शयसा मुखच्युतो विधत्सु कर्मायुतमेप मे वर ॥	२४
स उत्तमश्लोकमह मुखच्युतो भवत्कदान्भोजसुधाक्यानिह ।	
सृष्टिं पुनर्भिरमृतमप्यवर्जना कुसोमिना नो विनरत्नल धरे ॥	२५
यज्ञ शिव सुखव आपसङ्गमे वदच्छया चोपभृवोति ते सकृत् ।	
कथ गुणतो विरमेहिना पशु भीषतमपत्रे गुणसङ्गदेच्छया ॥	२६
अयावजे त्वाखिलदुरुषोत्तम गुणात्म्य पञ्चकरेव जालस ।	
अप्यावचोरेकपतिमृशो कलि ने स्वा कृतत्वशरौकृतानयो ॥	२७
जमजत या जगदीश वैशस सानैव यत्कर्मणि न समीहितम् ।	

करोति फलवन्पुरु रीनवःसह
स एव विष्णोऽभिरवस्य किं तथा ॥ २८

भवत्यस्य त्वावय एव साधवा
व्युत्कृष्टायाणां गुणविभ्रमोदयम् ।
भवत्तदानुस्मरणघाटे सता
विभित्तम यद्गुणवत्त विशदहे ॥ २९

सद्ये नित ते जगता विमोहिनीं
पर वृषीष्वेति मन्त्रवमात्य यन् ।
वाधा नु व ता यदि ते जनोऽसित
कथ पुन कम करोति बोहित ॥ ३०

त्वन्नाययाद्या जन इह एभिहतो
यद्यदाशास्त कृतात्मनो नुष ।
कथाचरेद्ब्रह्महित रिता स्वय
तथा त्वमेषाहसि न समाहितुम् ॥ ३१

शेष —

इत्यादिराजेन नुत त विशदह
वमाह राज मयि भक्तिरस्तु ते ।
दिष्टयेदशी श्रीमयि ते कृता यथा
माया मदीया वरति न दुस्त्वजाम् ॥ ३२

तत्र कुत मयादिष्टमप्रमत्तं मजापते ।

मदादेशकरो लोकं सवजाश्रेति शोभनम् ॥

३३

श्लोक —

इति वै यस्मै राजर्षे महिनि वार्षेयकृत्ये ।

पूजितोऽनुगृहीत्वैव ग तु चक्रेऽच्युतो गरिम् ॥

३४

देवर्षिकिरुग धवतिद्व्यचारमपन्नगा ।

किन्नराप्सरसो मत्वा खगा मृतामनेकश ॥

३५

यज्ञेश्वरधिया राज्ञा वाञ्छितास्तुष्टिमक्षित ।

समप्रणिता व्यु सर्वे वैकुण्ठानुगतस्ताव ॥

३६

मगतानति राजर्षे सोपाश्यायस्य चाच्युत ।

हरन्निव मनोऽमुष्य स्वयाम प्रत्यवयत ॥

३७

अदृष्टाय नमस्कृत्य नृप स दर्शितामने ।

अस्मच्छास च देवाना देवाय स्तुर यथै ॥

३८

इति श्रीमहाभारते महापुराणे महादशसहस्रिकाया
सहस्रांशो चतुर्थस्कन्धे वैश्विनोऽध्यायः ॥

१. सत्यु तद्वर्षित इत्यस्याप्राप्त मया आश्रिय ।

स्वर्गापयानरक्षार्त्तं स्वयं वदन्ति त मपरा ॥

प्रीतोऽहं ते महाराज रोषं दूस्वयत्नमपन्न ।

अहंशक्तो महादेवो न मह्यं परमाहं गम् ॥

[इति ऋषिऋषिक पाठः]

॥ एकविंशोऽध्यायः ॥

मैत्रेय—

मौक्तिके कुसुमहृदिमिदुक्ते सर्वतोरेण ।

महासुरभिभिर्धूर्ध्वैर्गण्डित तत्र तत्र वै ॥

चन्दनागस्तोषादुरध्वानत्तरमागतत् ।

पुष्पाक्षतफलेऽशोषमैला नैरधिभिरर्पितम् ॥

२

सङ्घर्षे कदलीसाम्भौ पूगघोरे परिष्कृतम् ।

धरुपल्लवमास्त्राभि सवतस्समलङ्कृतम् ॥

३

प्रजास्य शीपचलिभि सम्भृतासोपमङ्गले ।

जनीयुर्मृष्टकवाय्य सृङ्कुण्डलमण्डिता ॥

४

सङ्घुतु दुभिषायेण महधोयेण चलित्राम् ।

निवेश भवत शीर ह्युपमानो गतस्यप ॥

५

पूजित पूजयामास तत्र तत्र महावशा ।

पौराक्षानपदास्यास्ता शीत विकवरज्ज्व ॥

६

स एवमाही वननयनेष्टित

कमाणि भूयासि महान्दत्तम ।

कुर्वन् क्षशासाधनिमङ्गल यज्ञ

स्वीत निशावारुद्दे पर पदम् ॥

७

सूत्र —

तदादिराजस्य यशोविजम्भित
गुणैरशौचैर्गुणैःसम्भजितम् ।
क्षया महाभागवत सदस्पते
कौशारवि शह गृणतमर्चयन् ॥

८

विदुर —

कोऽभिषिक्तं पृथुर्विपैर्लेख्यानेषुसुराहण ।
विश्रुतस वैजय वेजो वाङ्मोक्षान्या दुदोह गाम् ॥

९

कोऽवस्य कीर्तिं न शृणोत्यभिज्ञो
यद्विभ्रमोच्छिष्टमशपनूपा ।
लोका सयात्य उपजायति कान
नयापि त मे वद कम ह्युदम् ॥

१०

द्वितीय —

गङ्गायमुनयोनयोः तराक्षेत्रमावस्य ।
आरुह्यनेत्र सुभुजे भोग्या पुन्यविहासया ॥ ११

सर्वत्रान्तरालितादेश समर्थापैरुदण्डभृद् ।
अथत्र ब्राह्मणकुलाद् यत्राश्रुतगोत्रत ॥ १२

एकदासीन्ब्रह्मासूत्राक्षा यत्र दिवोकसाम् ।
समाजो ब्रह्मर्षीणा च राजर्षीणा च सत्तम ॥ १३

यस्मिन्नहस्तु सर्वेषु स्थितेषु यथाईत ।

वत्सित सप्तसौ बभूवे वाराणामुद्धरादिव ॥	१४
प्राक्षु धीनाथतमुजो गौर कलारुषेक्ष्ण ।	
मुनास मुमुक्षु सौम्य धीनास मुष्टिज्जमित ॥	१५
व्यूहवक्षः वृद्धस्योषिर्बलिदस्तुदलोदर ।	
आवर्तनाभिरोजसी काञ्चनोरुदम्पवात् ॥	१६
सूक्ष्मवक्त्रास्त्रिभिर्भ्रमभूषण कम्बुकन्दर ।	
महाधमे दुःकृताग्ने परिधाञ्जोपनीय च ॥	१७
अश्रिवाशेषगारुडीनिर्णये यत्तमूपन ।	
कुम्भाजिनधर श्रीमा कुञ्जपाणि कुतोचित ॥	१८
त्रिद्विरश्रिभ्यतायश्च समैक्ष्यत सम तत ।	
उचिवाभिदमुर्वीक्ष सद् सहर्षेवशिव ॥	१९
पारु चिरपद् कृ-न सुप्र गृहमपिष्ठवत् ।	
सर्वेषामुपकायार्थे तदा अनुचरदशिव ॥	२०
तथा—	
सभ्या शृणुत भद्रं च साधरो व इहागता ।	
सत्सु विद्यासुभिर्भमनापेक्ष कामनीयितम् ॥	२१
अहं वृण्वरो राजा मजानामिह योजित ।	
रक्षिता वृत्तित स्वेदु सेतुषु स्थापिता पृथक् ॥	२२
तस्म मे तदनुष्ठानाघानादुपह्वयपादिन ।	
लोकान् स्यु कामस दोहा यस्तु दुष्यति विष्टहक् ॥	२३

य उद्धरेत्कर राजा प्रथा धर्मेष्वशिक्षयन् ।	
प्रजानां क्षमलं मुहुक्ते भयं च स्व जगदिति स ॥	२४
तत्प्रजा मनुपिण्डार्थं स्वार्थमेवानसूयन् ।	
कुरवाणोऽस्त्रपियस्त्रादि मेऽनुग्रहं कृत ॥	२५
यूय उदनुनोदध्वं पितृदेवषवोऽजरा ।	
कर्तुः शास्तुरनुज्ञानुभुत्वा पत्येत तत्फलम् ॥	२६
अस्ति बह्वपदिनाम केचानिबद्धसत्तया ।	
इहामुत्र च लक्ष्यं ते योऽस्त्राय कचिद्भुव ॥	२७
मनोरुचानवादस्य ध्रुवस्यापि महीपते ।	
विबलतस्य राजर्षेरङ्गस्त्रास्त्रपितुं नितु ॥	२८
ईदृशानामप्या वेदान्तस्य च मन्त्रस्य च ।	
व्यादस्य कथेष्वपि कृत्स्नमस्ति गवाभुता ॥	२९
गौर्हिषादीन्मृते सस्यो ज्ञोच्यते धमविमोहितान् ।	
यर्वास्वर्गापवगाया प्रायेणैकान्त्यहेतुना ॥	३०

व्यादस्येवाभिरुचिसापस्विना

मद्येषज मोचयित् मलं विश्वं ।

सद्यं क्षिणोत्सं वहमेधवी सती

यथा पशुङ्गुलमिनिं कृत्वा सरित् ॥

३१

विनिर्धुंवाशेषमनोमलं पुमा

नसङ्गविज्ञानविशेषवीर्यवान् ।

यद्विभूते कृतचेतन पुन न सस्मिन्नेकवहा प्रपद्यते ॥	३२
तमेव सूय भगवाःसपुत्रिभि मैत्रेवच कायगुणै साक्यभि । जनापिन कामदुषाद्विचद्रुज क्याभिकारण्यसितायसिद्धय ॥	३३
असाविहानेकगुणो गुणोऽम्बर पृथनिवपद्रुभ्यगुणकिणोक्तिभि । सम्पद्यतेऽथास्यल्लिङ्गनामभि विद्वद्भविज्ञानघन स्वरुपत ॥	३४
प्रधानकलाश्रवणमसद्भूदे शरीर एव प्रतिपद्य चेतनाम् । दियाकलन्नेन विभुर्विभास्यते समानसो दारुणु तद्रुणाःनक ॥	३५
अहो ममानी वितरत्यदुष्ण हरिं गुरु यज्ञसुजासधीश्वरम् । स्वधमपयोगेन यज्ञीय नानका भिरतर शोनिवले दृढप्रता ॥	३६
मा चातु तेजः प्रमथेऽमर्षिभि स्तिपिच्छया तपसा विद्याया च ।	

देहीप्यमावेऽमित देवताना

कुले स्वयं राजकुलारिजानाम् ॥

३७

ब्रह्मण्यदेव पुरुष पुरातनो

मिथुं हरिकेशरण्यामिष दनात् ।

अत्रापि लक्ष्मीमनपाधिनीं बभौ

अमःपवित्रं च महत्तमादधी ॥

३८

यत्सेवयाशोपरुहाक्षयं स्वरा

शिप्रदियस्तुष्यति काममीश्वर ।

तदेव तद्धर्मपरिविनीतै

सर्वैःसना ब्रह्मकुलं निषेवयताम् ॥

३९

पुनोऽहमेतानतिषेत्प्राःमन

मसीदतोऽस्य तक्षमं स्वत स्वयम् ।

यं तिलसम्बं धनिषेवया तद

दरं किमत्रासिं मुखं हविभुजाम् ॥

४०

अत्रास्यत तं सद्यु तस्वन्नोविदै

^१सूडाहुतं यं मुखं हविनामभि ।

न वै तथा चेतनया बहिष्कृते

दुताक्षने पारमदस्य पयसुः ॥

४१

यद्गच्छति विरजं सनातनं
 अज्ञानधोमद्गच्छमीनसद्यमै ।
 समाधिना विभ्रति हार्शदृष्टये
 यजेद्मादृशं ह्यात्मभासते ॥ ४३

तेषामहं पादसरोजरेणु
 मात्रा यद्देवाधिपिनीटमायु ।
 यं नित्यं विभ्रत आह्वयं वाप
 नदयत्सु सधरुणा भजति ॥ ४३

गुणायनं शीलधनं कृतं
 हृद्भाषयं सवृणतैऽनु सम्पद ।
 प्रसीदतां तद्गच्छत गवां च
 जनादनं सानुचरन्त गच्छन् ॥ ४४

वैश्व —

इति श्रुत्वाय नृपतिं पितृदेवहिजातय ।
 तृप्तुवृद्धमन्त्रं सानुवादेन साधय ॥ ४५

पुत्रेण जयते श्लोकानिति सत्यवती श्रुति ।
 अहं दग्धं वापो यत्तेनोऽत्यवरत्नम् ॥ ४६

द्विरप्यपशिपुञ्जापि भगवन्नि द्या उम ।
 विविष्टुरत्यगाऽसुतोः मद्भादस्मानुभावत ॥ ४७

कीरवच पितृ हृन्वा समा सञ्जीव शाश्वती ।
यस्मैदृश्यन्मुते भक्ति सर्वलोकेकभर्तुरि ॥

४८

अहो वच ह्यस्य पवित्रकीर्ते
त्वयैव त्वयेन मुक्तु इ नाथा ।
न उत्तमश्लोकतमस्य विष्णो
सैद्यप्यदेवस्य कथा व्यनक्ति ॥

४९

नात्यद्वुत्तमिदं तावत्तथाजीव्यातुक्षासनम् ।
प्रणतुराग्ने महता प्रकृति करुणाःश्याम् ॥

५०

अथ नस्तमस पारस्व्यचोपासादिव प्रभो ।
ध्यायता नष्टदृष्टीना कर्मभिर्देवतज्ञिने ॥

५१

नमो विद्वद्धसन्ध्याय पुरुषाय महीवसे ।
यो ब्रह्मक्षत्रमाविश्य विभर्तुर्दत्तमेवसा ॥

५२

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशसहस्रिकाया
सहस्रितायां चतुर्थस्कन्धे द्वादशोऽध्यायः ॥

॥ इतिशोऽध्यायः ॥

शेषेण —

जनेषु प्रदूषणःस्तेषु वृथु प्रधुलविक्रमम् ।
तत्रोपजगद्गुर्नयश्चःवारः सूचयर्षेस ॥

१

वास्तु सिद्धेश्वर राजा व्यासोऽवतरत्तोर्विषा ।	
लोकात्प्रापान्कुर्वन्त सानुगोचरं लक्ष्मिदान् ॥	२
वदन्मोदता ज्ञाना प्रज्ञादिभ्युरिवोत्थित ।	
ससदस्यानुगो वै य इन्द्रियेशो गुणान्वित ॥	३
गौरवात्कथितं सत्यं प्रत्ययानतकं धर ।	
विधिवत्पूजयापके कृतीतामहमात्मनान् ॥	४
कत्वाद्दशैभसलितैर्मानिषात्कथय चन ।	
वत्तं श्रीलक्ष्मणां वृत्तमाचर मानवमिव ॥	५
द्वादशैस्त्रिंशत्सु विदितैश्चिन्तयेन्निव पावकान् ।	
अष्टासप्तमसंयुक्तं शीतं शब्दं सत्त्वमजान् ॥	६

स्तु—

अहो जाचरितं किं मे नन्दनं मङ्गलायना ।	
यस्य त्वो दशनं क्षासीद्दृश्यमानं यं योगिमि ॥	७
किं तस्य दुःखमन्तरमिद् लोकं परत्र च ।	
यस्य विद्यां प्रसीदति शिष्यो विष्णुश्च सानुग ॥	८
वैषं लक्ष्मणे लोको लोकां पवटतोऽपि शब्द ।	
यथा सर्वैरुक्तं सच आत्मानं वेऽस्य द्वैतव ॥	९
अथना अपि ते यं यां साधयो गृह्णन्ति ।	
यद्गदां कर्त्तव्यं न्युत्तममूनीश्वरावरा ॥	१०
व्यासात्कथयन्तु मां वै वेऽप्यरिक्तसिद्धसम्पदः ।	

यद्गदास्त्रीर्धैपावीचपादनीर्धैभिर्बर्जिता ॥	११
स्त्रायत यो द्विजश्रेष्ठा यद्गतानि सुमुक्षव ।	
चरति बद्धया वीरा वाञ्छा एव बृहति च ॥	१२
कश्चिन्न कुशल नाथा इन्द्रिवाथावैवेदिनाम् ।	
व्यसनावाप एतस्मि पतिताना सक्न्वभि ॥	१३
भवःसु कुशलवश आःभारामेषु नेप्यते ।	
कुशलाकुशला चत्र न सति गतिवृत्तय ॥	१४
तद् कृतविसम्भ सुहृदो वसन्त्वितान् ।	
सपृच्छे भव एतस्मि श्ले ^१ म केनाङ्गसा भवेत् ॥	१५
व्यक्तमाःभवतामाःना जगवानाःमभावन ।	
स्वानामनुमहायेना सिद्धरुषी चरत्तज ॥	१६
वैश्व —	
वृथोलःसूक्तमाकर्ण्य सार सुदु मित मधु ।	
स्वयमान इव पीत्वा कुन्वर प्रःपुवाच ह ॥	१७
सर्वकुमार —	
सासु वृष्ट महाराज सबभूताहताःमना ।	
भवता विदुषा चापि साधूना मतिरीहरी ॥	१८
सङ्गमः सङ्ग साधूनानुभवेषा च सम्मत ।	
चःसम्भाष्यसम्प्रब सर्वेषा वितनोवि सम् ॥	१९

अत्रत्यैव रात्रिभयसो मयुद्धिष
 पादाराविन्दस्य गुणानुवाद्ने ।
 रतिर्द्वैरापा विधुर्नोति गैश्चिकी
 क्खन कथाप मळम तरात्मन ॥

२०

शास्त्रेष्विचानेष सुनिश्चितो नृणा
 क्षेमस्य सध्वन्विमृशेषु देतु ।
 असङ्ग आत्मव्यतिरिक्त आत्मनि
 दृष्टा रतिमद्वामि निरुणे च या ॥

२१

सा अद्वया भगवद्भक्त्यर्पया
 विज्ञासयाभ्यात्मिकयोगनिष्ठया ।
 योगेश्वरोवासनया च नित्य
 पुण्यभव कथया पुण्यया च ॥

२२

अर्थो ब्रह्मारात्मसंगोष्ठ चतुष्पत्त्या
 तत्सम्भवात्नामपरिग्रहेण च ।
 विविक्तकथ्या परितोष आत्म
 विन्ता हरेर्गुणपानूपपानात् ॥

२३

अद्विसया पारमहंस्यचरया
 स्पृष्ट्या मुक्तुदाचरितावसीधुना ।

- इमैरकानैर्विषमैश्चात्पुत्रि वृत्ता
 निरीहया ह इतिरिहया च ॥ २४
- हरेर्मुहुस्तःपरकणपूर
 गुणाभिधानेन विक्रमभाषया ।
 भक्त्या ह्यसह्य सत्सत्त्वनात्मनि
 स्यान्निरुप्य ब्रह्मणि चाश्रया रति ॥ २५
- यदा रतिनक्षयि वैदिकी पुमा
 नाचार्यवाञ्छान्निरागारहसा ।
 इहत्ववीर्यं हृदय जीवकोल
 पञ्चात्मक योनिमिवोत्स्रिखोऽग्नि ॥ २६
- दग्धाद्यपो मुक्तसमस्ततद्रूपो
 नैवात्मनो बहिरत्तर्निकष्टे ।
 परात्मनोर्ब्रह्मवधान पुरस्ता
 त्स्वप्ने यथा पुरुषस्तद्विनाशे ॥ २७
- ज्ञानानामिन्द्रियार्थं च पर बहुभयोरपि ।
 सत्ताशय उपाधौ वै पुमा पश्यति ना यदा ॥ २८
- निमित्ते सति सवत्र जलादावपि दूरुष ।
 ज्ञाननक्ष परस्यापि भिदा पश्यति ना यदा ॥ २९
- इन्द्रियैर्विषयाहृष्टैराक्षिप्त ध्यायता मन ।
 चेतना हरते बुद्धे सन्धसोपमिव हृदात् ॥ ३०

अद्वयत्वसुसृष्टिस्थित ज्ञानधरा स्फुटिसुधे ।	
तद्गोप कथय माहुरात्माच्छब्दनात्मन ॥	३१
ज्ञात परतरो शोके पुनः स्वाथन्वतिक्रम ।	
वदन्वन्वस्व प्रेयस्त्वमात्मन स्वन्वतिक्रमात् ॥	३२
अर्थोद्भवार्थाभिध्यान सवाप्याच्छब्दो नृणाम् ।	
अक्षितो ज्ञानविज्ञानाद्येवाविज्ञति सुरर्षा ^१ ता ॥	३३
न कुर्यात्कर्हिचिन्नह समस्तीम तिरि ^२ रिषु ।	
वर्माविक्रममोक्षाय वदत्य तविद्यातकम् ॥	३४
तत्रापि मोक्ष एवार्थे आश्रितकृतचेष्ट्यते ।	
वैवर्ण्योर्दो यतो निरु कृता वन्द्यसद्युत ॥	३५
परेन्द्रे च ये भावा गुणन्वतिकरादनु ।	
न तेषा पियते क्षेममीशविश्वसितसिधाम् ॥	३६

तस्य नरे इ जगतामथ तस्युषा च

वेदोद्भवस्तुधिपणात्मनिराहृतानाम् ।

य श्रेयश्चित्तपठया हृदि विश्वयापि

प्रत्यकम्कालि भगवात्समवेदि सौऽसि ॥

३७

तस्मिन्निद तदसदात्ततया विभाति

मायावियेकविद्युति क्षयि वाऽहिसुदिः ।

त नित्यनुक्तपरिष्कृतविशुद्धतन्त्र
 त्र-शूद्रकमकलिलकृतिं प्रपद्ये ॥ ३८

यत्पादपङ्कजपलाशविडालसमक्षया
 कमाक्षयं प्रथितमुद्रुयन्वति स त ।
 बह्वक्ष रिक्तमतसो बलसोऽपि रस्य
 स्रोतोमयात्मभरणं यत्र वासुदेवम् ॥ ३९

कृच्छ्रो महानिद्रं भयागवमद्रुपेशा
 पश्येन्नकमसुखेन तिर्षारिषति ।
 तस्य हरेभगवतो भजनीयमङ्गि
 कृत्वोद्वप ज्यसन्नमुत्तरं दुस्तरागम् ॥ ४०

संक्षेप—

स एव ब्रह्मपुरेण कुम्भारेणोत्तमेपक्षे ।
 इक्षित्वा भगतिं सम्पन्नप्रशालोत्थानं तं नृप ॥ ४१

शला—

कृपो मेऽनुग्रहं पूर्वं हरिजातानुवन्धिना ।
 तन्नापादयितुं ब्रह्म भगवत्पूजमागता ॥ ४२

विष्पादितञ्च क्षारकूपेन भगवद्विपृणालुभिः ।
 साधून्निष्ठं हि मे सख्यमात्मना सह किं वरे ॥ ४३

प्राणा दारा सुताञ्छङ्गं वृद्धाञ्च उपरिचलया ।
 राज्यं चञ्च मही कोस्य इति सर्वं निवेदितम् ॥ ४४

सैनापत्य च राज्य च दण्डनेतृत्वमेव च ।

सर्वलोकप्रतिपत्य च वेदशास्त्रविददति ॥

४५

कामेव प्राज्ञो मुञ्छते स्व वसो स्व ददाति च ।

तस्मैवास्तुमहेष्वाप्तं मुञ्छते क्षत्रियादय ॥

४६

वैरीदृष्टी भगवतो गतिरात्मवाद्

एका ततो नियमिभि प्रतिपादिता न ।

सुखत्वदभ्रकर्मणा स्वकृतेन नित्य

व्ये नाम तत्कृतिकरोति विनोदपात्रम् ॥

४७

सैवैव —

त आत्मयोगपतय आदिराजेन पूजिता ।

शीघ्रं तदीय शसु व श्लेऽभूर्वागिमता नृणाम् ॥

४८

वैचरतु धुर्वो महता सखित्वाभ्यात्मशिक्षया ।

आप्तकाममिवात्मानं मेत आत्मयवस्थित ॥

४९

कर्मणि च कथाकाङ्क्ष कथादेश कथावहम् ।

उचोचितं यथाविद्यमकरोद्गुह्यसात्कृतम् ॥

५०

कल प्रशंसि वि यत्न निर्बन्ध समाहित ।

कमाभ्यक्ष च न चान आत्मानं प्रकृते परम् ॥

५१

गृहेषु कर्ममान्त्रेऽपि स साक्षात्प्रथिव्यावित ।

नासज्जतेऽद्विवाच्येणु विरहमविरकवत् ॥

५२

एवमभ्यात्मयोगेन कमाप्यनुत्तमाचरत् ।

पुत्रस्तुःपादयामास पञ्चार्थिण्याःससम्भवान् ॥	५३
विजितास्य दूषकेश इयस्य इयस्य वृषम् ।	
सर्वेषां लोकाध्यायना दधारेक इन्द्रगुणान् ॥	५४
गोपीवाच पगस्तुष्टे काले सो स्तेऽभ्युदाःनक ।	
मनोवाप्तवृत्तिभिः सौम्यैर्गुणैः सरस्वतःपदा ॥	५५
राजेश्वरानामधेय सोमराज इवापर ।	
सूयवद्विमृशःपुद्ग प्रतपस्य सुषो वसु ॥	५६
दुधर्मस्तोऽसेवादिमहे इ इव दुजन् ।	
विजिज्ञया धरिःशिव द्यौरिवाभाष्टवो नृणाम् ॥	५७
वपदि स्र च्याकान पत्र य इव तर्पणम् ।	
समुद्र इव दुर्वोध सस्तेनाचरुगादिव ॥	५८
धनरादिव शिक्षाया ^१ माश्रये ^२ हिमवानिव ।	
कुबेर इव कोशाख्यो गुणार्थे वरुणो यथा ॥	५९
मातरिक्षेव सर्वाःवा बलेन ^३ सहस्रीवसा ।	
अविचक्षतया देवो नगत्वा भूतरादिव ॥	६०
कन्दप इव सो दर्वे वनस्त्री सुगरादिव ।	
वाक्सहये मनुवसृणा प्रसुःत्रे भगवानज ॥	६१
बृहस्पतिर्महन्वादे आःमवपथे स्यव हरि ।	

भक्त्या गोरुरविभेदु विष्वक्सेनानुवर्तिषु ॥	६२
ह्रिया प्रलयशीलाभ्यामात्मतुल्य परोद्यमे ॥	६२ ॥
कीर्त्तौर्भगीतया पुम्निस्त्रैलोक्ये तत्र तत्र ह ।	
मविष्ट कयार धेसु श्यामा राम सतामिन् ॥	६३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टावस्यहस्तितमोऽर्वा
सद्विंशत्याः शतस्य चैतद्विंशत्याध्यायः ॥

॥ त्रयोविंशोऽध्यायः ॥

सैक्य —

दृष्ट्वाऽन्वान प्रथमसन्नेषदा वै य आत्मना ।	
आत्मना वर्धिताशेषशानुसग प्रजापति ॥	१
जगत्स्यस्तुपञ्चापि कृत्तितो जमभूत्सनाम् ।	
निष्ठादितेश्वरादेशो यद्यमिह जज्ञिवान् ॥	२
आत्मोप्यात्मना यत्र विरहाद्गृहीतित्थ ।	
प्रजासु विमल श्लोक सदारोऽगात्तपोवनम् ॥	३
तथाप्यदान्यनिचमो वैश्वानससुसम्पते ।	
आरक्षन् जमतपसि यथा सन्निवधे पुरा ॥	४
कश्मूलकलाहार ^१ ह्युक्तगालन कश्चित् ।	
अस्मद्भ्य कृत्ति ^२ चित्पक्षा वायुमक्षकत परम् ॥	५

श्रीधरे चञ्चलया वीरो वचनस्यारपाण्डुनि ।	
आकाठमग्न शिशिर उदके स्फण्डिलेशय ॥	६
वितिष्ठुवतवाय्वा त ऊभरेता गितानिठ ।	
आरियाधविष्टु कुष्माणपरत्तय उत्तमम् ॥	७
तेन क्रमानुसिद्धेन भवस्तुक्रमासलाशय ।	
प्रागात्पामै सन्निरुद्धपरगदित्तरव वन ॥	८
सप्तकुमारो भगवा बदाहाभ्यालिक परम् ।	
योग तेनैव पुनपनभवत्पुनरवधन ॥	९
भगवद्विग्न साधो अहया यतल सदा ।	
भक्तिर्भगवति सङ्गपयन यविषयामवत् ॥	१०
तस्मान्नया भगवत् परिफलयुद्ध	
सपथाःसमस्तवत्तु सज्जनानुपूजा ।	
ज्ञान विरक्तिमत्सृष्टिसिद्धेन येन	
विच्छेद सज्ञापद निजजायकोशम् ॥	११
छिन्ना ववीरविगताःसगतिर्निरीह	
स्रजस्रजडच्छिनविद् बभुनैव येन ।	
तत्त्वज्ञ योगवतिभियतिरप्यनयो	
सायद्गदाप्रजफथासु रति न कुर्वीत् ॥	१२
एव स वीरप्रवर सयो योऽनानमाःशनि ।	
सङ्गभूतो हृद काळे तलान स्व कडेवरम् ॥	१३

सम्पीड्य पशु चार्थिभ्या वायुसुरसारवच शनै ।

नाभ्या फोष्टेष्वपस्त्राप्च ह्रुदुर कण्ठशीर्षणि ॥

१४

असर्पवस्तु त मूर्ध्नि कमेणावेदय नि स्पृह ।

वायु वासौ क्षिती काय तेजसोऽस्त्रयूजुतत् ॥

१५

सा वाकासे द्रव तौये क्वाखान विमानाङ्ग ।

क्षितिमन्मसि तत्तेजसादौ वासौ नमस्त्रयुम् ॥

१६

इन्द्रियेषु मजस्तानि तन्मात्रेषु सधोद्भवत् ।

भूतदिनाम् बुद्धिष्व महत्त्वात्मनि त द्रवे ॥

१७

त सर्वेशुणपि वास जाये नायामये क्वात् ॥

१७॥

त चानुशयमाऽऽस्रमसावनुशयी पुनान् ।

ज्ञानवैराग्यवीर्येण स्वरूपस्रोऽपहाऽसु ॥

१८॥

अर्षिनाम महाराक्षी तत्त्वः सद्गुणता वनम् ।

सुकुमारैतदर्ही च सत्पद्मा स्पर्शन शुच ॥

१९॥

अतीव भर्तुव्रतधमनिष्ठया

शुभ्रुपया चारणदेहयात्रया ।

नापि दत्तार्थि परिकर्षितापि सा

प्रेयस्कररपशनमाननिष्ठुति ॥

२०॥

देह विपन्नाधिष्ठयेतनाङ्क

पशु वृद्धिष्या दयितस्व चात्मन ।

आलक्ष्य विश्विम्बं विशम्प्य सा सती

शितामषारोपयद्विशन्तुनि ॥

२१॥

विधाय कृत इद्वितीभ्यामुता

दस्वोदकं मर्तुरदारकर्मणः ।

नत्या दिविस्थास्त्रिशक्तिं परीत

विशेषं बद्धिं ध्यायती मर्तुपादौ ॥

२२॥

विशेषानुगता साभवीं वृष्टुं वीरवरं पतिम् ।

तुष्टुवर्षरदा देवेर्देवपत्न्यं सहस्रदा ॥

२३॥

कुर्वता कुसुमाचारं तस्मिन् मत्प्रसातुनि ।

नदत्सामरतूर्पेषु कृणोति यत् परत्परम् ॥

२४॥

दृक्—

अहो इयं वधूय या या चैव ममुता पतिम् ।

सवत्सनां पतिं भेजे यज्ञेशं वीरवृष्टिम् ॥

२५॥

सौषा नूनं प्रज्जन्तुर्ध्वं मनु ये यं पतिं सती ।

पश्यतास्मानतीत्यादिदुर्विभाष्येन कर्मणा ॥

२६॥

तेषां दुराप किं त्वयं मत्तानां भगवत्पदम् ।

मुनिं लोकायुषो ये वै नैव्द्वर्ष्यं साधयन्त्युत ॥

२७॥

स वञ्चितो यदात्तधुक् कृष्णैश्च महता मुनिः ।

सङ्घ्रापवर्गं नानुम्य विचरेतु विचरते ॥

२८॥

संक्षेप —

१ मनुष्यतीर्थमारसीषु पतिलोक गता वध् ।	
य वा आत्मविदा सुर्वो वै य वापाच्युताशय ॥	२९॥
इत्यमृतानुभावोऽसौ द्रष्टु स भगवत्तम ।	
कीर्तित तस्म परितमुद्गमपरितस्य ते ॥	३०॥
य इह सुखद-पुण्य भङ्गवावहित पठेन् ।	
आययेच्छृणुवाद्वापि स पृथो परशीबिषात् ॥	३१॥
ब्राह्मणो ब्रह्मवचसी राज यो ऋणीपति ।	
वैश्य पठिक्वपति स्वाङ्गद्वै सत्त्वमतामिवान् ॥	३२॥
१ त्रि कृत्वा इदमाकर्ष्य नरो नारीधवाहता ।	
अपत्र सुप्रजतमो निश्चमो धनवत्तम ॥	३३॥
अस्त्वकीर्ति सुयज्ञा सुर्वो भवति पण्डित ।	
इह क्लेशघन पुतामगद्गन्धनिवारणम् ॥	३४॥
धन्य यज्ञस्मनापुण्य क्षमै कलिमलापहम् ॥	३५
धर्माधकाममोक्षाणा सम्पत्कृतिद्विजभीष्णुभि ।	
ब्रह्मैतदनुजाप्य चतुर्णो कारण परम् ॥	३६
विजयाभिदुस्तो राजा भुक्तैतदभियाति यान् ।	
बलि तस्यै हर तस्मै राजान पुष्ये यथा ॥	३७
सुखा यतज्ञो भगवत्समसा भक्तिमुद्गह् ।	

सै वस्य चरितं पुण्यं शृणुयाच्छ्रावणेऽपरेण् ॥

३८

वैचित्र्यवर्षोन्निहितं महन्माहात्म्यं वरुणम् ।

अस्मिन्कृतमतिमत्तं पार्श्वेऽपी गतिमाप्नुयात् ॥

३९

अनुदिकमिदमादरेण शृण्व

शृणुचरितं प्रथमं वसुक्तसङ्गम् ।

भगवति भवसि पुण्योत्तपादे

स यः निपुणा लभते रतिं मनुष्य ॥

४०

इति श्रीमहाभागवते महापुराणे अष्टादशमोऽध्यायः
सहितश्चा चतुर्थस्कन्धश्च कर्पोर्विशोऽध्यायः ॥

॥ चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

श्लोक —

त्रिजिताश्वोऽधिराजासीत्पुत्रं शृणुष्ववा ।

यवापोऽश्वोऽदशकालात्त आदुभ्यौ आरुनत्सु ॥

१

हर्म्याशादित्तत्याची वृषकेऽनव दक्षिणात् ।

पत्नीची वृषसञ्जाय तुषीं इविपत्ते त्रिभु ॥

२

अ तपान्नातिं शक्याहभ्या तपानसञ्जित ।

अवत्तत्रयमायत्त शिलगिद पा सुसमतम् ॥

३

पाचक पचमानश्च ह्युचिरित्तपत्र पुरा ।

वसिष्ठस्यापदुत्तमाः पुनर्वीर्यातिं गता ॥	४
अवर्धन्ते नमस्तथा हविर्धानमविदत ।	
व इन्द्रमहन्तार विद्वानपि न जमिवात् ॥	५
राक्षा वृत्तिं करादानदग्दुल्लादिदारुणाम् ।	
मायमानो दीर्घसशकपात्रेण विससर्त ह ॥	६
तत्रापि हस्य पुरुष परमात्मानमात्मदह् ।	
वज्रसङ्कोकतामाप कुसलेन समाधिना ॥	७
हविषानाहविषानीं सिद्धुपसूत षड् सुदान् ।	
वर्हिषन् गण्य भुक्तं कृष्य सत्य विवसतम् ॥	८
वर्हिषसुमहान्वाग्ने हविषानि प्रजापति ।	
किन्नाकाण्डेषु निष्पातो वीर्येषु च कुरुदह ॥	९
यस्तेर् देवयजनननु यज्ञ विनायत ।	
प्राचीनामै कुक्षैरासीदास्तुत बहुधातलम् ॥	१०
सानुद्रीं देवदेवोऽस्यमुपयेमे जगद्गतिम् ।	
वा वीदव चाकलवादीं विशोतीं सुष्ठकृताम् ॥	११
परिक्रमन्तीमुद्रादे चकमेऽग्निं लुकीमिव ॥	११ ॥
त्रिवुधासुरगर्भसुनिमित्तजनरोगा ।	
विजिता सूर्वेया सिद्धु कन्य त्रैव नूपुरै ॥	१२ ॥
प्राचीनवर्हिषः पञ्च शतशतया वशाचवन ।	

पद्मानवृत्ता सुर्वे वमस्त्राता प्रचेतस ॥	१३॥
आदिष्टा प्रजासर्गे तपसे ^१ ऽपन्नमाविशत् ।	
शश्वत्सदृशाणि तपसाऽर्चैस्तपन्नपतिम् ॥	१४॥
सुदुक्तं पथि दृष्टेन गिरिशेन प्रसीदता ।	
तद्भ्रातृभ्यो जपे तत्र दूत्रं तत्र समयता ॥	१५॥
चिदुर —	
प्रचेतसा विरिषणं यथासीत्पथि सङ्गम ।	
यदुक्ताद् हरं प्रीतस्तन्नो जज्ञा यदायनम् ॥	१६॥
सङ्गमं शङ्कु विप्रर्षे विवेनेह शरारिणात् ।	
दुःखमो नुनयो दम्भुरसद्वाचमर्भीक्षितम् ॥	१७॥
आन्वाराणोऽपि यस्तुल्य लोकाकल्पस्य राशसे ।	
ज्ञपता मुक्तो विचरति शोरेया भगवा भव ॥	१८॥
मैत्रेय —	
प्रचेतसं चितुर्धाकथं शिरसाहाय सायव ।	
दिशं प्रतीचीं प्रययुस्तपस्त्राटतचेतस ॥	१९॥
समुद्रमुपविस्तीर्णमपश्य सुमहत्सर ।	
महं मन इव स्वच्छं प्रसन्नसतिलशायम् ॥	२०॥
वीर्यकोत्पलान्मोत्रवद्दारे शीघराकरम् ।	
इत्तसारसचक्राङ्गारप्रकवनिभूजितम् ॥	२१॥

मत्तभ्रमरसौख्यैर्दृष्टरोमलताङ्गिणम् ।	
वृषाकोगरजो विष्णु विक्षिप्तपवनोऽसकम् ॥	२२॥
तत्र वा धर्ममाकलय दिव्यनागमनोहरम् ।	
विहितस्मृत्यापुजास्ते सुरद्वयवाद्यतु ॥	२३॥
तर्ह्येव सरसस्तस्मान्निष्काम त सदानुगम् ।	
उपरोपमानमनरजवर विबुधानुगै ॥	२४॥
तस्मैमनिक्रान्तम शितिकण्ठ तिलोपनम् ।	
प्रसादमुज्ज्वल वीक्ष्य धर्मपुजातर्कौतुका ॥	२५॥
स वा प्रपन्नर्षिर्हरो भगवा धमवन्तक ।	
धर्मज्ञान शीलसम्पन्ना श्रीत श्रीवानुवाच ह ॥	२६॥

॥ श्रीरुद्रगीता ॥

श्रीरुद्र—

सूय वेदिपद पुत्रा विदित धर्मिर्धीर्षितम् ।	
अनुमहाय भद्र य एव मे दशन कृतम् ॥	२७॥
य पर रहस साक्षाद्गुणात्प्रीवसज्ञितान् ।	
भगव त वासुदेव प्रपन्न स त्रियो द्वि मे ॥	२८॥
स्वधमनिष्ठ शतजन्मभि पुना	
विरिञ्चलानेति तत पर हि माम् ।	
अष्टाकृत भागवतोऽथ वैष्णव	
पद यथाह विबुधा कलात्सवे ॥	२९॥

अथ भगवता यूष धिया स्व भगवा यथा ।

न मद्भागवतानां च शेषान बोऽस्ति अर्हिति ॥

३०॥

इद विधिक उल्ल-व पवित्र मङ्गल परम् ।

नि मेयसकर चापि भूयता तद्व्यापि च ॥

३१॥

मैत्रय —

इत्यनुमोशहृदयो भगवानाह तान क्षिप ।

बडाड्डी राजपुत्रानारायणपरो वच ॥

३२॥

अन्तर —

चित्त त आ मविदुर्व स्वस्तये स्वप्तिरस्तु मे ।

भवता राधया राड सवद्या आत्मने नम ॥

३३॥

नम पङ्कजनाभाय नृत्सू-मोर्द्रवात्मने ।

वासुदेवाय ज्ञा ताय कूटस्थाय स्वरोचिषे ॥

३४॥

सङ्कर्षणाय सू-नाय तुर ताया लक्ष्म्याय च ।

भमो विश्वमोघाय प्रशुभ्राया तरात्मने ॥

३५॥

नमो तनोऽनिरुद्धाय हृषीकेशद्रवात्मने ।

भम परमहसाय पूर्णाय निभृतात्मने ॥

३६॥

स्वर्गापवर्गद्वाराय विश्व शुभिपदे नम ।

नमो हिरण्यबीर्षाय चातुर्होत्राय त-तवे ॥

३७॥

नम ऊर्ध्वे हृषे शण्डाय पतये यज्ञरेतसे ।

वृत्तिदाय च श्रीपाना नमः सर्वरक्षात्मने ॥	३८॥
खनसत्त्वाभवेद्भाव विज्ञेयाय स्वर्गीयसे ।	
ननक्षेत्रोक्तपालाय सद्भ्रोजोवलय च ॥	३९॥
अर्थलिङ्गाय नमसे नमोऽ तर्कदिरात्मने ।	
नमः पुण्याय लोक्याय अमुष्मी भूरिवर्चसे ॥	४०॥
प्रवृत्ताय निवृत्ताय पितृदेवाय कर्मणे ।	
नमो नर्मविवाहय नृत्ये दुःखदाय च ॥	४१॥
नमस्त आशिषामीश मनवे कार्यात्मने ।	
नमो यमाय कुहते कृष्णायाकुण्डलेवसे ॥	४२॥
पुरुषाय पुराणाय सारयथोगेश्वराय च ।	
शक्तित्रयसमेताय मीढुवेऽहकृतात्मने ॥	४३॥
नेत्रजाहृतिरुषाय नमो वानोविभूतये ॥	४४
दर्शनं नो दिदृक्षुषा देहि भागवतार्चितम् ।	
स्वः प्रियतम स्थाना सर्वोद्भवाणाञ्जनम् ॥	४५
स्निग्धपादुवृषनदयामः सर्वसौ वयसद्भूहम् ।	
पार्श्वगतचतुर्बाहु सुनातकचिरात्मनम् ॥	४६
पद्मकोशपल्लवाक्ष सुदरभु सुनासिकम् ।	
सुदृज सुकपोल्लासः समरूर्ध्वविभूषणम् ॥	४७
प्रीतिमद्भुसिवापाङ्गमलकैरुपशोभितम् ।	

२४]

चतुर्थस्कन्धः

५३३

ससत्पङ्कजविलम्बदुक्त्वा नृदङ्गण्डलम् ॥

४८

मङ्गरिकरीतवलयहारशुपुरमेकलम् ।

सङ्खचक्रगदापद्ममाञ्जनपुत्रमर्द्धिमत् ॥

४९

सिंहस्कन्धविषयो विभ्रतौभगदीपयथैस्तुभम् ।

शिवानपावि वाक्षिप्रनिकृपाद्गोरसोद्धतम् ॥

५०

पूरेपकसविप्रवञ्चिवस्तुदञ्जोदरम् ।

प्रतिसकलमपट्टिच नाभ्यावतगभीरया ॥

५१

इयामभ्योण्यविरोधिपुङ्गुफूलस्वर्णमिसलम् ।

सप्तचार्यद्विजद्वोरनिज्जनातुसुदलनम् ॥

५२

पद्म शरत्पद्मपञ्चरोविषा

सख्युभिर्नोऽतरथ विधु-वता ।

प्रदर्शय श्रीयनपान्नासाभ्यस

पद्म शुरो नार्गुनस्यमोजुषाम् ॥

५३

एतद्रूपमनुभवेयमात्मशुद्धिमभीष्टताम् ।

वद्वृत्तियोगोऽभवत् सधममनुतिष्ठताम् ॥

५४

भवाभक्तिमता लभो दुर्लभ सर्वदेहिनाम् ।

स्वारा यस्याभ्यभिमत एका तेनात्मविज्ञप्ति ॥

५५

त दुराराभ्यमाराभ्य सतामपि दुरापया ।

एकत एवस्य को वाच्येऽपाद्मूल विना वदिः ॥

५६

यत्र निर्विघ्नमरणं कृतान्तो नाभिमन्वते ।

विश्वं विश्वसद्यधीयशीर्षमिस्फूर्जितध्रुवा ॥

५७

क्षणार्थेनापि तुल्ये न सर्वो नातुनमुभयम् ।

अथावत्सद्विस्मयस्य मत्त्वाना किमुताश्रिय ॥

५८

अथानवाह्येसाद्य कीर्तितीर्थयो

रन्तवद्दि स्नानविभूतपापमनाम् ।

मूर्तेष्वनुक्रोशस्तु तत्रवर्षादिभिः

स्नात्सङ्गमोऽनुग्रह एव नस्तथ ॥

५९

न यस्य चित्तं बहिरथविभ्रम

तमोरुहाया च विद्युद्धमाविशत् ।

बद्धचित्तयोगानुगृहीतमज्ञसा

मुनिर्विचारे ननु कत्र ते गतिम् ॥

६०

यत्रेह व्यन्वते विश्वं विश्वस्मिन्नवन्नाति चत् ।

तत्त्व ब्रह्म परं चोतिराकाशमिष विस्तृतम् ॥

६१

यो माययेद् पुरुरूपयास्तुज

द्विभर्ति नृषु अपचत्तपिक्रिय ।

यद्भूयसुक्तिं सदिवात्सदुसाया

तमात्सतन्त्रं भगवन्प्रतीमहि ॥

६२

क्रियाकलापैरिदमव चोर्गित

अद्भुतमिषा साधु वसतिं तिस्रुषे ।

भूतेऽहियाऽऽ करणोपलक्षित वेदे च तत्रे च त एष कोविदा ॥	६३
त्वमेक व्यास पुरुष सुप्रशक्ति सत्वा रज सत्वतमो विमिश्रते । महानह स मरुदग्निवाधरा सुरधनो भूतनाथा इह यत ॥	६४
सृष्ट स्वस्त्यभेदयनुपविष्ट अनुर्विष पुरमाःमाशाकेन । अथो विदुल पुरुष स तम त सुक्ते हृषीकेशोऽनु सारथ य ॥	६५
स एष लोकानतिचण्डवेगो विकर्षति त्व द्यष्टु काशंवान । भूतानि भूतैरनुमेवतस्वा धनावधीर्वापुस्त्रिवाविपद्य ॥	६६
प्रमत्तमुधैरितिकृत्यपि तया प्रपृच्छतोऽप विपद्येषु काशसम् । त्वमप्रमत्त सद्गताभिपद्यसे सुक्तेऽहियागोऽहिरिवाऽनुमन्तक ॥	६७

कल्पवृक्षात्तत्र विजहानि पण्डितो

यस्तेऽवमानभ्ययमानकेतन ।

विशङ्कवाम्मद्रुररचति का य

द्विनोपपत्ति मजवधतुदश ॥

६८

अथ त्वमसि नो ब्रह्म परमात्मविपश्चिताम् ।

विश्वं कुरुमयध्वस्तमकृतशिक्षया गति ॥

६९

इदं जपत मद्रं वो विष्णुका नृपन दना ।

स्वधर्ममनुविष्टो तो भगवत्परिवाशया ॥

७०

तमेवात्मानमात्मस्य सर्वं नृतेष्ववस्थितम् ।

पूजयध्वं नृप तत्र याप तद्भासकृद्धरिम् ॥

७१

योगवेशमुपासाया धारयन्तो मुनिव्रता ।

समाहितचित्तं सद्य एतदभ्यसतादया ॥

७२

इदमाह पुरास्माकं भगवान्विश्वरूपपति ।

शुभवादीनामात्मजानां सिसृक्षुः ससिसृक्षताम् ॥

७३

ते भवन्नेषिता सर्वे प्रज्जसर्गे प्रनेश्वरा ।

अनेन ध्वस्ततमसं सिसृक्षुः क्वी विविधा व्रता ॥

७४

अथेदं निरुदां बुक्तो नपन्नवदितं पुमान् ।

अधिराच्छ्रेयं आप्नोति बाहुदेवपरायण ॥

७५

श्रेयसानिह सर्वेषां ज्ञानं नि श्रेयसं परम् ।

सुखं करति दुःखं ज्ञाननौर्ध्वसनागैयम् ॥	७६
य इमं ब्रह्मण्यं युक्तो महीतं भगवत्स्त्वम् ।	
अधीषानो हुरानाभ्य हरिनाराधयत्सौ ॥	७७
नि दत्ते पुरुषोऽनुष्णाद्यद्यदिच्छत्सस ^१ त्वरम् ।	
महीतवीता-सुमीताच्छ्रेयसाग्रेकवत्तुभान् ॥	७८
इदं यं कस्य कथायं प्राञ्जलिं ब्रह्मण्यं वित ।	
भृशुयात्प्राण्ये तस्यो हुर्यते कर्मवचनै ॥	७९

गीतं महेद् नरदेवनन्दना

परस्य युतः परमात्मन स्त्वम् ।

अपि न मन्त्रमधिकस्तपो मह

श्वरभ्यन ते तत आत्मवेदितम् ॥

८०

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे ब्रह्मण्यस्योपनिषत्सु
ब्रह्मण्यस्य चतुर्वेदके चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

॥ पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

मैत्रेय—

इति सविद्वन् भगवा धार्ष्ट्यैरभिपूजितः ।	
पश्यता राजपुत्राणां वज्रैवा तदमे इव ॥	१
रुद्रगीत भगवत् शौच सर्वे मन्त्रेण सः ।	
अपन्नलो तपसोपुर्वथा मामकुत जले ॥	२
प्रार्थीतवर्हिष क्षुब्ध कलस्यासक्तमानसम् ।	
नारदोऽभ्यासतस्वयं कृपालु प्रत्यबोधयन् ॥	३
मेवाम्ब कलमद्वाज कर्मणात्मन ईदृशे ।	
दुःसहानि मुखावाति शयस्तमेह वेच्छते ॥	४

राजा—

न जानामि महाभाग पर कमापचिद्धर्षी ।	
श्रद्धि मे विमल ज्ञान केन मुच्येव कर्मभि ॥	५
पूर्वेषु कूटधर्मेषु पुत्रशरधनार्थधा ।	
न पर विन्दते मूर्खो भ्राम्य सस्मरज्ज्वलम् ॥	६

नारद -

ओ ओ प्रजापते राजपशुपश्य त्वयाश्वरे ।	
सहापितास्त्रीचरुङ्गाभिर्पूयेन सहस्रश ॥	७
पठे त्वा सम्प्रदीक्षन्ते अरतो वैशस तव ।	

सम्प्रेतनश्च कूर्तैश्छिन्वात्कुलितमन्त्रव ॥	८
अत्र ते कथयिष्येऽमुमितिज्ञानं पुरातनम् ।	
पुराणस्य चरितं निबोध गदतो मम ॥	९
आसीत्पुराणो नाम राजा राजवृहन्नृपा ।	
तस्याधिजातनामासीत्ससाऽविज्ञानचेष्टित ॥	१०
सोऽपेक्षमाणं शरणं बभूवाम शृण्वीं प्रभु ।	
नानुरूपं यदापि ददन् स विमना इव ॥	११
न साधु मेने सा सवा मूले चावती पुर ।	
कामा कामयमानोऽसौ तस्य तस्योपपत्तये ॥	१२
स एकदा दिग्बन्धो दक्षिणेऽप्यथ साधुषु ।	
ददत्त नवभिर्द्वारिभि पुरं लङ्घितलक्षणां ॥	१३
प्राकारोपवनाद्गालपरिसैरञ्छतोरणै ।	
लक्ष्यरोप्यावसै शृङ्गे सङ्कुला सक्तो गृहै ॥	१४
नीलस्फटिकवैदूषमुक्तमरकतारणै ।	
कनकहर्म्यस्रली दीप्ता क्विया भोगवतीनिव ॥	१५
सभापत्नररभ्यामिराकीर्णायतनापणै ।	
वैश्वभ्यजपताकाभिर्दुष्का निद्रुमवेदिभि ॥	१६
पुष्पांस्तु चाष्टोपवने दिव्यद्रुमलताकुले ।	
नवद्विद्वद्वालिकुलकोलादलजलाशये ॥	१७
विमनिर्हरविपुष्प-कृत्वाकरवापुना ।	

अलःप्रवालविटपनलिनीतटसम्पदि ॥	१८
नानारण्यमृगजावैरजाबाधे मुनिव्रते ।	
आहूत म यते वा शो यत्र शोकिलकृतिलै ॥	१९
बटच्छयागता तत्र दक्ष प्रमदोत्तमाम् ।	
शुलैर्वैशामिण्या वीनेकैकलवनायकै ॥	२०
पञ्चशीपाहिना शुभा प्रवाहारेण सन्वत ।	
अन्धेपमानामृषमनप्रौढा कामरूपिणीम् ॥	२१
सुवासा सुवती बाला सुकपोल वरान्वाम् ।	
समधि वस्तकणाभ्या विचरती कुण्डलधियम् ॥	२२
पिण्डवनीवीं सुभोषीं द्यामत कनकमेखलाम् ।	
पद्मा कण्ठ्या चलती नृपुरैर्देषतामिव ॥	२३
कनौ ज्यस्त्रिवकैशोरौ समभृती निरतरौ ।	
कक्षातेन निरूह वीं प्राडया गजगासिधीम् ॥	२४
सामाह् लडित वीर सञ्जास्यितशोभनम् ।	
स्निग्धेनापाङ्गपुङ्गेन मृष्ट येमोद्धमद्भुवा ॥	२५
अ त्व कलपलाशाधि कम्पासीह कुत सति ।	
हमासुपपुरीं भीम किं विधीर्षेति शस मे ॥	२६
क एतेऽनुपया ये त एकादश महाभटा ।	
एता वा लक्ष्म्या सुभूः कोऽथ तेऽदि पुर सर ॥	२७

- त्वं हीमन्वा पश्यथ वाग्ममावर्ति
 विविचन्ती किं मुनिवद्गुहो वने ।
 त्वदङ्घ्रिवासात्समस्तकान्
 कं पद्मकोशं पवित्रं करामात् ॥ २८
- माता वरोच पत्न्या मुषिरु
 क्पुत्रीमिना वीरवरेण साकम् ।
 अदृश्यत्पुत्राभ्युत्पन्नकन्या
 लोकं परं श्रीरिषं यत्पुत्रा ॥ २९
- वदेष माऽप्यङ्घ्रिस्त्रिष्वङ्घ्रिद्वय
 सश्रीहभावस्मितविभ्रमद्रुणा ।
 त्वयोपसृष्टो जगवा मनोभव
 यथापतेऽमानुगृह्यन् शोभने ॥ ३०
- त्वदानेन सुभ्रु सुखारलोचन
 श्यामम्बिकनीलाञ्जकहृदसनुत्तम् ।
 उन्नीय मे दक्षय यत्पुत्राचक
 यद्गीहया नाभिमुत्तं ह्युपिस्थिते ॥ ३१
- इत्थं पुरश्चान नारी आचमानमपीरवत् ।
 अन्वयन् दत्तं तं वीरं हसन्ती वीरं मोहिता ॥ ३२
- न विदाम्, वयं रुन्ध्वरवारं पुरुषपथं ।
 आत्मनश्च परस्वापि गोत्रं वामं च यत्कृतम् ॥ ३३

इहाद्य स कमात्मानं विदाम न तत परम् ।	
येनेय निर्मिता वीर पुरी करणमात्मन ॥	३४
एते सखाय सरणो मे नरा नायक्य मानद् ।	
सुखाया मयि जागर्ति नागोऽय पाळ्य पुरीम् ॥	३५
विश्व-पागतोऽस्ति बहू ते प्राग्वा कानानभीप्ससे ।	
वदद्भिष्वामि तालोऽह स्वय सुभिररि दन ॥	३६
इमा त्वनभितिष्ठस्य पुरीं नवमुखीं विष्णो ।	
मयीपनीता गृहान कामभोगान् शत सखा ॥	३७
क तु त्वद् व रमणे करतिङ्गमकोविदम् ।	
अक्षम्परायाभिसुखनक्षलनविद् पशुम् ॥	३८
वर्मो कृत्राधकामी च प्रचानन्दोऽमुत वश ।	
लोक्य विश्लोक्य भिरजा नान केवळिनो विदु ॥	३९
पितृदेवर्षिसत्त्वान्वा भूतानामात्मनश्च ह ।	
श्रेण्य वदति शरण भवेऽस्मि वदद्वात्म ॥	४०
का नाम वीर विरपाल वदा च विवदर्शनम् ।	
न कुपीत विव प्राज्ञ मादृशी त्वादृश पतिम् ॥	४१
कस्या मनसो मुवि भोगिभोगयो	
स्त्रिया न सखेद्दुःखयोर्महासुख ।	
षोऽनाधवर्गाधिनः पृथोस्तव	
सिदायश्लेकेन परस्वपोहितुम् ॥	४२

नगर—

इति तौ दम्पती तत्र समुद्य सम्य मिय ।	
ता प्रविश्य पुरीं राज मुमुक्षुवे शत समा ॥	४३
उपगीयमानो जलित तत्र तत्र च गायकै ।	
ऋषि परिकृत स्त्रीभिर्द्वैदिनीमाविशच्छुभौ ॥	४४
सप्तोत्तरी कृता द्वार पुरस्तात्प्रागु द्वे द्वय ।	
पृथग्विषयगतसर्वे तस्या व कञ्चनधर ॥	४५
पश्च द्वारस्तु पौरस्ता दक्षिणैश्च तयोत्तरा ।	
पश्चिमे द्वे अमूषा वे नामानि नृप वपये ॥	४६
स्तयोवाऽभिमुखी च प्राग्द्वारावेकत्र निर्मिते ।	
विभाजित जनपदं याति ताभ्या शुभ-सप्त ॥	४७
नक्षिणी नाशिनी च प्राग्द्वारावेकत्र निर्मिते ।	
अवपूतसप्तस्ताभ्या विषयं याति सौरभम् ॥	४८
सुरयानाम पुरस्तादास्तथाऽपगतचतुर्दशौ ।	
विषयौ याति पुरराजसङ्घविषयान्वित ॥	४९
निरुद्धरूपं पुर्यां द्वारदक्षिणेन पुरञ्जन ।	
राज् दक्षिणपश्चाल याति सुतधराञ्चित ॥	५०
द्वेषहृन्नाम पुर्यां ह्य उत्तरेण पुरञ्जन ।	
राज् सुत्तरपश्चाल याति सुतधरान्वितः ॥	५१

आसुरी नाम पञ्चादाशका याति पुरञ्जन ।	
शामक नाम विषय ^१ दुग्धेन समन्वित ॥	५२
निर्घन्तिनाम पञ्चादाशका याति पुरञ्जन ।	
वैशस नाम विषय दुग्धकेन समन्वित ॥	५३
अधावमीषा वीरग्या निदानपेक्षनकृतानुभौ ।	
अक्षय्वतामधिननिस्ताभ्या याति करोति च ॥	५४
स यङ्न्त पुरगतो विपूचीनसमन्वित ।	
मोह प्रसाद हर्ष वा याति जाया मनोद्भवम् ॥	५५
एव क्वसु ससक्त कामाभ्या वञ्जिताऽनुष ।	
महिषी अशरीरित तच्छेसा बभूव ॥	५६
कथित्तिवत्या रिचति मदिरा महविद्धुः ।	
अभत्या कथिदभाति अक्षता सह अक्षति ॥	५७
कथिद्वाचति वाचनत्या क्वत्या ^२ कृति कथित् ।	
कथिद्वस ता हसति अस्पत्यामनु जस्यति ॥	५८
कथिद्वाचति धाव ता तिष्ठत्यामनु तिष्ठति ।	
अनु केते शशानाशाम्बासो कथिदासवीम् ॥	५९
कथिच्छयोति शृण्वत्या पश्यत्यामनु पश्यति ।	
कथिजिज्वति जिज्वत्या स्पशत्या स्पशति कथित् ॥	६०
कथिष शोचती जाप्यामनु शोचति हीनयत् ।	

अनु ह्रस्वति ह्रस्व स्या नुविशामनु नोदते ॥

६१

विप्रलब्धो महिष्यैव सधमहृतिवद्विद्यत ।

नेच्छन्ननुकरोत्यज्ञं क्लेशात्कीडासृगो यथा ॥

६२

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशस्कन्धविष्णुपा
सहित्यायां चतुर्थस्कन्धे षष्ठ्यधिकोऽध्यायः ॥

॥ षडंशोऽध्यायः ॥

नारद —

स एकदा महेश्वासो रथं पञ्चाशत्पद्मिणम् ।

द्वीपं द्विचक्रमेकाक्षं त्रिवेणु पञ्चन नुरम् ॥

१

एकरश्म्येकदमनमेकनीडं द्विकूबरम् ।

पञ्चप्रहरणं सप्तवस्त्रं पञ्चविक्रमम् ॥

२

हैमोपसकरमारुह्य सप्तवर्षांशुषेपुधि ।

एकादशपद्मनाभं पञ्चप्रस्थनगाहनम् ॥

३

अचारं सृगया तत्र ह्यत्र आप्तेषुफार्मुकं ।

विद्वान् जायामतदहौ सृगन्वसतलालस्य ॥

४

आसुरीं पुच्छिमाश्लिष्य जीरात्वा निरनुग्रहं ।

यहनशिशिनैर्वागैर्बनेषु वनगोचरान् ॥

५

लीर्षेषु प्रतिहृष्टेषु राज्ञा मेधापशून्वने ।

आषड्व्यमलं लुब्धो ह्यथादिति निपन्थते ॥

६

य एव कम नियत विद्या कुर्वीत मानव ।	
कन्या तेन राजे द्र ज्ञानेन न स डिष्यते ॥	७
अ यथा कर्म कुवाणो नानास्तो निबभूवते ।	
गुणवत्त्वात्पत्तितो नष्टवद्भो ज्ञजन्वथ ॥	८
तत्र निर्भिन्नराजाना पितृपत्नैः क्षितीगुणैः ।	
विदूषोऽभूद् भिवाना दुस्तद् कुरुवात्मनाम् ॥	९
शशा वराहा मदिषा गवधा रुद्रशल्थवदन ।	
शैभान् वायु विधिषाश्चिनिजन् अममभ्यगात् ॥	१०
कत क्षुत्तद्परिवा लो निवृत्तो गृहमेधियान ।	
कृतज्ञानोचिदाहार सभिषेस गतक्षुता ॥	११
अतःमानमईवाचके भूपात्पेवत्तगादिभि ।	
साभ्यलक्षुतमर्षोद्भो मदिष्यामादये मन ॥	१२
तप्तो हृष्ट सुदमश्च क दपाठहमानस ।	
न व्यचष्ट वराहोहा गृहिणी गृहमेधियान् ॥	१३
अतः पुरस्त्रियोऽपृच्छक्षिम्ना इव वेदिषत् ।	
अपि च कुशल रामा सेखरीणा यथा पुरा ॥	१४
न तथैर्वाहं रोचते गृहेषु गृहसम्पद ।	
यदि न स्नाद्भे माता पत्नी वा पतिवेषता ॥	१५

1. अथै इव इव प्राण की नामासीत होनवत् ।

[हतोदमर्षे कश्चिदधिक दस्यते]

क वतते सा ललना मन्त्रं च व्यसनार्पणे ।

या मानुदरने प्रजा दीपय ती परे परे ॥

१६

शामा —

नरनाथ न जानीन्त्यस्मिन्वा यज्यवसति ।

भूतले निरवसारे क्षयाना पश्य शत्रुहन् ॥

१७

नारद —

पुरस्त्रन स्वमहिषीं निरीक्ष्यावपुषा भुषि ।

तत्सङ्घोमथितज्ञानो वैकुण्ठ्य परम ययौ ॥

१८

सात्वयम् कृश्वया वाचा हृदयेन विदूयवा ।

शेवसा स्नेहसम्भलिङ्गमात्मनि नाभ्यगात् ॥

१९

अनुनिवेश्य शलकैर्धीरोऽनुनयकोविद् ।

पश्यत पादपुगलमाह चोत्सङ्गलालितम् ॥

२०

पुराण —

नून त्वकृतपुण्यालो भूत्वा देवीश्वरा भुमे ।

कृतागस्ताःकसाःकृत्वा शिक्षादण्ड न मुञ्चते ॥

२१

परमोऽनुग्रहो दण्डो भूतोषु प्रमुषार्थित ।

बालो न वेद् तन्नन्वि चःपुङ्गवममर्षणः ॥

२२

सा त्व मुख मुदति सुभवनुरागभात्

श्रीहाविलम्बविलसद्वसिष्ठापश्लोकम् ।

- नीलालकालिभिरुपस्कृतमुजस न
स्नाना प्रदक्षय मनस्विनि वस्तुवाक्यम् ॥ २३
- तस्मिन् दशे दशमह तत्र बारपञ्चि
योऽ यत्र भृशुरकुलातकुलकित्तिवपस्तम् ।
पश्ये न कीरभयनु सुनित शिलोक्या
मन्थत्र वै सुररिपोरितरत्र दासात् ॥ २४
- वक्त्र न वे विविलक वलिन विहर्षे
सरम्भभीममविमृष्टमपेतरागम् ।
पश्ये ज्ञानवपि श्लेषोपहतौ सुजाती
विन्यावर विगतकुङ्कुमपङ्कुरागम् ॥ २५
- तन्मे प्रसीद सुहृद कुतकित्तिवपस्त
क्षैर गतस्य चुराया न्यतनानुरस्य ।
का देवर वसगत कुसुमाश्रवेण
विस्तस^१पौञ्जदुशरी न भजेत कुले ॥ २६
- इति श्रीमद्भागवते महापुराणे महावशासहस्रिकाया
सहित्याया ऋष्यैक्ये त्रये पञ्चोत्तरेऽध्याये ॥

॥ समन्विष्टोऽथाथ ॥

नारद —

- इत्य पुरञ्जन सः सव्यशामानीय विभ्रमै ।
पुरञ्जनी महा^१राज रेमे रमवती पतिम् ॥ १
- स राजा महिषी राज-सुखाता रुचिरात्मनाम् ।
कृतस्वस्त्रयना एवामभ्यन^२द्दुपागताम् ॥ २
- उद्योपगू^३ परिरभ्यकन्धरो
रहानुमा^४त्रैरपकृष्टपेतन ।
न क्वञ्चरहो सुसुधे दुरत्यय
दिव्य निशेधि समदापरिवह ॥ ३
- शयान उज्ज्वलसो महामना
महाहृत्पर्ये महिषीसुखोपधि ।
समेव वीरो मसुते पर पत
कानोमिभूतो न निज पर च यत् ॥ ४
- तथैव रममापस्य कामकर्मकपेतस ।
क्षुण्णार्थमिष राजेद्रु क्वचिकान नव वय ॥ ५
- तस्मान्जनयत्सुञ्जानपुरञ्ज पा पुरञ्जन ।
शता^५चेकादश विराडासुषोऽऽर्धमवात्सगात् ॥ ६

दुहितृर्वशोत्तरशत विदुभारुवशास्त्रय ।	
शीलौदार्यगुणोपेता पौरश्लष प्रजापते ॥	७
स पञ्चासपति पुत्रापिदृशशिविषयनात् ।	
इतरे सभोजयामास दुहितु सद्दशैर्वरे ॥	८
पुत्राणा चामवापुत्रा एकैकस्य शत शतम् ।	
वैर्वै पौरश्लनो यज्ञ पञ्चाशतेषु समेषित ॥	९
तेषु तत्रिन्धहारेषु गृहकोशानुजीविषु ।	
निहृष्टेन मनत्वेन विषयेष्वचबध्यत ॥	१०
ईशे च क्रतुनिर्घोरैर्दाक्षित चतुमारकै ।	
देवापितृन्मृतपतीभ्रान्नाह्वानो यथा भवान् ॥	११
सुक्तेभ्येष प्रमत्तस्य कुटुम्बासक्तचेतस ।	
आससाद् स वै काशो योऽपिच प्रियर्षीभितान् ॥	१२
चण्डवेग इति रक्षातो वाचवाचिर्षतिनृप ।	
गन्धर्वास्तस्य बलिन पष्टपुत्तरशतशतम् ॥	१३
गन्धर्वस्तादृशीरस्य मैथुन्वश्च सितासिता ।	
परितृप्त्या विदुम्पति व सयन्नामविनिर्मिताम् ॥	१४
ते चण्डवेगातुचरा पुरश्लनपुर यज्ञ ।	
हर्षुमारैर्मिरे तत्र प्रत्यक्षेभ्यमजगार ॥	१५
स सप्तनि क्षत्रैरेषो विद्याया च शत समा ।	

१७]	चतुर्थस्कन्ध	१५१
	पुराणनपुराभक्षो ग सर्वैर्दुपुत्रे बली ॥	१६
	क्षीयमाने ससम्भ वे एकस्मि बहुभित्तुः ।	
	चित्ता परा जगन्नाथ सरास्यपुत्रश्च यत् ॥	१७
	स यत् पुष्यो मधुमुत्पञ्चालेषु स्वपाण्डौ ।	
	उपनीत पतिं वृद्धं क्षीणितो नापिदद्भयम् ॥	१८
	काञ्चन दुहित्वा कापित्त्रिलोकीं वरमिच्छती ।	
	पर्वत ती न परिष्पित प्रत्यन दत्त कश्चन ॥	१९
	^१ दौर्भाग्यनात्मनो लोकं विकृता दुःखयेति सा ।	
	या तुला राजर्षये तु वृत्तादाः-पूरये वरम् ॥	२०
	कदापिददमानं सा ब्रह्मलोकान्मही गतम् ।	
	यत्रे वृद्धव्रतं सा तु जानती कानमादिता ॥	२१
	मयि सरभ्य विपुलमदाच्छांभु सुदुःसहम् ।	
	स्नातुमहति नैकज मथाञ्च्यविमुक्तो मुने ॥	२२
	ततो विद्वत्सङ्घान्पा क यज्ञा यवनेश्वरम् ।	
	सर्वोत्पदिष्टमासाद्य यत्रे नाज्ञा भयं पतिम् ॥	२३
	हृष्यन् ययन्तानां त्वां वृषे धारोक्षित पतिम् ।	
	सङ्कटपक्ष्मिन्नि मृतानां कृतं किञ्च न रिच्यति ॥	२४
	हाविनाथमुद्योवि वि काञ्चावसद्वप्यदौ ।	

बलोकलाखोपनत न रति न तदिच्छति ॥	२५
अथो बजस्य मा भद्र भवतीं मे दया कुरु ।	
एतावा पौरुषो धर्मो कदाचाननुकल्पये ॥	२६
काञ्चक योदितवचो निशम्य वचनेश्वर ।	
बिकीर्तुर्वैवर्तुश्च स स्मरित कामभाषण ॥	२७
मया निरुपितस्तुभ्य भतिः।त्मसमाधिना ।	
नामिन दति लोकोऽय त्वामभद्राम ^१ सम्भताम् ॥	२८
त्वमव्यक्तगतिमुद्भव लोक समविस्मिर्भितम् ।	
यादि मे पृथनायुक्त्य प्रजा नादा प्रगेष्य ^२ सि ॥	२९
प्रचारोऽय मम ज्ञाता त्व च मे अगिनी भव ।	
परमनुभाभ्या लोकेऽभिलक्ष्यच्छो सीवसैविक ॥	३०

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशसहस्रिकाया
सहस्रिताया चतुस्रस्य मे सप्तविंशोऽध्यायः ॥

१ सप्तमाय् २ सि

॥ अष्टाविंशोऽध्याय ॥

स्वर—

सैनिका भवनात्तो ये बर्हिष्मन् विष्कारिण ।	
प्र वारकालक वाभवा विभेदरवनीनिमान् ॥	१
त पक्वा तु रभसा पुरञ्जनपुरी रूप ।	
रुरुभूमिमोगाद्या तत्रपञ्जगपालिताम् ॥	२
कालकचापि सुमुञ्जे पुरञ्जनपुर गतात् ।	
यथाभिस्त पुरुष सद्यो नि सारशामिषान् ॥	३
तयोपमु अमाना वै यवना सवतोविशम् ।	
ह्यार्मि मविश्य सुसूश प्रादय सकञ्ज पुरीम् ॥	४
तस्मा ज्जील्यमानाचामभिमानी पुरञ्जन ।	
अवापारविधास्तासा ह्युन्वी ममताकुल ॥	५
क योपगृहो नष्टभी कृपणो विषयात्मक ।	
नष्टप्रहो हृतैश्वर्यो न यथववर्षैर्वलान् ॥	६
विशीर्णो सपुरी वीक्ष्य प्रविह्वलन्नाहतात् ।	
पुत्रा पौत्रानुग्रामात्साक्षाया च गतसौहृदाम् ॥	७
जात्मान क यथा मस्त पञ्चाखानरिदूषितात् ।	
दुरवचिन्तामापन्नो न लेभे तत्रतिक्रियाम् ॥	८
कामानभिलष दीनो सातयामाभ क यथा ।	

विगतात्मगतिक्लोह पुत्रदाराश्च जालमय ॥	९
गन्धर्ववनाश्रया कालकन्योपमर्दिताम् ।	
हातु प्रचयमे रथा वा पुरीननिकासयः ॥	१०
भयनाशोऽमनो भ्राता प्र वर प्र-पुपलित ।	
ददाह वा पुरीं कृत्वा हातु विवधिकीपयः ॥	११
तस्या सन्वद्धमानाया सपौर सपरिच्छद ।	
कौटुम्बिक कुटुम्बि-या वपालयत सान्धय ॥	१२
यवनोपकृष्टावहनो मन्वाया कालक यया ।	
पुर्यां प्रन्वारसदृष्ट पुरपालोऽ वतप्यत ॥	१३
न शोके शोऽवितु मत्र पुत्रकृच्छ्रोऽरुवेपथु ।	
गन्तुमैच्छन्तो वृक्षकोट्यादिव ^१ सानजान् ॥	१४
शिक्षितावयवो यदि गन्धर्वैर्हृतपीठय ।	
यवनैररित्री राजसुपरदो ररोदह ॥	१५
दुहित् पुत्रपौत्राश्च जहमिजामारुपाशदान ।	
सत्वावशिष्ट यत्किञ्चिद्गृहकोशपरिच्छदम् ॥	१६
अह ममेति स्वीकृत गृहेषु कुमतिर्गृही ।	
दुःखौ अमद्या दीनो विप्रयोग वपस्थिते ॥	१७
लोकान्तर गतवति मय्यनाथा कुटुम्बिनी ।	

वर्तिष्वते क्व त्वेषा वाञ्छाननुशोचती ॥	१८
न मय्यनाशिते भुङ्क्ते नास्माते स्माति मत्परा ।	
मयि रुष्टे भुसत्रस्ता भर्त्सिते वतवाग्मयात् ॥	१९
प्रबोधयति माडविज्ञ व्युषिते शोककर्षिता ।	
^१ वर्मेतद्रहस्यीय वीरसूरपि नेष्यति ॥	२०
क्व तु दारका दाना दारकीवापरावणा ।	
वर्तिष्वते मयि गते भिक्षनाय इवोदधी ॥	२१
एष कृपयाया कुड्मला शोचतमतरङ्गम् ।	
महातु कृतधीरेन मयनानाभ्यपगत ॥	२२
पद्मवदधनेरेव नीयमान सक क्षयम् ।	
अवह्वयप्रनुपया शोचतो मृकमानुरा ॥	२३
पुरी विद्यापोपगत वपरयो भुवङ्गम ।	
बदा तमेवानु पुरी विशीना प्रहृतिं गता ॥	२४
विह्वल्यमाना प्रसभ वकनेन बलीयसा ।	
नाधिच्छरसाविष्ट सखाय मुहृद् पुर ॥	२५
त वज्रपराबोडनेन सङ्गता ये दयाळुना ।	
कुठारेधिच्छिद्रु कुड्मला सारतोऽर्धीवमन्व तत् ॥	२६
अनन्तपारे तमसि मघो वष्टस्मृति समा ।	

शाश्वतीरजुमुकारि प्रमदासङ्घुचित ॥	२७
तामेव भगवन् सृष्ट्वन्वभूव प्रमदोत्तमा ।	
अनन्तर विदमस्य राजसिद्धस्य वेदमनि ॥	२८
उपयेमे वीचपणा वैदर्भी मलयध्वज ।	
सुधि निर्जित्त राज्ञ्या पाण्डव परपुरञ्जव ॥	२९
तस्या स जनपाथक आत्मजामसिदेषुणाम् ।	
ववीचस सप्त सुतामस इषिडभूश्रुत ॥	३०
एकैकस्वाभवतोषा राजस्युदमसुदम् ।	
भोक्त्वो यदुत्तरैर्महीन वन्तर परम् ॥	३१
भगवन् प्राग्दुहितरजुपयेमे धृत्वताम् ।	
यस्या दृष्ट्युपयो जात इन्ववाहात्मजो मुनि ॥	३२
विभक्त तनवेभ्य स्ना राजसिद्धमलयध्वज ।	
आरिरावशितु कृष्य स जगाम कुञ्जचलम् ॥	३३
दित्वा सृष्टान्तुताभोग्य वैदर्भी मदिरेशणा ।	
अवधावत पाण्डवेश वोक्त्रैव रजनीकरम् ॥	३४
तत्र च-द्रमसा नाम ताप्रपर्णी ^१ वटोदका ।	
स-पुष्पसञ्जिर्भित्तमुभवत्तानो सृजम् ॥	३५
कन्दारिभिर्नूतकलै पुष्पपरीस्तुभोदकै ।	
वर्तमान क्षत्रैर्गोत्रकर्मण तप आश्रित ॥	३६

श्रीयोग्यथावयव्याणि क्षुत्पिपासे विद्याधिये ।	
सुखदुःखे इति ह्यहान्यजयन्तमदर्शन ॥	३७
तपसा विद्याया वक्रकपापो त्रियसैवमे ।	
मुमुक्षे ऋषयश्चात्मान विविताहानिआश्रय ॥	३८
आत्मे ह्याणुरिदंैकत्र दिव्य वपशत स्थिर ।	
बाह्यदेवे भगवति ना यदेतेहहजतिन् ॥	३९
स व्यापकतयात्मान दधतिरिक्ततयात्मनि ।	
विद्वान्त्सप्र इवामशसाक्षिण्य निररामह ॥	४०
साक्षाद्भूगवतोक्तेन गुरुणा हरिणा नृप ।	
विद्वद्भूगवतोक्तेन गुरुणा हरिणा नृप ।	४१
परे ऋषिणि चात्मान पर ऋषि तयात्मनि ।	
वीक्ष्यमाणो निहाकेशमस्तादुपरराम ह ॥	४२
पतिं परमधर्मत वैदर्भी मलयभूजम् ।	
क्रेण्या पयश्चरद्विधा भोगासा पतिदेवता ॥	४३
वीरवासा व्रतज्ञामा वेपीनूयशिरोरुहा ।	
वधाद्रुपपतिं शांता शिला शांतिविवानलम् ॥	४४
अज्ञानती प्रियतम यदोपरतमहना ।	
सुखिरसवमासाय यथापूर्वमुपाचरत् ॥	४५
यदा मोचालभेवाङ्गुतपूष्पाय मस्युरचती ।	
आसीत्सविद्यहृदया दूषभ्रष्टा दृगी यथा ॥	४६

आत्मान शोचती दीनमव धु विह्वलाश्रुभि ।

सजायासिच्य विधिते सुखर प्रकरोद् सा ॥

४७

उचिञ्चोचिष्ठ राजर्षे इनामुरधिमेखलाम् ।

दस्युभव क्षत्रवन्तुभ्यो विभ्वती पातुमहसि ॥

४८

एष विलसती बाला विधितेऽनुगता पतिम् ।

परिता पार्श्वोभन् स्वल्पप्रण्यस्तयत् ॥

४९

निति दारमयी क्लिप्ता तस्मा पत्यु कलेवरम् ।

आदीप्य पातुमरणे विलसती मनो दये ॥

५०

तत्र पूर्वतर कश्चित्सखा भाङ्गज आत्मवान् ।

सा त्वयन्वत्सुना साक्षा वासाद् रुदती प्रभो ॥

५१

भाङ्गजा —

का त्व कस्यासि प्रो वाय जवानो यस्य शोचसि ।

जानासि किं सस्याय मा येनाये विनन्वथे ह ॥

५२

अपि स्मरसि चात्मानमधिष्ठातस्त सखे ।

दित्वा मा पदमविच्छ भौमभोगरतो गत ॥

५३

इसावह च त्व चार्यसस्यार्थो मानसावनो ।

अमूढान वराचौक सहस्रपरिवत्सरान् ॥

५४

स त्व विहाय मा व प्रो गतो ब्राम्हमतिर्लोहीम् ।

विप्रकल्पदमद्राक्षी कवाचिमिर्मिद क्षिवा ॥

५५

पञ्चाशान् नवद्वारमोकपाल त्रिकोणकम् ।	
अद्भुतं पञ्चविषयं पञ्चमकृतिं स्वात्मवम् ॥	५६
पञ्चेन्द्रियार्थां ज्ञायमाना द्वार प्राणा नव प्रभो ।	
केनोऽवमानि कोष्ठानि कुलमिन्द्रियसद्भूद् ॥	५७
विषयस्तु त्रिधाशक्तिर्भूतप्रकृतिरन्वया ।	
शक्त्यधीश पुनास्त्वत्र शक्तिो नावबुद्धयते ॥	५८
तस्मिन् न रामया सृष्टौ समामोऽद्भुतरकृति ।	
तत्तद्भादीदृशीं शप्तो दशा पापीयसीं प्रभो ॥	५९
न त्व विन्भेदुद्दिता नाय वीर सुहृत्तव ।	
न शक्तिस्त्व पुरञ्जया सप्तो नवमुखे वया ॥	६०
माया द्वेष मया सूक्ष्म यत्पुमात् क्षिप्रं कृतीम् ।	
मन्वसे नोभय यद्वै हसी पर्याययोगतिम् ॥	६१
अद्भुतं यथा न त्वत्त्व त्वमेवाद् विचिन्व भो ।	
न नौ परमति क्वचिच्छब्दं जालु मनागपि ॥	६२
यथा पुरुष आत्माननेकमादृश्यन्ध्रुषो ।	
द्विषामृतमवेदयेत् तथैवा तस्मानवधोः ॥	६३
एव स नानसो हसो हृषेन शक्तिबोधित ।	
सकलशक्तिभिरनेन तस्मान्नाप पुनः सृष्टिम् ॥	६४

वर्हिष्मज्जेलदध्यात्म पारोक्ष्येण प्रवर्तितम् ।

व-परोक्षप्रियो देवो भगवाविश्वभाषण ॥

६५

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशसहस्रिकायां
सहित्याया ननुपस्क ५ महाविंशोऽध्यायः ॥

॥ एकोनविंशोऽध्यायः ॥

(विदुर्मैत्रेयनामार्वाचनवर्धिनस्तत्सनाद)

आर्वाचनवर्धि —

भगवस्यो वचोऽस्माभिर सन्धयवगम्यते ।

स्ववस्तुद्विजान्ति न वय कममोदिता ॥

१

नमः —

पुरुष पुरश्चन विद्याद्यज्वनत्तयाःमन पुरम् ।

एकद्वित्रिचतुष्पाद् बहुपादमपादकम् ॥

२

योऽभिज्ञाताहृतस्तस्य पुरुषस्य सक्षेत्र ।

यज्ञ विज्ञायते पुम्भिर्लौकभिर्वा किञ्चतुषु ॥

३

यदा विभूष्य पुरुष यतःकर्मैर्न बहुतेऽनुमान् ।

नवक्षर द्विदस्ताङ्गि वयामनुत साभिवि ॥

४

बुद्धिं तु यमदा विद्यान्ममाहमिति यत्कृतम् ।

यामविष्टाय देहेऽस्मि-पुमान्भुङ्क्तेऽक्षभिर्युवात् ॥

५

सखाय इन्द्रियगया हान कम च यत्कृतम् ।	
सरयसाहस्यव प्राण पञ्चवृत्तिवधोरग ॥	६
बृहद्गुण मनो विद्यादुमर्षेन्द्रियनावकम् ।	
पञ्चास्य पञ्चविषया च मध्ये नवस्त पुरम् ॥	७
अक्षिणी नासिके कर्णौ मुख द्विभगुदाशिति ।	
द्वे द्वे द्वारौ बहिष्वाति पञ्चादिन्द्रियसमुत् ॥	८
अक्षिणी नासिके आस्यमिति पञ्च पुर कृतम् ।	
दक्षिणा दक्षिण कर्ण उत्तरा चोत्तर स्मृत ॥	९
पश्चिमे इत्यधोद्वारौ गुद् द्विभगिहोचकते ।	
सधोताविर्नुस्त्री चात्र नेत्रे एकत्र निर्मिते ॥	१०
रूप विभ्राजित ताभ्या विचष्टे चक्षुषेश्वर ॥	१०॥
नखिनी नाखिनी नासे गन्ध सौरभ उच्यते ।	
प्राणोऽनधूसौ मुख्यास्य विषणो वापसविद्वस ॥	११॥
जापणो म्यवदारोऽत्र चित्रनचो बहूदनम् ।	
पितृहृदक्षिण कर्ण उत्तरो देवहू स्मृत ॥	१२॥
प्रवृत्त च विवृत्त च सास्य पञ्चाससङ्गितम् ।	
पितृद्यान देवद्यान श्रोत्राच्छ्रुतवराद्भजेत् ॥	१३॥
आसुरी मेढ्रमर्षान्द्वार्ष्यवाचो मामिषा रति ।	

उपस्थो दुग्धं प्रोक्तो निर्दोषैर्गुणैश्चरते ॥	१४ ॥
वैशस नरकं पापुङ्गुपत्नेऽपौ तु मे गृणु । हस्तपापौ पुमास्ताभ्या युक्तो यान्ति करोति च ॥	१५ ॥
आप्तं पुरं च हृदयं विपूषिभन उच्यते । तत्र मोहं प्रसादं वा हर्षं प्राप्नोति तद्गुणैः ॥	१६ ॥
यथा यथा विक्रियते गुणात्ते विकरोति वा । तथा तयोश्चद्रष्टाऽन्ता तद्वशीरनुकार्यते ॥	१७ ॥
देहो स्थितिर्वाद्भयाच्च सवःसररवोऽंगतिः । द्विकर्मचक्रस्त्रिगुणध्वजः पञ्चासुषुषुषुर ॥	१८ ॥
मनोरथिर्नर्षुद्विसूतो ह्यजादो ह्य उरुष्वर । पञ्चोद्भयाधमधेय सप्तशतुषुषुषुषुषुषु ॥	१९ ॥
^१ आहूतिर्विक्रमो ब्रह्मा सुगतृण्या प्रपावति । एकादशोद्भवन्मू पञ्चगूनाविनोदकृत् ॥	२० ॥
सवःसररवण्डनेन फाले येनोपलक्षित ॥	२१
तस्माद्दानीद् गं धर्मा गं धर्मो राजन् स्मृताः । हस्त्यासु परिहान्या पञ्चसुसुसुसुसुसु ॥	२२
फालक्या जरा साक्षात्पुरुषा नाभिन वृद्धिः । सप्तार जगृहे सुःदु अयाय यवनेश्वर ॥	२३

आवयो न्यावयसस्य सैनिका यवनाखरा ।	
मृतोपसगाह्युख प्रचारो द्विविधो न्वर ॥	२४
एष बहुविधैर्दुःखैर्देवभूतात्मसम्भवैः ।	
स्त्रियवान् अत वर्षे देहे देही समोवृत ॥	२५
प्रभोर्द्वयमनोधर्मोनात्म कथस्य निर्गुण ।	
शोके कामठवा ध्याव नसाहमिति क्वणह्यम् ॥	२६
यदात्मनानविक्लाथ भगव त पर गुरुम् ।	
पुरुषस्तु विपत्रेण गुणेषु प्रकृते सटक् ॥	२७
गुणाभिमानो स तदा कर्मणि कुरुतेऽवस्य ।	
दुष्टं कृष्य ज्योहित वा यथा कर्माभिजायते ॥	२८
दुष्टात्प्रवृत्तमभूयिष्ठोऽज्ञानामोति कर्दिचिद् ।	
तु खोदकान् कियान्यातास्यम शोकोऽकटा कचिद् ॥	२९
कचिःपुमा कचिष श्री कचिनोमवम दधी ।	
देवो मनुष्यस्त्रिदग्वा यथाकर्मगुण भव ॥	३०
क्षुत्परीतो यथा हीन सारजेवो गृह गृहम् ।	
चरति इति यदिष्ट दण्डमोदनमेव वा ॥	३१
तथा कामास्यो जीव ज्वावचपया भ्रमन् ।	
उपर्वधो वा मध्ये वा याति दिष्ट प्रियाश्रियम् ॥	३२
दुःखेऽप्येकतरेवापि देवभूताः स्वदेवेषु ।	

जीवस्य न ज्यवच्छेद् स्याच्छेत्तदप्रतिक्रिया ॥	३३
यथा हि पुरुषो भार क्षिरसा गुरुमुद्रहन् । त स्कन्धेन स आदत्ते तथा सत्वा प्रतिक्रिया ॥	३४
नैकान्ततः प्रतीकार कर्मणा कर्म केवलम् । इतः ह्यविद्योपसृत स्वप्ने म्यत्र इवानुष ॥	३५
जनेषु ह्यविद्यमानेऽपि ससृजिर्मे निवतते । वनसा तिङ्गस्त्रेण स्वप्ने विचरता यथा ॥	३६
ज्ज्वात्मानोऽर्धभूतस्य यतोऽन्वर्धपरम्परा । ससृजिस्त्राज्यवच्छेदो भक्त्या परमया गुरौ ॥	३७
वासुदेवे भगवति मूर्च्छिष्योऽस्य समाहित । सध्वीचीनेन वैराग्ये ज्ञाने च जनयिष्यति ॥	३८
सोऽपि रादेव रात्रौ स्वादन्मुतकक्षामय । शृण्वन् अहसानस्त निज्जरा सादधीयत ॥	३९
यत्र भागवता राज्ञः साधवो विशदाशयाः । भगवद्गुणानुसृज्यन्त्यवगन्त्यमचेतसः ॥	४०

तस्मिन्मह मुक्तरिता मयुभिर्ब्रिज

धीयूचोपसरित परितः सवन्ति ।

ता ये विव त्वदियुचो नृप गाढकर्णे

साहस्य सुहृन्मदनदृग्भक्तशोकमोहा ॥

एतैरुपद्रुतो नित्य जीवलोक स्वभावश्चै ।	
न करोति हरेन्तु कथामृतनिधौ रतिम् ॥	४२
प्रजापतिपति साक्षाद्रूपान्भिरिहो मनु ।	
दक्षादथ प्रजाभक्ष्य नैद्विष्य सत्कादथ ॥	४३
मरीचिर पट्टिरसौ पुलस्त्य पुलहः क्रतु ।	
सृगुवसिष्ठ इत्येते मन् ता मण्यथादिन ॥	४४
अथापि वाचस्पत्यस्यतपोविद्यासमाधिनि ।	
पश्य तोऽपि न पश्यति पश्य त परमेश्वरम् ॥	४५
शब्दमहापि दुष्पारे नर त वरविहारे ।	
म उल्लिङ्गैर्वैवन्निष्ठम भज तो न विदु परम् ॥	४६
यदायमनुगृह्णाति भगवानात्मभाषित ।	
स जहति मति लोके वेदे च परिनिष्ठिताम् ॥	४७
तस्मात्कर्मसु बर्हिष्मज्जायादयकाशिषु ।	
माऽथदृष्टि कृया लोकापरिष्पारगृह्यस्तुषु ॥	४८
स्र लोक न विदुस्तो नै यज्ञ देवो जनादिन ।	
आहुर्ब्रह्मधियो वेद सकर्मजनतद्विद् ॥	४९
आश्रीयं दर्मे प्राण्यै काःकर्मैर्न क्षितिमग्नहलम् ।	
स्वरूपे गृह्यथा मानी कर्म नादीधि यःपरम् ॥	५०
वःकर्म हरितोप यस्ता विद्या तन्मतिर्विद्या ॥	५०॥

हरिर्वेद्भूतामात्मा स्वयं बहुतिरीश्वर ।

तत्पादमूलं शरणं यत् क्षेमो नृणांभिर्ह ॥ ५१ ॥

स वै भिद्यतमन्त्रात्मा यतो न भयमप्यपि ।

इति वेद् स वै विद्वा यो विद्वा स गुरुर्हरि ॥ ५२ ॥

नारद —

प्रथम एव हि सल्लिप्तो भवत पुरुषपथ ।

अत्र मे बहूतो गुरु निशामय सुनिश्चितम् ॥ ५३ ॥

क्षुद्रं परं सुमनसा शरणे मिथित्वा

रक्तं षडङ्घ्रिगायसामसु लुब्धकमम् ।

अग्रे वृक्षान्सुसृष्टोऽविगम्यन् यान्त

शृष्टे सृगं सृगव लुब्धकवानभिन्नम् । ५४ ॥

सुमनसमभ्यभाषा स्त्रीणां शरणं जायते पुष्पमधुना चय-क्षुद्रतम
कान्त्यकमविपाक्य कान्तसुखलव वैद्व-बौपरश्यादिविचिन्व त मिथुनी
सूय तद्विनिवेशितमनस षडङ्घ्रिगायसामगीतवद्विजनोहरवनिगादि
अनाद्योपेध्वतितगमतिप्रत्योमितकणमग्रे वृक्षरूपवदात्मन आपुहरतोऽ
होगया-वान्कालकवविशेषानविगम्यन् शृष्टेऽपि विहर त वृक्षत एव
परौक्ष्मनुवृष्टो लुब्धक कृया वोऽ त शरणे यमिह परविभ्यति
कमिमनात्मानमहो रावन् मिन्नहृदय वृष्टुमहसीति^१ ॥ ५५ ॥

१ कथा वृक्षसुखत वृष्टमिति

स त्व विचक्ष्व सृगनेहितनात्मनोऽत
 क्षिप्त नियच्छ इति कर्मोद्युनी च पिते ।
 जहद्वनाममसत्तमपूवगाथ
 प्रीपीदि इसक्षरय विरम कमेय ॥

५६॥

राजा—

कुपन वीक्षित नक्ष मगवा कर्भाचत ।
 नैतज्जानत्सुवाभ्याया किं न क्षुयुर्विदुवदि ॥ ५७॥
 सक्षयोऽत्र तु मे विप्र सक्षिप्तसत्कृतो महान् ।
 मययोऽपि दि सुष्णित यत्र नेद्रियपृथय ॥ ५८॥
 कर्माण्यारभते वेन पुमानिह विद्वाय तम् ।
 अमुजान्येन वेदेन जुष्टानि स कर्भुने ॥ ५९॥
 इति वेदविदा वाद भूयते तत्र तत्र ह ।
 कम परिक्रवते प्रोक्त परीक्ष न प्रकाशते ॥ ६०॥

कार—

वेदेष्वारभते कर्म तेनैवापुत्र तत्पुत्रम् ।
 भुङ्क्ते क यवधानेन लिङ्गेन मनसा स्वयम् ॥ ६१॥
 क्षयाजमिष्टान्द्विग्य यसा न पुनर्यो यथा ।
 कमात्मवादित भुङ्क्ते तादृशेनेतरेण वा ॥ ६२॥
 १कर्मैते मनसा यद्यदसावहमिपि कुवन् ।

पृथ्वात्तत्सुमा राह्य कर्म यत्न पुनस्तथा ॥	६३ ॥
यथानुमीयते चित्तममनीरिद्रियेदित्ते ।	
एव प्राग्देहज कर्म लक्ष्यते चित्तशुचिभि ॥	६४ ॥
नानुमूल कन्नामेन देहेनारह्यमक्षुतम् ।	
कराचिद्रुपलम्बेत वद्रूप यादृगात्मनि ॥	६५ ॥
तेनास्य तादृश रात्र्येष्टिज्ञिनो देहसम्भवम् ।	
कञ्जत्वाननुभूतोऽर्थो न मन स्वद्रुमदृति ॥	६६ ॥
मन एव मनुष्यस्य पूवरूपाणि शसति ।	
अविष्यत्तत्र भद्र ते तथैव न अविष्यत् ॥	६७ ॥
अरह्यमक्षुत यात्र क्वचि मनसि दृश्यते ।	
यथा यथानुमातव्य देशकालक्रियात्मकम् ॥	६८ ॥
सर्वे ज्ञानागुरोषेन मनसाद्भिरुगोचरा ।	
आवाति ^१ सर्वज्ञो यतिः सर्वे समनसो जना ॥	६९ ॥
सर्वैकनिष्ठे मनसि मगवत्पाञ्चमर्तिनि ।	
तमज्ज द्रुमसीचेदनुपरःखावनासते ॥	७० ॥
नाहममेति भानोऽय पुरुषे व्यववापते ।	
यावद्भुक्तिमनोश्चार्थेषु नृदो ज्ञानादिमान ॥	७१ ॥
सुनिष्कृष्टोपतापेषु प्राणात्मविधातत ।	

नेहतेऽहमिति ज्ञानं सृष्टुञ्जचारस्योरपि ॥	७२ ॥
गर्भे वास्वऽप्यसौष्ण्वादेकावशविद्य तदा ।	
लिङ्गं न हृदये नूनं कुङ्गा च द्रुमसौ यथा ॥	७३ ॥
अर्थेऽविद्यमानऽपि ससृष्टिनं निवर्तते ।	
ध्यायतो विषयानस्य स्वप्नेऽनन्तानमो यथा ॥	७४ ॥
एव पञ्चविधं लिङ्गं त्रिष्टुःषोडशविस्तृतम् ।	
एव चेतनया सुष्ठो नीच इत्यभिधीयते ॥	७५ ॥
अनेन पुरुषो देहात्तुपादते विमुञ्चति ।	
हृषं शोकं मयं दुःखं सुखं चानेन विदधि ॥	७६ ॥
यथा तृणपशून्नेय नापवात्सपयति च ।	
न त्वनेऽस्यमाप्नोऽपि प्राग्देहाभिमतिं जन ॥	७७ ॥
वाक्च न न वि वेत्त व्यवधानेन कर्मणाम् ।	
मन एव मनुष्ये इत्तं मृतानां भवभावणम् ॥	७८ ॥
अदास्यैऽरिता भवान् कर्माण्याचितुतेऽसकृत् ।	
सति कर्मण्यविद्यायां न च कर्मण्यनात्मन ॥	७९ ॥
अतस्तद्दृष्ट्वादार्षं भवत सथात्मना हरिम् ।	
पद्मसदाऽनहं विश्वं स्थितुःपनस्यया यत ॥	८० ॥

ऋषेय —

भागवतमुख्यो भगवान्भारवो हृषीकेशिन् ।	
प्रदृश्य ह्यमुंमाम य सिद्धलोकं ततोऽगमत् ॥	८१ ॥
प्राचीनवर्हो राजर्षिं प्रजासर्गाभिरक्षणे ।	
आदिश्य पुमान्गान्तपसे कपिसाकामम् ॥	८२ ॥
तत्रैकाममता वीरो गोविंश्चरपाम्भुजम् ।	
विमुक्तसङ्गोऽनुभवभक्त्या तःसमवामगत् ॥	८३ ॥
एतदभ्यासपारोक्ष्य गीतं देवर्षिगानय ।	
य भावयेत् शृणुयात्स लिङ्गेन विमुच्यते ॥	८४ ॥

एतन्मुक्तुदयशसा भुवन पुमान्

देवर्षिष्वर्षसुखानि सुतमात्मशौचम् ।

य श्रीज्ञानमभिगच्छति पारमेष्ठिन्य

नास्ति भवे भ्रमति मुक्तसमस्तय व ॥

८५ ॥

अभ्यासपारोक्ष्येद मयाविगतमद्भुतम् ।

एव शिष्याऽऽत्म पुनश्चिह्नोऽमुत्र च सशय ॥

८६ ॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराण अष्टादशस्कन्धसिद्धिपर्व

खण्डितायां चतुस्रसु २ स्कन्धोत्तराष्टोऽध्यायः ॥

1 भक्तिं कृष्ये यथा श्रीवत्कृष्णज्ञानयासति ।

वर्हिं कदापि मनो भूयादपवन्स्तु समुत् ॥

अस्य दक्षयस्य मूलं सज्जयन्मया ।

मूलं अद्वैतविषयं मूलं सत्यमही रह ॥

अस्यमभ्यासमुक्तिं च मयि विधापयत् कुरुम ।

एतं शरीरं अस्मत् आश्रया नुरभेऽव यथा ॥

[इति श्रीभागवते पारोक्ष्यविषयोऽध्यायः]

॥ विश्वोऽभवात् ॥

पितुर—

ये त्वयाभिदिता मद्यास्तुवा प्राधानवर्हिण ।	
ते रद्गर्गतेन हरिं सिद्धिनापु प्रतोष्य वाम् ॥	१
किं बाह्यस्पत्येह परत्र वा ^१ थ	
कैवस्यनावद्विषपाश्र्ववर्तिन ।	
आसाद्य देव गिरिश वरच्छया	
प्रापु पर नूनमाद्य प्रचेतस ॥	२
प्रचेतसोऽचरुदधौ पितुःपदेशकारिण ।	
अपयज्ञेन तपसा पुरश्चामतोषयन् ॥	३
दशवपसहस्राते पुनपस्तु सनातन ।	
तेषामाविरभूत्कृच्छ्रं ज्ञातेन सम्यक् रूपा ॥	४
सुवर्गस्य धमास्तो मेवभृद्गमिषान्पुर ।	
पीतवासा मयिमीष कुम्बिबतिमिरा विश ॥	५
शशिप्युना वनकवर्गविभूषणेन	
आवत्कचोऽवदनो किडसि कटीट ।	
जटासुदैरतुचरैसुमिभि सुरे द्वै	
रासेवितो वरदक्षिणरगीतकीर्ति ॥	६

पीतायताहमुजमगडलमभवडम्बा

स्पर्धच्छ्रिया परितृप्तो वनमालयाय ।

वर्हिष्यत पुरुष व्याह मुता प्रपन्ना

पञ्चपञ्चदशतया सप्तृगाचलोक ॥

७

श्रीमगधात्—

वर नृवीश्व मरु बो नृष ये नृपनचना ।

सौहार्देनाष्टपग्ममास्तुष्टोऽह सौहृदेन च ॥

८

योऽनुस्मरति ^१सभ्याना गुध्माननुदिन नर ।

तस्य ध्यातव्याःतत्तान्य तथा मूनेषु सौहृदम् ॥

९

ये तु मा रुद्रगीतेन सापमात समादिता ।

स्तुवात्ताह कामवरा दास्ये वशा च शोभनाम् ॥

१०

चक्षुष पितुरादेशमश्रीम् सुराचिता ।

अयो च वशनी कीर्तिलोकाननु भविष्यति ॥

११

भविता विभूत पुत्रोऽनवमो नङ्गयो गुणै ।

च एतमात्मवीर्येण तिलोकीं पूरिष्यति ॥

१२

कण्ठो अम्बोजया लम्बा क वा कमललोचना ।

वा चापविद्धा जगद्गुरुदत्ता रुक्म दना ॥

१३

शुश्रामाना मुञ्चे राजा सोम पीयूषवर्षिणीम् ।

देशिनीं रोदमानावा निदधे स दक्षायित ॥

१४

प्रजाविसर्ग आदिह्य विशा मामनुचरता ।	
तत्र कथा वरारोहा तामुद्भूत मा भिरम् ॥	१५
अदृग्मधमशीलाना सर्वेषा व सुमभ्यसा ।	
अदृग्मधमशीलेष भूयात्परिचरिताशया ॥	१६
दिव्यपर्वमहस्ताण्य सहस्रमहतीकस ।	
भौमाभोक्तव्य भोगाभ्यै दिव्याभ्यानुपहा मम ॥	१७
अथ मरुजपविद्या मत्तया पकरुगाशया ।	
उपसास्यथ मह्यम निर्विद्य निरयादत् ॥	१८
शूदेभ्यविशदा चापि पुना कुशलकमयाम् ।	
महार्तायातयामाना न व चाव शूदा मदा ॥	१९
नभ्यचन्द्रये व क्षो मक्षौतद्रुद्रावाविभि ।	
न मुष्णित न क्षोभित न हृष्यति यतो गता ॥	२०

श्लोक —

एष सुभाय पुरुषावभाजन	
जन्तवैन प्राञ्जलव प्रचेतसः ।	
उदशन्वन्ततमोरजोमला	
शिरा शृण नद्दद्या सुहृत्तमम् ॥	२१

प्रचेतस —

नमो नम ऐशविनायकाय	
निरुपिबोदारगुणाह्वयाय ।	

१नमो वचोबेगपुरोजवाय
सर्वाभ्रनागीरपवाभ्रजे तम ॥ २२

छुडाय शांताय नम स्तनितुषा
मनस्यपार्थ विलसदयाय ।
नमो जगत्स्वागलयोदयेषु
गृहीतमापारगुणविग्रहाय ॥ २३

नमो विशुद्धतत्त्वाय हरये हरिमेवमे ।
वासुदेवाय कृष्णाय प्रभवे सबसत्त्वताम् ॥ २४

नम कमलनाभाय नम कमलमाशिने ।
नम कमल^१पादाय नमस्ते ^२कमलेश्वर ॥ २५

नम कमलचिह्नलक्षविशङ्गामलवाससे ।
सबभूतनिवासाय नमोऽयुद्ध^३महि माक्षिणे ॥ २६

रूप भगवता त्वैवदशेपह्लेशसक्षयम् ।
आचिन्कृत न क्षिप्राना किमचदशुबन्धितम् ॥ २७

एतावत्त्व हि विभुभिर्मान्य दीनेषु वास्तुके ।
चदनुस्मार्यते काले स्वयुद्ध्याऽभद्रन्धन ॥ २८

केनोचसत्तितर्मूताना छुडकज्वालयपीडताम् ।
अ^१तर्हितोऽ^२तद्दृश्ये कस्मान्नो वेद नाशिष ॥ २९

असाधेव चतोऽग्याकमीप्सितो जगत् पते ।

१ मनो २ वेताय ३ कमलाक्षये

प्रसन्नो भवन्ना येषामपवन्तुर्गति ॥	३०
चर वृषीमहोऽथापि नाथ त्वत्परत परान् ।	
न क्व तस्त्वद्विमूर्तीना मोऽनन्त इति वीचसे ॥	३१
वारिजातोऽस्रस्ता लब्धे सारङ्गोऽचक्र सेवते ।	
त्वदङ्गिमूलमासथा साक्षात्किं किं वृणी ^१ नदि ॥	३२
वाचसे मायया लुष्टा भ्रमाम इह कमपि ।	
वाचद्रुचत्प्रसङ्गात् सङ्ग स्वाश्रो भवे भवे ॥	३३
तुल्यताम लवेनापि न स्वर्गं वापुनर्मयम् ।	
भगवत्सङ्घिसङ्घस्य मत्स्याना किमुताक्षिप ॥	३४
यत्रेह्य ते कथा मृष्टासृष्ट्याया वशमो यत ।	
निर्वैर यत्र भूतेषु नोदेगो यत्र कश्चन ॥	३५
यत्र नाद्ययम साक्षाद्भगवात्प्रयासिना गति ।	
ससृचते सत्क्यासु मुक्तसङ्गे पुन पुन ॥	३६
तेषा विचरता पट्टा वीचान्ता वाचनेच्छया ।	
भीतस्य किं न रोषेय तावकान्ता समागम ॥	३७

यत्र तु साक्षाद्भगवत्प्रवसा

शिवस्य सरयु क्षणसङ्घमेन ।

सुदुष्किञ्चित्सस्य भवस्य मूलो

शिवस्य त्वाऽयं गति गता स ॥

३८

यस्य सखीत गुरव प्रसाविता
 निपाथ श्रुताश्च सदानुश्रुत्या ।
 आषा नता सुहृदो भ्रातरश्च
 सखाणि भूता वन्सुखवैव ॥

४५

यस्य सुहृत्त वप दत्तरीश
 विर धसा काचमद्भनभ्यु ।
 सर्वे उदेकपुरुषस्य भूयो
 दूयीमहे ते परितोष्याथ ॥

४७

मनु शयम्भूर्भगवा भवश्च
 वेऽ वे तपोज्ञानविद्वत्सखा ।
 अदृष्टपारा अपि च महिम्न
 स्तुष तपो त्यात्मसम गृणीम ॥

४९

नम समाच श्रुताय पुरुषाय पराय च ।
 वासुदेवाय सखाय तुभ्य भगवते नम ॥

४२

श्लोक —

इति प्रचेतोभिरभिद्रुतो हरि
 शीतसथेताह क्षरण्यवत्सल ।
 अनिच्छता यानमदप्रचक्षुषा
 ययौ सखामानपयगवीर्यैः ॥

४३

अथ निपाप सन्निपात्यनेतस्य उक्त्वतः ।	
वीक्ष्यात्कुप्य द्रुमेदल्लङ्गाद्वा गा रोद्धुनिषोच्छ्रितै ॥	४४
तयोऽग्निमास्तौ राजजमुञ्जमुखवो रुषा ।	
महीं निर्वीरुष कर्तुं सवत्क द्यात्यवे ॥	४५
अस्मत्सालिक्यम्नागास्ता द्रुमावीक्ष्य पितृमह ।	
आगत समन्वामान पुत्राचर्द्धिन्मतो नवै ॥	४६
सजाचक्रिष्ठा ये वृक्षा भीवा दुहितर तथा ।	
उज्जहृस्ते प्रचेतोभ्य उपविष्टा स्वपन्मुषा ॥	४७
ते च ब्रह्मण आदेशा मारिषामुपचेमिरे ।	
अस्ता महदवज्ञानाद्ग कथनयोनिज ॥	४८
चाक्षुषे स्वतरे प्राप्ते प्राणसर्गे काठचिद्रुते ।	
य ससर्गे प्रजा इष्टा स उक्थो देवचोदित ॥	४९
यो जायमान सर्वेषा देजस्रोऽस्तिता रुषा ।	
स्वयोपादत्त दाक्ष्याथ कन्या वृक्षमश्रुषन् ॥	५०
त प्रजासर्गैरह्वायामनादिरभिषिच्य च ।	
सुखोज सुसुजेऽचाथ स वै सर्वप्रजापतीन् ॥	५१

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशसहस्रिकायां
अष्टिताम्ये चतुर्थेऽध्याये ॥

एकत्रिंशोऽध्याय ॥

श्लोक —

तत ऊचन्नविज्ञाना ज्ञानबोधजनभाषितम् ।

स्मर व ज्ञानमते भार्गो विद्वत् य प्राप्यजन्यूहान् ॥

१

दीक्षिता ब्रह्मसत्रेण सत्वभूतात्ममेधसा ।

वतीत्या दिशि वेदाना सिद्धोऽमृत्पत्र जगति ॥

२

वाग्निभित्प्रमाणनोपचोदशो

त्रिलासवान् सा तसमानविमद्धान् ।

चरेऽमले ब्रह्मणि योऽजितात्मन

सुरासुरेज्यो ददशे स नारत् ॥

३

तस्मात्त त वःश्याप श्रियिपत्राभिर्गन्ध च ।

पूजयित्वा यथावेश सुखार्थानमथाद्भुवन् ॥

४

प्रवेश —

स्नातत ते सुरवेऽथ दिष्टया नो दर्शन गत ।

तत्र चक्षुमग ब्रह्मज्ञमवाप यथा रवे ॥

५

यदादिष्ट भगवता शिषेनापोक्षणेन च ।

तद्गृहेषु प्रसन्नाना प्रायश क्षपित प्रभो ॥

६

तत्र प्रद्योतयाभ्यामज्ञान तन्वार्थदर्शनम् ।

येनाच्छसा तरिष्यामो दुस्तर भवसागरम् ॥

७

श्लेष —

इति प्रचेतसा वृष्टो भगवात्पारदो मुनि ।

मगवत्पुत्रमशोकं शक्तिपुत्रात्प्राजर्षीनपान् ॥

८

श्लेष —

तत्र म तानि कर्माणि तद्वापुस्तन्मनो वच ।

मृगा येनेह विश्वात्मा सेवयते हरिरीश्वर ॥

९

किं वचमिद्विभिर्वेदं शौक्यमविप्रयापिकै ।

कर्मभिर्वा त्रयीप्रोक्तै पुनोऽपि विमुधापुषा ॥

१०

भुक्तेन तवसा वा किं वचोमिद्विप्रवृत्तिभि ।

बुद्ध्या वा किं निमुषया बलेनैन्द्रियरावसा ॥

११

किं वा योगेन सात्त्वेन चासस्त्राभ्यावयोरपि ।

किं वा शेषोमिदं यैश्च न यज्ञात्मप्रदो हरि ॥

१२

शेषस्यापि सर्वेषामात्मा ह्यवधिरर्थत ।

सर्वेषामपि भूताना हरिरात्मात्मदं विव ॥

१३

यथा तरोर्मूर्च्छनिषेचनेन

दृष्यति तःस्कं यमुजोपशास्त्रा ।

प्राणोपहाराच्च श्वेद्विद्याया

तथैव तत्राह्वयमच्छुक्तेभ्यः ॥

१४

यथैव सूर्योऽप्रभर्षति वार

पुनश्च तस्मिन्प्रविशति काले ।

मृतानि भूर्वी स्थिरजङ्गमानि
तथा हराधेव गुणप्रसाह ॥ १५

एतत्पद् तज्जगदात्मन पर
सकृद्दिभात् सचिनुयथा यथा ।
यथासपो जायति ^१सुतशुक्तयो
द्रव्यकिराज्ञानभिदा भयात्पय ॥ १६

यथा नभस्त्रधत्तम प्रकाशा
यथापि ^२नूपा नभवात्यनुकमात् ।
एव परे जज्ञापि शुक्तश्चत्तम्
रजस्तम सन्धमिति प्रवाह ॥ १७

तेजैकमात्मानमशेषदेहिना
कारं प्रवान पुन्य परेशम् ।
स्यतेजसा भ्रसगुण्यववाह
मात्तैकभावेन भजभ्यमज्ञा ॥ १८

इयथा सर्वमूर्तेषु स तुष्टया येन केन वा ।
सर्वेभिरुद्योपशात्ता च तुष्टताह्व कनादेन ॥ १९

अपहृतसकलैषवामलात्म
यधिरतमेधितभावनोपहृत ।
निजजनवसगत्वमात्मनोऽय
ज्ञ सरति स्त्रिवदक्षर सता हि ॥ २०

न भजति कुमारीपिपा स इषया
हरिरधनात्मधन मिथो रसज्ञ ।

सुवचनकुञ्जमण्य मर्द्वैर्ये

विदधति पापमणिज्जनेतु सःसु ॥

२१

शिवयनुपवर्ती कर्द्विनद्य

द्विपदवर्ती बसुधाश्च नःसपूय ।

न भजति निम्नभुज्जना^१तश्च

कथममुमुद्विस्तुजे-पुमा^२कृतज्ञ ॥

२२

श्लोक —

इति प्रचेतसो राजस्राचाश्च भगवत्कथा ।

आवधित्वा ब्रह्मलोक ययौ स्थापन्मुचो मुनि ॥

२३

तेऽपि त मुखनिवात यदो लोकमवापहम् ।

द्वेरेर्निष्कम्ब कःपद ध्यायत्सखरुति यमु ॥

२४

एतत्तेऽभिहितं कृत्यं ना त्व परिशुद्धवान् ।

१ वक्त

२ भयता यदाशुर्वोऽभूत्तत्रभित्तरथस्वरत्नम् ।

सुखदारवचावापिर्निर्मितद्वयोर्मेक ॥

एतन्ना श्लोक बल गच्छत्तदो मे पशुदारवती ।

पञ्चवर्षे महावर्षे सराभ्य सुकसेधरम् ॥

त पर सर्वविधैर्भ्यो ना वाचिकित्तामकम् ।

मुनिवोऽद्याप्युदीर्य ते पर वादुरवाक्युवा ॥

कथय सर्वभूतनामन्वयनिगमीधरम् ।

दद्याद्विद्येपदेशेन भक्त्यन्व भवतुत्तये ॥

[इति ऋषिद्विक पद्यः]

प्रपेतसा नारदस्य सखाद् हरिस्कार्तनम् ॥

२५

श्लोक —

य एष वचानपदो मानवस्यानुवर्षित ।

वक्ष्ये विद्ययतस्यापि विधोष हृत्सत्तन ॥

२६

यो नारदादहमविद्यामधिगम्य पुनमहीम् ।

शुफ्तवा विभाष्य पुत्रेभ्य ऐश्वर समन्ततपदम् ॥

२७

इमा तु श्रीनारविधोषवर्षिता

क्षुत्ता विशम्भानितवादसत्त्व्याम् ।

प्रवृद्धनाभोऽशुक्लस्तुलो मुने

ईश्वर मूर्धा चरण द्वया हरे ॥

२८

विदुर —

सोऽश्मन् महाभोगि धवला करुणात्मन ।

दर्शितस्तमस पादो यत्राकिञ्चनगो हरि ॥

२९

श्लोक —

इत्यनम्य तमामन्त्र विदुरो गजसाङ्घवम् ।

स्थाना दिदृष्टु प्रवर्षौ शशीना निवृत्ताक्ष च ॥

३०

एतद्य शृणुवाद्भान यज्ञा हर्षपितामनसम् ।

व्यासुर्षेन वक्ष्ये स्वस्ति वसिष्ठैश्वर्यमाप्नुयात् ॥

३१

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अक्षयसप्तमोऽध्यायः
सहितया चतुर्थेऽध्याये पुरुषोत्तमोऽध्यायः ॥

॥ इति चतुर्थेऽध्याये समाप्तः ॥

॥ श्रीमद्भागवतम् ॥

॥ पञ्चमस्कन्धे प्रथमोऽध्यायः ॥

(विष्णुतन्त्रम्)

श्लोका—

विचित्रलो भागवत आत्माराम कथ मुने । गृहेऽयमत्र न गूलः कस्यच पराभव ॥	१
न नून मुक्तसङ्गात्ता वादशान्त द्विजर्षभ । गृहेष्वभिनिवेशोऽय मुक्ता भवितुमर्हति ॥	२
महात्मानु विप्रैरेकतमसोऽपमानयो । लायानिपुत्रविद्याना न कुटुम्बे सदाभवि ॥	३
सप्तमोऽथ महा मङ्गलदारागण्डुनादिषु । सक्तस्य यत्सिद्धिरभूत्कृष्णे च मतिरच्युता ॥	४

श्लोक —

वाटमुक्त भगवत वन्दनश्लोकस्य श्रीमन्नरणात्विन्दमन्त्रवरस्य आवेशितत्वेतसो भागवतपरमहंसदमित्या क्वचिद् करापविहता स्ता क्षियतमा पद्मी न प्रायेण हि वति ॥	५
---	---

यदि वाच ह राजस राजसुव विषज्ज्व परमभागवतो नारदस्य
 चरणोपसेवयास्त्यासावगतपरमापसतन्वो ऋद्धसन्नेग दीक्षित्वमाप्तोऽ-
 धनिसत्त्वपरिपाञ्चयाद्यास्त्राव्यवरगुणगमैश्च तभाजनतया स्वपिजेपाम
 प्रितो भगवति वामुदेव द्वाभ्यवधानसमाधियोगेन समावेशितसक
 लकारकशिवकलापो नैवाभ्यन तद्यथापि तद्भद्राभ्रातव्य तदधिकरण
 अज्ञमनोऽ कलादसतोऽपि परामवम बीक्षमाण ॥ ६

अथ ह भगवानादिदेव एतस्य गुणसमास्य परिकृष्टास्तुभ्यान
 न्यवसितसकलवगदभिप्राय आत्मशोनिरसिन्ननिगमनिगमपरिषे
 दित स्वमपनाएवतदार ॥ ७

स तत्र तत्र गयनतल उद्वपतिरिव विमानावलिमिरनुपथममर
 परिकुटैरभिरुक्त्मान यधि यधि च परुषज्ञ सिद्धग धर्मसाभ्यन्ता
 रणमुनिकिन्नरापैरुपगीयमानो य धमादन्दोर्षीमवमासकृत्पससर्प ॥

तत्र ह वा एन देवर्षिर्हेसयानेन पितर भगव त द्विरण्यगमुमुप
 लभमानः सहसैशोःवापार्हणेन सह पितापुत्राभ्यामवदितास्त्रारुपरु
 वल्लो ॥ ९

भगवानपि भारत तदुपनीतार्हण सूक्तवाक्येनातितरामुदितगुण-
 गणावतारसुवचः प्रियव्रतमादिपुत्रपत्न्य सहस्रासावलोक इति
 दोगाच ॥ १०

श्रीभगवान्—

निबोध तालोदसूत भर्षति
 नासुषितु देवमहस्त्रयमेवम् ।
 वय भयस्ते तत एव महर्षि
 बहाम सर्वे विवशा यस्य दिष्टम् ॥ ११

न तस्य कश्चित्पत्ता विद्यया वा
 न यागवीर्येण धनीयया वा ।
 नैषामभर्षो परत स्वरो वा
 कृत विहृत्तु तनुसृष्टिभूषणम् ॥ १२

भवाय नाशाय च कर्म कर्तुं
 शोकाय मोहाय सदाभयाय ।
 सुखाय दुःखाय च वेदयोगेन
 मन्व्यत्तदिष्ट अनताङ्ग भवे ॥ १३

बद्धाणि त त्वा गुणकर्मदामनि
 सुदुस्तरैवत्स वय सुबोधिना ।
 सर्वे बहामो यस्त्रिभीचराय
 मोदा नसीय द्विन्दे चतुष्पद ॥ १४

ईशानिसृष्ट क्वचर भ्रष्टेऽह
 दुःख सुख वा गुणकर्मसङ्गात् ।

- आसाय तत्तस्ययुक्तं नाथ
 अक्षुष्यताया इव नीचमाना ॥ १५
- सुखेऽपि तामद्विसुखात्सवेह
 मारब्धमभङ्गमिमानक्षुष्य ।
 यथानुवृत्तं प्रतिवातनिद्र
 किं त्वयवेहाय गुणान्न वृच्छे ॥ १६
- अथ प्रमथस्य वनेष्वपि स्या
 द्यत स आसौ सह षट् सपन्न ।
 शितेन्द्रियस्यात्सरतेषुपस्य
 गृहायम किं तु करोत्यपयम् ॥ १७
- य षट् सपन्ना विजिगीष्माणो
 गृहेषु निविश्य वतेत पुषम् ।
 अत्येति दुग्धाशित ऊर्जितारी
 आग्नेषु काम विचरेद्विषशिव् ॥ १८
- त्व त्वज्जन्तमाङ्घ्रिणरोजफोष
 दुग्धाशितो निर्जितषट्सपन्न ।
 सुहृत्सेह भोग्या पुरुषाविरिष्टा
 विमुक्तसङ्ग प्रकृति भजस्य ॥ १९

लोकम् —

इति समभिहितौ महाभागवतो भगवतस्त्रिभुवनगुरोरनुशासन-
मात्मनो छदुतयाऽवनत्यशिरोवरो वाऽविति सवदुमाननुवाह ॥ २०

भगवानपि मनुना यथावदुपकल्पितापचिति विचक्षतनारख्यो-
रविष्मन्महितनीलुष्माणयोरात्मसमवस्थानमवाव्यनस क्षयमव्यवहृत
प्रवृत्तयज्ञगमत् ॥ २१

मनुरपि परेणैव प्रतिर्लक्षितमन्तेरथ तुरर्दिवरानुमतेनात्मज-
स्त्रिलक्षरामण्डलस्त्रितिसुप्रय आस्ताद्य स्ववमतिविष्मविष्मविष्मज्जा-
क्षयाक्षया उपररान् ॥ २२

इतिह वाच स जगतीपतिरीश्वरेच्छयाभिनिवेशितकामाधिकारोऽ-
स्त्रिलक्षणदुःस्वस्तनपरातुभाचस्त भगवत आरिपुत्रपस्याङ्घ्रिपुगलान
वरतभ्याजानुमायेव परिरचितकथावाङ्मयोऽवदातोऽपि मानवधनौ
महता मशीतलमनुश्रुत्वात् ॥ २३

अथ च दुहितर प्रजापतेर्विश्वकर्मण उपयेने बहिष्मती वाम
वस्यानु ह वाच आत्मजानामसमानशीलानुजकर्मरूपवीर्योदारान्दक्ष
मानवावभूव क या च यधीमसीमूर्तेस्वती नाम ॥ २४

आग्नीध्रेभस्त्रिद्वयज्ञानाहुमहावीरिहिरण्यरेतोपृक्तदृष्टसवनमेवातिवि-
र्वातिद्वोऽकवय इति सव एवाभिन्नामान् ॥ २५

एतेषा कविर्महावीर सवन इति नव आसन्ध्वरेवसस्त आत्म-
विद्यावाग्मसंभावादारभ्य कृतपरिचया चारमहस्यमेवात्रममभक्षन् ॥

तस्मिन्नु ह वा उपलभ्यते परमपंच सकलजीवनिकायावासस्य
 भगवतो वासुदेवस्य भवभीताना सरणभूतस्य श्रीमन्नारण्यविन्दा
 विरलस्मरणाविगलितपरमभक्तियोगानुभावेन परिभाषिता कर्तृव्यापि
 गते भगवति सर्वेषां भूतानामात्मभूते प्रत्यगात्म वैवाच्यनन्त्यादात्म्यम
 विज्ञेयेम सन्निधु ॥ २७

अथस्यामपि ज्ञायाथा तय पुत्रा आसन्नुत्तमज्ञानसो रैवत इति
 म न तराविफलव ॥ २८

एवमुपशान्तवनेषु सततयेष्वथ जगतीपतिर्जगतामसुदा देकारश्च
 परिवत्सरागाम पाहनालिलपुत्रपकारसारसम्भूतदोषभृशुगजापाहित
 मूर्ध्निगुणस्थानिदविरलितधर्मप्रतिपक्षो बर्हिष्मत्याश्चानुदिननेधमातप्रस
 रणचौषिष्यग्रीडाप्रमुपितदास्यवलोत्तरभिरत्वेत्यादिभि परामुचमान
 विवेक इषान्तवभुञ्जमान इव महामना सुमुजे ॥ २९

यावद्व्यभासवति सुरभिरितनुपरिक्रम भगवानादितो यस्तुपाठ
 मर्देनेव प्रतपत्तेनैवावच्छादयति तदा हि भगवदुपासनोपचितादिपुरु
 षभावस्तदन्तित द सततवेव रयेव चोतिदयेन रजनामपि दित
 करिष्यामिति सप्तहृत्पत्तरयिमनुपयश्चामदिर्वीय इव पठन्न ॥ ३०

वे वा उ ह उद्रवचरणनेत्रिहृत्परिस्त्रावाप्तो सप्त सि यव जास
 न्यत एव कृता सप्त सुषो द्वीपा ॥ ३१

अन्वूपुत्रात्कालिकुलामौञ्जसम्भुञ्जरसज्ञासोषा परिमाण पूर्वस्या
 सुत्तर चत्तरो यथास्तरय द्विगुणमानेन बहिस्सम ठक उपकृताः ॥ ३२

क्षरतोवेष्टुरतोदसुपोदकृतोदक्षीरावददिनप्रहोदष्टुद्धोवा सप्त जल
 धम सप्त द्वीपपरिक्षा इवाभ्य तरद्वीपसमाना एकैकशयेन यवानुपूर्वैः
 समस्यपि महिर्द्वीपेषु सूक्ष्मपरित उपकल्पितकालेषु जम्बवादिषु महि-
 प्ततीपतिरनुप्रदानात्मजानाग्नीध्रेभ्यविद्वयलवाहुदिरभ्यरेतोपुतपुसमे
 वातिविर्वादिहोत्रसज्ञा यथासरयेनैकैकस्मिन्नेकमेवाधिपति विद्वे ॥

हुदितर चोत्रस्वर्गो नामोशनसे प्राचच्छतस्त्रासासीदेवयानीनाम
 काभ्यमुता ॥ ३४

नैवविद्य पुत्रपकार उरुवमस्य

पुसा महद्विरपसा नित्यवदनुपानाम् ।

विद्य विदुरभिगत सकृदादधीत

वज्रासथैवमधुना स जहानि च यम् ॥

३५

स एषमपरिमितबलपराक्रम एकदा तु देशर्षिचरणानुशयनानुपति
 तगुणविभरीससर्गेनानिदुलविवाधान म यमान आत्मनिर्भेव इदमाह ॥

अहो असाम्भनुष्ठित यत्भिनिवेशितोऽहमिन्द्रियैरविचारचितवि
 पमविषयाच्छ्रुये तदलमलममुष्या वनिवाचा विनोदयुग ना विन्धि-
 गिति गहयाचकार ॥ ३७

परदेवतावसादाधिगतात्मप्रत्यक्षमर्शेनानुमष्टुत्तेभ्य पुत्रेभ्य इमा
 कथादाय विषय मुक्तनोगा च महिर्षी सुतकमिव सहमहाविन्दु-
 लपहाय स्वय निद्विर्भिर्येवो इति पृष्टीतइतिविहारानुभावो भगवतो
 नारदस्य पदवी पुनरेवातुससार ॥ ३८

• सर्वैश्च का एते श्लोकाः ॥

श्रियजलकुल कर्म को तु कुर्वाडिनेश्वरम् ।	
ये नेमिनिघ्नैस्करोच्छाया प्र सप्त वारिधीन् ॥	३९
भूतस्नान कृत येन सरिद्रिरिवनादिभि ।	
श्रीमा च भूतनिर्हृष्वै द्वीपे द्वीपे विभागश ॥	४०
भीमं दिव्य मानुष च महित्व कर्मयोगजम् ।	
बद्धके निरखौपम्य पुरुषानुजनयिव ॥	४१

इति भामह्यागवते महापुराणे अष्टादशसहस्रिकायां
सहित्याया पञ्चमस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः ॥

॥ द्वितीयोऽध्यायः ॥

(भारतवर्षवर्णनम्)

संक्षेप —

एष पितृदि सम्प्रभूते तदनुज्ञासने वर्तमान आर्षीश्रो जम्बूद्वीपौ
कस जना औरसबहमावेक्ष्यत्य पथैर्गोपायन् ॥ १

स च कदाभिरिन्द्रलोचकान सुरधरवनितास्त्रीदाचडहोण्या भग-
वन्त विश्वस्तुता पतिमाहृतपरिचर्योपकरण आरमैकाश्रेय तपस्तत्या-
यपशाम्बभूव ॥ २

तदुपसम्भ भगवन्मासिदुरुष सप्तसि गावर्षी कूर्वन्पिति नामा
प्लोरस्तनभिपापयामास ॥ ३

सा च तदाप्रमोषवनवाविरमणीयं विविचनित्स्वविटपिबिटपति
 करसहितपुरटलतास्तलविद्वज्जमिभुनौ प्रोच्यमानद्विविभि पति
 बोध्यमानसल्लिकुट्टकारणद्वकल्लुत्तानिभिर्षिभिप्रमुपभूजितानलज ३
 लाशयकमल्यकरमुपवध्म ॥ ४

तस्या सुललितगमनपद्वि-वासगतिविहासायाध्यानुपव सप-
 सवायमानसभिरचरणाभरमसतनुवाकर्ण्यं नरदेवकुमार समविपो-
 गेन्वमीलितमवननलिनमुकुलमुगळ्मीपल्लिकचप्य ज्यच्छ ॥ ५

तामेवाभिनूरे मयुकरांमिष सुमनस उपजिघत्सी दिविजन्मुज-
 मनोनचनाह्लाददुर्धैरैतिविहारप्रांवाविनयाकलोकमुस्रणश्रवाचपवैर्मनसि
 नृणा कुमुमानुषस्य विदधती विचर निजमुस्रविगल्लिवापृतासवसहा-
 सभापणामोद्गहा धममुकरनिकरोपरोधेन द्रुतपदविन्वातेन वस्तु
 रपद्मस्तवकलशकबरभाररशना देवी तद्वलोकनेन विभृतायसरस
 भगवतो मकरध्वजस्य वज्रमुपनीतो जडवदिति होवाच ॥ ६

का त्व विन्दीर्षसि च किं मुनिवचंशैले

मावाऽसि कापि भगवत्परदेवताया ।

विन्दे विमर्षिं धनुषी सुहृदात्मनोऽर्थे

किंवा मृगान्मृगायसे विधिने प्रमत्तान् ॥ ७

वागाविमौ भगवत क्षतपञ्चवशी

या तावपुङ्गवभिरावतितिमन्ती ।

कस्मै दुयुक्षुक्षिति वने विचरन्न विद्य

क्षेमात् नो जयन्तिवा तव विक्रमोऽस्तु ॥

८

शिक्ष्या इमे भगवत परित पठन्ति

गायन्ति साम सरस्वतमलक्ष्मीक्षम् ।

सुध्मच्छिद्यविलुलिता सुमनोभिवृषी

सर्वे भद्ररथविगता इव यदशाखा ॥

९

वाच पर वरणवध्वरतिष्ठिरीषा

मह्यन्नरूपमुखरा मृगनाम तुभ्यम् ।

छाया कर्णवकृत्विहृष्टिहृष्टिष्वे

यस्यामल्लपरिधि क्व च वल्कल ते ॥

१०

किं समृत वचिरयोर्द्विज गृह्यवाणे

मन्वे कृतो वदसि वत्र दधि मिता मे ।

वद्वोऽदम सुरमिराःमविवाण इद

म्येनामम सुभग मे सुरभीकरोषि ॥

११

लोक प्रदक्षय सुहृत्तम वाचक मे

यत्रच इवसुरसावयवावर्षी ।

धमद्विधम मन उन्नयनौ विभर्ति

वद्वुत सरसरासमुधादिपक्षे ॥

१२

का मात्मवृत्तिरदनाद्विद्वु वाति

विष्योः कदास्वभिमिषोऽभकरो च कर्षी ।

उद्विग्नमानपुगल द्विजपट्टिक्षोणि रामन्नसृज्जनिहर सर वसुन्ध ते ॥	१३
योऽसौ त्वया करसरोरुदत पतञ्जो दिक्षु भ्रम भ्रमत एतयतेऽक्षिणी मे । मुक्त न ते स्मरति बहजटावहस्य कष्टोऽभिलो हरति लम्पट एष नावीम् ॥	१४
रूप तपोनल तपश्चरता तपोम क्षेत्रेषु केन तपसा भवतीपर वम् । चर्तु तपोऽदृशि मया सद् मित्र मछ किंवा प्रसीदति स वै नवन्नापन्नो मे ॥	१५
न त्वा खनानि दयित द्विजदेवदत्त वस्त्रि मना दृगधि नो न विद्याति लम्प । मा चारुश्रद्ध चदसि नेतुन्नुमत ते विच यत प्रतिसर तु शिवा सन्धिम्य ॥	१६
श्लोक — इति लक्ष्मणानुनयादिविशारदो मन्ववैदग्ध्यपा परिभाषया ता विरुधवत् ^१ विरुधमतिरविसमानवभास ॥	१७
सा च तदलस्य वीरदूधपतेषुद्विशीलरूपवव शिवौदार्येण परा क्षिममनास्तेन सहायुतापुत्रपरिवत्सरोरुक्षण काल उन्मुद्गीपपतिना भौमस्वर्गभोगा वुसुने ॥	१८

१ अतुलमति

तस्यामु ह वा आत्मजा स राजवर आग्नीधो नाभिर्यस्युहच्छरि
वर्षेलाहृतरन्मयकहिरन्मयकुरुभद्राशकेतुमालसहाश्रव पुञ्जानजनयत् ॥

सा सूत्याथ सुतानन्यानुमत्तर सू एतापहाथ पूषधित्तिर्भूय
दद्याव देवहुपतस्ये ॥ २०

आग्नीधसुतास्ये मातुरसुमहारीःपत्तिकेनैव सहननचलोदेवा विश्व
विमक्ता आत्मनुत्पन्नामानि कथाभगा जम्बूद्वीपवपाणि तुमुजु ॥

आग्नीधो राजाऽऽप्त कमानामप्यारसमेवानुदितमविमन्मान
सस्ता सलोक्या सुविभिरवारु य वन पितरो नाद्य वे ॥ २२

सम्बरेते पितरि तव भाजरो नेरुद्वित्वैरुदेवी प्रतिरुषामुमद्वी
लता रम्पा इषामा नायी भर्तुं देववीतिमिति सहा तबोद्वद्वत् ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशोऽध्यायः
सहितया पञ्चमस्क य द्वितीयाऽध्याय ॥

॥ तृतीयोऽध्याय ॥

(तृत्तीयाध्याय)

श्लोक —

नाभिरपत्यकमोऽऽश्रया येरुदेव्या भगव त बहूपुहममवदितःमा
यजत ॥ १

तस्य ह वाय अद्वया विष्णुद्वभाषेन बज्रत प्रवर्षेणु प्रचरःसु
द्वन्द्वदेशककम त्रत्विग्द्विगाकियानयोगोपपत्त्या दुरधिगमो हि यव

वान् भागवत्तन्वाःसत्त्वतया सुप्रतीक आःभान्ममपरमित्त निजजनाभि
 प्रेतावविधिःसखा दृहीतदृष्टयो हृदयङ्गम मनोमयनान दन्तावयवामि-
 शानमाविष्कार ॥ २

अथ इ तमानिच्छुतमुत्पुगलद्वय द्विरभ्यस पुरुषविशेष ^१कविश-
 कौशेयाम्बरवरजुरसि विरलसच्छावःसलक्षण दरवरवनरुद्वनमाहा-
 च्छुवस्तमकिगदादिभिरुलक्षित श्रुतिरज्यवर ^२मुकुटकुण्डलकटक
 कटिद्व्यंशरत्नेयूरन्तुपुण्यद्वभूषणविभूषितश्रुतिवमदस्वग्रहपत्तयोऽयना
 श्वोत्तमधनमुपलभ्य सङ्गुमानमहमेन्वावनतशोर्षीम उपतस्थु ॥ ३

कविज —

अहसि मुहुरात्तमार्णमस्माकमनुपधाना नमो नम इत्येतावःस-
 तुपलिङ्गित कोऽहति पुमा प्रकृतिरगुणव्यतिकरप्रतिरनीश इचरस्य
 परस्य प्रकृतिपुत्रधोरवात्तन्वाभिनामरुपाहृतिवी रूपनिरूपणम् ॥ ४

सङ्गजाननिकामपुत्रिननिरसनक्षिबतमप्रवरगुणगणैकदेशकजना-
 हते ॥ ५

परिजनानुरागविरचितशयलसङ्गदसलिलक्षितकिलकवतुलसिका-
 द्दुर्लभैरपि सम्भूतया सपर्यया किञ्च परम परितुष्यति ॥ ६

अथानयापि न भवत इवबोद्धमारम्भवा समुचितमयमिद्वोप-
 लभामहे ॥ ७

आत्मन एवाभुवत्सर्वमक्षता व्यतिरेकेण योभूवमानाक्षेपपुरपाव-
कस्त्वस्य किं तु भावाक्षिप आद्यात्मानानामेतदभिन्नराजनमात्र भवितु
मइति ॥ ८

तद्यथा वाञ्छितानां स्वयमात्मन जय परमविदुषा परमपरम
पुरुषप्रकथकरुणया स्वमहिमान् चापवगारयमुपकल्पविष्य स्वय नाप
चित् एवेतरसदिहोपलक्षित ॥ ९

अत्राप्येषेव नरो ह्यहं च यद्विवादिषि राज्ञोत्वरद्वयमो भवद्विज-
पुरुषेषुमाविषय आसीत् ॥ १०

असङ्गनिश्चितज्ञानानवधिपूयाशेषमलानां भवत्स्वमात्मानामाःत्वा
रुमाणां मुनीनामन्वरतपरिगुमितगुणराजपरममद्भुतगुणकथनोऽ
सि ॥ ११

अथ कथञ्चित्स्वत्स्वगुणवतनजम्भणदुरत्नस्त्रानान्तिषु विषयानां न^१
स्मरणात् चरमरणदशायासपि अकल्पकश्मलनिरसनानि तव गुणकृत
नामधेयानि वचनगोचराणि भव तु ॥ १२

किञ्चाथ राजर्षिरपत्यज्ञानं श्रुत्वा भवात्सीमाशासनान् इन्द्रमेतद्विधा
स्वराजपदनापोरपि अथ तनुपथावति प्रजाया^१मथप्रत्ययो धनदमिवायन
फलीकरणम् ॥ १३

यो वा इह वेऽपरमितोऽचरानितया माययात्सवसितपव्द्वाना-
पुत्रमहन्तिर्विषयविपरवानादूतप्रकृष्टिरनुपासितमहद्वरज ॥ १४

चतुर्ह वाच उच पुनरदभ्रवर्षैरिह समाहृतस्तत्रावधिषा ^१म दत्ता
नक्षत्रदोषद्वेन देवदेवाहसि मान्येन सखा व्रतियोद्धुमसिदुषाम् ॥१५

श्रीगुरु —

इति निगदेनाभिष्टुवमानो भगवाननिमित्तर्षभो वर्णपरमिषादि-
तामिषादित्तरण सद्यमिवनाह ॥ १६

श्रीगुरु—

उदो वतादसूक्तो भवद्विरवितथगीर्भिवरमसुवभममिषाविजो
सदुष्यन्वभो मया सद्गुरो भूयादिति समाहमेवमभिरूप कैयल्याद्
यापि नक्षत्रादो न सुषा भवितुमर्हसि मसैव हि मुख वदितदेव-
कुलम् ॥ १७

तत ध्यात्रीधीषेऽश्वत्थवाचतरिष्याम्वा-मसुह्यमनुपलभमान ॥१८

श्रीगुरु —

इति निशामय त्वा मेरुदेव्या वरिममिषाया कर्तये भगवान् ॥

वर्द्धिव तस्मिन्नेव विष्णुदत्त भगवा परमर्षिभि वसार्दितो नामे
मिषचिकीर्षवा तद्वरुषायने मेरुदेव्या धर्मा दर्शयितुकामो वातरस्य
नाला श्रमयानानृषीगाम्भ्रमथिना शुक्रवा तनुवावदतार ॥ २०

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशस्कन्धोक्तिकायां
सद्वितायां पञ्चमस्कन्धे तृतीयाध्यायः ॥

॥ चतुर्थोऽध्याय ॥

श्लोक —

अथ इ तमुत्पत्तौवाभिन्वा यमानभगवद्भृगु साभ्योपशमवैराम्यै
शर्वैर्महाविभूतिभिरतुदिवमैधमानातुभाष प्रकृतस प्रया ब्राह्मणा
वैवताश्रावणितरुसमयतावादिवशा जगुषु ॥ १

यस्य इ वा इत्य सध्याणा वरीयसा बृहन्नृकेन योजसा बलेन
शिया यज्ञता यीर्यश्रीयाभ्या च शिया कथम इतीद नाम चकार ॥

यस्य ही इ सध्याणो भगवावर्षे न वक्ष्ये तद्व्याय भगवा
नृपमदेशो योयेश्वर यज्ञताभयोगावायता स्वयम्भजनाम वासाभ्य-
वपत् ॥ ३

नाभिक्षु यथाभिरुषित तुप्रवास्तमवतुभ्यातिमयोषभरविद्वलो
गङ्गासहरमा शिरा सैर गृहीतनरलोक्तधर्म भगव त पुराणपुरुष
मायाविरुषितमतिर्वत्स तावेति सानुरागमुपलाल्य परा भिक्षुति
मुपगत ॥ ४

विदितानुरागान्नापौरप्रकृतिजनकधो राजा नाभिरुषज्ज समयसेतु
रक्षादानभिक्षुष्य ब्राह्मणेष्पतिश्राय सह मेरुदेव्या विशालावा
प्रसन्नक्षितुयेन तपसा समाभियोगेन तज्जारावधारय भगवत्त वास्तुशेष
मुचासीन कालेन तन्महिमानमवाप ॥ ५

यस्य ह पाण्डवेश शोकावुदाहरित—

को नु त-कर्म राजर्षेणान्धेः श्वचरे पुमान् ।

अपत्यात्माशयस्य हरिं ह्युद्धेन कमया ॥ ६

महत्पयोऽयं कुतो नाभेर्षिणा मङ्गलवृत्तिता ।

यस्य बर्हिषि चक्षेदा दक्षयामानुराजसा ॥ ७

अथ ह भगवानुपमयेव स्वर्षे कमक्षेत्रमनुमायमान प्रदर्शित
गुरुकुलव्याप्तो लक्ष्मणरैगुरुभिरनुशातो गृहमेधिना धमाननुशिष्यमाणो
अथत्यानि इदत्तापासुभवच्छय कर्मसमाज्ञायाश्चात्मनिबुद्धशास्त्रना
नामात्मसत्तावान्ना ज्ञत जनयामास ॥ ८

येषां सल्लु महायोगा भरतो ज्येष्ठ भेदरुप आसीद्येनेद् वर्षे
भारतमिति ^१—वचदिशति ॥ ९

तमनु कुशावत इत्यावर्तो ब्रह्मावर्तो ^२मलय केतुमदसेन इन्द्रस्य
निवृद्ध कीकट इति त्वनवतिप्रधाना ॥ १०

कन्धिहरिः तरिश्च प्रबुद्ध विष्णुलायन ।

आविर्होत्रोऽथ इमिलक्ष्मणस करभाजन ॥ ११

इति भान्त्वत्तममदर्शना नव नदाभारावतास्तेषां सुचरित जगत्
महिमोपबृद्धित बभूवेवतारवत्सवाद्गुणशमायन्सुचरिष्टाहर्गविष्यात् ॥

अपीचात् एकाशीतिर्नामतेषां चितुरादेशकरा महाशास्त्रीना
महाज्ञोत्रिणा यज्ञशीला कर्मविशुद्धा नाह्वया बभूवुः ॥ १३

भगवानृषमसङ्ग आत्मन्त्र स्वयं नित्यमित्युच्यते ननु परपर केवला
नदानुभव ईश्वर एव विचरतवत्कमाभ्यारभमाण कालेनानुगत
धर्ममाचरणेनोपशिक्षयन्नतद्विवा सम उपज्ञा तो मैत्र कारुणिको
धर्मोर्वचशाःप्रधान दाम्स्तावरोधेन गृहेषु लोके नियमयन् ॥ १४

पञ्चश्रीव्याचरितं तत्तदनुवर्तते लोक ॥ १५

यद्यपि स्वविदितं सकल्पनें ब्राह्मं गुह्यं ब्राह्मैर्देहीतमार्गेण
सामादिभिरुपायैर्जनताननुसृज्यते ॥ १६

द्रव्यदेशकालवय अहर्निश्विविबोदेशोपचितैः सर्वैरपि ऋतुमिय
क्षोपदेशेन शतशुभ इयात् ॥ १७

भगवत्पद्मेण परिरक्षमाण एतस्मिन् वर्षे न कश्चन पुरषो वाच्य
स्वविद्यमानमिवात्मनोऽवस्थात्कथञ्चन किमपि कर्हिचिद्वेश्यते भवतु
सद्यः विपन्मित्तकोहातिक्षयम तरेण ॥ १८

स कदाचिद्वृत्तमानो भगवानृषभो ब्रह्मावतगतो ब्रह्मविप्रवरसभाया
प्रधाना निदात्मयत्वीनामास्वपानवद्वितात्वनं प्रकथयन्वधरसुपत्त्रि
यानप्युपशिक्षयन्निति होवाच ॥ १९

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे ब्रह्मवत्सहस्रिभ्यर्षा
सहित्या पञ्चमस्कन्धे ऋतुर्व्योम्न्याय ॥

॥ पञ्चमोऽध्यायः ॥

(कल्पमन्वन्तुचरितम्)

श्लोक —

- नाथ देवो देहभाजा मूर्खोके
 कृष्टा कामानहते विदभुजा ये ।
 तपो दिव्य पुत्रका यन सत्त्व
 शुद्धोत्पन्नाद्भुतसौख्यं त्वन तम् ॥ १
- महत्सेवा द्वारमाहुर्वितुक्त
 समोद्धार शोचिता सङ्गिसद्गम् ।
 महा तसो समचिन्ता प्रष्टा ता
 विन यथ सुहृद् सात्वो ये ॥ २
- ये वा मशीले कुलसौहृदाया
 चनेषु देहभरवार्तिकेषु ।
 पृष्टेषु आवात्मजरातिमस्तु
 न प्राप्तिमुक्ता साधुर्षोभ लोके ॥ ३
- नून प्रमत्त कुम्भे विरुज
 यदि द्रवमातय आपृषीति ।
 न सातु म ये यत आत्मनोऽय
 मसन्नपि ज्ञेयद् आस देहः ॥ ४

परमवसावद्बोधजातो

यावन्न जिज्ञासत आ मतत्त्वम् ।

यावत्क्रियास्तावदिदं मनो वै

कर्माःसक येन सरारथ थ ॥

५

एव मन कर्मवशं प्रदुहन्त

अविद्ययाऽन रुपधीयमाने ।

श्रीतिन यावन्मयि वासुदेवे

न मुच्यते देहयोगेन तावत् ॥

६

यदा न पश्यत्यथवास्तुषेहा

स्वार्थे प्रमथ सहसा विषथित् ।

गत्सृष्टिर्विन्दति तत्र ताया

नास्ताय वैशु क्मगारमह ॥

७

पुन स्त्रिया मिथुनीभाषमेत

तयोर्मिथो हृदयमधिनाह ।

अतो गृहश्रेयसुतात्रचितै

कञ्चल सोहोऽवमह मनोति ॥

८

यदा मनोहृदयमधिगच्छ

कमानुबद्धो ह्य आसृषेत् ।

- तदा जन सम्परिवर्ततेऽस्मा
 त्तुक्त पर वास्तविहाय देवुम् ॥ ९
- हसे गुरौ मयि भक्त्यानुवृत्त्या
 विदुष्यथा इ इतिविह्वया च ।
 सद्यत्र ज लोर्ध्वसनावगता
 जिहासया तपसेहानिवृत्त्या ॥ १०
- मत्कमभिमत्कस्या च नित्य
 मदेवसद्वाद्गुणवशतन्ना मे ।
 निर्वैरसान्प्रोपशमेन पुत्रा
 जिहासया देहगेहःमसुखे ॥ ११
- शब्दाःसयोगेन विविक्तसेवया
 प्राये द्वयाःत्याभिजयन सभूक् ।
 सन्नूद्यया शब्दचर्पेण शय
 दसम्पमादेन घमेन वाचाम् ॥ १२
- सर्वत्र मद्भावाविचक्षणेन
 कानेन विज्ञानविरामितेन ।
 योगेन धृत्युपमसत्त्वबुद्धौ
 लिङ्ग व्यसोहेःकुसलोऽहमारुवम् ॥ १३
- कमाशय हृद्यमपिबन्ध
 मविद्ययासादितनममत्त ।

अनेन योगेन यथोपदेश सम्पन्नचपोद्धोपरमेव योगान् ॥	१४
पुत्राश्च शिष्याश्च तृपो गुरुर्वा मल्लोककामो मदनुमहाथ । इत्य विम युवतुशिष्यादत्त ज्ञा न्न योजयेत्कमसु क्वमूहाथ ॥	१५
क योजय मनुजोऽर्थं लभेत निपातयन्नष्टज्ञ हि गर्ते ॥	१५॥
लोक स्वय श्रेयसि नष्टरष्टि बौद्ध्या समर्हित निष्कामकाम । अ यो यथैर सुसलेसादेवो रन तद्गु ल य न वेद नूट ॥	१६॥
कस्त स्वय तदभिपो विप्रश्चि द्विद्यायामन्तरे यतमानम् । दृष्ट्वा पुनस्त सपुत्र कुबुद्धि मयोजयेदुत्पथन कथा यम् ॥	१७॥
गुरुर्वा स स्वाःस्वजनो न स स्वा रिपता न स स्वाजनता न स स्वान् । दैव न तःस्वान्न पतिश्च सा स्वा अ मोचयेद्य समुपेतसुत्सुम् ॥	१८॥

- इदं शरारं नम दुर्बिर्भा-य
सत्त्वं हि न इत्यत्र यत्र धर्म ।
शुभे कृता न यदधम आरा
इतो हि मामृषभ प्राहुरावा ॥ १९ ॥
- तस्माद्भूय तो इदमेव जगता
सर्वे महाबासवस्तु सनाभम् ।
अष्टिष्णुञ्ज्वा भरत भगव्य
दुःश्रुतम तद्गुरत प्रजानाम् ॥ २० ॥
- भूतेषु शीरज्ञ उदुत्तमा ये
सर्गीतृपास्तेषु सवोषनिष्ठा ।
सतो मनुष्या प्रमथास्ततोऽपि
न यवसिद्धा विद्युषानुगा ये ॥ २१ ॥
- देवासुरेभ्यो नपयःप्रधाना
वक्ष्याम्यवो ब्रह्मसुतास्तु तेषाम् ।
भव पर साऽथ विरिञ्चयाय
स सःपरोऽहं द्विजदेवदेव ॥ २२ ॥
- न ब्राह्मणैस्तुल्ये मृतम य
त्वदशामि विप्रा किमत्र परस्तु ।
यस्मिन्नभि पदुच शङ्कसाह
मशामि वाम न तयाभिहीने ॥ २३ ॥

धृता तनूकशरी मे पुराणी येनेह सन्ध परम पवित्रम् । शमो एव सत्यमनुमदश्च तपस्त्रितिक्षानुभवश्च यत्र ॥	२४॥
मत्तोऽप्यन ताःपरत परस्मा त्समाचवयाविपतेन विश्रित् । येषां हिन्दु स्यादितरेषां तेषां मक्षिज्ञानानां मयि भक्तिभाव्याम् ॥	२५॥
सर्वाणि नद्विष्यतया भवद्भि अयानि नृतानि सुता तुवाणि । सम्भावितव्यानि पदे पदे वो विविक्तदन्तिनानुदाहण मे ॥	२६॥
मनोवचोदृक्करणेहितश्च साक्षात्कृत मे परिचर्येण हि । विना पुमाभ्येन महाविबोहा ऋता तपसाश्च विमोक्षुमीक्षेत् ॥	२७॥

श्रीकृष्ण—

एवमनुशास्त्रात्मना स्वयमनुशिष्टानपि लोकानुशासनार्थं महानु
भावं परमसुहृद्भङ्गवानुपभाषदेश उपशमशीलानायुपरतकर्मणा महा
तुमीना भक्तिज्ञानवैराग्यवञ्छन पारमहंसधर्ममुपशिक्षमाण स्वयनय

ह्यतभ्येष्ट परमभागवत भगवन्मनवराचय भक्त परनिपासनायाभि-
विष्य स्वयं भक्त एवोवरितस्तरस्मात्रपरिश्र्द उन्मत्त इव गमान
परिभ्रान् वकीर्णेश्च अःस चारोपिताह्वनायो नद्यावताऽनवप्राज ॥

उवा धन्वकवपिरविहाचो मादकवद्वधूतवेधोऽभिनाप्यमायोऽपि
ज्याना गृहीतमौनजतस्पूर्वी यभूव ॥ २९ ॥

तत्र तत्र पुराणमाकरश्वेदवाटस्त्रवटशिशिरस्रजपोषसाधगिरिजना
शमादिष्वनुपथसवनिचरापसरै चरिभूयमानो नक्षिकाभिरित वनग
जस्रजनवाङ्मनायनेहनस्रवन्मावस्रहृद्रज मयेष्वृत्तिवातदुःकैस्तद्विग-
णयन्नेवास्तःस्रसान एतस्मि देहोपलक्षणे स्रदपदेश उमयातुभवस्वरूपेण
स्रमहिमावस्थानेनासन्नारोपिताह्वमाभिमानःवाद्द्विलापिहृतनना पृथि
वीमेकवर परिवन्नाम ॥ ३० ॥

अस्मिन्नुभारकरचरगौर स्त्रलविपुलवाङ्मस्रवदनायपवविपास
प्रकृतिस्त्रुदरस्त्रभावद्वासस्त्रुस्त्रो नयनस्त्रिदलायमानशिशिरतारास्त्रा-
चयनयनस्त्रिचिर स्रदस्रभगवत्पुलकवैक्यकण्ठनासो विगृह्णस्त्रितवदन-
स्त्रोःस्रवेन पुरस्त्रभिताया ननासि ह्रस्त्रुमशारास्त्रनुपदधात्र परावस्त्र
स्त्रवमानह्रस्त्रिलजटिल^१कपिलशेषेस्त्रभूरिभारोऽवधूतस्त्रिननिजसरीरेण मद्
गृहीत इवाटद्वत ॥ ३१ ॥

वर्द्धिवाप स भगवा लोकमिम योगस्त्रास्त्रा जतीचमिवाचक्ष्णस्त्र-
स्त्रविस्त्रिवाक्त्रम श्रीनस्त्रिसनमिदि ऽनमाजपरवास्त्रिच स्रवान एवा-

ज्ञानि विवृति स्थादत्यमहेति हन्ति स्य चेष्टमान उचरित आदिग्धो
रेण ॥ ३२ ॥

तत्र ह य पुरीषसुरभिसौगन्धकारमुत्त देश कृष्णयोजन समता
सुरभि चकार ॥ ३३ ॥

एष गोसृगकाकनयना जगत्सिद्धिज्ञानान ज्ञयान काकसृग्गो
चरित विवृति स्थादत्यमहेति स्य ॥ ३४ ॥

इति नानायोगप्रधानाभ्या भयवा कैवल्यप्रतिष्ठापभोऽविरतपरम
महान्तदानुभव आत्मनि सर्वेषा नूतानात्मात्मभूते भगवति वासुदेव
आत्मनोऽन्वयमानान करोद्दरभावेन सिद्धसमसाधपरिपूर्णा योगैश्च
यानि वैद्व्यस्यस्योऽथा तर्धानपरक्यप्रत्येकदूरमहाजातीनि यद्व्यस्यो
कमस्तानि वाञ्छसा नृप ह्यवेत्याभ्यन त् ॥ ३५ ॥

इति भागवतस्य महाभारतस्य अष्टादशस्कन्धस्य
अष्टमोऽध्यायः ॥

॥ षष्ठोऽध्यायः ॥

शब्दा—

न नूनं भगव आभारानाया योगसमारितज्ञाना^१वभक्तिरुत्कर्माणी
जानामैश्वर्याणि पुन हेरावाणि भवितुमर्हीत वदच्छुषोपगतानि ॥ १

शब्धि—

सत्यमुक्त विद्विब्ध वा एतेन मनसोऽहा विसम्भजनवस्तानस्य
शुद्धकिरातश्च सङ्गच्छते ॥ २

तथा चोक्तम्—

न कुशात्कर्हिषिःसरय मनसि ह्यनवस्थिते ।
षड्विसम्भाधिराधोर्गं चरुद् तप ऐश्वरम् ॥ ३

नित्यं ददाति कानस्य छिद्रं तमनु येऽरय ।
योगिनः कुतमैऽस्य परतुजायेव पुत्रवती ॥ ४

कामो म युर्मदो लोभ शोकमोहभयाद्य ।
कमव बन्ध व मूल स्त्रीकृयात्को तु वदुथ ॥ ५

अथैवमस्मिन्नल्लेकपालल्लानोऽपि विसृष्टैर्जैश्वर्यवदुषुत्तुषेपभाषा
परितैरविलसितमगवत्प्रभाषो योगिना सापरायविधिमनुसिद्धयन्स्य
कलेवर जिहासुराःमन्थाःमज्जमसवद्वद्वितननथा तरभाषेना वीक्षमाण
उपरतानुवृत्तिरुपरराम ॥ ६

तस्य ह वा एव मुक्तनिष्ठस्य जगत्तत्त्वमस्य योगसाध्याभासनया
 देह इमा जगतीमभिमानाभासेन सक्रममाय कोट्टुवेदुत्तुतकान्दक्षि-
 गकर्णाटकान्देशा यदच्छयोपगतकुटकापलोत्पन्न आसक्तुयादमकवल्ल
 रन्माद् इव मुक्तनूधजोऽसर्षीत एव विचचार ॥ ७

अथ सर्गीरयोगविधूतवेषुविकथमाजातोमदावानलस्यहनमाळेकिहान
 सह तेन ददाह ॥ ८

यस्य विद्यानुचरितनुपाकण्य कोट्टुवेदुत्तुतकाना रामाऽर्द्धसामोप-
 शिश्य कलावयम अस्तुप्यमागे मवितन्वेन विमोहित स्वधर्मप्यम-
 कुतोमयमपहाय कुप्यपापण्डमसमञ्जस निजमनीषया मद् सस्य
 कर्षवित्पते ॥ ९

येन ह याव कलौ मनुजावशादा देवमायामोहिता स्वविधिनिबो-
 गशौचचारित्र्यविहीना देवदेव्या यपव्रतानि निजनिजेच्छता गृहाना
 अज्ञानानाचमनाशौचकेशोद्भुञ्जनादीनि कलिनाऽधर्मबहुलेनोपहतधियो
 मद्भ्राह्मणसहस्रपुरुषतोऽविदूषका प्रायेण भविष्यति ॥ १०

ते च हर्षाञ्जनया निजलोक्यात्रयाधपरपरशाश्रस्ताशामस्यधे
 स्वमोक्ष प्रपतिष्यति ॥ ११

अथमवतारो रजसोपद्रुत कैवल्पोपसिद्धयार्थ । तस्मानुगुणान्
 श्लोकाभ्यावन्ति ॥ १२

- अहो भुवः सप्तसमुद्रधत्वा
 द्वीपेषु सर्वोत्थित्पुण्यमेतन् ।
 गावन्ति वनस्यजना सुरारे
 कर्माणि भद्राण्यवतारवति ॥ १३
- अहो तु वशो यज्ञसाधदात
 प्रैश्वस्तो यत्र पुमान्पुराण ।
 कृत्वावतार पुरुष स आद्य
 अचार धर्मै वदकर्महेतुम् ॥ १४
- कोऽवस्तु काह्वानपरोऽनुगच्छे-
 मनोरथेनाप्यभवस्तु योमी ।
 यो योगमाया । तद्दृश्यन्तुदस्ता
 ह्यस्तया येन कुतश्च्यवता ॥ १५

इति ह स्म सङ्कलनेर्लोकदेवनाह्वयगाथा परमगुरोर्भगवतः कृष्ण-
 नारायणस्य विद्वद्धाचरितमीरितं पुस्तकं समस्तदुष्करिताभिहरणम् परम-
 महामङ्गलावनमिदमनुभद्रपौत्रचित्तशत्रुभृशोत्थानावयति वाऽवदित्ये
 भगवति तस्मिन् वासुदेव एका लतो भक्तिरनयोत्तपि समनुवर्तेते ॥ १६

यस्यामेव कवय आःमानसविरत विविधवृत्तिसंसारचरितवोप-
 लम्बमानमनुसन्धनं ज्ञापय तस्यास्यैव परया निर्गुत्तया अथर्वगोपालनिष्क
 परमपुराचार्यमपि कृष्णमासादित नो एवाङ्गिचते भगवद्दीपत्वेनैव
 परिसमाहृतसर्वाद्यैः ॥ १७

राज पतिगुरुरल भक्ता यदुता

देव विप कुलपति क च किङ्करो व ॥

अरुचेवमङ्ग भगवा भजता मुकु रो

मुक्ति वृत्ति र्हिचित्स्त्र न भक्तियोगम् ॥ १८

नित्यानुभूतनिजलामनिवृत्तदृष्य

सेवस्यतद्वचनया चिरमुपदुष्टे ।

लोकस्य य करुणयाभक्तमात्मलोक

मारवात्मनो भगवते ऋपभाप तस्मै ॥ १९

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशस्कन्धस्त्रिंशत्या

अध्यायाया पञ्चमस्क धे षष्ठोऽध्याय ॥

॥ सप्तमोऽध्याय ॥

(भक्तपरिते भक्त परिचयां)

श्लोक —

भरतस्तु महाभागवतो यदा भगवताचनितलपरिपालकाय सखि-
चित्तकन्दनुशासनपर पञ्चजनी विश्वरूपदुहितरमुपपेमे ॥ १

तस्मानु ह वा आत्मना कर्त्तव्येनानुरूपानात्मन पञ्च जनयामास
भूतादिरिव भूतसूत्राणि ॥ २

मुनक्ति राष्ट्रभूत मुपसननापरण पूचकेतुमिति अजनाथ नामैत-
द्वै भारतामिति चत आरभ्य स्वपरिष्ठाति ॥ ३

स बहुषि महीपति पितृवितामहवदुहवत्सलतया स्त्रे कर्मणि
वत्तमाना प्रजा स्वर्गोपनुवतमान पर्यपालयत् ॥ ४

ईति च भगवत्तच्छक्रतुरूपं क्रतुभिरुवाचैव महाराहतामिदोव
दृशन्तुगमासचातुर्मासवद्युसोमाना प्रकृतिविकृतिभिरनुसवनं चतुर्हो
शविदिना ॥ ५

सन्मन्वरस्तु नानावागेषु विरचिताद्भ्यश्चिद्येष्वपूर्वै यत्तत्किञ्चाफळ
धमात्पय परे ब्रह्मणि ब्रह्मपुरुषे सर्वदेवतालिङ्गानां म उगामार्थनिशा
सकृत्तया साक्षात्कर्तारि परदेवताया भगवति वासुदेवे एव भावयमान
आत्मनैपुण्यसृष्टिवक्यशो ह्येवैवभ्रमुभिरुद्यमागेषु ससजमानो
ब्रह्मभानो देवास्ता पुरुषावश्वेष्वभ्यभ्यावत् ॥ ६

एव कमविदुःश्रया विदुःश्रयत्सत्त्वात्तद्दृष्टवाक्यशक्तिरि ब्रह्मणि
भगवति वासुदेवे महापुरुषरूपोच^१ लक्षणे जीवत्तत्तौस्तुभवनमाखरिद
रगदारिभिरुपलक्षिते निजपुरुषदृष्टिसितेनात्मनि पुरुषरूपेण विरोच-
मान उचैस्तरा भक्तिरनुदिनमेधमानरवाजावत् ॥ ७

एव वर्षोद्युतसहस्रपय तावसितकर्मनिदानावसरोऽपिसु यमान
स्वतन्त्रोभ्यो रिक्त्य पितृपैतामह यथादाव विभक्त्य सत्य सकलसम्प
त्त्रिकेतात्त्वनिर्देताःपुलहाग्रम प्रयजाज ॥ ८

यत्र ह वायु भगवान्दूरितयापि तत्रत्याना निजजवाना वात्सल्येन
सनिवायत इच्छानुरूपेण ॥ ९

यत्रात्मपदान्मुभयतोनाभिभिद्रवश्चैश्चकनदीनाम सरित्प्रवरा
सर्वत पवित्रीकरोति ॥ १०

तस्मिन्नात्र किल स एकल पुल्ल्यात्मोपवने विविधकुसुमकिमल
चतुर्लसिक्कान्मुभि क रमूलकलोपहरैश्च समीहमानो भगवत आरा-
घन विविक्त उपरतविषयान्मिहाप उपसृतोपक्षम परा निर्मुक्ति-
मवाप ॥ ११

तयेत्यमविरतपुरुषपरिचयया भगवति श्वयमानानुरागभरदुतह
द्वयैवित्त्व महपवेगेतात्त्र गुह्यियमानरोन्मुलककुलक औत्कन्ध्वपह
चप्रणयवाप्यनिरहापलोकनयन एव निजरत्नगान्नाचरमानवि दानु
भ्यानपरिचितभक्तियोगेन परिद्रुतपरमाहादगम्भारहृदयहृदयगाइधि-
पण्णामपि किमवाया भगवत्सपर्यौ न सस्मार ॥ १२

इत्य घृतभगवद्गत वेगेयानित्वात्सत्तानुसक्तनाभिपेकाद्रूपिसक-
टिलजटाकलापेन च विरोचमान सूयथा भगव त हिरण्यय पुरुष
मुञ्चिहामे सूर्यमन्वदेऽभ्युपतिष्ठन्नेतद्दु होवाच ॥ १३

परोरज सवितुर्जातवेदो

देवस्य भर्गो मनसेद् अजात ।

सुरेतसाद् पुनराविश्य चद्रे

हस गृध्राण नृप^१द्विनिरामिम ॥ १४

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे ब्रह्मसंहितासहस्रनाम
सहस्रनामोपनिषत्सु सप्तमोऽध्यायः ॥

॥ अष्टमोऽध्यायः ॥

श्लोक —

एकदा तु महाबला कुत्रापिपेकनैवभिकावदपथो नसाक्षरमणि
पुत्राभौ मुहूर्तजपमुद्रकात् उपविशेत् ॥ १

तत्र तदा राजाहरिणी विचारया अलाङ्घ्याभ्यासमकैवलेन
जगाम ॥ २

तथा पेशीयमाना तदके आचदेवाभिरूरेण मदतो मृगपथेरुत्तरी
लोकमयङ्कुर उरूपतम् ॥ ३

तमुपहृत्य सा मृगवद् प्रकृतिविकृष्या चकितनिरीक्षया सुतरामपि
हरिभयाभिनिवेशन्यमहदवा पारिपुत्रहरिगतहृष्या भवात्सहसैवो
बध्नात् ॥ ४

तस्मात्स्यत्त त्वा न तबन्वा उदभवाथगलितो योनिर्निर्गतो गर्भे
सौत्वसि निपपात् ॥ ५

त-प्रसवोत्सपनभयश्लेषादुच्यते स्वगलेन त्रिषु समाना कस्यापिद्वयो
कुशासारसवी निपपात्ताश्च च समार ॥ ६

त त्वेवमुक्तं कृत्वा सौतसानुसृष्टमानमभिवीद्वापविद्ध वापुः
वापुःकल्पया सशर्विमस्त आदाय मृतमातरमित्याद्यमपदमनयत् ॥ ७

तस्य ह वा एवमुक्तं उच्येत किञ्चुपनिजाभिमानस्याद्दृष्टत्पो-
क्यदात्तमलात्तनीयानुभ्यानेनात्मनिषमा सद्दमा पुत्रवपुः

चर्चाद्य एवैकज्ञ कतिपयेनाद्गतेन विदुः क्वाणा क्तिञ्च सर्वे एते
द्वयसन् ॥ ८

अहो क्वाण इतिगुणक कृपण ईश्वररत्नचरणपरिभ्रमणरूपेण
स्वगणसुहृद्गुण्य परिबर्जित शरण च नोपसाहितो मामैव नावा
पितरौ भ्रातृवपुत्रादी नौषिकामौषेयाय न्वा न कञ्चन वेद मन्वति
बिस्रब्धञ्चाव एवं मया मःपरायणस्य पौत्रमप्यलनमीगतत्वात्तन्मनसु
नानुष्ठेय शरण्योपेक्षाशोपविदुषा ॥ ९

नूनं शार्थं साध्व उपशानशीला कुपपसुहृद् एवविधार्थे स्वावा
नपि गुरुतरानुपेक्ष वे ॥ १०

इति कृतानुपद्म व्यासनहायनाशानात्तत्त्वानात्तनादिषु सहस्र
कटुना क्वाणानुपद्महृदय आसीत् ॥ ११

कुशकुसुमसमिपलाशपल्लमूलोदकान्पादरिष्यमागो दूकसाळावुका
दिभ्यो भवमाश्रयमानो यदा सह इतिगुणकेन वन समाधिगति ॥

पदिषु च नुन्यभावेन तत्र तत्र विपत्तमतिप्रमदमरहृदय काय
व्यात्कवेनोहृति एवदुःसङ्ग उरसि स्वावायोपहालय मुद् परमा-
मवाप ॥ १२

क्रियाया निर्बलैमान्वापाम करालेऽप्युत्थायोःपाव यदैन्यभिपक्षीत
सर्दि वाच स ^१वपपतिः प्रकृतिस्रोत मनसा तस्मा आशिव आशास्ते
स्वप्ति स्वाहस ते सर्वेव इति ॥ १३

असदा मुसुदुडिप्रमना नटद्विषय इव कुपय सकरुणमतिर्षेण
हरिणकुण्डविरहविद्वलदृषसदापस्तमेवानुशोचन्किञ्च नदमल मह-
भिरम्भित इति दोषाय ॥ १५

अपि वन स वै कुपय एणपालको मृत्हरिर्वासुतोऽहो मजाना
वैस्य सडभिभारतमोरहतमुकृतस्य कृतविस्मय आत्मप्रत्ययेन तदधि
गणय मुजन ह्वागमिष्यति ॥ १६

अपि क्षेमेणाभिसन्नाभमोरवने शय्याधि चर व देवगुप्त इत्यादि ॥
अपिच न वृक साञ्जानुसोऽघतमो वै नैकचर एकचरो वा
भक्षयति ॥ १८

निम्नोचति ह भगवात्सकलजगत्क्षेमोदयस्त्वयात्माद्यापि मम न
मृगबध्वाप्त आगच्छति ॥ १९

अपिस्त्रिकुलमुकृतमानस वा मुसुविष्यति हरिणराजकुमारो
विबिम्बरचिरात्सनायनिजमृगद्वारश्चविनोदैरस शोष स्थानामपहुद्व ॥

श्वेतिकाया मा मृषा समाधिना वीळितदृश प्रेतसरम्भेण चकि
सचकिञ्च अगच्छ पुपदपरुथविषामामेत लुटति ॥ २१

आसादितद्विषि चर्दिषि इषिते मयोपाठद्वयो भीतनात सपशु
परत^१राज कविकुमारवचदितकरणकलाय आस्ते ॥ २२

किं वा अरे आचरित तपस्तपसि वाऽन्या यदियमवनि सविन
चकृष्णसारजनचतनुत्सुभगविचतमास्तरज्जुरपदपृक्तिभिर्द्विषिषिषु -

यातुरस्य कृपयस्य मत्त इभिनपवर्षी सूचयत्यात्मानं च सर्वत
कृतकौतुकं द्विजायां स्नात्वापवर्गकामान्तं देववजनं करोति ॥ २३

अपिस्त्रिदशौ भगवानुत्तमतिरेन सुगपतिभयान्मृतमातरं सुगबालक
स्नात्वापरिभ्रष्टमनुकम्पया कृपयजनक-सकृत् परिपाति ॥ २४

स्निहात्मजविक्षेपं चरन्वददतशिलाभिरुपतप्यमानहृदयशालनस्त्रिजाक
मामुपसृतं सुगीतजयं शिक्षिरक्षा तत्पुरागशुभितनिजवदनसल्लिख्य
मृतमयगामस्त्रिभिः स्वधवतीति च ॥ २५

एवमपटमानमनोरथाकुलहृदयो सुगदारकाभासेन स्वारथकर्मणा
योगारम्भगतो विभ्रंसितः स योगदापतो भगवदारावनलक्षणाद्य
कथमितरथा जास्य वर एवकुम्भक आसद् साहासि श्रेयसवति
पक्षतया प्राणपरित्यक्तदुल्लङ्घ्यहृदयामिजातस्य तस्मैवमतरापविहितयो-
गारम्भगता राजर्षेभरतस्य तावत्सुगामैकचोपपत्तान्मश्रीष्यनलक्ष्मणानु-
बद्धेषादिनगयत्त आत्मानमहिरिवान्मुविळं दुरतिक्रमं फालं कपालं
रजसं आपद्यत ॥ २६

तदास्मीमपि चार्धवर्तिनमात्मजनिधानुशोचं तस्मैभिराक्षमाषो सुग
एवाभिविधेशितमना विस्मृत् व लोकाभिन्नं सह सुगेण कलेवरं मृतमनु-
न मृतजमानुस्मृतिरितरथं सुगक्षारारजवाप ॥ २७

तथापि ह वा स्नात्मानो मृत-वकारणं भगवदारापवनसमीहानुभ-
वेनानुभृत्सा मृतमनुतप्यमान आह ॥ २८

पञ्चमस्कन्धः

अहो कष्टं भ्रष्टोऽहमात्मनताननुपस्थापयित्वा सुकृतमस्तसङ्गल विवि-
 क्तपुण्यारण्यशरणस्तात्मनत आत्मनि सर्वेषामात्मना भगवति वासु-
 देवे तदनुभवप्रमत्तमसङ्कीर्तनापधनानुस्मरणमिषोभेनाशुच्यसकलवामेन
 कालेन समानेनित समाहित कारुण्येन मवत्तु पुनर्ममाशुच्यस्य
 मृगमुक्तमनु परिसुखाय ॥ २९

इत्येव निगूढनिर्वेदो विस्तृत्य मृगी मातर पुनर्भगवच्छेत्सुपशम-
 शीलमुनिगणदक्षित शालग्राम पुत्रस्तपुःपुत्राणाम् 'काठश्रुत'व्याज
 जगाम ॥ ३०

वसिष्ठमपि काठ प्रतीक्षमाण सङ्गात् सृष्टदुष्टिम् आत्मसहचर
 शुष्कवर्गैरुपासीरुधा यतमानो मृगःशनिमिच्छासत्तमेव गवदन्मृग
 शरीर तीर्थोदकद्विजनुःससज ॥ ३१

इति श्रीकृष्णार्जवत महापुराणे अष्टमस्कन्धोऽध्यायः
 अद्वितीयोऽध्यायः ॥

॥ नवमोऽध्यायः ॥

(उपनिषत्परितम्)

श्रीकृष्ण —

अथ कस्यचिद्विषयवस्थाद्विर प्रवरस्य शमदन्तव स्थाभ्यान्नाभ्य
 यन्त्यागस दोषवितिक्षाप्रत्यविद्यावसूयात्मज्ञानान्दुःकस्यात्मसदृश
 कुतस्तीक्ष्णधार रूपोदावैशुष्या नव सोदया अङ्गजा कम्पुर्दिधुन च
 वशीयस्या भार्पोयाम् ॥ १

वस्तु तत्र पुनात्त परमभागवत राजर्षिप्रवर भरतमुःसृष्टस्य
शरीर परमशरीरेण विवःव परमाह ॥ २

तत्रापि स्वजनसङ्गात् भृशमुद्रिजमानो भगवत कर्मवधविभ
सप्तस्रवणस्मरणशुभविशेषपरणारविन्दुगठ मनसा विदधदात्मन
मनिषात्माशङ्कमानो भगवदनुमहेषानुस्मृतस्तुवज्रमावशिरोऽनात्म
मन्त्रज्ञाचक्रविरस्वरूपेण दृशयावास लोकस्य ॥ ३

तस्यापि इ वा जाःनजस्य विप पुञ्जोहानुवष्टमना आसन्नव
र्तनाःसहारा व्यापदेश विदधान उपनीतस्य च पुन शौचाचनना
दीकमनिषयात्नमिरेवात्पि समशिष्टकदनुशिष्टेन हि भाव्य पितु
पुत्रेणादि ॥ ४

त चापि तदुह पितृसन्निधावेवासधीनात्मनिव एव करोति ह्यदा
स्वभापयिष्यसह व्याहृतिभिस्सप्रनवशिरस्त्रिपरी सवित्री द्वेज
वासीतका वासानध्यातनवप्यसन्वेतरूप प्रादयावास ॥ ५

एव सतनुज आत्मयनुरागावेगितचित्त शौचाभ्यसनप्रतनि
यममुक्तनञ्जुलप्याद्यौषकुर्वीनकम्प्राप्यनमितुक्षान्यपि समनुशिष्टेन
भाव्यमितस्तदाप्रह पुत्रमनुशास्त्र स्वय तावद्वनविगतमनोरथ काले
नाप्रमत्तेन स्वय गृह एव प्रमत्त उपसहृत ॥ ६

अथ यदीयसी त्रिजसरी स्वगर्भेजात निधुन सपत्न्या उपयस्य
स्वयमनुसस्रवा पतिश्लोकमगान् ॥

पितर्युपरते भ्रातर एनमलःप्रमावदिदृश्या विद्यायमेव पर्येषति
तमत्रयो न परविद्याया जडमतिरिति भ्रातुरनुज्ञासन्निव वाच्यम्
कुरुत न ॥ ८

एतच्च प्राक्तनेर्द्वेषद्वेषुभिरुन्मत्तनद्वेषधरेत्यभिभाष्यमाणो यदा
उद्वनुरुपाणि प्रभापते कदापि न स कार्यमाण परेच्छया करोति
विहितो वेतनतो वा वाच्यमवा परच्छया बोधासादित्यस्य बहु मिष्ट
कश्च वाच्यवहरति पर वेद्विद्वेषीतिभिमितम् ॥ मित्रनिवृत्तमिमित्त
स्वस्तिद्वेषिद्वेषानुभवान्दत्त्वात्प्रताप्यादिना तुल्यदु सयोर्द्विमिमित्त-
बोरसम्भावितोहाभिमान ॥ ९

शीतोष्णवातधर्षेषु दुष ह्यानातृताद्ग पीत सहजताद्ग सपिच्छल
सवेक्षणानु नदन्तमज्जनरजसा महापमिरिषान्मिद्वन्तज्जवन्तस कुप
दातृपकटिरुपवीलेनोरमपिना द्विजानिमिति जडवाधुरिति सज्ञयाऽन
व्यज्जनावसतो विचचार ॥ १०

यदा तु परत आहार कर्म वेतनत इहमान स्वभ्रातृभिरपि
केदारकमपि निरुपितस्तदपि करोति किन्तु न समविषम-यूनमधिक
मिति वेद कगपिन्पाककडीकरणद्वेष्यापस्यादीषुपीपादीन्पादसुतवद्
भ्यवहरति ॥ ११

अथ कदाचित्कश्चिद्वेषतपविर्भेद्वेषात्पै पुरुषपशुनालभतापता
कामः ॥ १२

तस्य ह दैवदुक्तस्य पक्षो पदवीं तदनुचरा परिवाचन्तो निशि
निशीघ्रसमये तमसाशुतायामनभिनतपशव आकस्मिकेन विधिना
केनान्वीर्यसनेन मृगवराहादिभ्य सरक्षणमाङ्गिरशवरसुतमपश्यन् ॥

अथ त एवमनवशच्छ्रममन्वृश्य भरुकर्मनिष्पत्ति मापमाना
बद्धा रक्षयथा चण्डिकाशूद्रमुपनि-पुर्गुरा विवक्षित^१चदना ॥ १४

अथ ^२पणपक्ष स्वविभिनाभिषिच्यार्त्वेन वाससाच्छरय भूषमाळे
पक्षवृत्तिलयादिनिरुपसृष्टय भुक्तवत्त दूपवीपनास्यजात्रकिसळवाङ्मुर
कळोपहारोपेतया वैशससस्यया महता गीतस्तुतिस्त्वद्गणपतपोपेय च
पुरुषपञ्च महकाल्या पुरत उपवेशयामासु ॥ १५

अथ दृषडराज^३पनि पुरुषपञ्चोरसुगासवेन देवीं महकालीं यक्ष
मापस्तद्भिन्नी^४ उतमक्षिमतिकराळगिशितमुपादरे ॥ १६

इति तेषा दृषडराजा रजस्राम प्रकृतीना अननद्वजवृत्तिसकनवसा
भगवत्कळा^५धीरकुळ कर्षीकृतोःपथेन सैर विहरता हिंसाविहाराना
कर्मातिदारुण यद्गुणभूतस्य साक्षाद्गुणविस्तृतस्य निर्बैरस्य सर्वभूतसु
हृद सुखायामप्य^६न्नुमत्तमाळम्भन तदुपकृत्य ब्रह्मकेनसाविदुर्विष्येण
ददृशमानेन चतुषा सहसोबचाट सैव देवी महकाली ॥ १७

सुसमनर्परोपावेशरभसविलसितभुकुटिविदपकुटिलद्वारुनेक्षणा
टोपाविभयानकम्बदना हन्तुकामोवेद् महादृहासमतिसरन्ध्रेय विमु
ञ्जा^७ती तत्र उत्पत्य पापीयसा दुष्टाना तेनैवासिना विभूज्जशीर्ष्णी

गालाःस्रवाःतमसूनास्रवमःसुष्ण सह गणेन निर्दीवातिपान्मदविह्वलो-
 बौलरास्रपार्श्वे सह जगौ हनर्तं च विजहार च शिर कःतुच्छलीलया ॥
 एवमेव शत्रु महदभिचाराधिक्येन काःकुर्येनाःमने फलति ॥ १९

न वा एतद्विष्णुवत् महदद्भुत वदसम्भ्रम सशिररक्षेत्त ज्ञान-
 तितेऽपि विमुक्त्येहायाःममावमुह्यदृश्यम धीना सर्वसस्वमुद्धवाःमन-
 निर्वैराया साक्षाद्भगवतानिमिषारिवरायुधेनाममत्तेन तैस्तीर्भावै
 परिरक्ष्यमाणाना कःपादमूलमकुतश्चिद्भुवमुपसृताभाभाभवतपरमह
 स्थानाम् ॥ २०

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे अष्टादशसर्गविक्रमाय
 सप्तितया पञ्चमस्कं व मवशाऽध्यायः ॥

॥ दशमोऽध्यायः ॥

श्रीकृष्ण —

अथ सि धुसौबीरपते रतुगमस्य अजत इक्षुमत्याश्रये कःकुलपतिना
 शिविकावाहपुरुषाःचेक्यसमये दैवेनोपत्तादित स द्विजवर उपलब्ध
 एष पीचा युवा सहननाड्यो गोलरजजुर बोधुमलमिति पूर्वविष्टिर्हतिः
 सह पृथीत प्रसममत्तद्द उवाह शिविका स महानुभाव ॥ १

यदा हि द्विजवरस्तेषुमात्राल्लोकानुगतैर्न समाहिता पुरुषगति-
 क्षदा विचमगता सशिविका रतुगम उपचार्यं पुरुषान्त्विवहत् आह हे
 बोधारः साध्यविक्रमत किमिति विचममुद्धते शिवमिति ॥ २

अथ त ईश्वरवचः सोपात्मन्मनुपाकर्ष्योपावतुरीवाच्छङ्खितमनसश्च
विद्वानपया बभूवु ॥ ३

न वय नरोेष प्रमत्ता अवलियमानुषया साभ्येष बहूनाम अय-
मपुत्रैव विपुच्छेऽपि न द्रुव ब्रजति नाजेन सह बोधुमुह वय पार-
श्याम इति ॥ ४

सासर्गिको दोष एव नूनमेकस्यापि सर्वेषा सासर्गिकया भवितु
महतीति निश्चित्य निश्चम्य कृष्णवचो राजा रहुगम उपासितवृद्धोऽपि
विसर्गेण बलात्कृत इषदुल्लिखतमयुरविस्यष्टमद्यतेजस आतयेवसमिष
रजसाकृतमदिराह ॥ ५

अहो कष्ट भ्रातर्व्यक्तमुरुपरिभ्रातो दीपमभ्रानमेक एव उद्दिवा-
न्सुधिर नाविपीया न सहनताहो जरसा चोपद्रुतो भवा सखे नो
पद्यापर एते सङ्घट्टिन इति बहुविप्रश्नोऽध्यविद्यया विदितहृद्वगुम-
कर्ताश्रयस्तनरमकलेवरे वस्तुनि सखानाशिदोषेऽह मनेत्यनभारोपित-
मिध्यापदयो मद्यमूतसूष्णीं शिक्षा पूषद्दुवाह ॥ ६

अथ पुन स्वशिक्षाया विषयगताया प्रकुपित उवाच रहुगम
क्षिप्रवन्दरे त्व जीवन्मृतो मा कर्ष्योक्तस्य मर्त्यशासनमभिधीयत
प्रमत्तस्य च ते करोमि शिक्षिता दण्डपाण्डित्य जनताया यथा
मकृतिं स्ता मजिन्वत इति ॥ ७

एव बह्वकृद्मपि भाषमाण नरदेवानिमान रजसा तमसानुविद्येन
चदेन तिरस्कृताज्ञोपभगवास्त्रियनिकेत पन्थितमानिन स भगवा शङ्कयो

मङ्गलं सवभूतसुहृदात्मा योगशरत्रयाया वातिभ्युत्पन्नमतिः स्वम
मान इव विगतस्त्रय इत्याह ॥ ८

ब्राह्मण—

त्वपोदित म्पक्तमपिप्रलम्ब

मर्तुं स मे स्वाद्यदि वीर भारः ।

गङ्गुयदि स्वाद्युधिगन्धमभ्या

पावेति राज्ञौ न विदा भवाद ॥

९

स्त्रीस्य काश्यपे व्याधय व्याधयश्च

भ्रुत्तन्मय कलिरिच्छा जया च ।

निद्रा रतिम पुरहम्द भ्रुत्तो

देहेन जातश्च हि मे न सति ॥

१०

जीव-मृतत्व नियमेन राज

भ्रात्य तवयद्विहृतस्व दृष्टम् ।

सस्त्रान्यभाषो भ्रुव इक्ष्य नत्र

तर्ह्युच्यतेऽसौ विभिक्ष्ययोग ॥

११

विशेषपुष्टेर्विशर मनाक् च

पश्याम वल्ल म्पयहारतोऽ यत् ।

क ईशरस्तत्र किमीक्षितन्व

तथापि राज-करपाम कि वे ॥

१२

समस्तमस्तजङ्गवःसर्वसखा

गतस्य मे वार निन्दितितेन ।

अथ कियामभवता शिक्षितेन

स्य धर्ममस्तस्य च पिष्टपेव ॥

१३

श्लोक —

एतावदनुवाचपरिभाषया बहुदीप मुनिवच उपशमनीय उपरंता
नाल्पनिमित्त उपमोगेन कमारुह्य व्यपनयन् राजमानमपि तथो
वाह ॥

१४

स चापि पाण्डवेय मि बुभुक्षीरपतिलकवज्जिज्ञासाया सन्त्यक्त
अह्वयाधिकृताधिकारस्तद्दत्तमपि धर्मोपन द्विजवच आह्वय च्छुयोग
म वसुधामत त्वरयावराह्य शिरसा पादमूलमुपसृत क्षमापयन्निगत
सृष्टुदेवत्वव तया च ॥

१५

^१कस्व निगूढधरसि द्विजाना

विमर्षि तूज कलमोऽववृत् ।

कस्यासि कुतस्य इहापि कस्या

ःश्लेषाव नशेदति नोत ह्युह ॥

१६

नाह विशङ्के सुररानवथा

अ वक्ष्यशूद्रान्न वमस्य दण्डात् ।

नाप्यर्कसोमानिलविचपाञ्चा

च्यङ्के भूत नञ्जकुलवनानात् ॥

१७

- तद्वृत्तज्ञो नन्दवस्त्रिगुह
 विज्ञानधीर्यो विचरत्प्रथार ।
 यथासि शेषप्रथितानि तावो
 न च क्षम ते मनसापि भेत्तुम् ॥ १८
- अह च योगेश्वरमात्मवश
 विद्या मुनीना परम गुरु वै ।
 प्रष्टु प्रवृत्त किमिद्वारम त
 त्साक्षाद्वरिं ज्ञानकव्यवस्थाम् ॥ १९
- स वै भवोद्धोक्त्रनिरीक्षमाथ
 मध्यच्छत्रिद्वो विचरत्प्रथारि ।
 योगेश्वराना गतिम द्युक्ति
 कथ विचक्षीत गृहानुवश ॥ २०
- दृष्ट अम कर्मत आत्मनो वै
 भर्तुर्ग दुमवतश्चानुम ये ।
 यदासतोदानदनाद्यभावा-
 त्समूह इष्टो व्यवहारमार्ग ॥ २१
- स्वास्त्यप्रितापात्मसोऽमिताप
 सत्तापस्तम्बुलगभरशि ।
 देहेन्द्रियास्त्राशयसन्निकमा
 चत्ससृति पुरुषस्त्रातुरोषात् ॥ २२

शास्त्राभिगोप्ता नृपति प्रजाना
 च किंकरो वै न पिनष्टि पिष्टम् ।

स्वधर्मनाराधनमप्युतस्य

यदीदमानो विज्जहात्तथौषम् ॥

२३

तामे भषात्ररदेवाभिनात

नदेन तुच्छीच्छसत्तमस्य ।

कृषीष्ट मैत्रीदत्तमार्तवधो

यथा तरे सद्बन्धानमह ॥

२४

न विभिव्या विश्वसुहृत्सस्यस्य

साम्बो न बीताभिमलेच्छयानि ।

महर्षिमानात्सङ्कतादि मार

सुहृत्स्यदूरापि शूलपाणि ॥

२५

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टाध्यायब्रह्मविद्याया

सहित्याया पञ्चमस्कन्धे दशमोऽध्यायः ॥

॥ एकादशोऽध्यायः ॥

(रहस्यमहावाक्यं)

आह्वयः—

- अयोविद कोविदवात्वादा
 चदस्त्रयो नातिविदा बरिष्ठ ।
 न सूर्यो हि न्यबहारमेन
 तत्त्वावमर्शेन सहामर्शित ॥ १
- तथैव राजन्नरुणाद्भवेव
 विज्ञानविद्योरविवृम्भितेषु ।
 न वेदवादेषु हि तत्त्ववत्
 प्रायेण ह्यदो 'नु चकास्ति साधु ॥ २
- न तस्य तत्त्वमहृष्याव साक्षा
 द्वयीयसीरपि वाच समासन् ।
 खण्डे निरुतन्वा गृह्मेधिसौरव
 न तस्य हेयानुमित स्वय ख्यात् ॥ ३
- वाच मनो रजसा पूरुपस्य
 सन्त्येन वा समसा वानुरुद्धम् ।
 चैवोभिराहूतिभिराकनोति
 निरदुष्ट कुशल चेतव वा ॥ ४

स वासनात्वा विषयोपरच्छो गुणप्रवाहो विकृत बोद्धव्यः ।	
विज्ञःपृषङ्गानभि रूपभेद मातर्बेदिह्य च पुरैस्तनोति ॥	५
दुःखं सुखं व्यतिरिक्तं च बीजं वालोपपन्नं कलमाच्छलति ।	
आतिष्ठ च मायारथिता उरात्वा सदेहितं ससृजिषककूट ॥	६
सात्वानव व्यवहारं सदाभि क्षेत्रज्ञसाक्ष्यो भवति स्थूलसूक्ष्म ।	
सस्वान्मानोत्सिद्धमदो वदन्ति गुणागुणत्वस्य परापरस्य ॥	७
गुणानुरक्तं व्यसनाय ज्ञातो क्षेत्रमात्रं वैगुण्यमथो मत्रं स्यात् ।	
यथा महापो भूतवर्तिमज्जन क्षिप्त्वा सधूमा भजति स पदा स्रग् ॥	८
^१ पद् तथा गुणकर्मोत्सिद्धः भृत्तीर्त्तः अयमेऽन्यत्र उच्यते ॥	८।१

एकादशान् मनसो हि वृत्तय
 आकूतय पञ्च त्रियोऽभिमान ।
 मायापि कमापि पुर च वासा
 वदति दैकादशवीर मूना ॥

९॥

गथाकृति रपशरसशवाशि
 विसगरस्यभिनल्पशिल्पा ।
 एकादश स्तंभिरण मयेति
 सन्धानह् द्वारशमेक आहु ॥

१०॥

द्रव्यस्यभावाशयकमकालै
 रेकादशाना मनसो विचार ।
 सहस्रश शतश फोटेशश्च
 क्षेत्रज्ञतो न त्रियो न स्वत स्तु ॥

११॥

क्षेत्रज्ञ एता मनसो विमूर्ता
 अविस्व मायारचितस्य नित्या ।
 आविर्हिवा कापि तिरोहितश्च
 भ्रूतो विच्छेदे क्षविद्युत्कणु ॥

१२॥

क्षेत्रज्ञ आत्मा पुरुष पुराण
 साक्षात्स्वय बोधिरज परेश ।

नारायणो भगवा वासुदेव स्वमावधायः प्रवर्षाचमाज ॥	१३॥
यथानिल स्यात्परजडमाना मात्मस्वरूपेण निविष्ट ईशत् ।	
एव परो भगवा वासुदेव केज्ज आत्मैदमनुमविष्ट ॥	१४॥
न वाचदेता मनुभृत्तरे इ विभूय माया वसुन्नेदरेन ।	
विमुक्तसङ्गो नित्यदसपन्नो वेदात्मवत्न भवतीह वावत् ॥	१५॥
न वाचदेत मन आ मठिह स्वसारतापात्रपत्र ननस्य ।	
पञ्चोक्तमोहामपरागलोभ वेदानुबन्ध ममता विधत्ते ॥	१६॥
आदुब्धमेत तद्दधवीर्यं मुपैक्षवाभ्येधितममसत् ।	
गुरोदरेश्वरयोपासनासो जहि त्वत्कीञ्च स्वयनात्मनोपम् ॥	१७॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशसहस्रिकायां संहिताया पञ्चमस्कन्धे एकदशोऽध्यायः ॥	

॥ इन्द्रशोऽध्याय ॥

(माङ्गल्यरहस्यसंवादः)

रहस्यम् —

- नमो नमः कारणविघ्नहाय
 स्वरूपतुच्छीकृतविमहाय ।
 नमोऽवधूतद्विजय पुल्लिङ्ग
 निरगुणमित्यानुभवाय तुभ्यम् ॥ १
- परामयातस्य पथागत स
 निदानदन्वसा तथा हिमाम्भ ।
 कुदेहमानाहिविषष्टष्टे
 ब्रह्म वचस्त्रोऽमृतमौषध म ॥ २
- तस्माद्भूषणं नमः सशयार्थं
 मह्यमि पञ्चावधुना सुबोधम् ।
 सन्ध्यासमयोगमयित तपोक्त
 मादयाद्दि क्रीनूद्दलनेकसो मे ॥ ३
- यथाह चोनेधर दृश्यमान
 क्रियाफल सत्यबहारमूलम् ।
 न कञ्चन तस्वविमर्शनाय
 भवानमुष्मि भवते मनो मे ॥ ४

सङ्ख्य —

अथ जन्तो नाम चतुःशुभ्रिण्या य पार्थिव पार्थिव कस्य हेतो । वस्त्राणि चाङ्गु-धोरधिगुल्फजङ्घा जानुसम्भोरुशिरोधरासा ॥	५
असे-पिदायीं सिषिका च यस्या सौवीरराजेश्वरपदेश जाते । यस्मि भया-रुदनिजाभिमानो राज्यस्मि सि दुम्बिति दुमदा च ॥	६
शौच्यनिमारुहमधिकष्टवना न्विष्टचा निरुद्धशिरगुण्डोऽसि । जनस्य गोल्लासि विकल्पमाधो न कोमसे वृद्धसभास्तु ^१ शुण ॥	७
यदा क्षिप्तश्रेव चराचरस्य विदाव निष्ठा प्रभव च निष्ठम् । सन्नामगोऽ-कल्पवहारमूल निरुप्यता सन्निवयानुमेयम् ॥	८
एव निरुक्त क्षितिशब्दवृत्त मसक्षिप्तान्ता-परमाण्वो ये ।	

अविद्याया मगसा कल्पितास्ते
येषा समूहेन कृतो विवेक ॥ ९

एव कृता स्थूलमण्डूहृषा
इत्यत्र सजीवमतीथमन्यात् ।
दृश्यन्तमावासायकाल^१कर्म
नाज्ञाऽजयावेदि कृत द्वितीयम् ॥ १०

ज्ञान विद्वद्ध परमाथमेक
मनन्तर त्वचक्षिजज्ञा सत्यम् ।
मद्वक्तु प्रशात्त मगवच्छब्दस्य
वहासुदेव कवयो वदति ॥ ११

रक्षाधैतत्तपसा न याति
न चैवया निवपमाऽऽहाडा ।
न च इता नैव अद्यामिसूर्ते
विता मह-पाद्-रजोभित्तेकम् ॥ १२

दत्तोत्तमश्लोकशुष्यानुमात्
मन्तुषते मन्वकऽविधात ।
निवेध्यमानोऽनुविन मुमुक्षो
मेति सती चच्छति वासुदेवे ॥ १३ ।

- अहं पुरा भरतो नाम रागा
 विमुक्तश्चकृतसङ्गश्च यः ।
 आराधनं भगवत ईहमानो
 सुगोऽभवत्सुगन्तद्वाङ्मनसं ॥ १४
- सा मां स्मृतिमृगयेद्देऽपि वीर
 कृष्णार्थेन प्रमया नो जहाति ।
 अथो अहं जनसङ्घातसङ्घा
 विशङ्कमानोऽविहृतश्चरामि ॥ १५
- तस्मात्तरोऽसङ्गसुसङ्गजात
 ज्ञानासिन्नेहैव विशृङ्खलमोहः ।
 इति तदीहाकवन्^१स्मृतिभ्या
 उदयमस्मृतियात्प्रतिपारमभ्वन ॥ १६
- इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशसहस्रिकायां
 सद्दितया पञ्चमस्कन्धे द्वादशोऽध्यायः ॥

॥ त्रयोदशोऽध्यायः ॥

वाक्यम् —

- दुरत्ययेऽभ्य वज्रया निवेक्षितो
 रजस्तम सस्त्रविभक्तकमरकू ।
 स एव सार्धोऽधपर परिभ्रम
 भवात्तयो वाति न इम वि रति ॥ १
- यस्याभिने षण्णरवेण रस्तव
 सार्वे विलुम्पति कुनायक यथात् ।
 गोमाययो यत्र हरति सार्विक
 समस्तनाविश्य यथोरण वृक्षा ॥ २
- प्रमूलधारतप्यगुनमगहरे
 कटोरुदयोमशकैरुपहृत ।
 कश्चित्पु गार्धर्वपुर प्रपश्यति
 कश्चिःकश्चिश्चाशु रपोःस्तुकमहन् ॥ ३
- निवास्ततो यद्रविणाःस्तुद्धि
 सतस्ततो मासति भो षट्ठव्याम् ।
 कश्चिश्च यात्योऽभिलपामुब्रूवा
 दिष्टो न आभ्यति रजस्ततस्तथ ॥ ४

अद्वयशिखीस्त्रयसुगाहूः

उत्कृष्टान्भिन्नैर्न्यथिता तराःमा ।

अपुण्यवृक्षान् अवते ह्युपार्द्रितो

नदीचित्तोषा समिधानति कचिन् ॥

५

कचिद्वितोषा स्मरितोऽभिन्नाति

परस्पर पात्रपते निर च ।

आसाद्य दाप कचिदमित्तो

निर्विद्यते क च कसैर्हतासु ॥

६

सुरैर्हतासु क च निर्विष्यचेता

शोचिदनुकूलपचाति कश्मलम् ।

कचिन्न तच्छत्रपुर प्रविष्ट

प्रमोदते निमृत्तन गुरुतम् ॥

७

चतन्वधित्कण्टकशकराङ्गि

नगरकुरुर्विमना इषाले ।

पदेपदेऽभ्यतरवह्निनार्चित

कौटुम्भिक क्रुध्यति वै जनाय ॥

८

कचिद्विषीर्षोऽवगरहिना जनो

नाचैति किल्लिङ्गिपिनेऽपचिद् ।

दृष्ट स्म शोभे क च इदच्छकै

राघोऽन्धकूपे पवित्तमिहो ॥

९

वर्षे स्मृतिस्तुद्वरसाविचिन्व सामक्षिप्राभिर्येपितो विमान ।	
तथातिष्ठन्मूलमसिद्धवनात् बलाद्विस्तृम्बत्स्य त ततोऽन्वे ॥	१०
कचिच्च शशाङ्कपथात्तथै प्रतिक्रिया कतुमनीश आस्ये ।	
कचिमिथो विपय वच विधि द्विद्वेषमृच्छुत्त विस्तशाब्दात् ॥	११
कचिःकचिःश्रीपपनस्तु तस्मिन् शपासनस्वानविहारहीन ।	
वाच परादप्रतिष्ठनकात पारकचट्टिभलेऽवमानम् ॥	१२
अ वा पविच्छयतिपद्मवृद्ध वैरानुष धो विवर्हिमथश्च ।	
अथ्य वसुधिमसुरकृच्छुचित वाभ्योपसर्गेविहृविपलाः ॥	१३
तासाविचजान्स दि वत्त तत्र विहाय जात परिष्क सत्त्वं ।	
आवर्तेतेऽद्यापि न कश्चिद्प्र वीराभ्यन पारमुपैति योगम् ॥	१४

मनस्विनो निर्विक्रितदिग्गजेन्द्रा ममेति सर्वे भुवि बद्धवैरा । मृधे क्षयीरत्र तु तद्भवति अभ्यस्तद्वन्द्वो गतवैरोऽभियाति ॥	१५
प्रसज्यति काचि ल्लानुजाख्य सादाश्रया व्यक्तपदद्विजमृद् । कचित्कदाचिद्गिरिचक्रस्त अस्य विभक्ते चक्रकृष्णुधौ ॥	१६
तैवश्रितो हसकृत् समाविष्ट जरोचयन् क्षीलमुपैति धानरान् । तज्जातिरासेन सु ^१ गित्ते ^२ द्वय परस्परोद्दीक्ष्यपिसृष्टान्वि ॥	१७
दृग्नेषु रस्यन्सुतदारवरसलो अववायवानो विवक्ष्य स्ववचने । कचित्प्रमादाद्गिरिकन्दरे पत न्वह्नीं गृहीत्वा गजभीत आसित ॥	१८
अत कथयित्स विमुक्त आपद् पुनश्च सार्धं प्रविशत्यरिन्दम । अथ यमुष्मिन्नजया निर्विशितो अमल्लुनोऽद्यापि न ^३ वेद् कथन ॥	१९

रहूण्य त्वमपि शम्भ्वनोऽस्य
 सन्वशादन्ध कृतभ्रूमैत्र ।
 असन्निवतात्मा हरिसेवया शिष्य
 ज्ञानासिमादाय तरातिपारम् ॥

२०

राजा—

अहो नृजमासिलजन्मशोभन
 किं जगन्निःसर्परैरप्यमुष्मिन् ।
 न कदापीकेशयज्ञ कृतात्माना
 महात्मना यः प्रचुर सदागम ॥

२१

न ह्यदुत त्वश्वरयाकृतरेणुमि
 हताहसो भक्तिरधोक्षलेऽमला ।
 मौहूर्तिकवचस्य समागमाद्य मे
 दुत्तकमूलोऽपहतोऽविवेक ॥

२२

नमो महद्योऽस्तु नम शिशुभ्यो
 नमो युवभ्यो नम आशुदुभ्य ।
 ये साक्या गामवपूतजिह्वा
 शरीर वेभ्य शिष्यवस्तु राजन् ॥

२३

श्लोक —

इत्येवमुत्तराभावात् स वै महर्षिस्तुत शिशुपतय आत्मसततय विना
 प्रथतः परानुभाषः परमकृशगिफलयोपदिश्य रहूण्येन सकलयमभि
 श्रीभाष—५४

चक्षितचरण आनूर्वाणिव इव निभृतकरणोर्भोशवो धरगिमिमा
विचचार ॥ २४

सौवीरपरिरति सुजनसमजगतपरमाःनसततच आःसःचविद्याःवा
रोपितान् च देहाःनगति विसस्यै । एव हि नृप भगवद्भक्ति
शितानुमाव ॥ २५

राज—

यो इ वा इह बहुविदा महाभागवत व्यवसित करोक्षेन वचसा
वीथलोकमवाभा स हावमनापवा कल्पितविषयो नास्तुसाऽव्युःप
नलोकसमधिगम । अथ तदेवैतदुरधमम समवेतानुकलेन निर्दिश्य
ताविति ॥ २६

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे अष्टादशसहस्रिभाषां
सहित्यां चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

॥ चतुर्दशोऽध्याय ॥

(भरताकरवाणे परोक्षकौमर)

स—

य एव देहाःममानिना सत्त्वादिगुणविशेषविकल्पितकुसलःकुसल-
समवहारविभिर्मितविषयबेदावलिभिर्वियोगसयोगाद्यनादि/ससारातुभ
वस्य द्वारभूतेन पक्षिं द्रव्यगौम तस्मि तुर्वाभवद्सुगमैःमऽभव वापतित
ईश्वरस्य जगवतो विष्णोर्वेशवतिं या सावया वीत्/४लोकोऽय वधा वधि
वसावोऽर्धपर स्वदेहनिष्पादितकर्मानुमक/६ इत्यज्ञानवदृष्टिवत्माव

ससारादवशा यथा नाशापि विच्छेदवदुप्रतियोगेदृशाचापसमनी हरि-
गुरुवरणारपि दन्तुकरानुपदर्शीववकथ यस्यामु इ वा एते षडिद्वि
यनामान कमया दक्षव एव ते ॥ १

तथापि पुरुषस्य धन कश्चिद्विद्वन्नीचनिक बहुकृष्णभूषिणत साक्षा
त्पत्नपुरुषाराधनलक्ष्मणे षोडसौ धर्मश्च तु सम्पराय उदाहरति ।
उदुम्बै धन दाननस्पृहीनकवपास्त्रादनावजापसङ्कुत्तन्ययसापसूदमा-
म्भोपभोगेन कुनाशस्त्राणितात्मनो यथा सार्थस्य तथाऽवितात्मनो
विलुम्पन्ति ॥ २

अथ च यत्र कौदुम्बिका दारावलादयो नास्त्रा कर्मणा वृकम्-
पास्त्रा एवामिच्छतोऽपि कदरुला कुदुम्बिन उरणकवत्सरस्यमाय
विषतोऽपि हरति ॥ ३

यथा अनुवत्सर कुम्भमाप्यनव्यदन्धशील श्लेष पुत्रोश्चावपनकाले
गुरुमण्यवीरिद्विर्गैद्धरमिष भवतेवमेव दृष्टायम बन्धनेन परिगतं द्वि
कमाप्नुःसीदति अथ कामकरण एव आवसय ॥ ४

यत्र गतो दाननशकसमापशरैर्मैतुजै वासभशकु तप्तकरसूषका-
दिभिरुपसूच्यमानाद्यदि प्राण कश्चित्परिवर्तमानोऽस्तिजन्म यविषा-
कामकामभिरुपरजमानसालुचनार्थं नरलोक गार्ध्वसगरसुपपन्नमिषि
मिष्यादृष्टिरनुपदयति ॥ ५

तत्र च कश्चिदावचोदकमिमां विषयानुपदायति पानभोजनव्य-
वापदिष्यसतलोऽनु ॥ ६

कचिन्वाद्येकदोषनिपदन पुरीषविशेष तद्व्यगुणनिर्मितमति सुवण-
शुभादिस्सत्यक्रिडानकातर इवोऽस्मुकपिशाचम् ॥ ७

अथ कदाभिक्षिवासपानीयद्विविध्याद्यनेकान्योपवीचनाभित्तिवेष एत-
स्या ससारादव्यामितस्तत्र परिधावति ॥ ८

कचिच्च बालौपम्या ममद्वारोद्गारोपितस्तत्कालरजसा रजनी-
भूता इवास्तानुमर्षादो रजस्तडाक्षोऽपि दिग्देवता अतिरजस्वडमतिर्न
विनायाति ॥ ९

कचिन्सहृदवगतविषयवैतथ्य स्य परामिभ्यानेन विच्छेदितस्मृ-
तिस्यैव मरीचितोपमायास्तानेवाभिधावति ॥ १०

कचिद्बुद्धकमिच्छीसनवदतिपदपरमतादोप प्रलक्ष परोक्ष वा रिपु-
राजकुडनिभान्तिस्तेनातिव्यचितकर्ममूलद्वय ॥ ११

स यदा ^१द्वयपूर्वमुकृतसाहा कारस्वरकाकतुन्हातापुण्यदुमल्ल्यावि-
बोदपानबहुमयार्थदू बहुविणालित्वन्मृता-स्यय जीवन्निमज्जाम कप-
धावति ॥ १२

एकदाऽस-वसन्नाजिह्वयमपिर्वुदकस्तोत स्वरत्नवदुभयतोऽपि
दु खद पास्तन्वमिवाति ॥ १३

यदा तु परवापया य आत्मने नोपनमति यदा हि पितृपुत्रवर्हि-
कस्य पितृपुत्रा वा स सखु भङ्गवति ॥ १४

कचिदागत्य गृह् दानवप्रियापविशुरममुत्सोदकं शोकाग्निवाद्ग
वानो भृशं निर्वैतमुपगच्छति ॥ १५

कचिन्मयावपिपमितराजकुलरक्षसापदुतविपतमपन्नासु प्रभृतश्च इव
विगतजीवच्छ्रय आसौ ॥ १६

कदाचिन्मनोरथोपगतपितामहायसत्सदिति स्वप्रनिर्हृतिच्छमननु-
भवति ॥ १७

कचिद्गृह्णामकमचोदनातिभरगिरिमाहरक्षबाणो लोकव्यसनकर्शि
तमाना कण्टकशकराश्लेषं प्रविशन्निव सीदति ॥ १८

कचिन्म दु सहेव कावाभ्य तरवद्विवा गृहीवसार म्बहुदुग्धाय
पुभ्यति ॥ १९

स एव पुनर्निश्चलगरगृहीतोऽ वे तनसि मम शूचारभ्य इव
शेते नाप्यतिशयन वेद इव ह्वापविह ॥ २०

कदाचिद्गममानरुष्टो दुर्जेन्द वशूकैरलब्धनिद्राश्रयो न्यवितहृद
वेमातुधीयमागविज्ञानोऽ षकृपेऽ न्यत्पतति ॥ २१

कर्हिष्मचित्ताममवुल्लाबिचि व मदा परदारपरदुतवाणववह
नवानो राहा स्वाभिमिर्वा निहत पतलपारे निरये ॥ २२

अथ च तस्मादुभयत्वापि हि कर्मास्त्रिजगत्सत ससारावपनमुदा-
हरन्ति ॥ २३

मुक्तसतो यदि व वादेवदत्त क्वाच्छिन्नसि तस्मात्तपि विष्णुमिव
इत्यनवस्थिति ॥ २४

कश्चिन्न शीतवाताद्यनेकाभिर्द्वैविकमौलिकस्मात्ताना दृशाना प्रति
निवारणेऽकल्पो दुराचरित्तया विपण्य आसौ ॥ २५

बर्चिमयो व्यक्तहर-चत्किञ्चिद्वानम-वेभ्यो वा काचिद्विकामात्र
मप्यवहर-चत्किञ्चिद्वान विद्वेषमोचि चित्तशाल्यात् ॥ २६

अथ वसुधैविमिदं क्वसगास्तथा सुखदुःखरागद्वेषभवाभिमान-
प्रभावो मादृशोक्तमोहलोभमात्सर्षेण्वाऽवमानस्तुष्टिपवासाभिरुवाभिन्न न
जगत्परत्वात् ॥ २७

कश्चि देवनामया शिवा सुखल्लोचगूढ प्रकलविषेकविज्ञानो
यद्विहारगूढारम्भाकुलदृश्यकदाशयावसक्तमुलदुहितृकलनभाषिताव
लोकविषेष्टिवापहृत्तदृश्य आत्मानमजिताःसापारेऽपे तमसि प्रहि
त्येति ॥ २८

कश्चिदीश्वरस्य भगवतो विष्णोश्चक्रात्परमाण्वादिद्विपरुवाप-
वर्षाकलोपलक्षणाःपरिवर्तितेन वक्षसा रहसा हरत आन्वयदृगस्तम्बा-
दीना भूतानामभिविचयो मिषता विप्रस्तद्वदसमेवेश्वर कालचक्र-
नित्यायुष साञ्जाङ्गवत् न दहतुरुपमनाहत्य पास्तुष्टदेवता कङ्कगूभ
चक्रवटप्राया जायसममपरिहृता साङ्केत्येतामिषचे ॥ २९

अथा पास्तुष्टिमिराःतवञ्चितैस्तैरुवञ्चितो बह्मकुल समावसलोवा
शीलमुपनयनादिधौतस्नातकर्माभुष्टानेव भगवतो यज्ञपुरतस्साराधन
मेव तदरोचयन् हृत्तकुल भजते निगमाचारेऽशुद्धितो यस्त मिथुनी
भावः कुटुम्बधरण यथा वानरजाते ॥ ३०

तत्रापि निरवरोधं सैरेण विहरन्नतिष्ठपण्युद्धिरञ्जे यमुत्तनिरी
क्षणादिना प्राण्यकर्म्मणैव विस्तृतकाटावपि ॥ ३१

कविदुःसचदौहिकार्येषु पुरेषु रस्य तथाकानर सुतदारवत्सलो
कव्यापह्नव ॥ ३२

एवमथ यवसु शानो नृःपुगजमयात्तमसि गिरिकद्वराये ॥

कविच्छीतवाग्रापनेकद्वैविकमीतिक्वामीयाया दुःखाना प्रतिनिवा
रणेऽकल्पो दुर त^१विषयविषय्य आलो ॥ ३४

कविमयो कव्यहरन्^२कतिकश्चिद्धनमुपपाति विचरत्सलो ॥ ३५

कविःक्षीणवद शान्वासनाशनाद्युपभोगविहिनो यावदप्रति
खनननोरधोपगतादानेऽवसितमविसरत्सलोऽवमानादीनि जनाहमि
लमते ॥ ३६

एव विचरन्वलिषङ्गविद्वैरानुज घौऽपि पूवयामनया मिथ चङ्ग
द्वयथापयदति ॥ ३७

एतस्मि ससाराभवति नानाहोसोपसगवाधित आपनविपन्नो यत्र
यस्समु द्वावेतरस्तत्र विस्तृत जात जातमुपारात शोच मुष्णविभ्य
द्विवद् कदम्बदृष्य गाथप्रहमान सारुपतितो नैवाकततेऽप्यापि यत्र
आरज्य एव नरलोकेसाधौ यमभवत पारमुपदिशन्ति ॥ ३८

१ चिन्तया

२ काकमिकाजाहयति हरन् यतिकश्चिद्धा विद्वेषुपपाति विचरत्सलो
कवापि

वरिद शोणानुशासन न चा फलद्वयकृन्वते चक्रवर्त्तव्या मुनयः
उपश्रमशीला उपरतात्मान समवगच्छति ॥ ३९

वदपि विगिभजयिनो ये वै राजपथ 'किं तु पर सृष्टे शयीरत्र
स्वामेव ममेकमिति कृतवैरानुव धाया विसृ'य स्वयमुपसहृता ॥

कर्मवल्लीनपश्यन् व तत् आपद् कथञ्चिन्नरकश्चिमुक्तः पुनरप्येव
ससारात्पानि वतमानो नरलोकसाधमुपवाति एवमुपरि गतोऽपि ॥
तस्मैवमुपगायति—

आर्षेभस्तेह राजर्षेभ्यस्तपि महाःवन ।
नानुब्रूवाद्दति सृष्टो नक्षिकेव गदन्मत ॥ ४२

यो दुस्तयादारमुता सुहृशाय इदिश्रुतः ।
अहो पुनैव मल्लदुत्तमसोकलात्म ॥ ४३

यो दुस्तयाश्चित्सुतस्त्रजनाथवारा
प्राथ्मी त्रिव सुरवरै सदवाचसोकाम् ।
नैच्छन्नूपसदुचित महता मनुजिद्
सेवानुरक्तमनसायभवोऽपि कल्पु ॥ ४४

चञ्चाय धनपतये विविनैपुनाय
योगाव सावचशिरसे प्रकृतीशराय ।
नाराचणाच हरये नम इत्युदार
दासा'मृगत्वमपि य समुदावहार ॥ ४५

व इदं भगवतः सभक्तिवाचदातृगुणकर्मणो राजर्षेभ्यस्तस्मानुच-
रितं सास्त्रयन्त्रमासुभ्यः कन्धं यज्ञस्य सार्थोपवर्गस्यै वासुशृणोन्नात्वास्त्र-
स्त्रयिनादृष्टिं च सखा पृथाङ्गिण आत्मन आशास्त्रे न कतञ्चन परत
इति ॥ ४६

इति श्रीमहाभारत महापुराणे अष्टादशसहस्रिकायां
संहितायां पञ्चमस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः ॥

॥ षष्ठोऽध्यायः ॥

(भिषगवत्तन्नानुकीर्तनम्)

धीशुक्ल —

भरतस्त्वात्मन मुलदिनाहमाभिदिनो यस्तु इ वाच केचिःपाश्र्विन्दन
कृचनपद्वीमनुचतमान चात्राया अश्वेजसमाज्ञाता देवता स्तनीयया
पार्थिवम्ना कथौ कल्पयिष्यति ॥ १

तस्मादहश्चेनाया देवतात्रिज्ञानं पुत्रोऽभवत् ॥ २

अथासुर्यो वचनयो देवशुक्लसहो वेतुमत्या शुक परमेष्ठी तस्य
सुवचञ्जया प्रतीह उपचार ॥ ३

य आत्मविद्यामात्तयाय सख सशुद्धो महासुवचनतुमसार ॥ ४

प्रतीहस्तुवचञ्जया अतिद्वौदम्बय आसन्नि-याकोविदा स्तनय
अतिहर्तुं ^१शुक्लानजमूमानावजनिपाताम् ॥ ५

भूक्तं श्वपितृभ्यश्चानुर्ग्रियत्यत प्रस्तावो देवकुल्याया प्रस्तावाभिषु
त्सवा इत्यथ आसाद्विमुर्विभो ^१रक्षा च वृषुषेयसम्मालक धातूत्सा
जले नक्तदृष्टिपुत्रो गयो राजर्षिमवर उदारमवा अजायत साक्षाद्
गयतो विष्णोर्भाद्रिरक्षिपया गृहीतसुतवस कलमन्वत्वादिउक्षणेन
महापुरुषता मात ॥ ६

स वै स्वर्ग्येण प्रजापालनपोषणप्रीणनोपलालनानुज्ञासतउक्षणेने-
त्यादिना च भगवति महापुरुषे परावरे ब्रह्मणि सवा-मन्वर्षितपर
सार्धउक्षणेन ब्रह्मविश्वरगानुसेवयापादितभगवद्भक्तियोगेन चाभीष्टपक्ष
परिभ्राषितालिशुद्धमविरुपरतानाऽप आत्मनि स्वयदुपल-भनामब्रह्मा-
त्मानुभवोऽपि निरभिमान एवावनिमन्गुपन् ॥ ७

तस्मैना त्वाया पाण्डवेय पुराविद् उपगमयति ॥ ८

गय नृप क प्रतिवाति कम्भि

वै चामिनाना बहुविद्धर्मगोत्रा ।

सध्यागतभी सवस्यपति सता

सत्सेवकोऽ यो भगवःकलमृते ॥ ९

दमभ्यपिच्छ परथा सुग सती

सत्प्राक्षिणो ह्यक्ष-या सरिद्धि ।

चल प्रशान्ता तुमुषे पराक्षिणे

निधन्निषे गुणवःसस्तुतोवा ॥ १०

हृदासकामस्य च यस्य कामा

दुर्दुर्गराजसुरो बलिं नृपा ।

मत्प्रक्षिता युधि पर्मेण शिवा

बदाशिवा पञ्चमस्य परेत्य ॥ ११

यस्याध्वरे भगवानध्वराःना

मघोनि माघसुरसोमपीथे ।

अद्या विद्युदाचलभक्तियोग

समर्पिते वाफलमानस्यार ॥ १२

यत्प्रीयमानाद्बहिषि देयतेन

ह्यनुज्यवीरुतणमाविरिञ्चयात् ।

प्रीयेत सण सद् विश्ववीर

द्वीत स्वय प्राप्तिमगाद्दृषस्य ॥ १३

यथाद्बला विप्रस्य सुगविरमरोपन इति त्रय पुत्रा यमूषु
श्विनरथादूर्पाशा सप्ताहमनिष्ट ॥ १४

सत उक्त्याया मदीभिर्नैदीभैर्विदुमता विदुनानुदन्वयत तस्या
त्तरषाया यदुनायान्ध मघे सुमनसि श्रीरजतस्ततो भोज्याया १म शु
प्रमद् जहाते १मधो सत्याया भौवनस्ततो दूषणाया स्वहावनिष्ट
स्वदुर्विरोचनाया विरजो विरजस्य इतमित्यवर पुत्रस्य क या च
विषुच्या किल जातम् ॥ १५

तत्राथ श्लोकः ॥

श्रीपद्मस्य वदामि विरलधरसौद्रुय ।

अकरोत्स्यस्य कीर्त्या विष्णुं सुराण्य यथा ॥ १६

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धकथित्या
सहस्रतमोऽध्यायः ॥

॥ श्रीकृष्णाय ॥

(सुकनकोशधनेयम्)

राज्य—

उक्तस्त्वया भूमण्डलाचारविज्ञेयो सारदादित्यस्यपति यत्र चासी
योसिवा गणैश्चन्द्रमा वा सह हरस्यते ॥ १

तत्रानि त्रियम्बतरस्यचरणपरिक्षालैः सप्तमि सप्त सि पत्र उपकृता
यत एतस्या सप्तद्वीपविशेषविकल्पकत्वात् भागवतस्य सूचित एते
वाग्निउन्मह मातलो उल्लसतश्च सर्वे विविहासामि ॥ २

भागवतो गुणमये त्वूरूप आदेशित मनो ह्यगुणेऽपि सूक्ष्मतम
आत्म-योसिनि परे महानि भगवति वासुदेवात्पदे क्षममावेशितु तदु
हैतद्गुरोऽहंस्वनुपपत्तिमुमिति ॥ ३

कवि—

न वै महाराज भगवतो मायागुणविभूतेः ^१ज्ञाता मनसा कचसा

१ आनविशेषणं नाप्यहरत

वाधियत्पुनरु विपुधासुषापि पुनरुपल्लात्वाथा वेनीष मृगीरुकविशेष
नामरुपमानरुक्षणतो व्याख्यास्याथ ॥ ४

यो धाय द्वीप कुम्भलकमलकोशाभ्य तरकोशो विपुतबोधन-
विशाल समबहुंशे यथा दुष्करपत्रम् ॥ ५

यस्मिन्नथ वषाणि नव योजनसहस्राद्यामा वष्टभिर्मन्दागिनिभि
सुविभक्तानि भवति ॥ ६

एषा नद्ये इत्यनृत नामाभ्य तरवर्षे यस्य नाभ्यामवस्थित सर्वत
सौषर्यं कुलभिरिरात्रो मेघद्वीपाद्यामस्तुजाह कर्षिकाभूत कुम्भल
कमलस्य मूर्धनि द्वाविंशत्सहस्रयोजनविस्तरो मूले षोडशसहस्र वाय
वात्तर्ध्मेवा भविह ॥ ७

वत्तरोत्तरेष्वेलापुत्र नील श्वेत शृङ्गवानिति त्रयो रम्यरुदिरम्य
वकुलमा वर्षाणा मर्षादागिरथ प्रागायता उभयत शूरोराजकयो
द्विसहस्रपत्र पकैकश पूर्वलात्पूर्वमादुत्तर वत्तरो दशशायिकाशेन
वैर्ध्वे एव इत्यति ॥ ८

एष दक्षिणैलापुत्र विपथो हेमकूटी हिमालय इति प्रागायता
यथा नीलादयोऽपुत्रयोजनोत्सेवा हरिकपर्कितुरुषभारताना यदा-
सत्त्वम् ॥ ९

तथैषेलापुत्रपरेण पूर्व्ये च नात्यवद्व चमादनाथानीलनिषथायतौ
द्विसहस्र पत्रपतुः केतुमालभद्राशयो सीमान विद्याते ॥ १०

मन्दरो मेरुम इर सुपार्थ कुसुद इत्युतयोजनविलारोन्नाहा
मेरोश्चतुर्विंशत्यवष्टम्भगिरय उपकुता ॥ ११

चतुर्षोतेषु नूतजम्बूकदम्प यमोषाश्चत्वार पादपप्रवरा पर्वत
केतव इवाधिसहस्रयोजनोन्नाहास्तावद्विष्टपविततव ह्यतयोजनपरि
वाहा ॥ १२

ह्यवाश्चत्वार पयोवभ्विधुरसमृष्टजला बहुपरपर्शिन उपदेवगजा
योगैध्याणि स्वानाविकानि भरतधम धारयति ॥ १३

देवोद्यानानि च भवति चत्वारि वादन चैत्रय वैभ्रानक सव
तो भद्रमिति ॥ १४

केचमरपरिहृता सहसुरञ्जनाललात्मनूतपतव उपदेवगवैरुपगी
ममानमादिमान किञ्च विहरति ॥ १५

मन्दरोत्सङ्ग एकदशशतयोजनोत्तुङ्गदेवनूततिरसो गिरिशिखरस्थू
लाणि चञ्च यमूतकस्थानि पथति ॥ १६

तेषा विशीर्षिजागानामतिमधुरसुरभिस्त्रुगधिच्छुलारुपरसोदेनाह
योदा नाम नदी म इरगिरिशिखरामिष्वती पूर्वेषितावृत्तमुपग्रा
वयति ॥ १७

बहुपयोजनहृत्वा वा अतुपरीणा पुण्यजनवचूतामवयकरवर्षीसुरा-
चवातो वसुयोजन सम वावृत्तवासवति ॥ १८

एव जम्बूकानामत्युचनिपातविशीर्षागानामनक्षिभावाण्यभिभवाव-

निघान्ता रसेन जम्बूनाम नदी मेरुपन्द्रक्षिणराज्ययुक्तयोजनादधितलै
निघन्ती दक्षिणेनाभ्याम वावदिःकृतमुपस्थापयति ॥ १६

तावदुमशोरपि रोचसोया सुतिका उद्रसेमानुविभ्यमाना वाय्व-
कर्मयोगविपाकेन सदासरलोक्तधरण जाम्बून्द नाम सुवर्ग भवति ॥

यद्दु इ वाथ विभुषादथ सद् सुवर्षिभिर्मुकुटवटककटिसूत्रवा-
भरणरूपेण खलु धारयति ॥ २१

यस्तु महाकन्ध सुपाधनिरुद्धो वातास्य कोटरेभ्यो विनि सूता
पञ्चायामपरिवाह पञ्च मधुधारा सुपा अशिरात्पठत्तोऽपरेणाभ्या-
नविलावृत्तमनुबोधयति ॥ २२

वा सुपयुञ्जानाना मुखनिर्वासितो वायु सम वाच्यतयोजनानु-
वासयति ॥ २३

पथ कुमुदनिस्त्रो य उव'वस्तो म्भम वटसास्य त्क'पेभ्यो
नीचीना पथोदधिमधुपुत्रगुटाजाघम्बरक्ष'वासनाभरणदय सध एव
कामदुधा नदाः कुमुदामात्पठ तस्तदु'परेमेककृतमुपयोवयति ॥ २४

यानुपयुञ्जामावा न कदाचिदपि यजाना वलीपठितकुमसेद्वी
ने'भवजराभमरुमुशीतोप्यवैवर्ण्योपसर्गाद्वकलावविज्ञेयः भवति स-
वलीव सुख निरतिशयमेव ॥ २५

कुरङ्गकुरङ्गसुम्भवैकङ्कुरिकुटशिशिरपतङ्गरुचकनिपधशिनीवासक-

विलयाङ्गवैदूर्कताहसिहसर्षभनागकाञ्चरुत्तरदादयो विश्वविगिरयो
मेरो कर्मिषाया इव केसरमृता मूलदेशे परित उपकता ॥ २६

जठरदेवकृतौ मेह पूर्वैणाश्रावशबोजनसहस्रमुग्गाकौ तिसहस्र
पृष्ठुतुष्टौ भवत एवमपरेण पञ्चवारियाजौ दक्षिणेन कैलासकरवीरौ
प्रागाद्यतावेवमुत्तरतस्त्रिभुजकराबलभिरैतौ परित्तुण्डमिरिव परित-
अकस्ति काञ्चनगिरि ॥ २७

मेरोमूर्धनि भागवत आत्मघोनेनभक्त उपकता सुरीमसुतयोजन-
साहस्री सननतुरथा शावकौम्भी वदन्ति ॥ २८

तामनु परिवो लोकपालनामज्ञाना कपदिश चकारुप सुरीयमानेन
पुरीऽशानुवकपा ॥ २९

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशस्कन्धोऽध्याया-
सहिताया पञ्चमस्क ५ श्लोकशोऽध्याय ॥

॥ सप्तदशोऽध्याय ॥

श्लोक —

वत्र भगवत साक्षाद्यज्ञसिद्धयुत विष्णोर्विक्रमसो धामपादाङ्गुलन-
स्त्रनिर्मिजोऽर्धोऽप्युक्ताहविचरेभान्त प्रविष्टा वा वाङ्मजसवारा वचरण-
वङ्गुजायनेजवारुगकिञ्चालकोपरश्रिताश्लिषणगदपमलाच्छोऽरवर्षनामञ्ज-
साक्षदङ्गुलवत्परीत्युपलक्षितपचोऽभिधीयमानाविमद्वता प्लाणेन सुग-
सहस्रोपलक्षणेन द्विषो मूर्धे चवततार वत्तद्विष्णुपदमाह ॥ १

यत्र ह वायु धीरप्रल औत्तानपादि परमभागवतोऽस्मात्कुलदेव
 तापरपारविदोवकामिति यामनुसवनमुत्कृष्ययागभगवद्भुक्तिव्योगेन
 दृढ स्थितमाना तर्ह्येष औत्कण्ठ्यविवशामीहितलोपनगुणल्लुद्धमल
 विगतहितामलवाप्यकलयाभिष्य वमानरोमपुल्लककुलकोऽनुनापि परमा
 वरेण शिरसा विभर्ति ॥ १

तत्र कण्ठपयस्त्वभाषाभिज्ञा या तनु तपस ज्ञात्यतिष्ठी
 सिद्धिरेतावती भगवति सवात्मनि वासुदेवेऽनुपरतभक्तियोगलाभेनै
 योपेक्षितायाथात्मगतयो मुक्तिमिवागता मुमुक्षुष इव समहृमान
 मत्वापि अटान्द्वैरुद्धृति ॥ २

यतोऽनैकसहस्रकोटिभिमानानीकसङ्कुलदेवयानेतावतर ती दुमण्ड
 ल्मावाय मङ्गलदने निपद्यति ॥ ३

यत्र अतुषा मितमाना चतुर्भिन्नात्मभिश्चतुर्दिग्भिरप ह ती नव
 नदीवल्लिमेषप्रभिमिविशति सीतालकन दा अष्टुभद्रेति ॥ ५

कीला तु मद्यसद्वा-केसराच्यदिगिरिक्षिसरेभ्यो^१ऽथोऽथ प्रस
 वती वाक्षमादनमूधस्तु पतित्वा-चरेण भद्राचवपै श्यन्वा दिशि क्षार
 सनुद्गमिप्रविशति ॥ ६

एव वास्यवचिच्छरान्निधत्त ती तपोऽनुपरतवेगा केतुगालमभि
 चक्षु प्रतीच्या दिशि चरित्पर्वि प्रविशति ॥ ७

भद्रा चोचरतो मेरुशिरसो निपतिता गिरिक्षिसराद्गिरिक्षिसर

१ कुन्दवृक्षगविरिक्षिताव्यतीत्या

मतिहासं गृह्यन्तं गृह्याद्वस्य इमाना उच्यन्ते कुर्वन्भित्तं वदीच्या
दिशि जलधिमभिमविशति ॥ ८

उपैषाञ्जनादा इक्षिमेत गच्छसदनाद्गृह्णति गिरिकूटात्पतिङ्गप
हेमकूटादैनकूटात्पतिङ्गसवररदता सुठय ती भारतमभिवर्षे इक्षि-
वसा दिशि जलधिमभिमविशति वसा स्नानार्थं चागच्छत पुनः
पदेपदेऽधमेवरात्रसुषारीना फलं न दुर्लभमिति ॥ ९

अथे च नरा नश्यन् वर्षे वर्षे सति बहुशो मेघादिगिरिकूटद्विपर
शतम् ॥ १०

तथापि 'भारतमेव वर्षे कर्मक्षेत्रम् याच्यष्ट वर्षाणि सारिगा पुष्क-
लोष्णेपभोगस्थानानि शौमानि क्षर्गपवानि व्यपदिशति ॥ ११

एषु पुरुषाणामयुःपुरुषाजुवर्षाणा देवकल्पाना नान्तमुत्तमाणाता
वस्यसहननबलवयोमोदसमुदितमहासौरतमिपुनस्यवासापवर्गैर्वर्षकैक
गर्भकल्पाना तत्र तु वेतापुगसम काशो वर्तते ॥ १२

यत्र ह देवपतय स्ये स्वेगयनाकैर्विहितमहारिणा सर्वतुङ्गसुम-
स्तवककलकितलमभिया नस्यमानविटपठताविटपितिरुपद्रुममान-
कचिरकान्ताभमासतनवर्षगिरिद्रोणीषु तथा चासञ्जलाक्षेत्रे विकच-
विषिधनवधनरुहामोदमुदितराजहसजलकुटकारण्डवसारसचक्रवा -
कादिनिर्मपुष्पनिकराकृतिभिरुपकृतिषु जलज्जीवादिभिर्विचित्रविनोदै

सुखदिवसुरसुवरीया यमकालिडबिलासहासतीत्यापलोकाकृष्टमनो-
दृष्टय सैर विहरति ॥ १३

नवस्यपि वर्षेषु भगवान्पारायणो महापुरुष पुरुवाण्य कदनुग्रहा-
यात्मवत्त्वन्मूद्देनात्ननाद्यापि सनिर्भावते ॥ १४

इलाहृते तु भगवाभ्रव एक एव पुनाश्रद्ध-वसतापरो निर्विसति
मवाया ^१ज्ञापनिमित्तज्ञो यत्वेदेषत श्रीभावस्तत्पञ्चाद्वयानि ॥

भवानीनाय श्रीगणालुदसदसैरवरुभमानो भगवत्तत्तुर्मूर्तेमहा-
पुरुषस्य तुरीया वामती नूर्ति मकृतिमात्मन सहृपैवसहायात्म-
समाधिक्रमेण सन्निराप्यैतद्विशृणामव उपवावति ॥ १५

श्रीभगवाद्—

ओ नमो भगवते ^२महापुरुषाय सर्वगुणसङ्ग-
वामायात्मतायाश्च-
क्याव नम इति ॥ १७

भजे भगवत्परायणपादपङ्कज

भगवत् कृच्छस्य पर परायणम् ।

भक्तेष्वहं भावितभूतमात्मन

भवापह त्वा भवभावमीश्वरम् ॥ १८

न वस्य मायागुणविचञ्चलिभि

निरीकृतो ह्यप्यपि दृष्टिरन्यते ।

१ ज्ञापनिमित्तानभिज्ञो पद्य इतिव्य कश्चन सत्तुपत् श्रीभगवाय गत
सत्पञ्चाद्वयाम

२ वास्तुदेवाय

- इति यथा नोऽजितम सुरदसा
 कष्टं न प्रायेत जिगीषुरात्मन ॥ १९
- असदृशो य प्रतिभाति भावया
 ह्यीयेव मन्थासबताश्लोचन ।
 न नागवन्धोऽदृष्ट ईक्षिरे द्विया
 सत्पादयो स्पर्शनघर्षितेद्रिया ॥ २०
- यमाहुरस्य स्थितेव मस्यम
 त्रिभिर्विहीन यमज तनूपय ।
 न वेदसिद्धार्थमिव कचिन्स्थित
 भूमण्डल मूर्धसहस्रधामसु ॥ २१
- यस्याथ आसीद्गुणविष्टो महा
 चिद्दानविद्ययो भगवानज किञ्च ।
 यत्सम्भवोऽहं त्रिवृता स्वतेजसा
 वैश्वरिफ तामसमैर्द्रिय सुते ॥ २२
- एते यय यस्य वशे महात्मन
 स्थिता शकुन्ता इव सूत्रमन्त्रिता ।
 महानह वैहृत्तान्मसैर्द्रिया
 सुधाम सर्वे यदनुष्ठादिदम् ॥ २३

वसिर्मिता कथपि कर्मपर्वणी

माया जन्तोऽथ गुणसङ्गमोहित ।

न वेद् निस्तारणयोगमल्लसा

तस्मै नमस्ते विलथोदयात्मने ॥

२४

इति श्रीमद्भागवतो महापुराण अष्टादशसहस्रिकायां
संहितायां पञ्चमस्कन्धे सप्तदशोऽध्यायः ॥

॥ अष्टादशोऽध्यायः ॥

(सुवचकोपवचनम्)

श्लोक —

तथा च महत्तथा नाम धमसुतस्तत्कुलपत्न्य पुरुषा भद्रात्प्रथमै
साध्याद्गुणवतो वासुदेवस्त प्रिया तनु धमसवी ह्यवशीषाभिधाना
परमेष्ठ समाधिना तन्निवात्येवमभिगूय त उपधावति ॥ १

मन्त्रस्तम् —

ओं तमो भगवते धर्मायाः त्रिविशोभनाय नम इति ॥

२

अहो विचित्र भगवद्विषेष्टित

एत जन्तोऽथ हि मियत्र पश्यति ।

ध्यायन्नसर्वादिं विकर्म सेवितु

निर्हेत्य पुत्र पितरः^१जिजीविषति ॥

३

पर्यति विश्व कथय अमश्वर
 पर्यति चान्धा-मविदो विचक्षित ।
 तथापि सुष्मति तयाज मायया
 सुभिक्षित कृतमन नमोऽस्मि तम् ॥ ४

मिथोद्भवस्थाननिरोधकर्म ते
 कस्तुरङ्गीकृतमन्यपाहृत ।
 मुक्त न वित्र त्वयि कायधारणे
 तयात्मनि व्यतिरिक्ते च यस्तुत ॥ ५

वेदान्मुगाते तमसा विरस्कृता
 रसातलायो नृपुण्ड्रविष्णु ।
 प्रलाहरे वै कथयेऽभिधाचते
 तस्मै नमस्तेऽपित्रयेहिताय इति ॥ ६

हरिचर्मे चापि भगवान्हरिरूपेनास्ते तद्रूपमहननिमित्तमुत्तर-
 श्चाभिधास्ये तदपि त्वं महापुरुषरुगभाजनो महाभागवतो दैवदान-
 चकुलवीर्यीश्वरपत्नीश्वरित श्चाशोऽव्यवधानान् चमक्तिमानेन सह
 १ इदं चोदाहरति ॥ ७

ओं नमो भगवते नरसिंहाय नमस्तेजसे आविराविभव १ यत्करद्
 कमाशुचान् रथय रथय २ तमो प्रस प्रस ओं स्नाहा ॥ अभयमभय-
 म्बलनि मृषिष्ठा ओं श्रीम् ॥ ८

१ तद्रूपमहननिमित्तमुत्तर

२ यत्करद्

३ तमो प्रस प्रस ओं स्नाहा

स्वस्वस्तु विश्वस्य क्वल प्रसीरता
 भ्याय तु नृतानि शिव मिथो धिया ।
 मनस्य भद्र भजतात्पोक्षन
 आवेद्वता नो मतिरर्ण्यैतुषी ॥

९

मागारदारामनविजय धुपु
 सङ्घो यदि स्वाङ्कगवत्प्रियेषु न ।
 य प्राणतृनवा परितुष्ट आत्मया
 निसङ्घतदूरात्र तथेद्विथप्रिय ॥

१०

यत्सङ्घलभ्य नितवार्यैभ्य
 वीर्यै मुहु ससृजता हि वानसम् ।
 हरत्वनोऽत्त क्षुतिभिगतोऽङ्गम
 को वै न तेनेत मुकुटपिकमम् ॥

११

यस्यास्ति भक्तिभगवत्प्रविशना
 सर्वैर्गुणैस्तत्र समासते सुरा ।
 हरावभक्त्य कुलो महद्गुणा
 मनोरथेनालवि थावतो बहि ॥

१२

हृदिर्हि साक्षाद्भगवत्त शरीरिणा
 नात्ता इषाणास्तिव बोधमीरितवम् ।
 हित्वा महास्त यदि सज्जते गृहे
 तदा मन्त्रव्य कचसा वम्पतीनाम् ॥

१३

तस्माद्भोगविवादस्य पु-

मानस्यहान्तवै वाधिनूत्तम् ।

द्वित्वा गृह्य सन्निवृत्तकाल

रुसिद्वाद् भजता कुतोभयमिति ॥ १४

केतुनाशेऽपि भगवाच्चमदेवस्वरूपेण लक्ष्म्या मित्राधिष्ठीयया
प्रजापतेर्दुहितृणा पुत्राणां तद्वचपतीनां पुरुषापुत्राहोद्यत्रपरिसङ्ग-
नाना वासा यथा महापुरुषमहास्रवेजस्तोडेजितमनसा विष्वस्ता
व्यसन्न सन्नःसद्य ये विनिपतयि ॥ १५

जतीव मुल्लिखितगतिविज्ञासविलसितरुचिरहासलेशानलोकजीलया
किञ्चिदुत्तमिहस्तसु^१ दरभूमण्डलसुभगवदनाश्रयि दक्षिणा रमा रम्यसि
द्विधाणि रमयते ॥ १६

तद्गणपतो महामानव रूप परमसमाधियोगेन रमादेवी सवत्तरल्ल
रान्तिषु प्रजापतेर्दुहितृभिरुपेताऽहस्तु च तद्गुरैर्भिरुपास्ते इदं चोवा
हरति ॥ १७

ओं ह्रीं ह्रीं ह्रीं श्रीं नमो भगवते हृषीकेशाय सवर्गुणविशेषैर्विल-
क्षिताऽग्ने आकृतीनां^२ चेतसा^३ विशेषाया वाधियतये पोटस्रकलाय
छन्दोमयायाज्ञमयायामृतमयाय^४ सहस्र शोऽस्ते बलय का वाय
नमस्तो वनवन्न भूषात् ॥ १८

१-१ किं त्वा २ त्वा च ३ सवर्गुणाय ४ वाऽस्ते

- द्विथो प्रतैत्त्वा ह्रुपिकेश्वर स्वतो
 क्षाराभ्य लोके पतिमाणासनेऽब्धम् ।
 वासा न ते वै परिणत इत्यत्र
 प्रिय धन्तान्धि बभौऽस्तत आ ॥ १९
- स वै पति साहसुलोभय स्वय
 सम तत्र पाति भवत्पुर जनम् ।
 स एक एषेतरया मिथो भय
 नैवाःमलाभादधि म नते परम् ॥ २०
- चा तस्म ते पादसरोरुद्गाईव
 निषटमयेःसाकिलकामलम्पटा ।
 तन्वेष रासीमित्तमीत्थितोऽर्चितो
 चद्रप्रवाख्या भगव प्रतप्यते ॥ २१
- मःप्राप्तयेऽनेशसुरासुरादय
 साध्य त तप तप येन्द्रियेभिर ।
 कर्ते भवत्पादपराशरणात्त मा
 विन्व तद्द त्वद्दद्या बभौऽनित ॥ २२
- स त्व समाप्यन्मुत शीर्षिणं बद्ध
 करान्मुस वचवदधावि सात्पताम् ।
 विमर्षि मा लक्ष्मणरेण्य भावणा
 क ईशरलोहितमूदितु विमुचिवि ॥ २३

रम्यके च भगवत प्रियतम माःस्वभवताररूप तद्दर्शनपुरुषस्य
मनो प्राहुः प्रदर्शितं स इदानीमपि महता भक्तियोगेनाराधयन्तीति
चोवाहरति ॥ २४

ॐ नमो भगवते सुरचतमाय नम सन्नाम प्रागाप्तौजसे सहसे
बल्लभ महामत्स्नाय नम इति ॥ २५

अतश्चिद्ब्रह्मलोकपालमै
रहस्यरूपो विचरन्सुरस्यन ।
स ईश्वरस्य य इदं वनेऽभव
ब्राह्मणं यथा दास्यन्तीं नर स्त्रियम् ॥ २६

य लोकपाला किल मत्सरं वरा
दित्वा यत् तोऽपि दूषणं समेत्य च ।
पातु न देवुर्द्विषदभ्यतुल्यद
सरीसृषं त्वाणुं सद्य ददयते ॥ २७

भवत्पुत्राणां तस्यै कर्मिणां चि
ओर्गीमिमामोषविबीरया निधिम् ।
मया सहोरुषमतेज ओजसा
तस्यै जगत्प्राणव्यापने नम इति ॥ २८

द्विरम्बवेऽपि भगवान्निपसति कूर्मैस्ततु विभ्राजस्य तन्मिदं वमा
तनुर्नयेमा सह वर्धतुरुषै पितृगगाधिवतिरुपधावति न श्रमिमा
पस्तुजपति ॥ २९

ॐ नमो भगवते अकूपाराय सर्वसत्स्वरूपविज्ञेयमाय नोपलक्षि-
तस्त्रायाय नमो ब्रह्मणे नमो गुप्ते नमो नमोऽवस्थानाय वनस्ते ॥

बहूपभेदस्त्रिगमाद्यवर्षित

मथस्वरूप बहुरूपस्त्वपितम् ।

सख्या न यस्यास्त्रायद्योपलम्भना-

त्तस्मै नमस्तेऽव्यपदेशस्त्वपिये ॥

३१

जरायुज खेदजमण्डनोद्भिद्

चराचर देवत्विपितृभूतमौद्भियम् ।

सौ ख क्षिति धैर्यसरितसमुद्

द्भीपमद्भौत्वभिधेय एक ॥

३२

यस्मिन्नसख्येयविज्ञेयनाम

रूपाकृतौ कविमि कस्त्वितेयम् ।

सख्या चयाऽतन्वदशापनीयते

तस्मै नम सात्त्वनिदर्शनाय त इति ॥

३३

उत्तरेषु च कुस्तु भगवा चक्षुषुरप कृतचराद्भरूप आस्ते त तु
देवी हीषा नू सह कुहभिरस्यत्तितभक्तिद्योनेनोपवायति इना च
परमाप्तुपनिषद्मार्त्तवति ॥

३४

ॐ नमो भगवते म अतस्त्वच्छिद्राय यस्तुतवे महाभरायचवाय
१पुस्तपाय नम कर्मदृष्टाय त्रिपुगाय २नमस्ते ॥

३५

- सस्य सस्य कवयो विपश्चितो
 गुणेषु दारुण्यिव ज्ञातवेदसम् ।
 मया वि मया मनसा निदृक्षुषो
 गूटं किमार्थैर्नम इरिच्छामने ॥ ३६
- इत्यकिवाहेत्वयनेसकर्तृभि
 मावागुणैवस्तुनिरीक्षितात्मने ।
 अर्थाक्षयाद्वालिशवा मबुद्धिभि
 निरस्तमायाह्वयवे नमो नम ॥ ३७
- कथ्येति विश्वस्थितिसयमोदय
 वस्तेपित्त नेपित्तमीक्षितुगुणै ।
 माया वधायो भ्रमते तदाशय
 प्राण्यो नमस्ते गुणकमसाक्षिये ॥ ३८
- प्रमथ्य दैत्य प्रतिचारय सुषे
 यो मा रसात्वा जगदादिसूकर ।
 हृत्वोप्रदष्टे निरगाहृद् वद
 कीदृग्निवेम मणलोऽसि त विभुमिति ॥ ३९
- इति श्रीमद्भागवते महापुराणे कथावत्सहस्रिकाया
 संहिताया पञ्चमस्कं च अष्टादशोऽध्यायः ॥

॥ एकोनविंशोऽध्यायः ॥

(वन्दुहीरानन्दः)

श्लोक —

किंपुरुषे सर्वे भगवत्तनादिपुरुषं तद्वन्द्यापद्य सीताभिराम राम
तच्चरगसन्निकषाभिरत्त परमभागवतो हनुमा सह किंपुरुषैरविरतम
निरुपास्ते ॥ १

आर्तिभिरेव सह न धर्वैर्गुणद्विजानां परमबलधारिणां नर्तनमव
त्कथा संगुपभृगोवि स्वयं चैव गायति ॥ २

ॐ नमो भगवते वचमस्तोत्राय नम आर्च्यलक्षणशीलताय नम
वचशिखितात्मन उपाधितोषाय नम साधुवाह्निकव्याय नमो
ब्रह्मण्यदेवाय महापुरुषाय महाराजाय नम इति ॥ ३

वचशिखितानुभवनाम्नेक

सतेजसा ध्वस्तगुणव्यवहयम् ।

ब्रह्म प्रज्ञात् सुविद्योपलम्बन

ज्ञानरूप निरह प्रपद्ये ॥ ४

मत्प्राप्तारत्तिवद् मत्प्रतिक्षण

रक्षोवपायैव न केवल विभो ।

कुतो यथा स्वाहृत स आत्मन

सीताकृतानि व्यसनानीश्वरस्य ॥ ५

न वै स आत्मभयता सुहृत्तम
सखिद्विजोमया भगवा वासुदेव ।

न स्त्रीकृत कर्मजन्मभुवीत
न लक्ष्मण चापि विहातुमहति ॥ ६

न जाम वून मह्यो न सौभग
न बाहू न भुक्तिनाह्वित्स्त्रोषधेतु ।

तैषद्विसृष्टानपि नो वनौक्त
अक्षर सरवे वत लक्ष्मणामत ॥ ७

सुरोऽसुरो वाप्यथ वाक्यो वर
सर्वात्मना य सुकृतज्ञमुत्तमम् ।

भजेत राम मनुजाह्वति हरिं
व उच्यतेनमःकोशलादिवमिति ॥ ८

भारतेऽपि वर्षे भगवान्प्रकारावप्यारव आकृत्वा हनुपचित्तमज्ञान
वैराग्यैश्चर्षोपलमोपरमाऽशोचलम्बनमनुमहाबाऽभवतामनुकम्पया तपो-
ऽऽकृत्वातिशरति ॥ ९

त भगवान्कारदो कृपाजनवतीभिर्भारतीभि प्रजाभिभवाद्यशोच्यम्भा
भगवत्पुत्राशोपवर्षत सावर्षैरुपवेश्यमाण परमभक्तिमावेशोपसरति
इद चाभिवृत्त्याति ॥ १०

ॐ नमो भगवते कृपणतरीश्वरोपरतानात्म्याय नमोकिञ्चनभि-

साम ऋषिच्छगम्भाय नरनारायणाय परमहंसपरमहुरणे आत्मारामा-
विष्णवे नमो नम इति ॥ ११

याचति चेद् ॥

कर्त्ताऽस्य सर्गादिषु या न बभूवये

न ह्यपने देहगतोऽपि देहिकैः ।

द्रष्टुं तन्मस्य गुणैर्विदूष्यते

तस्मै नमोऽसक्तविचिक्ताक्षिणे ॥ १२

इह हि योगेश्वर योगनैपुण

हिरण्यगर्भो भगवान् जगद् वत् ।

यद्गतफले त्वयि तिर्युषे नतो

भक्त्यावधीतोऽशितद्रुक्फलेष्वर ॥ १३

यथैहिकामुष्णिकामलम्पट

सुतेषु दारेषु फलेषु चि तयन् ।

शङ्केत विद्या कुक्कलेष्वराश्रया

शक्त्या चक्र भव एव फेवलम् ॥ १४

सक्त भवो त्व कुक्कलेष्वरार्थिता

त्व माययाहममत्तानचोक्ष्ण ।

विद्याम येनाह्यु वय सुदुर्मिथा

विधेहि वोन त्वयि न क्षमायमिति ॥ १५

भारतेऽप्यस्मि वर्षे सरिच्छैल्य सति बहवो मलयो मङ्गल्यस्यो
 मैनाक्षिकृत् कोलक सद्यो जेवगिरिच्छप्यनृक जीवैलो वेङ्गो
 महे द्वो वारिधापो विष्व भुक्तिमानुष्मिनिरि चरिवापो द्रौपधिस-
 कृटो गोवर्धनो रैवतक ककुभो नीलो गोतामुक इ इहील काम
 शिरिरिति चान्ने च इततइल्ल क्लैल्लोपा नितम्बप्रभया नदा
 नगद्य स ततइवावा ॥ १६

एतासासपो भारत्य क्वा नासभिरेव पुन सीनासात्मना पोपस्तु
 शन्ति ॥ १७

चन्द्रवसा वासवर्षी अश्वतोदा कृतमाला वैहायसी कावेरी वेणी
 पयस्विनी शर्करावता दुहम्हा कृष्णा वेण्या भीमरथी गौदापरी
 त्रिर्षि ध्या ^१दासी रेवा सुरसा तर्कदा चर्मण्वती सि सुर च सोपञ्च
 मही महामती वेदस्तुतिष्कण्डिकुन्त्या त्रिसता कौशिका म दाकिनी
 यमुना सरस्वती इच्छती गोमती सरयू रोषस्वती सुषोमा शतदूष्य-
 भागा मरुदधा वितस्ता अशिको विभेति महान्या ॥ १८

अस्मिन्नेव वर्षे पुरुषैर्कंसव्यमन्त्रि सुष्ठुशोहितकृष्णवर्णेन स्वारज्येन
 कर्मणा त्रिन्वमातुष्कारकृतयो बह्वथ आत्मन आनुकृष्येन सर्वा ह्येव
 सर्वेषा विपीयन्ते यथावर्षेविद्यानमपयगाद्यानि भवति ॥ १९

पेटक्षी भगवति सर्वभूतात्मचमाल्भेऽभिरुक्तेऽभितन्वने परमात्मनि
 वासुदेवेऽन पन्निमित्तभक्तियोगलक्ष्णो नानागतिनिमित्ताऽविद्यानि य
 र पनद्वायेव क्वा द्वि महापुरुषमसहः ॥ २०

पञ्चदेव हि देवा गवन्ति—

अहो अमाया विमलारि शोभन प्रसन्न एवा स्त्रियुव स्वय हरि । वैज-मल्लम्य नृपु भारताधिरे मुक्तु दसेषौपयिक स्पृहा हि न ॥	११
किं दुष्करेण फलुभिस्रपोमने दानादिमिवा सुवयेन फल्लुगा । न यत्र क्षारावणवाद्पङ्कज स्मृति प्रमृष्टाऽतिशयोद्भूतोऽमवान् ॥	१२
कल्पस्तुषा खानत्रयात्पुनभवा त्वगासुषा भारतभूत्यो वरम् । क्षणेन मर्त्येन कुत मन्त्रितन स-यस्त्र सवात्मसथ पद हरे ॥	१३
न यत्र वैकुण्ठकपालुवापगा न साधवो भागवतात्तारामदा । न यत्र यज्ञोत्तमत्वा नदोत्सवा सुरेष्टलोकोऽपि न वै स सेव्यताम् ॥	१४
प्रज्ञा तुजाति त्रिह वै च जन्तवो ज्ञानकिपाद्भुवनकल्पवसन्तुताम् ।	

न वै यत्तेरप्रकृत ^१ र्भवाप ते सूतो यत्नोका इव याति वाचनम् ॥	१५
वै भद्रया बर्हिषि भागवतो हवि विरहमिष्ट विधिमन्त्रकस्तुत । एक इत्यङ्गानभिराहुवो मुदा गृह्णाति पूष स्वयमाशिषा प्रभु ॥	२६
तस्य दिशत्यर्थितमर्थिको नृणा नैवाचक्षो व पुनरर्भिता यत । स्वय विधत्ते भवतामनिच्छता मिच्छापिधान भिज्वाद्गण्डवम् ॥	२७
यद्यत्र न स्वयमुखावशेषित सिद्धन्त सूक्तस्य कृतस्य शोभनम् । तेनाजनाभे स्थितिमज्य नत स्वा दूर्ध्वे हरिष्यज्जवता स तनोति ॥	२८

श्रीशुक —

जम्बूद्वीपस्य च रावणपुत्रीयान्द्रौ द्वैक उपदिशन्ति समरात्मजैर-
श्वा वेण्या इमा गह्वी परितो निखनद्विरुपकल्पितान् ॥ २९

तस्या स्वर्गमस्तञ्ज इत्युक्तं भावतेनो रमायको ^१मन्दरारिण
पाञ्चजन्यं सिद्धो लक्ष्मेति ॥ ३०

एव तत्र भारतीयस्य जम्बूद्वीपवर्षादिभागो पथोपदेशस्युपवर्षितः
इति ॥ ३१

इति श्रीमहाभारतस्य महापुराणे अष्टादशसहस्रिकायां
संहितायां पञ्चमस्कन्धे च पृथगेवविंशोऽध्यायः ॥

॥ विंशोऽध्यायः ॥

(जम्बूद्वीपवर्षादिपरिमाणकथनम्)

वीजुह —

अथ परं द्रुक्षादीनां प्रजापतयस्यसंस्थानतो वषविभागं वष-
वर्षवैते ॥ १

जम्बूद्वीपवर्षेऽयं द्वापःप्रमाणविस्तारवशां क्षारोदधिना परिवेष्टितो
यथा मेरुर्जम्बूद्वीपेन चत्वार्योदधिरपि ततो द्विरगुणविशालेन द्रुक्षाद्येन
परिवेष्टितो यथा परिष्ठा वाष्णेपवनेन द्रुक्षो जम्बूद्वीपवर्षो द्वीपारयाकरो
द्विरप्यस्य उत्थितो यत्राऽग्निरपाले सप्ततिहृशस्वाभिरति निरुत्पला-
त्मज इभ्यतिहृ स द्वीप सप्तवर्षीभि विभ्य च सप्तवर्षन्तमभ्य आ-
लोभ्य आकल्प्य स्वयमात्मयौगेनोपरराज ॥ २

शिव १वर्षस्य सुभद्र आ च क्षेममसूत्रमभयमिति वर्षीभि तेषु
गिरयो नराय सप्तैवाभिज्ञाना ॥ ३

मणिकूटो वक्रकूट इ द्वेसेनो खेटिप्या सुपर्णो द्विरप्यद्वीपो मेघ-
मास इति सेतुसैला अरुणा नृम्णाद्विरसी सावित्री सुवभाता क्षा-
त-

स्वरा सत्यम्भरा इति महात्मनः । यासा जलोपस्यजनविभूतरजसा
मसो ह्यस्यजङ्गो-वापनसत्याङ्गसङ्गाध-वारे वगा सहस्राजुषो विबुधो-
पसस-दर्शो-ममजनना स्वगङ्गाव नन्वा भगव-त प्रसीदत सूर्यमा-मान
यजन्ते ॥ ४

भङ्गस्य विध्वो रूप वःसत्यमर्तस्य नद्यजः ।

जन्तुस्य च मृतोस्य सूर्यमा-मानमीमर्हति ॥ ५

दुष्कालेषु चक्षुषु पुरुषाणामाजुषि-द्विपन्नो-ज सरो बल बुद्धिर्विजग
इति च सर्वेषामो-पधिषी सिद्धिरविशेषेण वरते ॥ ६

दुष्क स्वसमानेनेहुरसोदेनाकृतो यथा तथा द्वीपोऽपि शात्मलो
द्विशुभविशाल समानेन सुरोदेनाकृत परिकृष्टके ॥ ७

यत्र ह वै शास्त्रादीं दुष्क्यायामा यस्या वाच किञ्च निलयमाहुर्म
गवतश्च ६ स्तुत पतञ्जिराचक्ष सा द्वीपहृतये उपलक्ष्यते ॥ ८

तद्दीपाधिपतिः त्रिपञ्चता-मनो यज्ञवाहु स्वसुचे-न सत-यस्यजा-
मानि सन्नवर्षीणि व्यवह-सुरोचन सौमनस्य रज्यक देव-वर्षे परि-
भद्रमाप्यासतमविज्ञातमिति ॥ ९

तेषु यथादृशो नराश्च सतैवाभिजाता सरस शतशृङ्गो वानदेवः
कुन्दो मुकुन्द पुष्पवप १सहस्रश्रुतिरिति अनुमति सिन्धीवाली सर-
स्यती कुहु रजनी न-पा राषेति ॥ १०

तद्वपुरुषा श्रुतधरजीवधरवस्तु धरेष्वरसङ्गा मग्नं तं वेदमथ
सौमनात्मानं वेदेन यजते ॥ ११

सोमोऽपि विद्वेदेभ्यो विभजन् कृष्णगृह्यो ।
प्रजानां सर्वोत्तं राजा च सोमो न अवित्यति ॥ १२

एव सुरोदाहृदिसादिगुण समानेनावृत्तो घृतोदेन यथात्वं कुश-
द्वीपो वसि कुशास्रम्वो देवश्रुतस्तदीवात्वाकरो बलन इवापर
सङ्गापरोविषा विशो विगजयति ॥ १३

तदीपपति प्रैवजतो राजन्हिरण्यरेतो नाम स्य द्वीप सप्तभ्यः
स्वपुत्रेभ्यो यथाभागं विभज्य स्वयं तप जातिष्ठत वसुवसुदानरठ
रुचिनामिगुप्तस्तुतत्रतथिविचिक्वानदेवनामभ्य ॥ १४

तेषां कर्षेणु सीमागिरयो तदाभ्यानिज्ञाता सप्त सप्तैव चकधनु
^१शृङ्ग कपिलश्विःशूटो देवानीक ऊर्ध्वरोमा इषिय इति रसकुस्वा
मधुकुस्वा मित्रवि दा श्रुतवि दा देवगभा घृतच्युता न प्रमातेति ॥

चासा पयोमि कुशाद्वीपौकस कुशास्रम्वोविदामिपुच्छकुलकसङ्गा
मगत्वत्त जातवेदस्रूपिण कमकीसङ्गेन यजते ॥ १६

परस्य ऋण्यं साक्षात्जातवेदोऽसि इत्यन्वाद् ।

यान्ना पुरुषाद्धाना वज्रेण पुरुष यजेति ॥ १७

तथा घृतोदाहृदि कौश्वद्वीपो द्विगुण समानेन क्षीरोदेन परितः

वपकरो हृतो यथा कुशाद्वीपो हृतोद्देन वसिन् कौश्लो नाम पर्वत-
राजो द्वीपनामनिर्बलक आसी ॥ १८

चोऽसौ गृहमहरणोन्मथितनितम्बकुङ्कोऽपि ^१क्षीरोद्देनासिचवमानो
भगवता वरुणेनाभिगुप्तो विभयो बभूव ॥ १९

वसिन्नपि त्रैपन्नयो हृतपृष्ठो नामाधिपति स्ते द्वीपे वपाणि सप्त
विमन्य तेषु पुत्रनामसु सप्तैरिच्छदावपपात्रिवेद्य स्वय भग
वान्भगवतः परमकल्याणयज्ञस आत्ममूलस्य हरेस्वरुणारविन्दमुप-
जगाम ॥ २०

वामो ^२मधुच्छो वेषशृणु सुधाना ^३क्षत्रिणो लोहितार्णो वनस्पति
रिति हृतपृष्ठमुतालोवा वपगिरय सप्त सप्तैव तदाव्याभिरक्षाता
शुद्धो वधमानो भोजन उपवर्जितो न दो न दन सवतोमह इति
जमचा अस्तौचा आचका तीक्ष्णती श्रुतिरूपवती पवित्रवती
शुद्धेति ॥ २१

यासामम्भ पवित्रमदलमुपबुध्यान्वा पुरुषरूपमहृषिपदेवकलाहा
वर्षपुरुषा जापोष्य देवमया पूर्णेनाञ्जलिना यजते ॥ २२

व्याप पुरुषर्षायां स्व पुनन्तर्मिभुव सुव ।

वा न पुनीवामीवमी शृणुतामात्मना मुच इति ॥ २३

एव पुरस्तात्क्षीरोदापरित उपवेशितः शाकद्वीपो द्वात्रिंशत्पञ्चयो-
जनायाम समानेन च इधिमण्डोद्देन परितो वसिन् शाक्यो नाम

महीसह स्वक्षेत्रम्यपदेशको यस्य इ 'महासुरभिग वस्त द्वीपमनु-
वासयति ॥ २४

वस्यापि त्रैयप्रथ एवाधिपतिनाम्ना मेधातिथि सोऽपि विभज्य
सप्त वर्षाणि पुत्रनामानि तेषु स्वात्मजा पुरोजवमनोजवपवमानभूसा-
नीकचिप्ररक्षवद्रुपमिन्नाधारसङ्गानिधाय्याधिपती स्वय भगवत्स्वयं व
आभेदितमतिस्तपोवन श्रियैश्च ॥ २५

एतेषा वर्षमवाद्गगिरयो नक्षत्र सप्तस्यैव इक्षान उरुशृङ्गो
बलभद्र इतफेसर सहस्रस्रोतो देवपात्रो महानस इति जनबायुवा
उभयसृष्टिरपरजिता पञ्चपदी सहस्रस्रुतिर्मित्रकृतिरिति ॥ २६

वह्वत्पुरुषा ऋतव्रतसत्त्वव्रतदानवतानुव्रतनामानो भगवत्त वाय्वा
त्मक प्राणायामविपूरजस्तमस परमसमाधिना यत्र'ते ॥ २७

अन्व प्रविश्य भूतानि चो विभर्ताऽग्रेतुभि ।
अन्तवानीश्वर साक्षात्पातु नो यदशे रुडम् ॥ २८

एवमेव दधिमन्त्रोदात्तरत पुष्करद्वीपस्ततो द्विरुगायान सम
न्तर उपकल्पित समानेन स्वादूर्ध्वेन समुद्रेण बहिराहृतो बस्मिन्
बुद्धत्पुष्कर न्वलमसिञ्जामलकनकपत्रासुतासुत भगवत कमलासन
स्वाभ्यासन परिकल्पितम् ॥ २९

तद्द्वीपमध्ये मानसोत्तरतल्लैक एवावाचीनपराचीनवर्षेयोर्द्वैर्पादा-
वक्षोऽपुतयोन्ननोन्मूयायामो यत्र तु चमस्तु दिङ्गु चत्वारि पुराणि

लोकपालानामिन्द्रादीना वदुपरिष्ठात्सूर्यरवस्तु मेह परिभ्रमतः सव-
त्सरात्मक चक्र देवानामहोराशभ्या परिभ्रमति ॥ ३०

तद्दीप्तस्वाप्यधिपति प्रियव्रजो वीरिहोत्रो नामैतस्यात्मजौ रमण-
कथातकिनामानौ वर्षपती नियुच स स्वय पूर्वव्रजद्वारावत्कर्णशील
एवास्ते ॥ ३१

तद्वचपुरुषा भगव त अद्भरुपिण सक्रमणेय कर्मगाराधयतीद्
चोदाहृत ॥ ३२

यत्तत्कर्ममय लिङ्ग अद्भलिङ्ग जनोऽवयेत् ।

^१एकात्मद्वय आ त तस्यै भयवते नम इति ॥ ३३

ऋषि —

तव परस्माहोहालोकपालानामलो लोकालोकवोर तराले परित
स्वक्षिप्त ॥ ३४

यावमानसोत्तरनेबोर तर तावती भूमि काञ्च वात्सललोपमा
यस्या प्रहित पदायो न कश्चिद्विपुन प्रत्युपलभ्यते तस्मात्सर्वसत्त्व-
परिहृतासीत् ॥ ३५

लोकालोक इति समाख्या यदनेनापनेन लोकालोकत्वात्सर्विना-
वस्थाप्यते ॥ ३६

स लोकत्रयात्ते परित ईश्वरेण विहितो यस्यात्सूदादीना भुवाप-

व्यागा - योविगतात् नमस्तपोऽर्वाचीनास्त्रीलोकानावित वाता
न कदापि-दराचीना भवितुमु-सहते तावदुप्रहनायन ॥ ३७

एतावोल्लोकवि वासो मानलभुनसस्वानिर्विधिजित कविभि स
तु पञ्चाश-कोटिश्च गणितस्य भूगोलस्य तुरीयभागोऽय लोकालोका
चल ॥ ३८

नदुपरिष्टाचतसृष्वाश्लात्तमपोभिलाशिलजगद्गुणगाविनिवेक्षिता ये
द्विरक्षपतय कथम् पुनरबूहो वाननोऽपरालित इति सकललोक
स्त्रिविद्वेष ॥ ३९

तेषा स्वभिर्भूतीना लोकावासात् च विविधबीर्षोपशुश्रूणाय भग
वा परममहापुरुषो महाभिभूतिपतिर तन्नाम्नाः मनो विष्टुष्टस्य चम-
ज्ञानवैरान्मैश्वराद्यष्टमहासिद्धयश्चक्षुष्य विष्वक्सेनादिभि स्वरापद्य
चरै परिवारितो निजवरानुशेषशोभितैर्निजमुनदण्डै स अरयमाण-
स्तस्मिं गरिकरै सम ताः सकललोकलस्य आसौ ॥ ४०

आकल्पमेव तेष मत् एव भगवानाःमयोगमायया विरचितविधि
चल्लोक्याश्रयोपीयायेत्यर्थ ॥ ४१

योऽ तर्कितार एतेन ल्लोकपरिमाण च अयारवात् यदुदितो-
कालोकाचलत् तत परस्तापोश्रयगति विशुद्धानुशाहरति ॥ ४२

अष्टम-भगवत् सूर्यो यावाम्भूयोर्वेद-वरम् ।

सूर्याष्टगोलयोगभवे कोऽय इदु पञ्चविंशति ॥ ४३

सृष्टेऽप्यह एव एतस्मिन् यदमृत्तलो	१मातप्यह इति व्यपदेश ।
हिरण्यगम इति यद्विरण्वाण्यसमुद्भव ॥	४४
सूर्येण हि विभ्र यन्ते दिशः सः शीमहामिदा ।	
स्वगात्प्रगौ नरका रसौकासि च सवश ॥	४५
शेषतियस्यतुष्पाया सरीसृपसपीरुवाम् ।	
सर्वजीवनिष्कायानां सूर्ये आत्मा दृशीश्वर ॥	४६

इति भीमज्ञानवते महापुराणे अष्टादशसहस्रिकाया
सङ्कलना पञ्चमस्तः षे विंशोऽध्यायः ॥

॥ एकविंशोऽध्यायः ॥

(ज्योतिषाद्यन्तर्धम उच्यते)

श्रीशुक —

एवावानेष भूवत्सस्य सतिवेशः प्रमायसङ्घणतो व्यारमात ॥१
एतेन हि दिवो मण्डलमानः तद्विद् वपविशन्ति यथा त्रिदश्वी- निष्पावादीनां ते अन्तरेणा तरिक्षं तद्भुजवसन्धितम् ॥ २
यामभ्यगतो भगवात्सपतापतिस्तपन आतपेन शिखोर्षी प्रतपत्यथ भासयत्यात्मभासा स एव उद्गवन्दक्षिणासनैशुवतसङ्घामिमान्

शैल्यसमानाभिगतिभिरारोह्यापरोहणसमानस्थानेषु यथासवनमपि
पशमानो मकरादिषु राशिष्वहोरात्रापि दीचहस्तसमानानि विधत्ते ॥

यदा मेघगुलयोर्वतने तदाहोरात्रापि समानानि भवति यदा
वृषभादिषु पञ्चसु च राशिषु चरति तदाहोरात्रेण वधते हसति च
नास्तिमास्येकैका चटिका राशिषु ॥ ४

यदा गृध्रिकादिषु पञ्चसु वतते तदाहोरात्रापि विषययापि
भवति ॥ ५

वायवद्विनायनगहानि वधते वायवदुदयवन राजव ॥ ६

एव नवकोटय एकपञ्चाशद्विंशति वाजसना मानसोत्तरगिरि
परिवतनस्योपदिशति तन्मिन्नेन्द्री पुरीं पूर्वस्यामेरोदेवधानी नाम
वृक्षिणतो यस्या सयमनी नाम पञ्चाशद्वर्षी मिन्नेवर्षी नाम उत्त
रत सौम्या विधावरी नाम एतस्यनभ्याह्वास्तमयनिशीधानीति
भूयान्ना प्रवृत्तिनिवृत्तिनिमित्तानि सनयविज्ञेयेषु मेरोध्वतुर्दिशम् ॥ ७

तजस्याना दिवसनाभ्यगत एव सदादित्यस्तपति सन्वेनाचल
दृक्षियेत करोति ॥ ८

करोतिेति उत्स ह समानमूर्तनिपाते मिन्नेचति यत्र क्वचन
स्यन्वेनाभितपति तस्य दैव समानमूर्तनिपाते प्रस्थापयति तत्र तत्र न
पदवति धे त समतुपदयेत् ॥ ९

वदा नै ब्रा पुपा प्रचलते पञ्चदशवटिकाभिराभ्या सपादको
 शिष्टव योजनाना साध्यादशलक्ष्याणि साधिकाणि चोषयति ॥ १०

एव तयो वार्षी सौम्याने द्वौ च पुनस्तथा वे च गदा सोमा
 द्यो नक्षत्रै सह योविश्वके समभ्युषति सह वा निम्बोचति ॥

एव मुहूर्तेन चतुस्त्रिंशत्कृत्तयोजनावन्धनतदधिकानि सौरो रथस्य
 भीमयोऽसौ चतसृषु परिवर्तते पुरीषु ॥ १२

यस्यैक चक्र द्वादशार कथ्येति त्रिणाभि सवत्सरात्मक समान
 नति तस्याहो मेरोमूर्धनि कृते मानसोत्तरे कृतेतरभागो यत्र प्रोत
 रथिरथचक्र वैश्वान्नचक्रबद्धम पानसोत्तरनिरो परिधमति ॥ १३

तस्मिन्नक्षे कृतमूलो द्वितीयोऽङ्गस्तुथमानेन सम्मितसौल्यन्त्याह
 बद्धये कृतोपरिमाण ॥ १४

रथनीडस्तु षट्त्रिंशत्कृत्तयोजनावत्सत्सुरीयभागविशाळस्तावा रथि
 रथसुरो यत्र द्वादश दोनामान सप्तारुणयोजिता षट्त्रिंशत् वैश्वान
 रितम् ॥ १५

पुरस्तात्सवितुररुण पञ्चाश निपुक्त सौत्रे कमणि किल्लास्ते ॥

तथा बालस्त्रिया ऋषयोऽङ्गुलपर्वमात्रा षट्सिद्धस्याणि पुरत
 सूर्ध्वं सूक्तवाक्यव निपुक्ता सस्तुवति ॥ १६

तथाचे च ऋषयो व षर्वाप्सरसो नागा प्राणव्यो वातुधाना

देवा इत्येकैश्वरो गणा सप्तचतुर्विंशति गतिं वासि भगवतः सूर्यमा-
त्मानं नानानामानं पूषङ्गानानामानं पूषकर्मभिर्द्वादश उपासते ॥

उत्तरोत्तरं साधनवक्रोदियोजनपरिमण्डलं भूषणवत्स्य कृमेन सैन्य-
स्युत्तुघ्नरं द्विसहस्रयोजनानि स मुद्गके ॥ १९

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशस्कन्धोक्त्या
सहितार्था पञ्चमस्कन्धे श्लोकविंशोऽध्यायः ॥

॥ इति श्लोऽध्यायः ॥

(श्लोकविंशोऽध्यायः)

इति—

शरेण्युत्तुघ्नरं ध्यादित्यस्य मेरुं ध्रुवं च प्रदक्षिणेन परिभाषितो
राक्षीनामभिमुखं प्रचलितं चाप्रदक्षिणं भगवतोऽपवर्णितममुष्यं वयं
कथयन्तुमिमीमहीति ॥ १

इति—

यथा कुलाचलचक्रेण भ्रमता सह भ्रमता तदाभवाया दिपीलिका
दीना गतिरिवैव प्रदेशान्तरेष्वप्युपलभ्यमानायादेव नक्षत्राक्षिमिरुप-
लक्षितेन कालचक्रेण ध्रुवं मेरुं च प्रदक्षिणेन परिभाषिता सह परि-
भाषयमानाया तदाभवाया सूर्योदीना ग्रहाणां गतिरिवैव नक्षत्राचरे
राज्यन्तरे चोपलभ्यमानायात् ॥ २

स एष भगवानविपुरुष एव साक्षात्परात्मो श्लेषना सत्तम
 आत्मान प्रथीमय क्वाचिदुक्तिनिमित्त कविभिरपि च वेदेन विविक्षा
 स्वमानो ह्यदृशथा विभ-य पदसु वसन्तादिषु ऋतुषु यथोपलोचन्तु
 शुष्कान्विदधाति ॥ ३

तमेतमिद् पुरुषास्त्वया विद्यया वर्णोत्तमाचारतुपथा उवाचचैः
 कर्मभिरासातैर्वैरावितानैश्च ऋद्धया यज-तोऽश्रुता मेव सप्तविग
 च्छन्ति ॥ ४

अथ स एष आत्मा लोकना चावापृविष्योऽन्तरेण नभोबलवस
 कालचक्रगतो ह्यदृशमासाभुक्ते राशिलक्षा-सक-सरावयथा-मास
 पञ्चद्वय दिवा नक्त चेति सप्तार्क्षेद्वयमुचरिस्त्विति वाचता ^१वसुन्वश
 मुञ्जीत स वै ऋतुरि-सुपदिशक्ते सक-सरावयव ॥ ५

अथ च वाचतार्क्षेन नभोधीष्या प्रचरति त कालमकनमाचक्षते ॥

अथ च वाचजभोवन्दल सह चावापृविष्योर्मण्डलाभ्या काल-र्क्षेन
 सह मुञ्जीत त काल सक-सर परिव-सरमिद्याव-सरगतुवत्सर व-सर
 मिति भानोर्मोन्द्यशैष्यूनसगतिभि समासतति ॥ ७

एव च इमा अर्केगमस्त्रिभ्य उपरिह्यत्तक्षपोजनत उपलभ्यमानोऽ-
 कैस्य सक-सरतुक्ति पञ्चाभ्या मासभुक्ति सप्तार्क्षी-भ्या दिनेभ्य पञ्च-
 भुक्तिप्रचारी द्रुतदरगमनो भुक्ते ॥ ८

अथ चापूर्वमाणाभिश्च ^१कलामिरमराणा श्रीवमाणाभिश्च कलामि

धितृणामहोपवापि पूर्वपक्षापरपक्षाभ्यां वितन्वाती।

वागो जीवश्चैकमेक नक्षत्रं विपत्ता मुहूर्त्तमुक्ते ॥

इ एष षोडशकलं दुरभो भगवान्मनोमयोऽन्नमयोऽमृतमयो देव-
न्निर्मनुष्यमृतपशुपक्षिसरीसृपवीहया प्राणव्यायनशीलत्वासर्वमेष
इति वर्षेयति ॥

तत उपरिष्ठात् त्रिदशयोजनतो नक्षत्राणि मेरु वृक्षिपैत्रैव कात्यायने
ईश्वरचोचितानि सदाभिजिताष्टाविंशति ॥ ११

तत उपरिष्ठादुपशता द्विदशयोजनत उपलभ्यते पुरतः पश्चात्सहस्र
वर्षेस्य शैभ्यमान्दशम्याभिर्गोत्रिभिर्कैवचरति लोकानां निलसतुकूल
एव प्रायेण वर्षेपञ्चारेणानुमीयते स इष्टिदिष्टम्भमहोपशतन ॥ १२

उपशततां युधो न्यारचातस्तत उपरिष्ठादिदशयोजनतो युध
सोमसुत उपलभ्यमान प्रायेण युमकृशशक्राद्यतिरिच्येत तदातिवा-
साभ्रमावानानुष्टथादिभयमाश्रमते ॥ १३

अत ऊर्ध्वमद्वारकोऽपि योजनतद्विदश उपलभ्यमानश्चिभि-
क्षिभि पक्षैरैकेशो राशी द्वादशानुमुक्ते यदि न शकेमानिर्वर्तते
श्रादेणास्तुम्भमहोपशत ॥ १४

तत उपरिष्ठादिदशयोजना उत्तरगतो भगवान्बृहस्पतिरेकैकभिः राशी
चरित्सर चरति यदि न बलं स्यात्प्रायेणानुकूलो माह्वगशुलस्य ॥

तत उपरिष्ठाद्योजनतद्विदशयोजनात्परीयमानं इनेश्वर एकैकस्त्रिःराशी

त्रिंशन्नासांश्चिह्नम्वसान सर्वानेवानुपर्वेति तावद्विरतुक्तरै प्रायेण
हि सर्वेषामशान्तिकर ॥ १६

यस्य उत्तरस्माद्दक्ष्य एकान्दशलक्षमोजनान्तर उपलभ्यते य एव
लोकानां समनुभावयन्तो भगवतो विष्णोः परम पद् प्रदक्षिण मन्त्र-
मन्ति ॥ १७

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशसर्गप्रथमोऽध्यायः
सर्वित्या पञ्चमस्कं च द्वाविंशोऽध्यायः ॥

॥ त्रयोविंशोऽध्यायः ॥

(विष्णुसारसंज्ञावर्षीत्यद्)

श्लोक —

अथ तस्याः परतल्लयोदकलक्षमोजनान्तरतो यत्तद्विष्णो परम पद्-
मभिवर्द्धति यत्र ह महाभागवतो भ्रुव जौत्तानवादिरग्निनेन्द्रेण प्रजा-
पतिना कश्यपेन धर्मेण च सप्तकालयुग्मि सप्तहृत्मान दक्षिणतः।
किञ्चमात्र इदानीमपि कल्पजीविन्मन्त्राजीव्य उपास्ये तल्लेहानुभाव
सपथर्षित ॥ १

स हि सर्वेषां ज्योतिर्गणानां महत्तल्लशदीप्तानभिभिपेणाज्यक
रहसा भगवता कालेन आम्बमाशानां स्वाणुरिवावहम्ब ईश्वरेण
विहितं शशव्यमासते ॥ २

यथा मेहीसम्भ^१ आकमगपक्षव सपोलिताकिभिक्रिमि सचनै-

कैदास्थान मण्डलानि चरत्सेव भगवा महावप एतस्मिन्नवर्षेद्विचोनि
 कालचक्र आयोजिता भ्रुवमेवावत् ॥ वायुनौडीयमापा आकल्पान्तं
 परिचद्रुमन्त्रि तन्मसि यथा मेघा इवेत्तदपो वायुवशा कर्मसारथ्य
 परिवर्त ते एव त्र्योदिरण्या प्रकृतिपुरुषस्योन्वातुगृहीता कर्मनिर्मित-
 गतयो नुवि न पतति ॥ ३

केचनैतन्न्योदिरनीक शिशुमारसस्थानेन भगवतो वासुदेवस्य
 योगधारणायामनुवर्षेवति ॥ ४

यस्य पुच्छाग्रेऽवाङ्घ्रिरस्य कुम्हलीभूतदेहस्य भ्रुव उपकल्पित
 सस्य लाङ्गुले प्रजापतिरभिरिन्द्रो यम इति पुच्छमूले धाता विधाता
 च कट्या सप्तर्षेयसस्य दक्षिणावर्तेकुम्हलीभूतशरीरस्य वा सुदगपत्नानि
 दक्षिणपार्श्वे तु नक्षत्राण्युपकल्पयति दक्षिणापत्नानि तु सस्ये यथा
 शिशुमारस्य कुम्हलाभोगमन्त्रिवेदस्य पाशयोऽभयोरप्यवयवा सम
 सस्या भवति पृष्ठे त्वजवीरी आकाशगङ्गा चोदरत ॥ ५

पुनर्वसुपुच्छौ दक्षिणवामवा शोण्योराङ्गोत्तरे च दक्षिणवामयो
 पश्चिमयो राक्षोरभिरिन्द्रोत्तरापार्श्वे दक्षिणवामयोनातिक्रयोऽथासरथ
 अथपूष्पापार्श्वे दक्षिणवामयोर्लोचनयोचनिष्ठा मूल च दक्षिणवामयो
 कर्णयोर्मेधादी यत्र नक्षत्रानि दक्षिणापत्नानि वामपार्श्वेऽङ्घ्रिषु सुखीय
 तथैव मृगशीर्षादी सुदगपत्नानि दक्षिणपार्श्वेऽङ्घ्रिषु प्रातिलोम्बेन प्रमु-
 खीय शतभिद्याप्येष्टे स्फुभयोर्दक्षिणवामयोर्भेदेत् ॥ ६

उच्यते इनाथगतिरथराहणौ यतो मुखेषु चाङ्गारकं तनैश्चर
 कपस्ये वृहस्पतिं बहुविधं बह्वस्वादित्यो हृत्पथे वाराहयो मत्सि चन्द्रो
 नाभ्यामुशना सानयारथिनौ शुभं प्राणपानयो राहुर्गण्डे केतव सर्वा
 द्वेषु रोमस्तु सर्वे सारागणा ॥ ७

पतदुद्वैव भगवतो विष्णोः सवदेवतामय रूपमहरद् सभ्याया
 प्रयतो वाग्यतो निरीक्षमाण उपनिष्ठेत तमो ज्योतिर्लोकस्य काञ्चय-
 त्वाद्यानिमिषा पतये महापुरुषाद्यामिधीमद्गति ॥ ८

महद्वतारामयमाभिर्देविक

पापापद् न शक्यता विफलम् ।

तन्मूलत स्मरतो वा विमल

बद्धेन तत्कालवमाप्नु पापम् ॥ ९

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे ब्रह्मवैवर्तसहस्रिष्वाद्या
 सप्तितमोऽध्यायः ॥

॥ चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

(राहुदिकितिविचक्षणैर्दण्डानिरूपणम्)

श्रीकृष्ण—

अवस्थाःस्यितुर्चोक्तानाहुते स्वर्गानुर्नक्षत्रवधरतीलेके योऽराधम-
 रत्न महत्त्वं चालधत्त भगवदनुकम्पया स्वधमस्तुयापहद् सैद्धिकेशो
 कृतद्वैसास्य ताव ज्ञानधर्माणि चोपरिष्टाद्दक्ष्याम ॥ १

यद्दत्तरणेमप्यल प्रतप्तसाङ्गितारवो चोचनासुतमाचलते द्वादश-
सहस्र सोमस्य त्रयोदशसहस्र राक्षोय पथयि तत्त्वावधानहृद्वैरानुबन्ध
तूयाच इमसावमिवावति ॥ २

तमिशन्धोभवत्रापि भगवता रक्षणाय प्रयुक्त मुदशन नाम
भागवत इयितसस्य तत्तेवसा दुर्बिषद् मुहु परिवर्तमानमभ्यवस्थितो
मुहूर्तमुद्विजमानश्चकितहृद्य आरादेव निवतते तदुपरागमिति वदति
शेषा ॥ ३

ततोऽधस्तात्सिद्धचारणविद्यावराणां सद्भावानि तावन्मात्र एव ॥ ४

ततोऽधस्तात्प्रसङ्गं पिशाच्येतभूतगमना विद्वारात्रिरम तरिञ्च
यावद्वायु प्रधाति वायुभेषा उपलभ्यते ॥ ५

ततोऽधस्ताच्छतयोजनांतर इय पृथिवी चावद्वसभासश्चेन-
सुपर्वीद्य पतन्निप्रवरा उत्पततीति ॥ ६

उपवर्षित भूमेर्यथा सन्निवेशावस्थानमवनेरप्यधस्तात्सप्त भूविभवा
एकैकशो योजनानुता तरेणानामविस्तारेणोपकृता अतल वितल सुतल
तत्तल महातल रसातल पातालमिति ॥ ७

पृथेषु हि विडम्बणेषु स्वर्गादप्यधिककामभोगैश्चर्यान् इविभूतिभि
सुसमुद्रमवनोद्यानास्त्रीलविहारेषु दैत्यदानवकाश्रवेया नित्यममुदितानु-
रक्तकलत्रापत्नवधुमुद्रवतुपरा गृहपतय ईश्वरादप्यवतिद्विकामा
मयाविनोदा नित्यसन्ति ॥ ८

येषु महाराजस्येन साक्षात्तानि विनिर्मिता पुरो नानामपिप्रवर
 प्रवेक्ष्यिरेषितविचित्रमयनप्राकारगोनुरसभापैलनत्वरायतनादिभिना
 गाहुरमिधुनपारायतद्रुकसारिकाकीणकृत्रिमभूमिभिर्विचरेष्वरगृहोत्तमै
 समलङ्कृतान्यसति ॥ १

उद्यानानि चरितरा मनहृदयान्दिभिः कुसुमकलस्तवकुसुमग
 कित्तल्यावनतरुचिरविटपविटपिन्दा छाद्धान्निह्वितान् श्रीभि स-
 मिधुनविधिविद्वद्भ्रमजलानानाममलजलपूजाना ह्यङ्गुलीह्वनद्रुमि
 तनीरनीरजकुमुदकुम्बलयफट्टारनीलोत्पल्लोदितशतपत्रादिबनेषु कृत-
 निकेतनानामेकविहाराकुलमपुरविधिवस्तनादिभिर्षि द्रवोत्सवैरमरल्लेख
 शिष्यमतिशयितानि ॥ १०

यत्र इ वाय न मयमहोराजदिभि काळविभागेरपल्लयते ॥ ११

यत्र हि महादिप्रवरक्षिरोमणय सर्वं तम प्रयात ते ॥ १२

न वा एतेषु वसता दिन्वीषधिरभरसायनामवानस्यावादिभिरा-
 यवो व्यायवो वर्धयलितजराद्यञ्च देहवैषम्यैर्दीर्घायसेद्भुगम्भानि-
 रिति वयोवस्याञ्च भवन्ति ॥ १३

यदि तेना कल्पापाना प्रभवति कुतश्चन सुःखुर्विना भगवत्तेज-
 सक्षतापदेशात् ॥ १४

यस्मिन्प्रविष्टेऽनुरवधूना शय पुसपनानि भवादेश स्वयन्धि
 क्वन्ति च ॥ १५

अथातले भगपुत्रोऽसुरो बलो निवसति येन ह वा इह सृष्टा
 षण्णवतिमाया काञ्चनावापि मायाविनो धारयति सस्य च जम्भ-
 सावस्य तुलतक्षरखीगणा कल्पयत स्त्रैरिण्य कानिच पुत्रस्य
 इति वा वै विद्यायन प्रविष्ट पुरुष रसेन हाटककरयेन साययिःवा-
 सावित्यासावलोकनानुरागासितसत्तापोपगूहनादिभि स्त्रैर किल रम-
 यति यस्मिन्नपयुक्ते पुरुष ईश्वरोऽह सिद्धोऽहमित्युत्तमहागात्रवत्तमा
 स्थानमभिम चमान कथ्यते महाय इव ॥ १३

ततोऽधस्ताद्वितले हरो भगवा-हाटकेश्वर साधार्पदभृत्तगमाकृत
 प्रजापतिसर्गोत्सृष्ट्याय भवो भवा वा सह विद्युनीमूल आस्ते यत
 प्रवृत्ता सरिःश्वरा हाटकी नाम भवपोर्षीर्येण यत्र यिज्मत्सुमासरि-
 श्चना समिष्यमान जोजसा विव्रति वस्त्रिष्टपूत हाटकारय सुवर्षे
 मूषनेनासुरे-द्रावसेयेषु पुरुषा सह पुरुषीमिधारयति ॥ १७

ततोऽधस्तात्सुतल उदारण्या पुण्यशोको विरोचनात्मनो बलि-
 र्भगवता महे इत्य विष्य चिर्कीर्णमायेनादितेर्ले-व्यापो मूत्वा श्रुवा-
 मवकृपेण परास्त्रिस्तलोहजपो भगवदनुकम्पयैव पुन प्रवेक्षित इन्द्रा-
 दिव्यविद्यमानया सुसमृद्धया शिवाभिलुष्ट स्वधर्मैपाराभवस्तमेव
 मगव तमारावनीयमपगतस्ताभस आस्तोऽभुनापि ॥ १८

नो एवैतःसाक्षात्कारो भूमिदानस्य यत्तद्भगवत्तक्षेपनीविक्रयाना
 जीवमृतात्ममृते परमात्मनि बासुदेवे तीर्थतमे पात्र उपपन्ने परया
 अद्वया परमादरसमाहितमनसा सम्प्रतिपादितस्य साक्षाद्वर्गद्वारस्य
 यद्विस्तनित्तयैश्वर्यम् ॥ १९

यस्य ह वाच भ्रुतपतनप्रस्फुरनाविषु विवश सकृन्नामाभिषूष-
 "पुरुष कमव"वननल्लासा विपुनोति यस्य द्वेष प्रतिवाधन मुमुक्षुषो-
 ऽन्वयैवोपलभ वे ॥ २०

तद्भूक्तानामात्मवता सर्वेषामात्म यात्मद् आत्मतयैव ॥ २१

न वै भगवाद्भूतवस्तुभ्यानुजग्राह पुनरात्मातुवृत्तिभोषण मात्रामय
 भोगैश्चपमवातनुतेति ॥ २२

यत्तद्भूतवतानभिगता नोपायेन यावत्प्राच्छन्नेनापहृतस्वशरीराय
 क्षेपितलोकात्रयो वरुणपारैश्च सम्प्रतिमुक्तो गिरिद्वी चोपविष्ट इति
 होवाच ॥ २३

नून यतान भगवानर्थेषु न निष्पातो योऽसावि हो यस्य सचिबो
 मन्त्राच श्रुत एकान्तवो बृहस्पतिस्तमतिहाय स्वयमुपे द्वेगात्मानमश्च-
 त्वात्मनश्चाशिपो नो एव तदास्वमतिगन्धीरवचस काळस्य मन्वन्तर-
 परिप्लुत कियत्तोऽत्रवमिदम् ॥ २४

यस्यातुदास्यमेवास्मत्पितामह क्लिष्ट वजे न तु सपिष्य बहुदा-
 क्लृप्तोभय पद वाचमान भगवत परमिति भगवतोपरते क्लृष्ट
 पितरि ॥ २५

तस्य महानुभावस्यातुपथममृजितकण्ठस्य यो वाक्यद्वियः "वृत्ति-
 क्षीणभगवदनुमद् उपनिगमिषतीति ॥

यस्यानुचरित ७ ॥^१

नौराज्यो द्वारि गदापागिरवतिष्ठते निजव्रतानुष्मिपतद्वयो येनाङ्गुष्ठेन
 पदा दण्डकचयो योजनायुतासुत दिग्भिजय व्याटित ॥ २७

ततोऽभस्तात्तलातले मयो नाम दानवे द्रुक्षिपुराविषतिभगवता पुरा
 रिणा तिलोकीय विभीषुगा निर्दग्धस्तुरजवस्तवसादाह-वपदो माया
 विनामानार्थो महादेवेन परिरक्षितो विगतमुदर्शनमयो महीपते ॥

ततोऽभस्ता-महातले काइयेशया सपागा नैकक्षिरस्ता शोषवशो
 ताम गया कुरक्षतक्षकालिनसुवेष्णादिप्रधाज्य महाभोगवन्त पत-
 त्तिराज्यधिपते पुत्रपत्याहादनवरतमुद्रिवमाना स्तकलयापलसुद्रुङ्कु-
 म्बसङ्गेन कश्चिप्रमत्ता विहरन्ति ॥ २९

ततोऽभस्ताद्रसतले दैतेया दानया पययो नाम निघातकवचः
 कालेया हिरण्यपुरवसिन इति विबुधप्रलयनीका वरपत्न्या महौजसो
 महासाहसिनो भगवत सकललोकातुभावस्य हरेरेव तेजसा प्रति-
 हतवलयलेपा विद्येशया इव वसति ये वै सरमयेद्रूता वाग्भि-
 र्मैत्रवर्षाभिरिद्राद्विभ्यति ॥

ततोऽभस्ता-पाषाणे नागलोकपतयो वासुकिप्रसूया शङ्खुकि-
 महाशङ्खप्रेतकनक्षत्रपुत्राद्राङ्गुष्ठकम्बलेभक्तवदेवत्तादयो
 रोगिनो महामर्षो निवसन्ति येषामु-द वै पञ्चसत्तरशतसु
 शीर्षाणां कनासु विरचिता महामर्षो रोचिणाय पातयन्ति
 मिरिचिभर सरोति ॥

॥ पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

(भूविदरविभुषणवर्णनम्)

श्लोक—

तस्मात् मूलदेशे विश्वयोजनसहस्रा तर आसौ चा वै कला भगवत-
स्यामसी समारपादान त इति सात्कवी या इष्टदृश्यो सङ्कषण
महन्निव्यभिमानलक्षण च सङ्कषणमित्याचक्षते ॥ १

यस्येदं स्थितिमण्डलं भगवतोऽनं तमूर्ते सहस्रशिरस एतन्निभेव
स्त्रीर्षेणि त्रियन्नाय सिद्धार्थ इव लक्ष्यते ॥ २

यस्य ह वा इदं कालेनोपतस्त्रिहीनतोऽनर्षेविरचितरुधिरभ्रमङ्गुषो-
रन्तरेण साङ्कषणो नाम इष्ट एकादश-यूत्सवश्चित्रिणि शूलमुत्तम्भ-
यसुदतिष्ठत् ॥ ३

यस्याद्विक्रमलमुग्धारणविशदानसमपिपण्डमण्डलेभ्यदिपतय सह
सात्कवर्षेरेकात्मभक्तियोगेनावनम तः स्ववदनानि परित्पुत्रकुण्डल-
प्रभामण्डितगण्डयाजा वतिमनोहरानि प्रमुदितमनस सलु विलोक-
यन्ति ॥ ४

कस्यैव हि नागराजकुमार आशिर्य आसासान्नाभ्यार्वङ्गवलयविलि-
सितविशदविपुलवलयसुभगरुधिरमुत्तरजसम्भेष्वगुरुच दनङ्कुमर्ष-
ङ्कानुलेपेतावडिम्पमानास्तदभिनशनो मविलहृदयमकरम्बजापेश रुधि-
लडित्यभितास्तवनुरागानदनुदितमदधिपूर्णितास्यकरुणावलोकनयनव -
दनारविन्द सप्तौह किञ्च विलोकयन्ति ॥ ५

स एव भगवान्मन तोऽन तगुणावय आदिदेव एवसहस्रामपरोप-
वेणो लोकाया सस्यव आशे ॥ ६

भवायमान सुरासुरोस्मसिद्धग ववदिशाधरमुक्तिगैरनवरतमद्भु
दितविक्रवविह्वललोचन सुललितसुसरितामृतैनाप्यायमान सपार्थ-
दविभुधनूपतीनपरिस्नानरागनयगुलसिद्धमोदमध्वासवेन माघ म-
धुकरजालमधुरगीतश्रिय वैजय ती स्ना वनजात्य नीलव्यासा एक-
कुण्डलो हलककुदि हृतसुभगसु दरसुतो भगवा मादे द्रो वारणेद्र
इव काञ्चनी कश्चासुदारलीलो निर्मति ॥ ७

व एव एवमनुश्रुतो भवायमानो मुमुक्षुजाननादिकात्मन्वासनाय-
वितन्विशानय इदवर्माथ स-वरजसभोमयमन्दर्हृदय गत आशु
निर्मिनति तस्मानुभावा भगवा स्तयम्भुवो नारद सह सुम्भुरणा
सभावा ब्रह्मण सस्योकयावास ॥ ८

व-वत्तिस्वितिलयहेतवोऽस्य कल्प

सप्तवाद्या प्रकृतिगुणा कर्तृश्रियासन् ।

चतूप ध्रुवमकृत कदेकमान

ज्ञानावाःकथमु ६ वेद तस्य कर्तृ ॥ ९

मूर्ति न पुरुकृपया वधार सस्य

सशुद्ध सवत्तदिद् विभाति यत्र ।

यष्टीला सृगपतिगद्देऽनवशा

वादाशु कलनननाशुदारवीर्यः ॥ १०

यन्नाम सुतमनुकार्यैश्चकसा

वार्तो वा यदि पतित प्रसम्भनाहा ।

हन्त्वद् सपदि नृथानशेषस्य

क श्रेयद्रुगवत आत्मवेत्तुस्तु ॥

११

मूध वर्धितमंशुपत्सहस्रमूर्ध्नौ

मूगोळ समिरिसरिसमुद्रसन्धम् ।

आन त्वाद्निमित्तविक्रमस्य मूत्र

शो वायाव्यधिगमयेःसहस्रविद्ध ॥

१२

एषप्रभावो भगवान्त्व तौ

दुर तपीर्षोऽगुणानुभाव ।

मूढे रसाया स्त्रित आत्मत तौ

शो लालया स्मा स्त्रिये विवर्ति ॥

१३

एता श्रेवेद् नृभिरुपग तन्वा गतवो यथाक्रम विनिर्मिता यथोप-
देकस्तुवर्धिता कदाच-कामयमानै ॥ १४

यताचर्षीर्हि राज पुत्र प्रभृतिःशङ्खगल्य धर्मस्य विपाकगतव त्वा
वच्य विसदृशा यथाप्रथ त्वाचरये किञ्च न-कथयाम इति ॥ १५

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे ब्रह्मसंहस्रनामोऽध्यायः
सद्विद्याया पञ्चमस्क ३ पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

॥ षड्विंशोऽध्यायः ॥

(परशुरामकण्ठम्)

राजा—

मद्यप एतद्वैचि य लोकास्य कथमिति ॥ १

ऋषि—

त्रिगुणत्वाल्लक्ष्णु अद्याप्य कर्मगतस्य द्रव्यमित्यथा सत्त्वा एव सर्वस्य
सारतन्त्र्येन भवति ॥ २

अथेशानी प्रतिषिद्धलक्षणस्याधमस्य तथैव क्तु अद्याप्य वैसा
हृदयात्कर्मफल विसहस्र भवति यत्कृताद्यविद्यया क्लृप्तकामाना तत्त
रिषामलक्षणा सूतस्य सद्गुणस्य प्रवृत्त्यास्तासा प्राप्नुर्वेत्प्राप्तुकर्मैवि
ष्यन् ॥ ३

राजा—

तरका नाव भगवान्कि देशविशेषा अवया वदिसिद्धिलोकया आहो
स्त्रिद तराळ इति ॥ ४

ऋषि—

अ तराळ एव त्रिजगत्तास्तु त्रिंशु दक्षिणसामधस्ताद्भूमेरुपरिष्ठाव
कलापस्यासद्विष्वात्ताद्द्व पिद्वयया त्रिंशु स्थाना गोत्राण्या परमेष्ठ
समाधिना सत्त्वा एवाशिष आत्मासाना निपस्यति ॥ ५

यत्र ह वाव भगवापितरुत्तजो वैवस्वत स्वविषय प्राप्तिषु क्तु
हवैवत्तु सम्पदेषु कथा कर्मावस्य दोषमेवातुक्लृप्तभगवच्छासन्ः
सगमो इम आरयति ॥ ६

तत्र ह्येके नरकानेष्वविज्ञाति गणयति अथ तस्मै राजशानरूप
 लक्षणतोऽनुकमिष्यामस्तानिखोऽथतानिखो रौरवो महारौरव
 कुम्भीपाक कालसूत्रमक्षिपशवन सूकरसुखम बहूप कुमितोन्नत
 स दससाप्तभूमिब्रह्मण्टकशासनो वैतरणापूर्वोद् प्रावरयो विनाशन
 लालाभश्च सारमेशादममर्षाभिरय रेत पावमिति । किञ्च धारकर्मो
 रक्षोगामोन्नत शूलप्रोतो इ दसूको षट्त्रिरोचन पयावर्तन सूत्र
 मुखमिलप्रविज्ञातेनरपय विविधवतनाभूयव ॥ ७

तत्र यस्तु परविद्यापत्रकळराभ्यपहरति स हि कालपाशयज्ञो
 पमपुरैरतिभयानकैलायमिसे नरके षड्भक्तिपातये अनशनानुदपान
 दण्डनाहनस तर्जन्नादिभिर्घातनाभिर्घातमाभ्ये अतुर्यत्र कश्चलमासा
 वित एकदैव सूत्रासुपचाति यामिस्तमाये ॥ ८

एवमेव-कतामिसे यस्तु ब्रह्मचित्वा पुरुष दारादीनुपपुहृके वज्र
 शरीरी निवासनान्ते यातनास्यो वेदनया तन्मगिनष्टष्टिश्च भवति
 यथा वनस्पतिवृक्षयमानमूलस्तस्माद् यतामिस तमुपदिशति ॥ ९

बलिबद् वा एकदहमिति ममेदमिति सूत्रदोहेण केवल स्वकुटुम्ब
 मेवानुदिन प्रमुपाति स तदिह विहान स्वमेव तदग्रमेन रौरवे
 निपतति ॥ १०

ये त्विह पथैवानुक्त विहिंसिता जतत्र परत्र यमवातनामुपगत
 त एव रुद्रो भूत्वा तथा तमेव विहिंसति तस्माद्दौरवमित्याह रुद्र
 रिति सर्पादितिभूरस्रवसाप्देश ॥ ११

एवमेव महारौरवो यत्र निपतितः पुरुषः फल्गवादा त्वमः करवस्त
कम्पेव चातयति च केवलं देहभरः ॥ १२

यस्मिन्वह वा त्वमः पशूः पक्षिणो वा प्राणस्य उपरं वसति तमपहृरुण
पुरुषादौरसि विगर्हितममुत्र यमानुचरा कुम्भापाकं तप्ततैले उपरं च
यति ॥ १३

यस्मिन्वह चित्तविश्वरूपस्य कालमुत्रतहके नरके अमुत्रयोत्तप
रिमण्डले तावमवे क्षणकाले उपसवस्तात् यथाभ्यामतिताप्यमानेऽभि
निवेशितं ह्युत्पिपासाभ्या च इष्टमाना तवदि शरार आस्ये श्ले
वेहतेऽवतिष्ठति परिचायति १ च चायति पशुरोमापि तावद्वर्षसह
स्रापि ॥ १४

यस्मिन्वह वै निजवेत्पशादन्वयपगतं पाशण्डं चोपगतसाम्प्रति
पञ्चवनं प्रवेश्य फल्गवा अहरति तत्र हासावितस्ततो धावमानं तत्र
सतोषारैलालयनासिपत्रैश्चिद्यमानसवाहो हा हतोऽस्तीति परमया
वेदनया मूर्च्छितव पक्षेपक्षे निपतति स्वधमहा पाशण्डानुगतं फल
मुच्छे ॥ १५

यस्मिन्वह वै राजा राजपुरुषो वा अदण्ड्ये दण्डं प्रलयति नाहणे
वा शरीरदण्डं स चापीपात्ररत्नेऽमुत्र सूकरमुच्छे निपतति तत्रावि-
करोर्विनिष्पिभ्यमापावस्यो यथैवेहेल्लुण्डं आर्तस्त्रयेण स्नानं कचि-
न्मूर्च्छितं कश्मलानुपगतो यथैवेदाहृष्टदोषो उपकृता ॥ १६

यस्त्विह वै भूतानामीश्वरोपकल्पितवृत्तीनामविविक्तपरम्यथावा
 स्वयं पुरुषोपकल्पितवृत्तिर्विविक्तपरम्यथो व्यवधानाचरति स परत्र
 धकूपे तदभिद्रोहेण निपतति तत्र हासौ वैज तुभि पद्मसुगमश्चि
 सरीसृपैर्बैशकसूक्तमत्कुमनशिक्षादिभिर्वै केवाभिद्रुग्वासौ लघवोऽभि
 द्रुष्टमागस्तमसि विद्वत्तन्द्रानिद्रतिरल्लवावस्थानं परिक्रामति यथा
 कुक्षरीरे जाय ॥ १७

यस्त्विह वा धसविभ ज्ञभाति यत्किंचनोपन्तमनिर्मितपञ्चमशो
 वाचसस्तुत स परत्र कृमिभोजने नरकाधमे निपतति तत्र मलसह
 स्योजने कृमिकुण्डे कृमिमूत्रं स्वयं कृमिभिरेव भक्ष्यमाणं कृमिनो
 जनो चाचक्षुर्मन्वापहुत्वादोऽभिर्वैशमात्मानं यातयते ॥ १८

यस्त्विह वै स्तेयेन वलाहा द्विरम्बरजादीनि ब्राह्मणस्य वापहर
 त्वा यस्तं वानापदि पुरुषस्तन्ननुजं राजं वमपुरुषा अवसन्नयैरमिपिण्डै
 सम्प्लुष्टैश्च निष्कुर्यात् ॥ १९

यस्त्विह वा अजाया स्त्रियमगम्य वा पुरुषं योषिदभिनच्छति
 तावन्नुत्र कशया वाहय तस्मिन्मया तूभ्यां लोहमय्या पुरुषमासिद्ध
 यति स्त्रियं च पुरुषरूपया तूभ्यां ॥ २०

यस्त्विह वै सवाभिगमस्तममुत्र निरये वर्तमानं वयकण्टकशा-
 ल्मलीमारोप्य निष्कर्षति ॥ २१

ये त्विह वै राज्ञ्या राजपुरुषा वा अपास्तव्या धर्मेसेतून्निवृन्ति
 ते सम्प्लेस्य वैतरण्या निष्कुर्यात् भिन्नमर्षादास्तस्मात् निरपपरिक्षा

मूलाया नक्का वाहोगमैरिजकतो भक्ष्यमाणा ज्वात्मना न विद्युज्ज-
मान्वाभ्रातुबिहसमाना श्वायेन कर्मपाकमनुस्मरन्तो विष्मूत्रपूषणो
चितकेस्रनश्रासिमेदोनासवसावादि यामुपतप्यन्ते ॥ २२

ये त्विह वै दुषर्त्तौपतयो नष्टौपाचारनिवनाह्यकलज्वाः पशुचर्या
चरन्ति ते च्छपि मैत्र दूषविष्मूत्रक्षेप्पनलापूर्णाग्नेवे निवर्तन्ति तदे-
वातिवीमन्सितमश्नति ॥ २३

ये त्विह वै शृगलभपतयो ब्राह्मणादयो मृगप्याविहारा अतीरेषु च
सुनाश्रिज्जन्ति तानपि सम्परेतोऽह्यभूता वमपुरवा इषुभिर्विभ्यन्ति ॥

ये त्विह वै दाम्भिका दम्भयज्ञेषु पशूचरन्ति तानमुष्मिन्लोकै-
वैशसे नरके पतितान्निरवपतयो पातयित्वा विशसति ॥ २५

चक्रिःवह वै सवर्गो भ्रातृो द्विजो रेत पातयति काममोहितस्त-
प्यपकृतमसुर रेत कुन्वाया पातयित्वा रेत सम्पाययन्ति ॥ २६

ये त्विह वै दुस्वबोऽग्निदा नरदा पाया ताया वा विदुम्पायि
राजानो राजभटा वा ताश्चापि हि परेत वन्दूता वन्दद्वा खान-
सप्तशतानि विशदिश्व सरमस खादति ॥ २७

यसिःवह वा अहत वदति सास्ये द्वेषविभिन्ने दाने वा कथ-
यित्स वै श्रेत नरकेऽवीचिनत्यव सिरा निरवकाशे योजनशतोष्मू-
याद्विरिमूत्र सम्पायते यत्र जलमिव स्वल्पमनुसृष्टमवभासते तद्वी-
चिमचिल्लो विशीर्षमाणशरीरो न शिषमान पुनरारोपितो निव-
रति ॥ २८

वसिष्ठ वै विभो राज्ञो वैश्यो वा सोमपायस्तत्कलत्र वा सुरा
 जतस्तोऽपि वा पिबति प्रमादतलोषा निरव नातानानुरसि पदा-
 कम्बास्ये बह्विना इवमाग काध्यायस निषिञ्चति ॥ २९

अथ च वसिष्ठ वा आत्मसम्भावेन स्यामभयो जामतपो
 विद्याचारवर्षाभयवतो वरीयसो न बहु न पेत स मृतक एव सृत्वा
 झारकर्मो निरवेऽवाङ्क्षिरा निषासितो दुर वा चातना समुते ॥३०

ये त्विह वै पुरुषा पुनपनेयेन वज ते साध्व क्षियो नृपसूत्रा-
 वन्ति तस्य ते पश्य इव तिहता यमसदने चातय तो रक्षोत्पया
 सौनिका इव सधितिनाऽवदायासृक् विवति च इव्यमाणा पथेह
 पुरुषावा ॥ ३१

ये त्विह वा जतान्तोऽरण्ये प्राप्ते वा वैजम्भकैरुपसृतानुप-
 विरम्भस्य किञ्चिद्विपून् सूम्सूत्रादिपूपयोता कीदृशकतया चातयति
 तेऽपि च प्रेत्य यन्वातनासु सूत्रादिषु श्रोताःमान छुतह्भवा चाभि-
 हता कङ्कवटादिभिश्चेतस्तत्रस्त्रिभ्यस्तुण्डैराह वमाना आत्मसमल
 स्मरति ॥ ३२

ये त्विह वै भूता युद्धेनशति नरा क्लवजस्रमावा स्या द दश-
 कास्तोऽपि प्रेत्य नरके द दशूकरवे निषर्तति वज रूप द दशूका
 पञ्चमुखा सप्तमुखा उपसृज्य मसति यथा विच्छेद्यमान् ॥ ३३

ये त्विह वा अथावदङ्कुल्लगूहादिषु भूताभि निरुधति तथामुत्र
 केच्येवोपवेद्य सगरेण बह्विना वृमेन निरु धति ॥ ३४

वस्तिवद् वा अतिथीन-भागात्वात् नृदपतिरसकृदुपगतम-सुदिष
क्षुरिव पापेन चक्षुषा निरीक्षते तस्य चापि निरये पापदृष्टेरक्षिणी
वञ्जतुम्हा गृह्णा कङ्कशाकवदाद्य प्रसङ्गोरुपल्लादुत्पाटयन्ति ॥ ३५

वस्तिवद् वा ^१आह्वयप्रभिमतिरहकृतिशिमन्प्रेक्षण सर्वतोऽभि
विशङ्की अर्थनक्षपनाशचित्वा परिशुष्यमागद्दृश्यवदनो निर्दुष्टिमतत
गतो मद् इवार्थमभिरक्षति स चापि प्रेक्ष तद्दुःपादनोत्पन्नसंरक्षण
शमतमद् सूचीगुणे नरके निपद्यति यद् इ चित्तमद् पापपुरुष धर्म
राजपुरुषा वाचका इव सर्वतोऽङ्गेषु सूत्रैः परिवर्थात् ॥ ३६

एवविधा नरका यमाह्वये सति अतस्त सदससस्तेषु च सर्वेषु
च सर्वे एवावर्मावर्तिनो ये केचिदिदोदितान् अनुदिताश्चावतिवते यथा
येन विशति तथैव यथानुवर्तिन इतरत्र इह तु पुनमथे न तत्र
शेषाभ्या निविशति ॥ ३७

निदुष्टिचक्षुषमाग आदाश्वेव व्याख्यात —

एतावानेवापहकोशो वञ्जतुम्हा पुराणेषु विश्वरिपत तपनीयते
यत्तद्भुगवतो वाराचणस्य साक्षात्पुत्रस्य अविष्ट रूपमात्मना
गुणमयमनुवर्षितमादत्त पठति -दृष्योति आश्वयति स तपनीय इत्यत्र
परमात्मनोऽमाह्वयनि अत्राभक्तिभिद्भुदुष्टिर्वेत् ॥ ३८

सुखा शूल तथा सूक्ष्म रूप भगवतो यति ।

सूक्ष्मे निहितमात्मन इवै सूक्ष्म विद्या तपोदिति ॥ ३९

१ वाक्यान् आम्बल्लानि दुर्लभान्पठ

भृङ्गीपक्षसखिदिदिनम समुद्र
पाताळदिङ्गनरुफभागलोकसस्या ।

गीता मया तव नृपाद्भुतमीश्वरस्य
स्फूर्ड वपु सकलजीवनिवासधाम ॥

४०

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे अष्टादशसहस्रिकायां
सहस्रिकायां पद्मसुक्ते ३ वृद्धिलोठश्लोके ॥
॥ इति पद्मसुक्ते च समाप्त ॥

Ambadi Venugopalan

TRIPUNITHURA

COCHIN KERALA

॥ श्रीमद्भागवतम् ॥

॥ षष्ठस्कन्धे प्रथमोऽध्यायः ॥

(इतिमिहोपर्यायम्)

राज्य—

निवृत्तिनाग कथित आदौ भगवता कथा ।	
सन्धयोगोपलब्धेन तद्व्याप्य वदसस्मृति ॥	१
बह्विदम्भमश्रैष त्रैगुण्यविषयो नून ।	
योऽस्वावलानमकृतेरुपसर्ग पुन पुन ॥	२
जयमलक्ष्या नाना नरकाञ्जालुपरिगता ।	
सद्यतरश्च व्याख्यात आद्य स्वात्मभुषो यत ॥	३
विषमतोलात्प्रपदोर्बैशास्यपरितानि च ।	
द्वीपचर्मसमुद्गाद्रिभक्त्यान्वचनस्पर्तीच ॥	४
धरास्रष्टलसत्त्वान् भागलक्ष्यमान्तर ।	
योत्तिपा विवरण्य च पथेवमसृजद्विभु ॥	५
अधुनेह महामाग यथैव नरकाप्ररु ।	
नानोपयातनाभेषाञ्च मे व्याख्यातुमर्हसि ॥	६

श्लोक —

न चेद्दिहैवावचिति यथाहस

दुतल कुवा मनश्चिकवाभिभि ।

भुष स वै श्रेय नरवानुपैति

ये कर्त्तव्यता मे भवतस्त्रिमवातना ॥

७

तस्मात्पुरैवाधिद् पापनिष्कृतौ

वनेत मूलोरविपदलात्मना ।

दोषस्य दृष्ट्वा गुरुलाघव यथा

मिषक् चिकित्सेत रुजा निदानचित् ॥

८

श्लोक —

दृष्टव्यताभ्या चत्पाय यतनसन्धात्मनोऽदितम् ।

करोति मूयो विवश प्रायश्चित्तमथो कथम् ॥

९

अविश्रित्यजलेऽमृतात्तत्रविशरति त पुन ।

प्रायश्चित्तमतोऽपार्थे स वे कुल्लरज्ञौचवत् ॥

१०

श्लोक —

कमना कर्मनिर्हायो न क्षात्राणिक इष्यते ।

अविद्धरधिकारित्वाऽप्रायश्चित्त विमद्वनम् ॥

११

न्यूनत पायनेवाज्ञ व्यापयोऽमिन्नवति दि ।

एष नियमकृद्वाजन् एनै श्रेयाय कवपते ॥

१२

सुपसा नष्टचर्षेण क्षमेत च क्षमेत च ।

१]

पद्यसङ्ग्रहः

७०९

ज्जामेन सत्तहोपाभ्या यमेन निबमेन च ॥	१३
देहवाप्तुद्विज पीरा यमैजा बहयादिता ।	
द्विपत्त्यथ महदपि वेत्तुत्तमिमानल ॥	१४
केचित्केवलया मन्ता वासुदेवपरानया ।	
अथ तु वरिष फारुमेन नीहारमिष भास्कर ॥	१५
न तथा ह्यववा राग पूमेव तपआदिभि ।	
यथा कृष्णापित्तनागस्तःपूरुपनिषेववा ॥	१६
सर्वाभावो ह्यप लोके यथा सेनोऽङ्गुलीभव ।	
सुधीला साधवो यत्र नारायणपरायणा ॥	१७
प्रायश्चित्तानि श्रीष्ठाणि नारायणपराङ्मुखम् ।	
न निष्पुनति रात्रे इ सुराकुम्भमिपावगा ॥	१८
सकृ मन कृत्यापवर्गि दबो	
निविमित तद्रुगरागि वैरिह ।	
न वे क्त वाशसूदक्ष तद्गडा	
स्वोऽपि पदवति दि श्रीर्यनियुक्ता ॥	१९
अथ चोदाहरसीमभिविहास पुरातनम् ।	
दूताना विष्णुवतयो सवादात्त निषोष मे ॥	२०
१का यद्गुञ्जे द्विज कश्चिदासीत्परिजातिल ।	
नास्त्रा नष्टसदाभाये दास्या ससर्गदूषित ॥	२१

व दध्नैतवैश्वीर्यैर्गर्हिषा बुद्धिमास्थित ।	
विभ्रष्टुदुग्धवन्नुपिपातयामास देहिन् ॥	२२
एव निवसतकाल आलसानस्य तन्मुदात् ।	
कालोऽलगा महा राजसष्टाशीत्यादुप समाः ॥	२३
तस्य प्रवक्तु पुत्रा दस्य देवा तु सोऽवम ।	
बालो नारायणो जज्ञा पित्रोश्च दधितो बृशम् ॥	२४
स बद्धाद्वन्तमित्तमके कलभापिणि ।	
निरीक्षमानकालात् सुमुदे जरतो बृशम् ॥	२५
मुञ्चान प्रपिचत्साद् बालकम्पदवित्त ।	
भोजयथायव मूढो न वेदान्तमन्तकम् ॥	२६
स एव वर्तमानोऽज्ञो नृ युक्तल उपस्थिते ।	
मर्ति चकार तन्मे बाले नारायणाह्वये ॥	२७
स पाशदस्ताम्नी दृष्ट्वा पुत्रया बृशदास्यान् ।	
यक्तुपदान्भूधरोन्व आत्मान नेतुमगतान् ॥	२८
दूरे क्रीकनकासक्त पुत्र नारायणाह्वयम् ।	
प्राप्तितेन सरेगोषैराङ्गुहापङ्कलेद्दृश्य ॥	२९
मिथुन्व शिवमायस्य मुक्तो हरिकीरनम् ।	
भर्तुर्नाम महाराज पार्षदा सहस्रापतम् ॥	३०
विष्णुर्विशोऽहर्षद्व्यादासीपदिमजामिळम् ।	

धममेव्यान्विष्णुदूता वारवामासुरोजसा ॥ ३१

ऋतुर्निषेधितास्त्रास्ते वैषसतपुर सरा ।

के वृष प्रतिनेद्धारो धमराजस्य शासनम् ॥ ३२

कस्य वा कृत जायाता कस्मात्स्य निषषथ ।

किं देवा अपदेवा वा वृष किं सिद्धसत्त्वना ॥ ३३

सर्वे पद्मपल्लवाःशा पातकौशेयवाकस ।

किरीटिन कुण्डलिनो कस्य पुष्करवाटिन ॥ ३४

सर्वे च नृत्नवपस सर्वे चारुत्तुमुजा ।

धनुर्निषद्वातिगदासङ्गवक्षान्पुनक्ति ॥ ३५

दिशो विदिमिद्यालोका कुव त सेव रोचिषा ।

किमर्थं धर्मपालस्य किङ्कराशो निषषथ ॥ ३६

कीदृश —

इत्युक्ते धनदूतैस्त्रीवासुदेवोक्तवचरिण ।

शान्प्रत्यूषु प्रहस्येद् मेघशिङ्गाद्वा गिरा ॥ ३७

किष्णुदूता —

नृष वै धमराजस्य यदि निर्देमकारिण ।

इत धमस्य नरात्थ यथा धर्मस्य लक्षणम् ॥ ३८

कथस्त्रिद्विषते वृषटः किंवास्य ह्यानमीयितम् ।

वृषट्वा किङ्कारिण सर्वे जादोक्तिःस्वतिचिह्नयाम् ॥ ३९

कमदूता—

- वेदप्रसिद्धितो धर्मो ह्यनमस्तद्विपर्यय ।
 वेवो नारायण साक्षरस्त्रयम्भूरिति विस्रुतम् ॥ ४०
- येन स्वपादमयी भाषा रज सन्वतमोमया ।
 गुणनामक्रियास्वैर्विभाष्य ते वयातयम् ॥ ४१
- सूर्वोऽपि स्व मरुद्गाय सोम स भ्याहनीदिस ।
 क कु काञ्चो यन इति ह्येते देहस्य साक्षिय ॥ ४२
- एतैरधर्मो विज्ञात स्थान दण्डस्य युपते ।
 सर्वे कमानुरोधेन दण्डसर्द्धित कारिण ॥ ४३
- सम्भवन्ति हि मद्रानि विपरीतानि चानथा ।
 कारिणा गुणसङ्गोऽस्ति देहवात्सलकमकृत् ॥ ४४
- येन याथा यथाऽधर्मो धर्मो वेह नर्मादित ।
 स एव क-फल मुहृत्ते तथा तावद्मुत्र वै ॥ ४५
- यथेह देवप्रवरालोविभ्यमुपलभ्यते ।
 मूलेषु गुणवैचित्र्यात्तथा यत्रानुमीयते ॥ ४६
- वर्तमानोऽवस्यो काञ्चो गुणाभिज्ञापको यथा ।
 एव ज मान्वाचोरेतद्धर्माधर्मनिदर्शनम् ॥ ४७
- मनसैव पुरे देव पूर्वरूप विपर्ययति ।
 अनुमीमासतेऽपूर्वं मनसा भगवानज ॥ ४८
- यथाऽह्मसमसा मुक्त क्पासो व्यक्तमेव हि ।

म वेद पूर्वमपर नष्टज मस्मृतिस्तथा ॥	४९
पञ्चमि कुरुते स्थाया पञ्च वेदाय पञ्चमि ।	
एकतु षोडशेन श्री सय सप्तदशोऽभ्रुते ॥	५०
तरेतःचौदशकळ लिङ्ग शक्तिप्रथ मद्त् ।	
धत्तेऽनुमसृति पुक्ति इचशोकमचारिंशद् ॥	५१
वेदशोऽजितपत्रगो नेच्छु कमपि कथयते ।	
कोऽकार इवाःमान कमवाच्छाय मुद्रति ॥	५२
नदि कञ्चिच्छमयपि नातु विष्टनकमकृत् ।	
कार्यते इवश कम शुषे साभाःशैर्भञ्जत् ॥	५३
लक्ष वा निमित्तमन्वक्त वक्षा वक्त मकःसुत ।	
यथायोनि यथावीज सभावेन यत्नयता ॥	५४
एष प्रकृतिसङ्गेज पुरुषस्य विषयय ।	
आसीःस एष नचिरादीशसङ्गादित्यपये ॥	५५
अथ हि शुणसम्पन्न श्रील्लूतगुणालय ।	
शूद्रप्रतो शूद्रवात् सत्यवा न अविच्युति ॥	५६
शुर्वैश्वदिविद्विज्ञाना शुभ्रुर्मिःरहङ्गत ।	
सर्वैश्वरसुहःसाशुर्मितवागनस्यक ॥	५७
एकदाशौ वन वात विद्वत्पेशकृदिज ।	

आत्मानं तत्र प्राकृतं काङ्क्षन्पुण्यसिद्धिद्वारात् ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥
 दृष्ट्वा कामिनं कञ्चिच्छुद्धं तदं मुविष्यन् ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥
 शीतला च मधु वैरीष मद्राप्सूभितनेत्रया ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥
 मन्त्रया विष्णुवर्णीया व्यपेत निरपत्रपम् ।
 शिष्टतमस्तु वाक्यं हसन्मनयाभितके ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥
 दृष्ट्वा वा कामक्षिणेन बाहुना परिरम्भिताम् ।
 आत्मानं हृन्मन्त्रयन् सद्गतेषु विनोदित ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥
 अक्षयवन्नात्मनाऽनाद्य यावत्सर्वं यथाशुभम् ।
 न शशाङ्क सनाथातु मनो मदनपैतितम् ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥
 वृद्धिमिच्छन्स्वरज्याजपहस्तो विवेकत ।
 तामेव मनसा भ्याद्य लक्ष्म्यादिरराम इ ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥
 तामेव तोषदात्मसु वि वेपार्थेन यत्नता ।
 आन्वैर्मेनोरमै कानै ब्रह्मदेव यथा तथा ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥
 विश्वं श्रमार्थानमौला कुले महति लम्बिताम् ।
 विससताविराऽप्य सौरिण्यापाङ्गुलिषा ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥
 यत्सत्तन्मोपनिषे यावतोऽवाक्यो धनम् ।
 यभारास्ता कुटुम्बि वा कुटुम्बे न र्धीरयम् ॥ १० ॥ १० ॥ १० ॥
 यदसौ शास्त्रमुच्छ्रय सौरचायावगर्हित ।

५१-५२

द्विर्वेत्तं पितृ कालमथाशुभं भिर्महात् ॥

५६

शुभं यत्नं दण्डपाये सबाहो कृतकित्तिवन्म् ।

द्विष्णोः ऽऽकृतनिर्वेत्तं यत्नं दण्डनं शुभसति ॥

५८

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमोऽध्यायः
सहितार्थाः कालकः च दण्डनोऽध्यायः ॥

॥ द्वितीयोऽऽयः ॥

अंशुक —

शुभं ते भगवद्भूता यमदूताभिभाषितम् ।

दण्डधाक्षाय वा राजप्रत्याहुनयद्दोषिणा ॥

१

विष्णुदूता —

लक्ष्मो कष्ट धमदञ्जानधमं शूरोते सभाम् ।

अप्रारण्योऽप्यपायेषु दण्डो वैर्निवृत्ते द्रुपा ॥

२

प्रजानां पितरो ये च ह्यन्तारं साधयं समा ।

यदि स्यात्तेषु वैपन्यं क्व याति शरणं प्रजा ॥

३

अथदाचरति भेषामितरस्तचरीदृते ।

स यत्प्रमाणं कुरते लोकसाधुवतते ॥

४

यस्माद्दे शिर आधाय लोकं स्वपिति तिवृत् ।

स्वयं धर्ममधर्मं वा नहि वेद् यथा पशुः ॥

५

स क्व चर्षितास्मानं कृतमैत्रमचेतनम् ।

विभम्भापीथो भूताना सगुणो द्रौण्युन्मर्षति ॥

६

अथ हि कुतनिर्वेशो जन्मलोड्यहसामपि ।

यद्भ्यामहार विवशो नाम लस्तयन हरे ॥

७

पर्येनैव क्षयोनोऽस्य कुत स्वाद्युषनिष्कृतम् ।

यदा ताराशपाथेति जगाद चतुरध्वरम् ॥

८

सोन सुरापो मित्रधुष्यद्भवा मुकतल्पना ।

स्त्रीराजपितृगोह वा धे च पातकिनोऽपरे ॥

९

सर्वेषामन्वयवतामिदमेव मुनिष्कृतम् ।

नामभ्याहरण विष्णुचलसाद्विषया मति ॥

१०

न निष्कृतैरुदितैश्चक्षुषादिभि

स्तथा विशुद्धस्यचवाच्यतादिभि ।

यथा हरेन्नामचदैरदाहृतै

स्तदुचयमशोकगुणोपलम्भयम् ॥

११

नैकातिक तद्वि कुतेऽपि निष्कृते

मन पुनयावति चेदसत्पथे ।

तत्तन्मनिहारमनाप्यता हरे

गुणानुवाद क्लृप्त सत्त्वभावन ॥

१२

अथैव मापनयत कृताशेषनिष्कृतम् ।

यदसौ भगवन्नाम श्रियन्नाम समग्रहीत् ॥

१३

साक्षेय परिहास्य वा स्तोम हेतुनमैव वा ।

वैकुण्ठनाममह्यमलोपाधर विदु ॥	१४
पतित स्त्रियो ब्रह्म स दृष्टस्तत्र भादत ।	
हरिनिम्बसेनाद् पुमाश्चाहति वाचनाम् ॥	१५
गुरुणा च लब्ध्वा च गुरुणि च लब्ध्वा च ।	
प्रापयित्वाणि पापाना ज्ञात्वोक्तानि महर्षिभि ॥	१६
सैत्या ययानि पूष ते तवादाजगपादिभि ।	
नाचमत्र तद्दत्त्वं तद्पीशाङ्गिसेवया ॥	१७
अज्ञानाद्वया ज्ञानादुत्तमशोकनाम यत् ।	
सङ्गीर्तितमथ पुनो ददेदेषो यवाकर ॥	१८
यथागद् पीयैतमनुपदुक्तं यदृच्छया ।	
अज्ञानतोऽन्वात्सगुणं कृत्वा स त्रौऽप्युदाहृत ॥	१९
(पति च पूच्छत भटा धर्मैर्दक्षिणं यदि सशय ।	
स वेद् यत्स गुरु धमस्य भगवा यत् ॥)	

श्लोक —

त एव सुविनिर्गीर्य धर्मै भागवत तृप ।	
त यान्बचाराभिर्तुष्य विर सृत्तोरधुमुचय ॥	२०
इति प्रसुदिता याम्पा दूता यात्वा चमार्तिनै ।	
यन्नरश्ले कथा सर्वनाचच्छुसिन्दम ॥	२१
द्विज पाशाङ्गिनिर्मुच्ये गवन्मी प्रच्छति गत ।	
यत्त दे सिरसा विध्नो किङ्करा दर्शनोऽसथा ॥	२२

त विवस्त्रमभिषेत्स महायुरुपकिङ्करा ।	
रुद्धता पश्यतस्तस्य तथा तदधिरेऽनघ ॥	२३
अत्रामिलोऽभ्यधाकण्ठं धृतान्ता वमकुशावो ।	
वर्म भागवतं सुदृढं त्रैविद्यं च गुणाभयम् ॥	२४
मक्तिमा भगवत्प्राप्तुं नाहाभ्यधवनाहरे ।	
अनुत्थापो महानासीःस्मरतोऽद्भुतमहात्मन ॥	२५
अहो मे परमं कर्ममूर्धनिनिघातन ।	
येन विद्वापितं ब्रह्म वृक्षत्पां पावतात्मना ॥	२६
विष्या विगर्हितं सद्भिर्दुष्कृतं कुञ्जकञ्जम् ।	
दित्वा कालां सतीं योऽहं सुरापामसतीनगाम् ॥	२७
कुड्यावनाथी पितरौ ना वयं तू तपस्विनी ।	
अहो मयायुना लज्जावकुलज्ञेन नीचवत् ॥	२८
सोऽहं न्यक्तं पङ्क्तिप्वामि नरके भृशहाक्ये ।	
धमत्ता कामिनो यत्र विदितं यमपातना ॥	२९
किमिदं स्थलं जाहोस्तिस्राश्चादृष्टमिहाद्भुतम् ।	
कं यता अथ ते दे दे वा न्यक्तव्यपाशापायय ॥	३०
अथ ते कं यता मिदाञ्जत्वारञ्जाकृत्तमा ।	
अथमोचयन्तीवमानं यदा पाशैरधोसुष ॥	३१
अथापि मे दुर्भोग्या विभुषोत्तमदर्शने ।	
स्रष्टिस्त्वयं ब्रह्मज्ञेयं केनास्मा मे शशीपति ॥	३२

अ यथा श्रियमापस्य नाशुचेदुपहीयते ।	
वैकुण्ठनाम्बमदृष्य निष्ठा वसुधैमिहाहृदि ॥	३३
क चाह किलव पापौ ब्रह्मणा निरपजम् ।	
क च नारायणेत्थेत्तद्गुणवज्जानं मङ्गलम् ॥	३४
सोऽहं तथा यतिध्यामि यतचित्ती इवान्निष्ठ ।	
यथा न भूय आत्मानम् ये तमसि लज्जये ॥	३५
विमुच्य तमिम व धमविद्याकामकर्मजम् ।	
सबभूतमुद्गच्छा तो नैत्र कथम आत्मकाम् ॥	३६
नोचये क्षमात्मानं योषि मयात्मनायथा ।	
पिच्छीदितो यथैवाह कीडाभृग इवाधम ॥	३७
यमाहमिति देहात्तौ हित्वा किञ्चावधीर्मथिम् ।	
धात्ये मनो भगवति श्रुतं तत्कीलवादिनि ॥	३८
इति ज्ञानसुनिर्वेदं क्षणसङ्गेन सातुषु ।	
गङ्गाशरमुपेयाय मुक्तसवालुष धन ॥	३९
संक्षुब्ध —	
स तस्मिन्नेवसदन आसीनो योगमाश्रित ।	
प्रत्याहृतेऽहं यमानो युषोऽत्र मम आत्मनि ॥	४०
ततो गुणेभ्य आत्मानं विपुं वात्सल्यमाधिना ।	
दुसुजे भगवद्वाञ्छि ब्रह्मण्यनुभवत्मानि ॥	४१
चक्षुंपारतधीस्तम्बितद्राक्षी-पुरुषान्पुर ।	

उपलभ्योपलब्धा प्राणवन्द्ये सिरसा द्विजा ॥ ४२

द्विजा कलेवर सीने गङ्गाया दशनाम्बु ।

सद्य स्वरूप जगूरे भगवन्-सार्धैर्वर्तिनाम् ॥ ४३

साक विद्यावसा विनो महापुरुषकिङ्करी ।

हैम-विमानमारुह ययौ यत्र शिव पति ॥ ४४

एव स विद्याभित्तसम्भर्ता

वासा पति पतितो गणैरुभया ।

निपात्यमानो विरये इतज्जत

सद्यो विमुक्तो भगवत्कान गृहम् ॥ ४५

नात पर कर्मनिव चक्रान्तन

मुमुक्षुता सीधैपदानुकीलनान् ।

न कपुन कमसु सज्जते मयो

रजस्तमोभ्या कलिष्ठ ततोऽप्यथा ॥ ४६

य एव परम गुणमिद्विहासमथापहम् ।

शूय्यान्मूढ्या सुक्ते यत्र मत्तयातुकीतयेत् ॥ ४७

न वै स नरक याति नेक्षितो यमकिङ्करी ।

यद्यप्यमङ्गले मर्त्या विष्णुलोके नहीयते ॥ ४८

त्रिकमप्यो हरेर्नाम पूष पुत्रोपचारिडम् ।

अत्रामिलोऽप्यनाहाम किं पुन सद्भवा गृहम् ॥ ४९

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे महादेशसहस्रिकायां

संविद्यायां षडस्कन्धे द्वितीयेऽध्याये ॥

॥ तृतीयोऽध्यायः ॥

राजा—

निष्कन्ध इव क्षमदोषवर्धित	
प्रत्याह किं तां प्रति धर्मराज ।	
एव इत्याहो विद्वत्सामुदाये	
नैदिकिकैयस्य वसे जनोऽयम् ॥	१
यमस्य देवस्य न दण्डमज्ञ	
कुलक्षनर्षे क्षुत्पूव आसीत् ।	
एतं गुणे वृक्षति लोकसज्ञाय	
नद्वित्यथ च इति मे विनिश्चितम् ॥	२

श्रीकृष्ण—

भगवत्पुरुषै राजन्याभ्या प्रविहतोद्यमा ।	
परि विज्ञापयामासुर्वैम सचमित्रीपतिम् ॥	३

पद्मराज—

कति स त्रीह शास्त्राणे जीवलोकाय वै प्रभो ।	
त्रैविध्यं कुर्वन् कम फलाभिध्याच्छिद्देश्य ॥	४
यदि सुर्वदयो लोके शास्त्रारा दण्डधारिण ।	
कस्य स्याता न वा कस्य सत्सुखासुतमेव वा ॥	५
किन्तु शास्त्रबहुत्वे स्वाद्दूषाभिव कर्मिणाम् ।	
शास्त्रत्वमुपचारो हि क्वा मण्डलवर्तिन्यम् ॥	६

अतस्त्वमैको भूतानां सेचरानामधीश्वर ।	
शास्त्रा दण्डधरो नृपा ह्युभाह्यभविष्येत्त ॥	७
तस्य ते विदितो दण्डो न लोके वर्ततेऽपुना ।	
पशुर्मिच्छुते सिद्धे राज्ञा ते विषलम्बिता ॥	८
नीचमानं तवादेशादस्त्राभियाजनागृह्यात् ।	
स्वमोक्षय पातकिनं ह्रिन्वा बाह्यावसृष्ट्ये ॥	९
शास्त्रे वेदितुमिच्छामो यदि नो यं यसे क्षमम् ।	
नारायणोऽस्यमिहिते मा भैरित्यास्युदुत्तम् ॥	१०

सीङ्गक —

इति देव स आपृष्ट प्रतासवमनो यम ।	
पीठं स्वदूता प्रत्याह स्मर पदान्भुज हरे ॥	११

यम —

परौ मद् यो जगत्स्वरक्षुवञ्च	
श्रोत्र पीठं पटवत्तत्र विश्वम् ।	
यदश्लोऽस्तु स्थितिजं मनाशा	
नस्तोत्पद्यत्यत्र यशो यं लोक ॥	१२
यो नामनिवाप्तिं जनाभिजाया	
बध्नाति तत्त्वामिव दामभिनय ।	
यस्मै यच्छि त इमे नामकर्म-	
निर्धे यपद्माव्यकिता बह्विद ॥	१३

- अहं महे ह्यो निर्यति प्रयेता
 सोमोऽग्निरीशं पवनोऽर्हो विरिञ्च ।
 आदित्यविश्वे पसवोऽथ साभ्या
 मरुद्गणा रुद्रगणा समिडा ॥ १४
- अथे च ये विश्वसूतोऽमरेशा
 भूम्यादपोऽग्नेरतन्तमसका ।
 यस्नेहितं न विदुः सृष्टमाया
 सन्वयधाना अपि किं ततोऽथे ॥ १५
- न वै न गोभिर्देवसासुभिषा
 रुद्रागिरा वासुसृते विचक्षते ।
 आत्मानमात्तर्हि स तन्मात्मना
 चक्षुस्त्रैवाद्दृष्टवस्तु परम् ॥ १६
- तस्मात्सुतं प्रस्य हरेरधीशितु
 परस्य वापाविपत्तेमहात्मन ।
 श्रयेण ह्यहा इह वै मनोहरा
 अरतिं तद्दृपयुक्त्वाभावा ॥ १७
- भूतानि विष्णोः सृष्टुञ्जितानि
 दुरशब्दानि महाद्भुतानि ।
 रक्षति तद्भक्तिमतं परेभ्यो
 सत्तत्र मर्त्यान्वयं सर्वैरुच्य ॥ १८

धर्मं तु साक्षाद्भगवत्प्रणीत
 न वै विदुःश्रवणो नापि देवा ।
 न सिद्धमुरवा धसुग मनुष्या
 कुतश्च विशाधरचारजादय ॥

१९

स्रजम्भूर्ध्वरेण शम्भु कुमार कथितो मनु ।
 शङ्खावो जतको भीष्मो वलिर्वैयासकिवचम् ॥

२०

द्वादशैते विजान्त्वानो धर्मं भागवत यदा ।
 शुभ्र सिद्धुःश्रुत्वा तुर्षोष न ज्ञानवान्मृतमश्रुते ॥

२१

स्तावानेव लोकेऽपि पुनः धर्मं पर स्मृतं ।
 भक्तिचोम्पो भगवति तन्नामस्यैवजादिभि ॥

२२

नानोच्चारणमहात्म्यं हरे पश्यत पुत्रवत् ।
 अजानिलोऽपि वैनीव सुवृषाशावमुच्यत ॥

२३

एतावतालम्बमिदंरसाय पुनः
 सङ्गीर्तनं भगवतो गुणकमनाम्नाम् ।
 विद्मद्वयं पुत्रमथवा यदजामिलोऽपि
 नारायणेति त्रिकमाणं^१ इवायं मुक्तिम् ॥

२४

प्रायेण वेदं तद्विद् न महाजनोऽयं
 देव्या विमोहितमतिर्भूतं माययात्मम् ।

- प्रप्या अदीहृद्यगतिर्यदुपुञ्जिताया
 वैतानिके महति कमणि तु-यमात्र ॥ २५
- एव विसृष्टव सुविधो जगत्प्रसन्न ते
 सर्वात्मना विदधते अतु भावयोगम् ।
 ते मे न दण्डमर्हं त्वद्य मघनीषा
 स्वात्पतक तद्वि ह त्सुतयाकवाद् ॥ २६
- ते देवसिद्धपरिणीतपविश्राया
 ये साधवः समादृशो नगवत्प्रपन्ना ।
 तान्नोपसीदत हरेर्गैरवाभिर्युता
 जैषा वय न च वयः बभूवाम दण्डे ॥ २७
- तान्नामवध्वजसतो विमुखा मुकु द
 पारारवि दमकर दरतादशसम् ।
 निरिक्थनैः परमहसङ्कुटै रसशै
 सुष्टाद्रुद्रे निरवध-र्मनि बद्धवृष्णाव ॥ २८
- विद्धा न वक्ति भगवद्गुणजगमयेष
 चेद्वद्य न स्मरति त्वत्परवारवि दम् ।
 कृष्णाय नो नमसि वचिउर एकदापि
 तान्नामवध्वजसतोऽकृतविष्णुकृतान् ॥ २९
- सृष्टश्च्यवता स भगवा बुद्धयः पुराणो
 नारायणः सपुत्रवैवैदसःकृत नः ।

स्नानामहो न विदुषा रथिताञ्जलाना
क्षात्रिगरीयसि नम पुरुषाय मूर्ध्ने ॥

३०

तस्मात्सङ्घीकन विष्णोर्जगन्मङ्गलमहत्तमम् ।
मद्वतामपि कौरव विद्वल्लेकातिकनिष्कृतम् ॥

३१

शृण्वता वृषता वीषान्पुरातमानि हरेस्तु ।
यया सुजातया भक्त्या दृष्टल्लेभात्मा प्रतादिभि ॥

३२

कृप्याह्निपद्मपुडिप्त पुनर्विस्तुष्ट
मायागुणेषु रमते मुनिनाचरेषु ।
अपस्तु कामदत्त आ मरुत प्रमाष्टु
मीहेत काम दत्त एव रज पुन स्वात् ॥

३३

इत्य सामद्वयित भगवामहित्व
सस्तुत विस्मितमियो यनचिह्नुरासो ।

दैवान्पुताश्रयजन प्रतिशङ्कमाना
द्रष्टु च विभ्रमि तत प्रवृत्ति स्म राजन् ॥

३४

इतिहासमिम गुण भगवान्कुम्भसम्भव ।

कथयामास मलय आसीनो हरिमर्षयन् ॥

३५

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशसहस्रिकाया
संहितायां चतुर्थे स्कन्धे द्वादशोऽध्यायः ॥

॥ चतुर्थोऽध्यायः ॥

श्लोका—

देवासुररुद्राः सर्गो नामान्ता मृगचक्षिण्याम् ।	
सामाक्षिपसवया श्रेयो यस्तु स्वावन्मुपेऽन्तरे ॥	१
सख्यैव व्यासमिच्छामि ज्ञातु ते भगवन्मया ।	
अनुसर्गं यथा वाक्तव्या तस्मै मगवा पर ॥	२

सूक्त—

इति सम्प्रसमाप्तं च तजर्षोर्वापरावणि ।	
प्रसितन्त्र महाशोणी जगद् मुनिसत्तमा ॥	३

श्रीशुक्ल—

यदा मवेकस पुत्रा दश शोचीनवर्द्धिन ।	
अन्त समुद्राद्गुमना ददद्गर्गो हुमैवृताम् ॥	४
हुमेभ्य कुम्भमानासो तपोदीपितस यव ।	
सुस्रयो वासुमग्नि च सस्रजुस्त्रदिपश्रया ॥	५
ताभ्या निर्दक्षमानास्तानुपवस्य कुस्त्रद ।	
राजोषाच महान्तोमो वायु पशमर्जीमिष ॥	६
या हुमेभ्यो महाभाग्य दीनभ्यो द्वेण्डुमर्दय ।	
विषर्षधिपवो ब्रूव प्रजाता पतय स्मृता ॥	७
आहो प्रजापतिपतिर्भगवान्दुरितव्यय ।	

वनस्पतीनोपधीञ्च ससर्जोन्मिष विसु ॥	८
अत्र चरामाचरा ह्यनद् वादचारिणाम् ।	
अदस्ता हसन्मुक्ताना द्विपदा च चतुष्पद ॥	९
यूय च पित्रान्वादिष्टा देवदेवेन जानया ।	
प्रजासर्गाय हि क्व नृधनान्निग्नमुनर्ह्य ॥	१०
आविष्टव सदा मामै शोच यश्चतुर् दीपितम् ।	
पित्रा पित्याम्हेनापि जुष्ट व प्रपितानर्है ॥	११
तोक्ताना पितरौ च पुत्रस्य पद्म श्लिष पति ।	
पति प्रजाना भिक्षुणा गृह्णज्ञाना सुध सुहृन् ॥	१२
अचर्द्धेषु भूतानामात्मास्ते हरिरीश्वर ।	
सर्वे तद्विष्णुवर्माश्लेष्यमेव वसोपितो ह्यसौ ॥	१३
यः समुत्पतित देह आकलयति न मुमुक्षुणम् ।	
आत्मजिज्ञासया चच्छेत्स गुणानविवर्तते ॥	१४
अल दग्धैर्द्रुमैर्दग्धि खिलाना शिवमस्तु वाः ।	
वाग्धीं शोभा चरा कृत्वा पत्नीत्वे प्रतिगृह्णताम् ॥	१५
इत्यामन्त्र्य अरारोह कथामाप्सरसीं नृप ।	
सोमो राजा वयौ दपया वे धर्मोपपद्येभिरे ॥	१६
शैभ्यश्चक्ष्वा सममपद्म्य शपेतस फिल ।	
३ नु प्रशस्त्रिभर्गोम शोका आपूरिताक्षयः ॥	१७

यथा ससर्जं भूतानि दक्षो दुहितृवत्सल ।	
रेतस्य मनसा पैत्र तन्ममावहितं शृणु ॥	१८
मनसैवास्तुजत्यूरे प्रजापतिरिमा प्रजा ।	
देवास्तुरमनुष्यापीशमस्यञ्जयलोकत ॥	१९
तन्मद्विद्यन्नाञ्जेन्य प्रजासर्गं प्रजापति ।	
वि अपपादानुपन्नं च सोऽचरद्भुक्चर तप ॥	२०
तज्जापनाथय नम्य वीर्यं पापहर परम् ।	
उपसृष्टवानुसवन उपसातोपमद्वरिम् ॥	२१
असौवीर्यस्यगुह्येन मगल तमनोश्चनम् ।	
गुह्य तदभिवास्यामि कस्यास्तुप्यद्यतो हरि ॥	२२

(उल्लङ्घनशुभ्राद्यसौतम्)

प्रजापति —

नम पराव्यवितथानुसूतये	
गुणत्रयाभासनिमित्तबन्धे ।	
अदृष्टभास्ते गुणतपवद्विधि	
निर्भूतमानाद्य दधे स्वस्मभुवे ॥	२३
न मस्य सत्यं पुरुषोऽवैति सत्यु	
सखा वसत्सवसत पुरेऽस्मिन् ।	
गुणो यथा गुणिनो व्यकटद्वे	
ससौ मदेशाय नमस्करोमि ॥	२४

देहोऽसबोऽक्षा मनवो मृतमात्रा
नाऽनानम य च विदु पर यत् ।

सर्वे पुमा वेद गुणाश्च त ज्ञो
न वेद सवज्ञमन तमीह ॥

२५

बदोपराभो मनसो नामरूप
रूपस्य दृष्टस्तुक्तिसम्भोवात् ।

य इत्यने केवलया स्वतस्यया
इत्याय तस्मै शुचिसङ्घने नम ॥

२६

मनीषिणोऽ तद्दृष्टि सन्निवेशित
त्वशक्तिमिनवामिश्च त्रिदृष्टि ।

बद्धि यथा दारुणि पाञ्चदश
मनीषया निष्कपति गूढम् ॥

२७

स वै ममाशेषविशेषमाया
निषेधनिर्बाणमुत्सालुमृति ।

स सवनामा स च विश्वरूप
ब्रवीत्तामनिरुक्ताऽमशक्ति ॥

२८

यत्प्रतिरुक्त वचसा निरूपित
धिवाङ्मनिर्बा मनसा बोध कस्य ।

मा भूस्वरूप गुणरूप द्वि तत्र
त्स वै गुणापावविसर्गलक्षणः ॥

२९

- यस्मिन्वतो येन च कस्य कस्यै
 यतो यथा कुरुते कायते च ।
 परावरेषा परम प्राप्त् प्रसिद्ध
 तद्गच्छ तद्धेतुरनान्यदेकम् ॥ ३०
- यच्छक्त्यो वदता वादिता वै
 विवादसवादसुयो भवति ।
 कुर्वति तेषा मुद्गरः समोह
 तस्यै नमोऽनन्तगुणाय नृजे ॥ ३१
- अस्तीति नास्तीति च परमुनिष्ठयो
 रेकस्यायोर्मिन्नविशद्वयमयो ।
 अवेक्षित किं च न योग्योऽयस्यो
 सम पर एतुकूल वृहत्तत् ॥ ३२
- बोऽनुग्रहायै मज्जता पादसूत्र
 मनामरूपो भगवाननन्त ।
 नामानि रूपानि च तामरुमैमि
 मेते स मत्त परम प्रसीदतु ॥ ३३
- य माहुतैर्ज्ञानपर्यैऽनान्त
 यथाज्ञाप वेद्मग्नो विभाति ।
 यथान्तिष्ठ पार्थिवनाशितो गुण
 स ईश्वरो मे कुरुतामनोरथम् ॥ ३४

अंशुष —

इति स्तुत सस्तुयत स तस्मिन्नसमर्पणे । आविरासीत्कुरुमेह भगवा भक्तवत्सल ॥	३५
कृतचादः सुपर्णासे नञ्जवाडसहानुज । चक्रशङ्खासिचर्मैशुवनु पाशगदावर ॥	३६
पीतवासा धनइक्षाम प्रसन्नवदनेच्छम । वनमाडानिपीणाहो लसच्छीवरसकौस्तुभ ॥	३७
सहाकिरीटकटक रतुर मकरकुण्डल । काञ्चनह्रुषीपवकचनूपुराङ्गदम्पित ॥	३८
त्रैलोक्यमोहन रूप सिद्धिस्तुवनेश्वर । ब्रह्मो नारदनदायै पार्थैः सुरदूषये ॥	३९
स्तूपमानोऽनुगायद्भिः सिद्धग धवचारणैः । रूप वाम्बुदाश्रयै विश्वज्ञानतसाध्वस ॥	४०
ननाम दण्डकद्रुमौ प्रहृष्टात्मा प्रजापति । न किञ्चनोदीरन्धितुनसकधीप्रया सुरा ॥	४१
जापूरितमनोद्गर्हित्विच इव निर्दरे ॥	४१॥
त तथावनत भक्त प्रजाकाम प्रजापतिम् । विचक्र सर्वमृष्टानामिदनाह जनार्दनः ॥	४२॥

श्रीभगवाद्—

श्रुत्वेतस महाभाग ससिद्धरूपसा भवान् ।

अच्छूद्रथा मत्परथा मदि भाष पर तत ॥	४३॥
पीतोऽह वे प्रजानाथ जनेऽस्रोद्गह्य तप ।	
नमैव कानो मृतान्त्त यदूयासुर्विभूतय ॥	४४॥
ऋद्धा मयो भवत्स मनयो विद्युधेश्वर ।	
विभूतयो मम ह्येता मृताना ^१ भूतिहेतव ॥	४५॥
तपो मे इदं ऋद्धस्तनुर्विद्या किन्वाऽऽहति ।	
अङ्गानि कतयो ज्ञाना धम ज्ञानाऽस्तव सुरा ॥	४६॥
अहमेवासमेवाभे नायत्किञ्चाचर मदि ।	
सहानमाश्रयन्पक्ष प्रसुप्तमिष विशत ॥	४७॥
मय्यनन्तगुणेऽनन्ते गुणतो गुणविग्रह ।	
यदासीत्त एवाथ स्वयम् सममूर्ख ॥	४८॥
स वै यदा महादेवो मम वीर्योपहृदित ।	
मेने शिखरिवात्मानसुगत सर्गकर्मणि ॥	४९॥
अथ मेऽभिहितो देवस्तपोऽतप्यत दारणम् ।	
नव विश्वज्ञो दुष्मा येनादायस्तत्रिभु ॥	५०॥
एष पञ्चजनसाम्ना दुहिता वै प्रजापते ।	
अतिक्री नाम पत्नीत्वे प्रवेश अतिगृह्याम् ॥	५१॥
मिथुनस्यवाचधर्मैस्व प्रजासर्गमिम पुनः ।	
मिथुनस्यवाचधर्मिन्वा नृरिणो भाषयिष्यति ॥	५२॥

स्वप्नोऽवस्यत्स्वप्ना सया मितुनीमूय नायया ।
मदीयया भयिष्यति हरिष्यन्ति च मे वलिम् ॥

५३ ॥

श्रीशुक —

इत्युक्त्वा निपतसस्य भगवाविश्रभावन ।
स्वप्नोपलब्ध्याथ इष तत्रैवाऽर्द्धये हरि ॥

५४ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशसहस्रिकाव्ये
अष्टोत्तशोऽध्याये षष्ठः खण्डः ॥

॥ पञ्चमोऽऽयः ॥

(भाववृत्तान्त)

श्रीशुक —

तस्मा स पाञ्चम्या वै विष्णुनायोपवृद्धिः ।
दयस्यसहजानपुत्र पुत्रानतनपदिभु ॥

१

अपृथग्धर्मशीलासो सर्वे दाक्षायगा नृप ।
पित्रा शोका प्रजासर्गे प्रतीचीं प्रवयुर्दिसम् ॥

२

तत्र वाराणससरणीये सिन्धुसमुद्रयोः ।
सङ्घ्नो चत्र सुमद् गुनिसिद्धनिषेवितम् ॥

३

तदुपसर्जनादेव विनिर्भूतमकारया ।
सर्गे पारमहंसो च प्रोत्पन्नमतपोऽन्वुत ॥

४

वेपिरे तप द्योम पित्रादेशेन पन्त्रिता ।

प्रजाविद्वहमे वचादेवर्षिस्ता इवर्षी इ ॥	५
वयाच वाय हयशा कथ सत्यव वै प्रजा ।	
अदृष्टा न मुनी वृष वाळिष्ठा वल वाळका ॥	६
सधैक्युरुप राष्ट्र विष्ठ वादृष्टनिर्गमम् ।	
बहुत्वा विष्य चापि पुमास पुबलीचतिम् ॥	७
नदीनुभयवोवादा पञ्चपञ्चान्दुत सूहन् ।	
कचिद्वस विषयश्च क्षीरपन्थ स्वयम्भ्रन्निम् ॥	८
कथ सपितुरादेशमविद्वाप्तो विपथित ।	
अतुरुपमविज्ञाय अदो सर्ग करिष्यथ ॥	९

श्लोक —

सन्निहन्वाय हर्म्या औत्पत्तिकमनीपया ।	
वाच कूट तु देवर्षे स्वय विनमृद्भुविष्ठा ॥	१०
भूक्षेत्र जीवसक्त कर्नादि तिष्ठथ वनम् ।	
अदृष्टा तस्मा निवाप किमसःकर्मभिर्भवेत् ॥	११
एक दवेशरस्तुर्वो अगवात्त्रात्रव पर ।	
समदृष्टा मय पुस किमसःकर्मभिर्भवेत् ॥	१२
पुमात्रैर्वैति बहुत्वा विद्वत्सर्गो गतो यथा ।	
प्रत्यग्यामाऽपिद् इह किमसःकर्मभिर्भवेत् ॥	१३
नांनारूपात्मनो मुद्धि क्षैरिणीव गुणादिता ।	
सन्निह्यागतस्तेद् किमसःकर्मभिर्भवेत् ॥	१४

तत्सङ्गच्छितैश्वर्यं ससरत्तं कुमारैषत् ।	
तद्गुणैरुपस्येद् किमसत्कर्मभिभवेत् ॥	१५
सृष्टव्यप्यकर्ता सावा वेदाङ्गुला तवेगिताम् ।	
मत्स्यं वामविज्ञस्य किमसत्कर्मभिभवेत् ॥	१६
पद्मविशण्विचराना पुरुषोऽद्भुतदर्पणम् ।	
अभ्यासमनुस्येद् किमसत्कर्मभिभवेत् ॥	१७
ऐश्वर्यं शास्त्रमुत्सृज्य न धर्मोदात्तुरागतम् ।	
विविक्तपदमहाय किमसत्कर्मभिभवेत् ॥	१८
काञ्चनकं अमिस्तीक्ष्णं सर्वं निष्कर्षयज्जगत् ।	
सत्तत्रमनुस्येद् किमसत्कर्मभिभवेत् ॥	१९
शास्त्रस्य पितुरादेशो यो न वेद निवृत्तकम् ।	
कथं तदनुस्येत्तु गुणविभक्त्युपक्रमेत् ॥	२०
इति व्यवसिता राजन्स्वैश्चा परुचेतसः ।	
प्रययुस्तं परिक्रम्य पथानमनिवर्तनम् ॥	२१
स्तरज्जगति निर्मातृद्वीपैकेणपदान्मुजे ।	
असम्भ्रं चित्तमावेद्य लोहाननुचरमुनि ॥	२२
बाहू निरुन्म्यं पुराणां नारदाच्छ्रीलशाकिनाम् ।	
अन्वत्तप्यत कथं शौचं सुमन्त्रास्तव ह्युच्यते ॥	२३
स भूयः पाञ्चजन्यायामजेन परिसान्निवृतः ।	

पुत्रान्जनपदस्य शयनस्थानसहस्रस्य ॥	२४
तेऽपि पित्रा समादिष्टा मजासर्गे भूतश्रवा ।	
नारायणसरो जग्नुयत्र सिद्धा संपूजया ॥	२५
सदुपस्पर्शनादेव विनिवृत्तलाशया ।	
जघतो ब्रह्म परम तेषुसौत्र महत्तप ॥	२६
कर्मभक्षा कतिचिमासान्धृतिविद्यानुभोजता ।	
आराधयन्मन्त्रमिममभ्यस्यन्त इत्यस्मिन् ॥	२७
धौ नमो नारायणाय पुरुषाय महात्मने ।	
विद्मद्भक्त्यविष्णवाय महाहृदाय श्रीमहि ॥	२८
इति वानपि राजेन्द्र भ्रविस्मभियो मुनि ।	
उपेत् नारद माह वाच कूटानि पूर्ववत् ॥	२९
दाक्षायण्य सशृणुत गदतो निगम मम ।	
अन्विच्छतास्तुपदर्शी भ्रातृणा आरवत्सला ॥	३०
भ्रातृणा मायण भ्राता योऽश्रुतिष्ठति धर्मवित् ।	
स पुण्यवस्तु पुरुषो नरसिद्धि सह मोदते ॥	३१
एतत्पदुक्तवा प्रवर्षी नारसोऽनोपदर्शन ।	
तेऽपि वा वगम मायै भ्रातृणामेव नारिष ॥	३२
सभीचीन प्रवीचीन परस्वानुपय गता ।	
जायापि ते विवर्त ते पश्चिमा यामिनीरिष ॥	३३

एतस्मिन्काले कथाकावहूपश्यन्प्रजापति ।	
पूषकनारदकृत पुज्यतस्तमुपाशृणोत् ॥	३४
नुक्तेषु नारदमासौ पुत्रशोकविमूर्च्छित ।	
देवर्षिमुपलभ्याद् रोषाद्विरकुर्विताधर ॥	३५
इति —	
अहो असाधो साधूना साधुलिङ्गेन नरत्वंवा ।	
असाध्वकल्पमहापा मिथोमया प्रदर्शित ॥	३६
कपीक्षिभिरमुक्तानाममीमांसितकर्मणाम् ।	
विघातः श्रेयस पाप लोकयोस्तमयो कृत ॥	३७
एव त्व निरनुक्रोशो वाञ्छना मतिभिर्द्वये ।	
चापत्वमध्ये चरसि यशोहा निरपत्रप ॥	३८
ननु भागवता नित्य भूतानुग्रहकारया ।	
शक्ते त्वा सौहृद्म वै वैरहरमवैरिणाम् ॥	३९
नेत्य पुत्रा विरया स्वात्स्वया केवलित्वा मृषा ।	
मन्वसे यदुपशम शोदपाशमिच्छन्तम् ॥	४०
नानुभूय न जानासि पुमा विपक्वतीक्ष्णताम् ।	
निर्विद्यैत सन्न कस्मान्न तथा भिन्नधीः परै ॥	४१
यत्नस्त्व कर्मसु याना साधूना महमेधिताम् ।	
हृत्वावसि दुर्मेधे विविध तत्र वर्षितम् ॥	४२

ककुट सङ्घटसास्य कीफटसन्धयो यत् ।	
ध्रुवो दुर्गापि जग्नेव सार्गो नृपिस्तथाऽभवत् ॥	६
विश्वेदेवास्तु विद्याया जगज्जास्ता प्रचक्षते ।	
साध्वो जगस्तु साध्याया जगसिद्धिषु तस्तुत ॥	७
मरुत्वाश्च जगत्तश्च मरुत्बला बभूवतु ।	
जगन्तो वासुदेवाश्च त्पे इ इति य विदुः ॥	८
सौहृदिका देवमया मुहुतावाश्च कश्चिरे ।	
ये वै कल प्रवच्छति भूतानां सास्यफाल्गवम् ॥	९
सङ्कल्पावाश्च सङ्कल्प क्वम सङ्कल्पज स्मृत ।	
वसवोऽष्टौ यसो पुत्रसोषा नामानि मे शृणु ॥	१०
द्रोण मायो ध्रुवोऽर्कोऽग्निर्दोषो ^१ वसुर्विभाषस्तु ।	
द्रोणस्याभिमतो पश्या हर्षशोकमथादय ॥	११
श्रावसोर्जैस्वती भाषा सह आयु पुरोजव ।	
ध्रुवस्त भाषा धरविरसूत विविधा पुर ॥	१२
अर्कस्य वासना भाषा पुत्रसार्षादय स्मृता ।	
अग्नेभाषा वसोर्षांता पुत्रा इविगहादय ॥	१३
सकृदय कृत्तिकापुत्रो मे विशाखदयस्तव ।	
दोषस्त शर्वरीपुत्र सिद्धमारो हरे कला ॥	१४
^२ वसोरक्षिरसीपुत्रो विश्वकर्मा कृतीपतिः ।	

ततो मनुश्राद्धुषोऽमृद्विभे सा-वा मनो मुवा ॥	१५
विभावसोरसूतोष श्युष्ट रोचिपनातपम् ।	
पञ्चमामोऽथ भूतानि येन जायति कर्मसु ॥	१६
सरुपापूत भूतस्य भार्या रुद्रास्य कोटिश ।	
रैषतोऽजो भवो भीमो वास उषो नृवाकपि ॥	१७
अत्रैकपादद्विभुज्यो बहुरूपो महानिति ।	
रुद्रस्य पार्षदाध्या-वे चोरा भूतविनायका ॥	१८
प्रजापतेरङ्गिरस स्या पत्नी पितृनथ ।	
अथर्षाङ्गिरस वेद् पुत्रत्वे चाकरोत्तती ॥	१९
कृशाश्वोऽर्षिणि भायाया भूप्रवेशमजीवनम् ।	
विषमाया वेदशिरो देवल बभुव मनुम् ॥	२०
वा-र्षस्य विजता कतू पतङ्गि चामिनी इति ।	
पतङ्ग-पसूत पतगान्यामिनी शलभानथ ॥	२१
मुषर्गामूत गरुड साहायतेशवाहनम् ।	
सूर्षसूतमनूह च कर्दूर्गोवाकनेकल ॥	२२
शुचिकावीनि नक्षत्रागी-शो पन्थस्तु भारथ ।	
ब्रह्मसापात्सोऽनपत्यस्तासु ब्रह्ममहार्षिव ॥	२३
पुन प्रसाद्य त सोमः कल्य लेभे ^१ क्षये दिवा ।	

शृणु वामानि लोकानां मातृणां शङ्कराणि च ॥	२४
अथ करयपवतीनां च प्रसूतनिदं जगत् ।	
अदितिर्दिविर्दनुः काष्ठा अरिष्टा सुरस्ता इत्य ॥	२५
सुमि क्रोधवशां ताश्च सुरभिं सरमा तिमि ।	
तिमेवादोगणा आसन् श्वपवा सरमासुता ॥	२६
सुरभेमाहिषा गावो वे चा वे द्विशका नृप ।	
वासाया वनेनगृध्राया मुनेरप्सरसा गणा ॥	२७
ददशूकादय सपा राजन् क्रोधवशात्सजा ।	
इत्यथा भूकदा तर्षे वातुबानाश्च सौरसा ॥	२८
अरिष्टायाश्च ग धना काष्ठायां द्विशफेतरा ।	
सुता दनोरेकपट्टिस्तेषां प्राथमिणान् शृणु ॥	२९
द्विर्वां क्षन्वरोऽरिष्टो हवमीषो विभावसु ।	
अचोसुस शङ्कुरिरा स्वभद्रु कपिलोऽरुण ॥	३०
पुलोमा वृषपवा च एकचक्रोऽसुतापन ।	
सूतकेसो विरुपाक्षो विषनिचिञ्च कुर्व्व ॥	३१
स्वामीनो सुपथा कयामुवाह नमुचि किल ।	
वृषपर्षणस्तु वामिष्ठा वयातिमातृषो वली ॥	३२
वैशानरसुतायाश्च चतस्रश्चारुवशना ।	
उपदानवी हवसिरा पुलोमा कालका तथा ॥	३३

उपमानवीं हिरण्याक्षं कतुर्द्वयशिरा रूप ।	
पुलोमा कालका च द्वे वैश्यातरसुते तु क ॥	३४
उपचैमेऽथ भागवा कश्चनो मरुत्तपोदित ।	
पौलोमा कालकेवाश्च वानथा युद्धशालिन ॥	३५
तयो पतिमद्वलागि यज्ञात्तस्ते त्विनु विता ।	
जयान सर्गो राजनेक इन्द्रमित्यदूर ॥	३६
विपचिति सिद्धिज्ञया शत वैकमर्षीजनम् ।	
राहुभ्येषु केतुशत महत्त्वं च तपागता ॥	३७
जघात अचता वशो योऽदितेरनुपूर्वञ्च ।	
यत्र ताराचमौ देव आशोनावातरद्विभु ॥	३८
विवस्वानयमा पूषा त्वष्टाऽथ सविता मन ।	
घाता विधाता वरयो मित्र शक उरुजम् ॥	३९
विवस्वत आददेव सजासूयत वै ननुम् ॥	३९॥
मिथुन च महाभागो यम देव यमी तथा ।	
सैव मूवाच बलवा नासखी सुपुत्रे रुचि ॥	४०॥
छाया शनैश्चर लेभे सावर्णि च ननु तत ।	
कथा च तपती वा वै वने सवरण पतिम् ॥	४१॥
अर्षभ्यो मान्वा पत्नी तपोक्षपणम सुता ।	
यश्च वै मानुषी जातिवद्वाना चोपकल्पिता ॥	४२॥

पूषान्कञ्च विहासो मन्त्रदन्तोऽभवत्पुरा ।	
योऽसौ दशान् सुपित जदास विवृतद्विज ॥	४३॥
त्वष्टुर्देत्यानुजा भाया रचनानाञ्च कथथा ।	
सनिवेशस्तपोऽङ्गे विश्वरूपश्च वीरवान् ॥	४४॥
त वसिरे सुराणां दौद्विज द्विचतामपि ।	
विमतेन परिज्जका गुरुमाङ्गिरसेन यत् ॥	४५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे ऋष्यशृङ्गसहस्रिकाया
सहस्रिकाया चतुस्रश्चोऽध्यायः ॥

॥ सप्तमोऽध्यायः ॥

।।।।।

कस्य हेतोः परिज्जका भाचार्येणात्मनः सुरा ।	
एतदाचक्ष्व भगवन् शिष्याणाञ्चक्रम गुरो ॥	१

श्लोक —

इन्द्रसिन्धुवनेऽर्चयेन्मदोऽङ्गितस्तपस्य ।	
मरुद्भिर्देवुमी रुद्रैरदित्यैर्देवुमिर्दुप ॥	२
विभेदेवैश्च साम्यैश्च नासङ्गाभ्यश्च परिमित ।	
चिह्नचारणगर्भदेवुनिभिर्देवुवादिभि ॥	३
विद्याधराभ्यरोभिश्च किमरैः पत्नगोरतैः ।	
निषेज्यभाष्यो मघधान्तद्वयनात्तश्च मारुत ॥	४

उपगीयमानो छलितमाख्यान्वासानामित ।	
वाण्डुरेणावपत्रेण च दूमण्डलचारुणा ॥	५
मुक्त्या चै चारमेष्ट्रचैश्चात्तरम्यनतादिभि ।	
विराजमान शौलोम्या सहार्धोसनवा भूषाम् ॥	६
स यदा परमाचार्यै देवानामात्मनश्च ह ।	
नाभ्यनन्दत सम्प्राप्त प्रत्युत्थानासनादिभि ॥	७
शास्त्रपातैः मुनिवर सुरासुरजसम्पुटम् ।	
नोद्यथाञ्जसनादि इ पश्यन्नपि समागतम् ॥	८
ततो निर्गम्य सहस्रा कविरात्रिरस मधु ।	
जायते सगृह् दूर्ध्वा विद्वान् श्रीमन्विक्रियाम् ॥	९
तर्ह्येव प्रतिबुद्धेन्द्रो गुणहेतुममात्मन ।	
गर्हयानास सदासि स्वयमात्मानमात्मना ॥	१०
अहो वत मयाऽस्माधु कृत वै इक्षुसुदिना ।	
यम्पयैश्वर्यमतेन गुरु सदासि काऽकृत ॥	११
को गृध्रेऽवपिष्टतो लक्ष्मीं त्रिविष्टपपतेरपि ।	
वयाहवास्तुर भाव शीतोऽथ विसुधेश्वर ॥	१२
ये चारमेष्ट्रश्च विचयमथितिष्ठन्न कश्चन ।	
प्रत्युत्तिष्ठेदिति ह्युर्ध्वं ते न पर विदु ॥	१३
तेषां क्षुपधादेष्टुना पतता तनसि ह्यथ ।	-

ये अद्भ्युर्बचसो वै नजन्तस्यमपुत्रा इव ॥	१४
अथाहममराचार्यमग्नपविषण्व द्वितम् ॥	
प्रसाद्विन्धे तिस्रः शीघ्रं चक्षरप तृष्णम् ॥	१५
एव चिन्तयतस्तस्य नचोनो भगवा गृह्णात् ।	
बृहत्किर्णितोऽदृष्टा गतिमस्यात्मनायवा ॥	१६
गुरोऽर्ताङ्गितः सज्ञा परीक्षन्भगवान्सराद् ।	
व्यापयिष्या सुरैरुक्तं शम नाळभतात्मन ॥	१७
वच्छन्नेवासुराः सव आलित्वाऽनस मत्तम् ।	
देवान्मत्सुष्य चकुरुर्मदा ज्वालतायिन ॥	१८
वैषित्तेष्टुमिस्त्रीर्नैर्निर्मिञ्जाज्ञोश्वाहव ।	
महाण्य क्षरणं जग्मुः सद्ये इा नतक वरा ॥	१९
तास्तथाभ्यर्क्षितान्वीक्ष्य भगवानात्ममूर्ज ।	
कृपया परया देव उवाच परिसात्वयव ॥	२०
महा—	
अहो वत सुरज्जेहा क्षमद् वा कुत मद्त् ।	
प्रक्षिप्तं प्राह्वय दातव्यैश्चान्नाभ्यनन्दत ॥	२१
तस्यावमन्तश्चासिःपरैर्भ्यो व परामव ।	
प्रक्षीणेभ्यः सर्वैरेभ्यः समृद्धानां च कस्तुरा ॥	२२
मपचद्विषतः पर्य प्रक्षीयान्गुर्वेतिष्ठमात् ।	
सन्मत्सुपविशान्पु क्वाभ्यमाराभ्य भक्षित ॥	२३

१ अद्दीरप्रिलयन समापि भृगुशेवता ॥

२३॥

त्रिविष्टप किं गणयत्यभेश

मन्वा भृगुसामनुशिषिताया ।

न विप्रगोवि इगवीश्वराणा

भव लभद्रामि नरेश्वराणाम् ॥

२४॥

तद्विचरूप भवतोषु विप्र

तपस्विन त्वाद्भूमयात्मव वम् ।

समस्तितोऽश्वात्स विधास्यते यो

यदि क्षमिष्यभ्यनुतास्य कम ॥

२५॥

श्रीकुरु —

त एवमुदितो राज ब्रह्मणा विगत नरा ।

शक्तिं त्वाद्भूमुपत्र य परिष्य वेदमनुवम् ॥

२६॥

वषा —

वष तेऽतिथय माता आश्रम भद्रमस्तु ते ।

शाम सम्पाद्यता तात पितृता श्रमयोचित ॥

२७॥

पुत्रत्वा हि परो धम पिष्टुशूपय सताम् ।

अपि पुत्रवता ब्रह्मिभुत ब्रह्मचारिवाम् ॥

२८॥

आचार्यो ब्रह्मयो मूर्ति पिता मूर्ति ज्ञानधरे ।

भ्राता ब्रह्मपतेर्मूर्तिमाता साक्षात्कृतेश्वरु ॥

२९॥

१ अनुना ईश्वरीत्या विस्तृत विदवाचता ।

[इति कचिदधिक पठ]

दद्यात्वा भग्निनी मूर्तिर्भूमिस्तात्माविधि स्वप्नम् ।

अग्नेरभ्यागतो मूर्तिं सर्वभूतानि चात्मन ॥

३० ॥

तस्मात्पितृणावाप्तानामार्तिं परपराभवम् ।

तपसापनवस्तात सन्देश कतुमर्हति ॥

३१ ॥

पृथीमहे त्वोवाभ्याय मन्त्रिष्ठ माह्वज गुणम् ।

कथास्तसा विज्ञेय्मान सपज्ञास्तत्र तेजसा ॥

३२ ॥

न मह्यतिष्ठ ह्यर्थेणु पविष्ठस्तु-पविषादनम् ।

छन्दोभ्योऽन्वत्र न जह्य-वयो यैष्ठ्यस्य कारणम् ॥

३३ ॥

अथि —

अभ्वित्त सुत्तगै पौरोहित्ये यदावपा ।

स विश्वरूपस्तानाह प्रसक्त रुद्रव्यया गिरा ॥

३४ ॥

विश्वरूप —

विगर्हित धमष्टीत्यैवद्वानच उपठययम् ।

कथ नु महिषो नाथा लोकेशैरभियथितम् ॥

३५ ॥

प्रस्तात्वास्तति तन्त्रिष्ठस्य स एव स्वार्थं कथयते ॥

३६

अविश्रमाना हि क्व त्रिलोच्छ्रान

तेनेह निवर्तितसाधुसत्क्रिय ।

कथ विगर्हं नु करोम्यधीश्वरा

पौरोवस ह्युच्यति येन दुर्मति ॥

३७

तथापि न प्रतिभूयां गुरुनि प्रार्थित क्रियन् ।

भवता प्राहित सर्वं प्रायैरर्थैश्च सामये ॥

३८

श्रीशुक —

तेभ्य एव प्रतिष्ठुत विश्वरूपो महातपा ।

पौरोहित्यं वृत्तशक्रे परमेण समाधिना ॥

३९

सुरद्विषा त्रिय गुणामौशनस्यस्त्रि विद्याया ।

आच्छिद्यशारा महेन्द्राव वैश्याध्या विद्याया विभु ॥

४०

यथा गुण सदस्यशो तिम्रोऽसुरचमूर्धिसु ।

ता प्राह स महेंद्राव विश्वरुप उदारमी ॥

४१

इति श्रीमहाभारते महापुराणे अष्टादशसहस्रिकाया
संहिताया पञ्चमो वे महाभाष्योऽध्यायः ॥

॥ अष्टमोऽध्यायः ॥

(नारायणसौमनसम्)

शुक —

^१यथा गुण सदस्यश्च सवाहारिपुसैनिकान् ।

श्रीशुकसिन्धु विनिर्जित्य त्रिलोक्या वृत्तुवे त्रियम् ॥

१

भगवत्स-मवाच्याहि वरं नारायणसम्भकम् ।

यथास्यसिन्धु वृत्तुवेन गुणोऽजयन्त्ये ॥

२

श्रीशुक —

वृत्तं पुरोहितस्वाद्यो महेन्द्रायानुशुच्यते ।

नारायणाय वन्दे तद्विद्वैकमना शृणु ॥

३

विश्वरूप —

शैलान्निपाधिराचम्य सपवित्र उदङ्मुख ।

कृतस्त्राङ्गकर पाशो न प्राभ्या वाग्वत ह्यधि ॥

४

नारायणमव वसे समरोद्भूय आगते ।

पादघोजानुतोर्षोरुदरे ह्यधोऽरति ॥

५

मुखे शिरस्यानुपूर्व्यादोङ्कारादीनि विचसेत् ।

अंतिमो नारायणावेति विपर्ययमाधापि वा ॥

६

कराघात तत्र कुवादादशाक्षरवितया ।

अणवादिस्कारान्तमङ्गुल्यङ्गुल्यणसु ॥

७

न्यस्येद्भूय ओङ्कार विकारमनु रूपनि ।

एकार तु भ्रुवोर्मध्ये एकार शिसवा^१विसेत् ॥

८

वेकार नेत्रयोर्बुद्ध्यान्कार सर्वसाधियु ।

गकारस्तत्रमुदिरय मन्त्रमूर्तिभवेद्बुध ॥

९

सविसर्गै फट्ठव तत्सर्वदिष्टु विनिर्विसेत् ।

जो विष्णवे नम इति ॥

१०

आत्मान परम भाषेऽस्त्रोय पदशक्तिभिर्भुतम् ।

विद्या तैजस्तपोमूर्तिविम मन्त्रमुदाहरेत् ॥

११

१ शैवयुक्तान्कर्मिणो नारायणाय शृणु ।

[इतोऽनर्थं कश्चिदधिकं चरन्ते]

श्री हरिर्विद्भ्यामम सवरक्षा
 न्मस्त्रास्त्रिपद्म पतने इगुत्ते ।
 दरारिवस्त्रास्त्रिगदेपुत्राय
 वाशा दधानोऽष्टगुणोऽष्टवाहू ॥ १२

अलेपु मा रक्षतु मन्मन्मूर्ति
 शोभोन्मयोभ्यो वरुणस्य वाशात् ।
 अलेपु मावाचदुवामनोऽभ्या
 त्रिविक्रम सेऽन्तु विशरूप ॥ १३

दुर्गेष्वटन्वाजिमुखाविषु पशु
 पापास्तर्हिदोऽस्तुरयूथपारि ।
 विभुश्चतो वक्ष मदाद्दृष्टास
 दिशो विनेतुन्मन्तश्च गर्भा ॥ १४

रक्षन्वसी माऽभ्यनि पञ्चकल्प
 लक्ष्मणोन्नीतधरो पराद् ।
 रामोऽश्निदूतेष्वथ विप्रवासे
 सत्कर्मणोऽभ्याङ्कुरतामनोऽस्मान् ॥ १५

मास्तुमधमाश्चिन्ताप्रमादा
 क्षत्रायणः पातु नरम् दामाद् ।
 वृत्तस्त्वयोगाद्भव योगनाथ
 पापाङ्गुणेश कपिल कर्मवन्धात् ॥ १६

सककुमारोऽयत्तु कालवेवा-
 र्त्तवशीर्षं ना पयि देवद्वेष्टनात् ।
 देवर्षिषयं पुरुषार्थेनान्तरा-
 त्कूर्मो हरिमौ तिरपात्सोपात् ॥

१७

धन्वन्तरिर्भगवान्पात्वपभ्या
 द्वाद्वाद्वात्पमो निर्मितान्ना ।
 पद्मश्च ^१लोकद्वयव्यनान्ता
 द्वयो गगात्कोपवशाद्दीद्वा ॥

१८

द्वैपायनो भगवानप्रबोधा
 द्वुदस्तु पाल्पद्मगगात्प्रसादान् ।
 कश्चि कले कालमस्तत्प^१पातु
 धर्मायनाधोककुलावतार ॥

१९

मा केशवो गदया प्रातरभ्या
 द्वोविष्व आसङ्गवमाचवेणु ।
 नारायण साह उदाचञ्चकि-
 मभ्यदिने विष्णुररीद्रुचामि ॥

२०

देवोऽपराहै मधुसोमवन्वा
 साय त्रिवासायतु नापयो नाम् ।

दीपे हृषीकेश उत्तरीरजो ॥ ११ ॥
निरीध एषीऽमृतु पङ्कनाभः ॥

श्रीवत्सलामापररात्र ईश
मत्सूय ईशोऽसिधरो जनादेन ।
वामोदरोऽऽवाद्भुसन्व्य प्रभाते
विश्वेशरो भगवान्काष्ठमूर्ति ॥ १२

चक्र युगान्तानलतिमनेभि
भ्रमत्सम ताडुगन्धर्वसुखम् ।
दन्दिधि दन्दिधरिसौ क्माहू
कक्ष क्पा वाटसशो हुवावा ॥ १३

गनेऽशनिपञ्चनविभुक्तिज्ञे
निधिपिष्टि निधिपिष्टवितप्रियासि ।
कृष्णाण्डवैनायकयक्षरक्षो
मूलमहाङ्गुयन् पूर्ववारीन् ॥ १४

ख वातुधानप्रथमप्रेतमाह
विद्याचधिनमहपोरदृष्टीन् ।
दरेन्दु विद्याचय कुश्लपूरितो
श्रीवत्सलोऽरेर्हृदयानि कम्पयन् ॥

त्य विन्धधारशिवपरिस्रैन्व-

मीशपवुको नम छिन्धि छिन्धि ।

वक्षुधि चर्मण शतत्र द्व लादय

द्विषामपोना हर पापवक्षुषाम् ॥

२६

वन्नो भय प्रहेभ्योऽमूत्केतुभ्यो नृभ्य एव च ।

सरीसृपेभ्यो इष्टिभ्यो मृतेभ्योऽ^१हाभ्य एव वा ॥

२७

सर्वाण्येतानि भगवन्नामरूपत्त्वसीर्त्तनान् ।

प्रयातु सक्षय सद्यो वे ^२न केव वर्तीयता ॥

२८

गरुडो भगवात्सोत्रस्रोमदृष्ट दोमय प्रभु ।

रक्षन्वोषकृच्छ्रेभ्यो विष्वक्त्वेन ^३सन्नामभि ॥

२९

सर्वापन्नो हरेनामरूपवानासुधानि च ।

बुद्धीर्दृष्यन्त प्राणापातु चार्पवभूक्ता ॥

३०

कथा हि भगवानेव वस्तुतः सदसक्ष यत् ।

सत्येत्तानेन ^४च सर्वे यातु नाशमुपहृवा ॥

३१

मधैकाल्भ्यानुभाषाना विकल्परहित स्वयम् ।

भूषणानुषङ्गिणास्या धत्ते शर्चीः समापया ॥

३२

तेनैव सत्त्वमानेन सर्वज्ञो भगवान्दरिः ।

यातु सर्वे लक्ष्मैर्नः सदा सर्वत्र सर्वथा ॥

३३

विदिष्टु दिक्षुर्धमय समन्ता-

द-तर्धहिर्मैगावावापसिद् ।

वद्वापर्वेष्टोकमय सनेन

सनेनसा मस्तसमस्ततेजाः ॥

३४

१मयमभिवसाववात बर्मे तारावपनःवकम् ।

विजेधस्वज्ञसा येन दक्षितोऽसुरव्यूषवाच ॥

३५

पतद्धारवमाणस्तु य य पश्यति चक्षुषा ।

पदा वा ससृष्टोसद्य साभवसाःस विमुच्यते ॥

३६

न कुलधिद्रव्य तस्य विद्या धारक्यो भवेत् ।

राजदस्युमहादिभ्यो व्याघ्रादिभ्यश्च कर्हिभित् ॥

३७

इमा विद्या पुत्र कश्चिःकौशिको धारयन्निव ।

योगधारणया स्वाङ्ग जहौ स १दुरुभन्वनि ॥

३८

रत्नोपरि विमानेन ग-धर्मपरिरेकदा ।

पथौ चित्रस्य क्खिभिर्भूतो वन द्विवक्ष्य ॥

३९

नगनाम्बपतःसद्य सविमानो ज्जाहृषिया ॥

३९॥

स काकशित्पवचतादली-वादाय विस्त्रित ।

प्राप्य माचीसरस्तःज्ञा ज्ञाःवा पाम स्वमन्वगात् ॥

४०॥

धीशुक —

य इह शृणुवात्काले यो धारयति पाटलाः ।

त नमस्यन्ति मृतानि मुच्यन्ते सर्वतो भयात् ॥

४१॥

एता विद्यामधिगतो विश्वरूपश्चात्मजस्तु ।

त्रैलोक्यपलक्ष्मीं बुभुजे विनिर्जित्य शृणोऽमुरान् ॥

४२॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे अष्टादशस्कन्धोत्तराध्यायः
सहितार्था पञ्चस्कन्धे अष्टमोऽध्यायः ॥

॥ नवमोऽध्यायः ॥

श्लोक —

तस्यासन्निधिरूपस्य शिरसि त्रीणि भारत ।

सोमपीथ सुरार्पायनमालमिति ह्युच्यते ॥

१

स वै वर्द्धिषि देवेशो जाग प्रत्यक्षमुच्यते ।

अध्वर्यस्य पितरो देवा सप्रथमं नृप ॥

२

स एव हि दशै भाग परोक्षमसुरा प्रति ।

पञ्चमानोऽवदद्भान् मारुतोहवशानुग ॥

३

उदेवहोतुन तस्य धर्मोत्थिक सुरेश्वरः ।

आलक्ष्य उरसा मीलितश्छीर्षाम्पच्छिन्नदुषा ॥

४

सोमपीथं तु यत्तस्य शिर आसीत्प्रपिञ्जल ।

कलविद् सुरार्पायनमाद् यस्य त्रिचिरि ॥

५

ब्रह्महत्यामन्त्रलिना जघाह कर्पीधर ।	
सयःसरान्धे तदथ भूताभा स विह्वलये ॥	६
भूभ्यन्मुमुमयोविह्वलभ्रतुधा ध्वमजद्वरि ।	
भूमिस्तुरीय जघाह सातपुत्रवरेण वै ॥	७
ईरज ब्रह्महत्याया रूप भूमौ महदपते ।	
तुर्यं छेदविरोद्धेन वरेण जगद्गुरुना ॥	८
तेषा निर्वासकत्वेन ब्रह्महत्या महदपते ।	
सञ्जकावरेणाहस्तुरीय जगद् विभ ॥	९
रत्नोरुत्वेन तास्वहो मासि नासि महदपते ।	
द्रव्यनूपोत्तरेणाहस्तुरीय जगद्गुरुर्महम् ॥	१०
वासु बुद्धुर्देवाभ्या दृष्ट कद्वरति क्षिपन् ।	
दत्तपुत्रस्ततस्त्वष्टा जुहावेन्द्राय सप्तये ॥	११
इन्द्रस्यो विवर्धस्य मा चिर अहि विद्विषम् ।	
अथा-वाहार्केयचनादुत्थितो घोरदर्शन ॥	१२
कृतात् इव लोकाना युगा तसमये यथा ।	
विष्वग्निवधमान तमिपुमात्र दिने दिने ॥	१३
दग्धसौलस्यीकाश स भ्यान्जानीकवर्षसम् ।	
सप्तवाचसिखादमधु मध्याह्नार्कोमलोचनम् ॥	१४
वैशीम्पमाने त्रिशिले शुद्ध आरोप्य रोदसी ।	

सूक्तान्तमुज्ज्वलं च चालयन्त पदा महीम् ॥

१५

दरीगम्भीरबभेज विवना च नभस्तलम् ।

लिहता निह्ववक्ष्याणि मरुता भुवनत्रयम् ॥

१६

महता रौरवक्षेत्रे जम्भमात्र मुहुर्मुहुः ।

विजस्ता वुद्रुजुर्लोकं क्षीय सर्वे दिशो दश ॥

१७

वेनातृता इमे लोकस्तमसा त्वाद्भूर्विना ।

स वै वृत्र इति प्रोक्त पाप परमदास्य ॥

१८

त निजन्नरभिद्रुता सगणा विबुधवमा ।

स्त्रैः स्त्रीर्दिव्याश्चक्षुषैः साऽमसत्तानि कुन्तलाः ॥

१९

कवसो विभिन्ना सर्वे विषन्वा मस्ततेजस ।

पलज्जयादियुरव्यमुपवस्यु समादिता ॥

२०

वेना—

वायवन्वराऽवक्षितचक्षिलोका

महार्धो वे वपमुद्रिजन्त ।

हुरान वस्त्रै बलिमन्तकोऽसौ

विभेति कस्मादस्य वतो न ॥

२१

अविधित त परिपूर्वकाम

स्त्रैर्नैव ज्ञानेन सम प्रज्ञातम् ।

- विनोपसर्क्यवर हि वादिश
 शस्त्राद्भुकेनातिवितर्हि सिन्दुम् ॥ २२
- वस्योदृष्ट्ये जगती खगल
 मनुर्व्यावभ्य तदार दुग्म् ।
 स एव नस्वाद्भ्रममादुर वा
 ज्ञाताश्रिता परिचरौऽपि नूनम् ॥ २३
- पुरा सखभूरपि सयसाभ
 सुदीर्घावातोर्मिरथै करात्ते ।
 फकोऽरपि वाःपतितस्तार
 तस्माद्भुवायेन स नोऽस्तु चार ॥ २४
- य एक ईशो नियमापया न
 ससर्त वेनादुस्त्राम विचन् ।
 यद्य न अस्त्रापि पुर सवीरुत
 पर्याय विद्ध पृथगीशमानित ॥ २५
- यो न सचनेर्हृशमर्षमाना
 न्वेवर्षितियद्वष्टु नित एव ।
 कृतावधारस्तुभि समापया
 कृत्वात्मसात्पति युगे युगे च ॥ २६

तमेव देव त्रयमात्मदैवत

पर प्रधान पुरुष त्रियमन्वथम् ।

प्रजाम सर्वे शरण शरण्य

स्नाना स नो धाम्नाति श महान्मा ॥

२७

श्रीगुरु —

इति तेषा महापुत्र सुराणांमुपतिष्ठताम् ।

प्रतीच्या दिक्षुपमूर्त्तवि शङ्खचक्रगदाधर ॥

२८

आत्मतुल्यै चोद्यमिर्विना मीवःसकौस्तुभौ ।

पर्वुचासितमुन्निद्रसरदम्बुसद्वेक्षणम् ॥

२९

दृष्ट्वा तनवनी सख ईक्ष्वाहादविह्वला ।

दण्डकल्पविता राज-शनैरु-त्थाय तुष्टुतु ॥

३०

देवा —

नमस्तो चक्षुर्वीर्याय वदसे ^१वत ते नम ।

नमस्तो ह्यस्तचक्रव नम सुपुत्रहृत्पते ॥

३१

यत्ते गतीना तिस्रुगानीसितु परम पदम् ।

नावाचीनो विसर्गस्य चातर्बेदितुमर्हति ॥

३२

ॐ नमस्तोऽस्तु भगवन्नारायण बाह्युदेवारिपुरुष महानुरुष महा-
तुभाष परमसङ्गुष्ठ परमकल्पाय परमकारुणिक केवलभगदाधार
लोकैकनाथ सर्वेश्वर लक्ष्मीनाथ परमहंसपरिब्राजकैः परमेष्ठात्मयोग-

समाधिना परिभाषितपरिपुष्टपारमहृत्स्वधर्मेषोद्घाटिततम कपातद्धारै
विषेऽवापृत आत्मलोके स्वमुपलब्धनिजसुखानुभवो भवान् ॥ ३३

दुरवबोध इव तत्राय विहारयोगो क्वक्षरजोऽक्षरीर इवमन्वे
क्षितस्मत्समवाय आत्मनोवाक्विक्रियमाणेन सगुणमगुण सूतसि पाशि
हरसि ॥ ३४

अथ तत्र भवार्क रेखद्वयवदिह गुणविसर्गपतित पारतन्त्र्येण
स्वकृतकुशलकुशल फलमुपाद्वात्वालोसिदा-भाराम उपलम्बीळ
समस्तसद्वचन उदास्त इति ह वाच न विदाम ॥ ३५

नहि विराध उभय भगवत्परिगतितगुणगण इत्यरेऽनवगाह्यमाद्वा-
त्स्वेऽर्थाचीतविपरिवितकविचारप्रमाणाभासकृतकैसाहकडित्त त फर
वाधयदुरवबोधविना विवादानवसर उपरतसमस्तमायामये केवल
एवात्ममायान तर्थाय कोऽप्यो द्रुपट इव भवति स्वस्वद्वया-
भावात् ॥ ३६

सर्वविषयमतीना मत्तमनुसरति यथा रत्नरत्नं सर्वोदिधिषाम् ॥
स एव हि पुन सर्वैकस्तुनि वस्तुस्वरूप सर्वेश्वर सफलजग
त्कारककारणभूत सर्वैकज्ञानःसत्त्वाःसर्वगुणाभासोपलक्षित एक एव
सर्वैकवैशित ॥ ३८

अथ ह वाच तव नहिमापुतरसस्सुद्रविमुचा सकृदपलीडया
स्ममसि निव्यन्दमानानपरतमुक्तेन विद्यारितदृष्टदुतविषयसुखजेता-
मासाः परमभागवता एकांतितनो भगवति सर्वमूतमिदमुद्रदि सर्वो-

स्यपि नितरा विर तर निवृत्तमवस कथनु ह वा एते मधुमथन पुन
 स्वाधकृशाल आत्मविषकुहृद्व साधकस्यचरणाभ्युजानुसेवा विस्तृणति
 न यत्र पुनरव ससारपयावत ॥ ३९

शिशुबन्नात्मभवत त्रिधिक्रम त्रिनयन त्रिलोकमनोहरानुभाष तथैव
 विभूतयो दितिज^१दनुजाद्यथापि तेषामनुपक्रमसमयोऽयमिति स्वा-
 नाथवा सुरनरसुगामिषितजलनराकृतिभियथापराध दृष्ट दृष्टधर
 दक्ष एवमेवमपि भगवत्पुद्गि त्याहसुत यदि नायसे ॥ ४०

अस्माक कानकाना^२श्व नखाना तत तवामह तव चरणतलिन
 सुगन्धानाननुषङ्गद्वयनिगडाना स्वच्छिविधरपेनाभसत्कृतानामनु
 कम्पानुरीक्षितविशदरधिरशिशिरमितवलोकेन दिगलितनपुरमुखरसा
 सूचकृत्वा चा तस्मात्पमनघाहृति क्षमयितुम् ॥ ४१

अथ भगवत्सवास्माभिरभित्तजगदुःपात्तिस्रितिलयनिनितावमान
 दिव्यमावाकितोत्स सक्तजीवनिकसदानाम तद्दशेषु बहिरपि च
 ब्रह्मपद्मगात्रस्वरूपेण प्रधानरूपेण च कर्मादेशकाब्देहावसानविशेष
 तदुपादानोपलम्भकत्वयानुभवत सर्वप्रत्ययसाक्षिण आकाशशरारल
 साक्षः परमहृद्य परमात्मन कियानिह वा अश्विशेषो विज्ञापनीय
 स्वाद्विकृच्छिजादिभिरिव दिरण्यरेतस ॥ ४२

अत एव सद्य तदुपकल्पपाप्माक भगवत परमगुरोस्तव चरण

शक्यकालाच्छ्रया विविधवृत्तिनससारपरिश्रमोपशमनीमुपसृताना वय
यत्कामेनोपसादिता ॥ ४३

अथो ईश जदि त्वाहू मस त मुबनप्रयम् ।
मस्तानि येन न कृष्य तेनास्वस्वामुधानि च ॥ ४४

इसाच दह्ननिष्क्याय निरीक्षकाय
कृष्याय सृष्टयशसे निरुपकमाय ।
सःसद्गुहाय भयथाचनिजाश्रमाया
वन्ते ^१परीष्टगतये ह्रये तमस्तो ॥ ४५

श्रीकृत —

अथैवमीहितो राजासाधर त्रिदशैर्दरि ।
सद्गुपस्थाननाकर्णै प्राह वानमिर्गा इव ॥ ४६

श्रीमन्वाद्—

मीतोऽह व सुरमेछा गदुपस्थानविषया ।
आत्मीयवस्तुति पुसा भक्तिर्लौक यदा मयि ॥ ४७

किं दुराय मयि प्रीते तथापि विदुषर्षणा ।
सन्धेकान्त्रमतिर्नाच मतो बाध्नति वस्ववित् ॥ ४८

न वेद कृपय श्रेय आत्मनो गुणवस्तुदक् ।
तस्य वदनिच्छतो वच्छद्यदि सोऽपि तथापि च ॥ ४९

सत्य नि इमेवस विद्यास वत्तवज्ञाय कम दि ।

किं एतिं रौमिनिऽपेभ्य वाञ्छतो हि विषयम् ॥	५०
संपद्येन्मयात् मह वो दध्यञ्जसृष्टिसरमम् ।	
विश्वामृततप सार कात्र वाचत मा धिरम् ॥	५१
स वा अधिगतो दध्यङ्गुशिभ्या गच्छ निष्कण्डम् ।	
बद्धा जश्चशिरो नाम तयोर्मरणा व्यथात् ॥	५२
दध्यङ्गाववर्गैः-वष्ट्रे वर्नाभेष मदात्मकम् ।	
विश्वरूपाय कः-प्रादात्-पृष्टा यत्त्वमधास्तात् ॥	५३
मुष्मभ्य वाधितोऽधिभ्या धर्मतोऽद्धानि दासति ॥	५३ ॥
ततस्तैरायुधश्रेष्ठो विश्वधर्मविनिर्मित ।	
येन शूत्रशिरो इती मनेत्रव्यवृद्धित ॥	५४ ॥
तस्मिं बनिहते स्य तेजोऽन्नायुधसम्बद्ध ।	
भूय प्राणस्य मह वो न हिंसति च सत्पराम् ॥	५५ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे ब्रह्मवैवर्तप्रसंगे
संहितायाम् अष्टमोऽध्यायः ॥

॥ दशमोऽध्यायः ॥

(इन्द्रहृत्पातुरतुरवमैत्रम्)

धीशुक् —

इन्द्रमेव समादिदय भगवादिश्वभावन ।
 पदवलाजनिमेपाया वज्रिणा सर्वेषु हरि ॥ १
 त्वयामिचरिषितो देवैर्षीरिषार्षेणो नदान ।
 मोदमान उवाचेत् शङ्खसञ्जिव भारत ॥ २

अपि हृत्पारका दूष न जानीथ शरीरिणाम् ।
 सखाया यस्त्वभिद्रोहो दुःसहश्चेतनापह ॥ ३
 जिजीविषूषा जीवानामात्मा प्रेष्ट इहेत्सिच ।
 क्व वत्सहेत व दातु मिद्धमात्मान विष्णवे ॥ ४

देवा —

किं नु सहस्त्रज ब्रह्म पुता भूतालुकम्बिणाम् ।
 भवहिधाया सहता पुण्ड्रस्योकेत्यकर्मणान् ॥ ५
 ननु स्वार्थपरो लोको न वेद परसङ्कटम् ।
 यदि वेद न वाचेत् मेति नाह् यदीश्वर ॥ ६

कवि—

धर्मं व ओलुकामेन नून मे प्रसुदाइता ।
 एष वा विषमात्मान लज्जन्त स लज्जान्पहम् ॥ ७

योऽभुवेणात्मना मया न धर्मं न यज्ञं पुनाय ।

इदं न भूतदप्या स शोच्य स्वापरैरपि ॥

८

एतावानन्यथो यम पुण्यहोकेरुपासित ।

यो भूतहोकेरुपाभ्यासात्मा शोचति हृष्यति ॥

९

अहो देवमहो कष्टं पारुष्यै क्षममङ्गुरैः ।

यज्ञोपकुशादस्त्रार्थैर्मर्त्यैः सज्जातिविमदैः ॥

१०

श्लोक —

यत्र कृतव्यवसितो दम्बह्वायवर्षगस्तुम् ।

परे भगवति जज्ञन्त्यात्मानं सप्तपञ्चहो ॥

११

यथाह्यसुमनोबुद्धिस्तस्वदग्न्धस्तवचन ।

आस्वित परम योग न देहं कुतश्चे गतम् ॥

१२

अपेक्षो यन्नमुच्यन्व निर्मित विश्वकमया ।

मुनेः 'छातिभिरुत्सिचये भगवत्प्रेतसावित ॥

१३

इतो देवगणैः सर्वैर्गजेऽश्वैर्पर्वक्षोभत ।

सूयमानो मुनिगणैस्त्रैलोक्य इर्व्यथामिव ॥

१४

वृत्रमभ्यद्रवच्छेत्तुमसुरानीक्यूवपै ।

पर्वतगोजसा राजकुलो रुद्र इवा वकम् ॥

१५

तव सुरायामसुरै रण परमदावय ।

त्रैतानुत्से नर्मदायामभवःप्रथमे युगे ॥

१६

सद्वैवमुभिरादित्यैरधिभ्या पितृबह्विभि ।	
मरुद्भिर्गन्धुभि साभ्यैर्विभेदेवैर्मरुत्यभिम् ॥	१७
दद्या वयमथ शक्र रोचमान स्वया भिषा ।	
आमृष्यमसुरा राज मृषे वृत्रपुर सरा ॥	१८
नमुषि अम्बरोऽनया द्विर्भूषो अम्बरोऽम्बर ।	
दयमीष शक्रुक्षिरा विप्रथितिरस्योगुस ॥	१९
पुलोना वृषपया च अहेतिर्हेतिशकल ।	
दैतेषा दानया यक्षा रक्षामि च सहस्रश ॥	२०
सुमालिमात्रिषमुष्ठा कार्त्तस्वरपरिच्छदा ।	
प्रतिविभ्येद्दसेनाम मृष्योरपि दुरासवम् ॥	२१
अभ्यवन्नसम्भ्राता सिंहनासेन दुमया ।	
गदाभि परिचैवागौ भासमुद्रस्योमरी ॥	२२
श्लैः परशधे अत्रै सतमीभिमुद्रुण्डिभि ।	
सर्वतोऽवाकिरन् शशैरश्लैश्च विदुषर्षमान् ॥	२३
न तेऽदृश्य व सप्रहृता अरजात्ससमन्तव ।	
पुङ्गवपुङ्गवतिरै चोदीपीव नमो यत्रै ॥	२४
न ते शक्ताश्वरपीषा श्वासेदु सुरसेनिकान् ।	
लिप्ता सिद्धपथे देवैर्लेनुदसै सहस्रधा ॥	२५
अथ क्षीणाक्षशशीषा पिरिन्दुद्रुनोपलै ।	
अभ्यवर्षे सुरवळ विचिच्छुसाध पूर्ववत् ॥	२६

- वानसुतान्शक्तिमतो निशान्य
 सन्नासुगौरव वृत्तनाथा ।
 दुर्भेदेषद्विर्षिषिषाहिःशत्रै-
 रविश्रवास्तत्रसुरि दुर्सेनिकाय ॥ २७
- सर्वे प्रयासा अभवपिभोषा
 कृता कृता देवगणेषु वैश्रै ।
 कृष्णानुकुलेषु वया महःसु
 सुदौ प्रयुक्ता रक्षती रुक्षनाथ ॥ २८
- ते क्षय्यास विलत निरीक्ष्य
 हरावभक्ष्य हतसुद्वेषा ।
 पलायनायातिमुखे विसृ व
 पति कलशे द्दुराजसारा ॥ २९
- दुरोऽसुरास्तान्मुखाभनस्त्री
 प्रयापत प्रेक्ष्य वभाष पशत् ।
 पलायित प्रेक्ष्य बल च भय
 भयेन तीक्ष्ण विहृत्त वीर ॥ ३०
- कालोपपन्ना रुधिरा मनसिना
 मुखाच वाच पुरुषप्रवीर ।
 हे विप्रपिते तमुचे कुलोत्त
 न्नयानर्वन् इत्यर मे शृणुष्वम् ॥ ३१

जातस्य मृत्युश्रुत्वा एव सर्वतः

प्रतिक्रियां यस्य न वेद कदा ।

लोको यज्ञस्त्राय जगो यदि क्षनु

को नाम मृत्यु न कृणीत मुञ्चम् ॥

३२

द्वौ सम्भताविद् मृत्यू दुराधौ

यद्दक्षस्य धारण्या विलासु ।

कसेवर योगरथो विजज्ञा

स्यदधीर्धीरस्येऽनिश्रुय ॥

३३

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अक्षयस्वामिप्रणीतया

सहितया पद्येण च दशमोऽध्यायः ॥

॥ एकदशोऽध्यायः ॥

(वृत्तस्य दीपकम्)

श्लोक —

त एव क्षसतो धर्मं यच्च यदुरधेतस ।

नैषामृद्भयजज्ञा पलायनयत् नृप ॥

१

विशीर्षेणाया पृथनायानुरीमसुरधम ।

काकानुहूरीक्षिद्शी कल्पमानामनायका ॥

२

दृष्ट्वायन्वत् सङ्गुह इन्द्रसामुत्पत्तिः ।

साम्निधीर्धीरसा राजन्निर्भस्त्रैरमुवाच ह ॥

३.४

किं न त्वरितैर्मातृर्षोषद्विः कृत्तलो हसै ।	
नदि भीतवचनं श्लाघ्यो न स्तर्कं शूरमानिनाम् ॥	४
यदि न वचने बद्धा सार वा ह्युक्ता इति ।	
अथे विद्वज्जगत्तमं न चेद्ब्राम्हणसुखे स्पृहा ॥	५
एव सुरगणा कुक्षो भीकवाचपुत्रा रिपून् ।	
कथनदःसुमहाशयो येन लोका विचेतस ॥	६
तेन देवगणा सर्वे वृषधिस्फोटनेन वै ।	
निपेतुर्धूर्च्छिता भूमौ यथैवाग्निना हता ॥	७

ममदं कथा सुरसैः यनातुर	
निर्मलितश्च रजरङ्गदुर्मद ।	
ता कम्पयन्नुद्यतशूल शोचसा	
नाल वन शूषपरिष्वेपो मद् ॥	८

विलोक्य त वचनधरोऽत्यमर्षित	
अशत्रवेऽभिद्रवते महागदाम् ।	
चिक्षेप वानापतकीं सुदु सहा	
तस्माद् वानेन करेण लीळया ॥	९

स इन्द्रसन्तु ^१कृपितो कृश तया
मद्दे इवाद् गदोप्रविशतः ।

तपान् कुम्भस्यैव उक्तं नृपे
 तत्कर्म सर्वे समपूजयन्त ॥ १०

देरावतो बुद्धादाभिसृष्टो
 विपूर्वितोऽद्रि कुञ्जिवाहवो यथा ।
 जपास्तरङ्गिप्रमुख सहे द्वौ
 मुञ्जसूत्रसप्तपतुस्तथा ॥ ११

न सप्तवाहाय विष्णवेतसे
 शत्रुञ्जक भूय स गदा महात्मा ।
 इन्द्रोऽद्वितस्यै इकराभिमर्श
 शीतव्यथ क्षतवाहोऽवतले ॥ १२

स त नृपे द्राह्मकान्त्यथा रिपु
 यज्ञानुष भ्रातृव्य विडोन्मथ ।
 अरश्च तत्कर्म नृक्षस्यह
 शोकेन मोहेन हसञ्जगात् ॥ १३

इति —

दिष्ट्वा भवा मे समवस्थितो रिपु
 यो बहहा गुरुहा भ्रातृहा च ।
 दिष्ट्वा नृपोऽद्याहमसत्तन त्वया
 मच्छूराभिर्मिसहपदूराभिरात् ॥ १४ ॥

यो नोऽप्रजस्यारामविद्यो द्विजाले-

गुरोरपापस्य च वीक्षितस्य ।

विप्रस्य सङ्गेन शिरास्त्रवृथ

त्वशोरिवाकहन स्वर्गकाम ॥

१२

द्वितीयशार्दीर्विभित्तिस्त त्वा

सकम्पा पुरुषादैश्च गच्छम् ।

कृच्छ्रेय मच्छूयविनिजदेह

मस्युष्टवह्नि समवन्ति वृथा ॥

१६

अ येऽनु वे त्वेह नृशसमज्ञा

वे कुलसाखा बहरति नष्टम् ।

वीरूतनाथा सगणाशिरात

विश्रुतिविभिन्नगलेवैजामि ॥

१७

अथो हरे मे कुलितेन वीर

इतो मनभैव शिरो यदीह ।

वज्रानुष्णो भूतबलि विभाव

मनस्विना पादरज मपत्ये ॥

१८

सुरेश कस्मान्न दिनोपि वज्र

पुर स्थिते वीरिणि मध्यमोपम् ।

मा सशशिष्ठा न गवैव वज्र

स्वाश्लिष्टस्य कुपयार्थेव वाच्या ॥

१९

- न चेष वसन्त्येव शक्यं तेजसा ।
 हरेर्दधीचेस्तपसा च तेष्वित ।
 तेषैव ह्यनु जहि विष्णुर्वाप्रितो
 यतो हरिर्विजय श्रीगुणास्तदा ॥ २०
- अहं समाधाय मनो यथाह
 सङ्घर्षमस्तद्धरणादि दे ॥
 तद्वत्तरहोऽस्तुलितधाम्यपाशो
 गति मुनेर्वात्म्यपथिदलोक्त ॥ २१
- पुत्रा किञ्चैवा तथिया स्तथाया
 या सन्पदो दिधि मूर्धै रसावाप् ॥
 न राति यदेष सद्देग जाधि
 मद् कलिदवसन सम्प्रपास ॥ २२
- त्रैविर्गिकायासविचारमय
 त्वत्तिर्विधत्ते पुरयस्य शक्य ।
 ततोऽनुमेयो भगवत्सदादो
 यो दुर्लभोऽकिञ्चानगोचरोऽ वै ॥ २३
- अहं हरे क्व पार्थिवन्मूल
 दासतुदासो भवितास्मि मूय ।
 मन सरेतासुपतेर्गुणासो
 गुणीत वाकर्म करोतु काय ॥ २४

- न नाकपुष्टं न च पारमेष्ठ्यं च
 न साधमौमं न रसाधिपत्यम् ।
 न श्लेषसिद्धीरपुनश्च वा
 समञ्जसं त्वा विरह्य्य काङ्क्षे ॥ २५
- ज्ञानात्पक्षा इव मातरं स्वगा
 स्त्वा च यथा वत्सतरा ह्युधाता ।
 विषं त्रिषेधं क्युपितं विषण्णा
 मनोऽरविं दाक्ष्ये दिदृक्षते त्वाम् ॥ २६
- समोचन्त्यश्लोकजनेषु सख्यं
 सत्सारचक्रे भ्रमतं स्वकमभि ।
 त्वन्माद्यथात्मात्मतदारगोहे
 ध्यासुत्तचित्तस्य न नाथं भूयात् ॥ २७
- इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशसहस्रिकायां
 सद्द्वितीया पहासकण्ठे एकादशोऽध्यायः ॥

॥ इन्द्रभोऽन्वय ॥

—+—

(इन्द्रभय)

कवि—

एष विश्वसुरैश्च वेदमाजी
 मृत्यु पर किञ्चान्म यमान ।
 शूल मण्डलाभयतःसुरे इ
 कथा महापुरुष वैटभोऽसु ॥ १

ततो युगान्त्रामिबलोरेभि
 बाधिभ्य शूल तरसाऽसुरे इ ।
 शिल्पा महे द्वाय विन्ता वारो
 हतोऽपि पापेति कथा जगात् ॥ २

एष आपतपट्टिपत्तरोत्कथ
 मिरीन्ध दुष्पेक्षसजातविह्वल ।
 यज्ञेण वशी कृतपवनाच्छ्रित
 ह्यत्र च तस्मोरगराज भोगम् ॥ ३

शिवैक्याहृ परिषेण ह्यत्र
 सरस्य आसाय पृथीतवज्रम् ।
 ह्यमी तताहे इन्ध्यामरेम
 वज्र च ह्यस्ताभयपत-भयोन ॥

वृत्रस्य कर्माविच्छाद्युत तत्
 सुरासुराध्वरगसिद्धसङ्गा ।
 अपूजयसासुररुतसङ्घट
 निरीक्ष्य हाहेति विचुरुच्छुभसम् ॥

५

इहो न वक्ष्ये जगृहे विरजित
 ऋषुत स्वदस्तादरिसनिधौ पुन ।
 उवाह वृत्रो हर आत्तवक्रो
 अहि स्वशत्रु न विपादकाल ॥

६

बुभुक्षता कुञ्चिषातवाकिना
 जयस्तदैक्य न वै परा-मनाम् ।
 विनैरुमुःपत्तिलवस्त्रिणीश्वर
 सब्रह्मण्य पुरुष सनातनम् ॥

७

लोका सपाल्य यस्त्वेने यस्मिं विवशा बभे ।
 द्विज इव सिखा बद्धा स काल इह कारणम् ॥

८

शौच सहो बल वायममृत मृत्युरेव च ।
 तच्चक्षाय जनो हेतुमात्मान म-शते तद्धम् ॥

९

यथा शरुमयी नारी यथा सन्ध्रमनो मृग ।
 एव भूतानि मयवर्जीकृतानि विद्धि भो ॥

१०

पुरुष प्रहृष्टिर्बलमात्मा भूयो द्विपाशपाः ।

शङ्खलस्य सगादौ न विना यदनु ^१ ग्रहात् ॥	११
अविहातवमात्मान मन्यतेऽभीष्टमीश्वरम् ।	
भूतै र्जुवति भूतानि प्रसते तानि तै स्वयम् ॥	१२
आप्तु श्रीकीर्तिरैश्वर्यमाक्षिप पुरुषस्तथा ।	
भवत्सेव हि तत्काले यवानिच्छाविश्वर्यया ॥	१३
तस्मादकीर्तिवशासो नवापजययोरपि ।	
सम स्वास्तुस्त्रदु स्वाभ्या मृत्युर्जीवितयोस्तथा ॥	१४
सश्व रजस्तत्र इति प्रकृतेर्मात्मानो गुणा ।	
तत्र साक्षिणमात्मान यो वेद् न स बभूवते ॥	१५
पश्य सा निश्चित शक्यं शुक्याशुभसुखं सुपे ।	
यदमान यथाशक्ति तत्र प्राणनिष्ठाभ्या ॥	१६
प्राणच्छ्रोऽयं समर इष्यशो वाहनासन ।	
अत्र न शाकतेऽमुष्य जयोऽमुष्य पराजय ॥	१७
श्लोक —	
इहो वृजवच क्षुःवा गतालीकमप्लवम् ।	
गृहीयन्त प्रहसन्तमाह गजविष्णव ॥	१८
इति —	
अहो दानव सिद्धोऽसि बल्य ते भविरीदृशी ।	
भक्तः सपौत्रनात्मान सुहृद् जगदीश्वरम् ॥	१९

मवानतार्थीमाया वै वैष्णवी जनमोहिनीम् ।

यद्विहायसुर भाव महासुरुषता गत ॥

२०

स्वल्पद् महादास्यै चद्रुज प्रकृतेश्वर ।

वासुदेवे भगवति स^१स्वात्मनि हृदा मति ॥

२१

यस्य भक्तिभगवति हरौ नि शेषसेश्वरे ।

विश्रीकृतोऽमृताम्भोवी किं क्षुद्रे स्वात्मोदके ॥

२२

श्लोक —

इति नृपामात्र बोध धमजिज्ञासया नृप ।

सुसुवाते महावीराणि द्रुश्रौ सुधापती ॥

२३

आविभ्य परिच वृत्र काश्यावसमरि दम ।

इन्द्राय जालिमोहोर वामहसेन मारिष ॥

२४

स तु वृत्रस्य परिच कर च करभोषणम् ।

चिच्छेद युगपदेवो वशेन शतपर्शगा ॥

२५

बोर्मासुत्कृतमूलाभ्या बभौ रक्तसबोऽसुर ।

लिखपक्षो क्या गेत्र खाङ्गणे वशिवा हत ॥

२६

कृत्वा परा हनु भूमौ वैश दिव्युत्तरा हनुम् ।

नमो गम्भीरवर्षेण लेलिहोस्त्वपनिहया ॥

२७

क्षुष्टामि काठकलत्राभिर्भसन्निव जगत्कम् ।

शक्तिमात्रमहाकाय आक्षिप्यकारसा गिरीन् ॥

२८

ज्जास स समासाद्य बक्षिय सहस्रहन्म् ॥	२९
महाप्राणो महावीर्यो महासप इव ^१ द्विषम् ।	
शुभ्रमस्त समासक्ष्य सप्रजापतय सुय ॥	३०
हा कर्ममिति निर्विष्याधुक्कुलु समहन्व ।	
निगीर्णोऽप्यहुरे द्वेष न ममारोवर गत ॥	३१
महापुरुषसञ्जडो योगमावाप्तलेन च ॥	३१।१
भिक्षवा बक्षेण तःकुक्षि निष्कम्य बळमिदिसु ।	
वचस्त शिर शर्षोर्गिरिमृत्तनिवीनता ॥	३२।१
वचस्तु तत्कचरमाह्वयेग	
कु त-सम तात्परिवतमाव ।	
न्यपातयदावदह्रगमेन	
सो ज्योतिषामयने वात्रह्ये ॥	३३।१
तदा च सौ दु दुमयो किनेदु	
सैधर्षसिद्धा समहर्षिसिद्धा ।	
वार्षत्रिद्वैस्तामभिपुवावा	
मत्रैर्मुदा कुसुमैरभ्यवपय ॥	३४।१
हृत्रत्य वैदानिष्ठा समात्य कोतिरचिन्दम ।	
पश्यता सर्वलोकानामलोक समपद्यत ॥	३५।१

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशस्कन्धोत्तरा
सहस्रनाम षष्ठस्कन्धे द्वाविंशोऽध्याय ॥

॥ त्रयोदशोऽध्यायः ॥

(इन्द्रकियम्)

श्लोक —

कृते हते त्रयो लोका विना शक्रेण भूरिह ।
सत्पत्न्या कर्मण सप्तो विचरन् निर्भृतेन्द्रिया ॥ १
देवर्षिपितृभूतानि देवा देवानुगा स्वयम् ।
प्रतिवत्सु स्वधिष्ण्वानि मद्योले द्राव्यसत ॥

रास —

इन्द्रस्वानिर्भृतेर्हेतु भोतुनिच्छामि भो कुने ।
केनासप्तसुखिनो देवा इन्द्रेण स्व कुतोऽभवत् ॥ २

श्लोक —

पुत्रविश्रमसविभा सर्वे देवा सहर्षिभि ।
तद्वधावार्थयसि इ नैच्छद्गीतो वृद्धधाम् ॥ ४

इन्द्र —

स्त्रीभूजलनुमैरेनो विचरुणवधोद्भवम् ।
विभक्तमनुगृह्णन्निपुत्रदत्त्वा क माम्भेहम् ॥ ५

श्लोक —

अथसत्तदुपाकर्ण्य महोद्वमिदमनुवन् ।
याजचिन्वाम अद्र ते इवमेवेन ना एव मे ॥ ६
इवमेवेन पुरुष परमात्मानमीश्वरम् ।

दृष्ट्वा नारायण देव मोक्षयसेऽपि जगद्भवान् ॥

७

अथ ह्यपि तु ह्य गोप्यो मातृहत्यायाम्हापवान् ।

थाद् पुत्रकसको वापि ह्युद्धोराचल्य कीर्तयान् ॥

८

तमश्चमेधेन महानशेन

अहान्विहोऽस्माभिरनुष्ठितेन ।

हत्वापि तमह्य पराचर त्व

न क्षिप्यसे किं ललनिपदेन ॥

९

श्रीसुक्तम् —

एव सञ्चोदितो विधैवकृत्यान्वहनत्रिपुरम् ।

मह्यहत्या हते तस्मिन्नाससाद् गुणकपिम् ॥

१०

तवेद्र स्थासद्दद्याप निरुतिनामुनाविशत् ।

हीमन्त वाचकता प्राप्त सुख्यत्तपि नो गुणा ॥

११

वा ददर्शानुधावती चाण्डालीभिव रूपिणाम् ।

अरथा वेपथानाङ्गी यक्षमम्यामसूत्रपटाम् ॥

१२

विधीर्षे पल्लिता केशासिद्ध विष्टेवि भाविणीम् ।

मीनान्धसुगन्धेन कुर्वे तीं सागदूषणम् ॥

१३

नभोगतो दिक्षु सर्षो मह्यज्ञो विशाम्पते ।

शारुहीवी दिक्षु तूर्पे प्रविष्टो नृप मानसम् ॥

१४

स आचरत्सुष्यकरज्जलत नू

मल्लमभोगो वपिहाभिदूतः ।

वर्षाणि साहस्रमलक्षितोऽत स चिन्तय जज्ञपथादिमोक्षम् ॥	१५
वावत्सुमाक ननुप सशाम मिद्यातपोयोगनपलानुभाष ।	
स सम्पदैश्वर्यमदा यजुद्धि नीतस्तिरज्या गतिमि द्रुपज्या ॥	१६
ततो गतो जज्ञगिरिोपहृत श्रुतम्भरभ्याननिषारिताय ।	
पापस्तु विभेद्यतया हतौज्य स्त नाभयभूवित विष्णु ^१ पत्न्या ॥	१७
स च जज्ञर्षयोऽभ्येत्य हयमेधेन भारत । यथावदीक्षया यकु पुरुषाराधनेन ह ॥	१८
अपेक्ष्यमाने पुरुषे तपरैवमयात्मनि । अश्वमेधे महे द्वेष वितते जज्ञपथदिभि ॥	१९
स वै त्वाद्भूवधो भूवानपि ^२ पापचयो नृप । वीतसेनैव शून्याय नीहार इव मानुजा ॥	२०
स वाजिमेषेन रथोदितेन वितापमानेन मरीचिदिभि ।	
इहाधिपज्ञ पुरुष पुराण मि ^३ द्रो महानास विधूतपापः ॥	२१

इह महारथानशेषेषामना प्रक्षालनं त्रीणिपदानुकीर्तनम् ।	
अनन्तुच्छ्रयं भक्तजनानुक्षणम् सदे द्रुमोक्षं विजयं मरुत्वत ॥	२२
पठेत्पुराणानामिदं सदा बुधम् शृण्व्य तत्रो पवति पञ्चमीन्द्रियम् ।	
धर्मं यक्षस्य निमित्तश्रापतोचनम् रिपुञ्जयं लक्ष्मण्यनं तथाशुभम् ॥	२३
इति धर्मश्रावणे महापुराणे महादत्तसहस्रनाम संहितायां चतुस्रं च त्रयोविंशोऽध्यायः ॥	

॥ चतुर्दशोऽध्यायः ॥

(चित्तचतुर्विधाय)

परीक्षित्—

रत्नस्तनः सन्धावस्त्रं मण्डनूत्रस्य पापमतः ।	
नारायणे भगवति कथय्यासीद्गुडा मति ॥	१
बैशानां शुद्धसस्त्रानामुपीया चामलाःमनाम् ।	
मत्तिसुंक्रुच्चरणे न प्रायेणोपजायते ॥	२
रजोभिः समसरणातः पार्थिवैरिह ज्ञानवतः ।	
तेषां ते केषनेद्देते देवो वै मनुजावप्य ॥	३

सोमे सुमुञ्जकलोषा केचनैव द्विजोत्तम ।	
सुमुञ्जका सद्गोषु कश्चिन्मुख्येव सिद्धवति ॥	४
सुच्छानामपि सिद्धाना नारायणपरमपम ।	
सुदुर्लभं प्रज्ञा तद्वत् कोटिभ्यपि महामुने ॥	५
पुत्रस्तु स क्व पाप सर्वलोकोपतापन ।	
इत्थ दृढमतिं कृष्य आसीत्सङ्ग्राम वरुच्ये ॥	६
अत्र न सशयो नृणाञ्जोतु कौतूहलं प्रभो ।	
वः पौरुषेण समरे सहस्राह्नवोवप्यत् ॥	७

सुत —

परीक्षितोऽयं सम्पन्न भववा वादरायणि ।	
निशम्य ब्रह्मवत्सलं प्रतिबन्धं वचोऽन्वयीत् ॥	८

संक्षुब्ध —

शृणुष्वभावदितो राजभित्तिहासमिमं यथा ।	
शुभं द्वैपायनशुभान्नारदादेवलादपि ॥	९
आसीद्वावा सार्वभौम शूरसेनेषु वै नृप ।	
चित्रकेतुरिति दवातो यस्मासीत्कामधुव्याही ॥	१०
कस्तं भार्यासहस्राणां सहस्राणि दशभवनत् ।	
साम्प्रदायिकञ्चापि नृपो न लेभे तास्तु सन्वतिम् ॥	११
रूपीदुर्ध्वजपोत्रं मयिदौर्ध्वभिषाविभिः ।	
सम्पन्नस्य तुभ्यैः सर्वैश्चिन्ता वन्व्यापतेदमूर्त् ॥	१२

न तस्य सम्पद, सर्वो महिष्यो वामलोचनाः ।

सार्धभौमस्य भूषेपममव प्रीतिहेतव ॥

९

रसैकदा तु भवनमक्षिरा मगवात्पि ।

शोषजनमुचरत्नेतानुपागच्छद्यदृष्टवा ॥

१४

त पूजयित्वा विधिवत्सुखानार्हणादिभि ।

कृत्वातिष्ठमुपासीतसुखासीन समाहित ॥

१५

महर्षिसमुपासीन प्रपचाकृतत क्षिणौ ।

प्रतिपूय महाराज समावाप्येदमवधीत् ॥

१६

अक्षिरा —

अपि तेऽन्यमप स्वस्ति प्रकृतीना तथात्मन ।

यथा प्रकृतिभिर्गुण पुमांराजापि समभि ॥

१७

आत्मानं प्रकृतिष्वदा निधाय श्रेय जानुवान् ।

राज्ञा तथा प्रकृतयो नरदेवादिनामव ॥

१८

अपि दारा प्रजापत्या मृत्या श्रेण्योऽथ मत्रिय ।

पौत्रा ज्ञानपदा भूषा आत्मजा यशसर्विन ॥

१९

यस्यात्मातुवशश्रेण्यत्सर्षे तद्वशाया इमे ।

शोका सपाला यच्छपि सर्वे बलिमतर्द्रिता ॥

२०

आत्मजा प्रीयते नात्मा परत स्वत एव वा ।

दृश्येऽदृश्यश्चाम त्वा पि तथा क्वचन मुक्तम् ॥

२१

यै विवस्वितो राजचिदुपा जुनिनापि सः ।

प्रसन्नान्ततोऽप्याद् प्रजाकामस्ततो दुर्मिम् ॥

२२

विद्यते —

अगर्वाङ् न विदित तपोज्ञानसमाधिभि ।

योगिना भक्तपापाना बहिर व शरीरिषु ॥

२३

तथापि वृष्टतो नृणा ज्ञानात्मनि चिन्तितम् ।

भवतो विदुष्वपि चोन्निवृत्तदनुज्ञया ॥

२४

लोकपालैरपि प्राभ्या साक्षाभ्यैश्चतसपद् ।

न नन्दयत्प्रमत्त मा क्षुत्तकामनिवापरे ॥

२५

तत पाहि महाभाग पूर्वं सह गत वम ।

यथा तरेम दुस्कार प्रपया तद्विधेहि न ॥

२६

श्रीशुक —

इत्यर्चित स भगवाङ्कृपानुर्भवात् सुत ।

अपक्षिन्वा चरु त्वाद् व्यष्टात्मवजद्विषु ॥

२७

भ्येष्टा भेष्टा च वा राहो महिषीणा च भारत ।

नास्मा कुलशुनितस्त्वै वसोन्निष्ठमदादिजः ॥

२८

अथाद् नृपति राजाभितैकस्तवात्मज ।

दर्पशोकमदस्तुभ्यमिति ऋद्धसुतो ययौ ॥

२९

सापि तत्प्रज्ञानादेव चित्रेतेतोत्थारयत् ।

गर्भं कुलशुतिर्देवी कृत्तिकामेरिवात्मजम् ॥

३०

तस्या अन्तहित गर्भे शङ्खपञ्च इवोत्थप ।

अतुषे शूरसेनेशतेजसा जनकैर्नृप ॥	३१
अथ काञ्च तपाहृषे कुमार समजावत् ।	
जनयन् शूरसेनाया शृण्वता परमा मुदम् ॥	३२
हृष्टो राजा कुमारस्य स्नातं ह्यभिरक्षकृत ।	
वाचयित्वाशिषो विप्रै कारयामास ज्ञातकम् ॥	३३
तेभ्यो हिरण्य रजत वासास्ताभरणानि च ।	
मानाद्दद्यात्तज्जाप्रादाद्भेदूनामर्तुदामि षट् ॥	३४
कवर्षे काममयेषा कर्षीव इव देहिनाम् ।	
अथ यज्ञस्यमातुष्व कुमारस्य मदरुमन ॥	३५
कृच्छ्रकालेऽथ राजर्षेस्तनयेऽनुदिनं चित्तु ।	
यथा नि स्रस्त कृच्छ्रान्ते फले श्लेहोऽभवत्तत ॥	३६
मातुःवतिवता पुत्रे श्लेहो नोदसमुद्भव ।	
कृत्युते सपत्नीना प्रजाकाम करोऽभवत् ॥	३७
विश्वकेऽहोरत्निप्रीतिर्वेषा दारे शजावति ।	
न तपायेषु सञ्जज्ञे बाल लालयतोऽवदम् ॥	३८
सा पर्यतप्यन्नात्मानं गर्हन् ततोऽभवत्पुत्रा ।	
अनपत्नेन ह्येन राज्ञोऽप्यादरप्येन च ॥	३९
विगमता स्त्रिय पात्रा पशुञ्चाहृदसम्भवत् ।	
सुप्रजापतिः सपत्नीविर्हीक्षीमिष विररुह्वाम् ॥	४०

दासीना को तु स ताप स्वामिन परिचर्यया । अमीक्ष्य लज्जमानाना दास्या दासीष तुभगा ॥	४१
एव सद्गुणमानाना सपरया पुत्रसम्पदा । राज्ञोऽसम्मतवृत्तीना विद्वेषो बलवानभूत् ॥	४२
विद्वेषनष्टमतय क्षियो दाशुयचेवस । गर वदु कुमाराय दुमथा नृपति प्रति ॥	४३
कृत्वयुतिरजावती सपत्न्यामथ महम् । सुप्त एवेति सञ्चिन्त्य निरीक्ष्य व्यनरद्वे ॥	४४
शयान सुचिर बालमुपयाव मभीषिणी । पुत्रमानय मे भद्रे इति धात्रीमचोदयत् ॥	४५
सा शयानमुपस्रय दृष्ट्वा चोत्तारलोचनम् । प्राणोद्भवात्ममित्यक्त ह्वासीत्यपत्कृषि ॥	४६
वस्त्रासदाकर्ण्य मृशानुर स्वर प्रमत्ता कराभ्यामुर उबकैरपि । प्रविश्य राज्ञी त्वरवात्मजातिक ददर्श बाल सहसा मृत सुवम् ॥	४७
पपात भूमीं परिपृच्छया ह्रुवा मुमोह विभ्रष्टकिरोरुशाम्बरा ॥	४७॥
हतो नृपा न पुरस्वर्तिनो वना तराश्च नार्यश्च निशाम्य रोदनम् ।	

- जागत्तु तुल्यव्यसना सुदु खिता
 सास्य व्यलीक कन्दु कृतावस ॥ ४८ ॥
- सुखा मृत पुत्रमलक्षिता लक
 विनस्रहृदि प्रपतन्सखल कथि ।
 श्लेशानुव धैभितया सुषा मृश
 विमूर्च्छितोत्तुप्रकृतिर्दिर्दिर्द्वैत ॥ ४९ ॥
- पपात बाळस्य स पादमूले
 मृतस्य भिस्रसाक्षिरोरुशाम्बर ।
 वीधै क्षस वात्पकलोपरोपलो
 निरद्वकण्डो न शशाक भापितुम् ॥ ५० ॥
- पति निरीरुचोरुद्वपार्षित वदा
 मृत च बाळ सुतमेकस वलिम् ।
 जनस्य राक्षी प्रकृतेष्व द्रुज
 सती दधाना विलक्षण चित्रवा ॥ ५१ ॥
- स्नानद्वय कुङ्कुमग धमणिकत
 निचिञ्चरी साक्षनवापविदुभि ।
 विकीर्ष केशान्चिगळ-स्रज सुत
 सुशोच चित्र कुररीव सुखरम् ॥ ५२ ॥
- अहो विधातस्त्वनतीष धालिशो
 वरुवा-मसुदु-प्रयतिरुपवीहसे ।

परोऽनुजीवत्यपरस्य वा मृति विपरीचञ्चोत्पत्तिं ध्रुव पर ॥	५३॥
नहि कमक्षेदिह सूर्युज्ज्वलनो शरीरिणात्मस्तु तदात्मकमभि । य सौहृदाशो निजस्रगमृद्भवे स्वय कृतलो तमिम विपुञ्जति ॥	५४॥
त्व तात नार्हेति च ना कुपयामन्वया त्यक्तु विचक्ष्य पितर तव शोकव्रजम् । अञ्जसरेण भवतामनदुस्तर य या व न चाश्चकुर्येन चमेन दुरम् ॥	५५॥
अच्छिद्य तात व इमे शिशावो वयसा स्वाम्नाङ्गयति नृपभद्वन सविद्व्रजम् । मुञ्जश्चिह्नं ज्ञानया च मवापरीतो मुञ्जश्च सान विव ह्युचो हर न सफाताम् ॥	५६॥
नाह वनूल ददशो हतमङ्गला ते मुञ्जश्चित मुदितवीक्षणमाननाङ्गम् । किंवा गतोऽस्य पुनरव्यस्यच्छोक वीतोऽधृषेन न शृणोमि कस्य गिरच्छे ॥	५७॥

श्रीशुक —

विजयन्त्या मृत पुत्रमिति विश्वविद्यापने ।

चित्रकेतुर्भूतः तप्तो हुक्ककण्ठी सरोद इ ॥

५८॥

तयोर्विलपतो सर्वे वम्पलोस्तदनुश्रवा ।

रुद्रदुःखं नरा नायं सवमासादधैवतम् ॥

५९॥

एव कर्मलमायनं नष्टसज्जमनायकम् ।

ज्ञात्वाङ्गिधं नाम मुनिराजगाम सन्नारद ॥

६०॥

इति श्रीमद्भगवत् महापुराणे अष्टादशसहस्रिकाया

संहितायां पञ्चमोऽध्यायः ॥

॥ पञ्चदशोऽध्यायः ॥

(चित्रकेतुजा वनम्)

श्लोक —

ऊचत्सुसूतकोवा वे पतितः सूतकोचनम् ।

शोकाभिभूतः राजानं चोचयत्तौ सद्गुणिभिः ॥

१

कोऽयं स्यात्तव रामे द्वे भवा यमशुशोचति ।

त्वं चास्य कृतमं सृष्टौ पुरेदान्वितं परम् ॥

२

यथा भवति सद्यति सौतोवेगेन वास्तुका ।

सद्यु कन्ते विद्युश्चान्ते तथा कालेन देहिने ॥

३

यथा जानासु वै जाना भवन्ति न भवति च ।

एव भूतेषु भूतानि चोदितानीहमायया ॥

४

यद्य च त्वं च ये चैमे तुल्यकालाश्चराचराः ।

जममृतोपधा पश्चात्प्राज्ञैश्चतुनापि भो ॥	५
भूवैभूतानि भूलेह सूत्रस्यपति ह स्यज ।	
आत्मसूत्रैरस्यत प्रैरजपेशोऽपि बालवत् ॥	६
देहेन देहिनो राजदेहादेहोऽभिजायते ।	
बीजत्वेव यथा बीज देहैर्ब इव शाश्वत ॥	७
देहदेहिभिर्भागोऽयमभिवेककृत पुरा ।	
जातिन्यपिभिर्भागोऽय यथा वस्तुनि कल्पित ॥	८

१ छीकृत —

एवमाश्वासितो राजा चित्रकतुर्हिनोचिति ।	
प्रमृत्वा पायिना ब्रह्मपथिभ्रान्तवभाषत ॥	९

राजा—

कौ सुवा ज्ञानसम्पन्नौ महिष्ठौ च महीषसाम् ।	
अब्रह्मणेन वेपेन गूडाविह समागतौ ॥	१०

१ नावात्र च सत्काले कदा कृदि कियच्छब्दम् ।

इदृशे वाक्येऽहमर्था यथाऽपि र्वाविविधा ॥

त इम देहसर्गात्वा म वा भा यत्कृतवान् ।

स्वप्ने यथा कथा ना पश्चात् सत्र मय च चत् ॥

मनुस्यन्तान्द नावात्र यथा भाति सत्कृति ।

ज्येष्ठोऽपि यथा तद्वदिसुखान्द इव ॥

तस्माद् यम्मनोमात्र जगद् मन्त्रतन्त्र ।

यत्पुत्रैरेव भवति मनो वेदात्मनीश्वरे ॥

[इति श्रीभागवते पाटीऽधिकोऽध्याये]

चरति ह्यनौ काम आह्वया भगवत्प्रिया ।	
सादृशा गाम्बुजिना बोधायो मन्त्रिद्विजिन ॥	११
कुमारो नारदः कन्दुरङ्गिरा देवलोऽसित ।	
अपा करतमो न्यासो गार्ग्येवोऽथ नौतम ॥	१२
वसिष्ठो भगवाणम कपिलो वादरायणि ।	
दुर्धामा वाहवल्गवश्च आन्डम्पस्तथावपि ॥	१३
रोमशश्चयमो षष्ठ आसुरि सपत्न्यसि ।	
अपिर्वेदशिरा बोधो मुनि पञ्चशिरास्तथा ॥	१४
हिरण्यनाभ कौसल्य सुतदेव षष्ठश्चर ।	
एते पर च सिद्धेशाश्चरति ज्ञानदत्त ॥	१५
तस्मात्पुत्रा गाम्बुजशोभन नृदम्पि प्रम् ।	
अथे तमसि मत्तस्य ज्ञानदीप उदायताम् ॥	१६

अङ्गिरा —

अह ते पुत्रकामस्य पुत्रोऽस्म्यङ्गिरा ह्येव ।	
एव अज्ञानुत माञ्जानारदो भगवान्पि ॥	१७
इत्ये त्वा पुत्रशामेन मत्त तमसि दुस्तार ।	
अतर्हमनुस्तुत महापुरुषगोचरम् ॥	१८
अनुग्रहाय भवत प्राप्तवाचामिह प्रभो ।	

१. वराहोऽथ मैत्रेयो अङ्गुलम् चरति ।

[इतोऽयम् अङ्गिरसि चरति]

मङ्गल्यो भगवद्गुण्ये नावसीदितुनहति ॥	१९
तदेव ते पर ज्ञान इदामि गृहमागत ।	
ज्ञात्वा पाभिनिवेश ते पुत्रमेव इवा ^१ कहम् ॥	२०
अधुना पुत्रिण्या तापो भवतैवानुभूयते ।	
एव दारा गृहा राघो विविधैश्चकसम्पद् ॥	२१
शब्दाद्यथा विषयाश्चत्त्रा रा बधिभूतव ।	
महीं राग्य चरु बौलो चूत्तापाता सुदुज्जना ॥	२२
सर्वेऽपि शूरसेनेमे शोकमोदभयार्थिदा ।	
वा ^१ चर्वनगरशरथा स्वप्नमायामनोरथा ॥	२३
दृश्यमाना किनायेन न दृश्य ते मनोमया ।	
कर्मभिःप्रायतो नाजाकमाणि मजसाऽभवन् ॥	२४
अथ हि देहिनो देहो ब्र-वञ्जानकिथाःमरु ।	
देहिनो विविधल्लेशसत्तापकटुदाहृत ॥	२५
तस्यात्साक्ष्येन मनसा विदुश्च गतिमात्मन ।	
द्वैते भुवार्थेपिअम्भ लजोपहममाविश ॥	२६
चारद—	
एता म ^१ त्रोपनिषद् प्रतीच्छ प्रयतो मम ।	
वा चारद ^१ सप्ततानादृष्टा सङ्कर्षण वसुम् ॥	२७

यत्पावसूक्तमुपसृज्य नरे इ पूर्णे

क्षयान्धो भ्रममिह हितव विशु य ।

सद्यसादीयमनुत्सन्नधिक सद्दिव

प्रापुर्भवानपि पर न चिरादुपैति ॥

२८

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टावशोऽध्यायः

सहितोऽथ पद्यः च पद्यशोऽध्यायः ॥

॥ पौदञ्चोऽध्यायः ॥

श्लोक —

जय देवशर्षी राज सम्पदेत नृपात्मजम् ।

दशवित्तेति ह्योवाच ज्ञातीनामनुशौचकाम् ॥

१

मातर —

जीवात्म पश्य भद्र ते मातर पितर च ते ।

सुहृदो वा यथास्तथा शुचा त्वत्कृतया सुखम् ॥

२

कणेभर समविद्म्य श्रेयमाप्तु सुहृद्वत् ।

सुखं च भोगत्पितृप्रदानवित्तिह नृपात्मजम् ॥

३

जय —

कस्मिन्नु मांशमी मद्र पितरो मातरोऽभवत् ।

कमनिभ्रान्धमायस्य देवतेयवत्सुचोनेतु ॥

४

वापुजाश्रयिभ्यस्त्वामित्रोदासीनवितिथ ।

सर्व एव हि सर्वेषां सचरितं कमलौ मिय ॥	५
कथां वस्तुनि पश्यामि हेमादीनि ततस्ततः ।	
पयटितं जरेष्वेव जीवो योनिषु कृत्यु ॥	६
नित्यस्वायेत्यस्य सम्भ्रं यो ह्यभितो दृश्यते त्वु ।	
आवदस्य हि सन्ध्रं यो ममःव तापदेव हि ॥	७
एव योनिगतो काय स नित्यो निरहङ्गुतः ।	
यानहृत्प्रोक्तं न्येत तावत्सन्ध्रं हि तस्य तत् ॥	८
एव नित्योऽन्धस्य सूक्ष्म एव सचाःव स्रष्टुः ।	
आत्ममायासुपैर्विष्मन्मानं सूजते मनु ॥	९
न ह्यन्नातिप्रियं कश्चिन्नाप्रियं स्रं करोऽपि वा ।	
एकं सर्वधियां कृपा कृत्या गुणशोभयो ॥	१०
नादत्तं आत्मा हि गुण न शेष न कियत्फलम् ।	
कदासीन्वदासीम परावरहृती अर ॥	११

श्लोक —

इत्युर्वि गते जीवो ज्ञानवस्तस्य ते तदा ।	
विस्मिता मुमुक्षु शोकं क्षिन्वात्मसोदष्टहृत्काम ॥	१२
निर्द्वेषं ह्यहयो ह्यतेर्देहं कृत्वोचितां शिवा ।	
वत्सर्तुस्तस्य शोहं शोभमोद्गमपार्विभम् ॥	१३
वाल्गन्धो ज्ञीक्षितान्नात्र वाळहत्याहृत्कामा ।	
वाळहत्याहृत्त वेरुर्वाळगैर्विभिरुचितम् ॥	१४

यमुनाया महाराज स्वरालो द्विजभाषितम् ॥	१४ ॥
स इत्य प्रतिबुद्धात्मा चित्रकेतुर्द्विविधिभि ।	
गृह्य नृपामिच्छात् सरं पङ्कान्निव द्विप ॥	१५ ॥
काठि या विधिवत्क्यात्वा कृतपुण्यजलक्रिय ।	
मौन्य सयतसागो ब्रह्मपुत्रवचन इत ॥	१६ ॥
अथ तस्मै प्रपन्नाय नक्षाय प्रवतात्मने ।	
भगवाञ्छारद् प्रीतो विशामेवामुत्राय ८ ॥	१७ ॥
ओं नमस्तुभ्य भगवते वासुदेवाय श्रीमदि ।	
ब्रह्मज्ञायाभिरुद्धाय नमः सङ्कल्प्याय च ॥	१८ ॥
नमः विद्याभजाशक्त परमान्त दम्भुतय ।	
आत्मारामाय शांताय भित्तुरद्वैतदृष्टये ॥	१९ ॥
आत्मानं दामुभूयैव यस्तशक्तनूमये नमः ।	
हृषीकेशाय महते नमस्ते विश्वभूतये ॥	२० ॥
बभस्तुपरतेऽप्याय य तस्मै मजसा सह ।	
अनामरूपश्चिन्मात्र सोऽप्याय सदसत्पर ॥	२१ ॥
यस्मिन्निव यतज्जेद विद्वत्सन्धेति ज्ञायते ।	
सुभवेभ्यश्च सुजातिस्तस्मै ते ब्रह्मणे नमः ॥	२२ ॥
यज्ञ सृष्टाति न विदुमन्वेतुर्द्विद्रियात्तव ।	
अथ त्वर्षिभ्यश्च विसृज्योमवत्त नतोऽम्पद्म् ॥	२३ ॥

देहेन्द्रियप्राप्यनतावियोऽर्वा

वदशविद्या प्रचरन्ति कर्मसु ।

तेषां यत्र लोह्मिवाद्यतस्र

स्थानेषु तद्गृह्णन्देशमेति ॥

२४ ॥

श्रीं नमो भगवते महानुरुवाच महानुभावाय महाविभूतिपतये
सकस्मात्कालपरिहृदनिष्करकरकमलकुण्डलोपलङ्कितचरणारवि द्युगल
परम परमोच्छ्रितमसौ ॥

२५ ॥

श्लोक —

भक्त्यावैता प्रपन्नाय विद्यानादिश्य नारद ।

यथावह्निरसा साक घाम स्वायम्भुव प्रभो ॥

२६ ॥

चित्रकेतुस्तु विद्या ता यथा नारदभाषिताम् ।

धारयामास तत्राहम भय तुलमादित ॥

२७ ॥

ततश्च सप्तयज्ञे विद्याया धायमागवा ।

विद्याधराविपद्य स लेभेऽपतिहृत रूप ॥

२८ ॥

कतः कतिपयाहोभिर्विद्ययेहमन्योगति ।

अगतम देवदेवस्य शेषस्य चरणान्किकम् ॥

२९ ॥

सृष्टालगौर शिविवासस रघुर

किरीटिभेसूरकटिककङ्कमम् ।

प्रसन्नवक्त्रात्मलोचन पुल

रुर्हो सिद्धेश्वरमण्डले प्रसुम् ॥

३० ॥

तद्दत्तध्वजासमस्तचित्त्रिष्व
 स्यच्छामला त करणोऽभ्यया मुनि ।
 श्रुद्धमन्त्राया प्रमत्तासुखोचन
 प्रहृष्टराजा ^१न नदादि पूरुषम् ॥ ३१ ॥

स चत्तमस्योरुषदा^२चविष्टर
 प्रेमासुखेशैरुषमेष्टम सुहु ।
 प्रमोपकृद्वापितलनगनिगमो
 मैवाङ्कन प्रसमीक्षितु चिरम् ॥ ३२ ॥

तत समवापय मनो मनापवा
 बभाष एतन्नितिलभ्यवा^३गसी ।
 निरुम्ब सन्ने^४द्रुयपाद्वतन
 जगद्गुरु साःवतशास्त्रभिपद्म् ॥ ३३ ॥

चित्रकेतु —

अजित जित सन्नमतिनि
 साधुभिर्भवान् जिताःसमिभवता ।
 चित्त्रिवासेऽपि च भवता
 महाभाःतना य आःनदोऽतिकरुष ॥ ३४ ॥

सव विभव साहु भगव
 सुगद्गुरुचित्रितिलवार्दनि ।

विश्वसृजस्योऽज्ञाता

सन्न सृष्टा स्वयन्ते पृथग्भित्तया ॥ ३५॥

परमाणुपरम्भतो

स्वमाद्यन्ता हरवर्ती त्रयविभुर ।

जादाव तेऽपि च सन्वाना

यद्भुव ज्येष्ठा तरालेऽपि ॥ ३६॥

श्रियादिभिरेष किञ्चनृत

सन्नभिदल्लगुपोत्तरैराण्डकोश ।

चन्न पतल्लगुहस्त

सहाण्डकोटिकोटिभिल्लवन्न त ॥ ३७॥

विषक्तृषो नरपशवो

य तपासले विमूर्त्तीन पर स्वाम् ।

तेषामश्लेष इह

तदनुविनदयति यथा राजकुलम् ॥ ३८॥

कामपिचस्वनि रचित्वा

न परम रोहित यथा करम्भशीजानि ।

ज्ञानात्स यगुणमवे

गुणनयसोऽस्त इ इजालानि ॥ ३९॥

सिद्धमशित कदा भवता

यदाह भागवत धर्ममनवसम् ।

निष्किल्लना वे सुनय

आभाराना यमुपासतेऽनवर्णाथ ॥

४० ॥

विषममतिम यत्र तृणा

त्वमहमिति मम उच्येति च यद्दयत्र ।

विषमधिया रचितो च

स ह्यविशुद्ध क्षयिभ्युरधमवदुल ॥

४१ ॥

क श्रेयो नितपरयो

कियानर्धे स्वपरदुहा धर्मेण ।

सद्वोहास्तव कोप

परसम्पीडया च तयाऽधम ॥

४२ ॥

न व्यभिचरति उच्येष्टा

यत्ना ह्यभिहितो भागवतो धम ।

स्त्रिचरसनवचदम्ये

अवृथग्भिषो यमुपासते त्वाया ॥

४३ ॥

नदि भगवन्नपरितमिद्

त्वदर्शनाजन्तामसिद्धपापक्षय ।

यज्ञाम सकृन्नुवणा

सुखसकोऽपि विमुच्यते ससायात् ॥

४४ ॥

अथ भगवन्भवामधुना

त्वत्कलोकपरिसुहाङ्गवमलाः ।

सुरश्रयिणा बहुवित

वाचकेन कथमायथा भवति ॥

४५॥

विदितमनात् समस्त

तत्र जगतात्मनो जनैरिद्वानरितम् ।

विज्ञास्य परमशुरो

कियदिय सवितुरिय सद्योतै ॥

४६॥

तमस्तुभ्य भगवते

सफलजगतिस्थितिलयोदशेषाय ।

दुस्वसितात्मगतये

कुयोगिना भिरा परमहसाय ॥

४७॥

य वै श्रुत् तमनु विश्वसृज श्रुति

य शैकितानमनु चित्तय उच्यन्ति ।

भूमण्डल उपपायति यस्त मूर्ति

तस्मै नमो भगवतेऽस्तु सहस्रमूर्ते ॥

४८॥

श्रीकृष्ण —

सस्तुतो भगवान्निबन्त तत्तमभाषत ।

विद्याधरपतिं प्रीतिभ्रिजकेतु कुरुच्छद् ॥

४९॥

श्रीभगवाद्—

पत्नारदाङ्गितोभ्या दे व्याहृत मेऽनुशासनम् ।

संसिद्धोऽसि तथा राजनिबन्धया दर्शनाच्च मे ॥

५०॥

अह वै सर्वभूतानि भूताःत्वा भूतभावन ।	
इन्द्रमहा पर ब्रह्म मनोमे शाश्वती कन् ॥	५१॥
लोके विष्णुमात्मान लोक चाऽग्नि सन्ततम् ।	
वसव च मया ध्यातव्यं नदि वैशोभ्य इवम् ॥	५२॥
यथा सुभुम पुरुषो विश्व पश्यति चात्मनि ।	
आत्मानमेकदेशस्य न चते स्वयं जन्वित ॥	५३॥
एव जागरण्यादीनि जीवस्यानि चात्मन ।	
मायामात्राणि विज्ञाय तद्दृष्टार पर स्मरेत् ॥	५४॥
येन प्रभुम पुरुषं स्थाप वेदात्मनस्तदा ।	
सुख च निर्गुणं ब्रह्म तमात्मज्ञानमवेहि माम् ॥	५५॥
उभय स्मरत पुनः प्रस्थापप्रतिषेधयो ।	
अन्वेति व्यतिरिच्येत तज्ज्ञानं ब्रह्म तत्परम् ॥	५६॥
चदेतद्विस्पृष्टं पुनो मद्भ्रातृ मित्रमात्मन ।	
ततः सत्तार एतस्य वेदादेहो मृतेर्भूति ॥	५७॥
सकृन्वेद् मानुषी योनि ज्ञानविज्ञानसम्भवाम् ।	
आत्मानं यो न बुभ्येत न कश्चिच्छ्रममाप्नुवात् ॥	५८॥
सकृत्वेदायां परिल्लेशं ततः कलविपर्वणम् ।	
अमय चाप्यनीदायां सकृत्पाद्विरेतेऽपि ॥	५९॥
सुखाय दुःखमोक्षाय कुर्वीते दम्पती विन्वाः ।	
कतोऽनित्येति श्रेयस्त्रिंशुः सस्य च सुसस्य च ॥	६०॥

एव विपश्यन् बुद्ध्या तृणा विज्ञानमिमानिनाम् । आत्मनश्च गतिं सूक्ष्मा स्नानप्रविच्छिन्नाम् ॥	६१ ॥
दृष्टधुराभिर्मात्राभिर्निनुक्त स्नेन वेगता । ज्ञानविज्ञानम् तुष्टो मद्भक्त दुःखो भवेत् ॥	६२ ॥
एतावानेव मनुजैर्वोगमैतुणसुखिभिः । स्वार्थं सवात्मना ज्ञेयो कल्परात्मैकदर्शनम् ॥	६३ ॥
त्वमेतच्छूद्रया राज्ञश्चममो बभौ मम । ज्ञानविज्ञानसम्पन्नो धारयन्नाद्भु सिध्यति ॥	६४ ॥

श्लोक —

आस्तास्य भगवानिदं चित्रकेशु जगद्गुरु । पश्यतस्तस्य चित्पात्रा तत्रश्चा कश्ये हरि ॥	६५ ॥
---	------

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे कथावशात्परिच्छेदायां
सहितानां पञ्चमो वे सोऽष्टोऽध्यायः ॥

॥ सुसुदशोऽध्यायः ॥

(विष्णुस्तोत्रम्)

श्लोक —

कवाम्ना वर्हितोऽनन्तकालीं कृत्वा विष्टो मम । विद्याधरविष्णुस्तोत्राचार गणनेपर ॥	१
--	---

स लक्ष वर्षलक्षानामन्वयलक्षणेऽपि ।	
स्युमानो महायोगी मुनिभिः सिद्धचारुणैः ॥	२
कुशाचलेऽद्रोणीषु ज्ञानसङ्कल्पसिद्धिषु ।	
रेने विद्याधरस्त्रीभिर्गापय हरिमीधरम् ॥	३
एषां स विमानेन विष्णुदत्तेन भासता ।	
गिरिष्ठ दृष्टो गच्छ परीत सिद्धचारुणैः ॥	४
आलिङ्गवाङ्मिहता देवीं बाहुना मुनिससदि ।	
ववाच देव्या मृष्यसा जहासोच्चैःशक्तिविके ॥	५

शिवकेतु —

एष लोकगुरुः साध्याद्धर्मं वच्य शरीरिण्याम् ।	
आसौ सुरप सम्भावा वै विद्युनीभूय भाव्यया ॥	६
जटावरस्त्रीव्रतपा कदावा ^१ दिसभापति ।	
अङ्गीकृत्य शिव चासौ गच्छतीं प्राकृतो यथा ॥	७
प्रायश्च शङ्कताश्चानि शिव सहसि विभ्रति ।	
अथ महाप्रवचरो विभ्रति सहसि शिवम् ॥	८

शंभुः —

भगवानपि वच्यन्त्या महस्यागाधधीनृप ।	
तूनीन्वभूय सहसि सम्भावाः कस्तुभ्रताः ॥	९
इत्यवहीर्षिषिटुषि प्रुषानो बह्वलोकनम् ।	

१ ही सती वति

रुपाद् देवी भूषाव निर्विवाःशामिमामिने ॥

१०

एकैले—

अथ किमधुना लोके शास्ता इण्डवर प्रभु ।

अञ्जहिधाना दुष्टाना निर्लेखना च विप्रकृत् ॥

११

न वेद् धर्मं किल पश्यसि

न महत्तुया मृगुनारदाया ।

न वै कुमार कपिले मतुष्य

ये नो निषेध ततिर्वर्तिन हरम् ॥

१२

एवामनुश्वेयपदाजमदुग्ध

अगदुरु मङ्गलमङ्गल स्वयम् ।

व क्षत्र्य तु परिभूय सूरी

प्रशान्ति वृष्टच्छरप हि इण्डव ॥

१३

नायमर्हति वैकुण्ठपादमूलोपसर्पणम् ।

सम्भाषितमति सत्यं साधुभिः पशुपासितम् ॥

१४

धृत पापीवशी योनिमासुरी याद्वि दुर्मेते ।

यथेद् भूयो महता न कर्ता पुन किस्विणम् ॥

१५

लीलुक—

एव ह्यश्विनकेतुर्विमानाश्चरुः स ।

प्रसाद्यान्नास सर्वा वृक्षा नस्तेन भारत ॥

१६

चिन्तयेत्—

प्रतिगृह्णामि ते शापमालमनोऽच्छतिनाम्बिके ।	
देवैर्मर्त्याय कर्मोक्त पूर्वदिष्ट हि तस्य तम् ॥	१७
संसारचक्र एतस्त्रिल्लन्तुरज्जानमोहित ।	
धाम्यन्मुस्य च दुःख च मुह्यते सद्यः सद्यः ॥	१८
नैवात्मा न परञ्चापि कदा साःसुसुदुःखयो ।	
कदार सम्पत्तेऽप्याह आत्मानं परमेव च ॥	१९
गुणस्वाह फलसिक्क शाप कोडं वनुषह ।	
क स्वर्गो नरक को वा किं सुख दुःखमेव वा ॥	२०
एकं सूचति भूतानि अगथानात्ममायया ।	
एषा च य च मोक्ष च सुख दुःख च निष्कल ॥	२१
न तस्य कश्चिद्विद्यत प्रगल्भो	
न ज्ञातिवन्धुन परो न च स्व ।	
समस्त सर्वत्र विरह्यतस्त	
सुखे न राग दुःख एव रोष ॥	२२
वयापि तच्छक्तिविसर्ग एषा	
सुखाय दुःखाय द्विषादिषाय ।	
व चात्र मोक्षाय च सूच्यमानो	
शरीरिणा समुत्पद्येऽथकल्पते ॥	२३

अथ प्रसाद्ये न त्वा शापमोक्षाय भामिनि ।

यम यते अवाभूत्स मम वत्सुन्मता सति ॥

२४

श्लोक—

इति वसाद्य गिरिशौ चित्रकेतुररि दम ।

अगाम स्वभिमानेन पश्यतो स्वयच्छेस्यो ॥

२५

एतस्तु भगवात्सुतो रूपाणीमिदमब्रवीत् ।

देवर्षिदेवसिद्धाना पावदाना च शृण्वताम् ॥

२६

वद—

हृष्यत्यसि सुशोभि हरेरद्भुतकर्मण ।

मादात्म्य श्रुत्वास्ताना निरूहाणा महात्मनाम् ॥

२७

नारायणपरा सर्वे न कुतश्चन चिन्वति ।

स्वर्गापवर्गभरकेष्वपि तुल्लार्यदर्शिन ॥

२८

देदिता देहसयोगा इन्द्रानीश्वरहीश्वरा ।

सुखं दुःखं सुविर्जं म शापोऽनुग्रह एव च ॥

२९

अविशेककृत पुंसो अर्थभेद इवात्मनि ।

गुणदोषविकृतमत्र भिदेव सजिबन्धुत ॥

३०

वास्तुदेवे भगवति भक्तिमुद्रहता तुयाम् ।

ज्ञानवैराग्यवर्षीणा मेह कश्चिज्जवाश्रयः ॥

३१

नाह विरिञ्ची न कुमारनारदी
न ब्रह्मपुत्रा मुनय सुरेशा ।

विदान पसेद्वितनशकाशका
न तःस्वरूप दृषमीच्छमानिन ॥ ३२

नक्षत्राणि विव कश्चिन्नापिव स्य परोऽपि वा ।

आत्मत्वात्सवभूतान्ता सर्वभूतप्रियो हरि ॥ ३३

रम्य पाव महाभागधिऽप्येत्तु विमोऽनुम ।

सर्वत्र समदृक् सा गो इह वैषान्भुतप्रिय ॥ ३४

रस्मान्न विन्दव चर्यं पुरूपेषु महात्मसु ।

महापुरुषभक्तेषु शास्त्रेषु समदर्शितु ॥ ३५

इति श्रुत्वा भगवत शिषस्त्रोमाभिधापितम् ।

बभूव शाश्वती राजदेवी विगतविषमया ॥ ३६

इति भागवतो देव्या प्रविशामुमञ्जतम् ।

मूर्त्तां सञ्जग्दे शापमेवावरसावुलक्षणम् ॥ ३७

जहो त्वदुरक्षिणात्प्रौ दानवी योमिनाशित ।

शुभ इत्यभिविरपादो ज्ञानविज्ञानसमुत ॥ ३८

एतत्ते सर्वमाख्यात वन्मा त्व परिदृच्छसि ।

शुभस्त्रासुरजातेभ्य कारव भगव मते ॥ ३९

इतिहासमिष पुण्य चित्रकेतोर्महात्मव ।

माहात्म्यं विष्णुभक्ताना मुत्वा वधादिसुचयते ॥ ४०

य एतन्मातृकत्वात् सद्गुणा बान्धवत पठेत् ।

इतिहास इति स्मृत्या स याति परमा गतिम् ॥

४१

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशसहस्रिकाध्याये
सैद्धिन्तर्गायं पञ्चमो वे सप्तदशोऽध्यायः ॥

॥ अष्टादशोऽध्यायः ॥

(अष्टौ वृत्तिः)

सैद्धिकः—

शुभित्तु पत्नी सवितु सावित्री न्याइति त्रयीम् ।

अग्निहोत्र पद्म सोम चातुर्मास्य महामसान् ॥

१

सिद्धिर्भोगस्य भार्वाडङ्ग मदिमान वित्तु प्रभुम् ।

आश्विन च वराहोहा कन्वा मासुत् सुव्रताम् ॥

२

धातु कुट्टः सिन्धुवाली राक्ष चातुर्वर्णिकाया ।

साय दर्शमय प्रात पूर्वमासन्ननुकमात् ॥

३

अग्नीपुष्टीध्यानायस क्रियाया समनतर ।

चर्मणी वरुणस्त्रासीकस्त्रा चातो भृशुः पुन ॥

४

वात्समीक्ष्य महायोगी वत्समीक्षाप्रभवलिङ्ग ।

अगस्त्यस्य वसिष्ठस्य मित्रावरुणयोर्भर्षी ॥

५

रेवः सिधिवित्तुः कुम्भे वर्षश्चाः सतिथौ दुःखम् ।

रेवतां मित्रं वत्समीवशिष्टं विष्णुस्य न्ययात् ॥

६

पौलोम्यामि इ आधत्त त्रींशुत्रानिति न सुखम् ।

अथ कम्पथ तात पृथीम मीदुप प्रमु ॥

७

उ^१पक्रमस्य देवस्य मायावामनरुभिव ।

कीर्त्तौ पन्था वृद्धच्छुक्रस्तस्यास सौभगादथ ॥

८

तन्वर्त्तुगुणवीर्षाणि कारयपस्य महात्मन ।

पञ्चाशद्व्यामहेऽदित्या यथावावतताम् इ ॥

९

अथ कारयपदायादान्दैतेयान्भीर्त्तवामि ते ।

अत्र भाग्यवत स्त्रीयात्रह्लादो वल्लिरेव च ॥

१०

दितेर्द्वात्रिंशद्वापाहौ दैतदानयन्त्रिद्वौ ।

हिरण्यकशिपुर्नाम हिरण्यप्राञ्जल्य कीर्त्तिवौ ॥

११

हिरण्यकशिपोर्भाया कयात्रुर्नाम दानवी ।

जम्भस्य तनया दत्ता सुपुत्रे चतुर सुवान् ॥

१२

^२सह्याद् प्रागनुह्लाद् ह्याद् पहादमेव च ।

तत्त्वया सिद्धिस्त नाम राहु विप्रधितोऽमहीव् ॥

१३

सिरोऽहरस्य हरिश्चक्रेण विचरोऽमृतम् ।

^३सह्यादस्य ^४कृतिर्मावीऽमृत पञ्चजन तत ॥

१४

^५ह्यावस्य धमनिर्मावीऽमृत वातापिमित्वलम् ।

१ इ

२ पहादमे प्रागनुह्लाद् सह्याद् प्रादमेव च ।

[कृति कशिपायान्तरम्]

३ संह्यावस्य

४ गति

५ कृत्वस्य

चोऽगस्त्याय त्वतिथये वेने वातापिमिस्वळम् ॥	१५
^१ अनुहावस्य सूचाया चाङ्कले गद्विचक्षया ।	
विरोचनस्तु ^२ वाहादिर्देव्यास्तस्यामवदुलि ॥	१६
बाण-येह पुत्रस्तमज्ञानाय तयोऽभवत् ।	
तस्यानुभाव सुशोकस पञ्चालेषामिधास्यते ॥	१७
बाण-आराभ्य गिरिज्ञ लेभे तद्रूपसुरयताम् ।	
यत्पार्थे भगवान्नास्ते शयापि सुरचलक ॥	१८
मरुतश्च विरे पुत्रश्चत्वारिंशन्नवापिका ।	
न आसन्नप्रया सर्वे नीता इन्द्रेण सात्मवान् ॥	१९

राजा—

कथं त अस्सुर भावम ^१ पोद्गीत्यसिक्क सुरो ।	
इन्द्रेण प्रापिता सत्स्य किं त-साशु कृत हि ते ॥	२०
इमे नदपते तद्वन्नपयो हि मया सह ।	
परिहृत्वाच भगवच्छत्रो व्याकृत्वातुमर्हसि ॥	२१

पुत्र—

तद्विष्णुराजस्य स चादरायनि-

र्वचो निशम्वाटतमरुपमर्षवत् ।

समाजयन्समिच्यतेन चेतसा

जगाद् सत्यावण सर्वैर्घोमः ॥

२२

श्रीशुक —

हृत्पुत्रा गिति शकपाणिमाहेण विष्णुना ।	
मन्थुना शोकदीनेन ज्वळती पथवित्तथन् ॥	२३
^१ कना तु भ्रातृहन्तारमिद्रिवारावमुत्त्वमम् ।	
सक्तिमद्दृश्य पाप घालयित्वा शमे सुखम् ॥	२४
कृषिविद्मससहस्रीश्वश्रामिहितस्य च ।	
मूलाभ्रह् तत्कृते स्वार्थे किं वेद् निरयो यत ॥	२५
आशासानस्य तस्मैद् भुवमुषडचेतस ।	
मदसोषक इद्रस भूयाद्येन सुतो हि मे ॥	२६
इति भाषेन सा भर्तुराचचारात्कृत्विमम् ।	
सुश्रूयवानुरागेन प्रजयेम दमेव च ॥	२७
अतया परमया राजमनोऽर्षेत्सुभाषितौ ।	
मनोऽवमाह भावज्ञा सुस्मितापाङ्गवीक्ष्यै ॥	२८
एव श्रिया कवीभूतो विद्वानपि विदग्धवा ।	
वाङ्मिताह विवशो न तश्चित् हि योषिति ॥	२९
विश्लोकवैकान्तभूतानि भूतान्वादी प्रजापति ।	
श्रिय चक्रे स्ववेदायै यथा पुसा मतिर्हृता ॥	३०
एव सुश्रूयितस्तान् भगवान्कश्यप श्रिया ।	
माहस परमधीनो हितिमाहाभितन्व्य च ॥	३१

न वसीताधौतवास क्षत्र च विभृता कवित् ॥	४८
नोच्छिष्ट चण्डिकाश्च न समिप कृषसाहृतम् ।	
मुञ्जीतोवक्यया इष्ट विवेदल्लज्जिता त्वप ॥	४९
नोच्छिष्टा स्फुटसल्लिहा सन्धाया मुक्तमूर्धवा ।	
अनर्षिताऽसयतथाज्ञासर्षिता बहिःशरेत् ॥	५०
नाधौतपादाऽश्वयता जार्हवाज्ञो उवृक्षिरा ।	
हृषीत नापराज्ञान्धैर्न नम्रा नच सन्धयो ॥	५१
धौतवासाः शुचिर्नित्य सर्वमङ्गलसयुता ।	
युज्येत्सात्तयाज्ञात्प्रामोषिमान् श्रियमच्युताम् ॥	५२
स्त्रियो ^१ बीरवतीश्चार्येत्स्नाभ्यन्धवदिमण्डनै ।	
पतिं चाध्वर्योवतिष्ठेत् प्र्याचेत्कोष्ठगत च तम् ॥	५३
सावत्सर पुत्रजन इतमेतदभिद्रुतम् ।	
धारविश्वसि चेतुभ्य शकृदा भाविता सुत ॥	५४
^२ धातुमित्राभिजेत्तत्र दितीं राजन्महामताः ।	
काश्वप गर्भमाघत् इत चाज्ञो दधार सा ॥	५५
सादृष्यसुरसिमायमिन्द्र आशाय मानद् ।	
दुःसूषणेनाश्रमस्ता दिशि पर्यचरत्कवि ॥	५६
नित्य वनात्सुमनस फलमूलसमिक्कुशान् ।	
पत्राङ्कुरमृषोऽपञ्च कालेष्वल्ल उपार्दरत् ॥	५७

एव तस्या प्रतस्याया प्रतच्छिद्र हरिर्द्वेष ।	
श्रेष्ठु पर्वचरमिहो सुखेव सुगच्छति ॥	५८
नाम्बगच्छद्द्वेषिच्छद्र तःपरोऽय महीपते ।	
चिन्ता लीला मत् सक केन मे स्वाच्छिद्र त्विद ॥	५९
एकदा सा तु स भ्यावानुच्छिद्रा प्रतर्कितया ।	
असृष्टवार्ध्वपौताङ्गि सुष्याप विधिमोदिता ॥	६०
छम्बा तदन्तर शक्रो निद्रापद्गतचेतस ।	
दिते प्रविष्ट उदर घोनेशो योगमायया ॥	६१
चकृत् सप्तया गर्भं वक्ष्येण कनकमभम् ।	
रुदन्त सप्तभैक्षक मा रोदीरिति वापुन ॥	६२
ते तमूचु पाश्यामाना सर्वे प्राञ्जल्यो नृप ।	
नो निषासति किमिन्द्र भ्रातरो मरुतस्तथ ॥	६३
मा धैष्ट भ्रातरो मध सूचमित्याद् कौशिक ।	
जनन्दमायापार्थैदानात्मनो मरुता गणान् ॥	६४
न ममार विद्येर्गर्भं श्रीनिषासानुक्रम्यया ।	
बहुधा कुलिसङ्घुष्णो ह्रीष्यश्लेष यथा भवान् ॥	६५
सकृदिद्वादिपुरुष पुरुषो याति 'साम्बतान् ।	
सप्तस्तर किञ्चिद्न दिव्या बद्धरिरर्चित ॥	६६
सञ्चरिन्नेव पञ्चाक्षरेषाम्ते मरुतोऽभवन् ।	
सप्तचोक्त मापरोव ते हरिणा सोमपाः कृता ॥	६७

वितिरुत्वाथ बटसे कुमाराननलक्ष्मिभान् ।

इ द्वेष सहितदेवी यममुष्मदनिदिता ॥

६८

कमे व्रणाद् ताताहमादिताना यथाकहम् ।

अपत्यमिच्छन्नन्तर अन्तेतःसुदुःकरम् ॥

६९

एक सङ्कल्पित पुत्र सन्न सन्नामव कथम् ।

वदि ते विदित पुत्र सन्न कथम् मा सृष्टा ॥

७०

इह —

अम्ब मेऽहं स्वयमेतमुपवायागतोऽतिहम् ।

रुम्बा तरोऽचिऽहं गमनवतुङ्गिने यमपित् ॥

७१

कुत्तो मे सप्तधा गम आत्त सन्न कुमारका ।

तेऽपि चैकैकसो वृषभा सप्तधा वापि मन्त्रिरे ॥

७२

ततस्तःपरमाश्रयं बन्ध्या ययमित्त मया ।

महापुरुषपूज्याया सिद्धि क्त्वाभ्यानुषङ्गिनी ॥

७३

आराधन मयवत् इहमाना निराशिष ।

मे तु नेचञ्चालपि पर ते स्वार्थेऽनुशला स्मृता ॥

७४

आराध्यात्मप्रद देव स्थाःमान जगदीश्वरम् ।

को वृणीते गुणमर्षो धुष स्थात्तरकेऽपि क्त ॥

७५

वदिद् मम दीने च वाञ्छिस्त महीत्यसि ।

अ तुमर्हसि मातस्त्व विष्टवा गर्भो मृतोऽसि ॥

७६

अहं —

इद्रसायाभ्वतुस्तत्तु इन्द्रमायेन तुष्टया ।

सरद्वि सद् वा नःया जगाम त्रिविध प्रभु ॥

७७

एष ते सवमादयात् यामा त्व परिपृच्छसि ।

सद्गुरु मरुता ज म किं भूय कथयामि ते ॥

७८

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टाध्यायब्रह्मविद्यायां
सद्विद्यायां पञ्चमोऽध्यायः ॥

॥ एकोनविंशोऽध्यायः ॥

(पुस्तकप्रथमः)

राजा—

अतः पुस्तकं त्वया भवता यदुवीरितम् ।

तद्य वेदितुमिच्छामि तेन विष्णु प्रसीदसि ॥

१

श्रीकृष्ण—

दृष्टे नानासिरे पक्षे योपि कृतुरनुत्था ।

आरभेत प्रथमिदं सार्वकामिकमादि ॥

२

निश्चिन्त्य मरुता ज म आह्वयाननुम य च ।

स्नात्वा दृष्ट्वा दृष्टे यस्तीतस्तद्गुणान्वरे ॥

३

पूजयेत्प्रातराह्नाह्नाभयान त त्रिधा सह ॥

४॥

अत्र ते निरपेक्षाय पूजकानां नमोऽस्तु ते ।

महाविभूतिपतये त्वय सकलसिद्धये ॥

५॥

यथा त्वं कृपया भूत्वा वेदसा महिनौजसा ।

सुष्ठु ईशानुमै सर्वैस्ततोऽसि भगवा प्रभु ॥

६॥

विष्णुपत्नि महामाये महापुरुषकक्षणे ।

श्रीवेशा मे महामागे शौकजातनमोऽस्तु ते ॥

६॥

ओलमो भगवत महापुरुषाय महासुभावाय महाविभूतिपतये सह
महाविभूतिभिर्बेत्तिमुपहरामीति । अनेनाहरदन जेय विष्णोरवाहना-
रूपपादोपस्पृशनस्नानवासवपीतविभूतयग कनुपपदूपदीपोपहारस्तुष -
चारश्रव समाहित उपहरेत् ॥

७॥

हवि शेष तु सुहृत्पावनले द्वावसाहुवी ।

ओ नमो भगवते महापुरुषाय महाविभूतिपतये स्तोदयेत् ॥

८॥

त्रिवि विष्णु च वरदायाशिषा प्रभवानुभौ ।

भक्त्या सम्पूजयेत्त्रिज यदीच्छेःसर्वसम्पद ॥

९॥

प्रणमेदण्डवद्भूमौ भक्तिच्छ्रेय चेतसा ।

दशवार जपे म त्र तत्र सौत्रमुदाहरेत् ॥

१०॥

बुधा तु विद्यस्य विद् जगत् कारण परम् ।

इव हि प्रकृति सूक्ष्मा मायाशक्तिर्दुरजया ॥

११॥

कल्पा क्षयीश्वर साक्षात्प्रमेव पुह्य पर ।

त्व सर्वदा इ येव क्रियेव फलमुम्भवान् ॥

१२॥

गुणज्यक्तिरिव देवी व्यसृक्षो गुणमुम्भवान् ।

त्व हि सर्वक्षरीर्षीःमा श्री छरीरेद्रियाशया ॥

१३॥

नामरूपे भगवती दत्तवस्तुवसपाशय ॥

१४

नदा युवा त्रिलोकस्य वरदौ परमेष्ठिनौ ।

तथा न उक्तमश्लोक स तु सत्या महाशिव ॥	१५
इत्यभिपूय वरद् श्रीशिवाम शिवा सह ।	
तस्मि सार्वोपहरण इत्याचमनमचयेत् ॥	१६
तत स्तुवीत स्तोत्रेण नक्तिमह्येण चेतसा ॥	१६॥
यज्ञोच्छिष्टमवध्याय पुनरभ्यर्चयेद्धरिम् ।	
पति च परया भक्त्या महापुरुषचतसा ॥	१७॥
निचैलैलैरुपमतेरमेमशील स्वय पति ।	
शिष्ट्याःसकम्माणि पः वा उवाचचानि च ॥	१८॥
कृतमेकशरेणापि दम्पत्योरुमबोरपि ।	
पश्या कुषादनर्हावा पतिरेतःसमाहित ॥	१९॥
विष्णोमसमिद् विभ्रम विद् वाःकमञ्जन ।	
विना जिषी वीरवती स्वना धवडिमण्डनै ॥	२०॥
अर्चेद्हरहभक्त्या देव नियममाश्रित ॥	२१
तद्वासा देव स्ते धासि तस्मिन्वदितमघत ।	
अथावाःमविष्टुञ्जये सकामर्हये तथा ॥	२२
पतेन वृत्ताविधिना मासा इत्यञ्च हासनम् ।	
नीत्वाद्योपचरेःसाभ्वा कार्तिके परमेऽहनि ॥	२३
श्रोत्रुनेऽप उपलक्ष्य कृष्णमभ्यर्च्य पूर्ववत् ।	
पय शृतेन लुहुवाचकया सह सर्पिषा ॥	२४
पाकवशविनानेन इत्यशैवाहुती पति ॥	२४॥
आश्लिषः शिरसादाय द्विजे प्रीते समीरिता ।	

- प्रगन्ध शिरसा भक्त्या सुश्रीय तदनुभवा ॥ २५ ॥
- आचार्यमपठ कृत्वा पाण्डव सह वायुभिः ।
दद्यात्कन्धै चरो शेष सुभनासव सुसौमगम् ॥ २६ ॥
- एतद्वरित्वा विधिवद्भूत विभो
रभीत्सितार्थं लभते दुर्मानिह ।
श्री त्वेष्टदास्त्राय अमेत सौमग
शिव शिवा जीवपतिं वन्दो गृहम् ॥ २७ ॥
- कृत्वा च विदेत समप्रलक्षण
वर त्वयीरा हृत्किलिबषा गतिम् ।
सूतप्रजा जीवसुता धनेश्वरी
सुदुभवा सुमगा रूपमण्डपम् ॥ २८ ॥
- विन्देद्विरूपा विरुया विमुच्यते
च आमयावीं द्विकल्पदेहम् ।
एतत्कृत्वाभ्युदये च कम
ष्यन् कर्तुमि विरुदेवतावाम् ॥ २९ ॥
- तुष्टा प्रवच्छति समस्तकामा
-होमावसाने द्रुतसुक् श्रीहरिश्च ।
राजन्महन्महता जन्म पुण्य
दितेर्वैत चाभिहितं नदृष्टे ॥ ३० ॥
- इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशस्कन्धोत्तराध्याये
कथितार्था वदन्त्ये पृथीकविहीन्याय ॥
॥ इति वदन्त्ये समाप्तं ॥

॥ श्रीमद्भागवतम् ॥

॥ सप्तमस्कन्धे प्रथमोऽध्यायः ॥

(सद्गुणपरितापकम्)

राजा—

- समं त्रियं सुदृढदृष्टमूलात्तं भगवान्स्वयम् ।
इन्द्रस्यार्थे क्व वैत्तानवर्षीन्द्रिपमो यथा ॥ १
- न ह्यस्वाथः सुरगणैः साक्षात्ति श्रेयसत्तमन ।
नैवासुरेभ्यो विद्वेषो नोद्देगध्यानुषस्य हि ॥ २
- इति न सुमहाभाग नारायणगुणाप्रति ।
सकथं सुमहाज्ञातस्तद्भवाम्भेत्तुमहति ॥ ३

धीशुक —

- साधुं पृष्टं महाराज हरेऽपरितमन्तम् ।
यत्र भागवतमाहात्म्यं भगवद्भक्तिवर्धनम् ॥ ४
- गीयते परमं पुण्यसृष्टिमिर्नारदादिभिः ।
नत्वा कृष्णाय मुनये कवयिष्ये हरे कवाम् ॥ ५
- [विद्वा उदन्वापि यो विष्णुं कीर्तनीयं न कालयेत् ।
उदन्वापि मोक्षमि श्रेयी स नारोहति दुर्भसि ॥

(कृष्णकीर्तने श्लोककथनमिदं न सर्वलोपकथनम्)

तस्माद्गोविन्दमाहात्म्यमानं परस्मिन् परम् ।
 शृणुचात्कीर्तयेन्नित्यं स कृतार्थो न सङ्गम ॥
 तस्माद्गोविन्दकथां पुण्यां गोविन्दपरिवाशिवात् ।
 महापुण्यभदां यस्माच्छृणुष्व नृपसत्तम ॥]

निर्गुणोऽपि ह्यजोऽन्वको भगवामकृते पर ।
 स्वमाद्यगुणमाविश्य बाध्यवाचकता सत ॥

६

सत्त्वं रजस्तम इति प्रकृतेनात्मनो गुणा ।
 न तेषां सुरापद्रव्यन्द्वास्त उल्लास एव वा ॥

७

जपकाशे तु सत्त्वं स देवर्षीरजसोऽसुरान् ।
 तमसो यक्षरक्षासि तत्कायानुगुणोऽभवत् ॥

८

ष्योतिरादिरिवाभाति सङ्गाताम विविच्यते ।
 विदन्त्यात्मानमात्मस्य मथित्वा कवयोऽन्तत ॥

९

यदा सिसृक्षुः पुरं ज्ञात्वाः परो
 रजं सूत्रलेपं दृष्ट्वा स्वमायया ।
 सत्त्वं विचित्रासु रिरसुरीश्वर
 शविष्यमाणस्तम ईरयत्सौ ॥

१०

काशं चरन्तं सूत्रतीक्ष्णं आश्रय
 प्रधानपुम्भ्यां नरद्वेषं सत्यकृत् ।
 य एव राज्ञापि काशं ईषित्वा
 सत्त्वं सुरानीकविषैषयत्यतः ॥

११

तच्छतनीकान्तुरा सुरमियो

रजस्यमस्ता शमियोऽपुरमवा ॥

११।

अत्रैवोदाहृत पूर्वमितिहास सुरमिना ।

शीला महाश्वी राजन्नुच्छतेऽजानशम्भे ॥

१२॥

दृष्ट्वा महाहृत रागा राजसूये महाश्वी ।

वासुदेवे भगवति सामुप चेदिभुसुञ्ज ॥

१३॥

तत्रासीन सुरशक्ति राजा पाण्डसुत कवी ।

पपच्छ विस्मितमना मुनीना शृण्वत्यभिदिम् ॥

१४॥

शुभिक्षि —

अहो अलाहृत ह्येतदुर्लभैकात्मिनामपि ।

वासुदेवे वरे तन्मे प्राप्तिश्चैतस्य विधिष ॥

१५॥

एतद्वेदितुमिच्छाम सर्व एव वय मुने ।

भगवन्निद्या वेनो द्विजैस्तमसि पातित ॥

१६॥

दशबोधसुत पाप आरभ्य कठभाषमात् ।

सम्पत्तामर्षी नोधि दे दत्तवक्त्रश्च दुर्मति ॥

१७॥

कपलोरसकृदिष्णु बद्धश्च परमश्वरम् ।

शिक्षो न जालो निहाया वा ष विविद्यतुस्तम ॥

१८॥

कम् तस्मिन्भगवति दुरवघाद्भामनि ।

पश्यता सर्वलोकानां उपवीच्युररुणता ॥

१९॥

संतद्भ्राज्यति मे शुद्धिर्दीपाविरिष बाधुना ।

मूढेतद्भुततम भगवत्तत्र कारणम् ॥

२०॥

अथ—

राज्ञस्तद्वच आकण्ठ्य नारदो भगवान्पुत्रि ।

पुष्ट प्राह तमाभाष्य शृण्वन्नास्तत्तद् कथा ॥

२१॥

नारद —

विन्दन्लवसन्कारन्यकारार्थं कलेवरम् ।

प्रघातपरपो राज्ञस्तद्विषेकेन कल्पितम् ॥

२२॥

हिंसा तद्भिमानेन दण्ड्यपारुष्यपापया ।

वैषम्यमिह भूयान्ना मनाद्भित्तिं पार्थिव ॥

२३॥

यन्निकटोऽभिमानोऽय तद्वचाऽप्रापिना वच ।

तथा न यस्य वैवल्याद्भिमानोऽश्लिलात्मन ॥

२४॥

परस्य मदकर्तृहिं हिंसा केनास्य कल्प्यते ॥

२५

तस्माद्दैरानुबन्धेन निर्वैरेण भवेन वा ।

श्लोहात्मामेन वा जुहवात्कथञ्चित्सेवते शूयह् ॥

२६

यथा वैरानुबन्धेन मर्त्यलम्पयतामिवात् ।

न तथा भक्तियोगेन इति मे निश्चिता मति ॥

२७

कीट पेशस्कृता रुद्धा कुल्याया तमतुस्मरम् ।

सरम्भमवयोगेन विन्दते तत्सरुपताम् ॥

२८

एष कृष्णे भगवति मायामनुज ईश्वरे ।

वैरेण पतपाज्जानस्तामापरजचिन्तया ॥

२९

कामाद्देवाद्गुणात्सौहाय्या भक्त्येवरे मन ।	
आवेदय तदप्य हित्वा ऋद्धवस्तद्रतिं गता ॥	३०
गोप्य कामाद्गुणात्कस्तो देवाश्चैवाद्यो तृपा ।	
सन्ध धादुष्यस्य ऋद्धासुय भक्त्या पय विभो ॥	३१
कृतमोऽपि न वेन स्वात्पञ्चाना पुरुष श्रति ।	
तस्मात्केनाप्युपायेन मन कृत्ये भिवेशयेत् ॥	३२
मातृप्य ^१ सेवो वक्षीयो ६ तत्रकञ्च पाण्डव ।	
पार्षदप्रवरौ विष्णोर्विप्रसात्पात्पदाच्युतौ ॥	३३

बुधिसिद्धि —

कीदृश कस्य वा सापो हरिदाताभिमङ्गल ।	
जन्मद्वेष इषामाति हरेरेकात्मना भय ॥	३४
देहेन्द्रियासुदीनाना वैकुण्ठपुरवासिनाम् ।	
देहसन्धयसन्धदमेतद्वारपातुन्वृद्धि ॥	३५

भारत —

एकया मङ्गल्य पुत्रा विष्णोर्लोक बहच्छया ।	
सनन्दनादयो जन्मुत्तराणो सुवन्त्रकम् ॥	३६
एश्वपुत्रापनाभाभा पूर्वेषामपि पूजना ।	
दिग्वासस शिशून्मत्वा द्वात्म्यौ शास्त्रवेषयाम् ॥	३७
अज्ञपन्कुचिता एव युवा वास न पार्दथ ॥	३७।।
रजस्तमोभ्या रहिते पादमूले मनुद्विज ।	

पापिष्ठामासुरी सोनि पाशिसा पातमाश्रत ॥	३८ ॥
एष शशी स्वमथना पत सी वै कृपाहृभि ।	
प्रोक्षी पुनत्रामभिर्वा विमिर्लोक्षाय कल्पताम् ॥	३९ ॥
जज्ञाने सी दिसे पुत्रौ वैश्वानववदिदौ ।	
दिरम्पकशिपुर्घेष्टो दिरम्पाश्रोऽनुजसात् ॥	४० ॥
हतो दिरम्पकशिपुहरिणा सिद्धरुषिणा ।	
दिरम्पाश्रो घरोद्वारे विभ्रता सीकर सपु ॥	४१ ॥
दिरम्पकशिपु पुत्र १ महाद केशवप्रियम् ।	
निषासुरकरोज्जाना पातना सृःसुदेतवे ॥	४२ ॥
सर्वभूताःसमृत त प्रजा त समदशनम् ।	
भगवत्प्रेजता स्पृण नाशजोद्ध तुमुद्यमै ॥	४३ ॥
तत्रशौ राक्षसौ जातो २ कशि-या विभव सुतौ ।	
रावन् कुम्भकण्ठश्च सप्तश्लोकोपतापनी ॥	४४ ॥
तत्रापि राक्षसो मूत्वा पह्नच्छापमुक्तये ।	
राजसीर्षे ओष्यसि त्व माकण्ठेचमुखाःप्रभो ॥	४५ ॥
तामेव क्षत्रिवी चारी मारुष्वसाःमजौ तव ।	
अधुना शापनिर्मुक्तौ कृष्णचक्रहाहसी ॥	४६ ॥
वैरातुश्च घटीमेव भ्यामेवाचपुतसा ३ मताम् ।	

२] समसस्कंध ८२९

नालो पुनर्दरे पार्श्वे जग्मत्पुर्विष्णुपावदी ॥ ४७ ॥

बुधिधर —

विद्वेषो दधित पुत्रे कथमात्मा महाःशनि ।

मूर्ति मे भगव येन ^१प्रह्लादस्वात्पुताःसता ॥ ४८ ॥

इति श्रीमहाभारत महापुराणे अष्टाध्याय्यधिशतका
सहितया समसस्कंधे प्रथमोऽध्यायः ॥

॥ द्वितीयोऽध्यायः ॥

(द्वितीयोऽध्यायः)

शार —

आतर्षेय विन्दित्से हरिणा ओदमूर्तिना ।

द्विरण्वकशिपू रान पचतप्यद्रुषा पुषा ॥ १

आह चेद रषा ^२पूग सादृष्टश्चनन्द ।

बोपो^३ज्वलज्जा चतुर्भौ निराशं ब्रूचनम्बरम् ॥ २

कराशदश्लोमदृष्टया दुष्प्रेक्ष्यभ्रुकुटासुख ।

शूलमुद्यम्य सन्नि दानवान्निदमनपीत् ॥ ३

ओ ओ दानवदेवेया ^४द्विमूर्षकपक्ष शम्बर ।

सतवाहो हयवीथ नमुने पाक इत्यल ॥ ४

विषविधौ मम वद पुत्रोमन उक्तुनायव ।

१ प्रह्लाद २ पूग ३ ज्वलज्जा ४ शम्बर

शृणुतान तर सर्वे कियतामाहु मा चिरम् ॥	५
सपत्रैषावित कुट्टैश्चावा मे दपित सुहृन् ।	
परिष्कारेण हरिणा समैतात्पुपथाचनै ॥	६
सख्यं त्वकम्बभाषस्य पूषेमायावनीकस्य ।	
भजत व भजमानस्य बालसेवास्त्रिरात्मन ॥	७
सच्छूयमिज्जश्रीकस्य भूरिणा रक्षिरेण वै ।	
रक्षिरभिम तत्रयिष्ये ज्ञातर मे ततश्च ॥	८
तस्मि कूटेऽहिते नष्टे रुतमूले वनस्पतौ ।	
विष्टया इव सु क्वित विष्णुप्राण्य विब्रीकस ॥	९
तावद्यात सुप सूय ^१ विष्णुप्रसमेधिताम् ।	
सूदयन्व तपोपल्लसाभ्यापन्नतदानिज ॥	१०
विष्णुद्विजकिशानूलो वल्लो धमनय पुमान् ।	
देवर्षिपितृभूताना धमस्य च पराचयम् ॥	११
सत्र यत्र द्विजा नाथो वेदा वर्गाधमा विद्या ।	
त त जनपदं यात स दीपयत ^२ वृक्षत ॥	१२
इति ते भर्तृनिर्देशमावाच शिरसाटता ।	
तथा प्रजाना कन्व विन्ध कन्दप्रिया ॥	१३
पुरजामन्नजोषानक्षेत्रासमाशमाकरान् ।	
क्षेत्रस्वर्षटपोषाथ ददद्दु पत्तनानि च ॥	१४

केचिःशनिर्द्विभिर्दु सेतुपाकारगतुरान ।	
आगतस्याद्विच्छिन्नदुःखा केचिःपरधुत्तानव ॥	१५
मादहन शरणा व ये जगाना बभितोस्तुके ॥	१५॥
एव विपटुते लोक दैत्ये द्वापुर्धरेषुट ।	
न्वि देवा परित्यक्त भुवि चेररक्षिता ॥	१६॥
हिरण्यनदिपुत्रात्तु सम्परेकस्य टु पित ।	
कुत्वा ^१ बन्धोऽवशनीनि भ्रातृपुत्रासता त्वयत् ॥	१७॥
छद्दनि सम्पर दृष्ट भूतस तापन वृकम् ।	
काञ्चनाभ महाताभ इरिदमक्षुमशोऽकचम् ॥	१८॥
त मातर रुपाभानु दिति च तनी गिरा ।	
रुभ्यावा देवावच्छ्रित इत्सा ^२ ह चने चर ॥	१९॥
द्विर परचित्तु —	
अम्बान्न हे वध पुत्रा वीर मादव शोचिषुम् ।	
रिपोरधिमुक्षे स्तान्मे छुराना वन ईप्सित ॥	२०॥
भूतानानिह स ^३ वास वशावामिष मुक्षे ।	
वेदेनैकत्र नाशानानुप्रीतावा स्वकामि ॥	२१॥
नित्य आत्माऽऽवयव ह्युद्ध सयग सवकितपर ।	
धसेऽस्माकान्नो छिद्र मायया विसृण गुणान् ॥	२२॥
ययात्तन्मा वयस्यता तरयोऽपि चञ्च इव ।	

चक्षुषा भ्रान्त्यभावेन दृश्यते चक्षुषा भू ॥	२३॥
एव गुणैर्भ्रान्त्यभावे मनस्यविकल पुमान् ।	
याति वत्सान्प्रजा भद्रे ह्यल्लिङ्गो लिङ्गवानिष ॥	२४॥
एष आत्मविपत्तसो ह्यल्लिङ्गे लिङ्गभाषता ।	
एष त्रिषामिद्वैर्दणो विषोम कनससृष्टि ॥	२५॥
सम्भवश्च विनाशश्च शोकश्च विविध स्त ।	
अविधेकश्च वि ता च विधेकास्मृतिरेव च ॥	२६॥
जत्राप्सुवाहर तीममितिहास पुरातनम् ।	
बमस्य मेतव भूना सवाद व नियोवत ॥	२७॥
वशीन्रेष्वद्दृष्टाना सुयत इति विमुत ।	
सपत्नैर्विद्वतो युद्धे ज्ञातयस्तमुपासत ॥	२८॥
विशीनरत्नकश्च च विभ्रान्भरणात्तजम् ।	
क्षरनिर्मिजद्दृश्य क्षयानमस्तुनाकिलम् ॥	२९॥
प्रकीर्णवेशा ^१ ध्वस्ताश्च रमसा दृष्टत्क्षरम् ।	
रज कुण्ठमुस्मान्भोज शिजापुषभुज सृषे ॥	३०॥
वशीन्रे इ विविना तथा कृत	
पति मद्दिभ्य असमक्ष्यप दु क्षिता ।	
इवा स्य नाथेति करैरुरो मृश	
अ स्यो मुहुत्वात्परचोरुपापतन् ॥	३१॥

कदम्ब उभैर्दक्षिताङ्घ्रियङ्गुन

सिद्धत्वा अस्मै कुम्भकुङ्कुमदम्प्यै ।

विस्मयकेशाभरण्या सुखं त्रया

सृजन्त्य आठ दनया विनेषिरे ॥

३२॥

अहो विषाशाऽकर्मणेन न ज्ञथो

भया मणीतो हृत्पयोधरा दशाम् ।

वर्शनिराष्यामसि हृत्सिद्धं पुरा

हृत्तोऽनुना येन हृत्ताविवचन ॥

३३॥

त्वया हृत्पथेन वयं मदीपते

इध विना स्वामिं हृत्तमेव ते ।

मजानुमानं तव शीरं पादयो

हृत्पथवीनां विश्वं नम्रं वास्यसि ॥

३४॥

एष विरुपतीनां वै परिगृह्यं मृतं पतिम् ।

अनिच्छन्तनां निहारमर्कोऽस्तं वा वचतत ॥

३५॥

तत्र हृत् श्रेतवधूनाम्यामुन्व परिदेवितम् ।

आह वा वासको भूत्वा वयं सायमुपागत ॥

३६॥

वयं —

अहो जम्बाया वयसाविष्मता

विषद्वयता लोकविधिं विमोहं ।

। गच्छि

श्रीभाग—६६

यत्रागतस्तत्र यत मनुष्य

स्य सधमा अपि शोच त्वाप्यम् ॥

३५ ॥

अहो यय चायतमा यदत्र

त्यक्ता पितृभ्या न विधि-तयान ।

अनल्पमाणा जयला वृकादिभि

स रक्षिता रक्षति को हि गर्भे ॥

३८ ॥

न इच्छतेऽहं सूतपीडनश्रवणो

य एव रक्षत्यक्तुम्पते न य ।

तस्यात्रला काठनमाहुगणितु

अत्रापर निमहसद्गूदे यमु ॥

३९ ॥

यदि च्युत विद्वति विद्वरक्षित

गूदे सिन वद्विज्ञत विनश्यति ।

जीवन्मनाधोऽपि त, रक्षिता यने

गूदेऽपि गुणोऽला हलो न पीयति ॥

४० ॥

सूतानि तैस्त्रैर्निजयोनिकर्मभि

भवति काले नमवति सर्वैश्च ।

न तत्र हात्मा प्रकृतात्रपि स्तित

सन्ता गुणैर-यतयो निचभ्यते ॥

४१ ॥

इह शरीर पुरुषस्य मोहज

यथा वृषभौतिकमीयते गृहम् ।

१ यथौदकैः पतिश्वरैस्तैजसैर्लेन

काशेन चान्नो विहृतो विनश्यति ॥

४२॥

अथानलो दास्युः भिक्षु ईषते

अन्धानिहो देहगतं कृषकं स्थितम् ।

यथा नमः सर्वगतं न सज्जते

तथा पुनः सपशुनाश्वस्य पशुः ॥

४३॥

सुपन्नो न वयं शैले मृदा समनुशोचथ ।

यं शीता योऽनुषच्छेद् स न दृश्येत कर्हिञ्चित् ॥

४४॥

न शीता नानुषच्छायं सुरयोऽप्यत्र महानसु ।

अस्तिबहेद्भ्रियमानात्मा स चायं शमदेहया ॥

४५॥

मूर्तेर्द्रव्यमनोऽलिङ्गा देहानुष्वापन्नाभिभुः ।

मन्त्रःकुन्तुजतिश्च यस्तथापि स्वन तेजसा ॥

४६॥

शान्तिज्ञानिभ्यो ज्ञात्वा तावत्कमनिष्य पतन् ।

ततो विपश्यन् केशो मायाकोनोऽनुषत्ते ॥

४७॥

शितघामिनिवेशोऽयं यद्गुणेष्वधदृग्भवत् ।

यथा मनोरथं स्वप्नां सत्त्वैर्द्रव्यकं मृषा ॥

४८॥

अथ नित्यमभिस्य वा नेद् शोचति तद्विद ।

नायथा शक्यते कर्तुं स्वभावं शोचतामिति ॥

४९॥

सुव्यक्तो विपिनो कश्चित्पक्षिणा निर्मितोऽवकः ।

वितत्य जालं चिरञ्चे तत्र तत्र प्रलौभयन् ॥

५०॥

कुलिङ्गमिधुन वज्र विचरःसमदृश्यत ।	
तथो कुलिङ्गी सङ्घा लु धकेन प्रलोभिता ॥	५१ ॥
सासजत शिचला त्वा मदिषी कालवीजता ।	
कुलिङ्गस्ता तयापत्वा निरीर्य च भृशदु स्मित ॥	५२ ॥
स्रोहाररूप रूपम रूपमा पश्यदेववत् ॥	५३
अहो अकरुणो देव त्रिमाडकरण्या विभु ।	
रूपम मानुषोच त्वा दीनया कि करि यति ॥	५४
काम नयतु मा देव किमर्थेनात्मनो हि मे ।	
दीनेन जीवता तु समनेन विदुरापुत्रा ॥	५५
कथ त्वन्नातपद्मास्ता मारुद्दीर्गा जभन्पदम् ।	
म वभाम्या प्रतीक्ष मे नीडे मे मात्र प्रजा ॥	५६
एव कुलिङ्ग विलप तमारा	
त्रिधाधिसोमालुरमद्भुक्कण्ठम् ।	
स एव त शाकुन्तिक शरीर्य	
विन्वाय कालजहितो विडीन ॥	५७
एव यूयमपश्य त आत्मापादमनुद्वय ।	
नैन माप्स्यथ शोच त्वा पति सर्वशतैरपि ॥	५८
हिरण्यकशिपु —	
बाळ एष प्रवदति सर्वे विस्मितचेतस ।	
ज्ञातव्यो मेनिरे सर्वमतिद्वयवधोऽथितम् ॥	५९

यत् एतदुपायस्य तत्रैवा करधायत ।	
ज्ञातचोऽपि सुयतस्य चतुस्रस्तान्पराधिकम् ॥	६०
तत्र शोचत ना यूय पर चात्मानमेव च ।	
क आत्मा क परो वाज स्वाय पारस्य एव वा ॥	६१
स्वपराभिविद्येन विनाज्ञानेन देहिनाम् ॥	६१ ॥

कारण -

इति देवपथेवाक्ये निरिराकण्य सञ्जया ।	
पुत्रशोक क्षणान्तकल्पा तन्त्रे विष्टमधारयत् ॥	६२ ॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराण अष्टाध्यायसप्तमोऽध्यायः
सर्विलासा सप्तमस्कन्धश्च द्वितीयोऽध्यायः ॥

॥ तृतीयोऽध्यायः ॥

(द्विरण्यकशिरोधार्याध्यायम्)

कारण -

द्विरण्यकशिरोराजस्रजेवमन्तरामरम् ।	
आत्मानमपदिह हृमैकराज व्यवितसत ॥	१
स तेने मन्दरोन्वा तप परमदारुणम् ।	
कर्षन्वाहूर्नभोरष्टि पदाङ्गुलाभितावनि ॥	२
जटादीधितिनी रेजे सवर्तीक इवाह्वभि ।	
वस्मिस्तपस्तप्यमाने देवा स्वावाभि मेजिरे ॥	३

तस्य सूत्रं सङ्कृतं सधूमोऽमिस्तापोभव ।	
सिर्वगूढमधोलोहान ^१ तपश्चिक्वगिरित ॥	४
सुसुसुनसुर व त सहापाद्रिश्वचाक म् ।	
निपेतु समहात्कारा वापलुश्व दिशो दस ॥	५
वेन तप्ता दिव तपन्वा ऋद्धलोक ययु सुरा ।	
पात्रे विहापयान्वासुर्देवदेव उगत्पते ॥	६
दैत्येन्द्रतपसा तप्ता दिवि क्वातु न शक्नुम ।	
तस्य चोपसन्न भूमविषेहि यदि मन्वसे ॥	७
लोहा न यावन्नद्भुवति वलिहारास्तवाभिभू ॥	७।
तस्याथ किञ्च सङ्कल्पन्नरतो दुश्चर तप ।	
शूयता किं न विदितस्तवावापि निवदित ॥	८।
सृष्ट्वा चराचरमिदं तपोयोगतमाधिना ।	
अध्यासो सर्वधिग्भेष्य परमेष्ठी निजासनम् ॥	९।
तद्दह वधमानेन तपोयोगतमाधिना ।	
काशात्मनोश्च नित्यत्वात्साधविष्ये तथात्मन ॥	१०।
अन्वयेद् विधासोऽह्मवधात्त्वमोजसा ।	
किमथै फालनिधूतै कल्पा ते वैष्णवादिभि ॥	११।
इति सुक्षुम निव ध तप परममाहित ।	
विद्यत्स्वानन्तर युक्त सद्य त्रिभुवनेश्वर ॥	१२।

उवाच न द्विजगणा वारमेष्टय नग-पते ।	
भवाय शेषथे मूर्ध्नि क्षेमाय विजयाय च ॥	११॥
इति विहासितो देवैर्भगवानात्मभूर्तृप ।	
परितो सृगुरक्षालीयथौ देवेशरात्मजम् ॥	१४॥
न दृष्ट्य प्रतिचक्षण नत्मान्कृष्णकीचकैः ।	
विपीडिकाभिरापीयमेदस्त्वद्वासज्ञोपितम् ॥	१५॥
तप त तपसा लोका यथाधापिरिक्त रविम् ।	
विलक्ष्य विस्मित प्राह पद्म इत्यवदान् ॥	१६॥

अथा—

वचिप्रोविष्ट मद्र ते तप सिद्धोऽसि कारय च ।	
वरदोऽहमनुप्राप्तो विद्यतामीप्सितो वर ॥	१७॥
अद्राक्षमहमेतत्ते हृत्कार मद्रदद्भुतम् ।	
दक्षमक्षितदेहस्य प्राणा क्लिप्त्यु शेख्ये ॥	१८॥
नैवत्पूर्वैर्भयश्चाकुल करिष्यामि चापरे ।	
निरम्बुधारवेत्वाणा को वै विन्ध्यतमा शतम् ॥	१९॥
व्यवसायेन तेऽनेन दुष्करेण मनस्विनाम् ।	
तपोनिष्ठेन भवता जितोऽहं हितिनन्दन ॥	२०॥
तल्लता आशिष तर्षा वदाम्बसुरपुङ्गव ।	
मर्त्यस्य ते अमर्त्यस्य दर्शनं नाप्यत्र मम ॥	२१॥

वारह —

इन्दुमन्वदिभवो देवो बलिवाह्य पिपीलिहै ।
कमण्डलुजलेनैश्वर्येनाजोपरायसा ॥ २२ ॥

स तत्कीचकवल्मीकाःसहजोजोबलावित ।
सर्वावयवसम्पन्नो यथसहननो युवा ॥ २३ ॥

उत्थितस्तदेमाभो विभावसुरिवैधत ॥ २४ ॥

स निरीक्ष्यान्वरे देव इत्यवाहनवशितम् ।
ननाम शिरसा भूमौ वदशनमहोत्सव ॥ २५ ॥

कथाय नाञ्जलि यद्द ईक्ष्माणो हरा विभुम् ।
इषाकुमुलकोद्धेरो गिरा गरुदयाशृणान् ॥ २६ ॥

द्विरप्यकस्मिन् —

कल्पाने कालशृष्टेन योऽथेन तमसा वृतम् ।
अभिव्यक्तं जगदिदं स्वयं शीतिं स्वरोचिषा ॥ २७ ॥

आत्मना त्रिहृता चेद् सूनस्यति कुम्पति ।
रजसस्वतमोघाञ्जे पराय महते मम ॥ २८ ॥

मम आशाय बीजान् ज्ञानविज्ञानमूर्त्तये ।
प्रागेऽद्रियमनोबुद्धिविकारैरुच्यन्तिमीशुषे ॥ २९ ॥

त्वमीक्षिषे नगवस्तस्त्रुपञ्च

प्रागेन मुरयेन पति प्रजानाम् ।

चित्तस्य चित्तमनद्भिद्रयाणा पतिमहा भूदगुणाशनेन ॥	३०
त्व सप्तह त्त्विवनोपि व वा श्रया चातुर्होत्रकविद्या च । त्वमेक आत्माःसप्ततामनादि रनात्तपार कबिर वरात्मा ॥	३१
त्वमेव कालोऽनिमिषो गजाना मापुर्लब्धाशावयवै क्षिणापि । कूटस्थ आत्मा परमेष्ठश्चो महा स्त्व पीवलाकला व जाव आत्मा ॥	३२
त्वत्त पर नापरमप्यनेन देवत किञ्चिद्व्यतिरिक्तमस्ति । विद्या कलासो तन्वत्त सवा द्विरप्यगमोऽस्ति रुद्रचिपुत्र ॥	३३
व्यक्त विद्यो मूलमिद शरीर येनो द्रवप्राणमनोगुमास्वम् । मुदधे स्थितो चामनि चारमेष्ठव अदक आत्मा पुरव पुराण ॥	३४
जन तावदकल्पेण येनेदमस्तिष्ठ ततम् । चिद्विच्छक्तितुच्छय तस्यै अगणते मम ॥	३५

यदि शास्त्रस्वभिमता वरा मे वरलोचन ।	
भूतेभ्यस्तवद्विसृष्टेभ्यो वृत्तुर्मा वृत्तम प्रभो ॥	३६ ^१
नात्तर्षेहिर्विवा नक्तन वस्त्रादपि चाबुधै ।	
न भूमौ नाम्बरे वृत्तुन नरेषु सुगौरपि ॥	३७
व्यसुभिवाऽऽतुमद्विर्वाऽऽतुरासुरमहोरतौ ।	
अथविद्ध इवा मुद्धे ऐक्यत ए रेहिनाम् ॥	३८
सर्वेषा लोकपालाना मदिमान वशाःमन ।	
तपोयोगमभाषाणा यत्परिष्यति कर्हिचित् ॥	३९

इति श्रीमद्भागवत महापुराण महादशमस्कन्धोत्तराध्यायः
संहितायां सप्तमस्क ८ तृतीयोऽध्यायः ॥

॥ चतुर्थोऽध्यायः ॥

(महावचरितम्)

भावद्—

एव वृत्त सतधृतिर्हिरण्यकशिपोरथ ।	
प्रादात्तत्तपसा प्रीतो वरास्तस्य सुदुर्लभान् ॥	१

महा—

वर्तमे दुर्लभा पुसा चान्दृणीपे वरा मम ।	
तथापि वितराम्यह्य वराःपयपि दुर्लभान् ॥	२

1 अंशुक —

१ ततो जगाम भगवानमोघालुप्तहो विशु ।	
पुनितोऽसुरवर्गेण हृष्यमान मनेवै ॥	३
एव उदभवरो दैतो विभ्रजेममथ वपु ।	
भगवत्प्रकारैप भ्रातृवधमनुस्मरन् ॥	४
स विजित्य विश सथा लोकाञ्च त्र महामुर ।	
देवासुरमनुष्ये द्वा ग वचसरदासगान् ॥	५
शिद्धचारणविद्याधान्प्रीतिचतुपतीमनूत् ।	
सङ्करञ्च पिशाचिणा श्वेतमूलपतीनथ ॥	६
सकसत्त्वपतीष्टिःवा यक्षमानाव विभ्रपित् ।	
अदार लोकपाठाना स्थानानि सह तेजसा ॥	७
देवोद्यानशिव्य सुष्टमभ्यास्ते सा त्रिशिष्यम् ।	
मद्देहभवन साश्चानिमित्त विभ्रकमया ॥	८
वैशोम्बवत्सन्ध्यायतनमधुषासाशिरर्द्धिमत् ॥	८॥
यत्र विद्रुमसोपाना महामारकता सुप ।	
यत्र स्फाटिककुल्ल्यानि वैदूष्यभ्रपङ्कजम् ॥	९॥
यत्र चित्रविहासानि पद्मरागासनानि च ।	
एव केतकिष्ठा क्षाया मुक्तावामपरिच्छदा ॥	१०॥
कूलङ्गिन्पुरेदेष्व शब्दथ त्व इतस्तत ।	
रत्नैस्त्वलीषु पश्यति सुवती सु दर सुखम् ॥	११॥

तस्मिन् बह्वे द्रव्यवने महाबलो महामना निमित्तलोक परात् । रेवेऽभिन्नं क्वचित्पुनः सुरानिभि प्रजापितृहृत्तिसम्पदशासन ॥	१२॥
तमद्गं नन मद्रुखोत्सर्गि वना बिभृक्षताश्रेष्ठानशोपधित्पमना । उपासतोपासनधामिभिर्भिना त्रिभिरुपोयोगयलोपता पदम् ॥	१३॥
अनुमदे द्वासनमोपसा स्थित विश्वापसुम्पुम्पुहुरन्मोदादय । नाथवसिष्ठा उपयोऽन्तुष मुहु विंशधरा अस्तरसन्धि पाण्डव ॥	१४॥
स एव वषाणमिभि क्तुभिर्द्विद्विषै । हृद्यमानो हृदिभागात्तमहात्सेन तेजसा ॥	१५॥
अहहृदपच्या तन्वासात्सतश्चापवता महा । तथा कामदुषा दीप्तु नावाञ्जक ^१ पद् जम ॥	१६॥
रज्जवरात्र रक्षीषास्तत्पद्मभोदुर्भिभि । क्षान्तीपुपुतशौद्रपिञ्जीरास्तोवका ॥	१७॥
श्रीका श्रीगीभिराजीह सवत्सु गुणा वृसा ।	

स्वधर शोकशालानामक एव पृथग्गुणान् ॥	२८ ॥
स इव निर्जितककुनेकरादिपथाश्रियान् ।	
कथोपशोष सुष्ठानो नाह्वद्विनिर्दिष्टव ॥	२९ ॥
एवमजयमन्त्रस्य दमस्योच्छास्यवर्तिन ।	
कालो महा-वर्तीपाव ऋद्ध्यापमुपसुप ॥	३० ॥
तस्यापदम्बस्यिष्टा सर्वे लोका मपालका ।	
अ-यमस्यस्यसरणा शरणं मसुरकपुत्रम् ॥	३१ ॥
तस्यै नमोऽस्तु काष्ठायै वक्रा-मा हरिण उर ।	
यद्वा न निवृत्तं ते शांता रु-मासिनोऽम्बला ॥	३२ ॥
इति ते सवताःमान मन्वादिवापिसोऽम्बला ।	
^१ वपतस्तु-पाकेन विनिष्ठा वायुमाज्जा ॥	३३ ॥
तेषामाविरभूद्वाणा अरुणा मथानि स्वभा ।	
सन्नादय ती ककुभ सावूनामभवद्गुरी ॥	३४ ॥
वा जैत्र विपुधशेषा सर्वेषा मन्मस्तु ५ ।	
मद्वजनं हि भूताणां सर्वश्लेषपत्तये ॥	३५ ॥
ज्ञातनेतस्य दौरा म्य-देसेषापशंस्य च ।	
तस्य शान्तिं कर्मिष्यामि ^२ कालं वाप-स्यशास्त्र ॥	३६ ॥

१ वा मसो अगच्छते वायुवशात् महा मन्व ।

विपुषाः सुभवाय एव शंभवाय वताः मन्व ॥

[इति शोकं कर वायोऽपिसो दमवत्]

२ कालस्याय वताः मन्वताम्

कदा वेदेषु वेदेषु गोषु विदेषु सानुषु ।	
धर्मो मयि च विद्वेष स वा भाष्यु विनश्यति ॥	२७ ॥
निर्वैराद्य प्रज्ञा ताव स्वस्तुताय महात्मने ।	
प्रहास्य कदा नृद्वेदनिर्वेषि करोर्जितम् ॥	२८ ॥
कार —	
इन्दुका लोकागुणमा न मयस्य दिवोकस ।	
कवर्त न गतोद्वेषा मेनिरे चासुर हतम् ॥	२९ ॥
तस्य वैलपते पुत्र्यध्वार परमाद्गुता ।	
प्रहासोऽसू महाक्षेपा सुषैर्मेद्दुषातक ॥	३० ॥
प्रहास्य शीलसम्पन्न सत्यस खे शितेद्रिय ।	
आत्मवत्सवभूतानामक विषसुहृत्तम ॥	३१ ॥
दासवत्समवाकाङ्क्षि विरुपदीनव सत् ।	
भ्रातृवत्सहस्रान्निधो गुरुध्याधरभावन ॥	३२ ॥
विद्यार्थैरुपजमाल्यो गानसाम्भविर्बभित ॥	३३
लोद्धिमन्त्रिणो व्यसनेषु नि रघुह	
हृदेषु दृष्टेषु गुणेष्ववस्तुदृक् ।	
दा सेद्रियप्राणकरीरपी सदा	
वशा तस्मान्नो रद्विगासुरोऽसुर ॥	३४
पत्नि-महद्गुणा राज दृष्टान्ते कविभिर्मेद्दु ।	
न सेऽबुनापि धीय ते कथा भगवतीश्वरे ॥	३५

य सादुक्तया सदसि शिष्योऽपि सुरा नृप ।	
प्रतिमान प्रकुर्वीत किमुता ये भवाटसा ॥	३६
गुणैरुत्तमसङ्गचेयैसाहास्य तस्य सूच्यते ।	
वास्तुदेवे भगवति वस्य नैसर्गिका रति ॥	३७
यस्तंकादन्तो वातो महत्त जनसाया ।	
कृष्णमदग्दावन्मा न वेत्त नगदाहशम् ॥	३८
आसीन पयटजत्रय जयान प्रथिव युजन् ।	
तानुस धत्त एताभि त्वावि त्परिरम्भित ॥	३९
कश्चिद्बुद्धि वैकुण्ठसि वाशयसचेतन ।	
कश्चिद्बुद्धि त्वि ताडाद् वद्रापति कश्चिन् ॥	४०
नवति कश्चिदुःखण्डो पिडलो नृत्तले कश्चिन् ।	
कश्चित्द्रावणापुच्छला नयोऽनुष्कार ह ॥	४१
कश्चिदुःपुच्छकनूष्वासास्ते सरपशनिष्ठ ।	
अस्य द्रमगवान हसच्छिद्यमाश्लिषेक्ष्य ॥	४२
स क्तमशोकनगरि द्वयो	
निषिध्वाऽकिञ्चनसङ्गत यथा ।	
वच परा निहृतिमात्वनो मुहु	
र्तुं सङ्गदीना यमन जम चवात् ॥	४३
तस्मि महाभागवते महाभागे महाःमनि ।	
द्विरप्यकशिप् राजककरोद्भवसाःमये ॥	४४

सुविष्टि —

देवेष एतद्विचक्षणो वेदितु तव सुप्रत ।	
यदाऽसत्राय दुःखाय पिताऽदाऽसायवे ह्ययम् ॥	४५
पुत्राविवप्रतिकूला स्वर्गिणर पुत्रयःसखा ।	
उपालभ वे शिक्षार्थं नैवान्नपरो यथा ॥	४६
किसुतासुबशा साभूसादशा गुरुनेवतान् ।	
एत कौतूहल भङ्गमस्याक विम प्रथो ॥	४७
पितु पुत्राय वदेणे मरणाय ज्योतिर ॥	४८॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे अष्टादशसर्गकथायां
सद्विज्ञाया सप्तमस्क अ चतुर्विंशत्यध्यायः ॥

॥ पञ्चमोऽध्यायः ॥

(ब्रह्मरत्नचरितम्)

पारम् —

पौरोहित्याय भगवा इव का च किन्नासुरै ।	
ह्यन्धानर्को सुतौ तस्य वैश्वदेवतपूजाविके ॥	१
तौ राज्ञा प्रापित वाऽऽच्छान् नयकोविदम् ।	
पाठयामासतु पाञ्चाननयाञ्चासुरवाचकान् ॥	२
यत्तत्र गुरुणा प्रोक्त ह्यशुभेऽस्तु पपाठ च ।	
न साधु मनसा मेने स्वपरासङ्गहात्मम् ॥	३

कदा सुरराट् पुत्रमङ्गमारोच्य चाभ्युच्य ।

यमच्छ कथ्यता वत्स म यते साधु यद्भवान् ॥

४

प्रह्लाद —

सत्साधु म वेऽसुरवय देहिना

सदा समुहिप्रविवाहसद्गद्गद् ।

द्वित्वा जघात गृहम यद्भुम

वन गतो यद्भुरिमाभवेत् ॥

५

वारद —

श्रुत्वा पुत्रनिरो वैश परमप्रसमाहितः ।

अहास बुद्धिर्बोद्धना भिषते परबुद्धिमि ॥

६

सम्पन्निपायता वालो गुरुवेद्दे द्विन्नातिमि ।

विष्णुपत्ने प्रतिच्छन्नैव मिदोत्तन्न धामखा ॥

७

गृहमाधीतन्नाहूय प्रह्लाद् रैलथावका ।

प्रशस्य श्रद्धया वाचा समदृच्छ त तामभि ॥

८

वत्स प्रह्लाद् भद्र ते सत्य कथय मा शृणु ।

वाञ्छन्ति कुलसुभ्यमेव बुद्धिविपर्यय ॥

९

बुद्धिमेव परकृत उताहो ते स्ततोऽभवत् ।

अप्यता शोतुषामाना गुरुषु कुलभण्डव ॥

१०

प्रह्लाद —

स्वः परश्रोतसद्गद्गद् पुष्य वामाशया कृत ।

धीमाग—४६

विनादितविद्या ह्यस्तस्यै भगवते नम ॥ ११

स यदानुजत पुसा यश्नुद्विर्बिभिपते ।

अ य एष तथा योऽहमिति वेदगता सता ॥ १२

स एष आत्मा स्वपरेऽस्तुद्विभि

दुरत्ययानुकमणो निरुप्यते ।

मुञ्चति यद्दमनि वेदवादिना

महादसो ह्येव भिनधि मे मतिम् ॥ १३

यथा भ्राम्यत्यस्यो जह्य स्वयमाकषयशिवौ ।

तथा मे भिद्यते चेतश्चक्रपापेर्षदृच्छया ॥ १४

यत्त —

एतन्नद्राष्ट्रपायोक्त्वा विरराम महामति ।

तु निभस्त्याय कुपित स ईनो राजसेवक ॥ १५

अज्ञीयतामरे वेद्यमस्माकमयश्नकर ।

कुर्वन्नाहारस्य दुर्बुद्धेभ्यतुर्वोऽल्लोवितो वम ॥ १६

ईदेषच दनवने जाताऽय कण्टकद्रुव ।

यान्मूर्खो मूलपरशोर्विभ्रानोत्सवितोऽभक ॥ १७

इति च विविधोवाचैर्भोपयस्तर्जनादिभि ।

श्लाघ्नाह्वयामस त्रिबर्गस्वोपपादनम् ॥ १८

तस्य पन गुरुरज्ञोत्वा ज्ञातज्ञेयचतुष्टयम् ।

दैत्ये द्व दशैषामास नात्सुष्टमन्त्रकम् ॥ १९

१ पादसो पतित बाल प्रतिज्ज्यामिपासुर ।
परिष्व य निर दोर्भा परमात्मान निशुतिम् ॥

२०

आरोष्याद्भ्रमवजाय मूय श्लुकलतनुमि ।
आतिशब्धि पक्ततद्वचनिदमाद् मुभिष्ठिर ॥

२१

हिरण्यकशिपु —

प्रहावान्दशता तात सर्वात किञ्चिदुत्तमम् ।
कालेनैताववापुष्प वन्तिशुद्रोभवाव ॥

२२

मङ्गल —

अथवा कीतन विष्णो स्मरण पाप्मेवन्म् ।
अथवा वन्व वास्य सरयमा गनिवेदनम् ॥

२३

इति पुस्तार्थिता विष्णो मन्त्रिज्यैश्वर्यव्या ।
क्रियते भगवत्पदा व म वेऽधीतमुत्तमम् ॥

२४

२ निशम्यैतस्तुतवभो हिरण्यकशिपुसादा ।
गुह्यपुत्रमुवाचेव रुपा प्रसुरिताधर ॥

२५

३ अथवा सो किमेतन्ने विपद्य भयता सता ।
अथवा सादितो बालो मामनादल दुमते ॥

२६

अथि असापयो अंके दुर्मैजादलप्रथेपिम ।
तेषामुदेत्तय काले रोग पातकितामिव ॥

२७

पुरजल —

न मन्वगीत न परब्रवीत

सुतो वदत्येव तथे द्रुशजो ।

नैसर्गिक्ताय महिरस्य राज

स्त्रिवच्छ म यु कदा ज्ञ मा न ॥

२८

नारद —

गुस्वीन प्रविषोक्तो भूय आहामुर सुतम् ।

न वेद्गुरुसुखीन ते कुतोऽभद्रासती मति ॥

२९

महाद —

मतिन कृष्ये परत सतो वा

मिषोऽभिक्षेत गृह्यतानाम् ।

अज्ञान्तगोभिर्विशवा तमिस्र

पुन पुनश्चवितननवानाम् ॥

३०

न ते विदु स्वायन्ति हि विष्णु

दुराशया ये बहिर्यमाग्नि ।

अ वा यथा वैरुपन्तानमाना

वापीशवात्सामुसदाग्नि बहा ॥

३१

नैवा मतिस्तावदुरकमाग्नि

स्रष्टस्तनवापगमो अद्व ।

महीवसा पादरजोऽभिषेक

निष्कञ्चानाना न तुपीव वाक् ॥

३२

इत्युक्तबोधरत पुत्र हिरण्यकशिपु रुवा ।	
अधातुवात्मा सोःसङ्गाभिरस्वत महीतले ॥	३३
आहामपरुषाविष्ट कषायीभूतलोचन ।	
बध्यतामाश्रय बध्यो नि सारयत नैकेता ॥	३४
अय वे आरुहा सोऽव हित्वा सासुहरोऽवम ।	
पितृवद् तुव वासो विष्णोवासवदचेति ॥	३५
विष्णोवा साध्वसौ किं तु करिष्यत्यसनञ्जस ।	
सौष्ट्वं दुस्त्वञ्च पित्रोरनहाश पञ्चहायत ॥	३६
परोऽप्यपत्य द्वितकृदमौषध	
स्त्रेऽजोऽप्यामथवत्सुतोऽहित ।	
अिघात्पडङ्ग वदुषात्मनोहित	
नेत्र सुख पीयति वद्विचर्ननात् ॥	३७
सर्वेदपावैर्दं तव्य सभोगक्षयनासनै ।	
सुहृत्त्रिभ्रधर सप्तमुनेदुष्मिवाद्द्विषम ॥	३८
नैऋतास्ते समादिष्टा भर्षा वै सुहृत्पामय ।	
विन्मवद्भृङ्गराजान्वासासश्चक्षुशिरोरहा ॥	३९
नद वो भैरवाज्ञादाच्छिधि मिधाति वादित ।	
आसीव चाहनव शूत्रे शङ्कर सधमवस्तु ॥	४०
परे शङ्कण्यनिर्देश्ये भगवतस्त्रिजात्मनि ।	
सुपुत्रेन वचसा आसन्नपुण्यलोच सत्किपा ॥	४१

अवासेऽपहृते तस्मिन् दैत्ये ह पयिःशङ्कित ।	
अकार तदुभोपायाज्जिव वेन युधिष्ठिर ॥	४२
दिग्भावेव वसूद्वैश्व अभिचारवपातनै ।	
मायाभि सन्निरुधैश्च नरदानैरभोजनै ॥	४३
हिंसनाप्यप्रिसलितै पशुनाक्रमनैरपि ।	
न शशाङ्क वदा ह तुमपापमसुर सुखम् ॥	४४
पि वा दीपकमा प्राशस्त्यन्वर्तुं नाभ्युपयत ॥	४४ ॥
एष मे बह्वसापूष्ये वसोपायाश्च निर्दिष्टा ।	
तैस्तैर्द्रोहैरतद्भर्मेदुक्त खैव वेपसा ॥	४५ ॥
वतमानोऽकिदूरे वै बालोऽ वज्रधरिणम् ।	
न विस्मरति नेऽनार्यं ह्यन शेष इव प्रभु ॥	४६ ॥
अयमेवानुभावोऽयमकुतस्त्रिद्वयोऽनर ।	
नूनमेतद्विरोधेन मृत्युर्नो भविता न वा ॥	४७ ॥
इति त पि तथा किञ्चिन्मरानभियमभ्योमुत्तम् ।	
एषाप्रकीर्णोद्यनती विविक्त इति होचतु ॥	४८ ॥
त्रित त्वयैकेन जगत्पुत्र भुवो	
त्रितम्भपत्रस्तसमस्तविष्णवम् ।	
न तस्य पि त एव नाथ चरमहे	
न वै शिशुना गुणदोषयो परम् ॥	४९ ॥

इमं तु पाशैषत्पण्डित उवाच
 त्रिभेदि भीषो न पश्यन्ते क्वा ।
 बुद्धिश्च बुद्धो व्यवसायसेवया
 बाधदुरुत्मानस्य काममिष्यति ॥

५०॥

तथेति गुरुपुनोक्तस्तुहायेदन्नवधान् ।
 यथा क्लृप्तोपवेष्टव्या राहा ये गृहभोगिनाम् ॥
 धर्ममर्थे च काम च भित्ता चानुपूषय ।
 प्रह्लादाशौचम् राजपथितारुणताप च ॥
 यथा त्रिषर्गै गुरुभिरात्मने उपशिक्षितम् ।
 न साधु मेने तच्छिक्षा इ द्वारामोपवर्जिताम् ॥

५१॥

५२॥

५३॥

कदाचार्ये परशुचो गृहमेवाकम्बुम् ।
 वधस्त्रीचालनैस्तत्र शोषहत कृतस्त्रिभे ॥
 ज्ञय तान् स्रष्टव्यस्य चात्र प्रसाह्यस्य महाशुभ ।
 यथाच विद्याभक्तिप्रा कुपय्य प्रदुस्तत्रिभ ॥
 ते तु तद्गौरवात्सर्वे स्वकक्षादापरिचरदा ।
 बाल्य तदुपित्तत्रिभो इ द्वारामेरितेदितै ॥

५४॥

५५॥

५६॥

पशुवासस रात्रे इ तन्वस्तद्व्यवेक्षया ।
 यानाद् कर्तव्यो मैत्रे न्नाभ्यामवलात्सुर ॥

५७॥

इति श्रीमद्भगवत महापुराणे अष्टात्सहस्रिकांशो
 षड्विंशत्यां सप्तमस्कन्धे च पञ्चमोऽध्यायः ॥

॥ षष्ठोऽध्यायः ॥

[अष्टाहातुचरितम्]

पञ्चाव —

श्रीमत् आचरेत्प्राज्ञो धना भागवतानिह ।	
दुर्लभ मानुष जन्म तदप्यनुभवमथदम् ॥	१
यथा हि पुरुषस्त्रेह विष्णो पादोपसम्पत्तम् ।	
अथैव सवभूतान्त्र पितृ आत्मेश्वर सुहृत् ॥	२
सुखमैन्द्रियक देहा देहयोगेन देहिनाम् ।	
सर्वत्र लभ्यते देवाद्यथा दुःखमसक्यत ॥	३
तत्प्रयासो न कतन्वो वत आस्तु यम परम् ।	
न तथा वि दते क्षेम सुकृदचरणाम्नुवम् ॥	४
ततो वनेत कुशल ज्ञेनाय नम्यमाशित ।	

1. इ-शामका मे न्युत वचोभयसत्तदितानम् ।
 अथसा-पद्वत्त यता-श्रीह ता मा प्रमाद्यत ॥
 न पुराणि क्व वाञ्छा आ मनोऽय विषैशिव ।
 सुखमन्वि न प्राञ्ज अदयेऽर्थव-पनम् ॥
 यदुक्तं न प्रदुष्येत सुतरं यज्ञान्विद्वया ।
 न अहम्भा मत्त तल्ल यथा वाञ्छा इत्यथक ॥
 कस्तानु वा उवाचोक्त किं निध वाऽथ मा मत्त ।
 अवास्तविनयै किं क्वाद्ब सभ्यद्विप प्रदम् ॥
 यो न विस्वाद्युमेकमावाप्तनो वै जगत्त च ।
 पुनस्त्रिभुक्त यो हतुसत्तन्तोऽर्थोऽतिदुर्लभ ॥

[इति कोशाक्षरे श्लोकपञ्चमस्तिक उपश्लेषे]

शरीर पीडय चावन्न विपद्येत पुच्छलम् ॥	७
बुधो वपकत क्षायुसदर्थं चात्रित्वात्मन ।	
निष्फलं नदसौ रा वा क्षेत्रेऽथ प्राणितस्तन ॥	८
मुग्धस्य बाल्ये कौमार्ये भाव्यो याति विवृति ।	
जसया प्रसवेहस्य चात्रकल्पस्य विवृति ॥	९
दुरापूरेण कामेन मोहेन च वर्धयसा ।	
सेच गृहेषु सक्तस्य प्रसक्तस्यापत्यादि हि ॥	१०
क्षेत्रे गृहेषु पुना सक्तमात्मानमजितेन्द्रिय ।	
क्षेत्रपात्रैर्दृष्टैर्वस्तुसङ्घैश्च विमोचितुम् ॥	११
क्षेत्रे वर्धयन्त्या विद्युन्नेत्रक्षेत्रेऽपि च इक्षित ।	
य क्षीणस्यसुनि श्रेष्ठैस्तस्कर सेवकोऽपि हि ॥	१२

कथं भिक्षया जलुषन्पिताया

सद्गं गृहस्य सन्धिराश्रमं नानाम् ।

सुदृशु च क्षेत्रेऽपि विद्युता

कलाधराणामनुरक्तचित्त ॥

१३

१। पश्यन्व मतिवैत च ज्ञातव्या न पुद्गल्ययाद् ।

क्षेत्रेऽपि विद्युता कलाधराणां इत्यन्तुस्मरतिम् ।

कालाधराणां विद्युता कलाधराणां सत्त्वानाम् ।

कालमापन्नं विद्युता च विद्युता सत्त्वानाम् ।

किं पुत्र कर्म किं क्षति यत् कालं क्रियापत्तम् ।

येन क्षणे हि कला तं विद्यात्तं नदतीरपि ॥

[इति क्षेत्रकलाधराणामनुरक्तचित्तं]

पुत्राण्यरुणा दुर्दिगुह्यवा भ्रातृ स्तनूवा पितरौ च दीनौ । गृहा न्नोद्धोरपरिच्छदाश्च कृपाश्च कुस्त्या पद्मसुखवगाव ॥	१२
स्यजेत शोभासुखिवेहमान कमाजि शोभाखितुल्लसाम । औपस्यवेद्वेष नटु म यमान कथ विरयेत दुर तमोह ॥	१३
कुटुम्बपोषाथ विद्यमित्रासु नै दुष्कतेऽर्थे विदित समथ । सखज सापजबहु स्त्रिताःसा निर्विद्ये न खकुटुम्बराम ॥	१४
विद्येषु भित्ताभिनिविष्टयेथा विद्याश्च शोष परविचहर्तु । प्रेतेह चात्याप्यजितौ द्वयस्त दशा तकामो हस्ते कुटुम्बी ॥	१५
विद्वानपीत्य दनुजा कुटुम्ब पुण्य सलोक्य न कस्पते वै । य स्त्रीरुपारन्वतिभिन्नभावा स्तस प्रपयेत यथा विन्दुः ॥	१६

- यतो न फलितक च कुञ्चिद्वा
 भीत खनाःमानमल सव्य ।
 विमोचितु बभ्रुदृशा विहार
 कीडासुगो यन्निगदो विसव ॥ १७
- ततो विदूराःपरिदृश्य देवा
 देलेषु सद्म विषयाःमकेषु ।
 उपेत नारायणमारिरेष
 स मुक्ततद्वैरिचितोपवन ॥ १८
- न ह्यनुत प्रीणयतो बह्वावासोऽमुण्डानना ।
 आःमःवात्सवमूताना सिद्ध्यादिह सव्य ॥ १९
- परावरेषु भूतेषु लक्षा लक्षावरादिषु ।
 भौतिकेषु विकारेषु सूतेष्वर महःसु च ॥ २०
- शुनेषु गुणसाम्ये च गुण यतिकरे समा ।
 एक एव पुरो ह्यःमा भगवानाश्वरोऽयम् ॥ २१
- अत्यन्तःमस्तरूपेण दृश्यरूपेण च स्वयम् ।
 अत्यन्तःमस्तरूपेण दृश्यरूपेण च स्वयम् ॥ २२
- केवलानुभवान्दस्तरूप परमेऽवर ।
 नायथा तद्विद्विषय इत्यने शुभसमाया ॥ २३
- तस्मात्सर्वेषु सूतेषु तथा कुरत सौहृदम् ।
 आसुर भावसु मुच्य तथा तुल्यतथोक्तम् ॥ २४

तुष्टे च तत्र किमत्रभयान्न त आये
 किं वैगुण-वतिकरादिह ये स्वतिस्या ।
 धमादत्र किमगुणेन च काङ्क्षितेन
 सारङ्गुषा चरन्त्योरुपनाचना न ॥ २५

धमादकाम इति योऽभिहितस्त्रिभवे
 ईक्षा जयी नरुदमौ विविधा च याता ।
 न ये तदेतदस्तिन्न निगमस्य संत
 स्वाःनार्पण स्वमुद्दत् परमस्य पुस ॥ २६

ज्ञान तवेतदमल तुरवापमाह
 नारायणे नरसस्य शिञ्ज नारदाय ।
 एकातिना भगवतस्तद्विज्ञानाना
 वादारमि वरनसत्पुतवेदिना स्यात् ॥ २७

१ सुतमेत मवा पूर्वे ज्ञान विज्ञानसमुत्तम् ।
 धर्म भागवत मुद्द नारदादेवदक्षानात् ॥ २८

ऐश्वर्या—

प्रह्लाद त्व वय चापि नरेऽ व विद्महे गुरुम् ।
 एताभ्या गुरुपुत्राभ्या बालानामपि हीनरौ ॥ २९

१ (सा लीनयो विगतवृद्धवरा मत् कथोद्योदयन विदुतामवसिजनाञ्ज ।
 यो मोक्षपूतत्रपुञ्ज परमेय षष्ठ मुञ्ज समुचितमिवात्मविकल्पभेदम् ॥)
 [इति प्रथमाध्याये वाटीऽपिही रक्षते]

बालस्यात्त पुरस्त्वम् महःसङ्गो दुर वय ।

त्रिभि न सश्व सौम्य साधेद्विस्तम्भकारणम् ॥

३०

इति श्रीमहाभारत महापुराणे अष्टादशसर्गवर्षिकाया
सहित्याया सप्तमसु त्रे पद्योऽध्यायः ॥

॥ सप्तमोऽध्यायः ॥

(वैशम्पयानुवाचसम्)

वाच —

एव दैत्यसुते दृग्ने महाभारतयोऽहुर ।

उवाच सश्वमात्स्य स्मर मनुभाषितम् ॥

१

महार —

वितरि मन्वितेऽस्त्रात्क तपसे न त्वाचलम् ।

अुद्धोषम पर चक्रुर्बिबुधा दानवा प्रति ॥

२

विपीडिषैरहिरिष दिग्वा लोकोपवापन ।

पापेभ पात्रोऽभर्षीति वादिनो वासवाद्य ॥

३

तेषामतिबलशोभ निशम्याहुरसूयवा ।

बन्धमाना सुरैर्भावा इतुबु सक्तोविशम् ॥

४

कलयपुत्रमिवात्तान्पृदा पद्मपरिच्छदात् ।

नाभेक्षमावात्स्वरिता सर्वे जापपरीक्ष्व ॥

५

वस्तुम्पराजशिविरममरा जव'काङ्क्षिण ।

इ'इस्तु राजमहिषी मातर मम यामहीत् ॥ ९

नीयमाना भयोद्विग्रा 'रदवी कुररामिष ।

पटच्छयागतस्तत्र देवर्षिदृष्टो पथि ॥ ७

प्राद वैना सुरपते नेतुमहस्त्वनागतम् ।

मुञ्ज मुञ्ज महाभाग सती परपरिमहम् ॥ ८

इत् —

आस्येऽस्या जठरे वीर्यमधिपञ्च सुरद्विष ।

आस्यता 'यावत्पसव मोक्षयेऽवपद्वी गत ॥ ९

वाक्य —

अथ निष्कलितेषु साक्षा महाभागकतो महान् ।

त्वया न प्राप्स्यते सस्यामन तानुचरो वञ्चि ॥ १०

इत्सुकता विहायेन्द्रो देवैर्दानव वच ।

अन वप्रिवभक्त्यैना परिक्रन्द त्वि यवी ॥ ११

ततो नो मातरगुणि सजानीथ निज्जाग्रमम् ।

आश्रास्येद्दोष्यता वःसे यावचे भतुरागम ॥ १२

तथेत्तवास्त्रीदेवर्षे'रि'व आन्दकुतोभया ।

यावदैत्यपतिर्योराक्षपसो न 'भवते'त ॥ १३

श्याधि पर्यचरत्तत्र भक्त्या परमया सती ।

अ तवली स्वगमस्य क्षेमायेच्छानतूतवे ॥	१३
अथि कारयिकन्तासा प्राशानुभवमाश्र ।	
वसस्य तस्य ज्ञान च मान्युदिरिव निमलम् ॥	१४
तस्य कालस्य दाय वतःश्लात्वा नातृस्तिरोदये ।	
अधिवानुगृहात मा नाधुनाप्यनहात्स्फुटि ॥	१५
भवतामपि भूषामे यदि अद्यते वच ।	
वैशारदा धी अज्ञात स्त्रीवाञ्छना च मे क्या ॥	१६
जामाया पश्चिमे चाया इण देहस्य नात्मन ।	
फलानामिव पृक्षस्य कश्चिनेश्वरमृगिना ॥	१७
आत्मा नित्योऽन्वय शुद्ध एत क्षेत्रज्ञ आत्मव ।	
अधिकिव अरुण्येते वापकोऽतद्भवनाश्रुत ॥	१८
एतैश्चाद्शभिर्विद्वानात्मना लक्ष्यै परै ।	
अह ममेतासद्भाव देहादी मोहज लजेत् ॥	१९
स्वर्गं यथा शब्दमु हेमकार	
क्षेत्रपु योगैस्तदभिज्ञ आश्रुयान् ।	
क्षेत्रेषु देहेषु तथात्मयोगै	
रभ्यात्मविद्वृत्तगति लभेत ॥	२०
अष्टौ बहूतव श्लोकस्य एव हि गृह्यता ।	
विस्तरा कोटशाचार्यै पुमानेक सम वयात् ॥	२१

वेदस्तु सचसहासो जगत्समुत्थिति द्विधा ।	
अथैव स्यात् पुरुषो नेति नेतीत्यतएवमन ॥	२३
अथयन्वतिरेकेण विभेकनाकृताःसना ।	
सगखानसमाज्ञावैर्षिभृशङ्किरस वरै ॥	२४
ब्रुमेवावरण स्यात् सुमुत्थिरिति वृत्तय ।	
वा केनैवाबुम्बन्ते सोऽभ्यङ्ग पुर्य्य पर ॥	२५
एभित्तिवर्षे पयसीभुद्धिभेदे त्रिवोद्भूषे ।	
स्वरूपमज्ञानो बुभ्येद् वैवाबुमिवा वयात् ॥	२६
एतद्दरो हि ससारो गुणकननिय धन ।	
अज्ञानमूलोऽपार्थोऽपि पुन स्यात् इवेप्यते ॥	२७
^१ तस्याङ्गुचङ्कि कतन्व कजगा त्रिगुणाःसनाम् ।	
बीजनिहरण योग प्रवाहोपरमो विद्य ॥	२८
सप्रोवायसहस्राणामय भगवतोदित ।	
यदीच्छे भगवति ^२ यथा कैरञ्जसा रति ॥	२९
गुरुशुश्रूषया अत्तया सर्वलभ्यापमेन य ।	

१ मयोस्य वा सर्वेऽपारस्यस्यज्ञानरवीस्यमा ।

दद्या मया अथि प्यात् सोऽमोऽमोऽमोऽमोऽमो ॥

परस्य त्रिगुणाःसनापि पुनस्यस्यदमिचुति ।

अथस्य कजगाःसनापि एक कषामस्यद न स्यात् ॥

[इति अथिपारायद्विषय एवमेते]

७]

सप्तमस्कन्ध

८६५

सङ्गेन साधुमन्त्रानामीश्वरराघनेन च ॥

३०

अङ्गया उत्कथाया च काठमैशुमन्त्रकल्पाम् ।

तत्प्राशस्त्युक्तदध्यानात्सिद्धेयादृश्यादिभि ॥

३१

हरि सर्वेषु भूतेषु भगवान्नाश इश्वर ।

इति भूतानि मनसा कामैस्तौ साधु मानयेत् ॥

३२

एव निर्द्विजपदमे विचरत भक्तिराश्वरे ।

ब्रह्मदूरेषे भगवति यथा सततधत्ते रतिम् ॥

३३

निहन्स्य क्रमायि गुणाननुत्वा

वीचयि लीलातनुमि कृतानि ।

वदन्तिर्षोऽपुत्रकाशुगहन

प्रोक्तपठ तद्वायति रीति कदाचि ॥

३४

यदा मद्गमता इव बन्धिदल

लाक द्ते ध्यायति च तव वनम् ।

मुहु खल बक्ति हरे भगवत्

न्यरायनेशात्मभक्तिगतत्रय ॥

३५

तदा पुना मुक्ततमस्तथ धन

सङ्गायभाषानुक्तवाशयाच्छति ।

निर्द्विजवीजानुश्रयो महीधरा

भक्तिप्रयोगेण समेत्यवोश्चरम् ॥

३६

- अशोकशालम्भमिहाशुनात्मन
 शरीरिण ससृष्टिचक्रसातम् ।
 तद्गुणनिधानमुक्त विदुषुषा
 सतो भवन्व इदमे इतीश्वरम् ॥ ३७
- कोऽतिशयासोऽमुरवाल्का हरे
 त्पातमे स इदि चिःश्रवःसत ।
 स्वस्या मन शरपुरशेषदेहिना
 नामा यत ति विषयोपपादनी ॥ ३८
- राव कलत्र पञ्चन सुतायो
 पूहा महा कुञ्जरकोशमूनस ।
 सर्वेऽथ कामा क्षणभङ्गुरासुप
 कुर्वति मत्स्य विवस्त्रिय चत्त ॥ ३९
- यम हि योका जलुभि कृता अमी-
 श्वरिणश्च सातिक्षया न विमत्त ।
 तन्माददृष्टसुतदूषण पर
 भक्त्यैकवेश भजतात्मकूपये ॥ ४०
- यद् कर्त्तव्यं कर्मणि बिद्ध मा यत्कृमर ।
 करोन्नतो विपवासममोष वि श्ते फलम् ॥ ४१
- सुखाय तु स्वमोक्षाय सङ्कल्प इह कर्मिण ।
 सदाश्रीतीक्ष्णा तु समनीहाया सुखावृत ॥ ४२

७]

सप्तमस्कन्ध

८६७

कामा कामयते काम्यैवदर्थमिह पुरुष ।	
त वै देहस्तु पारम्यो भङ्गुरो वाऽपुपैति च ॥	४३
किमु व्यवदितापत्रदायगारमनादय ।	
रा'व कोङ्कनजामात्मसृत्यामा ममतास्वदा ॥	४४
किमेतैराऽमनस्तुच्छै सह देहेव मन्थरे ।	
अनर्थैरथसङ्कलैर्नित्रान दमहोदये ॥	४५
निरुम्पतामिह काथ किञ्च देहसृजोऽसुरा ।	
निषेधादिष्ववस्थासु छिद्रममानस्य कमभि ॥	४६
कमान्यारमते देही देहेनाऽमानुषर्तिना ।	
कमभिसानुषे देहनुमय त्रयिषेकत ॥	४७
सत्त्वाद्वाश्र फामाश्र पमाश्र यद्वाश्रया ।	
भजयानीदयाऽमानपनीह हरिनीश्वरम् ॥	४८
सर्वेषामपि मृतान्त्र हरिराऽमेश्वर मित्र ।	
मूर्धैमहद्भिः सङ्कलैः कृत्वाता पीपसञ्चित ॥	४९
देवाऽसुरो मनुष्यो वा यद्भ्यो न नवै एष च ।	
मत्र मुक्क'दन्तरण सन्निमान्स्वा'तथा वयम् ॥	५०
नाश द्विजन्व देवत्वमृषित्व वाऽसुराऽन्वया ।	
प्रीत्यन्वय मुक्क दस्य न वृष न बहुश्रता ॥	५१
न दान न तपो जे या न शौच न ज्ञानानि च ।	

प्रापतेऽमलया भक्त्या हरिर वहिःश्वनम् ॥	५२
कतो हरौ भगवति भक्तिं कुरुत दानमा ।	
आत्मौपम्येन सवत्र सवन्ताःतनीश्वरे ॥	५३
दैतेया यक्षरक्षासि शिव शूद्रा ब्रह्मैकस ।	
स्वगा नृगा पापजीवा सति ह्यन्वुतया यता ॥	५४
एतावानेव लोकेऽस्मि पुंस स्वल्प पर स्मृत ।	
एकात्मक्तिर्गोवि दे वःसवत्र परीक्ष्यम् ॥	५५

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशस्कन्धकृष्णपा
सहिताया स्कन्धसकं धे सङ्गमोऽध्याय ३

॥ अष्टमोऽध्याय ॥

(सुविद्वस्य)

नमः —

अथ दैत्यसुता सर्वे सुत्वा तदनुवर्तितम् ।	
अगृह्णन्तिरवयत्वास्त्रैव सुवनुक्तिक्षितम् ॥	१
अथाचार्यमुत्तसोषा युद्धिनेष्वात्तसन्धिताम् ।	
जाकश्य भीतस्वरितो राक्ष आवेदयथावा ॥	२
सुत्वा तर्पित्य दैत्यो दु सह वनमानयम् ।	
कोपावेश्चत्पृष्टाव पुत्र इ तु नवो दधे ॥	३
क्षिप्वा परुषया वाचा प्रहृत्मतर्हणम् ।	

आहेष्टमास पापेन विरज्यानेन चक्षुषा ॥	४
प्रमथ्यपनय हा त वडासुखिभवस्त्रिणम् ।	
सप पदाहृत इव शस प्रकृतिदाहण ॥	५
हे तुर्विनीत म वाऽन-कुऽभेदकराभम ।	
सस्य मच्छासभोद्धूत नेभ्ये त्वात्त पमथपम् ॥	६
कुद्धसा चस्य कम्प त प्रयो लासा सहसरा ।	
तस्य मेऽभीतव मूर शासन विम्वज्जोऽश्रया ॥	७

प्रष्टव —

न केवल मे भवदध राजन्	
स वै कल वलिना चापरेषाम् ।	
परेऽश्वरेऽनी स्त्रिरजद्रमा वे	
कथादयो येन वल प्रयाता ॥	८
स इश्वर काळ उरकनो सा	
सोम सह सन्वपलेऽिद्रयाऽना ।	
स पय वि ३ परत लक्ष्मिणि	
सूतलक्ष्मिणि गुणवशेष ॥	९
पद्मासुर भावमिम त्वमाऽवन	
सम मनो धस्त न सति विद्रिय ।	
श्वरेऽपितादाऽवन कपथस्त्रिता	
चद्रि कल तस्य महःसमह्वयम् ॥	१०

वसू पुत्रा षण्य विनित्य लुम्पतो
 म य त एके खण्डिता विशो वृष्ट ।
 जित्वाऽपतो ह्यस्य समस्य देहिना
 साधो समोहप्रमया कुत परे ॥

११

द्विरभ्यकथितु —

व्यक्त त्व मत्तुकानोऽसि बोऽतिनात्र विकल्पसे ।
 तुमुपूर्णा हि म वाऽमलनु स्तुर्विष्टुवा गिर ॥
 वस्त्वया म र्भान्योत्से मद् खो जगदीश्वर ।
 कासौ यदि स सवत्र कस्याऽस्तम्भे न दृश्यते ॥
 सोऽह विकल्पमानस्य शिर कायाङ्गरानि ते ।
 गोपायेत हरिस्त्वाद्य यत्ने क्षरणमीप्सितम् ॥

१२

१३

१४

यत्र दुरुक्तैर्दुर्दुरदैव रथा
 सुत महाभागवत महासुर ।
 सङ्ग मयुद्धोऽपकितो वरासना
 स्तम्भ तताऽटाविबल समुद्रिना ॥

१५

(श्रीदुर्लभम्-पैवतावह)

तदैव तस्मिन्नित्योऽतिभीषणो
 वसू वैनाण्डकटाद्गमप्लुटम् ।
 य वै स्वधिष्ण्योऽवगत त्वनादय
 भुत्वा सधामाप्ययमङ्ग वेनिरे ॥

१६

- स विस्वपुत्रवधेऽसुरोऽमला
निशाम्य निहात्मपूर्वमद्भुतम् ।
आत सभायां न ददश तत्पद
वितस्सुर्वेन सुरारिवृषपा ॥ १७
- सत्य विद्यातु दिगभूतभापित
व्याप्ति च भूतेष्वरिदलेषु चात्मन ।
अदृश्यतात्प्रद्वुतरूपमुद्रह
सुप्ते सभायां न युग न मातुषम् ॥ १८
- स सन्वमेन परितोऽपि पश्य
सुप्तस्य सभायानु निर्भिदानम् ।
नाथ युगो नापि नरो विचित्र
महो किमेतन्नयुगोऽरूपम् ॥ १९
- गीषासमानस्य समुत्थितोऽमृतो
नृसिंहरूपस्तवत्त भयानकम् ।
प्रतप्तचापीकरचण्डलोचन
स्फुरत्सटाकेसरजम्भिताननम् ॥ २०
- करालदंष्ट्र करवालचण्ड
युग तजिह्व भुक्तामुखोन्मथम् ।

सुखोऽथकर्मै गिरिक द्वाद्भुत व्यापासनास हनुमेदभीषणम् ॥	२१
द्विभिरुत्तःकायमहापथवर प्रोबोरुवहृत्समत्पनभ्यमम् । च द्वाद्भुगौरैरुत्तरित वन्दुरदै विष्वग्मुजातीकजय नन्वापुषम् ॥	२२
दुरासद सर्वभिक्षेतरायुध प्रवेदकिद्वावितवैजदातवम् । प्रायेण मेऽथ हरिणोरमापिना वध सृष्टोऽनेन समुपतेन किम् ॥	२३
एव ज्ञुवसवभ्यपतद्गदासुषो मदसृष्टिद् प्रति वैत्यकुञ्जर । असञ्चितोऽसौ पतिव पतङ्गमो यथा नृसिंहौमसि सोऽसुरस्तदा ॥	२४
न तद्विचित्र स्रुत्त सन्वधाननि स्रतेऽस्ता यो तु पुरापिबधन । ततोऽनिपथाभ्यहन महासुरो रथा नृसिंह गदसोरुवेगथा ।	२५
व विब्रमन्त सगद् गदाधरो महोरग वाऽधसुतो यथास्तीम् ।	

स तस्य हस्तोऽप्यभिनसत्वाऽसुरो विकाशो यद्दृष्टिवरःतत ॥	२६
असाध्वम च न इतौरुतोऽमरा पनपुत्रा भारत सपविष्यपरा ।	
त म समालो भिजवापशङ्कित यत्समुत्थो नृहरिं महासुर ॥	२७
पुनस्तमासजय सङ्गपमना प्रगृह्य केमेव पितृभ्यो नृपे ॥	२७॥
त इपेनवेग क्षतश्च द्रुवर्त्तभि अर वमचिऽद्रुवपयो हरि ।	
हृत्वाऽद्रुहास अरमुत्सन्नोत्तम विनाशितश्च जगद्दे न्नाजय ॥	२८॥
विष्वक्स्फुर त महत्पातुर हरि वालो कषासु कुडिशाश्चरत्वनम् ।	
द्रावूर आयास त्दार लीलवा नरैवधाहि गरुडो महाविषम् ॥	२९॥
अरम्भदुप्येववक्ष्यताञ्जोचनो न्याचान्ना त विलिङ्ग स्वनिह्वया ।	

असुख्याकारणकेसराननो यथा जगती द्विपहयथा हरि ॥	३० ॥
नसाङ्गुरोःपादिवह्नःसरोरुह विष्णुं च कस्यानुचरातुसुधान् । अहसमं तावज्जगत्पार्थिविभि द्वौदण्डयूयोऽनुयथा सहस्रत ॥	३१ ॥
सटाववृता जल्दा परापत -महात्वं तद्विद्विमुहुरोचिष । अम्भोधयं श्वासहता विचुक्षुमु मिह्लादमीता विनिष्ठा विचुक्षुः ॥	३२ ॥
सौप्तःसटोऽस्त्रविमानसङ्कुञ्ज श्रोःसर्पत स्मा च यदाऽतिर्षाद्विता । कौञ्ज सङ्कुलेतुरमुञ्च रहता तचेजसा स कङ्कुभो न रोचिरे ॥	३३ ॥
ततः समायातुपविष्टमुत्तमे नृपासने सम्भृतसेजस विभुम् । अलक्षितद्वैरधमत्तमपण अचप्यवक न यमज्ञ कञ्चन ॥	३४ ॥

१निहन्म्य लोहवचमलकं चर
 तमारिरेत्य वरिषा इत्य मूये ।
 प्रहृष्येणोःकलितानना २सुहृ
 अमूनवर्षैवहृषु सुहृषिव ॥ ३५ ॥

तदा विमानावलिभिनभस्तल
 रिदक्षता रुकुल्लास नाकिनाम् ।
 सुरावशत दु दुभयोऽय पत्रिरे
 ग वशमुत्वा नरतुलयु शिम ॥ ३६ ॥

वज्रोचक्र व विद्युता मद्ये इगिरिशादय ।
 ऋषय पितर सिद्धा पिशाचसमहोरगा ॥ ३७ ॥

मनव प्रताला वनयो ग वशाप्तरचारवा ।
 वश्या किम्पुरुषास्ताल वेताला सिद्धकिशरा ॥ ३८ ॥

ते विष्णुपाप्या सर्वे मुन रज्जुहुरावध ।
 मूर्ति चट्टाश्रतिपुटा आस्ताम ताश्लेनसम् ॥ ३९ ॥
 ईहिरे नरज्ञादूल नातिदूरचरा शृषक् ॥ ४० ॥

अथ—

नतोऽन्वयस्य ताव दुर तद्यक्ये
 विचित्रर्षीवाय पवित्रकमणे ।
 विश्वल सगन्धितिसवमान्शुभै
 कालीक्या स द्यतेऽवशात्मने ॥ ४१ ॥

श्रीवद —

कोवञ्जलो युगा तस्मै हृत्पुत्रमसुरोऽल्पक ।

तस्मै पाह्वुपसूत मच्छ ते मच्छयःसह ॥

४२

इत्थं —

प्रत्यानीता परम भवता प्रायता न स्वभावा

दैवतका न हृदयकमल त्वद्गह प्रत्यवोधि ।

काठमस्त कियदिदमहो नाऽऽसूयता ते

मुक्तिलोका नदि षड् मता नारासिंहपरी किम् ॥ ४३

कथय —

त्व नक्षप परममाःश्व यदाऽभवेणे

वेनेदमादिपुरवाःमगत ससत ।

तद्विप्रतुमामुवाच शरण्यपास

रक्षापृष्टातवपुषा पुनरःवमसा ॥

४४

नित्य —

नाह्वानि नोऽविभुजे वसभ तनूजे

दृष्टानि वीक्षितमपेऽव्यविचिच्छाम्बु ।

तस्मोद्गमनसविदीपवपास आच्छ

तस्मै नमो नृहरयेऽप्रितकमगोऽत्रे ॥

४५

नित्य —

सो नो गति योगसिद्धामनाथु

रक्षारथीयोगरथोऽथेन ।

वान्तरुपे त भव्यै^१विद्धार

तस्मै तुभ्य श्रवणा स्था नृसिंह ॥

४६

विवाचसा —

विद्या वृधग्यारणवाऽनुराडा

वपेवदज्ञा उल्लावन्त्य ।

स येन सन्धे पट्टुवद्वसका

मावातुसिंह श्रवणा स्त नित्यम् ॥

४७

माया —

येन पापेन राजानि न्यारज्यानि ऋतानि न ।

उद्वृक्ष पादनेनासा दृष्टान द नमास्तु व ॥

४८

मन्व —

सन्धो वय त्व निर्देशधारिणो

दिसिजेत देव परिभूलसेव्य ।

भवता खन स कनश्चरत प्रभो

करधान ते किलतुजाधि विद्धुरान् ॥

४९

प्रजापतय —

प्रजेज्ञा वय ते परेशामिच्छता

न येन प्रजा वै सूनामो निषिद्धा ।

स एव त्वया भिलषन्तानुषेते

उगान्द्वृक्ष सन्धगूर्तेऽवधार ॥

५०

न धर्मा —

वय विभो ते नदनाशपगतपका
 वेनात्मसाद्भिवनलीजला कृता ।
 स एव नातो भवता दशाभिमा
 किमुःप्यस्य कुशलाय कल्पते ॥

५१

चारणा —

दूरे तवाङ्घ्रिपङ्कज भवापवगनाभिता ।
 अक्षेप साधुद्वन्द्वपरस्ववाऽभुर सनाथित ॥

५२

वशा —

वयमनुचरनुत्पया कमभिस्ते मनोहे
 स इह दिविसुतेन प्रापिता बाहकल्पम् ।
 स तु अनपरि^१ताप तत्कृप जानता ते
 अकार उपनीत पद्मता पद्मविद्य ॥

५३

किन्तुशया —

वय किन्तुशयास्व तु नदापुरव ईश्वर ।
 अय ^२कुपुरुषो नष्टो विकृत साधुभिचदा ॥

५४

वेलाविद्य —

सभास्तु सत्रेषु तवानल नतो
 गीत्वा सपर्या महती लभामहे ।
 वशा वनैषीद्वृक्षमेव दुर्लभो
 दिष्टया इदस्ते मगव यथामय ॥

५५

किञ्च —

वषभाह किञ्जरगजालवानुगा
 विलिखेव विष्टितमुनाऽनुकारिता ।
 मयता हरे स तुलिनाऽयसादिषो
 करसिद्ध नाय विभवस्य नो भय ॥

५६

विष्णुकाण्डा —

अशौतद्वरित्तरूपमद्भुत मे
 दृष्ट न शरणम् सर्वलोकशम ।
 सोऽय वे विधिकर ईश विष्णुज्ञ
 सस्मैद् निष्कनमनुसूयाय विष्ट ॥

५७

इति श्रीमद्भगवत महापुराण अष्टाध्यायसप्तविंशोऽध्यायः
 सप्तमस्कन्धश्चेति ॥

॥ नवमोऽध्याय ॥

(अस्य अन्तः)

नारद —

एव सुरादय सर्वे अक्षरद्वयपुर मया ।
 नोपैतुमक्षक म-युत्तरम्भ सुदुरासवम् ॥
 साक्षाच्छ्री मेपिता दैवैहहा व महारजुवम् ।
 अट्टाक्षुतर्ष्वत्वात्सा नोपेयाव शङ्किता ॥
 प्रह्लाद् प्रेम्पानास अज्ञातसितमधिके ।
 ताल अशमनोपेदि स्वपित्रे दुषित मनुम् ॥

१

सथेति क्लमकै राज महाभागवताऽभ्यक्त ।

सथेत्त मुनि कथयेत् ननाम विधुताञ्जलि ॥

४

स्वपादसूत्रे पठितं तममथा

विश्लेषय देव कृत्वा परिप्लुत ।

क-वाच्यं तच्छ्रेष्ठं पठन्वा कुर्यात्पुनः

कथ्याहि विस्तारविना कृतान्वयम् ॥

५

स तत्कथयन्वापुताभिराशुभ

सपद्यन्ति वाक्यपराऽवदशन ।

तत्सादृश्यं हृदि निवृणो दधौ

इत्यन्तं तु क्लिष्टादनुत्प्रेषण ॥

६

असौपीडयित्वाभ्यनता सुसमाहित ।

प्रेमसङ्गता वाचा तन्पराङ्मुख्येक्षण ॥

७

ब्रह्मण—

ब्रह्मण्यं सुरगण्यं मुनयोऽथ सिद्धा

सर्वैकज्ञानमशयो बन्धसा प्रवाहै ।

नारायणं पुन्यगुणैरनुनामि १पिबु

किं तोडुमाहति स मे हरिरुपमाते ॥

८

मन्वे चनाभिजनरूपतप मुतीन

सोज प्रभावबलवीरुपबुद्धिषोषा ।

नारायणाय हि भवति परस्व पुंसो
 न्तथा तुयोप भगवत गनयूयपाय ॥ ९

विप्रादिपद्गुणपुत्रान्प्रवि दत्तम
 पादारवि इषितुस्तान्स्वयं वरिष्ठम् ।
 म ये तदर्पितमनोवचनदिवाय
 ज्ञान पुत्राणि शक्यं न तु इरिमान् ॥ १०

नेवात्मन प्रभुरय नितलाभपूर्णो
 मान जनाद्विदुष करणो पुत्राय ।
 स्याज्जनो भगवत किञ्चीत ज्ञान
 तदात्मने प्रवितुस्तस्य यथा सुरधी ॥ ११

तन्वायद् विगतभिक्षुः दशरथ
 सवात्मना यदि गुणानि यथात्मनायम् ।
 नायाऽजया गुणविसममनुप्रविष्ट
 पूजेत येन हि पुत्रान्तुषर्त्तिन ॥ १२

सर्वे ह्यमा विधिकरास्तथ सन्धवाप्तौ
 ब्रह्मादयो यथामिषेण न चोदित व ।
 ह्येवाम मृत्यु उवाऽस्मस्तुत्याय त्वाय
 विफलिता भगवतो रुचिरावतारै ॥ १३

तद्वच्छ म सुवतुरथ दत्तवपयथ
 मोक्षेण सापुरवि वृषिकस्तपद्वा ।

- लोकाश्च निवृत्तिमिता प्रतिवर्ति सर्वे
 रूपं नृसिंहं विभवाय जता स्मरति ॥ १४
- नाहं विभोन्वजितं तेऽलिमयात्कृत्वा
 विह्वलमेतच्छुकुटीरभसोमद्भ्यात् ।
 आत्स्यं च क्षतजकेभरसङ्कुर्गो
 सिद्धात्मातदिगिभारिभिन्नप्राप्तात् ॥ १५
- प्रसोम्यहं कृपयवत्सहं तु स होम
 सस्वारचक्रकृत्वाह्वयता प्रपात ।
 यद्वा सार्वभौमिरसत्तमं तेऽङ्घ्रिभूत्
 प्रातोऽन्वयगमरणा ह्वयसे कृत्वा तु ॥ १६
- यस्मान्प्रियास्त्रिविधयोगसयोगजं न
 क्षोभयति स कलयाणिषु वृद्धमान ।
 तु शौचं तदपि तु स्वयत्प्रियाह
 भूमि भ्रमासि वद मे तव दास्ययोगम् ॥ १७
- सोऽहं प्रियस्य सुहृदं परदेवताया
 वील्यकथास्तव नृसिंहं विरिञ्चनीया ।
 जलस्थितमर्धेनुरृग-गुणविप्रमुक्तो
 दुर्गोपि ते पदयुगात्पदससङ्ग ॥ १८
- बाह्यं तेहं क्षरणं विहरी नृसिंह
 नार्हस्य चागदमुद् बलि मज्जतो वी ।

समस्त कर्मविविधैर्बुद्ध्याद्युमेः स्वापदिभो तनुभूता बहुपेक्षितानाम् ॥	१९
अस्मि यतो यद्भिं येन च तस्य यथा समी यथा यदुल यत्पर परो वा । भाव करोति विकरोति प्रयत्नमात्र सञ्चोदितस्तद्विहितं भवत स्वरूपम् ॥	२०
माया पुन शून्यति कममत्र चलाय कालेन चोदितगुणानुमत्तन पुन । छ दामय यदनवार्तिपादशार ससारचक्रमत्र कोऽति ^१ तरेत्यद म ॥	२१
स न्य हि निरतिविता मयुग क्वाया कालो उगाह्यविद्यु यद्विमगलकि । चके विसृज्यमानयेधर बोद्धशारे निष्पील्यमानमुपकथ विभो इत्यत्रम् ॥	२२
दृष्टा तया िवि विनोऽस्तिरुचि पदपात्र मायु विभो विभव इत्युति यत तनोऽयम् । वेऽस्मत्पितु कुचितहातविनमिधतभू विस्तुर्जितेन सुखिता स तु वे निरस्त ॥	२३

तस्माद्भूतानुभूतान्दमस्तिषोऽहं

आनु भिव विभवमैत्रियमाविरिञ्चान् ।

नेच्छामि ते विस्तृष्टितानुरविक्रमेण

बाह्यःसन्नोचनय मा नियस्तृत्वा जम् ॥

२४

कुजाक्षिप ह्युत्तिनुस्वा सुग^१दृषितरुपा

के^२ क्लेशपरमशेषदया विरोह ।

निर्विघ्ने न तु ज्ञानो यदपामि विद्वान्

कामान्क मञ्जुसर्षे शमय दुराषे ॥

२५

काह रस प्रभव इम ममोभिकेऽसि

ह्यात् सुरेतरदुष्टे क त्वानुबन्धा ।

न बद्धयो न तु भयस्य न वै रसादा

य केऽर्पित शिरसि पद्मकर प्रसाह ॥

२६

नैवा परावरमतिभवतो ननु ह्या

स्य लोबधाःसमुद्भूतो जगत्सन्धापि ।

समेश्वरा सुरतरोरिव ते प्रसाह

सेवानुहपद्भुदसौ न परावरःवन् ॥

२७

एव जन निपतित प्रवयादिकूपे

कायाभिकाममनु न प्रपत्त प्रसङ्गान् ।

- कृत्वाऽन्वसा सुर^१विषा भगव वृषाव
 सौऽद् कव तु विसृजे कव वृत्तभेत्ताम् ॥ २८
- मन्वापररक्षणमन तु पितृवपञ्च
 म वे स्मृतान्मन्विवाङ्गमृत विद्यलुम् ।
 सङ्ग प्रवृत्त यदयोचदस्तद्विधि सु
 स्वामाशरो मद्परोऽप्यु क इरामि ॥ २९
- एवमप्येष जगन्नेतन्मुपय कन्व
 महा तपो वृषगवस्त्वसि मभ्यतञ्च ।
 सृष्ट्वा गुण वलिकर निजमायकद्
 वानेष तैरजलितस्तन्मुपविष्ट ॥ ३०
- स्व वा इव सदसदाङ्ग भवत्ततोऽ को
 माया यदात्मपरशुक्तिरिव उपाशा ।
 यदास्त न म निन्दन स्थितिराक्षय च
 तद्वै तदेव वसुधात्मजप्रियर्षो ॥ ३१
- कस्यैवम्यान्तनि जगद्विलम्बानुसन्धे
^२दोषेऽ यना त्रिजसुरात्प्रभवो चिरात् ।
 कोमेव स्मृतिवग्गा मणि पावनिद्
 श्रुष्ये स्थितो न तु तमो न गुणाञ्च बुद्धये ॥ ३२

- तस्यैव ते वपुरित निजवशवशात्तया
सञ्चोदितप्रकृतिरमण आत्मगूढम् ।
अम्बलान तदायनाद्विरमत्समाधे
नामेरभूत्सकणिकावटव महाभ्रम् ॥ ३३
- तःसम्भय कविरतोऽवदपश्यमान
रुवा वीनमात्मनि तन स्वयद्विचिञ्चि ॥
नावि दद^१ वशतम सु निजप्रमानो
जातेऽङ्कुरे कयसुदोपलभेत वीजम् ॥ ३४
- स त्वात्मयोनिरविचिस्मित आश्रितोऽङ्कन
कालेन वासवपसा परिशुद्धमाय ।
त्वामात्मनीशा सुधि न धमिवापिसूक्ष्म
भूतेर्द्रव्याशयमधे पितत दृश ॥ ३५
- एव सत्स्ववदनाविधिर करोह
नासासकयानयनाभरनासुप्रान्थम् ।
माशानय सदुपलक्षितसन्निवेश
दृष्टा महत्सुरुषमाप शुद विरिञ्च ॥ ३६
- तस्य मया इवस्तिरस्तनुष न विञ्च
हेदद्रुहावतिषलौ मसुकैटमारयो ।

- इत्यानदच्छ्रुतिगमास्तु रजलनञ्ज
सन्त तव विनयना अनुमानमपि ॥ ३७
- इत्य नृतिशुभिविद्वेषात्पतये
सैका विभावयन्ति इति उग-श्रुतापान् ।
धर्म महापुरुष पात्रि युगासुवृत्त
कृत कः कौ वदमवशिष्युगोऽथ सन्धम् ॥ ३८
- सैत सनस्य कथासु विक्रुण्ठनाय
सन्धानते दुहितदुष्मसातु वासम् ।
कानातुर ह्यशोकमवैषण्यन
तस्मिन् कथ तव गतिं विमृशामि दान ॥ ३९
- निहैकतोऽप्युत्त विक्रपति नाऽवितृप्ता
शिभोऽ यतः-वगुण्ण भवण कुतस्मिन् ।
प्रायोऽ कलशपलटह क न कमसक्ति
बहु-व सपन्व इव गहपति लुनति ॥ ४०
- एव स्वकर्मपतिव भववैतरण्या
म-वो-यत समरणाशनभातभीतम् ।
पश्यन्नान स्वपरविषद्वैरमैत्र
इ तेति पारवर पीपुलि मृद्वन् ॥ ४१

यो वच तेऽस्त्रिःशतुरी भगव प्रदास
 उचारतेऽस्य भवसम्भक्तोपदेतो ।
 मूत्रेषु वै महवतुमह आर्तव यो
 कि तेन ते मियजमाननुसेवता न ॥

४२

नैकोद्धिते परदुरतायवैतरण्या
 स्वहीयगावनमहामृतमग्नयिच ।
 शापे ततो विमुञ्चयेत्स इन्द्रियाय
 नायासुष्माय भरमुद्धृतो विमूढान् ॥

४३

प्रायेण देव मुनय स्वविमुक्तियामा
 मौन चरति विचनेन परमाभिष्टा ।
 नैताविष्टाय कृपणाविमुञ्च एको
 ना य त्वस्त्र शरण भ्रमतेऽनुपश्ये ॥

४४

यमैक्षुतादि गृहमेविमुञ्च हि तुच्छ
 कण्डूपमेव करवोरिव दुःखदुःखम् ।
 तृप्यति नेह कृपणा यद्गुण स्वभाज
 कण्डूतिव मनसिज विषहेत धार ॥

४५

मौनव्रतश्रुततपोभयनस्रपर्मे
 न्वारचारहोतपसमाधय आचवर्गौ ।

- प्राय पर पुरुषे त्वे त्वजित् इत्यागा
 वाता भय युत न वाज तु गन्धिकात्माद् ॥ ४६
- रूप इमे तदसती तव वेदगुण
 रीणाद्गुरावित न वा यदुत्पल्लव ।
 गुणा समञ्जसुभयत्र विचि चते त्वा
 योगेन बह्विभित् दारुणु ना यत् स्यात् ॥ ४७
- त्व वातुरग्निर्वनिर्विसर्वन्नुमात्र
 माथे इत्यापि इदं विवन्नुत्पल्लव ।
 सर्वे त्वमेव सरुणो विगुणञ्च भूम
 ज्ञा वचनदस्त्वपि मन्वावपत्ता तिस्रसम् ॥ ४८
- नैते गुणा न गुणिनो सहदान्तो वे
 सर्वे मन प्रभृतय सहदरमता ।
 आशतत्र त उरगाय विदीत णि वा
 मेव विद्युदय मुणियो विस्मयित न वात् ॥ ४९
- तत्रोत्पल्लव नम स्तुतिकमर्त्तव
 कमस्तुतिश्चत्वाभो अरण क्वाप्याम् ।
 ससेवया त्वकि विनेति चङ्गुषा किं
 भक्ति जन पराङ्मुखतौ समेत ॥ ५०

वारद —

एतावद्वर्षितगुणो भक्त्या भक्तेन सिगुण ।

प्रहाव प्रथत प्रीतो वलमपुरमावत ॥

५१

श्रीमदकाव्—

प्रहाव भद्र भद्र ते प्रतोऽह तेऽसुरोत्तम ।

वर हृनीष्याममम कवमपूगेऽस्यह सृणाम् ॥

५२

मामवीगत आकुमादशन दुःखम दि मे ।

दृष्टा मा न पुनजतुरात्मान तमुमहति ॥

५३

प्रीयति ह्यथ वा धीरा सवभावेन साधव ।

शेषस्काना महाभागा सवासामाशिषा पविम ॥

५४

एव प्रलोभ्यमानोऽपि वरैर्लोकालोभनै ।

एकावित्वाद्गुणवति नैकतत्तानसुरोत्तम ॥

५५

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे व्यादतसद्वृत्तिकाया
सद्वृत्तिका लघुभाष्ये च नवमाऽध्यायः ॥

॥ दशमोऽध्यायः ॥

(शुविद्धिनारदसवाह सिदुरविजय)

वारद —

अधिनोगस्य तत्तवमादरावतवाभक ।

मचमानो हृषीकेश समयवान उवाच ह ॥

६

पद्याम् —

मा मा ब्रह्मभयोःपत्न्याऽसक्त कामेषु नैवरे ।	
तत्सङ्गभीतो निर्विण्णो सुसुखुःखासुपाश्रित ॥	२
भूतलक्षणत्रिज्जामुभक्त कामेष्वचोदकम् ।	
भया सत्सारथीशेषु हृदयप्रथिषु प्रभो ॥	३
नान्वथा वेऽक्षिरसुरा घटेत करुणात्मन ।	
^१ वस्त आश्रिय आशालो न स सुख स वै वसिष्ठ् ॥	४
^२ आशाभानो न वै सुख स्वामि-याश्रिय आत्मन ।	
न स्वामा भूतल स्वाम्पमिच्छ शो रति वाश्रिय ॥	५
अहं त्वकामतःपञ्चकमत्तव च स्वाम्पतपाश्रय ।	
नान्वयेहृत्प्रथोर्यो राजसेवक्योरिव ॥	६
यदि रासीश मे कामा वराहव वरत्नम् ।	
कामाना हृद्यसरोद् भवतन्तु तूमे वरम् ॥	७
इन्द्रियाणि मन प्राण आत्मा धर्मो कृतिर्मति ।	
ह्री श्रीश्लेज सृति मल यस्य नदयति ज मन्त्र ॥	८
विमुञ्चति यदा कामा वानयो मनसि शितान् ।	
कर्णैश्च पुण्डरीकाक्ष भगवत्त्वाय कल्पते ॥	९

१ नह्यह कमल वे वसक्त चान्दमन ।

[इति अ षड्मं तर पञ्चोऽधिक]

२ स वै स्वामी स वै श्रुयी गुणतु-या न स्वमुखा ।

[इति अ षड्मं तर पञ्चोऽधिक]

ननो भगवते तुभ्य पुरुषाय महान्तने ।

हरयेऽद्भुतसिंहाय मङ्गये परमा नने ॥

१०

गुणैः —

नैश्वर्येण मे मयि जालिहाशिव

आज्ञासतेऽमुत्र च ये भवद्विधा ।

अवापि म ज तरमेतदत्र

दैत्येष्टयमानमुमुद्भुव भोगान् ॥

११

कदा मदाया लुपमान विपातत्वा

मावेद्य नामा वनि स तनेकम् ।

सर्वेषु भूतेष्वपियज्ञमान

सजस्य योगेन च क्व हि वन ॥

१२

भोगेन तुभ्य कुशलेन पाप

कलेवर काकपदेन हि वा ।

कीर्तिं विद्महा सुरलोकगीता

धिताय मामेध्वसि हुक्तवथ ॥

१३

च एतन्कीर्तये मद्य त्वया गात्रमिद् नर ।

त्वा च मा च स्मर काले कमयथाऽऽमुचयते ॥

१४

प्रह्ला —

वर वरय पतते वरदेसा मदेश्वर ।

सद्निवृत्तिता मे त्वामविहास्येन ऐश्वरम् ॥

१५

पिडागवाद्यव सञ्जात्सवलोक्तुर प्रसुम् ।	
भारुहनि वृषादृष्टिस्तद्वृक्के मदि वापवान् ॥	१६
उन्मात्पिता मे पूषेत् कुर वासुसराववात् ।	
पूषसोऽपाङ्गस दृष्टस्तथा कृपमयःसत् ॥	१७

श्रीधन्याम्—

त्रि सप्तभि पिता पूत चिन्भि सह नऽनव ।	
यःसाधोऽस्य गृहे जातो भवा वै कुलपायन ॥	१८
यत्र यत्र च मद्रुक्ता प्रशा ता समर्शिन ।	
आपव समुत्पायासो प्य जपि काकटा ॥	१९
सवात्मना न हिंसति भूतस्योपु किञ्चन ।	
तन्नामनेषु वैले उ मद्रुमेन गतमृहा ॥	२०
मर्धति पुरुषा लोके मद्रुक्ताःशामनुजया ।	
भवा मे स्रष्टु भक्ताना सर्वेषा प्रतिरुपवृत् ॥	२१
कुरु त्व मेतथापणि पितु पूषस्य सभवा ।	
मवृद्धस्यसनेन्वाद् लोका वास्यति सुप्रजा ॥	२२
विश्व च स्थानमातिष्ठ यथोक्त मद्रुवादिति ।	
मय्यापेदय मनस्ताव कुरु क्वाणि नःपर ॥	२३

नारव —

प्रहासोऽपि तथा चक्रे पितुर्चत्तापरविकम् ।

यथाद् भगवान् राजनस्रभिषिक्तो द्विजोत्तमै ॥ २४

^१प्रसादसुमुख दृष्ट्वा तस्मात्तरहरि इरिम् ।
स्तुत्वा वाग्भि पथिप्राग्भि प्राह देवादिमितृषु ॥ २५

अथा—

देवदेवाखिलाभ्यक्ष मृतभारत पूजत ।
विष्ट्वा ते निद्वय वाचो लोकस तापनोऽसुर ॥ २६

योऽसौ लभ्यवरो मत्तो न बभ्यो मम शृणिनि ।
तपोयोगवलोन्नत समस्तनिगमान्दम् ॥ २७

विष्ट्वास्म्य वनय साधुन्महाभागवतोऽभय ।
त्वया विमोचितो मृत्योर्दिष्ट्वा त्वा समिवाऽनुत्त ॥ २८

एतद्गुप्तो भगव भ्यायत प्रयता जन ।
सर्वतो गोत्र स प्राया सुवोरपि त्रिधासत ॥ २९

एतद् —

मैव वरोऽसुराणां ते श्रेयः पश्यसम्भव ।
वरं मूर्त्तिसमागामहीनानमृष च्वा ॥ ३०

१ महाभागवतस्याऽयं चक्रे राज-कली मुच्यते ।

[इति अथा वरं पश्योऽधिकम्]

२ अहो भयं सुदृष्टं व तनः स बोऽसुराण्यम् ।

सर्वभेदमवे साक्षात् सत्त्वज्ञतपोऽभवे ॥

सर्वभेदोऽसुराणां त्वयातोऽप्यधिकं काव्यम् ॥

[इति सावेऽधिकं व अ-वरोऽधिको वरः]

नाम -

इत्युक्त्वा भगवा राघसन्निवात्तदथे हरि ।	
अदृश्य सकभूताना पूजित परमेष्ठिना ॥	३१
तत्र सम्भूय शिरसा बध दे परमेष्ठिनम् ।	
भव प्रजापती देवा ब्रह्मणो भगवन्कला ॥	३२
तत्र कात्यायिनि सार्व भुक्तिनि कमलासन ।	
देव्याना दानदाना च ब्रह्मन्मकरोत्पतिम् ॥	३३
अजिन च ततो देवा प्रभु य परमाश्रित ।	
सधामानि बभू रान अद्याद्या प्रविपूजिता ॥	३४
एव तौ पावदौ विष्णो पुत्रत्व प्रापितौ दिते ।	
इदि स्थितेन हरिणा वैरभावेन तौ हतौ ॥	३५
पुनश्च विदशानेन राक्षसौ तौ बभूवदु ।	
कुम्भनपदशशाचौ हतौ तौ रामविक्रमे ॥	३६
शयानौ मुनि निर्मित्तद्दशौ रामसावकै ।	
तचितौ षड्भुवैर्ह यथा प्राक्तन्न मनि ॥	३७
वाभिहाथ पुनर्जातौ शिशुपालकरुण्यौ ।	
हतौ वैरानुग्रहेन पश्यन्वस्ते समीपदु ॥	३८
एन बृषहृथ यत्तद्गन्धान कुण्डवैरिण ।	
अद्भुतश्च ते वदाःमान कीट पेशन्वृणौ यथा ॥	३९

यथा यथा ^१ भगवतो भक्त्या परमया भिदा ।	
नृपाद्यैवाद्य सात्म्य हरेस्तक्षितया वपु ॥	४०
आश्रयात् सर्वमेतत्ते य मा त्व परिशुभवान् ।	
इमथोपसुतादीनां हरे सात्म्यमपि द्वियाम् ॥	४१
एष ब्रह्मन्भदेवस्य कृप्यस्य च महात्मनः ।	
अवतारकथा पुण्या यथो यज्ञविदेवया ॥	४२
प्रह्लादस्त्वानुचरितं ब्रह्मभागवतस्य च ।	
भक्तिर्ज्ञान विरक्तिश्च साध्यात्म्य आस्य वै हरे ॥	४३
सर्गस्तिस्रस्यवैशस्य गुणकमानुषजनम् ।	
पराशरेणां स्थानानां कालेन व्यञ्जयो महान् ॥	४४
धर्मो भागवतानां च भगवा नेन गम्यत ।	
आरक्ष्यैऽरिषु समास्तातमाभ्यासिकमक्षेपत ॥	४५
क एत-पुण्यमारयान् विष्णोर्वीर्योपबृंहितम् ।	
कीर्तयेच्छूद्रवा सु-क्षा कर्मपातैर्विनुच्यते ॥	४६
एतस्य आदिपुरुषस्य सुते द्रुमीत्य	
दैत्यैर्द्रुयूचपवधं प्रकृतं पठेत ।	
दैत्यात्मजस्य च सतां प्रवरस्य पुण्य	
सु-वानुमाचमकुण्ठोभयमेति लोकरम् ॥	४७

यूय नृलोके वन मूर्तिनामा
 लोक पुनाना मुन्याऽभिवर्ति ।
 येषा गृहानावसतापि साक्षा
^१इह पर मद्य मनुष्यविद्वम् ॥ ४८

स वा अथ ब्रह्म महद्भिन्नम्
 कैवल्यनिवाणसुखानुभूति ।
 भिव सुदृढ रज्जु मातुलेव
 आत्माहभावो विविहृद्भव ॥ ४९

न ब्रह्म साक्षाद्भूयपद्यजादिमी
 रूप विषा वस्तुत्वोपवर्षितम् ।
 लीनेन अत-शोपक्षमेन पूरित
 प्रसीदतामथ स मात्कता पति ॥ ५०

^२त एव ममया राज व्यतनोद्दिह्य ब्रह्म ।
 पुण रुद्रस्य देवस्य मयेकान तमाभिन्ना ॥ ५१

राजा—

कस्मिन्कामपि देवस्य मयोऽहम् जगदाशितु ।
 यथा शोपचिता कार्ति कुम्भेन्तनेन क-श्याम् ॥ ५२

वारद—

निर्जिता असुरा देवैर्यु-धनेनोपहृदिर्ते ।

सावित्रा परमाचार्ये मया क्षरणमाश्रयु ॥	५३
स निवाय पुरल्लिप्तो हेमी री वाचसार्थिभु ।	
दुलक्ष्यापायसयोगा दुर्विक्तव्यपरिषट्ठा ॥	५४
साभिसोऽसुरसेनायो लोकाश्वा सेश्वराक्षप ।	
स्मर तो नाहत्याचक्रु पृथ्वैरमलक्षिता ॥	५५
वत्से सेश्वरा लोका कपाताद्येश्वर रिभो ।	
प्राहि नस्त्रायका देव विन्तष्टाभिपुरालयै ॥	५६
अश्वानुगुण भगवा ना भैष्टेति सुराभिभु ।	
शर वनुधि सन्धाय पुरोव्यक्त स्वमुञ्जत ॥	५७
ततोऽस्तिव्याज इत्यत्र चत्वेनु सूक्ष्मवदत्तत् ॥	
तत्रा पुरोव्यक्तो लोकाश्वा व पुरो यत् ॥	५८
ते लुष्टाश्चैतव तपे विभितु सा पुरोक्त ।	
वीनानीय महायोगी कर्ण कृपरसेऽक्षिपत् ॥	५९
शिक्षोर्द्विभक्तव्युत्पन्न प्रवृत्तारा महीतस ।	
वत्तस्त्रुमेषवलना वैगुता इव वद्वव ॥	६०
विशोक्य भद्रतद्वृत्तव विमानसक वृषभवाणम् ।	
तदाय भगवाविष्णुस्तत्रोपायमन्वल्पयत् ॥	६१
वत्स आसीच्चदा तस्मा स्त्रव विष्णुरथ दि गौ ।	
प्रविश्य त्रिवुर काञ्चे रस्तृपाश्रुत पथौ ॥	६२

१०]

८९९

वेदसुरा इति पशवो न चोपविभवेति ।	
तद्विज्ञानं महायोगं स्वपाठानिदं मयी ॥	६३
स्य विशोकं शोकात्वा स्वर वैशानि च वाम् ।	
वेदोऽसुरो वराऽ ये वा वेदोऽस्ताह कथन ॥	६४
आत्मनोऽ वस्य या दिष्ट वैशानिपोदिदु इत्ये ।	
तथासौ शक्तिभि स्वानि शम्भो मापत्रिद चवान् ॥	६५
अमशान्तिरकपत्रितोषियाकिनामिभि ।	
रथं सूत्रं श्वानं वाहां चतुश्चमं क्षरादि चत् ॥	६६
सनहो रथमास्त्राय वागं चतुश्चमदे ।	
अत्र स्तुतिं स श्वानं सुतोऽमिजिजाधर ॥	६७
एताद् वेन दुर्भेदा इरोऽथ त्रिपुरो रूप ।	
त्रिभि दु दुमयो नेदुर्विमानसततदुश्च ॥	
देवविपित्त्रिदेसा पञ्चेति कुमुये हरे ।	
अवाकिरज्जुर्हृणं नरुश्चात्सरोऽव्या ॥	
एव दम्भा पुरीक्षितो मयावा पुरहा नृप ।	
अस्त्रादिभि स्तुयमानं स्वामं प्रत्यवधत् ॥	६८

१ मयो
२ अमशान्तिरकपत्रितोषिया किनामिभि ।
[इति पञ्चाशत्तमम्]

पञ्चविंशत्यस्य हरे स्वमात्मना

विहम्बमानस्य तुलोकमात्मन ।

वीचानि गीता वपिभिर्जगद्गुरो

ओंवा पुनाना यपर वदामि किम् ॥

७१

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे अष्टाध्यायविक्रमपा

लद्विंशत्या अष्टमस्क व दशमोऽध्याय ॥

॥ एकादशोऽध्याय ॥

(मन्वाचारनिर्णय)

श्लोक —

दृष्ट्वेहितं सावु समासभाजित

असद्वचनमात्मन्य वदन्मात्मन ।

बुधिशिरो दैतपतेर्बुद्धा सुत

पञ्चसु भूपल्लव्य स्वपन्नुष ॥

१

बुधिशि —

मगवन् मोक्षुमिच्छामि नृणा धर्मं सत्तावनम् ।

वनाश्रमाचारदुस यत्तुमान्त्रि दत्ते परम् ॥

२

अवाप्तताप्ये साक्षादात्मज परमेष्ठिन ।

सुताना सन्मतो ब्रह्मसपौरोहित्यमाधिभि ॥

३

नारायणपरा विश्व धर्मं शुद्ध पर विद्म ।

कहना साधव शान्तास्वद्विषा न तथापरे ॥

४

नारद —

नत्वा भगवतेऽजाय लोकानां वर्महेतवे ।	
वश्ये सन्धतन धर्मे नारायणमुपाच्यतुम् ॥	५
सौऽवतायाऽसनाऽमेन ऋष्यापण्या तु धमत् ।	
श्लोकानां स्वस्तयेऽभ्यासो तपो नृसिखात्मने ॥	६
धममूलं हि भगवा स्वदेवमयो हरि ।	
स्मृतं च तद्विदा राज येन चाऽना प्रसङ्गति ॥	७
सप्त द्या तप शौच विविक्षेष्टा शमो धम ।	
अहिंसा अन्नचर्यं च ज्ञानं स्वा दास आचरन् ॥	८
स गोप समदृग्मेवा गाम्भेदोपरम शनै ।	
नृणां शिष्यैरेक्षेष्टा मीनमात्मविमर्शनम् ॥	९
जलाघाते सविभागो मूलेभ्यश्च क्वाहृत ।	
तेभ्यःप्रदेवतासुद्धिं सुतरां नृषु पाण्डव ॥	१०
अश्वम फीवत्त चास्त स्वरणं महता गते ।	
सेवे यावन्निदास्य सत्परात्मसमर्पणम् ॥	११
नृणांनव परो धम सर्वेषां समुदाहृत ।	
त्रिसहस्रपथा राज सर्वाऽना येन तुष्यति ॥	१२
सस्कारा यत्रविचिह्नता स द्विसोऽभो जगाद् धम् ॥	१२॥
इ पाश्चवन्दानानि विहितानि द्वित मनाम् ।	
जामकर्मोद्दत्तास्त किदाश्चावमर्चोरेषा ॥	१३॥

विश्वस्त्राभ्यन्तरीनि पद्म वस्त्रापरिमह ।	
राज्ञो वृत्ति प्रवृत्तानामुत्पिपादा करारिमि ॥	१४ ॥
वैश्वस्तु वार्तावृत्तिश्च नित्य ब्रह्मद्वयानुग ।	
शूद्रस्य द्विजशुभ्रा वृत्तिश्च स्वामिनो भवेत् ॥	१५ ॥
वार्ता विनिग्रा क्षात्रीववापावरशिलोच्छ्रमम् ।	
विप्रवृत्तिभ्रतुर्वेष भेषसी चोत्तरोत्तरा ॥	१६ ॥
जम्भयो नोत्तमा वृत्तिमन्यपदि भणैस्तर ।	
ऋते राज यमाफःसु सर्वेषामपि सवश ॥	१७ ॥
कृतावृत्ताभवा जीवेत सुवेन प्रकृतेन वा ।	
सत्यावृत्ताभवा जीवेत न ऋत्या कवच्यत ॥	१८ ॥
ऋतमुच्छ्रितिल प्रोक्तमसुत वदथापितम् ।	
सुत तु निद्रावाच्या स्वाःप्रसूत कपय्य स्तुतम् ॥	१९ ॥
सत्यास्तु तु वामि य शशुचिर्नीचमेवतम् ।	
वर्जयेता सदा विप्रो राज बभ्र जुगुप्सिताम् ॥	२० ॥
सर्ववेदमयो विप्र सर्ववेदमयो शूद्र ॥	२१
शमो दमस्तप शौच सन्तोष क्षातिराश्रमम् ।	
^१ ज्ञान दयाऽध्युताऽमत्य सत्य च ब्रह्मलक्षणम् ॥	२२

१ साम बीर्ष वृत्तिस्तत्रस्त्वय आ मन्त्र्य क्षमा ।

ब्रह्मन्वता प्रसादव्य रक्षा च ब्रह्मलक्षणम् ॥

देवदुर्वैच्युते भक्तिस्त्रिवर्गपरिपोषणम् ।	
आसिक्त्वमुद्यमो नित्य नैपुण वैश्वलक्षणम् ॥	२३
हृद्भक्त सन्नति शौच सेवा श्रद्धा विमाचरा ।	
अमन्त्रयज्ञो ह्यस्य सत्य गोविन्दरक्षणम् ॥	२४
स्त्रीणां च पतिदेवानां तत्पुत्रपुत्रानुत्पत्ता ।	
तद्गुणेष्वनुवृत्तिश्च नित्य वदन्तधारणम् ॥	२५
सम्माजबोधलेपाभ्यां गृहमण्डलकर्मैः ।	
स्वयं च मण्डिता नित्य परिमृत्परिच्छदा ॥	२६
कामैश्चात्रचैः साध्वी प्रभवेण इवेत च ।	
वाक्यैः सत्यैः प्रियैः प्रेम्णा काले काले भजेत्पतिम् ॥	२७
सन्तुष्टाऽऽश्लेषाः स्यात्पत्न्याः समस्ता विवसत्सवाह ।	
अपन्नता ह्यपि स्त्रियाः पति त्वपतिव भजेत् ॥	२८
सा पति हरिभावेन भजेच्छारीव तत्परः ।	
इवात्मना हरेर्लोकैः पत्या आरिष मोक्षे ॥	२९
वृत्ति सङ्करजातीया तत्तत्कुलकृता भवेत् ।	
अथौराणामपापानाम् त्रया देवसाधिनाम् ॥	३०
शयः स्वभावविहितो नृणां धर्मो पुरो युगे ।	
वेददन्ति स्मृतौ राज मेतः वेद च शमठम् ॥	३१
पुत्र्या स्वभावकृतया वनमानः सकलकृत् ।	
हित्वा स्वभावजं कर्म शनैर्निगुप्ततानिधान् ॥	३२

उपमानं मुहुः क्षेपं स्वयं निर्वीयतामिषान् ।	
न कल्पते पुनः सूत्रा वसुधीन च नक्षत्रिणः ॥	३३
एष कामाक्ष्यश्च चित्तं कामानामतिसेवया ।	
शिरःकेतव्या राजप्राश्रितकामसि हुभिः ॥	३४
यस्य वल्लभ्यं प्रोक्तं पुंसो वचामिन्वच्छकम् ।	
षड्व्यजापि दृष्ट्वेत तत्तेनैव विनिर्दिशेत् ॥	३५

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टादशस्कन्धखण्डात्
मन्त्रिक्या सप्तमस्कन्धे दशमोऽध्यायः ॥

॥ द्वादशोऽध्यायः ॥

(सप्तचारनिघण्टुः)

वारद —

सप्तचारी गुरुकुले वसन्तः तो गुरोर्द्विजम् ।	
आचर दासवर्मीषो गुरोर्मुदसौहृदः ॥	१
सावन्वातरुपासीत गुरुव्यक्तगुरोवनाम् ।	
वसे सन्धे च वल्लभाग्रपन्मह मनाहितः ॥	२
उ दासवर्मीष गुरोराहृतक्षेत्रेऽनुचरितः ।	
व्यक्तनेऽवसाने च चरणी शिरसा नमेत् ॥	३
मेखलाजितवासासि तदादण्डकमण्डलम् ।	
विभृषाहुपवीत च दर्भपाणिर्वयोर्द्विजम् ॥	४

साय नायश्चरद्वैज गुरवे कान्निषेयवत् ।	
मुञ्जीव क्वमुत्तमो गोरेदुपपलेःकवित् ॥	५
मुञ्जीवो नितमुद्ग्न अदसना मित्तिद्वय ।	
यावद् १ व्यवहरेऽन्त्यातु खानिर्विदु च ॥	६
वर्षेऽमदानावात्मगृह्णा वृहद्भत ।	
इतिऽवापि प्रमा मीनि ह्यत्त्वपि क्लेनन ॥	७
केशपसावानो मदस्त्रपन्थऽयत्नान्किकम् ।	
गुरुजीमिसुचरिभि कारयेन्नाऽमनो दुवा ॥	८
नचमि प्रसदा नाम पृतदुन्मसम पुमान् ।	
मुत्तमपि रदो नद्याद वदा यावदर्धेऽहत् ॥	९
कल्पयित्वाऽमना क्वावदाभासमिदमापर ।	
द्वैज तावन्न विरमेततो ह्यस्य विषयव ॥	१०
एतत्सर्वे १दूहसस्य समाज्ञान यथेरपि ।	
गुरुपृथिविर्द्विक्त्वेन दूहसस्यर्तुणाभिन ॥	११
अज्ञानाभवज्ञानो अदककपलेऽमानिष ननु ।	
सम्गऽलेवालङ्कारास्त्रयेऽसुर्वे वृत्प्रता ॥	१२
वधिवैव गुरुकुले द्विजोऽवायावनुभ्य च ।	
त्रयी साङ्गोपनिषद् कावदर्धे पञ्जरत्नम् ॥	१३
दन्वा अरमनुज्ञातो गुरो क्लम यदाश्चर ।	

गृहं वनं वा प्रविशोत्यत्रोत्तमं वा वसेत् ॥	१४
असौ गुरावत्समनि च स्वयंभूते वषोभ्रजम् ।	
भूते स्वयंभूमि पद्मेदेवविष्टं प्रविष्टवन् ॥	१५
एवविष्टो ब्रह्मचारी वानप्रस्थो यतिगृही ।	
चरति यदिदविज्ञानं परं ब्रह्मविद्यावृत्ति ॥	१६
वानप्रस्थस्य पद्व्यामि नियमा मुनिसम्भवान् ।	
वानातिष्ठ मुनिगच्छेदपिच्छेकनिहाङ्गसा ॥	१७
न कृष्टपच्यमस्त्रीयाद्कृष्टं चाप्यकालत्र ।	
अग्निपक्वमथानं वा अकपक्वमुतादरेन् ॥	१८
वसैश्चरुपुरोडाशान्निवधेःकालचोदितान् ।	
कथे नधे नधेऽज्ञाने पुराणं तु परिच्छेदेन् ॥	१९
अकथमेव क्षरत्समुत्तमं वाशिकं चराम् ।	
अथेव हिमवान्ध्वमिप्रवाणतपवाद् स्वयम् ॥	२०
केशरोमनशश्मभुनक्तानि अग्निच्छेत् ॥	
कमच्छत्वग्निने दण्डवत्कलाभिपरिच्छदानं ॥	२१
चरेद्धने द्वादशाब्दान्त्यौ वा चतुरो मुनि ।	
ज्ञावेकं वा यथा बुद्धिनं विभवेत् कृच्छ्रत ॥	२२
यदाऽकल्पं स्वमिष्यात्वा व्याधिभिर्नैरवाऽशवा ।	
आन्वीक्षिक्या वा विद्याया कुशादनक्षताधिकम् ॥	२३
आत्मन्यासी समारोप्य स ब्रह्मज्ञममाप्नोताम् ।	

कारणेणु वसेत्सन्धर् सद्वात तु दवाहत ॥	२४
श्ले प्रानि वाशौ नि शाम्नाश्लेऽस्त्युप्याममाःश्याम ।	
अस्वसृग् श्लेष्मसूयानि क्षितीं क्षप यशोद्भवम् ॥	२५
वाचमसौ स वक्ष्यामि द्वे शिल्प करानपि ।	
पशानि गच्छ वपसि ह्योपस्य प्रजापती ॥	२६
सृतौ पाशु विसर्गे च यथास्थान विनिर्देशत् ।	
दिक्षु गौत्र सन्तदेन ह्यक्षम वात्मनि त्वचम् ॥	२७
रुचापि चक्षुषा राजहयोत्पिप्यभिनिवेशेत् ।	
अप्सु प्रचेतसा लिङ्गा श्रेयैद्याल क्षितीं वसेत् ॥	२८
मनो मनोरथैश्च द्वे मुक्तिं योभ्ये कवी पर ।	
कर्माण्यभ्या मना द्वे च्छद्ममता विद्या ॥	२९
सत्येन चित्त क्षेत्रेणै गुरुर्वैकारिक परे ।	
अप्सु क्षितिमपो योतिर्वदा वागीं ममस्वसुम् ॥	३०
कूटश्ले तथा महति लवन्वसेऽक्षरे च तत् ॥	३०॥
इत्यक्षरतवात्मन नि जात्रमवशेषितम् ।	
शास्त्राद्भवोऽथ चिरनेह्यथोनिरिवात्मन् ॥	३१॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराण अष्टात्सद्विंशोऽध्यायः
सहिततया सप्तमस्कन्ध च द्वाविंशोऽध्यायः ॥

॥ त्रयोदशोऽध्यायः ॥

(सप्तमोऽध्यायः)

नारद —

- १ कल्पकल्पेभ्यो परित्रयं देहमात्रावशेषितम् ।
 प्रायैकराजविधिना निरपेक्षधरे महीम् ॥ १
- किन्दृयाद्यवसौ वास कौपीन्यच्छादन परम् ।
 स्वकं न दम्भलिङ्गादेर्यत्किञ्चिदनापदि ॥ २
- एक एव चरोद्दिक्षुरात्माराजोऽनपाशयः ।
 सर्वभूतमुद्रच्छाद्यौ नारायणपरावण ॥ ३
- परचेत्यात्म बहो विश्व परे सदसतोऽव्यये ।
 ज्ञात्वा न परं ब्रह्म सवज्ज सदसं मये ॥ ४
- सुप्रथमो वयो स धामात्मनो गतिमात्मदम् ।
 पश्य च ध्वं च मोक्षं च साक्षात्पश्य च वस्तुतः ॥ ५
- नास्मिन् देहस्य सुखमुद्वेगं वाप्यभिविद्यम् ।
 कालं परं प्रतीक्षेत भूतानां प्रभवान्पश्यम् ॥ ६
- नासच्छास्त्रेषु सज्जेत नोपनीवेत आविक्रमम् ।
 १ वाद्वादास्त्यजेत्तर्कां पश्य कलत्रं न सन्नयेत् ॥ ७
- न शिष्यान्नुपश्रीत स पात्रैवाभ्यसेद्ब्रह्म ॥

न न्यारयाद्गुपसुञ्जील नारम्भान्नारभोःकथित् ॥	८
न वतेराधम प्राचो धमहेतुमहाःमन ।	
शा नस्य समन्वितस्य विदूष्यादुःख वा त्यजेत् ॥	९
अन्यत्कलिङ्गा न्यक्तार्थो ननाप्यु मत्तनालवन् ।	
कविनूकवराःस्तान स ह्यप्या वक्ष्येत्तयाम् ॥	१०
अथाप्युदाहर तीमनिलिहास पुरातनम् ।	
प्रह्लादस्य च सबाद् मुनेराणगरस्य च ॥	११
त स्यान् चरोपस्य कावेर्यौ सद्यसातुनि ।	
रमस्त्रैस्तनूदेशैर्किङ्गाप्रभवेवतम् ॥	१२
इदंश्च लोकविचरैस्तोक्त-वर्षिभिःसया ।	
कृतोऽमालौ कतिपयै प्रह्लादो भगवतिरिव ॥	१३
कर्मणा कृतिभित्वात्त लिङ्गैश्चगात्रमारिभि ।	
न विदित अना च वै सोऽसाधिति न वेति च ॥	१४
त नत्वाऽन्यर्च्य विदित्वाऽश्चौ शिरसा तृणम् ।	
विदित्पुष्टिमवासा महाभागवतोऽसुर ॥	१५
विभर्षि काय दीवान सोऽनो जोगया तथा ।	
वित्त वैभोऽपमवता भोगो वित्तवतामिह ॥	१६
भोगिता अलु देहोऽय चावा भवति ना तथा ॥	१७ ॥

न ते शयानस्य विष्णुमख

बद्धजु हार्यो वत एव भोग ।

अभोगिनोऽप्य तव विम देह

पीषा वतस्तद्द न अम पैत् ॥

१७॥

कति वरुणो विजुगाहम् विजयिष्यस्य सम ।

लोकस्य कुवत कम शेषे तद्दीक्षितापि वा ॥

१८॥

नारद —

स इत्य दैत्यवदिना परिशुद्धो महामुनि ।

स्वामानन्तमभ्याह तद्भागमूलकजित ॥

१९॥

ब्राह्मण —

वेदेवमसुरश्रेष्ठ भवास्त वाचसन्मत ।

श्लोपरमयोन्वा पदा यथाऽन्यथश्रुवा ॥

२०॥

वस्य नारायणो देवो भगवाद्भूत सग ।

भक्त्या केवलयाऽज्ञान तुनोति भव समकवत् ॥

२१॥

अवापि जमहे प्रभास्तत्र राजयथाश्रुतम् ।

सम्भा^१वनायो हि भवानात्मन द्वादिमिच्छताम् ॥

२२॥

तुष्यत भववाहि वा योन्वी कर्मैरपूर्वा ।

कर्त्तव्यि कार्येमायोऽह नानापोनिषु योजित ॥

२३॥

यदृच्छत लोकनिम प्रापित कमभिधमत् ।

स्वनापवदमघोडार विरक्षा पुनरस्य च ॥	२४ ॥
अत्रापि दम्पतीना च सुखाया वास्तुशुभे ।	
कृत्वापि कुवता नृणा निशुताऽपि विपद्यन् ॥	२५ ॥
सुखमस्याऽमनो ह्य सर्वैर्होपरातिष्ठानु ।	
मन सस्फुलगा दृष्ट्वा भोग्यं च न्यामि मरिचान् ॥	२६ ॥
इत्येतन्मन स्वार्थे स च विस्मय वै पुमान् ।	
विचिन्तयन्मति र्हेय घोरायाप्रोति सत्त्वितम् ॥	२७ ॥
अथ तद्गुह्यैवदम दि वाऽना अलकाम्बया ।	
शुभतुल्यानुपाधानेद्यथा वजावहद् सत ॥	२८ ॥
वेद्यां निरवत त्रैरा मन सुखमाहृत ।	
हु वासव वाजास्य किना मोषा कृता कृता ॥	२९ ॥
आ वासिकादिभिर्दु श्वैरविदुक्तम् कर्त्तवित् ।	
मत्स्यश्च कुन्तूपत्तौर्गौ कर्मै क्रियेत किम् ॥	३० ॥
पश्यामि मनिना हेतुं तु पाण्डमन्त्रिः-जनाम् ।	
धयादर मनिद्राया स्वार्थेन्निविश्वङ्किनाम् ॥	३१ ॥
राजवधोरत राज्ञे स्वजनाःपशुपक्षित ।	
अर्षिभ्य वदन्त स्वस्माशित्त प्राणाःश्वङ्कम् ॥	३२ ॥
शोकमोहमदकाःपरान्ठै कथमात्स्य ।	
च नृणास्तुर्नृणा जघान्मृदा प्राणाःश्वोर्धुष ॥	३३ ॥

मधुकारमहासर्पो लोकेऽस्मिन्नो गुरुत्वमी ।	
वैराग्य परिचोष च शत्रा यच्छिउहया वक्नु ॥	३४ ॥
विराग सर्वकामेष्व सिद्धितो मे मधुप्रयात् ।	
कुच्छ्राप्त मधुवद्विप्त ह्वाप्य यो हरेःपतिन् ॥	३५ ॥
अतीह चरितुष्णत्मा यदन्त्रोपनयान्दम् ।	
नो चेच्छये बह्वानि नद्वाहिरिय सन्वयान् ॥	३६ ॥
कचिदस्य कचिद्भूरि मुञ्जेऽज ^१ स्नाहस्नाहु वा ।	
कचिद्भूरिगुणोपेत गुणहानमुत् कचित् ॥	३७ ॥
अद्वयोपाहत कापि कदापि मानवर्जितम् ।	
मुञ्जे मुक्त्वाय कर्मिन्विदिशा वक्त यदच्छया ॥	३८ ॥
क्षीम दुकूलमनिव चीर वल्कलमय वा ।	
वसेऽन्वपि सम्पन्न विष्टमुक्त् तुष्टचीरहम ॥	३९ ॥
कचिच्छये धरोपस्ये तुगपयाश्मभक्षसु ।	
कचिःप्राणादपर्वेदु कचिपौ वा परेच्छया ॥	४० ॥
कचिःस्वार्थोऽनुञ्जिह्वान् सुवासा सम्भ्यल्लुप्त ।	
रथेऽन्वैश्वरो कापि दिग्वासा श्चवद्विभो ॥	४१ ॥
नाह् नि दे न च सौमि स्वभावविषम जनम् ।	
प्लेषा जेष आशासे क्वैहाऽन्व महात्मनि ॥	४२ ॥
विकल्प लुह्वायिचौ वा मत्स्यधविभ्रमे ।	

१४] सप्तमस्कन्ध ९२३

सो वैद्यरिके हुत्वा उ मायाया जुहावतु ॥ ४३॥

आत्मानुमूर्त्तौ वा नाया जुहुया^१सत्त्वञ्जुति ।

कथो निरीहो विरमेत्स्रातुमुत्थात्मानि स्थित ॥ ४४॥

स्रातनदृग् मयेत्य वे सुश्रुतमपि वर्णितम् ।

व्यनेत गेकशातदाभ्या भवान हि मथयत्पर ॥ ४५॥

वाच —

धर्मं पारमहंस्य वै तुने शु वाऽसुर-धर ।

पूषित्वा तत्र शीत आत्म म कथयौ गृहम् ॥ ४६॥

इति श्रीमद्भगवत् महापुराण अष्टाध्यायब्रह्मविद्यायां
सद्दित्याय शकटाक्ष्य चतस्रोऽध्यायः ॥

॥ चतुर्दशोऽध्यायः ॥

(सद्दित्यायनित्यैव)

युधिष्ठिर —

गृह्यत एता वरुधी विविना येन आङ्गसा ।

याति देवसुभे वृद्धि मात्सरो गृहमूर्त्थी ॥ १

शकट —

गृहोभवत्किंनो राजन् क्रिया तुव-गृहोभित्ता ।

१ स व

२ स्रातुदृग् महावाक् लोकात्मानुगृह्यता ।

राजन तत्र, कथं नृपकथं वन कर्मणाम् ॥

[शकटस्यशकटाक्ष्यः]

श्रीमान्—१०

बाहुरेवार्णं साक्षरुपास्तत्र नदासुनीन् ॥	९
मृग्य भगवतोऽम्भोऽयमवतारकवापृतम् ।	
अदयामो क्वाकालमुचशा तजनापृत ॥	१०
सःसद्वाच्छनकै सह्यालजानाकःनजाविषु ।	
विगुचये मुच्यमानेषु स्वय स्वप्नवदुत्थित ॥	११
वाचदुष्टमुपासीनो देहे गेहे च पण्डित ।	
विरक्तो रक्तवत्तत्र नृत्येके नरता वसेत् ॥	१२
ज्ञातय पितरौ पुत्रा आतर सुदयोऽचरे ।	
चद्वदति वदिच्छति चानुमादेत निमन ॥	१३
दिन्य भौम च वरिष्ठ विचमचपुतनिर्मितम् ।	
सःसवमुपमुपान एतःकुशाःस्वतो तुष ॥	१४
वाचद्विषेण कठर तावःस्वःव द्वि देदिनाम् ।	
अधिक योऽधिकःनयेत स सौनो रण्डवदति ॥	१५
भृगोऽस्तरनकास्तुसपीसुप्यगमक्षिषा ।	
आत्मन पुत्रकःपरवेचैरेवान तर कियन् ॥	१६
शिवमै नालिकच्छेप भजेत गृहमेभ्यधि ।	
वपारेण यथाकाल यावदेषोचपादिषम् ॥	१७
आज्ञाया तेवसाधिःव कामाःसविभजेयथा ।	
अप्येकमात्मनो दारा नृषा सःसवमहो यत ॥	१८

यद्वाचन्धे स्वयया ह वाद्वा पितर सुरम् ।	
वप्या स र सिवा यद्वायस्तेन ह्यदितो जित ॥	१२
कुमिविद्मस्तानिद्यात् केद् तुचउ कथैवरम् ।	
क तदापरतिभावा कायन्वाभ्या नमश्छदि ॥	१३
सिद्धैश्च भावसिद्धान्धे चन्पयेत्तुचिवात्तन ।	
क्षेपे स व त्यन प्रहृष्ट पद्वी महतामिषान् ॥	१४
देवानृषात्तभूतानि पितना मानन यद्म ।	
सन् वागत ^१ द्विन्देन यनेत सुरगण प्रयक् ॥	१५
यद्वाःमन्त्रेऽपिच्ययथा सखा रतुपहृत्तम्भर ।	
वैशानिन्धेन विधित्त अधिहोयानिना यनेत् ॥	१६
सहस्रिमुत्तटाडय वै भगवा सवपहनुक् ।	
ह सते हविषा रात्रयया विषमुत्ते हृते ॥	१७
तस्माद्वाद्यनद्वेषु मत्वादिषु यथाहृत् ।	
तेसै वादेयत्तसैश्च क्षेत्रेण माहृत्तानत्तु ॥	१८
कुवादापरपक्षीय मासि प्रौष्ठन्धे द्वित्त ।	
आह विद्यामथाविच तनु भूता च विजवान् ॥	१९
अयने पितुषे कुवादास्त्रीपाठ दिनक्षये ।	
च इन्द्रिन्द्रोपरागे च आदृशीत्रयणेषु च ॥	२०
तृतीयाया ह्यहृत्तश्चे नमभ्यामथ कर्त्तिक ।	

चतसृष्वप्यष्टवसु हेमाद्ये शिशिरे तथा ॥	२१
माथे च सितमग्न्या मयाराकतसन्ध्यामे ।	
राकमा चातुमत्या वा मासश्वाधि युता अपि ॥	२२
द्वादश्यामतुराद्या स्वाचूषगसिद्धतरा ।	
विसृभ्येकादशी वाऽऽस्तु च गर्शभोगबोगकुम् ॥	२३
त एव श्वेयस काळा नृपा श्वेयोविषयना ।	
कुषा सवाःसमैलेषु श्वेयो मोच तत्तयुष ॥	२४
षु स्थान जपो होमो व्रत देशद्विजयधम् ।	
पितृदेवतभूतेभ्यो यदन्त तद्व्यन उरम् ॥	२५
सत्कारकाडो प्रावापा अपजस्या मनस्तथा ।	
श्वेतसस्या सृवाहृत्न कमप्यभुदये नृप ॥	२६
अथ देशः प्रथम्यामि जनादिश्वेदभाषणम् ।	
स वै पुण्यतमो देश सत्यात्र यत्र उभवते ॥	२७
श्विष्य भगवतो यत्र सधमतवराचरम् ।	
यत्र ह् नाङ्गणकुल तपोविद्यादशाचितम् ॥	२८
यत्र यत्र हरेरना स देश श्वेयस्त पद्मम् ।	
यत्र गङ्गात्रयो नद्य पुराणेषु च विस्तृता ॥	२९
सरासि पुष्करादानि क्षेत्राण्यहासिता युत ।	
कुरुक्षेत्र ^१ नपतिर प्रयाग पुलहाथम ॥	३०

नैमिषे कल्तुन सेतु ममासाऽथ कुशस्वला ।	
वाराणसी मरुपुरी पन्था वि दुमरवाग ॥	३१
नारायणधर्मो न वा सातारमात्रमादय ।	
सर्वे कुडाचला राज मह इमलवादय ॥	३२
एते पुण्यतमा वेशा हरेरन्वारिताश्च ये ।	
एता िशास्त्रिभ्येव भेसकामो हर्षादियत ॥	३३
धर्मो ह्यग्रहत पुता सहस्राधिकलोदय ॥	३४ ॥
पात्र तत्र निरुक्त वै कविभि चाश्रितम् ।	
हरिरेवैक उर्वीश य मय वै शराचम् ॥	३४ ॥
देवस्यह सु वै स सु वत्र लला मजादिपु ।	
रात्र वादयपूजाश मत्र वात्रनवाप्युत ॥	३५ ॥
पीनराशिभिराकाल अण्डकशास्त्रिपो यतान् ।	
त मूल धान्ददुते वा सर्व पीवाःयत्रपनम् ॥	३६ ॥
पुराण्यनेन मृगाणि तुतिश्रुतिदेवता ।	
श्रेष्ठ नाथेन रूपण पुरेसु पुरषो कथौ ॥	३७ ॥
तेष्वेषु भगवा रात्रस्तारतम्येन वशते ।	
गम्मात्वात्र द्वि पुरुषो वाकाना मा ज्येष्ठे ॥	३८ ॥
हृदा तेषा मित्थो नृणाञ्चब्रह्मात्मता नृप ।	
श्रेष्ठदिपु हरेरन्वा क्रियावै कविभि कृता ॥	३९ ॥

सतोऽथाया हरि १केचिःसभद्राय सपत्न्या ।	
उपासत उपास्यापि नाथदा पुत्रपद्विषाम् ॥	४० ॥
पुरुषश्चपि राजे द्र सुपात्र साङ्ग्य निद्रु ।	
तपसा विद्यया तुष्टया धत्ते तव हरस्तनुम् ॥	४१ ॥
न वस्तु साङ्ग्या राज कुण्डल्य चगदा मन ।	
कुत्र न पादरजसा त्रिलोकी दैवत मङ्गत् ॥	४२ ॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे अष्टाध्यायब्रह्मविद्यायाः
सर्वविद्यायाः सप्तमस्कन्धे चतुःश्लोकाध्यायः ॥

॥ पञ्चदशोऽध्यायः ॥

(महाभारतनिबन्ध)

मन्त्रः—

कर्मनिष्ठा द्विजा केचिन्मनोनिष्ठा नृपापर ।	
स्वाध्यायेऽ ये ज्ञवचने ये केचि ज्ञानयोगधौ ॥	१
ज्ञाननिष्ठाय देवानि कृन्वा यान ज्ञानिचरता ।	
देवे च तद्भावे स्मरितरेभ्यो यथाहृत ॥	२
ह्यो देवे पितृकार्थे प्रीनेकैस्सुमपत्र या ।	
भोजनोत्सुतसुद्धोऽपि वाञ्छे कुप्यान्न विस्तारम् ॥	३
देवतालोचितमहाद्रव्यपात्राहणानि च ।	

सम्यग्भवति गैतानि विचाराल्लज्जवापणात् ॥	४
देशे काले च सम्प्राप्ते सुखञ्च हरिष्यति ॥	
अथवा विविधत्वान्ने यस्तु कामधुगक्षयम् ॥	५
देवैर्विदितभूतभ्य आत्मने स्वजनाय च ।	
अत्र सविभक्तं परमैस्सर्वै र्ग पुरुषात्पुत्रम् ॥	६
न द्यावाभिर्य आदौ न चाद्याहृततस्त्विति ।	
सुखञ्चै म्वापरा प्रातिशया न पशुहिसया ॥	७
नैवाहस्य परो धर्मो नृणां सदृशमिच्छताम् ।	
चासौ दण्डस्य नृतेषु मनोवाक्पापयस्य च ॥	८
एके कलमया पञ्चान् ज्ञानिभ्यः पञ्चवित्तमा ।	
या मस्यमनोऽनाद्या सुहृदि ज्ञानदायिने ॥	९
इ चयज्ञैश्च्यमाथ दृष्ट्वा भूतानि त्रिभुविति ।	
एष माऽकस्मिन् ह वादतज्ञो हस्तुतुर् सुखम् ॥	१०
तस्माद्दोषपञ्जेन तु खल्वनापि धमयित् ।	
स तुलाऽहस्य तुत्यानित्यनैमित्तिका विधा ॥	११
विद्यत परधर्म्य काभास उपमा छल ।	
अथमजाया पञ्जेना यमज्ञोऽथमवत्पत् ॥	१२
अतवाथा विद्यत स्या परधर्मोऽवचोऽपि ।	
उपधमस्तु पासण्ड्यो दम्भो वा छ द्भिच्छुल ॥	१३

सत्त्वित्पुत्र्या कृत पुम्भिराभासो व्याधनाःशुचम् ।	
स्वभावविहितो धम कस्य नेष्ट यज्ञा तये ॥	१४
धनाथमीपि मेहेतु यात्रार्थे वाऽऽनो धनम् ।	
जनीहानीहमातस्य महाहेरिब शुचिन्ना ॥	१५
स तुष्टस्य निराहस्य स्वाःपारासस्य य तुष्टम् ।	
कुतस्तःपयसलोमेव भावतोऽर्थेहया निम ॥	१६
सदा स तुष्टमनस तथा ^१ सुखमया दिङ् ।	
झङ्कराकण्टकाग्निभ्या यथोपाकल्पद् सिग्म् ॥	१७
स तुष्ट येन वा रासस्य वर्तेतापि वारिषा ।	
श्रीपस्यनैह्यवकापन्वाद्गृह्णाहायते जय ॥	१८
जसं तुष्टस्य विमस्य तेजो निद्या तयो यज्ञ ।	
सम्भवाद्दुपलोत्थेन गाल वैवावकायते ॥	१९
कामसा य य ह्युत्तद्भ्या शोवस्वीकःकलादवात् ।	
जयो वानि न व्यसस्य नित्वा मुक्त्या दिशो मुव ॥	२०
पण्डिता बहुषो राज गहुता सदायन्त्रिड ।	
सहस्रसप्तशोऽधोके अस लोपा पत यव ॥	२१
असङ्कत्पाजनेःकाम लोष कसमविवजनात् ।	
अथात्वेहया लोभ भय तन्वावसशकात् ॥	२२
आ वाञ्छित्वा शोचमोदौ दम्भ महदुपासका ।	

१५]	सप्तमस्कन्ध	१२१
योग्यं तद्यथा मौनेन हिंसा कर्मात्तनीहया ॥		२३
कृपया नूनं तु ग्य नैव जहाःसमाधिना ।		
कालेन योग्यार्थेण निद्रा सन्ध्याभिवेषया ॥		२४
रत्नसमञ्जसं च सन्ध्यां सद्यः शोपलमेव च ।		
एव सर्वं गुरो भक्त्या पुण्या शृङ्गसा पश्येत् ॥		२५
यस्य माहात्म्यमवति श्लाघ्यार्थे गुरोः ।		
मनामग्रा तु न स्या सर्वं कुश्ररज्ञौच्यत् ॥		२६
एव वै भगवा माहा प्रानपुत्रमधर ।		
योग्यैर्विद्युत्सामिर्लोको वै व वने जग्द् ॥		२७
बहुमसकैश्च ता सदा नियतच्यवता ।		
तत् ता कदि ना यागानामह्यु अभाषहा ॥		२८
अथा बालादमो एषा योगस्याव त विधति ।		
अनयाय भवेद्युक्तं पूरुषिण न गडसत् ॥		२९
यच्चित्तचित्तये वत्त स्वाश्रि सङ्कोऽपरिच्छ ।		
एको विभक्तदरणा निद्रुर्निजामिताशन ॥		३०
देशे शुषी समे राग सस्थाप्यासनमालन ।		
स्तिर सम सुख नखिजामाल वद्ग शोभिति ॥		३१
प्रागाचानौ सनिह भ्या पूरकुम्भकरपकै ।		
चाय मनस्यने कामा खनासापनिराश्रय ॥		३२

कतो यतो नि सरति मन चागदथ भ्रमन् ।	
तवस्तत उपाहृत्य हृदि रभ्याभ्युत्तनेषुष ॥	३३
एवमभ्यसतश्चित्त कायेनाल्पावसा यते ।	
अनिष्ट तस्य निदान वास्यनि पनवद्विषन् ॥	३४
कामादिभिरन्तविह्य मज्ञा कारितशुभि यन् ।	
चित्त मयमुससृष्ट नैवोत्तिरेत कदिभिन् ॥	३५
य प्रपश्य गृहाभूर्वे त्रिवगात्रपन्त पुन ।	
यदि सेवत ताभिस्तु स वै वा तादृश्यपत्रय ॥	३६
यै स्वदेह रस्यो नात्मा मर्तो विदुःकुविमस्मसात् ।	
त यन्मात्रताकृत्वा श्वायवति कसत्तमा ॥	३७
गुरुस्वस्व विद्यात्यागो प्रकलागा यदोरपि ।	
तपश्चिनो मातसेवा भिक्षोरिद्रवलीत्वता ॥	३८
आशमापशदा ह्येते क्त्वात्ममपिठम्बका ।	
देवमायाभिर्मूलास्तानुपेक्षेतानुसम्पया ॥	३९
आज्ञान चद्विजानीमात्पर ज्ञानमुताशय ।	
किमिच्छ कस्य वा देतोर्देह पु नाति लम्बट ॥	४०

आहु ह्यार रमिन्व्यानि

ह्यवान्भापू मन इ इवेष्टम् ।

चत्मानि माता विपवा च सुत	
सन्व वृहद्विपुरमाश्रयम् ॥	४१
अथ दशमोऽध्यायः	
अथैश्वर्यान्वितं रविन् च क्षीयम् ।	
अनुर्वि तन्व प्रभव पठति	
शर तु जात परमेव लक्षम् ।	४२
रागो द्वेषश्च लोभश्च शोकमोहो भय मत् ।	
मान्यैऽवमत्याऽयुषा च माया हिंसा च मत्सरः ॥	४३
रज प्रसादं ह्युत्तिष्ठा शतवत् कर्मदायः ।	
रत्नस्वामं बहुलय सन्वपकृतय कश्चिन् ॥	४४
यावन्नकापरवनात्प्रवशाप ^१ कल्प	
पथे गरिष्ठचरणाचनथा निव्यातम् ।	
ज्ञानास्मिद्युतबलो दशरत्नशतु	
स्कारा वसुष्प नपशा त इव विपशान् ॥	४५
तो वैश्रवणमसदिद्विचरानित्वा	
ना बोधय विपवन्स्यु निक्षिपति ।	
वे नस्तथ सहस्रसूतमनु तमोऽथे	
समारूप उरुस्युतुमथे क्षिपति ॥	४६
प्रवृत्तं च निवृत्तं च द्विविधं तत्र वैदिकम् ।	

१ आरतेन प्रवृत्तेन विद्वेषेनाश्रुतेऽन्तम् ॥	४७
द्विस्र द्रु-यस्य कान्धयसिनेजस्यसिद्धिदम् ।	
दक्षश्च पूर्वमाश्रय्य चातुमास्य पशु सुत ॥	४८
एतद्विष्ट कटुचाप्य हृत १मदुलमेव च ।	
पूर्वै सुगुणवाराणामकृपाजि-व्यादिक्रमणम् ॥	४९
इ यम्भुवन्विपाकश्च भूषो रात्रिपञ्चय ।	
अथवा दक्षिण लोको दश ओषधिवान्ध ॥	५०
अत्र रेत इति श्मेश चित्तवान पुनश्च ।	
एकैकश्वेनानुपूर्व भूत्वा भूत्वेह जायते ॥	५१
विषेकाविशमज्ञानात्सै सत्कारै समकुलो द्विच ।	
इन्द्रियेषु १क्रियायत्राय ज्ञानरापेषु शुद्धिषु ॥	५२
इन्द्रियाणि मनस्पृमो वापि वैकारिक मन ।	
वाच वर्षसमाप्राय समोद्गारे खरे यसेत् ॥	५३
ओद्गार वि नौ नारे त त तु खले महत्तनुम् ॥	५४ ॥
अग्नि सूर्यो दिवा प्राह शुद्धो रात्रोत्तर खराट ।	
विशद्य सैनस प्राणस्तुव आत्मा सम यवात् ॥	५५ ॥
देवमानसि वाहुभू वा भूत्वानुर्वच ।	
आत्मया सुपथा सात्मा ह्यत्मस्यो न विवर्तते ॥	५५ ॥

य एते विदुषेवानानामयन केदनिमिदे ।	
शास्त्रेण बद्धुषा वेद जनस्योऽपि न कुशति ॥	५६॥
आसाम के जनाता सुद्धिदिर त परावयम् ।	
ज्ञान जेय बन्ने वाच्य तन्ना योत्रिः वच्य स्वयम् ॥	५७॥
आशक्तिताऽपि ह्याभातो रजः कतुतया स्तुत ।	
दुषटत्वर्षिः द्वयक तद्व्यवधिकर्षणम् ॥	५८॥
छिन्नाऽन्नामिदाशाना काया न कतमपि छि ।	
न सद्वाता विकारोऽपि न पृथक् भाषितो मृषा ॥	५९॥
१ धानसोऽवयवित्वाय न मज्जावयवैर्विना ।	
न रदुत्तमस्यवयवि वसज्जवयवोऽतत ॥	६०॥
साऽन्नाहरवन्नमस्याऽद्विकल्पे सति वस्तुन ।	
जाम साधो यदा स्तरे तज विधिनिषेधता ॥	६१॥
भावाद्द्वैत क्रियाद्द्वैत द्व पाद्द्वैत तज मन ।	
वतय स्वानुभूतेह ज स्वज्ज श्रुतुत मुनि ॥	६२॥
कायकारणपरस्वैर्यवैरसत पटत मुषन् ।	
अवस्तुःपाद्विकल्पस्य भावाद्द्वैत तदुच्यते ॥	६३॥
वद्भयवि परे साक्षात्सपकमसमपणम् ।	
समोवाक्तमुनि पाठ क्रियाद्द्वैत तदुच्यते ॥	६४॥

आत्मनावासुतापीनाम वेषा सवदेहिनाम् । अस्त्रावकासयोरेकस्य दृश्याद्वैत तदुच्यते ॥	६५ ॥
सद्यस्त वा निषिद्ध स्थायेन यत्र यतो नृप । न तेनेद्वैत कमगमि नरो ना वैरजायदि ॥	६६ ॥
एतेर वैश्व वेनेकैवतमात स्वकमभि । गृहेऽप्यस्त गति यायाद्धानस्तऋक्तिभाङ्गुर ॥	६७ ॥
यथा हि यूय नृपदेव दुस्तना दापद्रव्यादुत्तरता मन प्रभो । यत्पादपद्मेरुहसेववा भवा वह्यारपीश्रित्तितदिग्गज ऋतू ॥	६८ ॥
अह पुवाऽभव कञ्चिद् धम उपवर्हण । नाज्ञातीते महाकल्पे नाभर्षाणा सुसन्मत ॥	६९ ॥
रुन्नेष्टलमाधुर्यसौम ध्वपिबदधान । श्रीया विवतमो नित्य मद्यस्तु पुरुकल्पट ॥	७० ॥
एकदा देवसत्रे तु व सर्वाप्सरसा गणा । कपहृता विश्वसृग्मिर्हरिगायोपगायने ॥	७१ ॥
अह य गायन्तहिद्य श्नीभि परिपृच्छे गत । ज्ञान्वा विश्वसृजस्तमे देवन क्षेपुरोजसा ॥	७२ ॥
यादि त्व शूद्रतानाहु नक्षत्री कुर्यादेतन ।	

१५] मसुमस्कन्ध १२७

तावदास्यामह तत्रै तत्रानि ब्रह्मवादिनाम् ॥ ७१ ॥

सुहृत्त्ववानुपद्वेग प्राप्नोऽह ब्रह्मवुक्ताम् ॥ ७४

धमस्ते गृह्णेभ्यो वरिष्ठे पशुनाशन ।

गृह्णो वेन पद्भ्यामङ्गला याहिनाश्विनाम् ॥ ७५

सूय नृञ्छेके उत मूरिभागा

श्लेष पुत्राना मुनयोऽग्निर्षाह ।

देवा गृह्णानावर्षतीति साक्षा

गृह्ण पर ब्रह्म मनु पच्छिद्धम् ॥ ७६

स वा जय ब्रह्म मर्दिस्त्व

कैवल्पनिशासतुप्यानुभूति ।

विष सुहृद् कस्तु मातुभेव

आ माहवाचो विधिस्तुहुरव ॥ ७७

न यस्त साक्षाद्भ्रूवन्प्राजादिभी

स्व पित्रा बस्तुतयोपवर्षितम् ।

श्रीतेन भक्तयोपशमेन वृत्तिव

प्रक्षीरत्वामेव स सात्वता पति ॥ ७८

शंभुः —

इति देवर्षिणा श्लोक निश्चय्य भवतवस ।

पूजयामास सुधीव कृप्य च प्रेषयिद्धव ॥ ७९

श्रीमद्भागवते

कृष्णपार्श्वोत्पत्तयाम्भ्य पूजितं त्रययौ मुनि ।

भुक्त्वा कृष्णं परं ब्रह्म पाथ परमविस्मय ॥

इति दाक्षायणीनां से कृष्णव्यसने प्रकीर्तितम् ।

देवात्तुरमनुश्रवादा लोकां वज्रं चरुचरु ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टात्तसहस्रिकावर्गं

सकलितमम सप्तमस्कन्धे पञ्चदशोऽध्यायः ॥

॥ इति सप्तमस्कन्धे अ समाप्तः ॥

